

J. Phi. Thelott fecit.

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE

THEOLOGIA GENTILI

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA:

sive

DE ORIGINE AC PROGRESSU

IDOLOLATRIÆ,

Ad veterum gesta, ac rerum naturam, reductæ;

DEQUE NATURÆ MIRANDIS,

Quibus homo adducitur ad Deum,

Liber I. & II.

Editio secunda priori longè auctior & correctior.

FRANCOFURTI,

Sumptibus CASPARIS WÆCHTLERI

Tpyis Johannis Nicolai Hummii.

Anno M. DC. LIIX.

BENEVOLE LECTOR,

HOC in opere, partim nobis studium fuit, reserare sacraria paganicæ religionis; quod eâdem est illam refellere; partim pandere rerum naturam, suosque ad fines referre; imprimis veri ad Numinis cultum. Nec in dubium vocârit aliquis, quin utrumque eorum, præcipuè posteriùs quod dicebam, institutum tale, in piorum juxta ac eruditorum animis, facilè ab omni vindicet contemtu. Sed ambigi video, an ad Dei cultum deducant literæ nostræ; cùm sæpe in nullis magis frigeat pietas, quàm qui omnem propè ætatem trivisse in studiis existimantur. Sanè vetus hæc, ac gravis est querimonia, raram satis esse eruditionis cum solida pietate, & bonis moribus misturam. In quod animorum malum longè tristissimum non minori cura, quàm in morbis corporis fieri amat, inquirenti, duæ se potissimùm causæ obtulerunt. Siquidem videbam, quemadmodum in agro plurimùm refert, quale sit solum, & cujusmodi semina committas: sic in cultura ingeniorum ad duas præcipuè res attendi oportere: nimirum qualis sit animus doctrinæ destinatus, & quibus is postmodò studiis exerceatur. Ut de animi indole priùs l quar, constat illud, non paucos jam à teneris unguiculis mente esse malâ pra-

vaque: qualibus, ut vel optima credamus semina, vix amplius proficiamus industria nostra, quam si frugibus solum obseramus aridum, & exsuccum. Præsertim si ad illaudatam corporis temperiem, quam fere consequuntur animi mores, etiam ab educatione, & domesticis exemplis, improba accesserit consuetudo; quæ & ipsa paulatim in naturam vertit. Ergo sic natus, & educatus, in summa etiam doctrina nequiter vixerit: accusandus est animus naturâ, & educatione, à virtute aversus; ad malevolentiam & injurias, vel inhonestas & perniciosas libidines, proclivis. Studia verò doctrinarum non majori propterea jure culpanda, quàm seminibus bonis vertendum est vitio, quòd sicco duroque in solo fruges proferant nullas. Atque hæc eorum ergo potissimùm dicta sunto, quibus, assidui licet videantur in volvendis sanctioris vitæ magistris (qui verè sunt, quod bibliothecæ suæ inscripserat * Ægyptius rex Osymanthuas ψυχῆς ἰατρεῖον *) cor tamen pravis cupidinibus pressum in tantam occalluit duritiem, ut monita salutaria nequeant agere radices: præsertim quando nec ejusmodi illa animo legant, ut ipsi fiant meliores; sed rei potiùs, vel gloriæ patandæ causa.

*Diodorus Siculus lib. 1.
* Animæ medica officina.

Accedit his alterum male-eruditorum genus: cui animus obtigit valde eorum docilis, sine quibus non bene vivitur: verùm his nihilominus neglectis, ut sua quemque voluptas trahit, ad alia potiùs se applicat, quæ nihil, aut parùm conferant ad bene vivendum, ut hîc se res habeat, velut in solo culturæ idoneo; sed cui viliora solùm semina committas. Nec enim quosvis fructus ex quolibet seminio exspectes. Quis, herbarum seminibus in terram conjectis, accuset eam, quòd non legumina produxerit? Vel quis agrum incessat probris, si ubi severis fabas, aut milium, non proferat frumentum? Quo jure igitur ob crebra adeò divortia pietatis, & eruditionis, ream faciunt doctrinam universam, si animus eorum, quos accusant, aliis potiùs studiis fuerit excultus, quam istis, quæ rectà nos ad mores ducunt honestos, & pietatem ipsam? Hæc verissimè à me dici, nemo inficias iverit, qui cogitare volet, quam multi, tanquam ad Sirenios scopulos, consenescant in lingua-

rum,

rum notitia, omnique literatura, vel etiam erudito illo Mathesios pulvere, aut disserendi disciplina; quæ inscitiam quidem aliquam animis detergent; sed sola neminem reddunt meliorem. Idem de soluta, ligataque eloquentia censendum. Aliæ certè sunt bene dicendi, aliæ bene vivendi artes. Cùm igitur non eadem sint doctrinarum omnium bona, non fructus idem quisquis salutaria esse volet studia sua, ad duo hæc præcipuè collimare debet, ut & melior, & prudentior reddatur. Ac de priori potissimùm laborandum: quia sine prudentia quidem infelicem viveremus vitam in terris: sed sine pietate æternùm miseri foremus. Quæ cùm ita se habeant, nihil æquè scito est opus, quàm quibus potissimùm studiis deducamur ad arcem illam doctrinarum, quæ jure suo Pietatis, ac Prudentiæ templum, nuncupatur. Est verò ea omnino tripartita: Naturæ scientia, temporum Historia, & Literæ Sacræ. Ac de Scriptura quidem in confesso est apud omnes Christianos. Nec dubitandum, quin Historia sit speculum tum providentiæ divinæ omnia dispensantis in terris; tum humanæ prudentiæ, sed hominum singulos, seu tota imperia spectemus. Hac enim fine ex innumeris exemplis colliguntur præcepta generalia, quæ constituunt disciplinam morum, & domus. vel reipub. ordinandæ. Ut planè sit apertum, τὴν ἱςορίαν εἶναι φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων, * ut dicebat Dionysius Halicarnassensis: * vel si propriè philosophiæ nomine uti malumus; historiam moralis esse, ac civilis philosophię parentem. De sola igitur naturę scientia nunc loqui est opus. Quam multi quidem speculationem meram pro fine ultimo habere arbitrantur. Sed enim non magis id de hac scientia existimandum; quàm disciplinarum illis, quas proximè dicebamus. Satis verò eos refellit, quòd Deus universum hoc pręcipuè propter nos fecit, & quos Deus fines in nobis attendit, eos hominem considerare par est. At duplex in homine propositus Deo finis fuit. Prior ratione hujus vitę; puta ut suppeditaret nobis, quę idonea sunt alendo cuique pro ętate, ac sorte: tum autem, quę huic, vel illi morbo medeantur; quę insuper pro cujusque conditione rei con-

*Philosophiam exemplarẽ.

*Ἐν τέχνῃ

vaque: qualibus, ut vel optima credamus semina, vix amplius proficiamus industria nostra, quam si frugibus solum obseramus aridum, & exsuccum. Præsertim si ad illaudatam corporis temperiem, quam fere consequuntur animi mores, etiam ab educatione, & domesticis exemplis, improba accesserit consuetudo; quæ & ipsa paulatim in naturam vertit. Ergo sic natus, & educatus, in summa etiam doctrina nequiter vixerit: accusandus est animus naturâ, & educatione, à virtute aversus; ad malevolentiam & injurias, vel inhonestas & perniciosas libidines, proclivis. Studia verò doctrinarum non majori propterea jure culpanda, quàm seminibus bonis vertendum est vitio, quòd sicco duroque in solo fruges proferant nullas. Atque hæc eorum ergo potissimùm dicta sunto, quibus, assidui licet videantur in volvendis sanctioris vitæ magistris (qui verè sunt, quod bibliothecæ suæ inscripserat * Ægyptius rex Olymanthuas ψυχῆς ἰατρεῖον *) cor tamen pravis cupidinibus pressum in tantam occalluit duritiem, ut monita salutaria nequeant agere radices: præsertim quando nec ejusmodi illa animo legant, ut ipsi fiant meliores; sed rei potiùs, vel gloriæ parandæ causa.

* Diodorus Siculus lib. 1.
* Animæ medica officina.

Accedit his alterum male-eruditorum genus: cui animus obtigit valde eorum docilis, sine quibus non bene vivitur: verùm his nihilominus neglectis, ut sua quemque voluptas trahit, ad alia potiùs se applicat, quæ nihil, aut parùm conferant ad bene vivendum, ut hîc se res habeat, velut in solo culturæ idoneo; sed cui viliora solùm semina committas. Nec enim quosvis fructus ex quolibet seminio exspectes. Quis, herbarum seminibus in terram conjectis, accuset eam, quòd non legumina produxerit? Vel quis agrum incessat probris, si ubi severis fabas, aut milium, non proferat frumentum? Quo jure igitur ob crebra adeò divortia pietatis, & eruditionis, ream faciunt doctrinam universam, si animus eorum, quos accusant, aliis potiùs studiis fuerit excultus, quam istis, quæ recta nos ad mores ducunt honestos, & pietatem ipsam? Hæc verissimè à me dici, nemo inficias iverit, qui cogitare volet, quam multi, tanquam ad Sirenios scopulos, consenescant in lingua-
rum,

rum notitia, omnique literatura, vel etiam erudito illo Matheſios pulvere, aut diſſerendi diſciplina; quæ inſcitiam quidem aliquam animis detergent; ſed ſola neminem reddunt meliorem. Idem de ſoluta, ligataque eloquentia cenſendum. Aliæ certè ſunt bene dicendi, aliæ bene vivendi artes. Cùm igitur non eadem ſint doctrinarum omnium bona, non fructus idem quisquis ſalutaria eſſe volet ſtudia ſua, ad duo hæc præcipuè collimare debet, ut & melior, & prudentior reddatur. Ac de priori potiſſimùm laborandum: quia ſine prudentia quidem infelicem viveremus vitam in terris: ſed ſine pietate æternùm miſeri foremus. Quæ cùm ita ſe habeant, nihil æquè ſcito eſt opus, quàm quibus potiſſimùm ſtudiis deducamur ad arcem illam doctrinarum, quæ jure ſuo Pietatis, ac Prudentiæ templum, nuncupatur. Eſt verò ea omnino tripartita: Naturæ ſcientia, temporum Hiſtoria, & Literæ Sacræ. Ac de Scriptura quidem in confeſſo eſt apud omnes Chriſtianos. Nec dubitandum, quin Hiſtoria ſit ſpeculum tum providentiæ divinæ omnia diſpenſantis in terris; tum humanæ prudentiæ, ſed hominum ſingulos, ſeu tota imperia ſpectemus. Hac enim fine ex innumeris exemplis colliguntur præcepta generalia, quæ conſtituunt diſciplinam morum, & domus. vel reipub. ordinandæ. Ut planè ſit apertum, τὴν ἱςορίαν εἶναι φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων, * ut dicebat Dionyſius Halicarnaſſenſis: * vel ſi propriè philoſophiæ nomine uti malumus; hiſtoriam moralis eſſe, ac civilis philoſophię parentem. De ſola igitur naturę ſcientia nunc loqui eſt opus. Quam multi quidem ſpeculationem meram pro fine ultimo habere arbitrantur. Sed enim non magis id de hac ſcientia exiſtimandum; quàm diſciplinarum illis, quas proximè dicebamus. Satis verò eos refellit, quòd Deus univerſum hoc pręcipuè propter nos fecit, & quos Deus fines in nobis attendit, eos hominem conſiderare par eſt. At duplex in homine propoſitus Deo finis fuit. Prior ratione hujus vitę; puta ut ſuppeditaret nobis, quę idonea ſunt alendo cuique pro ętate, ac ſorte: tum autem, quę huic, vel illi morbo medeantur; quę inſuper pro cujusque conditione rei con-

*Philoſophiam exemplaré.
*Ἐν τέχνῃ

conducant vestiariæ, item ædibus, vel navibus struendis. Quid cætera memorem, quando & aliis in usibus par est ratio? Alter finis ad alteram dirigitur vitam: nimirum, ut quatenus humana sinit infirmitas, rationes omnium indagando pertingamus ad causam principem, Deum immortalem. Hoc consequimur considerando, tum potentiam tam multa, tam magna, tam varia, ex nihilo condentis: tum sapientiam, disponentis omnia ordine adeò concinno: tum bonitatem, sic undique consulentis non necessitati modò, sed honestæ etiam voluptati. Cujusmodi notitiâ magis magisque accendimur ad amorem Numinis, & cultum: quò ita non illud modò adipiscamur, ne infelices vivamus in terris; sed etiam, ut æternùm felices simus. Eoque dubitare sit nefas, quin naturam rerum scrutemur, non tam curiosa multijugæ scientiæ cupidine, qua Magnus ille spiritus nos semper longo post se relinquet intervallo: quàm ob varios caducæ hujus vitæ usus, & imprimis ob eam, quam dixi, pietatem in Deum; quando omnia sic Deus fecit, ut in omnibus timeatur: quemadmodum à sapientissimo Salomone* accepimus.

*Ecclesiastæ 3, 14.

Tot tantaque naturæ bona magnam etiam vidêre jam olim gentiles: sed nimiâ eorum admiratione, non universam modo naturam, sed partes quoque, licet sensus expertes, pro numinibus habuerunt. Ac similiter homines bene meritos, vel in summo dignitatis fastigio constitutos, fœda, ab eorum excessu, adulatione, in Deos retulerunt; quandoque etiam præsentes honoribus coluere divinis. Ut gemino huic malo occurrerem, operam suscepi arduam agendi hoc opere de utroque genere idololatriæ, & illo, quo animales, ut vocabant, & quo naturales Deos venerabantur. Cumque gentiles virtutem illam divinam, quæ est à Deo, minimè distinxerint ab altera, quæ est in Deo; eoque ex naturæ mirandis collegerint, Naturam esse Deum: nobis contrà propositum fuit, ostendere Deum non esse Naturam, vel partem illius; sed naturæ auctorem. Naturæ igitur arcana explicari opus fuit; ut ita cogno-

cognosceretur, tum quæ nationes c mpulerint, ut Deo relicto in Naturæ veneratione consisterent: tum quænam alios commoverint, ut non adorarent Naturam, vel partem illius; sed eum, qui universam condidit Naturam.

Hæc explicandi cùm provinciam primò suspicerem, pauculorum fore mensium laborem mihi persuadebam. Sed longè aliter cecidit, quàm putabā. Quod experdiebar jam, dum in primo adhuc libro versarer; eaque consignarem, quæ ad spiritualis naturæ, hoc est, angeli, vel animæ à corpore separatæ, cultum pertinerent. Facilè enim videbam, vix me operæ facturum, nisi immanem eorum turbam, qui cùm homines fuissent, inque deorum postea numerum relati forent, tum locis suis, tum plurimùm etiam temporibus distinguerem, quibus vixissent. Quid enim homini eleganti, & historiæ veteris studioso, minus satisfecisset, quàm si tot Joves, ac Junones, tot Hercules, aliosque cognomines Deos, haut aliter confunderem, quàm à coquis jura solent? Atqui sic factum à poetis, & aliis exemplum secutis, uni sæpius adscribentibus, quæ varii admodum gessissent, & magnis quidem terrarum spatiis, pluribus etiam seculis, sæpius discreti. Nimirum poetæ miranda magis, quàm vera, dicere amant: unde & ea, quæ figurato sunt sermone prolata, proprio accipiunt; atque ut fabulam semel susceptam magis expoliant, alia proposito inservientia de suo accudunt liberaliter, nihil pensi habentes, si magnis follibus immensa spirent mendacia, dummodo sub fabularum involucris exempla adducant vitæ utilia humanæ. Ita contigit, ut pòst secutis non minoris esset laboris, quam ingenii, & doctrinæ, illam quasi Penelopes telam retexere, ac tot fabulis involuta ad initia sua revocare: quippe in rebus adeò ab hominum memoria remotis, ut multi etiam id fieri posse desperent. Suscepi nihilominùs hanc operam, si non ob aliud, saltem ut alios excitarem, quos felicius hoc

)()(posse

posse considerem. Initium autem feci ab Romanis, terrarum olim dominis. Nec tamen hic numerare Deos visum fuit, quos à Græcis, vel aliis, accepissent: satiùs existimavi tractare de iis ea in gente, unde cultus is dimanâsset. Illos igitur duntaxat exposui, quos cœlo primo locassent Romani. Hinc animo, non corpore, magnum iter exorsus, Tiberi enavigavi in Siciliam, Græciam, & insulas vicinas. Unde iter nobis in magnam Asiæ peninsulam: inde in Syriam, Babyloniam, Persiam, & reliquam Asiam magnam. Postea etiam Ægyptum sum emensus. Terris verò proximè memoratis pedem aliquantum fixi, ut melius iis facem allucerem, quæ Sacris proderentur literis de cultu numinum in nationibus populo Israelitico vicinis. Eâdem originem aperui plurimorum, quæ Romani, ac Græci, de Diis suis fabulantur. Siquidem omnis prope superstitio ex Syria & Ægypto, in terras profluxit cæteras. Unde etiam est, quòd in Græcorum commentis non obscuræ supersint reliquiæ veteris historiæ de Adamo, Noacho, Josepho, Mose, Josua, Samsone, aliis: quod primo hujus operis libro clarissimis evicimus argumentis. Ac quia adversus ea objici poterat Deorum Ægyptiorum antiquitas; ut qui vixerint ante mundi natalem, si Manethonis annales sequimur: eo pretium credidi: si clarè exponerem, unde tam vanum delirium, quod malè habuit multos, originem duxisset. Ex Ægypto inde per varias siticulosæ Africæ regiones iter factum, & singulis ejus terris assignati sui Dii, qui aliquando quidem homines fuissent. Nam de naturalibus Diis nondum loquimur. Gaditano exinde freto similiter, non velorum alis, sed mentis remigio, in Hispanias transmisi: ubi pro Phœnicum, Græcorum, aliorumque coloniis in eas ductis, Deos itidem dispertior. Postea Gallias, & Britannicas petii insulas; tum Germaniam Magnam, & Sarmatiam: hinc Daciam, Thraciam, Illyri-

Illyridem. Denique lustratis etiam variis Italiæ terris, ac suis cuique adscriptis Diis, Romam sospites redimus: votiveq; tabellæ loco pauca appendimus de hominibus sanctis honore adfectis divino.

Hac parte defunctus, altero transii libro ad Deos naturales; eos videlicet, per quos vel universa intelligitur rerum natura; vel aliqua mundanæ fabricæ pars. Sed quo ulterius in hoc etiam corporeæ naturæ cultu provehebar, cò clarius videbam, quibus argumentis Naturæ venerationem destruerem, iisdem adstrui venerationem Conditoris. Quare magis magisque animus crevit non perfunctoriè totam aperiendi rerum naturam; ut ita plenius ostenderem hæc duo; quare gentiles tantopere admirati sint rerum naturam, ut eam pro vero Numine haberent; & cur ex natura nobis sit adsurgendum ad Dei veri notitiam, amorem, ac cultum. Nempe quæ duo Apostolus conjunxit in epistola ad Urbium principem,* ubi nationes ait ex operibus naturæ ad notitiam Numinis pervenisse; sed, ingrato eos animo veritatem in injustitia detinentes, æterni Dei gloriam transscripsisse rebus interitui obnoxiis: ea ambo argumentum mihi facta sunt hujusce operis: ut quo, sicut retuli, proposuerim docere, tum quo pacto ex naturæ mirandis, eorumque causis, ad rerum omnium Patrem & Dominum deducamur: tum quomodo etiam paganicæ religionis antistites, relicto omnium procreatore, idolis tribuerint cultum ac majestatem summi Regis. Posterius solùm tractare primò consilium erat· unde opus hoc inscribebam, *De idololatriæ origine, & progressu.* Postea utrumque exequendi libido animum subiit: unde hoc, vel simile, addendum putavi, *deq; hominis ex naturæ mirandis adscensu ad Deum*: ut sic nō solū traderē Theologiā gentilē; sed eadē, & majori

*Cap. 1.

)()(2 qui-

qu dem operis parte, complecterer Physicen Christianam. Indicavi etiam, sic meliùs à me occurri illis, quibus priori parte viderer hoc solum consecutus, ut meliùs intelligerentur gentium scriptores. A quibus nihilominus sic quoque longiùs dissentirem. Nam quod antea de Diis ajebam animalibus, idem de naturalibus assertum velim: nempe commentatione hac alterâ illustrari itidem, quæ de numinibus falsis, legimus in Scripturis. Atque addo, & ea lucem hinc capere, quæ à sanctis Patribus eruditè adeò disseruntur adversus cæcas nationes. Non inficior, Deos gentiles esse σκύβαλα, * imò stercora. Sed stercorare agrum utile est: & vineam Domini sic etiam à nobis stercorari, liquere arbitror ex illis, quæ jam diximus. Cui præterea hoc leve videatur, si distinctiùs, quàm priores fecere, evincerem, nihil aliud esse gentium Deos, quàm vel homines defunctos, prope omnes veri numinis ignaros, imò hostes: vel mundi hujus partes, aut affectiones, quæ clarè non Deos se, sed Dei esse opus clament? Hæc igitur fecere, ut viâ prioribus parùm tritâ, ordine pro naturæ partibus, & terrarum plagis, de Diis tractarem singulis: ac primùm, Naturâ ipsâ præeunte, de iis qui cœlestia ad corpora revocantur: ubi potissimùm persequor, quæ vel præterita aliis forent, vel jejuniùs dicta, vel sic, ut aliter ea à nobis, aut firmari possent, aut refelli. Itaque, cùm scirem, etiam ad vim cœlestem reduci, Parcas, Adrastiam, Necessitatem, aliasque Fatalium Numinum appellationes: ne quidem refugi laborem declarandi naturam Fati Chaldaici, Platonici, Peripatetici, Stoici, Christiani; quæ vulgò à multis etiam doctissimis viris non distinguerentur satis. Tantundem prope laboris exhausi in Deorum illis, per quos Elementa intelliguntur. Ubi illud inter alia ostendimus, cur per idem nomen & numen, quod antea ad hoc, vel illud corpus cœleste, retuleramus, etiam vel hoc, vel aliud elementum, designetur. Quantopere

* Quisquilias, aliaque reicula.

pere verò diverso adeò considerandi modi soleant confundi, etiam à scriptoribus nobilissimis; non obscurè videbunt, quibus haut grave erit conferre hæc nostra cum iis, quæ antè nos alii de istis, prodiderunt.

Qualecumque autem de paganica hac Theologica aliorum erit judicium; saltem nemo, ut arbitror, Christianus à Christiana abhorrebit Physiologia: quæ, ut monui, altera nobis, & potior cura fuit. Nam quis tam barbarus est, ut, in cœlum suspiciens, non rapiatur in admirationem cœlestis machinæ structurâ, quâ omnes continemur? vel vertigine illâ siderum, nec tardius reptante quàm olim, nec præcipiti magis motu rotatâ; sed conservante adhuc modum cursus primogenium? Quis etiam non obstupescat conspectu Solis omnia ambientis, & luce suâ circumvestientis? à quo etiam dierum, & noctium vicissitudo, & quadripartita anni ratio, neque brumali illa tempore admittens solstitii augmentum; neque solstitiali sentiens decrementum brumæ. Quis etiam non percellatur intuitu, vel Lunæ, de forma novella se redintegrantis in veterem, deque vetere novam repetentis: vel Hesperi, & cæterorum erronum, sine errore semper discurrentium? Quid nunc de elementis dicam? è quibus sub Luna omnia sunt concreta: cumque nihil iis magis sit mutabile, nunquam tamen ullo inertiore stupore torpescunt. In natura verò omnium istorum explicanda, non eam semper Aristoteli sententiam tribui, quam Latini solent: sed quam Aphrodiseus, & Græcorum alii, atque Arabum etiam; qui sæpe longè sagaciùs mentem Philosophi perspexerunt. Nec Peripateticis me continui: sed, ubi res ferret, per sectas me diffudi universas. Hujus etiam seculi, ac superioris, Philosophos accessi. Imò ad partes quoque advocavi antiquos Grammaticos, Poetas, Oratores, Historicos: neq; id profectò venti, & ostentationis gratia; eorum

 instar,

instar, qui, varia congerere cōtenti, multâ, sed aridâ lectione & sibi placent, & aliis quandoque, quibus materiam suppeditant meliori judicio excoquendam. Quid ego hoc studerem, experientiâ jamdudum edoctus, quocumque id judicio facerem, nihil mihi inde laudis sperandum fore, propter ambitiosulos istos in strenua inertia & ingenii, & facundiæ laudem solis sibi vindicantes; aliis relinquentes; duntaxat laboris gloriam, cum Arcadio, ut loqui amant, pecore communis? Quare longè alia sunt, quæ me ad illud impulerunt. Nempe & argumentum, quod sub manibus haberem, sic magis illustrari videbam: & quia scriptores illi sæpe etiam causas sententiæ suæ promerent, eo judicabam, opinionem nostram hoc pacto, & rationibus, & auctoritate veterum, meliùs stabiliri. Atque hoc non solùm de volumine, quod nunc damus, dictum velim: sed proximo etiam; de cujus argumento seorsum videbimus: uti & de aliis nonnullis, quæ universè pertineant ad institutum nostrum. Vale interea, mi Lector, & si grata erunt, quæ adfero, Deo mecum gratias age. Quod si feceris, mihi etiam abunde gratiarum, non actum modò, sed etiam relatum arbitrabor. Amstelodami. Anno æræ Dionysianæ. cIↃ IↃc XLV. IV. Id. Octobris.

GE-

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE

IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSU.

LIBRI PRIMI PARS PRIMA;

Qua de religionis primævæ reliquiis, & neglectu earum, agitur generatim.

CAPUT I.

Ut spiritus adversarius sollicitare nunquam destiterit homines ad pravum de Deo sensum; è contrario autem misericors Deus non siverit interire traditionem suis primævam, certissimis è naturæ opificio, ac gubernatione ejus, argumentis firmatam. Ex ampla testium sylva producti, Tertullianus, Clemens, Basilius. Cur Diagoras, & similes, ἄθεοι vocati: cur Anaxagoras, & Socrates ἀσεβείας damnati. Mundi opificem Deum agnitum à Thalete, Platone, Tullio: quorum Platonem perperam cum Aristotele conciliare conati sint sectatores sui. Occurritur eorum argumentis, qui mundum hunc vel fortuito casui originem suam debere, vel necessitate aliquâ exortum, aut semper fuisse judicarunt.

IMMENSUM hoc beneficium est, quòd Deus, non contentus hominem condidisse, eum, præmio vitæ æternæ proposito, rationem docuerit colendi sui. Sed diabolus, quâ invidiâ erat, perferre non potuit, si terræ filius, se, qui origine tanto nobilior foret, de cœlesti arce dejecto, ad tam sublimem eveheretur gloriam ac dignitatem. Quocirca quem ambitio everterat, nullam intermisit industriam, quo minus & homo majora iis affectando, quæ accepisset, similiter se illis exueret, quæ haberet. Mulierem igitur, falli pariter ac fallere magis idoneam, illecebris suis adortus fuit: parvoque negotio rem tantam persuasit, ut cunque & illa, & maritus, divinum transgrederentur mandatum, nihilominus mortem nequaquam obituros: quin contrà eventurum, ut multò, quàm antea, acutius omnia perspicerent; quippe malum juxta scientes ac bonum. Sed de morte fœdo iis mendacio illusit: de scientia verum quidem retulit; at quàm noxium fuerit experientiâ malum addiscere, exitus comprobavit. Postquam enim mulier à serpente decepta, in pec-

cati consortium pertraxit virum: oculi quidem iis aperti fuêre, sed ita, ut viderent se tegumento destitui, non tunicæ modò, verùm etiam virtutis. Foliis igitur ficus, umbratili prioris voluptatis symbolo, verenda contecti, serò deplorarunt, non suam modò, sed omnis posteritatis miseriam: ut quam suo delicto paradiso & immortalitate privassent. Adamo enim peccante, omnes in massa peccavimus: constituto eo sub peccato, omnes nascimur peccatores, atque ut peccati, sic mortis hæredes. Melius fuerat nunquam educi è sinu matris, quàm sic in lucem prodire. Sed iis, quos debitæ pœnæ sententia colligarat, mox gratia affulsit indebita; Deo pro immensa erga nos misericordia primis parentibus, & inde nascituris, pollicente in paradiso, quem tempori misit, semen mulieris, filium suum servi formâ assumptâ; ut per eam naturam, quam se vicisse diabolus gaudebat, ipse vinceretur, nec gloriando de se homo iterum superbiret. Post promissa hæc homini facta, non sibi otioso esse licere, malignus ille Spiritus existimavit. Fore alioqui vidit, ut, quem abdicatum gaudebat, adoptetur, ejectus recipiatur, mortuus tandem resuscitetur: & quod omnium indignissimum judicabat, in cœlos, unde ipse irreparabili ceciderat casu, gloriose evehatur, de potestate contrariâ æternum triumphaturus. Ejusdem igitur, si non majoris invidiæ stimulis percitus, præsentissimum hoc consilium statuit, si quamdiu homines lucis fruerentur usura, non cessaret ipse sollicitare omnes, pro sua quemque indole, ad omne peccati genus; ac imprimis, ut creaturam colerent pro Deo, non sine horrenda divini numinis injuria. Hoc igitur tam præsens venenum inspirare omnium animis gestivit. Sad Deus, ne pereat quisquam, nisi qui suo in præceps ruere velit arbitrio, nunquam hominem sine antidoto reliquit contra hoc insanæ sapientiæ virus. De Enosi temporibus, quando idololatriam cœpisse Maimonides arbitratur, nihil nunc dicam: eò quod vetus ille orbis diluvio interciderit totus, Noacho & familia ejus exceptis. Solum loquar de illis, qui ex Noacho originem ducunt. Hos in duas partes dispesco, pro duplici gratiæ mensura. Etsi enim Deus Abrahamum, & posteritatem ejus, singulari beneficio in populum suum elegit: non propterea tamen gratia sua penitus destituit cæteros. Siquidem conservavit in iis quorundam notitiam: ut quòd Deus esset, & mundum administraret, & colendus esset, & cultores præmium, non colentes sua maneret pœna. Quæ fundamentum sunt religionis universe consideratæ. Unde Hebr. XI, 6, *Accedentem ad Deum credere oportet, esse & quærentibus se esse remuneratorem*. Hæc cum priùs constarent relevatione divinâ, quia ex Deo ista homines cognoverant; in posteris, quos Deus alloquio suo non dignabatur, naturam induerunt traditionis humanæ, quæ hodieque in bar-

bari•

baris etiam gentibus viget & veget. Atque hoc est, quod Lactantius lib. I. de falsa Relig. cap. II. vocat, *testimonium populorum atq́, gentium; in una hac re non dissidentium.* Et quid apertius hic Senecæ verbis epist. CXVII: *Veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tanquam Deos esse* (mallem *Deum* dixisset) *quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque posita, ut non aliquos Deos credat.* Nec tamen existimandum, hunc consensum sola esse traditione suffultum. Siquidem cum gentes etiam efferæ, nec multum sollicitæ de rerum natura, traditione sola, vel penè sola, hæc cognoscerent: aliud accessit nationibus istis, quæ humanitatem minus exuerant. Mundi enim consideratione ita sunt firmatæ, ut liquido viderent, certissima esse ratione subnixa, quæ traditione accepissent. Nimirum cernebant singula & sensu prædita, & ejus expertia, animata pariter & inanima, certum ob finem agere, aliaque aliis inservire. Nec enim terram propter se, vel Sol calefacit, vel nubes irrigat; nec terra vel tepefacta à Sole, vel madefacta à pluvia, sui gratiâ herbas ac fructus producit: sed propter muta animantia, ac hominem imprimis, qui mentis altæ capax in cætera dominatur: quod gentilis etiam poeta agnovit initio operis, ut ipse appellat, de formis in nova corpora mutatis. Hæc sine consilio esse non possunt. Aliter si esset, singula rarò, non semper, nisi impedimentum afferatur, suum adipiscerentur finem. At non suo id consilio faciunt. Alius igitur est, qui dirigat universum. Ut huic quoque adscribi debeat, quod muta animantia, etiam sine exemplo agant tam multa instinctu naturali: quod præterea è certi generis semine certæ proveniant plantæ: atque illæ itidem sui generis plantas producant: quod item Sol & sidera certos habeant motus, quibus volvantur. Nempe uti, qui præter se hominem conspicit neminem, si telum viderit emissum, rectè colligat, hunc inanimæ rei motum esse ab aliquo, qui occultè hoc telum librarit: ita qui cernat res sensus expertes, sæpe etiam nec vitâ præditas, tendere ad finem certum, ac universo utilem, à quo nec aberret, nisi impediatur; is quoque statuat necesse est, res eas ab aliquo gubernari. Neque hæc solum ostendunt, esse quempiam, qui mundum hunc nutu suo temperet; sed liquido etiam testantur, eundem esse architectum universi. Siquidem omnia singulaque non solùm propter finem agunt, sed etiam sunt propter finem: ut quæ naturam habeant, tum singularis boni appetentem; tum universali sic naturæ innexam, ut particulare bonum referant ad bonum universi. Hæc tam clarè è natura relucebant, ut quin vera esset illa omnium gentium traditio de Deo, minimè potuerit dubitari. Nimirum, ut scitè ait Tertullianus libro de Resurrect. carnis: *Præmisit Deus Naturam magistram, submissurus & Prophetiam, quo facilius credas Prophetia,*

tia, discipulus Naturæ. Quo ſenſu admittimus illud Clementis Alsxandrini in VI. Στρωμ. ubi philoſophiam appellat ὑποβάθραν τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας; nempe non ut fundamentum, prout vertit interpres; ſed ut imas potius ſcalas Chriſtianæ dicat philoſophiæ. Atque ea mente etiam à B.Baſilio in Hexaem. mundus nuncupatur τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον, καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτήριον· *animarum rationalium ſchola, ubi in Dei notitia erudiantur,* Ut non immerito hoc de libro ſic gentili philoſopho B. Antonius dicat apud Socratem lib. IV. Hiſt. Eccl. cap. XVIII. Ω φιλόσοφε, ἡ φύσις τῶν γεγονότων ἐστὶ, καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοὺς τοῦ Θεοῦ· *Meus liber, o philoſophe, eſt natura rerum à Deo conditarum: in qua, quotieſcunque ſic animo meo viſum, legere poſſum, quæ Deus dicit.*

Objectant, à Protagora Deos in dubium vocatos, excluſos à Diagora, & Theodoro Cyrenaico. Ac de Protagora ſcio id tradere Tullium in primo de Natura Deorum, & Theodoretum in ſecundo, & ſexto Therapeutices. Et ſatis res liquida ex eo, quod, ut eſt apud Laertium in ejus vita, his verbis librum aliquando exorſus fuit: Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσὶν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν. *De Diis quidem, neque utrum ſint, neque an non ſint, habeo dicere.* De Diagora teſtes, Tullius ibidem, Plutarchus de philoſoph. placitis, & Suidas. De Theodoro inibi Tullius, & Laertius in Ariſtippo. Sed an hoſce pauxillos tanti putemus, ut aliquo eos loco habeamus præ infinita illorum copia, qui contrarium docuerunt? præſertim cum quanto quiſque vir melior fuit, tanto minus de eo dubitarit. At de vita eorum, quos opponunt, quid dicam? De Theodoro quidem illud ex Laertio conſtat, poſtquam omnem de Diis opinionem ſuſtuliſſet, docuiſſe etiam ſapientem ſuum (ſed ne nihil videatur dicere, addit, loco temporeque opportuno) adulterium & ſacrilegium commiſſurum, ac citra pudorem in propatulo rem habiturum cum ſcortillo. Præterea ne illud quidem ſatis eſt apertum, an omnes iſti numen eſſe negarint. Nam rationi magis conſentaneum eſt, atheos vocatos, à noſtris quidem, quia ſic apud gentiles legiſſent; à gentilibus verò, quia Deos gentium pro Diis non haberent. Nec enim diſcrepat hoc à moribus Athenienſium: cujus rei exemplum capere licet ex Anaxagora Clazomenio: ut qui à Cleone ἀσεβείας ‡ ſit accuſatus, quia Solem quem pro Deo colerent Athenienſes, dixiſſet μύδρον διάπυρον: quod Laertii interpretes Ambroſius, & Aldobrandinus, ut de Brognolo taceam, *ferrum candens, atque ignitum* vertere; cum potius *maſſam candentem*, vel *globum ignitum*, debuerint dicere. Quomodo & diſcipulus Anaxagoræ Euripides in Phaëtonte fabula Solem dixit χρυσέαν βῶλον, *auream glebam.* Porro, abſque Pericle fuiſſet, qui præceptorem & defendit, & in præſenti periculo urbe dimiſit, capitis eſſet damna-

‡ *impietatis.*

damnatus Imò sic quoque quinque talentis & exilio mulctatus dicitur. Qua de re vide Plutarchum in Pericle, quæque ex Sotione, Satyro, Hermippo, & Hieronymo, attulit Diogenes. Quid ergo? eone Anaxagoram ἄθεον καὶ ἀσεβῆ* putabimus? Quin ipsos potius judices tam horrendi criminis credimus reos. Quippe hic ille Anaxagoras est, qui, ut ibidem refert Plutarchus, πρῶτος τοῖς ὅλοις οὐ τύχην, οὐδ᾽ ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐμμεμιγμένον πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ἀποκρίνοντα τοῖς ἄλλοις· *primus universitati, non fortunam, neque fatum, ordinata descriptionis principium; sed Mentem puram ac synceram præfecerit, ab aliis omnibus admixtis similes particulas secernentem.* Atque hoc quoque Aristoteles tradit lib. VIII. Φυσικῆς ἀκροασ. cap I. ubi ait, ex ejus opinione in materia infinita *κίνησιν ποιῆσαι τὸν νοῦν, καὶ διακρῖναι*, *Mentem motum produxisse, ac partes secrevisse.* Quem ad locum Simplicio dicitur iccirco ex mente Anaxagoræ κοσμοποιὸς νοῦς, *universi effectrix Mens.* Idem tradit Galenus, & Laertius loco memorato, & apud eum Timo in Sillis. E Latinis M. Tullius in Lucullo sive IV. Tusc. Quæst. *Materia,* inquit, *infinita particulas similes inter se, & minutas, primum confusas, postea in ordinem adductas à Mente divina.* Ac primo de Natura Deorum; ubi de eo ait: *Primus omnium rerum descriptionem & modum Mentis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit.* Similiter Lactantius, Augustinus, alii; quibus quid insistam? quando Laertii industria nobis ipsa Anaxagoræ verba conservavit. Sunt autem hujusmodi: Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε· *Omnia simul erant: deinde accessit Mens, eaque composuit.* Quàm apertè hic opificem ab opificio distinguit? Hoc ferre non potuere Athenienses; ac ἀθεότητα † vel ἀσέβειαν ‡ vocarunt. Quorum judicium sequens Lucianus in Timone ait, Jovem in Anaxagoræ caput fulmina vibrasse, eo quòd familiares suos docuisset, non esse Deos, qui vulgo crederentur. Sed Lucianum quid dico? Ecce Justinus Martyr oratione ad Græcos eum ἄθεον* appellat. Nempe sanctissimus vir secutus hac parte adversariorum sententiam: quod factum nollem. Nam quis innocens erit, si ex inimicis ferendum judicium? Et cogitare debuit Epiphanius, Christianos quoque à gentilibus atheos vocari, quia non agnoscerent gentium Deos. Sic enim ipse scribit apolog. II. ἐνθένδε καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα· καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι. Ἀλλ᾽ οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ. Vocamur autem Athei: & sane confitemur talium, qui habentur, Deorum nos esse expertes, & hac ratione Atheos: Sed non verissimi illius Dei, patris justitiæ, & temperantiæ, & cæterarum virtutum, & ab omni vitio intacti. Similiter autem & Socrates, quia non eosdem, ac Athenienses siti, coleret Deos, ab Anyto, Melito, ac Lycone oratore, impietatis accusatus; ab Atheniensibus autem, ducentis & octoginta sententiis pluribus, quàm absolveretur, fuit condemnatus: ut est apud Ciceronem in primo de Oratore, & Laertium. Et puto idem statuendum de Callaicis, gente Hispanica: de qua sic Strabo lib. III. Ἔνιοι δὲ Καλλαϊκοὺς ἀθέους φασί· Quidam Callaicos non agnoscere numen ajunt. Eidem in XVII. proditum, Æthiopes similiter atheos esse creditos. Suspicari liceat, hoc inde fuisse, quia nulla haberent simulachra in templis. Saltem non omnes omni caruisse cultu, liquet ex Strabonis lib. XVII. de quo dicam cap XXXII. Quod verò aliquis propter ea, quæ de Anaxagora dixi, primum existimet statuisse Mentem mundi opificem, id longè aliter est. Primus quidem Mentem infinitã agnovit, quæ ex infinita congerie partes similes ab aliis secerneret, iisque componendis res novas produceret, iis segregandis res veteres destrueret. Sed non ἁπλῶς † primus è philosophis

** sine Deo & impium.*

† negationem Dei.

‡ sublationem cultus divini.

** Dei confitatorem.*

† simpliciter.

losophis Græcis mundi agnovit opificem. Nam & Jonicæ philosophiæ conditor, Thales Milesius, à quo disciplinam suam hausit Anaximander, uti ab illo Anaximenes, Anaxagoræ præceptor, eadem in sententia fuit: ut auctor nobis M: Tullius in primo de Natura Deorum: *Aquam*, inquit, *dixit esse initium rerum: Deum autem eam Mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret*. Quorum utrumque etiam de Thalete refert Minutius in Octavio, & Lactantius lib.1. cap.11. Maximè autem hæc de mundi opifice ac rectore sententia viguit post Socratem. Aliter scio & tum philosophi nonnulli; si præclarum hoc Sapientum nomen merentur, qui insaniæ eo devenerant, ut fortunam omnium & causam, & dominam contenderent. Verum hos (Lactantii verbis utar *) *cæteri philosophi, ac maximè Stoici, acerrimè retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur* Stoicos imprimis celebrat: sed non minus laudis promeritus est Plato: qui Deum passim vocat *δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, opificem universi*. Cæterum, quibus ægrè erat, si uspiam Plato errasset, hi cum Aristotelis de mundi æternitate argumenta solvere non satis possent, doctorem suum cum eo conciliare sunt conati. Sed nolim hac parte fidem detrahere Aristoteli, qui annis viginti præceptorem ‡ audivit: ac eam, quam dixi, opinionem magistro tribuit lib.1. de cœlo cont. cix. eamque in Timæo legi sic ait, uti hodieque reperimus. Nec dici potest, quàm studeant Platonici, ut alio illa torqueant, quæ ab eo in Timæo scripta sunt. Atque interim, neque cum Crantore, qui in Timæum est commentatus, convenit Taurus: neque cum alterutro Jamblichus, Proclus, aut Simplicius: neque cum illis Appulejus, aut Alcinous. Adde jam quod non in Timæo solum id dicat Plato; sed aliis etiam locis: uti epist. ad Dionysium. Mentemque hanc ejus fuisse, ac in contrariam recessisse Aristotelem, tradit Alexander; quo Græcorum nemo, nedum Latinorum, vel Arabum, Aristotelis mentem, vel hac in re, vel in aliis etiam, melius perspexit. Atque idem de Platone testantur Cicero, Plutarchus, Laertius: item è nostris Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus, Stobæus, ut alios mittam.

* lib.1. de falsa relig. cap.2.

‡ Apollodorus apud Laert.

Platonem quoque secutus hac parte M. Tullius. Nam etsi sæpe Academicam tueretur *ἀκαταληψίαν* †: quando tamen ex sua loquitur sententia, Platonis opinionem fortiter defendit. Unde in secundo de Natura Deorum legas: *Quid potest esse tam apertum tamq; perspicuum, cum cœlum suspeximus, cœlestiaq; contemplati sumus, quam aliquod esse Numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur?* Et lib.11. de Divinatione: *Esse præstantem aliquam, æternamq; naturam, & eam suspiciendam adorandamq; hominũ generi, pulchritudo mundi, ordoq; rerum cœlestium cogit confiteri.* Sic colligit hic Cicero, ex sola

† incomprehensibilitatem.

constitutione naturæ. Longéque efficacius idem comprobatur, si addamus, quam dixi, providentiam divinam: qua mundum admininistrari, idem Tullius agnoscit.

Sed auctoritate tantorum virorum, parum apud patronos Fortunæ proficimus. Ratio potius cum ratione decertet. Negant opus esse, ut statuamus hujus mundi opificem, quando dicere liceat vel casu eum, vel necessario exstitisse. Sed in eo, quod de fortuito ac cæco casu contendunt, cæciores mihi Fortuna ipsa videntur, quam cæcam effingunt. Quod enim palatium, quod aliud opus mirandum casu unquam viderunt provenisse, ut de amplo mundi amphitheatro id sustineant dicere? Quo argumento rectè eos oppugnat Plutarchus libro de Placitis philosophorum: Οὐδὲν τῶν καλῶν εἰκῆ, καὶ ὡς ἔτυχε γίνεται, ἀλλὰ μετά τινος τέχνης δημιουργοῦσι· *nihil pulcri temerè & fortuito nascitur; sed ab arte aliqua efficitur.* Adhæc non possunt ignorare, omnem causam per accidens, quales sunt fortuna & casus, subnixam esse causa quapiam per se. Quomodo si sacrorum causa in templum iturus, in creditorem diu quæsitum insperato inciderim; fortuna id factum dixero: ubi voluntas mea per se erit causa itionis in templum; per accidens, incidendi in nummarium meum triconem. Et, si tegula de tecto decidens, calvam prætereuntis pertundat, casum id vocamus: ubi lapsus quidem per accidens est causa vulneris: at gravitas lapidis per se erit causa, cur deciderit; durities ejus item & acumen, cur vulneret. Quamobrem, si casui, sive fortuito atomorum concursui, hæc naturæ compages debetur, ut Democritus putavit: quam, quæso, ex eo genere, quæ per se causæ dicuntur, poterunt adferre? Atque idem statuendum de conservatione mundi. Ubi quod, nisi aliquid obstiterit, eodem modo agat natura; rubore eos suffundere debet, qui non erubescunt dicere, casu aut fortuna hæc regi. Ac cogitanti, cur eo impudentiæ devenerint, facilè occurrit, vel hoc esse ab aliqua ingenii imbecillitate; quia ex nonnullis, quæ objicerentur, non satis se possent expedire: vel ab insigni esse ambitione; quia supra receptissimas sapere sententias vellent. Nec absurdè de nonnullis, barbâ magis, & pallio, quàm sententia & vita philosophis, propterea hæc placita eos amplexos putemus; quia sic minori animi scrupulo peccatis indulgerent. Quales nihil pensi habuere apertissima ire inficias, dummodo thesi inservirent semel susceptæ.

Dixeris cum aliis, mundum hunc, ut non cæco casu, cæca tamen necessitate exstitisse. Sed sic quoque temporis initium agnoscunt; eoque etiam originis principium fateantur, necesse est. Nam si mundus cœpit, ab aliquo originem cœpit: quod saltem negare eos non oportuit, quibus placet,

De nihilo nihilum, in nihilum nil posse reverti.*

* *Persius sat.*

Nos

Nos ſcimus, ex nihilo factum aliquid: ſed aliquid factum eſſe ab nihilo, id verò abſurdiſſimum putamus. Et hac parte conſentit nobiſcum Ariſtoteles: cujus certiſſimum illud effatum habemus Metaphyſ. IX. cap. VIII. Ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος, γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. ſive, ut cardinalis Beſſario legit, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. Si Latine, & Scholaſticorum verbis malis, *Semper ex eo, quod potentia eſt, fit actu ens ab eo, quod actu eſt.* Sive *ab actu exiſtente.* Etiam pugnantiſſima eſſe, ut aliquid neceſſario ſit, & aliquando cœperit, idem eos docere poſſit in ſecundo de Generat. & Corrupt. cap. XI. cont. LXVIII: Τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀεὶ, ἅμα· *Neceſſario & ſemper ſimul ſunt.* Quod pluribus ibidem declarat.

Viderunt hoc alii, qui iccirco ſtatuerunt, mundum non cæco caſu, ſed neceſſariò, ac proinde ſemper fuiſſe. Eamque ſententiam ſecutus eſt Pythagoras Samius: ſi Varronem audimus lib. II. de R. R. cap. I. Eandem Ariſtoteles duodecim, Proclus viginti, Averroes totidem, quot Ariſtoteles, argumentis defenſitavit. Sed Proclo luculentè reſpondit Philoponus: ac quia Philopono ſe oppoſuit Simplicius, huic occurrit è junioribus Steuchus Eugubinus, item aliis alii: ut nihil magnopere hoc attineat loco eadem reponere, quod eſſet actum agere. Solùm dixero, ſi mundus ſemper fuit, infinitos nos habituros majores: in cæteris etiam animantibus, quæ ex ſemine generantur, datum iri progreſſum in infinitum: quod in cauſis per ſe eſſe nequit. Ut omnino agnoſcere cogamur, fuiſſe homines primos, fuiſſe gallinam ante ova, quotocunq; animo conceperis. Et aliter ſi eſt, unde tam recens eorum memoria, qui artes quaſque invenerint? unde item, quod illorum nec vola, nec veſtigium ſuperſit, qui infinitis ante fuerint temporibus? Quod argumentum tanti etiam viſum Lucretio † fuit, ut propterea cœpiſſe hunc mundum, & ſatis eſſe recentem fateretur.

† *lib. 5.*

CAPUT II.

Emunctioris naris gentiles vidiſſe, unum eſſe Deum, ſaltem principem: item undecunque perfectum. Perfectiones haſce triplici, juxta Dionyſium, via cognoviſſe: ad tria etiam genera eas ab Aquinate referri. Iiſdem Deum eſſe incorporeum: ac ſuper hoc Tertullianus cum Platone conciliatus. Infinitum etiam ſtatuiſſe: ac ob naturæ excellentiam, & benefacta, coli à nobis velle & debere: atque hoc quoque colligi ex mentis ſibi malè conſciæ angoribus. Deum verum ex parte à gentilium aliquibus cognitum videri. De ara ignoti Dei apud Athenienſes; & ſacris incerti Dei apud Romanos; item iſtac in gentilium ſacris precatione, Domine miſerere; *deque Deo Cneph apud Thebaidos incolas.*

Hacte-

HActenus vidimus, ut Mosaicæ etiam, & Christianæ doctrinæ expertes, partim traditione perpetua, partim è rerum naturâ, cognorint universitatis parentem & opificem. Ex eadem verò doctrinâ per manus traditâ, rationeque firmata, non multos, sed unum animo conceperunt, qui omnia condiderit, & arbitrio suo moderaretur. Itaque illi etiam, qui mundi gubernationem à pluribus dicerent sustineri, cùm tamen aliquid maximè serium promere vellent, veterem servare consuetudinem, quàm novæ insistere, maluerunt. Ut qui *Deum* potius, quàm *Deos*, dicerent. Unde Lactantius lib. I I. cap. I. *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Jovem aut Deos multos, sed Deum nominant, adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Pluriaque inibi in hanc mentem. Idem l. I, cap. II. *Convicti de uno Deo, cùm id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur.* Nec temere hoc à Lactantio dici, ipsa gentilium confessione comprobatur. Senecam audi lib. IV. de beneficiis cap. VII. ubi inter alia ait. *Quoties voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum nostrarum compellare. Tot appellationes ejus possunt esse, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem ac Mercurium nostri putant. Si hunc naturam voca, fatum, fortunam: omnia* EIUSDEM *Dei nomina sunt, variè utentis sua potestate.* Alium dabo, itidem gentilem. Is erit maximus: qui sic suo, aliorumque gentilium nomine loquitur epistolâ ad B. Augustinum: *Equidem unum esse Deum summum atq; magnificum, quis tam demens, tam mente captus, neget esse certissimum? Hujus nos* VIRTUTES PER MUNDANUM OPUS DIFFUSAS *multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium ignoremus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum ejus* QUASI QUAEDAM MEMBRA *carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profectò videamur.* Nec eorum hoc duntaxat judicium est. qui à nato Christo vixerunt. Similiter enim vetustissimi philosophorum sensere, Uti Italicæ sectæ princeps, Pythagoras. Hinc Lactantius de Ira Dei cap, XI. *Pythagoras unum Deum confitetur, dicens incorporalem esse mentem.* Ideo & Deum vocabat Μονάδα sive unitatem. Macrobius in Somnium Scipionis lib, I. cap. VI. *Monas initium finisq; omnium, neq; ipsa principii aut finis sciens, ad summum refertur Deum.* Idem cognoscere est ex Nicomacho Geraseno apud Photium, & Anonymo in Theologumenis Arithmeticis. Quorum verba, si fontes adeundi otium desit petere licebit ex magno viro, & quæ rara virtus, sine ambitione hasce literas colente, Joanne Meursio, in erudita dissertatione de Denario Pythagorico, pro veteri amore: nomini meo, & hoc gratiori, dedicatâ. Ne me fugit, Pythagoram plures Deos coluisse. Attamen, unum agnoscebat patrem Deûmque hominumque; cæteros pro minori-

bus habuit Diis, quippe summi illius ministris. Hoc docet Onatus Pythagoricus, his verbis: Τοὶ δ᾽ ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρῶτον θεὸν, καὶ νοητὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χορευταὶ ποτὶ κορυφαῖον, καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγόν. *Reliqui Dii erga primum summumq; mente cognoscendum, sic se habent, ut chorus ad coryphaeum, & milites ad ducem.* Ita & Onati nomen, & ejus verba, in Stobaei Eclogis legi oportere, non erit obscurum, si quis primum tertiumque caput, quae nunc perturbate leguntur, inter sese conferre volet Ac Plato similiter, epistolâ ad Hermeam, & Coriscum*: Τὸν δημιουργὸν ἡγεμόνα πάντων εἶπε, τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων. *Opificem dixit principem omnium Deorum, & qui sunt, & qui futuri.* Ubi de futuris addit, propter animas deinceps meritorum ergo referendas in numerum Deorum. Similia in Timaeo dixisse, soli ignorant, qui prorsus in Platone sunt hospites. Atque eadem mens philosophorum aliis non paucis. Ex quibus constat *Antisthenem in eo libro, qui Physicus inscribebatur, populares Deos multos, naturalem unum esse dixisse*: quemadmodum est apud Ciceronem in primo de Natura Deorum. Ac ab eo fonte idem hausit Lactantius libro de falsa religione, cap. v. & de Ira Dei, cap. xi. ubi addit, idem fere sensisse tum Aristotelem, tum Zenonem. Atque haec iis etiam firmantur, quae legere est apud Bessarionem in secundo adversus Platonis calumniatorem cap. iv. & v. Sed fusè imprimis hoc argumentum tractavit Augustinus Steuchus in secundo de Perenni philosophia : ubi multa non infeliciter congessit; excepto quòd genuinis scriptoribus adulterinos securè permiscet: quales inter alios, quos passim ad partes advocat, Hermes Trismegistus, & oracula Sibyllina, ut alibi ostendimus. Quo pacto autem naturae lumine unum esse Deum cognoscatur, Lactantius ostendit lib. i. cap. iii. idemque varii Sanctorum Patrum, quando adversus πολυθεότητα † disserunt, comprobarunt. Sed acutiùs Scholastici: in his Thomas Aquinas, quem vide contra gentes disserentem libro primo capite secundo supra quadragesimum, & quae ibidem annotavit Ferrariensis Franciscus de Sylvestris. Sed non convenit, utrum argumenta ejusmodi sint solida, an probabilia duntaxat. Prius censet Thomas: ut ostendunt haec verba ejusdem libri cap. iii. *Sunt ad quae etiam ratio naturalis pertingere potest: sicut est, Deum esse, Deum esse unum, & alia hujusmodi : quae etiam philosophi demonstrativè de Deo probaverunt, ducti naturalis lumine rationis.* Sed dissentit Gabriel Biel: qui ante annos hosce cxl. Tubingensi gymnasio praefuit. Is censet, probabiles magis rationes esse, quam evidentes & certas. Adi eum in primum magistri Sentent. distinct. ii. quaest. x. praecipuè articulo iii. Verùm esto sanè, ut solae non sint ἀποδεικτικαὶ ‡: ad magnum iis pondus addit traditio vetus: tum autem, quod argumenta ista, si non prorsus ἀποδεικτικὰ, saltem usque adeò probabilia sint;

* *apud Stob. Ecl. Phys.*

† *multitudinē Deorum.*

‡ *demonstrativa.*

sint: at τῆς πολυθείας* patroni nihil ullius momenti adferre valeant, cur plures, quàm unum statuere Deum, potius conveniat.

* *multitudinis Deorum.*

Longeque clarius animo comprehenderunt gentiles, Deum omnibus esse numeris absolutum, sic ut nihil in eo ad perfectionem desideretur. Nec enim operosum erat videre, cum virtus, non in instrumentali quidem; quod secus fere usu venit, attamen in principali caussa, esse excellentius soleat: quicquid profectò in mundo, ac homine imprimis, boni esset, ac præclari, id longè illustrius inesse Deo: atque è contrario, nihil eorum posse Deo adscribi, quæ aliquam arguerent imperfectionem. Hanc rem Scholastici, à Dyonisio‡ sic edocti, non incommodè explicuerunt. Triplicem enim viam statuunt cognoscendi Dei. Quas Scholasticorum verbis, nescio an ἀμαθέστερον*, saltem σαφέστερον† proponam. Prima iis est via caussalitatis per attributa relativa: ut cùm creatorem & gubernatorem dicimus. Altera est via eminentiæ per attributa absoluta, ac positiva, cùm Deum vocamus bonum, sapientem, potentem: quæ longè excellentiori ratione divino insunt Numini, quàm nobis. Tertia est negationis via per attributa negativa: ut cum Deum dicimus infinitum, & immutabilem.

‡ *lib. de divinis nominibus cap. 7.*
* *rudius.*
† *clarius.*

Atque hinc percipere est, ut ad tria genera reducantur Dei τελειότητες, sive, ut sic dixerim, perfectiones. Quod aliter etiam demonstrat Thomas contra gentes. Vel enim opponitur illa τελειότης imperfectioni rei ut temporalis, vel potentiæ passivæ, vel compositionis. Primum genus in eo consistit, quod Deus sit æternus. Neque enim duratio ejus mensuratur tempore, ut sit, postquam non fuit: vel ut non sit, ex quo fuit. Nec enim in Deo acquiritur pars post partem; sed totus est simul; juxta æternitatis definitionem, à Boethio adductam in quinto de Philosophiæ consolatione: ubi Æternitas dicitur, *Interminabilis vita tota simul & perfecta professio.* Altera imperfectionis immunitas est à potentia passiva; quia Deus est immutabilis. Nam in Deo non est potentia separabilis, sed necesse est Deum esse, quicquid est.

Tertia in eo est sita, quod nulla in Deo sit compositio. Quippe ubi compositio, ibi potentia est & actus: in Deo autem nulla est potentia actui opposita. Item, ubi compositio, ibi est componens. At in Deo non est efficiens compositionis caussa, quæ si esset, prior foret composito. Deus autem est prima omnium rerum caussa.

Quod si nulla in eo compositio sit; consequitur, nec illum esse ex esse & essentia, sed ipsum suam esse essentiam: multo minus compositum esse ex substantia & accidente: minime omnium ex corpore & spiritu. Quod nisi intellexisset Anaxagoras, vir sanè summus, idemque & Periclis, Euri-

 pidis,

pidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Νοῦν, sive mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solùm refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap VI. sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον.* Aristoteles quoque, ut idem paullo post ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & liberata segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minùs, quàm Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apologetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. x. ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus, & mundum Deum esse, & cœlum, & astra, & terram, & animos & eos, quos majorum instituto accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον ‡ Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos; loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos. Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse; sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse *à mentis infinita vi*: ut ex Tullo jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex mundi Deus est, ut ex Plutarcho antea monitum, *νοῦς καθαρὸς καὶ ἄκρατος ἐμμεμιγμένος πᾶσι, mens pura ac sincera, omnibus permixta.* Omnia igitur, ejus judicio, divina mens pervadit. Quæ & Platonis sententia fuit. Eamque secutus quoque est Aratus, initio φαινομένων: ubi cùm sic orsus esset,

‡ *sine corpore.*

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα ——
Ab Jove principium:

mox tradit, & compita, & hominum cœtus, & mare, & portus, esse Jovis plenos: quod paucis Maro Ecl. III, —— *Jovis omnia plena.* Nempe Aratum expressit Maro, ut Servius quoque annotavit.

Cùm verò gentiles, si non universi, at prope universi, si non omnia ista, at penè omnia, lumine perspexerint naturæ: quid mirum, si iidem, traditione præviâ, facilè animadverterint, tum ob divinæ naturæ excellentiam, tum ob ejus benefacta, nefas fore, si non animum ac cogitationes

univer-

universas ad Dei cultum referrent. Nec leve huic traditioni pondus addidit, quòd etiam, qui nullo teste peccant, à propria redarguerentur conscientia: de qua nemo potest ignorare, quàm ampla sit testimoniorum seges apud pöetas, oratores, historicos, philosophos, & cæteros gentium scriptores. Nec diffiteor, semper esse inventos, quorum animus consuetudine peccandi quasi callo esset obductus, sicut nullum viderentur habere Dei sensum. Sed tales, cùm res fluunt adversæ, eorum instar, qui à profundo somno expergiscuntur, vel ab ebrietate ad se redeunt, cogitare de Deo, ejusque judicium extimescere, incipiunt.

Sed quæstio hic exsurgit, an qui in tenebris illis eo usque oculos sustulerunt, dici etiam possint, aliquem veri Dei sensum habuisse. Multis secus videtur. Nam aliud, inquiunt, est colere Jovem gentium, aliud Jehovam aut Jeheve Israelis. Sed quid hi facient B. Paulo in Actis cap. XVII. 28. 29. Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Jove incipiendum, qui omnia permeat. Eóne Apostolus, qui Deum vocat Jovem, intelligit illum poetarum Jovem, tot adulteriis infamem? num illum historicorum, Asterium dico, Cretensium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? num illum Astrologorum, planetam videlicet interpositum inter Saturnum, & Martem? Nihil sanè horum: sed cum philosophis intellexit mentem infinitam, cuncta permeantem. Alioqui non probatum iret, quod Aratus superioribus subdit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ——

Nam genus illius sumus. ——

Mens igitur Apostoli est, nos ejus esse numinis progeniem, quod per Jovem intelligerent è gentibus saniores. Quod non diceret, nisi in nationibus etiam aliqui notitiam veri numinis habuissent. Et quomodo hoc sustinent negare, cum idem Apostolus dicat ad Rom. I. 19. Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. *Quod de Deo cognôsci potest, manifestum est in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: Γνόντες τὸν Θεὸν, *cum Deum cognoverint.* Nempe verum Deum, cum absurdum dictu sit, Deum, qui unicus est, alium iis monstrasse Deum quàm seipsum. Ex Apostoli igitur verbis liquet, aliquos cognovisse Deum, non quidem, quantum par erat, ex parte tamen, plenius agnituri, nisi obviam veritatem, hoc est Deum in operibus loquentem, ex parte recepissent, ex parte rejecissent, ut postea dicemus. Et sane ex parte recepisse, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretensis. Hic, pestilentiâ Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quò ire vellent, actor fuit, ut, ubi illæ recubuissent ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio:* ut auctor est Laertius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod suo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ sine nomine.* At venit Epimenides

pidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Νοῦν, sive mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solùm refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap VI. sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον.* Aristoteles quoque, ut idem paullo post ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & liberata segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minùs, quàm Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apologetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. X. ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus, & mundum Deum esse, & cœlum, & astra, & terram, & animos & eos, quos majorum instituto accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον ‡ Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos; loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos. Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse; sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse *à mentis infinita vi*: ut ex Tullo jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex mundi Deus est, ut ex Plutarcho antea monitum, *νοῦς καθαρὸς & ἄκρατος ἐμμεμιγμένος πᾶσι, mens pura ac sincera, omnibus permixta.* Omnia igitur, ejus judicio, divina mens pervadit. Quæ & Platonis sententia fuit. Eamque secutus quoque est Aratus, initio φαινομένων: ubi cùm sic orsus esset,

‡ *sine corpore.*

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα ———
Ab Jove principium:

mox tradit, & compita, & hominum cœtus, & mare, & portus, esse Jovis plenos: quod paucis Maro Ecl. III, —— *Jovis omnia plena.* Nempe Aratum expressit Maro, ut Servius quoque annotavit.

Cùm verò gentiles, si non universi, at prope universi, si non omnia ista, at penè omnia, lumine perspexerint naturæ: quid mirum, si iidem, traditione prævia, facilè animadverterint, tum ob divinæ naturæ excellentiam, tum ob ejus benefacta, nefas fore, si non animum ac cogitationes univer-

universas ad Dei cultum referrent. Nec leve huic traditioni pondus addidit, quòd etiam, qui nullo teste peccant, à propria redarguerentur conscientia: de qua nemo potest ignorare, quàm ampla sit testimoniorum seges apud pöetas, oratores, historicos, philosophos, & cæteros gentium scriptores. Nec diffiteor, semper esse inventos, quorum animus consuetudine peccandi quasi callo esset obductus, sic ut nullum viderentur habere Dei sensum. Sed tales, cùm res fluunt adversæ, eorum instar, qui à profundo somno expergiscuntur, vel ab ebrietate ad se redeunt, cogitare de Deo, ejusque judicium extimescere, incipiunt.

Sed quæstio hic exsurgit, an qui in tenebris illis eo usque oculos sustulerunt, dici etiam possint, aliquem veri Dei sensum habuisse. Multis secus videtur. Nam aliud, inquiunt, est colere Jovem gentium, aliud Jehovam aut Jeheve Israelis. Sed quid hi facient B. Paulo in Actis cap. XVII. 28. 29. Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Jove incipiendum, qui omnia permeat. Eóne Apostolus, qui Deum vocat Jovem, intelligit illum poetarum Jovem, tot adulteriis infamem? nùm illum historicorum, Asterium dico, Cretensium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? num illum Astrologorum, planetam videlicet interpositum inter Saturnum, & Martem? Nihil sanè horum: sed cum philosophis intellexit mentem infinitam, eunćta permeantem. Alioqui non probatum iret, quod Aratus superioribus subdit:

> Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.——
> *Nam genus illius sumus.*——

Mens igitur Apostoli est, nos ejus esse numinis progeniem, quod per Jovem intelligerent è gentibus saniores. Quod non diceret, nisi in nationibus etiam aliqui notitiam veri numinis habuissent. Et quomodo hoc sustinent negare, cum idem Apostolus dicat ad Rom. I. 19. Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. *Quod de Deo cognòsci potest, manifestum est in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: γνόντες τὸν Θεὸν, *cum Deum cognoverint.* Nempe verum Deum, cum absurdum dictu sit, Deum, qui unicus est, alium iis monstrasse Deum quàm seipsum. Ex Apostoli igitur verbis liquet, aliquos cognovisse Deum, non quidem, quantum par erat, ex parte tamen, plenius agnituri, nisi obviam veritatem, hoc est Deum in operibus loquentem, ex parte recepissent, ex parte rejecissent, ut postea dicemus. Et sane ex parte recepisse, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretensis. Hic, pestilentiâ Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quò ire vellent, actor fuit, ut, ubi illæ recubuissent ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio*: ut auctor est Laertius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod suo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ sine nomine.* At venit Epi-

menides

menides Athenas Olympiadis XL. anno I. Laertius claruit temporibus Antonini Philosophi, ac Commodi, vel circiter; hoc est, post Epimenidem Olympiadibus quasi ducentis. Eò autem statutæ aræ sine nomine, quia Epimenides nesciret, cui Deorum sacrificandum esset ad avertendam pestilentiam: unde præcipere erat contentus, ut sacrificarent Deo convenienti, hoc est, verè potestatem habenti pestilentiæ averruncandæ, quisquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum aris meminit & Pausanias lib. I. Philostratus lib. VI. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I. Nempe hic apud Græcos se res habuit non absimili ratione, ac apud Romanos in terræ motu: de quo ita Agellius lib. II. cap. XXVIII. *Veteres Romani, cum in omnibus aliis vitæ officiis, tum in constituendis religionibus, atq; in Diis immortalibus animadvertendis, castissimi cautissimiq; ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei caussa edicto imperabant. Sed Dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oporteret, statuere & edicere quiescebant; ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent. Eas ferias si quis polluisset, piaculoq; ob hanc rem opus esset, hostiam,* SI. DEO. SI. DEAE. *immolabat, Idq; ita ex decretis Pontificum observatum esse, M. Varro dicit, quoniam & qua vi, & per quem Deorum, Dearumve, terra tremeret, incertum esset.* Quibus ex verbis non obscurum est, qui à veteribus *Dii* dicantur *ignoti*, & cujusmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum, nullam fuisse, quæ singulo numero *Ara ignoti Dei* vocaretur. Nam longè aliud nos docuerit Lucianus, sive alius potiùs, dialogo eo, qui Philopatris inscribitur: ubi legas, Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per Ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine, Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum ignotum invenientes, & adorantes manibus in cœlum expansis, huic gratias agemus.* Atque hæc est ara, de qua sic B. Paulus Act. XVII. 23. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns simulacra vestra, vidi & aram in qua scriptum erat,* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quàm apertè hic ait Paulus, Athenienses illud coluisse numen, quod ipse esset annunciaturus, ut deinceps agnoscerent? Nec cum apud Lucanum in secundo Pharsaliæ, Dedita sacris *Incerti Judæa Dei*—legimus; incertus ille alius est, quàm verus Israelis Deus: sed poetæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret Saturnus, an Jupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quòd à gemina caussa provenit. Judæi enim τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec poterant gentes ex cultu Judaico, qui ab Deorum gentilium cultu plurimùm

rimum distabat, certi quid colligere. Nam quod Plutarchus in Problematis * ex Tabernaculorum festo Bacchum fuisse conjectabat, id putidius est, quàm ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Atheniensibus ignotus, idem Lucano Deus sit incertus, interim aliquo modo cognitus: cognitus confusè & potentia, ignotus distinctè & actu; quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, occurrere docet Aristoteles lib. 1. Post. Anal. cap. 1. Cùm verò non vereatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet ignorantes, coluisse illud numen, quod ipse annuntiaret: facilè mihi persuadeam, postquam Christiana doctrina gentilibus innotuit, etiam qui necdum reciperent Christum, majori tamen curâ aciem animi in naturam Dei intendisse, ac quadam confusâ notitiâ invocasse non tam rerum naturam, quàm naturæ opificem, & rectorem Deum. Ut qui sic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere*: quæ Ecclesiæ est Christianæ precatio. At si non ante, saltem jam Hadriani Cæsaris temporibus, qui à nato Christo cxx. annis claruit, similiter Deo supplicarunt gentilium sapientiores. Quem ritum tangit nobilis ejus temporis scriptor Arrianus dissertationum Epicteti lib. II. cap. VII. Τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, Κύριε ἐλέησον. *Deum invocantes, precamur eum, Domine miserere nostri.*

* Symposiacon l. 4. quæst. 5.

Sed de gentilium illis, qui jam exortâ religione Christianâ vixerunt, facilè hoc aliquis sibi persuaserit. Quid verò, quòd in Ægypto, quâ non altera tellus fuisse superstitiosior creditur, etiam Deus unicus mundi opifex cultus videtur? Quòd ex Plutarcho cognoscere est de Iside & Osiride: sed apud eum in Aldina, Stephanica, postrema Parisina †, perperam Κνὴφ ἀγέννητον legas. Sic enim rescribendum: Μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν οὐδένα νομίζοντας, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνήφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον. *Solos esse immunes Thebaidos incolas: quippe qui nullum censeant Deum mortalem: sed quem ipsi Deum Cneph appellant, qui nec habeat originem, nec sit mortalis.* Testis quoque Porphyrius apud Eusebium in tertio Præparationis Evangelicæ cap. XII. Ubi similiter traditur, Ægyptios unum statuisse Deum, puta τὸν δημιουργὸν sive *opificem mundi*: atque eum vocitasse Κνήφ, ejusque simulachrum ex ore ovum effudisse, ut mundi esse opificem significetur. Nam ovum mundi symbolum Ægyptiis fuit. Videtur autem Kneph idem ac Cnuphis: de quo Strabo in septimodecimo. Nam ait templum ejus esse in Syene: ea autem Thebaidos pars: Thebanos autem unum coluisse Deum, quem Cneph dicerent, testis est Plutarchus, ut jam vidimus. Unde verò Κνήφ vel Κνοῦφις sit dictus, & quæ forma ejus fuerit hieroglyphica, infrà commodiùs exponetur.

† anni 1624.

CAPUT

CAPUT III.

Ex iis, quæ diximus, religio definitur: ac bifariam ab ea recedi, impietate si Deus ignoretur, & superstitione, si cultus Dei proprius alio transferatur. Ad priorem perperam jam olim relatos βαρβαρισμὸν & Σκυθισμὸν, ortumq́; eum errorem ex loco Paulino malè intellecto. Ἀθεότητος, vocabulo eo laxius sumpto, quatuor genera videri. Δεισιδαιμονίαν sive superstitionem duplicem esse: ac prius genus propriè magis idololatriam vocari: quod non unâ ejus descriptione ex veteribus comprobatur. Interim & idololatriam rectè dici cum adversùs Dei mandatum in simulachro colitur Deus. Id factum esse ab Israelitis, cùm Aaronicos colerẽt vitulos. Nec ullius esse ponderis, quæ huic sententiæ obducuntur: inter alia, cum duplex Dei oblivio confunditur: item quando res non divino æstimatur judicio, sed humano duntaxat. Hujus etjam generis esse Teraphim Michæ: & vitulos Jerobaami. Idololatriam ratione hujus generis, & ejus, quo alius colitur, genus esse ὁμώνυμον πρὸς ἕν. Præterea κατὰ μεταφορὰν dici idololatriam, quando in opibus, honore, potentia, vel voluptate, summum bonum collocatur. Deinceps tantum actum iri de idololatria, qua alius colitur Deus.

ADumbravimus ea, ad quæ lumine naturæ potuit perveniri, tum in cognitione Dei, tum in cultu ejus: in quibus duobus religio consistit: ut quæ sit rectus veri Dei cultus. Vel si plenius eam definire sit animus, præeunte Apostolo initio epistolæ ad Titum, ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, *agnitio veritatis ejus, quæ est secundum pietatem: ad spem vitæ æternæ.* Quo loco Apostolus religionem vocat cognitionem sive fidem: nempe non θεωρητικὴν, quæ solùm instruit intellectum; sed πρακτικὴν, quæ præterea perficit voluntatem: quippe quæ, ut finem proximum, sibi propositam habeat pietatem, hoc est, dilectionem Dei, & proximi; ut ultimam verò finem, spem vitæ æternæ.

Ab religione hac verâ rectaque bifariam receditur: vel defectu, qui est divini numinis contemptus: vel excessu ejus, qui est Dei cultus superfluo quopiam vitiatus. Prior dicitur ἀθεότης, & aliquibus *irreligiositas:* posterior vocatur δεισιδαιμονία, Latinis *superstitio*, à superstando: non quasi Deus verus vero cultu nimium coli possit: sed quia ad materiem cultus accedat, quod eum corrumpat. Utrumque modum exponit Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀκρότητες ἀμαθίας, ἀθεότης & δεισιδαιμονία. ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον. *Extrema ignorantiæ sunt, Impietas, & Superstitio: extra quæ studendum est manere.* Imò similiter ante eum Plutarchus in erudito libello de Iside & Osiride: Ἔνιοι ἀποσφαλέντες παντάπασιν εἰς δεισιδαιμονίαν ὤλισθον, οἱ δὲ φεύγοντες ὥσπερ ἕλος τὴν δεισιδαιμονίαν, ἔλαθον αὖθις, ὥσπερεὶ ς κρημνὸν

κρημνὸν ἐμπεσόντες τὴν ἀθεότητα. *Nonnulli, à recto itinere aberrantes, planè in superstitionem inciderunt: alij, velut paludem*, fugiendo superstitionem, imprudentes in pracipitium quasi quoddam, in impietatem inciderunt.*

Ad prius genus pertinent, qui taciti cum insipiente dicunt; *Non est Deus:* ut regius prophetes gemino, sed ejusdem argumenti psalmo', conqueritur, tertiodecimo, & quinquagesimo secundo, sive secundùm Latinos. XIV. & LIII. Tam fœdus error vocatur à multis βαρβαρισμὸς καὶ Σκυθισμός: quorum ille putatur, juxta Epiphanium, ante diluvium, hic postea obtinuisse usque ad Serugum, cujus tempore cœperit Hellenismus. Sed nec Epiphanius dicit, barbaros illos, vel Scythas, nullum numen agnovisse: nec satis convenienter Scythæ memorantur ante Serugum, cùm citra dubium Babylonicâ turri longè sint posteriores. Præterea, & βαρβαρισμοῦ, & Σκυθισμοῦ nomina, parum huic rei sunt idonea, nec aliunde hausta, quàm ex malè intellecto Apostoli loco ad Colossens. III. 11. *Ubi non est Græcus, & Judæus, barbarus, & Scythes.* Neque enim Apostolus variam de Deo sententiam signat: sed solùm ait, in renovatione Christiana, non meliorem, aut deteriorem, esse conditionem Judæi, quàm Græci; nec Græci, quàm barbari, nec vulgaris barbari, quàm Scythæ, etsi hic cæteros superare barbarie existimetur.

* *Xylandri interpretatio habet*, ut par erat. *Perperam, cum hic ut solent* Scylla, & Charybdis; *sic* palus, & præcipitium, *opponantur. Nam* ἕλος palus.

Ἀθεότητος autem: sive *irreligiositatis* nomen latiùs nobis in hoc negotio patet, quàm Plutarcho in verbis allatis. Uti & δεισιδαιμονίας sive *superstitionis* vocabulum laxiùs usurpamus, quàm ab eo factum. Atque id, quia omnis â recta religione recessus nominibus istis, quibus meliora non suppetunt, generatim comprehendatur. Ἀθεότης † igitur dicitur nobis, quandocunque non agnoscitur Deus, & providentia ejus erga singulos, & in hac vita, & futura. Itaque quadruplex est ἀθεότητος genus, aliud alio nequius. Primò committitur illa, siquis eo furoris deveniat, ut, ad tempus saltem, quia non videt Deum, eo in animum suum inducere possit, nec esse Deum. Deinde si non colitur, vel saltem nonnisi ob naturam præstantem, non verò, quia quis opem ab eo, vel gratiam exspectet, quippe qui neminem amet, neminem curet. Unde ἀσεβεῖς* dicti, qualis Epicureus omnis,

Parcus Deorum cultor & infrequens:

ut Horario † describitur. Exinde si existimetur, uti summates viri summorum curam gerunt; imis, & minutis, alios præficiunt: ita Deos cœlestes de procerum rebus laborare, non spectare illas homullorum: quod Cæsar tumultuanti ait militi apud Lucanum in quincto belli civilis ‡. Semiepicureos, puto, non incommodè dixeris. Denique si Deus solùm colatur, ut remunerator in hac vita: quæ Sadducæorum mens erat, ut ostendimus dissertatione de Rabbinorum temporibus.

† *numinis inficiatio.*

* *impii, ac inficiatores cultus divini.*

† *od. 34. l. 1.*

‡ *vers. 342. & seq.*

Similiter δεισιδαιμονίαν sive superstitionem, laxiùs eâ voce acceptâ, nuncupo, quando Deus agnoscitur, ac providentia ejus erga omnes, & hic, & in altera vita: sed vel veri Dei cultus præstatur falso numini, vel falso cultu Deus verus coli existimatur. Prius vocari solet *superstitio falsi cultus*; quia falsum colitur numen: posterius dicitur *superstitio cultus indebiti*, quia non colitur Deus eo cultu, quo debetur. Prior modus etiam vocatur εἰδωλολατρεία. Neque obstat, quòd non semper pro Deo colatur imago, aut simulachrum: quale si divino honore afficiatur, *idolum* nuncupatur. Quippe, istac propriâ magis idoli significatione laxiùs extensâ, idolum etiam dicitur, quicquid mens humana in veri numinis locum substituit. Et ad hoc genus loquendi præeunt nobis septuaginta senes, 1. Paral. XVI. 26. ubi vertunt: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα. Ac *idola* etiam retinuit Latinus interpres. Hebraicè est אלילים, *elilim*, hoc est, *vanitates*, vel, ut sic dicam, *nullitates*. Unde & Apostolus ait 1. Cor. VIII. 4. Οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ: quasi diceret; idolum nec numen est, nec vim numinis habet: sed res est vana, & inane hominum commentum, eoque nulla virtute præditum, ad hominem vel sanctificandum, vel polluendum. Unde deinceps colligit, in edendis iis, quæ idolis sunt immolata, per se nullum esse crimen; sed tum demum peccari, si quis hac edendi libertate abutatur neglectâ charitate: ut si de iis comedat cum offendiculo infirmi fratris. Hæc evincunt, non de solis imaginibus, vel simulachris, divino honore affectis, idolum usurpari; sed aliquanto laxiori significatione: quomodo & idoli, & idololatriæ nominibus passim veteres utuntur Theologi, quemadmodum vel fidem fecerint eorum descriptiones. Ita Tertullianus lib. de idololatria cap. 11. *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* Et Cyprianus ad Fort. in exhortatione ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cum divinus honos alteri datur.* Gregorio Nazianzeno quoque orat. panegyrica in natalem Christi εἰδωλολατρεία dicitur μετάθεσις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *Cultus atque adorationis translatio à creatore ad creaturam.* Itidem Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in cap. quinctum epistolæ Paulinæ ad Ephesios: *Idololatria Dei honorem usurpat, & vindicat creaturæ.* Ac similiter B. Augustinus lib. V. Locutionis de Deuteron. & lib. 1. de Trinit. cap. VI. ut tot alios SS. Patrum præteream.

Imò nec arbitror solùm esse δεισιδαιμονίαν vel εἰδωλολατρείαν, si homo in tantùm à veri ratione recesserit, ut alium colere Deum in animum inducat: sed etiam si cultum religiosum, mandato Dei adversantem, quadam mentis inductione complectatur: non omnem dico, cùm multi hic erroris gradus esse possint, sed si is, Deo invito, in creatura præstetur, ut symbolo

ſymbolo divinum numen repræſentante. Claro & illuſtri, ſed deformi exemplo fuere Iſraelitæ, Deum venerantes in vitulis Aaronicis. Ubi bifariam peccatum, efformando idolum, & honorando. Efformando quidem, quia transſmutarunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem bovis comedentis herbam: ut verbis utar Scripturæ Pſal. CVI. 20. & Rom. 1. 23. Honorando autem, quia adorarunt vitulum, eique ſacrificarunt: ut eadem loquitur Scriptura Exod. XXXII. 8. & Actor. VII. 41. Exiſtimet aliquis, non graviter adeò peccâſſe Iſraelitas. Nam cum dicerent, *Fac nobis Deos, qui antecedant nobis*. ut eſt Exod. XXXI. 1. non aliud eos egiſſe, quàm, ut ſymbolum veri haberent numinis, quemadmodum falſo gentiles gauderent: atque hoc eo fine exoptaſſe, ut iſto ſymbolo præſente & præeunte, ſignum haberent præſentis & præeuntis numinis divini. Equidem non diffiteor, Iſraelitas univerſos, vel ſaltem non extremâ ſtultitiâ obcæcatos, propoſitum habuiſſe colendi in vitulis verum Deum: quod inter alios etiam agnoſcit Joannes Ferus in Actor. VII. 41. ac probat ex ipſis Iſraelitarum verbis Exodi XXXII. 4. *Hi ſunt Dii tui, Iſrael, qui te eduxerunt de terra Ægypti*. Indeque colligit, non in alieni Dei cultu peccaſſe, ſed eo, quòd, contra Dei præceptum, eum in idolo colere vellent. Nec huic obſtat ſententiæ, quod Hebraicè ibi eſt, *Elohim tui*. Nam Neh. IX. 18. ubi idem refertur, ſingulo numero eſt, *Deus tuus*. Et ſatis conſtat, *Elohim* tribui uni Deo Iſraelis: ut ex numero plurativo de naturarum multitudine ſtatui non poſſit. Nihilo validius, quod vitulum colentes obliti dicantur Dei: ut legere eſt Deuter. XXXII. Pſal. CVI. ſive Latinis CV. & Jer. 11. Nam rectè id Bonaventuræ, Richardo*, & aliis, in re alia obſervatum, duplicem eſſe oblivionem: unam, qua ſpecies μνημονευτικαὶ abolentur ex animo: alteram, qua illæ non recoluntur, ut oportet, nempe animo circa alia magis intento: unde fit, ut quis contrarium agat ejus, quod acturus eſſet, ſi convenienter recordaretur. Poſteriori ratione mulier obliviſcitur conjugis ſui, ſive fœderis conjugalis, quando illecebris pellecta ſeſe alteri proſtituit. Ac homo item dicitur oblitus Dei, & fœderis divini, cùm ſtultis cogitationibus indulgens, alium colere Deum, vel in ſymbolo interdicto venerari præſumit. Hæc propriè nō oblivio eſt, ſed quaſi oblivio, quia homo ſe componit, quaſi oblitus. nihilominus in Scripturis, κατ' μεταφορὰν ipſa etiam *numinis oblivio* nuncupatur. Et ſanè Iſraelitas non propriè oblivione voluntaria memoriam contriviſſe benefactorū Dei, liquidò oſtendit: quod vitulus dicitur ille Deus, qui Iſraelitas duxerat ex Ægypto, ubi per vitulum nonniſi veri Dei imago intelligi poteſt. Et ibidem, commate proximo, cum Aaron coram vitulo altare exſtruxiſſet, diſertim Feſtum indicit Jehovæ, quod nomen grande nunquam ille, aut

* *diſt. 7. art. 3. q. 1. lib. 1.*

Moses Diis gentium tribuisset. Dixeris, Israelitas non vehementem adeo pœnam prometitos videri, si non desciverint à verò Deo. Quasi non sufficiat; quòd desciverant à cultu vero. Coluere enim Deum ritu gentili: qui præterquam quod divinæ esset voluntati repugnantissimus, in ista humanarum mentium caligine plenissimus periculi fuit; quia experientia ostendit, quam facilè cultus symbolicus in proprium convertatur. Accedit, quod considerari hæc debent non solum ex proposito hominis, sed etiam ex natura rei, & judicio divino. Atqui utcunque Israelitæ putarent, observantiam suam non in vitulis, sed in Deo sisti: Deo tamen prorsus aversante hunc cultum, ac quasi à se repellente; non potuit honos ille per vitulos ad Deum transferri, sed necesse eum fuit in vitulis terminari. Unde & hujusmodi vitulum εἴδωλον vocare non dubitat protomartyr Stephanus Act. VII. 41. Ut licet in vitulo voluerint λατρείαν præstare vero Deo, merito nihilominus sic quoque idololatria nuncupetur.

Valde eo etiam inclinat animus, ut existimem, idem esse judicii ferendum de simulachro Michæ: de quo Judic. XVII. Siquidem mater ejus argentum, unde factum simulachrum; sacrificâsse dicitur Jehovæ: & Micham velle in eo colere Deum Israelis, satis arguitur, verbis istis: *Nunc novi Jehovam benefacturum esse mihi, eò quòd est mihi Levita in sacerdotem.* Et tamen vetus interpres, quod Hebraicè *Teraphim*, interpretatur *idolum.*

Longeque apertior res de vitulis, quos Ieroboam in Dan & Bethel constituit: ut legere est 1. sive III. Reg. XII. 28. Hosce vitulos pro idolis habuit Deus; ut ostendunt illa de Jeroboamo verba cap. XIV. 9. *Fecisti tibi deos alienos & conflatiles, ut me ad iracundiam provocares: me autem projecisti post corpus* (sive tergum) *tuum.* Quid istis apertius? Et tamen verum Deum in vitulis coli Jeroboam jussit: quod non obscurè ait Flavius Josephus Antiquitatum Judaicarum lib. VIII. cap. III. sive in tralatione Rufini, VIII. Comparat enim se cum Salomone, &, ut convenientiam cultus ostendat, ait, Πεποίηκα κἀγὼ δύο χρυσᾶς δαμάλεις ἐπωνύμους τῷ θεῷ. *Et ego feci duas vitulas, qui idem, ac Deus, nomen obtinebunt.* Nec sanè, alium inducendo Deum, populo Israelitico persuasisset. Aperteque hoc minoris idololatriæ genus ab manifesta illa, crassaque distinguit Scriptura 1. Reg. XVI. 30. 31. 32. *Et fecit Achab, filius Amri, malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerunt ante eum: Nec suffecit ei, ut ambularet in peccatis Jeroboam, filii Nabat: insuper duxit Jezabel, filiam Eth-baal, regis Sidoniorum: & abiit, & servivit Baal, & adoravit eum: Et posuit aram Baal in templo Baal, quod ædificaverat in Samaria, Et plantavit lucum: & addidit Achab in opere suo, irritans Dominum Deum Israel, qui fuerunt ante eum.* Quàm apertè docet, diversam esse rationem in vitulis adorantium verum Deum, & illo-

rum

rum in ſimulachris colentium Solem, vel aliud Dei opificium. Et diſcrimen hoc reſpexit etiam Elias prophetes, cum 1. Reg. XVIII. 21. ait: *Quouſque claudicaturi eſtis in duabus cogitationibus? ſi Iehova eſt Deus, ſequimini eum. Sin autem Baal, ſequimini eum.* Et rex Iehu II. ſive IV. Reg. X. 16. cum Baalis ſervos necaret, ac ſtatuas tolleret, *Vide* inquit, *zelum meum pro Jehova.* At idem, qui verum Deum in vitulis adorarent, non ſuſtulit, ſed appellat *ſervos Jehovæ.* Comparatè nimirum, præ Baaliticis cultoribus, & æſtimando eos ex propoſito humano; quod etſi non penitus tollebat idololatriæ crimen, multis tamen partibus levius reddebat, etiam æſtimatione divinâ. Nempe idololatria eſt ex iis, quæ Ariſtoteli vocantur ὁμώνυμα πρὸς ἕν, καὶ μίαν τινὰ φύσιν*, ut lib. III. Metaph. cap. II. vel ἀφ' ἑνὸς †, ut lib. I. Eth. cap. IV. vel κατὰ πρότερον καὶ ὕστερον λεγόμενα ‡, ut libris de Ortu & Interitu. Quale genus eſt τὸ ὄν* ratione ſubſtantiæ & accidentis; demonſtratio ratione illius τοῦ διότι καὶ τοῦ ὅτι †. Scholaſtici *æquivoca analoga* appellant: ſed perperam, ut videre eſt ex iis, quæ Ariſtoteles ſcribit lib. VII. φυσ. ἀκροασ. contextu XXXI. & quæ ibidem annotavit Simplicius.

* *æquivoca ad unum, & ad unam naturam.*
† *ab uno.*
‡ *ſecundum prius, & poſterius dicta.*
* *ens.*
† *quare ſit, & quod ſit.*

Eſt verò præter hæc duo idololatriæ genera, quæ magis propriè ſic dicuntur, tertium etiam, ſed à natura veri ὁμωνύμου longius recedens: quippe planè μεταφορικόν. Deus enim in Verbo ſuo* etiam appellat idololatras, qui fiduciam non tam in ſummo collocent numine, quàm in divitiis. Ac par eorum eſt ratio, qui ſummum bonum, non in Deo, & conjunctione ſui cum Deo reponerent; ſed in corporea voluptate: unde in Scripturis † Deus eorum dicitur venter. Ac ſimiliter pronuncies, ambitioſis honorem eſſe Deum. Univerſe enim eſt verum, quod B. Hieronymus in prophetæ Amos cap. IV. ſcribit: *Unuſquiſque adorans vitia ſua atque peccata, Deum habere cœpit, à quo victus eſt; dicente Petro Apoſtolo‡: A quo enim quis ſuperatur, hujus & ſervus eſt. Avarus aurum, guloſus ventrem, libidinoſus penem & Beelphegor colit. Laſciva mulier, quæ cum in deliciis mortua eſt, adorat venereas voluptates.*

* *Epheſ. 5. & Coloſſ. 3.*
† *Philip. 3. 19.*
‡ 2. 2. 19.

Hujuſmodi tamen idololatria, ubi non objecto, ſed ſolo actu peccatur, non propriè, ſed, ut dixi, tralatitiè, idololatria vocatur. Nec enim id homines ejuſmodi ſibi propoſitum habent, ut honori, ventri, opibus, cultum præſtent religioſum, vel per eorum venerationem colant ſuperiorem aliquam naturam. Sed, Scripturis præeuntibus, conſideramus rem, qualis eſt in ſe, & naturâ ſuâ. Nam pro ſummo aliquid bono habere, vel fidere alicui ſupra omnia, revera eſt actus ſoli Deo conveniens. Eoque, cui ſic fiditur, utcunque non credatur Deus, tamen colitur ut Deus: cumque actus, qui illis præſtatur, ex intentione agentis, ſolùm ſit moralis, tamen naturâ ſuâ, ac propterea etiã interpretatione divinâ, eſt religioſus ac divinus.

Nobis verò hoc loco decretum est agere, non de quavis idololatria: sed eâ duntaxat, quâ homo Deum sibi colere proponit: nec ea omni, (nec enim illa, quâ actu tantummodo abertatur) verum, quâ objecto etiam peccatur: hoc est, qua falso numini cultus præstatur divinus.

CAPUT IV.

Non pervenisse vulgò gentiles ad omnem de Deo notitiam, quam naturæ lumine assequi potuissent: & variæ caussæ, unde hæc ignorantia sit profecta. Spectari eam in duplici hominum genere: quorum alii cum Deum esse scirent, quis tamen ille esset, nescirent: alij ex parte hoc scirent, sed interea non minus aliis cultum divinum abjudicarent Deo: vel siquid fortasse vero numini tribuerent, id tam malignè agerent, ut non mereretur in rationem venire: & ut amplius foret, sic quoque omnes eos esse læsæ majestatis divinæ reos, quia cultum soli Deo debitum inter verum falsumque numen partirentur. Ac tales etiam videri Pervanos. Hinc expositum, quam varij sint actus religiosi: & differre ab iis adorationem civilem.

De hoc genere idololatriæ, quod κυριωτάτως* id nomen meretur, primùm pauca dicam generatim, hinc fusè persequar varias ejus formas. In priori aperiam tum caussas, unde promanârit, tum in quibus actibus consistat

* *maximè propriè.*

Caussæ idololatriæ sunt variæ Nam jam seponam, quæ de instinctu Satanæ superiùs diximus: continebo me intra illas, quæ hominibus insunt. Quarum prima est inscita humana. Licet enim ad ea, quæ initio exposuimus, traditione ac naturæ lumine posset perveniri: non propterea tamen existimandum, gentiles universos ad omnium eorum notitiam pertigisse. Contrà enim evenit, ut longè maxima illorum pars pleraque ex istis ignoraret: non quasi non veritas iis ob oculos versaretur, sed quia eam sese offerentem non comprehenderent: dumque propterea in varias scinduntur sententias, & cæci fiunt cæcorum duces, gravi ruina pariter & sese, & alios involverent. Hæc sententiarum dissimilitudo magnam partem ex animorum diversitate provenit: haut aliter ac in Christiano etiam populo videmus, quos sententiarum similitudo in præcipuis colligavit, in variis tamen capitibus vehementer discrepare. Ita enim semper fuit, ut multis grave esset inquirere in divina, sive propter inertiam laboris, ut illis, qui voluptatibus diffluerent: sive ob occupationes, ut ambitiosis, & avaris, & egestate pressis, eoque aliis se mancipare coactis. Quales, quia seriò nihil hujusmodi meditari solent; alieno, licet sæpe erroneo, subscribere judicio amant. Sunt alii, quibus non desit inquirendi, vel animus, vel otium; sed tam diversis hominum sententiis impliciti, ingenii quadam

quadam tarditate, quos potissimum; & quibus in rebus sequantur, discernere non satis possunt. Estque hoc eo mirandum minus, quia non ita feliciter agitur cum rebus humanis, ut in tot sectis per omnia cujusquam opiniones vel probare liceat, vel improbare. Varia enim animo φαντάσματα* observantur, quorum alia sint ἀποδεικτικὰ†; quæ certò aliquid adstruant: aliqua τοπικὰ sive διαλεκτικὰ, quæ verisimiliter aliquid probent: alia ἀποδείξεως†, vel ἐπιχειρήματος* faciem ementiantur, fallacia interim, seu ψευδογραφήματα†, seu σοφίσματα‡. Quis tam variis inter se permistis, existimet, cujusvis esse, dijudicare, quale quidque sit? Præsertim si, ut fieri solet, quàm minimo labore perfungi velit, eoque, ubi compluria viderit solidè adstrui, eò, quæ probabiliter solùm dicuntur, vel etiam falso, ἀβασανίστως*, ut Thucydides† loquitur, pro solidis admittat. Vel, ubi quædam falsa, aut verisimilia solùm, compererit, eò, de cæteris desperans, hæc quoque respuat, velut adulterinos, & malæ notæ numos. Ejus igitur, qui seriò veritatem amet, est prudenter dispicere, an non, uti sæpe commiscentur, prout Aristophanes vocat, νομίσματα κεκιβδηλευμένα‡, καὶ ὀρθῶς κοπέντα, ita & hic in veris sententiis intercurrant quædam falsæ, ac quasi πονηροῦ κόμματος*: vel è contrario, falsis etiam permisceantur, quæ verissimæ sint, ac optimæ notæ. Quod Christianis ipsis usu venire diximus, idem faciliùs evenit gentilibus, qui in variis de Deo sententiis, illaque & rerum difficultate, & imbecillitate intellectus, sæpe non suo, sed alieno singula pretio æstimarunt. Quantoque hac parte ab iis faciliùs & fœdiùs erratum, tanto majores nos Deo gratias agere debemus, quòd illa etiam, quæ poteramus naturæ lumine cognoscere, tradere nihilominus voluerit Verbo suo: cæcarum verò nationum eò majori nos tangi misericordiâ æquum est, quòd illis non eadem affulserit felicitas.

Quàm verè hæc dicantur à nobis, arguit, quòd gentiles, præter eximios quosdam, etiam cum Deum cognoscerent, eum tamen non cognoscerent Deum: hoc est, cùm viderent esse Deum, qui universum hoc regeret, & coli à nobis vellet, non tamen viderent, eum esse, cujus revera esset divinitas, ut qui eam tribuerint Dei opificio, quam rerum naturam vocamus. Quare illis contigit, ut cæco illi apud B. Joannem cap. IX. Hic enim, cùm viderent filium Dei, à quò visum acceperat, rogavit nihilominus, qui esset filius Dei. Nempe quia; quem videret, nesciret eum esse, quem videret: ut si Regem cernas, & regem esse nescias. Similiter gentiles prope omnes eum, qui videri nequit, in opere elucentem viderunt, & clamoso silentio audiere dicentem, esse se opificem & rectorem universi, colique à nobis velle ac debere: sed ad conspectum oculos clausere, ad vocem obturarunt aures, ac quasi alte pressi sopore, talem imagi-

* *visa sive imagines ac species.*
† *demonstrativa.*
‡ *demonstrationis, sive syllogismi summe veri.*
* *syllogismi probabiliter veri.*
† *syllogismi speciem habentes demonstrationis.*
‡ *syllogismi speciem habentes probabilitatis.*
* *absq; justo examine.*
† *lib. 1.*
‡ *numismata adulterina, & bona nota.*
* *improba notæ.*

imaginati ſunt, qualia forent, quæ oculis ſe quotidie ſubjicerent, ſomnioque ſuo nimium creduli, opificium amplexati ſunt pro opifice: divinitatem non tribuendo Deo,ſed non-Deo. Quod verè erat veritatem in mendatio detinere. Unde Apoſtolus ad Rom. I. 25. *μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & ſervierunt creaturæ potius, quàm creatori, qui eſt benedictus in ſecula*: prout vulgatus vertit interpres, nec, ſi ſententiam ſpectes, incommodè. Sed ad verbum παρὰ τὸν κτίσαντα ſignificet, *præter* aut *ſupra creatorem.* Priori modo reddunt Stapulenſis, & Montanus, poſteriori Eraſmus: quod magis placet. Hilarius tamen lib. XII. de Trinitate vertit, *præterito creatore:* quod ſequi maluit Th. Beza. Sed hoc ſolum dicit Apoſtolus, magis eos coluiſſe creaturam, quàm creatorem: utrum verò omnem omnes cultum ad creaturam tranſtulerint, nec ait, nec negat: credo propter gentilium illos, qui non omnem viderentur excludere veri numinis cultum. Eos autem, qui cultum alio tranſtulere, Apoſtolus ait, veritatem detinere in mendacio: quia veritas erat, eſſe Deum: mendacium erat, naturam eſſe Deum. Veritas quoque foret, colendum eſſe Deum: mendacium autem foret, naturam honore proſequendam divino. Ut non malè hoc dicat Alexander ab Hales in III. parte Summæ, quæſt. XXX. quæ eſt de Adoratione, art. I. *Veritatem Dei tenere eſt unum Deum colere: veritatem in mendacium convertere eſt creaturæ ſervire pro creatore. Vera enim religio in unius conſtat veri Dei ſervitio. Una enim eſt vera divinitas. Si ergo idololatria creaturæ ſervit pro creatore, commutat veritatem in mendacium.* Atque ea mentes invaſit dementia non ſolùm inſipientis vulgi, ſed eorum etiam, qui haberentur ſapientiæ antiſtites: quandoque interim ſapiente plus vulgo, quia aliqui plus crederent traditioni non penitus obliteratæ, nec ſtultis adeò cogitationibus de Deo animum ſuum occuparent. Prope excuſſa paullatim traditione primævâ, facilè tamen animadverſum, qualicunque opinione de Deo homines eſſe in officio retinendos. Quia igitur non viderent Deum, quippe viſu clariorem, coli placuit, quod viderent. Ac horum conſuetudini ſeſe etiam accommodarunt, qui cognoſcerent, Deum eſſe mentem infinitam, ob opificio ſuo ſecretam. Quales licet veritatem non ſimiliter in mendacio detinerent: tamen æquè propemodum detinuere illam (ut idem Apoſtolus loquitur) in injuſtitia. Cùm enim juſtitiæ ſit ſuum cuique tribuere, illi cultum opifici debitum opificio detulerunt. Atque ita geminum flagitium commiſerunt, dum honore ſuo defraudant Deum, & quaſi in ejus contumeliam, eum non-Deo transſcribunt. Veritas igitur, ſic pravæ voluptatis compedibus conſtricta, in pietatis actus minimè adſurrexit.

ſurrexit. Unde hoc eos quaſi fulmine proſternit Apoſtolus: *Cum cognoviſſent Deum, non ſicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, ſed evanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum.* Illucebat Deus iis radiis quibuſdam, unde cognoviſſe Deum dicuntur: ſed non admiſere eos in adyta cordis, quod iccirco obſcuratum dicitur. Scientia igitur eorum, ut non incommodè à Scholaſticis dicitur, ſpeculativa ſolum fuit; non practica: quam iis etiam adimit Apoſtolus 1. Cor. 1. 21. *In Dei,* inquit, *ſapientia non cognovit mundus per ſapientiam Deum.* Quaſi diceret, Fabrica mundi teſtabatur Dei potentiam, ſapientiam, bonitatem: ac propterea exigebat ab homine, ut fideliter ſerviret Deo, tum propter ſummam ejus majeſtatem, tum tot benefacta; pariter etiam, quòd cultores ejus præmium maneret vitæ beatæ. Sed maluit mundus otioſe opera Dei contemplari, nullum interea conditori honorem exhibendo: quin contumelioſè eum potius transferendo ad illa, quæ Deus feciſſet. Liquidò hæc indicant; Apoſtolum Romanis ſcribere de nuda notitia, eaque imperfecta: Corinthiis autem de cognitione fructuoſa ac ſalutari. Denique Romanis refert Apoſtolus, ut qui priores Deum deſeruerant, itidem deſerti ſint à Deo, &c, dum juſto judicio, cupiditatibus ſuis relinquuntur, cæci irruerint in nullum non deteſtandæ libidinis genus. Nam ut hunc ad locum B. Chryſoſtomus annotavit*, Καὶ τοῦτο ὁ σοφώτατος τῶν Ἀθηναίων δῆμος, καὶ ὁ μέγας παρ' αὐτοῖς Σόλων, καὶ ἕτερα δὲ πολλὰ τῶν φιλοσόφων βιβλία, ταύτης ἄν τις εὕροι γέμοντα τῆς νόσου. *Et iſtoc* (admiſere) *tum ſapientiſſimus Athenienſium populus, tum qui magnus apud eos erat, Solon: ac alios multos philoſophorum libros plenos reperias ejuſce morbi.* Quid ſocratem dicam, Platonem, Xenophontem, Cebetem, & (ut Plutarchus addit libro de Educatione liberorum) τὸν πάντα χόρον ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οἳ τοὺς ἄρρενας ἐδοκίμαζον ἔρωτας, *totum illorum cœtum, qui maſculos approbarunt amores.* Quamquam de Platone contrarium pertendat Cardinalis Beſſario cap. 11. libri quarti eorum, quos exaravit adverſus Georgium Trapezuntium, Platonis, ut videri quidem Beſſario volebat, calumniatorem. Nempe, ex ejus ſententia, amor iſte fuit nonniſi, ut Euripides ait,

Ψυχῆς δικαίας, σώφρονός τε κἀγαθῆς,
Mentiſq; juſtæ, & temperantis, ac bona.

Sed ſecius de eo ſenſit Philo libro de vita contemplativa; ubi diſſerit de duplici Græciæ convivio, quorum utrique Socrates interfuerit; uni in Calliæ, alteri in Agathonis ædibus. Hæc Plato etiam, ac Xenophon, digna putarunt, quæ memoriæ proderent. Sed, ut mittam, quid in Xenophonte culpet Philo, de ſolo nunc dicam Platone; cujus convivium, ut ait ille ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος ἀνδρῶν ἐπιμανέντων ἄρρεσιν, ἡλικίᾳ μόνον διαφερόντων.

* *ad Rom. c. 1. homil. 4.*

D pene

penè totum est de amore masculorum, qui ætate sunt inferiores. Nec differetur, multa ibidem legi de Venere, & Cupidine Cœlesti: sed ista, inquit, solùm, *χάριν ἀςεισμοῦ παρείληπται*: quasi dicas, urbanitatis loco, & velut condimenti caussâ, addita esse. Aliorum defamatissimam turpitudinem ex Anacreonte videmus, & tot aliis, indignis, quibus insistamus, maximè ineditis Ἀνθολογίας epigrammatis. Ut Romanos taceam, non Catullum modo, vel Q. Catulum, cujus versiculos refert Agellius in undevigesimo Atticarum noctium cap. IX. sed ipsum M. Tullium, de quod Plinius Novocomensis lib. VII. epistolâ ad Pontium.

Sed omissâ propudiosâ gentilium vitâ intra cultum numinis nos potiùs contineamus. Quem proximè dixi Socratem, is gallum offerri jussit Æsculapio; ut memorato antea loco Chrysostomus ait: & idoneos ille auctores habuit, quos sequeretur, Platonem dico, ac Xenophontem. Imò Plato etiam, discipulus Socratis; etsi multa præclare adeò de Diis tradidisset, magistri nihilominus exitu territus, deos coluit populares; ut inferius liquidò ostendam. Ac mens eadem illorum, qui Platonici vocantur: quos merito propterea taxat B. Augustinus lib. X. de Civit Dei cap. I. Etiam consuetudinem magis, quàm rationem sectabatur L. Seneca: ut qui dicat; *Ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere.* Adducit B. Augustinus lib. VI. de Civit. Dei cap. X. Atque eo nomine Ciceronem quoque reprehendit Lactantius lib. II. de origine erroris cap. III. *Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos tu stultissimos confiteris.* Quare non jam disputamus, an gentiles omnes omni ex parte verum negarint Deum: sed sufficit nunc nobis, quod etiam gentilium eximii in ea, quam haberent, notitia, vita cultuque eum abnegarint. Siquidem illi quoque, qui acutiùs cæteris viderent, non ad verum ivere Deum, quò itum oportebat, sed ad creaturam, quà ibat vulgus. Dixeris, etiam cultum verò numini præstitisse, uti certo vel ignoto Athenienses: quemadmodum antea vidimus. Sed cogitare oportet, in cultu eo varios concurrisse actus; nec de vero cùm dicitur, omnia ad vivum resecari: sed quod boni erat, secretis cæteris, in optimam capi partem. Et profectò quantillum recti illud cultus fuit, præ omni illo, quem falsis tot numinibus præstaret superstitiosa præ cæteris Atheniensium civitas; Denique ut multo amplius fecissent, illa sublimitas (ut Cypriani utar verbis †) *non potest habere consortium, cum sola omnium teneat potestatem.* Una est divinitas, eoq; nec cultus ejus discerpi potest. Deus noster est Deus zelotypus, nec admittit quemquam in honoris sui partem: longe etiam minus, quàm rex principem externum, vel maritus alterum virum. At notum illud Se-

† *de vanit. idol.*

necæ

necæ Agamemnone : *Nec regna socium ferre, nec tedæ sciunt.* Propterea etiam Achabi tempore Israelitis objecit Deus, quod in utrumque latus claudicarent, Dominum Deum pariter ac Baalim colendo : ut est I. sive III. Reg. XVIII, Atque idem culpatum in Cuthæis. sive Samaritis novis; quos Salmanassar, Assyriæ rex, in Samariæ urbes deduxerat: ut est II. seu IV. Reg. XVII. 33. Huc pertinet quoque illud I. ad Corinth. X. 21. *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sententia est, Nefas vobis in Cœna Dominica bibere calicem εὐχαριστίας, quo sanguis Dominicus vobis præbetur, indeque ire in ædem idoli, atque illic de idololatricis sacrificiis edere & bibere. Solent enim gentiles de sacrificiis in honorem Deorum epulari. Unde Jud. IX. 27. *Ingressi ædem Dei sui edebant, & bibebant.* Item Amosi II. 8. *Super vestes in pignus acceptas inclinant se juxta omnia altaria, & vinum damnatorum bibunt in domo Deorum suorum.* Plura afferre poteram de istis, qui Deum, non uti cognoscerent, celebrarent, eumque & Belial sociare vellent, nisi fastidium vererer. Solum igitur addam aliquid de Peruanis, summum Deum agnoscentibus, quem vocant *Viracocha*: item *Pachacamac* adhæc *Pachaiachacic*: id est, *creator cœli & terræ*. Aliis etiam elogiis ornant: in quibus est *Usapu*, hoc est, *admirabilis*. Et tamen nullum in lingua sua vocabulum habent, quo Deum κυρίως † exprimere possint cæterarum gentium instar : quale Latinum *Deus*, Hebræum *El*. Ac propterea Hispani, eò ad prædicandum Evangelium profecti, in literis ad Indos perscriptis non alia appellatione, quàm Hispanicâ *Dios*, usi sunt; quo pacto illud sunt consecuti, ut eâdem nunc Americani utantur. Iidem in templo Pachumac, hoc est creatoris, quod in Peru exstructum, sic colunt creatorem, ut nihilominus sacrificent Diis suis. Nempe proclive satis est iis persuadere de summo Deo : at non item, haud aliud præter eum numen esse, vel coli debere. Tantum in animis eorum inveteratus error valet. Quorum auctor est nobis Josephus Acosta l. V. cap. III.

† *propriè.*

Atque hæc universe dicta sunt de origine & caussa translati à Deo cultus ad opificium ejus: Particulatim verò inferiùs referam, cur divinus sit honos attributus, vel dæmoniis, vel hominibus defunctis, vel Soli & sideribus, vel elementis, vel aliis. Nunc breviter exponam, in quibus actibus idololatria consistat. Sunt verò totidem, quot sunt actus religiosi. Nam cum religio sit actus sive officium hominis erga Deum ; idololatria autem sit, quoties actus uni Deo debitus homini defertur: quot actibus verus colitur Deus, totidem etiam committitur idololatria. Est verò actus religiosus vel solum internus, vel ex interno & externo compositus, vel externus duntaxat. Internus est supra omnia amor, timor, fiducia. Mixti

generis ſtatuenda invocatio, quia & animo & ore fit. Conſiſtit verò partim in gratiis agendis pro beneficio collato: partim in orando pro continuatione ejus, vel novi collatione. Externus ſolum eſt adoratio, tum major illa, qua feſta inſtituuntur, templa eriguntur, ſacrificia fiunt: tum minor etiam, qua corpus totum proſternimus, vel partem ejus, puta caput, vel genua, inclinamus, vel manus ad os admovemus: dum modo hæc fiant divini cultus ergo, velut boni etiam ſpiritualis datori, mali ſpiritualis depulſori. Quale quoque erat, cum in hujuſmodi honoris ſignum idola oſcularentur. Unde 1. Reg. XIX. 18. *Reſervavi mihi ſepties mille, quorum os Baalem non eſt oſculatum.* Ac de vitulorum oſculo habes Oſeæ XIII. 2. Longè alia ratio eſt adorationis civilis, quæ creaturæ, etiamſi nihil ores, honoris ac reverentiæ cauſſa fieri poteſt. Quomodo Jacob ſepties adoravit fratrem Eſau: at tantum abeſt, ut aliquid popoſcerit, ut contra fratri ipſe dona obtulerit ac contulerit: quemadmodum legere eſt Geneſ. XXXIII. 3. Abrahamus quoque adoravit filios Geth, ut terræ dominos: prout eſt Geneſ. XXIII. Ac multo plurima ejus generis exempla in Scripturis aperiuntur. Sed poſſe adorationem civilem commutari in religioſam ſive divinam: argumento fuerit illa; quam ſibi in ſtatuæ ſymbolo præſtari voluit Nabuchodonſor: ut ſuo loco explicabitur.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSU.

LIBRI PRIMI PARS ALTERA.

Quæ eſt de cultu creaturæ ſpiritualis.

CAPUT V.

Diſtinguitur cultus idololatricus in proprium, & ſymbolicum. Proprius in varia diducitur genera: ex quibus primus datur locus ſpirituali: in hoc autem cultui duplicis principii, juxta doctrinam Zoroaſtris. Cujus de ætate variæ ſententiæ. Et quis illi Oromaſdes, quis Arimanius, & quibus compararit. Hinc acceditur ad Ægyptiorum opinionem de duplici principio activo, boni, & mali, boni Oſiride, mali Typhone: & exponitur, quomodo ſe ad utrumque habeat Iſis, quæ eſt principium paſſivum. Quandoq; aliter, quàm vulgo ab Ægyptiis fieret, hæc ſeu nomina, ſeu numina intellexerit Plutarchus: cui Iſis eſt natura mundana: Oſiris & Typho, duo ſpiritus magni eam gubernantes. Vetuſta hujus opinionis de duobus principiis reliquias quaſdam conſpici in ſententiis veterum aliquot philoſophorum, etiam Platonis, etſi aliter poſtea ſapuerit Porphyrius. Romanis etiam, & Græcis, eſſe quædam numina læva. Manetis, Manichæorum patriarchæ, ſententia de duplici ſpiritu, uno boni, altero mali auctore: Deniq; refellitur ſuperior omnis de duobus principiis opinio: præcipueq; contra Plutarchum, & Manichæos, oſtenditur, nihil eſſe in rerum natura, quod non proſit.

HÆc generatim de falſo cultu ſufficiant. Nunc particulatim aggrediar dicere, quantopere hic cultus variârit, tum pro temporum; vel terrarum ſpatiis; tum pro legislatorum decretis, vel philoſophorum ſectis. Quæ niſi accuratè diſtinxero, videar mihi haut aliud daturus: quàm non jam dicto Athenienſium πεντάπλοον, in quo Athenæus* fuiſſe ait, vinum, mel, caſeum, farinam, & olei pauxillum: ſed Bacchi κέρνος, in quo, eodem teſte †, papaver, album triticum, hordeum, piſum, ervum, cicer, lens, faba, zea, avena, caricæ, mel oleum, vinum lac, quin etiam illota ovis lana. Cujuſmodi mixtura etſi Bacchicis ſacris non inconveniens videretur: in hoc tamen argumento certum ſit ἀκρισίας † argumentum. Separabimus igitur ſingula profani cultus genera, tum eorum hominum, locorum, temporum, quibus primæva traditio per pectora humana nimìs turbidè profluxit: tum quibus per eadem pluribus meandris erravit

* *lib.* 11.

† *eodem libro. loco gemino ſed poſteriori præteriit interpres Dalecampius.*

† *judicii deficientis.*

impurius, & decoleratione fœdiori ex admisto majoris erroris veneno.

Primum verò, quod sæpe nec veteribus satis fuit observatum, distinguere opus est inter cultum proprium & symbolicum.

Proprium voco, quando, quod colitur, propriè & in se Deus esse existimatur. Qualis fuit cultus solis ipsius, vel Herculis, sive Thebani, sive alterius gentis.

Symbolicum appello, cum quid colitur, non quia credatur Deus; sed quia Deum significet. Quomodo Sol cultus in igni Vestali, Hercules in statua.

Proprium divido in simplicem, & mixtum. Simplicem dico, ubi animus in unius cultum fertur. Ut unius Solius, vel unius Herculis Thebani. Mixtus est, quando animus colentis in plura diffunditur. Ut quando Hercules colitur cum Sole, & illi in hoc, huic in illo honos habetur: quod acuratiùs infrà explicabitur.

Cultus proprius ac simplex vel est substantiæ, vel accidentis.

Substantia vel est spiritualis, vel corporea.

Spiritus vel est summus, vel medius, vel imus. Summus, ut mundi opifex; cujus veneratio in falso cultu consideratur, quatenus corrumpitur, si inter eum & alterum honos divinus dividatur: vel si Deus colatur in idolo. Medius spiritus est angelus bonus, malusve, quorum utrumque dæmoniorum nomine Platonici intelligunt. Imus spiritus est genius, sive anima defuncti.

De hoc spirituum cultu sic censeo: ante animas humanas angelos divino affectos honore: ante angelos bonos, principem malorum, quem κατ' ἐξοχὴν* Satanam dicimus: non solum tamen, sed una cum Deo, boni omnis fonte. Originem hujus cultus derivo à corrupta tum traditione, tum ratione. De traditione quidem depravata in dubium vocabit nemo, modò non peregrinus adeò sit in sacris nostris, ut ignoret, quicquid Deus fecisset, bonum fuisse, sed postquam Satanas præ invidia primos parentes de statu innocentiæ dejecit, terram propter eos fuisse maledictam: nec Deum propterea amorem omnem generis deposuisse humani: quippe qui variis modis omnes omni ab ævo ad pœnitentiam provocet & invitet. Sed Satanas, mille fraudum artifex, circumit universos, in nihil æquè intentus, quàm ut illos tum à recto avertat cultu, tum hic gravissimis malis, Deo ita permittente adfligat; & post judicium ultimum, socios habeat pœnarum, quas ipse est subiturus. Salutarem adeò doctrinam nunquam destitit Noachus prædicare liberis & nepotibus suis, eâ spe, ut ipsi per manus ista traderent ex se nascituris. Sed quæ patriarcha tantus præbuerat dextrâ, hæc paullatim posteri sinistrâ acceperunt. Justius enim hoc de se

* per excellentiam.

de se dicere potuerit Noachus, quam de auditoribus suis querebatur Theodorus † Cyrenaicus. Noachidæ igitur exinde duo sunt commenti principia, pari vel suppari potestate, boni unum, alterum mali. Atque eo deventum fuit, ut, quemadmodum colerent principium boni, quò bona conferret: ita venerarentur principium mali, ne inferret mala.

† Plutarch. de Isid. & Osir.

Ad traditionem corruptam corrupta etiam ratio accessit. Sic enim collegerunt; eum, qui in se esset optimus, & omnis boni fons unicus, non esse miseris mortalibus mali ullius principium ac caussam. At verò in mundo hoc multa esse homini mala & noxia, tum in mutis animantibus, ac plantis; uti basiliscum, araneam, aconitum, & similia: tum etiam in cæteris, uti famem, pestilentiam, tempestates, cæteraque id genus. Quare cum non debeamus Deum comminisci, qui dexträ panem ac potum salubrem, sinisträ venenatum eidem præbeat cibum potumque: omnino præter principium omnis boni, etiam statui oportere omnis mali principium: ac proinde illi facienda esse sacra, ut bonum consequamur; huic verò ad malum averruncandum.

Quam vetusta hæc sit sententia, arguit, quòd ea fuerit antiquissimorum inter gentiles legislatorum, ac sacerdotum, atque ab iis in philosophos veteres sit derivata. Quod apertè docet Plutarchus de Iside & Osiride. Prolixior est locus: adscribam tamen, quia rei alioquin obscuræ multum lucis affundit. Sic igitur ille: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσαν, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδ᾽ ἐν φήμαις, ἀλλ᾽ ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ᾽ ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖ δὲ τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς, μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης, οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας, ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ᾽ ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν, καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ᾽ εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ᾽ ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅ, τε βίος μικτὸς, ὅ, τε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλ᾽ ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος, εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοι, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν, καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις. νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους, τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν, οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, θεὸν τὸν δ᾽ ἕτερον, δαίμονα καλοῦσιν. In gratiam eorum, qui Græcè minùs intelligunt, apponam & tralationem Xylandri, etsi ex ipso peti maluissem. *Vetustissima proinde à sacrarum professoribus rerum: legumlatoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacri-*

ſacrificiis tam barbaris, quàm Græcanicis exſtans neq; caſu ferri, & à fortuna pendere Univerſum, mente, ratione, gubernatore deſtitutum: neque unicam eſſe rationem, quæ contineat id & dirigat tanquā clavum aut frena moderans: ſed cum permulta è bonis juxta maliſq; ſint confuſa, imo nihil natura hac ſincerum (ut verbo dicam) proferat: non eſſe unum aliquem promum, qui è duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, diſtribuat atque miſceat. Ergo à duobus principiis contrariis, adverſiſque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram & rectà ducat, altera retrorſum avertatur atq; reflectat, cum vitam eſſe mixtam, tum ipſum mundum (ſi non univerſum, eum ſaltem qui ad terram eſt, & Lunæ ſubjacet) inæqualiter ferri, variiſque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil abſque cauſſa ſit, & mali cauſſam bonum non præbet: neceſſe eſt in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, ſuumque principium exſtare. Atq; hæc quidem ſententia pleriſq; & iiſdem ſapientiſſimis probatur. Exiſtimant enim alii, duos eſſe deos, quaſi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat, alii eum, qui eſt melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt.

Atquæ hæc Plutarchus generatim de opinione duorum principiorum, uno omnis boni, altero omnis mali. Poſtea verò refert, quomodo opinio eadem fuerit Perſarum; qui illam accepere à Zoroaſtre. Seculis priſcis, ante imperium à Cyro conditum vixiſſe, indicat Ammianus Marcellinus lib. xxxiii. Clemens Romanus, vel alius potiùs, in iv. Recognitionum, cenſet eſſe filium Cham, qui Meſraim dictus, unde Ægyptus terra Meſraim nominata, Poſt obitum autem vocatum eſſe Zoroaſtrim, id ſignificare *vivum ſidus*. Sed ἀϛροθύτην, ſive ſiderum cultorem, interprætantur Dinon & Hermodorus, teſte Laertio in præfati. Ariſtoteles, & Eudoxus, tradidere, ante mortē Platonis fuiſſe ſex annorum millibus. Auctor Plinius l. xxx. c. i. Ac ibidem legas, ut Hermippus ſcripſerit fuiſſe eum ante bellum Trojanum quinque annorum millibus. Atque hanc ſententiam ſecutus quoque eſt Plutarchus libro ante memorato. Eandem Hermodoro Platonico tribuit Laërtius in procemio operis. Interea non diſſimulat, quod longè veriſimilius eſt, Xanthum Lydum, à Zoroaſtre uſque ad Xerxis tranſitum, computare annos ſolùm ſexcentos. Imò non paulò etiam junior fuerit ſi vixerit ſub parte Xerxis Dario Hyſtaſpide, vel temporibus Hyſtaſpis ejus, qui Xerxis avus, Darii parens fuit. Sub aliquo quidam Hyſtaſpe floruiſſe, Perſarum traditio eſt, ut apud Agathiam legimus in ſecundo. Qui & duplex ei dat nomen: unum Ζωροάϛρη alterum Ζαράδαδος, ἤτοι Ζαράδης. De ætate autem, in tanto diſſenſu priorum, negat certi quicquam ſtatui poſſe. Nac valde repugno. Hoc autem opinionum incertum proveniſſe ex eo arbitror, quòd complures ejus nominis fuerint. Notiſſimus quidem ille Bactrianus, quem Nini æqualem faciunt Auguſtinus lib xxi. de

Civit.

Civit. Dei cap. XIV, & Suidas. Ut qui cum Rege eo non ferri solum viribus, sed magicis etiam artibus decertârit: ut ait Trogus, sive Justinus Philippicarum initio. Quod ex primo historiarum Ctesiæ haustum esse, indicat Arnobius in primo. Sed præter Bactrianum alter fuit: ut ille, quem nunc Persam, nunc Medum vocat Clemens primo Στρωματέων, ac Περσομήδην nuncupat Suidas. Quamquam dubitet Plinius lib. XXX, cap. I: *Unus hic fuerit, an postea & alius, non satis constat.* Ubi & illum magicarum artium doctorem Azonacis discipulum facit: ac etiam meminit Zoroastris Proconnesii. Plures quidem ejus nominis fuisse, testis etiam Plato Alcibiade, & X. de Rep. & Clemens V. Στρωματ. Id verò vitium fuit mentis humanę, ut quò pretium adderet opinionibus, eas antiquiori potiùs, quàm juniori tribuerit. Sed de ætate judicet quisque, ut volet, dum benè antiquum fateatur: quod ex dictis satis constat. Ad Zoroastris dogma redeo. Is eodem Plutarcho testante, cum duo statuisset principia, boni principium vocavit Oromasden; mali Arimanium. Quod ipsum ex Agathiæ secundo cognoscimus; sed vocabulis paulum variatis. Sic enim vulgo scribitur: τὸν μὲν ἀγαθὸν εἴτε θεὸν, εἴτε δημιουργὸν, Ορμισδάστην ἀποκαλοῦσιν· Αριμάνης δὲ ὄνομα τῷ κακίστῳ καὶ ὀλεθρίῳ· *Bonum enim sive Deum, sive Creatorem, Hormisdasten appellant: Arimanes autem pessimo illi ac pernicioso est nomen.* Sed puto, pro Ορμισδάστην scribendum Ορομάσδην. Sive Ωρομάσδην quando eos Ωρομάσδην, & Αρειμάνιον, Laertius quoque vocat ex Hermippo in primo de Magis, Eudoxo in Periodo, & Theopompo in octavo Philippicæ Historiæ. Arimanii etiam meminit Artaxerxes apud Plutarchum in Themistocle. τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν vocat cubicularius, ad Darium sermone, apud Plutarchum in Alexandro. Photius in Bibliotheca cod. LXXXI, tradit, ex Theodori presbyteri Mopsvestias postea Episcopi, de Persica Magia libro, ζαρσάδην, sive ζαρουὰμ, omnium Principem, quem & Fortunam vocat, genuisse Ορμίσδαν, καὶ τὸν Σαταναν. Ubi Ορμίσδας est, qui aliis Ορομάσδης: at Σατανᾶς absq; dubio est Arimanius. Ζαρουὰμ est ex Arabico Zarahou: quod omnium satorem notat; ut doctissimo Gausmino observatum ad Psellum de operatione dæmonum. Pergit deinde Plutarchus, atq;, ex Zoroastris opinione, tradit, nulli ex rebus, quæ sensu vel mente percipiātur, posse Oromasdem meliùs comparari, quàm luci: nulli rectiùs Arimanium, quàm tenebris & ignorantiæ: ac illi quidē cedendas victimas, ut accipiatur beneficium, vel pro accepto gratiæ agantur: huic verò, ut malum ab homine propulset. Addit quoq;, Persas propterea herbam Omomi dictam in mortario pinsere: simul Arimanium sive Ditem, & Tenebras invocare: tum sanguinē lupi recens jugulati herbæ Omomi miscere: postmodo eam efferre, atque abjectare in locum, quò Solis radii non pertingant. Stirpes bonas esse opus Dei boni; malas, ut venenosas, mali genii: item bona animalia esse boni numinis; ut canes, aves, echinos terrestres; mala esse mali genii, ut echinos aquaticos: eoque beatum esse, qui plurimos talium interfecerit. Subdit deinde, Oromasdem è luce purissimâ natum esse; Arimanium è caligine; perpetuoq; hos inter se bellum gerere: tanto autem Oromasdem esse sublimiorem Mithrâ, hoc est Sole; quanto eodem Sole inferior est Pluto sive Arimanius: ac Oromasdem quidem fecisse stellas, & bonos Deos, inque ovo posuisse. Per ovum hoc mysticè mundus intelligitur: cui ovalem

E figuram

figuram antiquissimi tribuerunt: in his Sanchuniathon; de quo vetustissimo rerum Phœniciarum scriptore dictum nobis in opere de historicis Græcis. Hinc Thebaidos incolæ, Deum mundi opificem repræsentare volentes, efformabant eum ovum ore effundentem: ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ὠὸν τὸν κόσμον, *ovum autem interpretantur mundum*: ut superius ex Porphyrio diximus. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo instituta, ovum mundi erat symbolum: ut docent Plutarchus Symposiacôn lib. II. quæst. III, & Macrobius Saturnalium lib. VII, cap. XVI. Unde Proclus in Timæum eadem esse ait, τὸ Ὀρφικὸν ὠὸν, καὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄν· *Orphei ovum, & Platonis Quod est.* Cum ovo mundum etiam Varro comparat in Logistorico, qui Tubero sive de Origine humana inscribitur*: *Cœlum est testa; item vitellum, terra; inter illa duo humor, quasi ileinus* † (in sinum) *clusus aeri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc est mundum, fecerat Oromasdes. Sed Arimanius, cùm malos genios condidisse dicitur, tum ovum illud perforâsse: atque ita bona permiscuisse malis, mala bonis: hinc coortas esse inimicitias inter Oromasden, & Arimanium: atque alterum alterius opus demoliri: sed fatum affore, cùm Oromasdes Arimanium vincat, imò prorsus aboleat: hominesque tum demum pacificè beateque victuros. Quæ fabulosa esse, nemo non videt: interim non obscuræ hic apparent reliquiæ doctrinæ Noachicæ, tum de Deo, habitante lucem inaccessam, mundique opifice; tum de Satana, aeris ac caliginis principe, mali omnis fonte & auctore; quo æternis tenebris addicto, beatam homines cum Deo vitam degent.

* apud Probũ in Eclog. 6.
† al. in limum.

De Zoroastris ac Persarum doctrina satis. Ab his me confero ad Ægyptios, ex quibus, ut antea vidimus, soli Thebaidos incolæ unicum Deum, mundi architectum, Cneph à se nuncupatum, coluerunt. Cæteris Ægyptiis plures erant Dii: præcipuus interim honos duobus erat principiis ac causis Universi; uni omnis boni, unde rerum generatio; alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Ac ex eorum sententia, in hac rerum ab utroque principio mistura, prævalet facultas melioris numinis: attamen non in tantum, ut deterioris opus aboleat prorsus: quippe & vis ista deterioris principii penitissimis inhæret corporibus, saltem illis sub Luna constitutis: atque inde est, quod semper meliori repugnet facultati. In principio illo præstantiori divinoreque, & ejusdem opere, tria considerantur: quorum unum patris, alterum matris, tertium prolis se instar habeat. A primo est forma; ab altero materies; tertium est ipse mundus. Primum dicitur Osiris; alterum Isis; tertium Orus. Principium deterius vocatur Typho. Ac Isis quidem, quæ naturæ est femineæ, eoque receptaculum boni & mali, sponte suâ fertur ad id, quod melius est. Sed

Typho-

Typho altè inhæret & corpori, & animæ Universi; semperque melius principium impugnat. Melioris principii, quod Osiridem dixere, in anima imago est Ratio, sive Mens: Typhonis verò simulachrum est pars animæ ἄλογος †, & affectibus æstuans. In corpore humano, Osiridis imago est facultas bonum præstans temperamentum: Typhonis autem facultas morbos & mutationes arcessens. In cœlo, & elementis Osiridem repræsentat, quicquid ordinatum, & æquabile: Typhonem, quicquid inordinatum, & inæquabile; ut solaris vel lunaris luminis defectus, procellæ ac tempestates, inundationes marinæ; atque ita in cæteris, quicquid modum & ordinem non tenet.

† *rationis expers.*

Horum omnium non locupletem magis testem laudare possim, quàm Plutarchum, libro sæpius memorato de Iside & Osiride. Ex cujus sententia duo hæc principia sunt duo spiritus mundi præsides: ut valde hæc conveniant cum Zoroastris doctrina, de qua diximus. Sed longè aliter hæc de principiis illis capiebant multi ex Ægyptiis sacerdotibus. Qui per Osiridem intelligebant tum Solem, tum Lunam, tum Nilum: per Typhonem, tum Solem, tum Mare: per Isidem tum Lunam, tum Terram. Quod accuratius exponam in Naturæ corporeæ cultu. Ea interpretatio non satisfecit Plutarcho: ut qui contenderet, nihil corporeum, & sensus expers, pro numine coli posse. Quare ut vulgatiorem Ægyptiorum de Diis suis opinionem explanatione commodâ reddat meliorem: per Isidem quidem intelligere jubet mundum; per Osiridem autem, ac Typhonem, Deos vel dæmones magnos; quorum virtute rerum natura gubernetur. Nec eum ab hac dimovit sententia, quòd videret, Ægyptios fere ea per corpoream declarare naturam. Nam censet, eorum verba capienda esse μετωνυμικῶς: ut nominibus rerum corporearum, & ratione ac sensu carentium, designentur duo spiritus principes, quibus corporea universa suam debeant originem. Atque hoc illustrat eo, quòd Romani, ac Græci, similiter ἥραν τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ ἡφαίστου τὴν εἰς πῦρ ἀέρος μεταβολὴν ἀλληγοροῦσι· *Græci per Junonem intelligunt aëra, per ortum Vulcani, mutationem aëris in ignem.* Subjungit deinde, οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est terra.* Statuit igitur, ut Bacchum dicimus pro vino, quia primus creditur docuisse rationem vini ex uvæ latice exprimendi; quo pacto item Homerum dicimus pro poematis ejus: sic cum divino honore coluntur Osiris, & Isis, & iis adversarium numen Typho inducitur; in corporea illa natura neutiquam esse animo sistendum; sed assurgendum altiùs ad caussas naturæ; quæ sunt magni spiritus jam memorati: posse interea & cultum præstari rerum naturæ; sed ut imagini ac speciei ipsius numinis: quo-

modo cultus talis non proprius, sed symbolicus sit habendus. Ipsum audiamus loquentem, Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἥλιον, οὔτε γῆν, οὔτε οὐρανὸν, Ὄσιριν, ἢ Ἶσιν ὀρθῶς ἔχει νομίζειν. οὔτε πῦρ Τυφῶνα πάλιν, οὔτ᾽ αὐχμὸν, οὐδὲ θάλατταν, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ὅσον ἐστὶν ἐν τούτοις ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις. Τυφῶνι προσνέμοντες. τὸ δὲ κεκοσμημένον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὠφέλιμον, ὡς Ἴσιδος μὲν ἔργον· εἰκόνα δὲ καὶ μίμημα καὶ λόγον Ὀσίριδος σεβόμενοι καὶ τιμῶντες, οὐκ ἁμαρτάνοιμεν. *Ut rem paucis comprehendam, nec aquam, nec solem, nec terram, nec cælum, Osirim vel Isin rectum est putare: neque item ignem putandum Typhona, neque æstum, neque mare: sed simpliciter, quicquid in his non tenet modum vel ordinem, seu excessu seu defectu, id Typhoni tribuemus: quòd verò erecto ordine at modo fit, bonumque ac utile, velut Isidis opus; imaginem autem ac imitationem, ac speciem Osiridis colentes ac honorantes, non peccabimus.*

Etiam Plutarcho hoc magistro cognoscimus, quomodo illa de principiis duobus opinio ad Græcos sit philosophos derivata. Exemplo sit Pythagoras, quem duo ait statuisse principia, bonum malumque: ab illo esse unitatem, finitum, quiescens, impar, quadratum, æquale, dextrum, splendidum: ab hoc esse binarium, infinitum, in motu versans, curvum, par altera dimensione longius, inæquale, sinistrum, tenebricosum. Ac fortasse nec aliud voluit Philolaus Pythagoricus, quando (ut apud Stobæum in Eclogis Physicis legimus) principia rerum statuit τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον, *finitum & infinitum.* De Empedocle Agrigentino magis liquet: quem Plutarchus inibi ait unum inducere boni principium, quod amor, vel amicitia, vel etiam harmonia dicitur; nempe quia est ἑνωτικὸν, sive rerum conjungens: alterum principium mali, quod lis, vel rixa nuncupetur; puta quia sit διαιρετικὸν, sive res disjungens. Atque idem tradidit Diogenes in VIII; è nostris Justinus Martyr παραινετικῷ πρὸς Ἕλληνας, & Clemens Alexand. προτρεπτ. πρὸς Ἕλληνας. Platonem quoque his comitem addit Plutarchus: quia licet multis quidem locis sententiam suam occultârit, principiaque omnium vocârit idem, & diversum: in libris tamen de Legibus, quos ætate grandior perscripsit, apertè doceat, mundum hunc non ab unica regi anima; sed pluribus, ac minimùm duabus; quarum una bonum efficiat, altera contrarium. Quibus non obstat, quòd apud Augustinum in VIII. de Civit. Dei cap. XIII legimus, juxta Platonem *Deos non esse, nisi bonos:* ut disertim ait in decimo de Legg. Nam Plato per Deos bonos intellexit honestos, & virtutum amantes: quales etiam fuerint, etsi noceant hominibus; dummodo mala, quæ immittunt, justæ habeant pœnæ rationem. Qua parte Platonem deseruisse videtur Porphyrius quando in Sacrificiorum libris duo constituit dæmonum genera; bonos & beneficos, malos & maleficos. Vide Jamblichium libro de Ægyptiorum mysteriis.

fteriis; quæque ex Porphyrio ad Anebonem (fic enim, non *Abeuntem*, vel *Abeonem* legi debet) B. Auguftinus refert lib. x. de Civit. Dei cap. x. Ac Romani quoque, & Græci, licet non agnofcerent duo folum rerum principia; hactenus tamen priorum infiftere veftigiis, quod pro bono maloque effectu Deos difcriminarent. Siquidem eorum iis alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut Maro vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud Auguftinum legas lib. VIII. de civit. Dei cap. XIII. *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujufmodi fupplicationibus placari exiftimat: bona verò ludis & talibus, quafi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

At propiùs fententiæ de gemino rerum principio, bonarum uno, malarum altero, adhæfit Manes, cum difcipulis XXII. in quibus præcipuè memorati Thomas, Buddas, Hermas, five Tyrbo, & Acua; à quo Manichæi aliter dicti Acuanitæ *. Nec tamen Manichæi fic temere loquebantur, ut dicerent, duplex effe numen; vel fi duos dicerent Deos, non aliter hoc folent interpretari, quam unum propriè, alterum impropriè † Deum dici: quomodo etiam Apoftolus Paulus ‡ ait, Deum hujus feculi, qui diabolus eft, excæcaffe fidelium mentes. Sed in eo tamen convenientia eft, quòd ex duobus principiis, quorum unum effet Deus, alterum five Hyle, five Dæmon, à priori bona, ab altero effe mala crederentur: ab illo Solem non factum quidem, prolatum tamen, vel miffum: ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta effe in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc Manetis infaniam legere eft apud Epiphanium hæref. LXVI. nec uno loco apud B. Auguftinum. Paucis verò apud eum libro de hærefibus, *Ifte*, inquit, *duo principia inter fe diverfa atque adverfa, eademque æterna & coæterna, compofuit: duafque naturas atque fubftantias, boni fcilicet & mali, fequens alios antiquos hæreticos, opinatus eft: quarum in fe pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos Manes fecutus dicitur, intelligit Marcum, Cerdonem, Apellem, alios; qui itidem duo ftatuerant principia. Sed cum Manem hunc conftet natione fuiffe Perfam, ac Perficis etiam difciplinis, fumptibus viduæ cujufdam, fuerit imbutus, ut Epiphanius tradit: magis mihi verifimile fit, patriam in eo religionem fecutum fuiffe. Zoroaftris enim, & Magorum hæc doctrina erat; ut è Plutarcho antè vidimus. Atque idem à Laërtio adftruitur è Dionis v. Hiftor. Ariftotelis libro I. de Hiftor. Hermippo libro I. de Magis, Eudoxo ἐν περιόδῳ, Theopompi libro VIII. Philipp. & Eudemo Rhodio.

* Epiphan: hærefi 66. & Nicetas Choniates five Coloffenfis lib. 4. Thefauri Orthod. cap. 33.

† Fauftus Manichæus apud Auguftinum.

‡ 2. Cor. 4. 4.

Satis ex his liquet, quàm antiqua fit, & unde profluxerit doctrina de duobus naturæ principiis, bono Deo, maloque genio: quorum ille fit cauffa omnis boni in natura; & coli debeat, ut faciat bene: hic auctor fit

omnis mali, & colendus sit, ne malus malè faxit.

Quod si adversus hoc venenum quæratur antidotum, ex usu sit adire Epiphanium hæresi LXVI. ac præcipuè B. Augustinum lib. XXI. contra Faustum: item libro de natura boni contra Manichæos, & aliis in locis: adhæc Damascenum contra eosdem. Mirum verò Fausto, homini non planè obtuso, placere potuisse sententiam tam absonam. Nam quo graviori quis piaculo se adstringat, quam si honore & observantia Dei propria eum colat & prosequatur, qui quicquid habet virium, hoc ad Dei conferat ignominiam, & hominum exitium: ac propterea, ubi dies advenerit extrema, cum cultoribus sui præceps in tartarum datus pœnas persolvet æternas. Nec opinio tam aliena ab omni ratione, quicquid dicat Plutarchus, multum habuit auctoritatis apud prudentiores. Itaque cum Faustus Manichæus Catholicis objectaret, quod dogma de uno Deo à gentilibus hausissent: respondet ille lib. XX. contra eum scriptorum cap. XIX. *Discat Faustus, vel potius illi, qui ejus literis delectantur, monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere: sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscunque natura.* Firmat hæc Justinus Martyr de Monarchia. Ubi præter poetas etiam Platonem advocat in Timæo. Qui sive à Thebaidos incolis monitus, solum Deum Kneph agnoscentibus, sive aliter edoctus; licet plures induceret Deos, hos bonos, illos noxios; neutros tamen alio habuit loco, quam pro Numinis supremi ministris. In quo Hebræis, de quibus nulli est obscurum, Chaldæi etiam consenserunt: si oraculo stare possumus, quod narrat nobis Justinus Martyr oratione parænetica ad gentes, & Eusebius in nono Præparationis Evangelicæ:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι·
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Latinè sic utcunque verbum verbo reddideris:

Soli Chaldæi sophiam sortiti, & Hebræi,
Sanctè à-se-genitum † regemque Deumq; colentes.

† *vel*, Sanctè nullo ortum.

Sed operam lusimus, nisi argumento etiam occuramus eorum, qui sententiæ nostræ discrepant. E Plutarcho autem vidimus, eò opinionum esse dissensionem, quòd in orbe terrarum, tot res sint noxiæ generi humano: nec in animum inducere possent, Deum Optimum, (quod prius, quàm Maximum, dicere solemus) tot esse malorum fontem & originem. Eo igitur fuere delapsi, ut duplex constituerent principium; à quorum altero acerbitates, omniaque fluere infortunia, multarum etiam rerum exitium, prædicabant: alteri autem, quicquid boni esset, acceptum referebant. Sed longè aliter poterant hac cura defungi, si mente animoque

que studiosius hæc considerassent. Si enim poeta dixerit Sulmonensis in secundo Tristium: *Nil prodest, quod non lædere possit idem:*
non minori jure dixero,
Nil lædit, quod non commoda certa ferat.

Quocirca, non continuò si quid noceat, eo pro tali habendum, quod rerum naturæ incommodet. Nam quod uno est loco noxium, id juvat alio. Quis ignorat, quantum in periculum homines conjiciat cicuta? Cujus rei in propinquis illustre etiam habeo exemplum à Nobili & affinitate dum viveret conjunctissimo Henrico Smetio memoratum Miscellaneorum Medicorum lib. x. in observationibus anni cIↃ IↃ XCI. Attamen in Liguribus Taurinis pro cibo habetur non delicato solum, sed etiam salubri, & inter cætera utinam ciere idoneo. Et quàm multa homini sunt venena in cibis, quæ prosunt ei in medicamentis! Atque ut neutra ratione commodo atque usui forent: tamen sic quoque emolumentum homini afferrent, dum pro cibo sunt mutis animantibus, quæ nobis postea in alimentum, vel medicamentum cedunt. Scitè hoc versibus istis expressit Lucretius in quarto:

Tantaque in his rebus distantia differitasque est,
Ut quod aliis cibus est, aliis fuat acre venenum.
Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis,
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.
Præterea nobis veratrum est acre venenum.
At capris adipes, & coturnicibus, auget.

Dixeris, ut hoc ita sit in quibusdam; tamen esse ex venenis innumera, ex quibus nullam homines, vel muta animantia capiant utilitatem: atque hoc facilè appariturum circumferenti animum per ea, quæ de his legere est, vel apud Græcos, ut Nicandrum, Dioscoridem, Aëtium, Æginetam; vel Arabas, ut Avicennam, Serapionem, Hali abbatem, Rhasin; vel recentiores Latinos, ut Petrum Aponensem, Sanctem de Arduinis, cardinalem Ponzettum; ut Cardanum, Grevinum, Mercurialem, aliosque præteream us. Sed enim scimus & multorum ex illis utilitatem insignem prodi ab iis, qui in arcanis naturæ rimandis studium & operam collocarunt: & si de omnibus id ostendere non possumus, non eo malignitatis culpanda est natura, vel ejus auctor; sed inertiæ id nostræ tribuendum, qui non, quantum poteramus, curæ & diligentiæ in indagando eorum usu posuerimus. Quid quod sic quoque ex venenis illis utilitas ad nos redit? Excitant enim industriam nostram in discernendis salubribus à venenatis. Patientiæ quoque materiem hinc habemus. Cumque videmus, quot periculis obnoxia sit hæc vita, magis cognoscimus iram Dei erga peccatum, ob quod

quod in hanc miseriam sumus conjecti. Ardentius quoque Deum oramus, ut prudentia nos instruere, & per angelos suos custodire dignetur.

CAPUT VI.

Acceditur ad spiritus ministros, bonos malosque: quorum utrosq; negarunt Saducai; item Democritus; ex parte etiam Aristoteles: at contra eos agnoverunt Pythagorici, & Platonici: atq; ut doctrina hac ad gentiles etiam à majoribus, multorum seculorum traditione, sit derivata: quadruplici item ratione comprobata, spectris, oraculis, magicis artibus, & prodigiis. Angelis sui generis corpus tribui, non modo à philosophis, sed etiam multis Sanctorum Patrum. In quo gentiles, & alij, de natura eorum aberrarint.

DIctum de duplici spiritu, uno boni, altero mali principio; quorum utrumque pari, vel suppari honore coluerint. Eaque occasione etiam vidimus de variis opinionibus, quæ inde promanarint; sed dissimili ratione; dum alij non duo statuunt principia, sed multa; sic tamen divisa, ut quædam essent benefica, quædam malefica; ac utrisque cultus præstaretur divinus: alij autem, ut Manichæi, duo duntaxat principia, boni unum, alterum mali, constituerent; soli tamen principio boni cultum, ut Deo, exhiberent. Deinceps accedo ad spiritus, non principes, sed ministros: qui à philosophis communi nomine fere dæmones vel dæmonia, à Peripateticis intelligentiæ, à Christianis boni malive angeli appellantur.

In his considerabimus, naturam, officium, & cultum. In natura spectabimus hæc tria: primum, qui spiritus hosce negarint, qui agnorint: deinde unde eos gentes cognoverint: & quatenus in eorum natura convenerint Christiani, ac gentiles: denique de naturæ hujus præstantia; quæ ex cultus caussis una fuit.

Spiritus non agnovere Saducæi: ut est Actorum XXIII, 8. Objectant nobis Judæi, quòd libros Mosaicos agnoscerent pro divinis; ubi sæpius commemoratur, ut angeli apparuerint. Verum verisimile mihi fit, Saducæos eludere hæc solitos: cujus ratio nunc gemina occurrit. Una est, ut per eas non aliud intellexerint, quàm qualitates à Deo productas in imaginatione ejus, quem de re aliqua velit edocere. Altera est, ut putarint, Deum producere spiritus, quando eorum operâ uti velit, postea eos destruere: ac producere quidem separando quiddam ab anima mundana, quod postea redeat in naturam generalem.

Ex gentium philosophis Democritus non agnovit spiritus ullos: nec Aristoteles alios, quam orbium cœlestium motores. Licet non ignorem, aliud de Aristotele visum fuisse Augustino Steucho lib. VIII. de Perenni Philo-

Philosophia cap.xxvi. Sed enim si alios statuisset, saltem, ubi optima erat occasio, non hoc sivisset nos ignorare. Nunc nec levem ejus rei mentionem videmus; præterquam ubi ex aliena loquitur sententia. Ac valdè hanc de eo opinionem firmat, quòd similiter senserint præcipui ejus interpretes; ante alios Alexander; præterea Simplicius, & Averroes. Aliqui tamen aliter; sed hi à præceptore, ut aliis quibusdam, ita hac etiam parte recesserunt; primum Theophrastus; multis post seculis Ammonius, & Philoponus; item ex Arabibus Avicenna, & Algazel.

Nec causa erat, cur hac parte hi jurarent in Democriti, vel Aristotelis opinionem, qui prius deseruissent sententiam veterum. Pythagoras enim dæmonia posuit: imo primus id philosophorum fecerit, si Simplicio credimus in libb. de Anima. Nec dubium, quin in eo Pythagoras vestigiis eorum institerit, quibus usus magistris fuit; Thracibus, Ægyptiis, Persis, Chaldæis, atq; aliis: quemadmodum libro de Philosophorum sectis ostendimus. Plato, qui post Socratis excessum Pythagoræos audivit, eorum hanc opinionem secutus fuit: uti Platonem sectatores ejus Appulejus, Plotinus, Porphyrius, Proclus, Psellus.

Mirum verò non injuria videatur, unde gentiles agnoverint spiritus sive dæmonia: quæ Sadducæi, Peripatetici, & alii magni nominis negarunt: uti hodieque multi eos tollunt; sed qui nihil credant, nisi quod manibus palpent, vel oculis saltem videant. Operæ igitur erit, si hoc paulo fusius exponamus. Nam absque eo intelligi nequit, unde originem ceperit dæmoniorum cultus.

Non dubium, quin à primis Noachidis per manus traditum sit, esse spiritus, quorum ministerio utatur Deus in orbe administrando. Præterea intelligere propius potuerunt quisque ab gentis suæ conditoribus. Siquidem Moabitæ, & Ammnoitæ, habuere traditionem à Lotho, quem Angeli è Sodomis eduxerant: ut est Genes.xix. Ismaelitæ hauserint ex Agar, cui Angelus aquam ostendit: ut est Genes.xxi,17. Postea item in Moabitis firmata hæc opinio, cùm Angelus se opposuisset Bileamo, ut Israelitis malediceret: quemadmodum legere est. Num.xxii,22. Nec dubium, quin non pauca ejusmodi alia contigerint; utut Spiritus S. ea in Scripturis præterierit, quia sufficerent nobis, quæ habemus. Neque enim repente omnes facti sunt pessimi; sed paulatim à recto descitum: ut admodum sit credibile, diu etiam postea aliquos saltem fuisse, quos misericors Deus per Angelos suos alloquio dignaretur; sed, magis & magis religione pura retro eunte, pauciores paucioresque.

Nec tamen, si deesset affatus Angeli boni, eo desiere se mali offerre angeli; idque domi, in agris, sylvis, mari. Quin tanto id frequentius factum;

F quanto

quanto major esset Dei ignorantia: quomodo hodieque in gentibus idololatricis contingit, atque etiam in Lapponibus & Finnis, extimi Septentrionis populis; ubi tenuis est valdeque diluta veri numinis cognitio.

Hujusmodi oblationes *spectra* dixere: sed voce aliquanto angustiori: quando *spectrorum* vox est à veteri verbo *specio*, hoc est, video: unde *species*, ut à *facio*, *facies*; item *speculum*, ut ab *amicio*, *amiculum*: composita item *inspicio*, *conspicio*, alia. Atqui spectrorum nomine non ea solum intelliguntur, quæ videmus; sed etiam, quæ auditu cognoscimus. Ut fragores, & strepitus insolitos: vel si, ubi videas neminem, vox aliquid significet humanâ major. Nempe ut trecentis aliis, ita huic etiam vocabulo contigit, ut à potiori usu imponeretur. Græcè similiter φάντασμα dicitur Matth. XIV, & Marci VI. ubi historia refertur Christi inambulantis aquis, ac discipulorum putantium se spectrum conspicere. Græcanicam vocem vulgatam retinuit interpres: sed *spectrum* prætulit Erasmus. Πνεῦμα dicitur Luc. XXIV: quando discipuli Jesum post resurrectionem conspicantes, spiritum se videre censent. Et sanè, opinionem spectrorum in populo obtinuisse Judaico, præter ista ostendit historia Heliodori ab formidabili equite flagellati: ut est II. Maccab. cap. III. item quinque equitum Judæ Maccabæo opem ferentium: de quo ejusdem libri cap. XI. Sed enim hæc spectant Judæos: nunc de gentilibus propriè agimus, è quibus non modo vulgus, sed flos etiam populi, in hac sententia fuit. Neque ignorabant, subinde spectra fingere homines, sive otio pene marcentes; qui aliquam capiunt voluptatem, si aliis sint terrori: sive invidos, avaros, ambitiosos, libidinosos; qui hisce artibus rebus suis student: cujus rei vix aliquo in ordine plus exemplorum habemus, quàm in sacerdotali. Tale illud de Tyranno, Saturnum ementiente, ut potiri liceret mulierum amplexibus: de quo Rufinus lib. XI, cap. XXV. Item de Mundo adolescente, sic à sacerdote instructo, ut se Anubidem simulando Paulinâ frueretur: de quo Josephus Antiquitatem lib. XVIII, cap. VI. Addere etiam liceat melancholicos, & furiosos, quibus atra bilis imaginationem corruperat; uti & metu nimio multis contingit. Unde mulieres, & pueri, & horum similes, eadem patiuntur: ac par ratio est in myopibus, surdastris, ebriis: quales quia sensu minus valent, quandoque etiam sanctè affirmant, visa sibi, vel audita, de quibus fidem nulli fecerint cordato. Unde Plutarchus de spectro Dionis in vita ejus differens scribere non dubitat: Καί τοι λόγος τις ἐστὶ τῶν ἀναιρούντων τὰ τοιαῦτα, μηδενὶ ἂν νοῦν ἔχοντι προσπεσεῖν φάντασμα δαίμονος, μηδὲ εἴδωλον, ἀλλὰ παιδάρια, καὶ γύναια, καὶ παραφόρους δι' ἀσθένειαν ἀνθρώπους, ἔν τινι πλάνῳ ψυχῆς ἢ δυσκρασίᾳ σώματος γινομένους, δόξας ἐφέλκεσθαι κενὰς καὶ ἀλλοκότους, δαίμονα πονηρὸν ἐν αὐτοῖς εἶναι δεισιδαιμονίαν ἔχοντας. *Tametsi perhibent illi,*

qui

qui negant talia, nemini cordato visum dæmonii vel simulachrum obversari; verùm pueros, mulierculas, & deliros ex corporis imbecillitate homines, quum aliquo tenentur mentis errore, vel intemperie corporis, opiniones alienas atque absonas admittere, dum malum dæmonium superstitiose credunt se invasisse. Sed enim ibidem refert Plutarchus, ut genius & Dioni, & Bruto, significarit vitæ suæ exitum. Non hæ viles erant animæ: sed viri magni, & graves, philosophiâ uterque exculti: qui tamen usque adeo spectris fuere commoti, ut amicis suis eorum, quæ vidissent, sollicitè indicium facerent. Nec ignotum, quid de Curtio Rufo narret Plinius lib. VII. epistola ad Suram. Quod si semper apparitiones ejusmodi non animarum sunt, sed spiritum: pertineat huc quoque, quod de Athenodoro, magni nominis philosopho, ibidem refertur: cui narrationi, fidem adstruit, quod exitus, & sapientissimæ Atheniensium civitatis judicium, eam comprobarit. Sed longum esset commemorare omnia, quæ gravibus viris è gentilibus ipsis subnixa sunt. Varii adeantur, qui hoc argumentum tractarunt. Tam multa hi referunt, quæ testes habeant viros cordatos, ut fidem singulis demere non videatur alterius, quàm qui conscius sibi vanitatis suæ, cæteros etiam suo pede metiatur, neque ullos inveniri probos & fide dignos arbitretur.

Nec ex spectris solum collegere gentiles, esse dæmonia ac spiritus: sed etiam ex oraculis, quæ aliter dicuntur Deorum responsa: ac vel è terræ cavernis, vel è simulachris edebantur; idque sollertiâ quidem humanâ, sed sæpe etiam diabolica. Nam constitere quidem fraudibus vatum; sed non solis, cum multa prædixerint, ad quæ nulla ratione humanæ mentis acumen pertigisset. Atque hæc iis etiam præstitere, qui oracula venerant exploratum, hominibus vafris, nec admodum credulis. Quæ res fecit, ut cum vulgus citra delectum omnia amplecteretur: prudentissimi quique, non omnia, sed multa tamen crederent: quod ex illa in narrando constantia eorum satis liquet. Aristoteles, (qui dæmonia non credit, vel saltem non memorat, nisi cum, ut diximus, ex aliena loquitur sententia) divinationes istas tribuit humori melancholico; quia qui illo abundāt, ingenio magis valeant, eo quod acrimonia atræ bilis contrahat spiritus, ut obscura difficiliaque melius perspiciant. Nec diffiteor, hoc in iis quidem locum habere, quorum notitia à sensibus dependeat; at disparratio in illis, quorũ cognitio aliunde originem trahit. Plutarchus, & alii, maluere causam constituere in vapore terrestri à Sole educto, inque corpus bene temperatum accepto, mentemque humanam concitante. Itaque, quod oracula defecerint, inde arcessunt, quia terra, vi ejus paulatim evanescente, tandem quasi effœta, ejusmodi exhalationes emittere desierit. Mirum, cujusquam paulo cordatioris animum in tam frivolis potuisse acquiescere. Nam ut iis

hoc concedamus, mentem posse humanam ab vaporibus ejuscemodi concitari: unde, quæso, evincent, vim aliam habere, quàm ut, quæ prius sciant homines, subtilius vel disertius promant? quomodo poetæ, ubi paulum se consperserint flore, ut ipsi loquuntur, Liberi patris, melius solent poetari. Quare cum Aristoteles, & Plutarchus, quorum meritò magnum semper nomen fuit, nihil melius potuerint adferre: sic colligimus, neutiquam in natura esse inferiori subsistendum; sed adsurgendum esse ad causas superioris naturæ, quales sunt dæmones: quos iccirco oraculorum esse causas, Porphyrius tradit libro de dæmonibus, & Jamblichus libro de mysteriis cap. XXI. & XXVI. ut Appulejum mittam, de quo postea dicemus.

Quibus aliud videtur, oracula ajunt constitisse fraudibus humanis: quod etiam perspexit Demosthenes, quando (ut Minutius in Octavio ait) *responso simulato φιλιππίζειν Pythiam querebatur*. Planiusque fucum detexit Lucianus in Alexandro Pseudomante: ut totalios fraudis patriciæ pariter, ac sacerdotalis testes prætercam. Quas nec invenustè adumbravit Cælius Calcagninus suo de Oraculis libello. Dixeris quoque, vel illud suspecta reddere oracula, quod fere ita essent ambigua, ut ad eorum intelligentiam altero esse oraculo opus videretur. Sed non si oracula latentium fuerint hominum imposturæ, eo non fraude etiam constiterint illudentium dæmonum. Et his, & illis, suas partes tribuimus. Nec si ambigua forent, eo dæmoniaca non erant; quia dæmones ipsi, futurorum contingentium nescii, subtili quidem, sed fallaci sæpius conjecturâ niterentur. Quare & dæmonibus verbis opus fuit obscuris ac perplexis, quo oracula malè crederentur intellecta, si eventus non responderet. Nec satis est, si in sacerdotum subsistatur sollertia, quia multa prædicerentur, ad quæ uti dixi non pertingeret mens humana. Quod parebit complura cogitanti oracula ex istis quæ à veteribus referuntur, & juniorum industriâ bonam partem uno comprehensa corpore prodierunt.

Egimus de spectris & oraculis. Præterea verò esse spiritus sive incorporeas substantias, collegere gentiles ex mirandis illis, quæ fiunt per magiam, tum illam, quam albam vulgo dicunt, veteres autem θεουργίαν vocabunt; tum quam nigram nuncupant; antiqui autem γοητείαν nuncuparunt. Priori deditos, laudabiles ajebant; alteri addictos, detestabiles; sed ut Augustinus ait lib. X. de Civit. Dei cap. IX. *sunt utrique ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum.* Nec omnem propterea magiam damnamus. Est quædam naturalis; qualis est, si ovum in mensa sponte moveatur, quia incluseris argentum vivum: aut si clavus in aere pendeat medius, quia superius & inferius deliteat magnes: & alia id genus, vix

ullis

ullis cognita, nisi qui naturæ rimantur arcana. Est alia magia artificiosa: unde est, quod Archimedes speculis naves combureret Romanas: quod Archytæ lignea volitaret columba, similiaque Mathesios miracula. Nobis verò nunc sermo est de dæmoniaca sola: ut si corpus humanum horæ spacio transferatur ad centies mille passus: si caput æneum ad interrogata quævis dederit responsa: si corpus aliquod sic oculis præsentium subtrahatur, quasi evanesceret: si de furtis cujuslibet occultis indicium fiat. Quam qui magiam exercent, fere cum ea conjungunt naturalem illam, & artificiosam: nempe ut cætera etiam ab natura, vel arte, esse videantur. Unde Irenæus juxta veterem interpretem lib. I, cap. VII: *Anaxilai ludicra cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, & à mente sua excesserunt.* Græcè si malis, habes apud Epiphanium hæresi XXXIV: Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγεύων, εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν. De ludicris verò Anaxilai sic inter alia Plinius lib. XXXV, cap. XV: *Lusit & Anaxilaus eo* (sulphure) *candens in calice novo, prunaq; subditâ circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum velut defunctorum, offundente convivis.* Ad ludicra autem ejusmodi accessisse commercium cum maligno spiritu, sensit etiam Irenæus lib, I. cap. IX, quando de Marco hæretico ait: Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον ἔχειν· *Verisimile est habere eum dæmonem quendam adsessorem.* Ubi *paredri* vocem, quæ *adsessorem* signat, vetus retinet interpres.

Quibus hæc displicet sententia, omnem magiam esse naturalem contendunt. Ac alii quidem, ut Petrus Aponensis, qui Conciliator vulgò dicitur, provenire ajunt ab vehementi imaginatione, quæ vapores ac spiritus conturbet. Nos magnam quidem imaginationis vim agnoscimus; sed in corpus conjunctum, qualis ab imaginatione gravidæ se exerit in fœtum: at non item in corpus dissitum, nisi fortè per contactum; ut si ab oculis veneficus vapor exiens noceat propinquo. At negamus imaginationem per se vim imprimere corpori longè dissito. Nihilo rectius Petrus Pomponatius, qui libro de Incantationibus cap. IV, illa stupenda fieri ait, non vi incantationis; sed incantatoris, idque occulta hominis proprietate. Quemadmodum enim lapides, & herbæ, cœlesti virtute mirandas sortiuntur vires: ita cœli influxu unum præ alio accipere virtutem mirifica patrandi. Sed dispar planè ratio lapidum plantarumque, ubi virtus eadem toti convenit speciei; in hominibus verò pauci duntaxat res faciunt mirandas. Quare istæc, cum hominum excedant potestatem, non aliunde, quam à dæmonio, esse possunt.

Objectant, quòd multis nihil æquè fuerit in votis, quàm dæmoniorum

commercio res agere admirabiles; sed nullo illos studio eo potuisse pervenire; unde colligunt, ab iis, qui magi dicuntur, circulatoriis ludi præstigiis: indeque Curtium lib. VII. cum artis magicæ meminisset, mox subjungere, *si modo ars est, nec vanissimi cujusque ludibrium* Verùm non quæritur, an multa nihil sint nisi sensuum ludibria: sed sufficit, quòd multa sine fœdere cum spiritu maligno fieri non possint. Nec movet, quod multi, qui magno studio hoc consortium ambierunt, eo pervenire non potuerint. Est ubi Deus non permittat: ut præcipuè in potentibus, ne nimium orbi incommodent. Est ùbi dæmon tale refugiat consortium. Nec enim omnes æquè ei conducibiles; sed vix alii, quàm simplices & creduli; cujusmodi fere mulieres; vel affectibus planè mancipati, ut qui libidine, aut vindictæ studio æstuant: qualibus facilius illudit, atque abutitur.

Præter magicas artes, & cætera, quæ prius dicebamus, etiam dæmonia esse collegerunt ex ostentis & prodigiis; quæ vel hominum mortes, vel ingentia prælia, vel imperiorum mutationes sæpissimè antecedunt. Ea ostenta, nunc in cœlo vel aëre contingunt, nunc terra marive. Neque ignoro, subinde referri à multis, non facta, sed ficta: verum satis est, quod multa adeo sint non ficta, sed facta. Quod negare non potuit acutus ille Hethruscus, sed nescio an gentilibus multo religiosior. Machiavellum me dicere, puto, omnes intelligunt. Is lib. I. Disputationum cap. XXXVI. *Magnos*, inquit, *motus prædici solere, cum in urbibus, tum in provinciis, idq; signis quibusdam, aut hominum præsagiis denunciari.* Idem postea sic scribit: *Vt causam facilè confitebor me ignorare; ita rem ipsam, cùm ex antiquis, tum novis exemplis agnoscere oportet, & confiteri, omnes magnos motus, quicunq; aut urbi alicui, aut regioni evenerunt, vel à conjectoribus, vel à revelatione aliqua, prodigiis, aut cœlestibus signis prædici ac prænunciari solere.* Unde autem prodigia, & cœlestia illa signa proficiscantur, non aliter potuit expedire, quàm si ea ad spiritus referret. Nam cum causæ ignarum se professus esset, hæc postea subjungit: *Nisi fortè cum philosophis quibusdam pronunciandum censeamus, aerē plenum spiritibus & intelligentiis esse: quæ futuras res prævidentes, & casibus humanis condolentes, eas hominibus per hujusmodi signa prænuncient, ut se adversus eas tempestivè præparare, & communire queant.* Quæ satis docent, cùm supremam ad causam recurrere nollet; nullam reperisse magis idoneam, quàm spiritus aërios.

Vidimus, ut esse spiritus, non traditione solâ, sed quadruplici præterea ratione, cognitum sit. Sed hoc *spiritus* vocabulum non eodem ab omnibus modo intelligitur. Interea convenit, non habere spiritus carnem & ossa, ac ne quidem corpora ejusmodi, ut in propria videri queant natura. Sed diu disquisitum, an omni omnino corpore careant: quæ putatur Philo-

Philonis fuisse sententia, quia libro de confusione linguarum * angelos vocet ψυχῶν ἀσωμάτων ἱερώτατον χόρον *ammarum incorporearum sacratum choꝛum*. Ac ἀσωμάτους † etiam statuunt Justinus Martyr, sive alius potius quæstionum Græcanicarum confutatione ad quæst. II. Item Nazianzenus orat. II. de Theologia, & XXXVIII. de natali Christi; Gregorius Nyssenus de vita Mosis: Chrysostomus orat. I. de Providentia; Theodoretus in Genesin quæst. XXXVI. & orat. III. contra Græcos, Cyrillus in Joannem lib. II. cap. X. Ut præteream duos Scholasticorum quasi patres, Dionysium, & Damascenum; & tot alios.

* fol. 234, edit. Turnebi.
† incorporeos.

Sed alii contra censent, nihil esse incorporeum, præter Deum: quod asserit Gennadius Massiliensis libro de dogmatis Christianis cap. XI. XII, XIII. & ex eo inter Augustino tributa, scriptor libri de Spiritu & anima cap. XVIII. Ac apud Bedam lib. I. de elementis philosophiæ legas: *Quidam dicunt, quod corpora sint ita subtilia, quæ sensu percipi non possint: unde respectu corporum nostrorum, quæ spissa sunt, & crassa, spiritus dicuntur. Quemadmodum aer, quamvis corpus sit, tamen propter subtilitatem sui spiritus vocatur. Quod confirmat beatus Gregorius, qui in Moralibus lib. II, cap. I I, de angelis loquens, ait: Comparatione corporum nostrorum spiritus sunt: sed comparatione illius summi, & incircumscripti spiritus, corpora sunt dicenda. Hoc iterum probant autoritate B. Augustini, qui Enchiridio quoddam ponit capitulum, qualia corpora angeli habeant.* Sanè hæc sententia, quam Beda proponit, nec sequitur tamen, multis & ante eum, ac Gennadium placuit, ac multis post eos. Ex vetustioribus inclinat quoque eo Tertullianus lib. de carne Christi cap. VI. *Constat angelos carnem propriam non gestasse: ut puta natura spiritalis, & si corporis alicujus, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, ut videri & congredi cũ hominibus possint.* Imò Origenes in prologo librorum περὶ ἀρχῶν clare iis tribuit corpora, nõ palpabilia quidem, subtilia tamen, & tenuia instar auræ: cujusmodi quæ sunt, ea à simplicioribus ait incorporea vocari, quia non videantur, nec urgenti resistant: quomodo nec aër vulgo dicitur corpus. Etiam lib. II. cap. II, solum Deum dicit ἀσώματον *. Itidem Lactantius lib. II, div. inst. cap. XV, angelos ait *spiritus tenues*. Macarius homil. IV ‡, Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχὴ, ὁ δαίμων· ὅτι κἂν λεπτὰ ὦσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτὰ, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἐστιν. *Unumquodque pro natura sua corpus est; sive sit angelus, aut anima, aut dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia sint, nihilominus in substantia, charactere & repræsentatione pro subtilitate naturæ suæ corpora sunt subtilia: quemadmodũ & corpus istud secundũ substantiam suã corpus est crassum.* Similiter Augustinus de divinatione dæmonum cap. III, & V, & Genesi ad literam

* incorporeum.
‡ pag. 48, edit. Morell.

teram lib.III, cap.x, in enchiridio ad Laurentium cap. LIX. epist. XCI. ad Fortun. & cxv. ad Nebridium, Octoginta trium quæstionum quadragesimâ quinctâ, lib.II. Retract. cap.XXVI, de Civitate Dei lib.XXI, cap.x, ubi de quæstione hac sic judicat: *Si quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat; non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa certandum.* Cassianus quoque Collat.VII, cap.XIII, ait angelos *habere corpus quo subsistunt, licet tenuius, quàm nos.* Ac æqualis ei Claudianus Mamertus similiter sensit lib.III. de statu animæ. Imo Joannes, Episcopus Thessalonicensis, in Nicena secunda act.v, ait, *ita Ecclesiam Catholicam docere.* In quo etsi ratio eum fugerit, hoc tamen vidit, eam communiorem fuisse apud antiquos opinionem. Nec postea prorsus obsolevit: cùm & idem censeat Elias Cretensis in apolog. Nazianzeni, atque etiam Bernardus in Cantic. serm.v; ubi itidem solum Deum ait incorporeum. E junioribus mens eadem Augustini Niphi tractatu III. de dæmonibus cap.XXXIV, & Cajetani in cap.IV. Genes.& in cap.I. ad Ephes.

Etsi verò cum nemine contentionis funem duxero, qui angelis corpora tribuat, laxius hac voce acceptâ: non tamen assentiendum Thalmudistis, qui eos nugantur productos ex sinistro massæ latere: vel Platonicis, qui definire non verentur, corpora iis esse rotunda, ac his ætherea, illis aerea vel alius elementi. At extra controversiam ponimus, etsi humana sæpius corpora assumant; minimùm tamen incorporeos esse dicendos, quatenus perfectæ sunt substantiæ per se, nec ordinem habent naturalem ad corpus: contra quàm in animis fit humanis, quæ citra quidem corporis organa, sed modo subsistunt imperfecto: puta ut pars perfectæ substantiæ constitutiva; unde nonnisi indirectè & reductivè ad substantiarum seriem pertinent.

CAPUT VII.

Præstantia merè spiritualis naturæ, quæ prior est ratio, cur ab hominibus pro Deo culta sit, ex eo comprobatur, quod interitui non sit obnoxia. Originem interim habere, contrà quam visum Aristoteli. Sed quando ea sit producta, ne quidem constitisse inter veteres Theologos: neq; ob hanc quæstionem Ecclesiæ pacem scindi oportere. Ejusdem naturæ excellentia ostenditur ex intellectus angelici sagacitate: nec tantam tamen esse, ut futura præsciat, quæ sunt contingentia. Præterea præstantiam ejus elucere ex potentia; quo & velocitas pertinet: unde alæ ei tributæ, ut ventis etiam à gentilibus. Hinc acceditur ad alteram caussam præstitutis cultus divini: quæ est officium ac cura erga homines. Consistere eam in triplici ministerio, ac de eo gentilium & Christianorum sententiæ conferuntur.

Magna

Magna verò est naturæ hujus spiritualis excellentia: quæ & princeps ratio est, cur eò devenerint homines, ut honorem illi exhiberent divinum. Hoc ut meliùs intelligatur, non defugiam referre, in quibus potissimùm præstantia spirituum consistat.

Ac primùm superant eo mortale genus, quòd natura eorum ἀλλοιωτὴ * quidem, non interitui tamen obnoxia sit: contrà quàm nonnullis gentium philosophis persuasum fuit; illis imprimis, qui, post seculorum aliquot decursum, suum quoque eos manere fatum crediderunt. Atque ut hi, cùm bellè se mereri putarent de spirituum natura, si longævam adeò illis vitam tribuerent, multum tamen de gloria imminuerunt: ita longè excellentiæ hujus modum excedunt Peripatetici, cùm eos semper fuisse, Deoque coæternos, arbitrantur. Multo verius illi, qui originis pariter ac temporis principium illis dederunt. In quo ipso tamen variè peccatum, cùm Manes iis ortum tribuat à summo mali principio: ac Cabalistæ plerique, & cum iis Arabs Avicenna, dæmonum unum ab altero originem suam ducere existiment. In quo propiùs à primæva traditione abiit Plato; ut qui hactenus ei institerit, quod à τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ † eos productos putârit. Unde Origenes in proœmio librorum περὶ ἀρχῶν: *Est illud in Ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, & virtutes bonas; quæ ei ministrent ad salutem hominum consummandam. Sed quando isti creati sint, & quomodo sint; non satis in manifesto distinguitur.* Itaque alii putarunt, illos cum hoc mundo productos: alii demum, post eorum ruinam, mundum hunc fabricatum tradiderunt. Utriusque sententiæ auctores prodidit Stephanus Gobarus: de quo Photius in μυριοβίβλῳ, codice CCXXXII. Sed scriptor is intercidit. Quare defectum ejus historiâ veterum temporum ex parte supplebimus; imò ulterius etiam, quàm Gobarus potuit, rem diducemus.

* *alterationi sive mutationi.*

† *Deo principe ac summo.*

Græci Patres fere eò propendent, ut spiritus ante mundum hunc conditos arbitrentur. Ut Origenes in Genes. homil. I, in Jesaiam cap. IV, in Matth. cap. XX, tract. X. Basilius in Hexaëm. homil. I. & II. Nazianzenus serm. XXXVIII de Natali Domini *, & de Pascha orat. II, quam & citat Damascenus. Eademque in sententia Chrysostomus in Gen. hom. XXII, & de Provident. orat. I. Æneas Gazæus in Theophrasto, qui paullò ante annum vixit quingentesimum, & quinquaginta circiter annis eo junior Anastasius Sinaita lib. I. Hexaëmeri, & circa annum septingentesimum Joannes Damascenus Fidei Orthod. lib. II, cap. II, & lib. IV, cap. XIV. Cur verò ita senserint, ex Hexaëmero Joannis, cognomento Grammatici, vel Philoponi, qui claruit circa annum quingentesimum vigesimum, varias adfert rationes Photius in bibliotheca cod. CCXL. Nec tamen

* *pag. 617, edit. Morell.*

desunt è Græcis, quibus aliud fuerit visum. Uti Epiphanius hæresi LXV, quæ est contra Paulum Samosatensem. Eamque Epiphanii fuisse opinionem, fatetur quoque scriptor quæstionum ad Antiochum, quæst. III: unde videre est, perperam hoc opus Athanasio tribui, cùm is Epiphanio sit antiquior. Ac similiter alibi Nyssenum, Chrysostomum, Nicephorum, imò ipsum laudat Athanasium. Videtur in Epiphanii sententiam etiam propendêre Theodoretus in Genes. quæst. III. Saltem ait, qui contrarium pro certo habent, parum solidè sententiam suam probare. Interim reponit hanc quæstionem inter περιττὰς ζητήσεις, *quæstiones supervacaneas*. Ac tandem, modò quis fateatur, angelos esse à Deo creatos, de cætero sic statuit: τὸν τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγον, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τὰς δυνάμεις· τὸ δὲ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ἀπαγορεύει διαῤῥήδην ὁ θεῖος ἀπόστολος. *Si quis angelorum cætus ante cælum & terram conditos dixerit; non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, quæ nihil ad aliud prosunt, quam ad subversionem audientium, expressè prohibet divinus Apostolus.*

In Latinis quoque variatum. Qui ante Augustinum vixere, statuere maluerunt, creatos esse ante mundum. Ut Novatus de Trinit. cap. I, Hilarius lib. XII. de Trinitate, non longè à fine, & libro contra Auxentium, Ambrosius lib. I. Hexaem. cap. V, & præfat. psalm. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I, ad verba illa, *Quem promisit DEUS ante tempora secularia.* Unde colligit, saltem angelos fuisse ante mundum, ne desint quibus hoc Deus promitteret.

Sed Augustinus non audet certo de hoc præfinire; ut videre est, cum alibi, tum lib. XI. de Civit. Dei cap. IX, XIX, XXXII. Unde Paræus ad Gen. I, I, *Augustinus ubique dubitat, & sententiam in medio relinquit. Quare & nos relinquamus in medio.* Nec tamen sic dubitat, ut non eò magis inclinet animus, angelorum creationem etiam à Mose describi: ut qui putet, nomine lucis, primo die à Deo productæ, angelos signari. Quæ expositio nec Gregorio M. displicuit in Moralium XXXII, & venerabili Bedæ in Gen. cap I. Imò nec Cyrillo lib. II, contra Julianum desertorem; qui malignè admodum Mosem traducebat, quia de angelorum productione sileret. Et fortasse poterat hæc Augustini interpretatio placere, nisi tam aperte apud Mosem legeremus, primæ diei lucem à Deo diem vocatam. Ut nullum effugium sit, nisi dicendo, præter sensum istum, ut vocant, literalem, esse & alterum ἀλληγορικόν: quod cujus pretii sit, ubi non præit Scriptura, alibi malo dicere. Quamquam verò Ludovicus Vives ad Augustinum, lib. XI. de Civit. Dei cap. IX, annotet, Latinos prope omnes hac in opinione sequi B. Augustinum: video tamen, ejus temporibus propiores statue-

ſtatuere, potiùs angelos ante mundum creatos. Ita Caſſianus Collat.VIII. cap.VII, Gennadius de Eccleſ.dogm. cap.X, Iſidorus Hiſpalenſis de ſummo bono lib.I, cap.XII. In hoc veterum diſſenſu Petrus Lombardus lib. II, diſt.II, qu.II. cùm Auguſtini, mox Hieronymi expoſuiſſet ſententiam, ſubjungit deinde: *Nos quod prius dictum eſt, pro captu intelligentiæ magis approbamus*; *ſalvâ tamen reverentiâ ſecretorum, in quibus nihil temere adſerendum eſt*. Sed nihil prohibet, quo minùs verba ipſa Hieronymi, ab eo producta ex commentario in epiſtolam ad Titum, adſcribamus: *Sex millia necdum noſtri temporis implentur annorum. Et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas ſeculorum origines fuiſſe arbitrandum eſt; in quibus angeli, throni, dominationes, cæteriq; ordines ſervirent Deo, abſq; temporum vicibus atque menſuris, & Deo jubente ſubſtiterunt*. Ad quæ hoc reſpondet, arbitrari ſe ea ab Hieronymo ex aliena dici ſententia. Quod majoris foret ponderis, niſi is ſenſus tum temporis in Romana pariter ac Græca Eccleſia fuiſſet. Magiſtrum verò ſententiarum eâ parte ſequi amant Thom. Aquin. omnisque Scholaſticorum populus. Unde eò deventum, ut plurimi arbitrentur, non hæreticum quidem, temerarium tamen fore, ſiquis priorum tueri ſententiam præſumat. Et ſanè eſt hæc ſententia ex eo genere, ut propterea non debeant turbari animi imbecilliorum.

Quare ſepoſitâ hac controverſiâ, ad alia me confero, unde ſpiritualis naturæ præſtantia non minùs eluceat. Sunt hæc duo imprimis; perſpicacia intellectus Angelici, & in rebus exſequendis potentia. Quippe, ut de priori priùs dicam, non ſenſuum egent miniſterio; ſed ſe quidem per ſuam intelligunt οὐσίαν: res verò materiales percipiunt per ſuperadditas ſpecies, quibus non res modò intelligibiles, ſed ſenſibiles etiam repræſentantur; non universè duntaxat, ut Averroi viſum fuit in XII. Metaphyſ. ſed propriè diſtinctéque, quatenus ſunt ſingulares. Hæc intelligentia non ſolùm præterita complectitur, ſed etiam præſentia; non omnia tamen, quia cogitationes nôſſe humanas, niſi quopiam ſe indicio exſerant, poteſtatem exſuperat finitam; ut non obſcurè nos docet B. Paulus I.Cor. II, II. Ad futura etiam hæc ſcientia ſe extendit; nec quævis tamen. Nam certò quidem prævident, quorum cauſſæ ſunt neceſſariæ; illa autem, quæ ut plurimum fiunt, probabili conjecturâ ex cauſſis intelligunt; tantoque veriſimilius nobis, quanto & naturæ præſtantis acumine, &, quia ſunt immortales, plurimorum ſeculorum memoriâ & experientiâ præcellunt. Sed, ecquid futurum ſit, quod planè eſt contingens, eorum etiam captum excedit; quia res ejuscemodi nec in cauſſis cognoſci ab iis queant, quandoquidem ſunt indeterminatæ; nec in ſe ipſis, quia cum exiſtentiam necdum habeant, non poſſunt iis eſſe præſentes: ut quemadmodum ſoli ſunt Deo

præſentes, ita ſolus ea cognoſcat. Unde Jeſaiæ XII, & XLII: *Annuntiate nobis futura, & dicemus, quod Dii eſtis.* Itaque ex eo, quod de Chriſto tam multa, quæ finitus prævidere intellectus neutiquam poſſet, tot ante ſeculis conſtantiſſimè à Prophetis ſint prædicta; veritas Evangelii ſolidè adſtruitur ad Rom. I, & I Petr. II. Atque hæc de ingenii perſpicacia.

In rebus etiam exequendis magna eorum potentia eſt. Ut inter multa, quod corpora gravia ſuſtollunt, perque aëra in ſpatia longiſſimè diſſita transferunt. Quomodo Habacuc ex Judæa, capillis ab Angelo apprehenſus, Babylona eſt translatus; ut eſt Dan. XIV: ac Chriſtus ſe paſſus transferri in pinnaculum templi, & montem excelſum. Ob hanc & intelligentiam, & potentiam, etiam iis ſi inſtrumentis agant, quibus homines, longè tamen majora hominibus efficiunt. Cùm enim angeli, ſeu boni illi, ſeu mali, cauſſas rebus applicant, effectus non reſpondet virtuti inſtrumentali, ſed angelicæ: quomodo nempe ſecuris ex ſe quidem habet, ut ſecare poſſit, ſed plus ſecabit vir, quàm puer; pulchriùs artifex, quàm alius. Simile etiam videmus ex calore animalis, qui ex ſe habet, quod calefacit, rarefacit, ſegregat. Sed ab anima habet, quod generet ſanguinem, carnem, oſſa. Itidem igitur in angelorum operationibus non cogitandum modo de inſtrumentis, quæ moventur; ſed etiam virtute ejus, à quo moventur.

Ad angelicam hanc potentiam, quæ intellectus ac voluntatis eſt inſtrumentum, incredibilis etiam velocitas refertur. Atque ob hanc attributæ iis alæ. Ita Cherubim in Exodo cum alis factæ. Jeſaias ait Seraphim ad ſe volâſſe. Daniel etiam, & Ezechiel, advolantes conſpexere. Hoc Chryſoſtomus homiliâ περὶ τῆς ἀκαταλήπτου * fieri ait per συγκατάβασιν, q.d. condeſcenſionem; quia deſcribuntur, non quales ſunt naturâ; ſed prout faciliùs à ſimplicibus concipiuntur, & intelliguntur. Ac Chryſoſtomus quidem ait ibidem, adſignari alas ad ſignificandum, unde veniant. Αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως. *Alæ ſignificant altitudinem naturæ.* Et mox addit, Gabrielem volantem deſcribi, ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων, καὶ τῶν ἄνω διατριβῶν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφῖκται φύσιν· *ut diſcas, eum ex ſuperis ac altiſſimis ſedibus ad homines deſcendiſſe.* Sed ut de iſto non adverſer Chryſoſtomo, ita & alteram eſſe rationem exiſtimo: quam B. Hieronymus addit in Jeſ. cap VI: *Alas,* inquit, *habere dicuntur, propter velocitatem, & celerem in cuncta diſcurſum: ſive quia ſemper in altioribus commorantur.* Nempe quomodo & ventis, ad earum velocitatẽ denotandam, pennæ tribuuntur. Unde & Deus dicitur Pſal. XVII, & CIII, *Volare, & ambulare ſuper pennas ventorum.* Ac poetis ſimiliter alati finguntur: ut liquet ex Ovidio, Silio, Juvenale. Etiam Boreæ filii Calais, & Zethus, πτερωτοὶ † Apollodoro. Imò non alia de cauſſa,

* de incomprehenſibili.

† alati.

cauſſa, quam in celeritatis ſymbolum, quâ ventos referrent, Ælius Verus Cæſar curſoribus ſuis tum Noti, Boreæ, aliorumque ventorum nomina imponebat; tum alas etiam apponebat, ut auctor Spartianus. Quamobrem non dubito, quin, quòd angeli referuntur alati, id maximè pertineat ad velocitatem indicandam: quam quia nec mali angeli amiſere, eo & hi alati dicuntur. Unde in Avoth cap. xxxvi: *Tria ſunt dæmonibus communia cum angelis; quod alati ſint, quod præſciant futura, & quod ab uno mundi extremo ad alterum celerrimè ſe transferant.*

De excellentia naturæ ſpiritualis, quod ſatis eſt, egimus. Nunc de officio ejus videamus. Nam hæc altera fuit ratio, ob quam homines cultu eam divino dignarentur.

Officium hoc triplex eſt pro triplici miniſterio, quod τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, *Deo ſummo*, in cura præſtant generis humani. De eo quoque tum gentilium opinionem exponam; tum quatenus ea cum SS. Scripturis, & interpretibus earum SS. Patribus conſentiat.

Primùm ea ſpectat, quæ à Deo ſummo poſtularunt: cujusmodi duo ſunt, unum in precibus Deo offerendis; alterum, ſi exaudiantur, in bonis homini procurandis. De utroque illorum ſic Appulejus libro de Deo Socratis: *Cæterum ſunt quædam divinæ mediæ poteſtates, inter ſummum æthera, & infimas terras, in iſto interſitæ aeris ſpatio, per quas & deſideria noſtra, & merita ad Deos commeant. Hos Græco nomine* δαίμονας *nuncupant; inter mortales cœlicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.*

Porrò hoc miniſterium, quod ſpiritibus aſſignari à Platonicis videmus, iisdem etiam tribuunt veteres Chriſtiani. Ut Origenes in quincto adverſus Celſum: Ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίας ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις, καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ Θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν προστασσομένων· *Fatemur quidem, & Angelos eſſe miniſtratorios quosdam ſpiritus, crebrò mittente Deo commeãtes ad eos homines, quos manet ſalutis hæreditas: hosq; modo adſcendere ad puriſſima loca cæleſtia, & puriore etiam ſupercæleſtia, oblaturos preces hominũ: modo rurſum deſcendere ad homines, reportando illinc aliud in uſum ſingulorum, ut quisq; eſt dignus beneficio.* Similiter Auguſtinus lib. II. Medit. cap. III: *Dicuntur Angeli orationes & vota noſtra offerre Deo, non quia Deum doceant; quia omnia, antequam fiant, ſcit & poſteaquam facta ſunt, novit; ſed quia ejus voluntatem ſuper his conſulunt, & quod Deo jubente cõpletum eſſe cognoverint, hoc nobis evidenter, vel latenter reportant. Unde hominibus ait*: Cum oraſtis, orationem veſtram obtuli Deo. Similiter & nos cum oramus, non*

* Tob. 12.

Deum docemus, quasi nesciat quid velimus, & quo indigeamus: sed necesse habet rationalis creatura temporales caussas ad æternam veritatem referre, sive petendo, quid erga se fiat; sive consulendo, quod fiat. Planéq; his gemina habet epist. cxx. ad Honorium. Hæc de primo spirituum ministerio. Alterum posuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentosis, tum in futuris prædicendis. De quibus sic ibidem Appulejus: *Per hos eosdem, ut Plato in Symposio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula, omnesq; præsagiorum species reguntur.* Quòd igitur templorum valvæ suâ sponte aperirentur, quòd statuæ loquerentur, quòd exta invenirentur sine corde, & similia, quæ apud Livium, Obsequentem, & alios, leguntur, à dæmoniis procurari credebant. Atque ad eosdem retulere χρησμὺς sive oracula. Quale illud Jovis Ammonis, quod constitutum honori Chami Noachidæ. Item istud Apollinis Pythii, quod à Cadmo fuit. Adhæc Dodonæum, ubi præsedere columbæ Dodonides, ut est apud Pausaniam in Arcadicis: hoc est, feminæ vaticinatrices, quæ Thessalorum linguâ dicebantur πελειάδες, voce ambiguâ; ut quæ & columbas, & fatidicas, iis denotaret, unde fabulæ origo. Credo fuisse id oraculum â Dodanim, qui posteri fuere Javanis, ut est Genes. x, 4. Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum, de quo eleganter Nicolaus Leonicenus, dialogo, qui sic inscribitur. Alia etiam apud Maximum Tyrium legas dissertatione xxvi, & alios. Sed omnia persequi non est hujus instituti.

Quod verò Platonici sciscunt, Deum ministris uti spiritibus in mandatis deferendis, in mirabilibus patrandis, in prædicendis futuris, id omne etiam doctrinæ convenit Christianæ. Sic enim angelos scimus pastoribus Bethlehemiticis nuntium attulisse de nato Servatore; item resurrectionem ejus annuntiasse mulieribus. Quid etiam mirandum magis, quàm quod à Mesacho, Sadracho, & Abednego, in ardentissimam conjectis fornacem, angelus Domini sic quasi vento quodam omnem flammam atque æstum arcuit, ut non modò non læderentur, sed etiam carmine suo Deum celebrarent? Inque judiciis Domini exsequendis, quam mirandum, quod in exercitu Senacheribi centum octoginta quinque millia una nocte occideret gladio suo; quem gladium Josephus ex Beroso pestilentiam interpretatur. Sane & in Davidica historia* dicitur angelus Domini gladio exserto conspectus à Davide, occisis pestilentia septuaginta virorum millibus. Prædictionum etiam angelicarum passim habemus exempla. Sic Manoë, ejusque uxori, prædicta Samsonis nativitas & indoles, futuraque per eum liberatio populi Israelitici à Philistinis. Danieli indicata per angelum redemtio generis humani post LXX. annorum hebdomadas secutura; item quæ futura esset populi Judaici conditio sub regibus Persicis, Ægyptiis, ac Syriacis.

* 2. Sam. 24.

Per

Per Gabrielem prædicta B. Mariæ nativitas Christi. Per angelum quoque Zacharias edoctus de nascituro filio Joanne.

Tertium ministerium posuere gentiles in tutela hominis. Censorinus: *Genius est Deus, cujus in tutela, ut quisq; natus est, vivit.* Nempe singulos singulis custodes apponi voluere. Addebant Platonici, eosdem esse testes eorum, quæ dicerentur à nobis, vel etiam cogitarentur; etiam recti hortatores, & monitores in dubiis. Qua de re sic idem Appulejus: *Ex hac sublimiore Dæmonum copia, Plato autumat, singulis hominibus in vita agenda testes & custodes singulos additos: qui, nemini conspicui, semper adsint, omniū non modò actorum testes, verùm etiam cogitatorum. Ac ubi vitâ editâ remeandum est; eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico, & trahere veluti custodiā suam ad judicium, atq; illic in caussa dicenda assistere; siqua commentiatur, redarguere; siqua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiā.* Hinc salubre illud monitum adjungit: *Proinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quacunq; vel agenda vel meditanda formate, ut sciatis, nihil omnino præ istis custodibus, nec intra animum, nec foris, esse secreti: quando omnia curiosè ille participet, omnia visat, omnia intelligat, & in illis penitissimis mentibus vice conscientiæ diversetur.* Socraticum postea exemplum in hoc angelo colendo subdit verbis istis: *Hic prorsus custos, singularis præfectus, domesticus speculator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorū probator, si rite animadvertatur, sedulò cognoscatur, religiosè colatur, ita ut à Socrate justitia & innocentia cultus est, in rebus incertis prospectator, dubiis præmonitor, periculosis vitator, egenis opitulator, qui tibi queat tum somniis, tum signis, tum etiam fortasse coram, cùm usus postulat, mala averruncare, bona prosperare.* Et mox: *Socrates, vir apprimè perfectus, hunc Deum suū cognovit, & coluit.* Sed hoc de Socratis genio vide etiam geminam dissertationem Maximi Tyrii.

Hæc quoque magnam habent convenientiam cum eo, quod Christiani docent, Deum nobis dare angelos custodes. Qua de re sunt aurea Davidis verba Psal. XCI: *Non occurret tibi malum, & plaga non appropinquabit tabernaculo tuo: Quoniam Angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Super manus portabunt te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Ita Angelus viæ comes fuit, qui Eliam sub junipero quiescentem, & fame sitique prope enectum, commonuit, ut pane prunis imposito, & scypho aquæ, quæ capiti dormientis apposuerat angelus, corpus reficeret; quia iter grande, dierum nempe XL, restaret; quod iter omne Elias virtute ejus cibi emensus fuit. Jubet etiam Apostolus 1. ad Cor. XI, 10, ut mulier potestatem, hoc est, velamen, potestatis sub viro, sive subjectionis signum, in capite habeat propter Angelos; hoc est, ob Angelorum reverentiam, qui nobis

nobis apponuntur, & sacris cœtibus læti intersunt, indecoro autem habitu offenduntur. Ex eo etiam id evincitur, quod legimus Act. xii, 15, cùm ancilla Rhode dixisset, se agnoscere vocem Petri præ foribus stantis, hi, quibus illud nunciabat, dicerent, ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν *. Ut inde liqueat, communem fuisse opinionem inter Judæos, singulis hominibus angelum à Deo custodem attributum. Nec à morte nostra hanc eorum curam cessare, indicat parabola de Lazaro, qui ab angelis dicitur in sedes beatas relatus. Multa de hac angelorum cura singulari legere est apud SS. Patres. Inter eos est S. Basilius in Ps. xlviii. †: Ἑκάστῳ τῶν πιστῶν ἐστιν ἄγγελος παρεζευγμένος, ἄξιος τοῦ βλέπειν τὸν πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. *Cuilibet fidelium est angelus assistens, patrem qui est in cœlo videre dignus.* Item S. Hieronymus lib. iii. in Matth. xviii, 10: *Magna est dignitas animarum, ut unaquaque habeat ab ortu nativitatis in custodiam sui Angelum delegatum.* Vide & Hilarium in Psal. cxxxiv, Chrysostomum in epist. ad Heb. cap. i. Nempe hi sunt angeli boni, qui pro nobis se opponunt malis, nos circumeuntibus ut fallant. Unde i. Petr. v. 8: *Sobrii estote, & vigilate, quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens, quem devoret.*

* Est angelus ejus.

† pag. 117.

Nec singulorum tantummodo angelis cura est; sed etiam ἐθνῶν προστατεύουσι, *totis præsunt populis.* Unde Persidis angeli, & alii, apud prophetam Danielem. Nec dubium, quin Hierosolymitani templi, ut sic dicam, angeli tutelares fuerint, qui cùm instaret excidium, & templi, & ingratæ urbis; hanc ex adyto ipso, Dei summi jussu, subitam edidere vocem: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν, *Migremus hinc.* Ut narrat Josephus de bello Judaico lib. vii, cap. xii, juxta Rufinum; sive juxta codicem Græcum, βιβλ. ϛ. κεφ. λα. item Nicephorus lib. iii, cap iv. Nec est, quòd dicat aliquis, si sic & locis, & hominibus curatores sint angeli, numero prope fore innumero opus. Nam hoc ipsum indicare voluit Daniel. vii, 10, verbis istis: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia adsistebant ei.*

CAPUT VIII.

De cultu dæmonum apud Calecutenses, ac Mosaicis temporibus in Palæstina, locisque vicinis. Platonicis, cum bonos vellent genios venerari, cultos esse malos, ac universe idem statuendum de Magis, ac eorum sacrificiis abominandis. Diabolico etiam modo agere, qui, ignari licet, verbis & characteribus, efficere ea student, quæ non possunt præstari actu humano. Ac hujusmodi esse sanationem per Abracadabra, *voce mystica, ac ejusdem originis, cujus est Basilidis* Abraxas. *Occurritur iis, qui magica omnia citra operam dæmonum, vi imaginationis, ac carminis, fieri existimant: eâque occasione excussus locus Davidicus de aspide occludente aures,*

aures, ne carmen exaudiat. Voces non habere vim naturâ, sed ex instituto, eoque pro linguis variè idem signare: ut Amen, Latinis, Græcis, Syris. Præstigias quasdam esse dæmoniacas: ac quavis cum dæmonibus societas è Scripturis damnata.

VIdimus, unde gentiles cognoverint, esse spiritus, & quanta iis naturæ sit præstantia, & quam eorum curam erga homines putarint. In quo ostendimus, sic satis convenire Platonicis cum Christianis: ut admodum mihi verisimile fiat, vel ipsos, vel eos, unde doctrinam hanc didicerat Plato, partim accepisse illam ex traditione antiqua, à primis Noachidis hausta; partim, ubi majorem partem obliterata erat, recepisse ab Hebræis, vel Ægyptiis, aut aliis, qui eam à gente Judaica hausissent. Nunc ad cultum venio spiritualem; cujus fundamentum in naturæ præstantia, & erga homines cura, posuisse eos dicebamus.

Cultus iste vel malorum est spirituum, vel etiam bonorum. Mali hodieque variis coluntur terris; inter alias in Oriente à Calecutensibus; qui Deum quidem mundi conditorem agnoscunt, ac *Temerani* appellant; sed eum ajunt, quo, curæ expers mundanæ, suaviùs vitam ageret, vicarium orbi regundo præfecisse dæmonem, nomine *Deumum*: cujus simulachrum quàm horribile habeant, & quomodo sacerdotes, qui iis *Bramini* vocantur, sacra faciant; cognoscere licet ex Ludovico Vartomanno, patricio Romano, lib. v. navigationum cap. II. Japonii etiam dæmoni fana exstruunt luculenta: eorum Reges in prælium ituri magnam illi vovent pecuniæ vim: à plebejis quoque in periculo constitutis, quo liberentur eo, suppliciter solet invocari.

Similis cultus in India occidentali: ubi Mexicanis nulla quidem sollicitudo alterius vitæ est: pro bonis tamen temporalibus dæmoni supplicant: tum etiam, ne noceat saltem. Auctor est Acosta lib. v. rerum Amer. cap. XXVII.

Possum idem de aliis quibusdam ejusce Indiæ gentibus dicere: sed omnium instar fuerint, quæ de religione Tapuiarum perscripsit nobis Christophorus Arcissevvski, Polonus, genere quidem prænobili apud suos; sed nobilior tamen rebus iis, quas, pro fœderatæ Belgicæ Terris, in Brasilia fortiter adeò, ac feliciter, gessit, ut æternùm ei debituræ sint terræ nostræ, nec ejus memoria sine animi mire ingrati crimine apud nos possit intercidere. Paucis exsequar; Non paullo tamen fusius, quam in similibus opere hoc facere est animus. Nimirum historia omnis delectat, præsertim novitate.

Est vero Tapuiarum, seu, Tapajonum gens, inter Siaram, & Maranthon sita; Vagabunda locis incultis, & desertis, fera, ἀνθρωποφάγος † nulla parte corporis velata, vel non alia saltem, quàm verendis. Imò cum Hollandi aliquammultis vestes donassent, prius quidem rei novitas eos delectavit: sed intra biduum illas vel restituerunt, vel aliis largiebantur, vel abjecerunt. Eadem gens præputium obligabat ligula bombycina, viminea, vel alius materiæ, ne caput penis fœdè assurgeret; quod unum sedulò cavent. Labiis, genis, naribus, & auribus, fuit perforata, ac è foraminibus ornamenta gestabat è ligno, osse, lapide, palma, vel aliunde. Pro armis habuit clavam è durissimo ligno, arcum ejusdem materiæ, sagittas ex arundine, ex eadem jacula longitudine hastæ. Nullum iis est auri vel argenti precium; sic ut cùm scrinia aureis & argenteis referta armis, quæ humo condiderant Lusitani, effodissent, facilè ab Hollandis pecunia emungerentur, nunc secures emptitantes, nunc canes venatui idoneos, cui admodum student, nunc vulgares etiam ac vilissimos; quorum pro unico, vel viginti annumerabant taleros imperiales. Longum esset omnes ejus gentis mores referre, quos ab nobilissimo Arcissevvskio accepimus. Alias fortasse commodior erit iis memorandis locus. Illud præterire non possumus, humanis vesci carnibus: sed eò se meliores putare aliis ἀνθρωποφάγοις * quod hi carnes edant hostiles: ipsi manducent cadavera amicorum, prælio, vel

† hominivora.

* humana carne vescentibus.

morte extinctorum; idque ad testandum suam erga eos pietatem ac amorem: ut quos non patiantur vermium escam fieri, vel fœtida putredine absumi; sed in propria recondant viscera, inque succum sanguinemque suum, & ipsam quodam modo animam, quibus nihil carius, convertant. Memorabile hujus rei exemplum ab eodem generoso viro accepimus. Evenit, ut Tapuis in Hollandorum territorio ad Arcem, ut vocant, *Rio grande* consistentibus, quidam ejus gentis vitâ excederet. Hujus cadaver consanguinei laverunt, exenterarunt, viscera à cibo excrementis repurgarunt, cæteras etiam sordes undique abluere: Crines & ungues resecuêre, resectas servarunt. Tum corpus dissecuere in partes varias, quarum nullas, ne genitales quidem fuere aspernari: Universas enim assarunt, sedulò etiam adipem, humoremque in assando destillantem exceperunt: Hæc universa pro epulis fuere inter sanguine conjunctos, nam cæteri à convivio hoc arcentur. Quæ comedi nequeunt, ut crines, ungues, dentes, ossa, in cinerem rediguntur: Ejus cineris portio aliqua poculis inditur, & bibitur, donec longiori compotatione absumtus universus. Hæc de moribus Barbaræ gentis præmisimus: licet ad religionem non pertineant; de qua nunc dicam. Duplex agnoscunt numen, bonum, malumque: sed bonum, quia sponte faciat bene, affligat neminem, nullo prosequuntur honore. Malum contrà venerantur & invocant, quia iracundum sit, & cultum sui negligentes malè perdat. Nec vel iter instituunt, vel adversus hostem tendunt, nisi malo hoc numine, quem dæmonē dicimus, certis prius ritibus consulto. Hinc divinandi sibi scientiam arrogant. Et fatendum vana sæpe prædicere, quæ prospicere mens nequeat humana. Quale illud, quod cùm Sapo, Amama, Frisius, turmæ equitum præfectus, ad Conjahu hostiles observaret excursiones ac fortè illi rum afforet voluntariorū ex Tapuis militum manus: prædictum ab iis fuit, postridie præfecti opinionem, ac præterea ex equitibus unum in velitando periturum globis è bombarda missis. Id risum eo tempore, quo dicebatur; sed eventu postea est comprobatum. Ac hujusmodi alia etiam ferebantur. Quomodo Dæmonem evocarent, eumque ad prodenda arcanò acta, vel futura prædicenda orare, quandoque & objurgare consueverint, non aliàs luculentius apparuit, quàm cùm nobilissimus Christoph. Arcisslevvskius (cui Hollandi, quæ in Brasilia possident imprimis debent) istic locorum præesset fœderatorum Belgarum copiis. Fortissimus is vir adduxerat ex Arce *Rio Grande* præsidiariorum partem, cui se sponte addiderunt Tapujarum circiter quinquageni. Quia ex qua hæc manus erat ad Barra-Canium Munimentum Hispanicum occupandum. Cardo rei in eo potissimum versabatur, ut oppugnationem ejus subitò, occultèque aggrederentur. Metus interim erat, ne consilium hoc à Tapuis proderetur indigenis infidelibus: Eoque non alia conditione in societatem admissi sunt, quam ut nec unguem transversum ab agmine discederent: in quo ipso fidem exsolverunt. Quia verò non esset potestas recedendi; triduano itinere, quo per avia circumducti, diebus singulis in omnium conspectu sacros suos ritus peregerunt. Poposcerat à Tapuis Arcisslevvskius, ut se commonerent, quando Dæmonem essent evocaturi; conditioneque eâ promissum, ut ne ille sacra eorum violari vel turbari sineret.

Tertiâ igitur die, cum corporibus jam curatis inciperet agmen moveri, arcessitus ab iis fuit; ac comperit eos propè viam in formam semicirculi, seu lunæ corniculatæ, considentes cruribus divaricatis. Ex adverso itidem humi sedebat sacrificulus. Hic cæteros varia interrogabat, de variis item rogabatur: utrimque dabantur responsa. Sed qualia ista forent, quæ dicerentur, non satis cognosci quitum, vitio interpretum. Nam quibus Hollandi utebantur, solum duas callebant linguas; unam maritimis Brasiliæ gentibus communem, quâ interpretes illi affati sunt Tapuias: Alteram Lusitanicam, quâ ex illis audita exponerent Hollandis. Illa verò Tapuiarum à communi isthac multum abiit. Incolunt enim mediterranea Brasiliæ, quæ ut in varias dissecta sunt gentes,

ita

ita linguis multùm distant; uti animis etiam sunt inter se hostilibus. Interpretes itaque multa à Tapuis responsa assequi non satis valuerunt: nec rarò è nutu potius & gestibus, quàm auditis, judicium ferre cogebantur. Quâ de causâ etiam pauca adeò de Tapuiarum religione cognita habemus. Ad historiam cœptam redeo. Ubi sermocinandi pausam concio fecerat, consurrexit sacrificulus, & extra conspectum omnium abiit in sylvam, voceque sat sonorâ Dæmonem tertiò etiam inclamavit. Eo non reddente responsum, rediit ad suos: novique inter eos sermones, sed quos nec interpretes caperent. Hinc sacrificulus (jussus à consessu, ut videtur) iterum periit sylvam. Verùm neque tùm ad iteratum tertiatumque sermonem, à Dæmone dabatur responsum. Reversus igitur, ut antè ad suos Post tertiò ingressus sylvam: Ac tum demum eo inclamante, audita est è remotiori sylva, vox sonora, sed gracilis, & velut fistula emissa. Hinc Tapuiæ collegere rem bellè habere, ac Dæmonem mox affuturum, Sacrificulo ad cœtum suum reverso, verba iterum utrimque sunt commutata. Hinc denuò recessit sacrificulus. Tùm varia erat acclamatio, ac sermocinatio frequens Interim è sylva magis appropinquabat gracilis vox Dæmenis, donec hic tandem consisteret proximè sacrificulum, qui eum ad Tapuiarum cœtum deduxit. Ac ipse quidem priorem locum occupavit: Dæmonem item ex adverso cœtus juxta se considere jussit. Hinc jam sermones varii. Nunc cœtu aliqua dicente, nunc sacrificulo, vel Dæmone: quorum illi vox erat, qualis solet semper, huic gracilis illa, de qua dictum. Ac nunc sacrificulus, nunc complures ex cœtu, jactare verba animosi ac masculi pectoris; aliquando & intentare minas, imò videri jam arma velle arripere adversus Dæmonem. Quid mirum? quando si immorigerus esse pergat, quandoque verberibus etiam, malè mulctare dicantur. Ultima interrogantis verba excipiebat inconditus quidam multitudinis sonus, longo tractu ab imo productus pectore: qui mirè adstantes afficiebat Belgas. Nisi homines coram vidissent, dixissent, conclusos in cavea leones rugire, vel caurire pantheras. Dimidiam sic horam spectarat ista Arcissevvskius, cum sacrificulus Dæmonem reducit in sylvam, eoque redit relicto. Cæterùm dum sic histrioniam suam agunt Tapuiæ, animadversum à Belgis fuit, militem Germanum proripuisse se ab agmine atque inter frondes reptasse eo loci, ubi optimè occuleretur. Hinc igitur ab iis, quibus isthoc incumberet, ut observarent, ne quis se subduceret, retractus mox fuit. Iterùm tamen se subduxit, & quia propterea transfugii suspectus foret, ad Arcissevvskium est adductus. Causam istorum rogatus, prius quidem frivola quædam prætexuit, verùm ubi sensit non haberi iis fidem, atque adeò vinctus traheretur ad arborem torturæ destinatam, conceptis promisit verbis, dicturum se, quod res erat: hoc verò esse ejusmodi: non intra decennium se preces Deo fudisse, ac propterea, cùm dæmonem inter Tapuias versantem conspiceret, malè sibi metuisse, ne ipse homo tam nefarius ab eo facilè agnitus auferretur eò loci, quò sui similes mererentur. Et hæc quidē rum sic fuere. Quærat autē aliquis, utrum verè hunc dæmonem fuisse credamus, quem diximus. Mihi videtur in toto hoc negotio intercurrisse fraudem, non dæmoniacam modò, sed etiam humanam. Siquidem commodiori post tempore rogavit Arcissevvskius Tapuias, cur eum finxissent dæmonem, qui homo foret, sibi ipsi sæpius visus. Negare id continuò Tapuiæ, qui verè fuisse dæmonem pertenderunt. Sed sæpius jam ante viderat hominem Arcissevvskius: illa verò vocis gracilitas erat à gramine, vel alio, quod ori indiderat. Nec quia fraus aderat humana, eo nullæ erant dæmonis partes. Nam aliud longè ostendit, quod tam audacter responderunt de futuris nonnullis, quæ præsciri ab homine nequirent. Ut quòd dicerent, munimentum venturum in fœderatorum potestatem, tribus tamen militum amissis. Sic enim contigit. Quia verò nec dæmoniacæ est potestatis prævidere omnia, fuere in quibus eos fefellerit divinatio. Ajebant nostros pro ponte usuros asseres, atque ita fos-

sam transit ros, hoste ignaro. Sanè sic decretum nostris: quod nihil mirum scisse spiritum malignum. Sed hostis excitatus præsensit: ac diutius se defendit globis bombardarum emissis. Quo insolito fragore, tonitrui non absimilis, usque adeò exterriti fuere Tapuiæ ut non redirent, nisi diluculo capto munimento atque ubi jam rebus omnibus compositis silentium intus esset. Post ista etiam, cùm Arcissevvskius petiisset flumen Moriguoape, atque ibi ex navibus hostium subductis vacuas quidem incendisset, saccaro verò onustas abducere vellet, & ad hoc Tapuiarum opera egeret, quas breviori anfractu in tutiora vellet loca remittere: planè navem ingredi recusarunt, caussam hanc adferentes, quod mali aliquid portenderetur. Exitus respondit, quia navis ea prædæ plena, cui impositæ erant decem majora tormenta bellica, nec exigua copia vini Hispanici, sacc.ri ac mercium aliarum, in exitu portus angusti illisa saxo dissiliit, cunctaque naufragio sunt absumta. Atque ex his de cæteris etiam non difficilis erat conjectura. Nihil enim ullius momenti aggrediuntur, nisi dæmone prius consulto, ubi licet, uti dixi, fraus etiam sit humana, concurrat tamen fraus dæmoniaca; nec sanè aliud multitudo propositum habet, quàm cultum unius dæmonis. Cui quantum tribuat, argumento erit, quod aliâ contigit expeditione. Arcissevvskius à sacrificulo petierat, ut ejus rogatu dæmon se inspectante, indusium, quod manu teneret, in sublimem aërem raperet: ac promittebat, indusium id mercedis loco cessurum sacrifico. Solùm id stipulatus fuit, ut liceret sibi dæmona accedentem ferire baculo, quem manu teneret alterâ. Placuit conditio credulæ multitudini, quæ nullo id negotio dæmona facturum ajebat. Sed non potuit adduci sacrificulus, ut acciperet conditionem. Unde risus est ortus ingens: quo desinente, Arcissevvskius sic jocabundus affatus est sacrificulum, At ego me majorem te artificem præstabo. Dic enim crastinâ faxo, ut capite cornua gestes cervina, ejus magnitudinis, quæ non sinat te exire ex hoc conclavi. Hoc sermone ita hominem exterruit, ut postea, dilapsis adeò cæteris, cum interprete rediret, atque Arcissevvskium rogaret, ut ne tantâ se afficeret contumeliâ. Hæc de Tapuis ab nobilissimo, & constantissimæ fidei Arcissevvskio, accepta, eò fusiùs sum hoc loco persecutus, quia necdum essent consignata publicis literarum monumentis; nec obscure docerent, quàm arctis limitibus Deus eorum quoque potestatem constrinxerit, qui nostris etiam temporibus totos se cultui dæmonis manciparunt.

Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem dæmonas ab antiquis esse Saxonibus cultos, quibus ante tempora Karoli M. præter Finnum Deum, & Deam Sibam, malus Deus, quem atrum ajebant, colebatur, ne noceret. Ut est apud Georgium Fabricium lib. I. Originum Saxonicarum *. Similiter culti fuere Ungaris: quorum etiam Rex Vata, in Belo oppido natus, se iis devovit, honori illorum caput, more Scythico rasit, tres cincinnos pagano ritu pendulos dimisit: ut hodieque Turcis est consuetudo. Auctor eorum Antonius Bonfinius Ungar lib XII. †

*pag. 62. edit. Ienens. a. 1597.

† p. 223. edit. Oporinian. a. 1568.

Quàm verò hic malorum spirituum cultus sit vetustus; nec antiquiorem, nec certiorem testem producere est, quàm divinum Mosem: qui Repetitæ Legis cap. XXXII, 17, ut grande peccatum refert, significat esse לשדים *laschedim*. Id LXX. vertunt δαιμονίοις. Vulgata similiter, item Vatablus, Junius, alii, *dæmonibus*, vel *dæmoniis*. Origo est à שדד *abolevit, perdidit, vastavit*. Inde שד, *dæmon*, quasi dicas *abolentem*, sive *vastatorem*. Planè igitur convenit cum nomine *Abaddon*, & *Apollo*: de quo inferius dicetur.

Est & alter locus Levit. XVII, 7, *Ne sacrificetis* לשעירם *lasehirim*. Ubi LXX. vertêre ματαίοις; hoc est, *vanis, futilibus*, sive, *non Diis*. Sed Aquila magis institit vocis proprietati. Reddidit enim, τριχιῶντες: uti Arias Montanus, *pilosos*. Origo quippe est שער, *horrere, horrescere*. Unde שעיר, *pilosus, hirtus*: quia hirsuti sunt horridique.

Spe-

Speciatim verò *Sahir* est *hircus*, ut Levit. IV. Ubi agitur de manu imponenda hirco inter sacrificandum. Et sanè in illo etiam Levitici loco XVII, 7. per *sahirim*, hirci; per hircos, dæmones intelligunt R. David Kimchi in libro Radicum, & R. Moses Maimonides lib. III. More Nebuchim cap. XLVII. Ac caussam adferunt, quia Satanas præcipuè in hirci figura se soleat hominibus offerre. Unde gentiles inter numina retulere Faunos sive Ægipanas: pro quo *Capripedes Panes* ait Propertius lib. III, eleg. XVII. Uti *capripedes Satyros* Lucretius in IV.

Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere
Finitimi fingunt, & Faunos esse loquuntur.

Nec sanè alii ab his Sileni, nisi quòd *Satyri* nomen generale sit, præcipuè autem junioribus tribuatur: at *Sileni* sint seniores, qui junioribus Satyris præfecti. Nec à vero abludit, *Satyrus* unius literæ immutatione fieri à voce ea, qua Mosen usum vidimus; nempe à *sahir*, quo dicebamus propriè notari *pilosum*, vel *hircum*, ac μετωνυμικῶς *dæmonem*. Jesaiæ tamen XIII, 21. ubi sermo de urbis excidio, sic ut in ædium ruinis habitaturi sint furunculi, & ululæ, & *sehirim*: Aben-Esra, quia de ululis antecessit, aves intelligit horrendas locorum desertorum. Ac Junius similiter, qui *scopes* interpretatur. Verùm LXX, qui Levitici XVII, 7. ματαίοις verterant, non dubitant hic δαιμόνια transferre. Ac satis verisimilis est opinio Serarii, qui, suo in Tobiam commentario, censet μνιζίριν, (quomodo, Psello teste, Chaldæis & Hebræis vocabatur lapis sacrificari solitus adversus dæmonem terrestrē) sic dici, quasi *menos sehirim*, hoc est, fugans pilosos, sive dæmonia. Sanè & dæmonia locis gaudere desertis, notissimum est. Unde fortasse Psal XC, sive XCI, 6 *dæmonium meridianum*, quod à meridie, hoc est, deserto veniret. Nam Judæis desertum est ad meridiē. Sequor autem LXX, qui habent δαιμόνιον μεσημβρινὸν: uti & vulgatam; in qua, ut dixi, est *dæmonium meridianum*. Nempe olim legebatur וְשֵׁד, *vesched*, h. e. *& dæmonio*. Quam vocem & vidimus jam antè Deut. XXXII, 17. Sed nunc legitur יָשׁוּד, *jaschud*, id est, *vastante*. Futurum enim accipitur pro præsente. Ita pestilentia intelligatur: ea meridiana dicatur, quia imprimis grassatur in calore Solis intenso. Nam & aër eo attenuatur, ut magis se venenum diffundat; & corpora humana magis laxantur, ut faciliùs venenum hauriant. Valdè hæc firmantur eo, quòd proximè subjicitur: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dexteris tuis. Ad te autem non appropinquabit*. Optimè enim hæc conveniunt pestilentiæ latè grassanti.

Atq; hæc quidem ex veteris instrumenti libris. Ex gentium scriptoribus apud nullos de spirituum cultu tam multa reperias, quàm apud Platonicos. Quorum opinio erat, spiritus *procurari certis precatibus*: ut ait Appulejus de Deo Socratis. Ac satis hoc ex iis elucet, quæ superiùs diximus. Sed in quæstione est, utrùm bonos coluerint spiritus, an malos. Quin propositū iis fuerit, bonos venerari, non est, cur dubitemus. Atq; hæc etiam caussa, cur jejuniis se bonâ fide præpararēt. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Boni enim cultum ejuscemodi, ut Dei proprium, aversabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carnium delectari, imò fumigatione nidoreque vivere, ac pinguescere: quæ ridicula quidem sunt; interea tamen, cujusmodi coluerint spiritus, ostendunt. Præsertim cùm idem fateatur, omne id genus spirituum pro malo habendum, quod sanguine capiatur victimæ, ac cogi debeat, ut faciat, quæ homines velint. Firmantur hæc quoque iis, quæ Lucanus de magia cecinit in sexto, & illis quæ B. Augustinus adversus Platonicos disserit in decimo de Civitate Dei cap. XI, quæque ibidem Vives annotavit. Et ne Porphyrio insistam, Platonici etiam cæteri eos invocarunt spiritus, qui Delphico, & cæteris oraculis, præsiderent. At hi mali fuere spiritus, quia non rectum, sed gentilem exegere cultum: uti ludos, lectisternia, & alia, nunc Jovis, nunc Apollinis, nunc alius numinis honori. Quamobrem ita statuendum, non illos invocâsse angelos, qui continuò

vident Dei faciem in cœlis; sed illos, ut Empedocles vocat*, οὐρανοπετεῖς δαίμονας†: qui sub imagine serpentis fœdè adeò illuserunt primis parentibus, ac nunc quoque, sed inconspicui, immanibus spiris, vibrante linguâ circa nos serpunt, ut animas veneno suo inficiant & interficiant. Hoc etiam ostendit eorum μυστικὴ θυσία†. Sic enim in Christianorum opprobrium, quibus ita dicitur Eucharistiæ sacramentum, nominarunt abominandum sacrificium suum; quantum colligere est ex sermone illius Thracis apud Michaelem Psellum* de operationibus dæmonum. Quo in sacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exsectus utero: quod ut legas apud Baptistam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multò antè proditum à Lucano, hisce versibus in sexto:

Vulnere si ventris, non quo Natura vocabat,
Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.

* apud Plutarchum de non fœnerando.
† dæmones, qui de cœlo deciderunt.
† mysticum, sive arcanum sacrificium.
* pag. 18.

Atque hic apertus est dæmonum cultus. Præter quem alter est, usque adeò occultus, ut ipsi, qui eum colant, nesciant: ac propterea vel mortem potiùs oppetere sint parati, quàm hujusmodi quid profiteri. Tales sunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipsi citra pactum, saltem expressum, imitentur; sic quoque respondente eventu: imò & illi, qui ista ab aliis pacti nesciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca, sed naturæ: quippe longè potentioris, quam vulgo credatur. Huc refero eos, qui res vim humanæ potestatis exsuperantes agunt verbis aut characteribus quibusdam ignotis, quibus fortasse diabolorum nomina & eorum invocationem signavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone usi sunt. Hujusmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quod majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quàm iis, quæ intelliguntur: ut etiam legas apud Joannem Picum, principem Mirandulanum, in Positionibus suis. Atque ut nihil ejusmodi foret, quale metuimus: saltem verba etiam cognita, nec in se mala, sacramentum sint dæmonis ex tacito pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præstanda, quæ nequit potestas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis sint, quæ his verbis Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. 1: *Dixit Homerus, profluvium sanguinis vulnerato femine Ulyssem inhibuisse carmine; Theophrastus ischiadicos sanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, M. Varro podagris.*

Huc etiam pertinent versus Vindiciani†, Comitis Archiatrorum, ad Valentinianum Imp.

Gramine sin malis ægro præstare salutem,
Carmine sin potius. Namque est res certa saluti
Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.

† apud Marcell. Empir.

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap. I, Myrepsum sect. II, antidot. CCXCVIII, CCCCV, CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Jubet ille ad sanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inscriptum sit *abracadabra*: inde eam de collo suspendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim secuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Basilides hauserat suum *Abraxas*: quem pro numine summo coluit, nomine prorsus fictitio; sed quod literis contineret numerum dierum†, quos annus habet absolutus: unde & B. Hieronymi suspicio erat, Ἀβράξας esse non alium, quàm Persarum Mithram, hoc est, Solem, qui annuo cursu hoc spatium conficit. De Basilidis hoc numine, sive eo dæmoniorum principem, sive solem, sive utrumque, significarit, vide Irenæum lib. I, cap. XXIII, Tertullianum de Præscript. cap. XLVI, Epiphanium hæresi XXIV, Hieronymum adversus Luciferum, & lib. I. in Amos; item Augustinum, Theodoretum, & Damascenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

†	
α.	1
β.	2
ρ.	100
α.	1
ξ.	60
α.	1
ς.	5
	365.

Qui ista dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel sequentes, magica omnia naturali ratione, arteque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant, sapientis esse, ad illa recurrere quæ utrum sint, nondum conveniat; præsertim, cum abunde ratio eorum reddi possit ex iis, quæ humanæ sint potestatis: idque partim per imaginationem, partim per verba ac characteres. Quippe imaginationis vim satis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum signorumque vim esse persuaderent ægris, imaginatione tali sæpe ægros valetudini suæ restituisse. Atque hoc movisse

se Philippum Aureolum, sive Bombastum Paracelsum * malis dicere, ut in morbis, quos quis à magis immissos imaginetur, ad sagas & zigineros jubeat accedere; nec promittere dubitet, si remedia quæ docuerint, cum vehementi imaginatione adhibeantur, fore ut morbis feliciter medeantur. Jam ad vim imaginationis hic alterum accedere, quia spiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animantia; quandoquidē aspis, conspecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures suas obturet, atq; ita carmē reddat inefficax. Hoc ipsum regium vatem testari ps. lvii. sive juxta Heb. lviii, 5. Singulis istorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam esse imaginativæ vim, sed in ἀμέσως † conjuncta. Cujus generis etiam est, si æger, melancholicus, aut simplex à medico, nullam verborum vim credente, gnaro interea, quantum possit imaginatio, de mirifica verborum virtute persuasus, valetudinem suam recuperet. Quamquam non existimem, pii ac prudentis medici esse, sic ægri credulitati illudere, cum ea res superstitionis periculo non careat. At interea quid ista ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem sint, quo pacto quæso adstruent ad ea se vim diffundere imaginativæ? Planè inquiunt: quia imaginatio turbat spiritus & humores, postea que inde vis prodit in verba, & characteres, haut aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod fascinum vocamus; quo pacto item mulieres pleræque, menstruis laborantes, speculum noxio inficiunt vapore. Sed halitu aut vapore posse multa infici non dubito. At quod propterea omnem fascini vim in imaginatione, & spiritu oculis exeunte ponant, difficulter persuadent. Magis placet sententia eorum, qui ut non negant posse spiritum noxium ex maleficorum oculis prodire, ita hic neutiquam subsistunt; sed utcunque hoc sit, in vero fascino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & sententia est Ludovici Vairi in secundo de Fascino cap. ult. ubi Fascinum definit, perniciosam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expressum pactum cum eisdem dæmonibus firmatum. Sed disputationem hanc nunc non ingrediar. Tantum quæro, quid simile sit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum sive ἔμμεσον †, sive ἄμεσον *, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi posse, non negamus. Sed quanto alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio est ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum sensus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipsa verò per se vim obtineant nullam; quippe quæ non θέσει † significent, sed φύσει † sive κατὰ συνθήκην *: ut est apud Arist. initio περὶ ἑρμηνείας †. Aliter si esset, verba eadem idem apud omnes valerent, cùm contra videamus, vocem eandem huic genti illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc sit vox *amen*. E Latinis hac utitur Arnobius in septimo, cui idem est, ac *amentum*; ut dicitur *momen*, *momentum*; *fulmen*, *fulmentum*; *limen*, *limentum*; *monumen*, *monumentum*, aliaque. Est verò *amen* sive *amentum* id, quo hasta, aut jaculū vincitur, ut mitti possit; unde in vett. glossis etiam exponitur ἅμμα † τῶν ἀκοντίων, & ἅμαια * λόγχης. Sed Græcis ἄμην est εἶδος † πλακοῦντος, ut interpretatur Hesychius. At quanto aliud est Hebræum *Amen*; quo liber quisque psalmorum terminatur, ut Psal. xli. & alibi; quo item crebrò in Evangelio utitur Christus; quodque in Ecclesia primitiva populus respondebat post recitatas preces; ut videre est 1. Cor. xiv. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut lxx. reddunt: vel, ut alii, *firmetur*, *stabiliatur*: ab radice אמן *aman*, id est, *Verax ac fidelis fuit*. Possem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diversa, pro linguarum ratione, significatio sit. Sed his dejecti, tandem, velut Gorgonis caput, obtendunt nobis locum divini Psaltæ †, qui illud dicere videtur, tantam esse carminis vim, ut illam etiam aspides extimescant. Et videtur hæc etiam sententia esse Augustini, Cassiodori, atque aliorum. Quorum majoreâ parte apud me foret auctoritas, si quis eorum ad hanc iis interpretationem præisset, qui ex professo id egissent, ut naturæ arcana scrutarentur. Nunc apud eos universos altum de re usque adeo miranda silentium est. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis sic scriberet: *Huic difficulter fides haberi potest, neque tamen prorsus abroganda, cùm fieri possit, ut poetico more locutus fuerit.* Sane poeticum opus est, unde is locus promitur: eòque verisimilius est psalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, sed κατὰ μεταφορὰν signare; quòd sic agat aspis, quasi contemnat carmen, planeque ad illud obsurdueri. Sententia igitur psaltæ ea fuerit: Tantum esse suorum hostium furorem, ut non magis possit mitigari, quàm moveatur aspis incantantis carmine. Nam æquè surdos esse hostes suos, ac surda est aspis ad tale hominis carmen. Quomodo & Jerem. viii. legas: *Ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos.* Summum igitur hinc consequitur, solere à magis carmen occentari serpentibus: sed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam esse ejus carminis vim, & hoc pro versutia sua scire serpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem sic colligo, nullam ex se esse carminum efficaciam; nec qui iis se morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis paredri vi efficere.

Ad

* libro de morbo caduco.
† immediatè.
† mediatum.
* immediatū.
† natura.
† positione.
* ex instituto.
† de Interpretatione.
† vinculum telorum.
* vinculum hasta.
† genus placenta.
† Psal. 58, 5.

vident Dei faciem in cœlis; sed illos, ut Empedocles vocat*, οὐρανοπετεῖς δαίμονας†: qui sub imagine serpentis fœdè adeò illuserunt primis parentibus, ac nunc quoque, sed inconspicui, immanibus spiris, vibrante linguâ circa nos serpunt, ut animas veneno suo inficiant & interficiant. Hoc etiam ostendit eorum μυστικὴ θυσία†. Sic enim in Christianorum opprobrium, quibus ita dicitur Eucharistiæ sacramentum, nominarunt abominandum sacrificium suum; quantum colligere est ex sermone illius Thracis apud Michaelem Psellum* de operationibus dæmonum. Quo in sacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exsectus utero: quod ut legas apud Baptistam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multò antè proditum à Lucano, hisce versibus in sexto:

Vulnere si ventris, non qua Natura vocabat,
Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.

* apud Plutarchum de non fœnerando.
† dæmones, qui de cœlo deciderunt.
† mysticum, sive arcanum sacrificium.
* pag. 18.

Atque hic apertus est dæmonum cultus. Præter quem alter est, usque adeò occultus, ut ipsi, qui eum colant, nesciant: ac propterea vel mortem potius oppetere sint parati, quàm hujusmodi quid profiteri. Tales sunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipsi citra pactum, saltem expressum, imitentur; sic quoque respondente eventu: imò & illi, qui ista ab aliis pacti nesciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca, sed naturæ: quippe longè potentioris, quam vulgo creditur. Huc refero eos, qui res vim humanæ potestatis exsuperantes agunt verbis aut characteribus quibusdam ignotis, quibus fortasse diabolorum nomina & eorum invocationem signavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone usi sunt. Hujusmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quod majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quàm iis, quæ intelliguntur: ut etiam legas apud Joannem Picum, principem Mirandulanum, in Positionibus suis. Atque ut nihil ejusmodi foret, quale metuimus: saltem verba etiam cognita, nec in se mala, sacramentum sint dæmonis ex tacito pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præstanda, quæ nequit potestas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis sint, quæ his verbis Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. I: *Dixit Homerus, profluvium sanguinis vulnerato femine Ulyssem inhibuisse carmine; Theophrastus ischiadicos sanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari*, M. *Varro podagris*.

Huc etiam pertinent versus Vindiciani†, Comitis Archiatrorum, ad Valentinianum Imp.

Gramine seu malis ægro præstare salutem,
Carmine seu potius. Namque est res certa saluti
Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.

† apud Marcell. Empir.

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap. I. Myrepsum sect. II, antidot. CCXCVIII, CCCCV, CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Jubet ille ad sanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inscriptum sit *abracadabra*: inde eam de collo suspendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim secuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Basilides hauserat suum *Abraxas*: quem pro numine summo coluit, nomine prorsus fictitio; sed quod literis contineret numerum dierum†, quos annus habet absolutus: unde & B. Hieronymi suspicio erat, Ἀβράξας esse non alium, quàm Persarum Mithram, hoc est, Solem, qui annuo cursu hoc spatium conficit. De Basilidis hoc numine, sive eo dæmoniorum principem, sive solem, sive utrumque, significarit, vide Irenæum lib. I, cap. XXIII, Tertullianum de Præscript. cap. XLVI, Epiphanium hæresi XXIV, Hieronymum adversus Luciferum, & lib. I. in Amos; item Augustinum, Theodoretum, & Damascenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

†	
α.	1
β.	2
ρ.	100
α.	1
ξ.	60
α.	1
ς.	5
	365.

Qui ista dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel sequentes, magica omnia naturali ratione, atque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant sapientis esse, ad illa recurrere quæ utrum sint, nondum conveniat; præsertim, cum abunde ratio eorum reddi possit ex iis, quæ humanæ sint potestatis: idque partim per imaginationem, partim per verba ac characteres. Quippe imaginationis vim satis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum signorumque vim esse persuadeant ægris, imaginatione tali sæpe ægros valetudini suæ restituisse. Atque hoc movisse

se Philippum Aureolum, sive Bombastum *Paracelsum* * malis dicere, ut in morbis, quos quia à magis immissos imaginetur, ad sagas & ziginepos jubeat accedere; nec promittere dubitet, si remedia quæ docuerint, cum vehementi Imaginatione adhibeantur, fore ut morbis feliciter medeantur. Jam ad vim imaginationis hic alterum accedere, quia spiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animantia; quandoquidē aspis, conspecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures suas obturet, atq; ita carmē reddat inefficax. Hoc ipsum regium vatem testari ps. lvii. sive juxta Heb. lviii, 5. Singulis istorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam esse imaginativæ vim, sed in ἀμέσως † conjuncta. Cujus generis etiam est, si æger, melancholicus, aut simplex à medico, nullam verborum vim credente, gnaro interea, quantum possit imaginatio, de mirifica verborum virtute persuasus, valetudinem suam recuperet. Quamquam non existimem, pii ac prudentis medici esse, sic ægri credulitati illudere, cum ea res superstitionis periculo non careat. At interea quid ista ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem sint, quo pacto quæso adstruent ad ea se vim diffundere imaginativæ? Plane inquiunt: quia imaginatio turbat spiritus & humores, postea que inde vis prodit in verba, & characteres, haut aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod fascinum vocamus; quo pacto item mulieres pleræque, menstruis laborantes, speculum noxio inficiunt vapore. Sed halitu aut vapore posse multa infici non dubito. At quod propterea omnem fascini vim in imaginatione, & spiritu oculis exeunte ponant, difficulter persuadent. Magis placet sententia eorum, qui ut non negant posse spiritum noxium ex maleficorum oculis prodire, ita hic neutiquam subsistunt, sed utcunque hoc sit, in vero fascino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & sententia est Ludovici Vairi in secundo de Fascino cap. ult. ubi Fascinum definit, perniciosam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expressum pactum cum eisdem dæmonibus firmatum. Sed disputationem hanc nunc non ingrediar. Tantum quæro, quid simile sit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum sive ἔμμεσον †, sive ἄμεσον *, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi posse, non negamus. Sed quanto alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio est ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum sensus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipsa verò per se vim obtineant nullam; quippe quæ non θέσει † significent, sed φύσει † sive κατὰ συνθήκην *: ut est apud Arist. initio περὶ ἑρμηνείας †. Aliter si esset, verba eadem idem apud omnes valerent, cùm contra videamus, vocem eandem huic genti illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc sit vox *amen*. E Latinis hac utitur Arnobius in septimo, cui idem est, ac *amentum*; ut dicitur *momen*, *momentum*; *fulmen*, *fulmentum*; *limen*, *limentum*; *monumen*, *monumentum*, aliaque. Est verò *amen* sive *amentum* id, quo hasta, aut jaculū vincitur, ut mitti possit; unde in vett. glossis etiam exponitur ἅμμα † τῶν ἀκοντίων, & ἅμαια * λόγχης. Sed Græcis ἀμὴν est εἶδος † πλακοῦντος, ut interpretatur Hesychius. At quanto aliud est Hebræum *Amen*; quo liber quisque psalmorum terminatur, ut Psal. xli. & alibi; quo item crebrò in Evangelio utitur Christus; quodque in Ecclesia primitiva populus respondebat post recitatas preces; ut videre est 1. Cor. xiv. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut lxx. reddunt. vel, ut alii, *firmetur*, *stabiliatur*: ab radice אמן *aman*, id est, *Verax ac fidelis fuit*. Possem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diversa, pro linguarum ratione, significatio sit. Sed his dejecti, tandem, velut Gorgonis caput, obtendunt nobis locum divini Psaltæ †, qui illud dicere videtur, tantam esse carminis vim, ut illam etiam aspides extimescant. Et videtur hæc etiam sententia esse Augustini, Cassiodori, atque aliorum. Quorum major eâ parte apud me foret auctoritas, si quis eorum ad hanc iis interpretationem præisset, qui ex professo id egissent, ut naturæ arcana scrutarentur. Nunc apud eos universos altum de re usque adeo miranda silentium est. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis sic scriberet: *Huic difficulter fides haberi potest, neque tamen prorsus abroganda, cùm fieri possit, ut poetico more locutus fuerit.* Sane poeticum opus est, unde is locus promitur: eóque verisimilius est psalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, sed κατὰ μεταφορὰν signare; quòd sic agat aspis, quasi contemnat carmen, planeque ad illud obsurduerit. Sententia igitur psaltæ ea fuerit: Tantum esse suorum hostium furorem, ut non magis possit mitigari, quàm moveatur aspis incantantis carmine. Nam æquè surdos esse hostes suos, ac surda est aspis ad tale hominis carmen. Quomodo & Jerem. viii. legas: *Ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos.* Summum igitur hinc consequitur, solere à magis carmen occentari serpentibus: sed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam esse ejus carminis vim, & hoc pro versutia sua scire serpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem sic colligo, nullam ex se esse carminum efficaciam; nec qui iis se morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis paredri vi efficere.

* *libro de morbo caduco.*
† *immediatè.*
† *mediatum.*
* *immediatū.*
† *natura.*
† *positione.*
* *ex instituto.*
† *de Interpretatione.*
† *vinculum telorum.*
* *vinculum hasta.*
† *genus placenta.*
† *Psal. 58, 5.*

Ad

Ad eandem cum dæmone societatem refero præstigiatores, non eos quidem, qui solâ manuum agilitate, vel ingenioso quopiam dolo, offucias faciunt; sed qui res agant, quæ arte vel operâ solâ humanâ præstari minimè possint. Ut cum Triscalanus ille Cenomannus, præsente Karolo IX. Galliarum rege, ex torque aureo alterius à se longiùs remoti annellos pelliceret singulos, & advolantes sua reciperet manu, prout saltem videbatur; ac torquis nihilominus salvus & integer reperiretur. Ad cujus rei conspectum sic Rex exhorruit, ut hominem abire jusserit, nec passus eum sit in conspectum suum amplius prodire; imò pro grandi præmio, quod exspectabat, judicio sit traditus, spe tamen veniæ, si conscios Magiæ proderet. Narrant eam rem Bodinus Dæmonolatriæ lib. III, cap. III, Delrius lib. I. Disquil. Mag. cap. IV, Ragusëius de Divinatione lib. II, epist. VI. Ac multa id genus alia possum ex variis referre. Sed non est animus ea exscribere, cum ex iis peti possint, qui argumentum hoc cum cura tractarunt. Neque jam laboro, verène fiant, quæ fieri putantur; an sensui & phantasiæ illudatur. Utrumque quidem concurrere existimo: ac sic, ut censeam, persuadent antiquorum temporum exempla, omnium gentium consensus, ac nostræ etiam ætatis experientia. Alia igitur fiunt, alia fieri videntur, & ob ea, quæ fieri constat, etiam similia à multis creduntur, quæ non fiunt, sed videntur. Interea sufficit nunc nobis, quod ut multa eorum, seu ea facta, seu ficta, sic videantur, non aliter fieri potuerint, quàm ope dæmoniacâ. Atque hæc de malorum spirituum cultu, & imprimis magia diabolica: quæ eò hominem perducit, ut fiduciam reponat, non in eo qui creavit, sed rebus creatis, imò jurato Dei hoste, & nostro etiam planè ἀσπόνδῳ; juxta illud Genes. III, 15: *Inimicitias ponam inter te & mulierem; & semen tuum, & semen illius.* Unde & ex veteris Ecclesiæ consuetudine, in baptismo renunciatur Satanæ & pompis ejus. Utrique verò, & Deo, & diabolo, tam diversis dominis, ut docet nos Christus*, servire non possumus. Eoque Apostolus quoque I. Cor. X, 21: *Nolo socios vos fieri dæmoniorum.* Ut satis mirari non possim, tantam fuisse superioribus seculis cæcitatem, atque inscitiam, ut Salmanticæ & illa magia, quam dicunt θεουργίαν, & altera, quam γοητείαν nominant, scholis publicis doceretur: quemadmodum in tertio de natura dæmonum tradit Jo. Laurentius Ananias, Theologus Tabernas, & ejus fide Gregorius Raguseius Theologus, Medicus, & Philosophus Patavinus, lib. II. de Divinat. epist. VI.

* Matt. 6, 24. Luc. 16, 13.

CAPUT IX.

De religioso bonorum spirituum cultu, qui è Scripturis refellitur. ubi & ad inanem philosophiam refertur. Obtinuisse eum apud Phrygas, eoque à Paulo ad Colossenses scribente, & à Laodicena synodo rejectum. Quod cultus genus angelis conveniat, & ut nec alium Ecclesia Smyrnensis à S. Polycarpo didicerit. Cur religioso abstinuerit. Eandemque mentem fuisse Irenæi, Origenis, Arnobii, Lactantii, Ambrosii, sive Hilarii Romani, cujus ætas exponitur: præterea Augustini, Chrysostomi, Theodoreti. Et unde Angelicorum hæresis nomen acceperit.

A Λατρείᾳ malorum spirituum ad venerationem venio bonorum. Quos ab hominibus priùs fuisse cultos, per est verisimile. Sanè Josephus Albus lib. III. in Icarim cap. XVIII. arbitratur, hanc omnium antiquissimam fuisse idololatriam, quod homines angelis cultum statuerint tanquam mediatoribus, & sequestris, inter se, & Deum. Sed enim hic etiam honor universè damnatur Deuteron. VI, 13. item X, 20. & Matth. IV, 10: *Dominum Deum timebis, & illi soli servies.* Item ab Apostolo ad Gal. IV. 8: *Iis, qui natura non sunt Dii, serviebatis.* Et ut particulatim magis de Angelis dicam, Apocal. XIX, 10. angelus B. Joanni adorare volenti ait: *Vide, ne feceris; conservus tuus sum.* Etiam ad Coloss. II, 8, legas: *Videte, ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.* At commate XVIII: *Nemo vos seducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ.* Satis inde conspicimus, ut priùs cavere jubeat à philosophia: nempe eâ, quæ, ut se Apostolus interpretatur, inanis est fallacia; qualem dicit, quæ non insistit traditis à Christo; sed ab hominibus, qui judicant secundùm elementa mundi, hoc est principia mundanæ sapientiæ. Postea istius inanis philosophiæ exemplum subdit, quando quis, humilitatis prætextu, non rectà ad Deum ac Christum preces suas fundit; sed mediatores angelos, more Platonicorum, invocat: quibus spiritus ejusmodi sunt *divinæ mediæ potestates*, ut ait Appulejus, *inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.* Colossi, quibus ea scribit Paulus, Phrygiæ erat civitas, uti metropolis ejus Laodicea. In Phrygis autē, & Pisidia, obtinuit hic cultus, non Apostolicis modò temporibus, sed etiā tribus pòst seculis. Unde Synodus Laodicena anno Christi CCCLXIV, (non, ut aliqui volunt, ante Nicenam generalem) sic cavit can. XXXV; sive XXXVIII, juxta collectionē & interpretationē Dionysii Exigui: *Quod non oporteat Christianos Ecclesiā Dei relinquere, & ire, atq; angelos nominare, & congregationes facere, quæ interdicta noscūtur. Si quis igitur inventus*

ventus fuerit huic occultæ idololatriæ serviens, sit anathema; quia derelinquit dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei, & se idololatriæ tradidit. In quibusdam vett. conciliorum editt. pro *angelos*, legas *angulos*. Aique ita & Bartholomæus Caranza expressit. Sed Græcè est ἀγγέλους, ut habet codex canonum Ecclesiæ universæ à Justiniano Imp. confirmatus, & Græcè Latinéque cum notis eruditus editus à Christoph. Justello J. C. Etiam in Commentario ad hunc canonem sic legisse liquet Joannem Zonaram, & Theodorum Balsamonem: imo annis sexcentis ante eos sic etiam legit Theodoretus, cujus verba ad memoratum Paulinæ epistolæ locum sic Latinè sonant: *Qui legem defendebant, etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem per eos datam. Mansit autem diu hoc vitium in Phrygia, & Pisidia. Quocirca synodus quoque, quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos, & ne relinquerent dominum nostrum Iesum Christum.* Atque eadem repetit in cap. III. Qui verò angelos putant utiliter invocari, ajunt Theodoretum loqui de invocatione istiusmodi, qua, præterito Christo, invocarentur angeli, velut Dij; hoc est honore, qui uni Deo deberetur. Videlicet volunt, bifariam ab hominibus coli angelum; aliis, ut naturâ Deum, sive ut principium primum, bonum summum; aliis, ut Dei ministrum, cujus ope atque auxilio facilius aliquid impetretur à Deo. Sed aliter primis creditum seculis; quibus constanter placuit illud Apostoli †: *Unus Deus, unus mediator Dei & hominum, homo Iesus Christus.* Quod B. Augustinus sic exponit contra epistolam Parmen. lib. II. cap. VIII. *Illum solum esse mediatorem, pro quo nullus interpellat; sed ipse pro omnibus.* Nec propterea omnem Angelorum cultum damnarunt. Triplicem enim fatentur. Unus est mentis, qua naturæ angelicæ excellentiam agnoscimus. Alter est voluntatis, quo officia tam excellenti naturæ convenientia præstare parati sumus. Tertius est corporis, quo, si sic usu veniat, demissionem extrinsecùs testamur. Interim non est cultus ille religiosus; quia non agnoscimus angelos, ut principium aut originis, aut salutis nostræ. Quin neque est cultus subjectionis civilis, quomodo veneramur regem, ac magistratus; imò & parentes, ac præceptores. Sed est cultus reverentiæ moralis; quo qui nobis dignitate ac virtute præcellunt, etsi nullum in nos imperium habeant, sedulo honoramus. Nempe ut viros sanctos, imò & doctos, colimus, sic item angelos; sed angelos augustius. interim eadem cultus specie, etsi gradu aliquantum dispari. Religiosum vero cultum penitus nescivere antiqui, nec angelorum, nec martyrum. Quemadmodum videre est ex epistola Ecclesiæ Smyrnensis, de martyrio Polycarpi ad Ecclesias Ponti scripta; ut est apud Eusebium Histor. Eccles. lib. IV. cap. XIV. τοῦτον γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μα-

† 1. Tim. 2, 5.

θητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ μαθητὰς γενέσθαι. *Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, ut discipulos, & imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in propriũ regem & magistrum declaraverunt, merito amplexamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.* Videmus, ut non doctor aliquis; sed Ecclesia Smyrnensis, eaque à Polycarpo, discipulo B. Joannis, edocta, clarè dicat, non se Martyres σέβειν *, sive προσκυνεῖν †, sed ἀγαπᾶν ‡. Nimirum Christiani veteres, & seorsim, & juncti, & pro se singuli, & alii pro aliis, Deum precabantur; mutuò etiam, ut id fieret, rogobant; verum quem præsentem nescirent, sive angelus, sive anima foret defuncti, minimè invocabant: quia, de cujus præsentia non constaret, eum cum fiducia auditionis, ut de exauditione nihil dicam, minimè invocare auderét: præsertim cum ejus rei in Scripturis nec præceptum haberent, nec exemplum. Sciebant quidem, Deum aperuisse Elisæo*, quid Giezi egisset; Petro † item, quid animi foret Ananiæ: nec eos fugiebat, majora etiam beatis animis præstare posse, si velit. Sed hoc velle eum, non satis liquebat. Ac præterea videbant, si hic morbo correptus, ille naufragii, iste incendii, alius alio periculo constitutus, non una, sed alia atque alia mundi plaga, angelum, vel quamcunque creaturam, invocaret; honorem, quem Deus alteri tribuere noluit, transscribi creaturæ: nec enim cadere in finitam potestatem, ut uno eodemque momento, una omnes omnium preces tam dissitis toto orbe locis audiret, nedum exaudiret. Quamobrem veteres non alium angelis honorem exhibebant, quàm quòd præclaram eorum naturam, & erga se affectum agnoscerent; eoque nomine amarent, prædicarent, & pro exemplo sanctimoniæ sibi proponerent. Sed adorationis & invocationis cultum minimè præstabant: quod ex synodo Laodicena, & vetustis Smyrnensis Ecclesiæ actis vidimus. Nec ab horum indicio alii Theologi veteres recessere. Audiamus Irenæum lib. II. cap. LVII. ubi cum dixisset, Ecclesiam per universum mundum charismata sua uti gratis accepit, ita gratis, non pecuniam accipiendo, vel decipiendo aliquem, conferre: subjungit continuò ista; quæ Græcè etiam adduxit Eusebius lib. v. Hist. Eccl. cap. VII *. *Nec invocationibus angelicis faciat aliquid, nec incantationibus, nec aliqua prava curiositate; sed munde & pure & manifestè orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, & nomen Domini nostri Jesu Christi in virtute secundum utilitates hominum, sed non ad seductionem perfecit.* Ubi pro *dirigentes* (ut est in editione Erasmi, Gallasij, & Feuardentij) *dirigens* rescripsi: pro *perfecit* etiam *perficit* malim. Satis autem ex his verbis liquet, B. Irenæum sive potius Ecclesiam, de qua sermo est Irenæo, ignorasse tum

* venerari.
† adorare.
‡ diligere.

* 2. sive 4. Reg. 5, 26.
† Actor. 5, 3.

* edit. quibusdam c. 58.

rum temporis preces, quæ ad Angelos fierent; ſed eas direxiſſe tantummodo ad Deum Patrem, & Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. Atque hoc etiam nos Origenes docet in octavo contra Celſum: Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτούς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτὲ ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ᾽ οὐχ ὥς τι προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου, καὶ θεοῦ. *Angelos ex officio ſuo nominare docti, invenimus, propter divinitatem quandam, interdum deos vocari à ſacra ſcriptura: ſed non ſic, ut jubeamur eos adorare, aut divinis honoribus colere, quamvis dona Dei nobis afferant. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes, & gratiarum actiones, deſtinandæ ſunt ad Deum, rerum omniũ dominum, per majorem omnibus angelis, ſummum pontificem, vivum verbũ, & Deum.* Plura etiam ibidem in hanc mentem ſubjungit. In quibus & illud: Ἀγγέλους καλέσαι μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον. Vertit interpres: *Angelos invocare abſque ipſorum* (de iis) *cognitione, cujus homo capax non eſt, non videtur rationi conſentaneum.* Mens eadem Arnobio, penè initio libri tertii adverſus nationes: *Subjiciunt enim hæc: ſi vobis divina res cordi eſt, cur alios nobiſcum neque deos colitis, neq; adoratis, nec cum veſtris gentibus communia ſacra miſcetis, & religionum conjungitis ritus?* His ſic potuit occurri, non eſſe niſi unum Deum; eoque nonniſi uni divinum poſſe honorem præſtari. Sed quia & angeli in Scripturis Dij dicuntur, ut in iſto *: *Minuiſti eum paullum ab angelis:* eo non ingreditur Arnobius diſputationem, an plures ſint Dij; dicereque eſt contentus, quicquid colendum, coli in Deo principe. Sic enim ſuperioribus ſubjungit: *Poſſumus interim* (hoc eſt, omiſſa diſputatione, Diine ſint plures) *dicere, ad cultum divinitatis obeundum, ſatis eſt nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus conſtitutorq; moderatorq; cunctarum. In hoc omne, quod colendum eſt, colimus; quod adorari convenit, adoramus; quod obſequium venerationis expoſcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipſius teneamus caput, à quo ipſa divinitas divinorum omnium, quæcunq; ſunt, ducitur, ſupervacuum putamus perſonas ire per ſingulas, &c.* Pluraque ibidem in hanc ſententiam universè ſcribit Arnobius: ut ad angelos etiam hæc pertineant. Imo & nominat hos, diſcipulos ejus, Lactantius lib. II. cap. XVII. *Neque Angeli cum ſint immortales, dici ſe Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum ſolumque officium eſt, ſervire nutibus Dei. Itaque nullum ſibi tribui honorem volunt, quorum honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciverunt à Dei miniſterio, quia ſunt veritatis inimici & prævaricatores, Dei nomen ſibi, & cultum Deorum, vindicare conantur.* Quo pacto autem, qui ſpiritus invocarent, ſe defenſitarint, planum fit ex effugio eorum, quoties

* Pſal. 8, 6. Hebr. 2, 7.

culpæ iis daretur, quòd adorarent solem, vel lunam, ac sidera. Hoc quale sit, dicet Ambrosius, sive quisquis ille scriptor commentarii in epistolas Paulinas. Hic in cap primum ad Romanos sic scribit: *Solent, passi pudorem neglecti Dei, misera uti excusatione, dicentes, per istos posse iri ad Deum, sicut per comites pervenitur ad regem.* Sed quomodo his occurri oporteat, malo verbis dicere ejusdem scriptoris, qui continuò subjungit: *Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, siqui etiam tractare fuerint inventi, jure, ut rei damnentur majestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunus aut comites itur, quia homo utique est rex, & nescit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet, omnium enim merita novit, promerendum, suffragatore non opus est, sed mente devota.* Hæc ille bene antiquus scriptor; ut qui Damasi Papæ temporibus vixerit, quemadmodum ipse testatur in cap. III. epist. I. ad Timoth. Ac beatus etiam Augustinus lib. IV. contra duas epistolas Pelagianorum cap. IV. citat hinc quædam ex explicat. cap. V. ad Rom. verum sub Hilarij nomine, non Pictaviensis illius; sed ut Lovaniensibus observatum, Hilarij potius Diaconi, qui Lucifero Calaritano, illi, ut Hieronymus appellat, orbis Deucalioni, adhæsit. Cassiodori tamen ætate tribuebantur Gelasio, ut patet ex libro de divinis lectionibus cap. VIII. Ubi Cornelius à Lapide ‡ intelligit Gelasium Cæsariensem: eumque vixisse ait ante concilium Chalcedonense, & scripsisse librum de duabus naturis. Verum auctor libri de duabus naturis non Cæsariensis, sed Cyzicenus fuit episcopus; nec ante Chalcedonense concilium, sed circa annum CCCCXC vixit. At magis etiam ratio eos fugit, qui commentarium illum in epistolas Paulinas ad Remigium Antisiodorensem retulere. Nam claruit ille demum annis post Damasum quingentis. Venio ad B. Augustinum, qui & ipse plurimis in locis cultum rejicit Angelorum, atque ad unum nos Mediatorem Christum manu ducit. Ut Confess. lib. X. cap. XLII. *Quem invenirem, qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit ad angelos? qua prece? quibus sacramentis? Multi canantes ad te redire, neque per se ipsos valentes, sicut audio, tentaverunt hac: & inciderunt in desiderium curiosarum visionum: & digni habiti sunt illusionibus. Diabolus enim erat transfigurans se in angelum lucis.* Capite verò sequenti clarè nos ad unicum intercessorem Jesum Christum remittit. Idem lib. de vera Religione cap. LIII. ubi cum de sanctis defunctis dixisset, *honorandos esse propter imitationem, non adorandos propter religionem:* subjicit idem de angelis esse statuendum. *Quare*, inquit, *honoramus eos charitate, non servitute: nec eis templa construimus. Nolunt enim sic se honorari à nobis, quia nos ipsos, cum bonà*

‡ *prologom. in epist. Paul.*

boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. Rectè itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum, ne se adoraret. Item lib. xx contra Faustum Manichæum cap. xxi: *Ipsi sancti, vel homines, vel Angeli exhiberi sibi nolũt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit hoc in Paulo, & in Barnaba, cum cõmoti miraculis, quæ per eos facta sunt, Lycaonii illis tanquam Diis immolare voluerunt. Conscissis enim vestibus suis, confitentes & persuadentes eis, se Deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, sicut etiam in Apocalypsi legimus Angelum se adorari prohibentem ac dicentem adoratori suo: Conservus tuus sum, & fratrum tuorum. Ista sibi planè superbi spiritus exigunt, diabolus & angeli ejus: sicut per omnia templa, & sacra gentilium.* Idem libro primo contra Maximum, Arrianorum episcopum: *Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Christi, & ab Ecclesia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo.* Similia habet lib. x de Civit. Dei cap. vii, & xvi. Item in Psal. xcvi. Adi & Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. i. homil. iii. Cujus verba apponerem, nisi multa hoc pertinentia sparsim haberet. Suffecerit igitur digitum ad fontẽ intendisse. Vide & Theoretum lib. ii. Græc. Affect. ubi inter alia inquit de angelis: Οὐ μὴν θεοὺς τούτους νομίζομεν, οὐδὲ θείων αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, οὐδὲ μερίζομεν εἰς τὸν (ὄντως) ὄντα θεὸν, καὶ τούτους, τὴν θείαν προσκύνησιν· ἀλλὰ τούτους τιμιωτέρους μὲν ἀνθρώπων, ὁμοδούλους δὲ εἶναι φαμέν· *Neque verò hos Deos putamus, neque divinum illis honorem tribuimus, neq; adorationem inter eum, qui verè Deus est, & angelos, partimur, sed eos honoratiores quidem hominibus, attamen conservos esse dicimus.*

Eos, qui angelos colerent, Angelicos dixere. Quorum meminit Epiphanius hæresi lx, & ex eo Zonaras, ac Balsamo ad xxxv canonem concilii Laodiceni. Mirum verò, ambigere Epiphanium, an non & ita vocari potuerint ab regione ultra Mesopotamiam, quæ Ἰγγιλίνη dicta sit. Nam ut sanè *Angelina* rescribas, (quomodo uterque vertit interpres) non tamen ἀναλόγως inde ἀγγελικὸς deducas. Nunc vero Ἰγγιλίνη habet tum Basileensis editio, tum Parisina. Ac in codice etiam Justinianeo lib. i. tit. xxix, qui est de officio magistri militum, in tribus MSSis *Ingilena* reperit L. Russardus I. C. Clarius igitur ἔτυμον perspexit Augustinus hæresi xxxix: *Angelici in Angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.*

CAPUT X.

Acceditur ad animam humanam: quam nisi superesse corporibus putassent, nunquam honore coluissent divino. Cur rationalem creaturam condiderit Deus. De immortalitate ejus consensus gentium. Μετεμψύχωσις *figmentum videri ortum ex certissima traditione de Resurrectione futura. Dogma de migratione animæ à variis fuisse gentibus receptum. Idem sensisse Pharisæos: non tamen eo spectasse Herodem, cum Christum putaret eundem ac Joannem Baptistam. Saducæorum error ex Mose non uno refellitur argumento. Origo ejus sectæ. Insanus Epicuri & Dicæarchi error: eique opposita sententia priorum: uti Thaletis, Pherecydis, Pythagoræ, Platonis. Aristotelis de eo sententia, item Stoicorum: ac argumenta aliquot pro animæ immortalitate.*

AB angelis venio ad animam humanam Duplex enim est creatura spiritualis; utraque æterna & immortalis; sed una secundùm se totam, ut angelus; altera secundùm partem sui nobiliorem, ut homo. Quas ambas Deus creavit, nō tam ne deessent, qui eum laudarent & admirarentur; cùm Deus non sit indigus laudationis alienæ; quàm quia naturæ ejus, qui Optimus, ipsaque bonitas foret, conveniret, ut natura etiam foret, quæ divinâ ad beatitatem gratiâ perduceretur: eoq; cognosceret Universi auctorem, eundem amaret, coleret, imitaretur; atque ita, pro modo creaturæ, similis redderetur Deo. Quem finem cùm sibi proposuerit Deus, facilè etiam videmus, cur & angelum, & animam, naturæ creârit incorruptibilis & immortalis. Verissimaque hæc de animarum immortalitate sententia pro fundamento erat erronei cultus, qui iis à gentibus prçstitus fuit Nec enim persuaderi ille cuiquam potuisset, nisi qui putaret, animas à morte superesse. Mirum verò, cæcas nationes plus hac parte vidisse Saducæis, qui Mosem haberent. Eò videndum, quo potissimum in hanc opinionem gentiles impulerint. In iis familiam ducit traditio, quæ à Noacho, & ejus liberis, ac nepotibus, quasi per manus, ad posteros devenit. Unde L. Seneca epist. CXVII: *Cùm de animarum immortalitate loquimur, nō leve momentum apud nos habet consensus hominum aut timentium inferos, aut colentium. Utor hac persuasione publica.* Nec Senecæ solum ætate sic erat. Hodieque ea traditio est apud remotissimas gentes. Ut dē Guineensibus varii tradidere, item de Sinensibus; in his I. Hugo Linschotanus: de Peruanis, & Mexicanis, Josephus Acosta; de Virgineæ incolis Thomas Avioth Anglus.

Imò non animas modò superesse post mortem, consensus gentium fuit: sed apud multas etiam reliquiæ fuere de nova cum corporibus conjunctione, quam resurrectionem dicimus. Sed fœde eam corruperunt in illam,

lam, quem dixere μετεμψύχωσιν, quasi dicas *transanimationem*: item μετενσωμάτωσιν, hoc est, *migrationem de corpore in corpus*: etiam παλιγγενεσίας, sive *regenerationem*. Quæ non de Pythagoreorum duntaxat, sed multarum etiam gentium opinio fuit, & admodum dissitarum. De Ægyptiis, testis Heredotus; à quibus etiam id hausisse Pythagoram, idem tradit. Zamolxis quoque, juxta Julianum in Cæsaribus, idem docuit Getas; à quibus post mortem divino honore cultus fuit. In Galliis similiter Druidas sensisse, refert Cæsar in sexto. Deque Germanis idem prodit Appianus in Celticis. Etiam Simon Magus amplexus est hoc dogma, teste Irenæo lib. I, cap. XX & Tertullianus lib. de Anima cap. XVI. Ad hæc Manichæi, ut est apud Augustinum hæres. XLVI. De Judæis Thalmudistis idem liquet ex Thalmud ordine IV, tractatu I. Sed magis mirandum, quod Pharisæis quoque hoc placuit: ut intelligentissimus ejus sectæ tradit Flavius Josephus lib. XVIII. Antiquit. cap. II, & de bello Judaico lib. II, cap. VIII. Imò, ex multorum opinione, inde est, quòd Herodes Galilææ tetrarcha putârit, animam Joannis Baptistæ, à se decollati, insinuasse se in corpus Jesu Christi; ut colligunt ex Matth. XIV, 2. Sed non potuit hoc Herodes putare de eo, quem non infantem, sed jam maturæ ætatis virum sciret. Ut Herodis potius opinio fuerit, sanctissimum virum, quem paullo ante ipse occiderat, divinitus esse resuscitatum à mortuis; quique antea non fecisset miracula, nunc pro præmio hoc accepisse, quod eâ instructus esset potestate; Vel dicendum, putasse Herodem, animam Joannis se insinuasse in corpus Jesu, ejusque animâ expulsâ, imperium occupasse, & tanta fecisse miracula.

Verum ut fœdus ille Pharisæorum erat error in populo Dei: ita longè fœdior, quòd Saducæi immortalitatem animarum tollerent, qui tamen libros reciperent Mosaicos: in quorum initio legas Gen. I, 16: *Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ: & factus est homo in animam viventem.* Ubi non vita intelligi mortalis debet, qualis mutorum est animantium: sed ejusmodi, quâ secernantur ab iis, ac proinde, quæ, Dei instar, finem ignoret. Quippe apertè satis indicat Moses, animum hominis, non, uti fit in rationis expertibus, eductam esse è potentia materiæ: sed extrinsecus advenisse; eoque immaterialem esse, & per se subsistere idoneā: à Deo autem unitam esse ac colligatam rei materiali & corporeæ; atque ita formam ejus factam esse, non quatenus corpus foret, cum nihil separabile possit esse forma corporis, quatenus est corpus; sed quatenus vitales edit actiones: unde & Aristoteles in definitione animæ non simpliciter dicit, esse actum corporis, sed potentiâ vitam habentis. Eam autem vitam, ratione animæ, finem nescire, arguit etiam, quòd Gen. I, 26. dicitur Deus condidisse hominem ad imaginem suam. Quippe imago illa immortalis Dei potissimum in eo consistit, quòd anima sit immortalis ac sempiterna. Et sanè nonne Enoch & Elias translati in alteram vitam? Nec mortui dicerentur dormire, nisi aliquando essent resuscitandi. At Jacobi est Gen. XLVII, 30, *Dormiā cum patribus meis*. Nec (quo argumēto pugnat Christus*) nisi

* *Matt. 22. 32. Marc. 12, 26. Luc. 20, 37.*

nisi animæ superessent, Deus, qui viventium non mortuorum est Deus, se Abrahæ, Isaaci, Jacobi, Deum diceret Exod. III, 6. Est & Bileami Num. XXIII, 10, *Moriatur anima mea morte piorum.* Ubi non tam tranquillam piorum mortem respexit, quàm felicitatem alterius vitæ. Nam pii sæpe miserè pereunt. Uti Abel ipse: qualem mortem non optâsset Bileam. Mitto cæteros Scripturæ codices: quando Saducæi Mosaicos solum libros habuere pro canonicis, & θεοπνεύστοις *; alios autem, etsi non rejecerint, auctoritatis tamen longè inferioris putarint.

* *divinitus inspiratis.*

Opinio hæc Saducæorum demum cœpit post tempora Alexandri Magni; idque occasione eâ, quòd Antigonus Sochæus, Simeonis Justi discipulus, dixisset, non esse serviendum Deo, spe præmii, aut mercedis. Hinc enim discipuli ejus, Sadok, & Baithos, occasionem cepere docendi, non esse post hanc vitam præmium, aut pœnam; quasi aliud voluisset Antigonus, quàm tantum in nobis esse debere divinæ majestatis, ac ipsius honesti amorem, ut nullo etiam præmii vel mercedis intuitu, Deo bonâ serviremus fide, ac nihil non essemus paratissimi sustinere.

Ex philosophis gentium hanc Saducæorum opinionem amplexi sunt Epicurei; imò longè deteriorem. Nam Saducæi agnoscebant Deum curare res humanas: quippe eum bonis bene facere in hac vita. Epicurei autem in totum tollebant providentiam divinam. Interea in eo illis convênit, quod putarint, animam cum corpore exstingui. Eademque in sententia fuit Dicæarchus Messenius, qui Epicuri hujus temporibus, imò paullo etiam antè claruit, Aristotelis auditor, philosophus, historicus, & orator egregius; sed qui summam fœdarit eruditionem opinione ea, quod putârit, animum, vel temperamentum esse elementorum, vel nihil nisi nomen inane. Qua de re Cicero in primo Tuscul. Quæst. Plutarchus de plac. philos. Atticus Platonicus apud Eusebium †, & è nostris Tertullianus de anima cap. XV. Ubi ex medicis idem ait sensisse Andream, & Asclepiadem. Atque argumento hoc nobis fuerit, ne in humanæ quidem sapientiæ studiis proficere semper mortale genus; sed subinde etiam deficere. Quanto enim melius illi, qui primi philosophiæ semina in Græcis sparserunt! Thales dico, & Pherecydes; qui eâdem ætate *, quinquaginta amplius Olympiadibus ante Epicurum, claruere. Quorum Thaletem quidem primum fuisse, qui animas doceret immortales, inter alios prodidit Chœrilus poeta †. At Cicero in primo Tuscul. quæst. ait Pherecydem primum hoc docuisse: posteaque hanc opinionem maximè confirmatam à Pythagora, ejus discipulo. Plutarchus quoque in primo de plac. phil. docet, heroes Thaleti, & Pythagoræ, esse κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθάς· κακοὺς δὲ, τὰς φαύλας· *animas à corporibus separatas,*

† *lib. 15. præparat. Evang. cap. 19.*

* *Laert. in Pherecyd.*

† *Laert. in Thalet.*

tas, bonorum quidem bonas, at malorum malas. Ita videmus, quid ſenſerint duæ principum ſectarum conditores; Jonicæ quidem auctor Thales, Italicæ autem Pythagoras.

Subjungit deinde Plutarchus, idem de heroibus Platonem ſenſiſſe, & Stoicos. Quorum Plato apertè immortalitatem animæ docet in Phędone, Phædro, Philebo, Timæo, Menone, libris de Rep. item ad Syracuſanos, & alios epiſtolis. Ac in Phædone quidem prius oſtendit Socrates, animas ſupereſſe corporibus; poſtea verò, quia ſuſpicionem moverat, Cebes, quaſi longævæ, nec tamen ſempiternæ forent, docere aggreditur, eas nunquam interire. Quæſtiones eas, uti dixi, diſtinxit his verbis Plato *: Κέβης δέ μοι ἔδοξε τοῦτο μὲν ἐμοὶ ξυγχωρεῖν, πολυχρονιώτερόν γε εἶναι ψυχὴν σώματος· ἀλλὰ τόδε ἄδηλον παντὶ, μὴ πολλὰ δὴ σώματα καὶ πολλάκις κατατρίψασα ἡ ψυχὴ, τὸ τελευταῖον, σῶμα καταλιποῦσα νῦν αὐτὴ ἀπολλύηται· καὶ ᾖ αὐτὸ τοῦτο θάνατος, ψυχῆς ὄλεθρος· ἐπεὶ σῶμά γ' ἀεὶ ἀπολλύμενον οὐδὲν παύεται. *Cebes autem hoc mihi equidem concedere videtur, animum corpore diuturniorem eſſe: verùm hoc cuivis incertum remanere, num animus, multis corporibus conſumptis, certo quodam tempore & ipſe, corpus ultimum deponens, intereat, atque aboleatur; illudque nimirum eſſe mortem, animi perniciem, atque exitium: quandoquidem corpus ipſum non deſinit quidem unquam interire.* Satis liquet, ſcrupulum iſtum Cebetis provenire ex dogmate de μετεμψυχώσεως †. Metuit enim, ne animæ aliquando nullum obtingat corpus, in quod migret: atque ita tandem & ipſa pereat. Itaque neceſſe habuit Socrates novam ordiri diſputationem ad comprobandum, animam non ſolum eſſe longævam, ſed etiam ſempiternam. Sed ſanè nihil opus erat hoc ſcrupulo Cebetis, ſive Platonis. Nam etiam, ex doctrina ejus, non gemina, ſed ſimplex ea quæſtio erat. Quippe ab eadem cauſſa eſt, quòd anima corpori ſupereſt, & quod non interit. Puta quia ſit ſpiritualis, &, ut Plato loquitur, αὐτοκίνητος ‡. Qua voce quid voluerit, optimè exponit Alcinous de doctrina Platonis cap. XXV. Αὐτοκίνητον δέ φησι τὴν ψυχὴν, ὅτι σύμφυτον ἔχει τὴν ζωὴν, ἀεὶ ἐνεργοῦσαν καθ' αὑτήν· *Per ſe mobilem ait animam, quoniam innatam habet vitam, ſua vi operantem.* Ac Theodoretus itidem in V. Græcarum affectionum Platoni animam eſſe ait, οὐσίαν νοητὴν ἐξ ἑαυτῆς κινητὴν, ſubſtantiam intelligentem ex ſe mobilem. Nempe movere ſe ipſum nihil aliud eſt Platoni, quam à ſe ipſo habere principium motus, ita ut moveat nullius interventu, ac ſine inſtrumento. Quomodo Platonis ſententiam etiam accipit, imò & probat, Cæſar Scaliger in Ariſt. lib. V. Hiſt. Anim. cap. XIX. ſive ex ipſius Scaligeri diſtinctione cap. XVIII. Sect. CC IX[illegible]

In Platonis etiam ſententiam proclivior eſt Ariſtoteles. Utcunque enim in primo de Anima reprehendat illud αὐτοκίνητον *: tamen non aliud ipſe docet, moreque ſuo in magiſtro magis impugnat, quod dixit, quàm quod ſenſit. Atque hoc jam olim vidit Albertus M. libro de Origine animæ: liquidius verò demonſtratum iis, qui in Platone & Ariſtotele conciliando operam poſuerunt. Ac vel ſola id evincit Alcinoi interpretatio, quam proximè adduximus. Eſſe autem animam ſpiritualem, & ſeparabilem à corpore, non uno loco traditur ab Ariſtotele. Uti tertio de Anima, ubi eam ait ἀπαθῆ † καὶ ἀμιγῆ εἶναι· *paſſionis eſſe ac mixturæ expertem.*

* *pag. 91. edit. H. Steph.*

† *tranſanimatione.*

‡ *ſeſe movens.*

* *per ſe [illegible]bile.*

† *textu 4.*

Pulcherrimè etiam ibidem ait *: τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νοῦς χωριστός; *sentiendi actus non est citra corpus: sed mens ab eo est separabilis.* Itẽ †, χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον· *Animus solus est separatus, quicquid est: & hoc solum est immortale & sempiternum.* Quibus similia habet eodem libro *: item in primo ‡, & secundo * ejus operis. Præterea his consentaneum est illud lib II. de animalium generatione cap. III. τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια· *solam mentem extrinsecus advenire, divinam esse solam , neque cum ejus actione actionem corporis ullam habere communionem.* Etiam in XII. † Metaphys. legas, quæ idem confirment. Ut mirum sit, Alexandrum Aphrodiseum, quo nemo alioqui Aristotelis mentem melius assequi solet, contrariam opinionem magistro tribuisse. Uti & ab Ænea Gazæo * factum; è junioribus autem à Petro Pomponatio libro de Immortalitate animæ, & Simone Portio lib. de mente humana. Sed istis à multis est occursum: Pomponatio quidem, à Contareno, libro de animæ immortalitate, sic tamen ut nomini Pomponatii parcat : Portio autem à M. Antonio Natta libro ejusdem argumenti, & Jacobo Ant. Marta Neapolit. apologia contra Portium: utrique verò, sed prius Portio, postea præceptori suo Pomponatio, ab Antonio Mirandulano, episcopo Casentino, libro XXXV singularis certaminis, & quinque sequentibus. Post quos alii etiam argumentum hoc tractarunt ; in his Jacobus Naclantus, Clodiensis episcopus, & Julius Castellanus Faventinus; ut prætercam eos, qui in Aristotelis libros de Anima scripsere. Sunt qui, mediam insistentes viam, putarint, dubiam fuisse Aristotelis sententiam: ut Scotus, Hervæus, Niphus. Nec valde repugno. Propterea tamen, quæ adduxi, in meliorem censeo sententiam magis inclinasse.

* text. 7.
† textũ 19. & 20.
* text. 6, 15. 18. 51.
‡ textu 65, & 66. item 82, & 92.
* text. 11. & 21.
† text. 17. & 51.
* in Theophrasto.

A Peripateticis ad Stoicos venio; qui pro fabulis quidem habuere, quæ poetæ referrent de Cocyto , Pyriphlegetonte , & cæteris inferorum locis; ut videre est ex Seneca ad Marciam cap. XIX. & Epicteto apud Arrianum lib. III. Dissertat. cap. XIII. interea tamen putabant, bonis bene esse post hanc vitam , malis male. Animas enim sapientum, hoc est, eorum, qui rationi convenienter vixissent, evolare ad loca Lunæ proxima, atque istic se contemplatione cœlestium oblectare: animas autem insipientum, hoc est, eorum, qui affectibus morem gesserint, si ex vita anteacta spes appareat bonæ eas frugis evadere posse , circa terras errare, usque dum melius edoctæ, atque à vitiis purgatæ, altius & ipsæ subvolent: at prorsus scelestas demitti in loca, ubi suorum scelerum condignas luant pœnas. Quæ cognoscere est, cum ex aliis, tum Tertulliano de anima cap. LIV. & Lactantio lib. VII. cap. VII. Interea non possum diffiteri, Stoicos non

non tam putaſſe animas immortales, quam longævas. Hoc liquet ex illis Laertij verbis in Zenone: τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δὲ εἶναι· *animam à morte permanere, attamen tandem corrumpi.* Et his M. Tullij in primo Tuſcul. Qu. *Stoici uſuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu manſuros animos ajunt; ſemper negant.* Nimirum voluêre, ipſas ſapientum animas non durare, niſi uſque ad ἐκπύρωσιν * universi: tunc enim reſolvi omnia in initia ſua, & antiqua elementa: hoc eſt Jovem, ſive divinam mentem, ſive etiam animam universi, vel mundanam; humanarum, imò omnium animarum originem. Ab illo enim ſpiritu omnes ſpiritus flumine vel evaporatione quadam eſſe exſpiratos: ab illo fonte vitali, quicquid vitam haberet, promanaſſe. Proinde non ſolum eſſe à Deo, ſed etiam ex Deo: non κατ' ἀπάρτησιν †, & imminutione aliqua divinæ ſubſtantiæ; ſed κατ' ἔκτασιν *, ſive ejus immiſſione; quo pacto lux à Sole diffunditur abſque ejus noxa. Hoc pacto Stoicorum ſententiam optimè Philo Judæus expreſſit libro, Quod deterius potiori inſidietur: item ſuppoſiticius ille ſemiplatonicus, idemque ſemichriſtianus, eruditus interim ſcriptor, qui vulgo dicitur Hermes Triſmegiſtus, Pœmandri cap. x. & xii. In hunc igitur vitæ fontem redire, in hunc ſpiritum reſolvi putarunt, quicquid vitalem ſpiritum haberet. Atque hæc de longæva animarum vita Numenii etiam opinio erat, ut ex Euſebio de Præpar. Evang. cognoſcere eſt. Quidam verò Stoici ſtultè adeò ſapiebant, ut magnas etiam animas mox ab exceſſu perire poſſe arbitrarentur: idq; vel ſubmerſione, quia animæ eſſent igneæ, ignis verò aquis exſtinguatur; unde heroes, ſi Servium ‡ audimus, ſic ſubmergi formidant: vel obrritione, ſi ruina montis, vel alio magno pondere contererentur; quomodo putant animam diſſipari, quia non reperit viam, qua ad cognata meet ſidera. Sed hæc ſententia diſplicuit L. Senecæ epiſt. LVII. ubi animam, ſic quoque pondere preſſam, ſubtilitate ſua cenſet erumpere.

* *conflagrationem.*
† *per abſciſſionem.*
* *per protenſionem, ſive dilatationem.*
‡ *in I. Æn.*

Diximus hactenus de traditione primæva, & ſententiis veterum philoſophorum. Pauca ſubjungam de rationibus, quibus, naturæ etiam luce, gentiles cognovere, animas corporibus ſupereſſe, atque adeò eſſe immortales. Ac quæ Platonem quidem impulerint, docet Marſilius Ficinus in Theologia Platonica de immortalitate animæ, quam libris duodeviginti ad Laurentium Medicen perſcripſit. Præcipua tanto antè complexus fuit Alcinous de doctrina Platonica cap. xxv. Sunt alia aliis magis veriſimilia: invictum illud immortalitatis argumentum, quod anima ſit αὐτοκίνητος *: putidum autem falſumque, quod ſcire noſtrum nihil aliud ſit, quam reminiſci, eoque neceſſe ſit, fuiſſe animas, priuſquam in corpora immitantur. De αὐτοκινήτῳ, quia longioris ea res conſiderationis, po-

* *per ſe mobilis.*

ſtremo loco dicam. Primum autem providentiæ dabo divinæ; cui repugnat, ut in hac vita bonis malè, malis bene fit; nec poſt hanc vitam vita ſit altera, ubi proborum animæ conſequantur mercedem, improborum illæ juſtas luant pœnas. Robur hujus argumenti attendit Dionyſius Halicarnaſſenſis Antiquitatum Romanarum libro octavo: ubi, de C. Coriolano agens, ſic ſcribit: Εἰ μὲν οὖν ἅμα τοῖς σώμασι διαλυομένοις καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ὅτι δή ποτέ ἐστιν ἔτι οὐκ οἶδ᾽ ὅπως μακαρίους ὑπολάβω τοὺς μηθὲν ἀπολαύσαντας τῆς ἀρετῆς ἀγαθὸν, δι᾽ αὐτὴν δὲ ταύτην ἀπολομένους. *Si igitur ſoluta compage corporis, ſimul etiam illa anima, quæcunque tandem ea eſt, interit, & in nihilum redigitur: haut video, quomodo beatos credere debeam, qui nullo ex virtute fructu percepto, etiam propter eam pereunt.* Sed rationem hanc non ulterius urgere auſus eſt Dionyſius, quàm ut probet, ſapientum animas poſt mortem ſupereſſe; non item ut ſint æternæ: quia exiſtimaret, præmij abunde rependi, ſi longo durent ævo, & in terris ſemper celebrentur. Quæ ſatis docent, Dionyſium in Stoicorum hæreſi fuiſſe.

Ad alterum venio argumentum, quòd anima naturæ ſit ſpiritualis; in qua nulla eſt pugna primarum qualitatum; cujuſmodi pugna corruptionis eſt cauſſa. Nec obſtat, quòd Stoici per ſpiritum intellexere corpus igneæ naturæ. Nam iis Deus quoque eſt corpus ſpirituale ac igneum; idque κυρίως*: non κατὰ μεταφορὰν †, quomodo Prudentius Cathemer. x. ait; ---- *Deus ignee fons animarum*: quod propriè aliquis è porticu acciperet. Nec magis movet, quòd multi, etiam è veteribus Theologis noſtris, diſertim animas dicunt corporeas: ut Fauſtus de creat. lib. II. Paſchaſius Diaconus lib. II. de Spiritu S. imò omnes illi, qui angelos corporeos ſtatuerunt. Quippe hi, ut vidimus, ſolum corporeas credunt, comparatione Dei: ut & Sixto Senenſi monitum lib. VI. Annot. XXXVI. Et ſanè non eſſe animas ex elementis, quod Alexander Aphrodiſeus exiſtimabat, ex mirandis ejus effectis relucet. Longè enim illa excedunt omnem elementorum vim. Ut quòd ea intelligit præſentia, præſcit futura, liberè eligit, aut reſpicit, ingenito appetitu ſemper ſcire deſiderat, ſcientiaque illa perfici ſe ſentit, ſeſe etiam momento per omnia circumfert, imò nullo terrarum ſpacio, nec cœlis ipſis circumſcribitur, ſed ea ipſa excedens ad Univerſi, ſuique auctorem adſcendit.

* *propriè.*
† *per translationem.*

Sed imprimis magnum habet pondus ratio, quam è Platone, & Ariſtotele, antea attigimus: tanti verò eſt, ut nunc aliquantum ei, ut recepimus, immoremur. Si anima ejuſmodi eſt corporis humani forma, ut per ſe, ſine corpore, poſſit operari; habebit in ſeſe principium agendi. At omnis agendi vis fluit ex vi, qua res eſt. Habebit igitur & in ſe principium, quo ſit: ac proinde principium illud habebit; licet à corpore ſeparetur. Unde conſe-

consequitur, duplicis animam esse naturæ, ut actus est corporis, & ut substantia est separabilis. Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus: posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia; estque separabilis, & sempiterna. Quod separata non operetur actus corporales, defectu non animæ fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serrâ, & aliis instrumentis. Interim eos exserit actus, ad quos non opus est corporis instrumento. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superesse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturæ, ut agere possit sine corpore. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu; inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu. Sed neque nos negamus, animam sensibilia omnia materialiter, ac cum phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter: quippe quæ sæpe statuat contra judicium ejus, quod sensui apparet. Ut cum ratio sive intellectus decernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum. Item cum discernit immaterialia à materialibus: inque iis ipsis, quæ materiem habent, secernit colorem, figuram, ac similes rei corporalis & sensibilis affectiones. Nec in solo hæc intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cùm ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contraque eligit iis ingrata adversaque. Quale est, cùm exquisitissimis deliciis cilicium præfert ac jejunium.

Idem aliter quoque evincitur. Nam si intellectus solum considerat sensibilia & caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, & spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium? Si enim omnes nati essent cæci, vel surdi, quis cogitaret de doloribus, aut sonis? Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tanquam rem optimam & pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos. De immortalitate etiam sui disquirit, hanc sperat optatque; imò in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet. Quid igitur apertius, quàm esse in nobis principium spirituale ac æternum, unde actus isti promanent?

Atque hæc etiam assecuti sunt gentiles. Longè verò ea certius prospiciunt, qui Deum colunt Israelis, Christoque nomen dederunt. Nobis quippe in hac etiam vita esse actus intellectus, qui à sensibus non dependeant; liquet ex revelationibus illis, quæ intellectuales dicuntur. Explicat hanc rem Tostatus, Abulensis episcopus, cùm alibi, tum lib. I, sive III Regum cap. IX, quæst. II: ubi quadruplicem Dei apparitionem declarat. Primus est, cùm Deus, sive angelus ejus, videtur in figura adsumta: quomodo apparuit Gedeoni, Jud. VI: item Manue, & uxori ejus, Jud. XIII. Alter est, cùm non videtur, sed solum auditur; quo pacto Deus so-

lum auditus Israelitis, cum Legem daret; ut est Exod.xx, Deut.v: item cùm Mosi loqueretur de Propitiatorio; ut est Num.VII: cumque ter vocaret Samuelem, is verò ab Heli se vocari arbitraretur; de quo I sive III Reg.cap.III. Tertius modus est, quando visus quidem & auditus excluduntur, at non interior imaginationis sensus; velut cum vigilantium phantasiæ se insinuat per simulachra, vel etiam idem facit somno oppressis: unde Num.XII,6; *Si quis est Propheta Domini inter vos, aut visione apparebo ei, aut per somnium loquar ad eum.* Atque huc referuntur apparitiones, quæ noctu factæ dicuntur: ut Abimelecho regi Gerar, Genes.xx; Jacob in Ægyptum eunti, Gen.XLVI; Danieli, Dan.VII. Quartus verò solus est hujus loci, cùm non exterior modò, sed interior etiam sensus excluditur, Deo elevante intellectum ad ea cognoscenda, quæ aliter nequeat intelligere: quod cum fit, partim species, quas Deus invenit in intellectu, nova luce afficit, inque sublimiorem statum effert: partim, quas non invenit, creat, & infundit. Atque is quartus modus Tostato est duplex; unus citra ecstasin sive raptum, alter cum extasi. In priori homines vivere apertum est, imò & exterius videre, & audire: interim ad ea, quæ interiùs revelantur à Deo, non indigent corporis subsidio, quia Deus solum occupet intellectum: contrà quàm fit in communi ratione intelligendi, ubi primùm res incurrit in sensus, hinc species transmittitur ad phantasiam, tum dirigitur ad intellectum agentem, qui abstrahit à conditionibus materiæ, atque intelligibiles efformat species, quas ubi sic præparavit, intellectui possibili offert, ut qui intellectus erat potentiâ, fiat intellectus actu. At in revelatione Dei intellectuali non sunt hi gradus; sed Deus primò se insinuat in intellectum: qui citra sensuum auxilium loquentem audit sive intelligit Deum.

Et talis est revelatio intellectualis citra ecstasin. In ea verò, quæ est cùm ecstasi, minus etiam sensuum ullum est ministerium. Siquidem intellectus sibi relinquitur, nec sensibus vel externis, vel internis, magis juvatur, quàm si extra corpus foret. Solum animus hoc præstat, ut tum vitam conservet, tam divinâ revelatione se occupet, à cæteris verò occupationibus vacet: unde est, quod B. Apostolus*, ad tertium raptus cœlum, nesciërit, utrum in corpore, an extra corpus, raptus foret in paradisum. Interea, ne miracula frustra multiplicentur, aliquanto, ut arbitror, verisimilius est, animam non excessisse corpore; sed solum virtute divina ad contemplanda cœlestia fuisse elevatam. Sed ut ea in corpore remanserit; non tamen per sensus corporeos & phantasmata vidit, quæ divinitus offerebantur. Alioqui, se esse in corpore, Apostolus scivisset. Atque hæc sufficiant ad probandum, posse animam sine corporis instrumento intelli-

* 2.Cor.c.12, v.2,3,4.

gere

gere & velle. Aliquanto ulterius provectus sum ad exstasin sanctorum. Sed ut eam nescierint gentiles, scivere actus alios antea memoratos, qui cum corpore non communicent. Atque id præter consensum gentium abunde erat, ut viderent, verissimam esse traditionem de animæ immortalitate.

CAPUT XI.

Venitur ad cultum animarum. Qui ab antiquis Persis, & Afris, non est agnitus. Contra autem solus ab Augilis receptus, si Melam & Plinium audimus. Sed perperam ab iis Augilis, sive Augilitis tributum, quod de Nasamonibus dixerat Herodotus. Politiani & aliorum error de Nymphodori Tisinomis. In plerarumque omnium gentium cultu concurrere illum, qui natura, quique præstitus defunctis; atque ut sacerdotes callidè occultarint, homines fuisse, qui colerentur. Euhemerum id luculente comprobâsse, agnovisse etiam Varronem. Animarum cultum partim introductum auctoritate privatâ, partim publicâ. Quo pacto discernantur Lemures, Lares, Larvæ, Manes: & unde iis nomen. Arcadum χρηςοὶ, unde χρηςὺς ποιεῖν. Quæ Lara vel Larunda, vel Mania. Denicalia ab Novemdialibus & Exverriis diversa. Ut aliter iis in foco, aliter in compitis sacrificaretur. Atque ut non solum domi præsidere crediti sint; sed & compitis ac viis, imò & mœnibus, ac custodiæ Urbis.

AB immortalitate animæ venio ad ejus cultum: qui septimum obtinet locum in decem idololatrici honoris generibus, ab Isaac Abravanel recensitis. Triplicem verò de hoc cultu opinionem reperio. Nam, si exceperis τὺς τὴν μοναρχίαν σέβοντας, puta, qui solum Israelis Deum colerent; cæteri vel adorabant naturales Deos, non animales: vel animales, non naturales: vel in unum conflabant cultum utrumque. Naturales autem appello, quando vel tota rerum natura, vel ejus pars, aut affectio invocatur. Cujusmodi Dii sunt, Mundus, Æther, Sol, Aer, Aqua, Tellus, Tempestas, Amor, & similes. Animales nuncupo animas à corpore solutas; uti illas Herculis Thebani, Castoris, Romuli, Julii Cæsaris, atque alias.

Primi generis cultus erat Persis, saltem antiquissimis; quos naturam quidem, ejusque partes, non tamen defunctos, adorâsse; cognoscimus ex illis Herodoti verbis in primo: Οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τὺς θεὺς, καλάπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι· *non, uti Græci, Deos censet ex hominibus esse ortos.* De Afris idem in IV: Θύουσιν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· *Sacrificant solis Soli & Lunæ.*

Contrà solas defunctorum animas Augilæ agnoscebant, gens Africæ inter Garamantas, & Troglodytas; de qua sic Pomponius Mela lib. I, cap. VIII: *Augilæ Manes tantum Deos putant, per eos dejerant; eos, ut oracula, consulunt;*

ſ Sed deeſt interpretatio eorum, quòd poeta eos vocat Διὸς ἀλέγοντας. Id ita ſimplici ſimè expreſſeris:

Quod Jovis, aut divûm, nulla illos cura teneret.

Mirum etiam Feſtum Avienum ad verba hæc non attendiſſe, cùm vel maximè interſit, cauſſam ſciri interitus. Eam hanc adfert Dionyſius, quod, Manium cultu contenti, nullo Jovem, ac ſuperos, honore dignarentur. Quæ optimè conveniunt menti Melæ, ac Plinii: hoc ſolo excepto, quod hunc Jovis contemptum finitimæ tribuant nationi Augilarum, ſive, ut Stephanus* vocare mavult, Augilitarum. Quomodo & videri poterant Mela, ac Plinius, ſcripſiſſe, niſi omnium obſtaret codicum auctoritas. Et hæc de iis, qui ſolos colerent Manes.

* *in* Αὔγιλα.

Sed, ſi paucas exceperis gentes, quæcunque animas colerent, hæ fere & naturæ cultum conjunxere. Unde eorum Theologia erat bipartita: quippe omnia eorum ſacra partim naturæ myſteriis, partim hiſtoriæ veteri, innitebantur. *Neque enim credendum eſt*, ut rectè Arnobius ait in quincto, *ſine ſuis originibus hæc eſſe fruſtra, atque inania fieri, nec habere conjunctas primis inſtitutionibus cauſſas.* Eas cauſſas exponit Origenes lib. VIII. contra Celſum† Ἑορταί, inquit, ἐλέγχονται οὖσαι ἀναπλάσματα τοῦ ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα νομοθετησάντων, ἢ καὶ φυσιολογίας περὶ ὕδατος, ἢ γῆς, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δοκούντων περιέχειν. *Feſta deprehenduntur eſſe figmenta ad humanæ hiſtoriæ memoriam ab legiſlatoribus inducta, vel ut naturam aquæ, terræ, vel ejus fructuum, tegmento quodam involutam continerent.* Quod inferius in mixto cultu uberius exponam. Nunc duntaxat diſpiciendum de veneratione animarum, quatenus ſeorſim colebantur. Qui cultus unde originem traxerit, oſtendit liber Sapientiæ, Salomoni à multis etiam veterum attributus, cum ſine dubio alterius ſit, &, ut credibile, Philonis, non illius, qui Claudii vixit ætate, & Moſes Atticiſſans dictus fuit, ſed longè vetuſtioris, qui ſub Onia ſacerdote, annis ante Chriſtum CLX. tot pulchras ſententias vel ſcripſerit, vel congeſſerit. Locus eſt cap. XIV. ubi clarè videas, initia ab iis arceſſi, qui cultum hunc induxerint ſolatii, & memoriæ cauſſa. Eamque originem adfert quoque Minucius Felix in Octavio: *Dum reges ſuos colunt religioſè, dum defunctos eos deſiderant in imaginibus videre, dum geſtiunt eorum memorias in ſtatuis detinere, ſacra facta ſunt, quæ fuerant aſſumpta ſolatia.* Etiam judicatum facere hoc ad virtutem in viventibus magis excitandam. Quam rationem adfert Tull. lib. III. de Nat. Deorum; ex ſolatiis verò, & memoriis, tum facta ſunt ſacra, quando additus eſt dies feſtus, populoque perſuaſum, animam defuncti ſacris intereſſe. Sed hoc arcanum erat ſacerdotum, & ſapientum: quod detegere vulgo nefarium fuiſſet. Unde Cyprianus tractatu, Quod idola Dei non ſunt: *Hoc ita*

† p. 403. edit. Aug. Vindel.

Thuscis, quibus sic dicitur προςάτης, sive præses: unde iisdem *Lars*, populi princeps, apud Livium & Ausonium. Ut dicti sunt *Lares*, quia domus sive familiæ sint præsides, unde & Priscianus *Larem* exponit καλοικίδιον θεόν. Mater eorum *Lara*, vel etiam *Larunda*, ut testis Lactantius lib. I. cap. xx. Gloss. Philox. *Larunda*, μήτηρ δαιμόνων. *Larva* ejusdem originis. Ac licet *lemurem* laxiùs patere dicat Appulejus: tamen magis placet sententia eorum, quos secutus Augustinus l. IX. de Civit. Dei cap. XI. ubi *larvas*, & *lemures*, eosdem dicit. *Manes*, boni ominis caussa, juxta linguam veterem, vocati quasi boni. Nam *manis*, & *manus*, idem ac *bonus*; teste Servio in III. Æn. Unde *mane*, quia optima sit diei pars; & contrarium *immanis*. *Mania* similiter Manium mater aviave, ut discere est ex Festo, & Macrobio lib I. Sat. cap. VII. Nempe à *manibus Mania* dicebatur, ut à *Laribus*, *Lara*, & *Larunda* Quod vero *manes* dixere, factum à Latinis exemplo Arcadum, unde magnam partem genus ducebant. Hi enim vocarunt χρηστοὺς quod idem valet ac *manes* sive *bonos*. Fundus nobis hujus rei Plutarchus in Quæstionibus Græcanicis; ubi, cùm quæsitum esset, qui Arcadibus, & Lacedæmoniis, fuerint χρηστοὶ, docet, in columna ab iis posita ad Alpheum, scriptum fuisse, Μεσσηνίους ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς χώρας, καὶ μὴ ἐξεῖναι χρηστοὺς ποιεῖν. *Messenios ne liceat religione pellere, vel bonos facere.* Addit deinde, Aristotelem, χρηστοὺς ποιεῖν, exponere, *non interficere*: ut satis liqueat, ad verbum sonare, *manes facere*.

Sacris quibusdam opus fuisse, ut animæ fierent Dii, indicant Servii ista ad III. Æn. *Labeo in libris, qui appellantur de diis, quibus origo animalis est, ait esse quadam sacra, quibus anima humana vertantur in Deos qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem sunt Dy penates, & viales.* Ubi *Dii penates*, & *viales*, non alii, quàm *Lares*. Itaque in Philoxeni quidem glossis utrumq; legas, *Lares*, θεοὶ κατοικίδιοι: *Lares familiares*, Ἥρωες καλοικίδιοι: ac postea, *Penates*, Πατρῷοι θεοί, καλοικίδιοι. *Viales* autem Plautus appellat Mercat. Act. v. Sc. II. Colebantur Lares feriis Denicalibus, quæ privatæ erant, ut recte docet Festus. *Privata*, inquit, *feriæ vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales, operationis, denecales.* Meminit & earum Columella l. II. c. XXII. Planè autem confundi solent, præeunte etiam Festo, sive Paullo potius*, cum novendiali sacrificio, & exverris: quorum illud sic dicebatur, quia fieret nono die à morte, quo parentatio sive funerationis sollemnia concludebantur †: his verò nomen inde, quod certo scopatum genere, domus, unde mortuus erat elatus, ab everriatore ‡ purgaretur. Hæc nonnisi semel fiebant, quia semel duntaxat homo morte m obiret. At denicales fiebant quotannis; unde & *feriæ* dictæ. De his ita Cicero in secundo de Legibus: *Nec veratam Denicales, quæ à nece appellata sunt, quia residentur mortui, quam ceterorum cœlestium quieti, dies feriæ nominarentur,*

* in Denecales.

† Appul. 9. Met. Donat. in Phor Porphyr. in Hor Epod.

‡ Festus in Everriator.

rentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint. Unde discimus, *denicales*, sive *denecales*, dici à *denecando*. Item iis mortuos *resideria* hoc est sedendo & quiescendo coli: quomodo &, *residere ferias esuriales*, dixit Plautus Captivis Act. III. sc. I. hoc est, ferias agitare esuritionis. Præterea hinc videmus, animas creditum à morte in Deos referri; quod deinceps abunde demonstrabimus. Denique hinc liquet, sacrum esse iis factum quotannis: cui qui obstringeretur (nec enim sumptibus iis hæres omnis obligatus, ut docet proverbium, *sine sacris hæreditas*, de quo alibi * diximus) haut quemlibet ei diem poterat præstituere, sed necesse erat, aliquem eligere, quo nullæ essent familiæ ejus feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Cæterùm non denicalibus solùm, sed quotidie suus Laribus honos præstabatur domi. Quod quomodo fecerint, quis melius dixerit, quam Lar ipse familiaris apud Plautum Aulularia?

* Orat. Instit. lib. 4. cap. 11. §. 6.

Huic filia una est: ea mihi quotidie,
Aut ture, aut vino, aut aliqui semper supplicat.
Dat mihi coronam.

De corona Laribus dicata, liquet etiam ex Aulur. Act. II. sc. V. Uti quoque ex Catone de R. R. cap. CXLIII. Plinio lib. XXI. cap. III. & Festo in *Donatica*. Nec alio referendum Propertii hoc. lib. IV el. VI.

Terque focum circa laneus orbis eat.

Sive potiùs, ut Demstero placuit, *focum circum*. Sententia est, corolla, quam Ovidius *laneam vittam* similiter nuncupat, ter cingat focum. Cum verò Plautus addit, *aut aliqui*, eo respicit, quòd & supplicarent pauxillum cibi deferendo de mensa in focum. Unde Tibullus ‡ Lares sic compellat:

‡ lib. 1 el. 1.

Adsitis divi, nec vos è paupere mensa
Dona, nec è puris spernite fictilibus.

Et Persius satt. III. *— Cultrixque foci secura patella;*

Ubi vetus interpres: *Cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea positæ ad focum feruntur.* Nempe, ut ibi adoleantur. Nam igni id solitum absumi, ut indicat Plutarchus de Fortuna Rom. At gustare ea homini nefas. Ac talis erat cultus, qui Laribus privatim quotidie fiebat. Sed quia in salute familiarum salus consistit publica, eo & quotannis IV. Non. Febr. in compitis (unde Compitalibus nomen) Laribus publicum fiebat sacrum porcâ, velut hostiâ lustrali: unde Propertius lib. IV. el. I.

Parva saginati lustrabant compita porci.

Utrumque Larium cultum, & illum domesticum in foco, & hunc compitalitium, junxit M. Cato de R. R. cap V. quod est de villici officio: *Rem divinam, nisi compitalibus in compito, aut in foco, ne faciat.* Ab hoc cultu haberi

beri cœperunt compitorum, & viarum Dii. Quod & Arnobius docet lib. III. Indeque *viales* vocati: ut ex Plauto, & Servio, antea docuimus. Denique latius etiam extensa eorum potestas. Nam si singulis sui familiis custodes, jure existimatum, junctim urbi præsidere. Quod clarè iis tribuit Ovid. v. Fast. Hinc Propertius quoque lib. III el. II. ait, eos Hannibalem fugasse ab Urbe. Imò Festus, sive Paullus, scribit, *Hostiliis Laribus immolatum, quod ab his hostes arceri putarent.*

CAPUT XII.

De cultu animarum publica auctoritate relatarum in Deos. Quibus is honos tributus. Unde indigites *dicti. Alios videri* Deos genitales. *Æneas Indiges, Item Liber, Hercules sive Recaranus, Dioscuri: eos esse. Penates Dionysio visos, quos perperam, ut videtur,* Denates *dictos putavit. Item Quirinus, & quæ caussa, cur à Curibus id nomen acceperit. Semo Sancus, sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. At Sabum ab eo diversum. Sabini Laconum coloni. Error eorum refellitur, qui Ianum, & Saturnum, censent reges fuisse Aborigenum, eoque Deos indigites. Picum etiam, & Faunum, falso inter Reges referri. Qui Faunus, & unde ei, uxorique Fatuæ nomen. Cultum ejus ab Euandro inductum.* Εὔανδρος *potius cognomen videri. Palatium in Palantii Arcadici memoriam conditum. Cur Carmenta, & Acca Larentia, honores cœlestes decreti. Flora sacra ludis esse vetustiora, nec statim eos annuos fuisse. Deam Floram non fuisse meretricem, quæ sua legarit populo Rom. Quale numen Anna Perenna: & origo rituum in ejus sacris. Alios esse honores divinos ab heroicis. De* ἀποθεώσει *Cæsarum & Augustarum, item aliorum apud Romanos.*

Ab animis, quos publica non consecravit auctoritas, ad eos venio, quas princeps potestas cœlo locavit, sive quia nobili reperto profuissent generi humano, sive quoniam gentis, vel urbis, forent conditores, sive quia bello rem præclare gessissent. De his ita Lactantius lib. I de falsa religione cap. v. *Quos imperiti & insipientes, tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui nō intelligat fuisse mortales Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita virtutum, suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum chari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta, consideret: quæ universa tum Poetæ, tum historici veteres, prodiderunt.* Item August. de Civit. Dei lib. VIII. cap. v. *Ipsi etiam majorum gentium Dii, quos, Cicero in Tusculanis, tacitis nominibus videtur attingere, Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, Varro conatur ad mundi partes, sive elementa transferre. homines fuisse produntur.* Pluraque in ibi in hanc mentem. Imo nec gentiles diffitentur. Cicero lib. I. de Nat. Deor. *Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse, eosque ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus?* Subjungit deinde de Euhemero, antea nobis memorato. *Quæ ratio maximè tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter cæteros, Ennius. Ab Euhemero autem, & mortes, & sepultura demonstrantur Deorum.* Hujusmodi ἀνθρωποδαίμονες Latinis dicebantur *Dii Indigites*, ab honore eo, quòd publicè invocarentur, unde & Festus sive Paulus, *indiguanto* exponit *imprecanto*. Nempe est ab antiquo præverbio *indu*, pro *in*, & *citare*, pro *vocare*. Priorem partem similiter habes & in aliis compositis. Uti voce *indigena*, quasi *ingeniti*; quia geniti in solo, ubi viverent: *induperator* pro *imperator*: *industrius*, quia instrueret:

 inducta,

inducia, quaſi *in ocio. Indigites* autem pro *indicites* dixere, ut *magiſtratus*, quod prius *magiſtratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus ſimilia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, ἱερατικὰ βιβλία, continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur.

apud Cic. 1. Tuſc. Qu. & Servium 6. Æn.

Fortaſſe autem iidem ſunt, quos *genitales* vocat Ennius* lib. I. vel II. Annalium:

Romulus in cœlo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Auſonius aliter accepiſſe, cum in periocha quarti Æn. libri ait: *Jupiter interea cum Dis genitalibus una*
Concilium cogit ſuperûm de rebus Achivis.

Neque enim Jupiter tam Indigites in concilium vocat, quàm Conſentes, & Selectos: ut hos vel ſolos, vel potiſſimùm, intellexerit Auſonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quaſi genitos ex hominibus, quàm quod homines ab iis ſint geniti: ut quibus debeantur omnis generationis primordia. Res foret apertior, niſi vox eſſet nova; quippe ab Ennio conficta, ut videre eſt ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX. Adverſ. cap. XXIV. & Paulus Merula ad Ennii annal. lib. I.

Primus, quem *Indigitis* nomen ſortitum inveniamus, eſt Æneas. Cui ſacellum exſtructum cum ejuſmodi inſcriptione: PATRI DEO INDIGITI, QUI NUMICI AMNIS UNDAS TEMPERAT. Auctor Dionyſius in primo. Et Livius lib. I. *Situs eſt, quacunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicum flumen. Jovem indigitem appellant.* Item Feſtus: *Indigitis nomine Æneas ab Aſcanio appellatus, cum pugnans cum Mezentio nuſquam apparuiſſet, in cujus nomine etiam templum conſtruxis.* Meminere & Ovid. XIV. Met. & Tibull. lib. II. eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Æneâ antiquiores: quales, ſi unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in ſecundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cœlum merita vocarint. Herculem, Liberum, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex ſex iſtis antiquiſſimus eſt Liber, cujus ſacrum Liberalia XVI. Kal. Apr. dies primâ ſui parte nefaſtus, ut conſtat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum ſedebant, hoc eſt feriabantur, Liberi ſacerdotes: ut ait Varro in V. de L.L. Eoque die & pueritiam egreſſi virilem togam induebant. Cujus cauſſam exponit Ovid. in Faſtis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defen-*

Defensoris, utrumque in regione XIV. alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium, teste Dionysio lib. I. Antiq. Eo, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se soliti. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic vero Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus, ut Servius tradit ad VIII. Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent. quorum gesta poetæ in unum commiscuere, ut jura coquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola, qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit, ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius*. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit.

* lib. I. cap. 10.

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis σύγχρονοι†: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Urbis CCLVII, ædem vovit; & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum‡. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium, operis admodum antiqui, cum hac inscriptione DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P. productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates* hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum, tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint, ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgatem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Liviumque esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis: quam Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eone, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Albâ Romam fuerint delatæ. Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive* potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Urbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navasse Latino dicebantur.

† æquales.

‡ in Iul. c. 10.

* ad August. de Civ. Dei lib. I. cap. 2.

Postremum Quirino locum dedit. Tullius, temporis in eo rationem secutus.

induciæ, quasi *in ocio*. *Indigites* autem pro *indicites* dixere, ut *magistratus*, quod prius *magistratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus similia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, ἱερατικὰ βιβλία, continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur.

Fortasse autem iidem sunt, quos *genitales* vocat Ennius* lib. I. vel II. Annalium:

*apud Cic. I. Tusc. Qu. & Servium 6. Æn.

Romulus in cœlo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Ausonius aliter accepisse, cum in periocha quarti Æn. libri ait: *Jupiter interea cum Dis genitalibus una*
Concilium cogit superûm de rebus Achivis.

Neque enim Jupiter tam Indigites in concilium vocat, quàm Consentes, & Selectos: ut hos vel solos, vel potissimùm, intellexerit Ausonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quasi genitos ex hominibus, quàm quod homines ab iis sint geniti: ut quibus debeantur omnis generationis primordia. Res foret apertior, nisi vox esset nova: quippe ab Ennio conficta, ut videre est ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX. Adverf. cap. XXIV. & Paulus Merula ad Ennii annal. lib. I.

Primus, quem *Indigitis* nomen sortitum inveniamus, est Æneas. Cui sacellum exstructum cum ejusmodi inscriptione: PATRI DEO INDIGITI, QUI NUMICI AMNIS UNDAS TEMPERAT. Auctor Dionysius in primo. Et Livius lib. I. *Situs est, quacunque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Jovem indigitem appellant.* Item Festus: *Indigitis nomine Æneas ab Ascanio appellatus, cum pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam templum construxit.* Meminere & Ovid. XIV. Met. & Tibull. lib. II. eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Æneâ antiquiores: quales, si unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in secundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cœlum merita vocarint. Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex sex istis antiquissimus est Liber, cujus sacrum Liberalia XVI. Kal. Apr. dies primâ sui parte nefastus, ut constat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum sedebant, hoc est feriabantur, Liberi sacerdotes: ut ait Varro in V. de L. L. Eoque die & pueritiam egressi virilem togam induebant. Cujus caussam exponit Ovid. in Fastis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defen-*

Defensoris, utrumque in regione XIV. alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium, teste Dionysio lib. I. Antiq. Eo, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se soliti. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic vero Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus, ut Servius tradit ad VIII. Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent, quorum gesta poetæ in unum commiscuere, ut jura coquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola, qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit, ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius*. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit.

* lib. I. cap. 10.

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis ἰσήλικες†: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Urbis CCLVII. ædem vovit; & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum‡. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium, operis admodum antiqui, cum hac inscriptione DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P. productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates* hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum, tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint, ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgarem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Liviumque esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis: quam Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eone, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Albâ Romam fuerint delatæ? Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive* potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Urbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navasse Latino dicebantur.

† æquales.
‡ in Iul. c. 10.
* ad August. de Civ. Dei lib. I. cap. 3.

Postremum Quirino locum dedit. Tullius, temporis in eo rationem secutus.

cutus. De quo non possum, quin sententiam meam adscribam. Tatius, rex Sabinus, si victoria de Romanis potiretur, votum suis voverat Diis, in quibus & Quirinus, sic dictus à Curibus, Sabino oppido, unde cives ejus oppidi Curites sive Quirites. Victâ urbe, vel saltem pejus constituta, quam quod dicitur, inter sacrum & saxum, sic interventu raptarum est transa-ctum, ut ex Sabinis & Romanis unus fieret populus, ac deinde paribus auspiciis Romulus, & Tatius, imperarent. Quanto deterior tum fuerit conditio Romuli, quàm Tatii, quis non videt? Romulus enim coactus recipere hostes in urbem, & Tatium agnoscere imperii sui consortem. At Tatius, credo, imperium, quod Curibus habuerat, retinuit solus. Permistis ita Romanis, & Sabinis, Romani etiam *Quirites* dici cœpere, quæ appellatio ante Sabinorum duntaxat erat. Mortuo Romulo, inque Deos relato, prævalentibus Sabinis, id nomen ei datum, quod Curibus habuerat Deus tutelaris: indeque & ipse *Curinus* vocatus. Fortè vetus ille Cures oppidum condiderat. Utcunque est, postquam Sabini è Curibus Romam migrarunt, placuit, ut Deus Romæ πολιεὺς † non alio vocaretur nomine, quàm ille oppidi, unde venerant. Imò & Romulo successor datus è Curibus Sabinorum Numa Pompilius. Atque hæc de sex istis à Tullio memoratis.

† *tutelaris.*

Etiam inter indigites Deos Romanis fuit Semo Sanctus, qui & Fidius, quia per eum jurando fieret fides. Inscriptio Romana ‡: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Et alia: *Sancto Sanco Semoni Deo Fidio sacrum.* Et Reatina: *Sanco Fidio Semopatri.* Ovidius Fast. VI.

‡ *In Gruter. inscr. p. 96. n. 5. 6. 7.*

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.
Cuicunq; ex istis dederis, ego munus habebo.
Numina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Videmus, ut idem sit Semo, Sanctus, ac Fidius. Unde error ille obortus B. Justino Martyri, ut quia Samaritani suū Simonem magum, in Actis* memoratum, pro sancto Deo haberent: eo statuam, Romæ constitutam SEMONI DEO SANCTO, positam putaret Simoni mago: ut videre est in secunda pro Christianis apologia. Quam opinionem alibi refellimus. *Sancus* vocatur etiam Capellæ lib. II. & Lactantio lib. I. cap. XV. *Sangus* Plinio lib. VIII. cap. XLVIII. ubi ex Varrone refert, ut durarit in Sangi templo Tanaquil, sive Caja Cæcilia, cum colo & fuso. Ac meminit ejus statuæ & Festus in *Prædia*: ubi Sanctus nuncupatur, quemadmodum & Silio lib. VIII. ubi de Sabinis sermo:

* *cap. 8.*

Ibant,

Ibant, & lati pars Sanctum voce canebant
Auctorem gentis.

Augustinus lib. XVIII. de Civ. Dei cap. IX. *Sabini etiam regem suum primum Sangum, sive etiam, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in Deos.* Quare seu *Sanci*, seu *Sangi*, seu *Sancti* legatur, nihil interest. Quod non attendunt, qui lectionem scriptam mutant. Apud Plutarchum tamen in Quæstionibus Romanis pro Σάμυ malim Σάγκυ, prout apud Dionysium quoque legitur lib. I. quàm Σάγκτω, ut apud eum est lib IV. Nempe quia prius Σάμυ propiùs accedat. Sancum autem fuisse Deum Indigitem, arguit, quod eum Silius gentis Sabinæ auctorem, B. Augustinus eorum regem primum, appellet. Sed censeo, non esse alium, quàm Herculem, quem Romani ab Arcadibus & Pelasgis accepere: uti à Sabinis, in urbem receptis, Sangum. Nam Cures hoc numen intulisse, jam ante ex Ovidio vidimus. Firmat Varro lib IV. de L. L. *Putabant hunc* (Deum Fidium) *esse Sanctum à Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Et Festus: *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco, qui scilicet idem est Deus.* Clarèque eundem agnoscit Propertius lib. IV. eleg. X. qua fabulam de Hercule & Caco sic claudit:

Sancte pater salve, cui jam favet aspera Juno.
Sancte, velis libro dexter inesse meo.
Nunc quoniam manibus purgatum sanxerat orbem,
Qui Sanctum Tatii composuere Cures.

Cæterum censeo, B. Augustinum, cùm Sangum ait primum Sabinorum regem, receptum ab aliis, qui gentis auctorem, ut Silius vocat, ac primum regem, eundem putarent. Primum enim regem Sabum judico, unde & genti nomen: quod ibidem docet Silius, ubi *Sanctum*, & *Sabum*, aperte distinguit. Cum enim dixisset, parti cantatum esse Sanctum, gentis auctorem: continuò subjungit; — *Pars laudes ore ferebant,*

Sabe, tuas; qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos,

Sanctus verò ille non alia ratione Sabinæ gentis auctor fuit: quam quod Sabini forent à Lacedæmoniis, Lacedæmonii à Sancto, hoc est Hercule, genus ducerent. Sabini enim Λακεδαιμονίων ἄποικοι, *Lacedæmoniorum coloni*: ut ait Plutarchus in Romulo. Et plenius de eo Dionysius lib. II. ubi narrat, quo tempore Lycurgus, tutor è fratre suo nati Eunomi, leges Spartanis ferret, quosdam severitatem earum exosos in Italiam navigasse, qui postea dicti Sabini: puta à Sabo, qui credo coloniæ fuerit dux ac princeps. Lacedæmonii verò τῶν Ἡρακλειδῶν ἀποικία, *Heraclidarum colonia*: ut ait Plato in V. de Legg. Quippe Hercules cum Hippocoontem

Sparta expuliſſet, Tyndareo, patri Caſtoris & Pollucis, regnum velut fiduciarium tradidit: octoginta autem annis à capto Ilio, Tiſameno, Oreſtis filio, Agamemnonis nepote, regnante, id Heraclidæ repetierunt: atque exinde iis reges Heraclidæ: quorum primi Procles & Euryſthenes, filii Ariſtodemi, qui Herculis abnepos fuit,

Etiam inter indigites datus eſt locus Fauno: quem *indigitem* vocat Silius in nono:

Indigeteſque Dei, Faunuſque, ſatorque Quirinus,
Alternuſque animæ mutato Caſtore Pollux.

Ubi ex ſex iſtis Tullio relatis tres referuntur, & præterea intactus illi Faunus. Nec negare poſſumus locum ei inter Indigites fore, ſi Aborigenum reges hoc ordine ſucceſſerint, quo memorat Euſebius: Ianus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Sed etſi in eo, quos ſequeretur, habuit duces: multa tamen requiro. Primùm fallitur eo, quod Ianum, & Saturnum, credat fuiſſe reges Aborigenum. Sic quidem forent Dii Indigites. At pertinent ad Deos Selectos: quales VIII. præter XII. Conſentes. Quare non animales, ſed naturales ſunt Dii: hoc eſt, non humanæ, ſed mundanæ ſunt naturæ appellationes. Nec diffiteor, homines cum natura cultos, atque hoc etiam locum habere in Iano, & Saturno: ſed alii iſti, quam Italiæ reges, ut in cultu mixto inferiùs exponam. Præterea commentum de Pico rege, & augure, non aliunde promanavit, quàm quòd in Matiena, oppido in Sabinis, vetuſtiſſimum fuerit oraculum Martis; ubi picus avis, qui Martius dicitur, in columna lignea genti oracula dabat: haut aliter ac apud Dodonæos columba ſacræ inſidens quercui vaticinari ſolet. Auctor iſtorum nobis Dionyſius. Nec ullus, ut ego quidem arbitror, inter Aborigenum reges Faunus fuit. Sed eſt Faunus non animalis, verùm naturalis Deus: quippe idem ac Silvanus, ſive Pan: quod teſtatur Sext. Aurel. Victor de Origine gentis Romanæ, & Servius in IV. Æn. Idem eo confirmatur, quòd Dionyſius tradit, Panicos terrores à Romanis ad Faunos, ut auctores, referri. Ipſa etiam *Fauni* appellatio fecerit fidem. Sic enim propter vaticinia dicebatur, à Græco φαύω pro φάω: unde φαύσκω, & cum reduplicatione πιφαύσκω, hoc eſt, λέγω: unde itidem *fauſtus*, quaſi φαυςὸς, quia bona φαύσκει*. Idem colligere eſt ex nomine, quod uxori datum. Nam *Fatuam* vocarunt, non quaſi ſtolidam putarent; ſed ut vaticinatricem, à fatu ſive prædictione futurorum, uti & *vatibus* inde nomen. Nam *vates* ex φάτης, velut à προφάω, ſive πρόφημι *propheta*. Imò & ab eadem origine, ut à *rego, reginum*, & poſtea *regnum* dixere, ita & à φάω, *fanum*, ob fatum oraculorum: etſi poſtea diſtinxerint, ut *fana, templaque*, eo quidem convenirent, quod utraque tum conſecrarentur.

* dicit.

rentur, tum dedicarentur, precum gratia: differrent autem, quod templa fierent etiam auspicii ergo, unde semper erant Deorum majorum, & ipsa etiam fanis majora. Fauni hunc cultum in Latium intulit Euander: quippe Euander Arcas, Faunus autem numen Arcadiæ: nam, ut diximus, idem Faunus, ac Pan: Pan verò Deus Arcadiæ. ut Maroni quoque dicitur in Eclogis. Neque Pan defuncti regis nomen erat, sed ipsa eo Natura, sive rerum Universitas significabatur. Atque hoc tum nomen Pan indicat, tum figura ejus, quemadmodum ostendit Junius Philargyrius in Ecl. 11. pluribusque à nobis declarabitur, cùm de Universæ dicam naturæ cultu.

Justiùs inter Indigites refertur Euander: quo duce Arcades in Italiam venere. Atque hic est ille, qui Italos literas docuit & agriculturam. Postea hæc adtributa Saturno, credo, quia Euandrum in Saturno honorari placuit cultu mixto, de quo inferius agam. Hinc existimo originem traxisse fabulam de Saturni in Italiam adventu. Imò facilè mihi persuasero, nullum fuisse regem, cui proprium fuerit Euandri nomen. Censeo enim, ut Paris cognomen habuit ἀλέξανδρος quod proprium postea variorum nomen fuit: ita Arcadum in Latium duci cognomen datum εὔανδρος, idque ob propriam virtutem, maximeque ob robur multitudinis, quam deduxit in Italiam; nempe uti εὔανδρος πόλις, quæ multos habet viros strenuos, & acres. Hic oppidum à se conditum dixit *Palantium*, pro quo, N. extrito, postea *palatium* maluere. Sic autem vocavit in memoriam oppidi Arcadici, unde venerat. Nam παλάντιον, πόλις Ἀρκαδίας, teste Stephano, sive Hermolao. Atque hac de caussa Adrianus Cæsar Arcadium Palanteum ex vico oppidum fecit, eique immunitatem concessit. Euandrum verò in Deos esse relatum, argumento est, quòd & quotannis sacrificarint Romani apud montem Aventinum, juxta portam Trigeminam.

Fuere & Romanis Deæ indigites: quales Carmenta, & Acca Larentia: sed illa à majoribus accepta, hæc Diis majorum superaddita. Prior, quæ Carmenta, vel Carmentis, dicebatur, non proprio sic nomine vocabatur, quod Nicostrata erat: sed cognomento, à carmine, quo futura populo præcineret: ut est apud Ovidium in Fastis. Id Græcè sit θεσπιῳδός: ut transfert Dionysius: qui & auctor est, aram ei dedicatam apud portam Carmentalem sub Capitolio. Templum etiam habuit in octava Urbis regione: quod quâ occasione positum sit â mulieribus Romanis, optimè Plutarchus dicet in quæstionibus, sive malis, caussalibus Romanis.

De Acca Larentia sic scribit Cicero ad Brutum epist. xv. *Ego enim D. Bruto liberato, cum latissimus ille civitati dies illuxisset, idemque casu Bruti natalis esset: decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur. In eoque*

 sum

sum majorum exemplum secutus, qui hunc honorem Larentiæ tribuerunt, cui vos, Pontifices, ad aram in Velabro facere soletis. Qui locus lucem capit ex illis Agellii verbis lib. VI, cap. VII. *Acca Larentia corpus in vulgus dabat: pecuniamque emeruerat ex eo quæstu uberem. Ea testamento, ut in Antiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut alij, populum Romanum, bonis suis hæredem fecit, ob id meritum à flamine Quirinali sacrificium ei publicè fit: & dies è nomine ejus in fastos additus.* Subjungit deinde ex Masurio Sabino, ut ea habuerit XII. filios, quorum uno mortuo, Romulus se illi filium dederit, atque hi XII. primi fuerint fratres Arvales. Quod ipsum ex Pontificalibus Rutilii Gemini libris refert Fabi' Planciades de sermone antiquo. Tangit idem Plinius lib. XVIII. cap. II. Atque addit, Accam hanc fuisse nutricem Romuli. Et convenit hoc cum eo, quòd Agellius ex eodem Valerio Antiate ait, eam corpore quæstum fuisse. Nec enim fabula de Romulo & Remo, educatis à lupa, aliunde orta, quàm quia ubera suxerint meretricis. Quippe meretrix, ab animalis ejus moribus, *lupa* dicitur etiam Tullio pro Mil. indeque vetus verbum *lupari*, pro *scortari* apud Nonium, & vulgatum *lupanar*. Plutarchus in Quæst. Romanis ait, & alteram fuisse Accam Larentiam: eam scortum fuisse nobile, cumque Tarrutio, homini opulento, sed seni, ejus formâ capto, nupsisset, ab hoc hæredem constitutam, ipsam verò tantarum opum populum Romanum reliquisse hæredem, quitccirco sollemnes ei ludos decrêrit. Hæc quando evenerint, non expressit Plutarchus. Sed Macrobius Sat. lib. I cap. x. ostendit, quosdam velle, contigisse sub Anco Marcio rege. Mihi credibilius videtur, eandem esse Accam, idque inter alia ob autoritatem C. Licinii Macri, qui Ciceronis temporibus claruerit. Ex ejus primo historiarum libro hæc refert Macrobius*: *Accam Larentiam, Romuli & Remi nutricem, regnante Romulo, Tarucio† cuidam Tosco diviti denuptam, auctamque hereditate viri, quam post Romulo, quem educasset, reliquit: & ab eo parentalia, diemq; festum, caussa pietatis statutum.* Fortasse, si extarent Catonis Origines, certius aliquid haberemus. Nunc illud solum ex iis Macrobius‡ adducit, *Larentiam meretricē, quæstu locupletatā, post excessum suum populo Romano agros Turacem, Semurium, Lutirium, & Soloniū* reliquisse, & ideo sepulchri magnificentiā, & annuæ parentationis honore dignatam.* Lactantius l. I. c. XX. unam quidem Larentiam agnoscit, cui dicata sunt Larentinalia: sed præter eam alterum ait scortum in Deas relatum, cui Faulæ fuerit nomen: prout vocatur editione Aldi, Betuleji, Thomasii. Sed suspicor, prisco more *Flauram* scripsisse. Id est, *Floram*, quod ex altero factum: ut dixere *caudex, codex, Claudius, Clodius, caurus, corus, plaustrum, plostrum, auricilla, oricilla.* Subjungit deinde. *Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsivisset, populum Romanam scripsit*

* *lib.* I. *Sat. cap.* 10.

† *ita reposui, ubi vulgo,* Carutio.

‡ *ibid.*

* *Vulgati codd.* Solinium. *Sed* Solonium *reposui, secutus fidem Tullii lib.* I. *de Divinat. & l.* 2. *ad Att. ep.* 3. *ut Livii, Plutarchum, Festum, mittam.*

ſcripſit hæredem, certamq; pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnere ſuus natalis diis celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitioſum videbatur, ab ipſo argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus & vitibus bene proſpereq; floreſcerent. Vellem Lactantius addidiſſet, ſuamne de iſto conjecturam adduxiſſet, an alios ſecutus ſit auctores. Sanè non arbitror, ullam fuiſſe ejus nominis meretricem, quæ ſua legârit populo Romano. Siquidem Floræ ſacra jam Romuli temporibus à Tatio rege ſunt inducta. Audiamus Varronem in IV. de L. L. *Fortunam, Fortem, Fidem, Lares* (ita rectè Scaliger pro *eare*) *Sabinorum linguam olent: quæ Tatii regis voto ſunt Romæ dedicata. Nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Floræque, Dijovi* (Pighius corrigit, *Floræ, Vedio, Jovi*) *Saturnoque, Soli Lunæque, Volcano, Summanoque: itemque Larundæ, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianæ, Cloacinæque. E queis nonnulla nomina in utraq; lingua habent radices, ut arbores, quæ in confinio natæ, in utroque agro ſerpunt.* Locum pleniùs adſcripſi, ut pareat, quàm multos Deos in Urbis ſuæ primordiis à Sabinis acceperint Romani, atque ut in his, præter Sancum ante memoratum, tum fuerit Quirinus, de quo & ipſo ante diximus, tum etiam Flora, quam iccirco neceſſe eſt, jam ante cultam à Sabinis; alioqui non ei ſe voto obſtrinxiſſet Tatius rex cum Romanis pugnaturus. Idem evincere eſt altero Varronis loco, qui eſt in VI. de L. L. his verbis: *Eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *feciſſe flamines: qui cum omnes ſint à ſingulis Diis cognominati, in quibuſdam apparent etyma, ut cur ſit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui ſunt in verſibus plerique, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ ſacra ac flamines erant, eo etiam Florales fuerint ludi. Hi demum celebrati anno Urbis IↃXIII. C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano coſſ. idque non ex Floræ, vel meretricis cujuſquam hæreditate: ſed ex pecunia multaticia eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum populi Romani agrum occupaſſent: quemadmodum in Floralium deſcriptione narrat Ovidius V. Faſt. Ac firmant nummi argentei, quos cudere ejus anni ædiles plebis, L. & M. Publicii Malleoli. In iis cernere eſt caput genii populi Rom. tanquam vindicis, & figuram arietis, vel ovis, ut ſignum mulctæ, vel peculatus, quod crimen à *pecude*, ut & *pecunia*, nomen accepit. Inſcriptio eſt, M. POBLICIUS MALLEOLUS. Ac illa quidem exordia fuere Floralium. Exinde non celebrata, niſi anni ratio poſceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc eſſent; decretum demum anno Urbis IↃLXXX. L. Poſtumio Albino, & M. Popillio Lænate coſſ. Oc-

casio erat ejuscemodi. Magna fuerat sæpius verni temporis intemperies, indeq;nata annorum plurium sterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ instituerentur ludi annui, quo favore Deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantæque omnes melius florescerent. Hinc idem Ovidius v. Fastor.

Convenere Patres, & si bene floreat annus,
Numinibus nostris annua festa vovent.
Annuimus votis. Consul cum consule Lænas
Postumio ludos persoluere mihi.

Nihil enim mutandum. Etsi, Pighio teste, pro *persolvere mihi*, etiam reperiatur, *ritè vovere mihi*. Quod planè est ab manu imperita. Non animadvertebat indoctus librarius, *persolvere* κατ' διάλυσιν fieri πεντασύλλαβον. Itaque reposuit alterum, nec satis attendit, refragari principem syllabam in *vovere*; cum hic temporis sit exacti, non modi infiniti. Hæc aliquantò fusiùs sum persecutus, ut appareat, quàm parum verisimile sit, quod de Flora tradidit Lactantius: cumque veritas falsi minimè sit indiga, non omnia albâ signari linea, oportere, quæ veteres adversus pago deditos edisserunt.

Anna Perenna etiam inter Deas indigetes sibi locum deposcit, si ea fuerit Didonis soror: quam exulasse ajunt apud Æneam, sed, insidias struente Laviniâ, Æneæ uxore, in Numico submersam, hinc pro nymphâ Numici habitam cultamque, & quia amne perenne lateret, vocatam Annam Perennam. Sed si jam *Anna* priùs dicebatur: non fuerit id nomen ab amne. Nec Anna magis, quàm Dido, videre potuit Æneam: cum inter eos trecentorum circiter annorum sit intervallum. Qua de re satis diximus in Oratoriis Institutionibus libro I. cap. VI. §. 8. Quare potius fuerit Anna, vetula Bovillana, quæ plebem pavit, cum in Aventinum fugisset. Unde Ovidius III Fastorum:

Pace domi facta signum posuere Quirites,
Quod sibi defectis illa ferebat opem.

Non tamen Senatui, vel sacerdotibus Romanis, ita placuit ea secessio, ut divinos huic vetulæ honores habitum ire vellent. Nec negare interim quicquam tempora sinebant. Os igitur plebi sublitum, decretumque, quasi in Annæ honorem, ut Martio Mense, qui veteris anni erat primus, sacra cœlesti fierent numini, quibus rogaretur, ut annare & perennare, hoc est, annum illum exigere, & alios illi superaddere daretur. Itaque ejus festo in conviviis cum voto hoc alii aliis propinabant, sic ut pro cyathorum numero, & votis multiplicibus, etiam Nestoris annos biberent: quod ex Ovidii Fastis cognoscimus. Alio igitur plebs in appellatione hujus numinis spectabat, alio prudentiores Bona

Bona etiam Dea, ἡ γυναικεία θεά, ut vocant Græci, culta à Romanis Kalendis Maji. Et hæc inter Deas sit indigites, si vel mater fuerit Midæ regis, ut Phryges volunt: vel Nympha Dryas, Fauni, regis Aborigenum conjux; quorum utrumque apud Plutarchum in Cæsare legimus: vel, quod ex Varrone à Macrobio refertur, *Fauni regis filia; adeo pudica, ut extra γυναικωνῖτιν nunquam sit ingressa, nec nomen ejus in publico fuerit auditũ, nec virum unquam viderit, nec à viro visa sit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur.* Sed quàm malè tanta pudicitia, à Varrone memorata, convenit cum ejus ebrietate, de qua sic ex Sexto Clodio scribit Arnobius in sexto: *Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, transeamus: quam myrteis cæsam virgis, quòd marito nesciente, seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de Dijs Græcorum, signumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta nec myrteas fas sit inferre verbenas, sicut suis scribit in Caussalibus Putas.* Ubi pro *Putas* haut absurdè Heraldus mavult *Plutarchus*. Nam ex Caussalibus hæc abducere se ait Arnobius. At hodieque ea leguntur in Plutarchi quæstionibus Romanis: quas ipse inscripserat αἴτια Ῥωμαϊκά*: hoc enim nomine eas appellat in Romulo, & Camillo. Sed minùs abiero à lectione vulgata, si pro *Putas* rescribam *Butas*: qui & res ipse Romanas elegiaco scripserat carmine, inque iis sacrorum caussas adduxerat: ut argumento est, quod Plutarchus in Romulo adferat ex eo caussas Lupercalium fabulosas. Quæras, utrùm in hoc dissensu, Varroni potiùs, an Sexto Clodio adsensero. Equidem neutri: quippe qui censeam, nullam fuisse Fauni regis vel uxorem, vel filiam. Faunus enim non rex fuit Aborigenum, sed Deus universitatis, sive rerum Natura, qui aliter Pan, ut paullo antè diximus. Fuerit igitur idem numen Faunus, & Bona Dea: sed Faunus dicitur ratione virtutis activæ, eoque idem fuerit ac Tellumo; Bona Dea, ratione virtutis passivæ, ut propterea eadem sit ac Tellus. Hoc colligo ex ipsis nominibus. Nam Bona Dea aliter dicta *Fauna*, & *Fatua*: nempe ab oraculis, quæ ab numine peterentur. Ut igitur à φάω *Faunus*, & *Fauna*, ita φάω: sive fatu oraculorum, *Fatua*. Eandem autem esse *Faunam*, *Fatuam*, & *Bonam Deam*, ex allatis etiam Arnobii verbis fuit cognoscere. Atque idem apud Macrobium †† sentit Cornelius Labeo: qui & eandem ait Opem, & Magnam matrem, & Majam, cui hoc nomen à magnitudine: atque hoc eo etiam asseri, quod sus prægnans ei mactetur, hostia terræ propria. Quare Bona Dea non fuerit Dea indiges: sed numen naturale. At, dixeris, non convenire numini naturali, virgis id cædi, quia se inebriasset. Et veteri historiæ fidem ritibus iis conciliari, qui in sacris obtinerent. Uti quod, (Macrobii verba sunt) *virgam myrteam in templo haberi nefas sit: quod vinum in templum*

*Caussalia Romana.

†† Lib. 1. Satur. cap. 12.

ejus

ejus non suo nomine soleat inferri: sed vas, in quo vinum inditum est, mellarium nominetur. & vinum lac nuncupetur. Ac contendero ego, sacra Bonæ Deæ multò esse antiquiora istis ritibus. Et sanè ipsi scriptores Romani obtinuisse ajunt jam ante tempora Æneæ, imò & Herculis: quippe qui Potitio & Binario, sacrorum custodibus, interdixerit, ne mulierem sacris suis interesse sinerent, quia mulier sitienti aquam negasset, eo solo se excusans, quod celebraretur festum Bonæ Deæ, nec ex eo apparatu fas esset viros gustare quicquam. Quam vera hæc sint, non disputo. Sufficit, quod inde appareat, judicasse Romanos, sacra hæc multis seculis ante Romulum fuisse. Quæ, ergo, inquies, illa ad necem virgis cæsa? Uxor ea vel Pontificis Maximi fuit, vel alterius sacrorum præfecti. Hoc tam triste supplicium aversantibus feminis, quæ sacra Deæ frequentarent; placuit deinde, ut virgæ exessent è sacris, nec vinum, quod occasionem dederat ebrietati, in iis nominaretur. Ita non minus hilares erant feminæ liquore eo, qui lac diceretur, cum vinum foret: nec lætitia festæ diei offuscabatur conspectu virgarum, quibus visis recruduisset memoria supplicii de molli sexu duriter adeo sumpti. Quanto hæc credibilia magis! Et valde nobis favet Plutarchus, qui illam, sic virgis enectam, fuisse ait γυναῖκα Φαύλου τοῦ μάντεως, *uxorem Faulij divinatoris*: sive si malis, Φλαβίου μάντεως, *Flavij vatis*.

Hæc de temporibus, quæ Cæsares præcessere: ex quibus ita colligo, sub Regibus hominem neminem cœlesti donatum honore, præter unum imperii conditorem Romulum, atque, ut videtur, longè tamen inferiori gradu, nutricem ejus Accam Larentiam. Postea verò, si quis hoc honoris adeptus sit, unicam esse Annam Bovillanam: nec tamen è sententia Senatus: nec si sacra spectes, ea verè illius anus fuisse; sed excellentioris potestatis, cujus beneficium putarent annare & perennare. Interea agnoscimus, heroes suos magnis dignatos honoribus, at non divinis. Quæ distinxere etiam Græci. Quippe aliud iis ἐναγίζειν, aliud ἀποθεοῦν. Prius conveniebat heroibus: alterum notat in Deos referre. Sed apud hos fere usu veniebat, ut qui prius heroicis essent honoribus affecti, iisdem postea præstarentur divini. Quod & Lampsacæ contigit: unde Plutarchus in præclaris mulierum factis: Τῇ Λαμψάκῃ πρότερον ἡρωικὰς τιμὰς ἀποδιδόντες, ὕστερον ὡς θεῷ θύειν ἐψηφίσαντο· *Cum Lampsacæ prius heroicos tribuissent honores, postea ut ei, velut numini, sacrificaretur, decretum.* Ex quibus cognoscimus, sacrificium non fuisse in honoribus heroicis, sed divinis. In heroicis autem, Græcis Romanisque erat, si statuis donarentur: particulatim verò apud Romanos, si effigies ferretur in pompa Circensi, item nomen referretur in hymnos Saliares: qui honos etiam contigit Mamurio Veturio, & Luciæ Volumniæ, teste Varrone; de illo in V. de hac in VIII. linguæ Latinæ. Simi-

Simileque erat apud Athenienses, nomina si Minervæ intexerentur peplo: unde viros præstantes dixere ἀξίους τ πέπλου *, ut videre est ex Aristophanis Equitibus.

* peplo digno s.

Atque hæc de temporibus iis, quæ fuere stante Republica. Primus Cæsarum consecratus Julius, idque ab Augusto: de quo Suetonius in Julio cap. LXXXVIII. Hinc in Juliani Cæsaribus Augustum Silenus vocat κοροπλάθον, puparum effectorem; rationemque eo hujus ridiculi nominis poscente, respondet; uti homulli illi faciunt pupas, sic ipsum fecisse Deos; quorum unus primusque esset Julius Cæsar. Similiter de eo Manilius †:

† extremo lib. 4.

Iam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numen
Majus, & Augusto crescit sub principe cœlum.

Nec Græci de eo aliter. Strabo lib. IV. οὕτω καὶ ὁ θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν. *Sic divus Cæsar in suis tradit commentariis.* Diodorus Siculus lib. I. Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὁ διὰ τὰς πράξεις προσαγορευθεὶς θεός. *Cajus Iulius Cæsar ob res gestas vocatus Divus:* Joh. Tzetzes lib. I. Histor. LXVIII.

Ὅθεν θεὸς Ἰούλιος ἐκλήθη τοῖς Ῥωμαίοις
Ταύτην καλὴν ἐκ πράξεων εὑρὼν ἐπωνυμίαν.
Vnde Iulius vocatus est Divus Romanis,
Hoc pulcro è rebus gestis parto nomine.

De ipso Augusto sic Tacitus Annal. I. *Sepultura more perfecta, templum & cœlestes honores decernuntur.* Quemadmodum verò de Romulo Julius Proculus testatus fuit: ita de Augusto Numerius Atticus, se vidisse in cœlum euntem: eoque nomine à Livia decies sestertium accepit; ut est apud Dionem lib LVI.

Post eum consecrati alii. De iis, & pariter Augusto, sic Plinius in Panegyrico: *Dicavit cælo Tiberium Augustum, sed ut majestatis numen induceret; Claudium Nero, sed ut irrideret; Vespasianum Titus, Titum Domitianus; sed ille, ut Dei filius, hic frater ut videretur. tu sideribus patrem* (Nervam) *intulisti.* Similiter de Antonino Pio Jul. Capitolinus: *Cum jucunditate à Senatu Divus appellatus est; cunctis certatim admittentibus.* Item de M. Antonino Philosopho: *Deinde cum gratias ageret Senatui, quod fratrē consecrasset.* Item de Ælio Helvio Pertinace: *Per Senatum, & populum, Pertinax in Deos relatus est.* Longum esset de singulis dicere. Quibus verò ritibus Deorum ordinibus inserere Cæsares soleant, ex parte dicet Dio in consecratione Augusti lib. LVI Sed accuratè imprimis, atque eleganter, rem omnem describit Herodianus lib. IV. Verba ejus exscripsere tam multi, ut nihil attineat hoc loco reponere. Quod verò miremur, in numismate veteri habemus & consecrationem Constantini M. licet Christiani. In eo anima ejus linteo velata, cætero nuda, in cœlum vehitur quadrigis, brachioque exserto excipitur à brachio altero cœlitus porrecto. Subscriptum verò, CONS. hoc ex, CONSECRATIO. Sed hanc Christiano sensu, accipere malo, non de immortalitate in terris à mortalibus collata; sed de cœlorum gloria donata divinitus.

Nec soli Cæsares divinos obtinuere honores; sed etiam Augustæ. Ita Livia, conjux Augusti Cæsaris, (cui filius Tiberius non decreerat religionem cœlestem) eam à Claudio est cōsecuta. In cujus vita sic Tranquillus cap. XI.

Avia Livia divinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum Augustino similem decernendum curavit. Pleniusque de eo Dio lib. LX. qui Claudium ait effigiem ejus intulisse templo Divi Augusti ac tum sacra ei fieri jussisse per Vestales, tum ut mulieres per ejus nomen jurarent. Hinc in nummo veteri, uno quidem latere, DIVUS AUGUSTUS PATER, cum capite radiato, & ante pedes ara: adversa autem parte, S. P. Q. R. DIVÆ IULIÆ AUGUSTI FIL. & carpentum, cum duobus mulis. Consecrata autem habitu Junonis, ut in ea Juno coleretur. Unde Prudentius *:

*lib. 1. adversus Symmachum.

Adjecere sacrum, fieret quo Livia Iuno.

Sive, ut aliis libris, *Iulia*; quia adoptione mariti in eam transiisset familiam. Nam conjux, C. Julius Cæsar Octavianus, adoptatam filiæ habuit loco: unde in Claudii nummo, quem diximus, Augusti filia vocatur. De Faustina, Antonini Philosophi uxore, sic Capitolinus: *Divam etiam Faustinam à Senatu appellatam gratulatus est.* Imò & comperimus, honorem aliis habitum; è domo tamen Augusta. Nam Cajus Caligula sororem suam Drusillam, quæ prius L. Cassio, postea M. Æmilio Lepido, nupta fuerat, urbes per omnes divinis coli honoribus jussit: nec defuit Senatorii ordinis vir Livius Geminius, qui juraret se eam vidisse in cœlum adscendentem, cumque Diis conversantem: ac exitium sibi & familiæ imprecaretur, si falleret, testes Deos, & in his Drusillam invocans: ac hoc juramento, uti prior ille, quem similiter de Augusto jurasse, vel potius pejerasse, antea diximus, decies sestertium meruit; ut auctor Dio in LIX. ex quo etiam cognoscimus, eam habitu Veneris, cognomine Pantheæ consecratam: facileque I. Lipsio assenserò, eodem referenti veterem hanc inscriptionem:

VENERI COELESTI
AUGUSTÆ SACR.
MUMMIA C. F. DORCAS
S. P. F. C.

Hoc est, *suâ pecuniâ faciendum curavit.* Mæsa quoque, ut Herodianus lib. VI. ait, in Deos est relata. Ea soror quidem fuit Juliæ II. Severo Cæsari nuptæ; avia autem duorum Imperatorum, Varii Heliogabuli, & Severi Alexandri.

Etiam mares, qui non Augusti, ex Augustea tamen domo forent, relati in divos. Notum de Geta, Severi Cæsaris filio, illud fratris Bassiani Caralæ, *Sit divus, dummodo non sit vivus.* Imò Hadrianus Imperator, sordidis & insipidis deliciis suis Antinoo Bithyno, submerso in Nilo, non dubitavit, velut certissimo numini, cœlestes tribuere honores, oraculo etiam constituto. Qua de re Dion, & Spartianus; ex nostris etiam Tertullianus in primo adversus Marcionem: item Origenes, Eusebius, Athanasius, & tot alii.

CAPUT

CAPUT XIII.

Defunctorum animæ à Græcis cultæ. Dioscuri *alii etiam præter Tyndaridas: nec isti soli* Anaces. *De etymo ἀνάκων falsi Eustathius, & ipse Plutarchus: sic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Mosis, & Iosuæ libri. Cypriis paullo aliud sonare id nomen, quam Græcis. Laconum heroes alii. Aristæus Arcadum: Anius Eliensium, sed videri nomen verum esse* Alius. *Clemens Alexandrinus emendatus. Argivorum heros: & Sicyoniorum, ac porro præcipui eorum, (ut paucis defungar) qui extra Peloponnesum, sive continente Græciæ, sive vicinis insulis, colebantur.*

ATque hæc etiam lucem fœnerabunt cultui defunctorum apud Græcos: de quo tam multa adversus gentiles disserunt nostri: quibus clarè ostendunt, ut Romana, sic Græca numina homines fuisse in cœlum ob merita relatos. Ita Tertullianus adversus gent. cap. x. & xi. Minucius in Octavio, Lactant. lib. I. cap. VIII. Athanas. adversus gentes, Theodoretus serm VI. ut Cyprianum, Arnobium, Prudentium, Augustinum, & tot alios, prætercam. Verba eorum adferam neminis: quia satius est, dum universè hæc specto, gentiles è gentilibus convincere. Nec jam adducam vel Apollodorum in bibliotheca, vel Diodorum; ad quem etiam provocat Tertullianus. Mitto & Euhemerum, Nepotem, ac Thallum. Intra unum alterumque me continebo. Quid apertius istis Maximi Tyrii dissertatione XXXVIII. Καὶ Ἕλληνες μὲν θύουσι καὶ ἀνθρώποις ἀγαθοῖς, καὶ τιμῶνται μὲν αὐτῶν αἱ ἀρεταί, ἀμνημονοῦνται δὲ αἱ συμφοραί. *Et Græci quidem bonis etiam viris sacra faciunt: quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Persæus Cittieus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit. Cicero lib. I. de Nat. Deorum: *Perseus*, (scribe, *Persæus*, ut Græcè Περσαῖος) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas.* Idem Tullius de his ita particulatim in III. de Nat. Deorum: *Jam verò in Græcia multos habent ex hominibus Deos: Alabandum Alabandi; Tenedi, Tenem; Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas.*

Roma igitur per ostium Tiberinum in Siciliam navigemus: ubi inter alia numina animalia Philippum Butacidem cultum, Athenagoras in Legatione ait, Marcelléa etiam in honorem M. Marcelli instituerunt Syracusani: quæ in Verréa Verres commutavit: ut ait Tullius lib. II. in Verr.

Hinc festino in Peloponnesum. Ac quia in allato proximè Ciceronis loco postremò Tyndaridarum fit mentio, ab iis potissimum ordiamur.

Sunt ij Castor & Pollux; qui & Διόσκυροι dicti; non soli tamen; quod ostendit hic locus M Ciceronis in III. de Nat. Deorum: *Διόσκυροι etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Iove, rege antiquissimo, & Proserpina, nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysus. Secundi, Iove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.* Si igitur Ciceronem audimus qui ἄνακες (ita cum Victorio, quam ἄνακτες, legere malim) dici solent; non hi sunt Castor, & Pollux sed tres isti illis antiquiores. Verum hac parte alii receptam sequi sententiam maluere: in his Plutarchus in Theseo; ubi de Tyndaridis ait: τιμὰς ἰσοθέους ἔσχον ἄνακες προσαγορευθέντες· *Divinos honores consecuti, qui Anaces appellati.* Item Theodoretus lib. VIII. Græcanicarum affectionum: Καὶ μέντοι, καὶ Τυνδαρίδας θεοὺς ἐκάλεσαν Ἕλληνες, καὶ Διοσκούρους ὠνόμασαν, καὶ Ἐφεστίους, καὶ Ἄνακας. καὶ τεμενῶν οὐκ ἐν Σπάρτῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀθήνῃσι, τούτους ἠξίωσαν· *Et quidem Tyndaridas Deos vocarunt Græci, & Dioscuros nominarunt, & Familiares, & Anaces. Et templo non Sparta modo, sed Athenis quoque, sunt dignati.* Ac similiter Tzetzes in Lycophronem. Putabat Eustathius*, eos ἄνακας vocatos, quia Græci ἀνακῶς dicant pro φροντιστικῶς, ἐπιμελῶς, πεφυλαγμένως *curiosè, studiosè, cautè.* Imò hoc ipsum apud Plutarchum legas in Theseo. Sed hic arbitratur, posse etiam ex eo nomen videri, quia procurarint ἀνοχάς, sive inducias; vel ab ἄνω, hoc est, *supra*, quia in cœlis conspiciantur; unde Horat. lib. I. od. III.

Sic fratres Helenæ, lucida sidera.

* in Odyss. A. pag. 1425. edit. Rom.

Sed ἄνακες non soli Tyndaridæ, verum & Tritopatreus, Eubuleus, & Dionysus; ut antea vidimus. Nempe ita dixere viros principes, qui genus ducerent ab Anac sive Ænac: qui & Hebræis עֲנָקִים; LXX. senibus, Ἐνακεὶμ, aliis *Anacim*. Meminit Moses Num. XIII. commate ult. *Vidimus gigantes è filiis Ænac.* Et Iosf. XI, 21. *Excidit Enacinos.* Item XIV, 15. *Nomen autem Hebronis olim fuerat Cariath-Arbe. Is fuerat homo inter Ænacinos maximus.* Ubi dubium, num maximum statura, an dignitate, an utroque, dicat. Saltem de dignitate arguit, quod ab eo urbs nomen accepit. Unde & Iosf. XV, 13. *Deditque eis Iosue urbem Arbe patris Enac: ea est Hebron.* Et fortasse ἄνακες Spartæ, & Athenis, hi descendere ab Anacim Palæstinæ; unde, à Josua profligati, in Græciam concesserint. Non dubium autem, quin qui ἄνακες prius, hi ἄνακτες postea dicti sint: ut hinc etiã, unde ἄνακτες dicantur, liqueat. Nempe τ inserto; ut à νὺξ, νυκτὸς pro νυκός. Sed Cypriis non tam reges ita vocabantur, quam eorum liberi ac fratres; teste Athenæo in sexto, & Harpocratione; qui idem proditum ait ab Aristotele libro de Cypriorum Rep. Facilè autem à vicinis Phœnicibus hanc vocem acceperint Cyprii: Græci verò habeant à Cadmo Phœnice: vel Cananæis, qui, Josua Cananæam capiente, fugâ sibi consulentes, in Græciam profugerint. Et fortasse ex his Spartani: qui ab Abrahamo patriarcha descendisse videri volebant; si Josepho credimus

dimus lib. XII. Antiq. Jud. cap. v. Credo, partim fuere ex posteris Agaris, aut Cethuræ; partim ex Cananæis à Josua fugatis. Atque ex his facilis ratio redditur, cur Tyndaridas suos ἄνακας dixerint. Cur verò in stellas dicantur conversi, in æthereo cultu dicemus.

Venio ad alios Laconum heroas. Talis Hyacinthus, cujus sacra in Apollinari festo celebrabantur. Unde illud Apollini & Hyacintho peragi ait Pausanias in Laconicis. At solum Apollinem, (quippe Deum, non heroem) nominat Macrob. lib. I. Sat. cap. XVIII. *Apud Lacedæmonios etiam in, actis quæ Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu.* Fortasse igitur Spartani ejus memoriam festo Apollinari colebant: soli interim Apollini sacrificabant. Quod si est, non ad heroicos hoc, sed divinos pertineat honores. Quomodo & iis in honorem Timomachi: (quo duce Ægidæ Lacedæmoniis opem tulerant adversus Amyclæos) eodem in Apollinari festo solet χάλκεος θώραξ προσίθεσθαι· *area proponi lorica*: ut est apud scholiastem Pindari Isthm. od. VII.

Præterea Agamemnonem coluere: ut ex Staphylo tradit Clemens Admonitione ad gentes. Qui & ibidem nobis proditum reliquit de culto ab iis Astrabaco. Menelaum quoque esse veneratos, ait Pausanias Laconicis, & Athenagoras initio Apologiæ pro Christ. Æneas Gazæus in Theophrasto auctor de Menelao, Paride ac Deiphobo, cultis Therapnis Laconicis. Ac Isocrates in Helenæ encomio refert, ei, & marito Menelao, honorē habitū, οὐχ ὡς ἥρωσιν, ἀλλ' ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις θύειν· *non ut heroibus, sed utrisque ut Diis.* Ubi videmus, distinguere honorem divinum, & heroicum; & heroibus etiam honorem præstitum Dei. Uti quod iis sacrificatum, ut ibidem refertur. Templum item Spartani dicarunt Lycurgo; ut inquit Plutarchus in ejus vita: ac similiter Leonidæ; quemadmodum tradit Strabo lib. VIII. adhæc Brasidæ; de quo auctores Thucydides li. v. Aristoteles in Nicomachicis lib. v. cap. VII. & Pausanias in Laconicis. Sed de Laconibus satis: de aliis in eadem Peloponneso videamus. Messenii rem divinam fecerunt Polycaoni, Lelegis filio, & uxori ejus Messenæ; Triopæ filiæ, Phorbantis nepti: qui primi apud Messenios regnarunt. Apud eosdem Glaucus, Æpiti filius, primus in Gerenia rem divinam fecit Machaoni, Æsculapii filio. Isthmius autem, Glauci filius, Pheris, seu Pharis Messeniacis exstruxit templum Gorgaso, & Nicomacho. Sybotas, Dotade prognatus, statuit, ut Eurito, Menelai filio, in Oechalia Messeniaca fierent parentalia. Auctor istorum Pausanias in Messenicis. Etiam Tricca Messeniorum oppidum est; ubi Æsculapium eximio fuisse honore cultum Lucianus tradit in Pseudomante. Ac hic quoque prima artis suæ experimenta fecisse, legas apud Theodoretum θεραπευτικῆς serm. VIII.

Arcades, ut de Arcade & Callisto in sidera relatis taceam, divinos exhibuere honores Aristæo: de quo Maro I. Georg.

--- Et cultor nemorum, cui pinguia Cea
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Ubi sic Servius: *Pindarus ait, Aristaeum de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Iove colitur, quod primus*

ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poeta de hoc ipso Aristæo:

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.

Mantinea etiam Arcadiæ civitas clara Epaminondæ ad eam victoria, ac morte. Hujus cives annuis sacris, & quinquennali certamine coluerunt Antinoum, delicias Hadriani imperatoris. Auctor Pausanias in Arcadicis. Sed apud eum perperam Αὐλίνῳ legas, pro Ἀντινόῳ.

Elienses Anium pro Deo habuere: teste Clemente Admonitione ad Gentes. Sed cum conditores urbium soleant in Deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio sive Alio: unde & ipsi Dorice Plauto Captivis *Alii*, non *Elii* dicuntur: & *Alis* ibidem pro *Elis*, constanter legas.

Argivos Persea pro numine veneratos, præter Athenagoram in Legatione, Sidonius indicat Carm. IX. ubi varios Deos topicos recensens, inter alia, inquit:

Argis Persea, Lampsaco Priapum.

In stellas receptum, inter alios etiam Hyginus dicit fab. CCXXIV. Iidem Lynceo, & Hypermnestræ, festum celebrarunt: quod πυρσῶν ἑορτὴ * vocatum; ut est apud Pausaniam Corinthiacis. Fani istius constituti meminit & Hyginus fab. CLXVIII.

* *facis festum.*

In Argia quoque Epidaurus: quæ prima Æsculapio Messenio, ob medicæ artis principatum, statuit fanum: sed extra urbem; ut est apud Pausaniam in Corinthiacis; quinquies M.P. ab Epidauro, ut Livius ait lib. XLV. Ac cultus hujus ab Epidauriis meminit quoque lib. V. uti è nostris Minucius in Octavio, Arnobius lib. VII. atque alii. Etiam sepulchrum ejus Epidauri ostensum, refert Clemens Alexandrinus lib. x. * Recognit.

* *fol. 110. edit. Parif. an. 1568*

Festum Ἀσκληπίεια: quod Epidauriis fuisse, Plato ait in Jone, & Pausanias loco memorato Exemplum Epidauriorum secuta mox reliqua Græcia, ut ex Tullio antè vidimus. Imò & Romani; sed itidem extra urbem, in insula Tiberina. Nempe, qui sanitatis esset numen: agri autẽ urbibus salubriores. Ambraciæ tamen, Epiri oppido Æsculapii fanum, videtur fuisse intra urbem. Vide oppugnationem Ambraciæ à M. Fulvio consule factam apud Livium lib. XXXVIII. In inscriptionibus antiquis crebro junctim reperias, ΑΣΚΛΗΠΙΩ, ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ: item ÆSCULAPIO, ET SALUTI. Ac interdum subjicitur, σώτηρσιν πολιούχοις †, vel θεοῖς ἐπηκόοις ‡. Particulatim autem legas, nunc κυρίῳ Ἀσκληπίῳ, nunc *Æsculapio Deo*, vel *Numini Æsculapio*, vel *Æsculapio Sancto*. Æsculapius iste Herculis Thebani σύγχρονος * fuit; ut argumento est, quod à Chirone in Pelio monte didicerit medicinam; ut Tarquitius prodidit libro de viris illustribus, & ex eo Lactantius lib. I. de falsa religione cap. X. At Chiron ille, ut Æsculapium medicina, ita Achillem cithara, Herculem imbuit Astrologia; quemadmodum est apud veterem Arateorum Germanici Cæsaris interpretem. Etiam ætatem indicat, quod Hippolytum, Thesei filium, desperato in morbo curarit; unde & ab eo vitæ dicitur restitutus. Atque ista de ætate, & magistro ejus, & alia, legas quoque apud Theodoretum θεραπευτικῆς serm. VIII. Variè parentes recensent, quia varii Æsculapii fuere. Sed hujus, qui Chironis fuit discipulus, incerti erant parentes, ut Tarqui-

† *servatoribus urbis præsidibus.*
‡ *Diis auxiliaribus.*
* *coætaneum.*

Tarquitius auctor. Fulmine ictus, ut ajunt, decessit, ac Epidauri sepultus, ut vult Clemens Romanus. Cynosuris tamen oppido sepultum, tradidere Marcus Tullius, & Clemens Alex. in Proteptico.

Ut Apis Argivus à poetis Jovis nomine sit celebratus; item Io, Argivæ Junonis sacerdos, in Iside colatur: melius exponetur, in Deorum Consentium cultu. Nunc eos, qui nihil nisi heroes crediti, persequamur. Ac quia, nisi fallor, de Peloponnesiis satis diximus, nunc extra Peloponnesum eamus.

Acarnanii colunt Amphilochum vatem: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Oraculum ejus in Ætolia celebrat quoq; Aristides oratione in Asclepiadas †. Idem orat. Siculâ priori ‡ jungit Bacydis, & Amphilyti oracula. Sed puto, pro Ἀμφιλύτου legendum Ἀμφιλόχου.

† *pag.* 18.
‡ *pag.* 22.

In Oropo item Atticæ cultum, indicant hæc Livii lib. XLV. *Inde Oropum Atticæ ventum est: ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est fontibus rivisq; circa amœnum.* Sed Oropum arbitror non tam Atticæ fuisse, quam Bœotiæ. Itaque de Divis ejus inferius vicam.

Item Athenis cultas. ut est apud Pausaniam in Atticis Sed inclytum hujus civitatis nomen meretur, ne perfunctoriè de ea dicamus Paullum igitur ejus numinibus, quæ homines fuerint, insistam. Sequar autem temporum rationem.

Primus Athenis regnum tenuit Cecrops cognomento Διφυὴς †: qui post mortẽ in Aquarium conversus dicitur: ut est apud Hyginum Poet. Astron. lib. II. Hic præter Erysichthonem filium, filias habuit tres, Agraulum, Hersen, & Pandroson; ut est apud Apollodorum lib. III Ovidium II. Met. Hyginum fab. CLXVI. De Agraulo testis Demosthenes orat. de falsa legatione: & ibidem sic Ulpianus: Ἐστι μία τῶν Κέκροπος θυγατέρων Ἄγραυλος ἐν ᾗ τῷ τεμένει αὐτῆς οἱ ἐξιόντες εἰς τοὺς ἐφήβους ἐκ παίδων, μετὰ πανοπλιῶν ὤμνυον, ὑπερμαχεῖν ἄχρι θανάτου τῆς θρεψαμένης. *Est una è Cecropis filiabus Agraulus: in ejus autem templo, qui pueritiam excessissent, in omni armatura jurabant; pugnaturos se ad mortem usque pro patria.* Quem ritum Atticum pluribus illustrat, ut alio non uno nomine laudatissimus, ita egregius Græcanicæ Antiquitatis vindex Joannes Meursius de Athenis Atticis lib. I. cap. VII.

† *bifermis.*

Ab altera filia, quæ dicta Ἕρση, Cephali matre, dicta Ἑρσηφόρεια: cujus festi meminere Suidas, & Etymologici auctor.

Tertiæ filiarum Pandroso, Ceryci matri, sacra fecisse Athenienses, docet Athenagoras in Legatione.

Cecropi in regno successit Cranaus. Cujus filius Rharus, juxta Hesych. Is vel pater Triptolemi fuit, ut censet Pausanias in Atticis, qui & Chœrilum laudat auctorem; vel pater Celei, avus Triptolemi, ut mavult Suidas. Quia verò sive Rarus, sive Celeus, Cererem exceperat hospitio (quæ illa fuerit, inferius exquirimus) Triptolemum docuit agriculturam. A

Rharo

Rharo Ceres dicta *Rharias*, ut est apud Stephanum. Celeum cum conjuge Metanira divinis affectos honoribus, Athenagoras indicat in Legatione. Ac meminere utriusque etiam Apollodorus lib. III. bibliothecæ, Nicander in Theriacis, Pausanias in Atticis; ut taceam cæteros. Triptolemus à plerisque intelligitur I Georg. ubi poeta inter Deos rusticos memorat puerum unci monstratorem aratri; aliis tamen existimantibus, non tam Græcum Triptolemi, quàm Ægyptium Osiridis numen signari. Aliqui verò eum ad Pandionis tempora referunt.

Cranao Amphictyon successit, uti illi Erichthonius: qui, ob quadrigarum inventum, inter sidera relatus, *Heniochus* vel *Auriga* dicitur: ut tradunt Cæsar Germanicus, & interpres; item Hyginus in Poetico Astronomico. Hujus etiam tempore vixit Icarius; qui à Libero vini faciendi modum edoctus creditur. Item filia Erigone; quæ, ut patrē occisum agnovit, laqueo vitam finivit. Ob pietatem autem erga patrem in cœleste Virginis signum dicitur conversa; ut inter alios refert Hyginus fab. CCXXVI. Ac pleriq; censent, in hujus honorem Athenienses instituisse festum, quod Αἰώρα dicitur. Sed alii putant, factum id honori alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytæmnestræ filiæ. Utramque opinionem adducit Hesychius in Αἰώρα.

Post Erichthonium habuit imperium Pandion: ad cujus tempora non pauci veterum referre malunt, quæ de Cerere, Rharo, Celeo, ac Triptolemo, antea diximus.

Pandionem in regno excepit Erechtheus; cujus filiæ cum parente in Deorum numerum relatæ; pater quidem, quia paruisset oraculo dicenti, superiorem fore bello contra Eumolpum, Thracum regem, si filiarum unam immolaret: filiæ autem, quia & illa, quam parens sacrificio destinarat, lubenti animo se ad hoc obtulit; & soror, imò universæ, ut alii ajunt, sorores, sese pro salute patriæ interemissent. *Hyacinthidas* vocat Demosthenes oratione funebri, quia in Hyacintho pago immolatæ; ut ait Suidas. Item κατ' ἐξοχὴν παρθένους* vocarunt, eodem auctore. Græcorumque exemplo similiter Tullius pro S. Roscio: *Mortes etiam Virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiæ, pro patria contemsisse dicuntur.* De ἀποθεώσει patris, & filiarū, sic idem lib. III. de Nat. Deorum: *Ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiaque ejus, in numero Deorum sunt.* Habuit & filium Buten; ut Apollodorus testis; item Tzetzes Chil v. hist. XIX. Et huic sacra esse facta, indicat Pausanias in Atticis: Εἰσελθοῦσι δὲ (τὸ Ἐρέχθειον) τρεῖς εἰσὶ βωμοί. Ποσειδῶνος, ἐφ' ᾧ καὶ Ἐρεχθεῖ θύουσιν, ἐκ τοῦ μαντεύματος· καὶ ἥρωος Βούτου. τρίτος δὲ, Ἡφαίστου. *Ingredientibus verò* (Erechthêum) *tres se offerunt aræ: Neptuni una, in qua &* *sacra faciunt Erechtheo, ex oraculo: altera herois Butæ: tertia autem Vulcani.* Erechtheum hunc potius, quàm superiorem Erichthonium, intellige, cum Servius in VII. Æn scribit: *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minerva Erichthonius, Veneri Adonis.*

*per excellentiam Virgines

Erech-

Erechtheo Cecrops II. huic Pandion II. illi Ægeus successit: de cujus fano ex Dinarcho testes Harpocration, & Suidas. Vixit & tum Dædalus; qui Perdicem, Eupalemo, & sorore sua natum, interemit. De cultu hujus Perdicis auctor Suidas in Πέρδικος ἱερὸν, & exinde Apostolius in Proverbiis. Claruit eodem tempore Æacus: cujus delubrum celebrat Herodotus lib. v. Plutarchus in Theseo, Hesychius in Αἰακόῤῥειον. Item Alcmena, de cujus fano apud Athenienses Pausanias in Atticis. Adhæc Androgeos, qui ab Atheniensibus & Megarensibus necatus fuit, dum Panathenæa celebrantur. Propterea coacti Athenienses liberos septenos è suis quotannis in Cretam mittere Tauro; cujus ductu Minos bellum gesserat adversus Athenienses; unde Minotaurus vocabatur. De Androgeone in Ceramico ab Atheniensibus culto, testis Hesychius.

Ægeo successit Theseus; cui Athenis fana complura; unum imprimis memorabile in Urbe media, in quo ossa Thesei. De quo Plutarchus in vita Thesei, & Diodorus Siculus lib. IV. Cultus & Connidas, Thesei pædagogus, de quo Plutarchus ibidem. De æquali Thesei Hercule, notum. Uti & Hebe; quæ uxor ei data. Sed ea ad rerum potius naturam, quam defunctos, pertinet. Præter aras verò his duobus statutas, etiam quædam Athenis fuit Iolai, ut Herculeorum laborum socii. Auctor ibidem Pausanias. De templo etiam Dioscurorum, quod Ἀνακεῖον vocabatur, præter eundem testes Harpocration, & Hesychius.

Post Theseum regnavit Menestheus: cujus temporibus fuit bellum Trojanum. Ut satis constet, tum fuisse Amphilochum. De cujus apud Athenienses ara Pausanias, qui eam describit, & Ammonius in vita Aristotelis. Etiam oraculum ejus memorat Clemens admonitione ad Gentes.

Post bellum Trojanum claruit Erigone, Ægisthi & Clytemnestræ filia; cujus honori festum Αἰώρα, ut plerosque putare antea diximus. Eaque etiam in sententia est Etymologici magni auctor. De hoc plura clarissimus Meursius in primo Græciæ feriatæ.

Post Menestheum imperarunt Demophoon, Oxyntes, Aphidas, Thymoetes, Melanthus, & ultimus regum Codrus. Quem quia pro patria se devovisset, eò nactum τιμὰς τῶν ἡρώων *, ait Polyænus lib. I. De eodem Augustinus lib. XVIII. de Civit. Dei cap. XIX. *Et hunc* (Codrum) *Athenienses, tanquam Deum sacrificiorum honore coluerunt.* Divinumque etiam honorem appellat Otho Frisingensis lib. I. cap. XXVIII.

* *heroum honores.*

Sed de regiis temporibus hæc sufficiant. Etiam sub Archontibus aliqui honorem nacti heroicum, aut divinum: uti inter alios Toxaris Scytha; quem cum sacra ei facerent, *medicum peregrinum* vocarunt; ut est apud Lucianum in Schytha. Ex quo etiam dilucet, æqualem fuisse Solonis legislatoris, & popularis sui Anacharsidis. At non æquè nota ætas Panopis herois: de cujus cultu sic Hesychius: Πάνοψ, ἥρως Ἀττικῆς· ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ ναὸς, καὶ ἄγαλμα, καὶ κρήνη· *Panops, heros Attica: est verò ejus & fanum, & statua, & fons.* Sed metuo fastidium, si ulterius insistam. Uti & si

O post

post Athenienses aliis Atticæ locis immorer. Velut Rhamnunti Atticæ: de qua sic Mela lib II.cap.III. *Rhamnus parva, illustris tamen, quod in ea fanum est Amphiarai.* Vel Megarensibus, qui venerati sunt Alcathoum; ut est apud Pausaniam in Atticis,& Scholiasten Pindari Nemeon.od.v. Satius censeo, ut extra Atticam ponamus pedem.

Delphenses coluere Neoptolemum; de cujus festo Pausanias in Phocicis, ac fusè Heliodorus III. Æthiop.

Oropii in Bœotia Amphiaraum primi in Deos retulerunt, ac templum ei fecere,& statuam è lapide candido. Ita Pausanias in Atticis. Meminit & delubri à Bœotis ei constituti Appulejus de Deo Socratis. Item Theodoretus lib.x.de Curat. Græcarum affect. Etiam Oropii Amphilochum coluere; de quo Atticis in Diis vidimus. Cur verò Oropus ab his, Atticis, ab illis, ac Justius Bœotis adscribatur, liquet ex Pausaniæ Atticis & Achaicis. Sanè & Strabo, etsi in primo dicat, Bœotiis, & Atheniensibus, fuisse controversiam de Oropo; in nono tamen eam Bœotiæ adjudicat.

Hinc nos ad se vocant Thebæ Bœoticæ. De Dionyso tamen, sive Libero, rege Thebano, potius in Diis dicam Selectis. Hujus amita fuit Ino, quippe quæ fuerit soror Semeles; unde natus Liber. Utraque autem Cadmi & Harmoniæ filia erat. Nec illam solum cœlo donavit; sed etiam filium Melicerten. Qua de re sic Hyginus fab. II. *At Ino cum Melicerte filio suo in mare se præcipitavit. Quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutam dicimus: Melicerten autem Deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Huic quinto quoque anno ludi Gymnici fiunt, qui appellantur* Ἴσθμια. Idem legas fab.II. Hinc Palæmonem Maro inter nautica recensens numina, *Inoum Melicertam* vocat I. Georg. Nepos autem ille Cadmi Phœnicis, (Liberum dico) nomen suo consobrino Phœnicium imposuit. Nam *melech* rex, *carta* civitas. Ut sic dixerit quasi θεὸν πολιοῦχον, sive Deum tutelarem. De cultu Inûs, & Melicertæ, vide & Eustathium in Odyss. E*.

*pag. 1543. edit. Rom.

Thebanus etiam Hercules erat: quem, ut hominem descripsit quoque Homerus. Quo corporis habitu fuerit, ex Hieronymo philosopho, & Dicæarcho, tradit Clemens Alex. in Admonit. ad Gentes. Ubi & refert, ut annorum fuerit LII. cum excessit, amicis mox pyram in Oeta struentibus defuncto; vel, ut alii malunt, eum pestilentia correptus, se in Oeteam ipse pyram conjecit. Etsi verò Thebani à Phœnice Cadmo originem ducant; longè tamen alius Thebanus hic Hercules à Phœnicio, cui Desanao nomen. Hic, ut suo loco dicam, temporibus vixit Mosaicis. Thebanus treecentis, vel amplius annis eo junior fuit. Quippe extremis Mosis temporibus, vel etiam Josuæ & Othonielis, fuit Agenor, pater Cadmi Thebani, & Beli, à quo Hercules decimus est. Hujusmodi enim series est: Belus, Ægyptus, Lynceus, Abas, Acrisius, Danaë, Perseus, Alcæus, Amphitryo, Hercules. Tres verò generationes seculum conficiunt. Etiam ætatem hujus Herculis inde cognoscimus, quod agona Olympiacum instituerit CCCCXXX. annis, antequam eum instauravit Iphitus; sicut Eusebius ait ad num. IↃCCCXI. Item ex eo, quod interfuerit expeditioni Argonauticæ; in qua & Helenæ fratres, item Zethus & Calais,

Threicii Septentrionis filii, hoc

hoc est, è Thracia, quæ Græcis est Septentrionalis, originem ducentes. Quos & Hercules suis telis occidit: ut est apud Hyginum fab. XIV. Item quod amicus fuerit Thesei, Atheniensium regis; cujus filius eo regnare anno cœpit, quo capta est Troja. Denique ex eo, quod Philoctetes, cui moriturus arcum & sagittam donarat, ad Trojam militarit. Ut viginti circiter annis vixerit ante Trojam captam: imò Eusebius arbitratur, unico tantum anno decessisse, antequam Helenam raperet Paris.

Thebani ante Herculis sacra præmisere illa Galinthiadis, Prœti filiæ; ut ait Antonius Liberalis cap. XXIX. Itidem Herculis socium Iolaum venerati. Ejus festo certamen, de quo Pindari scholiastes Isthm. od. IV.

Etiam cultus iis Amphiaraus; uti testis Origines in tertio contra Celsum.

Lebadii quoque in Bœotia. His venerationi erat Trophonius: de quo complura Pausanias in Bœoticis: & Scholiastes Aristophanis in Nubes: ac è junioribus Nicolaus Leonicenus lib. de Antro Throphonii.

In eadem regione Platæenses. Quales Androcrates, Democrates, Cyclæus, & Leuco: quos tempore belli Medici coli à Græcis jussit Pythia; ut quin vel maximè Platæensibus culti sint, minimè sit dubium.

Pellæi in Thessalia sacrificant Peleo & Chironi, & hominem quidem, cujus meliorem non possum adducere testem Clemente in Admonitione ad gentes. In Macedonia Æneatæ coluere Æneam. Livius lib. XL. de Poride, & uxore Theoxena: *Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis faciunt.*

Stagiritæ agitabant ἑορτὴν Ἀριστοτέλειαν in memoriam civis sui Aristotelis; cujus hortatu ac suasu urbem eam instauravit Alexander Magnus. Reperio hoc festum apud Ammonium in Aristotelis vita, nisi is Philoponus potius. Sed si in honorem Aristotelis solum diem conviviis, & similibus, transegerint, non possit is honos divinus vocari. Hæc singularia tangunt oppida. Universi autem Macedones venerabantur Philippum Amyntæ, & Alexandrum Magnum. Justinus lib. XXIV. *Nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant, nunc excidia urbium metuebant, nunc Alexandri, Philippique, regum suorum nomina, sicut numina, in auxilium vocabant.* Sermo est de Macedoniæ statu, Gallis in eam irrumpentibus post cladem Ptolomæi Cerauni. Interdum videri ea possint ὑπερβολικώτερον dici.

Chersonitæ festum instituerunt Miltiadi: ut est apud Herodotum in VI. Hinc in insulas navigemus.

In Leuce quam Achilli sacram esse Strabo in VII. ait, aliterque Achillis δρόμος * nominatur, templum est Achillis cum multis anathematis. Meminit ejus Antigonus Carystius cap. CXXXIV & Ammian. Marcellin. lib. XXII. Fusè autem describitur ab Arriano in Periplo. Deque eadem sic anonymus in periplo Ponti Euxini, quem filius meus Isaacus publici juris primus fecit: Ὡς δὴ συγγράφει Δημήτριος, ταύτην τὴν νῆσον λέγεται Θέτις ἀνεῖναι τῷ παιδὶ, καὶ ταύτην οἰκεῖν τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ναὸς ἐστὶν τῆς παλαιᾶς ἐργασίας. *Ut Demetrius inquit, insulam hanc fertur à Thetide concessam filio suo Achilli, atque ab eo inhabitari, & esse in ea templum illius, ac simulachrum jam olim effictum.* Satis etiam apertum arbitror, non alium signari locum à Clemente Romano in X. Recognitionum: ubi ait*, apud Leuconessum Achillem pro Deo coli.

* *cursus.*

* *fol. 110. a. edit. Sonniana*

Tenedii venerantur Tenem: ut Athenagoras in Legat. tradit, ac antè vidimus ex Tullii lib. III. de Natura Deorum. Pleniusque idem lib. I. in Verrem: *Tenedo Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus Deus habetur, qui urbem illam dicitur condidisse, cujus ex no-*

mine Tenedus nominatur, hunc ipsum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem quondam in comitio vidistis, abstulit magno cum gemitu civitatu. Plura de Tene hoc Diodorus Siculus extremo lib. v. cui Τέννης vocatur, Cygni filius, ac ab Achille dicitur interemptus, cum Græci Tenedum vastarent.

Thasii coluere Theagenem athletam; ut est apud Pausaniam in Eliacis & Athenagoram in Legatione.

Lesbo, si Myrsilum Lesbium audimus, novem Musas debemus. Ita quidem ex eo refert Clemens Alexandrinus in Protreptico. Macarim ait, regem Lesbium, perpetuò cum conjuge solitum jurgari: hoc ægrè admodum amantissimam matris filiam tulisse, nomine Megaclo. Emisse igitur ancillas novem è Mysia, ac curavisse, ut discerent tum assa voce, tum cithara canere veterum gesta. Sic edoctas, multum cantu suo levasse dolorem matris. Megaclo igitur referendæ gratiæ posuisse illis statuas æreas, ac præterea jussisse, ut omnibus in templis divinus iis honos præstaretur: ac pro Mysis inde, dialecto Æolica, Μῶσας esse nuncupatas. Sed non leviter narratio hæc eo redditur suspecta: quod multis partibus verisimilius sit, ab Hebræo מוסר, *Mosar*, quod artem, seu disciplinam notat, venire Μῶσα, ut Dores efferunt. Nec animo meo placet, quod is, qui istud primus retulit, Lesbius fuit. Valde enim metuo, ne Myrsilus illud commentus sit in patriæ honorem. Potius censeo, Megaclo jussisse, ut Mysæ illæ ad Musarum exemplum, instituerentur, postea etiam colerentur cum Musis.

Chios Athenagora teste, nisi *Ceos* apud eum legi debet, est Aristæum venerata; de quo in cultu mixto dicam. Etiam erexit sacellum Drimaco, fugitivorum duci: de quo ex Nymphodoro Athenæus libro vi.

Samii honori Lysandri festum agitabant: ut prodit Plutarchus in ejus vita, & Hesychius: item Athenagoras in Legatione.

Tenos Callistagoram coluit: de quorum utroque fidem fecerit Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes. Ubi & de Edemo, quem Cythnos venerata.

Naxus duabus sacra instituit Ariadnis; illi Liberi uxori cum hilaritate: at alteri, à Theseo raptæ, cum mœstitia: quas alii confundunt. Vide Plutarchi Theseum.

Salaminii coluere civem suum, Telamonium Ajacem. Cujus festum Αἰάντεια, ut auctor Hesychius.

Æginenses, qui sic dicti ab Ægina Asopide, matre Æaci, qui Telamonis, & Pelei, parens fuit, imprimis venerati sunt Æacum: cujus fanum apud eos communi Græcorum nomine fuisse exstructum, auctor est Isocrates in Euagora. Meminere quoque ejus fani Plutarchus in Demosthene, & Pausanias in Corinthiacis; adhæc Pindari scholiastes Olympion. od. vii. & xiii. item Nem. od. v. Ios Cycladum una est prope Theram; ut ex Ptolemæo, & Antonino, liquet, nisi quòd apud Antoninum quidem sit *Los*, quia *Ios*, & *Ios*, facilè in scriptura confunduntur: pro *Ios* autem, spiritu perperam addito, fit *Hios*: at apud Ptolemæum in Latinis fit *Chios*, præter quam editione illa Gerardi Noviomagi, ubi est *Ios*, quemadmodum in codd. Græcis. In hac insula coluere Homerum: ut Varroni relatū libro de Imaginib. primo; ubi, Agellio teste, lib. iii. cap. xi Homeri imagini hoc epigramma apposuit:

Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,
Quòd arâ Ietæ mortuo faciunt sacra.

Ἰῆται gentile ab Ἴος, ut Stephanus in Ἴος indicat: ubi & matrem Homeri ex hac insula fuisse indicat. Sententia igitur est Varronis, non aliunde melius intelligi, quæ patria sit Homeri, quàm quòd Ietæ sive Ienses sacra faciunt Homero. Atque addit, id candida eos fecisse capella. Nempe ut Apollinari viro. Nam Apollini solere capros albos sacrificari, etiam Livius indicat lib. xxv. Ion autem patriam esse Homeri, etiam proditum Aristoteli;

ibique

ubique ſepultum fuiſſe, traditum Dionyſio Halicarnaſſenſi, Straboni, Plutarcho, Suidæ. Vide & Hier. Magium Miſcell. lib. III cap. I.

Aſtypalæis ſumma in veneratione fuit Cleomedes athleta: ut auctor nobis Pauſanias, in Eliacis, & ex eo Cyrillus lib. VI contra Julianum.

Ab Aſtypalæa demus vela in Cretam. Ubi culta fuit Europa, Agenoris Phœnicis filia: uti Heſychius teſtis; qui & auctor, ejus feſtum eſſe dictum Ἑλλώτια. Sed de hac plura dicam in Diis Phœniciis. De fratre ejus Cadmo, Gortynæ, mediterraneæ Cretenſium urbi, culto, ſic Solinus cap XVII. *Iidem Gortynii & Cadmum colunt, Europe fratrem: ita enim memorant.* Niſi hic non *Cadmum* ſcripſerat, ſed *Atymnum*, ex Jove & Caſſiopea natum: ut eſt legere apud Apollodorum in bibliotheca. Etiam immortalibus honoribus, ut Diodorus in V. ait, proſecuti ſunt Idomeneum, & Molonem, Minois nepotes; quorum ille ex Deucalione, hic ex Molo progenitus. Hi LXXX. navibus opem tulere Agamemnoni adverſus Ilium. Nec heroicos ſolum, ſed divinos iis attributos eſſe honores, arguunt hæc Diodori verba: Τούτους μὲν ὡς ἥρωας ἐπιφανεῖς τιμῶσιν οἱ Κρῆτες διαφερόντως, θύοντες, καὶ κατὰ τοὺς ἐν πολέμοις κινδύνους ἐπικαλούμενοι βοηθούς· *Hi tanquam heroibus eximiis ſummi honores à Cretenſibus præſtantur; ſacrificando iis, & eos in belli periculis invocando, ut auxiliatores.* Epimenidem etiam, civem ſuum, divino coluiſſe honore, diſertim ait Laertienſis Diogenes in ejus vita. Præterea Diognetum pugilem venerationi iis fuiſſe, teſtis nobis Ptolemæus Hephæſtionis lib. V. Atque addit, honore hoc Diognetum dignatos, quia non alia de cauſſa excidiſſet coronæ præmio, quam quia adverſarius, quem viciſſet, nomen habuiſſet Herculis. Tanti enim illis Hercules erat, ut etiam ad ignominiam ejus pertinere arbitrarentur, ſi aliquis vinceretur Herculi cognominis.

CAPUT XIV.

Acceditur ad deos Conſentes, ac Selectos. Minimum fuiſſe duos Joves Argivos: quorum prior cum Niobe habuerit rem: eumque Apim videri, Phoronei ſucceſſorem. Geminus Apis, gemina Niobe, gemina item Io. Poſſe eundem videri, qui Niobæ, quique Ioni illuſerit. Occaſio fabulæ Ius in vaccam converſæ. Apollodorus bis emendatus. Alter, ſi non tertius, Iupiter Argivus Acriſii æqualis fuit, ac, ut videtur, frater ejus Prœtus: quantumque ſit temporis interſtitium inter priorem, poſterioremque hunc Iovem: quanta item intercapedine ab utroque diſtet Iupiter ille, qui cum Alcmena conſuevit. Tantalum, regem Phrygium, ſignari per Iovem, Ganymedis raptorem: & cur in aquilam dicatur converſus: & quando vixerit. Duo Joves Cretenſes: ætas prioris: à poſteriori raptam eſſe Europam, & origo fabulæ de Iove in taurum mutato, & quod verum ei nomen: Minotauri, Dædali, Icari fabula hiſtoricè relata. Quando vixerit Iupiter ille, qui Ledam violavit. Unde origo fabulæ de Helena, Polluceque, ex ovo prognatis.

EXiſtimet aliquis, poſtquam ad Cretam deventum fuit, longè alios Deorum memorari nobis debuiſſe: quandoquidem, ut Salluſtius apud Ser-

vium in III. Æn. ait, *Primos Cretensi constat invenisse religionem*. Ac proinde vel imprimis de Jove Cretensi hic fuisse dicendum. Sed enim hactenus de iis tantummodo agere propositum fuit, qui à Romanis, vel Græcis, pro Semideis sunt habiti. Nunc verò, ut altero etiam satisfaciam, antequam in Asiam navigemus, dicam de majorum gentium Diis. Duplices enim Dii erant; alii *Semidei*, *Semones*, *Indigetes*, *Minores*, & *Minorum gentium* dicebantur, & habebantur: alii verò *Majorum gentium*, aut *Cælestes*. Quales Dii Selecti: nempe XII. Consentes, ab Ennio his versiculis memorati:

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus; Mars,
Mercurius, Iovi', Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Ac præterea octo alii; qui, XII. Consentibus additi, constituebant *Selectos*. Ex octonis illis fuere, Janus, Saturnus, Orcus, Liber. De Consentibus prius agam.

Ab Iove principium. Hoc nomine fabulosa vetustas dignata est reges ac principes, qui sui ordinis cæteros potentia antistarent. Itaque videas, nullo prope seculo defuisse suum Jovem, usque ad tempora belli Trojani. Tot heroum; qui Joves dici meruere, ex nationum saltem opinione; bona, mala; vera, ficta; uni Jovi Cretensi tribuerunt poetæ; etiam furta Venerea, & raptus. Ut concubitum cum Danae, & Inone; item raptum Ganymedis, & Europæ: atque ita in cæteris. Homerum audiamus, qui Jovem sic loquentem inducit Iliados Ξ*:

* *vers. 315. & seqq.*

Οὐ γάρ πώποτέ μ' ὧδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
Θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
Οὐδ' ὁπότ' ἠρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο,
Ἡ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ' ἀτάλαντον·
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώνης,
Ἡ τέκε Περσῆα πάντων ἀριδείκετον ἀνδρῶν·
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
Ἡ τέκε μοι Μίνω τε καὶ ἀντίθεον Ῥαδάμανθυν·
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
Ἡ ῥ' Ἡρακλῆα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
Ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε, χάρμα βροτοῖσιν·
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης·
Οὐδ' ὁπότε Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς·
Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καί με γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ.

Neque enim unquam mihi sic deæ amor, neque mulieris
Animum pectoribus circumfusus domuit:
Neque quando captus fui amore Ixioniæ uxoris,
Quæ peperit Pirithoum diis prudentem similem:
Neq; quando Danaës formosæ Acrisii filiæ,
Quæ peperit Perseum, omnium clarissimum virorum:
Neq; quando captus fui amore Phœnicis filiæ inclyti,
Quæ peperit Minoaq;, & divinum Rhadamanthum;
Neq; quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
Quæ Herculem fortem peperit filium:

At

At Bacchum Semele peperit, gaudium mortalibus:
Neq; quando captus fui amore Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quanto Latonæ valde illustris, neque tui ipsius;
Ut tui nunc amore teneor, & me dulce desiderium capit.

Itidem Ovidius in VI. Met.* partim eosdem, partim alios etiam amores *fab. 20. unitribuit Jovi. Sic enim Arachnes telam describit:

Mæonis illusam designat imagine tauri
Europam. verum taurum, freta vera putares.
Ipsa videbatur terras spectare relictas,
Et comites clamare suas; tactumque vereri
Assilientis aquæ; timidasque recondere plantas.
Fecit & Asterien aquila luctante teneri.
Fecit olorinis Ledam recubare sub alis.
Addidit ut Satyri celatus imagine pulchram
Iupiter implerit gemino Nycteïda fœtu:
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit:
Aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, varius Deoida serpens.

In hisce Jovis amoribus distinguere oportet antiquitatis amantes, quæ historica fide, quæ item poetica dicantur. Præit ad hoc discrimen nobis Lactant. lib. I. de Fals. relig. cap. XI. Verba adscribi merentur: *Danaen violaturus Iupiter aureos nummos largiter in ejus sinum infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est: aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos, tranasse dicitur mare, in Ægyptumque venisse: atque ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranasse illam, sed navigasse.* Subjungit deinde ista: *Non res ipsas gestas finxerunt poetæ: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat.*

Multum lucis his Lactantii verbis, imò & aliis veterum Theologorum locis, atque adeò universæ accesserit historiæ fabulari, si quadruplicem illam historiam, è Lactantio adductam, ad sua referamus tempora: & eadem

eadem opera, addamus tempora illa, quibus alii aliquot Joves vixerint. Scio, hæc pro molestis nugis haberi à doctrinæ temporum ignaris. Sed miseri simus, si horum judicio standum aut cadendum sit nobis; qui non eorum approbatione, quam ab istis moribus desperamus; sed bono publico, & candidorum pectorum judicio, studia hactenus nostra dimensi sumus.

Ordiar ab Jove Argivo. Sed non unus is fuit. Antiquissimus videtur, qui proprio nomine Apis vocabatur: non Ægyptius ille, sed Sicyonius, à quo Peloponnesus *Apia* vocabatur, priusquam dicta *Ægialea*: ut Pausanias, ac Eusebius, tradidere; ac Æschylus firmat in Supplicibus. Perperam verò Apes hosce duos multi etiam veterum confundunt. Is, de quo nunc sermo nobis, secundus, aut tertius fuit Argivorum Rex. Primus enim quædam futuri regni fundamenta jecit Inachus, avus Apis. Mox plenius potestatem habuit Phoroneus, ex Inacho & Melissa Oceanina natus: quem Hyginus primum omnium Junoni sacra fecisse, primum item mortalium (vellem ad Argivos restrinxisset) regnasse tradit fab. CXLIII. Post Phoroneum Apis tenuit imperii habenas. Atque hic, credo, fuerit Jupiter ille, qui cum Niobe, Phoronei filia, rem habuit. Quippe non alienum fuerit à moribus Apis violare sororem. Nam, ut Apollodorus in II. ait, εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μετέστησε δύναμιν, καὶ βίαιος ἦν τύραννος· *potestatem regni in dominandi libidinem convertit, planeq; violentus erat tyrannus.* Jovis ei nomen conveniebat, qui rex esset. Præsertim qui cum sorore sua rem haberet. Quomodo & P. Clodius, quia nec sorores ab eo castæ essent, *Romanus Iupiter* vocabatur: ut videre est apud Cicer. pro domo sua. Sed fuerit sanè alius: saltem Sicyonii hujus regis σύγχρονος † erat. Nam Nioben istam Apis fuisse sororem, satis convenit. Intelligo autem non Nioben Phrygiam, Tantali filiam, quæ Amphioni nupsit: sed Nioben Argivam, Phoroneo, ut Hyginus etiam testatur, prognatam. Ex Niobes hujus, & tralatitii illius Jovis concubitu, natus est Argus; qui Api, si non patri, saltem avunculo, successit. Atque ab hoc Argo est Peloponnesi *Argos* dicta. Uxorem habuit Euadnen; unde ei liberi Jasus, Piranthus, Epidaurus, & Criasus. Ex Iaso natus Agenor, ex Agenore Argus alter, ex Argo hoc Iasus, ex Iaso Io. Nisi potius audiendus Castor, Deiotari regis nepos: qui in opere illo, quod χρονικὰ ἀγνοήματα * inscripserat, Inachi fuisse filiam tradidit: ut ex Apollodoro constat. Sed hoc si est, quomodo verum erit, quod aliquanto antè dixerat Apollodorus, primam mortalium, quam Jupiter attigerit, Nioben fuisse? Quod & Diodorus Siculus refert lib. IV. & Hyginus fab. CXLV. Quippe Niobe hæc Phoronei filia, Inachi neptis fuit: ut si Io fuerit Inachi filia, dicendum sit Phoronei sororem,

† *coævum.*

* *errores ex inscitia temporum orti.*

rorem, Niobes amitam fuiſſe. Invitus receſſero à Caſtore, quo nemo videtur exactius tempora diſtinxiſſe: unde à Tatiano, & aliis, toties ad partes advocatur. Vide ſis, quæ fusè de eo diximus in opere noſtro de Hiſtoricis Græcis. Quamobrem ſic potiùs ſtatuero, geminam fuiſſe Io, priorem Inachi, alteram Iaſi filiam. Prior illa aliter Collithoe vocata, primaque Junonis Argivæ ſacerdos fuit, ut Theo in Aratum ſcribit, item Heſychius. Sed bene Scaligero obſervatum, pro Καλλιθύεσσα apud eum Καλλιθύη, uti & apud Euſebium pro *Calirrhoe*, legi oportere. Quod ſi Io non Iaſi, ſed Inachi intelligenda, item credo, qui Nioben, etiam Io violarit. Nec enim indignum Apide tyranno, ut prioris ſororis, mox & amitæ ſuæ pudicitiæ illuderet. Eo autem minus filia Inachi cum illa Iaſi confundi debet: quia inter eas ducentorum circiter annorum eſt intervallum. Quippe Niobe fuerit tritavia Iûs, Iaſi filiæ. Io autem ſit amita Niobes. Ut poſterior Io à priori ſex generationibus diſtet: verè à Niobe, unde deſcendit, quinis, impropriè verò ab amita Niobes, ſenis, quia eadem Phoronei & Niobes, ut fratris ac ſororis, ætas cenſetur.

Cæterum Io hæc, primùm poſtulato Junonis, hoc eſt, reginæ (ſi Io hæc, quam Inachi filiam dicebamus, uxor fuit Apidis) tradita eſt Argo, vigilantiſſimo homini, cuſtodienda. Interempto hoc à Mercurio, hoc eſt, oratore, aut nuncio, aut ſatellite regio, in varias illa terras mari profugit. Navis παράσημον † erat bos: unde Io in bovem dicitur converſa. Quemadmodum commodè expoſuit Lutatius, Statij interpres. Tandem ea appullit in Ægyptum: atque ibi peperit Epaphum. Qui cum Memphim duxiſſet, Ægyptii regis filiam, urbem condidit, cui nomen dedit uxoris. Ex Epapho nata eſt Libya: ex qua, & Neptuno, hoc eſt, principe ſive regulo inſulari, cujus verum nomen vetuſtas delevit, nati ſunt duo inclyti heroes, Agenor, & Belus: quorum ille profectus in terram Canaan, ſedes ibi fixit, ac ſucceſſorem habuit filium Phœnicem, unde Phœnicia nomen accepit: alterum autem Cadmum in Bœotiam miſit, qui Thebas condidit. Belus verò, quomodo Agenoris fratrem vocatum dicebamus, in Ægypto remanſit. Cujus filii, Ægyptus, & Danaus, ille quinquaginta filiis, hic quinquaginta filiabus nobilis fuit. Quod minimè mirandum in iis, qui tot conjuges, vel concubinas haberent: ut etiam Euſebius annotavit. Ab Ægypto hoc ἡ Μελάμβολος χώρα (ſic apud Apollodorum reſcribe, ubi vulgo Μελαμπόδων) dicta eſſe Ægyptus creditur. Danaus profectus eſt Argos, ibique in imperio ſucceſſit Gelanori. Sed apud Apollodorum pro Γελάνωρ perperam Ἐλάνωρ legitur. Danao Argis ſuffectus gener Lynceus. Nam Hypermneſtram, Danai filiam, duxerat uxorem. Ex his natus Abas, qui poſt Lynceum regnavit. Abanti ex Ocalea, Mantinei

† *inſigne, unde navi nomen.*

filia nati Acrisius,& Prœtus,duo reges Argivi. Acrisio filia Danaë, quam præter æneo sub terra thalamo incluserat, multis additis custodibus. Subterraneum hoc ædificium exstitit usque ad tempora Perilai, tyranni Argivi, qui illud disjecit: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Cæterùm Prœtus, auro corruptis custodibus,Danaen vitiavit. Hic enim est ille Danaes Jupiter, ut recte tradidere, qui rem Historice,quam poetice,proponere malebant. Testis nobis de eo Apollodorus lib. II. Atque addit, ortam hinc gravem inter fratres contentionem. Dicere verò poterat, in apertum etiam bellum erupisse. Sed cum æquo esset Marte pugnatum, & uterque videret, non se posse fraterno fine auxilo regnum suum tueri, ad pacis conditiones deventum est: uti idem Pausanias narrat. Ex hoc concubitu Danaes cum Jove illo Argivo, patruo suo, Argolici sinus domino natus est Perseus; qui tandem avum suum Acrisium non sponte sua disco interemit: cumque propterea vivere nollet Argis, imperium Mycenas transtulit. Videmus ex istis, longè alium esse Jovem, qui Nioben vel Io, quàm qui Danaen violavit. Sanè Danaë ab Ione Iasi generatione distat octava: quod spatium sit annorum circiter CCLXVI. A Niobe autem sunt generationes quatuordecim: nempe anni præterea ducenti. Ac proinde à Niobes amita, quæ parenti Niobes Phoroneo σύζυγος erat, sunt generationes XV. anni quasi quingenti. Atque ut iis assentiremus, qui Io antiquam (ad cujus discrimen Eusebius illam Iasi vocat alteram Io) ajunt, non amitam Niobes, ut nos dicebamus Castorem secuti, sed filiam fuisse: sic generationes inter Io & Danaen, tredecim intersint: nempe duabus minus, quia sic Inachi filia, filiæ, quam ex eorum sententia Niobe habuit, amita foret magna.

Nunc videamus, quanta sit temporis intercapedo inter Argolicum hunc Jovem, qui vero nomine Prœtus dicebatur, & illum Jovem, qui Amphitryonis rivalis fuit. Danae, de qua proximè diximus, ex Prœto Persea genuit. Perseus ex Andromeda, præter Persen, quem apud socerum Cepheum reliquit,genuit Alcæum,& Electryonem. Hic Alcmenæ,ille Amphitryonis fuit parens. Nupsitque patrueli suo Alcmena, Sed dum unà cum rege Creonte maritus Amphitryo adversus Teleboas bellum gerit; Jupiter aliquis,priorum similis, nequiter apud Alcmenam res agit mariti, Unde Hercules natus, qui anno uno altero decessit ante initia belli Trojani: unde postea planius fiet. Hic Alcmenæ Jupiter ab illo Jove Danaes distat annis circiter centum. Quippe Alcmena generatione tertia abest à Danae,uti dictum. Tot verò generationes seculo tribui solent.

De Jove Niobes, Ius, Danaes, & Alcmenæ, satis dictum. Ex quibus uti Niobe prima, ita Alcmene postrema fuisse mulier dicitur, quam Jupiter agno-

agnoverit: hoc eſt, cujus amores ſub Jovis nomine occultarint poetæ. Nunc accedo ad Jovem Phrygium, qui & ipſe bene eſt antiquus. Eſt hic ille, qui rapuit Ganymedem. Raptor is Tantalus, Phrygiæ & Paphlagoniæ rex erat. De quo ſic Euſebius ad annum XLII. judicis Iſraelitici Aod ſive Ehud: *Ob raptum Ganymedis Troi, patri Ganymedis, & Tantalo bellum exortum eſt, ut ſcribit Phanocles poeta.* Subjicit inde: *Fruſtra igitur Iovis fabula, & raptrix Aquila confingitur.* Tantalus ille, ut paullo ante dixerat, *Phrygas rexit.* Sed quod addit, Phrygas prius Mæonas vocatos, id falſum videtur, cum Mæonia non Phrygiæ, ſed Lydiæ pars ſit. De eodem Jove ſic Oroſius lib. I, cap. XII, *Tantalus rex Phrygiorum Ganymedem Trois, Dardaniorum regis filium, cum flagitioſiſſimè rapuiſſet, majore conſerti certaminis fœditate continuit, ſicut Phanocles poeta confirmat, qui maximum bellum excitatum ob hoc fuiſſe commemorat.* Jupiter igitur generali regum omnium nomine accipitur. Quod verò aquila abſtuliſſe Ganymedem dicitur, id vel celeritatem raptus indicat, vel, quod Epiphanio viſum, aquila fuerit παράσημον † navis, ut taurus ejus, quâ avecta eſt Europa. Quanto hic Jupiter Phrygius tempore vixerit ante bellum Trojanum, non operoſum eſt ex rapti & raptoris ſtirpe cognoſcere. Quippe raptus fuit frater Ili, qui Ilium condidit, filius Trois, unde *Troas*, & *Troja* dicta, nepos Erichthonii, pronepos Dardani, qui interempto fratre, in Samothraciam fugerat, unde Cabirorum ſacris expiatus in Teucriam ſe contulit, ac filia Teucri Bateâ ductâ, in partem regni eſt receptus. Is auctor Dardanidarum, Jovis eo filius vocatus, quia externi hominis parentes vulgò neſcirentur. Ilus autem pater fuit Laomedontis, avus Priami, proavus Hectoris, & Alexandri ſive Paridis. Ut hi ab Ilo, Ganymedis fratre, tertia diſtent generatione. Fuit & frater Ganymedis Aſſaracus, pater Capyos, avus Anchiſæ, proavus Æneæ. Ubi itidem Æneam tertia generatione abeſſe videmus ab Aſſaraco. Nunc Tantalum ſpectemus. Ejus filius Pelops: hujus Atreus, & Thyeſtes: Atrei Pliſthenes, qui perperam præteritur à multis: Pliſthenis Agamemnon, & Menelaus. Ut hi quarta diſtent generatione à Tantalo. Una igitur hic generatione amplius. Nempe Ganymedes cum raperetur, adoleſcens admodum erat: raptor Tantalus generatione tota, hoc eſt, XXX. annis vel circiter provectior. Ut bene tempora conſpirent; Phrygiuſque ille Jupiter centum quaſi annis ante bellum Trojanum rapuerit Ganymedem. Atque hæc oſtendunt memoriâ deceptum eſſe Ciceronem, cum ſic ſcribit lib. I. Tuſc. Qu: *Nec Homerum audio, qui Ganymedē à Dijs raptum ait propter formam, ut Jovi pocula miniſtraret, non juſta cauſſa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos:* Neque enim filius fuit Laomedontis Priami frater, ut Tullius putavit, ſed filius Trois, patruus Laomedontis, Priami patruus magnus ut ex iis liquet, quæ memoravimus, ſub fabula autem de Ganymede à Jove rapto, latere hiſtoriam de Tantalo, Phrygiæ regis, præter Phanoclem, de quo dixi, etiam Herodianus prodidit in vita Commodi Cæſaris.

† *inſigne.*

Dicam nunc de Jove Cretenſi. Ubi diſtinguendum inter antiquiſſimum

illum, quem Curetes infantem adservarunt, & longe juniorem, qui rapuit Europam. Vetustissimi illius ætas ex eo colligitur, quod inter Curetas, à quibus recens natus occultabatur, Cres erat: ut ex Arriano refert Eustathius in περιηγήσει Dionysii. Cres ille fuit, rex Cretæ antiquissimus, à quo & Creta nomen accepit: ut ex Ephoro tradit Marrianus Heracleotes. Estque idem, à quo Cnoson in Creta conditam, & templum Cybeles, apud Eusebium in Canone Chronico legas. Quare Jupiter ille Isaaci vel Jacobi patriarchæ ætate claruerit: modo Cres ille, de quo dictum, rectè ab Eusebio referatur ad tempora Abrahæ, & Isaaci. Vide eum num. LVI. & CXXVIII.

Liquidiora omnia de Jove Cretensi juniore: qui rapuit Europam, ac cujus in Creta sepulchrum: quo de sepulchro ex Euhemero, ac Cicerone, Lactantius lib. I. de falsa relig. cap. XI. Fuit hic rex Cretensis nomine vero Asterius, ut Eusebius vocat, vel Xanthus, ut Augustino dicitur. Famulum habuit, cui nomen Marnas, teste Epiphanio, qui & hunc Asterii famulum à Gazæis cultum tradit. Videtur autem ea generalis appellatio, cum virgines sic à Cretensibus vocatas, Stephanus† tradat. Quando Cretensis ille Jupiter vixerit, hunc in modum cognoscitur. Europa, quam rapuit, soror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, sive, ut postea dixere, Phœnicum. Hujus majores antea retulimus, cùm exponeremus stirpem Inachi: à quo Agenor undecimâ distat generatione: hoc est, annis penne quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydorus, hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, isto Eteocles, & Polynices. Ut hi quinctâ generatione absint à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theseo σύγχρονοι*. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Iocastæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuisset, ne sepelirentur Oedipodarum cadavera, Theseus propterea Bœotis bellum intulit: ut est apud Pausaniam in Atticis. Theseus verò unâ solum generatione antecessit bellum Trojanum. Quare ducentis quasi annis Europæ raptus præcesserit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem scitur. Nam ex Jovis Cretensis, hoc est, Asterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Asterio successit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycastum. Lycastus ex Ida Minoem juniorem. Minos hic Daucalionem, Deucalio Phædram, Theseo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quinctâ descendat ab Europa. Ut omnia optimè conveniant. Turbant solum, qui duos Minoes nesciunt distinguere. Unde coguntur raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Thesei proavus fuit: hoc est, CXXXIII. annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi anni LXVI. propter generationes Lycasti, & Minois senioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo, ille est, qui novennio se referre solitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic se conversari cum Jove, indeque leges suas accipere, haut aliter ac postea Numa Pompilius

† περὶ πόλεων voce Γάζα.

* coætanei.

sim.

ſimulabat, ſe ſacra illa, quæ Romanis traderet, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverſer, ſiquis juniorem credat. Utcunque illud, ſaltem junior eſt ille, qui maris habuit imperium, cujus item filius Androgeos, præclarus adoleſcens, invidia Athenis occiſus poſt Panathenæa: unde bellum adverſus tum Megarenſes, de quorum obſidione Virgilius vel alius in Ciri, tum Athenienſes, qui ſub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro, Minois ϛρατηγῷ*, qui Minotaurus vocari ſolet, pueros mitterent tributarios: eaque conſuetudo demum ſub Theſeo, cum is Taurum deviciſſet, ceſſavit. Denique junior hic Minos eſt ille, qui Dædalum, cùm in domo ejus Taurus Paſiphaen, filiam regis, violaſſet, atque eo Dædalus iram Minois metuens, cum Icaro filio, navigio velorum pandens alas, ut cum poeta loquar, avolaſſet, eum in Siciliam uſque eſt inſecutus: ubi, non ſatiatus eo, quod Icarus in via imprudentia ſua ſubmerſus fuiſſet, à Cocalo, rege Siculo, ſibi ipſum Dædalum reddi poſtulavit. Cocalus verò, ſub ſpecie amicitiæ Minoa, allectum thermarum æſtu ſuffocavit. Hæc abunde aperiunt tempora utriuſque Minois, & pariter Aſterii, Jovis Cretici, à quo rapta eſt Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt ſeculo ante utriuſque Minois ætatem. Quod ſatis docent, quæ tam varie, varios ſecutus auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Chronico ſuo canone prodidit Euſebius.

* duci, ſive exercitus præfecto.

Quid cæteros perſequar Joves? Ut illum, qui ex Leda genuit Pollucem, & Helenam: imo & Caſtorem, ſi audimus Homerum, vel alium, hymno in Διοσκούρης. Verùm aliter Homerus Odyſſ. λ, & Pind. Nem. & Theoc. Idyll. λ. qui Caſtorem Tyndarei filium tradunt, eoque natum mortalem: unde & interfectus, ſive ab Ida, ut eſt apud Theocritum idyllio memorato, & Pauſaniam Meſſeniacis: ſive, juxta alios, à Meleagro: aut Polynice. Pollucis igitur ille, & Helenæ parens, qui Jupiter dictus, vel ipſe erat Ledæ maritus, Tyndarus, vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Caſtoris non poſſumus ignorare, cum eos conſtet, Helenæ fuiſſe fratres, cujus gratia bellum ad Trojam geſtum fuit. Itaque ut Helena, *Tyndaris* à patre, *Oebalis* ab avo, ita & illi *Tyndaridæ*, & *Oebalidæ* appellantur. Dixeris, ſi fratres fuiſſent: fore inter eos, quos Homerus ait pugnaſſe ad Trojam. Sed ex Homero ipſo facilè occurritur. Ubi Helena ait, ſe auxilio eorum deſtitui, quia paullò ante deceſſerint. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in ſuperiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Euſtathio † teſte, vocabatur ᾠὸν: unde in uſu ὑπερῷον. Tempori autem repugnare videtur, quod à veteribus proditum, Alcmenam fuiſſe poſtremam mulierum, cui vim intulerit aliquis, Jovis nomine à poetis nuncupatus. Nam potiùs ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo.

† Odyſſ. α. pag. 1420. ed. Rom. & Od. κ. pag. 1686.

illum, quem Curetes infantem adservarunt, & longe juniorem, qui rapuit Europam. Vetustissimi illius ætas ex eo colligitur, quod inter Curetas, à quibus recens natus occultabatur, Cres erat: ut ex Arriano refert Eustathius in περιηγήσει Dionysii. Cres ille fuit, rex Cretæ antiquissimus, à quo & Creta nomen accepit: ut ex Ephoro tradit Martianus Heracleotes. Estque idem, à quo Cnoson in Creta conditam, & templum Cybeles, apud Eusebium in Canone Chronico legas. Quare Jupiter ille Isaaci vel Jacobi patriarchæ ætate claruerit: modo Cres ille, de quo dictum, rectè ab Eusebio referatur ad tempora Abrahæ, & Isaaci. Vide eum num. LVI. & CXXVIII.

Liquidiora omnia de Jove Cretensi juniore: qui rapuit Europam, ac cujus in Creta sepulchrum: quo de sepulchro ex Euhemero, ac Cicerone, Lactantius lib. 1 de falsa relig. cap. XI. Fuit hic rex Cretensis nomine vero Asterius, ut Eusebius vocat, vel Xanthus, ut Augustino dicitur. Famulum habuit, cui nomen Marnas, teste Epiphanio, qui & hunc Asterii famulum à Gazæis cultum tradit. Videtur autem ea generalis appellatio, cum virgines sic à Cretensibus vocatas, Stephanus† tradat. Quando Cretensis ille Jupiter vixerit, hunc in modum cognoscitur. Europa, quam rapuit, soror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, sive, ut postea dixere, Phœnicum. Hujus majores antea retulimus, cùm exponeremus stirpem Inachi: à quo Agenor undecimâ distat generatione: hoc est, annis penne quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydorus, hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, isto Eteocles, & Polynices. Ut hi quinctâ generatione absint à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theseo σύγχρονοι*. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Iocastæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuisset, ne sepelirentur Oedipodarum cadavera, Theseus propterea Bœotis bellum intulit: ut est apud Pausaniam in Atticis. Theseus verò unâ solum generatione antecessit bellum Trojanum. Quare ducentis quasi annis Europæ raptus præcesserit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem scitur. Nam ex Jovis Cretensis, hoc est, Asterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Asterio successit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycastum. Lycastus ex Ida Minoem juniorem. Minos hic Deucalionem, Deucalio Phædram, Theseo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quinctâ descendat ab Europa. Ut omnia optimè conveniant: Turbant solum, qui duos Minoes nesciunt distinguere. Unde coguntur raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Thesei proavus fuit: hoc est, CXXXIII. annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi anni LXVI. propter generationes Lycasti, & Minois senioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo, ille est, qui novennio se referre solitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic se conversari cum Jove, indeque leges suas accipere, haut aliter ac postea Numa Pompilius.

† περὶ πόλεων voce Γάζα.

* coætanei.

sim.

ſimulabat, ſe ſacra illa, quæ Romanis traderet, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverſer, ſiquis juniorem credat. Utcunque illud, ſaltem junior eſt ille, qui maris habuit imperium, cujus item filius Androgeos, præclarus adoleſcens, invidia Athenis occiſus poſt Panathenæa: unde bellum adverſus tum Megarenſes, de quorum obſidione Virgilius vel alius in Ciri, tum Athenienſes, qui ſub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro, Minois ϛρατηγῷ*, qui Minotaurus vocari ſolet, pueros mitterent tributarios: eaque conſuetudo demum ſub Theſeo, cum is Taurum deviciſſet, ceſſavit. Denique junior hic Minos eſt ille, qui Dædalum, cùm in domo ejus Taurus Paſiphaen, filiam regis, violaſſet, atque eo Dædalus iram Minois metuens, cum Icaro filio, navigio velorum pandens alas, ut cum poeta loquar, avolaſſet, eum in Siciliam uſque eſt inſecutus: ubi, non ſatiatus eo, quod Icarus in via imprudentia ſua ſubmerſus fuiſſet, à Cocalo, rege Siculo, ſibi ipſum Dædalum reddi poſtulavit. Cocalus verò, ſub ſpecie amicitiæ Minoa, allectum thermarum æſtu ſuffocavit. Hæc abunde aperiunt tempora utriuſque Minois, & pariter Aſterii, Jovis Cretici, à quo rapta eſt Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt ſeculo ante utriuſque Minois ætatem. Quod ſatis docent, quæ tam varie, varios ſecutus auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Chronico ſuo canone prodidit Euſebius.

* duci, ſive exercitus præfecto.

Quid cæteros perſequar Joves? Ut illum, qui ex Leda genuit Pollucem, & Helenam: imo & Caſtorem, ſi audimus Homerum, vel alium, hymno in Διοσκούρυς. Verùm aliter Homerus Odyſſ. λ, & Pind. Nem. & Theoc. Idyll. λ. qui Caſtorem Tyndarei filium tradunt, eoque natum mortalem: unde & interfectus, ſive ab Ida, ut eſt apud Theocritum idyllio memorato, & Pauſaniam Meſſeniacis: ſive, juxta alios, à Meleagro: aut Polynice. Pollucis igitur ille, & Helenæ parens, qui Jupiter dictus, vel ipſe erat Ledæ maritus, Tyndarus, vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Caſtoris non poſſumus ignorare, cum eos conſtet, Helenæ fuiſſe fratres, cujus gratia bellum ad Trojam geſtum fuit. Itaque ut Helena, *Tyndaris* à patre, *Oebalis* ab avo, ita & illi *Tyndaridæ*, & *Oebalidæ* appellantur. Dixeris, ſi fratres fuiſſent: fore inter eos, quos Homerus ait pugnaſſe ad Trojam. Sed ex Homero ipſo facilè occurritur. Ubi Helena ait, ſe auxilio eorum deſtitui, quia paullò ante deceſſerint. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in ſuperiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Euſtathio † teſte, vocabatur ᾠόν: unde in uſu ὑπερῷον. Tempori autem repugnare videtur, quod â veteribus proditum, Alcmenam fuiſſe poſtremam mulierum, cui vim intulerit aliquis, Jovis nomine â poetis nuncupatus. Nam potiùs ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo.

† Odyſſ. α. pag. 1420. ed. Rom. & Od. κ. pag. 1686.

Hercules autem, natu jam grandis, decessit ante bellum Trojanum. Helenam verò minorem natu fuisse, arguit, quod eam postea formâ captus rapuerit Paris.

Ad eorum exemplum, quo Joves hosce distinximus, non operosum erit cæteros Joves, Nasoni in Metamorphosios opere, atque aliis memoratos, ad tempora sua referre. Uti illum, qui ex uxore Ixionis genuit Pirithoum, amicum Thesei: cujus tempus antea vidimus: item eum, qui ex Callisto genuit Arcada, unde dicta Arcadia, cùm Pelasgos in suam redegisset potestatem: ut ait Eusebius num. Ioxxxii. Atque ita in aliis.

CAPUT XV.

Neptuni antiquissimi nomine Japetum, Noe filium, signari. Cur Neptuno non maris solum imperium dederint, sed etiam arti præfecerint equestri. De Conso, & Consualibus, & ea à Neptunalibus differre. Primos Græcorum equis vectos Lapithas, & Centauros, unde origo fabulæ de biformi monstro, quod homine, & equo constaret. Varii Græcorum Neptuni sua ad tempora reducuntur, Neptuni filios dici, cum alios, tum moribus asperos & inhumanos: item qui mari periissent. Quis ille Neptunus, qui cum Pallade in Athenarum primordiis decertarit. Quis item alter ille, qui exstruxisse dicitur muros Trojanos.

QUomodo verò multi erant Joves; ita & Neptuni multi. Quorum antiquissimus mihi unus è Noachi filiis videtur. Nam velut in Saturno Noë, ita in tribus Saturni liberis, qui mundi imperium divisisse dicuntur, adumbrati sunt tres filii Noe, eorumve posteri, ut plenius exponam: ubi ad Saturni cultum fuerit deventum. Porrò uti Semi progenies septentrionalem & orientalem Asiam obtinuit, Chami autem stirpi Asia meridionalis cum Africa cessit: ita Japheto obtigere maris mediterranei insulæ, & continens Europæa: ut in quam ex insulis ulteriùs veniretur. Hujus igitur posteris duplici scientiâ opus fuit: nauticâ, ad transmittendum vastum mare, & equestri, ut in loca venientes longè lateque patentia, sed inculta, & sæpe sylvestribus, efferis, ac venenatis animalibus obsessa, celerius utriusque quàm maxima spatia conficerent, donec de locis maximè sibi idoneis satis despicere possent, eaque inter sese partirentur. Hanc esse caussam existimo, cur Neptunum, quem Japetum interpretor, non nauticæ solum rei, sed equestri etiam præfecerint. Audiamus, quam belle eum his consentiat Diodorus Siculus lib. v. Τῶν δ' ἄλλων θεῶν τῶν ἐκ Κρόνου καὶ Ῥέας γενομένων φασὶν οἱ Κρῆτες Ποσειδῶνα μὲν πρῶτον χρήσασθαι τῇ κατὰ θάλασσαν ἐργασίαις, καὶ στόλους συστήσασθαι, παραδόντος αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν ταύτην τοῦ Κρόνου. διὸ καὶ παραδίδοσθαι τοῖς ἐπιγονομένοις τοῦτον κύριον ὑπάρχειν τῶν κατὰ θάλασσαν

θάλατταν πραττομένων, καὶ θυσίαις ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τιμᾶσθαι, προσάπτουσι δ' αὐτῷ καὶ τὸ τοὺς ἵππους δαμάσαι πρῶτον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καταδεῖξαι τὴν περὶ τὴν ἱππικὴν, ἀφ' ἧς Ἵππειον αὐτὸν ὀνομάζεσθαι. *Inter alios autem Deos, è Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenses, Neptunum primum maris negotium tractare cœpisse: classemq; instituisse, hanc præfecturam à Saturno adeptum. Ideoque fama apud posteros increbuit, quæ in mari geruntur, in hujus arbitrio esse: & propterea eum sacrificio nautæ honorant. Adjiciunt & hoc, equos à Neptuno primum domitos, & equestris rei scientiam ab eo traditam. Unde Hippius, id est, equestris nominatur.* Hunc Neptunum equestrum Romani *Consum* dixere: unde *Consualibus* nomen: de quibus Varro lib. v. de L. L. Item Livius lib. 1. *Romulus*, inquit, *ludos ex industria parat Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat.* Vide & Dionysium lib. 1. Plutarchum in Romulo, Tertullianum de spectaculis cap. v. Servium in VIII. Æn. Interim quia latiùs Neptuni, quàm equestris Neptuni, nomen pateret, eo aliud *Consualia*, aliud *Neptunalia*: illa erant Ποσειδῶνος ἱππίου*, ac non quidem mense Martio, ut Servius ad VIII. Æn. scripsit, sed in Augusto celebrabantur, ut ex Plutarchi Romulo constat: hæc autem fuere Ποσειδῶνος σεισίχθονος †, hoc est, ejus qui maris haberet potestatem: ut perperam hæc nonnulli confundant. Atque hæc de Neptuno illo vetustissimo. Postea tot propè Neptuni, quot principes insulares: quod ex poetarum fabulis, si ad historiam eas referamus, non obscurè cognoscitur. Ac præter istos & continenti fuere Neptuni sui: in his principes, qui arte equestri excellerent. Talis fuit Ixion, aliusve rex Thessalus, qui artem eam docuit gentem suam, unde ad Græcorum alios se diffudit. Primi autem è Thessalis Pelethronii Lapithæ, ac Centauri, parte hac arteque valuere. Unde Maro lib. III. Georg.

Frena Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedere
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos,

Quo loco sic Servius: *Pelethronium oppidum est Thessaliæ, ubi primus domandorum equorum repertus est usus. Nam cum quidam* THESSALUS REX, *bobus œstro exagitatis, satellites suos ad eos revocandos ire jussisset, illique cursu non sufficerent: adscenderunt equos, & horum velocitate boves secuti, eos stimulis ad tecta revocarunt. Sed hi visi, aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneum potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederentur: qui dicti sunt, Centauri* ἀπὸ τοῦ κεντεῖν τοὺς ταύρους. Etiam Valerius Probus in primum Georgicôn annotavit, primum in Thessalia equum esse conspectum, quem istic exhibuerit Neptunus. Qui Neptunus, si extra fabulas eatur, non alius sit, quàm rex Thessalus, ut à Servio eum vocari vidimus. Plinius, etsi Bellerophontem dicat primum docuisse equis vehi:

* *Neptuni equestris.*

† *terram quatientis.*

vehi: ramen juxta illum quoque magna huic arti incrementa dederint Thessali. Sic enim scribit lib. VII.cap. LVI. *Equo vehi* (invenisse) *Bellerophontem: frenos & strata, Pelethronium: pugnare ex equo. Thessalos, qui Centauri appellati sunt, habitantes secundum Pelium montem* Ubi paullum à Marone abire videtur. Ille enim loquitur de Lapithis Pelethronium Thessaliæ montem incolentibus, à quo & Chiron *Pelethronius* est appellatus: at Plinio, uti & Solino, Pelethronius proprium est hominis nomen. Nisi, ut suspicor, apud Plinium *Pelethronios* scribendum. Etiam apud Palæphatum initio operis legimus, ut quo tempore Ixion, rex Larissæ in Thessalia, imperium haberet, bellum gestum sit Centaurorum & Lapitharum: & quæ res occasionem præbuerit, ut Centauris formam tribuerent adeo monstrosam. Eamque rem ex eo politis versibus expressit Isacius Tzetzes Chil. VII. Hist. XCIX. Sed, juxta Palæphatum, non tam Ixion hac arte Thessalis præiverit, quàm ab iis hauserit. Quamquam nihil impedit, quo minus & à suorum nonnullis eam rem didicerit, & deinde docuerit alios, vel doceri jusserit. Quando Ixion ille vixerit, ex Eusebio cognoscere est, qui bellum istud refert ad tempora Ægei Atheniensis, & Atrei ac Thyestæ, Mycenæorum regum: nempe duabus generationibus ante captam Trojam.

Sed satis de equestris artis invento inter Græcos. Venio ad eos, qui Neptuni nomine à Græcis vocari solent. Quos temporibus suis distinguere non adeo est operosum, quàm prima facie videatur. Ut si quæstio sit de Neptuno illo, qui ex Libya, vel: secundùm alios, ex Eriphyle, genuisse dicitur Agenorem, Belum, Phœnicem: quorum Belus parens fuerit Danai, & Ægypti. Horum enim tempora jam antea excussimus. Unde etiam cognoscere est, de ætate Neptuni ejus, qui ex Amymone, Danai filia, genuerit Nauplium, parentem Palamedis illius, qui ad Trojam militans, miserè, fraudibus Ulyssis circumventus, periit. Neptuni etiam ex Laide filius erat Cercyon latro, qui cum Atticam infestaret, à Theseo est sublatus. At nota Thesei tempora. Itidem Neptuno ex Tyro, Salmonei filia, natus est Pelias, rex Thessalus, quem Pelopia, Euadne, cæteræque filiæ, dissecuisse dicuntur, deceptæ à Medea, ut Iason Thessaliæ regno potiretur. Neptuni quoque, ex eadem Tyro, filius fuit Neleus, duodecim filiorum ex Chloride parens: quos omnes Hercules, captâ Pylo, interemit, præter facundum illum Nestorem: qui alio tum forte missus erat. Messapus etiam Neptunia proles* vocatur: qui cum Turno bellum adversus Æneam gessit in Italia. Horum omnium tempora sunt aperta: cum ex liberis ac nepotibus non difficile sit statuere de parente, vel avo Neptuno. Sed enim, quod Neptuni aliquis filius nuncupatur, à variis caussis proficiscitur. Est cùm Neptuni nomine occultatur nomen principis alicujus insularis,

* Virg. Æn. 7.

ſularis, vel qui per mare veniſſet †, vel præeſſet populo θαλασσοκρατοῦντι*. Eſt cum intelligitur Neptunius ſacerdos. Vel attenditur, quod aliquis perierit in mari. Eſt etiam cum ſpectantur mores Neptunii, ſive, ut cum Plauto potius dicam, maritimi †. De poſtremo illorum ſic Agellius lib. xv. Noct. Att. cap. xxi. *Præſtantiſſimos virtute, prudentia, viribus, Iovis filios poetæ appellaverunt, ut Æacum, & Minoa, & Sarpedona: ferociſſimos, & immanes, & alienos ab omni humanitate, tanquam è mari genitos, Neptuni filios dixerunt; Cyclopa, & Cercyona, & Scyrona, & Leſtrygonas.* Ac ſimiliter fere Tzetzes Chil. II. hiſt LI.

† Servius in Æn. 7. verſ. 691.
* imperium maris habenti
† Ciſtell. 2, 1.

Θησεὺς υἱὸς ἦν Ἀττικοῦ Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας.
Ὡς δὲ ἀνδρεῖον, ἔφασαν παῖδα τοῦ Ποσειδῶνος.
Τοὺς θυμικοὺς γὰρ σύμπαντας, καὶ πάντας τοὺς ἀνδρείους.
Τοὺς καὶ φίλους, ἐραστὰς φασὶ τοῦ Ποσειδῶνος,
Theſeus filius erat Attici Ægei, & Æthræ.
Tanquam autem ſtrenuum, dixerunt filium Neptuni.
Anima enim elatos cunctos, & omnes ſtrenuos,
Filios & amicos, amaſioſque dicunt Neptuni.

Sed hoc inter eos diſcriminis eſt, quod laxius aliquanto Tzetzæ, quam Agellio, filiorum Neptuni, pateat appellatio. Quippe licet Theſeus animoſus, ac ſtrenuus; non immanis tamen, & ab omni humanitate alienus. Atque idem dixero de Ægeo: qui, etſi Pandionis filius foret, Neptuno tamen prognatus dicitur. Nempe quia cum Theſeus, juſſi immemor paterni, Creta nigris reverteretur velis; ſeſe Ægeus in mare dederit præcipitem. Quomodo & Arion, fidicen, ac poeta lyricus, (cujus parentes veri neſciuntur, ut ſæpe inſignes artifices genere ſunt obſcuro) Neptuni ex Oncæa nympha filius dictus, quoniam in mare deſilierit; unde, portante delphino, Tænarium in promontorium creditur delatus: ut eſt apud Herodotum, Diodorum, Plutarchum: è Latinis Ovidium II. Faſt. & Agellium lib. xvi. cap. xix.

Sed duo præterea ſunt Neptuni valde memorabiles: unus in re Attica, alter in Trojana. Vetuſtior ille prior, de quo propterea prius dicam. Satis conſtat, cum urbs conderetur, quam Athenas dicimus, controverſiam fuiſſe obortam, utrum à Pallade, an Neptuno, ei eſſet dandum nomen. Hanc litem fuiſſe cenſeo inter Senatum, & plebem, quæ nautis & remigibus præcipuè conſtabat. Et ut Senatus ſuum principem, ita & plebs ſuum habuerit ducem. Poſterior iſte cum factione ſua Neptuni nomine cenſetur. At Senatus, qui ſapientia plus pollebat, Minervæ nomine intelligendus. Quare cum Minerva prævaluiſſe dicitur, hoc ſic capere oportet, quod priores tulit Urbis Senatus, & flos populi: poſteriores autem Neptunia proles, turba nautica. Atque ea imperii for-

ma, ut plus possent Urbis incolæ, quam qui Piræeum incolerent; deinceps etiam permansit, usque dum Themistocles, non tam Piræeum Urbi, quam Urbem Piræeo adjunxit. Sic enim major esse nautarum & remigum potentia, quam urbanorum cœpit. Multum hæc firmantur egregiis Plutarchi verbis in Themistocle, ubi de viro hoc ita scribit: Ἐκ δὲ τούτου τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύασε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυΐαν κατανοήσας, καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἁρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ (ὡς λέγεται) πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάσσης, καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας, ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντα περὶ τῆς χώρας τὸν Ποσειδῶνα, δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς, ἐνίκησε. Θεμιστοκλῆς δ' οὐχ, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ κωμικὸς λέγει, τῇ πόλει τὸν Πειραιᾶ προσέμιξεν †, ἀλλὰ τὴν πόλιν ἐξῆψε τοῦ Πειραιῶς, καὶ τὴν γῆν τῆς θαλάττης· ὁ δὲ τὸν δῆμον ηὔξησε κατὰ τῶν ἀρίστων, καὶ θράσους ἐνέπλησεν, εἰς ναύτας καὶ κελευστὰς καὶ κυβερνήτας τῆς δυνάμεως ἀφικομένης. Διὸ καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ πεποιημένον, ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν, οἰόμενοι τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν, γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχίᾳ δ' ἧττον δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας. *Hinc Piraeum, commoditate animadversa portus, exstruxit, totamque urbem ad mare accommodavit, contrariam quodammodo sectam in civitate, ac veteres Atheniensium reges, instituens. Illi enim, ut fertur, intendentes revocare à mari cives, atque ad relinquendas naves, colendumque assuefacere agrum, dissipaverant illam de Pallade fabulam: ambigente de illa regione Neptuno, cum ostendisset judicibus olivam, causam eam obtinuisse. At Themistocles, non (ut comicus ait Aristophanes) urbi commisit Piraeum; imò urbem annexuit Piraeo, & terram mari. Quæ res vires populi aluit contra optimates, eumque audacia inflavit, omni ad nautas, hortatores, & gubernatores redundante potestate. Unde suggestum, qui erectus in Pnyce erat, ut spectaret mare, converterunt post terram versus triginta tyranni, imperium maritimum rati gignere populi potentiam, & paucorum principatu minus offendi agricolas.*

† *Malim* προσέμαξεν, adjunxit.

Videamus nunc, quis ille fuerit Neptunus, qui cum Appolline muros condidit Trojanos. De eo placet sententia eorum, qui (ut Eustathius tradit ad Il. Φ *) οὐκ αὐτοὺς θητεῦσαι φασίν, ἀλλὰ ἱερὰ κειμήλια δαπαναθλῶναι εἰς ἀνέγερσιν τῆς Ἰλίου· *non eos mercede servisse ajunt; sed sacram pecuniã, ac quæ pretiosa numinis forent, impendisse muris exstruendis.* Nempe uti consuetudo multis est dicere, aliquid donari, vel adimi S. Petro, vel S. Laurentio, vel alteri Sancto, quod confertur vel aufertur templo ab Sancto illo nomen sortito: ita etiam Laomedon dicitur fraudasse eo Neptunum, quod ex sacro templi thesauro à sacerdote, ad muros exstruendos, illa acceperat conditione, ut muris perfectis restitueret. Quare, si per Neptunum sacerdotem Neptuni, ut ejus ministrum, intelligamus; minimè aberrabimus.

* *pag.* 1 45. *edit. Rom.*

Atque

Atque idem dixero de Apolline, si una eum struxisse muros placet. Homeri quidem sententia est Iliados Φ, Laomedonte ædificante, Apollinem pecus pavisse regium. Sed, ut Eustathius ibidem observat, juniores utrumque exstruxisse mœnia arbitrantur. Ita Pindarus Olymp. idyll H. Eumque hac parte secutus Horatius lib. III. od. III. cum de hoc Laomedonte ait in pluralivo: *Mercede pacta destituit* DEOS.

CAPUT XVI.

Licet Vulcanus rex fuisse Ægyptius, suæque genti primus monstrasse ignem dicatur: antiquissimum tamen Vulcanum potius videri Tubalcainum, indeq; Vulcani nomen κατ' ἀφαίρεσιν esse factum: nec eum tamen tam ignem hominibus ostendisse, quam ignis usum in arte fabrili. Conditorem Babylonis imperii Nimrodum, sive Belum, esse vetustissimum Martem: nisi in societatem accipere placeat, tum Ninum, tum Thurram, qui & ipse Assyrius rex fuit. Ἐνυάλιος *Mars. Chronicum Alexandrinum emendatur. Belum non esse alium à Baal. Ætas Martis Græcanici, & quis Marsille, quo gentis suæ auctore Romani gloriantur. Antiquissimus Apollo est Iubal Mosis. Alius tamen Mercurium credi. Mercurii Ægyptii ætas ex ætate Osiridos ostensa. Græcorum Mercurium Atlantiadem vixisse tempore belli Trojani, & Panos: multo tamen vetustiorem esse, juxta alios. Mercurii ejusdem ætas monstrata ex ætate Herculis, & Penelopes; unde Pan cum cruribus hircinis.*

A Neptuno venio ad quatuor istos, Vulcanum, Martem, Apollinem, & Mercurium: quos eopse ordine recenset, ac Jovis ait filios, Diodorus Siculus libro V. Loquitur autem de Jove Cretensi. Idem tamen lib. I. dixerat, secundum sacerdotes Ægyptios primum in Ægypto regnasse Vulcanum, eique divinos post mortem honores attributos propter ignem inventum. Reperisse autem hoc pacto: Arbore de cœlo tactâ incensam fuisse sylvam vicinam: tum accessisse Vulcanum, & cum ob frigus hibernum magnam caperet ex calore voluptatem, ubi, materia deficiente, arbor remittebat, novam subjecisse; ita conservasse ignem, & accitis aliis, fecisse ejus participes. Sed ut fortasse hujusmodi quid Ægyptio regi acciderit; longè tamen antiquius est ignis inventum. Neque Vulcanus tam in Deos relatus ob repertum ignis, quàm ignis in arte fabrili usum. Quod clarè dicit Diodorus ipse*. Audiamus eum: Ἡφαιστον δὲ λέγουσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς περὶ τὸν σίδηρον ἐργασίας ἁπάσης, καὶ τῆς περὶ τὸν χαλκὸν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐργασίαν ἐπιδέχεται. καὶ τὰς ἄλλας δὲ χρείας τὰς τοῦ πυρὸς ἁπάσας προσεξευρεῖν, καὶ παραδοῦναι τοῖς τε τὰς τέχνας ἐργαζομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις. διόπερ οἵ τε τῶν τεχνῶν τούτων δη-

* lib. 5.

μιυργοὶ τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας τούτῳ τῷ θεῷ μάλιστα ποιοῦσι, καὶ τὸ πῦρ οὗτοί τε καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι προσαγορεύουσιν Ἥφαιστον, εἰς μνήμην καὶ τιμὴν ἀθάνατον τιθέμενοι τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ κοινῷ βίῳ διδομένην εὐεργεσίαν. *A Vulcano fabricationem ferri, aris, auri, argenti, & caterorum omnium, qua ignis operationem recipiunt, inventam; & universum ignis usum excogitatum, & tum artificibus tum cateris quoque hominibus expromtum esse dicunt. Propterea harum artium magistri, vota & sacra huic Deo potissimum offerunt: & ab his, ut ab universis quoque mortalibus, ignis Vulcanus appellatur: ut hoc pacto beneficium, communi hominum vita tributum, immortali memoria & honori consecretur.* Rectè vidit Diodorus, Vulcanum esse hominem istum, qui artem reperit ærariam, ac ferrariam. Sed quis heros iste fuerit, vel quando vixerit, penitus ignoravit. Est verò is Tobel, ut LXX. & Josephus vocant, sive potius, ut Hebræis dicitur, Tubalcain, Lamechi ex Sella filius, Mehujalis nati ex nepote Caini, pronepos: quem eas invenisse artes, Moses tradit Gen. IV, 22. ubi etiam refert, ut fratrum unus Iabal, tentoria; alter autem, nomine Iubal, artem invenerit Musicam. Hunc igitur homines, ac imprimis ærarii, & ferrarii, ut suæ artis parentem, retulere in Deorum numerum, atque ut inferius dicam, cum Deo ignis præside coluerunt; poetæ autem Jovis fulmina fabricare sunt commenti. Hæc valde etiam firmantur nomine ipso Vulcani. Nam unde Vulcanus, nisi ex Tubalcanus, præter mutationem vocalis, B, ut fieri solet, in V conversò, & principe syllaba recisa; quomodo ex *Atergatis* est *Dercetis*: item ab ἀμέλγω, *mulgeo*, à γάλακτα *lacte*, ab ἄγρα *rura*, atque ita in aliis multis: ut in Originum libris plenius explicamus. Quare non diffiteor, quod Isidorus ait lib. VIII. Orig. cap. XI. Vulcanum fuisse hominem: sed quod ait, vixisse in Lemno, id de antiquissimo illo nequit intelligi.

Venio ad Martem: de quo sic in quincto Diodorus, ex sententia Cretensium: τὸν Ἄρην δὲ μυθολογοῦσι πρῶτον κατασκευάσαι πανοπλίαν, καὶ στρατιώτας καθοπλίσαι, καὶ τὴν ἐν ταῖς μάχαις ἐναγώνιον ἐνέργειαν εἰσηγήσασθαι, φονεύοντα τοὺς ἀπειθοῦντας τοῖς θεοῖς. *Qui fabulas ad historiam referunt, hi Martem ajunt primum fuisse, qui universam fabricarit armaturam, ac milites armis instruxerit, & morem induxerit collatis signis decertandi, omnesque, qui Diis nollent credere, è medio sustulerit.* Iste armorũ ac rei bellicæ inventor Nimrodus fuit, qui Scriptura testante*, *cæpit potens esse in terra*: ac venatori confertur, quia ut homines feras, ita ille venatus homines. Unde & (quemadmodum in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino legas) in sidera à Persis relatus, ac *Orion* dictus fuit. Nimrodi nomen ignorant gentes: sed iis *Belus* dicitur: à quo Babylonicum cœpisse imperium, Eupolemon tradidit in historia Judaica: ut retulit Alexander Polyhistor; atque ex eo Eusebius lib. VI. de præpar. Evang. cap. IV. Etiam Servius primum Assyriis regnasse Belum, prodit ad illud Maronis I. Æn.

* *Genes.* 10, 8.

---- Qua Belus, & omnes
A Belo, soliti, ----

Simi-

Similiter Eusebius initio Chronici: eumque secuti Isidorus, Beda, Ado, ac Chronologorum alii. Belum autem eundem esse ac Martem, clarè etiam cognoscimus ex Histiæo Milesio, antiquissimo rerum Phœniciarum scriptore; qui de campo Senaar, ubi Babylon condita, sic scribit: Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ Ἐνυαλίου Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σενααρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν. *Qui verò ex sacerdotibus conservati essent, acceptis Iovis Enyalii sacris, venere in Senaar Babyloniæ.* Pro Ἐνυαλίου apud Josephum legitur Ἐνυελίου. Sed Ἐνυαλίου rectè est apud Syncellum ex Eusebii priorum Chronicorum libro: prout editus is in Thesauro Temporum*. Videtur Rufinus, cum quid Enyalius esset, ignoraret, vocem eam præteriisse. Saltem nec in MSo meo comparet, nec in editis ullis. Sed Enyalium esse inter Martis cognomina, auctor est Macrobius in Saturnalibus†: atque idem docet Eustathius ad Homerum, qui non semel usurpat. Uti & alii poetarum, & in his Bassus lib. 1. Ανθολογ. ‡ à quo Spartani trecenti, qui fortiter pugnantes ceciderant, vocantur

---- ἀνικήτου † δῆμος Ἐνυαλίου.

Quamquam & vox ea sæpe adjectivè pro Martio aut bellicoso legatur: unde Hesychius πολεμιστὴν & πολεμικὸν interpretatur. Nec moveat, quòd in Trogi epitome dicat Justinus: *Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos terminos usque Libyæ perdomuit.* Nam Ninus ille filius fuit Beli: ut legas apud Tertullianum de Pallio cap. 11. Eusebium initio Chronici, Hieronymum in Oseæ cap. 11. Patri imperii Babylonici initia debentur, quæ tenuia fuere: longè majus iis fastigium dedit Ninus. Qui & paterno addidit imperio Assyrium. Et, credo, sene Nimrodo, auspiciis patris, ductu Nini, bella sunt gesta. Porrò quia belli initium fit à Belo, quem Martem esse diximus; eò & multi olim putarunt, *bellum* à *Belo* nomen accepisse. Cumque genus ignorarent, dixerunt esse filium Neptuni. Nam, ut monitum antea, feroces & inhumanos Neptuni filios vocabant. Atqui, ut cum Tibullo* dicam,

---- horrendos primus qui protulit enses
Et ferus, & verè ferreus ille fuit.

De Belo quod dixi, acceptum fero Hygino fab. CCLXXIV. *Afri*, inquit, *& Ægyptii, primum fustibus dimicaverunt: postea Belus, Neptuni filius, gladio belligeratus est: unde bellum dictum.* Quam sententiam secutus etiam Cassiodorus lib. 1. epist. XXX. Sed de origine vocis decepti uterque. Nam *bellum* est ex πόλεμος, recisa terminatione, & vocalibus trajectis: P præterea abeunter in B: ut ab ἀπὸ, *ab*; ὑπὸ, *sub*; πυῤῥὸς, *burrus*. Nisi simplicius sit cum Varrone † dicere, ut à *dis*, *bis*, à *duonus*, *bonus*; ita *bellum* esse ex *duellum*: unde *perduelles* Plauto, & *Duellona*, quæ aliter *Bellona*. *Duellum* autem, quia inter duos ‡ fit, sive partes duas.

* *pag. 13.*
† *lib. 1. cap. 19*
‡ *lib. 1. cap. εἰς ἀνδρίαν.*
† *invicti populus Enyalii.*
* *lib. 1. el. 10.*
† *lib. 6. de L. L.*
‡ *Vetus Horatii interpres in epist. 2. lib. 1*

Hactenus vidimus, ut Mars sit Nimrodus sive Belus, ejusve filius Ninus: quem cum patre veteres quoque sæpe confundunt. Ac tertia etiam sententia est, ut Thurram Martem credamus. Thurras iste Nino, ut Ninus Belo, successit. Ac ipse itidem egregius bellator fuit, & propterea pro Deo habitus, & Mars dictus est. Ad hanc opinionem præit Suidas in Θούρρας. Ac penè eadem legas in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino. Cujus verba ex re fuerit apponere: Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θούρρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα εἰς ὄνομα τοῦ πλανήτου ἀστέρος. *Post Ninum Assyriis imperavit rex nomine Thurras, cui pater Zames, idemque ex Rhea frater, Martis nomen indidit à planeta ejus nominis.* Sed quis ille Zames? Sanè dixerat antea, Jovem, patre suo Saturno in Occidentem profecto, duxisse uxorem ejus conjugem, matrem suam, cui nomen fuerit Semiramis, vel Rhea. Jovem igitur signari certum est. Quare pro Ζάμης conjicio rescribendum esse Ζάνης sive Ζὰν, quæ est inter veteres Jovis appellationes. Primitus verò idem Jupiter, ac Mars, imo & Sol: ut libro proximo declarabitur. Unum tamen obstare illud videtur, quòd Σάμης etiam constanter legatur apud Joannem Antiochenum, & Georgium Syncellum. Sed fortasse primus, vitioso codice deceptus, in errorem eos induxit, qui sequerentur. Subjicit deinde idem Chronicon, Thurram hunc fuisse πικρὸν πολεμιστὴν, *acrem bellatorem:* eumque Arctoas paterno imperio plagas addidisse. Nempe vel eò colonos miserit, vel qui eò migrassent, adegerit, ut se dominum, vel principem agnoscerent. Nisi hoc solum veteres spectarunt, Arctoas gentes, ut bellicosas, in tutela esse numinis, quod præsidet bello. Postea indicat, hunc Thurram non solum Martem creditum; sed etiam vocatum Baal sive Belum. Sic enim subjungit: ᾧτινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Πέρσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primam Assyrii columnam constituere, eumque velut Deum venerati sunt, & hactenus eum voce Persica nuncupant Baalem Deum: quod si transferatur, fuerit Mars bellorum Deus.* Suspicor, & hic mendam irrepsisse. Dicitur, eum Persicè vocatum Βαὰλ θεόν. Sed pro θεὸν arbitror positam fuisse aliquam Orientis vocem, quæ bellum notaret: ut si Hebraicè dixisset, בעל מלחמות, *dominus bellorum:* quod optimè conveniret cum eo, quod transfert, πολέμων θεόν. Sanè etiã Deus Hebræis vocatur יְהֹוָה צְבָאוֹת, *dominus exercituum.* Quamquam autem Chronicon hoc inter Βῆλος, & Βαὰλ, distinguat: revera tamen dialecto solum differunt. Nam qui Hebræis בַּעַל, *dominus,* is Syris בְּעֵל, ut Ezræ IV, 8. Chaldæis, extritâ literâ pneumaticâ, בֵּל, Ies. XLVI, 1. Unde Græcis Βῆλος.

Præter Martem hunc, ab Asia & Oriente acceptum, alium etiam memorant Græci. Is patria Spartanus erat, juxta Epicharmum; Thrax autem, ex sententia Sophoclis (& convenit, quòd ejus in Thracia sepulchrum ostendi soleret dicat Clemens Romanus lib. x. Recognitionum *.) alius Arcas: uti de omnibus istis testis Clemens in Protreptico. Ubi & addit,

*fol. 110. a. edit. Paris. 1568.

addit, Cares ei mactasse canem: Scythas autem asinum: & ejusce rei auctores laudat Apollodorum, & Callimachum. Quamquam ille Carum & Scytharum alius credo Mars fuit, & fortasse non alium, quam æthereum intellexerint, hoc est Solem, vel unum è quinque planetis. Ille verò Græcis memoratus, vixit tempore Cecropis, primi Atheniensium regis: uti est argumento, quod, occiso Halirrhothio, accusatus, in Areopago sententia XII. Deorum, hoc est judicum (qui & in scripturis Elohim sive Dii dicuntur) fuerit absolutus. Vixit Mars iste tempore Mosis. Quippe *in Areopago primus accusatus est Mars*; ut ait Juvenalis scholiastes in sat. IX. At institutus Areopagus, vel XLI. Cecropis; ut est apud Eusebium in Canone Chronico: vel XIV. annis post, puta quincto anno Cranai; quod legas apud Marianum Scotum.

Per se satis liquet ætas Martis illius Latini, ex quo Rhea Sylvia Romulum concepit. Is vel homo fuit Martialis, sive militaris, vel Martis sacerdos. Quamquam, ut neutrum esset, potuerint & Romuli genus ab eo deducere, partim ad velandam natalium regis ignominiam: partim quia bellicoso populo maximè tutelaris conveniret Deus, qui numē esset bellicum.

Jam de Apolline videamus, cui Musica debetur. Inventum hoc Thraces tribuunt Orpheo, uni ex Argonautis: ut ætate una vixerit ante bellum Trojanum. Plato autem in tertio de Rep. organicam illam, ut qua canitur lyrâ, assignat Amphioni Thebano: illam, quæ assa fit voce, Marsyæ Lydo, vel Olympo. Amphion quando vixerit, aliquis inter chronologos est dissensus. Eusebius, dum varios sequitur auctores, duplicem in canone chronico sententiam proponit. Interim convenit, regnasse Thebis post Cadmum: hunc autē post Mosis & Josuæ tempora claruisse. At multò antiquior est Musice. Fabium Quinctilianum audiamus lib. I. cap XVII*. *Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam Musicen exstitisse.* Et distinguunt, sanè multò ante diluvium hanc artem fuisse, ex Mose est addiscere: secundū quem Gen IV, 21. Jubal vocatur *pater canentium cithara & organo*. Et possis hinc originem deducere *jubili*, vocis rusticæ, quo læta acclamatio signatur. Nisi potius à *jebel*, quo Hebræis signatur *tuba*, & μεγαλοπρεπῶς † πεντηκονταετηρὶς ‡, quando tuba promulgaretur libertas. Jubal iste germanus, sive, ut Jurisconsulti amant loqui, consanguineus frater fuit Tubalcaini, de quo antè diximus: ut dubium non sit, quin Jubal sit antiquissimus ille Apollo.

* *sive, ut alii distinguunt, 10.*

† *Hesych.*

‡ *spatium 49. annorum.*

Nisi forte Mercurii (ut ad eum nunc accedamus) gloria hæc magis videatur. Quando multi Musicen referunt inter Mercurii reperta. Sed possis hæc ita conciliare, idque Pausania, & Græcorum aliis præeuntibus, quod Apollo citharam, Mercurius lyram invenerit; quæ quomodo differant, etsi à veteribus ipsis sæpius confundantur, ad barbaricam Ma-

nilii sphæram ostendit Josephus Scaliger. Et rectè ad veterum mentem. Nihil tamen impedit, quo minus credamus, pro diversis gentibus Jubalem aliis Apollinis, aliis Mercurii nomine signatum. Sed si diversos placet, Apollo potius fuerit Jubal, quam Mercurius. Præsertim si non penitus veteres respuimus fabulas. Nam apud Diodorum legas in quincto, Mercurium tum demum ex testudine lyram esse commentum, postquam Apollo, pœna sumpta de Marsya à se devicto, ruptis citharæ nervis aliquanto tempore à Musicis abstinuisset.

Quamquam verò hæc non absurdè dicantur; magis tamen eo inclinat animus, ut putem, veteres, ác potissimum poeтas, veritatis historicæ sæpius corruptores, confudisse nobis Mercurios: quos plures fuisse, etiam Tullius in tertio docet de Natura Deorum. Sane ab Jubale, qui ante diluvium vixit, diversus est Ægyptius ille Noachides, qui Osiridis, hoc est, Mizraim tempore claruit. De ætate quidem Osiridis, videbimus in Diis Ægyptiorum. Ejus autem temporibus floruisse Mercurium, ex Ægyptiorum sententia docet Diodorus libro primo. Tradit enim fuisse Osiridis Ἱερογραμματέα, sive *sacrum scribam*: imò solere regem Osiridem ἅπαντ' αὐτῷ προσανακοινοῦσθαι, καὶ μάλιστα χρῆσθαι αὐτοῦ συμβουλίᾳ· *omnia cum eo communicare, ac maximè ejus uti consilio.* Hic est ille, qui Ægyptiis leges & literas tradidit: ut ait Cicero in III. de Nat. Deorum. Pluraque de eo & apud Diodorum loco memorato legas, & à nobis inferius dicentur.

Ex Græcorum Mercurius non alius celebratior illo, qui erat, *Atlantis magni, Pleionesq; nepos*, ut Ovidius eum describit epist. Parid. Huic tribuunt tum legationes, & fœdera; tum mercaturam, & furta; tum palæstram, & lyram: ut ait Diodorus in quincto. Non fuerit admodum antiquus, si avus ejus Atlas fuit Herculi Thebano æqualis: quod traditum ab Apollodoro lib. II. bibliothecæ. Ac convenit cum eo, quod Mercurius ex Penelope Ulyssis generarit Pana: ut etiam est apud Plutarchum de defectu Oraculorum, & Nonnum ‡, in collect. Histor. apud Nazianz. Invect. I. in Julian. Fuerit igitur Mercurius ille tempore belli Trojani. Alii tamen Pana τραγοσκελῆ * genitum putant ex omnium procorum cum Penelope concubitu: ut ait Pausanias in Arcadicis. Atque idem tradidit Duris Samius libro de Agathocle: & ex eo Isacius Tzetzes in Lycophronis Cassandram. Sed is scholiastes aliam hanc fuisse Penelopen arbitratur. Nempe quia videret hoc repugnare Homero, qui Penelopen Ulyssis tantopere à pudicitia celebrat. Quasi non sæpius ab historiæ veritate abierit Homerus, ac propterea jure ab illo recessèrint juniores. Rectiùs dixisset, Pana istum τραγοσκελῆ † potius ad rerum naturam, quam ad heroas, pertinere. Et tamen fateor de Atlantis ætate minimè olim convenisse. Ab Eusebio quidem

‡ *pag. 141. edit. Eteon.*

* *hircinis cruribus.*

† *cruribus hirsutis.*

dem nunc xx. nunc. L. ante Cecropem annis refertur. Nam recenset Atlantem numero CCCLXXIX, ac secundum alios CCCCXXXI. Cecropem autem numero CCCCLX. Agonis verò Olympiaci institutionem ab Hercule IↃCCCXII. Ut quatuor amplius seculis dissideant. Quæ diversitas provenit ex eo, quod multi & Atlantes, & Mercurii, & Hercules, forent, vel saltem à poetis varii hoc nomine vocarentur.

CAPUT XVII.

Acceditur ad sex Deas Consentes: quarum Minerva videtur eadem ac Naama, Thubalcaini soror: aliis tamen putari Venerem. Fabula Judaica de Naama ab angelis, imò & Adamo adamata, atque exinde genus dæmonibus. Minerva Attica ætas, ac solum natale. Juno Cretica, Argiva, Imbrasia, sive Samia. An Vesta architecturæ repertrix. Σαυὴ, *Caini soror & conjux. Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde* Θεσμοφόρια. *Esse eandem, quæ Ægyptiis Isis, soror & uxor Osiridis regis. Refellitur jactatio Atheniensium, gloriantium sese frugibus usos ante Ægyptios. Diana Cretica sive Dictynna repertrix venatoriorum cassium: item ejus ætas. Venus Cypria quæ fuerit, & quædam de sacris ejus.*

EGimus de sex Diis, qui, inter Consentes, mares fuere. Venio ad totidem feminas. Ex quibus principatus est attributus Minervæ, ac Junoni. Itaque in Capitolio medium inter eas locum Jovi dederunt: ac Minervam quidem statuere à dextris, à sinistris Junonem.

Romanos imitati, Minervæ primas dabimus. Priùs quidem hominem fuisse, etiam apud Isidorum, priorum exscriptorem, legas lib. VIII. Orig. cap. XI. Ea fuerit Noema, sive Naama, filia Lamechi, Mosi memorata Genes. cap. IV. si verum est, quod apud Genebrardum in Chronicis, imò & in Lipomani catena legas, eam lanificium ac texturam reperisse, ac propter singulare hoc inventum memorari præter morem Scripturæ, quæ non solet in genealogiis referre feminas, nisi ob virtutem eximiam, aut mysterii caussa. Alii tamen, quia *Noema* venustam notat, eo arbitrantur esse Venerem gentium. Nam quid Venere venustius? Itaque & *venustum* ab ea dictum, ut à *vetus vetustum*. Idem colligunt ex eo, quod jungatur fratri Thubalcaino, hoc est Vulcano: cujus uxor Venus. Tantam etiam venustatem fuisse unius Naama prædicant, ut duo Angeli Dei, Aza, & Azael, ejus forma capti, concubuerint, & ex ea dæmones genuerint, qui *Sedim* appellantur. Legere hoc est in libro Haozar. Eoque referunt, quod Genes. VI. 2. dicitur. *Viderunt filii Dei filias hominum esse pulchras, & acceperunt ex iis uxores, quas elegissent.* Sed sic hæc ad Naama pertineant, fuerit ea diluvii caussa: eoque non meruerit virtutis ergo memorari in Scripturis. Præterea putidum est, quod de commistione angelorum cum feminis narrant.

rant. Eo alii Adamum ipsum, amore ejus captum prædicant. Imò, si fidem his habemus, illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt isti, ab Eva fuit separatus, concubuit cum Naama, uti & Ohereth, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has esse dæmonum ex Adamo matres. Sed sunt ista tam insulsa, ut ea posuisse, sit eadem refutasse. Alii igitur, ut in Beresith Rabba legas, eo censent commemorari à Mose, quia fuerit uxor Noe: ex qua is genuerit Sem, Cham, Japhet. Sed cum Noema fuerit septima à Caino; sic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipse Jesus Christus, ex Caino descenderit. Id cum animus abhorreat putare, credere malo, omnem Caini progeniem diluvio interiisse. Quare etsi incertum sit, qua de caussa Moses Noema nomen expresserit: maximè tamen verisimilis est eorum sententia, qui quia jungitur tribus præclaræ rei inventoribus, Iabel, Iubal, & Tubalcain, eo & ipsam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum femina dignius est texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuisse, sed feminas: nec repertum hoc à gentibus viro tributum, sed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit, ubi varia ejus inventa refert, atque in his reponit, τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευήν, *rationem conficiendarum vestium*. Solùm in eo peccat Diodorus, quod tot reperta uni adsignet. Nam variæ hoc nomine donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenset Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere suæ malunt. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleusinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia, indeque Ἀλαλκομενηΐς est vocata: uti quia est genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eo dicta est Τριτογένεια & *Tritonia*. Hæc si sunt, fuerit ea Isaaci, & Jacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam sententia est Eusebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, secundum Apollonii scholiasten, Bœotiæ, Thessaliæ, & Libyæ. Postremo horum tribuit quoque Statius Papinius. lib. 11. Thebaid.

— Seu tu Libyco Tritone repexas
Læta comas.

Sed parum credibile est, inter Libyas, & Græcos, tam vasto mari discretos, tantam antiquissimis temporibus conjunctionem animorum fuisse, ut Græci inter Deos Libyssam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere sit opus, si geminus sit Trito in Græcia, & utrobique tantopere culta sit Minerva: At de gentium hac diva satis.

Nunc de Junone dicamus: quam apud se natam prædicant Cretenses: ut, præter alios, testis est Diodorus in v. Qui & refert nuptias ejus cum

Jove

Jove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem: ubi postea conditum fuit Junonis fanum, festumque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείην * vocat. Pluraque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat. Ubi sic vetus interpres: Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τετράφθαι τὴν Ἥραν. *Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Juno, cum virgo esset, fuerit educata.* Itaque & Isidorus l. VIII. Orig. c. XI. ait Junonem fuisse mulierē Samiam, sed in Deos postea relatam. Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Joves, ut superiùs ostensum, sic Junones item multæ. Quarum ætates magna ex parte sui Joves ostendunt. Argiva quidem Juno Io fuit: quæ cum Junone cœlesti, & in ea, colebatur: quod ex parte expositum antea, & plenius postea explicabitur.

* *Argivam.*

Proximus esto Vestæ locus, vel ob cultus vetustatem, & summam quam in eo sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent, ut refert Diodorus in v. Atque addit: Λέγεται δὲ Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθῆναι, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν. *Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam, & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificij cultum esse adeptam.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabilis? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam, sic filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio: qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam à filii nomine Henochiam appellavit: ut est Genes. IV. 17. Magis verisimilia adferant, qui possunt. Mihi proprium etiam inventum eo minus placet, quia Vesta potius foci, imprimis publici, præses erat: architecturæ autem præerat Pallas: de quo Maro Ecl. II.

--- Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat.

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo: Φησὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν, καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, εὐτεχνίας πέρι· καὶ τὸν μὲν Ποσειδῶ ταῦρόν τινα ἀναπλάσαι, τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οἰκίαν ἐπινοῆσαι· *Fabula enim ait, Minervam & Neptunum ac Vulcanum contendisse de artificio: ac Neptunum quidē efformasse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eo inclino, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quàm naturale: de quo pleniùs libro dicam proximo.

tant. Eo alii Adamum ipsum, amore ejus captum prædicant. Imò, si fidem his habemus, illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt isti, ab Eva fuit separatus, concubuit cum Naama, uti & Ohereth, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has esse dæmonum ex Adamo matres. Sed sunt ista tam insulsa, ut ea posuisse, sit eadem refutasse. Alii igitur, ut in Bereshith Rabba legas, eo censent commemorari à Mose, quia fuerit uxor Noe: ex qua is genuerit Sem, Cham, Japhet. Sed cum Noema fuerit septima à Caino; sic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipse Jesus Christus, ex Caino descenderit. Id cum animus abhorreat putare, credere malo, omnem Caini progeniem diluvio interiisse. Quare etsi incertum sit, qua de caussa Moses Noema nomen expresserit: maximè tamen verisimilis est eorum sententia, qui quia jungitur tribus præclaræ rei inventoribus, Jabel, Iubal, & Tubalcain, eo & ipsam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum femina dignius est texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuisse, sed feminas: nec repertum hoc à gentibus viro tributum, sed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit, ubi varia ejus inventa refert, atque in his reponit, τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευήν, *rationem conficiendarum vestium.* Solùm in eo peccat Diodorus, quod tot reperta uni adsignet. Nam variæ hoc nomine donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenset Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere suæ malunt. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleusinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia, indeque Ἀλαλκομενηὶς est vocata: uti quia est genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eo dicta est Τριτογένεια & *Tritonia*. Hæc si sunt, fuerit ea Isaaci, & Jacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam sententia est Eusebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, secundum Apollonii scholiasten, Bœotiæ, Thessaliæ, & Libyæ. Postremo horum tribuit quoque Statius Papinius. lib. 11. Thebaid.

— Seu tu Libyco Tritone repexas
Læta comas.

Sed parum credibile est, inter Libyas, & Græcos, tam vasto mari discretos, tantam antiquissimis temporibus conjunctionem animorum fuisse, ut Græci inter Deos Libyssam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere st opus, si geminus sit Trito in Græcia, & utrobique tantoperè culta sit Minerva? At de gentium hac diva satis.

Nunc de Junone dicamus: quam apud se natam prædicant Cretenses: ut, præter alios, testis est Diodorus in v. Qui & refert nuptias ejus cum

Jove

Jove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem: ubi postea conditum fuit Junonis fanum, festumque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείην * vocat. Pluraque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat, Ubi sic vetus interpres: Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τετράφθαι τὴν Ἥραν. *Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Juno, cum virgo esset, fuerit educata.* Itaque & Isidorus l. VIII. Orig. c XI. ait Junonem fuisse mulierẽ Samiam, sed in Deos postea relatam. Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Joves, ut superiùs ostensum, sic Junones item multæ. Quarum ætates magna ex parte sui Joves ostendunt. Argiva quidem Juno Io fuit: quæ cum Junone cœlesti, & in ea, colebatur: quod ex parte expositum antea, & plenius postea explicabitur.

* Argivam.

Proximus esto Vestæ locus, vel ob cultus vetustatem, & summam quam in eo sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent, ut refert Diodorus in V. Atque addit: Λέγεται δὲ Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθῆναι, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν. *Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam, & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificij cultum esse adeptam.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabilis? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam, sic filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio: qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam à filii nomine Henochiam appellavit: ut est Genes. IV. 17. Magis verisimilia adferant, qui possunt. Mihi proprium etiam inventum eo minus placet, quia Vesta potius foci, imprimis publici, præses erat: architecturæ autem præerat Pallas: de quo Maro Ecl. II.

--- Pallas, quas condidit arces,

Ipsa colat.

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo: Φησὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν, καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, εὐτεχνίας πέρι· καὶ τὸν μὲν Ποσειδῶ ταῦρόν τινα ἀναπλάσασθαι, τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οἰκίαν ἐπινοῆσαι· *Fabula enim ait, Minervam & Neptunnum ac Vulcanum contendisse de artificio: ac Neptunnum quidẽ efformasse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eo inclino, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quàm naturale: de quo pleniùs libro dicam proximo:

Ceres unde hoc nomen acceperit, in naturæ cultu dicam. Neque enim hoc habuit nomen, dum in hominibus ageret, sed aliud, quod intercidit: uti & filia ejus, cujus vetus vocabulum quia effari non liceret, eo ἄῤῥητος κόρη ‡ dicta est à Carcino, poeta tragico. Nempe in Deos relatis nomina mutabantur: quomodo, quæ antea Ino, vocata est Leucothea, vel Matuta, Romulus item Quirinus. Cur ea Deorum numero adscripta sit, docet his verbis Plinius lib. VII. Nat. histor. cap. LVI. *Ceres* (docuit) *frumenta, cum antea glande vescerentur, eadem molere, & conficere* (panem) *in Attica, Italia, & Sicilia: ob id Dea judicata.* Ubi videmus principem Atticæ locum dari. Et favet huic sententiæ Lucretius lib. VI.

‡ non nominanda virgo.

Prima frugiferos fœtus mortalibus ægris

Dediderunt quondam præclaro nomine Athenæ,

Et recreaverunt vitam, legesque crearunt,

Nec obscura est ratio, cur eidem & frugum inventio, & legislatio, tribuatur. Nam postquam glandibus vesci homines desiere: necesse fuit agros discerni ad conserendum: unde jura nata sunt. Hanc rationem adducit etiam Servius in illud Maronis IV. Æn.

— Mactant lectas de more bidentes.

Legiferæ Cereris.

Ubi Legiferam vocat, ut Græci θεσμοφόρον, unde factum θεσμοφόρια, memoratum Aristophani, Demostheni, Isæo, & cui non veterum.

Utrumque repertum etiam junxit M. Tullius. Act. VII. in Verrem. Item Ovidius V. Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,

Prima dedit fruges, alimentaq; mitia terris,

Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Docuit verò Eleusinios frugum sationem ac leges, cum in Atticam venisset ad filiam quærendam. Tum eam à Celeo, Eleusinis rege hospitio exceptam, ait Apollodorus lib. I. Biblioth. Ac similiter Menander rhetor, & scholiastes Hephæstionis, ubi de Iambico versu, ac Iambe, Celei famula, agit. Hujus filius, ex plurium sententia, Triptolemus fuit, quem Ceres, ut beneficium patri rependeret, frugum docuit sationem. Is postea longâ navi, ut Philochorus ait, frumentum urbibus distribuit. Quo occasionem dedit fabulæ, quod serpente sit vectus alato. Nam navis longitudo, serpentem, vela autem visa sunt alas referre. Quamquam & draco potuerit esse παράσημον* navis. Cereris ætatem ex Celei & Triptolemi temporibus cognoscimus. Sed de eo jam diximus, cùm superiùs de Atticis heroibus videremus. At falso gloriabantur Athenienses, à se fruges repertas. Quos rectè refellit Diodorus in quincto. Nam quomodo primi

* insigne.

mi eas invenerint, cum aliunde illatæ sunt, quas ferrent: Verisimile autem, deportatas eò è Sicilia. Nam, ut Cicero ait actione VI. in Verrem, *constat ex antiquissimis Græcorum literis atq; monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri, & Libero, consecratam.* Communis etiam opinio est, in Sicilia raptam esse Proserpinam: idque cum se oblectaret colligendis floribus in prato Ennæo: qua de re sic M. Tullius Verr. VI. *Nam & natas esse has his in locis Deas, & fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, & raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam putant, ex Ennensium nemore: qui locus, quod in media est Sicilia situs, umbilicus Siciliæ nominatur.* Pluribusque locum, ubi rapta est, postea describit. Consentit Diodorus lib. V. Plutarchus in Timoleonte, ac è nostris Clemens in Protreptico, & Arnobius l. V. Cùm verò Tullius, ut vidimus, dicat Cererem, & Proserpinam, in Sicilia fuisse natas: verisimile est homines Atticos à Cerere, heroina Sicula modum illum sationis edoctos, qui in Sicilia multo antè obtineret. Quare nō audio Cretenses, qui, ut Diodorus in V. ait, Cererem tradunt apud se natam, inde in Atticam, hinc in Siciliam, denique in Ægyptum profectam: & quia omnes isti sationem frugum à Cretensi hac heroina didicissent, eò à morte divinis illam honoribus coluisse. In quo bis minimum peccant: primùm quòd Siculos putant post Athenienses accepisse fruges: deinde, ac imprimis, quod etiam Ægyptios post eos frugibus usos arbitrantur. Nec enim Athenienses ipsi diffitentur, summùm sub Cranao rege Cererem in Atticam venisse. At eo prior Cecrops rex Mosi fuit æqualis. Quanto autem prius frumento Ægyptus usa sit, constare potest ex Josephi Historia apud Mosem. Imo & antea in frugum penuria è Cananæa eo profugit patriarcha Abrahamus, ut est Genes. XII. 10. Et sanè quis Europæos credat sationem frumenti scisse ante Ægyptum terram tam frugiferam, tam vicinam Asiæ, nec multo post diluvium à Noachi posteris cultam: unde & à Chamo ejus filio, terra Cham, à Chami filio, terra Misraim, vocatur in Scripturis: ut inferius dicemus. Quanto igitur credibilius, & Cretenses, & Siculos, & Athenienses, beneficium hoc debere Ægyptiis! Apud quos rex Osiris, & Isis regina, tum sationem docuisse frumenti, tum leges de agrorum discretione, ob Nili inundationem annuam, tulisse dicuntur. Ad horum exemplum sacra sua instituerunt Græci in honorem seu Siculæ Cereris, seu Ægyptiæ Isidos. Imò satis est verisimile, eandem esse Cererem ac Isidem, ut ab Ægyptiis traditum fuit. Diodorus in V. Αἰγύπτιοι μὲν γὰρ λέγουσι τήν τε Δήμητραν καὶ τὴν Ἶσιν αὐτὴν εἶναι, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐνεγκεῖν πρώτην τὸ σπέρμα. *Ægyptii dicunt, eandem esse Cererem ac Isidē primamq; hanc semina intulisse Ægypto.* Valdeque hanc sententiam firmat, quod Cereris sacra apud Athenienses tantopere convenirent cum sacris

Isiacis: ut inferius ostendam. Quid mirum? quando Danai filiæ hæc sacra edocuere mulieres Pelasgas: de quo credere debemus Herodoto in Euterpe. Danaus autem ex Ægypto Argos venit, quo tempore regnaret apud Athenienses quartus rex Erichthonius. Græcorum igitur Ceres eadem ac regina Isis: vel si id Siculis concedi postulamus, ut Græcorum Ceres heroina fuerit Sicula, multo saltem posterior fuerit Iside: cujus sacra adaptarint Græci Cereri suæ, præeuntibus sive Danai filiabus, ut dicebamus, sive, ut alii malunt, Diocle, & Eumolpo Thrace: ubi, ut tempora conveniant, (nam à Cerere hos sacra edoctos ajunt) intelligendus junior Eumolpus, de quo vetus scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum.

Supersunt ex Deabus Consentibus duæ divæ moribus admodum contrariis, Diana virginitate gaudens, & Venus, vulgivagos amans amores.

Diana, sive, ut Græci dicunt, Ἄρτεμις, virgo fuit Cressa, Eubuli filia, venationi addictissima, eoque post mortem culta cum Diana, hoc est, Luna, & communi propterea nomine appellata. Hæc aliter Βριτόμαρτις dicitur à Cretensibus, teste Hesychio. Id nomen legas apud Callimachum hymno Dianæ, Strabonem lib. x. & alios. Significat *dulcem virginem*, teste Solino cap. XVIII. Prior pars βριτὺ: de qua Hesychius: Βριτὺ, τὸ γλυκὺ, ὡς Κρῆτες. Altera μάρτις, *virgo*: ex ὁμαρτις, ut videtur, quia ὁμαρτεῖ τῇ μητρὶ, *matrem comitetur ac sequatur*: ut παρθένος, παρὰ τὸ περιθεῖν τῇ μητρί, *quia matrem circumcurset*, Belgis etiam famula, **maerte**; nec tamen, ut puto, ex μάρτις, quomodo eandem **maget**, vel **maegt**, hoc est παρθένον vocamus: sed à sollicitudine Marthæ, de qua Evangelistæ. Nec βριτόμαρτις modo, sed & Δίκτυννα, Cretensibus vocabatur. Quod & Palæphatus refert. Ejus nominis ratio gemina adducitur. Una est, quia invenerit casses venatorios. At δίκτυα, *retia*; quomodo Dictynna sit *retiaria*. Altera autem, quia cum fugeret violentiam Minois regis, sese præcipitans de monte inciderit in retia, quæ jecerant piscatores. Priorem nominis rationem leges apud Diodorum in quincto: imò & alteram: sed ut refellat. Probat autem eam Pausanias in Corinthiacis. Atque addit ille, uti Cretensis est *Britomartis*, & *Dictynna*, ita ab Æginetis Ἀφαίαν nuncupari. Eandem esse, testis etiam Hesychius: imò & Antoninus Liberalis, cap XL. ubi itidem legas, ut cum Minos amore ejus captus insequeretur, illa fugiens; à piscatoribus sub retibus sit occultata, atque ex eo *Dictynna* sit nomen. Sed neque prætereundus illustris Maronis, seu alterius, in Ciri locus: qui corruptissimè legitur vulgo; sed apponam, prout eum feliciter restituit Josephus Scaliger,

Nunquam tam obnixè fugiens Minois amores
Præceps aëreis speculâ de montis abisses:

Unde

Unde alii fugisse ferunt, & nomen Aphææ
Virginis assignant: alii, quò notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.

Ubi videmus, ut poëta eam sit opinionem secutus, quam Pausanias adfert de Britomarti sive Dictynna sese præcipitante de monte. Eum montem vocatum Dictam, Callimachus retulit hymno in Dianam. Sed nonnullis improbari hoc Strabo ait in x. idque quia illa Dictynnæ appellatio sit à Cydoniatis: mons autem Dictæ longissimè à Cydoniatis absit. Atqui illi sic potest occurri, non esse Cydoniorum tantùm appellationem, sed omnium Cretensium, & quando Cydones sive Cydoniatæ soli nominantur, id fieri κατὰ συνεκδοχὴν, quia species sive pars ponitur pro toto. Aliter autem diluere conatur Diodorus Siculus. Ait is, adversari hoc moribus regis Minois, ut vim inferre voluerit honestæ præclaræque adeo natæ virgini: quippe qui ab omnibus justitiæ nomine commendetur. Notum, ut propterea poetæ sint commenti, eum cum Æaco, & Rhadamantho, judicia apud inferos exercere. Sed hæc quoque infirma sunt. Nam confundit Diodorus Minoas duos: quorum uterque in Creta regnavit: uti ostensum nobis, cum de Jove Cretico tractaremus. Sic igitur statuimus, adamatam Britomartim à seniori Minoe: ac quia tantæ fuisset pudicitiæ, ut omnes omnium, etiam regis Minois, impudicos sperneret amores, eo post excessum in Deas relatam; quoniam autem Dianam venatricem coluisset, imò casses venatorum reperisset, eodem Cretenses illam & nomine, & fano, & cultu, quo Dianam, coluisse. Diana enim venationi præest, quia venationes nocturnæ lumine egent Lunari.

Sub Veneris nomine Cyprii colue re amicam vel concubinam Cinyræ, regis Cyprii, quem Cecropis ætate, vel paullo post vixisse, colligo ex Apollodori libro III. At Cecropem Mosi fuisse æqualem, satis convenit. Primus autem Cinyras fuit, qui hanc Cypriam Venerem referret in Deos: ut prodidit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, & Theodoretus lib. III. de Curatione Græc. Affect. Non uxorem tamen, sed scortillum ejus fuisse, arguit etiam cognomentum φιλομήδης, quasi dicas *genitalium amantem*. Nam Græcis ea μήδεα, teste Hesychio. Idem firmat ritus ille, quo nummus offerretur ab initiatis, ut amator meretrici solet. Ejusdem est generis, quod in sacris ejus ostenderentur salis pugillus, & phallus sive veretrum. Prius inde erat, quod salis esus faciat salaces. Phallus autem συνουσίας * erat symbolum. Paphi vixisse, dum inter homines ageret, ait Isidorus lib. VIII. Orig. cap. XI. Et favet, quod apud Clementem l. X. Recognitionum ‡ legere sit, Cypriæ Veneris sepulchrum in Cypro fuisse.

* *concubitus.* ‡ *fol. 110. edit. Semaiana an. 1569.*

CAPUT

CAPUT XVIII.

A Diis Consentibus ad alios itur Selectos. Quàm variè Romani interpretentur vocabulum Genii. *Varia allata, quibus comprobari videatur, Janum esse Noe: qui &* Xysithus *vocatus à gentibus: Verisimilius interim esse, Janū esse Javan, patrem Jaonum, sive Jonum. Horum dialectum cum Dorica obtinere principatum. Romanos sacra sua accepisse ab Albanis, Sabinis, Thuscis. Saturnum videri Adamum, tum ob ea, quæ de aureo seculo sub Saturno fabulantur: tum quia gentiles ipsi confiteantur, ante Saturnum hominem fuisse neminem: tum ob multa adeò, in quibus historia Saturni, & Adami conveniant. De Saturnalitia servorum libertate. In Saturno, & filiis umbram conspici doctrina de Noacho cum liberis. Pluto cur* Agesilaus *dictus, Noachum etiam adumbratum in Prometheo sub quo diluvium dicitur contigisse: sed præter eum alios celebrari à poetis. An & Saturnus intelligatur in Abrahamo patriarcha, sacrificare parato filium unigenitum. Eusebius emendatus.*

HAbemus de XII. Diis Consentibus: sequitur de iis, qui licet in Consentibus non sint, in Selectis tamen numerantur. Quales sunt octo, tres corporales, Sol, Luna, Tellus, de quibus libro proximo: quinque item spirituales, Genius, Ianus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Genii vox variè à Romanis accipitur. Est cum intelligunt animam corpori conjunctam humano. Unde dixere, genium unà gigni nobiscum: ut videre est apud Censorinum de die natali cap. III. Sic sumitur, cum dicimur, *genio indulgere*, vel *eum defrudare*. Ea significatio non est hujus loci, quia agimus nunc de spiritu à corpore libero. Est item cum genius ponitur pro anima defuncti. Hinc Servius in VI. Æn. *Genios* interpretatur *manes*. Imò, ut Censorinus inquit, *Eundem esse genium ac Larem, multi veteres memoriæ prodiderunt: in queis etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigitamentis scriptum reliquit.* Verùm de Manibus ac Laribus universè diximus antea: particulatim autem nunc tractamus de manibus eorum, quos inter Deos publica adscivit auctoritas. Præterea genios dixere spiritus custodes, quos Deus, vel observatores homini apposuit, vel tutelæ præfecit loci, præcipuè urbis, vel regionis. Hinc Servius in *I. Georg. Genium dicebant antiqui naturalem Deum unicujusque loci, vel rei, aut hominis.* Qui hominis est, is Ammiano Marcellino l. XXI. dicitur: *Genius tutelæ salutis appositus.* Hic est, —*genius, natale comes qui temperat astrum*: ut Horatius* describit. Qualis generali quidem nomine, seu viro, seu feminæ additus, *genius* vocatur: sed particulatim appositus feminæ, dicitur † *Juno*, Loci verò Deos genios appellari, indicat Festus. Unde veteres quædam inscriptiones, LOCI HUIUS GENIO. Et Apud Arnobium lib. I. *Civitatum*

* *lib. 2 epist. 2.*
† *Sen. ep. 110. Plin. Hist. l. 2. 6. 7. Iun. Philarg. in Ecl. IV. & ex eo Politian.*

tatum genios. Etiam Claudianus epist. ad Severam, *regni genium* dixit. Symmachus quoque Relatione ad Valentin. Theodos. & Arcad. *Ut animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur.* De quibus dictum antea, cum de angelorum natura, officio, & cultu ageremus. Quamobrem non est, quod hic de Genio plura quis exspectet. Ad cæteros igitur pergam Deos Selectos.

De Jano multorum ea opinio est, hunc Noë esse. Et favet vocabulum, quod vicinum est voci יין, *jain*, id est, *vinum*. Imò & ab יין Græci dixere οἶνον, Æoles Ϝοῖνον, unde Latini, extrito o, *vinum*. Noë vinum reperisse, jam antea diximus. Pro eadem opinione est, quod Janus fingitur bifrons; quia & priorem viderit mundum, & illum post diluvium. Item quòd Latium, (ubi Janum esse cultum constat, unde & parti veteris Romæ nomen erat *Ianiculi*) Oenotria tellus vocabatur: Οἰνωτρία enim ab οἴνος ‡. Etiam quia Noë initium erat alterum generis humani, eò illi sub Jani nomine rerum initia dicarint. Itaque initio ædium nomen datum *januæ*: initio mensium, *Januario*. Forte & eo referendum, quòd Alexandro Polyhistori, & Abydeno, diluvii universalis historiam narrantibus, Noë dicitur Xysuthrus: ut est apud B. Cyrillum initio libri primi contra Julianum desertorem: atque addit, Assyriam vocem videri. Nec adverser, quandoquidem vicina vox זיז, *ziz*, unde מְזוּזָה, mezuza, *postis, limen*. Habes Deuter. VI, 9. A *ziz*, vel *zus*, quatenus *postis*, vel *liminis*, habet significationem, per ἀναδίπλωσιν fuerit *Xisuthrus*: atque ita dictus sit Noë, tanquam postis, sive limen, vel janua, hoc est, primordium omnium, qui ab diluvio fuere, sunt, vel erunt.

‡ *vinum.*

Etsi verò opinionem hanc nolim improbare: potius tamen Janus vitur esse יון Javan, filius Japeti, Europæorum parentis: unde Horatio * dicimur, *Japeti genus.* Atque uti Japetus Europæorum, ita Javan Græcorum origo erat. Imò & nomen ab eo Jonibus: Græci autem veteres in Jones, & Dores, dividebantur: Attici ad Jones pertinent: unde mari inter Italiam, & Græciam, Jonio nomen. Æoles verò ad Dores referuntur: unde Pindarus, quem constat Doricè scripsisse, ait se canere Αἰολνίδι μολπῆ †. Ut duæ sint principes dialecti Communis enim lingua non est propria dialectus; sed accidunt ei dialecti. Qui autem Ἴωνες vulgo, hi primitus Ἰάονες vocabantur. Unde Homerus Iliad. N ‡:

* *lib. 1. od. 3.*

† *Æolico cantu.*

‡ *vers. 685.*

> Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
>
> *Illic autem Bœoti, & Iaones longis vestibus.*

Quo ipso Strabo in IX. adstruxit, quemadmodum Ἰωνία primò dicta Ἰὰς sic Ἴωνας prius nuncupatos Ἰάονας. Ex Ἰάων igitur, sive obliquo Ἰάονος sit *Iaonus.* Solent enim Latini rectos formare ex obliquis; ut à κυνὸς *canis.* Ex

Ioanus autem *Ianus*; simili syncope, ac ex Ἰάων, Ἴων. Pro Ἰάων autem Æoles dixere Ἰάϝων, cum digamma: ut ὄϝις, pro ὄις, unde *ovis*. Ac Ἰάϝων propius accedit ad Hebræum *Iavan*. Nihil verò refert, utrum *Ianus* factum dicas ex *Ioanus*, vel *Iavonus*, aut *Iavanus*. Sufficit, quòd, ut Noë fons & caput omnium fuit; ejus autem filius Japetus origo erat Europæorum: ita in Europæis nepos Javan, tum Græcorum, tum Latinorum, fuerit parens. Quamquam nec fortasse opus sit recurrere ad Græcos; modò Latini à Thuscis, Thusci ab Asiaticis, hoc numen acceperint. Quæcunque enim sacra habuere Romani, ea vel habuere ab Albanis, qui à Phrygibus oriundi: vel ab Osca Sabinorum gente; quos aliqui, quasi *Sebinos*, ἀπὸ τοῦ σέβειν* dici putarunt; teste Plinio lib. III. Hist. Nat. cap. XII. & Festo Pompejo: vel à Thuscis; quos quasi θυοσκόους† ἀπὸ τοῦ θύειν‡, ob sacrificiorum frequentiam, dictos esse, censet Servius X. Æn. & Isidorus inde libro XIV. Orig. cap. IV. Thuscos autem ex Asia venisse, ibidem indicat Servius: ut qui dicat, eos ex Mæonia in Italiam profectos.

* *colendo Deos*
† *sacrificos.*
‡ *à sacrificando.*

Atq; ex his cognoscere est, unde Romani acceperint Iani numen. Cum verò scirent, reges antiquis solere temporibus inseri ordinibus Deorum: facilè sibi persuaserunt, Janum esse veterem Latii regem: quam sententiam etiam secutus est Junianus Justinus Philippicæ ex Trogo historiæ lib. XLIII. Sed si Janus est Javan, parum est verisimile posuisse in Latio sedem. Potius seu Asiatici, seu Græci, hoc Javani sive Jani numen in Thusciam, vel Latium intulerint.

Qui Janum Italiæ regem fuisse volunt, pro se adferunt, quòd Janiculum condiderit: ut ait Maro lib. VIII. & Macrob. lib. I. Sat. cap. VII. Sed potius Janiculum ex eo nomen acceperit, quia olim in Jani fuerit tutela. Quamquam ut Janiculum exstruxerit, sic quoq; homo fuerit, eoque rectè à nobis inter illos ex hominibus in Deorum numerum relatos, tribuatur locus.

De Jano satis dictum: deinceps ad Saturnum transeamus. Quem Adamum esse statuimus. Atque hoc ut melius perspiciatur; considerabimus, quantopere ea, quæ de aurea Saturni ætate fabulantur poetæ, conveniant primæ primi hominis ætati: quam graphicè admodum depinxit nobis poetarum ingeniosissimus*:

* *1. Met.*

Aurea prima sata est ætas: quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem, rectumque colebat.
Nondum præcipites cingebant oppida fossæ:
Non galea, non ensis erat. Addit deinde:
Ipsa quoque immunis, rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se dabat omnia tellus:
Contentique cibis nullo cogente creatis

Arbu-

Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant.
Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat.

Quàm bellè ea conveniunt hominis statui in paradiso! Ut mihi quidem dubium sit nullum, quin ex traditione aliqua hæc hauserint poetæ. Nempe prima hominum ætas in poetis est eadem, ac prima in Scripturis; eoque Saturnus est idem, ac Adamus. Saturnum enim non aliud, quam hominem, fuisse; ne gentium quidem historici negare ausi unquam fuerunt. Advocare eos omnes longum foret: contentus nunc ero locupletissimo teste, Tertulliano; cui etiam hac parte subscribunt Minucius Felix in Octavio, & Lactantius lib. I. de falsa relig. cap. XIII. Verba gravissimi illius scriptoris, (Tertullianum dico) hujusmodi sunt Apologetici cap. X. *Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud, quam hominem, promulgaverunt.* Si omnes gentium Dii fuere homines; nec ante Saturnum ullus gentium Deus fuit: quis Saturnus sit, nisi Adamus, ante quem homo non fuit? Quid mirum igitur, si tam multa, quæ conveniebant Adamo, gentiles tribuerint Saturno? Quod nomen tum meruit Adamus, cum pudore nuditatis * se absconderet à facie Domini. Nam *satar* Hebræis *latere*: ut *Saturnus* idem sit ac *Latius*: unde terra, quæ veteri lingua dicta est *Saturnia*, *Latium* etiam vocabatur: ut ex Marone, & aliis discimus. Imperium igitur, quod primus obtinuit Saturnus, imperium est illud, quod primus obtinuit Adamus: cum ei, & uxori Dominus dixisset †, *Replete terram, & subjicite terram, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cœli, & universis animantibus, quæ moventur super terram.* Sed excidit hoc dominio Adamus; imò paradiso est exactus: atque ita finem habet primæva felicitas. Etiam imperio excidit Saturnus; quippe regno expulsus: atque ita finem seculum habet aureum. Postea Adamus factus est agricola, & agriculturam docuit suos. Primus etiam Saturnus invenisse ac docuisse dicitur agriculturam: unde & cum falce messoria fingebatur: & à Latinè tantum gnaris à satione ita dici putabatur. Quid quòd ne natales quidem discordant? Adamus Dei filius vocatur †: quia non alium agnosceret patrem, quàm cœlestem. Etiam Cœli filius fuisse dicitur Saturnus. Adamus formatus ex argilla, & pulvere terræ. Saturno quoque mater tribuitur Tellus, non ab Hesiodo modò; sed in hymnis etiam, sive potius Initiis, quæ Orpheo tribuuntur, cum * Onomacriti sint.

* Genes. 3, 10.

† Genes. 1, 28.

† Luc. 3, 38.

* Titianus, & Suidas.

Idem ostendit cultus ratio apud Græcos, & Romanos. Ut quod mense Decembri XVI. Kalend. qui dies Saturnalium erat Romanis, servi libertate fruebantur. Imò per id tempus servis accumbentibus Domini ministrabant. Quod ostendunt hi Attii versus apud Macrobium Saturnalium lib. I. cap VII.

*Maxima pars Grajûm Saturno, & maximè * Athenæ,*
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Eumque † diem celebrant: per agros urbesque fere ‡ omnes
*Exercent epulas * læti: famulosque procurant*
Quisque suos: nostrique itidem. Et mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli † epulentur ibidem.

* *al.* maximæ.

† *vel* ἀρχαικῶς imque: *quod Isacius Pontanus malebat.*

‡ *vel* urbesq; per omnes: *ut in Anglicano codice reperit Pontanus. Sed malim* fere, *quia non ubique ea consuetudo.*

* *al.* epulis.

† *qui hiatum poetis veteribus usitatum refugiunt, malunt*, famuli tum.

Atque hoc *libertatem Decembrem* vocat Horatius Sat. VII. lib. II. Clarè etiam hanc consuetudinem referunt Athenæus in XIV. & Dio lib. LVIII. Nempe ratio proclivis ex mixto hoc cultu Naturæ, & Adami. Nam natura omnes liberi nascimur: eoque antiquissimis temporibus, quibus naturæ sequebantur ductum, homines servitio aut libertate minimè distinguebantur. Rationem hanc in Trogi epitome adfert Justinus lib. XLIII. *Rex Saturnus tanta justitia fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privatæ rei habuerit: sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cujus exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant.* Ac similiter Saturnus ipse loquitur apud Lucianum ἐν τοῖς πρὸς Κρόνον dialogo I. Καὶ δὴ καὶ τοῦτο ἀπανταχοῦ κρότος, καὶ ᾠδὴ, καὶ παιδιὰ καὶ ἰσοτιμία πᾶσι καὶ δούλοις, καὶ ἐλευθέροις. οὐδεὶς γὰρ ἐπ' ἐμοῦ δοῦλος ἦν. *Ac propterea ubique plausus, & cantus, & ludus, & æqualitas honoris, omnibus tum servis, tum liberis. Nullus enim me regnante erat servus.*

Præterea in Saturno conservatæ nobis reliquiæ quædam de patriarcha Noe. Nimirum videbant, ut Adamus omnium, excepto nemine, origo est: ita Noe primum esse omnium, qui post cataclysmum vixere. Adam habuit imperium totius orbis. Habuit & Noë cum sua familia. Saturni tres filii dicuntur. Totidem sunt Noachi. Distribuere illi inter se orbis imperium. Hi item, vel eorum posteri, divisere orbem universum. Nec ejus divisionis memoriam penitus inter gentes esse exstinctam, ostendunt verba Euhemeri in sacra historia ab Ennio translata: *Iupiter imperium Neptuno dat maris ac insulis omnibus, & quæ loca secundum mare essent, omnibus regnaret.* Citat Lactantius lib. I. de falsa relig. cap XI. Atque idem Lactantius paullo ante sic scripserat: *Ita partiti sortitique sunt, ut Orientis imperium Iovi cederet; Plutoni, cui nomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret; eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior*

rior esse videatur. Ubi quòd Orcum ait vocatum *Agesilaum*, id quoque ex Athenæi tertio constat. Sed sic dictus à poetis, quia πάντας ἄγει λαὸς, *omnes agat populos*. Ut hæc appellatio non videatur Plutonis, quatenus hominē; sed quatenus naturam notat hominum, quibus omnibus moriendum. Verum autem Plutonis nomen, si consistimus in tripartita orbis divisione, unius fuerit è liberis Noachi: non Semi quidem, cui Oriens obtigit; sed vel Chami, unde Ægyptii & Libyes; vel Japeti, à quo Europæi. Nam cuncti hi ad Occidentem, ratione Asiaticorum. Commodius tamen Chamum credas Plutonem, tum ob caussas quas antea dixi; tum ut improbus ille sortitus sit nomen inferi numinis. Japetum verò dixeris Neptunum, quia ejus posteri prius occuparunt mare & insulas Asiæ vicinas, quam Europæ continentem. Alia etiam firmandæ huic sententiæ adducit Goropius Becanus. Ipsum adi. Nam, uti Ovidius ait, non omnia fingere Cretenses: ita Becanum dixero, non semper nugari; virum judicii quidem mediocris duntaxat, sed magni ingenii, nec minoris doctrinæ.

Nec propterea existimandum, per Jovis, Neptuni, Plutonis nomina, quando per ea heroes potius, quam naturæ partes, intelliguntur, semper Noachi tres filios signari. Longè enim aliter se rem habere, fidem ea fecerint, quæ superius diximus, cum multos recenseremus Joves, eosque ad tempora sua reduceremus.

Obiter hoc addam, patriarcham Noe non in solo nobis adumbrari Saturno, sed etiam Prometheo: cujus festum Athenis Προμήθεια dictum; in quo certamen lampadum; ara item in Academia, ad quam accendi in certamine hoc lampades solent; uti auctores Harpocration, & Aristophanis scholiastes in Ranas. In Prometheo autem Noe quandoque intelligi, arguit, quod diluvium sub eo contigisse prædicant. Sic enim Diodorus in primo his verbis: Τὸν Νεῖλον φασὶ ῥαγέντα κατακλύσαι πολλὴν τῆς Αἰγύπτου, καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθεῖν, οὗ Προμηθεὺς εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν, διαφθαρέντων σχεδὸν ἁπάντων τῶν κατὰ ταύτην τὴν χώραν. *Nilum ajunt, ruptis aggeribus, magnā Ægypti partem inundasse, maximeque eam partem cui Prometheus cum imperio præerat; cum omnes pene ejus ditionis homines diluvio perirent*. Neque est, quod dicat aliquis, non de universali cataclysmo loqui, sed particulari; ut quem in Ægypto terram Promethei dicat obruisse. Nam, ut Græci suis omnia heroibus tribuunt, ita & suis Ægyptii. Itaque ex diluvio universali fecerunt particulare Ægypti: quale nullum fuit. Scio, ab Eusebio in Chronico canone dici, sub Ogyge fuisse diluvium Ægypti. Sed Ogygium diluvium in Attica, non Ægypto fuit. Uti Deucalioneum postea in Thessalia, Cecrope, vel aliquanto post eum, Cranao in Attica imperium obtinente. Qua de re vide, quæ ex Africano, vel alio, apud Cedrenum legere est.

Quamobrem ſic cenſeo, quæ de Ægypti diluvio ſub Promotheo dicuntur: reliquias quaſdam veteris eſſe traditionis de diluvio ſub Noacho. Nulli quidem melius illa de Promotheo, quam Noë conveniunt. Primum nomen ipſum ſpectemus. Προμηθεὺς eum ſonat, qui ante malum ſapit; uti Ἐπιμηθεὺς, qui ſerò ſapit. Noë autem, divinitus edoctus, diluvium prævidit, ac, credens Deo, ſe, & ſuos ſervavit; incredulis, Epimethei inſtar, ſerò nimis, diluvio jam omnia occupante, ſtultitiam ſuam deplorantibus. Præterea Prometheus condidiſſe dicitur humanū genus. At pater omnium mortalium Noachus. Quæque paulò antè de certamine lampadum dicebamus, nihil aliud ſignificare videntur, quam quod priores ſemper (quomodo loquitur Lucretius in ſecundo) *quaſi curſores vitai lampada tradunt*. Uxor ejus Aſia dicitur, etiam Herodoto in IV. At non alia Noacho uxor, quam Aſia, ſive Aſiatica; omneſque ex terra Aſia originem ducimus. In uno diſcordant, quod Prometheus Japeti dicitur filius. Sed nihil mirum, ſi in ſeculis, tam longè remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit. Nam Japetus, qui eſt Japhet, filius Noachi fuit, Europæorum pater: unde *Japeti genus* dicimur à poeta *: quamquam ille hoc de omni genere humano accipi voluerit. Interea ſic ruderibus in iſtis quoque reliquiæ apparent quædam priſcæ traditionis. Quod nomen habuerit uxor Japeti, ne Moſes quidem prodidit. Quare cum ignoraretur, finxere Græci nomen non ineptum. Nam Heſiodo in Theogonia vocatur Κλυμένη, quaſi κλυτὴν, ſive inclytam mulierem dicas: quippe tot inclytarum Europæ gentium matrem. Itaque facilè mihi perſuadeo, ut plures Ioves, & Hercules, ſic plures fuiſſe Prometheos: quorum Græcis celebratiſſimus Atlantis Aſtrologi pater, à quo & monti nomen attributum. Ad Abrahæ annum CCCCXXXI. refert Euſebius; ad ann. CXI. ante diluvium Deucalionis. Atqui dicitur pater fuiſſe Antæi illius, quicum Hercules decertavit: ubi ſi Hercules Thebanus intelligatur, Prometheus duabus ſolum generationibus anteceſſerit bellum Trojanum. Ut is quidem non poſſit eſſe σύγχρονος ‡ Patriarchæ Abrahami, & longè alius ſit à Noë patriarcha. Sed, ut dixi, plures poetæ in unum confuderunt: quémadmodum, quæ tot Hercules geſſere, ea perperam uni tribuunt Thebano.

* Horat. lib. I. od. 3.

‡ coætaneus.

Fortaſſe & patriarcha Abraham in Saturno colebatur. Pro quò non aliud occurrit, quam locus ille Porphyrii ab Euſebio adductus in primo Præparationis Evangelicæ: Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας (Φοινίκων) καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθεὶς, ἐξ ἐπιχωρίας Νύμφης Ἀνωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ, ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι· κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος, κατέθυσεν. *Saturnus igitur, quem Phœnices Iſraelem nominant,*

quem-

quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecrarunt; cum iis in locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, nomine Anobret, haberet, quem propterea Ieoud dixere vocabulo hodieque unigenam notante lingua Phœnicia, cumque in gravissimum belli periculum regio incidisset; illum ipsum regio ornatum habitu in ara ad hoc exstructa immolavit. Ubi tria hæc dici videmus, Israel esse Phœniciæ regem vetustissimum, eundem ac Saturnum: fuisse Israeli filium μονογενῆ *, unde *Ieoud* dictus sit Phœnicibus: illum esse à parente immolatum. Unde potius hæc originem duxisse arbitremur; quam quod Israelem nepotem confuderit cum avo Abrahamo? cui mandatum, ut sacrificaret Deo filium μονογενῆ. Sic enim est Gen. XXII, 2. *Accipe filium tuum, unicum tuum.* Ubi *unicum* Hebraicè dicit יחיד, *jehid:* quod valde convenit cum Phœnicio *jehoud*. Nempe hæ linguæ sola differebant dialecto. Et sanè in Orphaicis etiam, sive Onomacriticis, Abraham vocatur μονογενής; ubi confunduntur Abraham & Isaac; uti superius Abraham, & Iacob. Hæc arbitror sic satis verisimilia videri. Nolim tamen super istis cum aliquo contendere. Video ipse, quæ jure scrupulum injicere possint. Præcipuè illud, quod parum credibile est, Phœnices pro Deo summo, hoc est Molocho, sive Saturno, habituros Israelem, parentem gentis vicinæ, maximeque exosæ: quod satis sacra testatur historia. Itaque corruptus videtur Eusebii locus, proque Ἰσραὴλ legendum Ἴλ. Occasionem præbuerit errori, quod qui compendio literarũ studerent, sæpius ἰλ pro ἰσραὴλ lineola superinducta exararent. Atqui hic nihil tale erat: quia Phœnicibus *il*, qui Hebræis *el*: quod unum ex decem † Dei nominibus. Eos verò Saturnum, non Israelem, sed Ilum dixisse; ipse nobis auctor Sanchoniathon, idque apud Eusebium hunc, eodem libro. Verba sunt ista: Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν Γῆν. καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δ΄, Ἶλον, τὸν καὶ Κρόνον, καὶ Βίτυλον, καὶ Δαγὼν, ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ἄτλαντα. *Cælus autem, ubi paternum accepit imperium, Tellurem duxit uxorem; ac filios ex ea genuit quatuor; Ilum, qui Saturnus dictus est, & Betylon, & Dagonem, qui aliter Sito, & Atlantem.* Apertior etiam locus iste ejusdem Sanchoniathonis ibidẽ: Οἱ δὲ σύμμαχοι Ἴλου, τοῦ Κρόνου, Ἐλωεὶμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπὶ Κρόνου. *Socii autem Ili, qui idem Saturnus erat, Eloim, quasi Saturnios appellarunt à Saturno.* Ubi Ἐλωείμ, non aliud est, quam Hebræorum אֱלֹהִים, *Elohim:* quomodo subinde angelos, judices, falsos etiam Deos; imò & summum atque unicum Deum, Mosaici operis initio, & passim in Scripturis vocari, vel pueris constat. Atque ad hanc conjecturam, quam certissimam arbitror, in familiari sermone mihi præire memini divinum virum, Hugonem Grotium, illustrissimum regni Suecici, apud Christianissimum regem, legatum.

* *unigenam.*

† *Hieronymus epist. 136. ad Marcellam.*

CAPUT

CAPUT XIX.

Noë esse in Libero cultum: perperam tamen ex Noachi vocabulo nomen Bacchi deduci. Triplex ratio, cur Liber Jovis filius dicatur: una quia omnes sumus filii Dei: altera, quia natus, illegitimè quidem, sed patre praecellenti: tertia quia ipse excellens virtute, & Iove dignus filius. Liber è Jovis femore natus dicitur: quo allusum fortè à Guilielmo Conquaestore: & qua caussa, cur inde editus Liber dicatur. Ætas Liberi Thebani. Διόνυσος *unde nomen acceperit, variè disseritur. Plutonem videri Chamum: atque hoc etiam verisimilius reddi, si Janus sit Noë. Nam quod Ianus bifrons dicitur, optime Noë convenire: & Saturnum, cujus filius Pluto, Phoenicibus creditum bifrontem. Plutonem, si is quidem Chamus, non tam à parente Noë, quam à posteris, in Deos relatum esse. Cur Pluto mortuis praefectus. Plutonis Graecanici aetas ostensa.*

COgnovimus de Saturno. Nunc venio ad Liberum, sive Bacchum. Cum autem multi fuerint Bacchi, primum videamus de antiquissimo: qui & ipse non alius est, quam Noë. Quippe hic primus vites plantavit, vinique conficiendi docuit rationem: ut cognoscere est ex Gen. IX, 26. At hoc inventum Liberi est. Qui iccirco Nasoni in IV. Metam. dicitur,

---- *Lenaeus genialis consitor uvae.*

De eodem sic Diodorus lib. V. ex Cretensium fide loquitur: Διόνυσον δὲ μυθολογοῦσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς περὶ ταύτην ἐργασίας, ἔτι δ' οἰνοποιΐας, καὶ τὰς πολλὰς τῶν ἐκ τῆς ὀπώρας καρπῶν ἀποθησαυρίζειν, καὶ τὰς χρείας καὶ τὰς τροφὰς παρέχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ πολὺν χρόνον. *Qui fabulas ad historiam revocant, tradunt, Liberum invenisse, vitem, & ejus culturam, & vini faciendi modum: praeterea rationem multos fructus autumnales condendi, ut usum & alimentum hominibus praebeant in longum tempus.* Singula horum, praesertim illa de vite, & vino, nulli aequè conveniunt, ac Noacho: ut quin ille sit vetustissimus Liber, minimè dubium videatur. Nec desunt homines eruditi, qui huic sententiae ipsum Bacchi nomen facere arbitrentur. Volunt enim ex נח, *Noach*, esse *Noachus*, hinc *Nachus*, inde *Bachus*, tum *Bacchus*. Sed licet in Baccho Noë cultum putem: tamen haec dura adeo originatio placere nequit. Praesertim cum non videantur Graeci dixisse *Noach*, sed *Noë*. Alterum illud demum in usu esse coepit post introducta Massoritarum puncta. Scio, apud Berosum Annii *Noach*, legi: & Augustinum Steuchum Eugubinum in Recognitione, ut vocat, V. T. ad Gen cap. VI. mirari, integrè Beroso *Noach* dici; corruptè verò *Noë* vocari & LXX. interpretibus, & Latino veteri. Sed ὑποβολιμαῖος * ille Annii Berosus est ejus notae, ac reliquae ejus quisquiliae. Nec corruptum est *Noë*, sed ex *Noach* factum, ut *Thare* ex *Tharach*,

* *suppositicius*

rach, ut *Sue*, ex *Suah*, & similia. Atque ut dixissent Νῶαχ, puto, qui hac parte imitarentur Hebræos, in eo etiam sequerentur, quod siquid addatur post A furtivum, quale illud in *Noach*, A soleant omittere. Quomodo à רוח, *ruach*, id est, *ventus*, *spiritus*, in plurativo est רוחות, *ruchot*, *ventos*: ut Jer, XLIX, 36. non *ruachot*. Similiter igitur, si ad נח, *Noach*, aliquid accedat, perit litera rapta. Eoque inde non Νῶαχος fit, sed Νῶχος. Quam parum autem, si excipias terminationem, qua nihil minus in considerationem venire debet, conveniunt Νῶχος, & Βάκχος! Longè autem verisimilius Bacchi etymon libro adducam proximo.

Quod Liber filius habeatur Jovis, id partim communi nititur ratione, partim singulari. Communis est ea, quòd omnes simus filii Jovis, hoc est Dei. Nam juxta Aratum, Διὸς πάντες γένος ἐσμέν. *Iovis omnes progenies sumus.* Singularis verò ratio est duplex: quarum una excellentiam respicit parentis, altera filii. De priori inde cognoscimus, quia multis liquet exemplis, moris fuisse gentilibus, ut, qui nati essent hominibus regiæ sortis, vel saltem præpotentibus, hi Jovis filii vocarentur: præsertim si probrò lecti essent. Tum enim hoc faciebat ad tegendum generis dedecus. A filii verò virtute ratio petitur, si Jove patre digni viderentur filii. Qualis Alexander Magnus, priusquam dulcis eum fortuna, & Asiaticus inebriavit luxus. Is cum in Ammonitide Jovis esse filius diceretur, modestè hoc interpretatus, Nempe, inquit, Jupiter natura, omnium est pater; sed adoptare optimum quemque solet. Quemadmodum apud Plutarchum legimus in Apophthegmatis Alexandri.

Sed porrò considerandum, quod Liber non Jovis solum filius dicatur, sed Jovis femore prognatus, atque ita bis natus, semel è Semele, semel è Jove. Fabulantur enim * Semelen, cùm octavum jam mensem gestaret uterum, à Junone zelotypa ita persuasam, petiisse à Jove, ut polliceretur, obtenturam, quod postularet: tum illum, ex ejus sententia, per Stygiam jurasse paludem,

* Ovid. III. Met.

Di † cujus jurare timent, & fallere numen.

† Æn. 6.

Illa verò rogasse Jovem, ne accedere ad se more vellet humano, sed eo, quo veniret ad Junonem suam. Tum illum curru suo cum fulmine venisse. Miseram autem Semelen, vel metu inde exanimatam, vel fulmine exustam. Jovem igitur, misericordia pueri tactum, ne una periret, eripuisse illum flammis, suoque insetuisse femori. Atque hoc inter cæteros apud Euripidem legas in Bacchis. Ad quam fabellam scitè allusit Guilielmus Normannus, sive Conquæstor. Cum enim Rothomagi diutius commoranti (id anno fuit CIↃ LXXXVII.) Philippus, Francorum rex, apud suos exprobrasset, sive prominulum ventrem, sive longum belli apparatum; eoque

rogasset, quando tandem esset pariturus: dixisse dicitur, Pariam, sed ut Semele, cum fulmine. Nec multò post longè lateque Francorum terras ferro & incendio vastavit. Quod tamen paullò aliter referunt Matthæi duo, Parisius, & Westmonasteriensis. Quod verò Liber è femore natus dicitur, id more fit poetarum: qui, ut magis admirationi sint, τὰ * κοινὰ καινῶς dicere, & quæ κατὰ μεταφορὰν † prolata, propriè amant intelligere. Omnes enim è femore patris nascimur. Unde etiam in Scripturis legas, liberos è parentis femore egressos. Ut Genes. XLIX, 10. atque alibi crebro. Nempe יָרֵךְ, quod est *femur*, decore pro partibus sumitur, quibus viri sumus. Unde Procopius Gazæus in Genes. XXXII. *Femur ejus emarcuit: Femur*, inquit, *significat semen secundum quod adjuravit servum suum in Mesopotamiam profecturum Abrahamus. Huic concinit & illud oraculum* ‡: *Non deerit dux ex Iuda, nec princeps ex femoribus ejus.* Etsi verò illud Libero cum cæteris commune erat, ut è femore nasceretur: singulari tamen ratione hoc ei competebat, quatenus in eo spectamus Noachum, qui semel natus, more omnium hominũ: postea quasi renatus, cum in arca à Deo fuit conservatus, diluvio aliis pereuntibus. Nihil quidem hæc nativitas altera ad Liberum Thebanum, si intra unius illius historiam consistatur: sed cum uni Thebano tribuantur, quæ plurium erant; negare non possumus, & hoc convenire Thebano, quatenus juxta fabulas, & gentium errorem, in uno plures comprehendimus. Cæteroquin inter vini inventorem Noachum, & Thebanum Liberum, intervallum fit annorum quasi mille. Hoc ita esse, ex ætate Semeles cognoscitur: quæ Bacchi erat mater, Cadmi filia, Agenoris neptis; soror autem tum Agaves, Penthei matris, proavi Iocastæ, quæ mater & uxor Oedipi fuit: tum Polydori, qui unicus Cadmi filius, pater Labdaci fuit; uti hic pater Laii, avus Oedipi, proavus Eteoclis, & Polynicis; qui Thesei & Herculis temporibus claruerunt, una generatione ante excidium Trojanum. Sunt igitur à Labdaco, Liberi amitino, ad Herculem & Theseum generationes tres: puta Laii, Oedipi, Eteoclis. Ac proinde Liber ante excidium Trojanum, quod ab diluvio plus undecim seculis abest, generationibus fuerit quatuor, annis circiter CXX. Atque ex his non operosum sit veriorem discernere opinionem in isto veterum dissensu. Quippe Eusebius sic ad annum Josuæ XVII. (tribuit autem ei annos XXVII.) *Phœnix, & Cadmus, Thebis Ægyptiorum in Syriam profecti, apud Tyrum, & Sidonem, regnaverunt.* Ad annum vero XXXVIII. Othonielis: *Harmonia rapta à Cadmo.* Et XXXIX. *Cadmea condita est.* Et ad I. annum Deboræ cum Baracho: *Secundum quosdam Thebis regnavit Cadmus.* Sepulchrum Liberi fuisse Thebis ostensum, ubi esset discerptus, tradit Clemens Romanus, sive sub hoc nomine alius, in decimo Recognitionum †.

* *res vulgares novo modo.*

† *per translationem.*

‡ *Gen. 49, 10.*

† *fol. & edit. ut supra.*

Verisimile autem est, ut Castori, & Polluci, nomen datum Διοσκούρων, hoc est filiorum Jovis; ita & Bacchum esse Διόνυσον vocatum, quasi dicas *Jovis filium.* Nempe Διόνυσος fit ex Διὸς υἱὸς, σ prius post υ trajecto: ι item trajecto ante υ, sed deinde in ν converso. Ut hæc sententia placeat, eo potissimum compellor, quod *Liber* similiter quasi Jovis liber sive filius vocetur: ut Prosepina dicitur Κόρη sive *Libera*, hoc est, filia. Antiqui enim non minus singulo numero *liberum*, & *liberam* dixere, quam nunc *liberos* in plurativo usurpamus. Nec tamen defugiam alteram etiam nominis caussam

adferre

adferre, quæ jamdudum in mentem venit. Ut Hercules, quia verus pater nesciatur, Jovis dicitur filius: atque idem tamen à vitrico, qui educavit, *Amphuryoniades* nominatur: similiter & Liber, cujus pater itidem ignoratur, Jovis prædicatur filius: pro parente autem sortitus Nisum sive potius Nysum: qui ejus fuit nutritius, imò & postmodo, expeditionem eo in Asiam suscipiente, sive, ut Phœnicibus, quorum coloni erant Thebani, opem ferret, sive, ut alii consanguineæ genti auxiliaretur, solus imperium administravit, idque triennio toto, si credimus Hygino fab. cxxxi. Sunt verò nutritii quasi alteri patres: sicut & nutrices, matres alteræ. Unde Plautus prologo Menæchm. ---- *Ut mater sua*

Non internosse posset, quæ mammam dabat;

Neq; adeo mater ipsa, quæ illos pepererat.

Quare quid si nomen conflatum dicamus ex utroque horum, ut Διόνυσος dicatur quasi *Jovi-Nysus*: quia quodammodo & Jovis & Nysi filius foret?

Impensius interim hæc arriderent, si satis esset exploratum, an Thebanus ille unquam in Oriente bellum gesserit. Longè enim verisimilius est, illa ad Osiridem sive Liberum Ægyptium pertinere: Thebanos autem ea suo Libero, qui multo erat junior, adscripsisse. Hic enim veterum mos erat, quo magis admirandæ essent virtutes eorum, quos in Deos retulissent, varios eximiæ virtutis in unum conflare, unique omnium gesta attribuere; quod difficile non erat in rebus ab ætate sua remotis, & gestis in terris longè dissitis. Qua verò occasione ad Thebanos notitia hujus Ægyptii Liberi pervenerit; exponit Diodorus Siculus in primo. Tradit enim, Ægyptios valde in eo adversatos esse Græcis, quod Liberum Indica expeditione illustrem, & cujus sacra tanto in honore essent apud Ægyptios, apud se natum dicerent; cum Ægyptius Liber, qui idem ac Osiris, longè illum Thebanum Liberum, Cadmi nepotem ætate antecesserit. Idem ait, Orphea Thracem in Ægypto res gestas Ægyptii hujus, item sacra ejus didicisse: posteaque ad suos reducem, cum familiaris esset factus Cadmeis, ut iis gratificaretur, hæc accommodasse Libero, Cadmi ex Semele nepoti. Græcos verò partim antiquorum temporum inscitia, partim quia ad gloriam gentis suæ pertineret, si numen tanto Ægyptiis honore celebratum apud se natum crederetur, lubentes ea sacra recepisse: magnaque apud eos opinionem istam cœpisse incrementa, postquam hæc poetarum natio theatra omnia implevit. Quis verò sit ille Osiris, sive Ægyptius Liber, commodius explicabitur inferius, cum de Diis Ægyptiis dicam, planumque faciam, prope omnia, quæ de Mose legimus in Scripturis, attributa esse Libero: sed ad modum, quo historiæ à fabulatoribus solent corrumpi.

Habemus de Libero. Superest, ut de Plutone agamus: qui cum Saturni

turni filius dicatur; Saturnus autem ille tribus filiis inclytus, qui orbem inter se divisetint, non alius sit ac Noë: Pluto etiam unus ex Noë filiis videtur: puta Chamus, quem in Plutone cultum fuisse, jam antea ostendimus. Et sanè eundem esse, Noë, & Saturnum, facile largientur, qui credunt, Noë esse Janum. Nam Saturnus itidem bifrons Phœnicibus: à quibus, & Ægyptiis, antiquior omnis Græcorum religio profluxit. Si vero Ianus est Noë, vel is bifrons pingitur, quia utrumq; mundum conspexerit; vel ob prudentiam, quia diluvii mala, ut divino monitu præviderit, sic fide effugerit. De Saturno autem & à fronte & à tergo oculato, fidē fecerit Sanchoniathon * his verbis: Τάαυτος ἐπινόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν. *Taautus excogitavit Saturno ejusmodi insigne regni; oculos quaternos, binos in vultu, ac totidem in occipite.* Aliam tamen, quam de Iano sive Noë allatam nobis rationem adfert: nempe quod & vigilando dormierit Saturnus, & dormiendo vigilarit: unde binos ex oculis placidè connivisse: ac similiter ex alis quaternis, quæ humeris appositæ, duas fuisse erectas, duas contractas, ad denotandum, & volando quievisse, & quiescendo volasse. Nec repugno, si cui Phœnicium hoc acumen magis placeat. Solum non video, cur non & ista æquè Noacho, quam mortalium alteri, conveniant. Plutonem verò Saturni filium esse, idem tradit Sanchoniathon: sed addit, ante parentem fatis concessisse, fuisseque ab eo consecratum: quod postremum Noachi integritate foret indignum. Audiamus Sanchoniathonem: Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ. θάνατον δὲ τοῦτον, καὶ Πλούτωνα, Φοίνικες ὀνομάζουσι. *Nec multo post* (Saturnus) *alterum ex Rhea filium, nomine Mouth, vita functum consecrat: quem Phœnices, modò Mortem, modò Plutonem nominant.* Nempe Saturno attributum, quod factum à posteris Plutonis. Quamquam esto sanè, ut Saturnus, non Noachus, rex orbis totius; sed solius Phœniciæ, vel ut Cretenses malunt, rex Cretæ fuerit: nihil id præcipuo repugnat instituto nostro: quia sic quoque Pluto fuerit homo, è rege seu Phœniciæ, seu Cretæ natus. Miretur fortasse aliquis, cur ei sit nomen datum Mortis: ut Sanchoniathon ait. Nihil nunc verisimilius occurrit, quam quod Diodorus Siculus de Plutone scribit lib. v. Τὸν δ᾽ Ἅδην λέγεται τὰ περὶ τὰς ταφὰς καὶ τὰς ἐκφορὰς καὶ τιμὰς τῶν τεθνεώτων καταδεῖξαι, τοῦ πρὸ τοῦ χρόνου μηδεμιᾶς οὔσης ἐπιμελείας περὶ αὐτούς· διὸ καὶ τῶν τετελευτηκότων ὁ θεὸς οὗτος παρείληπται κυριεύειν, ἀπονεμηθείσης τὸ παλαιὸν αὐτῷ τῆς τούτων ἀρχῆς καὶ φροντίδος. *Plutonem verò funerum, & sepulturæ, ac parentationis ritus ostendisse ferunt: cum prius nulla eorum cura tangerentur. Quapropter dictum, potestatem ei esse mortuorum: ac antiquitus ei principatus & cura attributa mortuorum.* Hæc sanè Orientis potius Plutoni conveniunt, quam Græco; cum sine

* apud Euseb. lib. I. de Præpar. Evang.

ſine dubio Græci ab Orientalibus funerandi ritus acceperint. Græcanicum verò appello, illum Proſerpinæ raptu celebrem. Cujus ætatem nunc indagabimus. Proſerpina, quam is rapuit, filia erat heroinæ, quæ populum Atticum docuit ſationem frumenti: ac ab Euſebio ad Joſuæ tempora refertur. Sed vel duos Græciæ Plutones ſtatuere eſt neceſſe; geminum item raptum Proſerpinæ (& ſolent poetæ, ut antea etiam dixi, hiſtorias temporum diverſorum in unum commiſcere) vel ſtatuendum, Aidoneum illum una ſolum ætate vixiſſe ante bellum Trojanum. Fuit enim Aidoneus Moloſſorum rex, ac Theſea tenuit captivum, uſque dum Hercules eum liberavit: quod refert Plutarchus in Theſei vita. Atque hanc etiam ſententiam poſuit Euſebius in Canone Chronico Quod oſtendunt hæc ejus verba, ut Hieronymus quidem tranſtulit ad num. Iↄ cxx. *Fabula Proſerpinæ, quam rapuit Aidoneus, id eſt, Orcus, rex Moloſſorum: cujus canis ingentis magnitudinis, Cerberus nomine, Pirithoum devoravit, qui ad raptum ejus cum Theſeo venerat. Quem & ipſum, jam in mortis periculo conſtitutum, adveniens Hercules liberavit, & ob id, quaſi ab inferis receptus ſcribitur. Scribit Philochorus in Atthidis libro ſecundo.* Similiter Cyrillus penè initio lib. 1. contra Julianum deſertorem: *Centeſimo*, inquit, *& nonageſimo quincto anno poſt Moſen ferunt fuiſſe Proſerpinam virginem raptam ab Ædoneo, id eſt, Orco, rege Moloſſorum.* Subjungit deinde de Cerbero, Pirithoo, Theſeo, & Hercule, quæ antea adduximus.

CAPUT XX.

De Dea Phrygia, quicum Attis colebatur. Variæ hujus Deæ appellationes. Diodori de ea narratio. Cur ab leonibus alita dicatur. Attis aliter Papa nominatus. Servius ut hæc referat: ut item Arnobius. Agdiſtis ſive Agdeſtis nunc idem ac lapis Agdus, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipſa Cybele. Fabuloſa mali Punici origo. Mala ſymbolum τῆς διδύμων. Attin unde dictus: fuiſſe bubulcum Phrygium. Flagitioſum fuiſſe amorem Cybeles, quo proſecuta paſtorem. Attidos nuptiæ cum Midæ filia à Cybele diſturbatæ. Ejus exſectio, dubium an ab ipſo. Sponſa, cui Ia nomen, αὐτοφονία. Cultus Attidi decretus ab Agdeſti & Cybele. Solis abſciſſis fas fieri ſacerdotes Cybeles. Caſtrari ſolitos ad tibiæ cantum: & quæ cauſſa ejus ritus. Cur ſacerdotes hi dicantur Galli: deq́; eo B. Hieronymi opinio rejecta. Cur pinus in ſacris Cybeles geſtaretur ab iis, quos δενδροφόρυς dixere. Simulacrum Attidos, cui pectus illidebant Galli. Cur lana pinum velarint Galli, ac ramos ejus ornarint corollis violaceis. Cur in ſacris hiſce omnia perſonuerint planctibus ac lamentis. Cur panem vel ullum Cereale munus non guſtarint. Cur Galli caput jactarint.

EX inſulis ambulabimus in continentem. Ac primum in magnam peninſulam; ut eam vocat Appianus in tertio belli civilis: ſive, ut Ptolo-

mæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Jonicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primum vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebatur. Unde Servius in VII. Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deum Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quinto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M.D.M.I. ET ATTINIS. Ubi singulares literæ valent, *Magnæ Deum matris Idææ.*

Cybeles varia nomina. Strabo in x. Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι, ταύτην μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Αἰέστιν (Ἀγδίστιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην· *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idaam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Ut verò Cybelen non minus, quam Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatem adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modo narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poetis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III. ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantiis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Ubi leones, & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ab hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minimè humanis. Notum illud Didus de Ænea: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus, Cybelen annis viribusque auctam

auctam forma præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ sollertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vita Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, amorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adolescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedem poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hîc in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et assa quidem fistula vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cum sola fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedere: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus, eum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immittit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentia Phryges vellent, corpus Attidos esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam, ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumptum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, commissam à Meone cædem expiarunt. Atq; ita Diodorus.

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX. Æn. *Attis, puer speciosus, cum Matris magnis praeesset sacris, à rege civitatis sua adamatus est: sed cum intelligeret, vim sibi à rege instare, quasdam in sylvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cum invenissent antistites Matris magnæ, perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab

mæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Jonicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primum vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebatur. Unde Servius in VII. Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deum Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quinto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M.D.M.I. ET ATTINIS. Ubi singulares literæ valent, *Magnæ Deum matris Idææ.*

Cybeles varia nomina. Strabo in X. Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι, ταύτην μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Αἴγεστιν (Ἀγδίστιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην· *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idæam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Ut verò Cybelen non minus, quam Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatem adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modo narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poetis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III. ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantiis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Ubi leones, & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ab hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minimè humanis. Notum illud Didus de Ænea: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus, Cybelen annis viribusque auctam

auctam forma præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ sollertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vita Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, amorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adolescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedem poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hîc in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et afflà quidem fistula vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cum sola fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedere: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus, cum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immittit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentia Phryges vellent, corpus Attidos esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam, ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumptum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, comissam à Meone cædem expiarunt. Atq; ita Diodorus.

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX. Æn. *Attis, puer speciosus, cum Matris magnæ præesset sacris, à rege civitatis suæ adamatus est: sed cum intelligeret, vim sibi à rege instare, quasdam in sylvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cum invenissent antistites Matris magnæ, perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepeliverunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab

Ab hisce itidem abit Firmicus Maternus ad Constantium & Constantem Augustos: *Ut & ipsi* (Phryges) *annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris divitis, ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannicè voluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt. Et ut satis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti solatium quærerent, quem paullo antè sepelierunt, revixisse jactarunt, & cum mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro injuria spreta fecerat forma, hoc ordinantes à se pati voluere sacerdotes.* Sed multò fusius, plurimisque admistis fabulis, hæc edisserit Arnobius in quinto: *Apud Timotheum*, inquit, *non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios æquè doctos, super magna Deorum matre, superque sacris ejus, origo hæc sita est, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta (quemadmodum ipse scribit, insinuatque) mysteriis.* Hinc longam texit fabulam, vel mythistoriam potius. Nam historia videtur: sed, ut Arnobius vocat, *mendaciis interpolata fallacibus*. Primum refert, ut in finibus Phrygiæ petra inauditæ sit vastitatis, nomine Acdus sive Agdus. Ab historia hac it ad fabulam receptam: nam inde ait homines factos, cum Deucalio & Pyrrha lapidum jactu crearent genus humanum: imò ipsam inde originem trahere Deum matrem: etiam addit, hac frustra à Jove appetita, cupiditatem ejus in lapidem fusam, unde decimo mense natus sit puer, qui quia mater Deum esset nata ex petra Agdo, eò dictus sit Agdestis. Aliis tamen idem *Agdus*, & *Agdestis*. Pausaniæ enim in Atticis memoratur Phrygiæ mons Ἀγδίστις, prope Pessinuntem oppidum, ubi Attis sepultus. Quin & mater Deum sic nuncupata. Hesychius: Ἀγδίστις, ἡ αὐτὴ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν· *Agdistis, eadem ac mater Deorum*. Imò, ut antea vidimus, docuit idem Strabo in x ubi vulgo quidem legitur, matrem Deum etiam Αἰστιν dici: unde Lilius Gyraldus Ἑστίαν cudebat: sed rectum est Ἀγδίστιν, vel Ἀγδίστιν: quomodo legi oportere, eodem tempore visum duobus eruditissimis viris, Isaaco Casaubono, & Theodoro Cantero. A qua Scriptura quam proximè abeunt excerpta sive epitome Strabonis, ubi, una præterita litera Ἀγίστιν scriptum. Quemadmodum una amplius syllaba est in XII. Strabonis, quo loco legas, vocari Ἀγδιδίστιν. Sed redeo ad juvenem illum è petra natum nomine Agdistin. Hunc ait Arnobius invicti evasisse roboris, & animi ferocis. Fabulosum hoc mox subjicit, ut cum Liber ei in somno amputasset virilia, ex fluore isto in terram natum sit malum Punicum; quo in sinum admisso, gravida sit facta Nana, Sangarii regis fluminis filia. Intellige regulum ad flumen illud imperantem. Cujus filia quid admiserit, cum malum admisit; facile videt, qui legerit Servium in illud Ecl. II.

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala.

Qui item cogitet, quantum in amoribus valere veteres putarint mala

Dio-

Dionysi: de quibus Theocritus εἰδυλλ. β. item Attii hoc in Annalibus:

Mala manu retinens gravida concepit in alvo.

Addit deinde ex Timotheo Arnobius, ut puer hic expositus sit, repertumque lacte aluerint hircino: & (verba Arnobii sunt †) *quoniam Lydi a scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges suis Atagos elocutionibus nuncupant, inde Attin nomen effluxerit.* Evasit verò puer hic pastor; ejusque amore regina Cybele jam vetula exarsit. Unde Arnobio alibi * dicitur, *Contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexu flagitiosa appetitione gestire.* Fuisse eum amorem impurum, indicat Lucianus his verbis libro de Sacrificiis: Ἡ δὲ Ῥέα πῶς οὐκ ἀσχημονεῖ, καὶ δεινὰ ποιεῖ, καὶ ἔξωρος οὖσα, καὶ τοσούτων μήτηρ θεῶν, παιδεραστοῦσα δ' ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα, καὶ τὸν Ἄττιν ἐπὶ τῶν λεόντων φέρουσα, καὶ ταῦτα μηκέτι χρήσιμον εἶναι δυνάμενον· *Rhea verò quomodo non indecorè indigneq; facit, vetula jam, & tot Deorum mater, puerorum amoribus indulgens, & zelotypia prosequens, & Attin ipsum leonibus secum circumvehens, & quidem postquam utilis ei nequit?* Etiam ἀσέλγειαν ‡ vocat Theophilus lib. III. ad Autolycum. Deque eodem sic Arnobius in v: *Mater eum dilexit magna. Si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut percrepant, infamis & flagitiosa dilectio est.* Verùm bubulcus Attis amorem vetulæ, licet reginæ, contemsit. Unde Tertullianus in Apolog. cap. XV: *Cybele pastorem suspirat fastidiosum.* Nec Cybele solùm, sed Agdestis etiam, formâ Attidos captus fuit: quod Attin ipse in vino confessus; ut Arnobius ait. Atque idem narrat, ut Midas, rex Pessinuntius, quo tam infami puerum amore liberaret, suam ei filiam destinârit uxorem. Hoc non tulit Cybele, rivalis impatiens. Non ignorabat Midas, quid femina posset, præcipuè zelotypa. Itaq; nuptiarum tempore portas urbis jussit occludi. At Cybele, ut fabulantur, capite muros sublevans in urbem venit. Quod, si fabulam ad historiam referas, nihil aliud videtur, quàm corrupisse eam Urbis custodes, atque ita ingressam. Hinc maximæ sunt turbæ consecutæ. In furore omnium furere etiam Attin: qui sub pinum profugit. Hic ei jussu zelotypæ Cybeles resectum veretrum. Unde Minucius Felix in Octavio: *Cybele Dyndimene (pudet dicere) adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum.* Similiter Augustinus lib. VI de Civ. Dei cap. VII. In eo tamen dissident, à quo Attis sit eviratus, ut Catulli exemplo loquitur Hieronymus ad Gerontiam; sive, ut Græci dicunt, ἀνδροτομημένος. Juxta Catullum,

Devolvit ipse acuto sibi pondera silice.

Similiter ex Timotheo Arnobius: atque addit, id cum faceret, dixisse: *Tibi, Acdesti, hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti.* Sponsa, cui idem ex Valerio pontifice ait Jam fuisse nomen, se

† lib. 5.

* lib. 4.

‡ lasciviam, ac libidinem.

ipſam interemit. Tot malis obortis,& reginam Cybelem,& Agdeſtin,ſera facti ſui ſubiit pœnitentia. Statutum igitur,ut ſacra Attidos, ſive Attinis malis (utrumque inclinandi morem invenio apud antiquos) ceremoniis annuis à ſacerdotibus celebrarentur. Id ab Agdeſti factum ait Arnobius in v. Cybelen verò id ſtatuiſſe,ait Tatianus Aſſyrius; cujus verba mox adducam. Nempe & Cybele pariter ſanxerit,& Agdeſtis. Imò ex plerorumque ſententia eadem Cybele,& Agdeſtis; ut ex Strabone,& Heſychio,antea vidimus.

Quæ hactenus de Cybele,& Attine diximus,etſi diſcrepent in multis,ut fieri ſolet in rebus longe ab hominum memoria remotis; non obſcurè tamen docent,& Cybelen,& Attin, homines fuiſſe. Atque hoc magis elucebit, ſi conſideremus ritus, quibus hiſtoriam veterem in ſacris Cybeles expreſſerunt. Hoc enim alterum eorum fuit, de quibus me acturum receperam.

Ac primùm conſtat, ut in honorem evirati Attinis ſit conſtitutum, nulli in magnæ matris ſacerdotibus locum fore, niſi qui, ejus inſtar, fuerit eviratus. In tanta teſtium copia ſuffecerit nunc Tatianus Aſſyrius oratione contra gentes, his verbis: Ῥέα, ἣν οἱ ἀπὸ τῶν Φρυγίων ὀρῶν Κυβέλην φασὶν, ἀποτμήσεις αἰδοίων νενομοθέτηκε διὰ τὸν ἐρώμενον αὐτῆς Ἄττιν· *Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelen vocant, exſectionem virilium lege inſtituit propter adamatum ſibi Attin.* Suſpicetur aliquis, Gallos non verè caſtratos; ſed vulgo ſic ferri ſolere; quia, quaſi caſtrati, Venereo abſtinerent contubernio, poſtquam ſacerdotio inaugurati. Sed nihil certius eſt, quàm verè caſtratos. In quo tum gentiles, tum noſtri conſentiunt. Unde & Prudentius hymno in Romanum:

Aſt hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciſo mitigans ab inguine:
Offert pudendum ſemivir donum Deæ:
Illam revulsâ maſculini geminis
Venâ, effluenti paſcit auctam ſanguine.

Vide & Auguſtinum lib. VII de Civit. Dei cap. XXVI. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furenti rabie ſtimulabat ad exſectionem,& caſtratis mox dolorem minuebat. Quas cauſſas adfert Elias Cretenſis in orat. Nazianz. adverſus Julianum. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat,& quodam quaſi furore animet. Unde Lucretius lib. II:

Et Phrygio ſtimulat numero cava tibia mentes.

Et Ovidius in Ibin:

Attonitusque ſeces, ut quos Cybeleia mater
Incitat ad Phrygios, vilia membra, modos.

Poſte-

Posteriorem versum fere similiter apud Tibullum legas lib.I,el.IV:

Et secet ad Phrygios vilia membra modos.

Quemadmodum & aliàs subinde conveniunt hi poetæ ὁμήλικες*: ut hoc versu, quo utriusque natalis signatur:

Cum † cecidit fato consul uterque pari.

Sic evitatos constat, *Gallos* vocatos. Caussa nominis obscurior est. Nullam tamen minus probare possum, quàm ut sic dicti sint, quia ad hoc sacerdotium assumerentur natione Galli, iique castrarentur in contumeliam Gallorum, qui Romam incendissent. Quam ridiculam rationem legas apud B. Hieronymum in Osee cap. IV: ac propugnat eandem Forcatulus lib. V. de Gallorum imperio, & philosophia. At merito rejecerat Valla lib. V. Elegantiarum cap. VI. Longè verisimiliùs, qui nomen iis impositum putant à Gallo, flumine Phrygiæ: quod apud Festum legas; & favet Ovidius in IV. Fast. Vel potius à viro nomine Gallo, qui primus fortè Cybeles sacerdos fuit. Sanè apud Stephanum legas: Τὸν Γάλλον, καὶ τὸν Ἄττιν, κόψαι ἀπὸ τὰ αἰδοῖα. καὶ τὸν μὲν Γάλλον ἐλθεῖν ἐπὶ τὸν Τυρίαν ποταμὸν, καὶ οἰκῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν Γάλλον καλέσαι. ἀπὸ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσι. *Et Gallum, & Attin abscidisse genitalia. Ac Gallum venisse ad Tyriam fluvium, atq; istic habitasse, & vocasse eum Gallum. Ab illo enim eos, quibus præcisum veretrum, Gallos appellant*

Galli isti in sacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelen ob Attin. Itaque & ejulabant, pectus cædebant palmis. Pinus etiam statuebatur in memoriam pinûs, sub qua sese castrarat Attin. Rami pinus coronis ornabantur; quia Cybele sic honorasset pinum. Stipes ejus velabatur lanâ; quia Cybele exanimati Attidis pectus velasset lana, ad teporem conciliandum. Pane abstinebatur, quia Cybele eo abstinuisset ob mœrorem. Quas rationes in gentilium commentariis adferri, ait Arnobius in V; ubi hæc fusius exponit. Ipsum audiamus, & cum aliis componamus scriptoribus. Primùm de pinu sic ait: *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intermittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infelix adolescentulus intulit, & genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit?* Hanc pinus gestationem vocabant δενδροφορείαν: quod apud Strabonem in X. Quique eam gestarent, dixere *dendrophoros:* ut L.XX. de paganis sacrif. & templ. item L.I. de centonatiis, & dendrophor. in Cod. Theodos. Etiam in Inscriptionibus antiquis sæpius invenias Cybelen turritam, & Attin cum pinu. Ad hunc ritum pertinent quoque illa Julii Firmici: *In sacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos singulos arbor pinea caditur, & in media arbore simulacrum juvenis subligatur.* De simulacro quod addit, etiam adstruere è Diodoro Siculo, qui

* *coætanei.*

† *Tibullus lib. 3. el. 5. Ovid. lib. 4. Trist. el. 10.*

lib. III, Phrygas ad Attidis imaginem planctibus, & lamentis, aliisque honoris indiciis, cultum suum testatos refert. Etiam in actis Symphoriani Martyris, cum de Berecynthiæ sacris antea sermo fuisset, postea dicitur: *In cujus sacris excisas corporis vires castrati adolescẽtes infausta imagini exultantes illidunt.* Alii pino dicunt illisisse, nempe quia simulacrum in pino, ut ante vidimus.

Hinc de lanis subjicit Arnobius: *Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, & circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficiente contexit, & teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?* Paullò etiam pòst hęc appellat *volucra mollium velamenta lanarũ.*

Postea subjungit idem de pini violis, ac coronis: *Quid comti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater prim genitis floribus adornaverit pinum miserabilis indi. em testimoniumque fortunæ?*

Exinde de planctu Gallorum hæc addit Arnobius: *Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrimabili puerum prosecuta est ejulatu?* Idem antea dixerat: *Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & sauciat pectus.* De ejulatu hoc Gallorum sic quoque Augustinus lib. VI. de Civit. Dei cap. VII: *Sacra sunt matris Deûm; ubi Attis, pulcher adolescens, ab ea dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.*

Denique de abstinentia à pane sic concludit Arnobius: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia mœroris abstinuit?* Hinc & Catullus in Galliambo:

> *Rapida ducem sequuntur Gallæ pede propero.*
> *Itaque ut domum Cybelle tetigere lassulæ,*
> *Nimio è labore somnum capiunt sine Cerere.*

Ubi *Gallæ* potiùs, quàm *Galli* ait, quia essent viri non viri: quippe evirati, sive sine viro. Quomodo & Attin ipse Catullo est *nova mulier*. Porrò ex hoc ritu abstinentiæ à Cerere etiam lucem capit Tertullianus de Jejuniis: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingereus, casto Isidis & Cybeles eas adæquas.* Idem ostendit B. Hieronymus epist. ad Lætam: *Faciant hoc cultores Isidis & Cybeles: qui gulosa abstinentia Phasidis aves, & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent.* Quode ritu plura dicerem, nisi abunde eum illustrasset Desiderius Heraldus in iis, quæ eruditè ad superiorem Arnobii locum annotavit. Nec enim visum mihi actum agere.

Cæte-

Cæterum poterat Arnobius etiam superioribus subdere, quòd Galli furibundi capita jactarent, id itidem factum esse ad imitationem Cybeles: quam Diodorus ‡ ait, *διὰ τὴν πρὸς τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν, καὶ τὴν ἐπὶ τῶν τροφοῖς λύπην, ἐμμανῆ γενομένην, εἰς τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι· καὶ ταύτην τὴν ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν ἐπιέναι πᾶσαν χώραν, καταλελυμένην τὰς τρίχας. Cybelen per amoris erga juvenem impatientiam, & mœrorem ob nutrices, furore correptam in agros excurrisse: atque ibi solam, diffusis capillis, ululatu & tympani strepitu, universam implevisse regionem.* Ad hunc ritum pertinet illud Catulli:

‡ lib. 3.

> *----- Simul ite, sequimini*
> *Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ,*
> *Vbi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,*
> *Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo,*
> *Vbi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ,*
> *Vbi sacra sancta acutis ululatibus agitant.*

Similiter Terentius Varro:

> *Tibi typana haut inani sonitu, Dea, tonimus,*
> *Sonitum æris intenamus tibi nos semiviri,*
> *Teretem comam volantem Galli tibi jacimus.*

Item Cilnius Mæcenas:

> *Ades huc, ades Cybella, Dea, montigena Dea,*
> *Age tympano sonanti quate flexibile caput.*
> *Latus horreat flagello, comitum chorus ululet.*

Etiam ad historiam refert Varro, cur cum leonis simulachro in sacris Cybelles spectaretur. Sic enim scribit ὄνῳ λύρας: *Non vidisti simulachrum leonis ad Idam è loco, ubi quondam eum cum vidissent quadrupedem Galli, tympanis adeò ferunt mansuetum, ut tractarent manibus.*

CAPUT XXI.

Silenus Phryx in Deos relatus. Sapientia ejus excellens. Cujusmodi dolo eum Midas rex ceperit. Quando vixerit. Non alium videri à Marsia, cui vivo pellis detracta; ac super eo viri summi opinio rejecta. Cultus Hectoris, Sarpedonis, Protesilai, Homeri, Alexandri M. Hermotimi, Pyxodori, Caystrii, Asii, Alabandi, Tlepomeni, Pandari, trium virorum Solymensium, quorum nomina variè adducta. Non videri eos Σκληρὺς sive Duros *nuncupatos. Cultus Amphilochi, & Mopsi, apud Cilices. Atticam non dici Mopsopiam à Mopso, sed Mopsopo vel Mopsope. A Mopso Ampycide, Thessalo Argonauta, Thessaliæ Mopsium nomen habere. Mopsus Thebanus, Tiresiæ nepos, Calchantis victor, ut vixerit temporibus belli Trojani, ac deinceps. Iterum de Venere Cypria: cujus sacerdotes Κινυράδαι. Agraulo Cyprii hominem sacrificabant. Cultus iisdem Onesilam.*

SEd de matre Phrygia fortasse nimium multa. Præsertim quando iterum de ea erit dicendum, cum de Cybelle, agemus libro proximo, quatenus naturale est numen, perque eam Tellus intelligitur. Quare venio ad Silenum, tantoperè à poetis celebratum: qui, Grammaticis variè nominis originem deducentibus, variè etiam scribi solet. Nec enim Σιληνὸς

 solum

ſolum, vel Σειληνὸς: ſed etiam Σειληνὸς, & Σιλληνὸς, legas. Phrygem diſertim vocat Tertullianus de Anima cap. 11. ubi inter alios, Deorum ordinibus inſertos, etiam recenſet *Silenum Phrygem, cui à paſtoribus perducto ingentes aures ſuas tradidit.* De ingentibus Midæ auribus ſatis notum. Quò reſpiciens Perſius ſcripſerat, *Auriculas aſini Mida rex habet.* Sed ne Nero id in ſe dictum putaret, præceptor ejus Cornutus reſcripſit, uti nunc legitur: *Auriculas aſini quis non habet?* Quemadmodū in vita ejus refertur: quæ, ut arbitror, Suetonium Tranquillum habet auctorem. Nec mirum, ſi, quod ait Tertullianus, aures ſuas Sileno commodarit Midas. Fuit enim Silenus, pro illis temporibus, naturæ & antiquitatis omnis intelligentiſſimus. Unde nec alium de iſtis, quam Silenum, loquentem inducere voluit Maro eclogâ illâ, quæ *Silenus* inſcribitur. Ubi Servius poetam ea maximè ſecutum dicit, quæ de Sileno prodiderat Theopompus Chius. Cujus fide etiam Ælianus Variæ hiſtoriæ lib. III. cap. XVIII. compluria refert, quæ apud eum legi malo. Etiam apud Tullium in primo Tuſculanarum quoddam ex Sileni hujus dictis reperias. Quid impedit, quo minus illud apponamus? utcunque ille pro fabella referat: de quo aliter alii; niſi generalius voce fabulæ uſum placet; quod non plane inſolens veteribus. *Fertur de Sileno fabella quædam: qui cum à Mida captus eſſet, hoc ei muneris pro ſua miſſione dediſſe ſcribitur, docuiſſe regem, Non naſci hominibus longè optimum eſſe: proximum autem quamprimum mori.* Quomodo ceperit Silenum Midas, docet inter alios Xenophon lib. 1. de Expeditione Cyri. Ubi ait, fontem, qui Midæ dicebatur, vino miſcuiſſe. Nempe ſic inebriarit Silenum. Sed de fonte fabulam ſapit. Credo, tam ſapienti viro, ſapientiam Midas more regio magnis expectorarit culullis. Nec ſane Silenus ille unus fuit è multis; ſed unus è regulis Cariæ, qui Niſę imperaret. De quo fidem fecerit Diodorus in tertio: Πρῶτον γὰρ τῶν ἁπάντων βασιλεῦσαι φασὶ τῆς Νύσης Σιληνὸν, οὗ τὸ γένος ὅθεν ἦν, ὑπὸ πάντων ἀγνοεῖσθαι, διὰ τὴν ἀρχαιότητα. *Primum enim omnium Niſæ ajunt imperaſſe Silenum; cujus genus ab omnibus ignoratur, ob temporis longinquitatem.* Non tanta tamen ejus vetuſtas, ſi, ut Diodorus ibidem refert, Liberi Thebani temporibus vixerit. Cadmi enim Thebani is nepos fuit: de cujus Temporibus nihil attinet repetere, quæ fusè antea diximus. Videtur autem Silenus eſſe idem ac Marſyas. Quippe apud Herodotum lib. VII. invenio, ut ab Apolline ſuſpenſa ſit ὁ τοῦ Σιληνοῦ Μαρσύεω ἀσκὸς· *Sileni Marſyæ pellis.* Nec movet me, quod Marſyam hunc aliqui non Silenum, ſed Satyrum appellent: ut Maximus Tyrius initio ſerm. XXX. ubi legas, Ἀνὴρ Φρὺξ, ἀργὸς τὸν βίον, ἐραστὴς χρημάτων, λαμβάνει τὸν Σάτυρον, ὡς φησὶν ὁ μῦθος, *Homo quidam Phryx, vita deſidis, pecuniaque appetens, capit Satyrum; ut in fabula eſt.* Unde vir eruditiſſimus colligebat, alium eſſe hunc Marſyam à Sileno. Quippe junior cum eſſet, Satyrus; grandior autem, Silenus dici meruit. Sola enim ætate Satyri, & Sileni, differebant. Marſyam autem Midæ regis temporibus vixiſſe, etiam oſtendit, quod antea dicebamus, de Mida filiam deſpondente Attidi Cebeles amaſio, item de Marſya, poſt Attidem à Meone interemptum, Cybelen in fuga ſua comitante, ac tum provocante in certamen quendam ſeu regulum, ſeu ſacerdotem, qui vivo cutim exuerit crudeliter.

Phrygiæ etiam pars Troas, in qua Ilium. Ubi Ganymedem mitto, Aſſaraci, regis Trojani filium; qui, ut apud Hyginum eſt, in Aquarii ſitus relatus, & Jovis eſſe pollicator dictus. Egimus de eo, cum Jovem Phrygium, qui Tantalus eſt, ſpectaremus. Potius nunc

heroas

heroas consideremus. Alexandrum Magnum in Ilio parentasse heroibus, qui bello Trojano cecidissent, testatur Diodorus in XVII. Plutarchus in Alex. & Justinus lib. XI. Ipsis verò Iliensibus cultū Hectorem, imò & Helenam, Athenagoras ait Legatione pro Christianis: Ὁ μὲν Ἰλιεὺς θεὸν Ἕκτορα λέγει, καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν ἐπιστάμενος προσκυνεῖ. *Ilienses Deum Hectorem prædicant, & Helenam, veluti Adrastiam, scientes adorant*. Atque idem de Hectore tradit Clemens Romanus lib. X. Recognit.† Etiam Ajaci sacra fecisse, testis Strabo in XIII. uti & vicini Sigeenses Achilli, Patroclo, & Antilocho; quod ibidem ait.

† *fol. & edit. ut supra.*

Sarpedon etiam cultus in Troade. Plinius in lib. XIII. cap. XIII. *Præterea Mutianus ter consul prodidit, se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis à Troja scriptam in quodam templo chartam.* De oraculo ejus habes apud Tertullianum de anima cap. XLVI. item Philostratum in Heroicis.

Ab Ilio, si Septentrionem versus tendamus, offeret se Abydena regio: ubi, ut Mela ait lib. II. cap. II. *sunt Protesilai ossa consecrata delubro*. Ulterius apud Pontum cultus est Patroclus; ut testis est Clemens loco paullò ante memorato; Etiam Sinopenses ad Pontum Euxinum in Paphlagonia Autolycum divinis affecere honoribus. De hoc ita Strabo in XII. Καὶ τὸν μὲν ἄλλον κόσμον τῆς πόλεως διεφύλαξεν ὁ Λεύκολλος. τὴν δὲ τοῦ Βιλλάρου σφαῖραν ἦρε, καὶ τὸν Αὐτόλυκον, Σθένιδος ἔργον, ὃν ἐκεῖνοι οἰκιστὴν ἐνόμιζον, καὶ ἐτίμων ὡς θεόν. ἦν δὲ καὶ μαντεῖον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ τῶν τοῦ Ἰάσονος συμπλευσάντων εἶναι, καὶ κατασχεῖν τοῦτον τὸν τόπον. *Lucidus conservatis reliquis Sinopes ornamentis, Billari tamen spharam abstulit, & Sthenidos opus, Autolyci statuam, quem illi, urbis conditorem existimantes, divinis colebant honoribus. Fuit etiam oraculū ejus. Videtur is unus eorum fuisse, qui cum Jasone navigaverunt, & locum istum occupasse.* Quod verò ambigit Strabo, num is unus Argonautarum fuerit, id inde esse arbitror, quod in itinere demum iis accesserit. De quo vide Apollonium Rhodium lib. II. & Val. Flaccum in V. Argonauticôn.

Nec dubium, quin & Cappadociæ, & Asiaticæ hujus magnæ peninsulæ regiones, similiter homines coluerint pro Diis. Sed festinantibus in Asiam magnam jucundius iter erit, si recta eamus in Joniam, inde in Cariam, tum oram extra Taurum maritimam, quam tenent Lycij, Pamphylij, ac Cilices.

Ab Ilio igitur, sic decantata versibus Homericis, prima nos recipiet Smyrna: quæ præ cæteris Homeri natales sibi deposcit. Itaque & templum Homero exstruxit: in quo ejus simulacrum; ut memorat Strabo in XIV. Etiam Smyrnæis Æsculapii fanum; ut ait Pausan. in Achaicis.

Supra Clazomenios latere eo, quod Chalcidenses occuparant, fuit lucus Alexandro M. sacer: ac certamen etiam erat communi Jonum nomine peragi solitum. Id Ἀλεξάνδρεια dixere. Auctor de utroque Strabo in XIV.

Clazomeniis cultus fuit Hermotimus: de quo sic Tertullianus lib. de anima, *Ut Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt.* Nam *Hermippum* hic perperam legi solere, monitum jamdiu Paullo Leopardo lib. VIII. Emendationum cap. III.

Sana lectio

lectio retenta à Tertulliano ejusdem libri cap. XLIV. *Caterum de Hermotimo, anima, ut ajunt, in somno carebat; quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Cives Hermotimum templo consolantur.*

In Jonia etiã est Ephesus, inclyta templo Dianæ. Sed hæc nobis in Diis naturalibus dicetur. At inter animales est Pyxodorus: cui ab Ephesiis divini honores decreti fuerunt ob marmoris inventum; teste Vitruvio lib. x c VII.

Mæandri campum incoluerunt Jones, & Cares: imo & Lydi, atque alii. In hoc est, quem Ἀσιον λειμῶνα * Homerus vocat, *prata Asia* Virgilius †. Ubi Caystrii, & Asij cujusdam, heroum sacella propter Caystri flumen monstrabantur: ut Strabo refert in XIV.

* *Iliad. β. 461.*

† *I. Georg.*

In Caria Alabandenses Alabandum colunt: de quo aliquid antea dictum nobis ex Tullio III. de Natt. Deorum. Sed fusius ibidem his verbis: *Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum. Apud quos non inurbanè Stratonicus, ut multa, cum quidam, ei molestus, Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.*

Caria opponitur Rhodo insulæ. Ubi Tlepolemus rex, qui ad Trojam militans à Sarpedone occisus, divino cultus est honore: ut est apud Pindari scholiastem Olymp. od. VII. Etiam à Rhodiis cultum esse Alexandrum Magnum refert Clemens Romanus lib x. Recognitionum *.

* *fol. 110. edit. Paris. a. 1568.*

In continentem revertamur. In Lycia infra Cragum jacent Pinara; ubi Pandarum venerati; quemadmodum testatur Strabo in quartodecimo. Παλαιὸς ἥρως ‡ vocatur Eustathio: quem vide in Homeri Iliad. Δ *.

‡ *antiquus heros.*

* *pag. edit. Rom. 448.*

Solymi, qui in summis Tauri montis jugis constituti inter Lycios, & Pisidas, ac propterea à Strabone nunc his, nunc illis, adscribuntur, Deos coluere post mortem tres istos è viris principibus, Ἄρσαλον, καὶ Δρύον, καὶ Τρεσώβιον: ut eos appellat Plutarcus libro de defectu oraculorum: ubi eos ait vocatos Deos σκληρούς: unde & Turnebus *sævos* vertit: sed Σκιρούς rescribendum esse, constat ex Eusebij lib. v. Præparationis Evangelicæ cap. v. ubi hunc locum adducit: sed tres principes appellat, Ἄρσαλον, Ἄρυλον καὶ Τόσιβιν. Ac Τόσιβις quoque est apud Suidam. Sed apud Theodoretum lib. III. Græcarum affect. curat. ubi idẽ Plutarchi locus adducitur, pro Τόσιβιν est Τάσαβιν: item pro Δρύον, vel Ἄρυλον, ibi legas Ἄρυον. Σκιροὶ hi dicti videntur, quia statuæ eorum essent è σκίρῳ, hoc est marmore, vel, ut alii malunt, gypso. Ac nihil minus verisimile, quàm σκληρούς dixisse, quos interemptos tantopere dolerent, & pro benefactis divinis afficere honoribus vellent. *Duros* tamen redditum legas quoq; in ea Theodoreti interpretatione, quam doctissimus Sylburgius recensuit.

Cilices colunt Nioben; de qua Athenagoras in Legatione. Verùm si de eo

de eo non Alcmanem modò; sed Hesiodum etiam auctorem putavit, planè eum memoria fefellerit. Saltem nihil nunc de eo in Hesiodi Θεογονίᾳ reperias. Iidem divinos honores exhibebant Mopso: ut est apud Origenem in tertia contra Celsum. Et ante eum ita Tertullianus lib. de Anima cap. XLVI, *Nam & oraculis hoc genus stipatus est orbis: ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum; Sarpedonis in Troade, Trophonij in Bœotia, Mopsi in Cilicia, Hermoniæ in Macedonia: Pasiphaæ in Laconica.* Quo ex loco etiam discimus de oraculo Amphilochi apud Mallum: quod & ipsum Ciliciæ oppidum fuit. Sed quis Mospus iste fuerit, quæri video. Tres vulgo Mopsos imprimis celebrant: imò totidem à Strabone in IX. referri, annotavit Andreas Schottus ad Melæ lib. I. cap. XVII. Nempe istic legas, Mopsium, Pelasgiotidis in Thessalia urbem, sic dici, non à Mopso vate, Tiresiæ Thebani filio, sed à Mopso Lapitha Thessalo, Argonautarum uno: ac deinde in codd. vulgatis edi solet: Ἄλλος δ' ἐστι Μόψος, ἀφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ Μοψοπία· *Alius verò est Mopsus, à quo Attica dicta Mopsopia*, Et sanè à Mopso *Mopsopiam* dici, sententia est Stephani in Μόψιον, qui similiter apud Strabonem legisse videtur. Quin idem etymon exstat apud Eustathium in Dionys. Verùm obstat, quòd à Μόψος esset Μοψία. Rectè igitur Casauboniana Strabonis editio pro Μόψος habet Μόψοπος, unde ἀναλόγως est Μοψοπία: uti & à Μόψοψ, quomodo idem vocatur Callimacho, apud Stephanum in Μοψοπία. Quare non dubium, quin Mopsus ille, cujus oraculum in Cilicia erat; vel Thebani Tiresiæ filius fuerit, vel Argonautarum unus. Posterius censet Pamelius ad allatum Tertulliani locum, Fuit is Mopsus Ampyci filius, unde Ampycides dicitur Apollonio in IV. & Ovid. XII. Met. Vatem autem hunc fuisse, clarè & Apollonius, & Valerius Flaccus, testantur. Mihi verò longè verisimilius fit, oraculum illud Mopsi in Cilicia non fuisse Argonautæ Thessali, sed Tiresiæ filii, aut nepotis. Hoc è temporum ratione colligo. Siquidem Mopsus vates, cujus in Cilicia oraculum, non Argonauticis vixit temporibus, sed belli Trojani; uti constat ex Strabone in XIV. ubi sic scribit: Λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ' Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι· περιτυχὼν δ' ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς διὰ λύπην ἀποθανεῖν. *Dicitur Calchas cum Amphilocho, Amphiarai filio, à Troja pedestri itinere, eo venisse: cumque apud Clarum, in se meliorem vatem incidisset, Mopsum, Mantûs filium, quæ Tiresiæ fuit filia, præ mærore vita excessisse.* Hinc quæ alter alteri proposuit, ex Hesiodo refert, & Pherecyde, item aliis: ac de Sophocle subjungit, Οὗτος δὲ εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος· *idem hanc concertationem, & mortem Calchantis, in Ciliciam transfert.* Ex quibus satis apertum est, ut Amphilochum, ita

 Mopsum,

Mopsum, (quorum utrique oraculum in Cilicia, ut ex Tertulliano vidimus temporibus belli vixisse Trojani, Trojaque in Ciliciam venisse. Etiam hanc rem narrat Isacius Tzetzes in Cassandram Lycophronis*: inter cætera habes: Μετὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν αὐτὸς ὁ Κάλχας, καὶ ἕτεροι, Ἀμφίλοχος Λεοντεὺς, Ποδαλείρης, Πολυποίτης, ἐν Ἰλίῳ λιπόντες τὰς ναῦς αὐτῶν εἰς Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα. *Post vero excidium Ilij, Calchas ipse, & alii, Amphilochus, Leonteus, Podalires, Polupœtes, Ilij navibus suis relictis, pedestri itinere Colophonem venerunt, atque hic sepelierunt Calchantem.* Hinc de Mopsi, & Calchantis certamine enarrat. Ex quibus abunde cognoscitur, Mopsum illum, in Cilicia cultum, non fuisse unum Argonautarum, quorum expeditio generatione integra bellum Trojanum antecessit: sed illum Mantûs filium, Tiresiæ nepotem, qui Amphilochi, & Calchantis Homerici temporibus vixit. Nec alius, à quo in Cilicia Μόψισία, *Mopsi focus, lares, sive domus.* B. Hieronymus *Mopsi viculum* appellat. Locus celebris mortuo istic Constantio imperatore, & episcopatu Theodori Mopsuesteni, viri à Basilio, Chrysostomo, Cyrillo laudati, sed post exortum dogma Nestorianum, ab eodem Cyrillo, & Ecclesia, damnati. Etiam hunc Mospum intelligo apud Pomponium Melam lib. I. cap XIV. cùm scribit: *Trans eosdem mons Sardemisos, & Phaselis, à Mopso condita, finis Pamphyliæ.* Interea & Mopsus Argonauta suum habuisse oraculum videtur: de quo in Africæ numinibus inferius dicam. De Æsculapio Ægeatis in Cilicia culto vide Historiam Tripartitam lib. II. cap. XX.

*pag. 75. edit. Pauli Steph.

Deinceps ex Cilicia in Cyprum contendo. Ubi Cinyræ regis scortillum sub nomine Veneris colebatur: ut cap. XVII. dicebamus. Uti & de ritu colendi salis pugillo & phallo. Auctores, Clemens in Protreptico, Arnobius lib. XV. & Firmicus Maternus de err. prof. rel. Sacerdotes ejus Κινυράδαι vocabantur, quia non alius præficeretur sacris, quam ex Cinyræ progenie. Testes Hesych. in Κινυράδαι, & Pindari scholiast. Pythion. od. II. Ita & Peliam, Cinyræ propinquam, Veneri dicatam fuisse, legimus apud Servium in Ecl. VIII.

Etiam Cyprii Agraulò, Cecropis filiæ, de qua in Atheniensium cultu diximus, sacra fecere, & humana quidem victimâ, usque ad tempora Diomedis: uti locuplés testis Porphyrius de abstinentia animalium, & exinde B. Cyrillus libro IV. contra desertorem Julianum. In eadem insula Amathusii coluere Onesilaum, ut in Legatione ait Athenagoras.

CAPUT

CAPUT XXII.

Ad animales Phœnicum Deos acceditur. Syrorum, & Medorum imperium Græcis quasi ignotum videri ante bellum Persicum. Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. Græcos, & alios, à Phœnicibus, & Ægyptiis accepisse cultum Deorum Chrysor, *qui Vulcanus videtur, non solum artis fabrilis, sed etiam facundiæ, divinationis, piscationis, & navigationis doctor habebatur. Idem* Diamichius, *Taautus literarum repertor.* Dagon *idem, qui* Σιτὼν Beth-Dagon. *Atlas Phœnix.* Gades *cur sic vocentur. Quomodo Cœlus, & Tellus, Sanchoniathoni sint Dii animales.* Hercules Tyrius, *qui &* Melicartus. *Idem Sidone cultus, & unde* Melicarti *vocabulum* Malica, *Amathusius* Hercules. Αρτης, Mars, *& unde ea appellatio. Unde item* Αρταῖος, *&* Αρδοζέρξης. Desanaus *quàm variè scribebatur.* Dorsanes. Sandes. *Unde hæ videantur appellationes. Herculis Tyrii ætas: quod alium à Samsone arguit.* Adad., *sive* Adod. Ada. *Pro* Astarte *plurativo* Astaroth *dici, quia pluribus locis coleretur. Esse eam Europam, Agenoris regis filiam. Cur, cum raperetur à Jove, tauro vecta dicatur.*

E Cypro itutis, hinc Asia trahit, inde Africa: in illa quidem Phœnicia, in hac verò Ægyptus: ab utraque earum superstitione impleta est Græcia. Quod verò ad Babyloniam, Mediam, Persiam, & terras Asiæ alias, exili solum famâ notæ erant ante bellum Persicum. Quemadmodum clarè ait Strabo in quinctodecimo. Et gravi auctore Homero id adstruit: Ὅμηρος γοῦν οὔτε τὴν τῶν Σύρων, οὔτε τὴν Μήδων ἀρχὴν οἶδεν· οὐδὲ γὰρ ἂν Θήβας Αἰγυπτίας ὀνομάζων, καὶ τὸν ἐκεῖ, καὶ τὸν ἐν Φοινίκῃ πλοῦτον, τὸν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Νίνῳ καὶ Ἐκβατάνοις παρεσιώπησε. *Nec enim Homerus Syrorum, vel Medorum nôrat imperium. Alioqui cùm Thebas Ægyptias, & earum, ac Phœnicum nominaret divitias: minimè præteriisset divitias Babylonis, ac Nini, & quæ Ecbatanis.* Sed ante Ægyptum culta est Phœnicia, & Cypro propior est multò. Bonis igitur avibus velum ventus impleat secundus, ut eo passo ad Phœniciam terram provehamur.

Phœnices coluere Saturnum, Rheam, Jovem, Junonem, alios: quos fuisse homines, ipsi fatebantur. Unde Theodoretus lib. III. de cur. Græc. affect. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸν Κρόνον ἄνθρωπον εἶναι Σαγχωνιάθων ἔφησε, καὶ γυναῖκα τὴν Ῥέαν τὴν ἐκείνου ὁμόζυγα· καὶ τὸν Δία, καὶ τὴν Ἥραν, ἐκείνων γε παῖδας· εἶτα εὐεργεσιῶν τινων ἄρξαντας, καὶ δεξαμένους τοῦ βίου τὸ τέλος, θείας παρὰ Φοινίκων ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ θεοὺς ἀναγορευθῆναι, καὶ βωμοῖς. καὶ θυσίαις, καὶ ἐτησίοις τιμηθῆναι δημοθοινίαις. *Hinc & ipse Sanchoniathon, Saturnum fuisse hominem, Rheam mulierem, Saturni conjugem tradit, homines etiam Jovem, & Junonem, eorum liberos: postea verò cum beneficia quædam priores ipsi hominibus contulissent,*

vitâ demum perfunctos, dignos à Phœnicibus esse habitos, qui divinis honoribus culti, etiam vocarentur Dii, quiq; & aris, & sacrificiis, & anno epulo colerentur. Sanchuniathon ille fuit Berytius, vir Trojano bello antiquior, ac historiam Phœnicum Phœniciâ perscripsit linguâ, partim ex urbium singularũ actis, partim ex templorum monumentis, multum in eo adjutus operâ Hierombali, qui sacerdos fuit Dei Ιευώ. Ιευώ autem idem ac Ιαώ: quæ voces factæ ex nomine Dei tetragrammato. Hoc Sanchuniathonis opus Philo Byblius lingua è Phœnicia transtulit Græcè, indeque ea, quæ de Phœnicum ille theologia retulerat, in primum suum de Præparatione Evangelica transtulit Eusebius. In hujus operis proloquio retulit Philo, antiquissimos gennum esse Phœnices & Ægyprios: Phœnices præter Solem, Lunam, sidera, elementa, & ex his composita, quæ vocat θεοὺς* φυσικοὺς καὶ ἀθανάτους, habuisse θεοὺς θνητοὺς †, nempe animas eorum, qui bene meriti essent de hominibus. Sic enim inter alia loquitur: Οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ κατά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη· εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν. *Barbarorum antiquissimi, Phœnices imprimis & Ægyptii, à quibus homines cæteri morem hunc accepere, maximorum Deorum loco habuerunt, qui res ad vitam necessarias invenissent, ac beneficium quoppiam in genus contulissent humanum. Hos igitur, qui bene fecerant, & multorum habebantur bonorum auctores, adorarunt ut Deos.* Videmus, ut πολυθεότητα‡, & ejus cultum, à Phœnicibus, & Ægyptiis, derivet Philo: quod facile persuadet. Nam quis non potiùs de Chami posteris id in animum inducat suum, quàm Semi, aut Japeti liberis, quorum pietas memoratur à Mose, quibus etiam benedixit Noe, cum Canaani, filio Chami, malediceret, ut est Gen. IX. 25. 26. 27. Atqui, quæ Phœnicia postmodo vocabatur, ea prius à Canaan dicta est *Cananæa*, & à Chamo ipso Aegyptus *terra Cham*, item ab altero ejus filio *terra Mizraim* vocatur in Scripturis: ut alibi hoc opere ostendimus.

* *Deos naturales & immortales*

† *Deos mortales.*

‡ *multitudinē Deorum.*

Inter eos, quos Deos fecere Phœnices, Chrysor fuit, qui Græcis videtur Ἥφαιστος, Latinis autem *Vulcanus*. Testis ex Sanchoniathone Philo apud Eusebium in primo Præp. Evang. ubi cum de Ὑψουρανίου sobole gemina, quam Ἀγρέα καὶ Ἁλιέα, *Venatorem, & Piscatorem* vocat, locutus foret, ista subjungit, Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετὰς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὼρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδὰς, καὶ μαντείας. εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἥφαιστον. εὑρεῖν δὲ καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιὰν, καὶ σχεδίαν. πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι· διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐσεβάσθησαν· καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ Διαμίχιον. *Ab iisdem fratres procreati duo, qui ferrum, ac multiplicem ejus usum, repperere. Quorum alter, Chrysor nomine, quem Vulcanum esse ait, plurimum operæ ac stu-*

ac studii, partim in eloquentia, partim incantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque escam, piscatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primusque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque post obitum instar Dei coluerunt, ipsumque praeterea Diamichii nomine appellarunt.

Porrò vocabula illa Ὑψουράνιον, Ἀγρέος, Ἁλιέος, & similia, non à Sanchoniathone sunt, sed interprete, qui Phœnicia nomina Græcis expresserat vocibus. Alios ibidem ex Sanchoniathone recenset Deos de hominibus factos: uti Ἀγρουηρὸν ἢ Ἀγρότην, *Agricolam sive Rusticum*: quem templo in Phœnicia, & eximio ait simulachro cultum, vocatumque esse Deorum maximum. Censeo hunc, vel Chamum fuisse, vel Cainum, quem Abelo à maledicta gente Cananæa prælatum, nihil mirandum. Addit, eum cum fratre, qui Ἀγρὸς* dicebatur, atria addidisse ædibus, & septa, & σπήλαια, sive speluncas, vel cellas subterraneas. Primus quidem Cain fuit, qui urbem exstruxerit: ut Moses indicat Gen. IV. 17. Non adversor tamen, quo minùs intelligatur aliquis è Chami posteris, qui incoluerit Cananæam. Ab his fratribus Sanchoniathon esse ortos ait agricolas, quique canibus venantur: atque etiam vocatos Ἀλῆται, καὶ Τιτᾶνας: *Errones, & Titanas*: Ex his natos Ἄμυνον, καὶ Μάγον: inde Μισὼρ, καὶ Συδὺκ, hoc est, εὔλυτον, *Solutu facilem*, καὶ δίκαιον, *Justum*. Ex Missor esse Taautum: qui artem scribendi reperit, primusque rerum gestarum commentarios reliquit: ac Ægyptiis quidem Θωώρ, vel potiùs Θωὺθ, Alexandrinis autem Θὼθ, Græcis Ἑρμῆν nominatum. Quod & antea ex Philonis Berytii præfatione, retulerat Eusebius. Ac plura de eo in Diis Ægyptiis dicemus. Postea subjungit, ut ex Siduc procreati sint, qui vel Διόσκουροι, vel Κάβειροι, vel Κορύβαντες, vel Σαμοθρᾶκες vocantur. Variè credo hoc numen extulit Philo, quia non satis videret, quod numen Græcanicum Phœnicio illi imprimis conveniret. Memorat & Deum, cui nomen Ἐλιοῦν, sive Ὕψιστος, hoc est, *Altissimus*: qui vixerit prope Byblum, ac genuerit Οὐρανόν, unde ætherea plaga Οὐρανὸς sive Cœli nomen acceperit. Altissimum autem cum feris congredientem periisse: sed à liberis adscriptum esse Diis: ᾧ καὶ χοὰς, καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν: *quem & libationibus, & sacrificiis, liberi sint venerati*. Ex Cœlo quoque natos ait Ilum sive Saturnum, Betulum, Dagonem, & Atlantem. De Ilo dictum antea. De Betulo agam in Deorum symbolis. Dagon à Philone redditur Σιτών, hoc est, frumenti præses: nempe quia frumentum & aratrum repererit. Quod convenit cum Hebræo דגן dagan, *frumentum*. Alii tamen censent esse à דג, dag, *piscis*. Quasi *piscionem* dicas. Puta quia mari præesset, eoque simulachrum ejus superiori parte hominem, inferiori piscem referret. Multum sanè hæc distant. Nec enim agricolis, sed piscatoribus, & nautis, convenerit numen, quod semihominis ac semipiscis figuram haberet.

* Ager.

figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בית דגון, *Beth Dagon*, hoc est, *templum Dagon*. Ut 1. Sam v. 1. ubi dicitur, cum arca Domini à Philistæis illata esset in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata: postridie repertum esse caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto solùm Dagonis corpore sive trunco. Commate idem quincto reperi videas nomen Dagonis, sed particulatim in Asdod. Adde quod 1. Maccab. x. 83, 84. dicitur Jonathas accendisse Beth Dagon, cum Azoti hostes in illud, velut asylum, recepissent.

Quartus filiorum Vrani Atlas refertur: qui fortasse non alius est ab celebratissimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minus credamus, Phœnicem hunc coloniam duxisse in Mauritaniam? Præsertim cum videamus, Carthaginenses esse Phœnicum colonos: imo & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alius esse, quàm Tyrii, etiam judicium est gravissimi scriptoris, Strabonis. Atque idem ipsa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè est Γάδειρα, à גדר, *gader*, cujus femininum גְּדֵרָה, *gedera*, hoc est, *sepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæsariensis, initio lib. 1. Vandalicorum, ait, SEPTUM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit ἑπτὰ quia sic *Septem* vocaretur. Melius caussam perspexit Avienus:

Pœnus namque locum Gadir vocat undiq; septum.

Hesychius: Γάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες· *Gadir, sepimentum, secundum Phœnices.*

Postea subdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti sui Vrani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo recesserit. Tum illum cœpisse consilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuisse, & animi, & consilii, ut vim omnem propulsaret. Hic qui Vrani sive Cœli, & Telluris nomina audiat, quid aliud existimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, sed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: sive cum Sanchoniathone existimemus, vocabula Cœli, & Telluris, priùs hominum fuisse, postea autem esse in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuscum colerentur: sive quod non paullo mihi verisimilius videtur, prius cœli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: postea autem, cum simili homines cultu dignari vellent, obliterato veteri defunctorum nomine, nomen iis impositum sit partium naturæ, quo & nomine, & cultu convenirent.

Persequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, consilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depulisse. Saturni filias esse Proserpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fratrem terrâ defossum: Sadidum filium jugulatum: sororem ductam Astarten, unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas

sive

ſive Dianas, quarum una, nomine Sydico mater fuerit Æſculapii. Ductam ei & alteram ſororem Rheam, unde totidem genuerit filios, quorum poſtremus, ſimulac eſſet natus, fuerit conſecratus. Ductam & ſororem tertiam, Dionem. Fuiſſe præterea tres Saturno filios, unum patri cognominem, alterum Jovem Belum, tertium Apollinem. Poſt pauca ſubjungit, τῷ Δημαρῶντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς. Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicarthus, & Hercules procreantur.* Cum debuerit, *Melicarthus, qui & Hercules, procreatur.* Herculem à Phœnicibus cultum, etjam diſcimus ex II. Maccab. IV. 18. 19. 20. ubi legas, ut impius ille ſacerdos Hieroſolymitanus Jaſon miſerit Tyrum *drachmas argenti trecentas in ſacrificium Herculis.* Etiam ex iis, qui Alexandri geſta prodiderunt, notum, hoc perniciem attuliſſe Tyriis, quòd, cum Alexander dixiſſet, ſe velle Tyrum venire Herculi ſacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II. Ἐςὶ γάρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται. *Eſt enim in urbe ea templum, cujus vetuſtatem humana memoria conſervat.* Mox diſtinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivũ, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium eſſe Argivo aliquot ſeculis vetuſtiorem. Nec Tyriis ſolum Hercules colebatur, ſed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI. ait, καθ' ὑπερβολὴν, *ſupra modum.* Melicartho fuiſſe nomen, jam ex Sanchoniathone ſeu Philone Byblienſi vidimus. Vox ea ex duabus eſt conflata. Prior pars eſt מֶלֶךְ melech, *rex*, unde & Hercules *Malica* ab Amathuſiis. Heſychius: Μάλικα τὸν Ἡρακλέα, Ἀμαθούσιοι *Malica, Herculem, Amathuſii.* Eſt verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes iſtæ ſacris videntur conveniſſe: nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint; ut Amathuſii in Cypro à Phœnicibus cultũ Herculis acceperint. Imò aliqui etiã Amathuntis nomen ab Herculis filio eſſe exiſtimant: quod Stephanus indicat in Ἀμαθοῦς. Altera in Medicarto pars eſt קַרְתָּא, carta *civitas.* Quomodo *Melicartus*, ſive *Melicerta*, ſive *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed dicere etiam liceat, poſteriorem vocis partem eſſe Αρτης. Nam Mars, & Hercules, promiſcuè uſurpari ſolent Orienti. At Αρτης Ægyptiis Mars: uti ex Vettio Valente Antiocheno oſtenſum clariſſimo Seldeno. Eſt vero Αρτης ejuſdem originis ac Ἄρης, nempe ab עָרִיץ, *ariis.* Ac ἄρτης quidem ſive *artis* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, neſciunt tſade. Ἄρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade Notat verò עָרִיץ aritz, *terribilem*, & μεγαλοπρεπῶς, *fortem.* Ejuſdem originis ac Ἄρτης eſt Ἀρταῖος appellatio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Stephanus in Ἀρταία: Ἀρταίους δὲ πέρσαι παλαι[illegible] [illegible]ώπους καλοῦσι *Artaos vocant Perſæ homines priſcos.* Heſychius

figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בית דגון, *Beth Dagon* hoc est, *templum Dagon*. Ut I. Sam v. I. ubi dicitur, cum arca Domini à Philistæis illata esset in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata: postridie repertum esse caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto solùm Dagonis corpore sive trunco. Commate idem quincto repeti videas nomen Dagonis, sed particulatim in Asdod. Adde quod I. Maccab. x. 83, 84. dicitur Jonathas accendisse Beth Dagon, cum Azoti se hostes in illud, velut asylum, recepissent.

Quartus filiorum Vrani Atlas refertur: qui fortasse non alius est ab celebratissimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minus credamus, Phœnicem hunc coloniam duxisse in Mauritaniam? Præsertim cum videamus, Carthaginenses esse Phœnicum colonos: imo & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alius esse, quàm Tyrii, etiam judicium est gravissimi scriptoris, Strabonis. Atque idem ipsa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè est Τάδειρα, à גדר, *gader*, cujus femininum גדרה, *gedera*, hoc est, *sepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæsariensis, initio lib. I. Vandalicorum, ait, SEPTUM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit ἑπτὰ quia sic *Septem* vocaretur. Melius caussam perspexit Avienus:

Pœnus namque locum Gadir vocat undiq; septum.

Hesychius: Τάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες· *Gadir, sepimentum, secundum Phœnices.*

Postea subdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti sui Vrani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo recesserit. Tum illum cœpisse consilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuisse, & animi, & consilii, ut vim omnem propulsaret. Hic qui Vrani sive Cœli, & Telluris nomina audiat, quid aliud existimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, sed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: sive cum Sanchoniathone existimemus, vocabula Cœli, & Telluris, priùs hominum fuisse, postea autem esse in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuscum colerentur: sive quod non paullo mihi verisimilius videtur, prius cœli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: postea autem, cum simili homines cultu dignari vellent, obliterato veteri defunctorum nomine, nomen iis impositum sit partium naturæ, quo & nomine, & cultu convenirent.

Persequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, consilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depulisse. Saturni filias esse Proserpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fratrem terrâ defossum: Sadidum filium jugulatum: sororem ductam Astarten, unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas

sive

ſive Dianas,quarum una,nomine Sydico mater fuerit Æſculapii. Ductam ei & alteram ſororem Rheam,unde totidem genuerit filios, quorum poſtremus, ſimulac eſſet natus, fuerit conſecratus. Ductam & ſororem tertiam, Dionem. Fuiſſe præterea tres Saturno filios, unum patri cognominem,alterum Jovem Belum,tertium Apollinem. Poſt pauca ſubjungit, τῷ Δημαρῶντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς. Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicarthus, & Hercules procreantur*. Cum debuerit, *Melicarthus, qui & Hercules, procreatur*. Herculem à Phœnicibus cultum, etjam diſcimus ex II. Maccab. IV. 18. 19. 20. ubi legas, ut impius ille ſacerdos Hieroſolymitanus Jaſon miſerit Tyrum *drachmas argenti trecentas in ſacrificium Herculis*. Etiam ex iis, qui Alexandri geſta prodiderunt, notum, hoc perniciem attuliſſe Tyriis, quòd, cum Alexander dixiſſet, ſe velle Tyrum venire Herculi ſacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II. Ἐστὶ γάρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότητα ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται. *Eſt enim in urbe ea templum, cujus vetuſtatem humana memoria conſervat*. Mox diſtinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivũ, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium eſſe Argivo aliquot ſeculis vetuſtiorem. Nec Tyriis ſolum Hercules colebatur, ſed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI. ait, καθ' ὑπερβολὴν, *ſupra modum*. Melicartho fuiſſe nomen, jam ex Sanchoniathone ſeu Philone Bybliensi vidimus. Vox ea ex duabus eſt conflata. Prior pars eſt מֶלֶךְ melech, *rex*, unde & Hercules *Malica* ab Amathuſiis. Heſychius: Μάλικα τὸν Ἡρακλέα, Ἀμαθούσιοι. *Malica, Herculem, Amathuſii*. Eſt verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes iſtæ ſacris videntur conveniſſe: nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint; ut Amathuſii in Cypro à Phœnicibus cultũ Herculis acceperint. Imò aliqui etiã Amathuntis nomen ab Herculis filio eſſe exiſtimant: quod Stephanus indicat in Ἀμαθοῦς. Altera in Medicarto pars eſt קַרְתָּה, carta *civitas*. Quomodo *Melicartus*, ſive *Melicerta*, ſive *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed dicere etiam liceat, poſteriorem vocis partem eſſe Ἄρτης. Nam Mars, & Hercules, promiſcuè uſurpari ſolent Orienti. At Ἄρτης Ægyptiis Mars: uti ex Vettio Valente Antiocheno oſtenſum clariſſimo Seldeno. Eſt vero Ἄρτης ejuſdem originis ac Ἄρης, nempe ab עָרִיץ, *arits*. Ac ἄρτης quidem ſive *artis* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, neſciunt tſade. Ἄρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade. Notat verò עָרִיץ aritz, *terribilem*, & μεγαλοπληκτικὸν, *fortem*. Ejuſdem originis ac Ἄρτης eſt Ἀρταῖος appellatio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Stephanus in Ἀρταία: Ἀρταίους δὲ Πέρσαι παλαιοὺς [illegible] ἀνθρώπους καλοῦσι. *Artaos vocant Perſæ homines priſcos*. Heſychius

Hesychius: Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρὰ Πέρσαις· *Artai, heroes apud Persas.* Iisdem ἀρτης *magnus*, quia heroes magnæ virtutis. Unde Ἀρτοξέρξης. Herodotus lib. IV. Δύναται δὲ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ταῦτα τὰ ὀνόματα, Δαρεῖος, ἐρξίης· Ξέρξης, ἀρήϊος· Ἀρτοξέρξης, μέγας ἀρήϊος. *Valent autem hæc omnia secundum Græcanicam linguam, Darius quidem coercitor, Xerxes bellator, vel Martialis, Artaxerxes autem magnus bellator.* Si propius proprietatem vocis עָרִיץ, attendas, valebit *terribilem*, vel *fortem bellatorem*. Ab eadem origine est Artabazus. Stephanus loco ante memorato. Ἐντεῦθεν μοι δοκοῦ Ἀρταξέρξαι καὶ Ἀρτάβαζοι· *Hinc mihi dicti videntur Artaxerxa & Artabzi.* Etiam Phœnicius Hercules *Desanaus* vocabatur. Eusebius in Chronicis ad num. CCCCXCVII. *Hercules cognomento Desanaus in Phœnice clarus habetur. Unde & ad nostram usque memoriam à Capadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quæ verbis iisdem legas apud Marianum, & Florentium Wigorniensem. Sed apud Georgium Syncellũ, qui Eusebium exscribere solet, sic legitur: Ἡρακλέα τινὲς φασὶν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Διωδᾶν ἐπιλεγόμενον, ὡς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδοκίων καὶ Ἰλιέων καλεῖσθαι. Ubi duplex discrimen videmus. unum est, quod pro *Eliensibus* dicat *Iliensibus*. Et sanè verisimilius, à Phœnicibus cultum Herculis, uti ad Cappadocas, sic ad Ilienses potiùs, quàm ad Elienses, promanasse. Alterum est, quod pro *Desanaus* dicatur Διωδᾶς. Quod ab altero nimium quantum abit. Etiam *Desani* vocem suspectam reddit mira Latinorum Eusebii codicum, & ejus exscriptorum, inconstantia. Quidam enim MSSi, atque editi, præferunt, *Desinaas, Desinas, Desinas*: quod postremum etiam invenias in editione Henrici Stephani senioris. Apud Marianum autem, *Desinaus*, & *Dosinaus*. Pontacus in tribus Eusebii codicibus invenit *Desonaas*. Qui priorem partem in *Dosinaus*, & posteriorem in *Desinas*, attenderit, suspicari jure possit, hæc corrupta esse ex Δορσάνης. Hesychius†, Δορσάνης, ὁ Ἡρακλῆς παρ' Ἰνδοῖς· *Dorsanes, Hercules Indis.* Difficile est Indicæ appellationis caussam adducere. Cæteroquin vicinum est Chaldaicum דְּרַס, daras, *calcare, premere, incidere*. In præcipua Herculis laude ponebatur, quod tyrannos calcarit, & oppresserit. Etiam Agathia, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, testante* Persis Σάνδης dicebatur. Ad quod posterioribus syllabis multum accedit Δορσάνης. Vel fuerit Σάνδης ab Syriaco שְׁנַד, sanad, *sævire*. Habes Act. XXVI. II. ubi Paulus in Sanctos sæviisse se dicit ante conversionem. Sed Δορσάνης Indicum, Σάνδης Persicum: & quam utrumque abit à Διωδᾶς. Quamobrem non ausim propter horum ullum damnare *Desaoaus*, vel *Desanes* præsertim cum vicinum sit דְּשֵׁן daschen, *pinguis*, & κατὰ μεταφορὰν, *pollens*: ut Psal. XXII. 30. *Et incurvaverunt se* [illegible] דִּשְׁנֵי אֶרֶץ *omnes pingues terræ*. Hoc est, potentes omnes, quique divitiis vel honore [illegible] antecunt. Hujusmodi appellatio optimè conveniat fortissimo Herculi: qui iccirco in antiquis etiam inscriptionibus *Pollens*

† Continuo post Δόσαν.

* lib. 2.

vocatur

vocatur. Ut istac Interamnæ Nahartium in Umbria *:

LOCUS
SEPULTURÆ
CULTORUM
HERCULIS
DEFENSORIS
POLLENTIS
INVICTI.

* *Inscr. Grut.* CCCXV, 7. *Ac similiter*, Herculi Pollenti, Potenti: L. 3.

Dicere etiam possimus, *Desanau* conflari ex vocabulis duobus; quorum prius sit דשן, quod *pinguem*, vel *opulentum* significare diximus, & עז, *as*, quod *fortem* notat: ut Gen. XLIX, 3. ubi id nomen à Jacobo tribuitur Rubeni primogenito. Herculi igitur ab opibus, & fortitudine, nomen sit impositum; quia fortitudine parentur opes, ac tum opes, tum fortitudo ab Hercule poscerentur.

Si Eusebium audimus, vixerit Phœnicius Hercules, quo tempore Moses in monte adspectu frueretur divino. Ut non possit esse Samson: cujus tempora magis conveniunt Herculi Thebano. Fuisse Tyri sepultum, ait Clemens Romanus. Humanis hostiis solere placari, ait Plinius lib. XXVI. cap. V. Videntur interim illa de Samsone, pro more gentilium, qui ex pluribus unum conflare solent, adaptata esse Herculi. Ut quod Jud. XIV, 5, 6. Samson dicitur leonem occidisse. Notissimum enim de leone Nemeæo, quem ab Hercule suo necatum tradiderunt. Et censet B. Ambrosius, eo Samsonem divertisse de via ad cadaver leonis à se necati, quo exuviis ejus indutus Herculem referret. Fortasse igitur duo fuere Hercules Palæstini, antiquior, & Samson: quorũ gesta in plerisq; convenerint, unde & unus crederentur. Vetus Hercules fuerit Melicarthus, sive is Esavus, sive Tyriæ urbis conditor: qua de re diximus lib. XXXV. Sed de Hercule satis: præsertim quia de eo & postea agendum.

Redeamus ad Sanchoniathonem: à quo, postquam de Hercule dixisset, refertur Ἄδωδος, βασιλεὺς θεῶν †: qui cum Astarte & Jove Demaraonte, regnasse dicitur in Phœnice. Quare & de Adodo, & Astarte, quædam dicemus. Prior etiam Assyr is cultus; teste Macrobio, qui & vocaculum interpretatur. Verba ejus sunt lib. I. Saturn. cap. XVIII. *Deo, quem summum maximumq; venerantur*, ADAD *nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio sonat* UNUS. Sed sunt, quæ scrupulum injiciant. Nam UNUS. Assyriis sive Chaldæis, & Syris, est חד, *chad*, Hebræis אחד, *Achad*. Quare existimet aliquis, apud Macrobium, pro ADOD rescribi ACHOD oportere. Verum obstat, quod & Ἀδωδὸς sit apud Sanchoniatonem, sive Philonem Bybliensem. Quare potius censeo Macrobium, vel alium, qui Macrobio imposuerit, vicinitate vocabulorum *adod*, & *achod*, fuisse deceptum. Imò non absurdè dixeris, & hoc numen à Phœnicibus Phryges accepisse: ut Desanai Herculis; quemadmodum ex Eusebio antea vidimus. Conjecturæ hujus fundus est Hesychius: ubi vulgò legas, Ἀδαγοὺς *, θεός τις παρὰ Φρυξίν. Eoque existimet aliquis, pro Ἀδαγοὺς rescribendum Ἀδωδός. Facilius subscriberem, nisi exponeret, θεὸς ἑρμαφρόδιτος †. Uti & Glossæ Græcobarbaræ nostræ ineditæ. Fortè igitur, sensivit Attis, Phrygius Deus, *Adagous* dictus fuit, origine incerta. Etiam *Adodi* appellationem firmat, quod Juno, cujus nomine Luna, & aër, notatur, Babylonis

† *Adodus, rex Deorum.*

* *Adagous, Deus quispiam secundum Phryges.*

† *Deus semivir.*

lonis dicebatur *Hada*, vel *Ada*. Hesychius, Ἀδα· ἡδονὴ, πηγὴ· καὶ ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα †. Valde enim est verisimile, si Luna, & aer, *Ada* dicerentur; Soli etiam atque ætheri potius *Adodi*, quam *Achodi*, nomen fuisse. Sed ista, etsi hujus sint loci, quatenus homo Phœnix cum Sole cultus fuit: non minus tamen ad Solis Lunæque cultum pertinent; de quo libro agam sequenti.

† Ada, *voluptas fons*: & *Babyloniis Iuno*.

Nunc de Astarte dicam; quam fuisse Phœnissam, jam ex Sanchoniathone vidimus. A Phœnicibus pro Dea cultam, docet illud Scripturæ 1. Reg. XI, 5. *Et ivit Salomon post Astoreth, deam Sidoniorum.* Ubi singulare est עַשְׁתֹּרֶת, *Hastoreth*, sive *Astoreth*. Chaldaicè est עַשְׁתַּרְתָּא, *Astarata*: unde contractè Ἀστάρτη, sive *Astarta*. Plurale עַשְׁתָּרוֹת, *Astaroth*: quasi *Astartas* dicas: nempe ut dicimus *Baalim*, *Ioves*, *Iunones*: quia unum idemq; numen pro variis locis, quibus coleretur, variè vocaretur. Quoniam verò עַשְׁתָּרָה, gregem significat, vel, ut aliqui censent è rabbinis, oves feminas: eo R. David Kimchi existimat, simulachrum ejus fuisse ovis figura. Aliis tamen verisimilius fit, ita vocari, quia illi ovis imolaretur. Sed ista minimè pugnant. Astarte hæc, quatenus numen est animale, filia fuit Agenoris, Phœnicum regis: quam, postquam adscripta est Diis, Astarten nuncupatam, ex ipsis Phœnicum sacerdotibus se accepisse, refert Lucianus lib. de Dea Syria. Quomodo autem cum eo conveniat, quod Astarte aliis sit Luna, id ex iis planius erit, quæ in cultu mixto dicentur. Ex eodem Luciano cognoscimus, cultum hunc institutum esse in solatium Agenoris post raptam Europam ab Jove Cretensi: ut generali nomine appellant, quem Lycophron Ἀστερον, Diodorus in quinto, Ἀστέριον, Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII. cap. XII. vocat Xanthum: quam rem & superius * attigimus. Dicitur verò Europa tauro vecta, quia in littore choreas agens navi rapta, cujus ἐπίσημον ‡ taurus: unde & navi nomen. Nisi cum Palæphato malis, raptam à viro Cnossio, cui nomen Taurus. Eusebius historiam prius refert ad extrema Josuæ tempora: mox, alios secutus auctores, ad quinctumdecimum Othonielis annum. Sed minutum hoc: quippe Eusebius Othonielis annos mox ab excessu Josuæ auspicatur, prætérito intervallo, tum quo seniores regnarunt; tum quo, his mortuis, lapsus est populus in idololatriam, ac propterea à Deo punitus est octennii servitute sub Chusano, Mesopotamiæ rege. In quo errore prope omnes hodie Eusebium sequuntur. Paullo post idem Lucianus ait, non omnes fateri Astarten esse Europam. Ne istud quidem pugnat cum cæteris, si sic interpretere, alios in Astarte aliam, quam Europam, coluisse. Plures enim gentes, aliæ hanc, aliæ aliam heroinam, uno cultu cum Astarte sive Luna coluerunt. Fuere & alia Pœnicibus numina: sed de quibus difficile sit dicere, homines ne fuerint, an naturæ partes. Neutrum enim liquere arbitror de Zauane. Hesychius: Ζαυάνας, θεός τις ἐν Σιδῶνι· *Zauanes, Deus quispiam Sidoniis.*

* cap. 14.

‡ *signum.*

CAPUT

CAPUT XXIII.

Dij Syri animales, in quibus Dea Atargatis, sive Atergatis, pro quo & Artaga: *&* Athara *legitur. Eadem Derceto. Antipatri Stoici de Atergatis etymo sententia refellitur. Atergati dedicatos pisces aureos, & argenteos. Sacerdotibus ejus pisces comestos. Non convenisse, utrum ab aliis submersa sit, ob asperum imperium: an sese demerserit, pœnitudine pudoris amissi. Cur in piscem conversa dicatur. Syros abstinuisse esu piscium. An Derceto etiam dicta* Ceto, *& an eadem sit Andromeda, ceto objectanda. Forma Atergatis, & vocis ejus origo. Etiam cultam in Parthia. Filia ejus Semiramis, educata à Simma, quod nomen idem Semi nomini videtur. Semiramis in columbam versa, uti mater in piscem: & quæ caussa figmenti. Syros, ut piscibus, sic columbis abstinuisse. Semiramidis etymon. Columbam symbolum credi regni Assyrii. An & columba Samaritanis culta. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia, quæ Medici imperii tempore fuit. Atergatim, & Deam Syriam, diversas videri. Semiramis ovo exclusa dicitur, quod foverit columba. Seleuci Nicatoris fanum, & festum* Nicatoria:

E Phœnicia imus in proximam, quæ Cava dicitur, & Syriam cæteram. Ubi culta Atargatis, sive Atergatis: pro quo corruptè *Adagarius* est apud Crinitum lib. XIV. de honesta discipl. cap. VIII. Sed pro *Atargatis*, posteriori vocis parte recisa, etiam *Atarga*, vel *Artaga*, dixere. Saltem apud Phurnutum, ubi de Rhea disserit, Ἀρτάγα legitur. Verba ejus inferius adducam. Imò & *Athara* vocabatur. Etsi Junianus Justinus in compendio, præferat *Arathis:* sive ut in Veneta veteri * est, *Ariathis:* vel uti est in Badiana †, *Marathis*. Quæ corrupta videntur ex *Atergatis*. Vel potius cum Hermolao Barbaro ‡ dicamus, pro *Arata* trajectis literis esse rescribendum *Athara*. Clarè enim Strabo ait lib. XVI. Ἀταργάτιν δὲ τὴν Ἀθάραν. Scio summum virum, Isaacum Casaubonum *, suspicari legendum Ἀστάραν, atque hoc esse ex *Astaroth*, pro quo Græci Ἀστάρτη: ut antea vidimus. Sed alia est *Astarte* ab *Atergati:* hæc mater, illa filia, ut inferius ostendam. Sic igitur legendus is Justini locus: *Nomen urbi à Damasco rege inditum: in cujus honorem Syri sepulcrum Athares uxoris pro templo coluere; Deamque exinde sanctissimæ religionis habent.* Eadem diva, principe ex *Atergate* litera recisa, & levicula immutatione, vocata est *Derceto*; quomodo Ctesias appellat, ut ibidem Strabo autor est, his verbis: Δερκετὼ † δὲ αὐτὴν Κτησίας καλεῖ. Hæc Atergatis sive Athara, sive Derceto, regina fuit Syria, juxta Antipatrum Tarsensem Stoicum libro περὶ δεισιδαιμονίας quarto: unde Athenæus in octavo refert, verum reginæ nomen fuisse *Getis*: quæ cum obsoniorum

* *ann. 1494.*

† *ann. 1524.*

‡ *Plin. Castig. lib. 5. cap. 23.*

* *Animadv. in Athen. lib. 8. cap. 8.*

† *Derceto vero illam Ctesias nominat.*

esset avidissima, edictum promulgasse, ne quis pisces ederet ἄτερ Γάτιδος, *præter Gatidem*: tum imperitum vulgus ex ἄτερ, & Γάτις, unam conflasse vocem, Ατεργάτις. Sed Stoici in etymis eruendis mirificè nugari solent: nec in eo illorum, vel aliorum, probari potest confidentia, quod Syriacorum originem è Græcia arcessant. Nostra verò sententia, nulla fuit regina Gatis. Verisimilius verò Atergatis etymon inferius adducam. Ibidem refert Athenæus ex secundo Mnasiæ libro de Asia, Atergatin reginam durè rexisse, & quo sola piscibus vesceretur, quicunque caperentur, ad se jussisse deferri: indeque obtinere, ut qui supplices Deam adorant, aureos & argenteos pisces offerant: sacerdotes quoque, ante simulacrum Deæ, constituere pisces elixos, & assos; sed quos ipsi postea absumant. Ibidem ex Xantho Lydo commemorat Athenæus, ut regina hæc à Mopso Lydo capta, & propter insolentiam, injuriasque multis illatas, tandem cum filio Ichthye (quo sub nomine verum occultarunt) in lacu Ascalonis sit submersa, & à piscibus devorata. Alii verò hæc paullo aliter narrant. Quippe ajunt, Derceto rem habuisse cum adolescente Syro: atque inde peperisse Semiramidem: ubi verò ejus puduit concubitus, in lacum se abjecisse piscosum prope Ascalonem, à piscibus verò servatam: quibus iccirco vesci, Syris religio sit. Atque ita Græcus Arati interpres; ubi de Piscium signo tractat. Pro quo apud Diodorum Siculum legas, in piscem esse conversam. Sic fabulari de iis veteres solent, qui in aquis periissent; nec fabulosè prorsus, quia sic piscibus cibus facti, quodammodo in piscem vertantur. Quamquam de Atergate peculiaris etiam ratio accessit: quia non inconvenienter in piscem dicitur mutata, quæ à morte colitur piscis figura. Quod verò propterea dicebamus, Syros piscibus abstinere: id præter Diodorum, & Aratæum scholiastem (ubi Δερκετοῦ pro Δέρκη legendum) asserunt Herodotus in Euterpe, Xenophon lib. I. de Expeditione Cyri (cujus verba mox adducam) Cicero in III. de Nat. Deorum, Ovidius, Juvenalis, alii. De Diva hac intelligendus etiam Plinius lib. V. Hist. Nat. cap. XIII. *Ioppe Phœnicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt. Insidet collem, prajacente saxo: in quo vinculorum Andromeda vestigia ostendunt. Colitur illic fabulosa Ceto.* Ita habet vetus editio Parmensis anni CIↃ CCCC LXXVI. Nec longè abit *Cato*, quod in aliquibus invenitur MSSis. Deque Andromeda habes item cap. XXXI. *In Phœnicio deinde mari est ante Ioppen Paria, tota oppidum: in qua objectam belluæ Andromedam ferunt.* Quare aliquis suspicetur, genuinum esse nomen Κητώ: ac sic dictam Andromedam: sive quia navis ἐπίσημον*, qua avecta est, fuerit cetus: sive quoniam, cui à patre primitus fuit promissa, princeps foret insularis, qui piraticam exerceret: quales meritò cetis, cæterisque marinis monstris, comparantur.

* insigne.

parantur. Sed magis placet *Ceto* esse ex *Derceto:* quia ut hic legas *fabulosa Ceto*; ita cap. XXIII. ait, *prodigiosa Derceto.* Verba apponam: *Bambucen, quæ alio nomine Hierapolis vocatur; Syris vero Magog. Ibi prodigiosa Atergatis, Græcis autem Derceto dicta colitur.* Eo autem nunc fabulosa, nunc prodigiosa dicitur, quia superiori corporis parte mulierem, inferiori piscem referret. Qua forma se vidisse ait Lucianus de dea Syria: ubi sic scribit: Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεησάμην, θέημα ξένον. ἡμισέη μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν εἰς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται. *Dercetus autem imaginem in Phœnicia vidi, spectaculum insolitum. Erat dimidia parte mulier: quantum vero à femoribus ad imos protenditur pedes, in piscis caudam desinebat.* Ac satis est verisimile, Atergatim sive Atargatim (utroque enim modo scripsere) ex figura hac habere nomen: ut vox sit conflata ex אַדִּיר, addir, *magnus, potens, excellens,* & דָּג, dag, *piscis.* Culta verò non in Syria modò, sed ipsa etiam Parthia: ut indicat Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi : Ἔνθεν Βεσηχάνα πόλις, ἐν ᾗ ἱερὸν Ἀταργάτι. *Inde Besechana urbs, ubi templum Atargati.*

Connexa his sunt, quæ de Semiramide memorant: ut quæ filia fuerit Dercetus; quemadmodum ex Diodoro diximus. Atque idem testatur, ex nostris quidem Athenagoras in Legatione ; è gentilibus verò Hyginus fab. CCXXXIII. & Lucianus de Dea Syria; ubi ait, Dercetus honori templum Hierapoli conditum à filia Semiramide. De infantia Semiramidis hæc legere est apud eundem Diodorum. Ait, eam à matre, priusquam in aquas se daret præcipitem, delatam esse desertum in locum: ubi columbarum vis nidularetur, atque ibi occultè educatam, usque dum eam domum suam recepit Simma, qui liberis carebat. Regiorum is jumentorum magister erat: &, credo, Simmæ vox eadem, ac Semi. Credibile enim, posteros tanti patrichæ nomen suis subinde liberis imposuisse. Unde & Semus, Deliacôn scriptor *. Ait porrò Lucianus, Semiramidem à columbis nutritam in deserto. Quod sic interpretor, columbarum carne pastam. Nisi fabulæ occasionem præbuerit vocabulum *Semiramis:* quod Syra dicitur lingua *columbam* signare. Nam cur minus feminæ nomen ejusmodi datum credamus, quam viro impositum est nomen *Iona:* quod Hebræis itidem *columbam* notat?

* *Athenæus. Apollonii scholiastes, Suidas, Etymologus.*

Ex his verò non obscurè ratio elucet, cur ut mater Derceto in piscem, ita filia Semiramis in columbam dicatur commutata. Sic enim Ovidius IV. Metam. ---- *Et dubia est, de te Babylonia narret*

Derceti, quam versa squamis velantibus artus
Stagna Palæstini credunt celuisse figura.
An magis, ut, sumptis illius filia pennis,
Extremos altis in turribus egerit annos.

Hinc etiam originem arcessunt, cur Syri & piscibus abstineant, & co-

lumbis. Nam honori hoc datum ajunt Dercetus, & Semiramidis; quia illa piscis, hæc columbæ figura coleretur. De piscibus particulatim varios antea testes adduximus. Ab utroq; verò animanti abstinuisse, auctor quoque è nostris Clemens Alexandrinus in Protreptico: è gentibus verò Diodorus Siculus; & multò ante eum Xenophon lib. I. Expeditionis Cyri; ubi de Chalo flumine loquitur: Πλήρη ἰχθύων μεγάλων, καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς· *plenum magnis & mansuetis piscibus, quos Syri pro Diis habebant, neq; lædi patiebantur; sicuti nec columbas.* Similiter Phurnutus περὶ θεῶν: Ἔοικε δὲ ἡ αὐτὴ καὶ ἡ παρὰ Σύροις Ἀρτάγα εἶναι, ἣν διὸ καὶ τὸ περιστερᾶς καὶ ἰχθύος ἀπεχόμενοι τιμῶσι· *Videtur hæc* (Rhea) *esse eadem, quæ apud Syros est Artaga: quam abstinendo à columba, & pisce, colunt.* Item ex Latinis Hyginus fabula CXCVII. *Ob id Syri pisces, & columbas ex deorum numero habent, non edunt.* De columbis itidem refert Tibullus lib. I. eleg. VII.

Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
Alba Palæstino sancta columba Syro?

Ubi *Syro* retineo, propter auctoritatem codicum MSSorum; quos & sequitur vetus editio Regii Lepidi anni CIↃ CCCC LXXXI. Scio, etiam *suo* reperiri. Sed nihil opus mutare, cum ob tot Syriæ gentes, jure διακριτικῶς † *Palæstino* addatur: ut in similibus fieri solet.

† *discretionis ergo.*

Quod verò Diodorus ait, *Semiramis* esse nomen à Syriaca columbæ appellatione, id nec Scaliger videbat, ut è Syra lingua adstrui possit. Sed apud Hesychium, nescio unde, legas: Σεμίραμις ‡, περιστερὰ ὄρειος, ἑλληνιστί. R. Azarias credebat, id nomen esse ab avium pipitu & cantillatione minuta. Nempe ut Semiramis sit ex זְמִרָא, ז in ש ob vicinum sonum converso, ut sæpe fit: זְמִרָא verò fit ex Chaldæo זְמִיר, quod avium illud μινύρισμα* signat. Atque eam opinionem etiam Joannes Morenus comprobabat. Idem Azarias lib. אמרי בינה cap. XXV. censet, Babylonios & Assyrios ob ea, quæ de Semiramide, figura columbæ culta, adduximus, pro symbolo in vexillis militaribus columbam habuisse: atque inde Jeremiam dicere cap. XXV, 38. *Facta est terra eorum in desolationem à facie iræ columbæ.* Ut vulgatus vertit interpres. Nempe, secundum hunc Rabbinum, per columbam signatur Babylonius Nabuchodonosor. Hebraice est הַיּוֹנָה, *Haionah*: ubi Christophorus quoq; à Castro censet, articulum esse ἐμφατικόν, quasi dicat propheta, *columba illa*: nempe columba magni Nabuchodonosori, sive ingens ille ac victor tanti Regis exercitus, cujus symbolum in vexillis est columba. Similiter vocem יוֹנָה interpretantur apud eundem prophetam cap. XLVI, 16. *Surge & revertamur ad populum nostrum, & ad terram nativitatis nostræ à facie gladii columbæ.* Item cap. L, 16. & Sephoniam cap. III, I. Etiam Rabbini Thalmudici in tractatu Cholin sect. I. narrant, tempore

‡ *Semiramis, columbam montanam significat.*

* *exilem & querulum cantum.*

pore

pore R. Meir in jugo montis Garizim inventum fuisse simulachrum columbæ. Atque inde colligunt, Samaritanos non solum Israelis Deum, sed etiam gentium Deos coluisse. Perperam profectò, si loquantur de publico Samaritanorum cultu, ex quo Manassen, Iaddi fratrem, habuere Pontificem Maximum. Sed fieri possit, ut fuerit ex cultu aliquorum privato ac domestico. Vel etiam ex publico Cuthæorum, priusquam, à leonibus vexati, circumcisionem, & legē didicissent Mosaicam. Saltem id credibilius, quàm, quæ, ut ex Gedaliæ catena cabalistica constat, quidam Judæi crediderunt, fuisse illud simulachrum, quod Jacob ex Assyria veniens post urbem Sichem sub terebintho defodit: ut Gen xxxv. legere est. Neque enim satis constat, cum duæ fuerint Semiramides, priorne illa, Nini conjux, columbæ figura culta sit; an altera, Belochi Assyriorum regis filia; quæ longè post Jacobi patriarchæ tempora fuit. Siquidem Conon libro quinquaginta narrationum Semiramidi tribuit, quæ ab aliis Atossæ, non illi Cyri filiæ, Darii uxori, Xerxis matri; sed alteri, longè antiquiori, Belochi, ut dixi, filiæ, adscribuntur: ut est apud Photium cod. CLXXXVI. Vixit autem Atossa illa annis post Nini uxorem quingentis. Firmantur hæc quoq; eo, quòd Semiramidis prioris mors ab Eusebio refertur ad num. LII, posterior verò ad num. IↃ LXXXII. qui decimus à morte Josuæ: ubi hæc annotantur: *Assyriorum octavus decimus Belochus annis* XXV. *cujus filia Atossa, quæ & Semiramis, regnavit cum patre annis* XII. Imò, si ex eo, quod antiqui in annis Semiramidis tot varient seculis, rectè diversas fuisse colligimus: videor mihi & tertiam ejus nominis reperisse, utraque recentiorem: ut quæ ducentis solum annis, vel circiter, antiquior fuerit Cyro. Nam Herodotus lib. I. ait, Nitocrin fuisse matrem Laboniti, regis Babyloniorum postremi, quem Cyrus devicit: at Semiramidem fuisse πέντε γενεαῖς * hac Nitocri vetustiorem. Idem auctor est, Assyriorum imperium, priusquam Medi deficerent, annis durasse quingentis & viginti. A defectione Medorum anni sunt circiter trecenti. Quamobrem quasi centum à defectione annis, ducentis verò ante Cyrum, ea Semiramis fuerit. Non igitur erit Nini uxor; quæ Cyrum præcessit annis amplius mille & sexcentis: neque uxor Belochi, quæ mille, & amplius, annis ante Cyrum fuit. Ut istæ quidem fuerint, stante Assyriorum imperio. At tertia erat tempore Medorum; qui, dejectis Assyriis, per annos trecentos ante Persas imperium tenuerunt.

* *quinque generationibus.*

Sed quæstio est, num eadem diva sit Atergatis, ac Dea Syria. Sic videtur, propter illa Strabonis verba in XVI. ubi, cum de Euphrate esset locutus, subjungit: Ὑπέρκειται δὲ τοῦ ποταμοῦ σχοίνους τέτταρας διέχουσα ἡ Βαμβύκη, ἣν καὶ Ἔδεσσαν καὶ Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Συρίαν θεὸν τὴν Ἀτεργάτιν, *Sita est trans flumen, quatuor schænorum spatio, Bambyca, quam etiam Edessam, & Hierapolim, sive Sacram Urbem, nuncupant. In qua colunt Deam Syriam, quæ dicitur Atergatis.* Sed Atergatin quidē constat unam esse ex Syrorum deabus: attamen

* *per excellentiam.*

attamen aliam arbitror ab illa, quæ κατ' ἐξοχὴν * *Dea Syria* dicebatur. Nam Atergatis sive Derceto erat semimulier, & semipiscis: ut ex Luciano antè vidimus: qui, post ista superius adducta, continuo subjungit: Ἡ δὲ ἐν Ἰρῇ πόλει, πᾶσα γυνή ἐστι· *Sed qua est in Sacra civitate, tota est mulier.* Hæc Syria Dea non tam animale numen videtur, quam naturale. Nempe vis naturæ generatrix: quæ tum Veneris, tum matris Deum nomine intelligitur. Vel si cum naturali hoc numine pariter coluerint animale: non hoc Derceto erit, Semiramidis mater; sed Semiramis ipsa: quod ex eo liceat suspicari, quia nulla Syris celebratior heroina fuit Semiramide: uti nulla D[illegible] va iis divinior Dea Syria. Accedit, quòd Semiramis dicitur educata à columbis, & columbæ etiam symbolo signabatur: ut cætera ejus generis omittam, superius memorata. Dea autem Syria ex ovo, cui columba insederit, dicitur prognata; idque ad Euphratem, ubi Babylon, urbs regia Semiramidis. Qua de re sic Cæsaris Germanici interpres: *Nigidius hos pisces dicit in flumine Euphrate fuisse, & ibi ovum invenisse miræ magnitudinis: quod volventes ejecerunt in terram, atq; ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriam, quæ dicitur Venus.* In Syris numinibus etiam locum habet filia Jephthæ. Epiphanius Hæresi LV. quæ est Melchidecianorum: Ἐν δὲ τῇ Σεβαστῇ τῇ πόλει Σαμαρείᾳ καλουμένῃ, τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε θεοποιήσαντες ἔτι ταύτῃ τελετὴν κατ' ἔτος ἄγουσιν. *Sebaste verò, quæ olim Samaria dicebatur, Iephthæ filiam divinis honoribus consecrarunt; in cujus memoriam solemne quotannis festum celebrant.* Festi hujus originem cognoscimus ex Judicum XI, 39, 40. Puto autem, ex Ἰεφθίς, quomodo filia sit à patre dicta, corruptum esse Ἶφις, uti ex eo, & ἄνασσα, conflatum *Iphianassa*: item quia genita ex Iphe, hoc est, Iephthe, dicta est *Iphigenia*. Nempe ex hac historia de Iephthe, Deo filiam offerente, occasionem cœpit Homerus fabulæ de Agamemnone, sacrificare parato filiam Iphigeniam. Etiam Memnon ille, qui cum opem ferret Priamo, ab Achille est interemptus *, in Assyria cultus fuit. Unde Oppianus lib. II. Κυνηγετ.

* *Homerus Od. 3. Ovid. 13. Metam. Seneca Troad.*

> Μεμνόνιον περὶ νηὸν, ὅθ' Ἀσσύριοι ναετῆρες
> Μέμνονα δακρύουσι κλυτὸν γόνον Ἠριγενείης·
> *Memnonium circa fanum, quæ Assyrii incolæ*
> *Memnonem deflent, illustre germen Auroræ.*

Eundemq; Thebis in Ægypto habuisse templum, cognoscere est ex Dionysii περιηγήσει.

Adhæc quidem numina à Syris culta etiam, dum res florerent Assyriæ. Postquam verò Persæ rerum sunt potiti, nullum cœlestis ille ordo incrementum cepit. Persæ enim naturæ solum partes, non item animas defunctorum, pro diis coluerunt: ut ex primo Herodoti antea ostendimus. Nempe in hoc, ut idem ait, differebant à Græcis. Qui ex suæ gentis consuetudine, postquam in Syria sunt rerum potiti, unde *Syromacedones* vocati, alium videntur introduxisse morem. Ante omnes honore cœlesti ab iis celebratus Seleucus Nicanor, ut Macedones vocarunt; sive Nicator, ut Græci nominabant. In hujus memoriam cum variæ sint conditæ Seleuciæ; fanum honori ejus, credo & alibi, sed saltem in ea Seleuciæ urbe fuit, quæ erat in litore maris mediterranei prope Phœniciam. Testem adduco Appianum in Syriacis: Καὶ Σέλευκον μὲν ἐκαυσε Φιλέταιρος ὁ Περγάμου δυναστεύων, πολλῶν χρημάτων τὸ σῶμα τοῦ Κεραυνοῦ αἰτήσας, καὶ τὰ λείψανα ἔπεμπεν Ἀντιόχῳ τῷ παιδὶ αὐτοῦ. ὁ δ' ἐν Σελευκείᾳ τῇ πρὸς θαλάσσῃ ἀπέθετο, καὶ νεὼν αὐτῷ ἐπέστησε, καὶ τέμενος περιέθηκε, τὸ τέμενος Νικατόρειον ἐπικαλῶν. *Ac Philetærus quidem, Pergami præfectus, combussit Seleuci corpus, magna vi auri redemtum à Ceranno: cinerum verò reliquias ad filium ejus Antiochum misit. Qui in maritima Seleucia condidit,*

condidit, ac delubrum ei constituit, & circa illud agrum sacrum addidit: qui Nicatorium appellatur.

CAPUT XXIV.

Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumq; Syrorum distinctio. Colchis diu Græcis credita terminus orbis nostri. Disquisitum, an templum, quod Phrixi dicebatur, sit exstructum in honorem ipsius Phrixi, an Leucotheæ: ac si Phrixi ipsius opus sit, magis esse verisimile, honori Helles, quam Inûs exstructum, contra quam Strabo putavit. Vellere arietis aureo thesauros significari, & quæ caussa figurata istius locutionis. Medea in Deas relata. Achilles Sarmatis Deus. De Aretia ab Armeniis culta, Annij figmentum. Assyriorum imperium quomodo omnium dicatur vetustissimum. Nimrodus Babylonis conditor. Cur aliquibus idem existimatus ac Orion. Pluribus verò & vetustioribus Belum vocari. Beli cultus. Quomodo conciliari inter se possint, qui Nimrodum sive Belum, quique Babylona regem, quique Semiramidem censent Babylona urbem condidisse. Thuras, rex Assyrius, idem ac Mars.

DE Syris hactenus, qui Strabonis quidem temporibus ad sinum Issicum, sed antiquioribus se extendere, usque ad pontum Euxinum; ut idem scriptor initio libri XVI. eo comprobat, quod Cappadoces utriusque, & qui Taurum, & qui Pontum accolunt, Leucosyri vocentur, ut distinguantur à Syris nigris, qui sunt extra Taurum, ad Amanum usque montem. Armenia igitur minor, & Cappadociæ pars, olim Syriæ tributa: ita ut vicina ei esset Colchis, quæ ad Pontum sita. Hanc Colchidem Græci non Homericis solum temporibus, sed pluribus etiam seculis post, orbis nostri ad Orientem terminum esse credebant. Quod non Æschylus modò sensit in Prometheo Vincto*: sed Plato quoque in Phædone †.

Colchi etiam Deos coluere animales; uti Phrixum. Mela lib. I. cap XXI. *Hic sunt Colchi. Hinc Phasis erumpit. Hic eodem nomine, quo amnis est, à Themistagora Milesio deductum oppidum. Hic Phrixi templum, & lucus, fabula vetere pellis aureæ nobilis.* Ubi Phrixi templũ dici videtur, quod Phrixo dedicatum: quomodo dicimus *templum Iovis*, vel *Apollinis*. Strabo tamen in undecimo vocat τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν, Φρίξου ἵδρυμα. *Leucotheæ templum, à Phrixo conditum.* Quare dixerit aliquis, & Phrixi dici, ut conditoris, & Leucotheæ, quia illi consecratum. Verum non possum in animum inducere, Phrixum exstruxisse illud in honorem Leucotheæ. Nam Leucothea est, quæ prius Ino dicebatur. Propertius lib. II. eleg. XXVIII.

Ino etiam prima terris ætate vagata est.
Hanc miser implorat navita Leucotheam.

*pag. 19. edit. H. Steph.
†pag. 109. edit. H. Steph.

Ino autem noverca erat Phrixi, & Helles, & erga eos novercali prorsus affectu. Nec enim cessavit, usque dum, corruptis sacerdotibus Delphicis (rem plenius narrat Apollodorus in primo) tale relatum oraculum, si Thebani vellent penuria frugum liberari, Phrixum esse mactandum Jovi. Sed cum jam aræ esset immolandus, profugit una cum sorore Helle. Navis, qua vecti, Arietis habuit insigne: unde Arieti animali insedisse dicuntur, schemate poetico. Sed Helle, cum deventum esset ad angustias maris inter Chersonesum, & Troada, in mare decidens submergitur: unde locus Hellesponti nomen accepit. Phrixus in Colchidem ad Æetam regem salvus pervênit: atque ibi Arietis sui vellus aureum templo vel luco intulit: Chalciopen etiam, Æetæ regis filiam, duxit uxorem. Quis, ista qui legat, facilè in animum inducat, Phrixum condidisse templum in honorem Inus novercæ? quæ scelerata fraude ejus vitæ erat insidiata: propter quam etiam unicam ex Nephele sororem amiserat: longeque à patria apud barbaros Colchos exulabat. Quare ita censeo, templum illud in Phrixi honorem fuisse conditum: vel si ipse ædificarit Phrixus, non tam Inûs, sive Leucotheæ illud honori exstruxerit, quàm sororis Helles; quæ fugienti comitem se addiderat itinere longinquo, & periculoso adeo, ut etiam vitâ illi steterit. Quæ si ita sunt, ut putamus; memoria fefellerit Strabonem, quia Hellen privignam cum noverca Leucothea confuderit. Hæc nos sic proponimus, si non ob aliud, saltem ut adolescentiæ, cui studia ejusmodi maximè conveniunt, ulterius inquirendi occasionem præbeamus.

Quod verò ad fabulam velleris aurei, ut eam à Mela vocari, ante vidimus: originem ejus bellè nobis enarrat doctissimus Varro lib. II. de R. R. cap. I. *De antiquis*, inquit, *illustrissimus quisq; pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua; & veteres poetæ, qui alios vocant* πολύαρνας*, *alios* πολυμήλους†, *alios* πολυβούτας‡: *qui ipsas pecudes, propter caritatem, aureas habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxisse queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oves quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit. Ea enim sua voce Græci appellarunt* μῆλα. Non tamen solas ob pecudes, ut arbitror, Argonautæ profecti: sed per eas συνεκδοχικῶς intelligere oportet opes regis universas, imprimis verò thesaurum illum, quem Phrixus, Athamantem ac novercam fugiens, in Colchidem deportarat. Hos enim consanguinei Phrixi, ante omnes autem Jason, prognatus Æsone, fratre Phrixi hujus patruele *, non absurdè reposcebant. Nam verisimile est, eos fuisse partim ex bonis Nepheles matris: partim, quia ejus domos & agros auferre non poterat, ex pecuniis Athamantis patris, & novercæ Inûs. Eos quo-

* *possessores agnorum multorum.*
† *ovium multarum dominos.*
‡ *boves multos possidentes.*

* *Apollonii scholiast. in lib 3. vers. 359.*

quoque velleris aurei nomine vocarunt; quia ex pecudibus pecunia comparetur; eoque & *pecuniæ* dicuntur, quasi res *pecuniæ*: imò postquam signari cœperunt nummi, sæpe iis pecudis, vel bovis nota imprimebatur. Unde proverbium, Ne bos in lingua. Porrò templum hoc Phrixi, etiam post ablatos è Colchide thesauros ab Argonautis, magno semper loco habitum est, idque propter Argonauticam expeditionem. Dives etiam fuit: sed Augusti ætate omne ejus aurum direptum, prius à Pharnace, postea item à Mithridate Pergameno: ut auctor est Strabo in undecimo.

Colchica quoque Medea pro Dea est habita: ut ex Alcmane & Hesiodo probat Athenagoras in Legat. Hodieque id in Hesiodi θεογονίᾳ legere est. Ea à Marsis quoque culta nomine Angitiæ: de qua in Italiæ populis dicemus.

Ulterius si ire lubeat, offerat se nobis Sarmatia Asiatica: ubi est fanum Achilleum, ad angustias Mæotidos; ut est apud Strabonem lib. XI. Sed magis operæ videtur, ut retro cursum legamus: ubi primò nobis occurrit Armenia magna.

Si Beroso* Annii Viterbiensis credimus, Armenii primi coluere Noe sub nomine Jani, ob vinum inventum: & uxorem Aretiam, quam Ἑστίαν sive Vestam dixerint. Sed de commenticio hoc Beroso alibi diximus. Aretiæ autem nomen finxit Annius ex Hebræo *Erets*, sive *Arets*, id est Terra. Tellus omnium mater. Mater omnium uxor Noë. Eandem Vestam dixerit: ut Romanis Vesta & Terræ, & Ignis erat numen: quemadmodum constat ex Ovid. VI. Fast.

* *lib. 3 sive Annianorum comment. lib. 15.*

Pergo igitur ad Assyrios, qui *principes omnium gentium imperio potiti sunt*: ut scripsit Æmilius Sura, verbis, dubium an ab Vellejo Paterculo historiæ suæ insertis; an jam olim, cum Sura exstaret, ad oram ab aliquo adscriptis, posteaque in sermonis contextum admissis. Assyriorum autem nomine etiam Babylonij intelliguntur; quia tandem in unum amborum coaluerit imperium. Ab Assyriis, quia urbium, atque imperii conditoribus divinus haberi honos solet, primus venerationem hanc consecutus fuit Babylonis, & imperij Babylonij conditor. Qui quis fuerit, indicat his verbis Chronicon Alexandrinum †: Ἐγεννήθη δὲ καὶ ἄλλος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Σὴμ (τοῦ Χὰμ legendum, uti jam aliis monitum) Χοὺς ὀνόματι ὁ Αἰθίοψ, ὅστις ἐγέννησεν τὸν Νεμβρὼδ γίγαντα τὸν τὴν Βαβυλωνίαν κτίσαντα, ὃν λέγουσιν οἱ Πέρσαι ἀποθεωθέντα, καὶ γενόμενον ἐν τοῖς ἄστροις τοῦ οὐρανοῦ, ὅντινα καλοῦσιν Ὠρίωνα. *Genitus & alius est è Chami semine, nomine Chus Æthiops: qui genuit Membrod gigantem, Babyloniæ conditorem: quem Persæ ajunt in Deos relatum, inque astris constitutum appellant Oriona.* Atque Orionem hunc à Zoroastre morituro invocatum, postea‡ scribit. Sed Orionem esse conditorem imperii Babylonici, nō

† p. 84.

‡ p. 88.

* Genes. 10, 8. facilè apud antiquiores reperias. Et credo, quod Nimrodum dicunt Oriona, Christianorum est conjectura, quia Nimrodus à Mose * vocetur venator: & Oriona fuisse venatorem constat ex Germanici Arateorum interprete, ubi de Scorpio, & Orione: & aliis scriptoribus. Qui Belum potius appellant. Hunc quippe ajunt Babylona struxisse, primumque fuisse Assyriorum regem. A quo iccirco gentium historiæ ordiri solent: priorumque exemplo etiam cœpit Cephalio Gargettius, scriptor antiquus; ut argumento est, quòd Straboni memoretur in XIII. A Cephalione hoc Ninus Beli filius vocatur. Quare vetustos gentium scriptores sequitur B. Hieronymus, cum sic scribit in Ezech. cap XXIII. *Idolum Baal sive Bel, &, ut apertius dicam, Beli, Assyriorum religio est, consecrata à Nino, Beli filio, in honorem patris.* Ubi Assyriorum nomen laxè usurpat. Sæpe enim Assyriorum & Babyloniorum nomina, ut dixi antea, promiscuè sumuntur. Idem Hieronymus in Oseæ cap. II. *Ninus in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur* בל, Bel, *& in multis Prophetis, maximeq; in Daniele, & juxta Theodotionem sub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hunc Sidonii, & Phœnices appellant* בעל, *bahal.* De statua hac, quam Belo posuerit Ninus, etiam legas apud Ambrosium, sive potius Hilarium Romanum in epist. ad Rom. cap. I. & Cyrillum extremo prope libro III. contra Julianum. Eo autem Belum arbitror Nimrodum, quia huic regni principium in terra Senaar Babylon fuit: ut est Genes. X, 10. At conditorem Babylonis Belum vocant gentiles: inque his Dorotheus Sidonius, poeta vetustus:

Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα·

Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.

Et Abydenus apud Eusebium lib. IX. Præparationis Evangelicæ cap. XLI. ubi retulisset, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit, Belum siccasse loca, ἢ Βαβυλῶνα τείχεϊ περιβαλεῖν· *ac Babylonem mœnibus cinxisse.* Servio propterea dicitur *Belus primus rex Assyriorum.* Ejus sepultura fuit Babylone: sed eam destruxit Xerxes: ut refert Strabo initio sextidecimi. Templum ei à Semiramide conditum fuisse, ait Dionysius Periegetes:

Μέγαν δόμον εἵσατο Βήλῳ·

Magnam domum extruxit Belo.

Ubi δόμος pro *templo*; ut in scripturis *Beth-Peor*, *Beth-Dagon*, *Beth-Baal*; pro templo Phegorij Dei, Dagonis, Baalis. De Beli hujus cultu insignis est locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: sed corruptus, cum, juxta certissimam Scaligeri emendationem in VI. de Emendatione temporum, pro *belli* debeat legi *Beli*. Locus est iste:

Thuris

Thuris odorati cumulus, & messe Sabaa,
Pacem conciliant ara. Penetralibus ignem
Sacratum rapuere adytis, rituq; juvencos
Chaldao stravere Magi. Rex ipse micantem
Inclinat dextra pateram, secretaq; Beli,
Et vaga testatur volventem sidera Mithram.

Ubi de Mithra sive Sole conjungit, quia Belus cum Sole cultus; ut postea dicetur.

Alii tamen arbitrantur, non à Belo exstructam Babylona, sed à filio ejus Babylone. Verùm facilè hæc conciliantur. Nimrodus enim sive Belus condere eam exorsus: filius fortasse incrememtum dedit. Non tamen urbi à filio nomen: quod Scripturis repugnat. Potius si filio nomen Βαβυλὼν fuit; id pater imposuerit ab urbe Babel, quam condere erat aggressus. Fortasse igitur Βαβυλὼν non alius, quàm Ninus: quæ vox *filium* notat. Id enim Hebræis נין, *nin*: uti Ægyptiis *Non*: unde *Nonni*, & *Nonna*, vocabula; quibus qui præerat, *Abbas*, hoc est, pater, dicebatur. Alii Babylona Semiramidis opus putant. Nec isti errant: si sic intelligas, quomodo Constantinus M. Constantinopolin dicitur condidisse, quæ tot antea seculis Byzantii nomine claruit. Sed cave Semiramim intelligas Nini uxorem. Nec enim Ninus uxorem ejus nominis habuit: vel si sic dicta, alia saltem est, quæ sic à Græcis celebratur: eaque annis junior amplius mille. Melius Græcis ista norant Phœnices. Audiamus igitur Herennium Philonem Bybliensem: ex quo sic Stephanus sive Hermolaus in Ethnicis de Babylone: Βαβυλῶνος*, ἀνδρὸς σοφοῦ, παιδὸς Βήλου σοφωτάτου, οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ἀπὸ Σεμιράμιδος. Ταύτης γὰρ ἦν ἀρχαιοτέρα ἔτεσι χιλίοις δύο, ὡς Ερέννιος. Prout eum locum in MSSis legi, clarissimo Salmasio observatum.

* *Babylonis, viri sapientis, filii sapientissimi, Belino ut Herodotus scripsit. Ea quippe antiquior erat annis bis mille: ut Herennius prodidit.*

Etiam Diis Thuras, sive Thurras, ab Assyriis adscriptus, & Mars appellatus. Chronicon Alexandrinum: Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θοῦρρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης†, ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα, εἰς ὄνομα τοῦ πλάνητος ἀστέρος. Οὗτος ἐγένετο πικρὸς πολεμιστής. *Post Ninum regnavit apud Assyrios Thurras, cui Zames pater, ex Rhea frater, Martis nomen à planeta ejus nominis imposuit.* Et mox: Ὦτινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσεκύνουν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Πέρσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primùm Assyrii excitarunt columnam, & pro Deo coluerunt, quem hodieque Persicâ linguâ Deum Baal vocant; quod, si transferas, sonat bellorum Deus.* Similia legas apud Suidam in Θοῦρας.

† *vel potius Ζάνης: ut legi oportere, conjecimus cap. 16.*

CAPUT XXV.

Hephæstio in Deos relatus ab Alexandro. Ammon Indis cultus: item Liber; sed à Thebano diversus, ut Indi quoque judicant. Videri hunc Noë, cui etiam bimatris *nomen accommodatum. Refellitur commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu subactis. Rejicitur de isto autoritas Megasthenis, Daimachi, aliorumque, qui Alexandro, & ducibus ejus adulati. Miserabilis Japoniorum opinio de suo Bonzio Combadaxi: quem anniversaria die colunt & invocant. Et quàm ridiculi sapiant de Manibus suorum: opinioque eorum collata cum Stoicorum quorundam sententia.*

DE Assyria ac Babylonia in Mediam tendo. Cujus principe urbe Ecbatanis princeps amicorum Alexandri Hephæstio vitâ excessit. Unde Babylona corpus deferri jussit Alexander. Ut dubium non sit, quin in Media Babyloniaque primo Hephæstio divinos sit honores consecutus. De isto sic Justinus lib. XII: *Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus Hephæstio decedit, dotibus primò formæ pueritiaque, mox obsequiis regi percharus: quem contra decus regium Alexander diu luxit; tumulumq; ei XII. millium talentorum fecit; eumq; post mortem coli, ut Deum, jussit.* Ac Plutarchus etiam * autor est, Alexandrum misisse Ammonem consultum, an in Deos eum referre fas esset: jussisse autem oraculum, τιμᾷν Ηφαιςίωνα, ϗ θύειν ὡς ἥρωϊ· *Hephæstionem venerari, ac sacrificare, ut heroi.* Illustris etiam de eo locus est apud Lucianum, libro De non temere credendo calumniæ. Ubi refertur, Alexandrum θεὸν χειροτονῆσαι τ̓ τετελευτηκότα· *decrevisse, ut mortuus pro Deo haberetur.* Gravissimæ etiam calumniæ fuisse obnoxios, quos cognosceret, μὴ σέβειν, μηδὲ προσκυνεῖν τ̓ Ηφαιςίωνα· *non colere, nec adorare Hephæstionem.* Itaque, inquit, εὐθὺς νεώς τε ἀνέςησαν αἱ πόλεις, ϗ τεμένη καθιδρύετο, ϗ βωμοὶ, ϗ θυσίαι, ϗ ἑορταὶ τῷ καινῷ τούτῳ θεῷ ἐπετελοῦντο· ϗ ὁ μέγιςος ὅρκος ἦν ἅπασιν, Ηφαιςίων. *Continuò ei templa civitates pleraq; dicarunt, delubra condiderunt, aras, sacra, ferias novo Deo sanxerunt. Jusjurandum omnium sanctissimũ per Hephæstionem fuit.* Ac plura ibidem in hanc mentem narrat. Solum è nostris addam Cyrillum, in VI. contra Julianum: *Alexander unum ex familiaribus, & obscenarum mulierum adductorem, cui nomen erat Hephæstioni, appellavit Deum.* De ipso verò Alexandro, Babylone mortuo, ibidem legas, ter & decies, ab ejus successoribus decretum esse, ut pro Deo haberetur. Sed hic etiam vivus divino coli voluit honore; ut inferiùs dicetur.

* *in Alexandro.*

Non dubito, quin & Persæ, etsi temporibus antiquis nullos haberent Deos animales: tamen, ut Alexandro placerent, Hephæstionem & ipsi coluerint, ut Deum: postcaque eundem honorem exhibuerint Alexandro Magno:

Magno: uti & exinde Seleuco Nicatori; de quo dictum antea.

De Atergate, Semiramidis matre, in Parthia etiam habita pro Dea, superiùs vidimus.

Ad Indiam igitur contendo: ubi Ammon, quem interpretamur Chamum, Noe filium, cultus fuit: unde Lucanus in IX;

Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus sit Jupiter Ammon.

Iidem Bacchum venerati: cumque plures sint Bacchi, Diodorus in III, antiquissimum eorum Indicum facit, atque universum ab eo mundum esse edoctum ait botros torcularibus exprimere. Eum in Indiam ex Græcia venisse, ac Semeles esse filium, vana jactabat Græcia. Sed in Orientis rebus potiùs audiendi sunt Orientis populi. Indi autem longè alium tradunt: nempe qui ad eos ex Assyria venerit; ut auctor est Philostratus in secundo de vita Apollonii Tyanei cap. IV. Atqui magis ista conveniunt Noacho, qui primus docuit plantare vites, & vinum exprimere. Hic igitur est nobis Liber Indicus. Cui optimè etiam competit, quod bis natus perhibetur. Si enim veteribus idonea est visa ratio, cur Liberum bis natum dicerent, quia vitis & ante Deucalioneum fuerit diluvium; & postea, cum diluvio periisse existimaretur, iterum effloruerit; quam rationem Diodorus in tertio adfert: quanto justiùs nos Liberum nostrum dicamus bis natum, quia fuerit, tum ante diluvium universi orbis; tum, pereunte orbe reliquo, cum sua fuerit familia servatus! Præter hunc liberum, nullum alium cum Indici cognomento agnoscimus. Indicus verò dicitur, qui à vitifera Indorum regione plurimùm coleretur. Maximè igitur in eo culpandi sunt Græci, quod honorem ab Indis suo præstari Libero, hoc est, Thebano, persuasum aliis vellent. Præterea nihil eo insulsius,

Cùm memorant Gange, totoque Oriente subacto,
Primitias magno supposuisse Jovi.

ut est tertio Fastorum. Et ista quidem mulieribus Græcis peregisse. Scilicet his tam mares animi fuerunt: contraque tam effeminati Indi, ut à muliebri vincerentur exercitu, eoque perpetuò bacchante. Arguit aliud generosa Pori mens: cujus virtutem miratus Alexander, ac magis persensisset, nisi eum frater Taxilis prodidisset. Non possunt ista Græcorum commenta excusari, nisi recurramus ad vini naturam: quod non Asiaticos modò subegit, sed Græcos etiam; unde *pergræcandi* vox apud veteres Comicos.

Sed objectet nobis aliquis Megasthenem; qui res Indicas scripsit, nôsseque eas optimè potuit; cum Seleuci fuerit Nicanoris legatus ad Sandrocottum, sive Androcottum, aut Androcotum (variè enim id nomen scribitur)

bitur) Indiæ regem post excessum Alexandri. Nec diffiteri possumus, agnosci ab eo expeditionem illam Liberi Patris ad Indos: uti & illam Herculis. Sed enim levis est nobis hac parte Megasthenis auctoritas: quia adulando Alexandro, & διαδόχοις* sive partiariis, historiam corruperit. Potior igitur Eratosthenis fides: cujus animus à spe, metu, partibus liber. Is pro fabulis ista habuit. Quod & fecit longè maxima scriptorum pars: ut Strabo docet lib. xv: Καὶ τὰ περὶ Ἡρακλέους δὲ, καὶ Διονύσου, Μεγασθένης μὲν μετ' ὀλίγων πιστὰ ἡγεῖται· τῶν δ' ἄλλων οἱ πλείους, ὧν ἐστι καὶ Ἐρατοσθένης, ἄπιστα καὶ μυθώδη· *Herculis, & Bacchi res gestas Megasthenes cum paucis quibusdam credit. Aliorum magna pars, è quibus est Eratosthenes, fabulosa, & minimè credenda arbitrantur.* Imò non in illis modò fidei erat sublestæ, quæ ad Liberum, & Herculem, pertinent; sed aliis etiam multis. Quo nomine & malè audiebat Daimachus sive Deimachus Platæensis: qui legatus fuit Seleuci ad Allotrochadem, Sandrocotti filium: atque iidem Indica scripsit, Athenæo, & Harpocrationi, memorata. Item Onesicratus, & Nearchus, qui cum Alexandro ipso in India fuere. De quibus omnibus vide sis Strabonem in primo, & sicuti operæ id videatur, ea quoque, quæ in opere scripsimus de Historicis Græcis. Quæcunque igitur de Liberi expeditione à poetis veteribus adserta; à Megasthene, & aliis adulatoribus firmata; à Nonno in Dionysiacis novis accumulata inventis: sunt ea, ut cum Lucilio dicam,

Pergula pictorum. Veri nihil, omnia falsa.

* *successoribus.*

Ulteriùs si iter instituamus, veniemus ad gentes Græcis vel solo nomine cognitas, vel penitùs ignotas. Sed horum superstitionem peti malo ex seculi nostri scriptoribus: & plurimùm ea pertinet ad cultum Deorum naturalium, de quibus sequenti libro agimus. Nec tamen prorsus diis omnes carent animalibus: ne illi quidem, qui insulas colunt longissimè remotas; quales Japonii. Ajunt hi Bonzium, hoc est, sacrorum præfectum, nomine Combadaxi, mirandum virum, & à quo Japonii literas sint edocti, jam ante annos octingentos extrema ætate jussisse magnificum sibi exstrui delubrum, inque specum iturum dixisse, se vitæ hujus satietate teneri: velle igitur quiescere, non ad diem tertium, uti Sospitator noster: sed (ô circumspectum impostorem) ad decies millies millena annorum millia: quo spatio exacto magnum Japoniæ obventurum doctorem, ac se quoq. tum redditum iri luci. His dictis obturari jussisse ostium specus: eundem autem vivere adhuc, eoque die anniversaria coli, ac votis supplicibus invocari. Vide de eo epistolam Casparis Vilelæ Societatis Jesu quæ exstat lib. III. epistolarum Japoniarum, quas edidit Petrus Maffeus.

At non uti adorant manes Combadaxi (modò rectè manes ejus dicimus, qui ante plurima quidem secula decesserit; sed vivere adhuc stultè creda-

credatur) ita & manes cæteros. Interea mos iis est, sollemni die animas advocare defunctorum, iisque epulum exhibere biduo toto. Eo tempore & sepulcra purgant, & ad manes expiandos munus offerunt Bonziis, sive sacrorum præfectis. Sed quanto minori animas illas in pretio habeant, quàm Lares suos Romani: argumento sit, quòd, ubi biduum illud exspirârit, lapidibus eos incessant, ne ulteriùs in ædibus commorentur; sed rectâ potius ad paradisum capessant gradum. Hæc satis docent, non haberi eas pro Deis. Sed ubi, dixeris, statuunt paradisum. Abesse à se ajunt decies millies millenis millibus. O miserandam gentem! Præsertim quando in istoc tam longinquo itinere arbitrantur misellas quandoque animas exstingui, si fortè eas imber oppresserit. Eo faciliùs his ignoscendum, quia plerique etiam ex Stoicis crediderunt, animas non superesse post mortem, si quis submergatur, vel gravi obruatur ruinâ. Tum enim illam vel exstingui, quia ignea sit: vel dissipari, quia spiritualis sit: quemadmodum cap. x dicebamus. Sed ab imbri tamen, quem sic formidare animæ dicuntur Japoniæ, nihil sibi metuêre Stoici. Juxta quos (ut verbis utar Tullii in primo Tusc. quæst.) *necesse est animus, quo nihil velocius, ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur.* Unde & Lucanus in nono manes dicit,

----- patiens ætheris imi.

CAPUT XXVI.

Arabiam non tam ex eo dictam videri, quia ad Occidentem sita sit, quod vir summus putabat: quàm à parte ejus deserta, vel hominum colluvie. Arabibus Ammon Libyæ consulebatur; non tamen fanum ei statuerunt. Cælus iis cultus, & Liber. Falsò credi, Herculem ad Indos profectum: fabulamque esse de Aorno petra frustra ab eo tentata. Josua res gestas à Phœnicibus Herculi suo tributas: & qua illud occasione evenerit. Ut Josua cum gigantibus belligeratum: sic Herculis prælium cum gigantibus commissum memorari. Gigantum, quibuscum Josua decertatum, principem fuisse Og, regem Basan. Nullo eorum, quibuscum Hercules manus & arma contulit, inferiorem fuisse Typhonem. Nomen etiam convenire, cum & illud Hebræum, & Græcum hoc, significent Ustum, *sive* Ustulatum. *Ab viro erudito eodem referri, quod ferreus Ogi lectus celebretur à Mose, & durum Typhoëi cubile à Marone. Sed argumentum hoc infirmum videri. Gentes in monstrosa adeo magnitudine, quam Typhoëo tribuerunt, secutos videri Phœnicum vel Palæstinorum fabulas: præsertim cum æque portentosa de Ogo referant Rabbini. Etiam ut, Josua pugnante cum gigantibus, Deus pluit lapidibus in hostes: sic dici, Hercule armis decernente cũ gigantibus, Jovem pluisse lapidibus. Campus*

Lapideus prope Rhodani ostia. Cujus naturæ lapides fuerint, quibus Deus Josuæ est opitulatus. Locum, quo Hercules, & gigantes armis contendisse existimantur, variè statui: ab his in Gallia Narbonensi prope Rhodanum, ab illis in Campania; ab istis in Pallene; ab aliis in Arcadia: & unde opiniones istæ originem cœperint. Verius istis omnibus Apollonius, qui exitio datũ Typhonem narrat in Arabia prope Nyssam, & Serbonidem: ac imprimis Homerus, qui Typhoei cubile constituit in Arimis, hoc est, terra Aramæa sive Syria. Maronis error ex Homerico εἰν Ἀρίμοις *cudentis insulam* Inarimen: *cujus errorẽ secuti sint non poetæ solum, sed etiam Livius, Pliniusque. Quomodo Josua, & Ægyptius, & Arabicus, & Tyrius Hercules dici possit, non tamen Thebanus. Tyrii Herculis ætatem ad Mosis tempora ab Eusebio quoq; referri. Obodes, rex & Deus Nabathæus. Aglibolus, & Malachbelus, Arabum, vel saltem Palmyrenorum Dii: & unde nomen acceperint, conjectura nostra.*

AB Oriente iterum petamus Occasum: ubi indicta nobis Arabia; quam ab occasu etiam nomẽ accepisse, existimat Scaliger ad Festum. Nempe ab עֶרֶב, *Ereb*, quod ἑσπέραν* notat: ut Gen. I, 5, & Num. XXI, 1: ubi LXX. δυσμὸν sive *occasum* vertunt. Quomodo *Arabes* idem fuerit ac Ἑσπέριοι, *ad vesperam sive occidentem siti*. Ac ab eadem caussa censet Scaliger, Ἐρεμβοὺς vocari. Sane Homero iidem Ἄραβες, & Ἐρεμβοί: ut est apud Strabonem in primo: qui & Posidonium in hac fuisse sententia, tradit extremo lib. XVI. Dionysio quoque ἐν περιηγήσει pars sunt Arabiæ. Sed si sic Arabes dicti, tanquam *occidentales*, à quibus nomen hoc acceperint? Num à Persis? Sed lingua horum alia. Nec Græci nomen ejus gentis à remotioribus petiissent. An à Syris, vel Babyloniis? At his sunt ad meridiem. Num ab Ægyptiis? Atqui sunt istis ab ortu. Quare hac parte non assentio viro summo: ac potius censeo, primò Arabas dictos, qui Arabiæ desertum incolunt: hinc nomen aliis etiam tributum. Nam עֲרָבָה, *planicies, desertum, solitudo*. Quamquam nec absurdè dixeris, sic vocari Arabiam, quasi colluviem hominum. Quippe etiam עֶרֶב; *mistio, mixtura*.

* *vesperam*.

Arabibus in pretio summo erat Chamus: qui illis Jupiter Ammon. De hoc jam antè adduximus Lucani versus in IX. Et quid mirum, eos coluisse Chamum, cùm is pater fuerit Chusi, à quo Arabia dicitur terra Chus? Nec tamen tam aliquod Ammonis habuisse fanum videntur, quàm, rebus difficilibus, legatos misisse in terram Ammonitidem, qui oraculum ejus consulerent. Itaque aliorum opinio est, duos tantùm Deos coluisse, Uranum sive Cœlum, & Dionysium sive Liberum. Qua de re sic Arrianus lib. VII: λόγος δὲ κατέχει, ὅτι ἤκουεν, Ἄραβας δύο μόνον τιμᾶν θεοὺς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον· τὸν μὲν Οὐρανόν τε αὐτὸν ὁρώμενον, καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἷ ἔχοντα τά τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' ὅτου μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἥκει τὰ ἀνθρώπεια· Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατιᾶς·

ἤκουεν

οὔκουν ἀπαξιοῦν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀράβων θεὸν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον. εἴπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. *Fama autem tenuit, id causæ* (Alexandro) *fuisse, quòd audisset, Arabas duos tantùm deos colere, cœlum scilicet, & Dionysium. cœlum quidem, quòd cum reliqua astra, tum solem in se continere videretur, à quo quam plurima manifestissimaq; ad omnes humanos usus commoda manarent: Dionysum verò ob famam ducti in Indos exercitus. Quapropter non indignum censebat se, qui pro tertio deo apud Arabas haberetur: quippe qui reb⁹ gestis Dionyso nequaquam inferior esset; & certè, devictis Arabibus, suis legibus vivendi potestatem, ut Indis, fecisset.* Cœli numen est naturale, ut de eo non sit agendi hic locus. Sed si Liber propterea Deus est factus animalis, quia præclarè rem gesserit in Oriente: cur non & Hercules? Num quia, præ illis Bacchi, gesta ejus sint exigua? quod videri vult Nonnus in quinto & vigesimo Dionysiacôn. An potiùs, quia Hercules nunquã ad Indos profectus: quòd verò narrant de Aorno petra, frustra ab Hercule tentata, id commentum sit Macedonum Alexandro adulantium: ut rectè docet Arrianus in Indicis: etsi aliud ipse scripserat lib. IV; uti & antea Curtius lib. VIII; imò & Diodorus Siculus, atque adeò Strabo; apud quem ter frustra eam aggressus Hercules dicitur. Nempe nõ minùs commenticia est Herculis ad Indos expeditio, quàm illa Liberi: cujus fabulã abunde difflavimus, cùm de Libero Indico ageremus. Nec propterea, nullam eorum narrationi subesse veritatem, existimandum. Multa enim ex verò trahit. Sed, quod tum dicebamus, distinguendũ inter Indiam propriè dictam, quam intersecat Ganges: & illam laxè sic nuncupatam; quomodo terræ omnes ultra mare mediterraneum sitæ, antiquis temporibus, quibus in Asiam magnam necdum penetraverãt Græci, Indiæ nomine appellabantur: uti hodieque multis vulgo, quæ ex Syria aut Persia, aut aliis Orientis petuntur terris, *Indica* nuncupantur. Posterior ille vocabuli usus hic locum habet. Nam expeditio, & Liberi, & Herculis, suscepta est in Arabiam, & Aramæam sive Syriam. Quod inficias ire nõ possumus, si Liber est divinus Moses: Hercules autem, inclytus dux Josua. Aliquis ab literatura destitutus mirabitur, fortasse etiam indignabitur, sic Mosen in Liberum, Liberumque in Mosen; Josuam item in Herculem, Herculemq; in Josuam, à nobis quasi transformati. Tanto accuratiùs explicandum est, cur nobis in Libero, Mosis vitam; in Hercule, Josuæ gesta conspicere videamur. Sanè Mosen pro Deo cultum esse in Arabia, ubi majorem ætatis partem egit, testis est Epiphanius in Melchidecianorũ Hæresi LV: Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ τῇ πετραίων Ῥωκὸμ τε καὶ Ἐδὼμ καλουμένῃ, τὸν Μωϋσέα διὰ τὰ θεοσήμεια θεὸν νομίζουσι· προσκυνοῦσί τε τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, ἣν ἀναλογησάμενοι ἀπεπλανήθησαν. *Siquidem Arabiæ Petrææ incolæ, quæ regio Rochom, & Edom, appellatur, Moysen, propter edita ab eo prodigia, pro Deo venerantur, & ejus imaginem adorant; quâ effictâ in*

errorem delapsi sunt. Sed de Mose, quia pleraque ejus ad Ægyptum pertinent, in Diis potiùs Ægyptiis dicam. Nunc solùm considerabimus Josuam; cujus præclarum nomen ab iis est, quæ in Arabia & Syria gessit. Hæc Phœnices, & Ægyptii, tam vicinæ gentes, ignorare non potuerunt. Præsertim cum ad Phœniciarum usque urbium portas suos sæpius hostes persequens cæderet: continuatis idem victoriis longè lateque omnia prosterneret, viginti & novem regna Hebræis subjiceret, reges magno numero summo afficeret supplicio. Ut mittam tot miracula, signa divini favoris manifestissima. Ut quod Hierechontis muri, ac turres, ad tubarum cantum conciderunt: quod item, cùm dies cædentes deficeret Israelitas, nocte aversâ dies perseveravit, ne Cananæis pateret effugium. Quid certius, quàm ista undique ad Phœnicum & Ægyptiorum aures pertigisse? præcipuè ab iis, qui victi effugissent, vel etiam salutis viam reperissent fugâ, antequam oppidis eorum hostilis admoveretur exercitus? Quid tum animi Phœnicibus, vel aliis gentibus finitimis, fuisse existimemus? Facile enim videbant, non sine divino numine bellum hoc geri. Ac ne mortuo quidem Josua memoriam deponere unquam potuere tristissimi illius ac stupendi planè temporis; sed ad seram ea posteritatem propagarunt: non sincere tamen; sed, ut fieri in iis amat, quæ traditione constant, fabulis pluribus admixtis Ac facilè quidem creditũ à Phœnicibus, cum Herculeâ vi nihil majus nossent, etiam Josuam esse Herculem quendam. Paullatim etiam Hercules Phœnicius, & Israeliticus, (ut vicinæ erant gentes) confundi cœperunt: quod eo proclivius fuit, quia Israelitæ toties sub Judicibus deficerent à Deo, connubiis etiam multi cum vicinis jungerentur: quos omnes rediisse ad Deum, parum est verisimile: miscellæ hinc in religione opiniones liberorum, quæ & aliis affricabantur inter Phœnices, & alios, ipsis etiam sacerdotibus gentium hoc agentibus, ut Josuæ gesta, longè adeò lateque dedita, quia animis hominum prorsus eximi nõ possent, saltem suo numini transscriberentur. Quæ omnia manifestiora fient, si singulatim conferamus, quæ gentiles de pugna Deorum cum gigantibus, & Scripturæ de pugna Israelitarum cum Cananæis prodiderunt. Ubi particulatim considerabimus quatuor, à quibus, quomodo, ubi, & quando pugnatum sit.

De personis sic refert Apollodorus in primo bibliothecæ: ex parte una fuisse Tiphœum, & gigantum alios: ex parte altera, Jovem cum Diis cæteris, & pariter Herculem: quem Jupiter σύμμαχον δι' Ἀθηνᾶς ἐπικαλέσας, *socium ad se consilio Palladis advocaverat.* Ubi intelligendus Hercules ille Orientis, aliquot seculis vetustior Thebano: qui ob eximiam fortitudinem Hercules vocatus, vero autem nomine Josua dicebatur. Huic bellum cum gigantibus fuit. Tales Cananæi. Nec aliud æquè, ac vasta illa statura,

ſtatura, primò perculit Iſraelitas. Quippe exploratores à Moſe miſſi in Cananæam eo terrorem reduces incuſſerant, quòd vidiſſent ibi homines proceræ ſtaturæ; inque his filios Anac de genere gigantum: ajebant præ illis tam exiguos ſe viſos, ac locuſtæ ſi fuiſſent. Vide Num.XIII.29,34. Sed imprimis terram Baſan ſpectemus. Hæc *gigantum terra* dicebatur: ut eſt Deut.III,13. Ea continebat LX. civitates munitas: ut ibidem eſt comm.4,5. Præerat verò rex Og: de cujus ſtatura, & lecto ferreo ſic ibidem comm.11. *Solus quippe Og, rex Baſan, remanſit ex reliquis gigantibus. Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne eſt in Rabbath filiorum Ammon? novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.* Og iſte eſt, qui à Græcis dicitur, Τυφῶν, Τυφῶς, Τυφάων, vel Τυφωεύς. Quæ voces à τύφω, *accendo, uro.* Nempe *Og*, & *Typho*, ſignificatione conveniunt. Nam eſt *Og* ab עוג, Og, hoc eſt, *uſſit, uſtulavit:* & particulatim etiã *panem*, vel *placentas ſub cineribus coxit:* ut Ezech.IV,12. Videlicet ut mare ab accolis maluerunt dicere Ἐρυθραῖαν θάλασσαν, quàm Ἰδυμαῖαν, quod idem notat (nam Edom, qui Eſau, ἐρυθρὸν ſive rufum ſignat) ſic item gigantem hunc Τυφῶνα potius dixere, quàm Ὤγον: tantum quia Græcum præferrent nomen. Cæterum vir pereruditus putabat, etiam ferrei illius lecti, de quo apud Moſen legimus, memoriam apud gentiles duraſſe. Eoque referebat illud Maronis in IX.

--- Durumque cubile
Inarime, Iovis imperiis impoſta Typhoeo.

Specioſa oratio, & quam ipſe veram velim. Vehementer enim hanc ſententiam firmaret. Sed omnino aliud voluit Maro. Nam durè ait cubare Tiphoea, quia Jupiter, cum eum, ut ajunt, fulmine proſtraviſſet, inſulã corpori ſuperimpoſuit. Quam fabulã fabuloſiſſimè expreſſit Naſo V. Metamorph.

Vaſta giganteis ingeſta eſt inſula membris
Trinacris, & magnis ſubjectum molibus urget
Æthereas auſum ſperare Typhoëa ſedes.
Nititur ille quidem, pugnatq́; reſurgere ſæpe:
Dextra ſed Auſonio manus eſt ſubjecta Peloro:
Læva, Pachyne, tibi: Lilybæo crura premuntur:
Degravat Ætna caput: ſub qua reſupinus arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhoëus.

Dixeris, hæc longè abire à Moſe: qui non tribuat Ogo magnitudinem ampliorem, quàm hominum duorum: quippe qui dicat, ferreum ejus lectum cubitorum fuiſſe duntaxat novem: proinde longè alium eſſe Typhoea, qui, ubi artus extendiſſet, tria vaſtæ illius Siciliæ promontoria complecteretur. Sed facilè his occurrimus. Nec enim poetæ ſolum immenſis ſic follibus ſpirant mendacia de ſuo Tiphœo: ſed idem fabula-

tores Judæi de filio Og ausi sunt. Quippe ajunt Rabbini, lectum illum Mosi memoratum, qui in Ramoth (Philadelphiam postea dixere *) ostendi solet, nihil aliud fuisse, quàm cunas Og: postea eum tanta cœpisse incrementa, ut pes solus cubitorum esset cxx. non communium, sed giganteorum. Itaque, ubi adventare Israelitas cognosceret, vastissimum montem imposuisse capiti, eo animo, ut hoc in Hebræos conjecto, exercitum obtereret universum. Sed Deum, ut consilium ejus disturbaret, in monte illo produxisse ingentem formicarum vim; quæ sic medium exederent montem, ut is, Ogo caput per partem perforatam exerente, utrimque humeris incubaret. Sed quia sic quoque eum injicere in Israelitas valuisset, fecisse Deum, ut dentes ejus ad cubitos decem extra os excrescerent. Ita montem, ob dentium obstaculum, excuti nequiisse. Tum Mosen, decem cubitos longum, arripuisse securim totidem cubitorum; hinc ad cubitos item decem subsiliisse; ac sic quoque non pertigisse ultra tibiæ cum pede juncturam. Ubi impacta securi, mox prostratum tam vastæ molis gigantem, monte etiam obrutum quem gestarat. Compertum deinde, tibiam ejus tam longam fuisse, ut cum cervus forte fuga se in eam proripuisset, venatori dimidiata die fuerit insequendus, antequam capere posset. Hæc, qui volet, reperiet apud Nicolaum Liranum, è Judæo Christianum, & Tostatum, Abulensem episcopum, quæst. xxvii. Num verò minus hæc portentosa sunt poeticis de Typhone deliriis? Quamobrem facilè in animum induco, poetas in Typhone suo exprimere voluisse Ogum, non qualis describitur à Mose; quem non legerant, sed quantus à fabulatoribus Judæis, & Cananæis ferebatur. Nec enim à paucis retro seculis fabulari cœpere Judæi, sed multo ante Christum: ut vel liquet ex Apocryphis Esdræ tributis. Cujusmodi si obtrudi potuere illis, qui Mosen haberent, & Prophetas: quò non mendaciorum prolapsos putemus cœcas Palæstinorum, & Phœnicum gentes? quarum notitia sola constabat traditione: unde ubi semel ista mendacium admiserat, sic levitate hominum gliscebat, ut tandem in portenta exiret incredibilia.

* *Hieronymus de locis sanctis.*

Hactenus de iis, qui pugnarunt: nunc videamus, quomodo sit pugnatum à Diis. Josua strenuè agente, Deus lapidibus pluit, quibus magnam gigantum partem obtrivit. Hinc Josuæ cap. x, 11. de pugna Josuæ pro Gibeonitis contra quinque reges: *Cumque fugerent filios Israel, & essent in descensu Beth-horon, Dominus misit super eos lapides magnos de cœlo, usque ad Azeca: & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filii Israel.* Hujus quoque rei historia duravit apud gentiles. Sed cum de loco fluctuarent incerti, conjectabant, istic hoc contigisse, ubi conspiceretur magna vis lapidum, quam humana non videretur industria eò deportasse.

portasse. Ut in Gallia Narbonensi inter Rhodanum & Massiliam. Pomponius Mela lib. II. cap. V. *Inter eam* (Massiliam) *& Rhodanum Maritima** *Avaticorum stagno assidet: fossa Mariana partem ejus amnis navigabili alveo effundit. alioqui litus ignobile est, Lapideum, ut vocant; in quo Herculem contra Albionem, & Bergiona, Neptuni liberos, dimicantem, cum tela defecissent, ab invocato Iove adjutum imbre lapidum ferunt: credas pluisse: adeo multi passim, & latè jacent.* Cæterum etsi calcata hæc de lapideo litore opinio doceat, ita vulgo fuisse persuasum, Jovem Herculi, id est Deum Josuæ, imbre lapideo in prælio succurrisse: in eo tamen decepti videntur, quòd lapides istos, cœlitus missos, esse ejus naturæ existimarent, cujus erant isti, qui in litore prope Rhodanum conspicerentur. Quippe quos Deus cœlitus jaculatus, erant è grandine condensata atque indurata: sic tamen, ut non minus, quã qui natura lapides essent, calvas hominũ pertunderent, membra cætera gravissimè sauciarent, homines etiã prosternerent, ac neci darent. Utrumque inde colligo, quia Sciptura, ut vidimus, nunc ἁπλῶς appellet *lapides*; nunc cũ additione, *lapides grandinis*; λίθους χαλάζης, ut etiã reddidere LXX.

* *Sic locum hunc distingui oportere, observatum Casaubono ad quartum Strabonis.*

Nunc videamus, quam belle conveniat locus, quo Josua Cananæis, Hercules gigantibus bellum intulit. Sed gentiles de loco discrepant. Ideo dissensus iste dirimendus nobis. Sunt qui manus conseruisse velint in Galliis, inter Massiliam & Rhodani ostia: sed futili argumento, quia multi illic lapides, quibus Jovem pluisse existimant, ut Herculem adjutaret. De hisce campis lapideis paullo antè diximus. Alii in Italia statuunt prope Vesevum montem. In his Diodorus lib. IV. Ait is, homines istic vixisse, qui gigantes dicerentur, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατὰ τὸ σῶμα μεγέθους, *ob admirandam corporum magnitudinem.* Cæterùm τὸν Ἡρακλέα, συμμαχησάντων αὐτῷ τῶν θεῶν, κρατῆσαι τῇ μάχῃ, καὶ τοὺς πλείστους ἀνελόντα, τὴν χώραν ἐξημερῶσαι· *Herculem, Diis in societatem ejus venientibus, prælio fuisse superiorem, regionemque illam pacasse.* Strabo in V. conjectat, hanc fabellam esse exortam ex agri Campani bonitate: quasi propterea operæ visum sit, Deos de eo cum gigantibus contendere. Sed cum illius loci aquæ, igne ac sulfure mixtæ, sæpius se evomant ad sex cubitorum altitudinem: cur non potius credamus, ita vulgò creditum fuisse, id signum esse fulminis, quo gigantes afflarit Jupiter, depræliante Hercule? Rem hanc venustè expressit Silius in XII.

---- Tum sulfure & igni
Semper anhelantes, coctoque bitumine campos
Ostentant. Tellus atro exundante vapore
Suspirans, ustisque diu calefacta medullis
Æstuat, & Stygios exhalat in aera flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,

Inter-

Interdumq́ cavas luctatus rumpere sedes,
Aut exire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, lacerataque viscera terra
Mandit, & exesos labefactat murmure monteis.
Tradunt, Herculea prostratos mole gigantes.
Tellurem injectam quatere; & spiramine anhelo
Torreri latè campos: quotiesque minantur,
Rumpere compagem impositam, expallescere cœlum.

Nonnulli verò Phlegræos campos, quibus pugnatum, statuunt in Pallene peninsula, quam aliqui Macedoniæ, Thraciæ alii, tribuunt. Traditum hoc inter alios à Strabone: ut liquet ex libri septimi excerptis. Ex horum opinione Eustathius in Homeri Iliad. B *: Ἡ Παλλήνη πόλις ἐστὶ Θράκης, καὶ χερρόνησος τρίγωνος, ἡ καὶ Φλέγρα λεγομένη· περὶ ἣν Ἡρακλῆς τοὺς γίγαντας κατεπολέμησεν. *Pallene est urbs Thraciæ, & peninsula triangularis, etiam Phlegra dicta, ubi Hercules pugnavit adversus gigantes.* Similiter scholiastes Aristophanis in Aves, & Suidas in Φλεγραίας. Stephanus præterea in Παλλήνη: qui hanc de Deorum auxilio opinionem inde ortam censet, quia, pugnante Hercule, multum tonuerit, & igniti turbines deciderint. Quod etiam legas apud Eustathium in Dionysium. Atque addit, ex eo Φλέγραν dici, quia fulmine illic usti sint gigantes. Nam φλέγειν, *urere*. Pausanias contra in Arcadicis refert, vulgatam esse inter Arcadas opinionem, cum gigantibus esse pugnatum, non in Thraciæ Pallene, sed juxta Olympiadem, Arcadiæ fontem; unde alternis temporibus, nunc aquæ, nunc ignes, erumpunt. Atque hoc videri voluerunt signum esse manifestum debellatorum illic gigantum. Quasi non & similia sint, quæ pro suis terris adferant. Sed tædet ulterius tam varias persequi opiniones. Potius rei veritatem aperiamus. Quæ sponte se offeret, si constiterit, ubi perierit inclytus gigas Typhon, qui & Typhaon, & Typhoëus. Ad hunc locum reperiendum, præit nobis Apollonius in Ἀργοναυτικ. β †:

* pag. 291. edit. Rom.

† v. 1217. & seqq.

---- Ἵκετο δ' αὔτως
Οὔρεα, καὶ πεδίον Νυσήϊον, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Κεῖται ὑποβρύχιος Σερβωνίδος ὕδασι λίμνης.
---- *Pervenit verò sic*
Ad montes, & campum Nyssejum; ubi etiamnum
Jacet, mersus sub Serbonidis aquâ paludis.

Hic Nyssam Arabiæ intelligi, agnoscit scholiastes: atque hoc fine adducit versus τοῦ Ἡροδώρου: cui Nysa,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Longè à Phœnice, Ægypti vicina fluentis.

De

De Serbonide autem, sive, ut alii veterum appellant, Sirbonide, sic ibidem scholiastes: Ἡ Σερβωνὶς λίμνη διάκειται περὶ τὸ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου· *Serbonis palus iacet prope Pelusium Ægypti.* Ptolomæus quoque statuit inter Ægyptum & Palæstinam. Et quod non parum ad rem facit, Plutarcho teste in vita M. Antonii, τὰ τῆς Σερβωνίδος ἕλη Τυφῶνος ἐκπνοὰς Αἰγύπτιοι καλοῦσι· *Serbonidis paludes Typhonis exspirationes vocant Ægyptii.* Liquet igitur, istic statui Typhonis exitium, ubi egere Israelitæ Ægypto egressi, qui eum perdiderunt. Et quis potius audiendus nobis Homero? qui sic Iliad. β *:

> Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ
> Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
> Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς·
> *Terra autem resonabat, Iove velut fit fulmine gaudenti*
> *Irato, quando circa Typhoëam terram verberat*
> *In Arimis, ubi dicunt Tiphoëam esse cubilia.*

Ex quibus colligimus, conflixisse in Syria, quæ & *Aramæa*; uti Syris *terra Aram*, unde Syri Ἀρίμοι & Ἀριμαῖοι. Nonnulli quidem Arimos in Phrygia statuunt, ut testis Strabo, extremo libro duodecimo. Aliqui etiam Ciliciæ tribuere: nonnulli partem Syriæ putarunt Sed examussim optime Posidonius, eumque secutus Strabo: cujus hæc verba prope finem libri decimisexti: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητὴς, οὕς φησιν ὁ Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς· ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Ἀριμαῖοι γὰρ οἱ ἐν αὐτῇ. Τάχα δ' οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν, ἢ Ἀρίμους. *Nominat etiam Arimos Homerus, quos Posidonius docet esse accipiendos, non locum aliquem Syriæ, vel Ciliciæ, vel alius terræ: sed Syriam ipsam. Arimæi enim sunt, qui in ea habitant, & fortasse Græci eos Aramæos, vel Arimos vocabant.* Josephus lib. I. Antiquit. cap. VI †. Ἀραμαίους δὲ Ἄραμος ἔσχεν, οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσι· *Aramæos vero Aramus habuit, quos Græci Syros vocant.* Ubi Rufinus male ἔσχεν, quod valet *tenuit, obtinuit*, vertit *instituit*: prout etiam MSus noster habet. In editis verò perperam *Aramenos*, sed editorum culpa. Alii tamen alibi oppressum putant. Scholiastes Æschyli ‡ ait, eum ἐν Κιλικίᾳ μὲν γεννηθῆναι, κολασθῆναι δὲ ἐν Σικελίᾳ· *natum quidem esse in Cilicia, pœnas autem dedisse in Sicilia.* Alii oppressum putant in Thyrreni maris insula Inarime; idque propter illud Maronis Æn. IX.

> *Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumq́; cubile*
> *Inarimes, Iovis imperiis imposta Typhoeo.*

Sed jam variis ante nos monitum, graviter errasse Virgilium, cum pro eo, quod apud Homerum est, Εἰν Ἀρίμοις, præverbio, & nomine in unum conflatis, fecit *Inarime.* Etsi errorem hunc (vide quid magnorum possit virorum auctoritas) alios etiam in eundem protraxerit. Uti Ovid. lib. XIV.

* *vers. 781. & seqq.*

† *Ruf. cap. 14.*

‡ *in Prometheo Vincto, pag. 26. edit. H. Steph.*

Inarimen, Prochytenq; legit, ſteriliſque locatas
Colle Pithecuſas. Similiter Lucanus lib. v. Silius lib. viii. & xii. Statius lib. ii. Sylv. Carm. ii. Claudianus lib. iii. de Rapt. Prof. & prol. in vi. Honor. conſ. Ac ne poetas ſolum dicam, etiam ſic Plinius vocat lib. iii. Hiſt. cap. vi. Ac præiverat quoque Livius lib. xcıv. teſte Servio ad ſuperiorem Virgilii locum. Sed ab Livio ſtatui ait in Mæonia. Sic enim legendum pro *Maconia*, ſatis liquere arbitror. Nam alii in Phrygia, alii alia Minoris Aſiæ regione, oppreſſum judicabant.

Atque hæc ſatis oſtendunt, ab Hercule contra gigantes, & Typhoëa, commiſſum eſſe prælium in Arabia, & Syria: quibus locis contra Cananæos, & Og, regem Baſan, arma eſſe ſuſcepta, etiam Moſes docet. Nec ætas Herculis, & Joſuæ diſcrepat. Tantum ne intelligatur Thebanus ille, ſed alter Orientis; quem tum Ægyptium vocare poſſumus, quia in Ægypto natus; tum Indicum, hoc eſt Arabicum, quia hic res tantas geſſit; tum Tyrium, ſive Phœnicium, quia res ab eo geſtas Tyrii Herculi ſuo transſcripſere. Eum Thebano eſſe vetuſtiorem, & antea dictum nobis, & clarè tradit Lucianus, de Dea Syria: Τό γε (ἱρὸν) τοῦ Ἡρακλέος τὸ ἐν Τύρῳ, οὐ τούτου τοῦ Ἡρακλέος, τὸν Ἕλληνες ἀείδουσι, ἀλλὰ τὸν ἐγὼ λέγω, πολλὸν ἀρχαιότερος, καὶ Τύριος ἥρως ἐστι. *Herculis quidem* (templum) *illud, quod eſt Tyri, non hujus Herculis, quem Græci decantant: ſed quem ego dico, multo vetuſtior eſt, & Tyrius Heros.* Imò eodem hunc, quo Joſua, tempore vixiſſe, veterum opinio erat: ut oſtendit Euſebius in Chronicis. Nam num. cxlii. legas, *Moſes in Sina monte divino fruitur adſpectu.* At quinquennio antè, nempe num. cxxxvii. reperias: *Hercules, cognomento Deſanaus, in Phœnice clarus habetur. Unde & ad noſtram uſque memoriam à Cappadocibus, & Elienſibus, Deſanaus adhuc dicitur.* Quo de loco ſuperius plura diximus.

Jam ab Arabia in Ægyptum abirem, niſi paullum retineret Obodes, rex Deuſque Nabathæus: de quo ſic Stephanus Byzantius, Ὄβοδα, χωρίον Ναβαταίων. Οὐράνιος Ἀραβικῶν τετάρτῳ· Ὅπου Ὀβόδης ὁ βασιλεὺς, ὃν θεοποιοῦσι, τέθαπται. *Oboda regio Nabatæorum. Uranius Arabicorum quarto. Ubi Obodes rex, quem pro Deo habent, ſepultus eſt.* Detinet item vetus inſcriptio*: ΑΓΛΙΒΩΛΩ † ΚΑΙ ΜΑΛΑΧΒΗΛΩ ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ. Quæ Palmyrene, Arabiæ civitate, eſt inventa. Sed cum de his duobus apud veteres ſcriptores ſilentium ſit: quis ſpondeat nobis, animales potius, quàm naturales fuiſſe Deos? Etymon eorum, unde interdum, veriſimiliter ſaltem, colligere aliquid licet, quod ſciam, hactenus attulit nemo. Nihil impedit tamen, quo minus tentemus. Quid ſi *Aglibolus* ſit ex Arabicis אג על בל, ag, al, bal? ad verbum eſt, *pone ſuper corde.* Sententia eſt, *Pone cogitationem*, ſive, *Animum adhibe.* Quam Arabicorum iſtorum mentem eſſe, docent

* *In Gruter. Inſcript. Pag. lxxxi. num 8.*
† *Aglibolo, & Malachbelo, Patriis Diis.*

cent Abenezra, & David Kimchi. Sic Dei illius nomen fuerit, sive ex eo, quod Deus cogitet de nobis; ut ita providentiam ſignet divinam: ſive etiã quia cogitationes noſtras exploret; unde *renes ſcrutari* dicitur in Scripturis*: ſive quia aſſiduè cogitandum omnibus de Deo; ut nomen hoc homini commendet Dei cultum. Vel quid ſi dicamus, eſſe ex עָגוּל agul, id eſt, *rotundus*, & בַּעַל baal, *potens, dominus?* ut ſit, potens rotundi, ſive orbis terrarum, vel dominus orbium ætheriorum, ſive cœleſtium. Sanè Hebræis ſimiliter Deus בַּעַל שָׁמַיִם, baal ſchamaim, hoc eſt, *dominus cœli*: pro quò Phœnices Βεελσάμην, quod itidem eſt κύριος οὐρανοῦ, ut ex Philone Byblienſi cognoſcimus. At *Malachbelus* fortaſſe ex מֶלֶךְ, melech, *rex*, & בַּעַל, baal, *dominus*: ut valeat dominum ac rectorem univerſi. Sed de iſtis ſentiat quiſque ut volet. Noſtras propoſuimus conjecturas, ut eliciamus alienas.

* Ierem. 17, 9. & Apoc. 2, 23.

CAPUT XXVII.

Ad Ægyptios Deos acceditur: quorum aliqui fuere reges. An Vulcanus rex primus Ægyptius. Unde Ægyptus vocata Ἡφαιστία. *Antiquiſſimus Ægypti rex Menes, ſive Menas, [illegible]. Videri ejus ſymbolum* Μνεῦιν *bovem. Æolum fieri exemplo, quòd Romani pro EV in multis uſurpent E longum. Quis Saturnus, & Iupiter Ægyptius. Ægyptus nunc* terra Cham, (*ut Græcis* Χημία) *nunc* terra Mitſraim *dicta. Rejicitur Græcula opinio de Ammonis etymo: proq; ea tres magis veriſimiles, prima imprimis, adferuntur. Apollinem Veneremq; Ægyptiorum non eſſe numina ejus nominis antiquiſſima. In Stephano Byzantio conjectura. Unde Oſiridis nomen ſit, trifariam diſſertatum. Quod Dionyſus Nyſſæ in Arabia dicitur educatus, id videri etiam Oſiridi ſive Muſraimo, Chami filio, competere. Sacrorum fuiſſe ſimilitudinem inter Liberum Ægyptium, & Thebanum. Unde cultum ejus acceperint Græci. Ex quorundam ſententia, Thebas Ægyptias eſſe Oſiridis opus: ex omnium vero opinione, ejus eſſe opus templum Iovis Ammonis. Oſiridi, & Iſidi agricultura tribuitur inventum; quod Græci Triptolemo, & Cereri, aſſignant. In Iſidis pompa, ad celebrandam beneficii ab ea accepti memoriam, tritici & hordei vaſcula circumferebant. De contentionibus, & bello, inter Chami poſteros. Conſuetudo vetus, caput muniendi pelle leonis, lupi, canis, vel alterius animantis: poſtquam vero galea è ferro fieri cœperunt, affingendi eis alicujus quadrupedis, vel alitis figuram, vel caput illius. Fabuloſum videri de corvo, auxilium ferente Valerio adverſus Gallum: & unde error ille in Romanorũ irrepſerit hiſtoriam. Duplici rationi Diodori, cur Ammoni, & Oſiridi, ſive Libero, cornua addantur, tertia adjungitur: imo & quarta, ſed quæ Liberũ Thebanum & Græcos magis ſpectet. Oſiris à Typhone, Typho ab Iſide, & Oro, interemptus. Cur ſanctiſſimum apud Ægyptios juramentum per Oſiridis*

 phallum.

phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo Ἑρμοχύμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus* Gignon, *vel* Gigon. *Ut Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Iosuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσαγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀετίᾳ. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετῷ *sic dictæ. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nudè rem narrant quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dij duplices: alij cœlestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Prius de cœlestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων, τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασὶν, ὑπάρξαντας μὲν θνητοὺς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cœlestibus, & sempiternum genus sortitis, ita dicunt Ægyptii. At præter eos, ajunt, alios esse terrestres, natura quidem mortales, sed propter animi sollertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primum apud Ægyptios regnasse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam.* De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & AEgyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus AEgyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potius accesserim Manetho AEgyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex AEgyptius dicitur Menis Thinites; eumque ait, ab hippopotamo raptum, inter-

interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μὴν. Ut in Euterpe: τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγυπτίων. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλῆι. *Meni, regum primo.* Josepho *Minaus* videtur. Ut qui dicat lib. VIII. Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI. Hist. Animal. cap. X. bos iste Μνεῦις vocatur. Præterea Μηνῶις & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Ut Ὀρφεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀδυσσεὺς, Περσεὺς, Æolibus Ὀρφης, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Unde Latinorum *Ulysses, Achilles, Perses*; ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare superest solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις* in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eoque etiam Aegypti rex. Huic successit Jupiter Ammon: hoc est Cham, sive Ham; unde Aegyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμωνα fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Aegyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina, Stephanus* ex *strennè agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noe filio. Pro quo facit, quòd Aegyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV. *Et Jacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Aegyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissensero, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Aegyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

* *transpositiones.*

Hinc refert Diodorus, ut ex Jove & Junone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Ubi temporum ratio ostendit, de Apol-

phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo Ἑρμοχύμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus* Gignon, *vel* Gigon. *Ut Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Iosuam, Herculem Cananeum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσαγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀερία. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετοῦ *sic dictæ. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nudè rem narrant quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dij duplices: alij cœlestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Prius de cœlestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων, τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασίν, ὑπάρξαντας μὲν θνητούς, διὰ δὲ σύνεσιν καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cœlestibus: & sempiternum genus sortitis, ita dicunt Ægyptii. At præter eos, ajunt, alios esse terrestres, natura quidem mortales, sed propter animi sollertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primum apud Ægyptios regnasse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam*. De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & AEgyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus AEgyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potius accesserim Manetho AEgyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex AEgyptius dicitur Menis Thinites; eumque ait, ab hippopotamo raptum, inter-

interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μήν. Ut in Euterpe: τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγυπτίων. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλῆϊ. *Meni, regum primo.* Josepho *Minaeus* videtur. Ut qui dicat lib. VIII. Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI. Hist. Animal. cap. X. bos iste Μνῆυις vocatur. Præterea Μηνῆς & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Ut Ὀρφεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀδυσσεὺς, Περσεὺς, Æolibus Ὀρφης, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Unde Latinorum *Ulysses, Achilles, Perses* ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare supersit solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις* in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eoque etiam Aegypti rex. Huic successit Jupiter Ammon: hoc est Cham, sive Ham; unde Aegyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμων fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Aegyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strenuè agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noe filio. Pro quo facit, quòd Aegyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV. *Et Jacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Aegyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissensero, si quis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Aegyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

* *transpositiones.*

Hinc refert Diodorus, ut ex Jove & Junone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Ubi temporum ratio ostendit, de Apolline

phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo Ἑρμοχύμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus* Gignon, *vel* Gigon. *Ut Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Iosuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσηγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀετία. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετοῦ *sic dictæ. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nudè rem narrant, quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo; ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dij duplices: alij cœlestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Prius de cœlestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων, τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασίν, ὑπάρξαντας μὲν θνητούς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cœlestibus, & sempiternum genus sortitis, ita dicunt Ægyptii. At præter eos, ajunt, alios esse terrestres, natura quidem mortales, sed propter animi sollertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primum apud Ægyptios regnasse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam*. De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & AEgyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus AEgyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potius accesserim Manetho AEgyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex AEgyptius dicitur Menis Thinites; eumque ait, ab hippopotamo raptum, inter-

interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μήν. Ut in Euterpe: τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγυπτίων. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλεῖ. *Meni, regum primo.* Josepho *Minaus* videtur. Ut qui dicat lib. VIII. Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI. Hist. Animal. cap. X. bos iste Μῆνις vocatur. Præterea Μηνῶς & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Ut Ὀρφεύς, Ἀχιλλεύς, Ὀδυσσεύς, Περσεύς, Æolibus Ὀρφῆς, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Unde Latinorum *Ulysses, Achilles, Perses* ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare superfit solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις * in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eoque etiam Aegypti rex. Huic successit Jupiter Ammon: hoc est Cham, sive Ham; unde Aegyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμων fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Aegyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strennè agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noe filio. Pro quo facit, quòd Aegyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV. *Et Jacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Aegyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissensero, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Aegyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

Hinc refert Diodorus, ut ex Jove & Junone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Ubi temporum ratio ostendit, de Apolline

* transpositiones.

line & Venere decipi, vel alium esse hunc Apollinem ab Jubale, Musices repertore: aliam item Venerem ab Noema, istorum sorore; quam aliqui Venerem antiquissimam credidere. Nobis hæc Minerva potius, lanificii repertrix, videtur; ut antea dictum.

Nomen numenq; Osiridis plurium gesta & cultus complectebatur. Antiquissimus Osiris videtur Mitsraim, Chami filius; qui, sociato cum patre honore, ab Ægyptiis cultus fuit. Quod eo verisimilius est, quia, ut antea, dixi, Scriptura Ægyptum vocat, *terram Mitsraim*: pro quo & *Misarim*, vel *Misorim* dixere. Unde in mentem venit, apud Stephanum in Αἴγυπτος, ubi legas, Ægyptum à Phœnicibus dici Μύαρα, legendum esse Μίσορα. Et quid si ex *Misori* solâ literarum trajectione factum dicamus, *Osirin*, sive ex *Misorim*, solâ principe literâ rejectâ? Solent enim gentiles, ut majorem Diis suis auctoritatem conciliarent, nomina, quæ habuerant, dum in rebus agerent humanis, immutare, sive μετάθεσει*, sive aliter. Quamquam nihil huc recurrere opus, si & dictus Osiris, dum viveret. Sed sic alius fuerit ab Mitsraim. Vel dicendum, fuisse eum binominem. Quippe & Osiridis vocabulum imponi potuit ab incunabulis regio filio, & in spem regni educãdo. Nam Diodorus in primo testatur, *Osirin* id Ægyptiis sonare, quod Græcis πολυόφθαλμον, hoc est, *multoculum*. Imò & tertia occurrit sententia Quid si enim Mitsraim quidem verum fuerit regis nomen: sed ab excessu sit dictus *Osir* per μετάθεσιν ex *Sior*, vel *Sichor*, quomodo dictus Nilus? Osiridis enim honos, præter venerationem regis Mitsraim, etiam Solis & Nili cultum complectebatur; ut plenius exponam libro proximo tertioque: de Sole quidem, cum de æthereorum corporum honore dicam: de Nilo autem, cùm ostendam, aquas etiam honore affectas divino. Interim pro primâ videtur sententia facere, quòd in sacris Osiridos phallus sive pudendum viri monstraretur. Nam id potuit esse ad historiæ adumbrationem, qua Chamus patris Noachi verenda vidit, & risit. Sed hoc, ut Chamo, sive Ammoni, sic Mitsraim, sive Osiridi, contumeliosum foret. Fortasse igitur cum phallus sit generationis symbolum, eo significatum fuit, Osiridem esse patrem omniũ Ægyptiorum. Vel pertinuerit ad historiam veterem, qua Osiris dicitur dissectus plurima in frusta; quorum singula, veretro excepto, fuerint ab Iside reperta; ut mox plenius exponam. Quamquàm & per phallum significari potuit naturalis Deus, Nilus: quia Nilus pater est eorum, quæ crescunt è tellure Ægyptiâ: ut libro sequenti demonstrabitur.

*transpositione literarum.

Diodorus ait, Osirin esse, qui Græcis Διόνυσος vocatur: ac si vocatum, quia Διὸς sive Jovis esset filius: inque Nysa, Arabiæ urbe, esset enutritus: in cujus honorem & urbem cognominem in India cõdiderit. Quomodo Jovis nomine significabitur Cham; quem Græci Jovem Ammonem vocant. Nec à vero abludit, Misraim esse in Arabia educatum. Nam in partitione ea, quæ

inter

inter Noachi liberos fuit, Arabia cessit Chamo. Ac videtur ibi primò fixisse sedes. in medio nempe terrarum; quæ sortito ei obtigissent. Sanè maximus natu filius, nomine Chus, in ea patri successit; unde & *terra Chus* in Scripturis vocatur. Minimus natu Chanaan habuit terram à Septentrione positã, quæ ab eo *Cananæa* vocatur. Occidentalis, quæ propior, contigit filiorum secundo, nomine Mitsraim: uti remotior, nempe Libya, filio tertio, nomine Phut. Nec propterea putandum, Osirim esse eundem, ac Διόνυσον Thebanum. Nam hic multis Osiride seculis recentior est. Ut autem idem à multis numen crederetur, fecit sacrorum similitudo: quæ fuit ab Orpheo Thrace. Hic enim, sacris initiatus Ægyptiis, ea docuit primum Thraces suos; unde & θρησκείας nomen: postea verò & Thebanos iis imbuit; inque eorum gratiam, quæ honori fieret Osiridos, accommodavit Διονύσῳ, Cadmi ex Semele nepoti: quod ex Diodoro ipso superiùs retulimus. Verùm etsi, juxta gestorum historiam, alius sit Liber Thebanus ab Libero Ægyptio sive Osiride: φυσικῶς tamen idem sunt; quia, ut in Ægypto Osiris, ita in Græcia Liber, coleretur cum Aqua, sive Humore, omnis generationis principio: quemadmodum in Diis Naturalibus explicabitur.

Utrùm Osiris, an rex alius, longè recentior, cõdiderit Thebas Ægyptias, centum portis inclytas; nec inter Ægyptios satis convênit. At in eo consentiunt, ædificâsse eum templum patri suo Jovi Ammoni. De utroque auctor idem Diodorus. Qui & narrat, ut Osiris uxorem duxerit sororem suam Isidem: eam, cùm antea frumentum, & hordeum, negligerentur, usum ejus docuisse subditos: mox Osiridem monstrâsse his agrorum culturam. Unde Tibullus quoque primum agricolam facit lib. I, eleg. VII:

Primus aratra manu sollenti fecit Osiris,
Et teneram ferro sollicitavit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ,
Pomáque non notis legit ab arboribus.
Hic docuit teneram palis adjungere vitem,
Et viridem dura cadere falce comam.

Sed Osiridos beneficium Triptolemo suo tribuunt Græci: Isidem vero hominẽ priùs fuisse, agnoscit & Servius in VIII. Æn. *Hanc Isim, & alios Deos, ideò Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur.* Inventũ idem Isidos assignant Siculæ Cereti. Unde & eadem credita Isis, ac Ceres. B. Augustinus lib. VIII. de Civit. Dei cap. XXVII: *De Iside, uxore Osiris, Ægyptia Dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, invenit hordei segetem, atq; inde spicas marito regi, & ejus consiliario Mercurio, demonstravit: unde eandem & Cererem volunt.* Verùm non magis eadem Isidi Ceres Attica, vel Sicula, quàm Thebanus Liber idem censendus Osiridi. Grandi enim distant temporum intervallo. Sed

cùm

cùm Græci fruges sibi à Cerere, vinum à Libero ostensum prædicarent: sacra induxere non multum iis dissimilia, quibus Aegyptii Osiridem, & Isidem celebrarent. Atque hoc etiam ex Aegyptiaco Iseorum festo dilucet. De quo sic Diodorus Siculus in primo bibliothecæ: Παρ' ἐνίαις δὲ τῶν πόλεων, καὶ τοῖς Ισείοις ἐν τῇ πομπῇ μετὰ τῶν ἄλλων φέρεσθαι πυθμένας πυρῶν, καὶ κριθῶν, ἀπομνημόνευμα τῶν ἐξ ἀρχῆς τῇ θεῷ φιλοτέχνως εὑρεθέντων. *Apud nonnullas quoque urbes, cum Isea celebrantur, in pompa, tritici & hordei vascula circumferri in memoriam eorum, quæ primitus Dea reperit industria* Quod satis ostendit, eo loco Isidem habitam Aegyptiis, quo Ceres Græci.

Tandem verò Osiris interemtus est à fratre suo Typhone: crudeliterque, sive in XIV partes, ut est apud Plutarchum *; sive XXVI, ut Diodorus ait, dissectus fuit.

* *lib. de Isid. & Os.*

Neque indignum Mitsraimo fuit, si sororem sibi connubio jungeret; præsertim cùm non potuerit aliam ducere, quàm vel sororem, vel saltem eodem avo prognatam. Neque item indignum Typhone, si fratrem interimeret; quando tyrannum fuisse, veteres consentiunt. Et, si in Adami liberis frater à fratre interemtus; quid miremur, si idem in maledicti illius Chami liberis contigerit?

Quod siquis arbitretur, non satis convenire proximis illis à diluvio temporibus, ut tam citò bello inter se fratres certarint: equidem non repugno, quo minus fratrum nominibus liberi vel etiam nepotes designentur. Quomodo in Scripturis patriarcharum vocabulis passim eorum posteritas intelligitur. Ne illud quidem satis est apertum, num, quicum bellum gessit gens Mitsraim, ea fuerit gens Canaan, an Chus, an Phut. Nam Aegyptus ad Orientem habet terram Canaan: ad Occidentem terram Phut, quæ Libya exterior fuit, vel pars ejus, ac fortasse insuper Marmarica. At terram Chus partim ad Orientem habuit, puta Arabiam: partim ad Meridiem, nempe Aethiopiam sub Aegypto. Utraque enim terra Chus vocatur. Sed censeo, nullum æquè indignari potuisse, quàm Phut, & ejus progeniem. Nam Libyæ solum sterile, & infœcundum erat præ illo Cananææ, melle & lacte fluentis; item Arabiæ, cognomento Felicis; tum autem Aegypti, quæ postea horreum fuit populi Romani. Hujus verò dissidii inter Chami liberos, vel posteros, etiam indicia cernere est in reliquiis illis vetustatis apud Diodorum: qui in fine libri tertii, idque ex sententia Libyum, narrat, Dionysum sive Liberum fuisse filium Ammonis, Libyæ regis. Eum hîc quoque Chamum interpretor. Addit deinde, ut ab hoc Dionyso Saturnus, qui Ammonem priùs expulerat, vicissim sit ejectus; uti eventurum Ammon prædixerat. Tum Osiridem, sive Liberum, templum, & oraculum, Ammoni condidisse in regione ea, quæ exinde

exinde dicitur Ammonitis. Difficilius est hic quoque singula aptare nomimina personis Scripturæ; quia non omnia, in istis gentium reliquiis, fide referuntur historica, parentumque & liberorum, ac nepotum appellationes confundi sæpius solent. Interea, ut dixi, hæc non obscurè docent, quibus dissidiis laborârit Chami posteritas.

Sed cur Ammon fingebatur cornutus? cur item filius ejus Osiris, qui antiquissimus est Liber? Diodorus de utroque hanc caussam refert, quia in bello gestarint galeam hac figura. Quod interpretor hoc pacto, pellem capitis bubuli cum cornibus pro galea habuisse. Vetustissimis enim temporibus galeæ fiebant è pellibus mutorum animantium. Quod & appellationes indicant. Nam κυνέην dixere, si foret è pelle canina; λυκέην, si è lupina. Imò apud Homerum Iliad. κ. ἰκτιδέην κυνέην legas pro galea ex pelle mustelæ. Nam ἰκτὶς mustela sylvestris: ut cognoscere licet ex Plinii Hist. lib. XXIX, cap. IV. Imò *galeam*, uti & *galerum*, unde potius dici credamus, quàm quia esset ex pelle τῆς γαλῆς: quod animal vel idem est ac ἰκτὶς, vel simile. Postquam verò pro pelliceis galeis introductæ sunt æneæ ac ferreæ: figuram tamen muti animantis, aut capitis saltem, in ea expresserunt. Itaque galea nunc capite leonis erat insignis, nunc integri vulturis figurâ, & ita in aliis. Cujus rei ignoratio spissos in historia peperit errores. Luculentum dabo exemplum in historia Romana. An. V.C. CCCCV, L. Furio Camillo, & Appio Claudio, qui in consulatu mortuus est, consulibus, cùm Galli ex Albanis se montibus profudissent: missus est adversus eos L. Furius Camillus, vel fausti ominis gratiâ. Nam M. Camilli, qui ab iis Romam liberarat, filius erat. Castra is posuit in agro Pomptino. Ibi M. Valerius cum Gallo pugnavit, &, si Romanæ credimus historiæ, corvi auxilio eum vicit. Unde & Corvi cognomen jam olim creditus accepisse; non Corvini, ut vulgò putant. Posteros verò Corvinos dictos, verisimile fit; cùm constanter Corvini ubique, non Corvi, appellentur. Pugnam, quam dixi, ita describit Livius lib. VII, cap XXVI: *Cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius, tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namq; conferenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus: quod primò ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde; si divus, si diva esset, qui sibi prepetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile: tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis*

 rostro

rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisq; simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus Orientem petit. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bobus, aureâq; coronâ donat. Vide & Valerium Max. lib. III, cap. II, Gellium lib. IX, cap. XI, Sext. Aurel. de viris illustribus cap. XXIX, atque alios. Quid Romana historia proditum sit, vidimus. Cæterùm mihi, non quidē pugna singularis Valerii cum Gallo, sed quod de auxilio sacræ addunt alitis, & quidem inspectante hinc Romano, inde Gallico exercitu, fabulosum semper visum fuit. Et cogitanti, unde ea fabula potissimùm originem ceperit, nihil æquè verisimile in mentem venit, quàm in caussa esse, quod Valerius galeam gestarit, cui corvi esset superadditum signum. Is enim, ut antea dixi, mos veterum fuit, ut animalis cujuspiam pugnacis, nunc leonis, nunc alterius imagine, galeam insigniret. Cum istiusmodi galea depingi, & effingi solet Valerius pugnans cum Gallo: unde progressu temporis imperitum vulgus judicavit, corvum galeæ insidentem esse imaginem veri corvi, cum esset imago imaginis, hoc est, signum ferrei corvi, quo galea Valerii fuerat insignis. Mihi quidem in hac conjectura non displiceo: præsertim cùm sciam, moris fuisse antiqui, ut res illustres picturis proderentur: velut illa pugna Manlii cum Gallo, quæ in scuto Cimbrico erat; teste M. Tullio *, Quinctiliano †, ac C. Plinio ‡. Redeo ad Ammonem: quem ex Diodoro dicebamus, cum Osiride cornutum effingi, non quasi cornua fuerint capiti adnata: sed quia pro galeis in bello usi cornuta capitis bubuli pelle. Attamen & alteram apud Diodorum rationem legas. Quippe cornua ait capiti Osiridis addi, quia arare bubus docuerit Ægyptios. Nam bos est agriculturæ symbolum: ut pleniùs exponam, cum dicam de numinum signis ac symbolis. Imò & præter rationes, à Diodoro allatas, tertia occurrit: ut cornua sint symbolum potentiæ regiæ. Quod & ipsum, ubi eò, quò dixi, devenero, pluribus à me demonstrabitur. At de Libero patre particularis etiam ratio erat Græcis. Antiquissimi enim vina, quæ *Liberi bellaria, & florem Liberi patris* dixere, è cornibus bibebāt: quod ex sculpturis veterum lapidum constat: & variis antiquorum poetarum testimoniis comprobatur ab Athenæo in XI.

* *lib. 2. de Orat.*
† *lib. 6. cap. 4.*
‡ *lib. 35. cap. 4.*
Vide & Pighiũ in Annalibus Romanis ad an. 392.

Porrò, Osiride à Typhone fratre interemto, non sivit Isis tantum scelus abire inultum: sed cum Oro filio supplicium de eo, & conjuratis, sumsit. Sedulo præterea dissecti corporis partes inquisivit, ac reperit universas, excepto phallo, sive veretro: quod cùm in mare esset conjectum, ab phagro, & oxyrincho piscibus * comestum credebatur. Corpus Osiridos sepultum in insula Nili apud Philas: unde, ut Diodorus ait, sanctissimum Ægyptiis juramentum fuit per repositum apud Philas Osirin. Sacra etiam Osiridi instituta: quæ cujusmodi fuerint, à Julio Firmico, etsi in nonnullis alios, quàm nos antea, sequatur autores, commodè satis exprimitur libro de errore prof. relig.

* *Plutar. ibid.*

lig. Verba ejus sunt: *In sacris suis (Ægyptii) addunt tragica funera & funesta, calamitatis metuenda certamina. Incestum cum sorore, adulteriumq; ajunt cõmissum, & hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhon maritus. Is cum comperisset, Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimq; laceravit, & per omnes fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis, repudiato Typhone, ut & fratrem sepeliret, & conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideo caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirin Isis tradit sepulturæ. Fuerant sanè hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit: Typhon furiosus, impotens, ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur. Hac est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleat capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funesta ac miseranda necis exitium renascatur. Et cùm hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cùm invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent.* Post multa, eodem pertinentia, legas ista: *Verè sunt funera, quæ facta sunt, quorum exstant hodie quoq; reliquiæ. Nam & sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est, & cremati corporis reliquiæ cernuntur.*

Atque hæc etiam confirmat Plutarchus libro de Iside & Osiride: ubi, utrumque horum fuisse hominem, eo adstrui ait, tum quòd sepulcra illorum monstrentur in Ægypto; tum iis, quæ de forma illorum, uti & Ori, ac Mercurii, ferrentur in historiis vulgatis.

Nunc videamus de Deorum aliis, qui iisdem temporibus vixerint in Ægypto. Quales Mercurius, Hercules, Pan, & alii. Nam idem Diodorus testatur, maximo apud Osiridem in pretio fuisse ἑρμῆν sive Mercurium: ab hoc edoctam esse gentem multo articulatiùs loqui: variarum etiam rerum nova didicisse nomina: eundem reperisse scribendi legendique artificium: sacrificia insuper, & sacros ritus docuisse, item observâsse siderũ cursus. Ab hoc itidem Herme Ægyptus dicta Ερμοχύμιος, ut vulgo quidem legitur apud Stephanum Byzantium in Αἴγυπτος. Sed censeo rescribendum, Ερμοχήμιος, quasi dicas, Chemia sive Ægyptus Hermæ. Nam Ægyptus Chemia sive Chamia, ut superiùs ostendimus. Quare & corrigendus Hesychius, ubi vulgò sic legitur, Ἑρμοχοίμιος γῆ ἡ Αἰγυπτος τὸ πρότερον οὕτως ἐκαλεῖτο. Hermochemia terra (scr. Hermochemia) Ægyptus primò sic vocabatur. Mercurii sepulchrum Hermupoli ostensum refert Clemens Romanus, vel alius in x. Recognitionum ‡.

‡ *pag. 110. edit. Sonnianæ an. 1568.*

Præterea ait Diodorus, Osiridi fuisse militiæ comitem Apollinem fratrem; à quo laurum repertam: uti ab Osiride inventa hedera, quæ icciico illis *Osiridis planta* dicebatur.

Idem Diodorus tradit in primo, exercitus ei ducem fuisse Herculem Ægyptium, genere propinquum, virum longè fortissimum. Etiam libro quincto commemorat, Cretenses ipsos testari, Ægyptium hunc longè fuisse antiquiorem Hercule Thebano: Thebanumque illum propterea honores meruisse divinos, quia totum sese composuisset ad exemplum Ægyptii. Atque hujus τοῦ παλαιοτέρου θεοῦ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράξεις τε καὶ τιμὰς ἐπιφανεστάτας διαμένειν, καὶ πόλιν ὑπ' ἐκείνου κτισθεῖσαν· *vetustioris hujus Dei res gestas, & honores splendidissimos, in Ægypto perdurare; ac civitatem ab eo conditam.* Hercules hic Ægyptius, secundùm aliquos, etiam *Gignon*, vel *Gigon*, dictus. Hesychius: Γιγνῶν, οἱ δὲ Γιγῶν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τραπέζιος, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι Ἡρακλέα. *Gignon aliquibus Gigon, Patacus, Epipatacus, Trapezius: aliqui Herculem Aegyptium intelligunt.*

Cum verò varii fuerint Hercules, quos in unum confuderint Græci, gesta omnium suo tribuentes Thebano; jure quærat aliquis, quæ Ægyptii hujus propria videantur. Conatus hoc expedire Diodorus in fine tertii: ubi tres statuit Hercules; Ægyptium, Creticum, ac Thebanum; quorum recentissimus sit Thebanus, Jovis ex Alcmena filius: ætate hoc vetustior sit Creticus, unus ex Idæis Dactylis, præstigiator, idemque imperator clarus: antiquissimus autem sit Ægyptius, de quo nunc loquimur. Thebanum ait paullò ante bellum Trojanum esse exsecutum Eurysthei imperium: eundem columnarum, quæ Herculis dicuntur, unam statuisse; illam nempe in Hispania. A Cretico dicit esse institutum certamen Olympiacum. Ab Ægyptio esse vult columnarum Herculis alteram, quæ est in Africa. Atque hæc ille referre se ait ex Libyum sententia. Miror verò Tyrium præteriri, nisi eundem Tyrium, & Ægyptium, putavit. Sanè pleraque sacra Phœnicibus, & Ægyptiis, communia. Sin diversi, Tyrio malim tribuere illam in Hispania columnam. Gades enim Tyriorum colonia: qua de re satis diximus, cùm de Tyriis numinibus ex Sanchoniathone tractaremus. Etiam vidimus de Indico, qui nullus est nisi Josua: qui quomodo & Ægyptius, & Indicus, & Tyrius vocari possit, exposuimus antea. Interea diversus ab Hercule Ægyptio, qui Osiridem antiquissimum comitabatur in bello. Ut minimùm duo sint Hercules Aegyptii. Juniorem hunc, quem Josuam esse diximus, non aptiori nomine dixeris, quam Cananæum, à devicta terra Canaan: quomodo Romanis imperatoribus à populis terrisque subactis nomen datum: velut Scipionibus Africani, Numantini, Asiatici; Metellis, Macedonici, Balearici, Dalmatici. Numidici, Cretici; atque ita in aliis.

Præter

Præter hoſce jam memoratos, ait Diodorus, fuiſſe in Oſiridis exercitu Anubim, canino tegmine contectum: qui & venator fuiſſe dicitur. Ejus etiã operâ, canis inſtat indagantis mẽbra Oſiridis, uſa in hoc negotio Iſis dicitur. Itaq, idem capite pingebatur canino: ut Servius monet in illud VIII. AEn.

Omnigenumq́; Deum monſtra, & latrator Anubis.

Semicanem Deum cum Lucano †, vel *Semihominem canem* dixeris cum Sedulio*. Aliis tamen placet, eo fingi κυνοκέφαλον†, quia fuerit κυνηγέτης‡: vel propterea quòd foret Oſiridis & Iſidis σωματοφύλαξ*. Quomodo ob communem cuſtodiam, & *canem* pro *cuſtode*, & *cuſtodem* pro *cane*, dixerunt: ut oſtendi Oratoriarum Inſtitur. lib. IV. cap. VI. ſect. III.

† *lib. 8. v. 832.*
* *in opere paſchali.*
† *canino capite.*
‡ *venator.*
* *corporis cuſtos.*

Aliqui etiam eundẽ ac Mercurium arbitrantur, qui Oſiridi à cõſiliis fuit. Sed Plutarch. lib. de Iſide & Oſiride diſtinguit inter Ανυβιν, & Ερμάνυβιν.

Præter hos, ſub Oſiride militaſſe dicitur Pan: cui ſacra Thebaidos urbs, Panopolis nomine, Nonni poetæ patria; incolis verò dicta, non χέννις, ut eſt apud Plutarchum de Iſide & Oſiride; ſed χέμμις, prout legitur apud Herodotum, & Stephanum. Fortè in honorem Chami ſic vocata. Itidem caſtra ejus ſecutus dicitur Maro, qui vitem plantavit, &, ut ajunt, Maroneæ in Thracia nomen indidit novum, cum antea appellaretur Iſmarus, ſi Heſychium, Suidam, & Iſacium Tzetzem audimus. Sed hæc veriſimilius creduntur de Libero Thebano. Quemadmodum & quòd comitem dant Triptolemum; qui in Africa frugum ſerendarum & meſſis rationem edocuit. Ajunt, & novem illi virgines fuiſſe, Muſices intelligentiſſimas; iis præfuiſſe Apollinem, & ex eo nomen obtinuiſſe Μεσαγέτε. Præterea ab Oſiride parti AEgypti præfectum fuiſſe Promethea: eam partem aquis eſſe obrutam fluminis AEgypriaci, cui nomen Ωκεάμης, indeque *Oceano* nomen datum: tantam verò fuiſſe aquæ violentiam, ut propterea Αετὸς ſive *Aquila* vocaretur. Herculem autem, obturatis, quibus irruperat, locis, eum intra ripas coercuiſſe: inde originem eſſe fabulæ de aquila Promethei cor exedente, telis vero Herculeis confixa. Suſpicio autem eſt noſtra, non AEgyptum totam, ſed partem ab Aquila flumine obrutam, dictam fuiſſe Αἐτίαν, quaſi *Aquiliam* dicas, non ab Aquila quodam, qui ex India eò venerit; ſed ab flumine Aquilæ memorato. Etſi aliter de hoc Stephanus Byzantius in Αἴγυπτος, eumque ſecutus Euſtathius in Dionyſij περιήγησιν. Sed de hiſce, & aliis ejus generis, liquidius ſententiam ferremus, ſi exſtaret ipſe Mercurius, ſive Taautus, ſcriptor vetus; ſive fuerit antiquiſſimus ille, qui Oſiridis ætate literas docuit; ſive alius aliquanto recentior. Olim quidem ſub Taauti hujus nomine exſtabant commentarii rerum à regibus AEgyptiis geſtarum, qui ob benefacta divino honore colerentur. Iis apertè omnia narrabantur. Sed ſacerdotibus ſatius viſum, ſi rebus

 geſtis

gestis allegoricus tribueretur sensus. Hoc igitur in iis reprehendit Philo Byblius, quia sic tenebras offuderint historicæ veritati. Commendat propterea Sanchuniathonem Berytium, qui ad vetustissimos Ammunæi templi libros admissus, resectis fabulis, omnia, uti gesta, prodiderit. Conqueritur autem Philo, quòd postea etiam tam conducibili Sanchoniathonis operâ à sacerdotibus insuper habitâ, ad fabulas itum sit. Et istud in caussa esse ait, cur Græci, cum antea sensum nescirent mysticum, ipsi etiam se occuparint circa fabularum interpretationem; in qua ipsa in tam varias abierint partes. Atque hæc plenius aperiet Philo apud Eusebium in primo præparationis Evangelicæ.

CAPUT XXVIII.

Quanta regni Ægyptii vetustas olim credita sit, & ut ea non diluvium modo, sed etiam mundi natalem excesserit. Duplex ratio adsertur, unde opinio hæc inoleverit: cujus caussis observatis, non sit operosum antiquitates Ægyptias conciliare cum Mose & Scripturis. Prior ratio est, si distinguatur annus Ægyptiacus. Qui vel Lunaris, vel Canicularis, sive Solaris. Lunaris item vel menstruus, qui intelligitur, cum uni regi anni tribuuntur mille ducenti: vel quatuor mensium, quomodo regi uni assignantur anni trecenti. Canicularis item distinguitur in vulgarem, & non popularem. Vulgaris vel est dierum solum CCCLX. *& cur hoc durante dicatur Sol quater cursum mutasse: vel praterea est dierum quinque* ἐπαγομένων, *quarum quæq; numini sit dicata: uti secunda Arueri: eum alium esse ab Anubide, contra quam Scaliger putabat. Falli, qui Ægyptios censent intercalatione ea caruisse. Canicularis à vulgari diversus distinguitur in magnum, majorem, maximum. Magnum fuisse quatuor Iulianorum: de quo Scaliger defensus. Hoc exactè redire creditum eandem rerum faciem: quod Græcos primus docuit Eudoxus. Maximum autem canicularem annorum fuisse* CIↃ IↃ CLX. *Altera ratio conciliandi cum Scripturis annos, quos dynastiis Ægyptiis Manetho tribuit. Quando is vixerit, unde sua desumpserit, quousque historiam perduxerit. Annos dynastiarum, quas Manetho tradit, non esse explicitos, sive Chronologicos; sed implicitos, & cum aliis concurrentes. Scaligeri opera in dirigendis Manetho Sebennita annis defenditur.*

SEd adversus ea, quæ diximus de antiquissimorum Ægypti regum Deorumque temporibus, atque aliorum, qui vixerunt ætate eorum, exsurgit hæc controversia: quo pacto verum esse possit, quod hactenus asseruimus, Cham esse Jovem Ammonem; Chami filium Misraim, primum Ægypti regem, esse Osiridem; æquales his esse Isin, Hermen, Herculem, alios; cum Cham, & Misraim, vixerint post diluvium: unde, usque

ad

ad finem imperii Persici, si Hebræos Scripturæ codices sequimur, vix sint anni bis mille: Ægyptium verò regnum, juxta Manetho Sebennitham, flaminem Heliopolitanum, ante Alexandrum habuerit Dynastias unam & triginta: quæ imperarint annis quinquies millenis trecentis & quinquagintaquinque: imo Ægyptiorum alii ne quidem se continuerint intra hoc spatium. Quod ostendit his verbis Diodorus in 1. Εἶναι δὲ ἔτη, φασὶν ἀπὸ Ὀσίριδος καὶ Ἴσιδος, ἕως τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τοῦ κτίσαντος ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν πλείω τῶν μυρίων, ὡς δ' ἔνιοι γράφουσι, βραχὺ λείποντα τῶν δισμυρίων καὶ τρισχιλίων. *Ab Osiride & Iside ad regnum Alexandri, qui nominis sui urbem in Ægypto condidit, annos numerant plus decies mille, vel, ut nonnulli scribunt, paullo minus ter & vicies mille.* Profunda hæc quæstio est, & ad quam penetrandam aliquis dixerit urinatore esse Delio opus. Num non solum uterque ille Diodori, sed etiam Manethonis calculus, excedit spatium non à diluvio modò, sed illud etiam ab orbe condito. Ac multò magis illud dixeris, si Apis, qui Osiridi sacer erat, ante Epaphum multis annorum myriadibus fuit: ut Ægyptios tradere Ælianus ait lib. XI. Var. Hist. cap. XI. Tanto magis operæ fecero, si hunc scrupulum eximam: atque ita utrumque consequar, tum ut veritas eorum defendatur, quæ de primis Ægypti regibus in Deos relatis dicebamus: tum ut occuratur illis, qui cum historiam sacram pugnare crederent externæ, rectius sanè gentili historiæ detraherent fidem, quam sacræ: nunc contra antiquitate regni Ægyptii labefactare conantur Mosaicæ historiæ ac cæteræ Scripturæ veritatem. Videor autem mihi, ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Sacris literis, duplicem adferre posse rationem. Una est, quòd antiquitus variarit apud Ægyptios anni modus; juniores verò veterum annorum formam cum recentiori confuderint. Hoc ut intelligatur, dicam quàm brevissimè de multiplici ratione anni apud Ægyptios.

Erat Ægyptiis annus alius Lunaris; alius Solaris, vel Canicularis: Lunaris item vel vulgaris, vel magnus. Vulgaris erat menstruus. Et hunc intellexere, cum dicerent, reges suos vetustissimos vixisse annis amplius cIↃ cc. Nam sic vixerint annis amplius centenis: quod temporibus patriarcharum, ac multò etiam pòst, frequentissimum erat. Magnus lunaris fuit ὥρου, sive mensium quatuor. Nam dividebant annum Solarem, non in quatuor ὥρας, ver, æstatem, auctumnum, hiemem: sed in tres duntaxat, ita ut quisque ὧρος, esset mensium quatuor. Ac hujusmodi creduntur annos intellexisse, cum reges suos vixisse olim dicerent non infra annos trecentos. Quod & ipsum spatium Julianos annos efficit c. Ea, quæ de utroque hoc anno Lunari diximus, item interpretatione illa de vita annorum cIↃ cc, vel cccc; clarè legas apud Diodorum Siculum libro primo. Annus

nus Solaris itidem vel vulgaris AEgyptiis fuit, vel magnus. Vulgaris primò censebatur dierum CCCLX. postea CCCLXV. tandem præterea quadrantis: propter quem quarto quoque anno diem opus fuit intercalari. Quamdiu anno usi dierum duntaxat CCCLX citra intercalationem ullam; necesse erat, ut festum, quod primò celebrabatur in vere, post annorum plurium intervallum ageretur in æstate, hinc auctumno, tum hieme, iterum inde in vere, & ita porro. Et satis verisimile est, huc spectasse, quòd, Herodoto ‡ teste, dicerent, dum AEgyptus sub regibus suis fuisset, Solem quater cursum suum mutasse: bis enim ortum in Occasu, & occidisse in Oriente. Quo nihil putidius, si propriè intelligas. Porrò AEgyptii universi postea anno addidere dies quinque, quæ dicuntur ἐπαγόμεναι †. Harum unaquæque dicata numini erat, tanquam ejus natalis: prima nempe Osiridi, altera Aruëri, tertia Typhoni, quarta Isidi, quincta Nephthæ: ut Plutarchus testatur, libro de Iside & Osiride. Ordinis ejus caussa, meo judicio, ista erat. Primò Deorum, hinc Dearum habita est ratio. Deorum princeps Osiris, boni omnis principium effectivum: cui iccirco primus datus dies Alter Aruêri, tanquam boni patris bono filio. Nam Ἀρυήεις aliis quidem Apollo, aliis senior Orus: ut Plutarchus ibidem ait. Quare non assentio Josepho Scaligero, qui in secundo de emendatione temporum, cap. de anno AEgyptiaco, Aruerin putat esse Anubin. Nam ex eodem Plutarcho constat, Anubin fuisse filium Typhonis, & Nephthæ. Non dubium verò, quin potius in diebus ἐπαγομέναις * habita sit ratio ejus, qui ex bonis parentibus, quam ex malis, esset editus. Tertius locus tributus Typhoni, omnis corruptionis ac mali principio effectivo; ut libro proximo explicabitur. Ex Deabus prior locus datus Isidi, ut Osiridis sorori & conjugi. Eis igitur quartus dies sacratus. Quinctus, qui superest, Nephthæ, uxori Typhonis. Porrò præter quinque istos dies Alexandrini, & quadrantis habuere rationem: unde quarto quoque anno intercalabant diem. Imò quicquid sit de vulgo AEgyptiorum, hierophantæ saltem & ipsi intercalabant: ut ex Horo Apolline cognoscimus lib. I. cap. V. ubi cum dixisset, annum diebus CCCLXV. absolvi, ac præterea quadrante diei, (nam de quadrante perperam in vulgatis codd. omitti, præcedentia cum sequentibus conferenti satis est apertum) subjungit continuò, ὅθεν καὶ διὰ τετραετηρίδος περισσὴν ἡμέραν ἀριθμοῦσιν Αἰγύπτιοι· τὰ δὲ τέσσαρα τέταρτα ἡμέραν ἀπαρτίζει· *Unde & quarto quoque anno supervacuum diem computant, atque intercalant Ægyptii. Quatuor siquidem diei quadrantes diem perficiunt.* Ubi intellige quartum quemque annum exactum. Vel πενταετηρίδος † rescribendum.

‡ *in Euterpe.*

† *insiticii, sive intercalares.*

* *intercalaribus.*

† *quinquennio.*

Sequitur annus canicularis magnus: qui triplex; unus ἁπλῶς ita dictus, alter major, tertius maximus. Magnus AEgyptiis constabat lustro Juliano, ut

ut sic se habuerit ad annum Solis Julianum, uti annus Lunaris, quem magnum dicebamus, ad annum vulgarem sive menstruum. Meminit Horus Apollo lib. II. cap. LXXXIX. De quo, & veritatis, & nostri etiam causâ, tuendus nobis Josephus Scaliger; qui probando isti, quem & nos adduximus, Horum laudarat testem. At doctissimus Dionysius Petavius lib. III. de Doctrina Temp. cap. II. *Falso*, inquit, *Horum Apollinem citat, quem ait lib. II. cap.* LXXXIX. *scripsisse.* Τὸ ἔτος κατ' Αἰγυπτίους τεσσάρων ἐνιαυτῶν. *Annus Ægyptiis est annorum quatuor.* Subjicit deinde: *Hæc apud Horum capite illo non reperi. Utrum alibi exstent, quærant, quibus vacat.* Sanè, ut istic non exstarent, facilis, nec injucundus labos percurrendi opusculum tam eruditum, tam etiam minutum, ut hora una altera absolveris. Sed nihil opus alibi quæsito, quod eo, unde Scaliger citat, capite reperitur. * Estque caput illud quatuor solum versuum, cujus extremo totidem verbis habentur, quæ diximus. Num aliâ Petavium editione usum dicam? At quæ illa? Equidem non existimo, exstare ullam, ubi aliter capita distinguantur. Quare facilè mihi persuadeo, virum multæ & lectionis, & meditationis, dum locum inquirit, aliud præ oculis caput habuisse, quàm putabat, sive tempus creperum offuderit tenebras, sive occupationibus alio mentem diviserit. Quare extra controversiam esto, Ægyptiis fuisse annum, qui annos quatuor Julianos contineret. Et hic est annus canicularis magnus. Unde Censorinus cap. XVI. *Tempus autem non diem tantummodo, vel mensem, vel annum vertentem appello: sed & quod quidam lustrum, aut annum magnum vocant.* Atque ista jam scripseram, cum ecce commoneor ab Nobilissimo, & Amplissimo Georgio Ratallerio Dubletio, in supremo Hollandiæ consilio Senatore integerrimo, ac undicunque doctissimo, videri deceptum Petavium editionibus primis, uti Parisina Petri Vidovæi, qui Aldinam ab se expressam profitetur. In hac desideratur caput II. τὶ ἀστὴ νεοσσόν· al. πῶς πολέμου στόμα. & XXIII. πῶς μέλλον ἔργον. Quemadmodum nec ea habet tralatio Gallica, vel Latina princeps Bernardini Trebotii Vicentini Conrado Peutingero jam anno inscripta CIↃ IↃXV. Nempe sic factum, ut quod nunc est caput LXXXIX. in editionibus istis sit LXXXVI. interim, quæ ex Oro adduximus, in his etiam, solum variante paullum capitum numero, liquido leguntur. Atque hic annus ex eo canicularis dictus, quia observaretur ex caniculæ ortu, esse quadrienniũ justo minus toto die. Præterea judicabant, post quadriennia quæque eandem redire temporis faciem: uti ventorum, ac tempestatum & cæterorum id genus. Quam observationem primus ex Ægypto in Græciã intulit Eudoxus, indeque geminato spatio suam constituit octoeterida. Plinius lib. II. cap. XLVII. *Omnium quidem si libeat observare minimos ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verùm & reliquarum tempestatum magna ex parte. Et est principium lustri ejus semper intercalari anno, Caniculæ ortu.* Et talis est annus canicularis magnus. Alter est canicularis major, qui, quot dies habet annus Julianus, totidem annos complectitur. Huic non insistam, quia ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Scripturis, nihil juvat. Uti neque, qui solus superest, annus canicularis maximus; qui sic se habet ad annum canicularem majorem, uti magnus ad vulgarem. Nam majores quatuor comprehendit.

* *Augustana sive Hoeschæliana editionis pag.* 115. *vers.* 4. 5. *sive Parisina Merceri Wecheliana pag.* 42. *Morelliana ejusdem p.* 186.

Eoque annorum est Julianorum cIↃ CCCCLXI. Censorinus cap. XVIII. *Eorum* (de Ægyptiis sermo) *annus civilis solos habet dies* CCCLXV. *sine ullo intercalari. Itaq; quadriennium apud eos uno circiter die minus est, quàm naturale quadriennium. Eoque fit, ut anno bis millesimo* (τὸ *bis* censeo delendum, vel potius pro *bis* rescribendum *is*, ut *annus* ἀπὸ κοινοῦ intelligatur) *quadringentesimo sexagesimo primo ad idem revolvatur principium. Hic annus etiam Heliacus à quibusdam dicitur, & ab aliis* ὁ Θεοῦ ἐνιαυτός. Ubi videmus, ut dicat, hunc *etiam* annum dici *Dei annum* sed *à quibusdam*. Nempe quia aliis & simplex annus Julianus *annus Dei* diceretur, ut hic indicat locus Censorini.

Atque hæc de priori ratione conciliandi chronologiam Ægyptiam cum illa S. Scripturæ. Quæ solùm habet locum propter eos, uni qui regi seculum totum, imò tria etiam secula assignasse videantur. Nunc venio ad illos, qui sic seriem texunt, ut nulli regum annos tribuant plures, quam communis tulerit vitæ ratio. Uti factum à Manetho Sebennita, Heliopolitano flamine sacrorum Ægypti adytorum, qui temporibus vixit Ptolemæi Philadelphi, & tribus voluminibus complexus fuit veterem omnem Ægyptiorum historiam. Hanc verò exscripsit ex columnis Seriadicà in terra positis, in quibus res veteres notis erant hieroglyphicis consignatæ. Ex Manetho hoc sua desumpsit Julius Africanus, in πεντεβίβλῳ χρονολογικῇ: ex Africano autem Eusebius, ex Eusebio Georgius Syncellus, ex Syncello Josephus Scaliger lib. II. Canonum Isagogicorum.

*2277. Tomo primo complexus Manethos dynastias XI. annos autem * cIↃ. 2209 cIↃ CCLXXVII.

879. Tomo secundo dynastias VIII. annos cIↃ cIↃ CCIX.

——— Tomo tertio dynastias XII. annos IↃ CCC. LXXIX. Quomodo in universum

5365 sint anni cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ CCCLXV.

Produxit verò historiam suam usque ad Ægyptum ab Alexandro M. subactam, ac Darium Codomannum ad Arbela devictum: ubi desinendum sibi putavit, quia satis homini foret Ægyptio res consignare Ægyptias, quas nescirent Græci, quales præsertim antiquissimæ: quæ autem, Dario victo, gestæ essent à Macedonibus; eæ, uti à Græcis jam variis prodi cœpissent, ita deinceps etiam eorum meliùs industriæ relinquerentur.

Nunc discutiamus, quod Manethos ab initio imperii Ægyptiaci usque ad Alexandrum annos numeret amplius quinquies millenis: cùm ne ab orbe quidem condito tot effluxissent, nedum ab diluvio, ac longè minus ab initio regni Ægyptiaci, quod esse non potuit, nisi Phelegi tempore, mundo jam diviso. Facilè quidam hunc sibi nodum exsolvere videntur: quippe Manetho ajunt fucum fecisse Ptolemæo. Sed enim scribebat regi, se ista hausisse ex columnis Seridiacis, atque aliis monumentis hieroglyphicis. Ubi si falleret, redarguissent eum sacerdotum alii: si non ob aliud, saltem

tem ut ſic gratiam ſibi regis conciliarent. Nunquam enim defuere, qui ſibi bene eſſe mallent, quam alteri. Quamobrem exiſtimo, Manetho quidem optimâ fide exſcripſiſſe iſta, unde profitebatur: ſed in eo cum ſacerdotum aliis, ob antiqui temporis tenebras, oberraſſe, quòd, quas primo tomo dynaſtias refert, eas putarit alias aliis ſemper ſucceſſiſſe; cùm multæ, ut loquuntur, non ſucceſſivæ fuerint, ſed collaterales, hoc eſt, eodem tempore diverſis fuerint locis. Nec enim primitus per Aegyptum univerſam rex unus tenuit imperium, ſed varii fuere reguli, alii aliis majores. Ita initio imperarint ſimul, tum Thinitæ, quorum prima & ſecunda ſtatuitur dynaſtia: tum Memphitæ, quorum dynaſtia eſt tertia, & quarta: tum Elephantini, quorum eſt dynaſtia quarta. Hinc ſecutæ ſexta, ſeptima, octava Memphitarum. Sed iiſdem, ut arbitror, temporibus tum nona decimaque Heracleopolitarum fuit, tum etiam decima Dioſpolitarum. Quod de primo tomo dixi, idem ſecundo in volumine locum cenſeo habere; non univerſo, inquam; priori attamen ejus parte. Nam extrema, ac ſimiliter totum volumen tertium, annos habent, ut Chronologi vocant, non implicitos, ſed explicitos: qui ſolum in conſiderationem veniunt apud Chronologos, ne bis, vel ſæpius. eadem numerent tempora. Quod ſicui hic aqua hæret, is velim cogitet ſecum, ut omnia magna imperia ex plurimum minorum ditionibus coaluerint in unum. Mitto Aſſyrium vetus. Ante Perſicum quis neſcit, primò diverſa fuiſſe Medicum, Babylonium, Aſſyrium, alia? Quot imperia abſorpſit Macedonicum! quot Romanum! Quot in regna primitus diviſa fuit Hiſpania! Quid Britanniam Magnam, quid Galliam dicam! Belgica hæc quot prius ducatus ac comitatus habuit, qui tandem Burgundis, poſtea Auſtriacis paruere. Hic ſi annos Hollandorum, Hannoniorum, Bavarorum, Burgundionum, Auſtriacorum, ſeorſim numeres quia unum tandem principem agnovere, Deum immortalem, quanto major juſto annorum ſumma ex annis hiſce implicitis confiet; In hoc igitur Manetho peccavit, quod annos implicitos, & explicitos, non diſtinxerit. Atque hoc inde etiam elucet, quod præter triginta & unam dynaſtias, quas Manethos tradidit, eſt & alia Thebanorum Dioſpolitanorum: apud quos primus rexit Menes, non Thinites ille, qui primus erat in prima dynaſtia, ſed Thebanus. Mirum verò, uti primus Thinites dynaſta Menis dictus, ac ſucceſſorem habuit filium nomine Athothis, ita & primo regi Thebano Dioſpolitano nomen fuiſſe Menis, & filium ei ſucceſſiſſe, qui itidem Athothes diceretur. Cœpit hæc Dioſpolitana dynaſtia anno Saitis decimo, qui primus eſt in dynaſtia quinctadecima. Ultimus in ea eſt Amuthartæos. In univerſum habet hæc dynaſtas XXXVIII. ac annorum eſt CIƆLV. Quod manifeſto eſt argumento, eam fuiſſe σύγχρονον † dynaſtiis à Manetho me-

† *coætaneam.*

 moratis.

moratis. Ac vidit hoc Scaliger quoque, qui sic scribit in notis ad eam dynastiam: ‡ *Ex hac dynastia patet, diversos reges eodem tempore in Ægypto diversis partibus imperium obtinuisse. Nam quando Saites primus dynastia XV. ex latrunculis pastoribus circa Bucolia Ægypti jam decimum annum regnabat, in partibus Thebaidos regnum inivit Menis Thebanus.* Quæ verba summi viri eò lubentius adduxi, quia dolet, eum tantùm non ἀσεβείας* acusari, ob catalogum illum regum Ægyptiorum contextum. Quippe, ajunt si Scaligerum sequamur, corruere Sacrarum literarum auctoritatem; quia sic ante diluvium in Ægypto fuerit regnatum; imò multo ante illud tempus, quo Moses docet mundum hunc creatum. Atqui non hoc censet Scaliger: tantum voluit, quæ & nostra opinio est, dynastias istas Ægyptias non esse commenticias. Neque obstat, quod tandem colligat, annos dynastiarum Ægyptiarum conficere summam annorum quinquies mille trecentorum quinquaginta trium. Hoc enim dicit ex sententia Manetho, & Ægyptiorum: qui annos istos habebant pro explicitis. At non ita Scaliger, qui credebat, eodem tempore à variis esse diversis in locis imperatum: intò quandoque etiam in eadem provincia, ut alius in Urbe imperaret, alius in agris. Quo pertinent, quæ vir ille præclarè admodum, si quisquam, de literarum studiis meritus, subjungit: *Desivit autem hæc Dynastia in anno vigesimo secundo Amenophthis, quarti in dynastia decima octava: quo tempore* ETIAM IN IISDEM PARTIBUS *diversi reges imperabant. Nam* XVIII. *Dynastia urbe ipsa Diospoli, id est Thebis, potiebatur, ista verò agro Thebano. Et profectò illa vetustissima regna fuerunt instar latrociniorum; ubi vis, non lex, aut successio, aut suffragia populi, reges in solio regni collocabant.* Hæc ille, quæ, quin verissima sint, nullus dubito. Accedat & alius Scaligeri locus, ad Eusebii annum MXXV: *Si Susakim, rex Ægypti, sub Semendi rege Ægypti spoliavit templum: consequens est, ut aut Susakim & Semendis sit unus, idemque rex διώνυμος †, aut duos reges eodem tempore in diversis Ægypti partibus regnasse, quòd olim sæpe contigisse, patet ex priore libro Eusebii.* Quare factum nolim, quòd homines eruditissimi sic Scaligerum exagitant, ob operam positam in regibus Ægyptiorum digerendis. Utcunque enim Scaliger annos illos numeret, quasi expliciti forent, non verò concurrerent; tempus etiam illud προληπτικὸν nuncupet: vidisse tamen, in quo Manethonem fugerit ratio, salvis, quas bonâ fide exscripserat, dynastiis, non obscure evincunt verba ejus, quæ & viri, & veritatis caussa, adduximus.

‡ *Canonum Isagogicorum l. III. p. 312.*

* *impietatis.*

† *binominis.*

CAPUT

CAPUT XXIX.

Herodotus, & Græcorum alii, qui Epaphum eundem, ac Apim, putarunt, refelluntur auctoritate Ægyptiorum, ac imprimis ratione temporum: Græcorũ etiam argumentis occurritur. Apim esse symbolum patriarchæ Josephi, adstruitur auctoritate veterum: quorum tamen pleriq; falluntur, cum putant, Apim succurrisse fami, deficientibus Alexandriã frumentis: quæ urbs multò post condita. Josephus etiam à Mose bos vocatus. Josephum esse Apim monstratur è somnio Pharaonis de septem bubus opimis, ac totidem macris, ejusque enarratione: item consilio regi dato, & procuratione rei frumẽtariæ commissa Josepho. Ostenditur, non aliud esse aptius symbolum frumenti, vel annonæ, quàm bovem. Quanto honore Pharao dignatus sit Josephum. Osculum non solùm semper amoris, sed quandoq; etiam venerationis signum fuisse. Saphenath Paneah *quàm variè à veteribus reddatur. Nomine etiam differre Ægyptium, qui emerat Iosephum, & illum, cujus filiam Asnath Josephus duxit uxorem. Diluuntur ea, quæ videntur obstare, quo minùs Ægyptii sacro aliquo symbolo Josephi memoriam celebrarent. Heliopoli Mneuis Soli, Memphi Apis Lunæ sacer. Feliciter Memphitis negotium processisse, quorũ bos honoratior Heliopolitano, etsi cultus Mneuis vetustior, unde & pater Apidis habebatur.* Apis *unde nomen acceperit: unde item Latinum* avus. Abrech, *quod Josepho acclamatum, quàm diversè exponatur à veteribus. Sarapis sive Serapis Deus dictus* Septiliterus. *Eundem esse Josephum patriarcham. Cur Serapidis effigiei modius imponeretur. Ut Græci, & decepti ab ijs Theologi nostri, Apim Argivum atq; Ægyptium, confuderint. Refellitur geminum Serapis etymon: proq; iis tergeminum adfertur, quorum quodq; non paullo fit verisimilius. Sarapidem Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contra Tacitum, cui & Scaliger in eo assensum præbuit, comprobatur. Giraldi opinio rejecta. Athenodori Tarsensis sententia de Sarapidis effigie jussu Sesostris regis factâ. Unde nigricans Serapidis color. Ut Sesostris in Palæstina statuã posuerit cum pudendo muliebri ad mollitiem genti exprobrandã. Utrum Sesak sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanũ, Sesostris sit, an Susennes, vel potiùs Sesonchis. De Serapeo Alexandrino, ac Romano.*

DIximus hactenus de antiquissimis Ægyptiorum Diis, eorumque ætate: & huic rei atque aliis illustrandis, digressi sumus in variam anni Ægyptiaci rationem: mox etiam exposuimus judicium nostrum de temporibus à Manetho Sebennita regno Ægyptio attributis. Nunc ab infiticio hoc sermone, quo diffindere juvit historiam de hominibus, quos Ægyptii in Deos retulissent, venio ad homines Deosque, qui post memoratos proximè fuerunt.

Memphi, si Græcis credimus, cultus est Jûs filius, Epaphus. Herodotus lib. II. Ὁ δὲ Ἆπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσάν ἐστι Ἔπαφος. *Apis autem Græcorum linguâ est Epaphus.* Item lib. III. Ὁ δὲ Ἆπις οὗτος ὁ Ἔπαφος. *Est verò Apis idem ac Epaphus.* Etiam hoc legas apud Aelianum lib. XI. de Animalibus cap. X. Sed addit, Aegyptios hunc sermonem, ut mendacem, aversari; quia Epaphus multis post Apim seculis exstiterit. De quo adsentio Aeliano: non item de altero, quod vetustiorem prædicarent: quam opinionem eorum satis refutavimus capite superiori. Multò interim Apide juniorem esse Epaphum, satis arguit, quòd Epaphus ex filia Libya nepotem habuerit Agenorum, pronepotem Cadmum: cujus ætas superius exposita nobis. Nimirum ambitiosa Græculorum natio nihil æquè studebat, quàm ut Aegypto etiam, & Orienti, dedisse Deos suos videretur. Hoc de Apide se consequi videbat, si idem is foret, ac Epaphus, quia is filius esset Jûs, nepos Inachi, qui Argivi fundamenta imperii jecerat primus. Idem quoque efficiebant, si Io esset Iasi filia, neptis Argi, qui Apidi, unde Peloponnesus dicta est Apia, in regno successit Argivo. Fusè de eo diximus cap. XIV. Duo autem fuere, quibus Græci colorem adderent figmento suo. Primum similitudo inter *Apis*, & *Epaphus*. Deinde quòd vulgo sic esset persuasum, Io matrem Epaphi in vaccam fuisse conversam. Sed facilè illis occurritur. Nam si *Epaphus* ab *Apis* venit, sic dictus sit non ab Apide Aegyptio, sed Argivo. Quod verò ad conversionem Jûs in vaccam, poëticum est schema; quia navi fugerit, cujus insigne esset vacca. Nostra igitur ea est opinio, Apim Ægyptium fuisse symbolum Josephi patriarchæ: uti Μνεῦιν regis Menis sive Menæ, de quo capite dictum superiori. Ac primùm moveor veterum quorundam autoritate, qui ad hanc sententiam præiverunt, sive particulatim nominando, sive universè sic describendo, ut non aliter melius intelligatur. Quippe Julius Maternus, qui temporibus Constantini M. & liberorum ejus vixit, clarè ait, Apim fuisse symbolum Josephi. Favet quoque Rufinus lib. II. Historiæ Ecclesiasticæ cap. XXIII ubi de Serapidis templo agens. *Quidam*, inquit, *in honorem nostri Joseph, formatum perhibent simulacrum, ob divisionem frumenti qua famis tempore subvenit Ægyptiis.* Subjungit deinde quædam prompta ex gentili historia; quæ etsi in aliquibus exorbitent, multum tamen ex vero trahant: *Alij*, inquit, *repertum in historiis Græcorum veteribus ferunt, Apim quendã patremfamilias seu regem in Ægypto Memphis positum, cum famis tempore frumenta apud Alexandriam defecissent, ex proprio affatim civibus alimenta præbuisse. Quo defuncto, in honorem ejus instituerint apud Memphim templũ, in quo bos quasi indicium optimi agricolæ nutritur, habens quædam honoris insignia, qui ex nomine ejus Apis appelletur.* Ubi spissus ille est error, quòd Alexandriæ ait fuisse frumenti penuriam: cum ea urbs sit opus Alexandri Magni;

gni: Apis autem ab Aegyptiis millenis, & multò amplius annis ante Alexandrum, cultus fuerit ab Aegyptiis. Quod verò dubitat, num paterfamilias, an rex, populum paverit, hoc fortaſſe inde eſt, quia ex granariis regiis populus aleretur, ſed omne hoc poſt Deum Joſephi deberetur providentiæ: cujus nomen, ut ſolent, immutarint in ſacris, quo auguſtius videretur numen. B. quoque Auguſtinus, ſive, quiſquis ille auctor libri de mirabilibus Scripturæ, prodit, Aegyptios, juxta ſepulchrum Joſephi, ob cauſſam quam diximus, bovem ſtatuiſſe. Denique apud Suidam etiam, voce Σάραπις, legas, traditum nonnullis, Apim fuiſſe ſymbolum Joſephi, vel alterius hominis opulenti, aut Memphitici regis, qui in fame maxima de frumento proſpexerit Aegyptiis: mortuo verò templum exſtructum, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ· *in quo bos nutriretur, ſymbolum agricolæ præferens.* Quod verò idem famem illam fuiſſe ait Alexandriæ, facilè iis diluitur, quæ dixi de Rufino. Et ſanè vel Rufinum Suidas, vel eundem uterque exſcripſit.

Vidimus, ut ſenſerint veteres nonnulli, Apim ſymbolum eſſe, vel Pharaonis ejus, à quo proximos regi honores Joſephus occuparat, vel ipſius potiùs Joſephi. Quo ut magis inclinem facit, quòd Joſephus Deuteronominii cap. penult. commate 17. bos vocetur, ſecundum codices Hebræos, vel ſaltem, juxta vulgatum interpretem, bovi comparetur. Item quod neque è Rabbinis deſint, qui vitulos in Dan, & Bethel, ſigna fuiſſe Joſephi credant. Et favet, quod Jeroboam, qui eas collocarat, fuerit è tribu Ephraim, filii Joſeph. Deinceps oſtendam, veteres ex tribus potiſſimum hanc capere potuiſſe conjecturam. Primum ex beneficio Joſephi, & ſymboli bovis ad illud ſignificandum aptitudine. Deinde ex promptiſſima Regis & Ægyptiorum voluntate ad remunerandum Joſephum. Denique ex ipſis Apidis & Serapidis vocabulis.

Beneficium Joſephi eſt tripartitum. Partim enim conſiſtit in enarratione ſomnii regii: partim in conſilio, quod regi dedit: partim in prudenti ac fideli procuratione annonæ ex auctoritate regis. Dicam de iis ordine.

Somniarat Pharao, videre ſe adſurgentes è Nilo ſeptem vaccas præpingues, inde gramine paſcentes: hinc alias ſeptem vaccas, eodem ex flumine adſcendentes; ſed macie nimiâ confectas, & adſpectu fœdas, quæ non gramine paſcerentur, ſed vaccas priores devorarent. Experrectus in ſimile incidit ſomnium, videre ſe ſeptem ſpicas opimas, uno ex culmo creſcentes: mox ſpicas ſe totidem offerre Euro arefactas, quæ abſumerent illas pingues. Cùm iis in ſomniis exponendis vana eſſet omnis Ægyptiorum ſapientia: rex, à pincerna monitus, arceſſivit Joſephum, qui oſtendit, per ſeptem vaccas pingues, ac totidem ſpicas opimas, ſeptennium

nium fertile denotari: per macras totidem boves, & septenas spicas squalidas, indicari consecuturos deinde totidem annos steriles & infertiles. Nec ratione sua caret, quòd in somnio boves, tum opimæ, tum macilentæ, adscenderint è Nilo. Nam pro Nili incremento fertilitas se habuit Ægypti: unde Plinius lib. v. Hist. cap. ix. *In* XIII. *cubitis famem sentit, in tredecim etiamnum esurit, quatuordecim cubita hilaritatem adferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Hæc de somnii interpretatione.

Non satis autem fuisset, si rex præscisset futura, nisi etiam novisset ista ad usum transferre. Ne igitur priori septennio helluarentur, egentes altero miserè perirent: consilium Josephus Regi dedit, ut aliquem rei frumentariæ præficeret in annos proximos XIV. tum item, quia si is per se omnia exequi vellet, tantæ moli succumberet, sub eo constituerentur præfecti, per quos necessaria procuraret. Adhæc regem commonet, quomodo occasione hac uti queat ad augendum fiscum. Nempe si, quod in tanta fertilitate grave esse non poterat, quinctam frumenti partem exigeret à subditis: granaria item construi juberet ad asservandum hoc frumentum, ut sterili inde septennio prospiceretur subditis. Ac tale Josephi consilium erat.

Rex, obstupefactus divina hac viri prudentiâ, annonariæ eum rei præfecit. Qui priori septennio, quo omnis ager luxuriavit, congestis magna copiâ frumentis, horreisque multiplicatis, prudentissimè in futuram omnia famem composuit. Altero autem septennio, quo gravis Cerealium fructuum penuria terras quassabat, & vitam omnium servavit, & regias magnificè opes auxit. Primo biennio absumptum à subditis frumentum privatum. Tertio anno emere fruges pecuniis à Josepho, qui eas in fiscum redegit. Quarto autem anno, pecuniis jam exhausti, pecudes & jumenta (nec enim omnes his caruisse Aegyptios putandum) frumentis permutarunt. Tandem cum præter agros & corpora nihil superesset, etiam agros vendidere pro frugibus, & sese regis manciparunt servitio. Ita ager omnis Aegyptius regi cessit, eo excepto, qui jam olim publicè adsignatus erat sacerdotibus. Hoc jam sterili, necesse habuit Josephus, iis alimentum è regiis dare granariis. E publico enim ab Aegyptiis alitos sacerdotes, testes Herodotus in Euterpe, & Diodorus lib. II. Non ignorasse hæc gentiles, ostendit Trogus, sive Junianus Justinus lib. XXXVI. ubi inter alia sic de Josepho: *Nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam condidit, nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur, adeo ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos providerit: periissetque omnis Ægyptus fame, nisi monitu ejus Rex edicto servari per multos annos fruges jussisset, ita utraque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, sed à Deo, responsa dari viderentur.*

Consideravimus beneficium Josephi triplex. Nunc ostendam, ad illud exprimendum, non fuisse convenientius symbolum, quam bovis, præcipuè apud Ægyptios. Aliter si fuisset, non Deus ipse in somnio, quod immiserat, boum symbolum prætulisset ad fertilitatem & sterilitatem significandam. Videmus etiam, apud Romanos propterea, anno CCCXIV. L. Minucium, Annonæ præfectum, bove donatum aurato. Livius lib. IV.

L. M

L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidẽ invita, quia frumentum Melianum aſſibus in modios æſtimatum plebi diviſit. Nempe variat annonæ ratio pro anni fertilitate, ac ſterilitate: hæc verò magnam partem ab agricultura dependet: at certum eſt boves (verba ſunt Diodori lib. I.) τοῖς εὑροῦσι τὸν τοῦ σίτου καρπὸν συνεργῆσαι μάλιστα πρός τε τὸν σπόρον, καὶ τὰς κοινὰς ἁπάντων ὠφελείας· *inventoribus frumenti maximè omnium commodaſſe ad ſementim faciendam, & utilitates agriculturæ omnibus communes.* Hinc *bos ſocius hominum in ruſtico opere, & Cereris miniſter,* Varroni dicitur lib. II. R. R. cap. V. item *ſocium laboris, agriq; culturæ animal,* Plinio Hiſt. Nat. lib. VIII. cap. XLV. Atque addit Varro: *Ab hoc antiqui manus ita abſtineri voluerunt, ut capite ſanxerint, ſi quis occidiſſet. Quâ in re teſtis Attice; teſtis Peloponneſus.* Addit Plinius: *A populo Romano, die dicta, qui, concubino procaci rure omaſum ediſſe ſe negante, occiderit bovem, actuſq; in exilium, tanquam colono ſuo interempto.* De Attica quod ait Varro, firmat Ælianus lib. V. Variæ Hiſt. cap. XIV. ubi ſcribit, Athenienſium etiam legibus vetitum, ne quis mactaret bovem aratorem. Ac rationem apponit, ὅτι καὶ οὗτος εἴη ἂν γεωργὸς, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις καμάτων κοινωνὸς, *quoniam & ille agricola eſt, & humano generi laborum ſocius.*

Oſtendimus, beneficium Joſephi non potuiſſe convenientiori exprimi ſymbolo, quàm bovis. Proximum eſt, ut doceam, non defuiſſe Regi, ac Ægyptiis, voluntatem & hoc, & alio quovis genere honoris, Joſephum proſequendi. De præfectura annonæ non repetam, quæ jam attuli. Præterea verò Rex toti eum præfecit Ægypto, ſic ſolo ut ſolio eſſet ſuperior: totaque eum oſcularetur Ægyptus, non illo duntaxat benevolentiæ oſculo; quali Darius Zorobabelem proſecutus dicitur III. Eſr. IV. 47. ſed in ſignum ſubjectionis; unde & μεταληπτικῶς interpretari liceat, *obedire:* ut cepere LXX, cum transferunt: ἐπὶ τῷ στόματί σου ὑπακούσεται πᾶς ὁ λαός μου. Et vulgatus Latinus, qui LXX. ſecutus vertit: *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Ac ſimiliter Pſalm. II, 12. *Oſculamini filium:* interpretari poſſumus, *oſculo teſtamini ſubjectionem veſtri:* vel ſimpliciter, *obedite filio.* Annulum etiam Joſepho dedit, tum ut ſymbolum dignitatis, tum ad literas ac diplomata publico nomine ſignanda. Etiam veſte eum induit è byſſo candida. Collo injecit torquem aureum, ac ſtatuit, ut currus ejus eſſet à regio ſecundus. Nomine itẽ mutato vocari juſſit *Saphenath Paneah:* quod Onkelus reddit, *vir, cui ſecreta revelantur;* Jonathan, *vir occultorũ interpres!* Joſephus κρυπτῶν εὑρετής, *occultorum inventor.* Sed ab omnibus iſtis diverſus abit Latinus vulgatus, qui vertit, *ſalvator mundi:* ac Ægyptiacè id ſonuiſſe, ait quoque B. Hieronymus Quæſtionibus Hebraicis: *Dictuſque,* inquit, *Salvator mundi, eo quod orbẽ terræ ab imminẽte famis excidio liberarit*

Sed hunc dissensum difficile sit hodie dirimere post intermortuam pene veteris Ægypti linguam. Adhæc acclamari Josepho per præconem *Abrech* jussit: quam vocem Ægyptiacam omittunt LXX; retinet immutatam Symmachus; vertunt alii, sed diversimodè: ut paulo post dicam. Denique & uxor ei data Asnath, filia, non quidem, ut multi putant, carceris præfecti, nomine פּוֹטִיפַר, *Potiphar*; qui Josephum ab Ismaelitis emerat (nam, ob impudicitiam uxoris perspectissimam, talis hominis filiam meritò fuisset aversatus) sed Cohen, hoc est, sacerdotis, vel potius principis viri sive præfecti in On, hoc est, Heliopoli, cui nomen פּוֹטִיפֶרַע, *Potipherah*.

Quid apertius ex istis, quàm nullum fuisse honoris genus, quo non rex Josephum vellet ornatum? At Ægyptii moris erat, ut bene meritorum memoriam sacris ad posteros symbolis propagarent. Jam verò, ut vidimus, nullum beneficiis Josephi exprimendis signum magis erat idoneum bove. Cur igitur inficias eamus, hunc honorem quoque præstitutum Josepho: Dixeris, non passurum id Josephum, Dei unius cultorem. Cur vero? cum is honos initio tantum fuerit civilis. Quis enim divinum dixerit honorem, quòd in memoriam Josephi, qui famis tempore Ægyptum conservasset, bos aleretur à sacerdotibus, ac populo etiam cum gratâ ejus beneficii commemoratione monstraretur? Nec diffiteor, tandem degenerasse in divinum. Nempe ad modum, quo vidimus antea, Græcorũ multos primò duntaxat honore affectos heroico; ut statuâ, & cippis: postea eum commutatum in divinum; ut adorationẽ, & sacrificia. Sed si idem evenerit Josepho, quæ hîc ejus culpa? Præsertim si conservatori Ægypti post mortem demum hoc honoris datum: quod perhibent Rufinus, & Suidas. At mortuum, dixeris, non dignati essent hoc honore vel Rex, vel sacerdotes. Equidem contrà existimo, regem potius modum fuisse excessurum in honoribus illi accumulandis, cui Ægyptus ob merita & divinas animi dotes, nihil habuisset par, aut secundum. Quodque ad sacerdotes ac populum, censeo, tam lene atque amabile fuisse imperium Josephi, ut, eo mortuo, luctus fuerit maximus totâ Ægypto; eoque cuncti certatim quosvis in eum honores congesserint. Credo, etiam juverit, quòd uxor illius filia erat sacerdotis Heliopolitani, cui maxima erat per Ægyptum auctoritas. Ut socer fuerit defunctus; vixerint liberi, qui uxorem Josephi amitam agnoscerent: amitini Manassis, & Ephraim. Atque eadem locum habent, si Asnath non sacerdotis, sed principis Heliopolitani filia erat. Potuit Heliopolitanus quoque filiarum unam dedisse Memphitico vel sacerdoti, vel principi. Et fortasse familia, cui innexus Josephus, ampla admodum fuit; ut magna ejus variis in locis fuerit auctoritas. Et quid si ipse Josephus multos ex ea ad honores evexerit? Nam, ex quo dignitate tanta auctus:

annis

annis vixit octoginta *. Quare ad illud, quod præclarè adeo meritus esset de tota Ægypto, accesserit fortè affectus erga domum Josephi; quæ sanguine multis & proceribus, & sacerdotibus esset conjuncta. Denique ut nihil horum foret, vel sola æmulatione Memphitæ adduci quiverint ad honorem hunc in memoriam Josephi inducendum, nequà ex parte Heliopolitano inferiores viderentur. Duo igitur exinde boves sacri: quorum Heliopolitanus diceretur Μνεῦις, Memphiticus autem Ἆπις: ut nominibus eos quoque distinguit Strabo lib. XVII. Unde Apim διακριτικῶς † *Memphitem bovem* appellat Tibullus lib. I. eleg. VII. Cumque Heliopolitani suum dicassent Soli; Memphitæ suum sacrarunt Lunæ: quod traditum Æliano lib. XI. Hist. Animal. cap. XI. Utrumque tamen Osiridi dicatum, ait Diodorus in primo. Et favet de Apide etiam Plutarchus lib. de Is. & Osir. ubi ex Ægyptiis se sacerdotibus ait accepisse, Apim eundem esse ac Osirim; ipseque Apim esse Osiridis animam arbitratur. Faciléque hæc conciliantur. Nam Μνεῦις est Osiris antiquior, qui cum Iside agriculturam docuit Ægyptios; sive is Mitsraim, sive Menis: Apis verò est Osiris junior, qui proprio nomine Josephus. Honoratior eorum Apis: nempe quia recentius & excellentius esset beneficium Josephi, quàm Menis. Interim vetustate priores ferebat Μνεῦις; unde Heliopolitani, cum viderent, majorem esse gloriam bovis Memphitici, oggerebant, Μνεῦιν suum esse patrem Apidis: puta quia ad Μνεῦις exemplum Apis esset inductus. Hæc nos docet Plutarchus, memorato sæpius libro de Iside & Osiride. Sed pro Μνευεῖν, (ut est in Aldina, Stephanica, & nupera Parisina ‡) literæ unius trajectione Μνεῦιν reposuimus; prout alii eum vocant scriptores. Verba ejus sunt: Ὁ δὲ ἐν Ἡλιουπόλει τρεφόμενος βοῦς, ὃν Μνεῦιν καλοῦσιν, (Ὀσίριδος δὲ ἱερὸν, ἔνιοι δὲ καὶ τοῦ Ἄπιδος πατέρα νομίζουσι) μέλας ἐστὶ καὶ δευτέρας ἔχει τιμὰς μετὰ τὸν Ἆπιν. *Bos verò, qui Heliopoli nutritur, dictus Mneuis (Osiridi autem est sacer, ac plerique Apis patrem arbitrantur) niger est, ac proximos obtinet honores post Apim.*

Superest, ut eadem paucis confirmem ex Apidis, & Sarapidis nominibus. Cum Ægyptiacam linguam, & Hebræam, discrepasse quidem in non paucis; attamen in plurimis etiam convenisse constet: facilè adducor, ut credam, *Apis* nomen fuisse illud, quo Josephus in sacris nuncupatus. Nempe ut exprimat Hebræum אַב, ab, *pater*. Unde Syriacum *abba*, syllabâ κατὰ μετάθεσιν reduplicata: atque ab hujus posteriori syllabâ est πατὴρ: ubi τὴρ vocis solum productio est; ut in μήτηρ, θυγάτηρ, & similibus. Imò quia pater quis non solum ἀμέσως * dicitur; sed etiam avus, proavus, abavus, atavus, tritavus; qui horum quoque genitores: eo Latini ex Hebræo אַב, *ab* formarunt *avus*. Nam B, & V commutantur: unde βίκιον, *vicia*; βούλομαι,

* Genes. 50, 22. 26.

† distinguendi causa.

‡ an. 1624.

* immediatè.

μαι, volo; ὄροβος, *ervum*, & similia. Jam verò quæ appellatio Josepho accommodatior, quàm *ab*, sive patris? Quippe qui nutricius totius fuerit Ægypti; quales κατὰ μεταφορὰν *patres* dicti: ut *nutrix* Plauto *altera mater*; quemadmodum superius † vidimus. Ipse etiam Josephus Genes. XLV, 8. ait fratribus suis, ad patrem Jacob, quò eum adducerent, reditum parantibus, se constitutum esse לְאָב לְפַרְעֹה, *in patrem Pharaonis*. Imò fortasse eodem pertinet, quod Pharaonis jussu acclamatum ante eum אברך. *abrech*, quod Onkelus componit ex אב. ab, *pater*, & רך. rech, *rex*. Hoc enim רך. rech significare, auctor quoque est R. Salomon Jarchi. Etiam *patris* ei vocabulum conveniat, si placet interpretatio R. Juda, qui (ut idem Rasi tradit) conflatum arbitratur ex אָב. *pater*, & רַךְ, rach, *tener*: quod fuerit ab רָכַךְ. *mollescere, tenerum reddi*. Ut *pater* dicatur, ratione senilis prudentiæ; *tener*, propter juvenilem, ac teneram ætatem. Nam XXX duntaxat annorum erat cùm ad præfecturam Ægypti evectus fuit. Nec ignoro, quia בָּרַךְ, *barach*, interdum significat *geniculare*, sive *genuflectere*: eo Aquilam, & vulgatum interpretem, transferre, *genu flecte*: idque favente etiam Aben-Ezra. Sed B. Hieronymus, Quæstionibus Hebraicis in Genesin, hanc de *parente tenero* expositionem disertim præfert isti de *adgeniculatione*. Etiam priores interpretationes sequuntur Jonathan, & Hierosolymitanus, & paraphrasis Hierosolymitana: sed cum de priori quidem vocabuli parte inter eos consensus foret; de altera autem fluctuarent: utramque expositionem conjunxerunt. Explicant enim, *pater regis tener annis*. Quare hæc quoque verisimile reddunt, quod dicebamus, Ἄπις, (ubi ις solum vocis est productio) esse vocabulum Josepho inditum ob paternam curam vel etiam senilem prudentiam: quomodo iidem Romæ *Patres*, & *Senatores*.

† *cap. 19.*

Accedo nunc ad Sarapin, ut Græci fere vocant; sive Serapin, ut Latini sæpius dicunt; θεὸν ἑπταγράμματον *, ut eum nuncupatum ex veteri constat epigrammate, item Hesychio in ἑπταγράμματον. Eum esse Josephum, colligere etiam est ex eo, quòd modius capiti superimponeretur; ut est apud Rufinum Hist. Eccl. lib. II. cap. XXIII. Cum autem variæ ejus rei causæ adferantur, maximè placet, quod subjungit, frugum largitatem eo indicari. Suidas similiter in Σάραπις ait, μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν· *modium habere in capite, & cubitum*. Ibidem legas, à quibusdam Josephum putari. Eamque sententiam confirmat, quòd idem sit Serapis, ac Apis: quemadmodum ex Aristea Argivo tradit Clemens Alex. in primo Στρωματέων: ex Terentio item Varrone B. Augustinus lib. XVIII. de Civ. Dei cap. V. In eo interim hi pariter decepti, quòd intellexerint Apim, regem Argivum, cum debuerint Ægyptium; qui Argivo, ut diximus, compluribus

* *Deum cum nomine septem literarum.*

pluribus erat seculis antiquior. Græci, ut aliis persuadere nationibus conati, Apim fuisse regem suæ gentis: ita etiam commenti sunt nomen Serapidis esse Græcanicum. Nam dici ex σορὸς, *loculus*; quia bos ille, qui Apis dicitur, fuerit sale conditus, & loculo sive sarcophago impositus; unde *Sarapis* dicatur, quasi *Sorapis*. Traditum hoc Nymphodoro, libro de moribus Asiæ tertio; atque hinc Clementi I. Stromateon; ex Clemente autem Eusebio lib. x. de Præpar. Evang. cap. XII. Eandem quoque sententiam ex Varrone apud Augustinum legas loco ante dicto. Ac sequitur quoque eam Suidas in Σάραπιν: ut alios omittam. Sed de hujusmodi compositione hybridâ quid statui debeat, sæpius diximus. Æque invitus subscripserim Julio Materno †, quando sic dictum ait à *Sara*, & *Apis*; idque quia pronepos fuerit Abrahæ, & Saræ. Nec enim credibile est, Ægyptios de Saræ honore fuisse sollicitos. Verisimiliora sunt, quæ deinceps adferam. Uti quod, quia *Apis* idem, ac *Osiris*, ut ante vidimus, eo arbitrantur, ex *Osir*, & *Apis*, prius fuisse *Osirapis*, postea, præcisa principe literâ, vel ejectâ tertia, primisque trajectis, *Sorapis*. Hoc apud Clementem Alex. exstat in Protreptico. Nec minus tamen placet, esse ex שור *sor*, quod *bovem* notat, & *Apis*: ut significet *bovem patrem*: hoc est, patrem regni Ægyptiaci Josephum, symbolo bovis signatum. Vel ut sit ex *Apis*, & שַׂר, *sar*, hoc est *princeps*: quasi dicas, *princeps Apis*. Nam שׂוּר, *sur*, Hebræis notat *dominari*: unde שַׂר, *princeps*. Ut Sar sive princeps pincernarum, Gen. XL, 2. & Hos. III, 4. *Non* (est) *rex, non est* שַׂר, *princeps*. Unde linquet, *Sar* Josepho melius, quam Pharaoni convenire. Eoque Apim potius esse Josephum: uti superius etiam ex Deuteron. XXXIII, 17. colligebamus.

† *de errore profan. relig.*

Sed quæcunque de Serapide hactenus diximus, planè corruant, si, quod Scaliger etiam putavit animadversionibus Eusebianis ‡, Sarapis fuit Deus Ægyptiorum non patrius, sed, ut Attici dicebant, ὀθνεῖος, sive inquilinus. Nempe eo est compulsus, quòd Tacitus in quarto Historiarum dicat, Ptolemæo Lagidæ in somnio præceptum à Deo, ut suam arciret effigiem è Ponti urbe, Sinope; cui tum Scydrothemis imperabat. Ea ubi Alexandriam delata, ingens à rege conditum delubrum, in quo effigies hæc reponeretur. Hinc colligit vir summus, Sarapin esse numen Sinopense, non origine Ægyptium. Sed facilè est hunc ictum exire. Primum famæ incerto: Nam ipse agnoscit Tacitus, alios putare, numen hoc è Seleucia Syriæ arcessitum, idque à Ptolemæo Evergete. Eam Isidori fuisse sententiam, testis Clemens Alex. Admonitione ad Gentes. Sed majus illud, quod sententiam istam ex utroque horum sit refutare. Nam ait Tacitus, apportato Alexandriam Sinopensi numine (verba ejus sunt) *templum pro magnitudine Vrbis exstructum, loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellũ Sarapidis,*

‡ *an. M DCC XXX.*

 pidis,

pidi, atque Isidi, antea sacratum. Similiter Clemens Alex. nisi quod Ptolemæo Philadelpho donum hoc missum ait, idque quia famis tempore rex Sinopensis ab eo esset adjutus frumento. Sic enim ille in Admonitione ad Gentes: Οἱ μὲν αὐτὸ ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτοὺς, ἀπ᾽ Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον, ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, κατίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος· *Aliqui verò scribunt, grati animi ergo fuisse missum à Sinopensibus ad Ægyptium regem Ptolemaum Philadelphũ: qui Ptolemaus eos fame laborantes, frumentum summittendo, sibi obstrinxerat. Acceptam autem statuam constituit in promuntorio, quod nunc appellant Racotum: ubi in honore antea fuit templum Serapidis.* Si priusquam Deus ille Sinope adveheretur, jam fuerat Alexandriæ sacellum Serapidi & Isidi dicatum; non debent Alexandrini Sinopensibus Serapidem suum. Veriora igitur sunt quæ postea subjungit Tacitus: *Alii auctorem eundem Ptolemaum; sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclytam olim, & veteris Ægypti columen.* Hæc optimè conveniunt cum iis, quæ antea diximus. Memphi enim, regiâ quondam urbe, tot pyramidibus inclytâ, Apis colebatur. Hinc Ptolemæus effigiem Apis sive Serapis arcessivit, inque nova Alexandriæ urbe constituit. Unde etiam Lilii Giraldi, viri licet non minoris judicii, quàm doctrinæ, error dilucet: ut qui, sexto de diis syntagmate, à Tacito proditũ dicat, effigiem Serapis Sinope, vel Seleuciâ, juxta nonnullos, non Alexandriam esse delatam, sed Memphim. Contrà enim Tacitus eos ait dicere, à Ptolemæo Alexandriam esse deportatam Memphi. Nec multum hæc abeunt ab eo, quòd Suidas tradit, Alexandrinos arcam, in qua corpus Apidis erat, à Memphitis accepisse. Et sanè Sarapin, non esse Deum Ægyptiorum adventicium, ut Scaliger sensit, imò & Tacitus magis verisimile putabat: etiam fidem fecerit Athenodorus, Sandonis filius, Tarsensis, atque, ut ex Luciani Macrobiis, & aliis, scimus, Augusti Cæsaris præceptor. Hic, teste Clemente in Protreptico, eo Sarapidis vetustatem adstruebat, quòd Sesostris, subactis Græcorum nationibus multis, reversus in Ægyptum, Osiridem, à quo genus ducebat, ab artificibus, quos secum adduxerat, effingi jusserit ex ramentis auri, argenti, aliis metallis, etiam gemmis ac lapidibus variis: quæ omnia levigata, contritaque, cæruleo imbuerit colore; unde nigricet color imaginis. Posteaque etiam subdit etymon illud antea allatum: videlicet ut, quia Apis esset Osiridis imago, ab Osiride, & Apide, prius dixerint *Osirapis*; inde consuetudo fecerit *Sorapis*, vel *Sarapis*.

Sesostris iste maximum, post Osiridem, è regibus Ægyptiis habuit nomen.

men. Manetho Sebennitæ tertius eſt duodecimæ dynaſtiæ; quæ Dioſpolitarum fuit. Atque hoc antiquitatem ejus oſtendit. Nam priorum XI. dynaſtiarum tempora concurrunt, ac implicantur mutuò; ut antea diximus. De expeditionibus ejus, vide Herodotum in Euterpe. Ubi inter alia commemorat, ut in gentibus devictis columnas erexerit, ac ſi ſtrenuè ſe geſſiſſent, veretrum juſſerit inſculpi; naturam verò muliebrem, ſi molles fuiſſent & effeminati: addit, ſe in Syria Palæſtinæ conſpexiſſe monumentum Seſoſtris cum mulieris genitali. Quod indicium eſt, Palæſtinos facilem de ſe victoriam præbuiſſe. Si Joſephum audimus lib. VIII. Antiquit. cap. IV. eſt hic ille, qui Scripturis *Seſak* dicitur, LXX. *Suſakim*, 1. ſive III. Reg. XIV, 22. & II. Paralipom. XII, 19. ubi legere eſt, ut templum ſpoliarit Hieroſolymitanum, penè omnibus ablatis, quæ fecerat Salomo. Quod credibile eſt feciſſe in Jeroboami gratiam, cui junctus erat affinitate. Niſi ambitione potius ductus: quod veriſimilius, ſi Seſak ille eſt Seſoſtris. Euſebius in Canone Chronico tradit, Roboami tempore regnaſſe in Ægypto Semendim, ac eo rege Suſakim ſpoliaſſe templum Salomonis. Quod ſi eſt, vel Suſakim aliter dictus Semendis; vel, ut antea ſæpe, plures eo quoque tempore regnarint. Mihi tempora conferenti, maximè placet ſententia Joſephi Scaligeri: qui cenſet, Seſak eſſe Suſennem, ultimum in vigeſimaprima, quæ Tanitarum eſt, dynaſtia; vel potius ſucceſſorem ejus Seſonchin, qui primus eſt in vigeſimaſecunda Bubaſtitarum dynaſtia. Et nomen quoque ſententiæ iſti favet. Magna enim convenientia eſt inter Suſak, vel Seſak, & Seſonchis, liquidâ, & terminatione, quæ à Græcis eſt, ablata. Sic Seſoſtris non paulo fuerit antiquior Seſako, vixeritque Judicum temporibus. Sive verò Seſak eſt Seſoſtris, ut Joſephus putabat; ſive, ut Scaligero viſum, Suſennes, vel Seſonchis: annis multo amplius ſexcentis ante reges Ptolemæos vixerit Seſoſtris. Imò ſi tempore eo regnabat, quo apud Hebræos poteſtas penes Judices fuit: annis amplius octingentis fuerit ante Evergeten: quem Iſidorus, ut diximus, effigiem Serapis primum Alexandriæ repoſuiſſe arbitrabatur. Ut minime dubium ſit, quin Sarapis non ἐπίθετον *, ſed πάτριον † fuerit Ægyptiorum numen.

* *adſcitum*, † *patrium*.

De ſtructura Serapei Alexandrini, qui volet, Ammianum Marcellinum adeat lib. XXII. Proſperum Aquitanicum lib. III. de Prædictionibus cap. XXXVIII. imprimis verò Rufinum lib. II. Hiſtor. cap. XXII. Roma verò ægre cultum Serapidis admiſit, nec niſi extra Romam. Quippe Serapeum intra urbem exſtruere non licuit; ut teſtis Dio lib. XL. Unde ſcortillum illud Varri apud Catullum deferri ad Serapin cupit epigr. X.

CAPUT

CAPUT XXX.

In cultu Osiridis gemini, antea descripti, tertius accessit Osiris, sive Arabicus Liber: in quo Moses expressus. Indiæ nomine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, vel Arabia, aliæque terræ ad Orientem ultra mare internum sitæ. Andromedæ fabula iterum enarrata. An Busiris ullus fuerit, num Herculis Thebani an Tyrii tempore regnarit, num is sit qui edictum tulit de submergendis Israeliticis infantibus. Cum iis, quæ de Mose nato, exposito, aquis extracto, & matri reddito, Scripturis traduntur, collata, quæ de natalibus, & educatione Liberi produntur à gentilibus. Unde Moses vocatus. Idem, ut ajunt, appellatus Monius, Mises, Moso, Palæstinus, Joakim, & Melchi. *De Antiquitatibus Philonis suppositicii judicium. Convenire Liberum, & Mosen, quod uterq; bimater, & forma præcellens. Liberum creditum in Arabia natum, quia inde Moses in Ægyptum concesserit, populum educturus Israeliticum. Nyssam sive Nisam Libero inclytam, quia Sina, quæ trajectis literis Nisa, celebris sit lege illic data Mosi, & Israelitis. Exilium & Libero tribui, & Mosi. De utroque proditum, subisse eos mare Rubrum, ac pugnasse cum rege Arabũ: sed perperã hunc Lycurgũ, regẽ Thraciæ, putari, qui Arabiæ rex fuerit. Unde sit, quòd Liber mulieres habuisse in exercitu dicatur. Legifer & Liber, & Moses. Origo moris Mosen cum cornibus effingendi. In Liberi Orgiis repræsentata percussio petræ, qua Moses aquam eduxit. Unde videatur originem cepisse, quod in sacris Liberi redimirent caput serpentibus.* Caleb *pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci* caninum, *vel* venatorem, *reddiderunt. Cur Libero attributus socius canis. Cur Canis astro datum nomen* Μαῖρας, *& potestas attributa maturandi uvas. Cur racemus ab exploratoribus terræ Canaan vecti fuerit deportatus. Incredibilis magnitudo ejus racemi descripta à Philone Alexandrino. Fabulosa racemi magnitudo currum suo pondere rumpentis.*

Abunde de Apide, &, quod satis etiam, de Mneui actum: quorum uterque sacratus Osiridi; ut ex Diodoro vidimus: nempe Mneuis quidem Osiridi seniori; sive is idem ac Menis, sive is Mesorim, pater Ægyptiorum, qui & in honorem ejus primum anni mensem *Mesori* nuncuparunt: Apis autem Osiridi juniori; quem esse patriarcham Josephum, liquidò comprobavimus. Gemino huic Osiridi tertium nunc superaddimus, à poetis & aliis descriptum in expeditione Liberi Indica. Nam idem Osiris, & Dionysius sive Liber: uti inter alios testis nobis Nonnus in quarto Dionysiacôn:

---Καὶ Αἰγυπτίῳ Διονύσῳ
Εὔια φοιτητῆρ@ Ὀσείριδ@ ὄργια φαίνων·

—Et

—Et Ægyptii Dionysi
Bacchica quosque adeuntis Osiridis Orgia monstrans.

Hoc loco autem intelligimus, non recentissimum Liberum, Cadmi ex Semele nepotem. Sed neque antiquissimum illum, vini inventorem; quem Noe esse diximus. Imo nec ex intermediis antiquum illum Osiridem, qui proprio nomine Mitsraim sive Metsraim vocabatur, ac cum Libero confundi solet. Uti neque æqualem ejus Liberum, de quo ex Diodoro vidimus. Sed illum capimus, quem poetæ, & alii, describunt in Liberi expeditione Indica. Cui narrationi nihil veri subest, si intelligamus Indiam proprie dictam: uti clare ostensum nobis cap. xxv. Sunt in fabula tamen ista quædam priscæ veritatis lineamenta; si in Libero hoc intueamur divinum Mosen; per Indiam verò capiamus Arabiam. Prisci quippe Græci, ut cap. dictum xxvi. terras omnes ultra mare mediterraneum sitas Indiæ nomine nuncupabant: cui rei vel fidem fecerit Ovidii illud in primo de Arte Amandi, jam ab aliis hoc fine allatum:

Andromedam Perseus nigris portarat ab Indis.

Andromedam enim abduxit ab Joppe, Phœniciæ civitate; ut superius* monitum ex Plinii lib. v. cap. xiii. & xxxi. Atque apud eundem legas lib. ix. cap. v. *Bellua, cui dicebatur exposita fuisse Andromeda, ossa Romæ apportata ex oppido Judeæ Joppe, ostendit inter reliqua miracula in ædilitate sua M. Scaurus.* Neque hæc adversantur isti, quo ibidem † dicebamus, per cetum, cui objicienda erat Andromeda (*Neptuniam pristin* vocat Tullius in Arateis) intelligi vel navim ab signo ceti nomen hoc sortitam, quæ avectura erat Andromedam: vel principem piratica nobilem, quales monstris comparantur marinis: unde &, quod Andromeda scopulo fuerit alligata, ut à ceto devoraretur, interpretari de connubii vinculis licet: ut sententia sit, coactum Cepheum huic piratarum principi filiam despondere, si mare præstare civibus suis liberum vellet. Quæ pro verissimis quidem amplectimur: & diu fuere hæc etiam cognitissima posteris. Sed enim postquam dies memoriam istorum magna ex parte deleverat, poetis occasio est præbita ex navi aut prædone fabricandi cetum, & similiter reliqua commutandi in fabulam. Quæ ubi multis jam seculis ex poesi ac picturis populus imbiberat: Scaurus etiam, errore simplicis vulgi abutens, persuasit Romanis, ossa, nescio cujus ceti, esse monstri illius marini, cui exposita fuerat Andromeda. Fuisse verò penè omnium opinionem, contigisse ista in civitate Phœniciæ, vel Judææ, etiam Strabo auctor est lib. I. & xvi. Ac priori etiam loco refert, alios Cephea, parentem Andromedæ, Æthiopiæ regem dicere. Nempe Indi, & Æthiopes, temporibus antiquissimis dicebantur à Græcis, quicunque, ut dixi, viverent trans mare internum. Tales

* cap. 23.

† cap. 23.

verò non Indi solum, sed etiam Æthiopes, sive incolæ terræ Chus: quorum alii orientales, ut Arabes; alii occidentales, ut illi sub Ægypto. Utrosque enim vocatos esse Æthiopas, cum ex Mose, tum Homero, & aliis, constat. Deinceps igitur ostendam, Osiridem hunc tertium, sive Liberum Indicum, hoc est, Arabicum, esse Mosem nostrum: quem, etsi in Ægypto natus sit, Arabicum tamen & Osiridem, & Liberum, vocare possumus, discriminis causa; ut melius distinguatur ab antiquissimo Osiride, hoc est Mitsraimo; item vetustissimo Libero, sive idem is ac Osiris antiquissimus, sive unus ex ducibus Ægyptiis, qui sub Osiride militarunt. Altera etiam causa accedit, quia XL. solum annis Moses vixit in Ægypto, octoginta autem in Arabia; annis quidem quadraginta in exilio, at totidem annis cum imperio. Ut hæc, & alia, fiant liquidiora; præcipuam Mosis historiam cum gentilium de Osiride, & Libero suo, fabulis conferemus.

Ordiar ab cruento Pharaonis edicto, de mascula Israelitarum prole recens edita aquis mergenda. Sunt qui regem eum Busiridem fuisse existiment, & inde fabulam cœpisse apud Græcos, de mactatis ab eo hospitibus. Sed Strabo * ullum fuisse Busiridem negat. Diodorus nunc negat †, nunc fatetur ‡ fuisse, nec hospitum cædem diffitetur. Isocrates, in laudatione Busiridis, agnoscit regem Ægypti Busiridem: sed poetarum commentum arbitratur de occisis hospitibus: atque hoc eo credibilius videri, quia iidem ab Hercule dicant interfectum; quæ tempora plurimum distent. Nam, inquit, ὁμολογοῦνται παρὰ τῶν λογοποιῶν, Περσέως τοῦ Διὸς καὶ Δανάης, Ἡρακλέα μὲν εἶναι τέτταρσι γενεαῖς νεώτερον, Βούσιριν δὲ πλεῖον ἢ διακοσίοις ἔτεσι πρεσβύτερον· *Convenit inter historicos, Perseo, Jovis & Danaes filio, quatuor ætatibus Herculem esse juniorem: Busiridem verò, plus quam ducentis annis, seniorem.* Verum argumento Isocratis facilè occurritur, quia multi fuere Hercules: ut nihil sit necesse, Thebanum illum intelligere hoc loco. Ætatem ejus ex Busiridis ætate colligere oportet. Busirin statuit Eusebius ad annum secundum post mortem Josuæ. At Herculem Tyrium idem retulerat circa tempus illud, quo Moses in monte alloquio fruitus est divino. Quare hac parte nulla est temporis pugna. Sed pugnant hæc cum iis, qui cruentum illud edictum de Israelitarū pueris à Busiride promulgatum arbitrantur. Nam edicti ejus auctor ante Mosem natum claruerit, necesse est. Sed succurrit Isocrates, qui ait, Busiridem ante Herculem fuisse generationibus IV. (quæ conficiunt annos CXXX) ac annis amplius ducentis. Quia dicit amplius esse annis CC, addamus annos XXX. In universum ante Herculem anni sint CCCLX. At Hercules fuit Thesei æqualis. Is regnare incipit Eusebiano numero IↃ CCLXXXII. Auferemus hinc annos CCCLX. Incidimus in numerum Eusebianum CCCCXXII. Hoc est, annum quartum ante Mosis natalem, qui refertur ad numerum CCCCXXVI.

* lib. ult.
† lib. I.
‡ lib. IV.

Hujus

Hujus edicti tempore Jochabed, filia, hoc est, neptis Levi, uxor Amram, peperit filium: quem verisimile est octavo fuisse die circumcisum: sed quod nomen tum acceperit, non dicit Scriptura. Clemens Alexandrinus ait, à parentibus Joachim vocatum. Porro Jochabed, ne in periculum universa veniret familia, non ausa fuit detinere infantem ultra mensem tertium. Imponi igitur jussit in תֵּבַת, Thebath: ubi LXX. θίβιν, sed corruptè: forte rectius θήκην, ut est in Complutensi. Vel potius θῖβιν, quod Hesychius exponit κιβώτιον. Notat Hebræum, *arcam*, sive *fiscellam*, quæ pice & bitumine erat illita. Divina eadem providentia (fortasse & oraculo) subnixa, fiscellam cum puero jussit deponi in Nilo: sed, ne undis auferretur, in carectis, sive papyrione, ut vocat vulgatus interpres, quia frutex papyri in ripa succresceret. Etiam filiolam Mariam jusserat eminus speculari eventum. Commodè cum pedisequis, sic Deo disponente, lotum sese processerat regis filia, nomine Thermuthis; ut vocant Artapanus, Josephus, Suidas. Locum & ipsa inter papyri & arundinum elegerat opaca, ubi minus conspici posset. Hic videt fiscellam: fortè & vagitum audierat infantuli. Jubet ergo ad se adferri. Scitulus erat puer: eo facilius miseretur: etsi matris esse Israeliticæ, facilè colligeret ex duro patris edicto, fortasse etiam ex circumcisione. Ægyptii enim eo tempore necdum circumcidebantur. Interim soror Maria accurrit: rogat Termuthim, (sic sine dubio à matre edocta) velletne adduci mulierem Hebræam, quæ lactaret. Annuit illa. Ita ipsi traditus matri. Quæ quantum hauserat doloris, filio, ut verebatur, amisso; tanto delibuta est gaudio, eo recepto.

Nunc cum istis conferamus, quæ de Liberi natalibus prodidere gentiles. Liberum apud se natum esse, referunt Ægyptii. Unde Orpheus in hymnis:

> Σὺν σῇ μητρὶ θεᾷ μελανηφόρῳ Ἴσιδι σεμνῇ
> Αἰγύπτου παρὰ χεῦμα σὺν ἀμφιπόλοισι τιθήναις·
> *Cum tua matre Dea, nigrum ferente Iside veneranda,*
> *Ægypti apud undam cum ancillis nutricibus.*

Ubi & aquæ videmus meminisse. Arcæ item memoria celebrata est apud Brasiatas in Laconica. Vetus apud hos traditio erat, Liberum, simulac natus esset, arcæ inclusum, & ita aquis impositum. Hæc nosse poterant, quia Lacones, ut alibi ostendimus, vel Abramidæ, vel saltem essent Cananæi, imò ex utrisque mixti. Sed sacerdotes postea ad honorem suæ urbis pertinere existimarunt, si fingerent, quæ in Ægypto contigerant, apud se evenisse. Ajebant enim, arcam illam, cui Liber fuerat inclusus, æstu suos ad fines delatam, puerumquè apud se educatum: imò & inde esse, quod cum urbs sua prius diceretur *Oreata*, postea *Brasia* vocaretur,

ὑπὸ τ ἐκβεβρᾶσθαι, quod valet *maris æstu ejici:* quia nempe in eorum terram arca esset ejecta. Testis Pausanias in Laconicis.

Doloris materni ex amisso, gaudii ex recepto filio, imago erat in Osiridis sacris: ut superius vidimus. Quæ non solum simulachrum sunt gestorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Osiris est Mesorim sive Mizraim: sed etiam quatenus iis adumbratus est Moses, quem Liberum esse dicebamus.

Ex eo, quod Moses aquis extractus, nomen ei factum מֹשֶׁה, *Mosche.* De quo Exod. II, 20. *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Mosen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe à משה, *extraxit, eduxit.* Ut non sit audiendus Fl. Josephus: qui eo quod Græci Μωυσῆς scribant, credidit esse ex Syriaco μῶ, *aqua,* & ὑσὴς, *servatus,* quod ab הוֹשִׁיעַ. A μῶ etiam fuerit *Monius:* quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Esra. Imo in quibusdam Orphei versibus vocatur ὑδογενὴς, hoc est, ὑδατογενὴς, quasi dicas, *aquigena.* Ratio satis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & vestigia nominis *Moses* in Liberi sacris supersunt. Nam Orpheus in hymnis, sive potius Initiis, Liberum vocat Μίσην: quod à verò nomine una aberrat vocali. Nec obstat, quod Μίσην ibidem dicat ἄῤῥητον ἄνασσαν· *indictam reginam.* Nam Διόνυσος, juxta Orpheum, sexum habuit utrumque. Imo Alexander Polyistor tradidit, mulierem fuisse, nomine *Moso,* quæ leges tulerit Judæis. Dubium, utrùm hæc ita perverterit gentilium malitia; an verius inscitia, quod cum Μωσῶ vocarent aliqui, id crederent esse, ut Διδὼ, Σαπφὼ, Καλυψὼ, & similia. Plutarchus, libro de Iside & Osiride, refert, Osiridem, dum ab Iside per ancillas enutritur, vocatum Palæstinum. Fabula esto: attamen unde fabulæ origo, nisi quia puer esset Hebræus, Hebræi verò ex Palæstina, sive Cananæa profecti essent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Mose nostro habemus argumentum? Eis verò hoc, quod diximus, uti simplicissimum, ita verissimum fuerit: non tamen absque eo nominis deforet ratio, longius licet arcessita Ut si sic nuncupatum dicamus, postmodò Israelitis dux fuerit in Palæstinam tendentibus? Et quid si inter ancillas etiam censeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret? Potuit illa, Deo suggerente, nomen Palæstini imponere, cui omen inesset futurorum. Vel quid si nomen hoc habuerit à matre, priusquam exponeretur? Nam cum hæc eum tribus adservarit mensibus, ut est Exodi II, 2. quid si interea sic vocarit, & mox quidem à circumcisione, hoc est, octava die: posteaque filio reddito callide nomen reddiderit prius? Sed de postremo hoc dissentientem habemus Clementem Alexandrinum, qui lib. I. Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuisse ait, non Palæstino, sed Joakim Atque addit, postquam in cœlum receptus, & aliud accepisse nomen. ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσαι, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, postquam in cælum adsumtus, ut dicunt Mystæ, Melchi.* Id significat, *Rex meus.* At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas: atque id nomen ei à matre lactante ait impositum. Puto, *Melchi* rescribendum. Sic quoque plenum fuerit ominis nomen. Sed

Philo

Philo iste est scriptor suppositicius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Judæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia: sed Latinorum, Græcorumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam scripturæ securus adeo, ut crebro ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare: nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. XI. Locorum Communium cap. VI.

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur *βιμάτωρ*, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. 11, 10. Unde & Stephanus protomartyr: Act. VII. ἐκτεθέντα αὐτὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν· *Expositum eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus cura etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Ubi Clemens Alex. in I. Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in V. ait, Liberum εὐπρεπείᾳ πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκεῖν. *forma venustate aliis præstitisse.* At Exodi II, 2. dicitur mater Mosis, quia elegantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imo Josephus Antiquitatum lib. IV. cap. V. * narrat, ut eum adoptarit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι γενναῖος, *forma divinus, & indole generosus.* Itaque puerum quaqua gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse. Et quid apertius illis Trogi sive Justini in XXXVI historiæ Philippicæ? *Filius ejus Moses fuit, quem præter paternæ scientiæ hæreditatem etiam formæ pulcritudo commendabat.*

* Græcè, at Lat. cap. 9.

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysæ. Unde Diodorus in III. ait deportatum εἰς Νῦσαν τῆς Ἀραβίας †. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

† Nysam Arabiæ.

> Ἔστι δέ τις Νύσση, ὕπατον ὄρος ἀνθέον ὕλῃ,
> Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων·
> *Nysa jacet quadam, mons silvis floridus altis*
> *Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.*

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai; ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Unde Chronicon Alexandrinum ‡ ubi de XII. claris montibus agit: Νύσσος, Σίνα ἐν Ἀραβίᾳ. *Nyssus, Sina in Arabia.* Atqui, vocali mutata, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa*. Ut verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL. annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quod dicat aliquis, Liberum in Arabia, non in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est,

‡ pag. 80.

quia Moses ex Arabia, ubi XL. annis exulavit, in Ægyptum rediit, indeque se Israelitis in Arabiam præstitit ducem.

Utramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Prius illam exilii, cum, post interemptum Ægyptium, profugit in terram Madian. At φύγας Διονύσου, *exilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus θεραπευτικῆς serm. III *.

* pag. 46. edit. Commelin.

Post XL. exilii annos rediit in Ægyptum, inde educturus Israelitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX. Dionysiacôn:

> Ταρβαλέοις δὲ πόδεσσι φυγὼν ἀλίχνιος ὁδίτης
> Γλαυκὸν Ἐρυθραίης ὑπεδύσατο κῦμα θαλάσσης·
> *Trepidantibus verò pedibus fugiens incomprehensibilis viator*
> *Flavum rubri subiit fluctum maris.*

In uno, ut serviret argumento, à veritate abiit Nonnus. Cum ille, Græcos secutus, Bacchum intelligeret Thebanum: prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ, & vicinis principibus, bella gessit; ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poeta, teste Diodoro in tertio, tradidit, in Arabiam, dum regionem hanc sperat amicam, cum exercitu suo venit: sed rex Arabum Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænadas, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenientius Nonnus libro eodem:

> Ἀῤῥαβίην ἐπέβαινε, καὶ εὐόδμων ἀπὸ δένδρων
> Νυσιάδος πανύφυλλον ἐθάμβεε δείραδα λόχμης,
> Καὶ πόλιν αἰπύδμητον ἀκοντοφόρων τροφὸν ἀνδρῶν,
> Ἔνθα τις Ἄρεος αἷμα μιαιφόνος ᾤκεεν ἀνὴρ
> Λινομανὴς Λυκόοργος.
> *Arabiam adscendit, & bene odoratas ob arbores*
> *Nysiaci frondosum admirabatur jugum sylvæ,*
> *Et urbem excelsam telliferorum nutricem virorum,*
> *Ubi quis Martis sanguis, cæde pollutus, habitabat vir,*
> *Valde furiosus Lycurgus.*

Et post compluria:

> Ἀῤῥαβίης μεδέοντι Δρυαντιάδῃ Λυκοόργῳ·
> *Arabiæ regi, Dryantis filio, Lycurgo.*

Quomodo verò victus à Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita ille, poetarum more, duos minimum Liberos in unum confundens; seniorem, Jovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Jovis, & Semeles

Semeles filium. Ob quam duorum mixturam, quorundam sententia est Liberum vocari δίμορφον, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV. Liberum περιάγειν στρατόπεδον οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν *circumduxisse exercitũ non virorũ modò, sed & feminarũ.* At Moses totum circumduxit populum Israeliticum; in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Judæorum erat legislator: cui & δίπλακα θεσμὸν tribui videas ab Orpheo, ob duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in hymnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*; & ταυρόκερως, *tauricornis*, & κερασφόρος, *corniger*. Sic Βούκερως Ἴακχος, *bicornis, Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quintidecimi. Etiam Euripidi in Bacchis à choro, Orphei exemplo, Ταυρόκερος θεὸς* vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quod radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraice est קָרַן, quod secundum R. Salomonem valet, *lucem emittere instar cornu*. Nempe à קֶרֶן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu*. Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgata, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis. Fortasse autem exinde, quod radii de capite Mosis prodeuntes, referrent cornuum figuram, consuetudo manavit bibendiè cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVII.

* *tauricornem Deum.*

De Mose legimus † ut in solitudine Sin, virga feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognoscimus ex Euripide in Bacchis. Ubi refertur, ut Agave, & Bacchis cæteris, Orgia celebrantibus, unaque earum petram percutiente, aqua emanarit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt:

† *Num. 20. v. 11.*

> Θύρσον δ' τις λαβοῦσ', ἔπαισεν εἰς πέτραν,
> Ὅθεν δροσώδης ὕδατος ἐκπηδᾷ νοτίς·
> *Thyrsum autem quædam arripiens percussit petram,*
> *Aquæ prosiliit humor unde roscidus.*

Numer. XXI. legimus, ut cum Deus populo Israelitico serpentes immisisset ignitos, qui multos necabant: pœnitudine ductis Moses Dei jussu anguem erexerit æneum, quem qui conspicerent, sanitati redderentur. Quid si in memoriam istius rei in Liberi sacris caput cinxerint serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Liberi mystis serpentes non nocere? Hunc ritum indicat Euripides Bacchis: Στεφανοῦσί τε δρακόντων στεφάνοις· *Et coronaverunt draconum coronis.* Catullus de nuptiis Thetidis & Pelei:

> *Pars sese tortis serpentibus incingebant.*

Clemens Alexandr. Admonitione ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχαι ἀνεστεμμέναι τοῖς ὄφεσιν· *Bacchum Manolen celebrant Bacchæ coronatæ angui-*

anguibus. Arnobius etiam in v. Bacchanalia exagitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus*.

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Juda, vel eo notissimum, quod ille, & Josua, soli cæteris terræ exploratoribus, populum turbantibus, sese opposuerint *; unde & se objecere periculo, ne à populo obruerentur lapidibus. Soli etiam † terram ingressi sunt Cananæam. Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eo & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox I. Samuel. xxx, 14. Porro כָּלֵב, keleb, *canis*. Unde ambiguitas I. Sam. xxv, 3. Ubi Nabal dicitur כָּלִבִּי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικὸς, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis hondsch dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Brylingeri editum κυνηγὸς, *venator*. Omnino autem כָּלִבִּי, vertendum *Calebita*. Ita Targum, מִדְּבֵית כָּלֵב, *ex familia Caleb*. B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb*. Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμίᾳ. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακὼ, Medi autem σπάκα *canem* appellent; ut est apud Herodotum in primo, & Justinum lib. I. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem* Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quod donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret præditus: ut est apud Nonnum in xvi. Dionysiacon ‡. Præmium etiam ejus cœlum. Audiamus sermonem Liberi ad canem:

> —Χάριν δέ σοι εἵνεκα μόχθων
> Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαίρης
> Αἰθέρος ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστερόεντα τελέσσω
> Ἀγχικύνος προτέροιο σταφυλὴν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
> Βότρυος ἐς λιθείαν ἀκοντίζων σέθεν αἴγλην.
>
> —*Gratiam tibi, laborum ergo,*
> *Referam mutuam, post Sirium stellam Mara,*
> *Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam*
> *Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas*
> *Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.*

Ubi stellam Μαίρας appellat Caniculam. Hesychius: Μαῖρα *, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα, οἱ δὲ τὴν Σελήνην. Et ingeniose satis pereruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mairam esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam. Nam Μαῖρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Josepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrem Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis

* Num. cap. 13. v. 31. item cap. 14. v. 7. & 10.

† Num. cap. 14 v. 24. & 30.

‡ vers. 187. & seq.

* Maira, sive Mera, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.

Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis: ut ea ad primum Osiridem, non hunc debeant referri. Quàm apposité verò Calebo promittitur, fore, ut inter astra relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex XII. illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israelitas; quemadmodum diximus.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is sit Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus †) non tamen causa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israelitas usque ad terram, non solum lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Ut inde videri expressum queat, quod apud Eurypidem in Bacchis chorus canit: † cap. 25.

> Ρεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
> Ρεῖ δ' οἴνῳ. ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
> Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς Λιβάνου καπνός.
> *Fluit vero lacte terra,*
> *Fluit etiam vino. fluit & apum*
> *Nectare; Syriaci verò ut Libani fumus.*

Ac in beatam adeo terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israelitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum gigantea incolarum statura: Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus: ut est Num. XIII, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæsa monstraretur Israelitis. Erat enim ingens, & pulchra: quo accendi poterant Israelitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus adferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratia necesse fuerit à duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς καὶ ἐξέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός· οἱ γὰρ βότρυες ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀντιπαρεκτεινόμενοι τοῖς κλήμασι καὶ μοσχεύμασιν, ἄπιστον θέα· ἕνα γὰρ ἐκτεμόντες, καὶ δοκίδος ἐκ μέσων ἀπαιωρήσαντες, ἧς τὰς ἀρχὰς δυσὶ νέοις, τῷ μὲν ἔνθεν, τῷ δὲ ἔνθεν ἐπιθέντες, ἐκ διαδοχῆς πιεζομένων ἀεὶ τῶν προτέρων, βαρύτατον γὰρ ἦν ἄχθος, ἐκόμιζον. *Maximè autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cum resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cum duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Metuo, ne καθ' ὑπερβολὴν * ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob

* *per excessum*

vectis molestiam, & longitudinem viæ. Quousque verò nonnullis uvæ terris excrescant; docet nos egregius naturæ mystes Plinius lib. XIV. cap. I. *Vvæ*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africa parte exsuperant* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία: Ait, sic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde subjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ τοσοῦτον γίνεσθαι τὸ μέγεθος, ὥστε ἅμαξαν ἀπ' αὐτοῦ σχισθῆναι κατὰ μέσον. *Narrat Metrophanes, racemum istic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit disruptus.* O fidem levissimæ Græcorum gentis! Putemusne, si Divæ Fidei (sic loqui nunc liceat eum Gentilibus) periculum immineret, propter quod se occultare in terris cogeretur, uspiam se tutius absconsuram, quàm apud Græculos? Nemo enim sapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in historia quidem, de qua sic Quinctilianus lib. II. cap. II. *Græcis historicis plerumque poeticæ similem esse licentiam.* Profectò vel de papyro currum istum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, sed mendacii hujus, crepuit medius.

CAPUT XXXI.

Canobus sive Canopus Ægyptius num à Menelao Atridæ Diis additus sit, an longe eo antiquior fuerit, in utramque partem dissertatum. Successio regum Ægyptiorum à Cambyse, primo è Persis rege Ægyptio, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bis à regibus Persicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adversus Persas rebellione. Ptolemæus Magnus sive Soter fœdâ sacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arsinoæ exstruendo, in quo simulachrum ejus nullo subnixum in aere penderet. Ausonii in eo lapsus, ac fortè etiam B. Augustini. Solis simulachrum Serapidis artificio adsurgens magnetico. Merum esse commentum de Muhammedis urna in aere pendente. Antinous ab Hadriano Cæs. Diis Ægyptiis collega datus.

DIximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abraham patriarcham: tum aliis, qui postea, ante tamen Othonielis, ac Judicum tempora, floruerint.

Paulò verò post bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore usus fuerat, fanum accepit juxta ostium Canobicum. Strabonem vide in XVII. & Eustathium ad Dionysii versum:

Καὶ τέμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.

Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi. Quia verò gubernarat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde

unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν * legas apud Stephanum †. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem superarit, narrat Rufinus in secundo histor. Eccl. & Suidas in Κάνωβος. Ex quibus super re vulgatissima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in xi. de honesta disciplina. Sed quod multis veterum proditum est, Menelaum hoc usum gubernatore: id negat Aristides oratione Ægyptiaca de causis Nili crescentis. Ubi cum dixisset, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuo subjungit: Ἐγὼ γε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τοῦ φαυλοτάτου, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἄντικρυς μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς· ἀλλ' ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον καὶ περιτρέχον· Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσγράμματον μᾶλλον· τὸ δ' οὖν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipsa Canobi urbe ex sacerdote non infima conditionis, multis ante seculis, quàm eo veniret Menelaus, locum hoc nomen habuisse. Nec tamen ajebat, disertè ac totidem literis sic nomen id perscripsisse Ægyptios: sed sic ut vicinum esset, & quasi alluderet: Ægyptium verò illud difficilius exarari: nostra autem lingua significare Aureum solum.* Meliorne hac parte Aristidis causa sit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex similitudine nominum vel minima se occasio offerret celebrandi suos, nunquam religio fuit quidvis comminisci. Ut nihil fuerit mirandum, si, cum numini Ægyptiaco audirent esse nomen, quale fere Canobi erat: avidissimè hanc amplexi sint occasionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo sic aliis persuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuisse Græcum. Verum ex altera parte Aristidis illud causam reddit suspectiorem, quod ista scripserit persuasus ab sacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Christiana cum alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto, summa caperet incrementa. Natus enim Aristides sub Hadriano imp. ac sub M. Antonino Cæs. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Assiduæ tum dissertationes erant inter Christianorum, & gentilium sacrorum antistites. Nostris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuissent, ac sæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc solo nomine in Deos relatus, quia gratus fuisset Menelao: illi nihil istorum agnoscere, sed quævis effugia meditari, ne inferiores Christianis viderentur: ut nihil novi fecerint, si Canobum esse vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

* *Neptuni Canobi fanum.*

† *in Κάνωβος*

Ac hujusmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum suis paruere regibus: hoc est, usque ad Amasis filium Psammetichum à Cambyse devictum. Ad quæ usque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Mosaicis solum temporibus & aliquanto ante jam ab ætate Abrahami locum habuisse: de quo ex Pentateucho li-

ὑπὸ τῆς ἐκκυματωθῆναι, quod valet *maris æstu ejici:* quia nempe in eorum terram arca esset ejecta. Testis Pausanias in Laconicis.

Doloris materni ex amisso, gaudii ex recepto filio, imago erat in Osiridis sacris: ut superius vidimus. Quæ non solum simulachrum sunt gestorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Osiris est Mesorim sive Mizraim: sed etiam quatenus iis adumbratus est Moses, quem Liberum esse dicebamus.

Ex eo, quod Moses aquis extractus, nomen ei factum מֹשֶׁה, *Mosche.* De quo Exod. II, 10. *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Mosen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe à משה, *extraxit, eduxit.* Ut non sit audiendus Fl. Josephus: qui eo quod Græci Μωυσῆς scribant, credidit esse ex Syriaco μῶ, *aqua,* & ὑσὴς, *servatus,* quod ab יָשַׁע. A μῶ etiam fuerit *Monius:* quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Esra. Imo in quibusdam Orphei versibus vocatur ὑδογενὴς, hoc est, ὑδατογενὴς, quasi dicas, *aquigena.* Ratio satis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & vestigia nominis *Moses* in Liberi sacris supersunt. Nam Orpheus in hymnis, sive potius Initiis, Liberum vocat Μίσην: quod à vero nomine una aberrat vocali. Nec obstat, quod Μίσην ibidem dicat ἄῤῥητον ἄνασσαν· *indictam reginam.* Nam Διόνυσος, juxta Orpheum, sexum habuit utrumque. Imo Alexander Polyistor tradidit, mulierem fuisse, nomine *Moso,* quæ leges tulerit Judæis. Dubium, utrùm hæc ita perverterit gentilium malitia; an verius inscitia, quod cum Μωσῶ vocarent aliqui, id crederent esse, ut Διδώ, Σαπφώ, Καλυψώ, & similia. Plutarchus, libro de Iside & Osiride, refert, Osiridem, dum ab Iside per ancillas enutritur, vocatum Palæstinum. Fabula esto: attamen unde fabulæ origo, nisi quia puer esset Hebræus. Hebræi verò ex Palæstina, sive Cananæa profecti essent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Mose nostro habemus argumentum? Etsi verò hoc, quod diximus, uti simplicissimum, ita verissimum fuerit: non tamen absque eo nominis deforet ratio, longius licet arcessita Ut si sic nuncupatum dicamus, postmodò Israelitis dux fuerit in Palæstinam tendentibus? Et quid si inter ancillas etiam censeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret? Potuit illa, Deo suggerente, nomen Palæstini imponere, cui omen inesset futurorum. Vel quid si nomen hoc habuerit à matre, priusquam exponeretur? Nam cum hæc eum tribus adservarit mensibus, ut est Exodi II, 2. quid si interea sic vocarit, & mox quidem à circumcisione, hoc est, octava die: postea que filio reddito callide nomen reddiderit prius? Sed de postremo hoc dissentientem habemus Clementem Alexandrinum; qui lib. I. Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuisse ait, non Palæstino, sed Joakim Atque addit, postquam in cœlum receptus, & aliud accepisse nomen. Ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσται, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, postquam in cœlum adsumtus, ut dicunt Mystæ, Melchi.* Id significat, *Rex meus.* At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas: atque id nomen ei à matre lactante ait impositum. Puto, *Melchi* rescribendum. Sic quoque plenum fuerit ominis nomen. Sed

Philo

Philo iste est scriptor suppositicius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Judæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia: sed Latinorum, Græcorumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam scripturæ securus adeo, ut crebro ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare: nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. XI. Locorum Communium cap. VI.

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur βιμάτωρ, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. II, 10. Unde & Stephanus protomartyr: Act. VII. ἐκτεθέντα αὐτὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν· *Expositum eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus cura etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Ubi Clemens Alex. in I. Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in V. ait, Liberum εὐπρεπείᾳ πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκεῖν. *forma venustate aliis præstitisse.* At Exodi II, 2. dicitur mater Mosis, quia elegantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imo Josephus Antiquitatum lib. IV. cap. V. * narrat, ut cum adoptarit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι γενναῖος, *forma divinus, & indole generosus.* Itaque puerum quaqua gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse. Et quid apertius illis Trogi sive Justini in XXXVI. historiæ Philippicæ? *Filius ejus Moses fuit, quem præter paternæ scientiæ hæreditatem etiam formæ pulcritudo commendabat.*

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysa. Unde Diodorus in III. ait deportatum εἰς Νῦσαν τῆς Ἀραβίας †. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

> Ἔστι δέ τις Νύσση, ὕπατον ὄρος, ἀνθέον ὕλῃ,
> Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων·
> *Nysa jacet quadam, mons silvis floridus altis*
> *Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.*

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai; ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Unde Chronicon Alexandrinum ‡ ubi de XII. claris montibus agit: Νύσσος, Σινᾶ ἐν Ἀραβίᾳ. *Nyssus, Sina in Arabia.* Atqui, vocali mutata, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa*. Ut verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL. annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quod dicat aliquis, Liberum in Arabia, non in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est,

* Græc. et Lat. cap. 9.

† Nysam Arabiæ.

‡ pag. 80.

quia Moses ex Arabia, ubi XL. annis exulavit, in Ægyptum rediit, indeque se Israelitis in Arabiam præstitit ducem.

Utramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Prius illam exilii, cum, post interemptum Ægyptium, profugit in terram Madian. At *φύγας Διονύσου*, *exilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus Θεραπευτικῆς serm. III *.

* pag. 46. edit. Commelin.

Post XL. exilii annos rediit in Ægyptum, inde educturus Israelitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX. Dionysiacôn:

> Ταρβαλέοις δὲ πόδεσσι φυγὼν ἀνέχνιος ὁδίτης
> Γλαυκὸν Ἐρυθραίης ὑπεδύσατο κῦμα θαλάσσης·
> *Trepidantibus verò pedibus fugiens incomprehensibilis viator*
> *Flavum rubri subiit fluctum maris.*

In uno, ut serviret argumento, à veritate abiit Nonnus. Cum ille, Græcos secutus, Bacchum intelligeret Thebanum: prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ, & vicinis principibus, bella gessit; ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poeta, teste Diodoro in tertio, tradidit, in Arabiam, dum regionem hanc sperat amicam, cum exercitu suo venit: sed rex Arabum Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænadas, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenientius Nonnus libro eodem:

> Ἀῤῥαβίην ἐπέβαινε, καὶ εὐόδμων ἀπὸ δένδρων
> Νυσιάδος πετάφυλλον ἐθάμβεε δειράδα λόχμης,
> Καὶ πόλιν αἰπύδμητον ἀκοντοφόρων τροφὸν ἀνδρῶν,
> Ἔνθα τις Ἄρεος αἷμα μιαιφόνος ᾤκεεν ἀνὴρ
> Λυσομανὴς Λυκόοργος.
> *Arabiam adscendit, & bene odoratas ob arbores*
> *Nysiaci frondosum admirabatur jugum sylvæ,*
> *Et urbem excelsam telisferorum nutricem virorum,*
> *Ubi quis Martis sanguis, cæde pollutus, habitabat vir,*
> *Valde furiosus Lycurgus.*

Et post compluria:

> Ἀῤῥαβίης μεδέοντι Δρυαντιάδῃ Λυκοόργῳ·
> *Arabiæ regi, Dryantis filio, Lycurgo.*

Quomodo verò victus à Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita ille, poetarum more, duos minimum Liberos in unum confundens; seniorem, Jovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Jovis, & Semeles

Semeles filium. Ob quam duorum mixturam, quorundam sententia est Liberum vocari *διμορφον*, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV. Liberum περιάγειν στρατόπεδον οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· *circumduxisse exercitũ non virorũ modò, sed & feminarũ.* At Moses totum circumduxit populum Israeliticum; in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Judæorum erat legislator: cui & διπλακα θεσμὸν tribui videas ab Orpheo, ob duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in hymnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*; & ταυρόκερως, *tauricornis*, & κερασφόρος, *corniger*. Sic Βούκερως Ἴακχος, *bicornis Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quinctidecimi. Etiam Euripidi in Bacchis à choro, Orphei exemplo, Ταυρόκερως θεὸς* vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quod radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraice est קֶרֶן, quod secundum R. Salomonem valet, *lucem emittere instar cornu*. Nempe à קֶרֶן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu*. Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgata, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis. Fortasse autem exinde, quod radii de capite Mosis prodeuntes, referrent cornuum figuram, consuetudo manavit bibendi è cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVII.

* *tauricornem Deus.*

De Mose legimus † ut in solitudine Sin, virga feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognoscimus ex Euripide in Bacchis. Ubi refertur, ut Agave, & Bacchis cæteris, Orgia celebrantibus, unaque earum petram percutiente, aqua emanarit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt:

† *Num. c. 20. v. 11.*

> Θύρσον δ' ἔτις λαβοῦσ', ἔπαισεν εἰς πέτραν,
> Ὅθεν δροσώδης ὕδατος ἐκπηδᾷ νοτίς·
> *Thyrsum autem quadam arripiens percussit petram,*
> *Aqua prosilit humor unde roscidus.*

Numer. XXI. legimus, ut cum Deus populo Israelitico serpentes immisisset ignitos, qui multos necabant: pœnitudine ductis Moses Dei jussu anguem erexerit æneum, quem qui conspicerent, sanitati redderentur. Quid si in memoriam istius rei in Liberi sacris caput cinxerint serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Liberi mystis serpentes non nocere? Hunc ritum indicat Euripides Bacchis: Στεφανοῦσί τε δρακόντων στεφάνοις· *Et coronaverunt draconum coronis.* Catullus de nuptiis Thetidis & Pelei:

> *Pars sese tortis serpentibus incingebant.*

Clemens Alexandr. Admonitione ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχαι ἀνεστεμμέναι τοῖς ὄφεσιν· *Bacchum Menolen celebrant Bacchæ coronatæ* angui-

anguibus. Arnobius etiam in v. Bacchanalia exagitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus*.

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Juda, vel eo notissimum, quod ille, & Josua, soli cæteris terræ exploratoribus, populum turbantibus, sese opposuerint*; unde & se objecere periculo, ne à populo obruerentur lapidibus. Soli etiam † terram ingressi sunt Cananæam. Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eo & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox 1. Samuel. xxx,14. Porro כָּלֵב, keleb, *canis*. Unde ambiguitas 1. Sam. xxv,3. Ubi Nabal dicitur כָּלִבִּי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικὸς, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis hondsch dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Brylingeri editum κυνηγὸς, *venator*. Omnino autem כָּלִבִּי, vertendum *Calebita*. Ita Targum, מִדְּבֵית כָּלֵב, *ex familia Caleb*. B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb*. Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμία. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακώ, Medi autem σπάκα *canem* appellent; ut est apud Herodotum in primo, & Justinum lib. 1. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem* Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quod donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret præditus: ut est apud Nonnum in xvi. Dionysiacon ‡. Præmium etiam ejus cœlum. Audiamus sermonem Liberi ad canem:

> —Χάριν δέ σοι εἵνεκα μόχθων
> Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαίρης
> Αἰθέρος ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστερόεντα τελέσσω
> Ἀγχι κυνὸς προτέροιο σταφυλὴν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
> Βότρυας ἐς λιθείαν ἀκοντίζων σέθεν αἴγλην.
>
> —*Gratiam tibi, laborum ergo,*
> *Referam mutuam, post Sirium stellam Mara,*
> *Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam*
> *Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas*
> *Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.*

Ubi stellam Μαίρας appellat Caniculam. Hesychius: Μαίρα*, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα, οἱ δὲ τὴν Σελήνην. Et ingeniose satis pereruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mairam esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam. Nam Μαίρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Josepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrem Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis

* Num. cap. 13. v. 31. item cap. 14. v. 7. & 10.

† Num. cap. 14. v. 24. & 30.

‡ vers. 187. & seq.

* *Maira, sive Mera, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.*

Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis: ut ea ad primum Osiridem, non hunc debeant referri. Quàm apposité verò Calebo promittitur, fore, ut inter astra relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex XII. illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israelitas; quemadmodum diximus.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is sit Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus †) non tamen causa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israelitas usque ad terram, non solum lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Ut inde videri expressum queat, quod apud Eurypidem in Bacchis chorus canit:

*cap. 25.

> Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
> Ῥεῖ δ' οἴνῳ. ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
> Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς λιβάνου καπνός.
> *Fluit vero lacte terra,*
> *Fluit etiam vino. fluit & apum*
> *Nectare; Syriaci verò ut Libani fumus.*

Ac in beatam adeo terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israelitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum gigantea incolarum statura: Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus: ut est Num. XIII, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæsa monstraretur Israelitis. Erat enim ingens, & pulchra: quo accendi poterant Israelitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus adferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratia necesse fuerit à duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς κατέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός· οἱ γὰρ βότρυες ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀντιπαρεκτεινόμενοι τοῖς κλήμασί τε καὶ μοσχεύμασιν, ἄπιστον θέα· ἕνα γὰρ ἐκτεμόντες, καὶ δοκίδος ἐκ μέσου ἀπαιωρήσαντες, ἧς τὰς ἀρχὰς δυσὶ νέοις, τοῦ μὲν ἔνθεν, τοῦ δ' ἔνθεν ἐπιθέντες, ἐκ διαδοχῆς πιεζομένων ἀεὶ τῶν προτέρων, βαρύτατον γὰρ ἦν ἄχθος, ἐκόμιζον. *Maximè autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cum resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cum duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Metuo, ne καθ' ὑπερβολὴν * ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob

*per excessum

vectis molestiam, & longitudinem viæ. Quousque verò nonnullis uvæ terris exerescant; docet nos egregius naturæ mystes Plinius lib. XIV. cap. I. *Uvæ*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africæ parte exsuperant.* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία: Ait, sic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde subjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ τοσοῦτον γίνεσθαι τὸ μέγεθος, ὥστε ἅμαξαν ἀπ' αὐτοῦ σχισθῆναι κατὰ μέσον. *Narrat Metrophanes, racemum istic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit disruptus.* O fidem levissimæ Græcorum gentis! Putemusne, si Divæ Fidei (sic loqui nunc liceat cum Gentilibus) periculum immineret, propter quod se occultare in terris cogeretur, uspiam se tutius absconsuram, quàm apud Græculos? Nemo enim sapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in historia quidem, de qua sic Quinctilianus lib. II. cap. II. *Græcis historicis plerumque poeticæ similem esse licentiam.* Profectò vel de papyro currum istum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, sed mendacii hujus, crepuit medius.

CAPUT XXXI.

Canobus sive Canopus Ægyptius num à Menelao Atrida Diis additus sit, an longe eo antiquior fuerit, in utramque partem dissertatum. Successio regum Ægyptiorum a Cambyse, primo è Persis rege Ægyptio, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bis à regibus Persicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adversus Persas rebellione. Ptolemæus Magnus sive Soter fœdâ sacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arsinoæ exstruendo, in quo simulachrum ejus nullo subnixum in aere penderet. Ausonii in eo lapsus, ac fortè etiam B. Augustini. Solis simulachrum Serapidi artificio adsurgens magnetico. Merum esse commentum de Muhammedis urna in aere pendente. Antinous ab Hadriano Cæs. Diis Ægyptiis collega datus.

DIximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abraham patriarcham: tum aliis, qui postea, ante tamen Othonielis, ac Judicum tempora, floruerint.

Paulò verò post bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore usus fuerat, fanum accepit juxta ostium Canobicum. Strabonem vide in XVII. & Eustathium ad Dionysii versum:

Καὶ τέμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.

Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi. Quia verò gubernarat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde

unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν * legas apud Stephanum †. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem superarit, narrat Rufinus in secundo histor. Eccl. & Suidas in Κάνωβος. Ex quibus super re vulgatissima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in XI. de honesta disciplina. Sed quod multis veterum proditum est, Menelaum hoc usum gubernatore: id negat Aristides oratione Ægyptiaca de causis Nili crescentis. Ubi cum dixisset, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuo subjungit: Ἐγὼ γε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τῶν φαυλοτάτων, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἄντικρυς μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς· ἀλλ' ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον καὶ περιέχον· Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσγράμματον μᾶλλον· τόδ' οὖν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipsa Canobi urbe ex sacerdote non infima conditionis, multis ante seculis, quàm eo veniret Menelaus, locum hoc nomen habuisse. Nec tamen ajebat, disertè ac totidem literis sic nomen id perscripsisse Ægyptios: sed sic ut vicinum esset, & quasi alluderet: Ægyptium verò illud difficilius exarari: nostra autem lingua significare Aureum solum.* Meliorne hac parte Aristidis causa sit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex similitudine nominum vel minima se occasio offerret celebrandi suos, nunquam religio fuit quidvis comminisci. Ut nihil fuerit mirandum, si, cum numini Ægyptiaco audirent esse nomen, quale fere Canobi erat: avidissimè hanc amplexi sint occasionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo sic aliis persuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuisse Græcum. Verum ex altera parte Aristidis illud causam reddit suspectiorem, quod ista scripserit persuasus ab sacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Christiana cum alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto, summa caperet incrementa. Natus enim Aristides sub Hadriano imp. ac sub M. Antonino Cæs. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Assiduæ tum dissertationes erant inter Christianorum, & gentilium sacrorum antistites. Nostris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuissent, ac sæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc solo nomine in Deos relatus, quia gratus fuisset Menelao: illi nihil istorum agnoscere, sed quævis effugia meditari, ne inferiores Christianis viderentur: ut nihil novi fecerint, si Canobum esse vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

* *Neptuni Canobi fanum.*

† in Κάνωβος

Ac hujusmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum suis paruere regibus: hoc est, usque ad Amasis filium Psammetichum à Cambyse devictum. Ad quæ usque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Mosaicis solum temporibus & aliquanto ante jam ab ætate Abrahami locum habuisse: de quo ex Pentateucho li-

quet: sed etiam extremis; saltem ante tempora Cambysis, ut dixi. Unde apud Jerem. XLIV. & XLVI. *Pharao Necho*, & *Pharao Cophra*. Sed *Pharao* tantum erat dignitatis appellatio, ut proprio nomine opus esset distingui: quod Jeremias ostendit. Porro, ubi Cambyses Ægypti potitus non eo deinceps loco Dii esse Ægyptii: quippe dominis tum Ægypti Persis, qui nec Deos agnoscerent animales, nec animantia muta pro symbolis Deorum. Itaque Cambyses Memphitas proceres festum Apidos agitantes, interemit: postea Apide à sacerdotibus adducto, hos quidem flagris cædi jussit; Apidem verò, cum ventrem ferire vellet, in femore vulneravit; unde is postea extabuit; postea verò, clam Cambyse, à sacerdotibus est tumulatus: uti Herodotus pluribus narrat in Thalia.

Mansit autem Ægyptus sub Persarum imperio usque ad Artaxerxem Longimanum: cujus tempore Ægyptii Inarum, Psammetichi filium, regulum ante Libyæ, regem crearunt Ægypti. Atque, adjutantibus cum Atheniensibus, primo feliciter satis res Ægyptiis processerunt. Ubi verò Artaxerxes magnâ, quam in Cilicia exstruxerat, classe; pedestribus simul copiis, quas per Phœniciam deduxerat, victor evasit; Athenienses quidem dimisit, Inarum autem suspendit.

Exinde Ægyptii iterum esse sub Persis, usque ad tempora Darii secundi, sive Nothi: quando regem crearunt Amyrtæum Sebennitam: qui annis sex imperium tenuit. Post hunc quatuor rexere dynastæ Mendesii, Nepheritis, Achoris, Psammites, & alter Nepherites. Hinc tres Sebennitæ, Nectanebis, Teos, Nectanebos. Posterior verò Nectanebos imperio est spoliatus ab Artaxerxe Ocho. Qui quo loco habuerit religionem Ægyptiam, argumento erit, quod Apim mactavit, & inde eum, epulans cum amicis, absumsit. Unde Ægyptii Ochum appellabant *gladium*, ad asperos ejus mores significandos: quemadmodum testis est Plutarchus lib. de Isid. & Osiride. Qui & postea narrat occasionem istorum. Ochum enim à dicacibus Ægyptiis asinum vocatum. Tum illum dixisse: At asinus iste vestrum comedet bovem: hinc Apim mactasse. Quorum auctorem laudat Dinonem. Atque idem apud Ælianum legas lib. IV. Historiæ Var. cap. VIII. Postea Ægyptus Persici juris mansit, donec devicto Dario Codomanno, regum Persicorum ultimo, in Alexandri Magni potestatem venit: qui eam annis tenuit quinque. Ut hic ab oraculo Jovis Ammonis sit Dei filius, Deusque habitus: nihil attinet reponere, quia fugit neminem. Post eum rexit Ptolemæus Lagi filius; à quo deinceps reges dicti sunt Ptolemæi: sed sic ut cognomentis Philadelphi, Epiphanis, & aliis, distinguerentur. Lagiden hunc, qui & Magnus, & σωτὴρ dictus, Rhodiis hoc agentibus, ut gratiam rependerent, ab oraculo Ammonis pronunciatum

ciatum est, divinis afficiendum honoribus: unde lucus illi in urbe Rhodi sacratus, atque is quadratus, exstructa ad latus quodque porticu stadium longâ, quam Πτολεμαῖον, nuncuparunt. Lagidæ successit Philadelphus: qui postremò sororem duxit Arsinoën, antea Lysimacho, & Ptolemæo Ceraunо nuptam. Quantopere amarit eam, argumento est, quod Deorum cultu honorari cupierit. Plinius lib. XXXIV. cap. XIV. *Eodem lapide* (magnete) *Dinocrates architectus Alexandriæ Arsinoes templū concamerare inchoaverat, ut in eo simulachrū ejus in ferro pendere in aere videretur. Intercessit mors & ipsius, & Ptolemæi, qui id sorori suæ jusserat fieri,* Sed Ausonius ita rem narrat, quasi eo rem perduxerit, quo volebat. Sic enim inquit Idyllio III.

Conditor hic forsan fuerit Ptolemaidos aulæ
Dinochares: quadro qui in fastigia cono
Surgit, & ipsa suas consumit pyramis umbras:
Jussus ob incesti qui quondam fœdus amoris
Arsinoen Phari suspendit in aere templi.

Ac plane censeo, eodem respexisse B. Augustinum lib. XXI. de Civ. Dei cap. VI. ubi ait, *in quodam templo, lapidibus magnetibus in solo & in camera, proportione magnitudinis, positis, simulachrū ferreum, aeris illius medio, inter utrumque lapidē, ignorantibus quid sursum esset, ac deorsū, quasi numinis potestate penderet.* Ludovicus Vives tamen intelligi putabat signum Solis in Serapidis templo apud Alexandrinos. Sed obstat, quod supernè illud magnetem haberet, parte infernâ non item: uti ostendunt hæc verba Rufini in secundo historiæ Eccl. cap. XXIII. *Signum Solis ex ferro subtilissimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis* (magnes) *cujus natura ferrum ad se trahere, desuper in laquearibus fixus, cum temperatè sub ipso radio ad libram fuisset positum simulachrum, & vi naturali ad se raperet ferrum, assurrexisse populo simulachrū, & in aere pendere, videretur. Et ne hoc lapsu propero proderetur, ministri fallaciæ, Surrexit, ajebant, Sol, ut valedicens Serapi decedat ad propria.* Satis hæc ostendunt, non loqui Augustinum de Solis signo apud Alexandrinos: sed, ab Ausonio, vel aliis, deceptum, putasse, esse simulachrum ferreum, quod inter duos magnetes constitutum in aëre penderet semper. Sed caute, dubius ipse, locum, ubi simulachrum tale foret, silentio præteriit. Nam Canopicum erat decretum, at non absolutum: Alexandrinum absolutum, sed supernè solum attrahebatur, idque tantum Sole surgente. Nec sanè illius ab Augustino, vel Ausonio descripti, exstare arbitror exemplum. Non quidem vulgaris me fugit opinio de arca Muhammedis cadaver continente, quam Mechæ, Arabiæ oppido, sic inter magnetes suspensam in æquilibrio ajunt sustineri. Sed totum hoc fabula est; quia, qua corpus ejus continetur, urna est lapidea, eaque non magnetis vi, vel arte aliâ elevata,

sed humi sita: uti multi prodidere & superiorum, & temporis nostri scriptores; in his Gabriel Sionita, & Joannes Hesronita, Maronitæ, opusculo de variarum Orientis urbium religione ac moribus, quod tralationi Geographiæ Nubiensis subjecerunt. Sed ut ad Ptolemæos redeam, non Lagiden solum sive Sotera, sed etiam uxorem ejus Beronicen; nec Arsinoën duntaxat, sed maritum etiam Philadelphum, pro Diis cultos, vetus indicat subscriptio simulachri Ptolemæi Evergetæ, quæ sic incipit: Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου, καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης θεῶν ἀδελφῶν, τῶν βασιλέων Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης, θεῶν Σωτήρων ἀπόγονος· *Rex magnus Ptolemaus, filius regis Ptolemai, & regina Arsinoa, Deorum, fratris sororisque; regum Ptolemai, & regina Berenices, Deorum Servatorum nepos.*

Desiit Ptolemæorum imperium devictâ ab Augusto Cleopatra. Exinde Ægyptus sub Cæsaribus Romanis fuit. Sub his novus Ægyptiis Deus ab Hadriano Cæsare amasius ejus Antinous: de quo Athenagoras in Legatione, item Tatianus, ac Theophilus, ac imprimis Origenes in tertio adversus Celsum Epicureum, hominem tam impudentem, ut cum gentilium ipse rideret oracula, ac sacerdotum imposturas: (quod non obscurè indicat Lucianus in Alexandro Pseudomante, quem Celso huic dicavit) nihilominus tamen eo impudentiæ deveniret, ut quæ Antinoi sacerdotes facerent, conferre auderet cum miraculis Servatoris nostri Jesu. Quo nomine accuratè ab Origene refelli meruit. Est & mentio ejus in veteri inscriptione Romæ repertâ in campo Martio ad Isidis: ΑΝΤΙΝΟΩΙ ΣΥΝΘΡΟΝΩΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩΙ ΘΕΩΝ*. Literæ unius errore apud Goltzium in thesauro rei antiquariæ ΣΥΗΘΡΟΝΩΙ editum est.

* *Antinoo eundem cum Diis Ægyptiis thronum occupanti.*

CAPUT XXXII.

Catabathmus Deos coluit patrios. Ammonis oraculum esse Chami, filii Noe. Exoriente salutari Evangelio Iesu, minus minusque illud consuli solere. Expensa veterum sententia, utrum propheta Nahum per No-Amon, *ac Ezechiel per* No, *Diospolin, an Alexandriam, intellexerit. Fana Batto constituta, Cyrenarum conditori. Origo proverbii,* Batti Silphium. *Refellitur vir eximius super eo, quod putarit, Solini esse commentum de bono Silphii odore. Mopsus Afris Deus. Carthaginenses Herculi Tyrio decumas prada mittebant. Refellitur eorum opinio, qui Carthaginem censent exstructam à Xoro, & Carchedone: & qua fabella hujus origo. Vnde urbs* Carthada; *arx ejus,* Bursa *dicta sit. Dido culta pro Dea. Vnde ea* Elisa, *unde item* Dido *vocata. Qua occasione Amilcar Pœnus à suis sit Diis adscriptus.*

De

De Philænorum aris mutilus Melæ locus suppletus, sed Sallustii, aut Valerii verbis. Æsculapii templum Carthaginensibus, & unde eum habuerint cultum. Mauri coluere reges suos; in his Iubam.

EX Ægypto eo in Catabathmon, vallem devexam, Africæ finem; ex eorum quidem sententia, qui Ægyptum Asiæ adscribere maluerunt. Hujus oræ (ut Mela ait lib.I.cap.VIII.) *patrios servant Deos, ac patrio more venerantur.* Sed utrum Dii isti sint animæ defunctorum, an naturæ partes, an utrumque pariter, id verò non dicit Mela.

Hinc conferam me ad Ammoniacam regionem: cui nomen ab oraculo Jovis Ammonis. Numen hoc Diodorus in tertio fuisse ait Ἄμμωνα βασιλεύοντα μέρους τῆς Λιβύης. *Ammonem in parte quadam Libya regnantem.* Addit, ut uxorem duxerit Rheam, Cœli filiam, Saturni sororem. Quibus historia occultatur vetus, si Saturnum intelligas juniorem, hoc est, Noë: cujus nurus etiam vocare ejus sorores possumus; quia & Noë, & illæ, ab uno descenderant Saturno seniore, sive primo parente Adam. Nec obstat, quod Libyæ regem nuncupet Diodorus. Nam inde hanc conjecturam cepit, quod in Libya ejus fuerit oraculum. Sed si sacram consulamus historiam, comperiemus, multò latius ejus patuisse imperium. Nam ex divisione terrarum inter liberos Noë, de qua superius diximus, liquet, sortito illi obtigisse, & Cananæam, & Arabiam, & Ægyptum, & Æthiopiam, & Libyam exteriorem. Sed totum hoc subnixum est fundamento isti, Jovem hunc Ammonem esse eundem ac Ham, sive Cham, Noe filium; uti non semel diximus. Etiam vidimus, quàm oraculum ejus consuli soleat à populis Asiæ longè remotis. Sed jam Strabonis ætate negligi cœpit: ut indicat lib.XI. Διόπερ καὶ τὸ ἐν Ἄμμωνι σχεδόν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο· *Itaque oraculum Ammonis propemodum est desertum, quod in honore prius fuit.* Magis etiam neglectum tempore Plutarchi: uti satis liquet ex iis, quæ scripsit de oraculorum defectu. Nempe quanto magis perumperet lux Evangelii: tanto minus pretium erat tenebricosis dæmoniorum oraculis. Itaque temporibus Theodosii senioris despicatui plane erat: unde Prudentius:

Nec responsa refert Libycis in Syrtibus Ammon.

Videri autem possint oraculi ejus etiam meminisse Sacræ literæ. Ut Nahum III,8. *Numquid melius tecum erit, quàm cum* נא אָמוֹן, *No-Amon*? Hoc est, *habitatione Amonis.* Nam נו ex נָוֶה *habitaculum.* Sed enim oraculo Ammonis non convenit descriptio civitatis No inter flumina mariaque sitæ: ut ibidem eam propheta Nahum depingit. Imò nec satis ea conveniens est Diospoli: quàm alii intelligunt, præeuntibus LXX. qui Ezech. XXX. 14. *No* vertunt Διόσπολιν. Favet quoque etymon. Nam נו *No* habitaculum,

lum, cui respondet πόλις, *civitas*: אָמוֹן, *Amon*, autem valet *Iovis*; secundum illud Herodoti in Euterpe: Αμμοῦν Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία· *Ammûn Ægyptii vocant Iovem*. Sed, ut dixi, adversantur ea, quæ de situ Urbis refert Nahum. Magis illa apta Alexandriæ, inter mare mediterraneum, & Mareotim, positæ: quam iccirco juniores fere intelligunt; præeuntibus Hebræis, ac Chaldæis. Sed obstare videtur, quod Nahum, & omnes prophetæ, etiam ultimus eorum Malachias, fuerint ante Alexandrum Magnum. Vidit hoc B. Hieronymus: sed ait, urbem *No* dictam, in cujus dirutæ solo exstructa sit Alexandria. Verba ejus sunt in Epitaphio Paullæ ad Eustochium virginem: *Vrbis No, quæ postea versa est in Alexandriam*. Et ad prophetæ Nahum cap. III. *Hebræus, qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asseruit; Nunquid melior es, quàm No-Amon: & ait,* נא *Hebraicè dici Alexandriam;* אָמוֹן *autem multitudinem, sive populos: & esse ordinem lectionis: Nunquid melior es Alexandria populosa, sive populorum, quæ habitat in fluminibus; aqua in circuitu ejus? Non quod eo tempore Alexandria vocaretur: quippe quæ longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit: sed quia sub nomine primo, id est, No, semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populis.* Subjicit deinde, ut Hieremias similiter XLVI, 25. *No* pro *Alexandria* dixerit. Quare, si B. Hieronymum audimus, schema illud fuerit, quod πρόληψιν appellant. Nam neque Scripturas illud refugere, ostendimus Institutionum Oratoriarum lib. V. cap. XI. sect. VII.

Hinc concedamus in Æthiopiam: quæ, ut Deos, coluit reges suos; ac privatim etiam alios, qui benefecerint: ut planius faciam libro tertio, cum de vivorum agam cultu. Regia ejus urbs Meroë fuit, ejusdem cum insula nominis. Ubi, ut Strabo ait in septimodecimo: præter Deum quendam barbaricum (cujus cum nomen reticeat, neque nos dicere illud possumus) Deos venerati Isidem, Pana, Herculem. Ac satis est verisimile, hæc numina eos ab finitimis accepisse Ægyptiis: quod si est, ea hic quoque locum habent, quæ superius de Ægyptiis illis retuli Diis.

Iter dirigamus ad Augilas, & Nasamonas, propero inde gressu in Cyrenaicam processuri. Nam jam cap. XI. ostendimus, Augilas, Mela teste, colere Deos Manes. Pro quo Plinius ait *inferos*: uti & Solinus cap. XXXIV*, & Martianus Capella in VI. Defunctos verò intelligi, videre est ex iis, quæ de Nasamonibus prodidit Herodotus in Melpomene. Nam quæ de Nasamonibus Herodotus, hæc de Augilis Mela. Nec mirum, cum populi sint finitimi in Marmarica: juxta Ptolemæum. Potuere igitur hæ gentes in eo Manium cultu convenire.

* *al.* 31.

Cyrenenses regem Battum omnibus ornarunt honoribus, quibus reges priores: tum præterea ei statuere, ut Herodotus in Melpomene ait,

τεμένεα

τιμένια & ἱερωσύνας, *fana ac ceremonias.* Atque horum auctor iis, ut ibidem legas, fuit Demonax, ex Mantinea Arcas: qui, occasione oraculi Delphici, eo à Mantineis missus erat. Ille verò civilis solum honos fuit, quod Cyrenæi cuderunt nummum, in cujus parte una caput Ammonis, in altera caulis Silphii, cum inscriptione ΚΥΡΑ, hoc est, ΚΥΡΗΝΑΙΩΝ. Ubi Silphium expressere, quia hoc regem suum Battum donarant. Unde proverbium, Βάττου σίλφιον· *Batti silphium,* de honoribus raris. Et proverbii, & numismatis hujus, auctorem habeo scholiasten Aristophanis in Plutum, act.IV. sc. III. præterea Hesychium, Suidam, & Apostolium; qui iisdem penè verbis rem describunt in Βάττου σίλφιον. Nummi ipsius picturam ex eo, qui fuerat Antonii Pisonis Medici, expressit Yvo Villiomarus, hoc est, Josephus Scaliger adversus Titium lib.VIII.cap.XXIV. Malignè facit Titius, in Assertionibus suis, quod fidem ejus nummi in dubium vocet. Interim ratio fugit Yvonem, sive Scaligerum, cum à Solino solo censet laserpitio odoratam tribui radicem; imò id ejus esse commentum: cum & Suidas ἡδύοσμον, *suave-olentem,* dicat: & Aristophanis scholiastes, tum in locum ante memoratum, tum etiam in Aves, Scena ea, quam Neptunus sic incipit, Τὸ μὲν πόλισμα.

Ulterius est Africa propriè dicta; quippe interjecta inter Cyrenaicam, & Mauritaniam, secundum Ptolemæum. Hic cultus est Mopsus vates: ut ostendunt ista Appuleji de Deo Socratis: *Pro numine postea ab hominibus proditi, fanis & cerimoniis vulgo advertuntur: ut in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Ægypto Osiris.* Puto, eum esse, non Mopsum Tiresiæ ex Mantone filia nepotem; de cujus in Cilicia oraculo antea vidimus: sed filium Ampyci, Argonautarum unum; de quo Apollonius, & Valerius Flaccus, in Argonauticis. Item Hygin.fab.XIV. qui prius quidem rectè Ampyci, & Classidis filium appellat: sed postea scribitur: *Mopsus, Amyci filius, ab serpentis morsu in Africa Obiit. Is autem in itinere comes accesserat Argonautis, Amyco patre occiso.* Ubi reponendum, *Ampyci filius,* & *Ampyco patre:* unde & Ovidius XII. Metamorph.

Nec tu credideris tantum cecinisse futura
---Ampyciden Mopsum. Apud Statium etiam in

III. Thebaidos sic de eo Amphiaraus:

--- Nec, me ventura locuto,
Sæpius in dubiis auditus Iasone Mopsus.

Vbi sic Lactantius sive Lutatius interpres: *Intantum magnus fuit Mopsus in augurali peritia, ut post mortem ei templa dicata sint: à quorum adytis sæpe homines responsa accipium.* Quibus cultus fuerit locis, non addit interpres: sed de Africa credere debemus Appulejo, homini Afro; addo & magno, eoque oraculorum callentissimo. Proque hoc facere etiam videtur Seneca in Medeæ choro: ubi legas

Idmonem, quamvis bene fata nosset,
Condidit Serpens: Libycis arenis
Omnibus verax, sibi falsus uni,
Concidit Mopsus, caruitque Thebis.

Quamquam eo de loco non magnopere contenderim, gnarus, quàm varie eum distinguant viri doctissimi. Sed ista, quam posui, maximè menti convenit Appuleji. Et favet Ammianus in XIV. ubi perperam quidem Argonautam Mopsum in Cilicia cultum; at rectè eum in Africa mortuum tradit.

In Africa proprie dicta etiam fuere Leptitani, quibus cultus Severus Imperator civis suus. Spartianus in Severo: *Horum igitur tantorum, ac tam illustrium virorum interfector* (Severus) *ab Afris ut Deus habetur.* Inque eadem Carthaginenses erant, Tyriorum coloni, ac propterea cultores numinum Tyriorum; de quibus antea diximus. In iis Herculis; cui propterea decumas proventuum mittebant: ut est apud Diodorum lib. XX. Exemplum ejus rei habemus in Cartalone: quem Carthaginenses Tyrum misere, ut decimas Herculi ferret ex præda Siciliensi, à parte ejus Maleo capta: sicut Iustinus narrat lib. XVIII.

Sed mittamus nunc Herculem Tyrium; quando & antea de eo diximus, iterumque agemus in numinibus Gaditanis, & Hispanicis. Cætera etiam prætereamus Carthaginensium numina, quæ cum colonia illa duceretur, domo secum afferebant; deque illis solum videamus, quæ postea receperunt: & quoniam ista fere apud gentes fuit consuetudo, ut eos, quibus urbes deberent originem sui, non pro parentibus modo haberent, sed etiam pro Diis: ab his deinceps nostra proficiscatur oratio.

De conditoribus Urbis, si Appiano * credimus, dissensus inter Phœnices & Carthaginenses fuit. A Phœnicibus enim creditum ait, Xorum & Carchedonem urbem eã exstruxisse; à Carthaginensibus autem, Didonem. Phœnicibus assentiri non possumus. Nullus enim Xorus fuit: sed fabula de conditore hoc ex eo cœpit, quod Carthago esset Tyriorum colonia: at Tyrus Phœnicia lingua צור *Tsor* diceretur. Græcis quippe nulla vox incipit à *T S*: sed pro duplici, Tsade sive T S, habent K S sive Ξ, unde multo plurima inchoant. Ergo pro Τσῶρος dixere Ξῶρος. Nisi pro *Xoro* scribendum *Zoro*. Quippe in Eusebii Chronico legas ex Philisto, Zorum & Carchedonem esse Carthaginis conditores. Ubi Græce apud Syncellum Ζώρου. Et sane Z propius abit à Tsade. Nam Z valet σδ: ut φράζω ut φράσδω, pro quo Dores κατὰ μετάθεσιν, φράσδω. Nec ullus Carchedon urbem exstruxit: sed urbs ea à Tyriis vocata *Carthada* †; pro quo Græci dixere Καρχηδών, uti Latini *Carthago*. Carthada autem appellata est ad discrimen arcis: uti hodieque crebro inter *arcem* & *oppidum* distingui solet. Vocabulum *Carthada* Solino ‡ exponitur *Civitas Nova*: uti καρχηδὼν Stephano Byzantio καινὴ πόλις, aliis νεάπολις. Nempe ex Arabico קְרִיָה גַדָא, *caria gadda*. Nam Arabum & Tyriorum lingua eadem. Vel ab Chaldæo קַרְתָא חֲדַתָא, *carta chadatta*. Quod Hebraicè קֶרֶת חֲדָשָׁה, *kereth hadascha*. At arx dicta iis, uti & Hebræis, בָּצְרָה, *botsra*, hoc est, ὀχύρωμα, πύργος, *arx*, *munimentum*, *burgus*. Sed Græci carent litera tsade: unde nunc T, nunc S omittunt. Itaque à *botsra*, T rejecto, foret *bosra*. Sed nec amant R post S: eoque trajectis literis, & vocali mutata, dixere βύρσα: quod iccirco Strabo in XVII. ἀκρόπολιν sive *arcem* interpretatur. Ex his

* initio Libycorum & Punicorum.

† Solin. c. 30.

‡ cap. 30.

his videmus, non modo, unde & *Carthago*, & *Bursa*, nomen acceperint: sed etiam, non fuisse Carthaginem conditam à Xoro, & Carchedone; ut Tyrios tradere, ait Appianus. Quare nihil mirandum, si Xorus, & Carchedon, nusquam referantur in Deos. At contra est de Elissa Tyria; cui natales Urbis tribuebant Phœnices. De hac ita Justinus lib. XVIII. *Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est.* Hanc *Elissam Tyriam quidam Dido autumant:* ut inquit Vellejus in primo. Prius nempe vocabatur אֱלִישָׁה, *Elissah:* cujus posterior pars שֶׂה, *agnus:* unde interpretantur *Dei mei agnus.* Nisi idem nomen ac prophetæ Elisæi, אֱלִישַׁע, quod à יֶשַׁע, *salus*; ut sit *Dei salus*, vel *Deus salvans.* Apud Eusebium legas, Didoni prius nomen fuisse Θειγώ: quod nescio unde hauserit. Διδὼ autem, Hebr. דִּידָה, *dilectulam* notat. Est enim diminutivum à דָּוִד, David, hoc est, *dilectus.* De quo tamen aliter veteres. Eustathius in Dionysii περιήγησιν * Διδὼ exponit ἀνδροφόνον ‡. Servius P. Dan. in I. Æn. ait Punica lingua notare *viraginem:* atque id nomen adeptam, postquam se in pyram conjecerat, ne, cujus animo semper obversaretur maritus (Sichæum Maro †, Sicharbam Servius ‡, Acerbam, vel Acervam Justinus * vocat) ea animo adversante nubere cogeretur Jarbæ, Maxitanorum, sive Mazyum, seu Libyum Numidarum regi. At scriptor Etymologici magni, item Varinus Phavorinus, Διδὼ interpretantur πλανῆτιν, hoc est, *vagam, erraticam:* quomodo dictam arbitrantur, quia Tyro profuga varie esset vagata. Porro coacta Dido ab Afris solum emere Urbi: eoque & Carthaginenses quotannis pro solo urbis vectigal (*solarium* id Ulpianus † vocat) solvere cogebantur: cumque id, potentiores jam facti, intermitterent; bellum inde inter Afros, & Carthaginenses, coortum; ut est apud Justinum lib. XIX. Sed, quod ajunt, Didonem tantum soli mercatam,

Taurino quantum posset circumdare tergo;

ut est apud Maronem Æn. I; id plane fabulosum: multoque fabulosius, quod Justinus ait lib. XVIII. emisse, quantum tegere possent pelle bubula. Nec dubitandum, quin, ad eum Justini locum respexerit Servius, cum ad superiorem Maronis locum annotat, *Non tegere, sed circumdare.* Nempe Justini sententiam damnat. Sane cum Marone etiam facit Livius lib. XXXIV. *Quantum loci*, inquit, *bovis tergo amplecti potuerint.* Et Appianus initio Punicorum, ὅσον βύρσα ταύρου περιλάβῃ ‡. Interim & hoc Græculorum est commentum: cui præbita est occasio à voce βύρσα, illis *corium* significante. Nempe, more suo, omnium origines ex sua lingua petunt. At si accuratius inquisissent in res Punicas; vidissent, verum arcis ejus nomen, non βύρσα esse, ut ipsi pronunciabant, sed *botsra*, atque id ἀκρόπολιν, sive *arcem* notare; ut antea diximus.

* *vers. 195.*
‡ *viri interfectricem.*
† *I. Æn.*
‡ *ibid. in Serv. P. Dan.*
* *lib. 18.*
† *l. 2. §. 11. ff. ne quid in loc. publ. & in l. 38. §. 4. ff. de leg. 1.*
‡ *quantum corium bubulum comprehenderit.*

Satis diximus de urbis Dea, vel arcis conditrice. Postea verò & alios cultu dignati sunt divino. Uti Ἀμίλκαρ, *Hamilcarem:* ut est apud Athenagoram in Legatione pro Christianis. Fuit ille è patre Carthaginensi, matre autem Syracusana; ac ob virtutem eximiam factus est Carthaginensium rex *, hoc est, dux: quomodo & reges eorum dicuntur Hanno †, Bomilcar ‡, Imilco *, alii. Post cladem suorum in Sicilia nusquam comparuit; etsi Gelo Syracusanus sedulo eum jusserit inquiri. Id unde fuerit, variè olim disceptatum. Interim hoc Amilcar consecutus, ut in Deos referretur. Qua de re sic Herodotus in Polymnia: Ἔστι δὲ ὑπ' αὐτέων Καρχηδονίων ὅδε ὁ λόγος λεγόμενος, εἰκότι χρεωμένων, ὡς οἱ μὲν βάρβαροι τοῖσι Ἕλλησι ἐν τῇ Σικελίῃ ἐμάχοντο, ἐξ ἠοῦς ἀρξάμενοι μέχρι δείλης ὀψίης. ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ λέγεται ἑλκύσαι τὴν σύστασιν. ὁ δὲ Ἀμίλκας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐθύετο καὶ ἐκαλλιερέετο ἐπὶ πυρῆς μεγάλης, σώματα ὅλα καταγίζων· ἰδὼν δὲ τροπὴν τῶν ἑωυτοῦ γινομένην, ὡς ἔτυχε ἐπισπένδων τοῖσι ἱροῖσι, ὦσε ἑωυτὸν ἐς τὸ πῦρ· οὕτω δὴ κατακαυθέντα ἀφανισθῆναι. ἀφανισθέντι δὲ Ἀμίλκᾳ τρόπῳ εἴτε τοιούτῳ (ὡς Φοίνικες λέγουσι) εἴτε ἑτέρῳ (ὡς Καρχηδόνιοί τε καὶ Συρηκόσιοι) τοῦτο μὲν οἱ θύουσι, τοῦτο δὲ, μνήματα ἐποίησαν ἐν πάσῃσι τῇσι πόλεσι τῶν ἀποικίδων· ἐν αὐτῇ τε μέγιστον Καρχηδόνι. Circumfertur verò apud Carthaginenses ipsos, ejus imaginem colentes, ferme istiusmodi: *dum barbari cum Græcis pugnant ab aurora ad crepusculum (tamdiu enim productum est prælium) Amilcarem in castris permanentem sacrificasse, corpora integra in pyram aggerendo: sed cum suos vidisset in fugam conversos, ita uti erat sacris occupatus, sese in ignem conjecisse, & sic combustum desiisse comparere. Sive verò hoc pacto Amilcar desiit conspici, ut Phœnices ajunt; sive alio modo, ut Carthaginenses, & Syracusani volunt: partim ei sacrificant Carthaginenses, partim monumenta exstruunt, cum in coloniis omnibus, tum potissimum in Vrbe Carthagine.*

* *Herod. lib. 7.*
† *periplo ejus, qui inscribitur, Hannonis Carthaginensium regis.*
‡ *Iustin. lib. 22*
* *Oros. lib. 4. cap. 6.*

Videntur & alicujus divini honoris argumentum esse aræ, quas Carthaginenses Philænis fratribus statuerunt. De iis vide sis Sallustium in bello Iugurthino cap. LXXIX, & Valerium Maximum lib. V. cap. VI. Eandem rem narrat Pomponius Mela lib. I. cap. VII. *Aræ,* inquit, *ipsa nomen ex Philænis fratribus traxere; qui, contra Cyrenaicos missi Carthagine, ad dirimendum conditione bellum, diu jam de finibus, & cum magnis amborum cladibus, gestum; postquam in eo, quod convenerat, non manebatur, pacti de integro, ut quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum & memoria dignissimum facinus; hic se vivos obrui pertulerunt.* Sed locum hunc planè mutilum censeo: quia deest, quomodo pacti sint de integro. Quod his verbis Sallustius expressit: *Græci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur: vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Valerius autem Maximus idem istis habet verbis: *Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent.* Quibus verbis usus sit Mela, difficile sit dicere. Sed mentem verbis Sallustii sic expresseris: *Pacti de integro, ut quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur: quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum, & memoria dignissimum facinus: hic se vivos obrui pertulerunt.* Ex Valerio autem Maximo suppleveris Melam hoc modo: *Pacti de integro, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent: quicquid de cætero esset, popularibus esset. Mirum,* &c. Ararum Philæni, vel Philænorum, meminit & Polybius lib. III. & X. item Strabo lib. III. & XVII. Plinius Hist. Nat. lib. V. cap. IV. Solinus cap. XXX.

Mirum verò Carthaginenses coluisse Æsculapii numen: de quo auctor nobis Strabo in XVII. Sic enim de Carthagine scribit: Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, καὶ τὴν κορυφὴν εἶχεν Ἀσκλήπιον, ὅπερ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἡ γυνὴ τοῦ Ἀσδρούβα συνέπρησεν· *Media in urbe, summaque ejus parte, ubi arx sita erat, nomine*

mine Byrsa, in ipso vertice fuit templum Æsculapii: quod Asdrubalis uxor, capta Urbe, secum combussit. Imo Livii quoque est lib. XLI. *Compertum tamen affirmarunt, legatos ab Rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Loquitur de legatis Romanis Carthagine reversis, quos id de Persei legatis comperisse ait. Sane Æsculapius patria Messenius fuit; primoque ab Epidauriis in Argia divinos fuit honores adeptus, exemplum mox reliqua sequente Græcia; ut diximus cap. XIII. Nec tamen tam existimem, Carthaginenses Æsculapii cultum ἀμέσως* accepisse à Græcis, quam Tyriis. Nam Tyrus capta ante Carthaginem annis centum & octoginta sex nunc in Seleucidarum, nunc Ptolemæorum fuit potestate Capta quippe Tyros ab Alexandro M. Olymp. CXII. an. I. Carthago autem excisa à Romanis Olymp. CLIIX. an. III. Intermedio tempore, & Tyros à Syromacedonibus, vel Ægyptiis, & Carthago à Tyriis, cultum didicerit Æsculapii.

* *immediate.*

Supersunt Mauri, quibus pro numine Reges sui. Unde Tertullianus Apolog. cap. XXIV. *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est; ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cœlestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen prætexunt.* Lactantius lib. I. cap. XV. *Hac scilicet ratione consecraverunt, & Mauri reges suos.* Præcipuè autem cultus Rex Iuba. De quo Minucius Felix in Octavio: *Nisi forte post mortem Deos fingitis, & pejerante Proculo Deus Romulus, & Iuba Mauris volentibus Deus est.* Quem locum sub Arnobii nomine Lilius Giraldus adducit: quia Octavius Minucii inscribi solet *Arnobii Octavus liber.* Minucio assentit & Isidorus lib. IIX. Orig. cap. XI. Forsasse autem ejus, qui primus est *Iuba* vocatus, id non proprium nomen, sed cognomen fuit: ut Nimrodi *Bel*, hoc est, *dominus*. Hanc suspicionem injicit summa cum nomine Dei τετραγραμμάτῳ convenientia. Siquidem aliqui id *Iuabo*, *Iabo*, vel etiam *Iabe* extulerunt. Ἰάω summum Deum vocari, apud Macrobium † legitur. Ac agnoscit id in Dei nominibus Epiphanius Hæres. XL. Ubi & Ἰαβὲ dictum ait. Nempe, ut Theodoretus refert in Exod. Quæst. XV. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβέ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἰάω. Ubi tamen vulgo Ἰα editur. Sed sic non fuerit tetragammaton: quale esse id nomen, ibidem ait Theodoretus. Dixeris, nec Ἰάω esse tetragammaton. Verum cogitare oportet, Iones non habuisse vau literam; sed solos è Græcis Æoles, qui dixissent Ἰάϝω, ut Latini *Iavo*. Solent verò Græci pro litera vau, sive V consono, ponere B, vel diphthongum OY. Ita pro *Virgilius* scripsere Βιργίλιος & Οὐιργίλιος. Nempe quia vau inter β, & υ, haberet medium quendam sonum. Diximus de isto abunde in primo de Arte Grammatica. In B convertitur, cum effertur Ἰαβέ, de quo dictum: in OY verò ab iis, qui scripsere Ἰαουέ. De isto sic Clemens Alexandrinus in fragmentis nondum editis: unde hæc adducuntur à summæ doctrinæ viro Joanne Crojo*: Καὶ τὸ τετραγράμματον ὄνομα τὸ μυστικόν, ὃ περιέκειτο, οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται Ἰαουέ, ὃ ἑρμηνεύεται ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐσόμενος. *Et quatuor literarum sacrum ac occultum nomen, quo redimiti erant ii, quibus solis adytum ingredi licebat, effertur* IAVE: *quod exponitur*, QUI EST, ET ERIT. Atque idem Crojus adducit scholion ineditum de jubilæo, quo vocetur Ἰωάω: & ex eo, & Ἐλαά, conflatum dicatur Ἰωβὴλ, ut *Iubilæus* sic dicatur, quasi annus numinis Ἰωάω & Ἐλαά. Sed de etymo illo *Iubilæi* falli puto scholiasten: cum nomen Dei tetragrammatum per ו scribatur: *jubilæus* per ב: puta יובל.

† *lib. I. Saturn. cap. 18.*

* *Sacrarum & Historicarum Observationum Parte I. cap. 12.*

CAPUT XXXIII.

Ad Celticam acceditur. Quam late hoc vocabulum antiquissimis se temporibus extenderit; uti & Scytharum, atque Indorum. Quod Tubal existimetur Hispanæ gentis conditor, id videri originem cepisse ab Flavio Iosepho. Refellitur hæc opinio ex Mose, Iapheti filios ordine recensente; ex Iosepho, singulis suas adsignante sedes: ex Ezechiele, Tubalidas conjungente cum Mesechitis, ac utrosque in Aquilonaribus populis numerante. Ficulnum esse argumentum, cum Setubal Tubalis esse opus è nomine colligunt: præsertim cum primitus aliud habuerit nomen, idque Salaciæ, *ut videtur. Hispanos esse Iberum Asiaticorum colonos; si audimus Iosephum, Varronem, Plinium, Abydenum, Megasthenem, Strabonem, Dionysium Afrum, & Socratem Scholasticum. Duæ aliæ ex Appiano sententiæ adducuntur. Refellitur Megasthenes de Hispanis à Nabuchodonosoro devictis. Iberes, & Albanos, præcipue cœlestia corpora veneratos. At defunctos tantum abesse, ut coluerint Albani, ut iis nec fas illos fuerit nominare. Cur per acinacen jurarint Scythæ. Martis cultus apud Accitanos. Maximè videri verisimile, Occidentalis, & Asiatica Iberiæ gentes, nihil præter nomen habuisse commune. Rejecta expeditio Liberi in Iberiam, & nominis* Paniæ *impositi à Panos præfectura.* Spania, *pro* Hispania. *Commenticius Lysus; unde tamen Lusitaniæ nomen petunt. Fanum Mnesthei. Emporitarum urbs à Massiliensibus condita, uti Massilia à Phocæensibus, Phocæa à Phocensibus. Cur Massilienses coluerint Apollinem Delphicum, & Dianam Ephesiam; imò horum exemplo etiam Emporitæ.*

LUstravimus Ægyptios, Æthiopas, Afros; gentes ad Meridiem sitas. Nunc navi soluta petamus Celticam: quo nomine veteres intellexere gentes positas ad Occasum: uti Septentrionales generatim vocarunt Scythicas; ad Orientem, Indicas. Unde Ephorus, Strabone in primo testante, prodidit, juxta antiquissimos mundum dispesci in quatuor partes: ac τὸ πρὸς τὸν Ἀπηλιώτην, Ἰνδοὺς ἔχειν· πρὸς νότον δὲ Αἰθίοπας. πρὸς δύσιν δὲ Κελτούς. πρὸς βοῤῥᾶν ἄνεμον Σκύθας. *versus subsolanum habitare Indos, versus austrum Æthiopas, versus occasum Celtas, versus boream Scythas.* Ubi velut meditullium orbis considerat, hinc Romanos, & Græcos; inde Ægyptios. & Afros; Græciæ autem nomine minoris Asiæ gentes comprehendit: hinc quadripartito dividit cæteras nationes. Apud Dionysium quoque Halicarn. videre est libro VII. cum dixisset, gentes tarde in deorum cultu à patrio ritu desciscere, pro exemplis mox adferre Ægyptios, & Afros, item Celtas, Scythas, Indos, aliasque nationes barbaras. Hoc enim ordine eas refert; ut liqueat, si non omnes, saltem prope omnes, in eo, quod dixerat, gentes

gentes convenire. Quemadmodum igitur, nunc pressius *Indiæ* vox sumitur; nunc laxius, quomodo & Arabiam, & Phoeniciam, ac Cananæam, comprehendit; ut ostendimus, cum de Hercule, ac Libero Indico, tractaremus: ita *Celtica* nunc presse accipitur pro Gallia, imprimis Lugdunensi; nunc laxe pro gentibus eunctis ad Oceasum sitis; potissimum quinque illis, Hispania, Gallia, Britannia, Germania, & Illyride. Quod nihil opus probatu hoc loco, cum abunde id ante nos egerint alii; præcipue in Germania antiqua Philippus Cluverius noster ὁ μακαρίτης.

In Hispania, ut late hæc tellus patet, valde numinis cultu variatum, pro varia in eam gentium migratione. Nos ab incunabulis, quantum possumus, rem arcessemus, ut ita pareat tam diversi cultus causa.

Primus omnium in Hispaniam venisse creditur Tubal, Japheti filius, Noe nepos. De quo tamen aliter B. Hieronymus in Ezech. XXXVIII. ubi *Tubal Italos* interpretatur. Sed utramque sententiam jungit in Jesaiæ LXVI. *Tubal,* inquit, *sive Tobel aut Italia interpretatur, aut Iberia.* Item Isidorus Orig. lib. IX. cap. II. *Tubal, à quo Iberi, qui & Hispani: licet quidam ex eo & Italos suspicentur.*

Hæc sententia originem cepisse mihi videtur ex Flavio Josepho lib. I. Antiq. cap. VII: sive juxta Ruffini interpretationem, XI. Κατοικίζει δὲ καὶ Θοβήλους Θόβηλος, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται· Ubi Ruffini tralatio habet: *Condidit autem Iobel Iobelos, qui nostris temporibus Iberes appellantur.* Ita & MSSus noster, & editt. variæ. Sed satis ex Mose ac LXX. liquet, *Tobel,* & *Tobelos,* rescribendum. Porro verba Josephi de Iberis Europæ plerique intelligunt; Hispani imprimis; qua in sententia etiam fuisse Hispalensem Isidorum, ostendunt quæ ex eo adduximus. Similiter Rodericus Toletanus lib. I. rerum Hisp. cap. III. alii item magno numero, quibus iccirco non insistam; præsertim quando id Hispani extra controversiam poni volunt: ut videre est ex Mariana initio lib. I. rerum Hispan. cap. VII. ubi hæc de colonia à Tubale in Hispaniam ducta vocatur *magnorum virorum consentiens opinio*: & initio capitis VII. ait, id *in confesso esse.*

Equidem inclytæ Hispanorum genti neutiquam invideo Tubalem conditorem: quin hac parte, si sic illi videbitur, utroque, quod dicitur pollice faveam potius, quam odiose super tantillo contentionis duxero funem. Imo per me quoque licet, Tubalis filium cum Annio Viterbiensi, mirifico impostore, Iberum statuat; eumque & Ibero flumini, & Iberiæ terræ, de se imposuisse nomen dicat. Interea cur dissimulem, verisimiliter aliud colligi è Scripturis, & Josepho? Primum consideremus locum, ubi Moses liberos Japheti recenset. Est is Genes. X, 2. *Filii Iapheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iavan, & Thubal, & Mosoch, & Thiras.* Horum posteritas

ritas quas possederit terras, sic exponit Flavius Josephus.

A Gomer deducit Galatas: quo nomine intelligit Phrygiæ partem, ut Strabo vocat: quæ & Gallia Asiatica, & Galatia orientalis, & Gallogræcia. Non quasi hoc velit Josephus, Gallogræcos esse propaginem Gomeri: sed quia censeat, veteres Γομαρεῖς loca tenuisse, quæ postea Gallogræci insederint Gomeritis permixti. Neque sic excludit Cimmerios, unde Cimbri originem ducunt: neque item Comaros sive Chomaros, Melæ, Plinio, ac Ptolemæo prope Margianam, vel Bactrianam, constitutos. Quippe Gomeritarum gens in plures se terras diffudit, nomine pro dialecto nationis cujusque leviter variato.

A Magog verò Josephus descendisse ait Scythas. Quam sententiam quoque Hieronymus, ac Theodoretus, sequuntur. Ac aliqui etiam sub Magogæis comprehendunt Cœlesyriam, quia in illa Scythopolis; uti liquet è II. Maccab. cap. XII, 30. imo & civitas Magog; quomodo à Syris Bambycen dictam, quæ aliter Hierapolis, auctor est Plinius lib. V. cap. XXIII. ubi & Atergatim sive Derceto in ea cultam ait. Satis etiam verisimile est, ab Magogæis sive Scythis esse *Mogor*: quippe progeniem Tatariæ, sive Tattariæ; quam Tartariam perperam vulgo nuncupant.

Sequitur apud Mosen Madai; quem idem Josephus Medorum facit auctorem: eaque sententia perpetuo ejus vocis pro gente hac in Scripturis usu comprobatur.

Idem ab Javan deducit Jones: qui prius Ἰάονες dicti, sive Æolice Ἰάϝονες: nempe ab Javan; ut ostendimus cap. XVIII.

Ab Thubal ait originem ducere Iberes: melius sane, quam Hebræi Italos, Epiphanius Thessalos, aliqui etiam Arabas. Tantum ne Iberos sive Hispanos capiamus; de quo postea dicam. Alii quia L & R crebro commutantur, censent ex Τύβαλος vel Τόβαλος factum Ταῦρος: unde colligunt, Tubali sedem obtigisse ad Borysthenem amnem in Taurica Chersoneso, sive minore Scythia; quæ & Precopense regnum, & Tataria minor nuncupatur.

Sequitur Mesech sive Mosoch. Ab hoc ait descendisse Meschitas sive Meschinos, hoc est, Cappadoces; quorum princeps civitas Mazaca, postea dicta Cæsarea, Basilio episcopo inclyta. Sed per est verisimile, à Mesech, sive, ut LXX. vocant, Mosoch, esse etiam Cappadociæ finitimos Moschos: quibus à Meridie Armeni, à septentrione montes Moschici. Regionis hujus Moschicæ, ut Strabo ait in XI. partem Colchi, partem Ibeberes, partem Armeni tenuere. Planeque eorum propago Moschovitæ.

Superest Thiras: à quo idem deducit Thraces. Hoc verò nomine etjam Getæ sive Daci, item Mysi, antiquitus vocabantur; teste Strabone lib. VII.

VII. & Pomponio lib. II. cap. II. Unde Herodotus non dubitat lib. V. asserere, Thraces gentem esse post Indos maximam. Nempe quandoque Thracum, & Scytharum vocabula promiscuè usurpant veteres.

Hæc pluribus sum persecutus, quia lucem nobis præbent ad primas Thubalis sedes indagantas. Quippe cum inter fratres, vel proximè saltem, habitarit, valde à vero abhorret, eum tam longè à consanguineis in ultimum recessisse Occidentem. Præterea hanc sententiam eo solidè censeo refelli, quod Thubalidæ referantur inter Syriæ Asiæque populos. Ut Ezechiel. XXXVIII. 2. ubi Gog. vocatur caput, sive princeps Magogæorum, & Thubalidarum. Ac similiter XXXIX. 2. ubi dicitur Deus eos producturus è terra Aquilonari. Alibi etiam Mesech, & Thubal, conjunguntur, ut gentes contermine. Velut Ezech XXVII. 13. & XXXII. 26. Mesech verò esse septentrionalem Asiæ populum, satis convenit. Quamobrem & Thubal fuerit inter septentrionales Asiæ nationes, non in Occidente, eoque ultimo.

Valde verò minutum est, quod aliqui obtendunt, in Lusitania esse Setubal: quod oppidum à Tubale conditum ajunt. Et pugnat eo argumento etiam Del-rius in Genes. c. X. At quis veterum Geographorum, vel ex aliis etiam scriptoribus, Setubal oppidum nominavit? Quod arguit, non esse admodum vetustum. Vel si veteribus notum, alio id sub nomine erit, fortasse Salaciæ, quod Caroli Clusii, viri summi, nobisque in adolescentia non citra fructum cogniti, judicium erat. Salaciam verò in Turdetannis constituunt Plinius, ac Ptolemæus.

At non æquè adverser, si quis contendat, Iberes Asiaticos esse Thubalis posteros; atque eos coloniam duxisse in Hispaniam, fluvioque Iberi, item genti Iberiæ nomen dedisse. Hoc voluit Josephus, cujus verba antea adduximus. Plinius quoque, Varronem secutus, Iberes, sive Iberos, primò loco collocat inter nationes, quæ ante Romanos in Hispania fixerint sedes. Sic enim scribit l. III. cap. I. *In universam Hispaniam M. Varro pervenisse Iberos, & Persas, & Phœnicas, Celtasq́; & Pœnos tradit.* Longe tamen aliter Megasthenes, qui Seleuci Nicatoris tempore rerum Chaldaicarum, & Assyriarum, historiam condidit: ex aqua sic Abydenus apud Eusebium in IX. præparationis Evangel. cap. XLI*. Μεγασθένης δ' φησι, Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέως ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην & Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δ' χειρωσάμενον, ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τ' Πόντου κατοικίσαι. *Megasthenes ait, Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, atque adversus Lybiam & Iberiam bellum gessisse, ijsq́; subactis, partem eorum ad dextrum Ponti latus in coloniam misisse.* Strabo etiam in primo tradit, Iberos occidentales in loco ultra Pontum & Cholchidem commigrasse. Imò & similiter Dionysius in Periegesi scribit:

* sive pag. 243. edit. Rob. St.

Τῷ δ' ἐπὶ ναιετάουσιν ἑωθινὸν ἔθνος Ἰβήρων,
Οἵ ποτε Πυρρήνηθεν ἐπ' ἀντολίην ἀφίκοντο.

Quæ Priscianus ita reddidit:

Quem juxta terras habitant Orientis Iberes:
Pyrrenes quondam celso qui monte relicto,
Huc advenerunt, Hircanis bella ferentes.

Sequiturque hanc opinionem etiam Socrates Historiæ Ecclesiasticæ lib. I. cap. XVI. Non pauci tamen ab hac sententia recesserunt. Nam Appianus in Ibericis tradit, cum aliqui putarent, Iberos Europæ esse προγόνους* Iberum Asiæ, alios contra exstimasse, eos istorum esse ἀποίκους†: fuisse etiam, qui neutros vel progenitores, vel colonos arbitrarentur. Quomodo Ἴβηρ ratione gentis utriusque erit ὁμώνυμον ‡ ἀπὸ τύχης, qualia Aristoteles vocat πολὺ ἀπέχοντα*: non verò ἐκ προαιρέσεως † sive διὰ τὸ συγγενὲς ‡: ut idem distinguit lib. I. Nicomach. cap. V. & Φυσικῆς ἀκροάσ. lib. VII. cap. I. item I. Topic. cap. VI. De tertia hac sententia mox videro. De prioribus duabus sic statuo, multò esse verisimilius, Hispanos esse colonos Iberum in Asia: quàm ut contra Hispani, per immensa terrarum spatia, ultra Colchidem commigrarint. Quod eò minùs arridet, quia ab Oriente propagatum est genus humanum. Placuit id tamen erudito viro Antonio Delrio, glossis in Genes. X. & quia Abrahamus Ortelius*, Geographus regius, civis ejus, (Antuerpiensis enim uterque, sed Hispanis ille, hic Belgis ortus) somnium id vocare non dubitaverat: nec veritus ille hoc cum elogio ornare: *Somnium vocat civis meus Ortelius, homo diligentior, quàm doctior.* Non est hic disserendi locus, cujus vel hic, vel ille, aut doctrinæ, aut judicii fuerit: uterque diffusa lectione, deque studiis bene meritus. Solùm Delrio nunc ejusdem gentis, nec minoris judicii, Marianam opposuero: qui rerum Hisp. lib. I. cap. VII. censet, & flumini Ibero, & Iberiæ terræ, ab Iberibus Asiæ factum esse nomen. Nolim tamen cum Ortelio, quod male adeo habuit Delrium, contrariam sententiam vocare somnium: qua appellatione abstinendum censeo, ubi qui dissentiant, multos, & graves ex antiquis, pro se laudare possint auctores. Solum somniasse dixero, qui primo id fuerit commentus: utcunque suum seu somnium, seu commentum, persuadere potuerit vigilantibus. Is mihi Megasthenes videtur, tantus admirator Alexandri Magni, ac Nabuchodnosori, ut utrumque Herculi præponeret. Huc pertinet, quod ab Hercule quidem susceptam diceret expeditionem in Indias: sed peregisse ea Alexandrum, irritus ubi labor fuisset Herculeus. Qua de re diximus cap. XXV. Atque idem, ut antea vidimus, clare ait, Nabuchodonosorum fuisse Ἡρακλέους † ἀλκιμώτερον. Hoc eo comprobat, quia Ægyptum vicerit,

** progenitores*
† colonos
‡ fortuito ambiguum, sive casu plura significans.
** multum distantia.*
† consulto.
‡ ob cognationem.
** in Thesauro Geographico, voce Iberes.*
† fortiorem Hercule.

vicerit,& Libyam,& Hiſpaniam. De bello quidem ejus adverſus Ægyptios ex ſacris ſcimus literis. Et fortaſſe tum ulterius in Libyam eſt progreſſus. Sed de Hiſpania tentata, ac devicta, figmentum eſt Megaſthenis: qui, poetarum more, ex vocabulo ambiguo occaſionem atripuit fabulæ. Devicerat vicinos ſibi Iberes. Hinc commentus, viciſſe eum Iberos, hoc eſt, Hiſpanos.

Quod ſi Iberes ex Aſia primi in Hiſpaniam ſint profecti: non operoſum adeo erit diſpicere, qualis apud eos antiquiſſimis temporibus Deorum fuerit cultus. Nec enim facile ſolent Deorum gentilium cultores (ut verbis utar Dionyſii) ἀπομαθεῖν ἢ παρανομῆσαί τι περὶ τοὺς ὀργιασμένους τῶν θεῶν· *dediſcere, vel aliquid immutare in patriis ritibus ac inſtitutis, quibus ſacra Deorum celebrantur.* Cultum igitur induxerint Iberes in Hiſpaniam, qualis apud eos, & locis finitimis, obtineret. At Iberes, genteſque vicinæ, cœlum, & ſolem, lunamque venerabantur. De Albanis quidem, qui Iberibus contermini, ſic Strabo in XI Θεοὺς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην· διαφερόντως δὲ τὴν Σελήνην· ἔστι δ' αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον· *Deos colunt, Solem, & Iovem, & Lunam: præcipuè autem Lunam. Cujus templum eſt Iberiæ vicinum.* Atq; hoc, quod de vicinitate ejus templi addit, veriſimilius etiam reddit, quod de Luna ab Iberibus culta dicebamus. Quare Iberes naturam potius, præcipuè cœleſtem, coluerint, quàm defunctos. Quod de vicinis Albanis certiſſimum eſt. Nam his, ut ibidem refert Strabo, τεθνηκότων οὐχ ὅσιον φροντίζειν. οὐδὲ μεμνῆσθαι· *nefas eſt mortuorum curam gerere, aut mentionem facere*, Martem quoque ab Iberibus celebratum, credibile eſt: quia Iberia habuit homines, ut Strabo ibidem narrat, μαχίμους, Σκυθῶν δίκην ζῶντας καὶ Σαρματῶν· *bellicoſos, & Scytharum more, ac Sarmatarum viventes.* Scythis verò cultum maximopere Martem, eique aſinum ſacrificatum, ex Apollodoro, & Callimacho, proditum Clementi Alexandrino: imò apud Thraces, qui antiquitus Scythis accenſebantur, natum eſſe Martem, ſcripſit Sophocles: quemadmodum c XVI. dicebamus. Quodque Scythæ per acinacen jurarent, ut Lucianus in Toxari refert; non tam eo videtur ſpectaſſe, quod acinacen crederent Deum, ſed quia Martis eſſe ſymbolum putarent. Quare, ſi Hiſpani Iberum Aſiæ fuerint propago, hinc fortaſſe Martis cultum acceperint. Martem quidem in Acci, Tarraconenſis Hiſpaniæ oppido, divinos adeptum honores, teſtis nobis Macrobius lib. I. Saturn. cap. XIX. *Accitani*, inquit, *Hiſpana gens, ſimulachrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes.*

Quamquam verò faciliùs in animum induxero, Iberes Aſiaticos coloniam duxiſſe in Hiſpaniam, quàm Hiſpanos in loca Aſiæ Septentrionalia: imprimis tamen eò propendeo, ut putem, neutros alteris Originem ſuæ

 gentis

gentis debere: præsertim quando, ut Appianus ait, ἔθνος οὐδὲν ὅμοιον, καὶ γλῶσσα· *nec moribus ulla ex parte, nec lingua convenirent.* Et sanè Strabo etiam, etsi libro primo dixisset, Asiæ Iberes coloniam esse Hispanorum: ex libro tamẽ XI. liquet, non abhorruisse ab eorum opinione, qui nihil eos nisi nomen commune habere arbitrarentur. Quæ si ita sunt, uti putamus, ex religione Iberum in Asia solidè nihil de veterum Hispanorum religione colligatur.

Post Iberes Plinius ex Varrone subjungit Persas. Qui cum solùm coluerint Deos φυσικοὺς non item defunctos, ut ex Herodoto antea ostensum, non est quod hoc loco iis insistamus. Mirum verò, Varronem Pliniumque inter eos, qui coloniam duxerint in Hispaniam, reponere Persas, de quibus, hoc cum argumentum tractant, tot silent auctores: præterire autem Græcos, de quibus tam multi loquuntur. Nec albâ tamen lineâ signamus omnia, quæ produntur de Græcis. Nam quid fabulosius, quàm susceptam à Libero Thebano expeditionem in Hispaniam: eum re bene gestâ præfecisse genti Pana, cujus fideli opera usus esset in bello: ab hoc regionem primò vocatam esse *Paniam*, postea *Spaniam*. Ita tamen Sosthenes in XIII rerum Ibericarum, & exinde Plutarchus junior libro de Fluminibus: atque è Latinis Varro, ex eo item Plinius, cujus mox verba adducam. Nempe prora & puppis narratiunculæ est similitudo vocabuli: quæ quàm fallax præbeat argumentum, nemo ignorat. Quod si meris insistendum conjecturis, verisimilius illi, qui ab inclyta Hispali prius Hispaliam, inde Hispaniam putant nominatam. Potius verò ex *Hispania* κατ' ἀφαίρεσιν *Spania* fit, quàm κατὰ πρόθεσιν ex *Pania*, voce nulli usurpatâ. *Spania* crebrò legas in MSSis Curtii, Justini, Capellæ, atque aliis, etiam è Patribus antiquis. Quid mirum? cùm ipse usurpet B. Paulus ad Rom. XV. 24. 28. Frequens etiam apud Grammaticos vett. uti veterem Juvenalis interpretem sat. XIV. & alibi. In glossis item Benedicti Græcolatinis Σπάνη, *Iberia*. Corruptissimè verò in membranaceis glossis nostris, hactenus ineditis: *Hesperia, spina.* Ubi legendum, *Spania.* Idemque error mox, cum *Hesperidum* exponitur *spinarum.* Uti post aliqua, *Hiberia, spinea.*

Alterum etiam socium dedere Libero, nempe Lusum, imò & Lyssam. Plinius lib. III. cap. I. *M. Varro tradit, Lusum Liberi patris, ac Lyssam cum eo bacchantem nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum ejus, universæ.* Ita locus is bonâ mente legitur in antiqua Parmensi*: pro quo perperam in Dalecampianâ, *cum eo bacchantium.* Apud Capellam est lib. VI. *à lusu Liberi patris.* Ubi rescribe, *à Luso.* Nisi Capella ipse corrupto usus sit Plinii codice, vel, Lusi illius ignarus, Plinii mentem corruperit. Utcunque est, Rodericus etiam Toletanus lib. I. rerum Hispanicarum cap. V. à lusu Liberi

* an. 1476.

beri sic Herculem nominasse Lusitaniam arbitratur. Quasi Liber, vel Hercules, Latinè sint locuti. Sed mitto hæc aperta. Cùm illis potiùs velitatio sit, qui Lusum, vel Lysum, Liberi comitem, nomen censent dedisse Lusitaniæ, sive malis Lysitaniæ: prout ea vox perscribitur; non modo in Strabonis, Athenæi, & Ptolemæi codd. sed etiam inscriptionibus antiquis. Sua verò sponte hæc corruunt; si cum Hecatæo negemus, Liberum in Hispanias venisse. Aliter, scio, Diodorus: quem hac parte etiam sequi non dubitavit Mariana in primo rerum Hispanicarum. Verùm caput & fons erroris est, quod non distinxerint inter Liberum Thebanum, & Herculem Tyrium, hoc est, Gaditanum; de quo postea agemus.

Ulteriora ad tempora efferamus pedem. Æquè vanum de Olysippone conditâ ab Ulysse. Quam fabellam superiùs satis jugulavimus. Nec ea alio subnixa est tibicine, quàm similitudine solâ harum vocum, Ὀδυσσεὺς, & *Olisippo*, prout vox ea scribitur in antiquis codd. cum aliorum, tum Varronis l. II. rerum Rust. cap. I. Strabo in tertio hanc Ulyssis navigationem in mare externum comprobare conatur eo Hispanico Minervæ fano. Quasi non id à Phocæensibus, vel Græcorum aliis, esse possit. Dixeris, non magis absurdum esse de Ulysse, quàm de Menestheo; cujus Strabo non portum modo in Bætica agnoscit, sed oraculum etiam, quod ostendit divinum esse honorem homini habitum Trojano. Atque hoc etiam Philostratum confirmare in quinto de vita Apollonii cap. I. ubi cum dixisset, non Ægyptiũ tantummodo Herculem coli à Gaditanis, sed etiam Thebanum, qui cultus procul dubio à Græcis fuit: subjungit, ut magna etiam in veneratione iis sint Græci, præcipue Athenienses, eoque & Μενεσθεῖ τῷ Ἀθηναίῳ θύειν· *etiam Menestheo Atheniensi sacrificare*. Sed facile his occurritur. Potuit enim hic Menesthei cultus esse ab appulsu ejus in Hispaniam, utcunq; non fuerit profectus extra columnas Herculis. Preterea quid si & Ulyssis, & Menesthei veneratio, à junioribus sit inducta? Et profectò longè illud verisimilius. Nam & Themistoclem seculis aliquot juniorem, non divino quidem cultu dignati fuere, attamen heroico: ut cui ob res non terrâ modò, sed etiam mari gestas; æneam posuerint statuam Gaditani: cui etiam soleant ὥσπερ χρησμῷ ἐφίστασθαι· *sicut oraculo adsistere*: ut ibidem narrat Philostratus.

Ut verò Trojanis temporibus Hispanos non adierint Græci, postea tamen eo profectos, argumento fuerit Emporia, maritimum Indigetorum oppidum, à Græcis conditum. Livius lib. XXVI. *Ita* (Scipio) *ostiis Tiberinis profectus Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit: inde Tarraconem pedibus profectus.* Idem lib. XXXIV. *Secundo vento Emporias perventum, jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi, alterum Hispani.* Sic interpungo, distinguendo post *habebant*

bant, & *Massilienses:* ut sententia sit, tam Emporienses, quam Massilienses, esse oriundos à Phocæensibus. Plinius lib. III. cap. III. *Oppidum Emporiæ geminum, veterum incolarum, & Græcorum: qui Phocæensium fuere soboles.* Merito autem Livius non tam ortos à Phocæensibus, quàm ab iis oriundos, ait. Quippe Emporium, sive Emporia (ut Strabo in tertio scribit) ἐστὶ Μασσαλιωτῶν κτίσμα, *Massiliensium est opus.* Sed Massilia à Phocæensibus condita est: ut propterea Emporienses etiam Phocæensium soboles dicantur. Ac habuere Emporienses & alias sub se civitates: uti Rhodopen, quam eorum esse urbem, Strabo ait; quamquam addit, quosdam à Rhodis conditam dicere. Atque ex his facile est caussam cognoscere, cur Emporienses tantopere coluerint Apollinem, & Dianam. Nam, ut de Rhodiis taceam, quibus summa in veneratione Sol erat, unde & ingenti eum colosso honorarunt: Emporienses cultum Apollinis hausere à Massiliensibus, Massilienses à Phocæensibus, Phocæenses à Phocensibus, & Atheniensibus. Phocæa enim à Phocensibus condita, coloniam deducentibus Philogene & Damone Atheniensibus. Phocis verò celebrata imprimis templo Apollinis Delphici. Athenienses autem coluere Apollinem Delphinum, ut est apud Pausaniam in Atticis. Quare partim Athenis, Phocide partim, quæ Achajæ, sive Ἑλλάδος regio est, Apollinis veneratio illata Phocæam. Est ea in Asia civitas Joniæ, juxta Stephanum. Ptolemæus Æolidi tribuit. Nempe de limitibus, ut fit, inter Jones, & Æoles, non semper convenit. Porrò tota Asia maximè coluit Dianam Ephesiam; Jonia imprimis, cujus civitas Ephesus. Hinc caussam cognoscimus, cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. Strabo lib. IV. Κτίσμα ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία· ἐν δὲ τῇ ἄκρᾳ τὸ Ἐφέσιον ἵδρυται, καὶ τὸ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος ἱερόν· τοῦτο μὲν κοινὸν Ἰώνων ἁπάντων· τὸ δὲ Ἐφέσιον, τῆς Ἀρτέμιδός ἐστι νεώς, τῆς Ἐφεσίας. *Massilia à Phocaensibus est condita. In arce est Ephesium, & Apollinis Delphinij fanum. Hoc quidem omnium Jonum commune est: Ephesium, autem fanum est Dianæ Ephesiæ.* Non mirum vero, quod Apollinem Delphinium in omnibus ait Joniæ oppidis cultum: quando, præter Athenienses, de quibus jam diximus, etiam coluere alii, in his Æginenses, non uno id loco testante Pindari scholiaste. Ac meminere Delphinii hujus Apollinis etiam Plutarchus in Theseo, Pollux lib. VIII, cap. X. & Laertius in Thalete. Ut verò à Phocæensibus Massilia, ita à Massiliensibus Dianæ Ephesiæ cultum accepit Emporium, quod disertim testatur Strabo lib III. ubi cum de Rhodope, Emporitarum urbe, esset locutus, subdit continuo: Κἀνταῦθα, καὶ ἐν τῷ Ἐμπορείῳ, τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἐφεσίαν τιμῶσιν· *Ibi, & Emporii, Dianam Ephesiam colunt.* Ac deinde addit, se caussam ejus velle exponere, ubi ad Massiliam fuerit deventum.

CAPUT

CAPUT XXXIV.

Unde nomen Erythea. Aliam esse insulam Gadim Longam, in qua Julia Gaditana, aliam Erytheam: contra quam Solino traditum. Tartesson quoque aliam esse à Gadibus, etsi aliter Plinio visum. Erythræo sive Rubro mari unde nomen. Phœnices ex eo dictos, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esavi. Tyrios ab Idumæis sive Esavi posteris genus ducere, post Plinij ac Solini auctoritatem, etiam ex Herodoto ac Procopio comprobatur. Unde sit quòd Tyrius Hercules nonnullis vocetur Ægyptius. Herculem Tyrium juniorem, à quo Geryon subactus, videri à morte eodem templo ac sacris ijsdem cultum, quibus vetus Tyriorum Hercules. Melcarthus, sive hic Esavus sive Tyriæ urbis conditor fuerit. Hispanos omnes esse Celtas, nec Celtiberiam *dici ex eo, quòd Galli in Hispaniã miserint coloniam, sed ut distinguerentur à Celtis trans Pyrenæum.* Portugalliæ *etiam nomẽ non à Gallis esse, sed à populo Callaico, vel Cale oppido juxta Durium. Unde* Calis *dicta, conjectatum. Quando* Portucaliæ *nomen primùm in usu esse cœperit.*

POst Iberes, ac Persas, quibus addidimus Græcos, Plinius, gentes eas memorans, à quibus coloniæ in Hispanias ductæ sint, etiam, ut antea vidimus, Phœnices recenset. Horum fuere & insulæ Baleares, Strabo lib. III. Σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται· ἐκ τοῦ πήσκησαν, ὡς φάσι διαφέροντως ἐξ ὅτου φοίνικες κατέχοντο αἱ νῆσοι. *Baleares optimi funditores habentur, & hoc maximè exercuerunt, ut fama est, ex quo Phœnices Insulas eas obtinuerunt.* Eorundem colonia erant Gades: ut est apud Strabonem in III. Vellejum in primo, Plutarchum in Scipione, & alios, magno consensu. Atque antea diximus, â Punico *Gadir*, quod *sepem* notat (quomodo vocarunt, quia munimentũ foret adversus Hispanos) esse Græcum Γάδειρα, terminatione A appositâ: ut â *Gadir* est *Gadis*, R in S converso: contrario more, quam Spartani pro τιμόθεος dicebant τιμόθεορ, pro γινόμενος, γινόμενορ: ut ostendit προβούλευμα *Spartanum apud Boethium lib. I. de Musica.

* *decretum.*

Ab iisdem Phœnicibus est appellatio Erytheæ: quia Phœnices aliter dicti Erythræi, quoniam venissent ab mari Erythræo. Solinus c. XXVI. *In capite Bæticæ insula à continenti septingentis passibus memoratur, quàm Tyrij, à Rubro profecti mari, Erytheam, Pœni suâ linguâ Gadir id est, sepem nominarunt.* Ubi eandem putat insulam *Gades*, ac *Erytheam*, contra quam alii tradiderant, etiam Plinius lib. IV. cap. XXII. qui interim convenit de Tyriis ab Rubro mari profectis, & inde Erythræorum nomine vocatis. Plinii sunt ista: *Gadis longa habet oppidum civium Romanorum, quod appellatur Augusta urbs Julia Gaditana. Ab eo latere, quo Hispaniã spectat, passibus ferè centum, altera insula est, in qua prius oppidum Gadium fuit. Vocatur ab Ephoro, & Philistide, Erythia, à Timæo, & Sileno, Aphrodisias; ab indigenis Iunonis.*

tunc

Hinc de Gadi, longa sic loquitur: *Majorem Timæus Cotinusam, apud eos vocatam ait: nostri Tartesson appellant, Pœni Gadir, ita Punica à lingua sepē (scribe septem) significante.* Ubi valde fallitur, cum Gadem longam eandem censet, ac Tartesson, quæ in Bætica fuit. Tum de minori hæc subdit Plin. *Erythia dicta est, quoniam Tyrij ab origine eorum orti ab Erythræo mari ferebantur. In hac Geryones habitasse à quibusdam existimatur, cujus armenta Hercules abduxerit. Sunt qui aliam esse eam, & contra Lusitaniam, arbitrentur; eodemq; nomine quondam ibi appellatā.* Diversa igitur Erythea, ac Gadis longa. Interim utraq; Phœnicum opus: utraque etiam appellatione ipsa originem indicat. Nam, ut jam vidimus, Ἐρύθεια est dicta ab Erythræis: Erythræi autē sunt Phœnices, qui hoc nomen adepti ab Erythræo sive Rubro mari, unde Tyrum venerant. Nempe *Erythræ* ab ἐρυθρὸς *ruber*: *Erythea* ab ἔρυθος, *rubor*. *Erythræum* autem mare hoc nomen accepit ab rege Erythra, ut gentiles vocant, qui in Scripturis Esau, vel Edom, quod idem ac *rufus*. Solâ igitur linguâ differunt, Hebræum *Edomi* sive *Idumæum* mare Græcum Ἐρυθραῖον, & Latinum *mare Rubrum*. Quod si Tyrii sint profecti à mari Idumæo; non obscura fuerit ratio, unde vocentur Φοίνικες. Idem enim est φοίνικες ac ἐρυθραῖοι. Nam φοῖνιξ idem ac ἐρυθρὸς, hoc est, *ruber*, sive *rutilus*, qui & *spadix color*. Itaque & Latini ex φοινικος fecere *puniceus*: nempe uti ex φοῖνιξ *Pœnus*, unde *Punicus*. Quod vero Tyrios à mari Idumæo profectos Plinius, ac Solinus, dicunt: id proditum quoque ab Herodoto initio operis sui, ubi eximios Persarum tradere ait, venisse in Phœnicen ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης· *à mari, quod Rubrum vocatur.* Ac Strabo quoque in primo, hanc quorundam esse opinionem memorat. Firmat etiam Procopius in Phandalicorum secundo*: Ἡ ἐπιθαλασσία χώρα, ἐκ Σιδῶνος μέχρι τῶν Αἰγύπτου ὁρίων, Φοινίκη ξύμπασα ὠνομάζετο. *Litoralis omnis tractus, ob Sidone usque ad limites Ægypti, Phœnice vocabatur:* Ex his satis cognoscimus, Edomi, hoc est, Esavi posteros à parente oominatos Idumæos: & hos habitasse ad sinum Arabicum, indeque dictū mare Erythræum sive Rubrum: à mari autem Erythræo profectos in regionem Tyri ac vicinam, indeque nomen Phœnicum accepisse: à Phœnicibus denique Hispanicæ insulæ nomen datum Erytheæ, quasi Phœniciam vel Idumæam dixeris.

**pag. 135. edit. Augustana.*

Is, qui coloniam hanc duxit, ob fortitudinem vocatus Hercules. Geryonem enim cum fratribus regno excussit. Unde Justinus l. XLIV. *Inde deniq; armenta Geryonis, quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculum ex Asia prædæ magnitudine illexerint. Porrò Geryonem ipsū non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt: sed tres fratres tantæ concordiæ exstitisse, ut uno animo omnes regi viderentur.* Atque hic est Hercules ille Asiaticus, qui Herculis antiquioris cultum Gadibus induxit, ipseque cum eo coli meruit; ut mox plenius exponam. Gaditani verò ac Erythei

cum

cum Hispanis ope Carthaginensium feliciter bellum gerentes, hunc Herculis sui cultum etiam per Hispaniam propagarunt. Qua de re sic ibidem Justinus: *Cùm Gaditani à Tyro, unde & Carthagniensibus origo est, sacra Herculis, per quietem jussi, in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent: invidentibus incrementis novæ urbis finitimis populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus, auxilium consanguineis Carthaginenses misere, ibi felici expeditione & Gaditanos ab injuria vindicaverunt, & majorem partem provinciæ imperio suo adjecerunt.* Subjungit deinde, ut eo missus sit Hamilcar imperator, magna cum manu ad occupandam provinciam: tum Hasdrubal: Hannibal denique, qui, utriusque res gestas supergressus, Hispaniam domuerit universam. Atque hæc satis ostendunt, antequam Hispani cum imperio Romano religionem quoque reciperent, Herculem Tyrium coli ab iis solere. Quidam tamen Herculem hunc Ægyptium potius, quàm Tyrium, appellant. Uti Philostratus lib. v. de vita Apollonii cap. I. ubi de Gaditanis sic scribit Ἐν τῷ ἱερῷ τιμᾶσθ' ἄμφω τὼ Ἡρακλέε φασὶν ἀγάλματα δ' αὐτοῖν οὐκ εἶναι· βωμοὺς δ', τοῦ μὲν Αἰγυπτίου, δύο, χαλκοῦς, καὶ ἀσήμους· ἕνα δὲ τοῦ Θηβαίου. *Ajunt, in templo eodem coli Herculem utrumque: sed nulla esse eorum simulachra, verum aras, Ægyptio quidem duas ex ære sine simulachro, at unam duntaxat Thebanò.* Suspicor, promiscuam hanc appellationem, quam & Mela* firmat, ortam magna ex similitudine sacrorum inter Phœnices, & Ægyptios. Et fortasse classis ea, quæ in Hispanias coloniam duxit, non Phœnicibus modo, sed etiam Ægyptiis constabat: ut utraque ideo regio gloriam hujus sibi coloniæ vindicaret. Cùm verò ejusce coloniæ ducem statuimus Herculem Tyrium, non eum intelligimus, qui aliter Melicerta sive Melcarthus est nuncupatus, sed aliquem multo juniorem. Prior ille, quantum conjecturâ assequi possum, est Idumæus ille, qui Tyrum ædificavit. Solent enim, qui urbes exstruxissent, pro Diis haberi tutelaribus. Vel Idumæus ille conditor habuerit hoc honoris ipsi Edom sive Esavo, ut, quia pater esset Idumæorum, θεὸς πολιοῦχος † haberetur. At florentibus demum Tyriorum rebus, præque aliis maris obtinentibus dominium, missa in Hispaniam colonia fuit, cujus dux à rebus præclare in Hispania gestis Herculis nomen consecutus, Tyri natus, sed in Hispania denatus ac sepultus‡. Atque ab hoc Hercule (quodcunque ejus verum fuerit nomen) in Gadium, & vicinis insulis, institutus fuerit antiqui Herculis, puta Tyrii, cultus: vel ipse etiam, ut coloniæ dux, divino fuerit honore affectus: vel quod maxime credibile est, ut coloniæ ille dux à morte est Herculis nomine appellatus, ita communi quoque cultu honoratus est cum Hercule illo antiquo Tyriorum omnium parente, Deoque tutelari. Nam sæpius nationes in uno quasi numine plurium cultum conjunxisse, variis postea exemplis

* *lib. 3. c. 6.*

† *Deus urbis præses.*

‡ *Mela lib. 3. cap. 6.*

 com-

comprobatur. In hoc verò, ut cætero Deorum cultu etiam gentium aliarum judicio Gaditani fuere immodici, ac nimii sic enim de iis Philostratus lib. v. c. I. περιττοὶ δ' εἰσὶ τὰ θεῖα. *circa divina modum excedunt.* Itaque ut Latini loquebantur, non tam religiosi erant, quam superstitiosi. Quippe, ut Cicero hæc distinguit in primo de natura Deorum, *in superstitioso & religioso, alterum est vitij nomen, alterum laudis.* Epicureos excipe, qui, quoniam omnis Dei cultus est nimius, *eò superstitionem* simpliciter pro *religione* dixerunt. Hactenus de Hercule Tyrio, sive Gaditano.

Non dubium verò, quin aliis etiàm in Diis coloni isti sint Tyriorum exemplum secuti: uti & postea Carthaginensium, qui latè in Hispania dominati Sed cujusmodi ille cultus fuerit, non difficile erit conjicere ex iis, quæ de Phœnicibus, & Carthaginensibus, suo loco adduximus. Soli igitur ex gentibus, quas Plinius in Hispaniam dicit coloniam misisse, Celtæ nobis supersunt.

Celtæ Gallica numina, de quibus postea, in Hispaniam induxerint, si Celtiberi origine fuerunt Galli: quod putavit Lucanus lib. IV.

— Profugique à gente vetusta.
Gallorum, Celtæ miscentes nomen Iberis.

Sed obstat, quod etiam in Bætica, & Lusitania. *Celtici* dicerentur: uti constat ex Mela lib. III. cap. I. ubi à Tago usque ad Celticum promuntorium, quod Straboni & Ptolemæo Nerium, Celticos habitâsse prodit. Item ex Plinio, qui lib. III, cap. I. etiam in Bæturia, Bæticæ parte, Celticos agnoscit. Præterea Ephorus, ut est apud Strabonem in IV, Celticam dixit Iberiam omnem usque ad Gades, non minus id nomen tributurus Hispaniæ ulteriori, nisi hæc illis temporibus parum cognita fuisset, Quamobrem, qui ad Iberum habitarent, non à Celtis, hoc est, Gallis, dicti sunt Celtiberi, sed ad discrimen Celtarum, ultra montes Pyrenæos, tum in Galliis, tum etiam Britannia, Germania, & Illyride. Ac verisimile est imprimis, Hispanis hoc Celtiberorum nomen discriminis caussa attributum, cum Galliæ Lugdunensis populi sibi nomen Celtarum, ut proprium, vindicarent. Frustra verò sunt, cum ex posterioribus nos temporibus exemplum petere jubent: quasi, quia postea Galli transmiserint in Hispaniam, atque inde nomen sit Portugalliæ, eo antiquis etiam temporibus occuparint Iberiæ partem, quæ ab iis Celtiberia diceretur. Præterea in istoc, quod de Portugallia sibi concedi postulant, similiter eos ratio fugit Nō enim à Gallorum portu est hoc Portugalliæ nomen: sed à portu Gallæciæ, quæ appellatio est non à Gallis, sed Calaicis. Sic enim Gallæci prius dicebantur: ut vel notum è triumpho Bruti à Callaicis devictis Callaici nomen indepti. Quamquam nec displicet sententia Andreæ Resendii epistola ad Kebedium, Osorii in vita Regis Emanuelis, Jacobi Menetii in Antiquitatibus Lusitanicis, Duardi Nonii censuris in Teixeram, ut cæteros prætercam, non à Gallæcia esse nomen, sed à Cale sive Calle oppido: quod Antonius in Itinerario agnoscit, ubi inde Bracaram deducit, Id Calis oppidum situm fuit ad ostium Durii fluminis: & fortasse ex eo *Callu* nomen acceperit, quia callis fuisset ad portum. Sed hæc nostra est conjectura, de qua sentiat quisque ut volet. Illud constat, mox post annum à Christo quingentesimum, Portucalense nomen fuisse in usu. sive Gallæcia, sive Calis ei nomen dederit. Ita concilio Toletano tertio videas interfuisse Constantium, episcopum Porticalensem, anno Iↄ LXXXIV. item Ansulphum Porticalensem quarto Toletano, quod

celebra-

celebratum, si non anno Iↄ c xxx i i i. quæ Vasæi opinio erat, sequenti saltē, quod maluit Ambrosius Morales. Imò & ante quingentesimum id nomē fuit. Nam commode ecce occurrit Idacius, nisi Hydatius malis, Gallæciæ Episcopus, qui circa annum claruit quadringentesimum quinquagesimū. Hic in suo Chronico & fastis Consularibus scribit hoc pacto* *Rechiarius ad locum qui Portucale appellatur profugus Regi Cheuderico captivus adducitur.* Paulatim verò id nomen extensum, ita ut Portucalia, sive malis Portugallia, tandem regnum evaserit: cujus primus sceptra gessit Alphonsus Henricus anno Chr. cIↄ cxxxix.

* pag. 34. edit. Paris. an 1534.

CAPUT XXXV.

Galliam olim etiam Iberiam *nominatam: atq; hinc esse: quod Rhenus, à Nonno dicatur* Iberus: *perperam autem inde colligi, quia Rhenus non minus sit Germaniæ fluvius, eò & Germaniam vocatam* Iberiam. *Ostenditur, ut Cicero, non tam virum bonum, quam non malum egerit Oratorem, cùm Gallos insectatur, velut Deûm, & religionis omnis hostes. Quam latè patuerit ritus homines immolandi: ac veteribus etiam Romanis in usu fuisse: imò & postquam lege, ac Cæsareis sublatus edictis, reliquias ejus mansisse Romæ in gladiatorum ludis. Gallos humanis litasse hostiis Teutati, Heso, Tarani, ac primum videri Mercurium, alterum Martem, Jovem tertium. Tumultus in Hispania Mercurij Teutatis. Quo pacto, Druidis præsentibus, homines soleant immolari: & ut Romanis sacrificia hujusmodi, & Druidas ipsos, abolere paulatim studium fuerit.* Druidarum *vocabulum non tam ex Græca, quàm Celticâ linguâ, profectum videri. Gallos à Britannis Druidas accepisse. De Apolline, ac Diana, cultis à Gallis: item Dite; & cur Druidæ se dixerint ab eo prognatos. Unde Græcis* Δρῦς *dicatur. Druidarum opinio, animas post mortem alio in orbe degere. Herculis per Gallias, & Alpes, transitus. Pugna ejus cum Albione, & Bergione: & unde his, unde item* Alpibus, *nomen impositum. Hercules Ogmius Eloquentiæ symbolum. Nemausus Heraclites Nemausensium Deus tutelaris.*

A Celtiberia venia ad eam, quam Ptolemæus, & alii, Κελτογαλατίαν nuncupant, quasi *Celtogalliam* dicas: Latini simpliciter *Galliam* vocant, uti & Græci fere Γαλατίαν: vetustissimi autem etiam *Iberiam* nominarunt, ut constat ex Strabonis libro i i i. ubi antiquitus *Iberiam* ait dictam, quicquid foret inter Pyrenæos montes, & flumen Rhodanum. Ut verisimile etiam sit, eam veteribus extensam usque ad Rhenum: eaque, credo, caussa est, cur Nonno in tertio & vigesimo Dionysiacon dicatur Ῥῆνος Ἴβηρ, *Rhenus Iberus*, quod interpretor *Gallicus*. Scio, quanto aliter Goropius Becanus senserit, libro Hispanicorum secundo: ubi suspicatur, Ἴβηρ Germanicam esse vocem, quia Germanis *iver* idem sit ac zelotypus,

quomodo Rhenus in veteri epigrammate * ζηλήμων † vocatur. Quam opinionem idem persuasit viro pereruditо, Gerardo Falckenburgio, ut & Becanus ibidem refert, & Falckenburgius agnoscit notis suis in Nonnum. Sed ejus sententiæ eò minus ratio est habenda, quia apud veteres omnes de hoc Rheni cognomento silentium fit, nec Nonnus, homo Ægyptius, sciverit Germanicè, imò nec ipsius Goropii animus, ut ipse fatetur, in hac sua acquiescere potuerit conjectura.

* l. 1. ἀνθολογίας.
† zelotypus, sive non tolerans trivalis.

Etiam admodum mihi dilutum videtur, quod ὁ μακαρίτης summus geographus in primo Germaniæ antiquæ ex hoc Nonni loco concludebat, Germaniam olim dictam esse *Iberiam*. Nec enim, si Rhenus, cujus ripa una Gallica, altera Germanica foret, tum *Iber*, sive *Gallicus*, tum etiam *Germanicus*, potuerit nuncupari: eo & Germania ipsa dicta sit *Iberia*, sive *Gallia*: non magis sanè, quam pro *Gallia* propterea *Germaniam* potuerint dicere. Quanto justius Rheno dederit cognomen Iberi sive Gallici, si Galli, & subinde, & pluribus locis, utramque tenuerint Rheni ripam! De quo audiamus Cæsarem in VI. de bello Gallico: *Fuit ante tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent;* Ac subjungit deinde, ut Tectosages, Gallica gens, coloniam duxerint in Hercyniam silvam. Similiter Tacitus de Germania: *Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Julius tradit, eoq; credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quaq; gens evaluerat, occuparet, permutaretq; sedes.* Inde subdit de Bojis, gente item Gallica, quæ & ipsa (nisi malis de eadem gente loqui Tacitum, quod sanè verisimilius) Herciniam commigravit in silvam, locoque Bojohæmi, sive Bojemi nomen fecit: quod & retinuit, postquam Maroboduus, Bojis pulsis, in eum transtulit populares suos Marcomannos; de quo Strabo lib. VII. & Vellejus lib. II. Livius quoque lib. V. narrat, ut Biturigum rex Ambigatus sororis suæ filios Bellovesum, ac Sigovesum, in eandem miserit sylvam. Atque ex istis, & aliis, quæ poteram adferre, dubium non est quin Galli sæpe utramque obsederint Rheni ripam: tantoque justius is fluvius *Iber* sive *Gallicus* fuerit nuncupatus.

De Gallorum Diis non est, quòd magnopere laboremus, si nulla iis religio erat: ut sensisse videtur M. Tullius in reliquiis orationis pro M. Fontejo, ubi *Gallos* ait *ab religione remotos.* Ac postea his eos exagitat verbis: *An vero istas nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini? quæ tantum à cæterarum gentium more ac naturâ dissentiunt, quod cætera pro religionibus suis bella suscipiunt, istæ contra omnium religiones; illa in bellis gerendis ab Diis immortalibus*

pacem

pacem ac veniam petunt; ista cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt. Objicit deinde, quod templum Apollonis Delphici oppugnarint, & Jovem Capitolinum obsederint: quod etiam homines sacrificent vivos. *Siquando*, inquit, *aliquo metu adducti, deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant: Ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui eos Deos immortales arbitrentur hominum scelere, & sanguine, facile posse placari?* Sed, sic cùm scribit Tullius, caussæ suæ inservit, ad elevandam Gallorum fidem, qui contra M. Fontejum testimonium dicebant. Tullio igitur Tullium opponimus, qui in primo de Divinat. scribit de Deiotoro, Gallorum in Asia rege, NIHIL *nunquam nisi auspicato egisse*. Ac ne à Græcis illud hausisse existimes, Justinus ex Trogo ait in XXIV. *Augurandi studio Galli præter cæteros callent*: sive, ut Bongarsius maluit, *clarent*. Illustre etiam est quod Livius l. XXV. cap. XLVI. narrat de C. Fabio Dorsone, qui Gabino ritu cinctus, sacra manibus gerens, ex capitolio à Gallis obsesso. Quirinalem in collem per medias hostium stationes ivit, statumque ibi sacrificium fecit, ac nullam vim intentantibus Gallis, sospes inde in capitolium rediit. Unde ibidem Livius: *seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis cujus haut quaquã negligentes*. Nempe non ista, quæ Cicero adducit, ostendunt, nullum Gallis fuisse Deorum metum, sed potius magnum: quippe qui, ad pacem Deorum impetrandam, nec sanguini parcerent humano. Sic cultum illum impium interpretatus est Julius Cæsar, cui omnium optimè perspecti erant mores Gallorum, Verba ejus sunt ista in VI. de bello Gallico: *Natio est Gallorum omnium admodum dedita religionibus. atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur; non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Pluraque ibidem in hanc mentem reperies. Mirum verò, sic in Gallis exagitari ἀνθρωποθυσίαν * à Tullio: quæ à Cananæis & Phœnicibus cœpta, Græciam, Africam, ac totum penè terrarum orbem fuerit pervagata. Quam rem fusé tractat Porphyrius in secundo de abstinentia ab animalibus, è nostris item Clemens Alex. adhortatione ad Gentes: & ex his, atque aliis, Eusebius in IV. præparationis Evangelicæ cap. XVI. Unde Plinius lib. XXX cap. 1. *Ista toto mundo consensere, quamquam discordi, & sibi ignoto.* Mirum quoque, Tullio non venisse in mentem, Jovem, Apollinem, & Cabiros, quandoque hostias exegisse humanas: de quo ex Myrsilo Lesbio Dionysius Antiquitatum Rom. lib. 1. & ex eo Eusebius libro memorato. Mirum quoque, non cogitasse eum, tempus fuisse, cum Latini †; ipsique Romani, his sacrificiis gauderent. Notum enim, quanto in pretio fuerit Romanis (ut Ovidius primo de Arte appellat,)

——suburbana templum Nemorale Dianæ.

Hoc est, Dianæ Arcinæ. Cujus simulachrum è Taurica Chersonneso, ubi

* *hominum immolationẽ.*

† *Tertullianus in Apologetico c. 9. Minucius in Octavio, Lactantius l. 1. cap 21. Athanasius orat. contra gentes pap 21. edit. Commel. imo & è gentilibus Porphyrius apud Eusebium l. 4 Præparat. Evangel c. 16.*

ubi hospites illi immolabantur, Ariciam allatum fuit: ubi, usque dum illud Spartam translatum: servi sacrificabantur: ut Hyginus refert fab. CCLXI. & qui eum exscripsit, Servius in illud II. Æn.

Sanguine placâstis ventos, & virgine cæsâ.

Imò anno etiam Urbis IↃXXVII. M. Valerio Messalla, & L. Apustio Fullone coss. Pontificum, ac Xvirûm auctoritate, Gallum & Gallam, Græcum & Græcam, ferali sacrificio, ad averruncandum malum, defoderunt vivos in foro boario. Cujus rei testes Plutarchus in Marcello, & Zonaras in II. Annal, ut Augustinum, Orosium, & alios mittam. Quin anno demum IↃCLVII. Cornelio Lentulo, & Licinio Crasso coss. *Senatusconsultum factum est, ne homo immolaretur, palamq; in illud tempus sacra prodigiosa celebrata*, ut refert Plinius lib. XXX. cap. I. Atque, ut ibem ait, *Non satis æstimari potest, quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandi verò etiam saluberrimum.* Honesta quidem Plinii oratio: non tamen, ut ille ait, prorsus hunc morem sustulere. Nam ludi etiam gladiatorii postea instituti; ut sic sanguine Deus placaretur humano: quemadmodum est apud Tertullianum Apolog. cap. IX. Minucium in Octavio, Lactantium lib. I. cap. XXI. Ac ne solos adferam nostros, Capitolini est in vita Maximi & Balbini: *Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato specie pugnarum se Nemesis, id est, vis quædam Fortunæ, satiaret.* Ausonius idyll. XXVI.

Et gladiatores funebria prœlia notum
Decertâsse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat, extremo cùm jam sub mense Decembri
Falcigerum placant sanguine cœlicolam.

Ubi non Nemesin, ut est apud Capitolinum, sed Saturnum ait sanguine placari humano: quod tamen alii tribuunt Marti, & Dianæ. His enim sacros fuisse ludos gladiatorios, apud Tertullianum legas libro de Spectaculis.

Apud Gallos, ut ab Romanis ad hos redeam, humanis litabant hostiis Teutati, Heso, Tarani. Unde Lucanus lib. I.

Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensq; feris altaribus Hesus,
Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ,

Quorum priores duos etiam junxit Lactantius lib I. cap. XXI. *Galli Hesum, atq; Teutatem, humano cruore placabant.* Mirum, non addidisse Taranim. Nam cum ista Lactantius scriberet, planè ob oculos censeo habuisse allatum Lucani locum. Ex Diis hisce Teutates videtur Mercurius. quod ex eo etiam colligo, quia apud Livium lib. XXVI. legitur, tumulum juxta Cartha-

Carthaginem Novam fuisse repertum, qui *Mercurii Teutatis* vocaretur. Nam Hispanis, Gallis, & Celtarum aliis, multa in cultu divino communia fuerunt. Mercurio autem mactari à Gallis homines solere, indicat etiam Tertullianus in Apologetico cap. IX. *Major ætas apud Gallos prosecatur.* Et Minucius in Octavio: *Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas, hostias cædere.* Nisi non concinnè minus malis, *Humanas inhumanos hostias cædere.* Hesus, videtur Mars: hunc enim Galli, ut est apud Cæsarem in VI. de bello Gall. *bella regere arbitrantur.* Unde & illi, ut ibidem legere est, *cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent.* Taranis verò, sive Tharanis, ipse videtur Jupiter, qui & Sueonibus *Thor* dictus: unde M. Adamus Bremensis de Sueonibus ait: *Thor, inquiunt, præsidet in aëre: qui tonitrus, & fulmina; ventos, imbresque, serena, & fruges, gubernat.* Posteaque: *Thor cum sceptro Jovem exprimere videtur.* Qui verò per Mercurium, Martem, nec minus Jovem, intelligi hic debeant, proximo meliùs libro explicabitur.

Atque hæc de numinum illis, quibus humanis litaretur victimis. Cujusmodi sacrificiis Druidæ semper intererant: quemadmodum refert gravissimus testis Strabo lib. IV. Atque ibidem hæc de ratione ejus sacrificii inter alia addit: Καὶ κατετόξευόν τινας, καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς· καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλου ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία καὶ ἀνθρώπους ὡλοκαύτουν. *Quosdam in sacris configebant sagittis, vel in crucem agebant, vel exstructo fœni colosso, lignoque defixo, pecudes, & omnis generis animantia, ac homines totos, comburebant.* Deque eodem sic Diodorus lib. V. Τοὺς κακούργους κατὰ πενταετηρίδα φυλάξαντες, ἀνασκολοπίζουσι τοῖς θεοῖς, καὶ μετ᾽ ἄλλων ἀπαρχῶν καθαγίζουσι πυρὰς παμμεγέθεις κατασκευάζοντες. *Noxios quinquennio servatos, sudibus adfixos, Diis sacrificant, cumque aliis primitiis super ingentes pyras immolant.*

Ob hæc imprimis sacrificia religionem Druidarum Augustus Cæsar civibus interdixit: Tiberius urbe sustulit: Claudius in Gallus ipsis abolevit; saltem, quantum in se fuit. De Tiberio sic Plinius lib XXX. cap. I. *Gallias utique possedit, & quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Cæsaris principatus sustulit Druidas eorum, & hoc genus vatum medicorumque.* Quem locum de Galliis ipsis perperam multi interpretantur, cùm de Urbe solùm sit capiendus. De Claudio autem testis nobis Aurelius Victor Schotti in Claudio: *Denique bonis auctoribus compressa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum famosæ superstitiones* Imo ante eum Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει. Uti & de eodem, ac insimul Augusto, Tranquillus in Claudio c. XXV, *Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.* Sed abolere penitus voluit, non potuit. Itaque

apud

apud posteriores etiam scriptores de durante hac superstitione legas, non in Britannia modo hostili, sed Gallia ipsa: ut liquet è Lampridii Alexandro, Vopisci Aureliano, nec non Taciti vita; Eusebio item, qui conqueritur de sacris istis in IV. Præparat. Evangel. & incerto Theodosiani, ut videtur, ævi scriptore in Querulo sive Aulularia: ubi sub robore ab iis capitales ait ferri sentias.

Unde *Druidarum* vocabulum sit, non convenit. Receptior opinio est, sic dictos à δρῦς, hoc est *quercus*: idque ob illa Plinii verba lib. XVI. c. XLIII. *Nihil habent Druidæ (ita suos appellant magos) visco, & arbore, in qua gignatur (si modo sit robur) sacratius. Iam per se roborũ eligunt lucos: nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt: ut inde appellati quoq, interpretatione Græca possint Druidæ videri.* Satis verisimilis hæc foret sententia, si Druidas accepissent Galli à Massiliensibus, illi à Phocæensibus. Sed ignoti erant Græcis Druidæ: ut omnino origo quærenda sit Celtica. Præsertim cum Gallos è Britannia accepisse eos, à veteribus creditum sit. Cæsar l. VI. belli Gallici. *Disciplina* (Druidarum) *in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur.* Ac firmat Tacitus in XIV. Annalium ubi narrat, ut Suetonio Paullino Monam, insulam Britannicam, ingresso, acriter sit pugnatum, Druidis sedulo animantibus suos: *præsidium posthac*, inquit, *impositũ victis excisi luci, sævis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras, & hominũ fibris consulere Deos, fas habebant.* Quamobrem non dubium est, quin origo ejus vocabuli peti debeat è lingua Celtica: qualis & Britannica, ac Gallica vetus. Britannis verò, uti & Germanis, *Dru*, fides, pro quo alii **trou** dicunt. Unde, & Deus veteribus Germanis *Drutin*, sive *Trudin*: ut videre est ex Othfridi Evangelio. Itaque *Drutin* signet *divinus*, aut *fidelis*. Utraque vox sacerdotibus conveniens.

Præter Mercurium, Martem, Jovem, quibus homines immolatos diximus, coluere Galli etiam Apollinem; ut ait Marcellinus lib. XVI. Ipsi *Belenum* dixere; uti ministros ejus *Pateras*. Testis Ausonius Carm. in Professores Burdigal. Vide & Pithœum lib. I. Subsec. cap. IV. & in primis quæ fusè dicimus lib. proximi cap. XVII.

Qui verò Apollinem colerent, nihil mirum, si etiam venerati sint Dianam. Quod de Asiaticis Gallis satis est apertum. Nam Dianæ sacerdos fuit Camma, uxor Sinati, Gallorum Asiaticorum tetrarchæ, de qua Plutarchus libro de feminarum virtutibus, & Polyænus Strategem. lib. VIII.

Adhæc Gallis cultus Dis: à quo & se natos Druidæ dicebant, teste Cæsare *: non quidem quia olim Gallia argento & metallis abundarit, quam rationem adducit Forcatulus †: sed quia Dis sive Pluto est Terra; ubi (ut Varro ait in IV. de L.L.) *omnia oriuntur, omnia aboriuntur.* Unde & Lachesis

* *l. 6. de bello Gall.*

† *l. 1. de Gallorum imper. & philos.*

Lachesis sic compellat Plutonem apud Claudianum in primo de R.P.

--Quicquid ubique
Gignit materies, hoc te donante creatur,
Debeturque tibi.

[r] Idcirco primus quoque homo *Adam* dictus ab אדמה, *Adama*; quod terram signat. Itidem Arabibus sive Ismaelitis terra est *Al-mahad:* nempe ex Hebræo אדמה *Adamah:* ubi, si literas trajeceris, habes מאהד, *mahad*, quod idem notat. Græci quoque, Javani posteri, ex *Adam* fecere Ἀδὴν. Nihil mirum igitur, si Gallorum philosophi, qui hominem ex humo esse, & in humum scirent redire, progenitos se dicerent ex Dite, sive, ut Græci loquuntur, Ἀδῃ, ut Hebræi, *Adama*, hoc est, terra, communi omnium parente, omniumque receptaculo.

Sed quæcunque hactenus de Diis Gallorum diximus, magis pertinent ad partes naturæ. Nec sanè arbitror, Druidis Deos fuisse animales. Ut qui animas quidem putarint esse immortales, sed nullâ viventium curâ tangi: sive μετεμψύχωσιν statuerint, ut voluit Diodorus: sive ex eorum mente *—Regit idem spiritus artus*
Orbe alio: ut Lucanus ait in primo. Unde, ut mox subjungit, *—ruendi*
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis: & ignavum est reditura parcere vitæ.

Quod Druidarum dogma quasdam esse reliquias censeo traditionis à primis Noachidis acceptæ de corporum resurrectione, & altera vita.

Post Phocæensium tamen in Gallias adventum, verisimile est, etiam Deos quosdam animales admissos: Herculem imprimis, quem ex Hispaniis per Gallias venisse in Italiam, recepta erat opinio. Ut videre est ex Dionysio lib. I. Antiq. Rom. Diodoro lib. IV; imò & Apollodoro lib. IV. Sed apud eum perperam Λιβύην* pro Λιγύην‡ editum, librarii fortè errore. Etsi & Tzetzem, atque alios, id videam secutos; ut dubitem, an non sic vulgo creditum sit. Contrà tamen Ammianus Marcellinus in XV ait, Herculem per Gallias isse in Hispanias. Utcunque est, per eas iter fecisse, convenit. Atque ita etiam Cornelius Nepos in Annibalis vita, Silius lib. III. Plinius lib. III. cap. XVII. & XX. & Justinus lib. XXIV; qui ait, eam *rem illi virtutis admirationem, & immortalitatis fidem dedisse.* Et sanè quâ parte transisse credebatur, divino cultum honore, indicat locus ille Petronii Arbitri in Satyrico:

Alpibus aereis, ubi Grajo nomine vulsæ
Adscendunt rupes, nec se patiuntur adiri,
Est locus Herculeis aris sacer.

* *Libyam.*
‡ *Liguriam.*

Livius tamen lib. v. ubi de Gallorum agit transgressu, Herculeum hunc transitum fabulis accenset. Et sanè, quod à Thebano id censent factum, ipse etiam fabulis prorsus annumerem. Verùm Herculis Monœci portus, atque alia, arguere videntur, heroa alium, quem Herculis nomine dignati sint, per Alpes iter fecisse. Et Herculis ista per Gallias transgressio etiam firmari videtur fabula de pugna ejus inter Rhodanum & Massiliam adversus Neptuni filios; de qua Mela lib. II. cap. V. Etsi multum vetus hæc narratiuncula ex falso trahat. Ut quod Neptuni ait filios, eosque appellat Albiona, & Bergiona, vocabulis linguâ Celticâ impositis. Nam *Bergion* est à **Berg**, quod montem notat. *Albion* ab *Alb*, sive *Alp*, unde *Alpes*: quo significabantur Celticâ linguâ montes alti: ut tradunt Servius in III. Georg. & X. Æn. & exinde Isidorus lib. XIV. Orig. cap. VIII. Hodie tamen ejusce significationis nullum superesse vestigium arbitror in lingua Celtica: nisi fortè placeat eorum conjectura, qui putant, *Alp*, unde *Alpes*, esse contractum ex **Al-op**: quod ad verbum sonat *planè sursum*. Herculei cultus etiam indicium habemus in agro Bataviæ Herculano, qui vulgo, **Land van Arkel**. Uti & in Zelandia: ubi anno CIↃ IↃ XIV, pago Walachriæ, qui Westcapellæ nomen habet, vetus repertus est lapis, inscriptus HERCULI MAGUSANO.

Etiam Gallis celebratus Hercules cognomento Ογμιος: sed is, censeo, fuerit potius eloquentiæ symbolum, quam Deus animalis. Eleganter de eo Lucianus ‡: qui à sacerdote Gallico, puta Druidarum uno, se accepisse ait, Gallis non Mercurium, sed Herculem, eloquentiæ præsidem putari: atque hanc ejus rei causam esse, quod nihil Hercule fuerit fortius; cumque geminum sit humanæ potentiæ instrumentum, robur corporis, & facundia sermonis; ex Celtarum opinione, τὸν Ἡρακλέα λόγῳ τὰ πάντα ἐξεργάσασθαι σοφὸν γενόμενον, καὶ πειθοῖ τὰ πλεῖστα βιάσασθαι· *Herculem omnia, quæ egit, oratione effecisse: quippe virum sapientem, & persuadendo plurimos subegisse.* Nec mirum sanè sic de Hercule Gallico sensisse, quando, ut B. Hieronymus ait adversus Vigilantium, *Gallia viris semper fortissimis, & eloquentissimis, abundavit*: imo, ut tanto vetustior Porcius Cato in Originibus * tradidit; *pleraque Gallia duas res industriosissimè persecuta, rem militarem, & argutè loqui.*

‡ *in Hercule Gallico.*

* *apud Charisium ex secundo Originum.*

Etiam divinus honos in Galliis habitus nonnullis, quos non Herculis quidem, attamen Herculeæ prolis nomine dignarentur. Talis in Gallia Narbonensi Nemausus: quem pro Deo tutelari coluere Nemausenses. Fit hujus in antiquis ejus urbis dedicationibus mentio. In una est, DEO SILVANO, ET LIBERO PATRI, ET NEMAUSO. In alia: DEO NEM... Ubi NEMAUSO sine dubio fuit. Nemausus iste Herculis progenies, & urbis conditor habebatur. Stephanus: Νέμαυσος πόλις τῆς Γα-

λίας,

λίας. ἀπὸ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, ὡς Παρθένιος. *Nemausus, urbs Italiæ, à Nemauso Heraclida, secundum Parthenium.* Parthenius ille temporibus claruit Cæsaris Augusti †.

† Suidas.

CAPUT XXXVI.

Britannicam gentem Gallicæ priscæ propaginem imprimis videri. Herculis in Danmoniis promuntorium. Nec tamen inde colligi debere, Herculem fuisse in Britanniis. Figmentum Iosephi Iscani de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentia sua honorarint. Poetæ hujus ætas, & patria. Britanniam Trojanis temporibus, imò plurimis post seculis, fuisse Romanis, ac Græcis, incognitam. Utrum Ulysses in Caledonia aram exstruxerit. Becani opinio refellitur de Britannica ara Elissa, Iavanis filii. Geada sive Geda, numen veterum Britannorum.

NUnc è Galliis Britannicas petamus insulas: præsertim quando non aliunde primi etiam Britanniæ incolæ venisse eas in sedes videantur. Quod juxta mecum agnoscet, qui cogitet, ab Oriente reliquum in orbem genus venisse humanum; nec aliunde, quàm ab ultimis Gallicarum gentiũ Morinis è portu Iccio, sive Gessoriaco malis, breviorem esse trajectum. Antiquis etiã temporibus magna utriusque gentis in moribus similitudo. Tacitum * audiamus: *Proximi*, inquit, *Gallis, & similes sunt.* Et mox: *In universum æstimanti Gallos, vicinum solum occupasse credibile est.* Ac deinde: *Sermo haut multũ diversus; in deposcendis periculis eadẽ audacia; & ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ Britanni præferunt; ut quos nondum longa pax emollierit, Nã Gallos quoq; in bellis floruisse, accepimus: mox segnitia cũ otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim victis evenit: cæteri manent, quales Galli fuerunt.* Imprimis verò in considerationem venit, quod de similitudine religionis ibidem ait: *Gallorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.* Sanè utrique genti erant Druidæ; Cæsare, & Tacito, testantibus. Utrique mos homines Diis immolare; quod de Gallis tradunt Cicero, & alii, antea adducti: de Britannis autem Plinius lib. XXX. cap. I. & Acron in Horat. lib. III. od. IV. Quare verisimile est, magnam partem in Britanniis quoque locum habuisse, quæ de Diis antea Gallicis diximus. Præter verò numina, quæ cum Gallis antiquis communia habuerunt, Romani, ubi insulam occuparunt, sua etiam induxerunt. Utraque hæc tam Celtica, quam Romana, Gildas, de Britanniæ excidio agens, appellat *portenta diabolica, penè numero Ægyptiaca vincentia: quorum*, inquit, *nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta mœnia, solito more rigentia, torvis vultibus intuemur.* In his numinibus fortasse etiam Hercules mereatur locum. Nec enim leve habiti illi honoris argumentum videtur *Herculis promuntorium*, Ptolemæo etiam memoratũ

* in vita Agricolæ.

 in Dum-

in Dumnoniis, sive Damnoniis potius. Atque eruditissimus Camdenus, in veteri sua Britannia, existimat, hodieque prisci hujus nominis vestigia esse, quod non solum promuntorium hoc dicatur *Herty-point*: sed vicinis etiam oppidis nomen sit *Herton*, & *Hertlond*. At perperam inde colligunt nonnulli, Herculem venisse in Britannias: quod disertim negat Diodorus Siculus in IV. ubi de Britannia agens inquit, Οὔτε γὰρ Διόνυσον οὔθ' Ἡρακλέα παρειλήφαμεν ἐστρατευμένον ἐπ' αὐτήν· *neque enim vel Liberum, vel Herculem, accepimus bellum ei intulisse*. Atque ut Hercules aliquis in ea fuisset; non is dicendus Thebanus, sed alius, bellica itidem laude illustris; eoque & Herculis nomine appellatus. Est enim id cognomen virorum fortium. Quare nec Thebano primùm hoc nomen fuit, sed *Alcides* prius dictus; à Pythia autem, cum consultum venisset oraculum, cognomentum *Herculis* accepit: ut ait Apollodorus lib. II. Itidem nec dubitandum, quin dux coloniæ Phœniciæ in Hispaniam, quem Gadibus sepultum ex Mela cognoscimus, prius aliud nomen habuerit, quàm *Hercules*. Et quo pacto Thebanus ille fuerit in Britannia, cum regio illa multis post bellum Trojanum seculis fuerit ignotissima: imò Romanis etiam tam fuerit incognita, ut ubi jam Cæsar in ea bellum gesserat, *alter orbis* haberetur & diceretur? Quod verò Josephus Iscanus, qui vulgò inscribitur Cornelius Nepos, in secundo poematis de bello Trojano, Britannos, quos reducis è Britannia Herculis comites putant, interfuisse ait nuptiis Telamonis ac Hesiones, id condonandum temporibus, quibus vixit. Claruit enim demum sub Joanne, Anglorum rege, anno Christi CIↃ CCX. Commentumque id est poetæ in honorem gentis suæ. Quippe Britannus ipse erat. Nec obstat, quod Burdigalensis fuisse archiepiscopus dicitur à Joanne Pitseo in illustribus Angliæ scriptoribus *. Nihil enim tale ex Lelando, & Guilhelmo Fastregico, Balæus †. Etiam in Burdigalensibus archiepiscopis de hoc apud Joannem Chenu ‡ silentium est: uti & in Chronico Burdigalensi Gabrielis Lurbei. Sed ut Burdigalensis fuerit archiepiscopus, non hoc impedit, quo minus fuerit Anglus, cùm iis temporibus penes Anglorum reges Aquitania fuerit. Quid multis? Josephus hic, ut Angli consentiunt, patriâ fuit Devoniensis; educatus apud Iscanos, sive Exonienses. Hinc ipse in primo dicti operis: —*Sine remigis usu*

Non nosset Memphis Romam, non Indus Iberum,
Non Scytha Cecropidem, non nostra Britannia Gallum.

* *ætat. 13.*
† *centur. tertia scriptorum Britann.*
‡ *in chronologica episcoporum Galliæ historia.*

Atque his, quæ adversus Herculis appulsum in Britanniam diximus etiam convellitur opinio de Vlyssis in eandem adventu: qui non aliis nititur, quàm illis Solini verbis cap. XXV. *Britannia octingentis & amplius millibus passuum longa porrigitur: ita ut eam in Caledonium usque angulum metiamur: in quo*

in quo recessu Vlyssem Caledoniæ appulsum manifestat ara Græcis literis inscripta voto. Si hoc esset, non sivisset id nos Homerus ignorare. Sed poeta is, ut dixi, nec fando audierat Britanniæ nomen: plurimisque post seculis ea Græcis juxta ac Romanis fuit ignota. Quod verò ad aram attinet, in dubium vocari possit, an non potius ea Vlyssi, quàm ab Vlysse, fuerit exstructa. Nam Trojanis heroibus sacrificari solere, exemplis compluribus antea † ostendimus. Et cui homines Græci, tempestate in has oras rejecti, potius vota fecerint ac sacra, quam Vlyssi: qui non ignarus malorum, quæ subeunt pelago errantes, facilius aliis heroibus misericordiâ tangeretur? Sed enim, ut demus, ab Vlysse ipso aram esse constitutam, quando id potius voluit Solinus: eone ara illa sit ab Vlysse Homerico? Quid impedit, quo minus aliquis multo recentior ejus nominis fuerit? Potuere etiam Græci principi suæ navigationis ob similitudinem cum Vlysse Homerico nomen dare Vlyssi. Et quid si eo lubentius hoc nomen aræ adscripserint, ut ὁμωνυμίᾳ vel fucum facerent, vel dubium saltem relinquerent lectorem? Horum quippiam, vel tale aliud, longè malim credere, quàm quod visum fuit Goropio Becano in secundo Hispanicorum. Arbitratur ille, *Vlyssis* hujus Britannici nomen esse ex *Elissa*: quem Javanis fuisse filium, docet nos Moses Genes. x, 4. Hunc enim in Britanniam, atque alios venisse Occidentis tractus. Quasi temporibus illis, quibus Noachi viveret pronepos, Græcis aræ literis inscriberentur. At ajunt, Græcas quidem fuisse literas, non item linguam: quomodo & Helvetios, ac Gallos, Græco usos charactere, ex Cæsare cognoscimus. Aliquid hoc pacto dicerent, si Elissæ hujus temporibus in usu fuissent literæ Græcorum, quæ post tempora demum Mosaica effictæ sunt è Phœniciis à Cadmo in Bœotiam inductis: ut ostendimus in primo de arte Grammatica cap. x. Præterea, quam ridiculum est putare, Cæsarum temporibus exstitisse aram in Caledonia, constitutam ab eo, qui Japheti esset nepos, Noë pronepos. Denique Javan, cujus filius Elissa, non Celtarum, in quibus etiam Britanni, parens fuit, sed Græcorum: ut tradunt Josephus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus. Imò LXX. loco non uno, pro *Javan* habent Ἑλλάδα*: uti Thargum Hierosolymit. *Macedonia*. Sanè ex יָוָן *Javan*, est Ἰων, unde *Jonia*.

† cap 21.

* Græciam.

Nunc paucis agamus de Geada, sive Geta: quem ex hominibus in Deorum esse numerum à veteribus relatum Britannis, testis nobis Cælius Sedulius; cui, ut homini Scoto, de gente vicinâ non temere est deroganda fides: præsertim scriptori sic satis antiquo: ut qui, si Gemblacensi credimus Sigeberto, temporibus vixerit Constantis & Constantii Imperatorum; vel saltem sub Theodosio juniore; ut jure maluerunt Tritthe-

mius, & Gyraldus: quippe qui opus suum Paschale scripserit ad Macedonium Abbatem, B. Hieronymi coætaneum:

Cum sua gentiles studeant figmenta poetæ
Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu,
Ridiculove Geta, seu qualibet arte canendi,
Sæva nefandarum renovent contagia rerum,
Et scelerum monimenta canant, rituque magistro
Plurima Niliacis tradant mendacia biblis:
Cur ego Davidis (pro *Davidis* forte *Davidicis* scripserat Sedulius) *adsuetus cantibus odas*
Chordarum resonare decem, sanctoque verenter
Stare choro, & placidis cœlestia psallere verbis,
Clara salutiferi taceam miracula Christi?

Eos versus adducit quoque Joannes Asserus, episcopus in Anglia Scyreburnensis, sive, ut postea dixere, Saresburiensis; qui annum circa nongentesimum vitam scripsit Aelfredi, Anglosaxonum regis: cujus genus, initio operis sui, ab hoc Geada sive Geta deducit. Nam Aelfredus ei vigesimus est ab Frithuvvulf. Post quem subjungit; *Qui fuit Fingodvvulf, qui fuit Geada; quem Getam jamdudum pagani pro Deo venerabantur.* Postea verò hunc Geada decimum fuisse à Noe persuadere nobis conatur.

CAPUT XXXVII.

Cur Germani sint habiti indigenæ. Priscos illos, & opicos Germanos, ex Cæsaris sententia, non alios agnovisse Deos, quam Solem, Lunam, & Vulcanum. Sed falli, qui inde colligant, eos credidisse mysterium Trinitatis. Ad opinionem hanc refellendam adducitur tum Peruanorum opinio de tribus summis Diis, Viracoche, quo mundi opifex signatur, Sole, & Tonitru: tum Ægyptiorum, quibus præcipui Deorum, Sol, Luna & Vulcanus. Nec solos, quos Cæsar putavit, Germanis fuisse Deos; sed præterea, tum Martem, & Herculem, quorum illum naturale, hunc animale numen videri; ut perperam pro eodem habeantur: tum etiam Mercurium, Deorum cum Marte præcipuum. In dubium vocatum, an rectè Romani Mercurium *reddiderint, qui Germanis* **Wodan** *fuit. Permutari VV, G V, & G. Unde dicantur* Galli, guerra, Germani, Dani, Codanus, **woonsdag**. *Dici non solum* Theuth; *sed etiam* Thot, & Thoyt, *vel* Thout. *Unde Deus nobis* **God** *vocetur.*

EX insulis Britannicis vela nunc fiant, ancorisque præcisis, Germania petatur. Quâ, ex veterum sententia, complectimur quicquid continetur Rheno, Danubio, Vistulâ, & mari Septentrionali. Vastissimæ hujus nationis Deos ab aliis derivare vix possumus, quia de coloniis eam in gentem

gentẽ antiquitus ductis, nulla exstiterit memoria: unde & Germani αὐτόχθονες sive *indigenæ* habebantur. Tacitus de mor. Germ. *Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hospitiis mixtos.* Quod mox pluribus exponit: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam ac sinceram, & tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur: unde habitus quoq; corporum quamquam in tanto numero, idem omnibus; truces & cærulei oculi, rutilæ, comæ, magna corpora, & tantum ad impetum valida.*

Fuere Germanis Dii, alii quidem naturales, animales alii. Hoc libro de animalibus sermo est nobis. Sed, ut in Hispanicis, Gallicis, Britannicis, fecimus; ita hic quoque addere quædam cogimur de naturalibus: ut magis pateat, quam cujusque crediderint numinis naturam.

De Diis illorum ita Cæsar in VI. belli Gallici: *Deorum numero eos solos ducunt, quos vident, Solem, Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.* Eruditissimus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ cap. XXIX. hinc colligebat (ut verba ipsius retineam) *priscos Germanos unum, verum, æternum Deum, in trinitate coluisse sub Solis, Lunæ, atque Ignis numinibus.* Equidem vellem, verum ut diceret, tum dogmatis causa, quod sanctè credo; tum gentis ergo, in qua primùm vitalem hausi aëra. Sed ipse obstat Cæsar, quando ait, Germanos non alios agnoscere Deos, quàm quos vident. Et profectò quid infirmius, quàm ex eo, quòd Germani tria statuerint numina, colligere eos agnovisse mysterium illud Trinitatis, quòd Catholica nos docet Ecclesia? Num & Peruani hoc credunt dogma? quibus, ut scribit Josephus à Costa lib. V. rerum Occidentalis Indiæ cap. IV. tres summi sunt Dii, Viracoche, Sol, & Tonitru. Hic multo verisimilius procederet commentum. Nam Viracoche est creator mundi. Sed Sol, & Tonitru, nihil ad sacrosanctam Trinitatem. Siquidem Sol non Λόγος est, Dei filius; sed ille Sol, qui sub aspectum cadit: Tonitru quoque, non profectò Spiritus Sanctus, sed concursus ille fulminis è nubibus erumpentis, & soni ex rupta nube maximi. Nec mirum, si post orbis architectum numina hæc maximi fecerint. Nam quid in æthere pulchrius, & admirabilius Sole? quid in aëre magis percellit homines, quam Fulmen, ac Tonitru? Hæc igitur causa est, cur Peruani opifici Deo, ut vocant, Viracochæ, addiderint Deos minores duos; velut advocatos, & intercessores apud Viracocham: quæ & Josephi à Costa sententia est. Ecquid hæc commune habent cum Ecclesiæ dogmate? Nec multò amplius pro adversa sententia religio Ægyptiorum facit. Quibus summi itidem tres Dii: atque hi iidem, qui Germanis: nempe Sol, Luna, & Vulcanus. Nam Vulcanus idem, ac Ignis Germanis, & Peruanis Fulmineus ignis cum tonitru.

nitru. Afferam de numinibus hisce verba Diodori Siculi lib. I. ubi postquam egerat de Sole, & Luna, ista subjungit: Τοὺς δ᾽ οὖν κατ᾽ Αἴγυπτον φασὶ ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεοὺς ἀϊδίους, τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. *Antiquissimos ajunt Ægypti incolas, suspicientes in cœlum, & non sine stupore ob naturā universi admiratos, existimasse, duos esse Deos sempiternos, & primos; Solem, & Lunam.* Hinc multa de utroque subjungit; inter alia autem, Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίστανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα. *Hos autem Deos mundū universum gubernare statuunt & nutrientes, augentes omnia.* Postea varia quidē numina recenset; sed principem & locum, & honorem, tribuit Vulcano. Sic enim paulò post subjungit: Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον Ἥφαιστον ὀνομάσαι, νομίσαντες μέγαν εἶναι θεὸν, καὶ πολλὰ συμβάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσίν τε καὶ τελείαν αὔξησιν· *Ignem autem per interpretationem nominare Vulcanum; & ipsum magnum esse Deum existimantes, qui multum conferat omnibus, tum ad generationem, tum ad exactum incrementum.* Quam hæc conveniunt cum eo, quod de Germanis dicit Cæsar, veneratos numina, quæ viderent? Dixeris, Cæsarem tradere, non alios à Germanis Deos agnosci: at alios præterea ab Ægyptiis cultos. Id parum præsentem ad rem facit. Sufficit enim, quòd Ægyptiis summa hæc numina fuerint: ut si illis designentur Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, per Deos cæteros intelligere angelos possis: ut qui in sacris etiam literis *Elohim* sive *Dii* nuncupentur. Verùm enimvero quis Sanctorum vel prophetarum, vel Apostolorum, vel etiam patrum, per Solis, Lunæ, Ignis cultum, venerationem potius creatoris, quàm creaturarum intellexit?

In isto etiam ob oculos iis caligo obstitit, quod à Cæsare, summo licet auctore, decepti, arbitrentur, tria solum numina fuisse Germanis. Quippe acutius ista perspexerunt, qui postea signarunt situm ac ritus Germaniæ: qualis Tacitus imprimis. Primum de Marte videamus: de quo nobilis ille Annalium scriptor lib. IV. ejusce operis: *Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent. Quæ ferocissimus è legatis in hunc modum protulit: Rediisse vos in corpus, nomenque Germaniæ, communibus Deis, sed præcipuo Deorum Marti, gratias agimus.* Idem in Germania sua ait, *Martem ab iis placari concessis animalibus.* Jornandes † verò de Gothis: *Martem semper asperrimâ placavere cultura, nam victimæ ejus mortes fuere captivorum.* Quid verò Martis nomine intellexerint, melius libro proximo disquiretur. Nam is destinatus Diis naturalibus; in quibus etiam Mars ille Germanorum.

† *de rebus Geticis cap. 15.*

At de Hercule, quem & ipsum coluere, secus censeo. Heroa enim fuisse, indicat Tacitus de mor. Germ. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque*

mumq; omnium virorum fortium ituri in prælia canunt. Nec tamen existimo, Herculem Germanicum Germanis etiam *Herculis* nomine vocatum: sed Germanicam appellationem Romani Romano sic nomine reddiderunt. Videbant nimirum, celebrari iis inclytæ fortitudinis heroa: qualis Græcis Hercules Thebanus, ac propterea dedêre nomen Herculis; etsi sine dubio longe alius esset ab Hercule, non Thebano modò, sed Tyrio etiam, atque Ægyptio, vel Libyco. Atque ex his simul liquet, cur Tacitus, aliquanto post verba superius producta, Martem, & Herculem, distinguat his verbis: *Herculem, ac Martem, concessis animalibus placant.* Nempe Hercules erat, ut eidem dicitur, *primus virorū fortium:* unde Germanis mos gesta ejus canere in prælium ituris, quò militem ejus accenderent exemplo. At Mars non ex Semideis, sive heroibus, vel Indigetibus diis erat: sed, ut loquitur Tacitus, *præcipuus Deorum*, Ut planè fugerit ratio eruditissimum virum *, cum Germanis Herculem putat eundem fuisse, ac Martem. Nec juvat eum Macrobius †, quando ait Pontificibus idem esse Herculis, ac Martis numen. Neque enim hoc intelligendum de Hercule heroë; sed Hercule æthereo: quorum ille ad veterem pertinet historiam; hic ad rerum naturam; quippe qui idem sit ac Sol. Amborum autem cultu sociato ac permixto, & Sol cultus cum heroë, & heros in Sole; ut plenius libro proximo explicabitur.

* *Antiq. German. lib. 1. cap. 28.*

† *lib. 1. Saturnal. cap. 19.*

Mercurium etiam Germani coluerunt; vel saltem numen aliquod, quod ipsi Wodan vocarint, teste Paulo Diacono *; Romani autem suâ linguâ *Mercurium* reddiderint. Equidem, quàm rectè id fecerint, ambigo: quia nihil video, unde colligam, Wodan apud Germanos, vel literaturæ, vel facundiæ, vel negotiationi, præfuisse. Ac potius cerno, unde fiat verisimile cum rei præfectum militari. Quippe apud Tacitum est in VI. Annal. *Ab Hermunduris diversam aciem Marti, ac Mercurio, sacratam.* Etiam similis in eo cultus, quod utrique victimas, imò & humanas mactarent hostias. De Marte ex Jornande antea vidimus. De Mercurio sic Tacitus lib. de Moribus Germ. *Deorum maximè Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoq; hostiis litare fas habent.* Operæ etiam est considerare, quod hic dicit, Mercurium ex Diis maximè coli. Ac apud eundem lib. IV. Histor. Tencteri Martem vocant præcipuum communium Germaniæ Deorum. Credo, in tam diversis Germaniæ populis, alii Martem, Mercurium alii, præcipuo habuerint loco. Quod si Germanicum Mercurium censere liceret ex illo Romanorum, qui ingeniorum erat præses: poteramus putare, sacrificasse ei Germanos, quando astu & strategemate fuissent superiores: Marti autem, si vicissent virtute, &, ut dicitur, Marte aperto. Sed tantum abest, Mercurium ut Germanicum ex Romano censendum putem: ut

* *lib. 1. de gestis Langobardorum cap 9. Item Godefrido Viterbiensi Chronici parte XVII.*

ne quidem arbitrer, eum, qui Germanis **Wodan**, rectè *Mercurium* reddi à Romanis. Quippe **Wodan** Germanis non est Deorum nuncius; eoque multo inferior, non Jove solum, sed cunctis Saturni liberis: verùm summus Deus, universi præses. Nam **Wodan**, sive **Woden**, est idem, ac *Guodan*, sive *Guode*; pro quo **Gode**, vel **God**, nunc dicimus. Quippe permutantur W, G V, & G. Quomodo hodieque scribimus, *VVilhelmus*, *Guilhelmus*, & *Gilelmus*. Imò & apud Annam Comnenam in Alexiados opere Γυλίελμος, Γιλιελμος & Γιλίελμος legas. Similia sunt *VValen*, *Gualen*, *Galen*. Hodie **Walen** obtinet. Sed à *Galen* Romani fecere *Galli*. Itidem ex **werren**, quod est *contendere*, *pugnare*, ut **weren**, *defendere*, est **werre** pro bello, sive **warre**, ut Angli pronunciant. Pro **werre** Galli *guerre*, Itali *guerra*: quod nec Latino in carmine refugit Baptista Mantuanus. Verùm Itali dicunt *gara*. Et ex *gara*, vel *gera*, & **man**, quod *virum* notat, est conflata vox *Germani*, quasi hominem dicas militarem. Simile igitur istis *VVodan*, *Guodan*, *Godan*: ex quo κατ' ἀποκοπὴν est **God**; κατ' ἀφαίρεσιν, *Dan*: unde *Dani* dicuntur, pari ratione ac à *Theuth*, *Teutones*. At ab integro *Godan*, sive *Codan*, est *Codanus* sinus: item *Gedanum*, quod aliter *Dantiscum*. Eruditissimus Belgarum sui temporis, Justus Lipsius, putabat, numen hoc non **Wodan** dictum, sed **Wonsda**: atque ita in notis ad Germaniam Taciti pro **Woda**, vel **Wodan**, legere apud Paulum Diaconum jubet: nempe quià non **wodesdag**; sed, cum N, **woonsdag** dicamus: tum quia Mercurius præfuerit lucro, quod Belgis **winst**, vel **wonst**. Nempe non cogitavit, à **Wodan**, vel **Woden**, esse **wodansdag**, vel **wodensdag**, unde κατὰ συγκοπὴν **woonsdag**. Nec Mercurius Germanicus præfuit lucro: nec à **wonst**, hoc est, *lucrum*, nomen habuit. Unde igitur? inquies. Dicam, quid mihi videatur. Ægyptii, quem Græci, & secuti eos Ægyptii, Mercurium interpretabantur, vocarunt Θεῦθ: ut sæpius vocatur Platoni in Phædro *, Ciceroni in tertio de Nat. Deorum est *Thoyth*: *Hinc* (Mercurium, inquit) *Ægyptii Thoyth appellant: eodemq; nomine anni primus mensis apud eos vocatur*. Sic editio Aldi senioris: nec longè abit, quæ est nepotis Aldi; ubi est *Thoit*. Illa quoque Roberti Stephani † cum editione Aldi senioris convenit: uti & Lambiniana: sed in ea ad latus annotatur, alios legere *Thouth*. Sed tanti aliis est Platonis auctoritas, ut, codicibus illis insuperhabitis, præferant apud Tullium *Theuth*. Nec diffitendum, non longè hinc multos abire codices: ut in quibus reperias *Theyn*, *Thear*, & *Their*: quod postremum in veteri reperio editione, annum quidem, ut primitus fiebat, dissimulante, sed quam facilè principem esse editionem agnoscas. In isto Tullianorum codicum dissensu, eo potissimum propendeo, ut *Thoyt*, vel *Thout*, scripserit Tullius. Movet meliorum è MSSis auctoritas.

* pag 274, edit, H St.

† an. 1543.

Movet

Movet item Eusebius Præparationis Evangelicæ lib.I.cap.IX. ubi legas: Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν. *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati*. Qui locus satis veterem Tullii lectionem confirmat; utcuncunque Xystus Betulejus, & apud Tullium *, ubi *Thoyth* legitur, & apud Lactantium †, ubi *Thoth* editum est, etiam ab Aldo, *Theuth* legere malit: sanè aliter quàm Thomasius, qui ad oram *Thoyth* reposuit. Porrò ab *Thoyt*, sive *Thout*, κατὰ μετάθεσιν est *Thuoth*: quæ pronunciatio durior. Germani igitur, qui litera W gaudent, T rejecto. fecere **Woth**, sive, terminatione addita, **Wothan**, vel **Wodan**, vel **Woden**, aut **Wode**. Ex **Wode** autem vel **Woth**, ut diximus, est **Guoth**, **Goth**, **God**, vel **Got**. Vulgaris quidem illa opinio est, **God**, sive **Got**, dici à **goet**, id est, *bonus*, quia Deus fons sit bonitatis. Sed contrà est, cùm, ut bonitas est à Deo, ita & à **God**, quod est *Deus*, sit **goed**, penè quasi dicas *divinus*. Benefaciendo enim reddimur Deo similes: unde proverbium, *Homo homini Deus*. Atque hanc sententiam confirmat, quod ut à *Thoyt*, sive *Thuoth*, est **Wod**, sive **God**: sic à *Theuth* sit θεὸς, & *Deus*, T in S converso: quæ facilè commutantur: ut apud Græcos γλῶσσα, γλῶττα; ὀρύσσω, ὀρύττω: apud Germanos, **das**, **dat**; **wasser**, **water**, & Latinis fluvius Germanicus *Isurgus*, *Iturgus*. Et, si ista non sufficiunt, similiter dixerunt Latini *pulsare*, & *pultare*: item Festo teste, *mersare*, *mertare*; *adgressus*, & *egressus*, quæ prius *adgrettus*, & *egrettus*. A τόσος quoque *tot*; ab ἅλσος, *saltus*; à σὺ Tarentino more τὺ; ab εἴκοσι Laconicum βείκατι, unde *viginti*; τίτυρος, *Tityrus*, à σίτυρος, quo *aries*, significatur, sive *vervex*, *sectarius*; ut ex Servio cognoscimus. Valde etiam, quæ dicebamus, firmantur derivatis à *Godan*, *Dan*, *Theuth*. Nam à *Godan*, insula Danica Melæ est *Codanonia*, quæ nunc **Zielant**; uti incolæ Ptolemæo *Codanones*, sinus etiam *Codanus* Melæ, Plinioque. Et quia à *Godan*, extrito O, est *Gdan*, unde *Dan*, hinc *Danis* nomen datum. Et affine Δὰν à Σδὰν, pro Ζὰν, sive Ζὴν: nam Ζ valet σδ. A *Teuth* vero Germanicum **Teutsche**; Latini *Teutoni*, vel *Teutones*: ac ab eodem Gallis *Teutates*. Nempe nationes Germanicæ à Deo, suâ quæque dialecto, nomen adsumserunt; quasi *populum Dei* dixeris: quod facere iis visum ad cultum Dei inculcandum suis, & simul ad terrorem injiciendum hostibus.

* *lib. 3 de Nat. Deor.*

† *lib 1, cap. 6.*

CAPUT XXXVIII.

Tuisto, Germanorum origo, Gomer videtur; sive ex Thogarma, sive ex Ascenes propagentur. Sed de Ascenes opinio rejecta, ac Ascenazim *potius esse minoris Asiæ gentes. Si Tuisto sit Germanorum parens, id non aliter esse capiendum, quam quia origo sit generis humani, Adamus puta: Mannũ autem, Noachũ videri. Nisi Thuisto potius sit ipse universi conditor, qui &* Theuth: *Mannus autem Adamus; qui &* Man, Men, Menis, Menas, Maneros. *Nec* Isenaco *ab Iside, nec* Hamburgo *ab Iove Hammone nomen datum esse. Isidem Germanicam videri aliam ab Ægyptia: nisi utraque Evam adumbrarint, quæ* Ischa *Mosi. Adanum Cilicum videri Adamum, & unde* Sari *appellatio, qui alter Adanorum conditor. Si Tacitum audimus, etiam Castorem & Pollucem cultos Germanis: sed Germanos potius gemino illo numine signasse Deum bonum, & malum, sive nigrum; qui &* Zeerneboch; *&, si plerisq; Tertulliani codd. standum,* Tibilenus. *Sed posse pro Castore & Polluce etiam par naturalium Deorum intelligi. Ex sententia Saxonis, & aliorum, etiam Danis, & Sueonibus, defunctos pro Diis cultos esse.*

PRæterea Germanis Deus fuit Thuisto. De quo Tacitus in Germania sua: *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terrâ editum, & filiũ Mannum, originem gentis conditoresq;.* Ubi, si eos intelligit, qui proxima sint Germanorum origo, Tuisto sit Gomer; Mannus autem vel Thogarma, vel Ascenez. Gomer ille Japheti filius fuit; ut est Genes. x, 3. Ab eo Germanos ducere originem, communis est sententia. Sed alii genus arcessunt ex Thogarma; quem Moses tertio inter Gomeri liberos loco recenset: & favet Chaldæus, Ezechielis cap. XXVII, 14; ubi de equis תוגרמה, *Thogarma*, reddidit de גרמניא, *Germania*. Alii verò genus repetunt ex Gomeri hujus primogenito, nomine Ascenez. Atque ita recentiores Judæi. Nam Hispaniam *Sepharad*, Galliam *Carphat*, Germaniam *Ascenazim* appellant. Et favere creditur Flavius Josephus lib. I. cap. VII. ubi vulgo quidem ‡ legas, Ἀσχανάζης Ἀσχανάζας ᾤκισεν· οἱ νῦν Ῥηγῖνες ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται· *Aschanazes condidit Aschanazas: qui nunc Rhegines* (sive Rhegini) *à Græcis appellantur.* Sed plerique, & in his Antonius Delrius *, pro Ῥηγῖνες (quales nulli Græcis cogniti, præter incolas Rhegii Julii, & Rhegii Lepidi) reponere jubent Γερμανοί: eo magis, quia parum verisimile videatur, Josephum silentio præteriturum fuisse parentem magnæ illius & populosæ Germaniæ, temporibus suis bello cum Romanis gesto celebratissimæ. Sed enim conjectura ista penitus eo concidit, quòd sic jam olim in Josepho lectum sit: ut constat ex Eusebio, & Hieronymo, atque hos exscribente Isidoro.

‡ *Nisi quod perperam in Frobeniana,* Ἀσχανάζης Ἀσχανάζας.

* *glossis in Genes. 10, 3.*

Quare.

Quare *Ascenazim* potius sint gentes minoris Asiæ, mari Ægeo propiores. Cui sententiæ favet Hierosolymitanus, idque ex Jerem. LI, 27. ubi Ascenes numeratur inter eos, qui auxilia Medis tulerunt. Atque idem, vel prope idem, censet Theodoretus. Ut qui *Ascenez* dicat prophetæ Jeremiæ esse gentem Mediæ vicinam. Quid hoc ad Germanos? Et opinionem eorum, qui in Asia collocant, multum juvat frequens in ea *Ascanii* nomen; præcipuè terris Ægeo mari magis vicinis. Ut inde etiam Ascanio, Æneæ filio, nomen esse videatur. Sed utcunque illud; Ascania Stephano est Troadis urbs: quam in Phrygia ponit Hesychius. Et ante Troadem Plinius Ascanias agnoscit insulas lib. IV, cap. XII. & lib. V. cap. XXXI. Item in Troade statuit Ascaniam lib. V. cap. XXXII. & Ascanium flumen, ibidem. Uti & Ascanium sinum prope Niceam, & Ascanium lacum. Quemadmodum & inter Phrygiam, & Mysiam, eum ponit Arrianus lib. I. de gestis Alexandri: qui locis iis, ac vicinis, saltem naturâ suâ ait concrescere. Quamobrem sic statuo, *Ascenazim* non esse Germanos ut cum Judæis plurimi censent: sed Troada, Phrygiam, Bithyniam, Æolidem, & tractus vicinos: nec alias, quàm hasce nationes, intelligi à propheta Jeremia.

Expendimus eorum sententiam, qui ab Gomero, ejusque filio Ascenez, Germanicam esse gentem conditam arbitrantur. Sed enim causæ nihil animadverto, cur apud Plinium necesse habeamus intelligere eos, qui proximi sunt ejus gentis parentes. Mihi videor in illis, quæ de Tuistone Deo terrâ edito, & Manno, ejus filio, scribit Tacitus, reliquias cernere doctrinæ veteris de Adamo, terra edito; ut is sit Tuisto: item de Noacho, trium filiorum parente. Subjungit enim Tacitus; *Manno tres filios adsignant.* Nec obstat, quòd Noachus sit decimus ab Adamo; Mannus autem Tuistonis filius dicatur: illius item filii tres fuerint, qui inter se Germaniam diviserint: unde & proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, cæteri Istævones vocentur. Siquidem, qui filium genuit, nepotem etiam, & omnem ejus genuisse posteritatem, censetur. Cujus rei compluria habemus exempla apud Matthæum Evang. cap. I. ac alibi in Scripturis passim. Porrò multi quidem sic fuerint Germanicæ gentis genitores: sed è tota eorum serie non alii memorari justius merentur Adamo, & Noacho. Quæ etsi ita sint, suspicor tamen, in Manno adumbrari nobis, non Noachum duntaxat, sed etiam Adamum: ut eosdem uno Saturni nomine signare gentes solent; quemadmodum superius ostendimus. Movet me, præter alia, *Manni* vocabulum. *Man* enim Germanis virum designat: quam vocem ex Asia attulere: unde Asiaticis, *Turcimani, Othomani, Solimani,* pluraque ejusmodi. *Manni* igitur nomen præcipuè con-

veniat Adamo. Ita Tuisto sit Deus ipse, Adami & Evæ conditor. Et fortasse ab eadem origine Romanorum *Mas* Germanorum 𝔪𝔞𝔫, Ægyptiorum *Men*, *Menis*, vel *Menas*: quem primum statuunt regum suorum, ut vidimus antea*: item, (quod propius ad 𝔐𝔞𝔫 accedit) *Maneros*: de quo Julius Pollux lib. IV. cap. VII. §. II. Αἰγυπτίοις μὲν ὁ Μανέρως γεωργίας εὑρετὴς, Μουσῶν μαθητής· *Ægyptiis Maneros est agriculturæ inventor, idemque Musarum discipulus.* Primus sanè agriculturam exercuit; primus quoque literas reperit, & docuit, Adamus. Itaque *Manni* nomen maximè conveniat Adamo: *Tuistonis* verò nomen Deo ipsi, Adami & Evæ conditori. Quomodo dictus quoque *Theuth*, & *Thoth*. Ab his verò non longè abit *Thuisto*: unde trajectis duabus literis *Thuitslo* ubi O solum Latina est terminatio: ut fortasse hinc sit 𝔗𝔲𝔦𝔱𝔰𝔠𝔥𝔢𝔫: quomodo à *Teuth*, itidem terminatione O addita, *Teuto*; inde *Teutones*: ut superius exposui.

* à cap. 27.

Post Tuistonem, & Mannum, venio ad Isidem: de qua sic Tacitus in Germaniâ suâ: *Pars Suevorum & Isidi sacrificat.* Quod si est, numen hoc fuerit à Græcis, Istri accolis; his verò ab Ægyptiis: qui Isidem in Deas retulere, quia cum triticum, & hordeum, sponte antea cresceret inter herbas, ne usus eorum esset cognitus; prima Isis eum monstrârit Ægyptiis; ut ex Diodoro antea diximus. Unde ipsa, apud Appulejum XI. Met. Eleusiniam Cererem, & Ægyptiam Isidem, prædicat eandem. Itaque & nonnulli ab Iside, oppidum Germaniæ *Isennacum* dici arbitrantur. Et eo id putant verisimilius, quia Isis sit Osiridis uxor; Osiris sit Mitsraim; is filius Cham, sive Ham: unde itidem vocari autumant *Hamburgum*, sive *Hammeburgum* potius. Ludovico enim primo literis Aquisgrani datis vocatur *Hammeburgek*. Sed quanto est credibilius *Isenaco* esse nomen à ferro, quod Germanis *iser*: *Hamburgi* autem vocabulum esse à Gambriviis, populo Germaniæ apud Tacitum libro de Germania, & Strabonem etiam in VII. nisi quod, cum Latinè sit Gambrivii, Græcè scribendum Γαμαβριούιοι, non, uti literulæ errore exaratum, Γαμαβρικιοι. Difficulter etiam possum in animum meum inducere, Germanos vetus Isidis numen, cujus sera adeo notitia Græcis & Romanis, accepisse ab Ægyptiis. Sed si in superstitione, tot seculis intermortuâ, nunc etiam conjecturis est locus: dixero, Germanis fuisse reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva: quorum ille Mannus sit, hæc Isis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ᾽ ἐξοχὴν, marem, commodius reddidissent suâ linguâ, quàm *mannum*? A *man* autem mulier dici potuit *manna*: sed non fuit hoc in usu Germanis. Ac fortasse ex longa traditione retinuerunt Hebræum *ischa*; quod apud Mosen, & veteri Latinorum linguâ *viram* sonat: unde apud Festum, *Vira Querquetulana*. Romani autem cum audirent Germa-

Germaniæ genti cultos Man, & *Ischa*; ut ex illo *Mannum*, ita ex hoc *Isidem* fecerint: quia non viderent, quod numen *Ischa*, quàm *Isis* esse posset. In quo quantopere falsi sint, ex iis videre est, quæ diximus. Nisi & Ægyptiis, ut Osiris Adamus, sic Eva Isis. Nec enim putandum, primorum parentum memoriam in Asia penitus intercidisse apud gentiles. Multa in contrarium obducere possem. Sed uno contentus nunc ero, quod occurrit. Adana antiqua Ciliciæ urbs erat condita à Syris, inque memoriam primi hominis *Adam* sive *Adama* appellata. Sed constat, Græcos non habere voces in M exeuntes, eoque pro Ἀδὰμ dixere Ἀδὰν, & terminatione additâ, Ἄδανος: unde urbs Ἄδανα. Ἄδανος iste, ut ait Stephanus, Cœli, Terræque filius erat. Quod nulli melius convenit, quàm Adamo nostro. Idem Stephanus ait, aliter dictum Saturnum, & Rheam. Puta, quia Saturnus est primus homo, & Rhea, omnium mater Eva. Hi, quia una erant caro, ut etiam loquitur Scriptura, eo uno nomine numineque comprehendebantur à Cilicibus: si rectè eorum mentem nobis exposuit Stephanus. Quo teste, idem quoque Ἅδης, qui fortasse Σάνδης, hoc est, Hercules. Nam hunc Indis *Sanden* vocatum, superius * ostendimus. Idemque Ἅδης sive Dis: nempe Adam è terra & in terram rediit; atque inde ei nomen: uti & Ἅδην quoque Græci dixere ex אדמה, Adama, *terra*; M itidem in N abeunte. Parque ratio in aliquot aliis gentium Diis, à Stephano memoratis: cujus causa est, quod ut in naturali Theologia præcipui Deorum ad Solem, & Lunam, referuntur: ita Dii animales potissimi pertineant, vel ad primos parentes; vel Noë, & conjugem; vel liberos horum, qui orbem inter se partiti fuere. Ac hinc etiam videmus, cur Adanus ille creditus fuerit Japetus, eodem teste. Sed quia sæpius jam Stephanum adduximus, ipsum potius audiamus: Ἄδανα, Κιλικίας πόλις, οὐδετέρως. ταύτην ᾤκισεν Ἄδανος καὶ Σάρος Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες· ἀφ' οὗ ἡ πόλις, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, Ἄδανα. τὸν δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες. ἔστι δὲ ὁ Ἄδανος γῆς καὶ οὐρανοῦ παῖς, καὶ Ὄστασος, καὶ Ἄνδης, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ Ἰάπετος, καὶ Ὄλυμβρος. ADANA, *Ciliciæ civitas, genere neutro. Hanc exstruxere Adanus, & Sarus, cum bellum gessissent adversus Tarsenses, sed succubuissent. Ac à duce quidem Adano urbs dicta est Adana: flumen autem, quod* COERANOS *dicitur, Sarum nominarunt. Est verè Adanus Cœli ac Terræ filius. Idemq; & Ostasus, & Andes, & Saturnus, & Rhea, & Japetus, & Olymbrus.* Ubi conspicimus, ut Cilices videri voluerint, Adanum, & Sarum, esse urbis suæ conditores. Nempe quia Adana ab omni hominum memoriâ fuisset, voluere videri esse opus primi hominis, sive Saturni, vel Adami. Quicum tamen non bellè convenit, quod Adanus, & Sarus, dicuntur victi fuisse à Tarsensibus. Ut convenientius fuerint dicturi, in honorem Adani, sive primi omnium parentis, sic urbem

* *cap. 22.*

urbem vocitatam. Dicitur autem & Sarus urbem ædificasse, ac honori ejus flumen, ad quod exstructa fuit, Sarum nominatum. *Sari* quidem appellatio optimè convenit tum Adamo, tanquam Deo tutelari, unde urbs dicta: tum conditori urbis; qui & ipse forsitan *Adam* dictus; quomodo ambiguitas vocabuli occasionem præbuerit Cilicibus natales suæ urbis referendi ad primum hominem, Cœli Terræque filium. Utrique competit appellatio שַׂר, sar, quod est, *dominus, princeps.* Unde & Abrahami uxor vocata שָׂרָה, Sara, hoc est, *domina.* Non vanam esse hanc conjecturam, arguit, quòd Stephanum audiimus dicentem, fluvium aliter vocatum Κοίρανον, hoc est, *dominum.* Nempe à Syris *Sarus*, à Græcis Κοίρανος vocabatur: quia Ciliciæ variis in locis Syri Græcique erant permixti. Siquidem, ut superius ostendimus, Syria antiquitus ad Pontum usque Euxinum extendebatur: unde & Cappadoces *Leucosyri* dicebantur.

Si Tacitum audimus, etiam Castor & Pollux culti sint Germanis. Sic enim ille libro de moribus Germaniæ: *Apud Naharvalos, antiquæ religionis locus ostenditur Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos interpretatione Romani Castorem, Pollucemque memorant.* Ubi non de nihilo est, quod INTERPRETATIONE dicat. Neque enim Germani habuere nomina *Castoris, & Pollucis.* Sed Romani, cùm persuasum haberent, colere se, quicquid Deorum esset: in cultu numinis barbarici considerabant, cui ex Diis suis is cultus maximè conveniret: atque inde hoc numen Jovem, aut Neptunum; illud Junonem, aut Cererem; aliud Herculem, aut Martem, & ita in cæteris, interpretabantur. Quamquam verò apud Diodorum etiam in IV. legere sit, Dioscuros à Celtis maris accolis, in quibus & plerique Germani, cultos esse: valde tamen metuo, ne de illo ratio fugerit Romanos pariter ac Græcos. Sane quàm minutum hoc argumentum, quod Germani duos Deos luci præsides, & quidem (Taciti verba sunt) *ut fratres, ut juvenes venerentur.* Nam quid si per duo hæc numina intellexerint Germani principium unum boni, alterum mali? quæ de duobus summis Diis opinio, vetustissimorum apud gentes Theologorum fuit, ac legislatorum: ut Plutarchus clarè ait libro de Iside & Osiride; fuséque à nobis superius * est declaratum, Idem Germanos putasse, saltem aliquas ejus nationes, eo mihi verisimilius fit, quia & Slavi, quorum pars bona cis Vistulam in Germania veteri, opinionem hanc amplexa fuit. Helmoldus lib. I. Chron. Slavorum cap. LIII. *Sub nomine Deorum, boni scilicet atq; mali, omnem prosperam fortunam à bono Deo, adversam à malo, dirigi profitentur. Ideo etiam malum Deum suâ linguâ Diabol, sive zeerneboch, id est, nigrum Deum appellant.* Sed *Zeernebcch* quidem sit à Slavis: at *diabol* sine dubio est ex *diabolus*; ut à Christianis hoc acceperint vocabulum. Nisi forte de diabolo ex glosse-

* *cap 5.*

glossemate in contextum irrepsit. Sane non habet Albertus Crantzius in Wandalia sua lib. III. cap. XXXVII. ubi Helmoldum ad verbum exscripsit, tacito auctore. Quem Slavi *Zeerneboch*, hunc Saxones antiqui, si audimus Fabricium* in Saxonia sua, vocant *Tybilenum*: imo, ut ait, hodieque sic malum dæmonem † nuncupant. Itaque nihil fortasse mutandum apud Tertullianum Apologetici cap. XXIV. ubi in multis codd. est: *Unicuiq. provinciæ & civitati suus est Deus, ut Syriæ Astarte, Arabiæ Disares, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cœlestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Alii tamen locum censent corruptum: ut Nicolaus Loensis Epiphyllid. lib. V. cap. XV. qui pro *Tibilenus* corrigit, *Deus Belenus*. Pithœus autem Subsec. lib. I. cap. IV. simpliciter legit *Norici Belenus*. Quod magis placet. Ut illud TI in *Tibelenus* sit ex repetito I I ex Norici. Nam T, & C, in veteribus MSSis, confundi solent; ut norunt, qui eos tractarunt. Sin minus placet, per numina, quæ Romani *Dioscuros* interpretabantur, bonum Deum, & *Zeerneboch* intelligi: quid si capiantur Dii illi, qui Romanis Cœlus, & Tellumo; puta Cœli, & Terræ Deus? Vel, quia Dioscuri isti à Diodoro Celtis maris accolis tribuuntur; quid si fuerint Romanorum Jupiter, & Neptunus? Fratres quippe hi, nec senescit eorum natura. Vel quid si frater sororque signentur, sive Cœlum & Terra, sive Sol, & Luna? Saltem non paullo hæc verisimiliora mihi videntur, quam ut reliquiæ fuerint doctrinæ de trinuno Deo; perque Castorem & Pollucem signati fuerint Λόγος, sive Verbum & Spiritus S. Quæ opinio fuit eruditi nostri amici in Germania antiqua lib. I. cap. XXX.

* *Lib. I. originum Saxonicarum.*

† *Interim vereor magnopere, ne deceptus sit Fabricius, ac* Tüfel *non ex* Tibilenus *sit; sed ex* διάβολος, *unde & Germanis* Teufel. *Belgis* Duyvel.

Ulysses etiam in Germania fuisse existimatus, & ararum honore cultus. Tacitus de moribus Germaniæ: *Cæterum & Ulyssem quidam opinantur longo illo, & fabuloso errore, in hunc Oceanum delatum, adiisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum, nominatumque ἀσκιπύργιον ‡. Aram quin etiam Ulyssi consecratam adjecto Laertis patris nomine, eodem loco olim repertam; monumentaque & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ, Rhætiaque, adhuc exstare: quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.* Verum nunquam Ulysses navigavit in Oceano, sive mari externo. Quod multis possim comprobare. Sed sola suffecerint, quæ adducit Brodæus Miscellaneorum lib. III. cap. IV. Cujus in sententiam pedibus nunc, quantum video, pene ab omnibus itur eruditis. Eoque & de Olysippone Lusitaniæ, ab Ulysse exstructa, prorsus repudiant: non minori sane jure, quàm circumspectiores Zelandicæ gentis, de Ulissinga sua ab Ulysse, ac Ziricea à Circe exstructa.

‡ *Assentio iis, qui vocem Græcanicam delent: ut quæ antecesserit. Nempe aliquis memoriæ ergo ad oram adscripserat, unde in contextum irrepsit.*

Ad veterem quoque Germaniam pertinent Dani, & Suenes, aliique populi Septentrionales: quorum Deos fuisse homines, ac tum in vitame-

ruisse honores, tum à morte pro Diis esse cultos, etiam agnoscit Saxo Grammaticus lib.VI. Hist. Dan. Audiamus loquentem: *Olim quidam magicæ artis imbuti, Thor videlicet, & Othinus, aliiq; complures, miranda præstigiarum machinatione callentes, obtentis simplicium animis, divinitatis sibi fastigium arrogare cœperunt. Quippe Norvagiam, Sueciam, ac Daniam, vanissimæ credulitatis* † *laqueis circumventas ad cultus sibi pendendi studium concitantes, præcipuo ludificationis suæ contagio resperserunt. Adeo namque fallacia eorum effectus percrebuit, ut in ipsis cæteri quandam numinum potentiam venerantes, eosq; deos vel deorum complices autumantes, veneficiorum auctoritati solennia vota dependerent, & errori sacrilego respectum sacris debitum exhiberent. Quo evenit, ut legitima feriarum series apud nos eorundem nominibus censeatur: cum ipsis Latinorum veteres, sive à Deorum suorum vocabulis, sive à septeno planetarum numero, nuncupationem singulatim adaptasse noscantur.* Plura de iis ibidem subjungit. Vide & Joannem Magnum, Gothorum, Sueonumque historiæ lib.I. cap.IX. X. & XI. & de vitis Pontificum Upsalensium lib.I.* Ex hujus verò temporis scriptoribus de istis Danorum Diis vide sis eruditissimum amicum nostrum, virum de literis optimè meritum, Isacium Pontanum in Glossario Priscogallico, Originibus Francicis, & lib.I. Hist. Danicæ.

† *Apud Ioannem Magnum, qui locum hunc. sed absque ulla Saxonis mentione, exscripsit,* pro credulitate, *perperam in Romana ipsa editione,* crudelitate *legas, lib.*I *historia Gothica c.* 10.

* *edit. Rom. pag.* 14.

CAPUT XXXIX.

In dubium revocatum, an à Sarmatis paganis præter Deos naturales, quorum nomina referuntur, etiam culti sint Dioscuri sub nominibus Leli, *&* Polelti. *Alexandri Magni, & Cæsaris Augusti ara ad Borysthenem. Aurea Vetula accolarum fluminis Oby. Zamolxis à Getis, quibus leges tulerat, pro Deo cultus. Orpheus geminus, Argonauta unus, alter poeta, qui proprio nomine Onomacritus; & amborum ætas; deque cultu Argonautæ locus Cononis. Temesius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. Plestorus, deus Thracum, cui sacrificatus Oeobazus. Helena, Veneris ministra, ab Epidamniis, vel Epidauriis, pro Dea est habita.*

POlonia partim ad Germaniam magnam, partim ad Sarmatiam pertinet. Incolæ his terris, ut rerum Polonicarum scriptores tradiderunt, coluere non Solem modo, & Lunam: sed etiam Pogwisd, sive Auram, Jessam sive Jovem, Lacton vel Lactonem, sive Plutonem, Niam sive Cererem, cujus celeberrimum Guesnæ templum fuit, Marzanam sive Venerem, Zievoniam, sive Dianam. Sed omnes isti fuere Polonis Dii naturales: quos venerati fuere usque ad annum Christi IↃCCCCLXV. quo Miesco, sive Mieczlaus rex sacris est initiatus Christianis. Ajunt verò & habuisse Deos animales, Castorem, & Pollucem: eos vocitatos Lelum, & Polelum:

Poletum: & cultus eorum supereffe vestigia hodieque in symposiis Polonicis; ubi vulgo *Lelus*, & *Poletus*, soleat inclamari. Sic præter alios Alexander Guaguinus in Sarmatia sua Europæa. Vellem autem rationem addidissent, cur Lelum, & Poletum, interpretati sint Dioscuros. Num quia Dii gemini, & affinia videantur vocabula, *Poletus*,& *Pollux*? Nunc verisimilius non occurrit. Sed quam frivola hæc sint, omnes vident. Quid si igitur dicamus, à priscis illis Sarmatis per Leli, & Poleti nomina intelligi potius solere, sive bonum, nigrumque Deum; sive Cœlum, & Tellurem; sive Jovem, & Neptunum: prout antea exponebamus numina illa Germaniæ, quæ Castorem & Pollucem fuisse, etiam Tacitus arbitrabatur? Sin verè Lelum, Poletumque, per Castorem, & Pollucem, explicuere: Sarmatæ, credo, eorum cultum acceperint à Græcis, Istri accolis. Quomodo & à Græcis fuit ara Alexandri M. ad Borysthenem: uti à Romanis illa, quæ ibidem constituta fuit Cæsari Augusto. Meminit utriusque Ammianus Marcellinus lib.XXII. *Deinde Borysthenes, à montibus oriens, Neurorum primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari præruptis undarum verticibus intimatur: cujus in marginibus nemorosis Borysthenes est civitas, & Cephalonesus, & aræ Alexandro Magno, Cæsarique Augusto sacratæ.*

Ad Oby fluvium coluere Auream Vetulam; sed difficile dictu, num ea symbolum fuerit Evæ, omnium nostri matris; an Telluris, quæ & ipsa antiqua omnium mater. De hoc numine sic Paulus Oderbornius in vita Joa. Basilidis, magni ducis Moscoviæ, *Obdorii ab Obbo amne nominantur; qui ex lacu Ctaisco ortus ab Oriente in Septentrionem labitur. His Vogulici, & Hungrii vicini, & Moschis subjecti sunt; à quibus Aurea Anus idolum sancte colitur; quod, oraculi Delphici instar, futura quærentibus respondere solet.* Item Adamus Clemens in Anglorum Navigatione ad Philippum Angliæ tum temporis regem, & Hispaniæ principem: *Tatarorum confinia tenent Moscovitæ idololatræ. Percelebre est illis idolum Aurea Vetula dictum. Siqua gravior calamitas gentem premit; veluti fames, bellum, vel pestis; idolum suum statim consulunt. quod hoc modo faciunt. Coram simulachro prostrati preces fundunt: mox tympanum in medio statuunt. Hoc forte lecti circumstant: argenteum bufonem tympano imponunt? dein bacillo concutitur tympanum. Ac cui circumjacentium circumstat bufo, protinus interficitur. Statim, nescio quibus idoli præstigiis, vitæ restitutus malorum causas exponit. Itaque placato idoli numine, non ita multo post publica calamitate liberantur.* Vide & Guaguinum Veronensem in Sarmatia Europæa*.

* *in descriptione Moscovia, cap. de Obdoria.*

E Sarmatia venio in Daciam, ac regionem Getarum: quorum legislator in Deos relatus. Homo Thrax apud Platonem in Charmide: Ζάμολξις

λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὤν. *Zamolxis ait noster rex, qui Deus est.* De eodem sic Laertius in Pythagora: εἶχε καὶ δοῦλον Ζάμολξιν, ᾧ Γέται θύουσι, Κρόνον νομίζοντες. ὥς φησιν Ἡρόδοτος. *Habuit & servum Zamolxin, cui Getæ sacrificant, Saturnum eum existimantes, ut ait Herodotus.* Respicit autem ea, quæ apud Herodotum legere est in Melpomene. Sed refert Herodotus, putare se Zamolxin multo fuisse antiquiorem Pythagora. De cultu sic quoque Jamblichus in vita Pythagoræ cap.xxx: Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας, καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους, μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς. *Cumque hæc Getas docuisset, eisque leges præscripsisset, Deorum apud eos habitus est maximus.* Vide & de eodem Strabonem lib.VII. & XVI. Lucianum in Deorum Concilio, Malchum sive Porphyrium in vita Pythagoræ, Origenem lib.II. & III. contra Celsum, Jornandem in Geticis, & Etymologici Magni auctorem in Ζάμολξιν; ubi variæ veterum de eo sententiæ afferuntur. Imò temporibus Augusti Cæsaris parum abfuit, quin eadem gens Getica divinos etiam honores tribueret Ceneo, homini præstigiatori, inque Ægypto divinandi artem edocto, atque oracula se dare simulanti; teste Strabone in VII.

A Getis in Thraciam me confero. Ubi eum ipsum Zamolxin cultum fuisse, tradit Lucianus in Jove Tragœdo: Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾷκες Ζαμόλξιδι, δραπέτῃ ἀνθρώπῳ ἐκ Σάμου. *Scythæ quidem acinaci sacrificant, & Thraces Zamolxidi, homini fugitivo ex Samo.* Etiam domo Thrax Orpheus; quem, uti & Musæum, relatum fuisse in numerum Deorum, docet Tertullianus de Anima cap.II. Intellige autem non Orpheum poetam, quem habemus, sed Argonautam: quod non apposuissem, nisi hos confudisset Pamelius ad locum Tertulliani memoratum. Sed duos illos jure distinxit vetus Apollonii scholiastes in primum Argonauticôn *. Argonauta vixit triginta circiter annis ante excidium Trojanum. Alter ille, vel potius Onomacritus, cujus pleraque sunt Orpheo tributa, claruit temporibus Hipparchi, & Hippiæ, filiorum Pisistrati: ut Tatianus etiam scripsit adversus Gentes. Illius igitur Threicii vatis nihil habemus: etsi ad ejus libros provocet Arnobius in quincto. Sed de hoc, & Musæo pariter, Linoque, plura diximus in primo operis nostri de re Poetica. De cultu Orphei ita Conon narratione XLV. apud Photium in bibliotheca: Λαβόντες οὖν (τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως) ἐπὶ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι· τέμενός τε αὐτῷ περιείρξαντες, ὃ τέως μὲν ἡρῷον ἦν, ὕστερον δ' ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. θυσίαις τε γὰρ, καὶ ὅσοις ἄλλοις θεοὶ τιμῶνται, γεραίρεται· ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον. *Accipientes igitur* (caput Orphei) *ingenti tumulo mandarunt, ac monumentum ei heroicum circumdederunt, postea autem obtinuit, ut esset delubrum. Sacrificiis enim, aliisque rebus, quibus Dii solent coli, & ipse honoratur. Feminis verò templum id omnino est inaccessum.* Præterea Thracibus cultus est Odrysus. Nempe quia conditor

* *vers.27.*

gentis

gentis, si non universæ, quod Thera potius sibi vindicat, saltem partis ejus. † pag. 8. Epiphanius lib. I. † ἔπειτα δὲ ἀκινάκην σέβουσιν οἵτε τῶν Σκυθῶν Σαυρόμαται, Ὀδρυσόν τε τῶν Θρᾳκῶν προπάτορα, ἐξ οὗ τὸ γένος κατάγεται Φρυγῶν, ὅθεν καὶ Θρᾷκες ἀπὸ τοῦ Θήρας ἐπίκλην τοῦ ἐν τῇ πυργοποιΐᾳ γεγενημένου καλοῦνται. *Tum acinacē Sarmatæ Scythici generis pro Deo colere cœperunt, ut & Odrysum, à quo Thraces oriundi, indidemque & Phrygum genus originem accepit: ex quo etiam accidit, ut à Thera, qui in illa turris ædificatione natus est, Thracum appellatio deducta sit.*

Etiam Abdera Thraciæ urbs: cujus fundamenta primus jecit Temesius Clazomenius: sed nihil fructus inde à Thracibus retulit; ut quem expulerint: sed postea eo coloniam duxere Teji; à quibus divinis est honoribus affectus. Herodotus in Clio: Ὑπὸ Τηΐων ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρως ἔχει. *A Tejis Abderorum urbe colitur, ut Deus.* Ubi heroici solum honoris meminit; sed is in conditoribus urbium divinus esse solet.

Erat & Thracibus Deus Plestorus: sed dubito, utrum naturalis, an animalis. Huic Persa Oeobazus sacrificatus. Herodotus lib. IX. Οἰόβαζον ἐκφεύγοντα ἐς τὴν Θρηΐκην, Θρήϊκες Ἀψίνθιοι λαβόντες, ἔθυσαν Πλειστώρῳ, ἐπιχωρίῳ θεῷ, τρόπῳ τῷ σφετέρῳ. *Oeobazum, fuga elapsum in Thraciam, Thraces Apsinthii exceptum Plestoro, Deo indigenæ, ritu suo immolaverunt.*

Hinc in Illyridem proficiscor: cujus pars Macedoniæ propior *Dalmatia* vocatur. In hac Epidaurii videntur Helenam coluisse; non illam à Paride raptam, sed aliam; de qua sic Ptolemæus Hephæstion novarum histor. lib. IV*: Ἡ διακονήσασα Ἀφροδίτῃ ἐν τῇ πρὸς Ἄδωνιν ὁμιλίᾳ, ἡ Ἐπιδαμνίου θυγάτηρ, ἣν Ἐπιδαύνιοι ἐν Ἀφροδίτης σχήματι τιμῶσι, χρήματα λιμώττουσιν ἐπιδιδοῦσαν. *Illa ministra Veneris in congressu cum Adonide, Epidamnii filia, & ab Epidauniis Veneris figura culta, divitias inhiantibus largiens.* * apud Photium cod. 190. Ubi dubitari possit, an non vel priori loco Ἐπιδαυνίου, vel posteriori Ἐπιδάμνιοι, legi debeat. Sane verisimile est, hanc Helenam filiam fuisse ejus, qui urbem sive Epidamni, sive Epidauri, condidisset. Sed Epidamnus est in Dalmatia duntaxat; aliterque *Dyrrachium* vocatur; Epidaurus autem triplex, una quidem in Dalmatia; at duæ præterea in Peloponneso; una ad sinum Saronicum, altera ad Argolicum.

CAPUT XL.

Diomedis Ætoli nemus, ac templum, juxta ostium Timavi. Eidem delubrum in insulis Adriæ, quæ Diomedis dicuntur. Metabus Metapontinis Deus, item Pythagoras: Sybaritis autem semicaper puer: Sardis Hercules Thebanus, sive Alcides, & cum eo Iolaus; item Hercules Libycus, sive Maceris, cum Sardo; unde Sardis nomen. Etruscis quoq; cultus Hercules. Quis Tages iste fuerit, qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur: & cur sacra ejus dicta Acherontia. *Marsis in veneratione Circe, vel Medea, nomine* Angitiæ, *ab angui-*

anguibus imposito, Minturnensium Dea Marica. quæ eadem ac Circe: item culta hæc Circeiis. Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint.

AB Illyride læti jam Italiam prospicimus: unde, Istria relicta, proxima se offert Venetia. Ubi ad ostium Timavi Diomedis nemus, ac templum fuit. Strabo libro quinto: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τῆς Ἀδρίας ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον. *In ipso Adriatici sinus intimo recessu Timavum est, Diomedis templum memorabile.* Paullo verò post subdit, Diomedi apud Venetos sacrificari equum album. In Picena etiam regione pro numine Diomedes fuit. Scylax Caryandensis in Periplo. μετὰ δὲ Δαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικά. καὶ πόλις ἐν αὐτῷ Ἀγκὼν ἐστί. τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ἱερὸν ἐστιν αὐτοῦ. *Post Daunitas gens est Umbrorum: inq; ea est Ancon urbs. Hæc verò gens colit Diomedem, cum ille benefecit: ac ibidem ejus est fanum.*

Sunt & ex adverso Marucinorum, ac Pelignorum, insulæ quinque Diomedeæ; ubi itidem cultus est Diomedes. Theophrastus lib. IV. Hist. Plant. cap. VII. Ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερόν· σπανίαν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ. *Platanum ajunt non esse in Adria, præterquam circa Diomedis delubrum: raram autem esse in Italia universa.* Plinius lib. X. cap. XLIV. *Diomedeæ aves uno in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo, atque delubro, contra Apuliæ oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Græcis tantum adulantur, miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes, ademque eam quotidie pleno gutture madentibus pennis perluunt, atque purificant: unde origo fabulæ, Diomedis socios in earum effigies mutatos.* De eodem sic Augustinus lib. VIII. de Civit. Dei cap. XVI. *Diomedem fecerunt Deum; quem, pœna divinitus irrogata, perhibent ad suos non revertisse: ejusque socios in volucres fuisse conversos. Quin etiam templum ejus esse ajunt in insula Diomedea, non longè à monte Gargano, qui est in Apulia: & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites, tam mirabili obsequio, ut rostrum aqua impleant, & adspergant: & eo si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solum quietas esse, verum & supervolare: si autem alienigenas viderint, subvolare, & capita eorum tam gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare.* Intelligenda verò hæc quæ diximus, de Diomede, non Thrace illo, hospites suos objicere equis solito: sed Ætoliæ rege, celebrato tantopere ab Homero, præcipue Iliad. E. Hic enim, cum ob adulterium uxoris reverti domum nollet, in Italiæ loca varia concessit, inque Apulia consedit: ubi Argyrippam sive Argos Hippium, sive Arpos (uti & in Hirpinis Beneventum, & Equum Tuticum) condidit.

Sed, dum Diomedi insistimus, prætervecti sumus Marsos. Ne retro cursum legere cogamur, postea de iis dicam. Nunc loca adibimus Apuliæ proxima. Qualia Lucanorum, & Brutiorum. In Lucania est Metapontum: cujus incolæ coluerunt Metabum, ut bis conditorem. Hinc ἡρῷον τοῦ Μετάβου, *sacellum Metabi*, apud Strabonem legas in VI.

Etiam Metapontinis Deus habitus est Pythagoras. Justinus lib. XX. *Pythagoras cum annos XX. Crotone egisset: Metapontum migravit, ibique decessit: cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent.* Laertius tamen paullo aliter lib. VIII. Μεταποντῖνοι γε μὴν τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ, Δήμητρος ἱερὸν ἐκάλουν· τὸν στενωπὸν δὲ, μουσεῖον, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπαῖς ἱστορίαις· *Metapontini illius domum Cereris delubrum vocabant, vicumq; Museum: ut ait Phavorinus in omnimoda historia.*

In Lucanis sunt Sybaritæ. Hi in Deos retulere puerum eruribus hircinis, tanquam Sylvanum quendam. Natus is erat ex caprario Crathide, & capra; quam cum flagitiose deperiret Crathis, in somno est interfectus ab hirco, rivali suo. Vide de impuro hoc amore, ac numine, Ælianum lib. VI. de animal. cap. XLII.

Sed

Sed tædiosum fortasse sit, ita per omnes ire Italiæ regiones: utcumque ex singulis pauca decerpantur. Ad vetus igitur Latium festino; quo Romam revertamur, unde per Tiberinum ostium jamdiu solvimus. Ab meridie ejus est mare Tyrrhenum sive inferum: in quo, sed ex adverso magis Liguriæ, sunt Corsica, & Sardinia. In hac cultus Hercules, & cum eo Jolaus unde Sardi montani, qui & Diagebrenses, prius fuere Jolaënses vocati; secundum Strabonem in v. Ubi & addit, eum in hanc insulam adduxisse quosdam filiorum Herculis. Etiam refert Diodorus in v. campos Sardiniæ amœnissimos *Ioleos* dici ab Iolao, cumque natum fuisse ex fratre Herculis. De honoribus Iolao habitis, ut cui festum *Iolaia* statuerint, sic Pausanias scribit in Phocicis: ἔστι δὲ οὖν καὶ κατ' ἐμὲ ἔτι χωρία τε Ἰολάια ἐν Σαρδοῖ, καὶ Ἰόλαος παρὰ τῶν οἰκητόρων ἔχει τιμάς. *Etiam ætate mea in Sardinia sunt loca dicta Iolaia, honoresque ab incolis habentur Iolao.* Præterea hoc festum Thebis fuit. Scholiastes Pindari Isthm. od. IV. Μυρσίνης στεφάνοις ἐν Θήβαις στεφανοῦνται, οἱ νικῶντες τὰ Ἰολάια *Qui Thebis vicisset in festo Iolai, corona myrtea coronabatur.* Aliter verò Ἡράκλεια vocabatur, quasi dicas, *Herculea.* Testis idem Scholiastes Olymp. od. VII. & Isthm. od. I. Ex his colligat aliquis, Thebanum fuisse Herculem, quem cum Iolao coluerint Sardi. Nec de Græcis repugno, qui in insulam hanc concesserint. At iis, qui ex Africa venissent, venerationi fuit non Thebanus Hercules cum Iolao; sed Libycus cum Sardo. Hercules iste nomine vero *Maceris* dictus fuit; filius ejus *Sardus*, qui coloniam in insulam hanc duxit; unde *Sardinia* est vocata. Pausanias in Phocicis: Ἑλλήνων οἱ κατ' ἐμπορίαν ἐσπλέοντες Ἰχνοῦσαν ἐκάλεσαν, ὅτι τὸ σχῆμα τῇ νήσῳ κατ' ἴχνος μάλιστα ἐστιν ἀνθρώπου ...... πρῶτοι δὲ διαβῆναι λέγονται ναυσὶν ἐς τὴν νῆσον Λίβυες. Ἡγεμὼν δὲ τοῖς Λίβυσιν ἦν Σάρδος ὁ Μακήριδος, Ἡρακλέους ἐπονομασθέντος ὑπὸ Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων ..... καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Σάρδου τούτου μετέβαλεν ἡ νῆσος. Οὐ μέν τοι τούς γε αὐτόχθονας ἐξέβαλεν ὁ τῶν Λιβύων στόλος. Σύνοικοι δὲ ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐπελθόντες ἀνάγκῃ μᾶλλον, ἢ ἀπὸ εὐνοίας, ἐδέχθησαν. *Græci mercatores, qui eo adnavigabant, Ichnusam vocavere, quod isti insulæ figura est humano vestigio proxima. Primi autem in eam insulam navibus trajecisse feruntur Libyes: quibus ductor fuit Sardus, Maceridis illius, qui Hercules cognominabatur ab Ægyptiis, atque Afris, filius. Insulaq; hæc à Sardo nomen mutavit. Non tamen inquilinos depulit Afrorum classis: sed à Sardiniensibus decretum est, necessitate magis, quàm benevolentia, una ut advenæ cohabitarent.* Idem firmat Silius Italicus lib. XII:

> *Insula fluctisono circumvallata profundo*
> *Castigatur aquis, compressaq; gurgite terras*
> *Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ.*
> *Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis:*

Mox

Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.

Solinus c.x. *Nihil attinet dicere, ut Sardus Hercule, & Norax Mercurio procreati, cum alter ab Libya, alter ab usq; Tartesso Hispaniæ, in hosce fines permeassent, à Sardo terra, à Norace Noræ oppido nomen datum.* Isidorus lib.xiv.Orig. cap.vi. *Sardus, Hercule procreatus, cum magna multitudine è Libya profectus, Sardiniam occupavit; & ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.* Hujus fanum apud Ptolemæum, Σαρδοπάτορος ἱερὸν, q.d. Sardipatris, sive Sardi patris.

Ab occasu veteris Latii est Etruria: ubi inter Deos cæteros magno itidē in honore Hercules fuit. Hujus fanum ad portum Labronis erat, qui hodie *Liburnus.* Meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCULIS legas in via à Vadis Volaterranis ducenti. Etiam infra Lucam Ἡρακλέους ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemæum; qui illud statuit inter Feroniæ lucum, & Pisas. Magna etiam in veneratione Etruscis Tages; vix tamen, ut Deus videatur. De eo Festus: *Tages nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam haruspicii dedisse* XII. *populis Etruriæ.* Fuse de eo M. Tullius lib.II. Divinat. Inter alia: *Tages,* inquit, *dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repente, & eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia.* Narrat deinde, quomodo ab eo Etrusci didicerint aruspicinam. Postea hæc sic impugnat: *Deum dicam an hominem? Si Deum, cur se contra naturā in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucē adspiceret? Quid? idem nonne poterat Deus hominibus disciplinam superiore è loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit; quonam modo potuit terra oppressus vivere? Unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse.* Meminere & Tagis hujus Ovid. lib.xv. Met. Lucanus lib.I. Censorinus de die Natali, Ammianus Marcell. lib.XVII. & XXI. Mart. Capella lib.VI. Isidorus lib.VIII. Orig.cap. IX. Cæterum vel hoc de Tage fabula est, quæ origenem trahere potuit ab Adamo, Terræ filio, à quo primum edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer ejuscemodi è terra exstitit, à quo Lucumones Etrusci disciplinam extipicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit cœlitus descendere, quod majorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de causa etiam sacra ejus dicebantur *Acherontia.* Unde Servius in illud. x. Æn.

Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.

Sciendum, ait, *secundum haruspicinæ libros, & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri.*

Ab

Ab ſeptentrione priſcis Latinis fuere Marſi. Hi coluere Angiciam: de qua ſic Julius Solinus cap. VIII. C. *Cælius Æeta tres filias: Anguiciam, Medeam, & Circen, dicit fuiſſe: Circen Circæos inſediſſe montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem: Anguiciam vicina Fucino occupaviſſe; ibiq; ſalubri ſcientia adverſus morbos reſiſtentem, cū deſiſſet* (Salmaſius *dediſſet*) *hominem vivere, deam habitam: Medeam ab Jaſone Buthroti ſepultam, filiumq; ejus Marſis imperaſſe.* Sed valde in his abit ab aliis ſive Solinus, ſive C. Cælius. Nam multò plures Circen, quam *Deam ſævam* Maro vocat VII. Æn. non Æetæ filiam, ſed Solis; Medeæ non ſororem, ſed amitam, dicunt: ut Homerus Il. κ. Heſiod. Θεογον. Orpheus in Argonaut. Apollon. Argon. lib. III. Anguicia autem ſi filia Æetæ fuit, diverſa à Medea, potius ſit Chalciope. Ovid. epiſt. Helenes; ubi de Medea ſermo,

> *Non erat Æetes ad quem deſpecta rediret,*
> *Non Ipſea parens, Chalciopeque ſoror.*

Silius ἁπλῶς dicit prolem Aetæ; ut inde, quæ filiarum fuerit, haut liqueat. Sic enim ille lib. VIII:

> *Æetæ prolem Anguiciam mala gramina primam*
> *Monſtraviſſe ferunt, tactuque domare venena.*

Sed profectò Anguicia non alia, quàm Medea. Unde gloſſ. vett. à Salmaſio laudatæ: *Angicia*, Μήδεια. Eſt ex gloſſis Philoxeno tributis. Doctiſſimus Rigaltius notis ad Artemidorum legit, Μήδεα, inguina ſed omninò recta eſt lectio vulgaris. Idem docet Servius in illud VII. Æn.

> --- *Neque enim juvere in vulnera cantus*
> *Somniferi, & Marſis quæſita in montibus herba.*
> *Te nemus Angiciæ, vitreâ te Fucinus undâ.*
> *Te liquidi flevere lacus.*

Medea, inquit, *quando, relictis Colchis, Iaſonē ſecuta eſt, dicitur ad Italiā perveniſſe: & ibi populos quoſdā, circa ingentem lacū habitantes, qui Marrubii appellabantur, docuit remedia contra ſerpentes. Hi ergo populi Medeam Angiciā appellarunt ab eo, quod ejus cantus ſerpentes angerent.* Verùm de etymo fallitur. Quanto enim veriſimilius, ſic dici ab *anguibus*, in quos ſuam exerceret poteſtatem: quorum etiam in venenis ſive pharmacis uſus. Ut à *patre, patricius*; à *latere, latericius*; à *crate*; *craticius*. ſic ab *angue, anguicius*. Quod verò Latinis, *Anguicia*, id Græcè eſſet ἐχιδναῖα. Quippe ἔχις, *anguis*. Imo ex illo eſt hoc Latinum, N inſerto; ut à θίγω, *tango*; à πτίσσω, *pinſo*; à ῥυκάνη, *runcina*; à δασύς, *denſus*, & trecentis id genus. Videtur & ab *angue, anguia* vocata. Nam apud Vibium Sequeſtrum legas: *Anguia, vel Anguicia, Lucania.* Niſi *Anguina* priori loco reſcribendum: vel etiam *Angicia*. Nam C, G, & Q, facilè commutantur. Atque id occaſionem erroris præbuerit Servio, ab *angendo* deducenti.

Ab Oriente est Latium novum: ubi ager Pometinus, & Campanis proximi Aurunci. Auruncorum oppidum Minturnæ. Prope hoc fuit templum Maricæ: quod à Minturnensibus religiosissimè cultum, testis est Strabo in v. Fuit Marica Latini regis uxor ex Fauno. Maro Æn. VII.

---Rex arva Latinus, & urbeis
Iam senior longâ placidus in pace regebat.
Hunc Fauno, & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus.

Ubi sic Servius: *Est Marica, dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.* Postea subjungit. *Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere: cujus fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum;* Ναὸν τῆς Ἀφροδίτης. *Sanè Hesiodus* Latinū Circes, & Vlyssis, filium dicit: quod & Virgilius † tangit dicendo, Solis avi specimen.* Hesiodum, ac Maronem, sequitur Lactantius lib. I. cap. XXI. *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Circe Marica.*

* in Theogonia
† 12. Æn.

Auruncos excipit ad occasum Pomptinus ager, sive Pometinus, sic à civitate Suessa Pometia, Volscorum urbe, nuncupatus. In hoc Circejum promontorium, & oppidum Circeji, à Tarquinio Superbo conditum. Nomen à Circe, ante memoratâ, quæ hic habitasse fertur; ut tradit Theophrastus in Historia plantarum lib. V. cap. IX. & lib. IX. cap. XV. Apollonius Argonaut. lib. III. & ibidem scholiastes, Dionys. Halicarn. lib. IV. item Diodorus Siculus lib. IV. Virgilius Æn. VII. Mela lib. II. cap. IV. Solinus cap. XXIV. Nonnus Dionysiacon lib. XXXVII. Isacius Tzetzes in Lycophronē. Fani Circes juxta Circeios meminit Strabo lib. V. Ciceronis quoque est in III. de Nat. Deorum: *Quamquam Circen quoque Circeienses nostri religiosissimè colunt.*

In Latio veteri sunt inter alios Rutuli; quorum princeps civitas Ardea fuit. Horum propriè Dii Pilumnus, & Picumnus; ille Turni avus, hic avunculus, aut patruus magnus. Quamquam alii hos Dioscuros esse tradiderint. Meminit Pilumni Maro in IX.

---Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.

Ubi sic Servius: *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & dii. Horum Picumnus usum stercorandorū invenit agrorū, unde & Sterquilinius* (vel *Sterculius*) *dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam Pilum dictum est.* Sic locum hunc censeo corrigendum. Idem Maro in X: *---Et patriâ Turnum consistere terrâ;*
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

Quem in locum Servius inter alia annotavit: *Pilumnus idem Sterculus: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est.* Ubi pro *Sterculus* malim *Sterculius.* Ut & apud Plinium lib. XVII. cap. IX. *Fimi plures*

pluris differentia: ipsa res antiqua. Item apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitasse traditur: divulgasse vero Hercules in Italia qua regi suo Stercuto, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit. Fuerit igitur Pilumnus ex priscis Italis; qui invenerit artem, tum pinsendi sive tundendi frumenta, tum stercorandi agros. A posteriori dictus sit *Stercutius*, vel ut in aliis est libris, *Sterculius*. A priori autem *Pilumnus*: nempe à *pilum*; ut à *picus*, Picumnus; ab *auctu*, *auctumnus*; à *verto* *Vertumnus*. *Pilum* verò est id instrumentum, quo quid in mortario tunditur: contractum ex *pistillum*; ut ab *ala*, *axilla*; à *maxilla*, *mala*; à *vexillum*, *velum*; à *paxillus*, *palus*: etsi contrarium vulgò statuant; quando ex integris faciunt diminutiva. *Pilumnus* igitur ex eo, quia docuerit pili usum in frugibus tundendis: quod Latinis *pinsere*, prius *pisere*, ἀπὸ τοῦ πτίσσειν. Pomponius, Atellanarum poeta:

Neque molis molui, neve pilis pinsui.

Ita legendus senarius ille, apud Diomedem, ne versus claudicet: non, ut in vulgatis, *neque pilis*, Præterea verò Pilumnus, & Picumnus, tum connubiis præfecti, tum tutelæ puerorum. Quibus probandis Nonius Marcellus insignem hunc Varronis adducit locum, ex secundo de Vita populi Romani: *Natus si erat vitalis, sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: ac diis conjugalibus, Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur* Etiam apud Servium legas ad allatum antea Maronis locum ex x. Æn. *Va*[illegible] *num, & Picumnum, infantium Deos esse ait; eisque pro puerpera lectum in atrio stern*[illegible] *ploretur, an vitalis sit, qui natus est.* Nam *vitalis*, non *utilis*, legi hoc loco oportere, indicant verba Varronis jam ex Nonio allata. Subjungit deinde Servius: *Piso, ait, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantia.* Ubi intelligendus L. Calpurnius Piso, vetustus Annalium scriptor, Tullio, Varroni, Dionysio, Plinio, Gellio, Censorino, & aliis memoratus. Sed de etymo potius Servio assensero. Interim ex his colligimus, Pilumnuum non docuisse duntaxat stercorandi, frugesque pinsendi modum; sed etiam quædam, quæ ad connubia, & infantiam, pertinerent. Antium etiam fuisse in Rutulorum solo videtur. Prope quod oppidum in littore fanum Æsculapii fuit: ut testes sunt Livius lib. XLIII. Sextus Aurelius, vel quisquis autor est, libri de viris illustribus, quem aliqui Plinio, Suetonio alii tribuerunt. Imò & Ovidius lib. XV. Met. fab. L. quamquam pro *Antium* ibi in codd. nonnullis *Anxur*, *Auron*, vel *Anchon* legas.

De cæteris Rutulorum Diis, in quibus Venilia * etiam fuit; item aliorum veteris Latii populorum, nihil ultra addam: quia fere vel Dii fuere naturales, de quibus posthac dicendum; vel animales, sed ante expositi nobis, cùm de Romanis numinibus tractaremus. Accedit, quod exeuntibus ab Rutulis in conspectu sit vetus Roma; quam, quasi longam post perigrinationem, lubens animo conspicio, lætus saluto, atque id, (si gentilium fas verbis) cum Erinna poetria:

* *Virgil.* 10. *Æn. & ibid. Servius uti & ad* 6. 7. *&* 12. *librum.*

Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγάτηρ Ἄρηος
Χρυσεομίτρα, δαΐφρων ἄνασσα.

Martis ô salve mihi gnata Roma,
Provida, & mitrâ Regina refulgens
Aureâ.

Vel Christiano potius ritu, salve, iterumque salve, (verbis B.Hieronymi* utar) *Urbs potens, urbs domina, urbs Apostoli voce laudata.*

* *lib 2. adversus Iovin.*

CAPUT XLI.

Refelluntur, qui animas colunt, ut Deos; quandoq; etiam eas, quarum impietas, dum in terris agerent, ne quidem fugerit cultores suos. Hujusmodi cultum etiam beatis Martyribus attributum: uti à Rugianis, qui pro Deo habuerunt S. Vitum, Diocletianea ætatis martyrem. Cujusmodi discrimen statuerit Plato inter cultum Dei & Naturæ; item Deos, & heroas: eique occurritur, quòd diceret, non colere se heroas, tanquam summâ præditos potestate, sed ut medios inter Deos, & homines. De Abrahamo patriarcha culto ab Cæsare Alexan-[...] vero: de Marcellina Gnostica, incensis colente B. Paulum. Cur uni Deo conveniat sacrificii honos. Quo sensu sacrificiis dicantur expiari peccata: & analogia inter effectum temporalem victimarum Veteris Testamenti, & spiritualem sacrificii Jesu Christi. Ubi loci vulgo, præcipueque à philosophis, constitutæ olim sint animæ heroum.

HUc delati considerabimus, quid de cultu defunctorum statuere conveniat. Ubi duo spectamus, quales sint, qui coluntur, & quales habeantur à colentibus. Eorum, qui coluntur, alii fuere inimici Dei, eoque jam pœnas subeunt æternas; alii amici fuerunt in terris, beatamque nunc vitam degunt in cœlis. Utrique autem vel coluntur, ut Dii; vel ut mediatores inter Deos ac homines. Primum de iis videbimus, qui animam ipsam habeant pro numine. Quorum errorem contra Fortunatum refellit B. Augustinus, his verbis: *Aliud esse Deum, aliud esse animam. Deum esse inviolabilem incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam verò videmus & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quòd anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere.* Et postea: *Aliud est, qui fecit; aliud, quod fecit. Qui fecit, corruptibilis omnino esse non potest. Quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi, qui fecit.*

Quod si animæ non sint Dii; fateri etiam cogimur, nec coli eas, ut Deos, posse, sine maxima veri numinis offensa. Nam si reges indignarentur, aliquo honorem alteri regium exhibente, quàm regium: multò magis indigna-

dignabitur Deus, si divinus honor, ejusve pars, tribuatur non Deo. Ut de mortuis etiam habeat locum, quod de vivis ait Callisthenes apud Arrianum in IV; ubi cum diceret Anaxarchus, adorandum esse Alexandrum; contra eum contendit, alios esse honores divinos, alios heroicos; Diis templa exstrui, eosque adorari; heroës laudari, & statuis ornari. Postea subdit: Οὐδὲ Ἀλέξανδρον ἀναγχάσαι ἄν, εἰ τῶν ἰδιωτῶν τὶς εἰσποιοῖτο ταῖς βασιλικαῖς τιμαῖς χειροτονίᾳ ἢ ψήφῳ οὐ δικαίᾳ· πολὺ ἂν οὖν δικαιότερον τοὺς θεοὺς δυσχεραίνειν, ὅσοι ἄνθρωποι ἐς τὰς θείας τιμὰς, σφᾶς εἰσποιοῦσιν, ἢ πρὸς ἄλλων εἰσποιούμενοι ἀνέχονται· *Non pateretur Alexander, privatum aliquem regios honores, electione suffragiisq; illegitimis, usurpare. Multo itaq; justius Deos indignaturos, siquis mortalium divinos honores sibi arroget, aut ab aliis delatos sustineat.*

Cùm verò Deus graviter succenseat omnibus, qui alium, præter se unum, pro Deo venerantur: tum verò imprimis irascitur iis, qui in throno ejus constituunt veri numinis nescios, homines impios ac profanos. Quales colebantur à gentilibus innumeri. Ut Jupiter ille Phrygius sive Tantalus, raptu Ganymedis celebris: Venus Cypria, deliciæ Cinyræ regis: tot Cæsares Romani, atque impiralii, ab impiis in Deos relati. Quorum impietas sæpe nec cultores ipsos fugiebat: honorabant nihilominus, διὰ φόβον, προστάξαντος, *ob metum ejus qui præcepit*: ut Athanasius ait orat. contra gentes: ac pro exemplo adfert catamitum Hadriani Cæsaris Antinoum, quem venerati καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον οὐ σεμνὸν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεων· *gnari fuisse hominem, & quidem non sanctum, sed stupris plenum.*

Interea & gravis ac spissa committitur idololatria, si pro Deo colatur vir pius ac sanctus. Uti factum ab incolis Rugiæ, Suevici maris insulæ, numinis loco honorantibus S. Vitum: idque occasione hujuscemodi. S. Vitus circa annum trecentesimum, temporibus nempe Diocletiani, martyr obiit cum Modesto & Crescentia: quod paucis refertur in martyrologio Bedæ, Usuardi, Adonis, & Romano *: fuse autem deducitur apud Surium * in vita ejus ex MSSis expressa. Hujus corpus à Fulrado, abbate S. Dionysii, Româ sub Pipino Rege translatum fuit Parisios: ut Sigebertus in Chronicis annotavit ad annum DCCLVII. Anno autem DCCCXXXVI. sub imperatore Ludovico Pio, ut idem refert, reliquiæ Viti martyris à Parisiis *ad Corbeiã Saxoniæ translatæ: unde ipsi Franci testati sunt, quod ab illo tempore gloria Francorum ad Saxones translata sit.* Vide & Witichindũ lib. 1. gest. Saxon. Porro Rugiani, qui à Saxonibus, & Corbeiensibus imprimis, religionem hauserant Christianam, eorum exemplo summo in pretio habuere S. Vitum, templumque magnificum ab eo *Viti* vocitarunt. Postea redierunt ad religionem gentilem: sed sic ut persisterent in S. Viti cultu: imò in supremi eum numinis locum eveherent. Quam rem his verbis exponit

* 15. Iun.

Helmoldus in Annalibus Slavorum lib.1. cap. sexto: *Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur Rani sive Rugiani, & habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes idololatria. Pradicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt; ubi etiam oratorium fundaverunt, in honorem Domini ac salvatoris nostri Iesu Christi, & in commemorationem ‡ sancti Viti, qui est patronus Corveia. Postquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani à fide defecerunt; statim pulsis sacerdotibus, atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam sanctum Vitum, quem nos martyrem, ac servum Christi, confitemur, ipsi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec est aliqua barbaries sub cœlo, qua Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine sancti Viti gloriantur; cui etiam templum, ac simulachrum, amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Slavorum illic responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annua solutiones. Sed nec mercatoribus, qui fortè ad illas sedes appulerint patet ulla facultas vendendi, vel emendi; nisi prius de mercibus suis Deo ipsorum preciosa quaque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur. Flaminem suum non minus, quàm regem, venerantur.* Atq; iterum cap. LIII. *Inter multiformia Slavorum numina prapollet Zuante Vith *, Deus terra Rugianorum; utpote efficacior in responsis; cujus intuitu cateros quasi semideos astimabant. Vnde etiam in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consueverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant. Mira autem reverentia circa fani diligentiam affecti sunt. Nam neque juramentis facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur.* Similia habet lib. II. cap XII. uti & Albertus Crantzius Vandal. lib. III cap XXXVII. Verba non appono, quia Helmoldum exscripsit. Sed corruptè apud eum *statuas impensas;* pro *statutas:* extrema quoque verba sic apud eum leguntur: *Neque ambitum fani, neque ostia temerari, quavis immundicia patiuntur.* Etiam de hoc fuse admodum Saxo Grammaticus lib, XIV. Paucula solum describam: *Rugiani, quondam à Karolo Casare expugnati, sanctumque Vitum Corvegiensem, religiosa nece insignem, tributis colere jussi- defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt, instituto domi simulachro, quod sancti Viti vocabulo censuerunt. Ad cujus cultum, contemtis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes], domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Quamobrèm Vitum, veniente sui solennis tempore, eorum mœnia turbaturum, à quibus tam similem monstro figuram acceperit. Merito namque eum ab his injuriarum pœnas exigere debere, qui venerabilem ejus memoriam sacrilego cultu complexi fuerunt.* Alterum addam exemplum ex Sarmatiâ Europæâ, modò terminum illi non tam Tanaim, quàm obii fluvium, & Kitaialacum statuas. In hoc enim tractu est regio Permia: ubi divino honore cultus est Stephanus Episcopus: de quo sic Sigismundus L.B. in Herberstein in commentariis rerum Moscoviticarum: *Idioma* (in Permia) *propriũ habent; characteres item proprios; quos Stephanus Episcopus, qui eos, in fide Christi vacillantes, confirmat (nam antea adhuc in fide infantes Episcopum quendam idem attentantem excoriaverant) primus adinverit. Hic Stephanus postea Demetrio, Iohannis filio, imperante apud Ruthenos, in numerũ Deorum relatus est. Supersunt adhuc ex iis in sylvis passim plures idololatræ; quos monachi, & eremita eo proficiscentes non cessant ab errore, vanoq; cultu revocare.*

‡ *quomodo & cultum Christi ac sanctorum distinguit Greg Nyssenus orat. de S. Theodoro martyre:* Nos quidem, ô beate, coegimus tibi publicum conventum sacrum, inquam, martyribus addictum, & communem dominum adorantes, & tuorum certaminum victoriæ commemorationem peragentes. *Hinc* memorias martyrum *dixere, ut concilii Gangrensis can. 20. item Augustinus, atque alii.*

* *hoc est* sanctus Vitus: *uti nunc Polonice*, Svviety Wit.

Proximum est, ut de iis agamus, qui defunctorum animas venerantur ac honorant, non ut fontem ac principium boni; sed ut creaturas dignitate præstan-

præstantiores: quæ preces hominum deferant ad Deum, bonaque iis impetrent & procurent. Quo pacto & heroas in invocando spectabat Plato. Quod planius erit, si paucis ejus exposuero sententiam de diis & animalibus, & naturalibus. Quando ex sua philosophus is loqueretur sententia, non agnoscebat pro Diis æthera, aera, aquam, aut terram: quorum natura mysticè in Deorum genealogia aut gestis describitur. Interea, metu populi, ipse etiam Diis popularibus sub Apollinis, Junonis, aliisque nominibus sacrificabat. Præterea licet unum esse Deum agnosceret, universi conditorem, etiam dæmoniorum: nihilominus non Deo duntaxat sacra faciebat; sed etiam spiritibus Dei ministris, quæ dæmonia vocabantur: heroibus item, quibus ob benefacta publica divini essent honores constituti. Ut videre est apud eum in VIII. & XII. de Legg. atque alibi. Duo igitur gravissimi illius errores erant. Prioris auctor quidem aliis non fuit; attamen abripi sese ab aliis in hoc finebat. Alterius verò suis quoque auctor erat. Unde liquet, utcunque agnosceret Deum, non eum tamen glorificasse, ut oportuit; eoque Deum etiam perpessum, ut in cognitionibus suis evanesceret. Quod & Augustini judicium est lib.x.de Civitate Dei cap.III. Doctoremque suum Platonem, quem inter semideos & Labeo retulit, ut alibi idem Augustinus* refert, sectatores sui in hac re sequebantur: imprimis posteriores, qui non tam *Academici* amplius, quàm *Platonici*, dici voluerunt. Quippe his etiam, præter Deum principem, mundi opificem, duplices Dii fuere: alii, qui semper fuissent à corporeis vinculis immunes, ac à Christianis *angeli* vocantur: alii, qui aliquando fuissent corporibus illigati. Quorum nonnullos putabant privatim ejus familiæ curam gerere, quam ex se natam scirent: alios esse custodes Reip. nempe qui benefaciendo Urbi, vel Reipublicæ, vel universo generi humano, promeriti hoc crederentur, ut sacra iis, votaque publicè fierent.

* *lib.2. de Civitat. Dei cap.14.*

Hæc Platonicorum sententia eo refellitur, quòd solis veri Dei amantibus pateat aditus in cœlos. Heroes verò isti gentilium non solùm veri numinis nescii fuerunt; sed honoravere Deos alienos, sæpe etiam vitã in fœdissimis voluptatibus, atque adeò sceleribus, transegerunt. Utcunque igitur ingeniose aliquid hominibus utile invenerint; utut quoque vel urbem condiderint, vel strenuè & feliciter pro ea bellum gesserint: non propterea idonei sunt existimandi, quibus sacra votaq; fiant, ut amatores suos commendent Deo. Quomodo enim alios illi reddant gratos, & amicos, qui ipsi fuerint ingrati, & inimici? quomodo in cœlos commeent ad preces hominum offerendas, qui ipsi carcere detenti graves vitæ anteactæ pœnas luant, & gravioribus reserventur? Fuere enim dæmoniorum cultores,

tores, ſub dæmoniis ducibus militarunt in caſtris hoſtilibus adverſus Deum, & electos ejus. Condidere urbes: ſed in conditas, rejecto Deo, dæmoniorum cultum induxere. Pugnarunt ſtrenuè pro focis, ariſque; ſed dæmoniorum aris; & eorum qui hæc coluiſſent: quales cœlo locarunt, quo æternum ipſi caruerunt.

Atque ut non horum omnium omnes forent rei; ſed aliqui unum coluiſſent numen, quod condidiſſe & gubernare omnia faterentur; vitam etiam honeſtè traduxiſſent: non eo à morte iis ſacrificatum oportuit: qui honos eſt ſic Dei proprius, ut communicari poſſit nemini. Scio, diſtinxiſſe philoſophos quoſdam, inter cultum ſupremi numinis, quem Jovem dixere; illumque dæmoniorum, & heroum: Jovi tribuiſſe imperium ſupremum, & à nullo dependens: dæmoniis autem, & heroibus, dependens ab alio, eoque ſubordinatum ſive ſubalternum. Proptereaque Jovem veneratos ut fontem, & principium omnis boni; heroas, ut ejus adminiſtros, pariterque amicos, orantes pro hominibus, & ubi, quæ petiiſſent, impetrarant, eorum procuratores. Sed ſic argumentantes, an argutantes, dicam, non omnis purget Oceanus à crimine fœdæ ſuperſtitionis. Nam ita cum ſacrificiis in cultu divino comparatum eſt, ac cum congreſſu in matrimonio. Si mulier cum alio concumbat viro, adultera eſt: nec refert, ſi alio id animo agat: cum viro quidem, tanquam longè cariſſimo, quicum etiam ſolo conſueſcat, quamdiu gravida non ſit, inſtar Juliæ Auguſti, quæ eò ſe ajebat liberos parere marito Agrippæ ſimiles, quia *nunquam* *, *niſi navi plenâ, tolleret vectorem*. At interea, quæ moribus ſit hujuſcemodi, caput cum altero collimet, non pari illi affectu, ſed fortè quia in re quapiam ejus auxilio egeat: qualis: ut prope adducatur invita, rebus ſuis ad incitas redactis, imò vel nimio mariti amore, ut liberet captivum, nihilominus adultera eſt. Cujuſmodi illuſtre ſuggeſſit exemplum vicina Zelandia, temporibus Caroli Audacis, anno Chriſti CIↃ CCCC LXIX. Longior hiſtoria eſt: ſed legere poſſis apud Pontum Heuterum Delphium in quincto rerum Burgundicarum. Nimirum concubitus ea indoles, ut majori, an minori amore fiat cum alieno, dummodo conſentiat, adultera ſit. Similiter ſtatuendum de ſcortatione ſpirituali; qualis eſt, ſi alteri ſacrificetur, quàm Deo. Nimirum quia Deus noſter eſt zelotypus, nec patitur ſui cultum alteri transſcribi. Sacrificium autem eſt actus λατρείας uni Dei conveniens: ut nulli creaturæ, quocunque id animo fiat, poſſit competere. Quamobrem ſic ſtatuimus, non idololatricum modò actum fuiſſe, cum Cæſar Alexander Severus ſacrificaret Orpheo, inclyto & vati, & Argonautæ: ſed etiam cum ſacra faceret patriarchæ Abrahamo. Utrumque conſuevisse indicare videtur his verbis Ælius Lampridius: *Si facultas eſſet, ſi non*

* *Macrobius lib* 1. *Sat cap*.5

*non cũ uxore cubuisset matutinis horis in larario suo (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, & quantũ scriptor suorũ temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi Deos * habebat, ac majorum effigies) rem divinam faciebat.* Similiter thus accendebat Paulo Apostolo Marcellina, Carpocratis & Gnosticorum sectatrix †; quæ sub Aniceto Papa Romam venit * circa annum Christi CLXVII. De hac ita B. Augustinus ‡: *Secta ipsius* (de Carpocrate erat locutus) *fuisse traditur socia quadam Marcellina: qua colebat imagines Iesu, & Pauli, & Homeri, & Pythagora, adorando, incensumq; ponendo.*

Causa verò, cur noluerit Deus alteri sacrificari quàm sibi, ea potissimum videtur, quòd sacrificia imprimis fierent ad expianda peccata: solus verò Deus jus habeat ea condonandi. Unde & Jesus Christus uni Deo Patri obtulit animam suam λύτρον *. At hujus sacrificii à Christo peragendi sacrificia cætera typi erant: quia ut pecus moriebatur pro homine †: ita & Jesus Christus esset sanguinem suum effusurus pro nobis. Utraque igitur auferebant reatum: hoc tamen discrimine, quod sacrificium Christi id præstabat virtute suâ: illa verò legalia propriè & directè solum tollebant reatum ratione pœnæ temporalis: in figura tantum promitterent piis effectum spiritualem & æternum, puta ablationem reatus æterni sive pœnæ infernalis. Quam rem pluribus excussimus in dissertatione nostra De Satisfactione Christi ‡. Si igitur solus Deus peccata ignoscit, idque propter sacrificium Christi, qui Patri se obtulit victimam pro hominibus: soli etiam Deo sacrificandum ad expianda peccata.

Superest postrema quæstio, quæ est de precibus & votis. At verò nec ista heroibus conveniunt. Quorsum enim invoces eos, qui nesciant, quæcunque in terris agantur; quippe tanto dissiti locorum intervallo? Neque id tantum dictum velim, si detineantur carcere conclusi, ut antea diximus; sed etiam, si demus, illis beatos degere locis, quibus ipsi eos gentiles statuerunt. De loco isto multum interim discrepant. Primum aliter de eo philosophi, aliter vulgus. Variare item philosophi: quorum opiniones præcipuas aperit Tertullianus de Anima cap. LIV. *Apud Platonem in Ætherem sublimantur animæ sapientes; apud Arium, in aerem; apud Stoicos, sub Lunam.* Item: *In æthere dormitio nostra cum Platone; aut circa Lunam cum Endymionibus Stoicorum.* Sed in gentili negotio gentiles potius advocemus. Varro lib. XVI. rerum divinarum *: *Mundus dividitur duas in partes, cœlum & terram: Et cœlum bifariam, in ethera & aera: terra verò in aquã & humũ. E quibus summus est æther, secundus aer, tertia aqua, infima terra; quæ omnes quatuor partes animorum sunt plena. In æthere & aere, immortaliũ: in aqua & terra, mortalium. A summo autem circuitu cœli, usq; ad circulum lunæ, ætherea*

* codex Regius, Hujusmodi cæteros: quod probant Casaubonus, & Salmasius.
† Epiphanius hæresi 27.
* Irenæus lib. 1 cap. 24.
‡ lib. de hæreticis cap. 7.
* solutionem. Matt 20, 28.
† Levit. 17, 11
‡ In respons. ad judic. H. R. pro libro Hug. Grotii de Satisf. Chr cap. 23. & 24.
* apud Augustinum lib. 7 de civit. Dei.

animæ sunt astra & stellæ; atque cœlestes Dei non modò intelliguntur esse, sed etiam videntur. Inter Lunæ verò gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aereæ sunt animæ: sed eæ animo, non oculis, videntur; & vocantur heroes, & Lares, & genii. Lucanus lib. IX.

> *Quodque patet terras inter, cœlique meatus,*
> *Semidei manes habitant; quos ignea virtus*
> *Innocuos vita, patientes ætheris imi*
> *Fecit, & æternos animam collegit in orbes.*

Atque inde est, quod hæret Plinius in Panegyrico, ubi animam constituat ejus, qui summum principem, Trajanum Cæsarem, genuisset: *Sed,* inquit, *& tu pater Trajane, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem* Quasi dicat, anima tua est inter animas sapientum; si non inter sidera, ut censent Platonici; saltem loco Lunæ proximo, ut visum Stoicis.

CAPUT XLII.

Beatas animas non esse invocandas, quia honos is solùm conveniat Deo: ut qui solus ubique, & semper, omnia, singulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de spiritualis naturæ omnipræsentia rejicitur. Tertulliani de eo sententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam existimant, quàm Deum natura sua omnia scire; sanctos ex gratia. Christianos quidem sacerdotes esse: at non sanctorum, verùm Dei, cui propterea soli debeant offerri vituli labiorum. Κακοζηλίαν *esse poeticam, cum jubent sanctis vel offerri victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animis cultum adimi; sed nimium. Cultum Dei, & sanctorum, essentia ipsa differre Priorem dici religiosum: alterum officiosum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob causas civiles, sed supernaturales: eoque, ut loquuntur in scholis, civilis sit non causaliter, sed formaliter solum. Posse cultum Dei* λατρείαν, *humanum vocari* δουλείαν, *dummodo illa hominum non statuatur species cultus religiosi, sive divini.*

POrrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX. afferebamus, constare etiam potest, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & sanctimoniâ, cæteris præcelluerunt. Sic enim statuimus, non ab talibus opem & auxilium religioso esse affectu implorandum, qui nesciant omnes omnium viventium preces: sed duntaxat à natura infinita, eoque omnipræsente, omniscia, & καρδιογνώστῃ*. At ut angelica, ita animæ quoque natura, est definita ac determinata, sive vires consideres, sive spatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præsentiæ alibi esse non possit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe universo eodem tempore, etiam

* *cordis arcana noscente.*

etiam cordis gemitus, tacitaque suspiria, ac cogitationes intimas, cognoscere. Solus Deus nullo definitur loco, sed quemvis excedit. Uno eodemque tempore idem orbe toto omnium miserias videt, omnium postulata audit. Novit quoque privata cuncta, atque etiam cordis cujusque arcana. Ut legere est 1. Sam. XVI, 7. & 1. sive III. Reg. VIII, 39. & II. Paralip. VI, 30. atque aliis in locis.

Nec ignoro, Durandum de S. Porciano putare, quodammodo etiam spirituali naturæ convenire, ut sit ubique: angelum enim secundùm situm esse nusquam: omni autem corpori præsentem esse ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendum: ad hanc enim non requiri præsentiam realem secundum essentiam; sed sufficere præsentiam virtutis ab intellectu & voluntate, ad effectus extra se producendos: quemadmodum pluribus disputat lib. I, dist. XXXVII. qu. I. Interea timidè, *circa hanc*, inquit, *opinionem, nihil volo nunc asserere; sed solum procedere inquisitivè*. Et sanè, ut Josephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait dist. II. qu. III. *Communis est doctorũ sententia, angelos esse in loco certo, & determinato: uno excepto Durando*. Posteaque, cum varia adversus eum Scripturæ loca produxisset, subjungit: *Hinc non solum temeraria est opinio Durandi, verùm etiam erronea: quia opinatur, angelũ esse in loco, non tamen certo, & determinato, sed ubique: repugnat enim locis adductis ex sacra Scriptura. Et in* II. *Synodo Nicena habetur, quod angeli habent definitum locum*. Nec obstant his illa Tertulliani adversus gentes cap. XXII. *Omnis spiritus ales est; hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est: quid ubiq; geratur, tam facilè sciunt, quàm enunciant. Velocitas, divinitas creditur, quia substãtia ignoratur* His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate, ita ut brevissimo temporis spatio se conferant, quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Ubiq; dæmon est præsens, totum mundum subitò pervolans*. Ex qua angelorum velocitate minimè consequitur, illos esse omnipræsentes: eoque nec id de beatorum animis existimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non sint ubique, in vita tamen gloriosa ita esse comparatum, ut sciant hominum miserias, & preces, & cogitationes ipsas; non quidem naturâ suâ, sic enim solum eas Deum cognoscere; sed per gratiosam revelationem: ac proinde, si in hac vita etiam alter ab altero exposcamus, ut nostri in precibus suis ad Deum memor esse velit, longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de se jam securi, pro amore erga nos suo, solliciti sunt de salute nostri, adhuc militantium in terris: nec posse hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; sed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior est divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum:

animæ ſunt aſtra & ſtellæ; iique cœleſtes Dei non modò intelliguntur eſſe, ſed etiam videntur. Inter Lunæ verò gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aereæ ſunt animæ: ſed eæ animo, non oculis, videntur; & vocantur heroes, & Lares, & genii. Lucanus lib. IX.

> *Quodque patet terras inter, cœlique meatus,*
> *Semidei manes habitant; quos ignea virtus*
> *Innocuos vitæ, patientes ætheris imi*
> *Fecit, & æternos animam collegit in orbes.*

Atque inde eſt, quod hæret Plinius in Panegyricô, ubi animam conſtituat ejus, qui ſummum principem, Trajanum Cæſarem, genuiſſet: *Sed,* inquit, *& tu pater Trajane, ſi non ſidera, proximam tamen ſideribus obtines ſedem.* Quaſi dicat, anima tua eſt inter animas ſapientum; ſi non inter ſidera, ut cenſent Platonici; ſaltem loco Lunæ proximo, ut viſum Stoicis.

CAPUT XLII.

Beatas animas non eſſe invocandas, quia honos is ſolùm conveniat Deo: ut qui ſolus ubique, & ſemper, omnia, ſingulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de ſpiritualis naturæ omnipræſentia rejicitur. Tertulliani de eo ſententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam exiſtimant, quàm Deum natura ſua omnia ſcire; ſanctos ex gratia. Chriſtianos quidem ſacerdotes eſſe: at non ſanctorum, verùm Dei, cui propterea ſoli debeant offerri vituli labiorum. Κακοζηλίαν *eſſe poeticam, cum jubent ſanctis vel offerri victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animis cultum adimi: ſed nimium. Cultum Dei, & ſanctorum, eſſentia ipſa differre. Priorem dici religioſum: alterum officioſum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob cauſas civiles, ſed ſupernaturales: eoque, ut loquuntur in ſcholis, civilis ſit non cauſaliter, ſed formaliter ſolum. Poſſe cultum Dei* λατρείαν, *humanum vocari* δουλείαν, *dummodo illa hominum non ſtatuatur ſpecies cultus religioſi, ſive divini.*

PORrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX. afferebamus, conſtare etiam poteſt, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & ſanctimoniâ, cæteris præcelluerunt. Sic enim ſtatuimus, non ab talibus opem & auxilium religioſo eſſe affectu implorandum, qui neſciant omnes omnium viventium preces: ſed duntaxat à natura infinita, eoque omnipræſente, omniſcia, & καρδιογνώστῃ*. At ut angelica, ita animæ quoque natura, eſt definita ac determinata, ſive vires conſideres, ſive ſpatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præſentiæ alibi eſſe non poſſit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe univerſo eodem tempore, etiam

* *cordis arcana noſcente.*

etiam cordis gemitus, tacitaque suspiria, ac cogitationes intimas, cognoscere. Solus Deus nullo definitur loco, sed quemvis excedit. Uno eodemque tempore idem orbe toto omnium miserias videt, omnium postulata audit. Novit quoque privata cuncta, atque etiam cordis cujusque arcana. Ut legere est 1.Sam.xvi, 7. & 1. sive iii. Reg.viii, 39. & ii. Paralip. vi, 30. atque aliis in locis.

Nec ignoro, Durandum de S.Porciano putare, quodammodo etiam spirituali naturæ convenire, ut sit ubique: angelum enim secundùm situm esse nusquam: omni autem corpori præsentem esse ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendùm: ad hanc enim non requiri præsentiam realem secundum essentiam; sed sufficere præsentiam virtutis ab intellectu & voluntate, ad effectus extra se producendos: quemadmodum pluribus disputat lib.1, dist.xxxvii. qu.1. Interea timidè, *circa hanc*, inquit, *opinionem, nihil volo nunc asserere; sed solum procedere inquisitivè.* Et sanè, ut Josephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait dist.ii.qu.iii. *Communis est doctorũ sententia, angelos esse in loco certo, & determinato: uno excepto Durando.* Posteaque, cum varia adversus eum Scripturæ loca produxisset, subjungit: *Hinc non solum temeraria est opinio Durandi, verùm etiam erronea: quia opinatur, angelũ esse in loco, non tamen certo, & determinato, sed ubique: repugnat enim locis adductis ex sacra Scriptura. Et in* ii. *Synodo Nicena habetur, quòd angeli habent definitum locum.* Nec obstant his illa Tertulliani adversus gentes cap.xxii. *Omnis spiritus ales est; hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est: quid ubiq; geratur, tam facilè sciunt, quàm enunciant. Velocitas, divinitas creditur, quia substãtia ignoratur* His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate, ita ut brevissimo temporis spatio se conferant, quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Ubiq; dæmon est præsens, totum mundum subitò pervolans.* Ex qua angelorum velocitate minimè consequitur, illos esse omnipræsentes: eoque nec id de beatorum animis existimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non sint ubique, in vita tamen gloriosa ita esse comparatum, ut sciant hominum miserias, & preces, & cogitationes ipsas; non quidem naturâ suâ, sic enim solum eas Deum cognoscere; sed per gratiosam revelationem: ac proinde, si in hac vita etiam alter ab altero exposcamus, ut nostri in precibus suis ad Deum memor esse velit, longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de se jam securi, pro amore erga nos suo, solliciti sunt de salute nostri, adhuc militantium in terris: nec posse hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; sed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior est divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum:

 sanctos,

sanctos, ut mediatores, si non ad Deum, inter quem & nos mediator est Jesus Christus; saltem ut mediatores ad mediatorem † Jesum Christum. Sed multa hic peccantur. Primùm enim cogitandũ, καρδιογνωστίαν * in Scripturis Deo tribui simpliciter, & opposite ad omnes creaturas. Ut non debeat illud sic restringi, quasi hæc aliis quidem sit communis; sed Deo uni certâ ratione competat; nempe per naturam. Quomodo, quod citra exceptionem dicitur, reducitur ad certùm genus: quasi nostrum sit excludere quicquam, ubi non limitat Deus. Nec adversus ea magni illud ponderis videtur, quod rogamus alii alios, ut nos precibus Deo commendent. Siquidem eodem nunc omnes in stadio sumus, ut mutuo exponere possimus calamitates nostras. Dispar ratio, quando cursu hoc absoluto quiescimus. Nec enim tum particulatim cognoscimus, quid geratur in terris. Vel si aliqua per revelationem sive angelicam, sive aliam, discimus; non tamen ulli hoc creaturæ datur, ut ubique, & semper, nos videat, & audiat. Soli hoc convenit Deo, & Mediatori nostro Jesu Christo, qui iccirco dicitur *Pontifex magnus* ‡, *secundum ordinem Melchisedech* †; *qui in cœlos introivit, ut appareat vultui ejus* *, atque ibi *intercedat pro nobis* †, & sic *reconciliet omnia in cœlis, & terris* ‡. Proinde Deo, & homini-Deo Jesu Christo, offerimus vitulos labiorum: qui eâ mente, qua Scriptura * loquitur, non magis conveniunt meræ creaturæ, quàm vituli propriè dicti. Et angeli enim, & homines solius Dei, non ullius creaturæ sunt sacerdotes. Dicimur quidem *regale sacerdotium* 1. Petr. II, 9. sed non sanctorum sacerdotes, verum Dei: juxta illud ad Hebr. XIII, 15. *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo; id est fructum labiorum confitentium Deo.*

† *Ioannes Hesselius, Theologus Lovaniensis in 1. Tim 2, 5, 6.*
* *cordis notitiam.*
‡ *Heb* 4.14.
† *Heb.* 6,26.
* *Heb* 9,24.
† *Heb* 7,25.
‡ *Coloss* 1.20.
* *Os.* 14.3.

Non igitur tantummodo à divino receditur cultu, si, qui est non-Deus, credatur Deus: sed etiam si quis credatur non-Deus, interim verò ob excellentiam, licet inferiorem multò, eo afficiatur cultu, qui solum numini convenit divino. Longè quidem gravius delinquit, qui objecto pariter, & cultus ratione, aberrat: ut qui Soli sacrificet, eumque invocet: attamen & cultum ille divinum exhibere dicendus est creaturæ, qui supremi numinis pacem expetens, se consequi eam melius posse sperat, si amicos Dei, cœlo jam donatos, honoret offerendo vel vitulos propriè dictos, vel vitulos labiorum: utcunque cultum hunc se exhibere dicat, non ut creatori, sed ut creaturæ.

Quamobrem sive de propriè, sive impropriè dictis vitulis, & sacrificiis aliis, intelligas, probari nequit illud nobilis & elegantis poetæ Actii Sanazarii ad B. Nazarium:

Salve io magni nova lux Olympi,
Cui per extentas operosa terras

Templa

Templa tot surgunt, calidisq; fumant
Ignibus aræ.

Uti nec illud Hieronymi Vidæ, hymno magnæ Matris Virginis:

Nos quoque divinos, ut cuique est copia, honores
Largimur: tibi centum aræ, tibi maxima centum
Thure calent delubra.

Ubi & *divinos* vocari honores videmus. Quemadmodum & hymno B. Laurentii: ---*Romana propago*

Centum aras, centum magnis penetralia templis
Eriget, & tumulo divinum imponet honorem.

Quæ nimis ἑλληνίζουσι ‡, nec per κατάχρησιν ullam satis excusantur. Revera enim proprieque divinus est honos, sive sacrificiis, thure, templis, arisque honoremus; sive opem auxiliumque poscamus, ab animis beatorum, spemque nostram in iis collocemus: prout tamen loqui non dubitat idem Vida hymno B. Andreæ:

‡ *Græcos seu gentiles imitantur.*

Illa Deum te post unum veneratur, & omnem
In te spem locat.

Et B. Laurentii: *Spes tuas in te locat advocato.*

Hujusmodi, quocunque mantelo tegantur, nulli conveniunt creaturæ, præterquàm uni Deo-homini Christo. Ut enim unus Deus, ita unus ille Mediator †. Hic omni loco, & tempore, nos cernit, atque audit, juvareque vult, & valet: ac solus dicere potest, *Scio quod me semper exaudias.* Joh. XI. 42. Hujus etiam illud promissum habemus Matth. XI, 21. *Amen, amen, dico vobis, quæcunq; petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Ex his, & similibus, quid Deo placeat, videmus. Nusquam verò ad beatas animas remittimur. Qua igitur fide & conscientia eas advocemus: nisi certi prius reddamur, placere Deo, ut iis utamur mediatoribus, & advocatis?

† 1. Tim. 3, 16.

Nec quia sic invocationem beatarum excludimus animarum, eo omnem iis adimimus cultum, sed nimium, Deoque proprium. Nam rectè Clemens Alexandr. in VII. Stromateon: Τίμιον ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἡγεῖται κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον. *Id omne, quod dignitate præcellere existimatur, honoribile est, & honorandum.* At quid aliud est cultus, quàm honos ab inferiori debitus & præstitus superiori? Ad superiores verò referimus etiam animas beatas. Quicunque enim ad triumphantem Ecclesiam translati, ii per gratiam divinam evecti sunt ad sublimiorem locum ac dignitatem, quam qui in militanti hac cum peccato etiamnum confligantur. Quare sanctos etiam à morte honorandos agnoscimus: quodque superius de cultu angelico diximus, cum extendere se ad intellectum, voluntatem, & actus exteriores; idem non inviti, dum commodè capiatur, de beatorũ cultu fatemur. Nam

& intellectu præstantia eorum agnoscitur, & voluntas se ad illorum observantiam ac imitationem componit, & linguæ præconio, aliisque corporis membris, animum hunc manifestamus. Verum cultus iste non gradibus solum, sed totâ specie ab divino distat: cùm præcellentia creatoris infinitis sit partibus major, quàm ullius creaturæ: eoque cultus de creatura dicatur non *συνωνύμως*. sed *ἀναλόγως* non simpliciter, & eodem planè modo, sed ob qualemcunque similitudinem. Ut non tam pars sit cultus divini, quàm effectum, quia cultus sanctorum ex Dei cultu promanat. Utrumque *cultum* dici, agnoscit etiam B. Augustinus lib. x. de Civit. Dei cap. I. *Si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere homines, quos honorificâ vel recordatione, vel præsentiâ frequentamus. At per hoc cultum quidem non deberi, nisi Deo; propria quadam notione verbi hujus verissimum est.* Possumus sic utrumque hunc cultum distinguere, ut ille Dei dicatur *religiosus*: quando, ut ait Lactantius lib. I. cap. xx. *Religio & veneratio nulla, nisi unius Dei tenenda est.* Et Augustinus in octoginta tribus quæstionibus, quæst. xxxI. *Religio est, quæ superioris cujusdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamq; adfert.* Hujus generis sunt invocare, adorare, victimas cædere, vel thus adolere, per nomen ullius jurare, vota facere, templa alicui exstruere, festaque instituere, etiam aras erigere ad cultum: quod liquet ex historia tribuum Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Manassis: de qua Jos. xxII. Horum vel partem, vel particulam, tribuere creaturæ, planè vitiosum est, quocunque id animo facias: ut accommodem huic loco, quod adversus quiddam, à L. Seneca in deperditis Exhortationum libris prolatum, disserit Lactantius lib. III. cap. xv. *Nihil*, inquit, *interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est.* At cultum sanctorum dicere liceat *officiosum*; quando nostri est officii diligere & honorare imprimis eos, qui in cœlis regnant. Possumus & *civilem* vocare, cum una sit Dei civitas, illa civium in cœlis, & hæc in terris; quia charitate & societate inter se colligantur. Dixerit aliquis, honorem esse civilem, quando homines colimus in terris ob potestatem, nobilitatem, partas de hoste victorias, eruditionem etiam, aliaque id genus: quæ causæ sunt civiles. Disparem verò rationem esse eorum, quos colimus ob causas supernaturales: uti quia Deum videant, & *ἀναμάρτητοι* * sint, quippe charitate perfectâ, & alia hujusmodi. Exinde autem consequi, cultum, quem mens religiosa præstat animis beatis, non *civilem*, sed *religiosum* dici oportere. Atqui profectò sic nec cultus erit civilis, qui regi præstatur à piis hominibus, quia fit propter Dei mandatum, & conscientiam. Satius igitur est laxius *civilis*, strictius *religiosi* nomine uti: puta ut religiosus cultus Dei sit proprius: quia, ut Isidorus ait lib. vIII. Orig. cap. II. *Religio appellata,* quod

* *peccati expertes.*

quod per eam UNI DEO *religamus animas nostras ad cultum divinum vinculo serviendi.* Alter autem cultus, qui creaturæ debetur, *civilis* vocetur, quia præstatur civibus nostris, sive isti sint cælites, sive terræ incolæ: sive item ob causam fiat merè civilem; ut quia quis pecuniâ juverit: sive ab religione is cultus promanet; qualis est observantia non mentium beatarum modo, sed sanctorum etiam, & illorum, qui nobis præsunt in terris. Nec quia observantia hæc actus sit religionis, eo cultum dixerim *religiosum:* cum duplex sit religionis actus; alius proprius, sive, ut Scholastici vocant, elicitus: alius, quem iidem nominant imperatum. Posterioris generis sunt officia ad charitatem proximi pertinentia. Quippe, ut ait B. Jacobus 1,27. *Religio munda, & immaculata apud Deum, & Patrem, hac est, visitare pupillos, & viduas.* Ad actus hosce pertinet etiam observantia sanctorum: non verò ad actus religionis elicitos, Deique proprios; qualis est invocatio; quæ non solum actus est religionis, quia à religione promanat; sed etiam ex se & natura sua cultus est religiosus, sive divinus. Si igitur cultum Cæsaris gentilis, sancti episcopi, animæ jam beatæ, & ipsius Dei, per διχοτομίαν lubeat complecti: malim uno cultus officiosi aut civilis, aut alio nomine, comprehendere observantiam beatæ animæ, & viri sancti in terris, imó & Cæsaris gentilis; quàm tam late extendere appellationem cultus religiosi, ut contineat venerationem Dei, & animæ beatæ. In causa potissimum est, quòd ut nulla est proportio inter Deum infinitum, & opus ejus finitum: ita etiam, cùm cujusque rei excellentiæ suus respondeat honos, invocatio Dei, & observantia sanctorum totâ distent naturâ. At cultus, quo sanctos colimus in terris degentes; non specie, sed gradu duntaxat, ab eo differt, quo veneramur illos in cœlum receptos. Unde B. Augustinus contra Faustum lib.xx.cap.1. *Colimus martyres eo cultu dilectionis, & societatis, quo & in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Evangelica veritate passionem paratum esse scimus. Sed illos tanto devotius, quanto securius, post incerta omnia superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes.* Quibus continuò subjicit Augustinus: *At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, (Latinè uno verbo dici non potest) cum sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum Deum.* Et compluribꝰ sanè locis religiosum cultum vocat λατρείαν; illum sanctorum, δουλείαν. Non tamen Scripturæ hoc discrimen observant, nec SS. Patres, ne Græci quidem; nec ex proprietate, sive origine vocum earum, hujusmodi quid consequitur. Nec propterea adverser B. Augustino, dummodo ex mente ejus his vocibus utamur: non, ut vulgo fit, distinguamus cultum religiosum in λατρείαν, & δουλείαν: quod non video, quomodo aliud

sit,

ſit, ſi ex mente quidem Auguſtini eas voces acceperis, quàm cultum religioſum diſpeſcere in religioſum, & non religioſum, ac ita, quod dicitur, oppoſitum ſtatuere in appoſito.

Atque iſta, pro inſtituto noſtro, de ſanctorum cultu hîc loci ſufficiant. Nam propriè nunc agere viſum de cultu erroneo, quo peccatur non tam in colendi modo, quàm objecto, ſive numine ipſo. Cætera non perfunctoriè, uti nec contradicendi, vel aliis placendi ſtudio, malo temporibus noſtris perfamiliari; ſed conſcientiâ ducti, & amore veritatis, jam ante annos aliquot alio ſumus opere proſecuti: quo & Sacræ expendimus Scripturæ loca, & vetuſtioris adſtruximus Eccleſiæ conſenſum, & illis occurrimus, quæ ab eruditiſſimis hominibus, ſed in alia penè omnia abeuntibus, vel objici ſolent, vel adferri poſſe viderentur.

FINIS LIBRI PRIMI.

GE-

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSU,

LIBRI SECUNDI PARS I;

Quæ est de cultu corporis cœlestis.

CAPUT I.

Transitum ab animalibus Diis ad naturales. Unde naturalium cultus profluxerit. Qualia Deorum corpora existimata. Opinio veterum de Diis, qui cœlo descenderēt in terras, sed noctu, ne conspicerentur. Prutenorum gentilium Dii. Triplex gentium theologia; fabularis poetarum, civilis legislatorum ac sacerdotum, & naturalis philosophorum. Ad hanc distinctionem praisse alius Mucium Scævolam Pontificem: vestigiis ejus institisse Terentium Varronem. Sed utrumq; putâsse, fabularem esse civitatibus damnosam. Ac à Dionysio quoq; laudari eos, qui fundassent Remp. Rom. quod hujusmodi Deos nō introduxissent. Sed nec illam Romanæ civitatis alterutri satisfecisse. Imò Varronem sponte profiteri, si novum ipse imperium condidisset, theologiam populo præscripturum fuisse, quæ conveniret cum theologia naturali.

DIximus de spirituali natura, tum eâ, quæ à nexibus corporeis libera semper foret; tum illâ, quæ aliquando fuerit corpori ligata. Quæ satis ostendunt, quomodo à cultu veri numinis paullatim sit deflexum, partim ad colendum dæmoniorum principem, qui mali omnis principium haberetur: partim ad alios malos bonosque spiritus, & defunctorum etiam animas, quas *Deos manes* dixere. Venio nunc ad naturam corpoream. Nam homines terris, & terrestribus adsueti, adduci vix poterant, ut esse crederent, quod non viderent, atque ut colerent, quod esse non putarent. Facilè igitur in oblivionem venit veri numinis cultus. Imò postquam etiam multitudo Deorum induci cœpit, multi nolle ullos agnoscere cœlicolas, quia natura eos, ut dignitate, sic loco disclusos, visibus nostris denegasset. Sed sollertia vatum ac sacerdotum quiddam est commenta, quo se in eorum cultu retinere simpliciores posse arbitrarentur. Quia enim quod corporeum, ac visibile non esset, ne esse quidem putaretur: cœlicolis etiam tribuerunt corpora, non absimilia nostris, sed ἄφθαρτα *, quia ambrosiâ, ac nectare pascerentur; præterea subtilia, eoque ἀναίματα †, ac pro sanguine habentia tenuissimum quendam humorem;

* *interruptibilia.*
† *sanguinis expertia.*

morem; qui quoniam ἰχῶρα nostrum, non imperfectione quidem (nam ἰχὼρ nobis crudus est ros sive succus, ac necdum concoctus sanguis; ut ex Aristotele ‡, & Galeno *, constat) sed tenuitate tamen, & colore subalbido, referret; eò ab Homero † ἰχὼρ quoque appellatur. Præterea finxere, quandoque Deos illos, & cœlesti domicilio, & simulachris suis, exire: à vulgo tamen non videri, quia loca seligerent ab hominibus secreta; nec ea frequentarent, nisi de nocte, cùm mortale genus altus urget sopor. Hinc Statius lib. 1 Sylv. Equo Domit.

‡ *lib. 1. & 3. Hist. animal.*
* *lib. 2. de elem.*
† *Il. 1.*

----- Huc & sub nocte silenti,
Cùm superis terrena placent, tua turba relicto
Labetur cœlo.

Fusiusque Quinctilianus Declam x ubi inter alia inquit: *Omnis religio templorum, omnis religio lucorũ, cum tacuere mortalia, & profani procul erravere sedibus totis solitudine frui, & suis dicitur exire simulachris.* Hinc de Venere, & Gratiis, sublustri nocte choreas agentibus, Horatius in primo odarum ait:

Jam Cytherea choros ducit Venus, imminente Lunâ,
Junctæque Nymphis Gratiæ decentes
Alterno terram quatiunt pede, dum graves Cyclopum
Vulcanus ardens urit officinas.

Ac similiter Hesiodus initio Θεογονίας de Musis:

----- Κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῇ
Ἐννύχιαι στεῖχον, περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι
----- Velatæ aëre multo
Noctu incedebant perpulchrâ voce sonantes.

Sed ut hæc invenissent fidem apud stolidos, & quos nimia teneret socordia: minimè tamen in animum hoc induxissent, non dico, qui pleno saperent pectore; sed quicunque non omni vacarent prudentiâ. Credebant quippe oculis suis, nihil tale de nocte deprehendentibus, etiam cum maxima per terras omnes fierent itinera. Quocirca, (paucis exceptis, qui, quorum conspectus homini negaretur, ea acrius mentis acie contemplarentur) cæteri non alios agnoscere Deos, quàm qui in oculos incurrerent: sive eos hebeti adeo obtutu cernerent, ut de magnitudine, & sublimitate, ne inter sapientes quidem conveniret; ut in sideribus usu venit: sive manifesti ponerentur ob oculos; ut terra, aqua, alia, quæ manibus ipsis contrectarentur. Hujusmodi numina fecit Oriens, fecit etiam Ægyptus: & secuti sunt Græci pariter, ac Romani, gentesque omnes barbaræ. Quæ singula plurimis deinceps parebunt exemplis. Nunc multorum instar fuerit gens Prutenorum sive Borussorum. Ab ea, priusquam nomen Christo dedisset, tria hæc colebantur numina: Peruno, sive fulmen, cujus honori perpetuus ex quercu

ignis

ignis servabatur: Patrimpo, cujus in honorem serpens vivus alebatur lacte: Patelo, cujus symbolum erat caput hominis demortui. Item tres hi Dii, Vurschayto, qui Lar erat, sive Deus domesticus, ac præerat jumentis, & cæteris quadrupedibus: Sneybrato, cui cura erat avium: Gurcho, qui cibo potuique præfectus. Auctor Guagninus Veronensis in Sarmatia Europæa *. Qui & adjungit, præterea *tonitrui, lunæ, stellis, serpentibus, bubonibus, & omnibus penè creaturis, divinum honorem detulisse.*

* *in Prussia descriptione.*

Ut omnis hic gentium cultus meliùs intelligatur, præsertim Græcus ac Romanus: discerni opus est triplicem nationum Theologiam, fabularem, naturalem, & civilem. Prima illa hauritur ex poetarum figmentis: altera ex naturæ mysteriis: tertia ex legislatorum decretis. Quâ distinctione in universa hac doctrina, nihil utilius est, vel necessarium magis, ne more, non vulgi modò, sed doctissimorum etiam hominum, prope omnia in hoc tam vario argumento confundamus. Prævivit verò ad eam primus Q. Mutius Scævola; non ille, quem augurem Tullius vocare solet; sed Publii filius, quem pontificem appellat, cùm alibi, tum in III de Nat. Deor. *Temperantiæ*, inquit, *prudentiæq; specimen ante simulachrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus.* A Marianis enim, anno Urbis IↃ CLXXI, Cicerone annum tum agente XXV, interemtus fuit: quod in vestibulo Vestæ contigisse, retulit quoque Livius lib. LXXXVI, & Lucanus in II. Summo huic viro illam Theologiæ divisionem deberi, ex B. Augustino cognoscimus, lib. IV de Civit. Dei cap. XXVII, his verbis: *Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scævolam disputasse, tria genera tradita Deorum: unum à poetis, alterũ à philosophis, tertium à principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de Diis fingantur indigna: secundũ non congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua, aliqua etiam, quæ obsit populis nosse. Hæc*, inquit, *non esse Deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quod homines fuerint, & humanâ cõditione defecerint.* Subjungit mox Augustinus: *Hæc pontifex nosse populos non vult nam falsa esse putat* ‡. *Expedire igitur existimat, falli in religione civitates. quod dicere etiã in libris Rerum Divinarum ipse Varro non dubitat.* De poetica hinc Theologia subjungit: *Poeticũ sanè deorum genus cur Scævola respuat, eisdem literis nõ tacetur: quia sic videlicet Deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cùm alium faciunt furari, alium adulterare: tres inter se Deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere, Trojam evertisse: Jovem ipsum converti in bovem, aut cygnũ, ut cum aliqua cõcumbat: deam homini nubere: Saturnum filios devorare.* Scævolæ judicium in omni hac re secutus est Terentius Varro, primo rerum divinarum libro, ad Julium Cæsarem Pontificem maximum. Ubi sic ille, si non verbis planè iisdem, illis saltem, quæ leguntur apud B. Augustinum

‡ *Ita, deleta negativa, legendum censeo: ubi vulgo, non putat.*

lib.VI de Civ.Dei cap IV: *Tria sunt genera Theologiæ, eorumq; unum Mythicon appellatur: alterum Physicon: tertium Civile. Mythicon appellant, quo maximè utuntur poetæ: Physicon, quo Philosophi: Civile, quo populi. Primum quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut Deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Deniq; in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modò in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possent. Secundum genus est, quod demonstravi, de quo multos libros Philosophi reliquerunt. In quibus est, dii qui sint, ubi sint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an sempiternò fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ faciliùs intra parietes in schola, quàm extra in foro, ferre possunt aures. Tertium genus est, quod in urbibus cives, maximè sacerdotes, nosse, atq; administrare debent: in quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quemquam par sit. Prima Theologia maximè accommodata est ad theatrum; secunda ad mundum; tertia ad urbem.* Hactenus Varro.

In triplici hac theologia, nihil fabulari illâ poetarum, quemadmodum ex allatis antea exemplis paret, fuerit insulsius, nisi ad allegorias recurratur. Atque ideo Dionysius Halicarnassensis in II Antiquit. Roman. in eo Romuli commendat prudentiam, quod neutiquam admiserit Græcorum fabulas de Diis. Quæ licet vel occultent naturæ arcana, vel ad solatium superstitum, aut aliud emolumentum, fuerint confictæ: vulgus tamen, ut ibidem Dionysius censet, non penetrat hæc arcana; imò ne inquirit quidem; ut planè ea notitia sit damnosa; quia vel inde colligunt, non esse numen; vel si nec Dii fœdis abstineant facinoribus, sibi quoque licere in istis Deorum imitari exemplum. Ac pluribus de illo in primo de re Poëtica diximus.

Multis verò partibus poëticæ huic theologiæ præferenda est civilis. Et tamen nec illa probare se potuit, vel Mucio Scævolæ, qui multa ei falsa inesse ait, ut vidimus; vel Varroni, Romanorum doctissimo. Quid enim tantus vir senserit, indicio sint, quæ ex eodem illius rerum divinarum opere adducit Augustinus in IV de Civit. Dei cap. XXXI: *Non ego illa judicio meo sequor, quæ civitas Rom. instituit. Nam si eam civitatem novam constituerem, ex naturæ potiùs formula Deos, nominaque deorum, essem dedicaturus: sed jam, quoniam in vetere populo est accepta, ab antiquis nominum, & cognominum historiam tenêre, ut tradita est, debeo, & ad eum finem illa scribere, ac perscrutari, ut potiùs eos magis colere, quàm despicere, vulgus velit.* Abunde hæc ostendunt, Varroni non usquequaque placuisse religionem populi Romani; & si ipse loco fuisset Romuli, aut Numæ Pompilii, vel eorum, qui postea consecuti, longè

longè alia opinione de Diis imbuturum fuisse gentem Romanam. Placuit autem Varroni imprimis Theologia naturalis: quam ipsam deinceps exponam: sed sic ut suis misceam locis, quæ ad civilem, vel fabularem, melius intelligendam pertineant.

Ac, si naturæ ordinem sequi sit visum, prius naturam universè, quàm particulatim considerare oporteat. Eoque primò etiam de Saturno, & Rhea, sit agendum; quia hi ad universam pertineant naturam: postea verò de Jove, quo æther significetur: tum demum de Apolline, qui Solem denotet: atque ità porrò. Sed satius existimavi, si temporis eo in cultu ordinem sequerer; eoque primò agerem de Sole, hinc Luna, tum stellis, denique æthere: exinde ad elementa accederem: postea subderem de corporibus, tum imperfectis, sive meteoris: tum perfectis, partim sensu præditis, ubi ordine ageremus de homine, quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis: partim sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus: denique generatim tractarem, de natura, & hinc adjicerem de affectionibus ipsis in Deo relatis: postea generatim tractarem de natura: denique etiam subderem aliqua de naturæ vel particulis, vel affectionibus.

CAPUT II.

Exponuntur caussa, quæ moverint gentiles, ut Solem pro Deo colerent. Primū, quod conspicuus esset in cœlis, quem locum tam barbari, quam Græci, Deo tribuerunt. Imò Sacras etiam Scripturas thronum Dei in cœlis constituere; non tamen quasi cœlis sit circumscriptus, sed ad providentiam ejus indicandam. Pythagoræ, & aliorum opinio, ignem Solarem collocantium in medio Universi. Imò ante eos in hac fuisse sententia Numam Regem Romanum. An sol nunc propior terris, quàm olim. De maculis Solaribus. Ex adspectu non capi certum de figura Solis argumentum: ratione tamen eam verisimiliter adstrui. Circuli cum Deo comparatio. Solis magnitudo: qua semper plus hemisphærio illuminat. Quanto Solis velocitas exsuperet celeritatem globorum, quos ejaculantur bombardæ. Solem cum reliquis cœli ignibus quarto die factum ex luce, sive igne prima die creato. Calore æthereo omnia generari, & conservari. Cur antiqui solem Vulcani, & Min. va, filium dixerint. Lucis utilitas, & quantopere variet, ac refracti luminis effectus. Temporum distinctio à motu Solis diurno, annuoque. Quo sensu anni omnes sint æquales, vel inæquales. Unde diluceat, non idem esse centrum Solis, & universi. Omnes orbis incolas æquali spatio frui luce Solari. Cui bono sint loca polo utrique subjecta, etsi ea non incolant homines. Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus Solaris, & aliorum siderum.

IN Solari cultu ante omnia videndum, quæ moverint gentes, ut, neglecto Deo, propria quadam mentis inductione uno in Sole, veri numinis

non tam effigie, quam umbra duntaxat, omnia religionis suæ studia figerent ac collocarent. In hanc varia eos sententiam impulerunt. Ex quibus est, quòd in sublimi, ipsisque cœlis, spectaretur Nam ut Aristoteles differit lib. I de cœlo cap. III*. quo loco in eo est totus, ut ostendat, cœlum non corrumpi, Πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι καὶ ἕλληνες, ὅσοι περ εἶναι νομίζουσι θεούς· δηλονότι, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. ἀδύνατον γὰρ ἄλλως. *Omnes enim de diis eam habent opinionem, atque omnes, qui Deos esse existimant, tam Græci quam Barbari, supremum Diis locum tribuerunt, propterea quod immortali conveniat immortale: aliter enim fieri non possit.* Ibidem Simplicius hoc appellat† ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων φυσικήν τινα ὑπόληψιν· *naturalem quandam existimationem in animis humanis.* Ac Themistius quoque in paraphrasi sua sic scribit, interprete Mose Alatino Hebræo Spoletino: *Græci cum barbaris in eam existimationem ac animi notionem pervenere, ut supremũ eum locum, qui mundum ambit, corpusque, quod in eo loco consistit, glorioso Deo attribuerint. Quamobrem invenimus eos versus eum locum manus extollere eo potissimum tempore, in quo preces effundunt. Fatentur tamen, atque æquum fore arbitrantur, immortale esse corpus ingenitumque. Etenim dignitas, perfectio, continuataque perpetuatio, ad immortalitatem consequuntur: quæ omnia per ea, quæ apparent, intelligi volumus.* Hinc apud Hesiodum in Ἔργοις:

---- Ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει: ---- *Qui supremas inhabitat domos.*

Horat. lib. III. od. XXIII. *Cœlo supinas si tuleris manus:* ubi multa hujusmodi Lambinus congessit. Etiam ex sermone gentili hæc adstruit Tertull. Apolog. cap. XVII. *Quod Deus dederit, omnium vox est. Indicem quoque contestatur illum, Deus videt; & , Deo commendo; & Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ! Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium, sed ad cœlum respicit. Novit enim sedem Dei vivi: ab illo, & inde descendit.* Atque hæc conveniunt cum sacris literis. Non tamen eo pertinere videtur, quod vulgo referunt ex Ps. XIX‡, 5 *In Sole posuit tabernaculum suum.* Ubi Hebræa sonant, *Soli posuit tabernaculum in ipsis:* puta *cœlis.* Solidius est, quod sospitator noster Christus sic docuit nos precari: *Pater noster, qui es in cœlis.* Atque hoc etiam reddere possis, *Qui in habitas cœlos:* ut loquitur psaltes regius psal. II, 4. & CXII, 5. item CXX, 1. Quod tamen commodè capiendum: quando, ut Philo* ait, πάντα πεπλήρωκεν ὁ θεὸς, καὶ διὰ πάντων διελήλυθε, καὶ κενὸν οὐδὲν, οὐδὲ ἔρημον ἀπολέλοιπεν ἑαυτοῦ· *Omnia implet Deus, & omnia penetrat, & sui vacuum desertumque à se nihil reliquit.* Quibus similia habet lib. primo ejusce operis†, item lib. I. de plantatione, uti & illo de confusione linguarum*, nec non de migratione Abrahæ†. Similiterque Theophilus ad Autolycum lib. II‡. Τοῦ ὄντος θεοῦ, τοῦτο ἐστιν μὴ

μόνον

* text. 22.

† pag. 27.

‡ juxta vulg. interp. 18.

* sacra legis allegoriarum lib. 2. pag. 41. & 42. edit. Turneb.

† pag. 33. ejusce edit.

‡ pag. 148.

* pag. 229.

† pag. 284.

‡ pag. 295. in Orthodox.

μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν. Dei, qui verè est, hoc est proprium, ut non solum ubiq; sit: verum omnia præsens inspiciat, & audiat. Item Origenes in secundo contra Celsum*, Macarius Homil. VII†. & XVI‡. præterea Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Damascenus. Ex Latinis Cyprianus de Vanitate idolorum, Hilarius lib. I. de Trinit. Ambros. lib. I. de Spir. S. cap. VII. & in Psal. CXVIII. serm. XIX. Hieronym. in Jesa. cap. LXVI. Augustin. epist. LVII. ad Dardanum, & lib. VII. Confess. cap V. ubi egregia id similitudine declarat, & tot alii. Ut Deus non eo cœlos inhabitare dicatur, quasi iis sit circumscriptus; sed ad significandam Dei providentiam; quia qui cœlos inhabitat, præest cœlis, & iis quæ cœlis subsunt, ut in uno illo fiduciam reponere debeamus. Hinc Psal. CXIII*, 5. *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit & in cœlo, & in terra?* Et Psal. CXIV†, 3. *Deus noster in cœlo, quæcumq; voluit, fecit.* Ex his dilucet, quo discrimine à Græcis, & barbaris, Christiani putarint Deum cœlos inhabitare. Interim in eo consentiunt, Deum esse in cœlis; eoque mirandum minus, si gentiles Solem, quo nihil in eo illustrius, Deum vel unum, vel præcipuum, putarint.

* p. 169. edit. August. Vindel.
† pag. 95. Gr. edit. Morell.
‡ pag. 235.
* vulg. 112.
† vulg. 13.

Non defuere tamen, qui Solem collocarent in medio universi, terramque circa eum verti existimarent. Nam, ut de junioribus taceam, velut Nicolais duobus, Cusano, S. Petri ad vincula Cardinale, & Copernico Borusso, magno in Mathesi viro, quem hodie sequuntur complures ea in arte insignes: ex antiquis ipsis similiter sapuit Pythagoras: ut qui Solarem ignem constituerit in meditullio mundi, eumque dixerit Διὸς φυλακὴν, *Iovis custodiam*; ut est apud Aristotelem in secundo de cœlo cap. XIII*. Eadem quoque sententia fuit Aristarchi Samij: ut qui & ipse scripserit, stellas fixas, & solem, non moveri; terram autem circa solem in orbem verti; ut testatur Archimedes de Arenæ numero. Mitto Philolaum, Hicetam Seleucum, Cleanthem Samium, Heraclitem, Ecphantum; imò Platonem jam seniorem; de quo id traditum Theophrasto. Mirum verò & in hac opinione fuisse multò omnibus istis antiquiorem Numam Pompilium: qui, ut proditum Plutarcho‡, templum Vestæ rotundum fecit ad imaginem Universi, inque medio ejus constituit æternum ignem, ut Solaris ignis symbolum. Sed ab hac sententia abiere, qui Platoni successerunt; Lyceum item, & Porticus omnis, & horti Gargettii doctor: atque ex Astrologis etiam Hipparchus, ac Ptolomæus, & omnis hujus schola. Quod verò Solem nunc propiorem putant terris, quam olim: in qua sententia non Melanchthon solum, sed Cardanus* etiam, aliis præivit: id planè falsum esse, jure ait Christophorus Rothmannus†; videturque is error promanasse ex Copernico malè intellecto. De locis satis.

* cont. 72. 73.
‡ in Numa.
* lib. 3. Subtilitatum.
† in epistolis Astronomicis Tychonicis Brahe p. 131.

Præ-

Præterea gentiles eò Solem putarunt Deum, quia in lucidis illis corporibus æther nihil haberet Sole excellentius. Quatuor verò eum imprimis cemmendant, regio vati memorata, & ex eo Gregorio Nazianzeno adducta, orat. xx. quæ est in laudem Basilii *: ἡλίου ἐπαινεῖται παρὰ Δαβὶδ κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ δρόμου τάχος, καὶ δύναμις· *Laudatur apud Davidem † Solis pulchritudo, & magnitudo, & cursus celeritas, & vis ac facultas.* De quatuor istis eopse ordine dicemus.

*pag. 362. edit. Morell.
† psal. 18. juxta vulg. sive Hebr. 19.

Ad pulchritudinem ac decorem à Græcis etiam Patribus * refertur, quod Psal. xix ‡. 7. dicatur *tanquam sponsus procedere de thalamo suo.* Pulchritudo ea consistit in colore, & figura. In coloribus enim præcellit candor: cui non detrahunt maculæ, quæ tubo Batavo, in medio etiam Solis disco nunc apparent, nunc disparent. Neque enim sunt in Sole, sed sub Sole, Luna tamen superiores, cum & una alteraque hebdomade conspiciantur constanter uno tempore in locis longè dissitis, idque similiter, ac eadem proportione, nisi quatenus progressio, & distantia, aliquid variat. Videntur autem maculæ istæ provenire coalescentibus plutibus corpusculis opacis.

* in aurea catena in Psalmos 1. ab Daniele Barbaro Latine reddita.
‡ vulg. 18.

Ad figuram quod attinet, agnoscimus de ea haut certò ex adspectu colligi posse. Quippe licet quadrangulus, vel multiangulus Sol foret; nihilominus, ob ingentem sui distantiam, evanescentibus angulis, rotundus videretur: ut colligere est ex turribus quadratis longè dissitis. Interea re vera rotundum esse, per est verisimile: quoniam hæc figura aptior sit ad lumen caloremque æqualiter quaquavorsum diffundendum, locaque eo illustranda non quidem simpliciter infinita, at infinita tamen juxta sensus nostros. Accedit, quòd præstantissimo corpori figura conveniat præstantissima: ea autem sit circularis, cui iccirco Deus confertur. Omnia enim Deus capit & comprehendit. Circulus itidem figurarum capacissima. Deus caret principio, & fine. Circulus quoque neutrum habet. Omnium rerum Deus est caussa. Circulus etiam omnium est caussa in rebus mechanicis: juxta effatum Aristotelis, sive alterius, in subtili Mechanicorum opere: ubi & varia de admiranda circuli natura legere est.

Proximo loco relata est magnitudo: ad quam pertinet illud Gen, 1, 6. *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Psal. xix *, 6. si vulgatum sequimur interpretem, giganti confertur. Estque corpus totius mundi maximum; terra ipsa grandius, si non centies sexagies sexies, saltem, juxta alios, centies & quadragies: Luna autem, quam terra quadragies continet, quinquies millies ac sexcenties majus. Imò Copernicanorum est sententia, eum tertiam mundanæ materiæ partem obtinere: quippe non concavum corpus, sed solidum; ut eo majus ex se perpetuo lumen effundat. Ea magni-

* vulg. interp. ps. 18.

magnitudine plus ſemper dimidia illuminat ſphæra: uti Luna ſemper dimidia minus. Nempe juxta Opticum hunc canonem: Luminoſum ſphæricum cum illuminat ſphærici æqualis dimidium, minoris plus dimidio, majoris minus dimidio.

Tertio loco è Nazianzeno ſummam adferebamus velocitatem. Quam etiam, qui tardioris forent ingenij, non obſcure, etſi rudius, conſpiciebant. Cogitabant, quanta eſſet tellus, quantumque terris Sol diſtaret; qui diurno tamen ſpatio grande ab Oriente ad Occidentem iter dimetiretur. Unde in admirationem rapti, ſic ſecum ſtatuerunt, Deum eſſe in quo reluceret incredibilis hæc divinaque potentia tam vaſtum ſpacium, tam brevi tempore, conficiendi, idque ſtudio perenni ac indefeſſo. Magis verò ſtupent, qui, arcana matheſios ſcrutati, comperiunt, Solem hora unica permeare decies centena millia milliarum: ita ut velocitas ejus longiſſimè exſuperet celeritatem globorum, qui vi pulveris pyrij exploduntur è tormentis bellicis, quæ in re nova voce nova *bombardas* dicimus. Quippe hujuſcemodi globus minuto uno vix tria tranſit milliaria: ut Sol unica plus ſpacij hora conficiat, quam globus horis quinquies millenis. Uti doctiſſimo Merſennio monitum in Geneſ. 1, 1.

Utrùm verò motus iſte, tantaque celeritas ſit à principio interno, hoc eſt, motrice vi indita Soli: an ab angelo, quem Deus præfecerit: an per ſe Deus moveat: neutiquam ad noſtram pertinet ſalutem: nec certi ejus quicquam invicta ratione cognoſcitur.

Poſtremo loco ex Gregorio ponebamus Solis vim & efficaciam; unde multiplex adeò utilitas in terras, ac præcipuè genus humanum, redundat. In his calor principem tenet locum: proximum lux: quorum utrumque eſt ab ignea ejus natura. Cum enim ignis priùs cæteris miſceretur elementis, divino poſtea juſſu ſuperiora petiit loca: ubi in globum redactus tres primos effecit dies: ut Hermes in Diexodicôn libris tradidit, & ex eo prodit B. Cyrillus in ſecundo contra deſertorem Julianum. Atque hanc etiam ſententiam ſecutus eſt Gregorius Nyſſenus in ſexto de hiſtoria ſex dierum. Ex illo autem igne poſtea ſunt ignes facti cœleſtes, ſolaris potiſſimum: ita ut lux illa, ſive lucidum illud primæ diei corpus, Sol fuerit imperfectus; eoque imperfectus, quia nec ſua coruſcaret magnitudine, nec figura, nec pulchritudine. Calore ſuo Sol & generationi inſervit, & genita conſervat. Sol enim vires excitat & recreat, ut ſine calore ejus vivere non poſſimus. Itaque vel horam durante eclipſi, maxima eſt rerum omnium immutatio. Imò ab igne hoc etiam varium eſt temperamentum. Propterea, ut ex Ariſtotele Clemens Alexandrinus in Protreptico tradit, Apollinem dixere filium Vulcani & Minervæ. Nempe in

Rr Sole

Sole spectarunt, tum quod igneus esset, unde Vulcani filium dixere: tum quod pro temperamento, cujus caussa Sol est, varient ingenium & mores hominum; unde Minervæ etiam filium ajebant. Minerva enim ingenii præses.

Altera Solis virtus ac utilitas in luce consistit: qua omnia reddit conspicua, quæ non sint diaphana, vel non admodum diaphana: idque radio recto, prou actionum omnium brevissima; unde per diaphanum ea celeritas luminis, ut, nisi quid obstiterit, in instanti illuminari omnia videantur. Præterea tanta est hæc lux, ut diem præstet: quod non efficiant vel ignes totius terræ conglobati, vel stellæ omnes in unum coalitæ. Quantopere etiam variat lux, dum alia fundit, non funditur, ut Solaris: alia funditur & fundit, ut Lunaris: alia funditur, non fundit, ut illa aëris. Quam diversa etiam ratio luminis directi, quod recta transit; reflexi, quod rejicitur à speculari corpore; refracti, quod non recta, sed motu transit obliquo: quorum primi naturam exponit Optica, sic generali nomine vocitata; alterius autem Catoptrica, ac tertij Dioptrica. Jam ipsa luminis refractio, quam miranda præstat circa Solem ipsum! Ut qui ob hanc caussam circa horizontem major videatur, quàm circa meridiem, vel sudo cœlo: etiam cum horizontem subit, altior appareat, quam alioqui videatur; imò & cum attigisse limbo inferiori horizontem putatur, jam eum subierit. Nempe interposito densiori diaphano, uti sunt vapores & fumi terrestres, ob luminis refractionem aberrat visus: ad quam refractionem fortasse nonnihil etiam confert diversa aëris & ætheris natura; majorque ea foret, si, quemadmodum Peripatetici sciscunt, ignis esset subditus Lunæ orbi, atque ita tria forent diversæ naturæ diaphana, aer, ignis, æther.

Sed miranda omnia lucis exponere non est hujus loci. Satis ea, quæ diximus, ac imprimis, quod absque illa homines non viderent, quæ agerent, lucem rem esse omnino divinam ostendunt. Unde est, quod soleat Deus cum Sole comparari. Quod enim Sol est sensui nostro, id intellectui est Deus*: atque ut Solem non videmus, nisi luce Solari: ita nec Deum cernimus, nisi luce ipsius spirituali †. Sensibus igitur illustratos converti animo oportuit ad Deum, ut intellectus etiam illuminaretur. Sed creatore neglecto, creaturam habuere pro Deo; atque ita, mente animi cœcutientes, vitam in tenebris transierunt.

** Nazianzenus orat. de Athanas.*
† Philo lib. 1. de Monarchia

Tertia Solis utilitas est temporum distinctio: unde Moses ait*, Deum fecisse *luminaria in firmamento cœli, ut dividant diem ac noctem, & sint in signa, tempora, & dies, & annos.* Quæ Sol motu suo præstat. Hoc enim variè calorem ac lucem terris dispensat. Estque vel diurnus, vel annuus. Prior dicitur

** Gen. 1. 14.*

dicitur diurnus; alter annuus. Qui æquabilis eſt, & conſtans, dummodo comparetur cum ſte larum fixarum ſitu: ut factum à Babyloniis, & Ægyptjis; teſte etiam Albategnio *. A quibus, ſed improbante Copern.co, Ptolomæus recedit: ut qui motum Solis ordiatur vel ab Æquinoctialibus punctis, quæ ſunt in principiis Arietis & Libræ; vel à tropicis, ſive initio Cancri. & Capricorni. Quo pacto annus fuerit inæqualis, quia æquinoctiorum & ſolſtitiorum puncta nunc magis, nunc minus, recedant à ſideribus adfixis.

* lib. de ſcientia ſtellarum cap. 27.

Porro cum motus diurnus ab Oriente ſit in Occidentem; annuus hic ab Septentrione eſt in Auſtrum, vel contra; ſic tamen, ut inæquali ſpatio ultra, & cis æquinoctialem, commoretur. Nam in boreali hemiſphærio, ab æquinoctio verno uſque in auctumnale, dies novenos ac tertiam diei partem, amplius requirit, quam in ſemicirculo Auſtrali. Ex quo liquet, locum Solis à terra remotiſſimum (apogæum vel augem nominant) longius abeſſe à nobis. quam ab incolentibus plagam Auſtralem diſtat locus Solis maximè remotus.

Hoc nunc in Auſtrum, nunc in Boream motu, Sol illud conſequitur, ut calorem ſalutarem nunc has, nunc illas in terras diſpergat; atque ita nec omnia comburat ſemper præſens, nec frigore enecet ſemper abſens: ſed alternis calefaciendo, & refrigerando, proſit univerſis. Et in hac varietate, non quis, quam illis diutius, lucem vel calorem impertit. Pari enim temporis ſpatio adeſt omnibus: quantumque hieme decedit duplicato frigore, tantum compenſatur æſtate duplicato calore. Itaque in Septentrionalibus etiam terris læta ſuccreſcit ſeges, ob dies longiores: & ſub Æquatore idem contingit, quia calor diurnus æqualis ſit frigori nocturno. Nec ſolum ſic variis conſulitur terris, ſed etiam plantis: cum, pro diverſo ſolo cœ'oque, aliæ hac, aliæ alia anni parte naſcantur, fructuſque maturos producant.

Ad omnia iſta unus Sol ſuffecit: imò plures tot & tanta univerſi commoda diſturbaſſent. Unum hoc fortaſſe inſcitia culpaverit humana, quòd plagæ utrique polo ſubjectæ non ſic calore Solis temperentur, ut habitabiles ſint. Quod de Septentionali parte ſatis edocti ſunt Argonautæ Batavi. Verùm ſic univerſi ratio requirebat. Oportuit enim, Sole caloris fonte, in medio, nempe intra tropicos duos, conſtituto; ſub polo utroque eſſe fontem frigoris, qui toto ſe orbe diffunderet, ad æſtum Solis temperandum. Uti experientia docet evenire poſt magnum Solis ardorem, ſpirante Borea. Abſque iſto frigore foret, brevi abſumeretur aqueus humor; quo non minus, quam calore, ad rei generationem, ac conſervationem, opus eſt.

Ex hisce, quæ delibare solum voluimus, (nec aliud instituti ratio sinebat) non obscurè relucet miranda Solis natura ac multiplex utilitas: quæ, ut dixi, cum rapere omnes deberent in admirationem & laudem opificis; longè aliter in maxima mundi parte evenit. Nam cum horum quædam vulgares etiam animæ viderent; cætera paullatim sapientiores gentilium perspicerent: pariter penè omnes in eum delapsi sunt errorem, ut vel Solem crederent μόνον οὐρανοῦ θεὸν *, quomodo Ægyptia eum appellat Theologia: vel saltem præcipuum solem numen putarent, sideribus aliis, ob minorem utilitatem, honore inferiori cultis. Promanavit igitur hic error ab imperfectione animi humani. Quod & docet Thomas Aquinas opusculo de Symbolo Apostolico: ubi cum dixisset, quatuor esse caussas, ob quas homines defecerint à cultu veri Dei; de prima hæc subdit: *Homines imbecillis intellectus non valentes corporalia transcendere, non crediderunt aliquid esse ultra naturam corporis sensibilem, & ideo inter corporalia posuerunt præminere & disponere mundum, quo pulcriora, & digniora in eo videbantur & eis impendebant divinum cultum: & hujusmodi sunt corpora cœlestia: scilicet, sol, luna, & stella. Sed istis accidit, sicut alicui eunti ad curiam Regis, qui volens videre regem, credit, quoscunque bene indutos, vel in officiis constitutos, Regem esse.*

*unicum cœli numen.

CAPUT III.

Quam vetustus Solis sit cultus, ex Mose monstratum; atq; item Jobo: de quo ut magis liqueret, ostensum, librum Jobi non parabolam esse, sed historiam; deque ætate Jobi disquisitum. Quadruplicem de ea fuisse opinionem. Quo loco referatur inter hagiographa ab Hebræis. Videri Jobum Mosi æqualem, vel eo priorem. De genere Jobi. Quam antiquus ille ritus osculandi manum, in Sole, vel alio numine salutando: atque ut is mos ad cultum potentiorum deflexerit. Consuetudo in adorando erigendi pollicem: item sese in alterutrum latus convertendi. Christianorum ritus antiquus, ac Iudaico contrarius, Orientem versus exstruendi templa, & inter orandum spectandi Orientem. Eum tamen morem precandi, haut solidè eo adstrui, quod locus ille, unde Adam ejectus, & quo item passus est Christus, pariter sint in Oriente: imò ritum hunc, tanquam à gentibus profectum, ab Leone Magno improbari.

Quàm antiquus sit cultus Solaris, non ex Homero vel Hesiodo discendum, quorum prior non multo ante vixit, quàm Salmanassar decem tribus in Assyriam abduxit captivas: sed ex divino Mose; cujus temporibus hunc cultum obtinuisse, colligo ex interdicto illo Repetitæ Legis cap. IV, 19. *Ne forte eleves oculos tuos in Cœlos, & videas Solem & Lunam, atq; Stellas, cum universo exercitu cœlorum, & impulsus adores atq; colas ea.* Valde etiam antiquitatem hanc comprobat locus ille Jobi cap. XXXI, 26, 27:

26,27: *Si vidi Solem, quando splendebat, & Lunam, (à qua) pretiosum abit: & seduxit sese in abscondito cor meum, & osculatum est manum meam os meum: etiam hoc fuisset iniquitas judicata, quia abnegassem Deum desuper.* Ubi Hebraicè pro *Solem* est אור *or*, quod universè *lucem* atque *ignem* significat: sed ex eo, quod de Luna subjungitur, satis evidens est, κατ' ἐξοχὴν hic sumi de luce sive igne Solari: prout & LXX acceperunt. Hoc tamen ex loco nihil solidè colligitur, si Jobi liber non historiam, sed parabolam continet: ut traditum à Maimonide in More Nebuchim partis III, sect. XXII, item à Sem Tob in ejus libri expositione. Verùm sententia hæc tum eo refellitur, quod contrà quàm in parabolis fit, & nomen Jobi, & patria ejus refertur: tum imprimis, quod Ezech. XIV, 14. Job conjungatur cum Noe, & Daniele: quos fuisse convenit: ut mittam, quod Jacobi V, 11, Job commendetur, ut patientiæ exemplum; cujus vis infringitur, si ficticium sit; quia sic virtus consideretur, non cujusmodi est in concreto, sed qualis est in abstracto, ut scholiastici dicunt: hoc est, non qualis inventa unquam, sed cujusmodi esse oporteret. Sed neque ex Jobi libro antiquitatem solaris cultus rectè collegeris, si verè quidem Job fuit; quando autem vixerit, non constat: nempe num temporibus Patriarcharum, an Mosis, an Davidis, an captivitatis Babylonicæ: quos opiniones quatuor commemorat Maimonides loco ante memorato. Et ea opinionum diversitas Maimonidem impulit, ut putaret, non fuisse Jobum. Ac fortasse etiam hæc in caussa sunt, cur non meminerit ejus Flavius Josephus in Antiquitatum libris: sive crediderit non fuisse, sive nescierit, ad quæ tempora referri oporteret. Præter hæc, etiam alia est nata controversia, de libri auctore: dum alii exaratum censent à Jobo, ut Gregorius M. præfat. in Jobum, & Suidas in Ἰώβ: alii verò Jobi amicos, aliqui Mosem, nonnulli Salomonem, vel prophetarum quempiam, alii aliquem ex sapientibus Babyloniis, scripsisse arbitrantur. Ut eos prætercam, qui non censent librum θεόπνευστον *: ut est apud Olimpiodorum præfat. catenæ aureæ in Job ex XXIV Patribus concinnatæ, & Latinè redditæ à Paulo Comitolo. Ubi & videas, quod de Jobi amicis diximus, Mose item, & Salomone. Sanè Salomoni etiam tribuit Nazianzenus orat. ad Julianum tributorum exæquatorem; ut censet ejus interpres Nicetas, ac Olympiodorus præfat. catenæ suæ: imò & Polychronius in Jobi cap. XIII, sive, secundùm vulgarem, distinct. XIX, 23, exaratum ait †, *Mosis Salomonisve operâ.* Ac pro hac sententia facere videtur, quod ab Hebræis in Bava bathra Perek primo, ubi Hagiographa recensentur, primus quidem locus detur libro Ruth, quia sub Judicibus vixerit; alter psalmis Davidis, qui ex Ruth natus; tertius Jobo, tanquam æquali reginæ Sabæ; quartus Salomonis Proverbiis,

* *divinitus inspiratum.*

† *pag. 141, edit. Lugd. an. 1586.*

Ecclesiastæ, ac Cantico Canticorum, atque ita porro. Eodemque redit, quod ab Athanasio in Synopsi, Job Cantico Canticorum subjungitur; imò & in Concilio Laodiceno can. ult. & quibusdam Græcis bibliis vetusta manu exaratis, quæ in Vaticana Romæ adservantur. In hoc dissensu lubentius iis accessero, qui vel à Mose sciptum censeant, vel antea etiam à Jobo ipso. De Mose placuit etiam R. David Kimchi, ac ex nostris multo ante Origeni; ut nempe eum scripserit, quò populus Israeliticus longam illam peregrinationem in deserto facilius ferret. Similiter Isidorus lib. I Off. ut Tostatum*, & cæteros taceam. Et sanè Job vel æqualis Mosis, vel eo antiquior fuit, unus è Nachoris, vel Esavi posteris. Prior sententia placuit Hieronymo Traditionibus Hebr. in Genesin. Nempe ut Nachor, Tharæ filius, Abrahæ frater, genuerit Hus; Hus autem Jobum. Hæc sententia nititur, partim eo, quod Genes. XXII, 21 dicatur Melcha peperisse Nachori Hus primogenitum, & Buz fratrem ejus: partim quòd Job initio libri habitâsse traditur in terra Hus, sive Huz, ἐν γῇ Αὐσίτιδι, ut est apud LXX: quæ *Ausitis* dicitur Græcis, quasi *Usitis*. Quare colligunt, Jobum fuisse filium Us, nepotem Nachoris, Tharæ pronepotem. Sensit hoc quoque Philo ille suppositicius, in Antiquitatibus biblicis.

* *in Hieronymi prologum galeatum cap. 7.*

Altera est sententia venerabilis Bedæ, commentariis in Jobum, Hieronymo perperam tributis: ubi longè abit ab eo, quod Hieronymum scribere dicebamus in Traditionibus Hebraicis: quod opus esse genuinum, dubium non est, cùm ipse illud agnoscat in scriptoribus Ecclesiasticis. Censet autem Beda, Jobum fuisse pronepotem Esavi. Ac suffulta hæc opinio est eo, quod Esau genuerit Revel sive Rahuel ex Basemath, Ismaelis filia: ut est Genes. XXXVI, 4, & 10. Rahueli autem filius fuit Zara, ut est ibid. comm. 13. Hoc autem genitus Jobab: ut est comm. 33. Jobab verò idem creditur, ac Job. Nec obstat, quòd habitârit Job in terra Hus: quia in ea Idumæi sedes habuere: ut constat ex illo in Threnorum fine: *Exulta filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Et sanè non Jobum à Nachore, per Hus; sed ab Abrahamo, & Isaaco, per Esavum descendere; opinio etiam est Athanasii, vel alterius in Synopsi, item Epiphanii penè initio operis adversus hæreses, Chrysostomi homil. II de Jobi patientia, Augustini lib. XVIII de Civit. Dei cap. XLVII, aliorumque magno numero. Hanc verò de Idumæo Jobo sententiam multum confirmant septuaginta, appendice Jobi; quæ etsi in Hebræo non est, uti nec fuit in tralatione Aquilæ, vel Symmachi; à Theodotione tamen est retenta, uti & legitur Catenâ aureâ in Jobum: ubi sic Olympiodorus de suo, vel alieno, annotavit: *In Paralipomenis exstat genealogio. Nam ab Abrahamo ortus est Isaacus, ab Isaaco Esau, ab Esau autem Raguel, à Raguele autem Zara, qui Jobi pater exstitit.*

Quin-

Quinctus igitur est ab Abrahamo, è numero Abrahamo detracto. Quocirca eum ante Legem fuisse dicimus. Nam & ab Abrahamo numeranti Moyses sextus occurrit ad hunc modum: Abrahamus Isaaci pater, Isaacus Jacobi, Jacobus Levi, Levi Caath, Caath Moysis.

Atque ex his satis elucet, quàm antiquus sit cultus Solis: ut cujus tum Moses meminerit, tum qui Mosis temporibus, vel antea, vixerit. Nec locus ille ex Jobo allatus tantummodo vetustatem idololatrici hujus cultus ostendit: sed etiam ritus ejus, quo Solem adorabant, manum osculantes: ut allata hæc verba indicant, *Si osculatus sum manum meam ore meo.* Quem locum etiam B. Hieronymus in Ezechielis VIII, 17, & Apologia I in Rufinum, refert ad ritum, quo gentiles in adorando dexteram ori admovebant. Atque idem hunc ritum tangit in Osee cap. XIII. Pertinet quoque eodem I sive III Reg. XIX: *Genua, quæ non sunt incurvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculãs manum.* Apud gentium scriptores passim fit mentio hujus ritus. Apulejus Apolog. I: *Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit: nullum templum frequentavit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratiâ manum labris admovere.* Similiter Lucianus lib. de Saltatione; & in Demosthenis Encomio: è nostris etiam Minucius Felix in Octavio: *Cæcilius simulachro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens osculum labiis impressit.*

Atque ab hoc ritu alter ille promanavit, ut quo Deos colerent, eodem etiam prosequerentur hominum illos, qui honore potentiaque antecellerent: tandem & pares, ac inferiores, gliscente adulatione. Hoc *manu venerari* dixere Tacitus *, & Tranquillus ‡: *manu salutare* Martialis *.

Sed non, ut constat, vetustissimum esse ritum manu venerandi ac salutandi solem: item dixerim, an vetus adeò sit, quod sic Solem, vel Deorum alium, adorantes, erectum ori pollicem admoverent: quemadmodum plenius nos docet Appuleji illud in IV Metam. *Et admoventes oribus suis dexteram, primore digito* (hæc vera lectio) *in erectum pollicem residente: ut ipsam prorsus Deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.*

* 16. Annal.
‡ in Claud.
* lib. 8, ep. 65.

Quemadmodum nec satis liquet, antiquusne adeo sit ritus, quo se circumagebant: ac Romani quidem dextrorsum: unde Plautus Curcul. Act. I, sc. I: ----- PH. *Quo me vertam nescio.*

PA. *Si Deos salutas, dextrovorsum censeo.*

Galli autem sinistrorsum: unde Plinius lib. XXVIII, cap. II: *In adorando dextram ad osculum referimus: totum corpus circumagimus: quod in lævam fecisse, Galliæ religiosiùs credunt.* Interea, cùm simplicissimum quodq; antiquissimum sit; longè est verisimilius, primitus fuisse contentos dextram ori admovere sine ista vel corporis conversione, vel sessione primoris digiti in pollice. Valde

Valde autem verisimile est, perantiquum etiam esse, & fortasse à primis Solaris cultus temporibus morem eum provenisse, ut præcipuè colerent Solem orientem, ac quocunque etiam tempore, ad Orientem conversi precarentur Deum. Israelitæ autem contra Occidentem versi, ubi sanctuarium erat, preces Deo fundebant: atque ita se ostendebant *precantes adorare non solem orientem, sed solis dominum:* ut ait Anastasius Nicænus Quæst. XVIII in Scripturam. Hoc ita esse, tum porta Orientalis ostendit, per quam ingressi tabernaculum, vel templum, ad Occidentem oraturi pergebant: ut cognoscimus ex Exodi XXVI: tum etiam verba Ezechielis prophetæ VIII, 16, ubi Israelitæ accusantur, quod precaturi ad Orientem se converterent. *Dorsa,* inquit, *habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem, & adorabant contra ortum Solis.* Sic Magos precatos, refert Herodotus lib. I. Vitruvius lib. IV, cap. ult. *Aræ spectent Orientem.* Maro XII Æn.

> *Illi ad surgentem conversi lumina Solem*
> *Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro*
> *Summa notant pecudum, pateri sque altaria libant.*

Christiani veteres in hoc maluere gentilium, quàm Judæorum ritum sequi. Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. Πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί· *ad ortum matutinum concipiuntur preces.* Hinc & visi Solem adorare. Tertullianus Apolog. *Ad Persas si fortè deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo: denique inde suspicio, quòd innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Similiter Clemens Rom. lib. II Constitut cap. LVII, Origenes in lib. Num. homil. III, Augustinus lib. II de Sermone Domini cap. XIX, Damascenus lib. IV Orthodoxæ Fidei cap. XIII. Ex quibus Origenes, & Damascenus, etiam ab Apostolis id ajunt institutum. Ac similiter sentit Justinus sive alius Quæstionum, & Responsionum ad Orthod. Resp CXVIII. Item Athanasius, vel alius, ad Antiochum quæst. XXXVII, S. Basilius de Spiritu S cap. XXVII: imò & Augustinus ad Casulanum presbyterum. Templa etiam Orientem versus exstrui à Christianis solere, præter Clementem Romanum loco memorato, Paullinus quoque auctor est epist. XII ad Severum. Sed cum ritu convenirent, longè tamen aliud spectarunt Christiani, quàm gentiles. Hi Solem spectabant, qui sensus illustrat: Christiani Solem justitiæ Jesum Christum, qui mentes illustrat: unde & Tertulliano *Oriens Christi figura* dicitur contra Valentinianum cap. III. Atque hanc rationem adducit inter alios Clemens Alex. lib. VII Stromateon. Sed alii eò respici dicunt, quia paradisum, unde ejecti sumus, spectemus, rogantes, ut illuc restituamur. Sic Athanasius ad Antiochum quæst. XXXVII, ac Basilius ad Amphilochium de Spiritu S. cap. XXVII. Equidem non ignoro, Genes. II legi,

ri legi, Deum creâsse paradisum κατ' ἀνατολὰς, *in Oriente*, ut & Hebræa sonant, & LXX reddiderunt. Sed Moses sic scribere potuit ratione loci in quo degebat. At quid dicemus de gentibus iis, quibus paradisus erat ab Occidente? Siquidem Apostolorum alii in Orientem, in Occidentem alii, prædicatum abiere. Num ergo Græcus Orientem, Indus intuebitur Occidentem? At hoc repugnat illi, quod putant, omnibus oculos esse convertendos etiam in cœli plagam, unde Sol exoritur. Atque hinc liquet, quid censendum sit de altera etiam ratione, quando ajunt, Orientem versus esse orandum, quò melius nobis quasi ob oculos ponamus Christum pro genere humano passum in Oriente. Quippe sic quoque omnes, qui sive exiguo, sive magno spatio, ultra Hierosolyma habitarent, ad Occidentem se converterent. Si igitur, ut censent, ritus iste, ab Apostolis sit institutus; non possunt huc spectasse omnes; quia, ut dixi, non minus in Orientem se receperunt Apostoli, quàm Occidentem. Atqui pugnantia sunt ista, ut, qui in India vivant, orantes spectent Orientem, quia inde Oritur Solaris lux, quæ Christi est figura; & iidem spectent Occidentem, quia paradisus, & locus ubi Christus pro nobis passus, sint iis ad Occidentem. Ne illa quidem ratio valida, orandum ad Orientem, ut ostendamus, nos improbare Judæos, qui orant versus Occidentem. Nam similiter dixeris, orandum esse ad Occidentem, quò distinguamur à gentilibus, & Priscillianistis. Quò pertinent hæc Leonis Papæ serm. VII de Nativit. *De talibus institutis etiam illa generatur impietas, ut sol, inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur: quod nonnulli etiam Christiani adeò se religiosè facere putant; ut priusquam ad beati Petri Apostoli Basilicam, quæ uni Deo vivo & vero est dedicata, perveniant; superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris adscenditur, converso corpore ad nascentem se solem reflectant, &, curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus, & dolemus. Quia, etsi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura, venerantur; abstinendum tamen est ab ipsa hujusmodi specie officii: quam cùm in nostris invenit, qui deorum cultum reliquit; nonne hanc secum partem opinionis vetustæ, tanquam probabilem, retentabit, quàm Christianis, & impiis, viderit esse communem?* Atque hoc ex loco colligit Joannes Pineda Hispalensis*, *Jam Leonis tempore illam primæ Ecclesiæ consuetudinem adorandi, & templa erigendi versus Orientem, obsolevisse, quam servandam curarant, & præceperant, primi Ecclesiæ Patres.* Ubi eadem vides, ut, de ritus hujus auctoribus agens, eos non *Apostolos*, quemadmodum alii, dicat, sed contentus sit nominare, *primos Ecclesiæ Patres*, hoc est, Apostolorum successores.

* *in Iobi cap. 31, vers. 26.*

Ss CAPUT

CAPUT IV.

Cultum, quem Judaei praestabant Soli, Josias verò abolevit, haustum fuisse à Syriis vicinis: uti Phoenicibus, quibus Sol vocatus est Bal, *&* Bel: *Saturnum quidem exponi; sed etiam Saturnum esse Solem. Dictum quoque* ἠλ: *unde error Servii,* Βῆλ, *quod ex* βἱελ, *ab* ἠλ *deducentis. Idem quoque* Βολάθης: *ejus etymon, uti &* Solis. *Quid Phoenicibus sit* Beel-samen. *Pro quo non Accaronitae, sed Judaei,* Beel-zebub *dixere: nempe uti ex* Beth-el *fecere* Beth-aven. *Liberos à Phoenicibus mactatos Saturno: atque hinc Aristotelem putâsse, sed falso, Phoenices à φόνος sive φονίζειν dici. Sol quoque Phoenicibus* Adon *sive* Adonis, *vel* Adoneus. *Hoc* dominum *notare. Unde in S. Scripturis* Adonai, *Dei nomen: & Plauto,* Avo donni. *Adonis aliter dictus* Gingres: *quod & tibiae nomen. Unde* Gingrae *vocabulum sit: & quid* γιγγρίζειν, gingrire, gingrina, gingritor. *Ritus in sacris Adonidis sive Gingrae usurpati.* Ἀδωνιασμὸς *à propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. Fabula de Phaethontiadum luctu unde orta. Ut Adonis alternis temporibus Veneri adsit, & Proserpinae. Lectulus in Adoniis stratus à Graecis Veneri, & Proserpinae. Quid per Adonidem interfectum, ac Veneris luctum, &, eo reddito, gaudium ejus, significetur, bifariam ex antiquis exponitur.*

VIdimus, quàm antiquus sit Solis cultus: nunc, quàm latè patuerit, ostendam. Ac primùm dicam de Asia: in qua eo etiam se inquinarunt Israelitae. Unde II sive IV Reg. cap. XXIII, 12: *Et abolevit* (Josias) *equos, quos dederant reges Juda,* &c. *& currus Solis combussit igni.* Itidem Ezechielis VIII, 16, reprehenduntur Israelitae, quòd faciem Orientem versus converterent, Solemque adorarent. Hunc foedissimum morem accepere à gentibus, Syriae vicinis.

Est verò Syria, vel ad litus sita, vel mediterranea. Prior dicta Phoenice. Hîc Sol generali nomine vocatus בעל, *bahal*: quod *dominum* notat. Pro *bahal* verò, omisso ע, dixere etiam βάαλ, & βἱελ, contracteque βᾶλ, & βῆλ. *Bal*, & *Bel*, esse Saturnum, Saturnum autem esse Solem, docet nos Servius in I Æn. Ipsum audiamus: *Assyrios constat Saturnum (quem eundem & Solem dicunt) Junonemq; coluisse: quae numina etiam apud Afros postea culta sunt. Unde & linguâ Punicâ Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione & Saturnus, & Sol.* Item Damascius in Isidori vita apud Photium*: Ὅτι Φοίνικες, καὶ Σύροι, τὸν Κρόνον Ἤλ, καὶ Βῆλ, καὶ Βολάθην, ἐπονομάζουσι. *Phoenices, & Syri, Saturnum vocant El, Bel, & Bolathen.* ἨΛ verò esse Solem, ostendit Servius de Belo Phoenice, unde creta Dido, loquens: *Omnes,* inquit, *in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum linguâ* HEL *dicitur:* unde

* cod. 242.

unde & ἥλιος. ergo additâ digamma, & in fine factâ derivatione à sole, Regi impoſuit nomen BELI. De ἡλ, & ἥλιος rectè. Sed falli cenſeo, cùm Beli nomen à Marone ex ἥλ, vel ἧλ, factum putat, appoſito digamma. Potius enim eſt à Βῆλ, quod eſt apud Damaſcium, ut vidimus: eſtque contractum ex Βέελ: unde Βεελσάμην, aliaque; quorum cauſſas poſtea exponam. Imò non ſolum *bal*, & *bel*, ſed *bol* etiam videntur extuliſſe: indeque Phœnicibus Saturnus ſive Sol Βολάθης, ut ex Damaſcio jam diximus: Palmyrenis verò Αγλιβῶλος, quod ſignat *orbis dominum*: ſi recta eſt conjectura noſtra, quam afferebamus cap. XXVI. libri ſuperioris. Nempe α abiit in ω; quomodo & ἡλ (unde ἥλιος) eſt Latinorum *Sol*, ſpiritu præterea, ut fieri ſolet, in ſibilum converſo. Quia verò variis Baal cognominibus diſtingueretur; hinc factum, ut in Scripturis culpentur Iſraelitæ, quòd ſervierint בְּעָלִים, *bealim*, q. d. *baalibus*. Nullum verò nobilius cognomentum ei, quàm à cœlis ductum. Inde enim Phœnicibus vocabatur *beel-ſamen*: ut ex Sanchioniathonis libris, à Philone Byblio converſis, notat Euſebius in primo Præparationis Evangelicæ* his verbis: Αὐχμῶν δὲ γενομένων τὰς χεῖρας ὀρέγειν εἰς οὐρανὸς, πρὸς τὸν ἥλιον· τοῦτον γὰρ, φυσὶ, θεὸν ἐνόμιζον μόνον, οὐρανοῦ κύριον Βεελσάμην καλοῦντες. *Cumque ſiccitas obtigiſſet, ſuſtuliſſe manus in cœlum ad Solem. Hunc enim ſolum, inquit* Sanchioniathon, *Deum exiſtimabant: eum vocantes cæli dominum, Beelſamen.* Id verò *Beel-ſamen* ſignificare, quod dicebamus; nemo certiùs teſtabitur eodem Sanchoniathone, ſive Philone potiùs, qui poſt verba adlata cōtinuò ſubjungit, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ· *quod Phœnicum linguâ, Dominum cœli notat.* Addit quoque, Ζεὺς δὲ παρὰ Ἕλλησι· *Græcâ autem linguâ eſt Zeus, hoc eſt, Jupiter.* Quare *baal-ſemen* ad verbum ſonat Ζεὺς Ὀλύμπιος. Atque hæc etiam firmare eſt è lingua Hebræa; à qua, dialecto ſolùm, Phœnicia differebat. Nam quod Phœnicibus *beel-ſamen*, id Hebræis בַּעַל־שָׁמַיִם, *baal-ſchamaim*: id eſt, *dominus cœli.* Accaron etiam Phœniciæ eſt civitas prope Azotum. In eâ Sol vocabatur *Baal-zebub*: ut videre eſt II Reg. I, 2, *Dominus muſcæ.* Quod nomen ab Hebræis accommodatum principi dæmoniorum, magno juſtoque Accaroniticæ idolomaniæ odio. Imo fortaſſe ne nomen quidem Iſraelitæ integrum reliquere. Nam veriſimilis mihi ſemper viſa eſt conjectura ingenio doctrinaque eximii Scaligeri, qui בַּעַל־זְבוּב, *baal-zebub*, per contemtum eſſe factum putabat ex בַּעַל־זְבָחִים, *baal-zebahim*; quod ſignat *ſacrificiorum*, ſive *victimarum dominum.* Nempe ſimili ratione, ac ex *Beth-el*, quod eſt *domus Dei*, poſtquam idololatria iſtic ad lapidem, ubi recubuerat Jacob, exerceri cœpit, fecere *Bethaven*, id eſt, *domus vanitatis.* Nam בית *domus*, אָוֶן, *mendacium, vanitas, iniquitas.*

* cap. 7.

Porrò ex eo, quod Phœnicum Baalem eſſe Saturnum Solemque antea

vidimus: cognoscere etiam est, quis intelligi debeat, cùm Phœnices dicuntur liberos suos immolâsse Saturno. Uti apud Porphyrium de abstinentia animalium lib. II: Φοίνικες ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς ἢ πολέμων, ἢ αὐχμῶν, ἢ λοιμῶν, ἔθυον τῶν φιλτάτων τινὰ ἐπιψηφίζοντες Κρόνῳ· *Phœnices magnis in cladibus vel bellorum, vel æstus, vel pestilentia, sacrificabant carissimorum quempiam Saturno, communibus ad hoc suffragiis addictum.* Subjungit deinde, plenam exemplorum esse historiam Phœniciam à Sanchuniathone scriptam, è lingua autem Phœnicia à Philone Bybliensi redditam Græcè. Similiter Eusebius oratione in Constantini Cæsaris laudem: Κρόνῳ γοῦν Φοίνικες καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων· *Phœnices Saturno quotannis sacrificabant dilectissimos, ac filios unicos.* Falsum interim, quòd tradunt, propterea Φοίνικας dictos παρὰ τὸ φοινίξαι, quod κατὰ γλῶσσαν τὴν Περραιβῶν ἐστὶ τὸ αἱμάξαι: *dialecto Perraborum* in Thessalia *notat occidere*: ut Aristoteles, sive alius, hanc vocem interpretatur libro περὶ * θαυμασίων ἀκουσμάτων ‡. Ubi ipse sic dici mavult, quoniam omnes necarent, quicunque appellerent. Vera autem nominis origo est, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Esavi sive Edom. Quam rem abunde exposui superiori libro cap. XXXIV.

* *de mirabilibus auditionibus.*
‡ *pag. 115, edit. Sylburgiana, sive VVechelian. an. 1587.*

Etiam Phœnicibus Sol in cultu divino *Adon*, sive *Adonis*, vel *Adoneus*, dicebatur. Sed appellatio hæc illis erat communis cum Arabibus. Quod Ausonii nos docet epigramma undetrigesimum, de Græco fonte magnâ sui parte expressum:

Ogygia me Bacchum vocat.
Osirin Ægyptus putat.
Mysi * *Phanacen nominant.*
Dionyson Indi existimant.
Romana sacra Liberum.
Arabica gens Adoneum.
Lucaniacus Pantheum.

* *Vulgo mystæ, sed perperam: quia ab Ausonio variæ memorantur gentes, quarum singulis mystæ sint. Ut huic loco non generale mystarũ nomen; sed particularis alicujus nationis appellatio conveniat. Talis Mysorum, qui Thracibus contermini.*

Sententiam hanc puto: Bacchum Thebanum, Ægyptium Osirin, Phanacen, sive, ut apud Macrobium legitur, Phanatem Thracum vel Mysorum, Indicum Dionyson, Romanum Liberum, Arabum Adonea, eundem esse Deum: propterea que Lucaniaci dominum Ausonium (villa enim hæc Ausonii erat, bis mille circiter passibus distans Burdigalâ) putare omnia in uno numina intelligi: haut secus ac Romæ Pantheon omnium erat Deorum templum. Unde etiam videre licet, quàm multa Romana, vel Græca numina, uno Oriens nomine complecteretur. *Adonei* vocabula etiam utitur Plautus Menæchmis act. I, sc. II: ac fortasse (nam variant codices) Catullus epigrammate, *Quis hoc potest videre*. Si Arabum sit numen, nomen non Græcum erit, sed Arabicum, vel Syriacum. Quamobrem, uti Beli & Molo-

Molochi nomina, ita hæc quoque appellatio habeat domini argumentum. Nam אדון Adon, *dominus*. Unde &, Jod, & Cametz, additis, אדֹנָי, Adonai; unum ex decem Dei nominibus, B. Hieronymo commemoratis epistola ad Marcellam. Etiam apud Plautum Pœnulo act. v. sc. II. Pœnus Hanno *Donni* κατ' ἀφαίρεσιν pro אֲדֹנִי, Adoni, hoc est, *domine mi*. Et mox, *Avo donni:* חוה אדני, *ave, domine mi.*

Nec *Adonis* solum Phœnicibus dicebatur, sed etiam *Gingras*. Pollux lib. IV. cap. X. Ἡ Φοινίκων γλῶττα Γίγγραν τὸν Ἄδωνιν καλεῖ, καὶ τούτῳ ὁ αὐλὸς ἐπωνόμασται· *Phœnicum lingua Adonim vocat Gingram: & ab hoc nomen tibia*. Ea tibiâ in Gingræ sive Adonidis sacris lugubres cantus ciebant. Unde ibidem Pollux: Γίγγρας δέ τις αὐλίσκος γοώδη καὶ θρηνητικὴν φωνὴν ἀφίεισι· φοίνιξ μὲν ὢν τὴν εὕρεσιν, πρόσφορος δὲ μούσῃ τῇ Καρικῇ. *Est & tibia exigua, gingras, lugubrem & flebilem emittens vocem. A Phœnicibus quidem inventa, Caricæ autem Musæ conveniens.* Sed ut Pollux dicat, tibiam hanc dictam *gingram* ab Deo; dubitari tamen possit, an non potius Adonis à cantu gingrino nomen acceperit, quia eo lugeretur: tibia verò vocata sit γίγγρας, quia fieret ex gruis vel [illegible]is tibia. Nam Jes. XXXVIII. & Jer. VIII. עגור non *hirundo* est, aut *pica*; [illegible] vel *grus*, vel *anser*. Indeque γ in G converso, ut sæpe fit, γίγγρας, genus tibiæ, & saltationis ad eam; ut explicat Pollux lib. IV. cap. XIV. Apud Hesychium vulgò est: Γίγγρα ἐπιφώνημά τι ἐπὶ κώμων λεγόμενον. Vide, an non rescribi debeat, ἐπιφώνημά τι ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι λεγόμενον. Eo autem tibiæ nomen fuerit γίγγρας, quia ex anseris tibia fuerit. Unde & χλωίζειν apud Athe[illegible]um de iis, qui tibia canunt. Simile igitur γιγγρίζειν, & γιγγράζειν, & Latinis *gingrire*. Glossæ Philoxeni, *Gingriunt*, χῆνες ἐκβοῶσι. Festus: *Gingrire anseris vocum proprium est.* Indeque apud Arnobium in VI. *Anserum gingritibus*. Subjicit continuò Festus: *Unde genus quoddam tibiarum exiguarum gingrina.* Nempe ut Græcis γιγγραῖνος αὐλός. Idem Festus: *Gingrator, tibicen.* Ubi propter ἀναλογίαν malim *gingritor*.

Quo pacto Adonidi, seu Gingræ, in Phœnicia apud Biblios sacra fieri soleant: legere est apud Lucianum de dea Syria. Narrat autem, ut ad repræsentandum Veneris dolorem ob Adonin ab apro interemptum, tota regione luctus indicaretur. Tum lacerare se verberibus solitos, quasi Adonidi parentantes. Etiam capita rasisse, ὅκως Αἰγύπτιοι ἀποθανόντος Ἄπιος, *ut Ægyptii faciunt, mortuo Ape*. Quod si quæ mulierum, formæ studiosiores, radi abnuerent; eas die uno se peregrinis prostituisse; & quod inde meruissent, obtulisse Veneri. Post luctum die uno repræsentatum, postero omnes die pariter gaudium testatos ob vitæ redditum Adonim. De istis mulierum planctibus in Adoniis meminit & Plutarchus in Alciabiade, & Nicia. Indeque Aristophani in Pace Ἀδωνιασμὸς, ὁ ἐπὶ τῷ Ἀδώνι θρῆ-

νος, *lamentatio ob Adonidem*; ut Hesychius exponit. Et satis verisimile est, Ἀδωνιασμὸν hunc signari ab Ezechiele cap. VIII. *Et introduxit me ad ostium portæ domus Domini, quæ est ad Aquilonem: & ecce, sedebant ibi mulieres, plangentes Thamuz.* Et fortasse hinc occasio fabulæ apud poetas de luctu Phaëthontiadum: de quo Ovidius II. Metam. Dionysius item in Periegesi, & poetarum alii. Nam Phaëthon, Sol. Porrò apud Ezechielem etiam B. Hieronymus* per Thamuz intellexit Adonidem. Ac Procopius quoque in Jesaiæ cap. XVIII. hunc Ezechielis locum adducens, post Θαμμοὺς addit, ὅπερ ἐστὶ τὸν Ἄδωνιν· *quod est, Adonim*. Ibidem refert, ut Venus amore Adonidis ab apro, in quem Mars se converterat, interempti, etiam inferos accesserit, ut Adonidem reposceret. Sed cum non minus à Proserpina amaretur, sic tandem convenisse, ut una anni parte Proserpina, parte altera Venus adolescente poriretur. Atque ad hosce divisos amores respexit quoque Theocritus Ἀδωνιαζούσαις sive Idyll. XV.

* *ad Ezech. 8. usi & epistola ad Paullinum de institutione monachi.*

Ὦ τριφίλατος Ἄδωνις, ὃ κ' ἐν Ἀχέροντι φιλεῖται.

Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos amatur.

Uti igitur dolor repræsentatur ob mortuum Adonidem, ita ob re[illegible]m, gaudium: quod ibidem Procopius addit. Atque hunc ritum etiam imitabantur [illegible]i Unde in eundem prophetam sic Cyrillus lib. II. *Græci hinc latè festum excogitavere, ut se cum Venere, propter mortem Adonidis mæsta, condolere, & lugere; redeunti autem ex Orco, & inventum esse dicenti, quem quæsiverat, gratulari, & una exultare, simularent.* Dixere hæc Ἀδώνια, quæ fiebant τῷ Ἀδώνιδι, καὶ Ἀφροδίτῃ, *Adonidi, & Veneri*; ut ait Aristophanis scholiastes. Utrique horum lectus sternebatur: ut ait Theocritus Ἀδωνιαζούσαις. Sed non hujus est loci omnia exequi, quæ ista ad sacra pertinent. Potius adeantur, qui de Græcorum feriis scripserunt: qualis eruditissimus vir Petrus Castellanus, &, qui omne punctum tulit, Joannes Meursius; quo de viro & hac, & aliis partibus eximio, nemo non præclarè sensérit, nisi qui pariter virtuti doctrinæq; bellum indixerit. Ritibus igitur hisce prætеritis, potius exponam, quod magis nostri est instituti, quò spectarit cultus ille Veneris, ac amasij ejus Adonidis. Venus Orienti, unde cultus hic ad Græcos derivatus, complectitur tum Lunam, sive Venerem cœlestem, sub qua & Hesperum sive Luciferum comprehendere possis: tum Venerem subcœlestem, sive Terræ partem superiorem, quam calcamus, & cernimus. Adonis autem est Sol, verè amasius Veneris, quomodocunque Venerem intelligas. Nam sive Lunam consideres, quem illa magis amet Sole, unde lumen suum mutuatur? Sive Luciferum, is semper Solis comes: ut infra magis liquebit, ubi de Veneris sidere sive Hespero ac Phosphoro dicetur. Sive terræ attendas superficiē, quid utilius, quid incolis gratius & jucundius amabili Solis luce? De cœlesti Venere satis apertum. Partem verò de Venere subcœlesti, ex sacrorum ratione illustrat his verbis Macrobius lib. I. Sat. cap. XXI. *Adonin quoque Solem esse, non dubitabitur, inspecta religione Assyriorum: apud quos Veneris Architidis* (lego, *Atergatis* †, de qua postea) *& Adonis, maxima olim veneratio viguit, quam nunc Phœnices tenent. Nam Physici terræ superius hemisphærium, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferius verò hemisphærium terræ, Proserpinam vocaverunt. Ergo apud Assyrios, sive Phœnices, lugens inducitur Dea: quod Sol, annuo gressu per duodecim signorum ordinem pergens, partem quoque hemisphærii inferioris ingreditur: quia de duodecim signis Zodiaci sex superiora, sex inferiora censentur,*

† *Nisi* Dercetidis *malis, vel potius, ut Clarissimo Seldeno visum* Aphacitidis: *de*

fentur: & cum est inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur dea, tanquã Sole, raptu mortis temporalis, amisso à Proserpina retento: quam numen terræ inferioris circuli & antipodum, diximus. rursumq; Adonin redditum Veneri, credi volunt, cum Sol, evictis sex signis inferioris ordinis, incipit nostri circuli lustrare hemisphærium, cum incremento luminis, & dierum. Ab apro autem tradunt interemptum Adonin, hiemis imaginem in hoc animali fingentes; quod aper hispidus & asper gaudet locis humidis & lutosis, pruinaq; contectis. Ergo hiems veluti vulnus est Solis; quæ & lucem ejus nobis minuit, & calorem. quod utrumq; animantibus accidit morte. Subjungit deinde de simulachro Veneris in Libano: de quo in symbolica theologia dicemus. Illud etiam Adonim esse eundem, ac Solem, indicat, quod Adonis est Bacchus: ut ait Plutarchus lib. IV. Symposiacon cap. V. ubi & Phanoclis versus adducit de Adonide Venerem rapiente, Bacchum verò esse Solem, alibi ostendimus.

cap. XXXVI. loquemur.

Non defuere tamen, qui per Adonidem, non Solem intelligerent; sed frumentum: quod parte anni in terra sepultum latet; parte item feliciter germinans se nostris offert obtutibus. Apud Proserpinam igitur agere ajunt Adonidem, simulac semina terris sunt mandata. Veneri verò, hoc est superiori terræ, ac hominibus, restitui, cum læta seges succrescit. Voluit hoc Ammianus Marcellinus lib. XIX. *Fœminæ miserabili planctu in primævo flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant. Ut lachrymari cultrices Venereæ sæpe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris: quod simulachrum aliquod esse frugum adultarum, religiones mystica docent.* Et fortasse inde est, quòd in Adoniis serebant frumentum, & hortos faciebant Adonidis. Scholiastes Theocriti ad ejus Idyll. XV*. Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς Ἀδωνίοις πυροὺς, καὶ κριθὰς σπείρειν ἔν τισι προαστείοις, καὶ τοὺς φυτευθέντας κήπους Ἀδωνίους προσαγορεύειν. *Consueverunt in Adoniis frumenta, & hordea, serere in quibusdam suburbiis, & consitos hortos Adonios nuncupare.* Sed de Adonide, & Solis apud Phœnices cultu, satis.

* v. 112.

CAPUT V.

Ammonitis, Cœlesyris genti, solem esse cultum sub nomine Molochi, ejusq; honori traductos per ignem pueros. Traductionem eam non holocausti, sed februi fuisse genus. Tacere Scripturas de Ammonitis Molocho suos liberos sacrificantibus: sed loqui de Sepharvaitis, Assyriorum colonis, infantes suos mactantibus Adramelecho, & Anamelecho: qui tamen Dij ad Molochum reduci posse videantur. Molochum nec Priapum videri, nec Mercurium: verisimilius Saturnum dici, quia Molocho Oriens mactarit liberos: & Græci ac Romani id à Phœnicibus ac Pœnis factum dicant τῷ Κρόνῳ *sive Saturno. Falsam interim hanc opinionem esse, si strictè intelligatur Saturnus ex vulgari Romanorum vel Græcorum usu. At veram videri, si ex more Orientis Moloch sive Saturnus habeatur Natura, magisque Cœlestis, maximeque Solaris. Cur septena voluerint esse conclavia in Molochi simulachro; septimumq; destinarint liberis cremandis. Aliorum sententia de sacrificii hujus caussa adlata, & rejecta. Si rectè Oecumenio traditum, in Molochi corona reluxisse lapidem pretiosum; cum non tam Luciferum, quam Solem, repræsentasse. Sed non paullo esse verisimilius, Scripturas in posteriori Samuelis, & priori Paralipomenôn libro, loqui, non de gemma unica in corona Molochi, sed de gemmis multis in corona regis Moabitici. Emessenis colebatur Sol cum Mercurio, & Marte. At Mercurius quidem dictus* Monimus, *Mars* Azizus, *Sol autem* Elagabalus: *quæ vox vel* Deum opificem, *sive* conditorem *significat: vel potius* Deum montis: *ut nomen ex eo sit, quia in monte coleretur: uti &* Dei Carmeli *inde nomen fuit. Cæsari Elagabalo ab hoc numine nomen impositum. Templum ab eo huic Deo conditum Romæ, Palmyra*

eadem

eadem ac Thamar. Cujus incolis dij Malachbelus, *&* Aglabelus: *hoc est, Sol, & Luna, qui idem ac Luna.*

HAbemus de cultu Solis apud Phœnices. Nunc attendamus Syriam Mediterraneam. Qualis Judæa. In ea ab Essenis Solem esse cultum pro Deo, traditum est Josepho Scaligero Trihæresij cap. XXVII*. Compulsus verò est eo, quod Philo libro περὶ βίου θεωρητικοῦ sic scribat de iis† Δὶς δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰώθασιν εὔχεσθαι, περὶ τὴν ἕω, καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν· ἡλίου μὲν ἀνίχοντος εὐημερίαν (sic scribendum) αἰτούμενοι, τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι. *Bis verò uno quoq; die precari solent; sub auroram, & vesperam: oriente quidem Sole felicitatem, veram inquam felicitatem poscentes: nempe ut mens sua repleatur luce cœlesti.* Sed hinc quidem nullis fidiculis extorqueas, Solem Essenis pro DEO fuisse. Speciosius videtur hoc Flavij Josephi lib. II. de excidio Judaico cap VII‡. πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων. πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς ὥσπερ ἱκετεύοντες, ἀνατεῖλαι. Quæ sic vertit Rufinus: *Ante Solis ortum nihil profani loquuntur: sed ei patria quædam vota celebrant, quasi, ut oriatur, precantes.* Sed cui fides fiat, Essenos, religione Judæos, invocasse Solem? Nempe non aliud voluit Josephus, quàm Solem, ut excellentissimum Dei opus, magna fuisse in veneratione apud Essenos: ac propterea nihil dixisse profani ante exortum ejus, precibus patrio more propter Solem fusis, exposcere solere, ut quam primum oriretur. Scaligerum tamen secutus quoque Petavius notis ad Epiphanium, eamq; sententiam idem in Miscellaneis Exercitationibus tuetur cap. I. Mihi longè magis de isto placent, quæ duo summi viri scripsere, Claudius Salmasius, & Joannes Crojus; ille in Exercitationibus Solinianis*; hic in sacris & historicis exercitationibus part. II. cap. IV. Neque illud me movet, quod iidem Esseni, ut Josephus ait, quoties vellent exonerare ventrem, scrobem effoderent, tum pallio sibi circumfuso super eum conquiniscerent, ὡς μὴ τὰς αὐγὰς ὑβρίζοιεν τοῦ Θεοῦ, *ne injuriam facerent Deo luci.* Neque enim Θεὸς hic Solem signat; ut sæpe utuntur gentiles; Sed verum numen: ac proinde lux Solaris non dicitur alia de caussa lumen Dei, quam quia Deus creavit Solem.

* pag. 215.
† pag. 612.
‡ cap. 6 p. 728
* pag. 611.

Sed ut de Judæis falsi sint viri doctissimi, in aliis tamen Syriæ Mediterraneæ locis certum est hunc cultum Solis obtinuisse. Valde enim Syriæ tellus patuit. In ea quippe præter Judæam est Comagene; & quæ, à Seleuciæ, Antiochiæ, Apamiæ, & Laodiceæ complexu, Tetrapolis vocabatur; Cœlesyria item, quæ Jurisconsultis vett. sola crebrò *Syria* nomine intelligitur; denique Palmyrene, & terræ aliæ, de quibus postea dicam. In Cœlesyria Ammonitis fuit: ubi Sol cultus nomine *Moloch*, sive *Milcom*: qui disertim Ammonitarum Deus dicitur I. sive III. Reg XI. 5. & 7. Ac memoratur etiam Levit XVIII. 21. item XX, 2. 3. 4. 5. & 11. sive IV. Reg. XXIII. 10. Iisque ex locis etiam cognoscere est, à parentibus in hujus numinis honorem liberos per ignem traduci solere. Hæc autem traductio non erat crematio liberorum; sed februatio, hoc est purgatio sive expiatio quædam, qua per spatia inter

inter duos ingentes ignes intermedium vel à camaris sive sacerdotibus, vel ad eorum præscriptum à parentibus ipsis, aut ducebantur, aut gestabantur infantes. Ita cepere hæc verba R. Salomo Jarchi, R. Maimonides in More Nebuchim lib. III. cap. XXXVIII. & R. Joseph Karo in Misnah Thorah tract. עכום, cap. VI. Sed dissentit Aben-Ezra: cui *traducere* valet *comburere*. Eaque sententia magis obtinet. Equidem existimo, ubi solum traductionis meminit Scriptura, signari non cremationem, sed tantummodo deductionem duos inter ignes. Interea fatemur, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam prosperè fluentibus, obtineret, fuisse etiam vivicomburium carissimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum posse, arbitrabantur. Hanc Phœnicum fuisse sententiam, ex Porphyrio antea vidimus: Scripturisque etiam docemur, cultum eum obtinuisse in Cananæa. Ut Psal. CVI *, 37. *Et immolaverunt* (sive mactarunt, יִזְבְּחוּ, *izbechu*) *filios & filias suas dæmoniis.* Sed Ammonitas Molocho suo liberos sacrificasse, solidè ex Scripturis adstrui nequit. Solum legitur II. sive IV. Reg. XVII, 31. *Ii autem, qui erant de Sepharvaim, comburebant filios suos igni, Adramélech, & Anamélech, Diis Sepharvajim.* Ubi nihil de Ammonitis, sed Assyriis in Samariam traductis. Nam commate 24. clarè legas, ut Assyriæ rex ex Babel, Cutha, Emath, & Sepharvaim, colonos traduxerit in Samariam, Israelitis in Assyriam, & Mediam, traductis. Sed neque ibidem sermo de Molocho, verum Adramélech, & Anamélech. Quæ tamen numina non abnuerim reduci posse ad Molochum. Nempe ut *Adramélech* magnificum ac fortem Molochum sive regem signet. Sanè אַדִּיר unum est ex Dei attributis, propriéque *fortem* sive *potentem*, *magnum* item *ac excellentem* signat; ut Psal. XCIII, 4. At *Anamélech* fuerit responsum sive oraculum Molochi. Nam עֲנָה, *responsio, colloquium*. Nisi malis, notare Molochum sive *regem opulentum*, vel *divitiarum*. Nam Arabibus עָנִי gani, cum ע punctum habente, *dives*; ut עִנָא, gina, *divitiæ*. Quomodo idem fuerit ac Mammona sive Plutus.

*al. 105.

Sed ad Ammonitarum Molochum redeamus; de quo ambigitur, quis fuerit. Invenio apud Antonium Fonsecam in iis, quæ ad Cajetanum in Levit. XX. 2, 5, 7. annotavit, eum esse Priapum. Quod nisi per Priapum vim Solis generativam hic quoque intelligamus, nulla ratione nititur: & eo minoris fieri debet, quia aliter ipse Fonseca ad Levit. XX. 2, 3, 4, 5. Sed credo, memoriæ errore, confudit Fonseca numen Ammonitarum cum numine Moabitico; quod Priapum Hieronymus putabat, ut postea dicemus. Aliquanto verisimilius B. Arias Montanus in Amos cap. I. ubi Molochum censet esse Mercurium: nempe quia מַלְאָךְ malach sit *nuncius*: at Mercurius Deorum nuncius statuatur à poetis. Sed de Orientis theo-

 logia

logia non debet judicari ex Græca, vel Romana. Nec *Moloch* est nuncius, sed מֶלֶךְ *melech*: quod LXX. in Levit. XVIII. vertunt ἄρχοντα: *regem* exponit B. Hieronymus in Jes. cap. LVII. & Hierem. XXXII. Pro eodem & legas Hier. XLIX. 1, 3. מלכם: ubi LXX. Μελχὸλ †, Hieronymus *Melchom*. At Christophorus à Castro in Hier. VII. Moloch censet Saturnum. Ac pro sententia hac facere videtur, quod, ut communis est sententia, ab Phœnicibus & Pœnis Molocho mactatos liberos: itidem à Græcis pariter Latinisque scriptoribus dicatur, hostias solere immolari Saturno. Hoc à Phœnicibus factum, tradit apud Eusebium Philo Byblius ex Sanchoniathone. Ac Curtius similiter lib. IV. de Tyriorum victimis agens humanis, itidem oblatas ait Saturno. De colonis quoque eorum Carthaginensibus idem refert Diodorus in XX. & Tertullianus adversus Gnosticos cap. VII. Possumusque idem dicere de Rhodiis; præeunte Porphyrio in secundo περὶ ἀποχῆς, & exinde Theodoreto in septimo Græcarum affectionum: Ἐθύετο γὰρ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου, ἄνθρωπος τῷ Κρόνῳ. ὃ δὴ ἐπὶ πολὺ κρατῆσαν, εἰς ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ κατακριθέντων μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον· *Sacrificabatur enim in Rhodo XVI. Kal. Novembris homo quispiam Saturno. Quod cum perdiu esset observatum, in consuetudinem abiit. Unum quippe ex iis, qui capitali essent supplicio destinati, ad Saturnalia usque (vivum) asservabant.* Nec autoritate solum, sed ratione etiam, hæc sententia firmari videtur. Nam quis Mercurium, Jovem, aut Priapum, finxit liberos suos comedentem? Saturno hoc pariter tribuunt Romani, ac Græci: idque quia Saturnus sit Tempus, quod omnia absumit: ut nulli Deorum convenientius potuerint liberos sacrificare, quam Temporis Deo. Sed quamcunque hæc speciosè dicantur, nihil solidi subest, si Saturnum istum animale credas numen; puta regem Italum, aut Jovis Cretici patrem, aut Noachum etiam, vel Adamum ipsum. Sed neque hæc sententia constiterit, si per Saturnum capias Saturni stellam, quam multi eò censent tempori præfectam, quia nonnisi longissimo tempore, triginta puta annis, orbem suum absolvat. Duntaxat recipi hæc de Saturno sententia potest, si capiamus de illo Orientis: cujus populis Baal, & Moloch, longè latius patuere, quam Saturnus Romanis, & Græcis. Orienti enim, & Baal, & Moloch, dominus erat universi; idem Saturnus, Jupiter idem, idemque Apollo. Nempe ut paullatim ab uno veroque numine recessit genus humanum: ita sensim, & quasi gradibus quibusdam, sua ἡ πολυθεότης * cepit incrementa. Primum Soli divinus obtigit honos, quia nihil eo sensibus nostris vel conspicuum magis, vel acceptum. Proximè accedere videbatur Luna: quæ propterea primò in societatem cultus adscita. Hinc reliquæ cœli militiæ, ac mox etiam totius cœli machinæ, idem est communicatus.

† In Græcis bibliis Romanis χειρ. λ.

* Deorum multitudo.

Postea

Poſtea elementis etiam attributus: ac denique toti rerum naturæ, quia tota divinæ eſſe naturæ crederetur. Interea uti una eſt rerum omnium natura; ita cultum ſuum ad unum aliquod numen ſapientiores dirigebant. Ita factũ, ut Orientis ille Moloch unus, & Apollo eſſet, ſive Sol, & Cœlum, ſive Jupiter; & Saturnus, ſive rerum Natura: quod plenius poſtea explicabitur. Præcipuè verò Solem intelligi per Molochum, multis elucet indiciis. Primum, quia conſtet Orienti Solem, & Lunam, in præcipuo fuiſſe honore: & *Baal*, ſive *Bal*, vel *Belus*, Solem fuiſſe conveniat: *Molech* autem, ſive *Melech* idem ſignificet. Nam quid refert, num dominum, an regem dicas univerſi? At *belus*, ſeu *baal*, dominus; *melech* rex: unde & ex duobus illis conflarunt *Malechbelus*, quaſi *dominus regem* dicas. Præterea idem cognoſcimus ex imagine Molochi: ut quæ ſeptem conſtiterit conclavibus: quorum in primum offerrent ſimilam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quinctum vitulum, in ſextum bovem, in ſeptimum filium. Ut proditum à R. Simeone in Jalkut, atque exinde à Paulo Fagio notis in Chaldæam Levitici paraphraſin. Septem erant conclavia, pro numero Solis, Lunæ, & quinque planetarum. Ex quibus poſtremum propriè erat Solis; ut excellentiſſimi numinis, & reliquorum moderatoris. Unde & honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur: ſed proprius ille honos, cum homo immolaretur. Summo enim Deo ſumma convenit victima. At Sol Deorum iis ſummus erat. Nec quicquam in mundo eſt excellentius homine: nihil etiam parentibus eſt carius, quàm liberi. Sic igitur judicarunt, non melius ſummum ſe poſſe Deum demereri, quam ſi immolarent liberos ſuos, etiam in maximarum divitiarum, ac potentiæ ſpem natos. Hæc vera eſt illius ſacrificii ratio; non illa, quam Græculi ſunt commenti, eo Saturno mactaſſe ut ſignificarent, ſe Saturni, ſive Temporis, naturam imitari, quod omnia nata abſumeret. Uti neque illa apud B. Auguſtinum lib. VII. de Civit. Dei cap. XIX. quaſi reſpexerint, quòd ſemina cooperiantur terra, atque ita eò redeant, unde venerunt. Nec iſta apud Minucium Felicem in Octavio, *Quia*, inquit, *Saturnus filios ſuos expoſuit, non voravit; meritò ei in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur.*

Exiſtimet quis, Molochum eſſe Venerem, h.e. Luciferum: idque propter illa Cyrilli in Amos, & exinde Theophylacti, & Oecumenij verba in Act. VII. Μολὸχ, ἤτοι Μελχὸμ. εἴδωλον δὲ τοῦτο Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον εἰς ἑωσφόρου τύπον ἐπὶ μετώπου ἄκρου· *Moloch is ſive Melchom. Erat autem hoc ſimulachrum Moabitarum, habens lapidem pellucidum ac pretioſum in modum luciferi extrema frontis parte.* Sed primum in eo peccatur, quòd Moloch dicatur Moabitarum Deus, qui potius fuit Ammonitarum. At Moabitarum

Deus Chamos, ut postea dicetur. Præterea nihil caussæ est, cur pretiosum illum lapidem, in fronte Molochi, credamus potius symbolum fuisse Luciferi, quam Solis. Quanto enim justius Sol dicitur Molochus, sive rex cœli, quam Veneris stella: quæ quid ad Solem? imò ne lumen quidem à se habet, sed à Sole accipit: quia, quod veteres ignorarunt, Lunæ instar eclipsin patitur, crescit quoque & decrescit; ut Batavo telescopo deprehenditur. Denique ne illud quidem satis apertum, an in corona Molochi sive Milcom fuerit ejusmodi lapis pretiosus. Compulit Cyrillum, & Oecumenium, ut ita scriberent, locus II. Samuelis XII, 30. ubi sic habent LXX. Καὶ (Δαυὶδ) ἔλαβε τὸν στέφανον Μολχὸμ τοῦ βασιλέως αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ σταθμὸς αὐτοῦ τάλαντον χρυσίου, καὶ λίθου τιμίου· *Et tulit coronam Molchom regis eorum à capite ejus, & pondus ejus talentum auri, & lapidis pretiosi.* Eademque verba habes in I. Paral. XX, 2. Nisi quod antè ὁ σταθμὸς, *pondus*, addatur, εὑρέθη, *inventum est*: postremaque verba sint, καὶ ἐν αὐτῷ λίθος τίμιος, *inque ea lapis pretiosus.* Vulgatus interpres, qui B. Hieronymus putatur, etiam *Molchom* retinuit. Sed in loco, è priori Samuelis adducto, prò מלכם *Malcam* est *regis eorum:* ut Ammonitarum regem, ac ejus coronam, non Ammonitici numinis, intellexerit interpres. Idem utrobique habet *pretiosissimas gemmas:* quia censuit, plurativum, more Hebræo, poni pro numero singulo. Ac similiter utrumque locum interpretati Vatablus, Munsterus, Pagninus, Castellio, Junius, alii. Ut pareat, quam infirmum sit, quod post Cyrillum Oecumenius inde collegit de pretioso lapide in fronte Dei Moloch sive Milcom. Hæc de Molocho, Ammonitico numine in Syria Cava.

Videamus nunc de Syria Apamena: ubi Emessæ sive Emissæ, quæ Græcis Ἔμεσα, & Ἔμισα dicitur, ingenti itidem in honore erat Sol: nec solus, sed una cum eo Μόνιμος, καὶ Ἄζιζος, duo Solis πάρεδροι: quorum prior est Mercurius, posterior Mars: quemadmodum Jamblichus interpretabatur: ut traditum ab Juliano desertore, Hymno in Solem *. Soli verò nomen ab Emissenis datum *Alagabalus*, sive *Elagabalus:* pro quo Græci, ac Romani, ut vox ea quodammodo barbariem exueret, *Heliogabalus* dicere maluerunt: imò & Ἐλαιαγάβαλος pro eo apud Herodianum legas. Eum Solem esse, indicant tum Dio, & Herodianus, qui ἥλιον exponunt; tum lapides, in quibus est, SOL ALAGABALUS; item nummus antiquus, in quo est, SACERDOS SOLIS DEI ELAGABALI. Nomen *Elagabali* unde conflatum sit, non convenit; præterquam de parte priori, quæ est אלה *elah*, sive Arabicè *alah*. Ea autem Deum signat. Quod ad alteram partem, variè de eo doctissimus Fullerus in Miscellaneis sacris lib. I. cap. XIV. Sed non dubitandum, quin illa sit גבל, *gabal.* Controversum interea, quomodo capi debeat. Nam גבל principe quidem significatione sumitur

* pag. 34. edit. Parif. an. 1583.

ſumitur pro *finire*, ſive *terminum conſtituere*: ſed præterea notat *fingere*, *figurare*, *formare*. Unde Syris גְבוּל *gabul*, Arabibus גאבל *gabil*, hoc eſt κτίστης, ſive *fictor*, *conditor*. Quæ ſententia Fullero imprimis placuit. Nempe ut *Elagabalus* idem ſit ac ὁ ἥλιος δημιουργὸς, *Sol opifex*, ſive, *conditor univerſi*: prout dicitur Porphyrio apud Euſebium Præparat. Evangel. lib. III, cap IV. Quicum convenit, quod idem Sol κτιστὴς τῆς οἰκουμένης, *conditor univerſi*, nominatur in obeliſco maximo, quem Conſtantinus Magnus transferri Romam juſſit: ut locuples nobis teſtis eſt Ammianus in ſeptimo decimo. Ubi Romam novam ſive Conſtantinopolin intelligi, ex obeliſci inſcriptione hodieque exſtantis liquet. Sed præterea גבל *gêbel*, Arabibus *montem* notat. Ut *Elagabalus* ſignet *Deum montem*, ſive *Deum montis*, in quo ædis illius foret: unde & ſymbolum ejus erat lapis ingens montis in modum faſtigiatim adſurgens. Nempe uti nomine Dei Carmeli, Suetonio memorati in Veſpaſiano cap. 1, nõ montem intelligo; ſed numen, cujus in monte eo delubrum foret. De Elagabali templo illuſtris eſt Avieni locus. Apud quem primùm legas de ſitu urbis:

> *Urbs mediis Apamea dehinc conſurgit in arvis.*
> *Et qua Phœbeam procul incunabula lucem*
> *Prima fovent, Emeſæ faſtigia celſa renident.*

Poſteaque de templo ipſo:

> *Deniquè flammivomo devoti pectora Soli*
> *Vitam agitant. Libanus frondoſa cacumina turget:*
> *Et tamen his certant celſi faſtigia templi.*

Ab hoc numine Antonius Varius nomen accepit *Heliogabali*, quia priùs ſacerdos fuiſſet Dei Heliogabali, ſive, ut Oriens efferebat, Elagabali, vel Alagabali. Idemque Elagaballi templum Romæ conſtituit. Teſtis in vita ejus Lampridius. Vide quæ de hoc numine eruditè ad Euſebium magnus Scaliger, eruditiùs ad Lampridium Caſaubonus, eruditiſſimè ad eundem Salmaſius annotavit.

Etiam Sol cultus in Syria Palmyrena: ubi princeps urbs Palmyra, Hebræis *Thamar* vocata, Joſepho teſte *, opus regis Salomonis: ut eſt I ſive III Reg. IX, 18, & I Paralip. VIII, 4. Templi Solis apud Palmyrenos meminit Vopiſcus in Aureliano. Indeque Romam devecta eſt tabula marmorea, quàm integrè habes in Gruter. inſcript. LXXXVI, 8. In hac inter cætera, *Aglibolus*, *&* *Malachbelus*, *dii patriis*, memorantur. Quo minus animales fuiſſe Deos cenſeam, facit, tum etymon utriusque vocabuli allatum nobis ſuperiùs †: tum in tabula eâdem ſculpti duo viri ſtantes in porticu, criſpo uterque crine, poſterior cum Luna in humeris: ut hæ Agliboli, & Malachbeli effigies videantur. Arbitrantur eos viros imagines eſſe Solis æſtivi, & hiberni. Meliùs verò clariſſimus Salmaſius, Solis, & Luni: pro quo facit Luna humeris alterius, ut dixi, addita. At Lunus Deus idem ac Luna: quia numen hoc alii muliebri, alii virili, ut Carreni *, nomine proferebant. Nihil igitur hoc obſtat illi, quod ſuperiùs *Malachbelum*, non *dominam reginam*, ſed *dominum regem*, interpretabamur. Quod ſi Malachbelus eſt Lunus, Aglibolus Sol fuerit. Et fortaſſe (quod Scaliger in quincto de Emendatione temporum putabat) lapicidarum errore *Aglabolus* pro *Aglabelus* ſculptum fuit. Utcunque ſit, nihil adhuc melius video, quàm ut vox ea ſonet dominum rotundi, ſivi amphitheatri hujus mundani; quod & orbes cœleſtes, & terrarum orbẽ comprehendit. Cur autem, contrà quàm nonnulli, Aglibelum potiùs, quàm Malachbelum Solem arbitrer, eo præcipuè compellor, quòd Aglibeli nomen præcedat. Nec enim, puto, Lunæ vel Luni nomen Solari numini præpoſuiſſent. Quòd verò dicebamus, veteribus Lunam fuiſſe tum marem, tum feminam, quia numen hoc alii Lunum alii Lunam voca-

* *lib. 8. Antiquitat. cap. 2, ſive apud Rufinum, 6.*

† *lib. 1, cap. 26*

* *Spartianus in Antonino Caracallo.*

vocârunt; id non tam caussa opinionis ejus est censendum, quàm signum. Nec enim quia Lunus, & Luna, diceretur, eò Luna habebatur ἀῤῥενόθηλυς *: sed contrà, quia crederetur ἀῤῥενόθηλυς, eò Sacerdotes Carreni pro *Luna Lunum* dicere jusserunt. Nempe quia Lunam magis ratione principii activi, ut dignioris, attenderent; quam passivi, sive feminæ. Verùm ista pleniùs intelligentur, cum dicam de Naturæ numine, sive anima mundana.

* *mas feminaque.*

CAPUT VI.

A Syris accessum ad Assyrios, & Babylonios: qui tamen Syris quandoque, latiùs eâ voce extensâ, accenseantur ab antiquis. Syri unde dicti. Sol Assyriis & Babyloniis Belus: *quod dominum signat, quippe ex* Beel, sive Bahal *factum. Inde gemma Solis aliter dicta* Beli oculus. *Etiam Assyriis idem Deus* Adad, *qui effingebatur, radiis terram versus reclinatis. Vocem* Adad *à Macrobio* Unum *exponi. Vetus ejus scriptoris lectio de* Adad *defensa. Ut Sol* Adad, *vel* Adod, *sic Lunam* Adam *vocitatam. Atque ut Macrobius falleretur in vocis ejus expositione; de nomine tamen numinis non decipi, cùm similiter legatur apud Philonem Bybliū, ac Plinium. Gemma ab Adado nomen sortita.*

HActenus de Syria egimus, prout, ex frequenti veterum usu, continet, tum ad mare sitam Phœniciam, tum regiones hasce mediterraneas, Judæam, Cœlesyriam, Comagenen, & Seleuciden: hoc est, quatenus monte Amano à Cilicia, Tauro à minore Armenia, Euphrate à Mesopotamia, dividebatur. Post hasce regiones, quas potiùs spectem, quàm Mesopotamiam, Babyloniam, & Assyriam? Siquidem laxè adeò sæpe veteres *Syriæ* voce sunt usi, ut has etiam terras eâ comprehenderent. Unde Mela lib. I, cap. XI: *Syria, & Cœle dicitur, & Mesopotamia, & Damascene, & Adiabene, & Babylonia, & Judæa, & Sophene.* Item Plinius lib. V, cap. XIII: *Juxtà Syria litus occupat quondam terrarum maxima, & pluribus distincta nominibus. Namq; Palæstina vocabatur, quâ contingit Arabas, & Judæa, & Cœle; dein Phœnicia, & quà recedit intus, Damascena: ac magis etiamnum meridiana, Babylonia. Et eadem Mesopotamia inter Euphraten, & Tigrin: quaque transit Taurum, Sophene: citra verò etiam Comagene. Et ultra Armeniam, Adiabene, Assyr. a antè dicta.* Itaque videas, ab ipso Tullio * Chaldæos in Syria statui, & Sardanapalum dici Syriæ † regem, quem Assyriæ alii nuncupant. Nec mirum, quando *Syria* priùs *Assyria*; quique *Syri*, illi antea *Assyrii*; ut ex Herodoto ‡, Trogo *, aliis, constat: unde & Maro † *Assyrium venenum* pro *Syra*, sive *Tyria purpura* dixit. & Senecæ in Hippolito mare mediterraneum *Assyriâ tenus* se extendit. Assyriis verò nomen ab Assur, secundo Semi filio, Noachi nepote: de quo Genes. x, 22.

* *lib. I. de Divinat.*
† *lib. 5. Tusculan. quæst.*
‡ *in Polyhymnia.*
* *lib. I.*
† *Georg. 2.*

Assyriis, ac Chaldæis sive Babyloniis, Sol dicebatur *Belus*. Nam ἱστορικῶς quidem

quidem iis Belus est Nimrodus; ut dictum superiori libro *: sed φυσικῶς eo nomine signatur, tum natura universa, ut inferiùs fusè ostendam: magisque natura cœlestis, hoc est Jupiter, de quo Agathias auctor in secundo: maximeque natura Solaris: quod vidimus antea ex Servio, cùm de Baale Phœnicum ageremus. Atque hinc & gemma quædam, Solem referens, dicebatur *oculus Beli*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* Appositè verò Soli dederunt nomen *Beli*, uti Moabitæ *Molochi*. Nam uti hoc regem; ita *Baal*, & *Beel*, *Bal*, & *Bel* dominum significant; quemadmodum antea dictum.

* cap. 24.

Assyriis quoque Sol *Adad*: uti Tellus *Atergatis*. De quibus sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Accipe, quid Assyrii de Solis potentia opinentur. Deo quem summum maximumq; venerantur, Adad nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio significat* UNUS. *Hunc ergo, ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem deam nomine Adargatin; omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramq; intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis. quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram: Adargatis simulachrum sursu versum reclinatis radiis insigne est; monstrãdo, radiorum vi supernè missorum enasci quæcunque terra progenerat.* Sed, ut dicebamus superioris libri cap. XXII, existimare aliquis possit, hoc numen non *Adod*, sed *Achod* fuisse nuncupatum. Nam אחד *Achad*, *unum* Hebræis notat. Et sic Deum Syris, vel Assyriis, vocatum fuisse, colligunt aliqui ex Jesaiæ LXVI, 17: ubi numen hoc אחד vocari, arbitrantur. Est ibi apud vulgatum interpretem, *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post unam.* *Unam* autem de singulari in hortis piscina intelligit Vatablus. Nempe hi legerũt, אחת *echath*, quod est *unam*. At in aliis codicibus אחד *achad*: hoc est, *Unum*. Atque id præfert Scaliger, notis ad fragmenta veterum Græcorum, quæ operi de Emendatione temporum subjunxit. *Unum* verò interpretatur *Deum*, sive idolum Dei: post quod suillam, & alia abominanda, comederint; ut mox Jesaias subjungit. Sed novellitas hujus opinionis facit, ut diligentius inquirendum censeam. Nam LXX, ubi vulgatus (quemadmodum & Leo Judas) habet *post unam*; ibi LXX ἐν τοῖς προθύροις, *in liminibus*; at tum Symmachus ἀλλήλων, teste Procopio in hunc locum; tum Theodotio, ut de utroque refert ibidem B. Hieronymus. Id sit, *alter post alterum*: quomodo & cepere Jesaiam Junius, Castellio, alii. Hæc eò adduximus, ut liqueat, quàm parùm præsidii in hoc Jesaiæ loco sit ad vulgatam Macrobii lectionem convellendam. Accedit, quòd חדא Syris *unum* signet. Unde & Joannes Drusius *Ada* apud Macrobium rescribendum putabat. A quo etsi dissentiam, hacte-

hactenus tamen faveo, quòd numen hoc per D rectè apud Macrobium censeat exaratum. Nempe cùm unus sit Sol, Luna item una, stellæ autem multæ; etiam Sol Lunaque magnitudine lucis longè præcellant stellis: nihil mirum, si Assyrii hæc pro summis habuerint numinibus, utrique etiam ab unitate nomen dederint, ac Solem dixerint *Adod*, Lunam *Ada*. Nam, ut ex Hesychio superiùs diximus, Αδα ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ηρα· *Hada Babyloniis Juno.* Juno enim Orienti est Luna; ut postea planius fiet. Atque ut Macrobius de etymo deceptus ab aliquo foret, qui vicinas adeo voces *Adod*, & *Achod*, confudisset; non propterea sollicitari debeat vetus lectio. Nam quomodo universi compages ab ornatu Græcis κόσμος, Latinis *mundus* nominatur: ita videri possit Sol, quo nihil æther pulchrius habet, nomen suum accepisse, sive ab הוד, hod, *pulchritudo*: sive ab עדוד, hedud, *ornamentum*: quod est II sive IV Reg. II, 12. Validè quidem vulgatam Macrobii lectionem firmat, quòd, ut superiùs monui, etiam Philo Byblius ex Sanchoniathone Adodum recenseat inter Phœnicum Deos. Denique & verum hujus Dei nomen cognoscimus ex Plinio libro XXXVII, cap. I; ubi in Dalecampianâ legitur: *Adadunephros, ejusdem oculus* (al. *& ejusdem oculus*) *dicitur. Deus & hic colitur Syris.* Sed certissima est maximi Salmasii conjectura, è vestigiis veteris codicis sic emendâtis: *Adadu nephros, ejusdem oculus, & digitus Dei. & hic colitur à Syris.* Ubi trium gemmarum nomina recenset. Sunt ea, Ἀδάδου νεφρὸς, Ἀδάδου ὀφθαλμὸς, Ἀδάδου δάκτυλος: ex quibus in veteri Parmensi solum prima memoratur: sed corruptè dicitur, *Adureneis*, pro *Adadu renes.* Tribus istis gemmis ab Adado nuncupatis, subdit, ut diximus: *Et hic* (puta Adadus) *colitur à Syris.* Respicit eò, quòd & capite præcedenti plures retulerat gemmas à Deo nomen sortitas. Talis (ut verba Plinii referam) *Beli oculus è medio aureo fulgore lucens, & propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatus: Dionysias nigra, mista rubentibus maculis: Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas aureo colore arietini cornus effigiem reddens: Veneris crines nigerrimi nitoris.*

CAPUT VII.

In Arabia Moabitarum, & Madianitarum Deus erat Baal-Peor, *sive* Beel-Phegor. *Hunc videri posse Plutonem: sed ea opinio improbata. Quid divinus psaltes* mortuorum sacrificia *appellet. Potiùs hoc numen esse Saturnum, Jovem, Apollinem: quæ tria etsi pugnare inter se videantur, facilè tamē conciliari. Hoc fine ostensum,* Baalphegor *esse Priapum, Priapum autem esse Solem. Eundē esse* Φάνητα, *&* Φαναῖον, *& Ægyptiorum* Ωρον. *Cur Priapum effinxerint cum sceptro, & mucrone ingenti. Quâ mente ad Jovem, & Saturnū, reducatur: cur hortis sit præfectus: cur Jovis* Σωτῆρος *filius dicatur: cur credatur gestare copiæ cornu. Phurnuti sive Cornuti locus emendatur. Unde dictus* Pria-

Priapus. Phegor *etiam in Scripturis simpliciter dici, qui aliàs* Baalphegor. Beth-Phegor *pro templo Phegorio. Aliter Latinis vocari* Mutinum Titinum: *cujus fascino inequitabant nupturæ. Phegori vel inde nomen esse, quia membris omnibus staret nudis, & apertis: vel quia propriè sit Sol, cujus beneficio, omnia genita sunt in aperto: vel quia in monte Phegor imprimis coleretur. Opinio Rasi rejecta de cultu Beelphegor. Falsos videri, qui existimāt, nomen* Beelphegor *non fuisse Moabitis in usu; sed solum Israëlitis, qui sic genuinum nomen per ludibrium mutarint. Unde Philo Judæus nomē* Phegor *conflatum putârit. In ejus sacris libidini indultum. Quod Priapus dicatur esse Bacchus, non repugnare antea dictis, quia nec Bacchus sit alius à Sole.*

NUnc pergo ad Arabiam; in qua, tecto impositâ arâ, thus Soli adolebant quotidie, teste Strabone ‡. In eadem est Sabæorum populus: de quo sic Theophrastus ibidem IX Hist. Plant. cap. IV. Συνάγεσθαι πανταχόθεν ἡ σμύρνα, καὶ ὁ λιβανωτὸς εἰς τὸ ἱερὸν τὸ τοῦ ἡλίου· τοῦτο δ' εἶναι μὲν τῶν Σαβαίων, ἁγιώτατον δὲ πολὺ τῶν περὶ τὸν τόπον. τηρεῖν δ' ἐκεῖ τοὺς Ἄραβας ἐνόπλους. *Convehi undique Myrrham, ac thus, ad delubrum Solis: hoc Sabæorum quidem esse, sanctissimum verò locorum omnium circumjacentium: custodesque habere Arabes armatos.* Sunt & populi Arabiæ Moabitæ, & Madianitæ. Horum numen בַּעַל־פְּעוֹר, *Baal-Peor:* quod LXX Senioribus Βεελφεγὼρ: ut videre est Numer. XXV, 2, 3, 6, item Psal. CVI *, 28, & Oseæ IX, 10. Ad præsentem tamen locum, ubi de Solis cultu agitur, haut multum faciat hoc numen, si eo intelligitur Phœnicum Moth, hoc est, Pluto, sive Jupiter Stygius: ut aliquis existimârit ob verba illa è Psalmo memorato: *Et copulati sunt cum Baal-Phegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Nam mortuorum sacrificia, ex multorum opinione, ea sunt, quæ offeruntur Diis Manibus. Sic B. Augustinus in hunc locum: *Mortuis hominibus tanquam Diis sacrificarunt.* Itidem Cassiodorus, ac Remigius. Ac præivit Apollinaris in psalmorum paraphrasi:

> Οἱ δὲ Βεελφεγόροιο μιαινόμενοι τελετῇσι,
> Νεκρείης ἐπάσαντο καθαιρομένων ἑκατόμβης·
> *Ipsi verò Beelphegoris polluti ceremoniis*
> *Inferas gustarunt mortuorum victimas.*

‡ *extremo libro 16.*

* *al. 105.*

Sed enim nihil impedit, quo minùs apud vatem regium per *mortuorum saccrificia* capiamus illa, quæ fiunt Soli, & militiæ cœli. Sanè Chrysostomus cum trifariam exposuisset, quartam interpretationem subjungit. Latina sic sonant: *Quin etiam eos, qui Dii appellantur, si quis mortuos appellârit, is minimè aberrârit.* Et similiter Theodoretus in hunc locum. Nicolaus quoque Lyranus, *Sacrificia mortuorum*, interpretatur, *carnes animalium idolis immolatorum.* Hæc sententia eo probabilior est, quòd locus ille Psalmi expressus sit ex Numer. XXV, 2: ubi simpliciter legas: *Nam invitaverunt popu-*

lum ad sacrificia Deorum suorum. Quod illic *sacrificia Deorum*, illud hic *sacrificia mortuorum*. Dii autem gentium idola: ut *mortuorum* idem sit ac *idolorum*, sive *falsorum Deorum*. *Mortui* igitur καταχρηστικῶς pro *vita carentibus*. Atque hoc illo etiam confirmatur, quòd in Scripturis verus Deus vocetur *Deus vivus*: ut sic idolis opponatur, quippe inanimis. Denique, qui cogitârit antiquitatem, tum temporis Mosaici, tum cultus Solaris; facile in animum inducet, supremum Moabitarum numen, de quo loquitur Moses, potius fuisse vim Solarem, quàm naturam terrenam; quæ à Cicerone etiam intelligitur per Plutonem. Quamobrem judicio nostro, per *Baalphegor* planè intelligendus est Deus naturæ, magisque cœlestis, ac maximè Solaris. Quæ tria probè conspirant, ut caussa sit nulla, cur, si signet Saturnum, qui universæ Deus est naturæ, non significet, vel cœlum, sive Jovem; vel Apollinem, sive Solem. In quo deceptus etiam est eruditissimus Masius, cùm, commentario in Josuam, negat esse Saturnum, quia sit Priapus; quasi non is ad Solem reducatur, ut postea liquebit. Baal-Phegor esse Saturnum, scripsit Apollinaris Catenâ Græcorum Patrum in psalmos. Sic enim ille in Psalmi CV verba illa, *Et initiati sunt Baal-Phegor*: Εἴδωλον δὲ τὸ Βάαλ ἐν τόπῳ Φεγώρ. Ἕλληνες δὲ τὸν Βάαλ Βὴλ ὀνομάζουσι, ὃν φασὶν εἶναι τὸν Κρόνον. *Simulachrum est Baal in loco Phegor. Græci autem Baal appellant Belum, quem eundem esse ajunt ac Saturnum.* Et secuti hanc sententiam quoque Chrysostomus, & Theodoretus, uterque comment. in psalmum antea memoratum. *Baal-Phegor* esse Uranum sive Jovem, indicat *Baalu* nomen, quod Ζεὺς reddi solet: ut Phœnicum Βεελσάμην est Ζεὺς Ὀλύμπιος. Ac Josepho Scaligero visum, *Baal-Phegor* non fuisse verum nomen; sed aliud, quod ad verbum sonaret Δία Βροντᾶιον, *Jovem Tonantem*: quod postea expendemus. Deniq, per *Baal-Phegor* Solaris natura denotabitur; si idem sit Priapus; Priapus autem Sol fuerit: quorum utrumque veteres habet auctores. De priori ita B. Hieronymus lib. II. in Osee cap. IX: *Beelphegor idolum Moabitarum, quem nos Priapum possumus appellare.* Hoc ipsum legas in Osee cap. IV. Atque idem lib. I. contra Jovinianum: *Phegor in lingua Hebræa Priapus appellatur.* Similiter Isidorus Orig. lib. VIII, cap. XI Quamquam ille animale potiùs numẽ, quàm naturale, videatur existimâsse. Sic enim scribit: *Beelphegor interpretatur simulachrum ignominiæ: idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Fegor, quem Latini Priapum vocant, Deum hortorum. Fuit enim de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus est: & propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, & in nomine sacraverunt hortorum: unde & dicitur præesse hortis, propter eorum fœcunditatem.* Ac præivit eâ parte Servius in illud IV Georg.

Et custos furum, atque avium, cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.

Hic

Hic, inquit, *Priapus fuit de Lampsaco civitate Hellesponti: de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit numen esse hortorum.* At parùm verisimile est, aliquem, quia esset æquo membrosior, propterea patriâ pelli. Quare ex Isidoro emendo, copulâ insertâ: *de qua pulsus, & propter virilis* &c. Porrò, si qua subsit historia, facilè in animum inducam, uti Tarquinii Româ sunt exacti ob vitiatam Lucretiam: ita quoque virum quempiam principem in exilium esse actum ob fœdas libidines, quibus salacissimo Priapo visum fuit comparari. Sed enim non ejusmodi potuisset conferri Priapo, nisi antea hic pro Deo sic cultus fuisset. Priapum verò φυσικῶς esse Solem, multis adstruitur argumentis. Primum ex Orpheo sive Onomacriti hymnis, vel Initiis potius: ubi Πρωτόγονον* celebrat, & eum vocat ----μέγαν αἰθερόπλαγκτον, *magnum, in æthere errantem.* item----παμφαὲς ἔρνος, *ubique lucentem ramum*: ac mox de eodem subjungit: -----κατὰ κόσμον

Λαμπρὸν ἄγων φάος ἁγνὸν, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω
Ἠδὲ Πρίηπον ἄνακτα. -----*Per mundum*
Emicantem ducens lucem, à qua te Phaneta voco,
Atque Priapum regem.

* *primigenitum.*

Postea & dicitur πολύσπορος, *semina habens diversa.* Quid manifestius ex istis, quàm Priapum esse lucem Solis primigeniam: quæ & Φάνης, quia nihil Sole φανὸν sive lucidum magis. Et sanè idem Φάνητα esse ac Solem, etiam apud Macrobium legas lib. I. Saturn. cap. XVII, ubi & Φαναῖον propterea ait vocatum. Vide & eum cap. proximo. Quod verò appellat Orpheus πολύσπορον †, id lucem ex eo accipit, quod Πρίαπον Grammatici dictum ajunt, quasi προϊέμενον τὸ σπέρμα, *emittentem semen.* Quod optimè convenit Soli, unde vis omnis seminatrix. Idem eo confirmatur, quod *Priapus* idem ac Ægyptiorum *Horus.* Is autem idem ac Sol De toto istoc audiamus, sive Suidam, sive veterem illum, quem Suidas, more suo, exscripsit: Πρίαπος. τὸ ἄγαλμα τοῦ Πριάπου, τοῦ Ὥρου παρ' Αἰγυπτίοις κεκλημένου, ἀνθρωποειδὲς ποιοῦσιν, ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον κατέχον· ὡσανεὶ, παρ' αὐτοῦ φανεῖσαν τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν θάλασσαν. ἐν δὲ εὐωνύμῳ κρατοῦν τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ ἐντεταμένον, διότι τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σπέρματα, φανερὰ καθίστησι. Τὰ δὲ πτερὰ, τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως δηλοῖ. Τὸν δὲ κύκλον τοῦ δίσκου, τὴν περιφέρειαν. ταυτὸν γὰρ τῷ ἡλίῳ δοξάζουσι. *Priapus. Simulachrum Priapi, Hori nomine Ægyptiis vocati, humanâ formâ fingunt, dextra sceptrum tenens, propterea quod ab eo tum siccum sive Tellus, tum Mare sit monstratum. Læva verò tenens veretrum suum intentum, propterea quod semina: quæ terrâ occultabantur, producat in apertum, ac manifesta reddat. Alæ verò celeritatem motus indicant. Orbis verò disci indicat rotunditatem. Eundem enim, ac Solem, esse arbitrantur.* Quo ex loco eadem cognoscimus, cur Priapus, hoc est, Horus, sive Sol, manu unâ sceptrum, alterâ rubentem illum ac pedalem

† *multa habentem semina.*

lem teneat fascinum. Nempe priori significatur Solis imperium ac potestas in orbem universum. Altero autem notatur vis Solis generativa; quæ quia sit longè maxima, eo commodissimè visa est denotari membri magnitudine. Nec aliâ de caussâ asinus Priapo mactabatur, quàm quia animal hoc ob magnitudinem ejus partis, qua mas esset, simillimus Deo isti videretur. Notum enim, quantum eâ parte valeant asinus, & equus. Unde propheta Ezechiel XXIII, 20: *Et insanivit libidine super concubitum eorum, quorum carnes sunt; ut carnes asinorum: & sicut fluxus equorum, fluxus eorum.* Quem locum sic enarrat B. Hieronymus: *Insanivit quondam in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes sunt ad similitudinem asinorum: & tam largus seminum fluxus, sive verenda tam grandia, ut equorum superet deformitatem.* Nec aliud, quàm asininum veretrum, ac salacitatem ejus animantis, respexit Juvenalis, cùm sat. IX ait:

——— *Atque alium bipedem sibi quærit asellum.*

Uti & ad magnitudinem pudibilis hujus membri, ut Lampridius in Heliogabalo vocat, referendum, quòd Commodus Cæsar, eodem teste, *hominem pene prominente, ultra modum animalium,* ὄνον* *appellabat, sibi charissimum; quem & sacerdotio Herculis Rustici præposuit.* Herculem Rusticum verò ad Solem referri, postea liquebit. Quia verò vis generativa sit ab cœlo, qui est Jupiter; & ex consequenti sit ab rerum natura, sive anima mundi, quæ Saturni nomine intelligitur: eò alii Priapum vel Jovem, vel animam mundi, dixere. Fuit in hac sententia Phurnutus. Cum enim egisset de Pane, ac per eum docuisset intelligi universam rerum naturam, subjungit postea, Ἴσως δ' ἂν οὗτος καὶ ὁ Πρίαπος εἴη, καθ' ὃν πρόεισιν εἰς φῶς πάντα· *Forsitan & hic* (Pan) *fuerit Priapus, per quem omnia in lucem proveniunt.* Paullò post ait: Ἐμφαίνει δ' γοῦν τὸ μέγεθος τῶν αἰδοίων, τὴν πλεονάζουσαν ἐν τῷ θεῷ σπερματικὴν δύναμιν· *Magnitudo verendorum significat abundantem in eo vim seminalem.* Addit &, propter vim hanc generativam, copiam fructuum in sinu gestare, & hortis ac vineis præfectum. Etiam, ut ibidem ait, † Διὸς ἔκγονος ὢν Σωτῆρος εἶναι λέγεται· *exinde Jovis Servatoris filius dicitur.* Ubi Jupiter est Cœlum vel Sol: cujus proles sive effectum est fœcunditas terræ, quæ homines servat. Posteaque Priapus dicitur ὁ κόσμος, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος· *mundus, aut præses mundi Ratio atque anima.* Ac, ut ibidem additur, τὸ Ἀμαλθείας κέρας οἰκεῖον αὐτοῦ φρόνημα ἐστιν quod Interpres vertit: *Copia cornu propria ejus prudentia est.* Sed pro φρόνιμα, ut vulgo legitur, censeo rescribendum φόρημα: ut dicatur Cornu Amaltheæ esse Priapi gestamen. Nulli sanè melius convenerit gestare beatam pleno copiam cornu (ut Horatius† nuncupat) quàm numini illi, cujus beneficio pullulant universa. Hujus virtutis seminatricis, ut dixi, symbolum erat grande illud membrum genitale.

* *Asinum.*

† *carmine seculari ad Deos.*

nitale. Hunc verò esse Baal-phegor, etiam etymon ostendit, si fidere nostræ licet conjecturæ: nempe ut posterior pars in *Priapus* sit אב ab, hoc est *pater*: uti eandem in *Serapis* antea vidimus: prior autem sit פער, Peor, sive Phegor: quomodo & ἁπλῶς dicitur pro Baal-Phegor: ut Deuter. xxxiv. 5, 6. *Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab, jubente Domino: Et sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor.* Ita vulgata: ubi Hebraicè, מול בת פעור, *contra Beth-Pohor*: hoc est, ex adverso domus Pehor. Similiter LXX. ἐγγὺς οἴκου Φογώρ *prope domum Phagoris.* Ubi *Beth* sive *domus* valet ædem sive templum: ut *Beth-Baal* pro templo Baal, sive Beli Sidonij, I. sive III. Reg. xv. & alibi *Beth-Astaroth*, pro templo Astartes, ac pluria id genus. Itidem ἁπλῶς *Phegorem* legas Josuæ xxii, 17. *An parum nobis est cum iniquitate Peor?* Uti sonant Hebrææ. Ac similiter LXX. Μὴ μικρὸν ὑμῖν τὸ ἁμάρτημα Φογώρ; At vulgatus interpres Latinus: *An parum vobis est, quod peccastis in Baalphegor?* Hoc ἔτυμον si placet, *Priapus* significet *Phegor-pater*; ut *Jupiter* est *Jovis pater*; *Marspiter* est *Mars pater*. Similiterque dixere, *Neptunuspater, Saturnuspater, Janus pater, Diespater*, sive *Diespiter*: A gellio teste in v. Atticarum Noctium cap. xii. Possis tamen & *fructus* sive *fructificationis patrem* interpretari: quia פרי est *fructus*, à פרה *crescere fructificare*. Patris autem nomen Phegorio sive Priapo optimè conveniat, si Priapus, ut dicebamus, Sol est, generationis omnis fons ac principium. Sic igitur colligimus, Baal-Phegor, sive Priapum, nihil aliud esse, quam seu naturæ, seu cæli, seu Solis vim generatricem, cælitus sese diffundentem per universum orbem, maximeque se exerentem, tum in plantis; unde & in hortis simulachrum Priapi constitui solet: tum in animalibus, etiam hominibus; unde nupturæ ad Murinum Titinum (ædis ei, Festo teste, in Veliis ad murum Mustellinum: atque, ut B. Augustinus * nos docet, idem est ac Priapus) deduci solent, ut à numine generationis præside, post fœdos quosdam ritus, vim & ipsæ generandi adipiscerentur. Hinc Arnobius in iv. *Etiamne Mutunus, cujus immanibus pudendis, horrentiq; fascino, vestras inequitare matronas, & auspicabile ducitis & optatis?* Lactantius lib. I. cap. xx. *Mutinus, in cujus sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur.* Mutunus verò sive Mutinus vocabatur, nō à motu, ut Vives putavit; sed quia membrum, quo viri sumus, Latini dicerent *mutonem*, & valentes ea parte *mutoniatos* Etymon valde convenit, si פער Pogor sit פער *pagar*, quod est *apertum* ac *nudatum* esse: quæ opinio est Andreæ Masij in Josuæ xiii, 20. Sanè, ut Rufinus ait lib. iii. in Hoseam: *Beel-Phegor figuram Priapi dixerunt tenere.* At figura Priapi hæc erat, vir nudus, qui, ut de fœdo hoc numine loquitur scriptor Ithyphallicus,

--- pudore pulso
Staret sub Jove coleis apertis.

* *lib. 4. de Civit. Dei cap. 11.*

Ac in iisdem legas:

Natura est quoniam semper aperta mihi.

Et alia ejus generis, quæ adscribere piger. Et, credo, huc respexerunt, qui voci *Phegor* turpitudinem dicerent inesse; etsi, quæ illa turpitudo sit, non dicerent. Audiamus Originem Numer. Homil. xx. *Beel-Phegor*, inquit, *idoli nomen est, quod apud Madianitas præcipuè à mulieribus colebatur. In hujus ergo idoli mysteriis consecratus est Israel. Interpretationem numinis ipsius cum requireremus attentius inter Hebræa nomina, hoc tantum invenimus scriptum, quod Beelphegor sit species turpitudinis. Noluit tamen declarare, quæ, vel qualis species, vel cujus esset turpitudinis; honestati, credo, consulens, ut ne auditum pollueret audientium. Igitur, cum multæ sint turpitudinum species, una quædam ex pluribus turpitudinis species Beelphegor appellatur.* Ea turpitudo, quam noluit ille exponere, fuit ista, quòd nudo staret corpore *tento gravis fascino*: ut de eo loquitur idem, aliusve scriptor incertus, in memoratis variorum poetarum Collectaneis, ab fœdo hoc numine turpe Priapejorum nomen sortitis. Nec tamen ἔτυμον adlatum controversia caret. Nam quid si *Phegor* deducamus ab eodem verbo פָּעַר, hoc est, *aperire*: sed spectari dicamus, non figuram signi, sive simulachri, quod erat vir detectus: sed vim signati, hoc est Solis, qui omnia terræ aut animantium visceribus latentia aperit ac patefacit? Quippe qui omnis generationis fons sit ac principium. Saltem illud extra controversiam ponimus, ob hanc Solis naturam fuisse ejusmodi simulachri figuram. Ut nihil impediat, quo minus utramque rationem conjungamus. Quid si etiam statuamus, *Baal-Phegor* dici à monte, in quo coleretur? Erat enim Baal-Phegor Moabitarum Deus. Ac mons Phegor sive Phogor est in regione Moabitarum. Unde Numer. xxiii, 28. *Cumque duxisset* (Balac) *eum* (Balaam) *super verticem montis Phogor, qui respicit solitudinem.* At Balac ille rex fuit Moabitarum: ut est Num. xxii, 4. Scio, aliquos malle, montem nominari à *Baal-Phegor*, qui illic coleretur: sed magis placet, ut numē à monte appelletur, quasi *Baalem* sive *Jovem Phegorium* voces; uti *Jovem Capitolinum* dicimus, vel *Musas Heliconiades*. Estque in hac sententia quoque Theodoretus in psalmum cv & Suidas in Βεελφεγώρ. Nihil non horum magis arridet, quàm opinio R. Salomon Jarchi, qui ad Num xxv. 3. refert *Phegor* quidem venire à *Pagar*, quod generatim significat *aperire*: sed restringendam hîc apertionem ad illam natium: ut nihil aliud sit פער, quàm *egerere reliquias cibi*. Solere enim cultores ejus corā idolo conquiniscere, ac fimum egerere, ut hoc excrementum Deo offerrent. Sed naris valde fuerit obesæ, qui existimet, usque adeò comuni sensu caruisse Moabitas, ut putarent, cum Dij alij ciborum deliciis, ac thuris suffitu, caperentur, hunc summum Deum suum fœdis ac fœditis stercoribus

coli

coli voluisse. Nimis stultè de aliis opinatur, qui putat, hujusmodi se persuadere posse ludibria. Quare longè ducimus veriora, quæ antea adduximus. Quæ tamen & ipsa corruunt, si aliud huic numini nomen fuerit inter gentes, idque longè splendidius: scriptores autem sacri, cum dedignarentur illud tam honesto nomine nuncupare, in fædam illud appellationem immutarint. Sensit id pereruditus vir, Martinus Bucerus: qui in psal. cv. ita commentatur: *Scriptura videtur* (Deos) *datâ operâ fædioribus & contemptioribus nominib. appellasse: ut* 2 *Reg. cap.* 1. *vocat Deum Acheron, Baalzebub, id est magistrum vel dominum muscæ. Ita existimo, & dictum Baal* פעור *egestionis.* פער *enim Chaldaicè egerere dicitur, Hebraicè autem aperire.* Pleniusque de eodem Josephus Scaliger, qui putat, Moabitas hoc numen vocasse בעל-רעם, *baal-reem*, quod est, *Deus tonitrus*, sive *Jupiter Tonans*: inde autem Judæos per ludibrium cudisse בעל-פער, *baal-Phegor*, hoc est, *Deus apertionis*, puta *natium*, in emittendo flatu ventris: quo tonitrui nihil æquè ridiculè opponitur. Quali nominum immutatione gavisos fuisse Judæos, non solum ex *Beel-zebub*, sed etiam ex *Beth-aven*, liquet; ut antea diximus. Sed eò suspectior hæc sententia est, quia omnibus ab antiquis recedat. Præterea nunquam פער, pagar, notat πέρδειν *. Nec si, quod vir ille doctissimus putabat, *Baalphegor* dixissent pro *baal-reem*: ἁπλῶς etiam *Phegor* seu *Phogor*, vocaretur. At sæpius sic nominatur, ut vidimus. Quare non dubitandum, quin verum numinis vocabulum fuerit *Baal-Phegor*: ac vel à monte Phegor sic dicatur: vel à פָּעַר hoc est, *aperire*; sive quia Sol, qui est *Baal-phegor* aperiat ac patefaciat semina rerum omnium; sive quia simulachrum Baalis Phegorii staret nuda apertaque parte genitali; ut pluribus antea exposui. Vel sequamur Philonem Judæum; juxta quem, libro περὶ τοῦ μετονομαζομένου ‡, Βεελφεγὼρ ἑρμηνεύεται, ἀνωτέρω στόμα δέρματος, *Beelphegor exponitur superius os pellis*. Quicum convenit B. Hieronymus in Oseæ cap. IX. *Interpretatur*, inquit, *Beelphegor idolum tentiginis, habens in ore, id est, in summitate, pellem, ut turpitudinem membri virilis ostenderet.* Nempe uterque existimat, *Pegor*, sive *Peor*, esse ex פי שער, *pi agor*. Ubi פי est *os, orificium, summitas*: ac שער est *pellis*, sive *tentigo*, sive *pellis distenta*. Ut *pi agor* valeat, *os* sive summitas pellis distentæ, seu tenti: ut Horatius appellat in lib. Epodôn *: *Tenta, cubilia, tectaque rumpis*.

* *pedere.*

‡ *de immutatione nominum.*

* *od.* 12.

Nempe, quæ de Priapo diximus, hic etiam locum habent; quia ut Græcis Priapus, ita Orientalibus Baalphegor, stabat erecto pene, oreque ejus membri nudo ac aperto, ad denotandum, quemadmodum in animantibus ab ea parte profluere τὸ σπέρμα †, ita ab hoc numine in totam rerum naturam promanare vim omnem seminalem. Nec ambigendum, quin obscenæ isti figuræ convenerint sua etiam sacra. Nimirum uti, quia Bacchus est liquo-

† *semen.*

liquoris, ac præcipuè vitigeni præses, eò in sacris ejus vino se proluebant: inque Veneris sacris concubitu itidem indulserunt: ita sacris Baal-phegor, qui generationi præerat, hoc agebatur, quod dies illa, & natura numinis, suadere videbatur. Itaque Num. xxv. 1, 2, 3. Israelitæ ad Baal-Phegor sacrificia vocati, initiati esse huic numini, & fornicati cum filiabus Moab, dicuntur. Cujusmodi stupra etsi alias etiam evenirent; tum tamen majori fiebant licentia; quia ipsum iis numen capi ac delectari crederetur. Eademque sacra putantur, quibus præerat Maacha, mater regis Asa: qui eam ab hoc removit officio, ac numinis illius simulachrum combussit; cineresque projecit in torrentem Cedron: ut est 1. sive III. Reg. xv, 13. & II. Paral. xv. 16. Hac de re sic B. Hieronymus in Osee cap. IX. *Hujusmodi idololatria erat in Israel: colentibus maximè feminis Beelphegor ob obsceni magnitudinem: quem nos Priapum possumus appellare.* Ac paullo pòst, locum, ex Regum libris indicatum, ita παραφράζει: *Insuper & Maacham matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco ejus, quem consecraverat: subvertitque specum ejus, & confregit simulachrum turpissimum, & combussit in torrente Cedron.* Exinde subjungit ista de loco Osee: *Sciendum, quod in præsenti* קְדֵשׁוֹת *meretrices, ἱερεῖς, id est, sacerdotes Priapo mancipatas vocet.* Ut nulli dubium esse possit, quin Pater ille doctissimus putarit, in obsceni numinis sacris omnia fuisse obscena commissa.

Sed adversus ea, quæ diximus, ut ostenderemus, Baal-Phegor esse Priapum, ac utroque Solem denotari: aliquis obduxerit nobis Athenæum; qui Priapum ait esse non Apollinem, sed Bacchum. Sic enim scribit lib. I. Τιμᾶται δὲ παρὰ Λαμψακηνοῖς ὁ Πρίαπος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ, ἐξ ἐπιθέτου καλούμενος οὕτως, ὡς Θρίαμβος, καὶ Διθύραμβος. *Lampsaceni Priapum venerantur: qui idem ac Bacchus, nempe epithetum ejus, haut secus ac Thriambus, & Dithyrambus.* Ideo Phallicum carmen alij Baccho, alij Dionyso adscripsere. Aristophanis scholiastes in Acharnenses: Ἄσματα λέγονται φαλλικά, τὰ ἐπὶ τῷ φαλλῷ ᾀδόμενα μέλη. ἔστι δὲ εἰς Διόνυσον, ἢ ἄλλοι εἰς Πρίαπον. *Phallica dicuntur carmina, quæ canuntur in phallum: quod est in Bacchum, vel secundum alios, Priapum.* Sic Scaliger jam olim emendavit; ubi perperam vulgo ἢ εἰς ἄλλο καρπόν. Nempe non pugnant, qui Bacchum, quique Priapum dicerent, quia non Priapus modò, sed Bacchus quoque, idem est ac Sol: sed Priapum quando vocarent, universè spectabant generationem omnium rerum, maximeque plantarum, ac animantium: cum verò Bacchum nominarent, particulatim attendebant maturationem liquoris in vitibus, sive uvarum, & vini productionem. Et sanè Διόνυσον eundem esse, ac Solem; statuunt etiam Diodorus Siculus, Ulpianus Rhetor, Macrobius, alii: ut inferius ex iis commonstrabimus.

C A-

CAPUT VIII.

Moabiticum etiam numen eſſe Chamos, *ſive* Chemos: *unde nomen eſſe videatur: atq; ab eo* κῶμον *Græcorum nominatum, non* ἀπὸ τοῦ κώμαλος. Comi, *&* Priapi *diſcrimen.* Nebo *ſive* Nabo *ex eo vocatum, quod oracula funderet. Apud* LXX. *ſeniores videri* Δαγὼν *pro* Ναβὼν *vetuſto errore legi. Parum ſolidè probari ex Scripturis, numen fuiſſe Moabiticum.* Baithum, Dibon, Nabo, Meduba, *Moabitidis urbes. Quid impulerit B. Hieronymum, ut putaret,* Nebo *eſſe idem numen, ac* Chamos: *& quid in cauſſa ſit, cur difficilius ea parte ſummo huic viro aſſentiamus.* Vrotalt *Arabibus eſt idem ac Dionyſius ſive Sol. Arriani locus de duobus Arabum Diis excuſſus. Etymon vocabuli* Vrotalt. Dyſares, *ſive* Duſares *Arabum, quis ſit, & unde nomen acceperit. Dacharenis coli. Ut* Baiſampſa *etiam nomen ſortita ſit à cultu Solis.*

MOabitarum quoque numen erat כמוש, *Chemos*; ſive, ut LXX. vocant, χαμώς. Jer. cap. XLVIII. (quod eſt de excidio Moabitarum) commate 7. *Et ibit Chamos in tranſmigrationem, ſacerdotes ejus & principes ejus ſimul.* Item comm. 13. *Et confundetur Moab à Chamos; ſicut confuſa eſt domus Iſrael à Bethel, in qua habebat fiduciam.* Sententia eſt, Moabitas fruſtratum iri ſpe ſua, quam repoſuerant in numine ſuo Chamos ‡: quippe, non valente eo auxiliari, planè perituros. Hoc numen idem ac Baal-phegor; qui quomodo ad Solem reducatur, ſatis expoſuimus. B. Hieronymus in Jeſ. xv, 2. *In Nabo erat Chamos idolum conſecratum, quod alio nomine appellatur Beel-phegor.* Conflatum eſt כמוש ex כ ſervili, quod ſimilitudinem notat; & מוש, quod eſt *palpavit, contrectavit.* Philo lib. II. Allegoriarum Legis: Χαμὼς ἑρμηνεύεται, ὡς ψηλάφημα· ἴδιον δὲ τοῦ μὴ ὁρῶντος τὸ ἔργον τοῦτο· *Chamos exponitur, quaſi palpatio: quod proprium eſt non videntis.* Unde veriſimile fit, numē hoc præfuiſſe contrectationi nocturnæ, & amatoriæ ac laſcivæ compotationi, quæ eo viam parat. Sanè Κῶμος, quod à *Chamos,* (non à κώμασμα, ſive κῶμα, ut putarunt) Græcis Deus fuit conviviorum, non modeſtorum; ſed ubi laſcivia foret, ac protervia, conjuncta. Qualia plurimum ſunt amatorum, ac juvenum, multa qui petulanter ac nequiter agunt, ubi incaluerint vino. Indeque κωμάζειν uti hinc Latinum *comeſſari*; non à *comedendo*; cum princeps ſyllaba ſit porrecta. Notum autem hoc * Comici: *Sine Cerere & Libero friget Venus.* Notum item illud poetæ Sulmonenſis †: *Et Venus in vinis ignis in igne fuit.* Sic igitur à comeſſatione devenitur ad ψηλάφημα, ſive palpationem illam, & contrectationem Veneream. Quibus etiam confirmatur B. Hieronymi ſententia, exiſtimantis, eundem eſſe *Chamos*, ac *Beelphegor*. Atque hoc illo etiam probari poſſe exiſtimo,

‡ 1. *ſive* 3. *Reg. cap.* 11. *comm.* 7 & 2. *ſive* 4. *Reg. cap.* 23. *comm.* 13.

* *Eun.* act. IV. *Sc.* 5.

† *lib.* 2. *de Arte.*

quòd uterque idem sit ac Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam *Beelphegor* esse *Dionyson*, jam antea vidimus. At quis inficias ierit, symposiorum præsidem esse Διόνυσον? Atqui præfectus iis Comus. Quare Comus quoque Dionysus erit. Comus autem Chamos; ac Dionysus, Sol. Proinde Chamos etiam Dionysus sive Sol fuerit. Videor interim videre mihi aliquid inter *Chamos*, & *Beelphegor*, discriminis: tale fere, quale Græcis inter *Priapum*, & *Comum*. Uterque est Bacchus, hoc est, Sol. Sed in Priapo consideratur generatio omnis: in Como non omnis, sed vini. In illo propriè præcipueque generatio hominis & plantarum attenditur: in hoc potius compotatio, inque vino protervia, quæ sæpe ad hominis generationem munit viam.

Etiam à viris eruditis *Nebo*, sive *Nabo*, Moabiticum esse numen, atque idem ac *Chamos*, & *Baal-phegor*, putator. Ubi tria in considerationem veniunt: utrum Nebo sit numen, & an numen Moabitarum, & an idem ac duo illa numina, vel nomina, quæ ad Solem reduci dicebamus. Numen esse censet B. Hieronymus, in Esaiæ cap. XLVI, I. ubi sic ille: *Nabo & ipsum idolum, quod interpretatur* PROPHETIA, & DIVINATIO: *quam post Evangelii prædicationem in toto orbe conticuisse significat*. Quibus ex verbis colligo, Nebonis oraculum consuli solere: atque hinc esse nominis ejus caussam. Verba verò prophetæ, ad quæ Hieronymus hoc annotavit, sunt ista: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis*. Sed variant hic LXX. qui reddidere: Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἐγένετο τὰ γλυπτὰ αὐτῶν εἰς τὰ θηρία, καὶ τὰ κτήνια. Ubi Δαγὼν etiam legit B. Hieronymus. Sic enim scribit ad eum locum: Δαγὼν, *qui tamen in Ebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philistin*. Item Cyrillus hunc in locum, nec non Procopius. In Romana tamen Græcorum Bibliorum editione pro Δαγὼν est Ναβὼ, uti in Hebræo. Ac facilè mihi persuadeo, LXX. Ναβὼ, vel Ναβὼν, scripsisse. Nam & Theodotio habet Ναβὼ, uti Symmachus Νεβώς. Quam autem vicina Ναβὼν, & Δαγὼν! Et multò notius *Dagonis* numen: ut facilè hîc potuerit librario error oboriri.

Alterum erat, sitne Nabo numen Moabiticum. Assyrium esse, satis est apertum ex loco Jesaiæ memorato. Utrum verò & Moabiticum sit, non æquè liquet. Moabiticum sensisse, dicuntur LXX. ut qui sic verterint Esa. XV, 2. Ἀπολεῖται γὰρ ἐπὶ Νεβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν. *Peribit & Nebon, ubi altare vestrum*. Sed enim potius per *Nebo* intelligo Moabitidis urbem, à filiis Ruben exstructam: ut est Num. XXXII, 38. Tum autem, quod de ara additur, non est in Hebræis: quæ sonant, uti est in vulgata. Ea sic habent: *Onus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est Murus Moab, conticuit. Ascendit domus, & Dibon, ad excelsa in planctum: super Nabo,*

Nabo, & super Medaba, Moab ululabit. At quantum abeunt ab his LXX. Nam Latinè sic reddas: *Verbum contra Moab. Nocte peribit Moabitis. Nocte enim vastabitur murus Moabitidis. Contristamini in vobis ipsis. Peribit enim & Nebon, ubi ara vestra. illuc ascenditis adplorandum super Nabaton Moabitidis.* Videtur autem mihi clarissimus socer meus Fr. Junius optimè Hebræorum mentem sic expressisse: *Ascendet* Baiithum, *& Dibonem, Bamothas* (sive in excelsa) *cum fletu: super Nebunte, & super Medeba, Moab ululabit.* Baithum oppidum Moabitidis sic dictum à templo idololatrico. Nam בית non *domus* modò, sed etiam *templum*. Dibon item civitas Moabitidis, in qua templum idololatriâ clarum. Hinc Hesychius: Δηβών, τόπος ἔνθα ἵδρυται ἱερὸν Μωαβιτῶν· *Deebon, locus ubi exstructum fanum Moabitarum.* Nebuntem sive Nebonem oppidum Rubenitæ itidem condiderant: ut est Num. XXXII, 38. Ac meminit etiam Jerem. XLVIII, 1. Eodemque nomine montis Ararim cacumen, Deut. XXXII, 49. Medebam, seu Medavam, præter Scripturas, & Josephum etiam Ptolomæus, & Stephanus in Arabia constituunt: sed hic in Nabathæa; illic in Petræa; quod magis convenit prophetæ verbis.

Postremum erat, utrum Nebo sive Nabo sit idem, ac Chamos. Nebo erat urbs Moabitidis; qua numen colebatur ejusdem cum urbe nominis. At hoc numen aliter *Chamos* dicebatur. ut indicant verba illa B. Hieronymi superius adducta: *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-Phegor.* Quare ex Hieronymi mente *Nebo*, quando pro numine sumitur, idem sit, ac *Chamos*, & *Beel-phegor*. Video, quid impulerit doctissimum Patrem. Sic colligebat secum. Moabitis Chamum, & Beelphegor, cultos constat. At Nebo, cui numen ejusdem nominis, fanum habuit sui numinis: Numen igitur illud, *Nebo* dictum, idem sit ac Chamus, & Beelphegor. Melius procederet argumentum, si constaret, Moabitas omnes unum duntaxat, atque idem numen invocasse. At quid prohibet, quo minus plura coluerint numina: sive una urbs plures haberet Deos, sive hæc quidem Moabitidos urbs hoc numen, alia verò aliud, veneraretur? Nos Nebo diversum esse à Chamo sic colligimus. Beelphegor est Priapus; Chamos est Comus; uterque Liber sive Bacchus, hoc est, Sol; uti vidimus. At Nebo alius à Sole. Nam ut diversum numen conjungitur cum Belo Jesa. XLVI, 1. ubi contrita ait simulachra & Bel, & Nabo. Ut Nabo fuerit Assyriis numen dignitate proximum Belo. At Bal sive Bel Sol erat: quemadmodum fusè antea ostensum. Nebo igitur potius sit Luna. Hæc enim duo numina præcipuo in prætio fuere Chaldæis, totique Orienti.

Venio ad *Vrotalt*. De quo sic Herodotus in Thalia, ubi Arabum reli-

gionem ac mores describit: Διόνυσον δὲ θεὸν μοῦνον, καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγεῦνται εἶναι· ---- Ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον, Οὐροτάλτ· τὴν δὲ Οὐρανίην, Ἀλιλάτ. *Solos pro Diis habent, Dionysum, & Uraniam. ----Ac Dionysum quidem Urotalt; Uraniam verò Alilat appellant.* Deque his duobus diis, similiter Origines in v. contra Celsum*: Ἀράβιοι δὲ τὴν Οὐρανίαν, καὶ Διόνυσον, τούτους μόνους σέβοντες· *Arabs Uraniam tantum, & Liberum colunt.* Aliter tamen de isto Arrianus in VII †; ubi narrat, quomodo Alexander Magnus, quia cognovisset, duos solum Deos ab Arabibus coli, Uranum sive Cœlum, & Dionysum sive Liberum, petierit, ut duobus illis tertius adderetur: quippe qui non inferiora Libero Patre gessisset, ac præterea Arabibus concessisset suis vivendi legibus potestatem. Sed de Arabibus antiquis potior est mihi vetustissimi historicorum Herodoti, quàm juniorum, auctoritas. Nec propterea diffiteor, ab iis Liberum quoque, ob res strenuè gestas, divino esse honore affectum. Sed enim honos ille primitus heroicus solum fuit; postea in divinum est conversus: neque tum Liber seorsum cultus à Sole; sed cultu mixto Liberum in Sole, Solem in Libero, venerabantur. Nec procare possum, quod Libero Uranum addat Arrianus, præterita Urania: quam Asia, & Africa omnis, tantopere coluit. Nec Uranus est à Sole diversus; quia is cœlestium est ignium moderator; ut postea plenius explicabitur.

* pag. 261. edit. August.
† Verba Arriani adduximus libro superiori c. 26.

Sed unde dicitur Οὐροτάλτ? Puta, notare *beneficium luminum.* Habemus Jesaiæ XXVI, 20. ubi est טַל אוֹרֹת, *tal oroth*, hoc est, *ros lucis*, sive *ros luminum.* *Ros* verò κατὰ μεταφορὰν sumitur pro divino quolibet beneficio cœlitus nos quasi irrorante. Ex *orot* igitur, & *tal*, fit *orotal*, & *t* adjecto, *orotalt*, vel *ourotalt*: hoc est, *Deus*, vel *dator lucis*: quo nihil est Soli convenientius.

Nec alius à Διονύσῳ, sive Sole, est Δυσάρης, sive Δυσάρης, vel Δυσάρης. Quæ vox, ut suspicor, conflata ex דוּץ, *duts*, & אֶרֶץ, *arets*. Quorum prius *gaudium*, alterum notat *terram*. Ut notet, *lætitiam terræ*, hoc est, mortalium. Nam liber sive Sol lætitia implet mortales, maturando fruges, & uvas: unde de vino sic Maro 1. Æn.

Munera lætitiamque Dei.

Dusaren verò esse Arabum numen, indicat locus ille Tertulliani in Apologetico cap. XXIV. *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares.* Ubi perperam in Aldina, *Diasares.* Etiam apud Stephanum sive Hermolaum Byzantium est: Δυσάρη, σκόπελος καὶ κορυφὴ ὑψηλοτάτη Ἀραβίας. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ Δυσάρου· θεὸς δὲ οὗτος παρὰ Ἄραψι, καὶ Δαχαρηνοῖς τιμώμενος. *Dusare, locus Arabiæ sublimis. Sic vero à Dusaro vocatus. Is vero Deus ab Arabibus, & Dacharenis, cultus.* Dachareni autẽ Arabiæ Felicis

Felicis populus, qui aliter Nabathæi: ut docent Stephanus in Δαχαρλωοὶ, & Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Unde corrigendus Hesychii locus, ubi vulgò legitur: Δυσάρην, τὸν Διόνυσον Ναβαταῖοι, ὡς φησιν Ἰσίδωρος. *Dusaren, Liberum Mabatai, ut ait Isidorus.* Ubi Ναβαταῖοι legendum, liquet. Primusque sic emendavit socer clarissimus Franciscus Junius suis in Tertullianum * notis.

Etiam hujus numinis, ac pariter Obodæ, meminit Tertullianus in secundo adversus nationes cap. VIII. sed vulgo sic legitur: *Quanti sunt, qui nôrunt visum vel auditum, & Argatim* (leg. Atargatim †) *Syrorum*; *Cœlestem, Afrorum*; *Varsutinem, Maurorum, Obodaneduſſirem, Arabum.* Ubi divisim *Obodan & Dusſarem*, legi oportere, monitum jam clarissimo amplissimoque Dion. Gothefrido: qui primus opusculum id publici juris fecit; uti & alia nobilissimi Scriptoris, quæ quondam fuère episcopi Agobardi, regiæ Christianissimi Regis bibliothecæ donavit; unde Tertullianum nobis infinitis locis meliorem magno Ecclesiæ bono edidit, vir non uno nomine laudatissimus Nicolaus Rigaltius. Mirum verò Herodotum in Thalia, & ex eo Originem lib. v. contra Celsum, scribere, non alios Arabibus Deos esse, quàm Dionysum sive Liberum, quem *Urotali* vocant, & Uraniam, *Alitat* dictam. Nam hæc naturalia sunt numina, puta Sol, & Venus, sive Luna. At Obodes numen est animale, cum rex fuerit in Deos relatus; cujus sepultura ostendebatur in Nabathæorum tractu ab Obode hoc nomen *Oboda* sortito, sicut dixi lib. I, cap. XXVI.

* *Apologet. cap. 24.*

† *nempe duæ principes literæ At in Et conversa.*

Etiam Arabiæ urbs est Baisampsa: ubi Solem cultum, nomen testatur, quod *Solis domum* signat. Testis Stephanus in Urb. descript. Βαίσαμψα, πόλις ἐν τῷ Ἀραβικῷ κόλπῳ πρὸς τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὃ ἐστιν οἶκος ἡλίου· ὁ πολίτης, Βαισαμψηνός. *Basampsa, urbs in sinu Arabico ad mare Rubrum, ac significat Solis domum. Gentile ejus Baiampsenus.* Hinc ΒΑΙΚΑΜΨΗΩΝ, in nummo Trajani †. Est igitur compositum. Prior pars est Syriacum, & Arabicum, בית, pro quo & κατ' ἀποκοπὴν dicitur בְּ, *domus, templum.* Altera est Arabicum שמם, quod Hebræis שֶׁמֶשׁ, *sol.* Imò Arabes non modò Σάμης, vel Σάμψων, sed & Σάμψα, extulerint; si rectè Stephanus: Σάμψα, κώμη τῆς Ἀραβίας. τὸ ἐθνικὸν, Σαμψηνός. Σάμψα δὲ, παρὰ τοῖς Ἀραψιν ὁ ἥλιος. *Sampsa, vicus Arabiæ. Gentile Sampsenus. Sampsa verò Arabibus Sol.*

† *In thesauro Goltzii, cap. de opidis fluviisque.*

CAPUT IX.

Persis Sol Mithras, *& unde id vocubulum: atque ejus propaginem esse* Mithridates, *qui &* Mithradates. *Mithras non tam unus, quàm supremus Persarum Deus: medius autem inter Oromazem, & Arimanium; unde* Μεσίτης *vocabatur. Idem* τριπλάσιος *dictus: quod veteres Dionysii interpretes originem ducere existimant ex luce triplicatâ eo die, quo in sciaterico Achazi* umbra

umbra recessit: sed opinio hæc refellitur, veriorque ejus vocabuli ratio adfertur. De Amani sive Omani cultu apud Persas, & alios, qui hunc ab ea gente ritum accepissent. Non tam eum summum numen, quàm symbolum illius, videri: nempe ignem inextinguibilem. Ratio unde Amanus *dicatur. Non esse ex eo nomen* Achæmenius *vel* Achæmenidis, *quia Solem colerent; sed ab* Achæmene, *unde orti: hunc tamen, boni ominis ergo, ab Sole, sive Igne, solari symbolo, nomen fuisse sortitum. Soli à Persis sacrificatum equum; item ab gentibus aliis: & quæ ritus ejusce caussa.* Mithrax *vel* Mithridax *gemma, unde dicta. Manichæos à Persis hausisse, quod Solem sic venerarentur, seu symbolicus fuerit cultus.*

AB Arabibus gradum jam capesso ad Persas: quibus itidem Sol pro Deo habebatur: quod veterum tam multis proditum video, ut Sozomenum hic*, & ejus notæ alios, adducere si velim, agere sæpius jam actum videar. Nomen verò Μίθρας. Hesychius: Μίθρας· ὁ ἥλιος ἐν Πέρσαις. Ac similiter quoque Suidas in Μίθρῃ. Hinc in veteribus inscriptionibus ‡: DEO SOLI INVICTO MITHRÆ: vel ‡, SANCTO INVICTO MITHRÆ: vel, SOLI INVICTO MITHRÆ. In quibus & reperias *, OMNIPOTENTI DEO MITHRÆ: ac simpliciter †, INVICTO MITHRÆ. Nisi quod semel iterumque, MITHRE, merâ vocali exaratum. Origo vocis est à Persis מִתְר Mether, quod & Mither: ac valet *magnus*, unde comparativus מִתְרִי Mithri, vel מִתְרָ Mithra, hoc est, μείζων, sive *major*. ut idem sit ac δυνάστης sive *dominus*. Quod Scaligero monitum in VI de Emendatione temporum ‡: ubi inde conflatum censet Μιθραδάτης, quasi מִתְר־דָתָא. Per A enim in veteri etiam Regis nummo in Thesauro Goltzii * legas: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΝΤΟΥ. Sed Μιθριδάτης per I exaratum semper apud Strabonem, Plutarchum, & Appianum. Uti & Josephum lib. XI Antiq. cap. I. Nec aliter unquam Latini; ut errent, qui, ob unius nummi auctoritatem, semper substituunt, *Mithradates*; ut apud Tullium, Hirtium, Vellejum, Justinum, cæteros. Atque ista dicta sint de nomine. Venio ad Solem ipsum: qui vel unus, vel supremus saltem, Persis Deus fuit. Unum dicit Herodotus, eique equum oblatum. Verba sunt lib. I: Θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, ᾧ θύουσι ἵππους †. Similiter Strabo in XI: Θεὸν δὲ (al. Θεῶν) ἥλιον μόνον ἡγοῦνται· τούτῳ δὲ ἱπποθυτοῦσι ‡. Trogus sive Justinus lib. I: *Solem unum Deum Persæ esse credunt, & equos eidem Deo sacratos ferunt.* Supremum dicunt alii. Hesychius: Μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός· *Mithras supremus Persarum Deus.* Et profectò potior est hæc eruditi grammatici sententiæ; quàm illa Herodoti, Strabonis, Trogi. Nam, ut postea videbimus, coluere etiam Lunam, Venerem, atque elementa. Imò, ut monstratum nobis libro superiori *, habuere etiam Oromazen, ut boni

* lib. 2, cap. 8, & 9.
‡ apud Gruterum Inscript. pag. 34, num. 5, & 6.
‡ ibid. num. 2.
* ibid. num. 5.
† num. 3.
‡ cap. de hebdomadibus Danielis.
* pag. 154.
† Solum è Diis colunt Solem, eique equos sacrificant.
‡ Deum Solem duntaxat putant: huic vero sacrificant equo.
* cap. 5.

boni fontem, & Arimanium, ut principium mali: quasi illum *Jovem*, hunc *Vejovem* dicas. Inter autem hæc duo nomina quasi medium statuêre Solem, quem *Mithram* vocarunt. Plutarchus de Isid. & Osir. Ἐκάλει τὸν μὲν Ὠρομάζην, (seu Ὠρομάσδην) τὸν δὲ Ἀρειμάνιον· μέσον δὲ ἀμφοῖν, τὸν Μίθρην εἶναι. διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν *Vocavit* (Zoroastres) *illum quidem Oromazem, hunc verò Arimanium: medium verò amborum Mithram: eò & Persæ Mithram dicunt mediatorem.*

Porrò Μίθρας hic dictus iisdem Τριπλάσιος sive *Triplex*: eoque cognomine in memoriam ejus sacra celebrabantur. Unde apud Dionysium, cognomento vulgari Areopagitam, epistola VII ad Polycarpum legas: Τοῦτο τῶν Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ Μνημόσυνα τοῦ Τριπλασίου Μίθρου τελοῦσιν. *Apud Persas sacerdotes famâ hoc fertur, ac præterea Magi memoriale sacrum Triplicis Mithræ perficiunt.* Sed non ita facile est dicere, cur Τριπλάσιος sit vocatus, & quid rei fuerit, in cujus memoriam sacra hæc fierent. Duorum Dionysii interpretum Græcorum, Pachymerii, ac Maximi, ea est sententia; Persas, viso in cœlis grandi Solis miraculo, quod contigit temporis Ezechiæ Regis, & cognomen, & sacra hæc instituisse. Ac Τριπλασίου nomen Mithræ sive Soli datum, quia dies penè fuerit triplicatus: quod adstruere conantur ex historia ipsa, quam legere est II sive IV Reg. cap. XX, & Jesa. XXXVIII. Hic refertur, ut Ezechias rex, letali morbo decumbens, cùm intellexisset ex Jesaia propheta, Deum, precibus suis exauditis, quindecim vitæ annos adjecisse, nec deventura esse Hierosolyma in Assyrii Regis potestatem; signum petierit, quò animus suus de promisso hujusmodi firmaretur. Tum optionem ei à propheta datam, mallet ne umbram lineis decem procedere, an retrocedere: illum posterius, ut naturæ repugnantius, elegisse: continuò autem decem lineis retro abiisse illam in sciatherico, quod fieri curârat pater ejus Achaz. Ex hac historia sic colligunt, horam jam diei decimam fuisse, cùm regredi inciperet Sol: decem igitur horis opus fuisse, priusquam ad ortum perveniret: horas totidem requisitas, priusquam rediret, unde abierat: residuas fuisse horas diei duas, undecimam, & duodecimam: ac proinde diem illam fuisse horarum duarum & triginta: eoque complexam esse lucem bidui, hoc est, bis duodecim horarum æquinoctialium: ac decem horas reliquas, quia solum duæ desiderentur horæ, quo minus integrum diem conficiant, κατὰ συνεκδοχὴν haberi pro integro die. Diem igitur fuisse triplicatum: ac propter tam grande miraculum jure Μίθραν, qui Sol est, dici Τριπλάσιον sive Triplicem. Verùm ut speciosè ea dicantur, multa tamen sunt, quæ sententiam hanc reddant suspectam. Primùm, nec in Regum libris, nec in propheta Jesaia, legere est, Solem retrocessisse, sed umbram: potuit

potuit autem Deus, Sole cursum suum peragente, sic per se, vel angelorum ministerio, impeditis Solis radiis, lucem temperare, ut, eâ aliter, atque aliter, admissâ, non projiceretur umbra, nisi ubi prædixisset prophetes. Atque hanc sententiam amplexi sunt Burgensis, Vatablus, Montanus. Eique mirificè favet argumentum illud, quod si dies ista fuisset quasi tridui: majus fuisset miraculum, quam temporibus Josuæ, cum bidui spatium pro die foret. Nam Josuæ x, 13, est: *Stetit itaque in medio cæli, & non festinavit occumbere spatio unius diei.* Atqui proximè subjungitur: *Non fuit antea, & postea, tam longa dies.* Præterea legati Babylonii, ut est Paralip. lib. II, cap. XXII, *interrogarunt de portento, quod acciderat super terram.* Ubi, quia *super terram* dicitur, longè verisimilius est, miraculum hoc non in cœlo ab iis observatum, sed ex Judæa ad eorum aures pervenisse. Nec enim intra Judææ conscientiam potuit contineri tam grande miraculum, quod non rex solus è lectulo in paterno prospexerat horologio; sed tot alii simul in regis aula, & extra eam alii iis in locis, unde ad Achazi horologium pateret prospectus.

Hæc si ita sunt, planè concidunt ista de triplicato illius diei spatio. Sed enim non levis apud omnes pios Sanctorum esse Patrum debet auctoritas. Atqui illi, etsi de spatio diei dissentiant, in eo tamen convenire videntur, Solem ipsum mutasse cursum suum. Sic enim è Græcis Theodoretus in illud psal. XXIX, *Audivi dominum, & misertus est mei.* Item Cyrillus, & Elias Cretensis in Nazianzenum. Imò Hippolytum idem sensisse, legas apud Glycam in secundo Annalium. E Latinis similiter Augustinus de mirabilibus Scripturæ lib. II, cap. XLVIII; item Hieronymus, Haymo, alii. De eo igitur ne pugnemus. Præsertim quando sic quoque nihil inde efficitur, quale voluerunt. Neque enim, si lineis decem sit umbra regressa, eò Soli decem fuerit horis opus in recedendo, ac alteris decem in remeando: quia fortasse lineæ illæ, ut optime Tostato observatum, non horarum fuerint, sed semihorarum. Proinde non viginti horis dies illa longior fuerit solito, sed denis duntaxat. Imò quid si & quadrantes lineis fuerint signati? Sic quinque solùm horis excesserit. Verùm nec tantum opus largiri. Potuit & Sol decem esse lineis regressus, & dies tamen par spatio fuisse cæteris. Ut si, Dei jussu, Sol celerrimè ad ortum, atque à prima linea mox ad decimam reciprocârit. Quam infirmo igitur tibicine nituntur, qui cum Procopio * statuunt διπλασίαν ἡμέραν γενομένην, sive, ut apud B. Hieronymum legas, *penè duplicem factum diem*: cui & sententiæ, ut Vatablo monitum, favet R. Kimchi. Quid igitur de illis putabimus, qui etiam triplicatam lucem volunt? Quærat aliquis, si sacrum illud Persicum in memoriam Triplicis Mithræ non sit ab illustri illa die: unde igitur nomen hoc sortitum credamus. Dixero, facilius esse, quid sit falsum, videre, quàm

* Esa. 39.

quàm verum perſpicere. Fortaſſe τριπλάσιον dictum ob tria illa in Deo eximia, ſapientiam, ratione intellectus, bonitatem, ratione voluntatis; & potentiam, in exequendis omnibus. Sic etiam dici potuiſſe ab triplici Solis effectu; calore, lumine, & diſtinctione temporis. Vel ab triplici dierum menſura: quia alii pares, ut æquinoctiales, ſeu verni, ſeu auctumnales: alii breviores, ut præcipuè brumalis: alii longiores, uti tempore ſolſtitii; prout veteres dixere, quod nunc laxius ſolſtitii vocem accipientes, διακρίσεως ‡ vocant *ſolſtitium æſtivum*.

‡ *diſcernendi gratia.*

Amanum quoque, & Anandratum, Perſicos eſſe Deos, teſtis eſt Strabo in XI. ubi narrat, ut à Perſis in Hircania templum ſit conditum Deæ Anaitidos, καὶ τῶν συνβώμων θεῶν, Ὠμανοῦ καὶ Ἀναδάτου, Περσικῶν δαιμόνων, *eodem altari gaudentium Deorum Perſicorum, Amani, & Anandrati.* Libro etiam XV. narrat, ut in Cappadocia ſit magna Magorum multitudo, qui dicantur Πύραιθοι. Addit quoque πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά, *& multa Deorum Perſicorum templa.* Subjungit mox, ut in πυραιθείοις ſit ara, in qua ſervant ignem perennem, eoque πύραιθοι quotidie ingreſſi, per horam quaſi, ante ignem carmen ſive ἐπῳδὰς ſuas concinant, idque verbenas manu tenentes, tiaris velatim utrimque ſic dependentibus, ut vittæ maxillas & labia contegerent. Et iſta ait ex lege fieri in delubris τῆς Ἀναΐτιδος * καὶ τοῦ Ὠμανοῦ. Ubi non dubito, quin idem ſit Ὠμανὸς, ac qui lib. XI. erat Ἀμανὸς, ſive, ut eſt in MSSis, Ὠμανός. Sed in quæſtione eſt, quis naturæ Deus (nec enim Perſæ antiqui Deos animales coluerunt) intelligi debeat. Doctiſſimorum ea virorum opinio eſt, Solem ſignari. De quo facilius aſſentirem, niſi, in utroque Strabonis loco, conſtaret, Anaitidi deæ deûm Omanum ſive Amanum ſubjungi. Unde colligo, cum Anaitis ſit Venus ſeu Diana, Omanum propriè non ſignare Solem, qui Mithras Perſis vocatus, & pro ſummo habitus numine fuit: ſed duntaxat ejus ſymbolum, Ignem perennem: in quo Solem, tanquam divino ſymbolo, colebant. חום chom eſt *calor:* unde חַמָּה chama, *Sol,* vel *Ignis.* A quo חַמָּנִים chamanim, quæ Græcis πυραιθεῖα. Hinc Levit. XXVI, 30. חמניכם Chamanicem; quod reddunt *ſimulachra veſtra:* malim *pyræa,* ſive *pyrathea veſtra:* hoc eſt, ſepta, in quibus ad ignem perennem concinitis carmen veſtrum. Scaligero viſum, ex חמן, appoſito א, etiam eſſe *Achaman*; indeque Perſas dici *Achemenios:* cujus ſententiæ ei fundus eſt locus iſte Lutatii Placidi in lib. I. Statianæ Thebaidos: *Nunc Achemenii dicuntur, ubi Apollinem Solem dicunt; cujus & ſacrorum ritus inveniſſe dicuntur.* Quare, ſi Scaligerum audimus, Perſæ vocentur *Achemenii,* quaſi Solis cultores, quia repererint Solis cultum. Id parum mihi fit veriſimile. Potius habuero fidem Herodoto: qui auctor eſt libro I. & VII. veterum eſſe Perſarum familiam Paſargadarum: in hac

* *Anaitidis, & Omani.*

fuisse Achæmenidarum cognationem: ex ea reges Persicos originem ducere: sic dictam ab antiquo Achæmene: quod nomen multi habuerint nobiles Persæ: etiam pater Cambysis, avus Cyri maternus. Ipsum verò *Achamenis* nomen facilè mihi persuadeo esse ab *Achaman*, sive Sole, vel ejus cultu in symbolo. Principes enim viri in Oriente solent boni ominis ergo nomen habere ab eo, quod honore adficerent divino. Hujus rei hoc opere varia adducimus exempla. *Achamenes* igitur ab *Achama* idem valet, quòd Phœbo *Phœbadius*, ab Apolline *Apollonius*, & *Apollinaris*, à Sole etiam *Solinus*, teste Prisciano lib. I I.

Soli à Persis equum sacrificari solere, præter Herodotum, & Trogum, quorum verba superius vidimus, testis etiam Xenophon lib. VIII. Κύρου παιδείας: imò & Ovidius I. Fast.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Ubi & caussam sacrificii illius addit. Ac similiter ex Philostrati primo de vita Apollonii vidimus, quia Sol candidus sit, eo album solere equum sacrificari. Massagetas itidem equum mactasse Soli, ait Herodotus in primo: Armenios item, Xenophon in IV. Ἀναβάσεως.

Mithræ etiam sacra erat gemma apud Persas, quæ Plinio *Solis gemma* vocatur: nempe quia Solis instar candida sit, & radios de se fundat. Eademque est, quæ à *Mithra*, hoc est, Sole *Mitrax*, sive potius *Mithrax* vocatur. Plinius lib. XXXVII. cap VII. *Mithrax à Persis accepta est, & Rubri maris montibus multicolor, contra Solem variè refulgens* Sic etiam vetus Parmensis: atque editiones aliæ, nisi quod spiritus prætereatur. Apud Solinum tamen *Mithridax* legitur. Nec videtur aliter scripsisse, quando, qui eum exscripsit, Isidorus similiter legit; ut indicant verba ista lib. XVI. cap. XII. *Mithridax Sole percussa coloribus micat variis. Gignitur in Perside.* Sic vetus etiam editio Ticinensis anni CIↃ CCCC LXXXIII. & MSSi nostri, uno excepto, sed non multum abeunte: quippe in quo sit *Mitridax*. Ut quin *Mitridax*, vel potius *Mithridax*, scripserit Solinus, minimè sit ambigendum.

A Persis Manes, Manichæorum patriarcha, ut boni malique principium, sic etiam Solis, qui inter principium utrumque medius, cultum sine dubio, cum Perses fuerit, accepit. Manichæos verò Solem coluisse, testis nobis B. Augustinus lib. adversus epistolam Manichæi, qui dicitur Fundamentum, cap. I. Atque idem penè initio libri contra Fortunatum ait, cum Manichæorum esset auditor (nam ex electis eorum nunquam fuit) observasse, ut Solem versus facerent orationem. Et contra Faustum lib. XX. cap. V. *Ad Solis gyrum vestra oratio circumvolvitur*. Et cap. VIII. *Vestra vanitati placuit, in Sole ponere virtutem Filii, & in luce sapientiam.* Sed qualis ille

ille cultus Manichaicus fuerit, num divinus, an ſymbolicus, haut facilè dixerim. Interea in ſymbolicum magis inclino. Nec enim ex illis Auguſtini diſputationibus cum Manichæis video aliquid, unde de altero ſtatui certò poſſit.

CAPUT X.

Ægyptios coluiſſe Solem ſub nomine Oſiridos: cumque Sole cultum Mitſraim, primum è regibus Ægyptiis: atque inde eſſe, quod Sol primus Ægyptiorum rex fuiſſe dicatur. Quam var è olim ſoleant Oſiridem interpretari. Conciliantur inter ſe ſententiæ eorum, qui Oſiridem Pana, vel Naturam, qui Jovem, ſive Uranum, quique Titana, vel Phœbum, aut Solem dicerent. Quid Ægyptii notarint ſceptro, oculoque ei impoſito. Oſiris idem eſt, ac Adonis, & Phrygius Attis atque hoc etiam alternante in eorum ſacris luctu, ac gaudio, comprobari. Etiam Sol Ægyptiis Orus *cujus* ἔτυμον *adducitur; uti &* Origenis. *Jupiter Heliopoli, tum Ægyptia, tum Aſſyria cultus, idem erat ac Sol Cœlumque. Vectatio ejus ſimulachri: uti & aliorum alibi Deorum. Quo continerentur,* Tenſæ *dicta, item* Succoth *Hebræis, Græcis* ναοὶ καὶ σκηναί.

PRæterea cæteras Aſiæ gentes. de pleriſque tamen, uti Maſſagetis, Phrygibus, aliis, alia inferius occaſione dicturus. Nunc agam de Ægyptiis; unde juxta, ac à Phœnicibus, ſuperſtitio penè omnis in cæteras dimanavit gentes.

Ægyptiis Sol dicebatur *Oſiris*; ſed ſic, ut Nilum etiam *Oſiridos* nomine, imò & regem Mitſraim, complecterentur. φυσικῶς enim Oſiris eſt Sol, & Nilus: ἱστορικῶς Mitſraim, Chami filius, regni Ægyptiaci conditor; de quo diximus libro ſuperiori cap. XXVII. Atque hinc lucem capiunt illa Diodori Siculi verba libro I. Bibliothecæ * ; quæ & legere eſt apud Euſebium lib. III. Præparat. Evangelicæ cap. III. Πρῶτον μὲν ἥλιον βασιλεῦσαι τῆς κατ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ· *Solem primò imperaſſe Ægyptiis, cognominem aſtro, quod in cœlis.* Ubi per Solem intelligo, non aliquem, cui ab incunabilis fuerit Solis nomen: ſed Mitzraim, Chami filium, qui uno eodemque cum Sole cultu colebatur. Nec tamen exiſtimandum, Oſiridis nomine ſolum intelligi Solem: quandoquidem appellatio hæc omni convenit Naturæ: tum cœleſti, in qua Ægyptii præcipuè Solem ſpectarunt: tum inferiori, ubi Nilum magis attenderunt. Atque inde eſt, quod variè adeò Oſiridem interpretarentur Theologi gentium, ſive potius Mythologi. Quomodo Plutarcho Oſiris eſt Pluto, Liber, Sarapis, Apis, Oceanus, Sol, Sirius. Nec abit ab eo Philo Byblius in

* *pag. 8. edit. H. Steph.*

Sanchoniathonis tralatione: cujus ista sunt verba apud Eusebium †: τὸν δὲ Ὄσιριν, τοὺς μὲν Σάραπιν, τοὺς δὲ Διόνυσον, τοὺς δὲ Πλούτωνα, τοὺς δὲ Ἄμμωνα, τοὺς δὲ Δία, ἑτέρους δὲ Πᾶνα νομίζειν· *Osirin his Sarapin, illis Liberum, nonnullis Plutona, aliquibus Ammonem, quibusdam Iovem, aliis verò Pana existimari.* Hæc quomodo concilientur, ex eo cognoscitur, quod antea dicebamus; primum Solem ἁπλῶς, postea Solem cum Cœlo, denique Solem cum Cœlo, & Natura inferiori, divinum esse honorem sortitum. Primò igitur & imprimis Sol honoris hoc obtinuit. unde & veteres Osirin interpretantur Titana, sive Phœbum, vel Solem. Statius primo Thebaidos:

—— Seu te roseum Titana vocari
Gentis Achæmeniæ ritu, seu præstat Osirin
Frugiferum.

† lib. 1. Præpar. Evang. cap. 1.

Ubi sic Lutatius Placidus: *Secundum Ægyptios, qui Osirin Solem interpretantur: per quem proventum frugibus existimant posse contingere.* Atque hæc illo etiam firmantur, quòd Herodotus quoque tradit, eundem esse Osiridem Ægyptiis, qui Græcis Liber: quodque M. Antonius, ut est apud Dionem lib. v. se Ὄσιριν καὶ Διόνυσον voluit nuncupari. Idem tam multa firmant, quæ communia haberent. Uterque Nysæ editus dicebatur. Utrique sacra hedera, & laurus. Osiridem cum serpente videas expressum semper in tabula Isiaca à Laurentio Pignorio exposita. At Bassarides etiam serpentibus se cingebant; ut superiori libro * ostensum. Utrique item comites chorus, ac Satyri. Accedit ad ista, quòd ut, præter alios, Diodorus in primo bibliothecæ tradit, Ὄσιρις id Ægyptiacè valeat, quod Græcè πολυόφθαλμος, *multoculus*: nempe quia non, uti nos, unum in locum; sed totus oculeus radios suos quaquaversum diffundat. Non disputo, quàm verum hoc etymō sit; de quo magis placent, quæ adducebamus libro superiori cap XXVII. Satis est, quod ista non alteri rectius conveniant, quam Soli; unde poeta ‡:

* cap. 30. pag. 231. & seq.

Ἠέλιός θ᾽ ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷ, καὶ πάντ᾽ ἐπακούει.
Omnia qui latè Sol adspicit, omniaq; audit.

‡ Odyss. λ, vers. 108. & Od. μ, vers. 323.

Huc pertinet, quòd antiquitas Solem vocaret *Iovis oculum.* Nempe duo in Sole spectabant, quòd omnia videret, & summæ esset potentiæ: quorum utrumque Deo, ac regi, maximè convenit. Unde & providentiam, ac potentiam regalem, signabant sceptro, & oculo ei superimposito. Sceptrum potentiæ indicium, oculus providentiæ argumentum: ut videre est Macrobii Saturn. lib. I. cap. XXI. Sic quoque Osiris idem, ac Adonis Alexandrinis fuit, teste Suida in Ἡραΐσκος; item Amathusiis, ut docet Stephanus, imò & Bybliis, qui dubitabant, Osiridi, an Adonidi sacra facerent; ut est apud Lucianum de Dea Syria. Superius etiam Ausonii* versus de Libero adduximus;

* epigr. in myobarbum.

Ogygia

Ogygia me Bacchum vocat.
Osirin Ægyptus putat.
Arabica gens Adoneum.

Imò nec alius ab Osiride, & Adonide, Attis Phrygius fuit: quod Martianus Capella refert in secundo de Nuptiis Philologiæ †: ubi eundem ait Solem, Serapin, Mithran, Ditem, Typhonem, Attinem, Ammonem, Adonem. De Osiride quidem, Adonide, & Attine, clarè elucet, ex sacris tum Isidis, & Osiridis; tum Veneris Atergatidis, & Adonei; tum Berecynthiæ, & Attinis. In omnibus enim istis prius Dea Deum luget, ac mox lætatur. Quod Macrobius clarè exponit lib. 1 Saturn. cap. xxi. Ac de matre Deûm, & Attine, ipsum adi. Quæ cùm enarrâsset, ista de aliis subdit: *Idem sub diversis nominibus religionis effectus est apud Ægyptios, cum Isis Osirin luget. nec in occulto est, neque aliud esse Osirin, quàm Solem; nec Isin aliud esse, quam terram, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum, & lætitiam, vicibus annuæ administrationis alternat.* Quamobrem sic censeo, eandem esse Phrygibus matrem Deûm, Ægyptiis Isidem, Assyriis & Phœnicibus Venerem; nempe terram, superiùs saltem hemisphærium: ac similiter eundem esse Phrygibus Attinem, Ægyptiis Osiridem, Assyriis, & Phœnicibus Adonidem; puta Solem: quo signa permeante auctumnalia, lux calorque decrescunt, usque dum ad brumam deventum; unde luctus: eodem per verna signa ad solstitium currente æstivum, cum luce crescit calor; unde gaudium. Sed pleniùs ista exponam, ubi in Lunari cultu ad Isidem erit deventum.

† *Carmine quod incipit,* Ignoti vis celsa.

Nunc ad Orum accedo: qui & ipse Ægyptiis idem ac Apollo sive Sol fuit: uti testes sunt Diodorus Siculus lib. 1, & Macrobius 1 Saturn. cap. xxi. Apud Orapollinem legas cap. xvii, ita dictum ἀπὸ τῆ τῶν ὡρῶν κρατεῖν, quia præsit horis, sive quatuor anni temporibus: unde Janus, qui idem ac Sol, sic apud Ovidium in Fastis:

Præsideo foribus cœli cum mitibus Horis.

Sed contra censeo, Horis potiùs nomen esse ab Horo: quod propriè Sol; μιλωτυμικῶς verò χρόνος, ut Erotianus exponit; sive ἐνιαυτὸς, ut Diodorus Siculus interpretatur lib. 1, & Plutarchus lib. v Sympos. quæst. iv, item Hesychius. Sol vero Ὧρος ab Hebræo חרס, id est, *Sol*, unde & Latinum *coruscare*. Vel potiùs cum ΟΣ in Ὧρος solum sit vocis productio, erit Ὧρος ab אור *lux*. Est enim lux mundi præcipua. Ac quemadmodum ab ἥλιος, quo *Sol* denotatur, prænomen *Helius* venit; quod crebrum est in lapidibus antiquis: ita & Apollinare *Ori* nomen hominibus est attributum. Sanè *Orus* vetus quoque est nomen regis Ægyptii; imò apud Etymologum etiam Grammatici. Atque ut ἀπὸ τῆ Διὸς proprium est nomen Διογένης, quasi *Jovigenam* dixeris:

 sic

ſic ἀπὸ τῦ Ὥρυ eſt Ὡριγένης, quaſi *Origenam* appelles, hoc eſt, Ore, ſive Orogenitum. Non quidem ignoro, aliud viſum fuiſſe optimo doctiſſimoque Andreæ Schotto, ſuis in Origenem † obſervationibus: ubi cum tradit, ita vocari, quaſi ὀρειγενῆ *, hoc eſt, ἐν ὄρει γεννηθέντα: quomodo Aſcetæ quidam Chryſoſtomo homil. XIII in epiſt. ad Epheſi οἱ ἐν τοῖς ὄρεσι † vocantur, & Laërtio Heraclitus Epheſius dicitur ἐν τοῖς ὄρεσι διαιτώμενος ‡. Sed præterquam quod prima in ὄρος ſit correpta, in Ὡριγένης, porrecta: iſta nihil magnopere ad Origenem, Alexandriæ natum & educatum, ubi Or ſive Orus pro numine, & ab eo hominibus quoque nomen id fuit: ut quin inde ſit *Origenis* appellatio, minimè ſit dubitaudum.

† *lib. I. adverſus Celſum.*
* *montigenã.*
† *in montibus degentes.*
‡ *vivens in montibus.*

De Sole Heliopoli ab Ægyptiis culto nomen urbis ſatis arguit. Nam Ἡλίου πόλις, *Solis oppidum*: ut & Melæ, ac Plinio vocatur. Ac ſimiliter Hebræis *Beth-ſemes*, quod idem notat. Uti Arabibus, Gulielmo Tyrio teſte, *Bahalbeth*. Prius *domum* ſive *templum* Solis; alterum *Domini domum* deſignat: quod & alibi exponimus. Idem oſtendit ſymbolicus in ea Urbe cultus bovis, nomine Mneuis. Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Apud Heliopolim taurum Soli conſecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt.* Ubi pro *Neton* reponendum *Mneuin*: ut ex iis liquet, quæ de Mneui dicebamus lib. I, cap. XXVII. Eademque in voce Plutarchus corruptus lib. de Iſide & Oſiride: ubi Μνεῦιν eſt pro Μνεῦιν; ut monui ejuſdem libri cap. undetrigeſimo. Ex urbe hac in Aſſyriam tranſlatum ſimulachrum Διὸς Ἡλιοπολίτου, regnante apud Ægyptios ſive Senemure, ſive Senepote, deferente illud Apia, legato Deleboris Aſſyriorum regis: ut Macrobius ibidem refert. Porrò, ut ibidem ait, *Hunc eundem Deum Solemque eſſe, cùm ex ipſo ſacrorum ritu, tum ex habitu dignoſcitur. Simulachrum enim aureum ſpecie imberbi inſtat, dextrâ elevatâ cum flagro, in aurigæ modum: lævâ tenet fulmen, & ſpicas. quæ cuncta Jovis Soliſque conſociatam potentiam monſtrant.* Addit mox: *Vehitur ſimulachrum dei Heliopolitani ferculo: uti vehuntur in pompa ludorum Circenſium deorum ſimulachra.* Ludis hîc Macrobio memoratis Deorum imagines ferebantur ſacris thenſarum vehiculis: quem ritum graphicè deſcribit Dionyſius Halic. lib. VII. Multum etiam lucis dabit Ovid. lib. III Amor. eleg. II. Tangit quoque Faſt. IV:

Circus erit pompâ celeber, numeroque Deorum.

Uti & M. Tullius de Aruſp Reſp. Varro in IV de L. L. Suetonius in Auguſt. cap. XVI, Feſtus in *Thenſa*, & tot alii. Non dubitandum verò, quin hunc morem, vel ab Aſiaticis acceperint, vel Ægyptiis. De Aſiaticis conjectura ex eo, quod apud Cappadoces, ut Strabo ait lib. IV, ξόανον τῦ Ὠμάνυ πομπεύει. *ſimulachrum Omani defertur in pompa.* Omanus autem Perſicum numen erat; ut ſuperiùs diximus. De Ægyptiis, ac Æthiopibus, ſuſpicamur ex Euſtathio

ſtathio in Iliad. Δ *: Ἐν Διοσπόλει μέγιστόν ἐστι Διὸς ἱερὸν ἀφ' οὗ λαβόντες Αἰθίοπες Διὸς ξόανον, καὶ ἄλλων δαιμόνων σὺν αὐτῷ, κατά τινα καιρὸν τεταγμένον περινοστοῦσι τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, καὶ πανηγυρίζουσι πολυτελῶς ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας, ἐπεὶ καὶ τοσοῦτοι παρ' αὐτοῖς θεοί. *Diospoli,* (civitate Ægyptiâ) *grande eſt Jovis delubrum: unde id Æthiopes accipientes ſimulachrum Jovis, & aliorum pariter Deorum, ſtatis ea temporibus per Libyam circumeunt, publicâq; in celebritate magnificè duodecim diebus feriantur, quoniam totidem habeant Deos.* Ubi, ſi ex Romanis ſacris de Ægyptiis liceat judicare, intelligit XII Deos Conſentes, notiſſimis Ennii ‡ verſiculis comprehenſos. Deque iiſdem Ægyptiis, ac pariter Carthaginenſibus, ſic Servius in illud VI Æn.

Errantesque Deos, agitataque mœnia Trojæ:

Signa ξόανα *dicit, id eſt ſimulachra brevia, quæ portabantur in lecticis: & ab ipſis mota infundebant vaticinationem: quod fuit apud Ægyptios, & Carthaginenſes.* Sanè & *apud Antium promovebant ſimulachra Fortunarum ad danda reſponſa:* ut Macrobius tradit, loco * ante memorato. Atque ex hiſce gentium ritibus lucem capit illud prophetæ Amos V. 26, & exinde in oratione protomartyris Stephani apud Evangeliſtam Lucam Act. VII, 43: Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ' *& portaſtis, ſive bajulaſtis tabernaculum Molochi.* Unde liquet, LXX, quos B. Lucas ſequitur, legiſſe סכות ſuccot, vel סכת ſuccat. Hoc LXX vertêre σκηνὴν, *tabernaculum:* ac ſimiliter Symmachus: Aquila autem, eâdem mente, συσκιασμὸς, *umbraculum.* De quorum utroq; teſtis nobis B. Hieronymus. Eò autem *tentorium*, vel *umbraculum*, dicebatur, quia ſimulacra Deorum continerentur vel tabulis, quæ propriè *tabernacula*; vel pellibus aut linteis tenſis, quæ propriè *tentoria*; unde & *tenſarum* nomen, non ἀπὸ τοῦ θεῖν, quod ἔτυμον legas apud Aſconium in III Verr. nec à Papia ſolùm comprobatur; ſed Cæſare etiam Scaligero lib. I de R. Poet. cap. XXXII. Ac hujuſmodi quidem tenſæ, vel à bubus, aut equis, vel aſinis, trahebantur; unde in gloſſis vett. *tenſa* nõ ſolùm exponitur θρόνος, ſed etiam ἅρμα θεῶν: vel ab hominibus geſtabatur; quod indicat locus ex Amos, & Actis, antea ad[illegible]s. Portatiles hujuſmodi lecticas cum velis tentis habuiſſe delubri figura[illegible]rgumento etiam eſt, quòd Philo Byblius, Phœniciam deſcribens Theologiam †, dicat, Dei illius eximii, qui Phœnicibus Ἀγρὸς, Ἀγρούηρος, & Ἀγρότης vocabatur, ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορούμενον ἐν Φοινίκῃ· *ſimulachrum eſſe magnæ venerationis, & ædem à jugalibus* (ſeu bubus, ſeu equis) *ſolitam deferri in Phœnicia.* Nempe forma erat, qualis lecticæ ejus; quam vulgo *papilionem* ‡ dicimus; à figura tentorii è pellibus aut velis tenſi: quod & ipſum Plinio, Tertulliano, Vegetio, *papilio* vocatur, à forma inſecti prælargas alas ſuas expandentis. Gloſſ. vet. *Papilio*, σκήνωμα.

* *pag. 128. edit. Rom.*

‡ *apud Appulejum de Deo Socratis, & Martianum Capellam de nuptiis Philologiæ lib. I.*

* *lib. I Sat. cap. 23.*

† *apud Euſebium in primo Præparationis Evangelicæ cap. 10.*

‡ *Gall. le pavillon.*

CAPUT

CAPUT XI.

Assabinus *Æthiopum idem, ac Sol: & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri. Ammon, unde* Ammoniæ *nomen, cujus & situs signatur, aliter* Jupiter, *vel* Deus Libycus, *dicebatur. Unde* Ammoni *hoc nomen datum: unde item* Sol chama *dictus sit Hebræis: & unde uni è Noe filiis nomen impositum Chami.* Hama *quod numen veterum videatur Saxonum. Ægyptus non solùm à Chamo* Chemia, *sed etiam ab Ammone nominata* Ammonia: *quæ appellatio ad universam etiam Libyam extensa.* Ammon *cur Sol occidens crederetur. Templum etiam habuit in Meroe; etsi minùs frequentatum. Græcorum refellitur opinio de* Ammonis *etymo: uti & illa de cornibus Dei arietinis, cujus symboli vera ratio adfertur. Quid per* oraculum arietinum *olim intellexerint, & quæ nominis ejusce caussa.* Ammonis cornu *gemma eadem, quæ &* Garamantis, *vel* Carchedonius. *Pœnorum Saturnus idem, ac Molochus: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos immolatos.* Amilcam *Deum quidem Carthaginensium fuisse: sed falli, qui Saturnum, vel Apollinem crediderint, cùm fuerit dux Carthaginensis, virtutis ergo in Deos relatus. Unde* Amilcas, Imilco, *&* Imilce, *nomen acceperint.*

ÆThiopibus quoque Sol cultus, nomine *Assabinus*: quem, quia summus illis foret Deus, *Jovem Æthiopicum* dixere Romani, ac Græci; nec incommodè, quia Orienti, & vicinis Africæ populis, Jupiter non Cælus sive Uranus duntaxat erat, sed Sol cum Cœlo. Huic cinnamomum sive cinnamum sacrum. Quod quo ritu legerint, ac deportarint, docet nos Thephrastus his verbis: Διελόντες τρία μέρη, διακληροῦνται πρὸς τὸν ἥλιον· ὃ δ' ἂν λάχῃ ὁ ἥλιος, καταλείπουσιν· ἀπιόντες δ' εὐθὺς, ὁρᾶν φασι καιομένην ταύτην. *Toto in ternas partes diviso, ad Solem sortiuntur. Quod Soli sorte cesserit, id solum relinquere: atq; abeuntes cernere, confestim illud sponte comburi.* Ita ille Historiæ Plantarum lib. IX, cap. V. Sed addit, οὗτος μὲν οὖν τῷ ὄντι μῦθος· *Sed hæc planè fabula est.* Putarim ego potiùs, Sacerdotes dolo illusisse simplicioribus. Eâdem de re sic Plinius lib. XII, cap. XIX: *Metitur, non nisi permiserit Deus. Jovem hunc intelligunt aliqui. Assabinum illi vocant.* XLIV *boum, caprarumque, & arietum extis, impetratur venia cadendi. Non tamen ante ortum Solis, aut post occasum, licet. Sarmenta hastâ dividit sacerdos, Deoque partem ponit: reliquum mercator in nassas condit. Est & alia fama, cum Sole dividi, ternasq; partes fieri; dein sorte cremia discerni, quodq; Soli cesserit, relinqui, ac sponte conflagrare.* Item Solinus cap. XXXI: *Æthiopes legunt cinnamum. Verum legitur per sacerdotes, hostiis priùs cæsis: qua cum litaverunt, observatur, ut messis nec ortum Solis anticipet, nec egrediatur occasum. Quisquis principatum tenet sacerdotum acervos hastâ dividit, qua sacrata est in hoc ministerium: atque ita portio manipulorum Soli dicatur: quæ si justè divisa est, sponte incenditur.*

Ab

Ab Æthiopum gente venio ad Cyrenaicam: qua appellatione, præter Pentapolin, etiam Marmaricam complector. Veterum enim plerique Cyrenaicam dixere, quicquid à Syrte magna foret usque ad Catabathmon Ægypti. In Cyrenaicæ parte ea, quæ *Marmarica*, vel etiam *Mareotis Libya* vocatur, est ἱερὰ τοῦ θεοῦ χώρα, *sacra Dei regio*: ut vocat Diodorus Siculus lib. XVII. Est ea, quæ *Ammonia* dicitur, quam, præter Æthiopes, accolunt Nasamones, gens Syrtica, & Troglodytæ; teste eodem Diodoro, ac Curtio in IV. Item Garamantes; unde Lucanus in IX.

> *Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum*
> *Inculti Garamantes habent.*

Et Claudianus in primo de laudibus Stiliconis:

> *Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon*
> *Responsis alacrem potuit Nasamona morari.*

Ammonia verò dicitur, quia incipit ab templo Ammonis. Et quoniam hæc in Libya est, eo & *Ammon Libycus* vocatur à Nono in XL Dionysiacôn:

> Βῆλος ἐπ᾽ Εὐφρήταο, Λίβυς κεκλημένος Ἄμμων,
> Ἆπις ἔφυς Νειλῶος, Ἄραψ Κρόνος, Ἀσσύριος Ζεύς.
> *Belus Euphrataeus, Libycus vocatus Ammon,*
> *Apis es Niliacus, Arabs Saturnus, Assyrius Iupiter.*

Etiam *Libycum Iovem*, vel *Deum*, dixere. Propertius lib. IV. el. I.

> *Hoc neq; arenosum Libyci Iovis explicat antrum.*

Dionysius in περιηγήσει:

> Καὶ τέμενος Λιβυκοῖο θεοῦ ψαμάθῳ ὑπὸ πολλῇ,
> *Delubrumque Dei Libyci multam inter arenam.*

De Ammone hoc diximus lib. superiori cap. XXXII. sed illic consideravimus, quatenus est Cham, filius Noë: hic spectamus, quatenus est Sol; in quo, & cum quo, Cham cultu mixto, colebatur. Sive verò Ammonem consideres, ut Chamum, Noë filium; sive ut Solem cum cœlo; optimè ei convenerit *Ammonis* nomen. Nam ab *Am* sive *Ham*, sic Deus hic dici potuit, quia ἱστορικῶς ipsissimus Cham foret: & φυσικῶς sic potuit vocari à Sole, qui Hebræis חמה, chama; unde & suspicor *Hama*, veterum Saxonum numen, de quo Fabricius in Saxonia sua *, ipsum Solem fuisse. Quemadmodum, & inde חמנים, Chamanim, & Deus *Amanus* sive *Omanus*; ut superius ‡ diximus. Est verò חמה chama à חום chom *calor*; quia Sol fons sit caloris. Nec dubitandum, quin & filius ille Noë ab eadem voce Hebræa *Chami* nomen acceperit. Quare *Cham* propriè *calidum* notet: sive sic à parentibus sit vocatus, quod jam in puero ignea quædam mens, & mirus animi fervor, reluceret: sive ita dictus à colore fusco: quando vox Hebræa non *calidum* modò, sed μεταληπτικῶς etiam *nigrum* signat, quia solari æstu fusci, vel nigri etiam, homines fiant: sive etiam prophetico spiritu nomen hoc illi datum sit, quia progenies ejus inhabitatura esset re-

* pag. 61.

‡ cap. 9. hujusce libri.

giones meridionales, quibus Sol magis urit, & nigrorem hominibus adfert. Chami enim posteris tum Ægyptus obtigit; tum ab oriente Arabia, ab occidente exterior Libya, à meridie Æthiopia. Ac superius * quoque ostendimus, Ægyptum à Chamo hoc *terram Cham*, & *Chamiam*, sive *Chemiam*, appellatam. Quò pertinet etiam illud B. Hieronymi Tradit. Hebr. in Genesin: *Ægyptus usque hodie Ægyptiorum lingua Ham dicitur*. Imò Libya tota ab eodem etiam nuncupata *Ammonia*. Stephanus Byzantius: Ἀμμωνία ἡ μεσόγειος Λιβύης. καὶ αὐτὴ δὲ πᾶσα ἡ Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Ἄμμωνος. *Ammonia, regio in medio Libyæ: ac universa etiam Libya sic vocabatur ab Ammone.* Atque idem in Λιβύη ait, hanc variis vocari nominibus, inque iis ab eo etiam reponitur Ἀμμωνίς. Uti & Ἐσχατιά, & Ἑσπερία: quas duas appellationes ex eo esse censeo, quòd regio illa, ubi templum Jovis Ammonis, esset Chemiæ, sive imperii quod cessit Chami posteris, pars ἐσχάτη, *extima*, maximeque ἑσπερία, *occidentalis*. Und & factum id censeo, ut *Moloch* quidem, & *Belus*, qui in Oriente culti, ad Orientem Solem referrentur; *Ammon* verò, qui ad Occidentem, potius Sol occidens crederetur. Macrobius lib. I. Saturn cap. XXI. *Hammonem Deum Solem occidentem Libyes existimant.* Præter hoc & alterum Ammonis templum fuit, idque in Meroë, Nili insula. Plinius lib. VI. cap. XXIV. *Delubrum Hammonis & ibi religiosum.* Sanè & hoc religiosum, etsi minùs illo Libyæ. Ideo ait, *& ibi*; non autem, *est ibi*: ut bene Rhenano observatum. Verùm delubrum illud Latinis Græcisque sic celebratum, non Meroës, sed illud Ammoniæ sive Marmaricæ fuit.

* lib. I. cap. 27.

Græculi eò, quòd delubrum Ammonis in arenosis Libyæ locis foret, & simulachrum numinis fingeretur cum cornibus arietinis, occasionem arripuere varias texendi fabellas: præcipuè illam de ariete, qui Libero patri, cum exercitu in arenosis Ammoniæ locis magna aquæ penuria laboranti, fontem monstrarit, ubi postea conditum Ammonis fanum fuit: ac ab arena quidem, quæ Græcis ἄμμος, *Ammonem* dictum volunt; in honorem autem arietis, cum arietinis cornibus figurari. Vide hæc fusius ex Hermippo referentem Hyginum in Poëtico Astronomico, ubi de Arietis signo agit: item Servium in illud IV. Æn. *Hic Ammone satus:* quo loco & alias aliorum opiniones adducit. Sed planè ridiculum est, velle *Ammonis* nomen petere à Græcis: cum Ægyptii ipsi Ἀμοῦν appellent, teste etiam Herodoto. Cornua verò arietina, cum quibus etiam in veteri nummo conspicitur, partim significant potentiam Chami, & regni ejus, quod posteri obtinuere: partim etiam ingentem denotant vim Solis. Quò & Macrobius † retulit: *Ideo & Ammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes existimant, arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut radiis Sol.*

† lib. I. Sat. cap. 21.

Quamquam autem verissimam esse censeam rationem symboli, quam adduxi: nec indigna tamen relatu videtur illa, quam apud Servium reperio

rio in IV. Æn. *Iovi*, inquit, *Ammoni templum cum simulachro cum cornibus arietinis constitutum: quod ideo fingitur, quia satis ejus sunt involuta responsa.* Nimirum, ex opinione gentilium, certa quidem erant oracula Ammonis: sed verbis tortis, flexisque, instar arietinorum Dei cornuum; de quibus sic Lucanus in IX. Pharsaliæ: ---- *Sed tortis cornibus Ammon.*

Et Silius in IX. Punicorum:

Ac patriis flexis per tempora cornibus Ammon.

Quod igitur de oraculo Delphico ait Pacuvius *:

Flexa, non falsa, autumare dictio Delphus solet.

* *apud Nonium* in Autumare.

idem de Ammonio credebatur. Ac Delphicus Apollo dictus Λοξίας, à λοξὸς, hoc est, *obliquus*; partim quia Sol obliquo per XII. signa cursu feratur: unde Maro I. Georg.

Obliquus quà se signorum verteret ordo:

partim quia responsa itidem Apollinis obliquis fere, & flexiloquis dictis constarent: unde Seneca in Oedipo:

Ambage nexâ Delphico mos est Deo
Arcana tegere.

Oracula igitur Ammonia itidem erant certissima: sed quia de certis illis homines, ob ambiguitatem dictionis, forent incerti; eò *oracula arietina* dixere dicta ista, ubi liqueret universe, quid opus foret; particulatim non item, quia animus fluctuaret, utrum eligi oporteret. Exemplo fuerit locus ille ab Agellio † adductus ex Plautinâ Freti comœdia:

† *lib. 3. cap. 3.*

---- *Hoc illud est,*
Quod Arietini responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero; si faxo, vapulare.

Quippe sermo est certissimus hominis incerti quid agat, dum hinc perire non vult, parteque ex altera plagas extimescit.

Uti verò à *Belo*, & *Adodo* numinibus, nomen variis datum gemmis; quemadmodum antea vidimus: ita etiam factum in *Ammone*. Plinius lib. XXXVII. cap X. *Ammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur divina somnia repræsentare.* Est verò, quam *gemmam Garamantidem* vocat Silius lib. XV. uti & *lapidem Garamanticum* Plinius cap. VII. ejusdem libri: quo loco & *Carchedonium* ait nominari *propter opulentiam Carthaginis magnæ. Garamantidem* autem vocarunt, quia Garamantes templo sint Ammonis vicini; ut ex Lucano antea, ac Silio, vidimus. De Solis apud Æthiopas cultu fidem fecerit Solis mensa, quæ apud eos esse ferebatur. Ea cujusmodi fuerit, ea Herodoti Thalia cognitam arbitror. Sed & apud Philostrathum legas in VI. de vita Apollonii cap. III. at Æthiopis sacra faciant Soli, & Memnoni, Eoo, cujus statu alloquatur, simul ac radius Solaris os ejus pertigerit. Hoc quo pacto fieri possit, liquet ex iis, quæ de Serapidis simulacro dicebamus libri superioris cap. XXI.

Nunc de Carthaginensibus, ac Pœnorum aliis, videamus. Hos Solem coluisse, diximus antea * ex Servio in I. Æn. Cultumque eum accepere à Phœnicibus, quorum erant coloni. Itaque ut Phœnices, ac Syri, Molocho; ita & Pœni Saturno, qui idem ac *Moloch*, Sol nempe cum cœlo & inferiori natura, victimas mactabant humanas. Ennius in Annal.†

*libri huius cap. 4.

† apud Nonium in Puellus.

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

Etiam Pescenius Festus in libris historiam per Satiram, Lactantio ‡ teste, retulit, *Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum victi essent ab Agathocle, Rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse: itaque, ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse.* Similiter de Carthaginensibus Plato in Minoe, Diodorus Siculus lib. xx. Trogus lib. xvIII. Plutarchus de vindictæ divinæ tarditate, Porphyrius περὶ ἀποχῆς lib. II. atque è nostris, Tertullianus Apolog. cap. IX. & adversus Gnosticos cap. vII. Minucius in Octavio, Eusebius de præpar. Evang. lib. IV. cap. xvI. Augustinus lib. vII. de Civit. Dei cap. xIX. Cyrillus adversus Julianum lib. IV. Et sanè penè ubique terrarum cultum ejusce modi viguisse, ostendimus libro superiori. cap. xxxv. Consuetudinem eam, ut in Galliis, ita in Africa etiam, sustulit Tiberius. Tertullianus in Apolog. cap. IX. *Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam, usque ad proconsulem Tiberii.* Ubi vulgo *proconsulatum.* Quomodo si scripserit Tertullianus, fugerit eum ratio, cum Tiberius nunquam fuerit Africæ proconsul; imò nec in Africa pedem posuisse videatur. Quod ignorare non potuit pereruditus ille Afer. Quare planè *proconsulem* reposui, certissimum secutus Scaligeri emendationem in epist. ad Casaubonum: ubi eam pluribus confirmat.

‡ lib. I. cap. 21

Doctissimorum etiam virorum sententia est, per Amilcam, (quem à Carthaginensibus cultum fuisse, testis est Athenagoras in Legatione sua pro Christianis) ipsum Solem intelligi oportere. Movet eos, quòd Saturnus Afrorum idem sit ac Sol; & ejusce cultum acceperint ab Oriente, ubi is dictus *Moloch*, vel *Milcom*: at Punicum *Amilcas* sit à Pœno sive Syro *Moloch*, vel *Milcom*: ut significatione hæc conveniant. Equidem *Amilcas* à *Milcom* esse, non diffiteor: à quo itidem *Imilco*, vocabulum ducis Punici apud Orosium lib. IV. cap. VI. & *Imilce*, heroinæ Punicæ nomen apud Silium in III. Verùm ut *Imilco* ducis sive regis nomen fuit, ita & *Amilcas*. Solent enim Pœni, Orientalium more, nomina à Diis suis imponere. Ita à *Bal*, qui est *Belus*, sunt *Annibal*, & *Asdrubal*. Amilcas igitur sive Amilcar non naturale fuit numen, sed animale duntaxat. Quod satis est apertum ex Herodoto in Polymnia: ubi refert, ut Amilcas eo tempore dux fuerit Carthaginensium, quo Gelo imperabat Syracusis: qua item occasione

ſione ac cauſsâ, poſt cladem à Gelone acceptam, in Deos meruerit referri. Verba ipſa Herodoti adduximus libro ſuperiori cap.XXXII.

CAPUT XII.

Varia Græcorum, & Romanorum numina ad Solem referri. Apollinis *etymon, ac* Phœbi. *Veterum judicio, Apollinem eſſe Solem: neq; id Datin Perſam ignoràſſe. Cur Jovis, & Latonæ filius dicatur, & quæ ſit Latona, atque unde ei nomen. Cur Apollinem in Delo fingant natum. Sacra Apollinis in Delo quincto anno celebrata. Quamobrem Apollo fingatur intonſus: & cur cirros ei ſoleant offerre, ſimulac barba ſuccreſceret; Dianæ item zonam, quando nuberent. Cur Apollo credatur medicinæ auctor, & Æſculapii parens. Cur Æſculapius à Jove crederetur fulmine percuſſus: cur Cyclopes dicantur ab Apolline occiſi: cur Apollo relegatus in terras, & Theſſali regis pecus paviſſe, fingatur: cur divinationis præſes exiſtimatus: cur* Λοξίας *dictus. De Branchidarum, & Evangelidarum oraculo. Cur Apollo à Pane putetur divinationem didiciſſe. Cur præfectus poeſi, & muſicæ; item arti jaculandi. Cur dictus* ἑκάεργος. *Cujusmodi ſacra Apollinis Iſmenii, & Galaxii. Cur Apollini ſacrata laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus: item lupus. Atque ut animal hoc, & alia,* ἀπὸ τῆς λύκης *nomen acceperint.*

NUnc videamus, quàm verè de Græcis etiam, & Romanis, dicat Macrobius lib.I Sat. cap.XVII, *diverſas virtutes Solis nomina Diis dediſſe:* &c, ut poſtea loquitur, *appellationes Deorum ad Solem certâ & arcanâ ratione referri.* Quod ibidem longâ diſputatione oſtendit. Aliqua excerpam, ſed ſic ut plura adjungam, majoriq; ſingula penè luce circumveſtiam. Primùm loquar de Apolline, ſive Phœbo. Quamquam Apollo videri poſſit, nō tam ſol eſſe, quàm ſpiritus malus, ſive principium omnis mali, quod invocabatur, ne noceret: ut pluribus expoſui lib.I, cap.V. Hoc pacto Ἀπόλλων fuerit participium ab ὄλλω, ſive ἀπόλλω, idemque ac ἀπολλύων, *perdens.* Vel ſi Solem ſignificabat, non aliter ei conveniet, quàm quatenus peſtilentiam immittit: ut videre eſt Il.Α. Id locis imprimis facit, quæ violento Sole torrentur: ut apud Atlantes, Africæ populum: ubi teſte Mela lib.I, cap.VII, *Solem exſecrantur, & dum oritur, & dum occidit, ut ipſis agrisq; peſtiferum.* Aliud etiam etymon adferam cap.XVII. Si malis, vocem ab Oriente eſſe, videri poſſit deductum ab עֹפֶל ophel, hoc eſt, *altus, excelſus.* Niſi malis ab אַפִּלְיוֹן, apilion, *tentorium, umbraculum:* in quo numen geſtabatur honoris ergo. Σκηνὴν* vocat B.Lucas †, ut ſuperiùs ‡ vidimus. At Φοῖϐος à puriſſimo ſplendore ſic vocatus. Nam naturâ ſuâ adjectivum eſt. Heſychius: Φοῖϐος, καθαρὸς, λαμπρὸς, ἁγνὸς, ἀμίαντος. Quod Varinus in Lexico firmat illo Tragici:

† Act.7,43.
‡ cap.10.

----- Ἡλίου φοίβη φλογί.
----- *Flamma Solis splendida.*

Apollinem verò Solem esse, Plato etiam docet in Cratylo: ubi & ipse de nomine disserit. Cicero similiter lib. III. de Nat. Deorum, *Solem Deum esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam nuncupant.* Item Julianus hymno in Apoll. Καὶ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, αὐτὸς τοῦτο κοινὸν ὄνομα πᾶσι ὁ γνώριμον· *Apollo ipse Sol; quod nomen est apud omnes commune & notum.* Sed quid multis opus testibus in re non Græcis modò, ac Romanis, notissimâ; sed illis etiam, quos barbaros dixere? Ita, nec Datin Persam illud ignorâsse, argumento est, quòd cùm tot delubra Græcorum combureret, parci tamen iis voluit in Delo, ubi Apollo ac Diana imprimis colerentur. Utcunque enim Persæ non crederent, istic natos esse, ut Græci jactabant: (nullos enim, qui homines fuissent, in Deorum numerum recipiebant) Solem tamen, quem *Mithram* dixere, maximis coluere honoribus: eoque metuebat Datis, ne illata Apollini Delio injuria in Persici Mithræ contumeliam redundaret.

Quare potiùs ostendam, quàm ex eo, quòd Apollo idem fuerit ac Sol, facile sit rationem reddere eorum, quæ veteres tradidere de Apollinis natalibus, formâ, inventis, sacris, & plantis, vel animantibus ei dicatis.

Hesiodus in Theogonia, uti & in Metamorphosi Ovidius, Apollinem, & Dianam, natos ajunt è Jove, & Latona. Ubi Jupiter est opifex mundi: Latona est materies universi, quæ Λητὼ, sive *Latona*, ἀπὸ τοῦ λήθειν*, juxta Platonem, dicta est, vel quoniam antequam lux foret, omnia in tenebris delituerint: vel quia, ut Platonici volunt, rudis illa indigestaque moles innumeris latuit seculis, usque dum mundi ille architectus, omnibus in orbem redactis, singulis suum tribuit decus. In Delo etiam à Tullio natus traditur Apollo, quia Sol τῷ φωτὶ πάντα ποιεῖ δῆλα καὶ φανερὰ *luce sua omnia facit manifesta ac conspicua.* Eademque de caussa Diana etiam *Delia* dicta est. Sed Delii studiosè appellationem eam pro se interpretabantur. Unde tanto in honore sacra *Delia*, quincto quoque anno in Delo celebrari solita: ut est apud Thucydidem libro III, & Pollucem lib. VIII, cap. IX, sect. XXVI.

* à latendo.

Formâ Apollo fingitur juvenili; quippe ἀεὶ καλὸς καὶ ἀεὶ νέος, *semper pulcher, semper juvenis*: ut de eo canit Callimachus †. Fabula ex eo, quia Sol nullo vel tempore, vel labore, senescit. Χρυσοκόμης *auricomus* vocatur, ob radios aureos, quemadmodum &, ob aureum Solis colorem, arcus, pharetra, cæteraque ei aurea tribuuntur. Idem Homero ἀκερσεκόμης, sicut *intonsus* Horatio ‡ dicitur; *comatus*, scriptori Ithyphallico. Eò autem spectarunt, quòd Soli radii sint pro comis; semperque iis cingatur; haut aliter

† hymno in Apollinem.

‡ lib. I, od. 21.

ac

ac capillis ephebi, qui cirrati, & intonsi. At simulac genas ac mentum lanugo vestire cœpisset, moris erat resecare capillos, Phœboque eos offerre. Quod Athenis observatum; ut constat ex Plutarchi Theseo. Idemque Romæ ac in Italia obtinuit: unde Varro Cato, sive de liberis educandis*: *Itaque Ambraciæ primum capillum puerilem demtum, item cirros, ad Apollinem ponere solent.* Meminereque ejus ritus etiam Statius in III Sylv. Martialis lib. I, epigr. XXXII, atque alii. Eo autem resectos Apollini κουροτρόφῳ dicabant, quòd similes huic numini esse desiissent: uti nubentes zonam sacrabant Dianæ, quia desinerent esse similes Dianæ semper-virginis.

* *apud Nonium in* Cirri.

Inter reperta Apollinis est medicina. Ovid. I Met.

> *Inventum medicina meum est, opifexque per orbem*
> *Dicor, & herbarum subjecta potentia nobis.*

Nimirum quia à Sole est plantarum generatio, quæ & melius apricis succrescunt locis, quàm umbrosis, & humidis. Etiam pro sole soloque variant herbarum vires.

Quoniam autem Apollo medicinæ præses; eo & parens dictus Æsculapii, viri in arte hac principis; qui multos sanitati restituit, conclamatæ antea valetudinis creditos. Sed quia & ille tandem, fatali omnium lege, leti calcavit viam, occasio præbita est omnibus eum desiderantibus calumniandi Jovem, quasi merâ illum invidiâ sustulisset. Ergo finxere, eum ab Deo irato, fulmine percussum. Alteram etiam admiscuere fabulam. Apollinem ajebant succensuisse Jovi ob filium interemtum, ac propterea sagittis ejus confectos Cyclopas, qui Jovi fulmina fabricarent. Hoc ad rerum pertinet naturam. Sol enim fulmine absumit halitus terræ, qui cæteroquin pestilentiæ sæpe caussa forent. Quod inter bona fulminis esse, sciunt naturali scientiâ vel leviter tincti. Tum Jovem ajunt ita excanduisse, ut Apollinem cœlo relegaret in terras: ubi is, inopiâ adactus, confugerit ad Thessaliæ regem Admetum, ejusque pecus paverit. Hoc ex historia petitum. Rex Arcas, cujus nomen honoris caussâ silere maluit antiquitas, ob durius imperium regno suo exactus, confugerat ad Admetum Thessalum. Is, more regio, regis misertus, (& fortasse etiam sanguine vel aliter conjunctus erat) præfecit eum populo, ad amnem Amphrysum habitanti. Ergo pastor fuisse dictus, uti reges ποιμένας λαῶν‡ Homerus appellat. Maluere autem sub Apollinis nomine, quàm alio, occultare verum regis nomen, quia Apollo φυσικῶς pastorum princeps: unde & Νόμιος* dictus. Sol enim est, qui omnia animata alit, ac nutrit.

‡ *pastores populorum.*

* *pastoralis.*

Præterea Apollini tribuitur inventum divinationis: quod eo fit, quia sol gentibus supremus Deus, cui soli convenit futurorum prædictio: unde & ea *divinatio* vocatur. Sol quoque oculus est Jovis, ut videat omnia, etiam

etiam obscura. Sol omnia illustrat, ut non alter Deorum justiùs crederetur, caligine mentibus pulsâ humanis, præstare, ut videant maximè occulta. Sol λοξίας, quia obliquo fertur circulo zodiaci. Apollo & hoc nomine, & aliter etiam, λοξίας, quia oracula illius obliqua forent ac flexiloqua. Hoc liquet ex Apollinis Delphici responsis: cujus oraculum in Græcia facilè erat vetustissimum: ut quod ea habuerit jam à Cadmi Phœnicis appulsu. Nec putandum, aliter fuisse comparatum cum aliis Apollinis oraculis. Uti illo apud Milesios, omnium certissimo post Delphicum habito, quod Straboni & Pausaniæ tum *Branchidarum* dictum, idque à primo ejus præside Brancho, Smieri, sive, ut apud Lactantium, Statii * interpretem, legas, Smieri filio: tum etiam *Evangelidarum*, idque ab Evangelo, qui Brancho successerat. Vide, quæ Photius in ‡ Μυριοβίβλῳ refert ex Cononis ad Archelaum Philopatorem narrationibus sect XXXIII, & XLIV.

Dicitur Apollo hanc Vaticinandi scientiam à Pane edoctus: ut est apud Apollodorum in primo bibliothecæ. Nempe per Pana intelligitur vel universitas naturæ, vel opifex universi.

Quia verò Apollo divinationis præses, eò & habitus est pater divinantium. Uti testoris illius, quo natus fuit Calchas Homericus.

Adhæc poesin & Musicen invenisse existimatus: unde ipse apud Nasonem 1 Metam.----*Per me concordant carmina nervis.* Eò autem spectarunt, quod Sol, juxta Orphei *, ac Pythagoræ † etiam doctrinam, motus moderando sidereos credatur suavissimum edere concentum: unde Dorylaus * mundum vocabat *organum Dei*; puta *Solis:* Varro ‡ item *Divûm lyram.* Vel respexere, quòd Sol caussa sit temperamenti, proque eo ingenium variet: cujus præcipua vis antiquissimis temporibus in Musicis reluxit. Nam sapientiam omnem carmine complectebantur; ut iidem essent philosophi, poetæ, & musici. Itaque & Apollo creditus Musis præesse: unde cognomen Μουσαγέτου. Idemque pater habitus eorum, qui excellerent arte Musicâ: uti Lini, à quo eruditi Thamyras, Orpheus, Hercules.

Denique & arcum, ac sagittas, dictus reperisse. Unde Callimachus hymno in Apollinem:

Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπιτρέπεται, καὶ ἀοιδή.

Sunt tela atque arcus, sunt Phœbo carmina curæ.

Quod inde est, quia ἑκάεργος * ille, ut vocant poetæ, cælitus radios suos, velut spicula, jaculetur in terras.

Sed nihil æquè Apollinem esse Solem comprobet, quàm sacra Apollinaria. Verùm ea pro locis ita variabant, ut illis velle insistere longioris fuerit moræ, quàm instituti hujus ratio ferat. Quare solùm dicam de sacris Apollinis Ismenii, & Galaxii: quorum sic ritum describit Proclus in Chrestomathia †: Ξύλον ἐλαίας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἄνθεσι· καὶ ἐπ᾽

ἄκρῳ

* 8 Theb. v. 198.
‡ cod. 186.
* in Orphicis hymno in Apoll.
† Aristot. lib. 2 de cœl. cap. 9
* apud Censorin. cap. 13.
‡ Ονος λύρας.
* procul operans.
† apud Photium.

ἄκρου μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαῖρα· ἐκ δὲ ταύτης, μικροτέρας ἐξαρτῶσι· κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ ξύλου, περιθέντες ἐλάσσονας ἐπ' ἄκρου σφαίρας καθάπτουσι πορφυρᾶ στέμματα· τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέλλουσι κροκωτῷ. βούλεται δ' αὐτοῖς ἡ μὲν ἀνωτάτω σφαῖρα τὸν ἥλιον, ᾧ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν· ἡ δὲ ὑποκειμένη, τὴν Σελήνην· τὰ δὲ προσηρτημένα τῶν σφαιρίων, ἄστρα τε καὶ ἀστέρας· τὰ δέ γε στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ γὰρ τξε ποιοῦσιν αὐτά. *Lignum lauris coronant, variisq; floribus exornant. cujus in apice aenea sphæra imposita: ex hac minores dependent. Medio verò ligno purpureæ coronæ adaptantur, minores quàm quæ summo fastigio imposita. Imam verò ligni partem circumvestiunt crocotulâ. Significat autem ipsis suprema quidem sphæra Solem, quo Apollinem designant: huic verò subjecta, Lunam significat. Globuli verò appensi stellæ & astra sunt. Coronæ annuum cursum significant. Trecentas enim & sexaginta quinque conficiunt.*

Jam videndum, ut ex Solari etiam natura peti oporteat, cur has illasve vel plantas, vel animantes, Apollini dicarint. Paucula excerpam; sed ex quibus judicium fieri possit de cæteris. Ordiar à lauro; qua Apollo frontem præcingere dicitur. Atque eandem gestabant Athenienses, septimo quoque lunæ die hymnum canentes Apollini: ut Proclus monet in illud Hesiodi Ἡμέραις, ---- Καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.

Apollini autem eo sacrata fuit, quia ut Deus hic semper-juvenis, ac propterea comatus semper: ita & arbor ea semper suas retineat frondes. Itaque sic laurum ipse compellat apud Nasonem I Met. fab. XIV:

Utque meum intonsis caput est juvenile capillis,
Tu quoque perpetuos semper gere frondis honores.

Altera etiam ratio accessit, quod & Sol, & laurus, igneæ sint naturæ. Quemadmodum & hederam ob eandem caussam dicarunt Libero; qui non alius est à Sole, ut postea dicetur. De calore autem tam lauri, quàm hederæ, ex eo collegerunt, quia lignorum si istorum unum alteri affricetur, excutiatur ignis. Quin vulgò ita persuasum fuit, sic laurum igni amicam esse, ut non sit fulmini obnoxia: quod Plinio quoque traditum lib. XV, cap XXX. Sed de isto experientiâ ipsâ refellitur à Brodæo in Miscell. lib. III, cap. II, ac Ludovico Vairo in secundo de Fascino cap. XIV.

Sed vide, quàm fertilis sit error. Cum laurum Soli sacrassent, ac eundem Apollinem putarent; Apollinem verò crederent poesi, & divinationi, præesse: etiam eò stultitia illos protraxit, ut persuasum aliis vellent, laurum vatibus prodesse comestam; item, dormientium capiti suppositam, vera præstare insomnia. Quod ex Serapione Ascalonita, & aliis, Fulgentio traditum Mythologicôn primo.

Olea quoque Apollini sacra; ut indicat Theocritus in Hercule Leonicida. Nempe quia, caloris amans Solaris, non succrescat locis frigidis.

Ex animantibus Apollini, Deo Musico, sacer cygnus, ob cantum: unde & poetæ *cygni* dicuntur: ut Pindarus Horatio* *cygnus Dircæus*: notumque illud Maronis Eclogâ IX:

* lib. 4, od. 2.

Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.

Cicada etiam eandem ob caussam dicata est huic Deo: ac poetæ etiam *cicadæ* vocati; sed mali potiùs: ut ex Simonide alibi † ostendimus.

† Orator. Inst. lib 4, cap. 6, sect. 12.

Eidem, ut divinationis præsidi, sacratus fuit corvus: quia pro imminente tempestate, vel serenâ, vel pluviâ, vocem variando divinare censetur.

Lupus quoque ei sacer, sive quia, Solis instar, ὀξυδερκὴς ‡, ut Arati ait scholiastes: sive quia post famem nocturnam diluculo exeat ad raptum: quam rationem adducit Macrobius in 1 Sat. Indeque & λύκος, à quo *lupus*, vocatur: nempe quia veteribus Græcis λύκη, *lux*: imò & *lux*, à λύκη: quemadmodum & ab eodem λευκὸς, *albus*, & ἀμφιλύκη, *diluculum*. Imò potissima ratio, cur Apollo Λύκιος diceretur, non ea fuit, quòd in Lycia coleretur, unde Maroni † *Lyciæ sortes*: sed quia lucis fons atque origo foret.

‡ acuti cernẽs.

† 4 Æn.

CAPUT XIII.

Quatuor planetas mares ad Solem reduci. Quod primum de Saturno, & Jove, ostensum: inde de Marte, cujus etymon adfertur ex fonte Hebræo. Silvanus Mars, θεὸς ὑλαῖος, *qui &* Pan. *Tres cujusq; possessionis Silvani. Deniq; comprobatur, eundem Theologis Mercurium esse, ac Solem: eoque Mercurio Julianum Desertorem nocte intempestâ supplicâsse.* Mercuriales viri. *Mercurius cur* Hodius, Enodius, *&* Hegemonius; *cur item* Argicida *nominatus: & cur alarum ejus alba una, cærulea altera: ut item duplex sit Mercurius, Cælestis, & Terrestris; ac Terrestri dicatum sit festum* χυτρῶν: *cumque eo conciliatum, quod aliis dicitur sacratum esse Baccho. Incautiùs fecisse scriptores Græcos ac Romanos, dum numina barbara reddunt nominibus Martis, ac Mercurii.*

SEd Apollinem esse Solem, tam est pervulgatum, ut dum hoc contendo, videri possim actum egisse, nisi eâdem alia miscuissem. Illud minùs calcatum, cùm quinque veteribus sint planetæ, ut postea dicetur: universos, Venere exceptâ, per quam nunc Luna, nunc Hesperus intelligitur, unum ad Solem reduci. Ac de Saturno quidem id jam ante* ex Servio, Damascio, & aliis, monstratum nobis. Macrobio † idem eo comprobatum, quòd Saturnus Græcis Κρόνος quasi χρόνος dicatur: temporum autem nexus Solis actu demonstretur.

* lib. 2, cap. 4.
† lib. 1 Sat. cap. 12.

Atque idem Macrobius ‡ etiam ex Homero, & Cornificio, Jovem esse Solem, ostendit. Uti etiam eo, quod Ζεὺς Ἡλιοπολίτης non alius sit, quàm Sol, sive Solis cœlique vis: sicut arguunt, tum nomen *Heliopolios*, unde Assy-

‡ lib. 1 Sat. cap. 23.

rii

rũ hoc numen acceperunt; tum ſacrorum ritus, & ſimulachri habitus: de quibus cap. x vidimus. Etiam Philo Byblius ex Sanchuniathone Berytio apud Euſebium in primo Præpar. Evang. cap. VII, cum de Solis cultu apud Phœnices mentionẽ feciſſet, ait: τοῦτον θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ᾽ Ἕλλησι· *Deum hunc unum eſſe cœli moderatorem putabant, eum vocantes Beelſamen, quod Phœnicum linguâ, dominum cœli, Græcâ autem Jovem notat.* Imò inferius oſtendam, Saturnum, & Jovem, non Solem modò, ſed cœlum etiam, & univerſam rerum naturam, complecti: ſed ſic, ut cœlum magis, quàm terras, inque cœlis Solem magis, quàm ſidera alia, deſignent.

Venio nunc ad Martem, quod vocabulum valde eſt anceps. Interdum capitur ἱστορικῶς: quomodo Mars alius Aſſyrius, alius Græcanicus, alius Latinus. Aſſyrius eſt triplex: partim enim eſt Nimrodus, ſive Belus; partim ejus filius Ninus; partim Thurras, qui Nino in imperio ſucceſſit. Græcus Moſis ſive Cecropis tempore, vel paullo poſt, claruit in Attica. Latinus eſt incertus ille Romuli parens. De cunctis hiſce diximus libro ſuperiori capite XVI.

Interdum verò Martis nomen ſumitur φυσικῶς, idque bifariam. Mathematicis ſic dicitur planeta inter Solem Jovemque medius, qui aliter πυρόεις, θοῦρος, vel θούρας. At genitum Theologis Mars eſt Sol: quem ſic dictum conjecto, non quia maribus præſit, ut eſt apud Varronem *: non è *Mavors*, à magnis vortendis: non ex Ἄρης, M appoſito: ſed à מָרַץ, marats: quod eſt *pollere*, ſive *validum* ac *potentem eſſe*: niſi malis à מְחָרֵם, mechares, ἀπολλύων, *perdens, deſtruens*: participio in Piel à חָרַם, *perdere, deſtruere*. Utrumque convenit Soli. Nam quid illo potentius in rebus creatis? ab eo quoque vires ac potentia homini. Perdit idem homines bello, & peſtilentiâ. Adde quod fervore ſuo ſanguinem concitat ad iram, ex quo bella. Atque ex his liquet, cur Martem ſive Solem præfecerint bello. Itaque & bellicoſæ gentes Arctôæ, cum Martem pro ſummo numine colerent, eique aſinum mactarent; uti Cares canem, de quo antea dictum nobis †; non aliud videntur venerati, quàm Solem. Quemadmodum & Germani, quibus *præcipuus Deorum Mars*, ut Tencteri apud Tacitum ‡ ajunt, Solem animo complectebantur. Nam ridiculum eſt putare, majori eos loco habuiſſe, quem vulgò Martem dicimus, quàm Solem ipſum. Romani etiam ruſtici Solem videntur ſignâſſe per Martem Silvanum: uti Cato vocat de R. R. cap. LXXXIII, *Marti*, inquit, *Silvano in ſilva interdius in capita ſingula boum votum facito. Silvanum* autem dixere, non quaſi ſolis præeſſet ſilvis; ſed quia vim ſuam exereret in univerſam elementorum ὕλην ſive materiem. Servius in illud VIII Æn. *Arvorum pecorisque Deo: Publica*

* *in 4 de L. L. infrà f. 479.*

† *lib. ſuperiori cap. 16.*

‡ *lib. 4. Annal.*

blica ceremoniarum opinio hoc habet,pecorum & agrorũ Deum esse Sylvanum. Prudentiores tamen dicunt,eum esse ὑλικὸν θεὸν,*hoc est,deum* τῆς ὕλης. *Hyle autẽ est fex omnium elementorum: id est, ignis sordidior,& aer: item aqua & terra sordidiora,unde cuncta procreantur; quàm* ὕλην *Latini materiam appellaverunt.* Silvanus igitur θεὸς ὑλαῖος, qui & *Pan.* De eo sic Macrobius lib.I Sat. cap.XXII: *Pan ipse,quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, Solem se esse prudentioribus permittit intelligi. Hunc Deum Arcades colunt,appellantes* τὸν τῆς ὕλης κύριον, *nõ silvarum dominum,sed universæ substantiæ materialis dominatorem significari volentes: cujus materia vis universorum corporum, seu illa divina, seu terrena sint, componit essentiam.* Gloss. Philoxeni: *Silvanus*, Πάν, θεὸς ὑλαῖος. Imò & Papias *Silvanum* eundem, ac *Pana*, facit. Itaque Silvano, sive Pani, omnia sua consecrabãt. Vetus scriptor de finibus agrorum: *Nam omnis possessio tres Silvanos habet, unus dicitur Domesticus, possessioni consecratus: alter dicitur Agrestis, pastoribus consecratus: tertius dicitur Orientalis, cui est in confinio lucus positus, à quo inter duo pluresve fines oriuntur.* Ubi non dubium, quin *Silvanus Agrestis* sit Ἀγρεὺς & Νόμιος Ἀπόλλων: quomodo & Aristæus Arcadibus vocabatur, ut cognoscere est ex scholiaste Pindari in Pythia. Atqui Νόμιος Ἀπόλλων Sol est, ut vidimus. Ex his omnibus sic colligimus, & Martem ἁπλῶς, & speciatim Martem Silvanum, imò & Pana, cùm Pan sit Silvanus, eundem esse ac Solem putandum.

Nunc dispiciendum de Mercurio. Sed hoc quoque nomen valde ambiguum est. Ἱστορικῶς Mercurius est Arcas ille ex Maja Atlantide in Cyllene monte natus, amasius Palæstræ, quæ soror Plexippi & Eneti fuit, filia autem Chorici, regis Arcadiæ; si fidem habemus Servio in illud Maronis VIII Æn.

> *Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja*
> *Cyllene gelido conceptum vertice fudit.*
> *At Majam, auditu si quicquam credimus, Atlas,*
> *Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit.*

De hoc Mercurio, atque aliis, Mercurii nomine dignatis, vidimus libri superioris cap.XVI. Hic verò Mercurium spectamus, non quatenus ille ad defunctos pertinet; sed prout refertur ad rerum naturam. Quod aliter in Astrologia fit, aliter in Theologia. Astrologis sic dicitur planeta ille Lunæ proximus, qui aliter Στίλβων, ut Tullius * ait: *Cyllenius ignis* Maroni †, *communis stella* Appulejo * vocatur. In Theologia gentium Mercurius est Sol, sive virtus cœlestis à Sole imprimis promanans; pro cujus dimenso, alius alio est sagaciori ingenio, magisque ad studia & doctrinas idoneo, atque adeò ad res etiam civiles velocius & concipiendas, & exsequendas. Hinc Ammianus lib.XVI: *Julianus nocte dimidiatâ semper exsurgens,*

* l.2. de Nat. Deor.
† 1. Georg.
* de Mundo.

gens, occultè Mercurio ſemper ſupplicabat: quem mundi velociorem ſenſum eſſe motum mentium ſuſcitantem, Theologica prodidere doctrina. Quo verò ſucceſſu id Julianum feciſſe putarit Ammianus, ſequentia oſtendunt: *Poſt quæ ad procudendum ingenium vertebatur: & incredibile, quo, quantoque ardore, rerum principalium notitiam indagans, & quaſi pabula quædam ad ſublimiora ſcandenti conquirens, per omnia philoſophiæ membra prudenter diſputando currebat.* Ac deinde ſubjungit, ut philoſophiæ etiam eloquentiam prorſam ac vorſam, & hiſtoriam omnem, Latinamque etiam linguam, adjunxerit. Nempe ad omnia hæc ſe vis Mercurii extendit: ut Theologis idem is ſit, ac Apollo Μουσαγέτης: qui non alius à ſole. Itaque licet Apollo præſit Muſarum ac poetarum choro: poetas tamen, ac Muſarum cultores, Horatius *Mercuriales viros* appellat lib. II. od. XVII.

> *Me truncus illapſus cerebro*
> *Suſtulerat, niſi Faunus ictum*
> *Dextra levaſſet, Mercurialium*
> *Cuſtos virorum.*

Ad Solem etiam refero Mercurium, viarum præſidem: unde dictus ὅδιος* ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, juxta Heſychium, & Stephanum; item ἐνόδιος †: pro quo in Aldinâ Phurnuti eſt εὐόδιος*; item ἡγεμόνιος ‡, quod apud eundẽ Phurnutum. Quippe de die vias monſtrat lux Solaris, quemadmodum noctu Lunaris; ut omne hoc de viarum præfecturis ad Solem Lunamq; pertineat. Quod & Auguſtinus indicat in VII. de Civit. Dei cap. XVI. Etiam eo, quòd Mercurius dicatur occidiſſe Argum, Ius cuſtodem, cum Solem eſſe, non inſcitè à Macrobio comprobatur. Nam Argus, multis ornatus oculis, eſt cœlum tot ſtellis diſtinctum. Io eſt terra; diciturque eò converſa in vaccam, quia apud Ægyptios bos, propter agriculturam, terræ eſt ſymbolum. Argus autem ideo perhibetur Ius cuſtos, quia, Sole abſente, ſidera pro mortalibus vigilare crederentur. Mercurius occidiſſe Argum narratur, quia Sol exortus ſuo lumine offuſcat lucem ſiderũ, ſic ut non cernantur à nobis. Idem eo docet Macrobius, quòd pinnarum, quas Ægyptii tribuunt Mercurio, una ſit alba claraque; altera autẽ cærulea: ac illa ſignent tempus diurnum, cùm hemiſphærium noſtrum claro Solis lumine illuſtratur: altera indicent nocturnum tempus, cum cærula cœli prata, terræ umbra involuta, luce carent Solari. Itaq; & duplicem ſtatuere Mercurium, unum Ὀλύμπιον, ſive Cœleſtem: Χθόνιον, ſive Terreſtrem alterum. Quorum hic animas deducere ad inferos credebatur: atque ex eo dictus πομπεὺς, & πεμπαῖος, *ſive ductor, vel emiſſor*: item ψυχοπόμπος, Pythagoræ etiam ταμίας τῶν ψυχῶν †, teſte Laërtio, ac quia aurei ſunt radii ſolares, eo id facere dictus aurea virga; unde Homero * vocatus χρυσόῤῥαπις ‡. Eſtque hic judicio quorundam,

* *Vialis, ſive viam monſtrans.*
† *in via ſe offerens.*
* *bonum fauſtumque iter præſtans.*
‡ *dux viæ.*
† *animarum quæſtor.*
* *Iliad. Ω.*
‡ *auream habens virgam.*

dam, ut inferius dicetur, habitus unus è quatuor Diis Cabiris. Interea idem numen Mercurius superus, & inferus: sed quatenus Sol has terras illustrat, Mercurius erat superus: inferus, quatenus apud Antipodas moratur. Unde de eo Horatius*:

*lib.1. od.10.

---- Superis Deorum
Gratus, & imis.

Ac Claudianus quoque in primo de R.P.

Atlantis Tegeae nepos, commune profundis,
Et superis numen: qui fas per limen utrumque
Solus habes, geminoque facis commercia mundo.

Atque hinc etiam cognoscimus, quo pacto Χύτρους, sive ollare festum, quod Mercurio terrestri dicatum esse, ex Theopompo ait Aristophanis scholiastes, sibi sacrum dicat Bacchus apud Aristophanem in Ranis, & ibidem scholiastes ‡. Nec enim melius hæc conciliaveris, quàm quòd non solum per Διόνυσον sive Bacchum, ut postea probabitur: sed per Mercurium etiam, Sol intelligatur.

‡ act.1. sc.1. qua incipit. Βρεκεκεκέξ.

Ex his eadem licet cognoscere, quid per Ἑρμῆν sive *Mercurium* intelligi debeat, cum sic Græci Romanique reddunt *Thoth* Alexandrinorum, *Teuth* Ægyptiorum, *Teutatem* Gallorum, Wodan Germanorum. Ut quod superius diximus de Marte, quem Tacitus † supremum vocat Germanorum Deum; idem statui quoque debeat de Mercurio, quem Germanos maximè colere, idem Tacitus ‡ refert. Nam quis credat, vel Martis, vel Mercurii planetam, majori eos in veneratione habuisse, quam Solem ipsum? Utrobique igitur Sol intelligendus: quem quia diversimodè Germaniæ gentes expresserunt: diversis quoque Martis, ac Mercurii vocabulis reddiderunt Romani. Sed ut monitum lib. 1. cap. XXXVII. parum appositè; quia Latinè qui loquerentur, non Solem, sed duos è quinque planetis, per Martem, & Mercurium, intelligerent: ea verò, quæ ab antiquissimis hominibus prodita essent de Martis ac Mercurii cultu, ad Solem reduci, pauxilli scirent; nempe nonnisi homines eruditissimi, & qui arcana omnis Theologiæ penetrassent. Quare satius fuerat retinere appellationes barbaras, qualis inter alias illa Wodan: de qua diximus lib. 1. cap. XXXVII. Vim autem vocum, ut censeo, rectius per *Jovis*, aut *Apollinis* nomina, expressissent.

† lib. 4. Annal.
‡ lib. de moribus German.

CAPUT XIV.

Liberum esse eundem, ac Solem. Cur nebride usæ sint Bacchæ in sacrificiis Liberi. Cur cæsones Phœbo fuerint sacri. Cur Spartæ in Hyacinthiis hederâ coronarentur. Spelunca Bacchica in Parnasso. Sabazius Jupiter *idem ac* Liber: *recteque etiam* Sabadium *dici. Ritus immissi colubri aurei in sinum*

inu-

initiatorum Jovi Sabazio, indeque educti, & quæ ritus ejus caussa: & unde eum acceperint Græci: unde item Σαβαζίῳ nomen: de quo Eustathius, & Stephanus refelluntur. Plutarchus refutatus de sabbathi etymo. Et Osiridem, & Bacchum, non modò Solem esse, sed etiam Humorem, maximè illum vitæ natum. Cur veretrum in Bacchi sacris soleat circumferri. Bacchus duplex, cœlestis, & subcœlestis: ille sol, hic liquor: solem autem hic signari, postquam occidit: & quam variè Bacchus soleat figurari. Unde Jacchus *nomen acceperit. Variæ sententiæ proferendi nomen Dei tetragammaton. Quis* Ἰάω *sit. Vannus Jacchi quid symbolicè notarit. Triplex apud gentes ratio animæ expurgandæ. Unde nomen* Bacchi λικνίτου, *& aliorum eo pertinentium. Vanni usus in Minervæ sacris.*

EXpedivi de Solis appellationibus, quæ etiam conveniunt stellis quatuor erraticis. Incipiam nunc de nominibus ejus, quæ etiam competunt hominibus cœlo donatis. Qualas Dionysius sive Liber, Hercules, Janus. Ex his liberum eundem esse, ac Solem, Diodorus Siculus in primo bibliothecæ ostendit illo Orphei, sive Onomacriti potius in Orphicis:

Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε, καὶ Διόνυσον.

Inde Phaneta illum vocitarunt, ac Dionysum.

Item hoc Eumolpi in carminibus Bacchicis:

Ἀστροφανῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.

Sidreum Dionysum igni radiante coruscum.

Atque addit idem Diodorus, eo νεβρίδα sive pellem hinnuleam, quæ varia est, Libero tribui, quia tanta est astrorum varietas. Nebride quidem, hoc est hinnuli aut cervi pelle, bacchas, sacrificii tempore, indui solere, vetus Statij interpres ad secundum Thebaidos annotavit. Aristoteles quoque in deperditis Theologumenis, Macrobio * teste, eundem Apollinem, ac Liberum, esse scripserat. Ulpianus item Rhetor ad orationem Demosthenis contra Midiam ait, Εἴπερ τὸν Διόνυσον, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Ἥλιον, καλοῦσιν *Quia Bacchum, & Apollinem, & Solem vocant.* Maronem quoque idem sensisse, ostendit illud in x.

* *lib. 1. Satur. cap. 18.*

Inde Lycam ferit, exemptum jam matre perempta,
Et tibi, Phœbe, sacrum.

Ubi *Phœbum* pro *Libero* dixit. Nam Libero sacrabantur è matre exsecti; idque quia similis horum origo sit ortui Διονύσου sive Liberi; ut qui secto patris femore prodierit in lucem. Apud Macrobium quoque in primo Sat. cap. XVIII. multa alia legas, quæ idem confirment. Ut quòd Lacones in festo illo Apollinari, quod in Hyacinthi memoriam triduo solet celebrari, hederâ, Bacchico ritu, coronarentur: ac Æschylus quoque dicat,

*Hedera gaudens Apollo.

dicat, ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων*: ac Euripides sic eundem affetur Deum: Δέσποτα φιλόδαφνε, Βάκχε, Παιὰν Ἀπόλλων, εὔλυρε· *Domine laurus amans, Bacche, Paan Apollo, lyrâ canore*

Præterea illud à Macrobio affertur, quòd in Parnasso monte, qui Apollini sacer est, & Delphicum ejus oraculum habet, etiam Bacchicæ sint speluncæ, alternisque in eo annis Bacchanalia celebrentur. Quodque in Thracia quoque idem credatur Sol, & Liber; quem illi Σαβάζιον nuncupant. Meminit ejus Aristophanes initio Vesparum; uti & in Avibus, ac Lysistrata: qui semper Σαβάζιον nuncupat. Mentio itidem ejus apud Diodorum Siculum lib. III. Lucianum in Deorum concilio, Harpocrationem in Σαβοὶ, Eustathium in Dionysij περιήγησιν. In veteri quoque inscriptione † est: Q. NUNNIUS ALEXANDER DONUM DEDIT IOVI SABAZIO. Et similiter in aliis duabus inscriptionibus*. Pro eodem tamen & *Sabadius* reperio in veteribus nostris membranis Appuleji VII. Met. nec mutandum, quia, ut Plato ait in Cratylo, Ζ & Δ μεταστρέφονται‡. Ut ὄζω, odor, Μεζέντιος antiquè *Medentius*, teste Prisciano, γαργαρίζειν, *gargaridiare* Varroni epist. ad Fusium, βάζω, *vado*, & multa id genus alia. In sacris Sabazij serpens immittebatur initiatis in sinum. Quo de ritu sic Arnobius lib. V. *Ipsa sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadius nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus.* Ubi *Sabazius* maluit Canterus. Sed rectum quoque esse *Sebadius*, vel *Sabadius*, liquet ex iis, quæ diximus. De eodem ritu ita Julius Firmicus Maternus lib. de errore profanæ relig. *Sebazium colentes Jovem anguem, cum initiantur, per sinus ducunt.* Serpens is symbolum erat Dei; ut in plerisque aliis sacris. Immissio in sinum, eductioque à partibus inferioribus, denotabat rerum omnium generationem, ac productionem in lucem: quam Soli deberi, sæpius diximus. Hoc *Sabazii* numen didicere Græci à Thracibus, Thraces ab Orpheo, Orpheus ab Ægyptiis, vel Syris. Nam peregrinum fuisse numen, indicavit Aristophanes in deperdita comœdia, & ex ea M. Tullius in secundo de Legg. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes, sic Aristophanes facetissimus poeta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii Dij, peregrini judicati, è civitate ejiciantur.* Est verò Σαβάζιος à צָבָא, *militia, exercitus*: unde II. Sam. V. Ps. XXIV & LIX. יְהוָה צְבָאוֹת: uti & Rom. IX, 19. & Jac. V, 4. κύριος σαβαώθ*. Nempe cum numen nostrum vocaretur *Deus Sabaoth*, hoc est, *exercituum*, eò quòd in cœlestem ac terrestrem omnem militiam, id est, in omnem creaturam, imperium ac potentiam suam exerceret: stultæ nationes ei creaturæ, quam pro summo numine haberent, puta Soli cœloque, hoc nomen tribuerunt. Quod Græ-

† Inscript. Grut. p. 22. n. 5

* ibidem n. 4. & 6.

‡ Z & D convertuntur.

* Dominus Sabaoth.

Græci ad veram caussam non penetrarunt, id factum inscitiâ linguarum, rerumque Orientalium. Itaque Stephanus in Ethnicis, & Eustathius in Periegesin, persuaderi aliis conati, Σαβαζίῳ nomen dedisse Σαβοὺς, gentem sive Phrygiæ, ut ait Stephanus, sive Thraciæ, ut vult Eustathius: unde & Phrygiâ dialecto Σαβάζιον dici volunt. Equidem censeo nullã in Phrygia, vel Thracia, fuisse ejus nominis gentem. Sed nolim cum iis pedem struere, qui utrobique (communia enim illis sacra, quia Phryges Thracum coloni; ut ait Strabo in x) Σαβοὺς censent vocatos τοὺς τελουμένους τῷ Σαβαζίῳ, *initiatos Sabazio:* quod apud Harpocrationem legas: tum etiam ἀφιερωμένους αὐτῷ τόπους, *locos ei consecratos.* Meo autem judicio, tum homines, tum loci, à Sabazii cultu potius Σαβοὶ dicantur, quàm contrà. Credo in sacris ejus numinis solitum esse *Sabaoth*, vel simile vocabulum, acclamari: indeque fuerit σαβάζειν pro εὐάζειν, & σαβασμὸς pro εὐασμός. At quod Plutarchus ariolatur, etiam *sabbathum* à *Sabazio* dici, id nullo negotio pueri etiam Christiani refellant: qui sciunt, שָׁבַת, sive σάββατον, significare *quietem, cessationem:* ut σάββατον Judaicum, cum illo gentilium σαβασμῷ, nihil habeat commune.

Ex eo quoque eundem esse Διόνυσον ac Solem, elucet, quod, Diodoro etiam teste, idem sit Liber ac Osiris; Osiris autem, ut superiùs dictum, Sol sit. Imò, ut pleniùs postea explicabitur, non solùm Sol est, sed etiam Nilus: quomodo Bacchus non modò est Sol, sed etiam Humor. Itaque & magna erat convenientia inter sacra Osiridos, & Liberi: uti inter alia de phallo. Nam eum in Osiridis sacris adhibitum fuisse, ostendimus alibi. Idem verò apud Græcos quoque in Liberalibus de pertica pendulus gestabatur. Quem qui ferret, φαλλοφόρος dictus: pompa ipsa φαλλαγωγία *, vel φαλλία †: chori canticum φαλλικὸν ᾆσμα *. Cæterum phallus iste, ut Plutarchus ‡ docet, mysticè denotabat τὸ γόνιμον, & τὸ σπερματικὸν, *genitalem ac seminalem vim.* Ea vis est à Sole: sed, ut idem ait, δι' ὑγρότητος, *humoris interventu.* Itaque Bacchum si totum spectemus, pars ejus à cœlo, nempe calor, qui ab Sole: pars est subcœlestis, nimirum humor. Quibus duobus ad generationem opus. Hinc liquet, cur cœlestis quidem Bacchus sit Sol: subcœlestis autem Aqua, sive Liquor. In liquore autem principatum tenet vitigenus: ut nec ratio sit obscura, cur *Bacchum* poetæ dicant pro *vino.*

* *Theodoret.*
† *Hesych.*
* *Aristoph. Acharn.*
‡ *lib. de Iside & Osiride.*

Etsi vero contendimus, eundem esse Dionysum sive Liberum, ac Apollinem sive Solem: agnoscimus tamen cum Macrobio, discriminis aliquid in hisce vocabulis esse observatum. Quippe Apollo dicebatur, quando esset in hemisphærio diurno; Liber, cùm in nocturno foret: haut aliter, ac Luna, cùm supera terrarum lustrat, Venus vocatur; Proserpina autem, ubi ad Antipodas concesserit. Quemadmodum & variè effingebantur: Apollo quidem fere unâ semper ratione: Liber autem nunc ad ephebi

modum; nunc instar adolescentus, cui lanugo serperet circa maxillas; nunc in ἀκμῇ, planè barbatus; nunc facie, barbâque senili. *Quæ ætatum diversitates*, ut ibidem Macrobius tradit, *ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt ex adyto die certâ; quod, tunc brevissimo die, veluti parvus & infans videatur. Exinde autem procedentibus augmentis, æquinoctio vernali, similiter atq; adolescentis adipiscitur vires, figurâq; juvenis ornatur. Postea statuitur ejus ætas plenissimâ effigie barbæ, solstitio æstivo, quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde, per diminutiones dierum veluti senescenti, quartâ formâ Deus figuratur.*

Quod verò de *Baccho*, ac *Libero*, diximus, idem de *Jaccho* judicandum. Ac proinde hac etiam appellatione tum sol, tum liquor, indicantur. Est verò *Jacchus* ab יה, *jah*, uno ex Dei nominibus; ex quo *Hallelu-ja*, hoc est, *Laudate Dominum*. Nempe sanctum hoc nomen *jah*, vel *jach*, gentiles resonare solent in sacris suis choreis. Quemadmodum & usurpâsse in iis videntur nomen tetragrammatum יהוה, sive id sonuit *Jave*, vel *Jahave*, ut Samaritani efferebant; unde & existimo esse, quòd Ἰαβὲ pro eo sit apud Epiphanium hæresi XL, quæ est Archonticorum: sive pronunciarint *Jeheve*, ut Mercerus, ac Drusius, censent: sive *Jehova*, ut præferunt puncta Masoritica: de quo disputare non est hujus loci. Solùm dicam, non displicere eorum sententiam, qui exinde, quòd acclamarent יהוה, existimant factum illud Græcum, ἰὼ Βάκχε. Quomodo *Bacchus* sit ex posteriori parte vocabuli: nempe ex הו. Sanè notum est, Vau abire sæpe in B. Unde *Varro* Græcis scribitur Βάῤῥων; *Virgilius*, Βιργίλιος. Sed si de Baccho displicet, saltem ex tetragrammato, vel ex *Jah*, est Ἰάω: de quo sic Diod. Sic. lib. I: Παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν ἱστοροῦσι τὸν Ἰάω * ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι· *Judæi referunt, à Mose fingi, Deum, qui dicitur Jao, leges sibi tradidisse.* Ubi Ἰάω sine dubio, vel pro nomine ponitur tetragrammato, vel idem est ac *Jah*, quod habemus Exod. XV, II, & in Psalmis crebro. Utinam verò exstaret Labeonis liber, ex quo ista refert Macrobius lib. I Sat. cap XVIII: *Consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur* Ἰάω, *ita effatus est:*

* *Citat quoque Justinus in parænet. sed τὸν Ἰάω ibi prætermittit.*

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω,
> Χείματι μέν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
> Ἠέλιον δὲ θέρεος, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰάω.

Quæ ad verbum malo, quàm simili versu, transferre:

> *Dic, omnium supremum Deum esse Jao:*
> *Hieme quidem Plutonem, ac Jovem vere incipiente,*
> *Et Solem æstate, auctumno autem mollem* (aut festivum) *Jao.*

Subjungit deinde Macrobius: *Hujus oraculi vim, numinis nominisq; interpretationem, qua Liber pater, & Sol, Ἰάω significatur, exsecutus est Cornelius Labeo*

Labeo in libro, cui titulus eſt, DE ORACULO APOLLINIS CLARII. Videmus autem ex iſtis, ut ſacerdos Apollinaris fucum fecerit conſultoribus, eos à vero Iſraelis Deo, naturæ auctore, abducendo ad naturam, Dei opificium: quaſi Judæi (quorum Deus Iao, ut agnoſcit Diodorus) coluerint Solem.

Cùm verò ab ſolo Iſraelis Deo, qui *Iah* dictus, peccatorum ſit omnium remiſſio: nihil mirandum, ſi gentiles, Iſraelitarum ſimiæ, ſacris ſui Iacchi, quod nomen ex Hebræo illo efformatum dicebamus, tribuerint expurgationem animæ ab omni criminis reatu. Hujus rei ſymbolum erat vannus: quæ myſticè denotabat, ut vanno repurgatur triticum ab aceribus ac tetrimentis: ita Iacchi ſacris mundari animam ab omni crimine anteacto. Ad hunc ritum reſpexit Maro; cum in 1 Georg. ait,

----- Et myſtica vannus Iacchi.

Ubi ſic Servius: *Myſtica Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris ſacra ad purgationem animæ pertinebant: & ſic homines ejus myſteriis purgabantur, ſicut vannis frumenta purgantur. Hinc eſt, quòd dicitur, Oſiridis membra à Typhone dilaniata Iſis cribro ſuperpoſuiſſe. Nam idem eſt Liber pater, in cujus myſteriis vannus eſt, quia, ut diximus, animas purgat; unde Liber ab eo, quod liberet, dictus: quem Orpheus à gigantibus dicit eſſe diſcerptum. Nonnulli Liberum patrem* λικνίτλω* *appellant. Vannus autem apud eos* λικνὸς † *nuncupatur: ubi de more poſitus eſſe dicitur, poſtquam utero matris editus.* Bacchi λικνίτου meminit & Plutarch. de Iſid. & Oſir. Indeque *vannifer*, λικνοφόρος, Demoſtheni oratione contra Cteſiphontem. Sic enim iſtic, non λιχνοφόρος, ſcribendum eſſe, colligo ex Harpocratione in λικνοφόρος. Ubi & legas: Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν & θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστιν· *Vannus ad omnia initia, & ſacrificia, commoda eſt.* Quid mirum de τελεταῖς ſive initiis, cùm his ex eo nomẽ ſit datum, quòd initium ſint vitæ melioris, ac vitæ hujus finis & perfectio? Quippe ea nequit eſſe, niſi animæ priùs purificentur: cujus rei ventilabrum erat ſymbolum, ut diximus Nec mirum magis de ſacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac ſæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in ſolis Iacchi ſacris vannum adhibitam, ſed Minervæ etiam, indicat vetus poeta, cùm apud Plutarchum, tum & Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes ‡:

Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρωναξ λεὼς,
Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν ἐργάτιν θεὸν
Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε.-----
Ite in viam omnis popule manu victum parans,
Gnatam Jovis Gorgopin Ergatin Deam
Statuto adorans ventilabro.-----

Triplex verò animæ erat expurgatio in gentilium ſacris; aëre una, altera

* malim λικνίτην, ut eſt apud Varinum. Niſi placet λικμητήν.

† malim λίκνον, vel λικμός.

‡ pag. 35. principii ſive Florentinæ editionis.

aquâ, tertia igni. Ventilabrum sive vannus Liberi ad aëra pertinet, uti & oscilla. Audiamus testem Honoratum in VI Æn. *In omnibus sacris tres sunt istæ purgationes. Nam aut tedâ purgantur, & sulphure; aut aquâ abluuntur; aut aere ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc enim est, quod dixit in II Georgic.* *----- Tibique*

Oscilla ex altâ suspendunt mollia quercu.

Atque ad triplex hoc genus purgationis respexit Maro in VI magni operis: *----- Aliæ panduntur inanes*

Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto

Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Fit etiam terrâ purgatio: sed hæc comprehenditur sub eâ, quæ fit igni; sive illa potius, quæ igni fit continetur sub illa, quæ fit terrâ, quia ignis est è terrâ. Hâc de re dicemus cap. LXV.

CAPUT XV.

Priusquam accedatur ad Physicum Theologorum Herculem, breviter ex priori libro colligitur, quàm varii Hercules fuerint: atq; ostenditur, gentiles Herculi suo tribuisse, non modò gesta Josuæ, de quo antea abunde: sed (ut de Samsone taceam) etiam quædam ex historia Jonæ prophetæ: unde occasio illis fabulæ de Hercule suo, à balæna aliquando devorato, sed resecante ejus ventrem, atque ita salvo ac sospite emergente, absumtis duntaxat pilis ob internum belluæ calorem. Ogmium Herculem, cujus figura refertur, symbolum fuisse viri diserti: Prodicium Herculem fuisse signum ac characterem adolescentis in ætatis lubrico illo voluptatis illecebras posthabêtis ardua virtutis calli. Hinc ostenditur, Herculem esse Solem, tum Assyriis ac Medis, tum Ægyptiis, tum etiã theologis Græcis: de quibus id probatur ex Herculis etymo, ac genere. Item ex fabella de circulo lacteo: cujus candor ab Hercule lac vomente; hoc est, Solis lumine reflexo, juxta plerosq; veterũ. Verùm interim candoris caussam esse à congerie minutarum stellarum; uti olim Democrito visum, hodieque tubo Batavo comprobatur. Cur XII statuerint Herculeos labores: & cur clavam ei pellemq; leonis tribuerint. Per hydram Lernæam ab Hercule occisam innui paludem ab Sole exsiccatam: perq; mala Hesperidum ab Hercule ablata, indicari lucem stellarum Solari luce obscuratam. Additur altera fabulæ enarratio; sed petita ex historia, quam more suo poetæ corruperint, occasione vocis ambiguæ, & oves, & mala significantis. Etiam Herculem Romanum videri haud alium à Sole. Nomen ei Recarano: *fortasse quasi* regi Carano; *hoc est,* domino regi. Caranus, & *κοίρανος, unde sint: & de Carano Heraclida, regni Macedonici conditore. Etiam eo ostensum, Herculem Romanum esse eundem ac Solem, quia & idem Varroni sit ac Mars. Germanos priscos Martem coluisse sub effigie columnarum Herculis.*

A Li-

A Libero nunc ad Herculem me confero: quorum uterque rex Orientis fuisse dicitur; ut Justinus ex Trogo ait lib. XLII. Verum ille non ad rerum naturam, quam nunc spectamus, pertinet: sed ad gestorum historiam; de qua actum nobis libro superiori. Unde cognoscere fuit, Occidenti etiam suos fuisse Hercules: Creticum, unum Idæorum dactylorum, sive Curetum, vel Telchinum; de quo cap. XXVII. alterum Thebanum, sive Amphitryoniadem, quem expendebamus cap XIII. tertium Romanum, nomine Caranum, vel Recaranum; de quo libri ejusce cap. XII. Imò an hic quoque non potius naturale fuerit numen, ac planè idem ac Sol, paullo pòst considerabimus. Præter istos, ut vidimus, alius fuit Hercules Ægyptius, nomine Gignon, vel Gigon: de quo dictum cap. XVII. Alius Phœnicius, nomine Melicartus, Desanaus, vel Diodas: de quo cap. XXII. Alius Ægyptiocananæus, Josua noster: cujus gesta Herculi attribui, ostendimus cap. XXVI. Imò nec dubium, quin ex Samsone nostro, qui Thebano illi Herculi par vel suppar fuit, occasionem quoque rapuerint Phœnices, Ægyptii, ac Græci, tam multa de suo Hercule comminiscendi, ne heros suus ulla parte illo populi Dei inferior videretur. Quemadmodum & penè extra controversiam omnem ponimus, fabulam de Hercule in balænæ ventre commorante, fuisse confictam ex prophetica Jonæ nostri historia. Quod quia antea nobis indictum, non abs te erit, si paucis exponam, priusquam ad physicum Theologorum Herculem accedam. Antiquissimus, qui hanc fabulam tangat, Lycophron est: qui sic penè initio Cassandræ:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων, φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις,
Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.

Trivesperi (sive *trinoctis*) *leonis, quem aliquando maxillis*
Tritonis deglutivit aspere dentatus canis:
Vivus autem dissector intestinorum ambustus,
Cavo lebetis in focis ignis expertibus
Capillos destillavit capitis solo.

Quem in locum sic Isacius Tzetzes: Τριέσπερον τὸν Ἡρακλέα λέγω καλεῖν τὸν Λυκόφρονα, διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι, ἃς ἑσπέρας καλεῖ διὰ τὸ ἀφώτιστον καὶ σκοτεινὴν εἶναι τὴν γαστέρα τοῦ θηρίου. *Trinoctium ajo Herculem vocari à Lycophrone, quia in ceto tres transegerit dies: quas vesperas sive noctes appellat, quia lucis expers, & tenebricosus foret ceti venter.* Plenius B. Cyrillus in Jonæ cap. II. Ἡρακλέα φασὶ τὸν Ἀλκμήνης καὶ Διός, καταποθῆναι ὑπὸ κήτους· ἐκδοθῆναι δὲ

πάλιν ἐκ τοῦ ἐμφύτου θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτῷ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τρίχας πεπονθότι τὴν ἀποφθορὰν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, ajunt, Alcmenæ & Jovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit verò historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Jonæ locum: *Devoratur ergo à ceto Jonas tresq; dies ac totidẽ noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maximè iis, qui ex Græcorum scholis, sapienteq; doctrina, ad hanc historiã accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cum suis ipsorum aliis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balena devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idq; ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciãt.* Atque ex his eadem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV. nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deor. & Arnobius in IV. sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum seniorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextra ῥόπαλον sive clavam, sinistra gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem insertis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς συνέσεως & ἀλκῆς *. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; uti luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente: quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verum neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commenticio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorũ Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol. ut vidimus. Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus*, *Sandes*, *Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Jupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potius Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

* *prudentiæ & fortitudinis.*

De

De Ægyptiis idem dixero: quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps; leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis; à læva, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimensore, interpretatur Macrobius lib. I. Saturn. cap. xx. Leonino capite tempus signatur præsens; quia, ut nihil est leone ferventius, ita solum hoc tempus actu fervear præsenti. Medio est loco, quoniam præsens interjectum est inter præteritum, ac futurum. Præteritum notatur capite lupi; quo nihil rapacius. Futurum signatur capite canis; quod animal adulatione sua figurat spem, quæ semper abblanditur.

Harum gentium exemplum sequuntur Græcorum theologi: quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ἡρακλῆς dictus, quasi Ἥρας κλέος, *gloria ac decus Junonis*, sive aëris: ut Macrobius quoque ἐτυμολογίζει lib. I. Saturn. cap xx. Et cui plus aer debeat, quam illuminanti? Præterea Hercules est Jovis proles. At Jupiter est æther, in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cum ubera Junonis suxisset, tantum lactis ore suo rejecisse, ut inde candidus fieret circulus, qui nunc γαλαξίας * dicitur. Nimirum eo spectarunt, quod veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, esse ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον, *adspectus nostri reflexionem ad Solem*; teste Aristotele lib. I. Meteorolog cap. VIII. ubi opinionem hanc meritò quidem refellit; sed quod factum nolim, deteriorem substituit. Neque enim in aëre est is candor, sed in æthere; neque is continuus, sed intercisus; idque, ut Democritus rectè perspexit, ex congerie minutarum stellarum: quæ sententia tubo sive telescopio Batavo manifestè comprobatur. Hoc enim stellæ illæ minutæ & discretæ liquidò satis videntur. Aristotelis verò sententia, qui congeriem esse exhalationum in summa aëris regione arbitrabatur, abunde eo refellitur, quod cum pro tempore exhalationum quantitas ac situs variet, hic tot seculis summa sit constantia. Præterea, ubicunque terrarum sis, nulla est adspectus diversitas, quam parallaxin dicunt. Quod satis observatum Argonautis nostris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Asiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam Neque id planè nescivit Averroës, qui Aristotelem hic deserit, seque fatetur, & Cordubæ in Hispania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, sidus Aquilæ conspexisse: quod minimè foret, locis tantopere dissitis, si galaxias penderet in suprema aeris regione; quia parallaxi proderetur.

* *circulus lacteus.*

Sed ut in isto decepti sint veterum aliqui, quòd à lacte Herculis, hoc est, reflexione lucis solaris, candorem lactei esse circuli crederent; sunt fabulæ aliæ, quibus solidius adstruatur, per Herculem intelligi Solem. Uti quòd, pro duodecim signis cœlestibus, quæ quotannis Sol permeat, duodecim

decim

πάλιν ἐκ τοῦ σκάφους θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτῷ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τριχὸς πεπονθότος τὴν ἀπόφρασιν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, ajunt, Alcmenæ & Jovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit verò historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Jonæ locum: *Devoratur ergo à ceto Jonas tresq; dies ac totidē noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maximè iis, qui ex Græcorum scholis, sapienteq; doctrina, ad hanc historiā accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cum suis ipsorum aliis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balæna devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idq; ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciāt.* Atque ex his eadem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV. nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deor. & Arnobius in IV. sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum seniorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextra ῥόπαλον sive clavam, sinistra gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem insertis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς φρονήσεως καὶ ἀλκῆς *. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; uti luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente: quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verum neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commenticio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorū Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol. ut vidimus. Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus*, *Sandes*, *Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Jupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potius Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

* *prudentiæ & fortitudinis.*

De

De Ægyptiis idem dixero: quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps, leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis; à læva, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimensore, interpretatur Macrobius lib. I. Saturn. cap. XX. Leonino capite tempus signatur præsens; quia, ut nihil est leone ferventius, ita solum hoc tempus actu ferveat præsenti. Medio est loco, quoniam præsens interjectum est inter præteritum, ac futurum. Præteritum notatur capite lupi; quo nihil rapacius. Futurum signatur capite canis; quod animal adulatione sua figurat spem, quæ semper abblanditur.

Harum gentium exemplum sequuntur Græcorum theologi: quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ἡρακλῆς dictus, quasi Ἥρας κλέος, *gloria ac decus Junonis*, sive aëris: ut Macrobius quoque ἐτυμολογίζει lib. I. Saturn. cap XX. Et cui plus aer debeat, quam illuminanti? Præterea Hercules est Jovis proles. At Jupiter est æther, in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cum ubera Junonis suxisset, tantum lactis ore suo rejecisse, ut inde candidus fieret circulus, qui nunc γαλαξίας * dicitur. Nimirum eo spectarunt, quod veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, esse ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον, *adspectus nostri reflexionem ad Solem*; teste Aristotele lib. I. Meteorolog cap. VIII. ubi opinionem hanc meritò quidem refellit; sed quod factum nolim, deteriorem substituit. Neque enim in aëre est is candor, sed in æthere; neque is continuus, sed intercisus; idque, ut Democritus rectè perspexit, ex congerie minutarum stellarum: quæ sententia tubo sive telescopio Batavo manifestè comprobatur. Hoc enim stellæ illæ minutæ & discretæ liquidò satis videntur. Aristotelis verò sententia, qui congeriem esse exhalationum in summa aëris regione arbitrabatur, abunde eo refellitur, quod cum pro tempore exhalationum quantitas ac situs variet, hic tot seculis summa sit constantia. Præterea, ubicunque terrarum sis, nulla est adspectus diversitas, quam parallaxin dicunt. Quod satis observatum Argonautis nostris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Asiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam. Neque id planè nescivit Averroës, qui Aristotelem hic deserit, seque fatetur, & Cordubæ in Hispania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, sidus Aquilæ conspexisse: quod minimè foret, locis tantopere dissitis, si galaxias penderet in suprema aëris regione; quia parallaxi proderetur.

* *circulus lacteus.*

Sed ut in isto decepti sint veterum aliqui, quòd à lacte Herculis, hoc est, reflexione lucis solaris, candorem lactei esse circuli crederent; sunt fabulæ aliæ, quibus solidius adstruatur, per Herculem intelligi Solem. Uti quòd, pro duodecim signis cœlestibus, quæ quotannis Sol permeat, duodecim

decim statuantur labores Herculis. Quod item insignia ejus sint ῥόπαλον sive clava, & pellis leonina: ac pellis quidem ad signandam potentiam Solis, quando est in signo Leonis. Quò & clava pertinet, nisi inæqualitate ejus malis notari motum Solis inæqualem, dum obliquo Zodiaci baltheo fertur. Nempe verè Vettius apud Macrobium Sat. lib. I. cap XVII. *poetarum gregem, cum de Diis fabulatur, ab adytis plerumque philosophiæ semina mutuari.*

Quod & fabula de hydra Lernæa ostendit. Hydræ enim nomine significatur elementum id, in quo vivit, & unde nomen accepit: hoc est, ὕδωρ, sive ὕδος, *aqua.* Lerna erat Argolidos palus, ubi egisse hydra dicitur Lernæa. Hydram hanc occidit Hercules: hoc est, paludem eam Sol exsiccavit. Sed necessaria quoque fuit opera Iolai; qui vicinam dicitur silvam accendisse. Nempe ad exsiccationem loci hoc plurimum conferebat. Eo Iolaus torres dicitur detulisse ad Herculem, ne cervibus hydræ adustis pro capite uno succrescerent plura.

Etiam huc referendum, quod Hercules rapuisse fertur mala Hesperidum. Eo enim signatur, Solem exortum luce sua præstinguere lumen stellarum; quæ generali nomine per *Hesperidas* intelliguntur: quippe Vesperæ, & Noctis filiæ; ut vel indicio est nomen ipsum, quod ἀπὸ τῆς ἑσπέρας *, Vespera autem initium est noctis. Per hortum Hesperidum intelligitur cœlum stellatum. Nam quod in hortis flores, id in cœlo stellæ: unde poetæ & *flores* pro *stellis*, & *stellas* pro *floribus* dicunt; ut in quarto Institutionum Oratoriarum ostendimus. Μῆλα χρυσεῖα, *mala aurea*, sunt stellæ. Mala, quia rotunda. Aurea, quia aurei coloris. Draco, qui custodit, vel zodiacus est, vel horizon, vel, sic si malis, draco inter arctos ambas flexuosus decurrens; ut Germanici censet interpres.

* *à vespera.*

Sed hæc quidem ejus fabulæ est interpretatio φυσικὴ, sive θεολογικὴ; quatenus nempe Hercules est Sol. Præter quam & altera est expositio ἱστορικὴ, quatenus hæc referuntur ad heroem Tyrium, vel Ægyptium, sive is unus idemque fuerit: sive Tyrius quidem in Hispania, in Africa alter bellum gesserit. Huc refert Diodorus in quarto: ut qui per mala aurea intelligat oves præstantissimas, quas, custode earum Ladone interempto, Hercules abduxerit. Nempe fabula sic orta sit ex ambiguitate vocabuli μῆλα, quæ & *oves*, & *mala* significat: uti Varro docet lib. I. de R. R. Verba ejus inferius apponam.

Fortasse autem nec alius, quam Sol, fuerit Hercules Romanus, initio capitis nobis memoratus, ac imprimis libri superioris cap. XII. ubi & dicebamus, scriptori ‡ quidem de origine gentis Romanæ, sive is S. Aurelius Victor, seu alius, *Recaranum* vocari: at Verrio Flacco apud Servium dici

‡ *idque ex L. Cassii Hemina Annal. lib. I.*

Garanum, vel *Caranum*. Unde suspicio mihi objecta, Herculem *Recaranũ* nominatum, quasi *Regem Caranum* dicas. *Caranus* verò ad verbum idem notet ac *Belus*. Nam uti *Belus*, בעל *dominus*; ut abunde antea vidimus: sic & *Caranus*, idem ac κοίρανος, *dominus*; idque, ut censeo, à קרא kara, *vocavit*: unde קריא kari, *vocatus ad regnum*, *inclytus*, *celebris*. Ut קראים keruim, *inclyti*, *magnates*, Num. I, 16. item II. Sam. XV, 11. & Ezech. XXIII, 23. Ut verò *Belus*, & Solis, & Regis: ita *Caranus* quoque utriusque fuerit Nomen. Sed Belus Assyrii regni conditor, Nimrodus: auctor verò imperii Macedonici, Caranus, teste Diodoro, Livio, Justino, Pausania, Solino Cedreno, cui corruptè est Κάρανος. Atque idem docuit Pontius Paullinus lib. de regibus ex tribus Suetonii libris: unde inter alia versum hunc adduxit Ausonius*:

Et Caranus, Pellæa dedit qui nomina regum.

Ab Hercule originẽ ejus deducunt omnes: sed ab eo facit decimumsextum Vellejus, undecimum Dexippus in iis, quæ ex Eusebio excerpserat Syncellus. Sic enim ille: Οὗτος ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἑνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον ἕβδομος. *Hic Caranus ab Hercule erat undecimus, à Timeno, qui cũ Heraclidarũ aliis in Peloponnesum descendit, septimus.* Seriem vide inibi‡ ex Theopompo, & aliis expressã.

Sed ab illo Macedonum Carano Heraclida redeo ad Caranum sive Recaranum Romanum: quem *Gradivum* poetæ malunt nominare. Hunc eũdem esse ac Solem, etiam ex Varrone evincit Macrob. lib. III. Sat. cap. XII. *Salios antẽ Herculi ubertate doctrinæ altioris adsignat Virgilius; quia is Deus & apud pontifices idem, qui & Mars, habetur. Et sanè ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς†: *in qua cum de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit.* At Mars idem ac Sol ut ex eodem Macrobio vidimus. Germanis tamen veteribus alius Mars ab Hercule: ille naturale numen, idem ac Sol, eoque Deorum præcipuus: hic numen animale, primus virorum fortium: ut ostendimus lib. I. cap. XXXVII. Martem interim coluere sub symbolo Herculeo. Witichindus Chronici Saxonici lib. I. *Secundum errorem paternum, sacra sua propria veneratione venerati, nimirum Martem, effigie columnarum imitantes Herculem.*

*epist. 19 quæ ad hunc Pontium Paullinum.

‡ In Scaligeri Eusebio, sive Græcis ex eo excerptis, pag. 47.

† Alius hic Hercules.

CAPUT XVI.

Nec Ianum Theologis esse alium à Sole monstratur: & unde dicatur, quando sic accipiatur. Unde etiam sit ἥλιος, *repetitur. Unde itèm* Solis *sit appellatio, & aliorum quorundam etyma.* Iana *pro* Luna, *indeq;* Dea Iana, *sive* Diana. *Aliter Ianum dici patrem, aliter Quirinum. Cur* biceps, *&* biformis, *nominetur. Cur & quadriceps sit effictus. Cur dictus sit* Consivius, Patulejus, Clusius, Claviger. *Cur cum sceptro, & clave, figuratus. Apollo* θυραῖος. *Ianuarius cur Iano sacer. Cur aræ illi sacratæ duodecim. Ut manuum gestu repræsentarit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus.*

Nunc ad Ianum pergamus. Quod nomen si ab historia arcessimus, ex *Iavano* fuerit contractum: quam vocabuli ejusce rationem superiori attulimus lib. cap.xvi i i. Sin *Iani* appellatio primò non homini convenit, sed Soli: fuerit & ipsa ejusdem originis, *ac Iacchus*: nempe ab יה, *jah*. Sanè pleræque Solis appellationes habent divinitatis argumentum: etiam Græcum ἥλιος, & Latinum *Sol*. Nam (ut ex Servio* Isidorus † annotavit) ηλιος est ex אל, ἤλ. Quod unum ex Dei nominibus à potentia desumptum. Ab ἤλ quoque, vel ἦλ, est *Sol*. Nam Latini spiritum mutant in S; sæpius quidem asperum; ut ἕξ, *sex*, ἅλλομαι, *salio*: sed subinde etiam tenuem; ut εἰ, *si* εἴρω, *sero*, pro *dico*, unde *dissero*; εἰρμὸς, *sermo*. Pro H verò sæpe Ω posuere; ut ψήχω, ψώχω, *stringo*; Μαιῆτις, Ionicè Μαιώτις, *Maotis*; κέλης, *celox*; πρηνὴς, *pronus*, & similia. Ianum verò à nonnullis Solem creditum, ostendunt etiam illa Arnobii lib. i i i. *Incipiamus à Iano patre: quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem etiam prodidere nonnulli.* Ibidem & Cœli filius creditus perhibetur. Quid convenientius, quã ut Sol dicatur filius Cœli? Sed gentiles ipsos potius advocemus Quis ignorat, Apollinem esse Solem, Dianam esse Lunam? At Nigidius Figulus, Romanorum post Varronẽ doctissimus, *pronunciavit*, *Apollinem esse Ianum*; *Dianamque*, *Ianam*; ut iisdem verbis Macrobius ait lib. i. Sat. cap. ix Sanè Lunam esse dictam *Ianam*, indicat Varro in libris de R.R*. ubi legas *Iana crescens*, & *senescens*. Sed in editis corruptè additum est *Luna*; uti observatum Scaligero. Et hinc *Diva Iana*; κατ' συγκοπὴν *Diana*. Uti in carmine Saliari apud Varronem de L.L†. *Divos Ianos*‡, id est, Sol. Idem firmatur elegantissimis Septimii versiculis, quos ex poeta hoc adducit temporibus ejus proximus Terentianus Maurus:

> *Iane pater, Iane tuens, dive biceps, biformis,*
> *O cate rerum sator, ô principium Deorum,*
> *Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,*
> *Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.*
> *Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.*

Primum hic *pater* dicitur; quæ appellatio quàm latè pateat, indicant versus Lucilii* in primo Satyrarum; ubi in Deorum concilio sic Jupiter fatur:

> *Ut nemo sit nostrum, quin pater optimu' divûm.*
> *Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater Mars,*
> *Ianu', Quirinu' pater, omnes dicamur ad unum.*

Ridet poeta, sive, ut censeo, apud eum Jupiter, quòd tam multis tribuatur nomen *patris*. Quod & Lactantius‡ facit. *Natura*, inquit, *non patitur, ut sint unius hominis plures patres. Ex uno enim procreatur. Unus igitur colendus est, qui potest verè pater nominari.* Ac rectè Lactantius; qui huc contendit, ut doceat, *Deos multos colere, contra naturam esse, contraq; pietatem.* Sed enim non adversus ista hic gentilibus sua qualis qualis defuisset cantio. Dicerent,

* in 1. Æn. ut dictum libri huiusce c. 4.
† lib. 14. Orig. cap. 3.

* lib. 1. cap. 37.
† lib. 6.
‡ vel Deivos Ian's: de quo dictum nobis Oratoriarum Institution. lib 4. cap. 1. sect. 7.

* apud Lactantium lib. 4 cap. 3.
‡ loco ante adoram memorato.

rent,nunc communi ratione *patris* nomen sumi; ut cum *Quirinus* sic vocatur,conditor Romanorum: nunc singulari, qua sic nominantur *Saturnus, Iupiter, Mars, Liber*; quos omnes ad Solem superius reduximus. Janum igitur, qui & ipse est Sol, Deorum summus, meritò nuncupari *patrem*. Sic enim hoc loco Ianum spectari, argumento est, quod versu proximo nominetur, non dico *principium Romanæ gentis*; quod convenit Quirino: sed *principium Deorum*; quod est Deorum eximii, quem inter nomina cætera, *Iovem* dixere.

Subjungit deinde Septimius, *Iane tuens:* quia Sol omnia videt; quippe oculus Jovis.

Hinc vocat *divum bicipitem*, & *biformem*, quia orientem respicit Sol, & occidentem: sive quoniam nunc nobis lucet, nunc illis, qui in orbe sunt adverso. Aliam è Varrone Servius rationem adfert: unus quia populus Romanus duobus sub regibus, Romulo Tatioque, fuerit signatus. Nam tum demum hujusmodi simulachrum constitutum, cum populi hi duo in unum coaluissent. Non repugno: sed hoc pertinet ad Ianum historicè acceptum, Nempe ut Gerion triceps trium fratrum concordiam signabat: sic biceps Ianus signum erat duorum regum providentia, & regiminis concordis. Sanè ad Ianum pertinent rerum omnium initia: Romulus verò Tatiusque, primordia sunt populi Quiritum. Alii putarunt, Ianum bifrontem esse symbolum regis: cujus est nôsse præterita, & inde prospicere futura. Rectè: sed hoc jam est Ianum ἠθικῶς spectare. Hic more Theologorum consideratur φυσικῶς. Quomodo non modò effingebatur biceps, sed etiam quadriceps: ut è quadrifronte Iani simulachro, Faleria, oppido Thusciæ, advecto, probat Servius in illud VII. Æn. *Sunt geminæ belli portæ:* item Macrobius in I. Saturn cap. IX. Nec, ut Servius optimè colligit, duas, sed plures linguas, signat Martialis, cum lib. VIII. epigr. II. ait:

Et linguâ pariter locutus omni.

Quatuor autem frontes Iani ostendebant, eum quatuor mundi partes spectare; ut ibidem à Macrobio docetur.

Postea ait Septimius: *O cate rerum sator.* Omnia enim satione Solis habemus: unde & dictus *Ianus Consivius, à conserendo, id est, propagine generis humani; quæ Iano auctore conseritur*; ut Macrobius ait in I. Sat. cap. IX.

Mox sequitur apud Septimium de sacratis ei orbis ætheri liminibus, cardinibus, ac claustris. Quò pertinent cognomenta *Patulcii, Clusii*, & *Clavigeri*. Duæ enim sunt cœli portæ: orientali ingreditur Sol, & omnia patefacit; unde Iano *Patulcii* nomen: nec aliunde *pater matutinus* dicitur Horatio*: occidentali exit, diemque claudit nobis, unde *Clusii* appellatio. Ad utramque pertinet *clavigeri* vocabulum. Nam ut virgam, sive sceptrū, tenebat manu una, ad imperium suum per orbem indicandū: ita manu al-

* *lib. 2. sat. 6*

tera gestabat clavem, quia portas cœli aperit, & claudit: quomodo eadem quoq; clavi, & fores aperimus ea in seram immissa, reducentes ferreum illũ pessulum, qui januam posti jungit: & easdem claudimus, adducendo eodẽ per immissam clavem pessulo. Atque hæc omnia ad Solem pertinere, etiam eò firmatur, quòd & Apollo Græcis dicatur θυραῖος. Uti Romanis quoque januæ Iano dicantur: imò & à Iano *januas* vocari, quia his præsit, Ovidius ‡ putabat. Nec ædium modò, sed aliarum etiam rerum initia, sacrarunt Iano: unde & mensem principem ab eo dixere *Ianuarium*, quia tum divus Ianus, hoc est, Apollo, sive Sol, ad nos revertitur, dierumque quasi prima efficit incrementa. Varro etiam tradidit, XII. aras esse positas Iano in unaquaq; regione: sed duas potissimum cultas, unam in foro boario, alteram ad arcum Fabianum. Istis XII. aris videntur signasse XII. menses. Luculentum etiam argumentum præbet Plinius lib. XXXIV. cap. VII. ubi ait; *Preterea Ianus geminus à Numa rege dicatus, qui pacis belliq; argumento colitur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinq; dierum nota, per significationem anni temporis, & avi se Deum indicaret.* Idem traditum est à Macrobio lib. I. Sat. cap. IX. & Suida in Ἰανουάριος. Verba autem eorum sic capi debent, non quasi hunc dierum numerum manui haberet impressum: sed quia ad numerorum indicia digiti vel aperti essent, vel variè complicati, flexique Quã computandi rationem sæpius tangunt veteres: paullo fusius verò expressit B. Hieronymus adversus Iovinianum: at accuratissimè omnium Beda de Computo: quem hac parte juniores sequuntur, plerique etiam exscribunt. Vide Lilium Gyraldum Annotationum dialogismo II. Colvium in Apuleji apolog. II. Savaronem in Sidonii lib. IX. epist. IX. Wouwerium Polymathiæ cap. VII. Ex his omnibus colligitur Ianum esse Apollinem, sive Solem: ut non multum aberrarint, qui eum, à quo *Ianiculum* dictum, Apollinis filium fuisse putarunt: ut tradit Sextus Aurelius de Origine gentis Romanæ. Pleraque verò omnia, quæ aliquot capitibus adduximus, paucis complexus est Martianus lib. II.

> *Nonne hoc principio geminum tudans* * *dedracheedum*
> *Solem te Latium vocitat, quod solus honore*
> *Post patrem sis Lucis apex; radiiq; sacratam*
> *Bis senis* † *perhibent caput aurea lumina ferre,*
> *Quod totidem menses, totidem quòd conficis horas.* Et mox:
> *Hinc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri.*
> *Vel quia dissolvis nocturna admissa & Isaeum*
> *Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osyrin,*
> *Dissona sacra Mithram, Ditemq;, ferumq; Thyphonem:*
> *Attis pulcher idem, curvi & puer almus aratri*
> *Ammon & arendis Libyes, ac Byblius Adon.* ‡

CAPUT

[Margin notes:] ‡ 1. *Fast.*

* pro *tudans*, hic *tundens* emendat Carolus Paschalis lib. IX. Coronarum c. XIII. Malim ego *tuditans*, quo usus Lucretius vel potius hoc pacto: *nonne hac* (puta ratione, quod antecessit) *principio geminum tuditas tetrachortũ?* Sæpè in MSo nostro est *tudas*.

† Vide ibidem Paschalem. ‡ Versus claudicat. nihil tamen mutandum, cum non insolens, sit Martiano in metrum peccare. Sic in versibus proxime adductis, mediam corripit in *Serapim* & primam in *Typhonem*: ubi eum decepit, quod Typhoeus semper corripit primam.

CAPUT XVII.

Belenus *quoque idem, ac Sol, putandus. Aquilejensium is Deus fuit tutelaris: item Aremoricorum, & Noricorum. Ab eo planta est nomen, quæ Hispanis* Velenno, *Ungaris* Belend. Belenus *unde dictus. Unde* vepres, vestis: *item* *βαλλιὼ, à quo βαλλιωᾶιος, & quid duobus illis significetur.* Abellio *idem videtur ac Sol, ac fortasse ex eo nomẽ* Apollinis *fluxit. Nec alium* Belatucadrum *videri, quam* Belenum. *Denique ostensum, ubique gentium hujus sideris cultum obtinuisse: etiam procul à veteri Romanorum imperio: ut apud Massagetas, equum Soli mactantes: Indos, quibus credebatur Sol frigusculũ adferre diebus* XXXV, *ut sacra sua melius possent celebrare: Haaulitas, ubi in divinitatis Solaris argumentũ, globi erant exstructi, qui, Sole exoriente, sic irridiabãtur, ut ardere viderentur: item Germanos, & Sarmatas: imò apud Americanos etiam cultum hunc repertum: qui & Soli victimas mactarent humanas.*

POst Romanos pauca de gentium aliis subjiciam. Ac primùm de Beleno dicam, quia extra Italiam quidem, sed etiam ab Aquilegiensibus, qui intra eam, cultus fuit. Hoc nos docet Julius Capitolinus: ex quo etiam Belenum non alium esse, quàm Apollinem, sive Solem, cognoscimus. Verba ejus sunt ista in Maximinis: *Cum igitur frustra obsideret Aquilejam Maximinus, legatos in eandem urbem misit, quibus populus penè consenserat, nisi Menophilus cum collega restitisset, dicens, etiam Deum Belenum per Aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Unde etiam postea Maximini milites jactâsse dicuntur, Apollinem contra se pugnâsse: nec illam Maximini, aut Senatus, sed Deorum fuisse victoriam.* Quod *Belenum* dicit *Apollinem*, idem apud Herodianum lib. VIII legas: ubi historiam eandem tractat. Sed is Βέλιν vocat, non Βέλενον· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες. *Belin autem vocant, ac magna cum religione colunt, Apollinem interpretantes.* Ibidem oraculum Beleni seu Belis appellat θεοῦ ἐπιχωρίου, *patrii numinis.* Ut Aquilejensibus fuisse Deum tutelarem, satis appareat. Atque idem evincunt Aquilejæ tot inscriptiones repertæ. Uti illa in ara oblonga: APOLLINI BELENO AUG. IN HONOREM C. PETTI. Et alia: APOLLINI BELENO C. AQUILEIENS. FELIX. Alias item quinque, quæ Aquilejæ visantur, refert Gruterus Inscript. vett. pag. XXXVI. Nec Cisalpinæ is solùm, sed Transalpinæ etiam Galliæ cultus fuit. Unde Ausonius in professoribus Burdigalensibus Carm. X:

Nec reticebo senem
Nomine Phœbicium,
Qui Beleni ædituus
Stirpe satus Druidûm.
Gentis Aremoricæ
Burdigalæ cathedram
Nati operâ obtinuit.

 Idem

Idem Carm. IV: *Tu Bajocassis, stirpe Druidarum satus,*
Si fama non fallit fidem,
Beleni sacratum ducis è templo genus:
Et inde vobis nomina.
Tibi, Patera. Sic ministros nuncupant
Apollinares mystici.

Imò Noricis quoque venerationi fuit. Tertullianus in Apologet. cap. XXIV: *Unicuique provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syria Astartes, ut Arabia Dysares, ut Norici Belenus.* Quo de loco diximus libro superiori cap. XXXVIII. Nisi pro *Noricis* hîc legendum *Aremoricis*: quibus cultum esse Belenum, vidimus ex Ausonii versiculis de Phœbicio jam adductis. Sed nihil mutandum: quando similiter apud eundem est Tertullianum in secundo adversus gentes cap. VIII: *Quanti sunt, qui norunt visum vel auditum* (numen) *Artagatim, Syrorum; Cœlestem, Afrorum, Varsutinam, Maurorum; Obodan, & Dusarem, Arabum; Belenum, Noricum.* Ab Apolline Beleno, herba ea, quæ Græcis ὑοσκύαμος, ut Latinis *Apollinaris*, ita Hispanis *Velenno*, imò & Ungaris *Belend*, quasi *Belenum*, dicitur. Sed unde ipsi *Beleno* nomen sit, parum liquet. Num cum Pithœo dicemus, esse à βέλος, *sagitta*: propter radios Solares, unde Apollo ἑκηβόλος* & ἑκατηβελέτης. An à βέλα, quod Hesychius ait Laconibus esse ἥλιος. καὶ αὐγή †. Sed hoc potiùs est ex ἕλη, Doricè η in α abeunte, & β præmisso, Æolum more; ut ῥῶπες, βρῶπες, *vepres*: quod imprimis fit loco spiritus asperi; ut ἑσπέρα, βεσπέρα, *vespera*; ἐσθὴς, βεσθὴς, *vestis*; imò & pro tenui, ut Pamphylii, βαβέλιος, pro ἀέλιος, sive ἠέλιος, teste Heraclide apud Eustathium *. An potiùs Βέλινος à בעל, ex quo βεελ, unde βεελσάμην, ut suprà dictum? Sanè id impensius placet, cùm omnis penè superstitio sit ab Oriente. A βεελ igitur est βέλις, quod apud Herodianum. Etiam βέλιν dixisse possint, ut ἀκτὶς, ἀκτὶν; δελφὶς, δελφὶν; Σαλαμὶς, Σαλαμὶν, & similia. A βέλιν alterâ terminatione additâ, *Belinus*, & *Belenus*. Utrâque enim vocali in veteribus inscriptionibus legas. Atque hæc eo quoque firmantur, quòd alia itidem ab eâdem Orientis voce originem trahant. Siquidem à בעל, *baal*, & *bal*, quod & *beel*, ac *bel*, ac *dominum*, vel *regem* significat, est similiter βαλλὴν, & βαλλὴν: quod idem notat. Æschylus Persis ‡:

Βαλλὴν ἀρχαῖος βαλλὴν
Ἴθι, ἵκου, ἐλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμ- βον ὄχθου, κροκόβαπτον.
Rex antique, rex
Ades, accede, veni ad summum verti- cem tumuli, croco tinctum.

Ubi sic scholiastes: Βαλλὴν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δέ φησι, Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. ὅθεν καὶ βαλλήναιον ὄρος, ὅ ἐστι βασιλικόν· *Balen, dicitur Rex. Euphorion*

* eminus jaculans.
† sol, & splendor, sive lux.
* In Odyss. κ. pag. 1654, edit. Rom.
‡ pag. 156, edit. H. Steph.

phorion verò ait, Thuriorum esse dialectum. Unde & Balenaus mons, hoc est, regius. Eustathius idem monet in Hom. Il. Γ*, & Odyss. Τ†: utrobiq; autem provocat ad Plutarchum de fluminibus. Sed apud hunc nunc, non βαληναῖον, ut Eustathius olim legit; sed βαλληναῖον editum est‡. Nec damnare ausim, cùm apud Hesychium reperiam: Βαλλὴν, βασιλεύς. φρυγιςί. *Ballen, rex, Phrygibus.* Fortasse tamen βαλλὼ scripserat Hesychius.

Eò quoque inclinat animus, ut *Abellionem* non alium, quàm Solem, nec aliunde, quàm à *Belo*, dictum putē. Inscriptio vetus* in Convenis Novempopuloniæ: DEO ABELLIONI MINICIA IVSTA V.S.L.M‡. Item: ABELLIONI DEO TAVRINVS BONE CONI. SEVSIM. Item: ABELLIONI CISONTEM CISSONBONNIS FIL. V. S. L. M. Firmat opinionem meam, quod & Pamphylii, ac Cretes, sic dixere. Hesychius: Ἀβελίω ἡλιακόν. Παμφύλιοι†. Idem: Ἀβέλιον, ἥλιον, Κρῆτες*. Et fortasse *Apollo* ex Cretico Ἀβέλιος. Nam veteres Romani pro *Apollo* dixere *Apello*; ut pro *homo, hemo*: pro *bonus, benus*, ac similia.

Nec video, cur non, cum clarissimo Seldeno‡, eundem censeam, atque ab eadem quoque origine *Belatucadrum* arcessam. Meminit vetus lapis* Wardaliæ in Cumbris, in ædibus nobilis viri, Th. Dykes: DEO SANCTO BELATVCADRO AVRELIVS DIATOVA ARA‡ EX VOTO POSVIT L L M.M*. Alius item: BELATVCADRO IVL. CIVILIS OPT. V. S L. M. Item tertius, in Gruteriana Inscriptionum collectione præteritus, atque ab eruditissimo Cambdeno earum editoribus transmissus: DEO BELADVCADRO LIB. VOTVM FECIT IOLVS.

Sed longæ fuerit operæ, si omnes velim gentes referre, quæ, sub nominibus diversis, Solem pro summo habuerint numine. Nam orbe propemodum universo consuetudo hæc fuit: idque jam ab antiquissimis idololatrici cultus temporibus: unde est, quòd gentes etiam illæ, quibus commerciorum minus cum aliis fuit, eoque veteris forent erroris retinentiores, vel solum colerent Solem. Ut Massagetæ; sive illi in Margiana, ubi eos collocat Ptolemæus; sive ultra Araxem, quo loco eos ponit Herodotus extremo lib. I: qui sic de iis scribit; Θεῶν μόνον ἥλιον σέβονται. *Ex Diis unum Solem venerantur.* Atque addit deinde, equum, ut antea dictum‡, ei sacrificasse, quia Deo celerrimo celerrima victima conveniret.

Ab Indis etiam Solem, sed unà cum Luna, cultum fuisse, prodidit Ctesias in Indicorum opere: ubi, Photio* teste, egit, περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου τοῦ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, ὃ ἐπ' ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης· ἐν ᾧ διὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Σαρδοῦς τὶς παραγίνεται· καὶ ὅτι λέ ἡμέρας ὁ ἥλιος ψυχρὸς ἐκεῖσε τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν ἑορτὴν, ἵνα μὴ ἄφλεκτοι αὐτὴν τελέσωσι, καὶ ὑποστρέψωσιν· *de loco sacro, qui est in tractu inhabitabilis regionis, quem sub nomine Solis & Lunæ vene-*

* Rom. edit. pag. 381.
† edit. ejusd. p. 1854.
‡ cap. de Sagari.
* Inscript. Gruter. pag. 37, n. 5, 6, 7.
‡ Hoc est, votum solvit libens merito.
† Abelium, Solarē, Pamphilii.
* Abelion, Solem, Cretes.
‡ de Diis Syris.
* Grut. inscript. p. 87. num. 1.
‡ ARA lineola superposita, hoc est, aram.
* hoc est, lubentissimè, meritissimo.
‡ cap. 9.
* cod 72.

venerantur: ad quem, à monte Sardonis, quindecim eſt dierum iter. Ut Sol ibi ſingulis annis, per dies triginta quinque, aliquid refrigerationis illis concedat propter id feſtum, ut ne dum ipſum celebrant, & dum revertuntur, torreantur.

Idem ſtatuendum de incolis Haaulam, quæ nunc Zeilam, Ptolemæo Taprobana, niſi ea Sumatra potiùs. De hac gente ita Benjaminus Tudelenſis in Itinerario ſuo, Ben. Aria Montano interprete: *Inde ſeptem dierum itinere in Haaulam deveni, quod initium eſt regni Solem pro Deo colentium, gentis videlicet ex filiis Chus aſtrorum contemplatricis.* Et poſt alia: *Colitur autem ab his Sol aris frequentibus, & magnis extra urbem per omnia loca ad dimidium miliare exſtructis. Summo itaq; mane communiter excurritur, aditurq; Sol, cui in cunctis aris ſimulachra ſunt ſacrata ad ſimilitudinem orbis Solaris magicis artibus cōſtructam exoriente autem Sole orbes illi incendi videntur, magnoq; ſtrepitu ſonant. Habent autem ſinguli ſingulas acerras in manibus, tam feminæ, quàm viri, omnesque pariter thura Soli adolent.*

Gentes etiam Germanicas, ac Sarmaticas, Solem maximè veneratas, donec Chriſto nomen darent: ſatis cognoſcere eſt ex annalibus illorum populorum, & iis, qui reliquere nobis vitas Sanctorum, à quibus gentes hæ primùm converſæ fuerunt. Imò extremæ etiam Septentrionis nationes, admodum tenui nunc quoque Chriſti notitiâ imbutæ, ſimul ac æſtivo tempore Sol conſpici cœpit, adorant eum, gratiasque agunt, quod pro ſemeſtris ſpatii & tenebris, & frigore, lucem caloremque apportet: ut Olaus Magnus refert rerum Gothicarum lib. III, cap. II. De Solis etiam cultu apud Tartaros, vel potius Tataros, varii teſtantur. Atque idem dixero de gentibus Americanis: uti inſulis Canibalicis, quarum incolas non alios colere Deos, quàm Solem, Lunam, Cœlumque, in opere, quod, inter alias Navigationes, illam Chriſtophori Columbi exhibet, legas cap. LXXXVIII, & XCII *. Item de Cerabarois † populis prope Hiebram, & Beraguam ‡: quos orientem Solem venerari, tradit Petrus Martyr Mediolan. Oceaneæ decadis tertiæ lib. quarto. Item de Peruanis, qui poſt Viracocham, hoc eſt, Creatorem univerſi, imprimis Solem coluerunt: uti tertium honoris divini gradum Guaca ſive Tonitrus obtinebat. Tantus verò is honos Solis fuit, ut in metropoli Cuſco etiam infantes ei mactarent. Quod Acoſtæ traditum Indicorum lib. v, cap. IV. Habes & de ſacrificiis, quæ ſideri huic faciunt Peruani, apud Joannem Lerium Navigationis in Braſiliam cap. XVI.

* *ſive edit. Pariſ. an. 1532 pag. 81. & 84.*
† *al. Caravaro.*
‡ *al. Veragua.*

CAPUT

CAPUT XVIII.

Caussæ adferuntur, cur Lunæ divinos tribuerint honores. Ubi primo locus ipse in considerationem venit, quippe sublimis, ac cœlestis. Eáq; occasione expositum, quantum Luna distet à terris, cùm minimùm quantum item, cum plurimùm dissidet. Hinc spectatur magnitudo, quæ terrestris globi fere est quadragesima. Exinde color candidus: & quia candoris decus imminuant maculæ Lunares, de caussis ejus disquisitum. Pythagoreos putasse, Lunam esse terram nostræ similem; sed ubi & arbores, & animalia, multò sint nostris majora. Opinio veterum, ex Luna orbe decidisse Nemeaum leonem, & Marathonium taurum. Figuram Lunæ, si eam extra φάσεων differentiam, ac proinde qualis reapse est, spectemus, globosam esse: ac semper plus dimidiâ parte irradiari. Non omnino tamen rotundam esse; sed asperam & inæqualem, & quæ ratio ejus sit figuræ. De diversis φάσεων caussis: & cur in coitu non videatur. Nunquam minus à Sole perfundi lumine, quàm in plenilunio.

POst multa adeò de sidere Solis, tempus est accedere ad Lunam: de qua audiamus magnificè differentem magnum naturæ mysten, C. Plinium, in secundo Historiæ Naturalis cap. IX: *Omnium admirationem vincit novissimum sidus, terrisque familiarissimum, & in tenebrarum remedium ab natura repertum, Luna. Multiformi hæc ambage torsit ingenia contemplantium, & proximum ignorari maximè sidus indignantium, crescens semper, aut senescens. Et modò curvata in cornua, modò æquâ portione divisa, modò sinuata in orbem; maculosa, eademque subitò prænitens; immensa orbe pleno, ac repente nulla; aliàs pernox, aliàs sera, & parte diei Solis lucem adjuvans; deficiens, & in defectu tamen conspicua; quæ mensis exitu latet, cùm laborare non creditur. Jam verò humilis, & excelsa; & ne id quidem uno modo; sed aliàs admota cœlo, aliàs contigua montibus; nunc in Aquilonem elata, nunc in Austros dejecta: quæ singula in ea deprehendit hominum primus Endymion; & ob id amore ejus captus famâ traditur.*

Ex his magnam partem videre est, quæ gentiles impulerint, ut Lunam pro numine haberent. Sed ut idem magis diluceat, aliquanto hæc omnia pleniùs diducemus. Ac præcipuè movit nationes, quòd in cœlis ipsis conspicerent sidus præ cæteris tenebras discutiens nocturnas; idque tam grande, tam pulcrum, tam varium, tam velox, & idoneum ad temporum mensuram, tam efficax denique in omnia Lunæ subjecta. Sed hæc nimium jejunè sic dicantur. Distinctè igitur videamus de singulis horum, quæ paucis adeo complectebar. Ac primùm de situ Lunæ, qui cœlestis: hinc de dominio noctis, sive illuminatione nocturna: tertio loco de magnitudine, quâ proximè ad Solem visa accedere: quarto de

 pulchri-

pulchritudine, ubi & colorem attendimus, & figuram: exinde de varia lunæ phasi: tum de celeritate ejus, nec non summo illius usu in temporum distinctione: denique de vi & efficacia ejus in animata pariter ac inanima.

Loco, quia is cœlestis, primum dedimus locum. Cœlum enim palatium Deorum credebatur. Et tamen locus lunæ est citimus terris. Quantum autem ab his absit, ne inter veteres quidem convênit satis, nedum juniores. Neque, qui Lunam retulere in Deos, accuratè distantiam illam attenderunt. Quamobrem suffecerit, illud, & similia, hoc loco attingere. Secundùm Ptolemæum à terræ centro, cùm maximè abest, distantia fuerit semidiametrorum terræ LXIV; cum minima, XXXIII. Quid istius sit, non possumus certò statuere, nisi sedulò caveamus, ne refractiones, vel parallaxes, nos fallant. Ubi enim ad gradus octo Luna adscenderit, parallaxis ejus, cùm minimùm, est minutorum 56',44": atque ubi plurimùm, minut. 65', 36". In parallaxi illa minori à Braheo est deprehensum, minimam Lunæ distantiam esse LII terræ semidiametrorum: hoc est, milliarium astronomicorum 178698: quot resultant, si milliare quodque per 52 multiplicaveris. Summam verò si parallaxin attenderis, Luna, cùm est remotissima, absit à telluris centro semidiametris terræ LXI: ut propemodum IX semidiametris vel propior, vel remotior, conspiciatur.

Ad sublimem hunc situm accessit grandis utilitas ex illuminatione nocturna. Unde Plinius, ut antea vidimus, ait, *in tenebrarum remedium ab natura repertam*. Et Appulejus similiter lib. de Deo Socratis, cùm Solem dixisset *diei opificem*; subdit mox, *Lunam Solis æmulam, noctis decus*. Hinc etiam *Noctiluca* nomen apud Varronem in IV de L. L.

Præterea magnum in magnitudine, qua videbatur, instar fuit. Unde & Mosi statuitur alterum è duobus magnis luminaribus: neque id duntaxat, ut arbitror, quià majus præberet lumen, ut citima terris: sed etiam, quoniam, eâdem de caussâ, proximæ post Solem magnitudinis videretur. Quemadmodum & Horatius propterea ait lib. I, od. XII:

----- *Velut inter ignes*
Luna minores.

Et lib. epod. od. XII:

Nox erat, & cœlo fulgebat Luna sereno
Inter minora sidera.

Atque eidem iccirco dicitur *, ---- *Siderum regina bicornis.* Et tamen nihil illa, non ad Solem modò, sed ne ad terram quidem. Sole quippe minor est quinquies millies ac sexcenties: terrâ autem minor, juxta accuratiores, propemodum quadragies. Dioptræ enim beneficiò cognoscitur, Lunæ diame-

* *Carm. secul ari.*

diametrum diametro terræ contineri ter cum duabus quintis: ut illius diameter ad hujus se habeat, quemadmodum v ad xvii, seu fere uti unum ad tria cum duabus tertiis: eoque Lunam ad terram esse, ut v ad cxcvi. At in hoc numero cxcvi habes quinarium tricies novies & aliquanto amplius. Proinde magnitudo Lunæ fere æquet partem terrestris globi quadragesimam.

Præterea sidus hoc commendabatur eximiâ pulchritudine: quæ tum colore relucebat, tum figura. Color ejus candidus: quòd sereno cœlo videmus. At pallor pluviæ index, vel rubor ventorum præsagus, foris proveniunt: de cujusmodi prognosticis sive ex colore, sive figura, Aratus in Phænomenis, Maro I Georg. ac potissimum Plinius lib. xviii, cap. xxxv. Maculæ tamen Lunares, quæ præcipuè in plenilunio apparent, non tam ab externa videntur caussa; etsi Plinius * putârit, esse notas terreni humoris ab Luna attracti: quam ab interna; nempe ex eo, quòd partium Lunæ aliæ aliis sint densiores, eoque Solaris luminis minus percipiant. Nisi placet Plutarchi opinio, libro de facie Lunæ; ubi arbitratur, densum ejus esse corpus, ex aqua & continentibus globum constituens. Quam opinionem variis it argumentis firmatum Keplerus in Astronomiæ parte Optica cap. vi, num. ix.

Profecta autem opinio hæc à Pythagoreis: de quibus sic Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. xxx: Οἱ Πυθαγόρειοι γεώδη ταύτην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς τοῖς καλλίοσιν. εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλασίονα τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει, μηδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίνοντα· καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει. *Pythagorei* (volunt Lunam) *terrestrem videri, quoniam, sicut nostra tellus, circumhabitetur, majoraque obtineat animalia, & plantas pulcriores. Animalia enim deciesquinquies nostrorum magnitudinem habere, neque ulla ciborum retrimenta excernere. ac parilem esse dierum rationem, quod ad longitudinem.* Anaxagoras itidem, & Democritus, montes ac convalles in ea statuerunt. Hinc poetæ quædam finxerunt animalia, quæ vulgarem modum excederent, è Luna decidisse: uti Nemeæum leonem, quem Hercules confecit. Eoque respicit Juno apud Senecam in Hercule Furente Act. I †:

Sublimis alias Luna concipiat feras.

Quem locum ex Achillis Statii in Aratum commentariis illustrat Politianus in Miscellaneis cap. xvii. Ac similiter fabulati sunt de tauro Marathonio ab Hercule domito. Hinc Claudianus, vel alius potius, Claudiano antiquior, in poematio, quod Laus Herculis inscribitur:

-----Taurus medio nam sidere Lunæ
Progenitus Dictæa Jovis possederat arva.

Figura etiam Lunæ quid pulchrius? Quæ profectò non scapham refert, uti Heraclitus *, & Anaximander †, putarunt: sed neque cylindrum, quæ alio-

Ddd 2

* *lib. 2, cap. 9.*

† *vers. 83.*

* *Plutarchus lib. 2, de placitis philosoph. cap. 27, & 28.*

† *Idem ibidem.*

aliorum opinio fuit: verùm rotunda eſt, ac globoſa: neque id tantummodo, quando eſt plena; ſed etiam, ubi vel gibboſa, vel dimidiata, vel corniculata, vel intermenſtrua. Nunquam enim non dimidia Lunæ ſphæra lumen Solis recipit: imò, ſi accuratè loquamur, plus ſemper dimidiâ Lunæ parte irradiatur; quia ſphæra major ſemper majorem minoris ſphæræ partem illuſtrat: ut notum eſt ex canone ſuperiùs etiam adducto.

Nec ſi rotunda ſit, eò æqualiter talem eſſe exiſtimandum. Nam teleſcopia Batava clarè docent, nunc eſſe eminentiorem, nunc depreſſiorem: quod aliqui arripiunt pro ſententia Xenocratis, exiſtimantis eſſe terram multarum urbium, montiumque; ut eſt apud Cicer. lib. IV Acad. Quæſt. Sed alia eſt aſperitatis hujus ac inæqualitatis cauſſa. Nempe ut ſic majus in terras lumen demittat. Alioqui ex luminari non ita magno lumen nimis diſpergeretur: uti videmus in ſpeculis omnino ſphæricis minorem nobis Solem, quam à ſpeculorum aliis, repræſentari.

Magnam præterea Lunæ admirationem peperit apud gentes diverſa ejus φάσις ‡: cujus diverſitatis cauſſa ſerò eſt deprehenſa à Græcis ipſis. Nimirum licet plus dimidio ejus ſemper illuſtretur, nihilominus *in coitu* (ut Plinii utar verbis) *non cernitur, quoniam hauſtum omnem lucis adverſa illo regerat, unde acceperit.* Quemadmodum vero in novilunio cœlum verſus refundit lumen; ita illud in plenilunio verſus nos fertur: ac temporibus cæteris, etſi æquè illuminetur, magis tamen minusve cernitur, pro ſuo ſitu ac diſtantia à Sole: pro qua lumen illud vel cœlum, vel terras verſus, magis minusve refert. De hoc optimus & doctiſſimus Paullus Merula * verba iſta ſe adferre ait ex Macrobio in Somnium Scipionis: *Luna diſpenſationibus ſeptenariis luminis ſui vires ſempiternâ lege variando diſponit. Primis ſeptem diebus dimidiata ſemiorbem oſtendit, vocaturq; dimidia. Quartis fit coitus Lunæ cum Sole, quod interlunium nominatur. Eſt enim tempus inter deficientem, & naſcentem Lunam, hoc eſt tricesimus dies, in quo Luna non lucet. Nam cùm Soli conjuncta ſit, ita obſcuratur, ut minimè poſſit videri: ſed eodem momento renaſcens, paullatim ab eo recedendo videtur.* Sed profectò, quanti juventutis interſit fontes ipſos adire, parebit Macrobium ipſum conſulenti operis ejus lib. I, cap. VI.

‡ *apparitio.*

* *Coſmographiæ partis I, lib. 2, cap. 27.*

Coitus ſive novilunii ſymbolum, ſeu nota, eſt ☌: corniculatæ ✱, quia ab hexagono provenit adſpectu: dimidiatæ □, quia à Sole quarta Zodiaci parte diſtet: gibboſæ △, quia triente abſit: plenæ ☍. Vitellionem vide lib. IV, prop. LXV, & ſeqq. Quod verò prima facie valde παράδοξον videatur; nunquam minùs illuminatur Luna, quàm plena ſi fuerit, quippe tum oppoſita Soli, ſæpius etiam in auge conſtituta. Atqui abunde conſtat ex Opticis, quo ſphæra illuminata longiori intervallo abeſt ab illuminante, eo minùs quoque lucis percipere.

CAPUT

CAPUT XIX.

De bono Lunæ, velocitate sua spacium menstruum describentis. Mensis alius Solaris, qui vel cœlestis, vel civilis; alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus, vel τῆς φάσεως, apud Muhammedanos obtinens, sed sic, ut paullum τῆς φάσεως exsuperet modum. Quis Lunaris annus, & quanto hunc exsuperet Solaris, & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus XI. Ἐννεαδεκαετηρὶς *Metonis, quæ &* numerus aureus. *Calippica periodus. Vis Lunaris in sublunaria. Ros* Lunæ filia *cur dicatur. Quamobrem mare hora una tardius die quoque exundet. Efficacia Lunæ in condendis granis, & arboribus cædendis. Cur à cæpe abstineant sacerdotes Ægyptii. Vis ejusdem in ovis, conchis, oculis ailurorum. Cur Luna prosit parturientibus. Cur obsit iis, qui Lunæ expositi capiant somnum. Cur nutrices non denudent infantes in lumine Lunari. Cur epilepticis Lunæ noceant incrementa. Quomodo Evangelistis idem lunaticus, & dæmoniacus. Luna cur Aristoteli* Sol alter, *sed* minor, *dicatur.*

IAm quantum admirationis, atque honoris, conciliasse Lunæ putabimus tantam ejus velocitatem, tam grande item emolumentum, quod ex motu ejus sumeretur menstrui temporis mensura? Quamvis enim & mensis Solaris; cum civilis, qui variat; tum cœlestis, qui transitu Solis de signo in signum definitur: non dubium tamen, quin multò antè, ob brevem illam, &, in diversa adeò φάσεις*, tam evidentem Lunæ periodum, prius veteres illo tempora sua fuerint dimensi. Interim & Lunaris ille variat, quia vel mensuramus reditu ad idem Zodiaci punctum, unde discesserat; vel ad Solem, unde profectus erat, regressu. Prius appellatur περιοδικὸς vel περίοδος τῆς Σελήνης: posterius autem συνοδος σελήνης: Latinis *jugum Lunæ*, ut Ciceroni ‡ etiam dicitur, unde Græci inchoant νεομηνίαν*. De periodico mense ita Varro apud Agellium lib. III. cap. IX. *Duodetrigesimo Luna, ex quo vestigio profecta est, eodem redit.* Accuratè loquendo, signiferi orbem lustrat *vicenis diebus septenisq;, & tertia diei parte*; ut est apud Plinium lib. II. cap. IX. Sive, ut alii, diebus XXVII. hor. VII. scrup. fere XL. Synodicus mensis ad hoc spatium superaddit biduum, & paullo amplius: nempe quantum requirit, ut Solem assequatur; qui jam ab eo loco, ubi ante mensem reliquerat Lunam, duodecimam cœli partem progressus fuit. Hinc Plato in Timæo: Μεὶς δὲ, ἐπειδὰν Σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβοι. *Mensis verò efficitur, cum Luna, circuli suo completo curriculo, solem etiā fuerit assecutus.* Ac similiter Alcinous de dogmate Platonis: Καὶ Σελήνη μὲν μηνιαῖος μέτρον ποιεῖ, ἐκπεριελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον, καὶ καταλαβοῦσα τὸν ἥλιον ἐν τοσούτῳ. *Ac Luna quidem mensis mensuram conficit, ubi emensa est*

* apparitione sive conspectu

‡ lib. 2. de Divinat.

* novilunium novumque mensem.

est suum circulum, Solemq; in eo complexa. Est verò hic mensis dierum xxix. hor xii. scrupul.xliv. Hosce duos menses confugit Appulejus de dogmate Platonis, & alicubi etiam Lactantius, multique alii. Præter hosce & mensis statuitur τῆς φάσεως sive *illuminationis:* qui incipit à prima apparitione Lunæ ad novam. Sed hæc mensura est incerta, quia nunc Luna quarto à coitu die apparet, nunc tertio, quandoque & primo: ut tum dicatur ἕνη καὶ νέα, *vetus novaq;*: quam Lynceus, propterea celebratus proverbio, primus dicitur reperisse. Arabes tamen, & Agareni, hoc non attendunt, semperque mensem inchoant à die tertia: nempe ἀπὸ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος, eoque plurimum φάσεως excedunt modum.

Ex duodecim mensibus synodicis consit annus Lunaris: qui propterea est dierum cccliv. At Sol non conficit circulum suum, nisi diebus ccclxv. & quadrante: sive, exactè loquendo, v. horis, xlix. scrupulis: ut undecim scrupula desiant, quo minus integer sit quadrans. Nam horam lx scrupulis constare, cuivis constat. Lunaris igitur annus xi. diebus, & quasi quadrante, brevior est Solari. Eoque novilunia, & plenilunia, quotannis xi. diebus tardius recurrunt, quam anno, qui proximè præcesserat: usque dum exactis xix. annis eadem redeat Lunæ ratio. Hoc *Lunæ cyclum* dixere, vel *enneadecaëterida:* quam reperit Meton. *Numerus* etiam *aureus* vocatur, quia in fastis, ob insignem sui usum, auro signaretur. Estque xix. annis Julianis minor duntaxat horâ 1, 27′, 32″ circiter. Sed propter hoc ipsum discrimen, seculo post Metonem, Calippus, cyclum Metonicum quadruplicans, orbem instituit annorum lxxvi. Quæ ἑβδομηκονταεξετηρὶς nuncupatur. Sed ne sic quidem vitium omne abesse, animadvertit Hipparchus. Verum hæc accuratius exponere non est hujus loci. Sufficit, quod ex iis, quæ commemoravimus, cernere sit, Solis Lunæque cursu, annuum, ac menstruum spatium definiri: unde Genes. 1, 14. legimus, luminaria hæc in cœlo constituta, *ut dividant diem à nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos.* Cujusmodi temporum distinctione, etiam tollitur inter homines negotiorum confusio.

Præter illuminationem nocturnam, temporumque mensuram, aliis etiam in rebus se virtus exerit Lunaris: idque & inanimis, & plantis, & mutis animantibus, & hominibus ipsis. Primi generis exemplum est, quod in plenilunio plurimum fit roris: unde & Alcman *lyricus, facit δρόσον αἴερος θυγατέρα τῆς Σελήνης, *rorem, filiam aeris & Lunæ.* Item ab Luna est æstus marinus: de quo curatè Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. lii. Quod verò æstus marinus unâ horâ tardius redeat quotidie, id hanc caussam habet: quòd dum Sol motu fertur diurno, qui horarum est xxiv. ipsa motu proprio, qui priori est contrarius, gradus conficiat xiii. eoque terram

* *apud Plutarchum sympos. lib. 3. quæst. ult.*

terram totam non circumeat, nisi horis xxv. Est enim diurnus Lunæ motus graduum XIII.3′, 54″: uti horarius 32′, 40″.

Par ratio in plantis, & fructibus. Eoque plurimum refert, quando seratur. Unde Plinius lib. XVIII. cap. XXXII. *Humidis locis interlunio serito, & circa interlunium quatriduo.* Item, quando arbores plantentur, vel succidantur, aut quando grana condantur. Unde idem: *Arborum radices plena Luna operito.* Atque, ut ibidem est, *omnia quæ caduntur, carpuntur, conduntur, innocentius, decrescente Luna, quam crescente, fiunt.* Plutarchus etiã Sympos. lib. III. quæst. ult. Τῶν ξύλων τὰ τεμνόμενα ταῖς πανσελήνοις ἀποβάλλουσιν οἱ τέκτονες, ὡς ἁπαλὰ καὶ μυδῶντα ταχέως διὰ ὑγρότητα· *ligna in plenilunio cæsa abjiciunt fabri, ut tenera, & facilè flaccescentia propter humorem.* Addit continuò: Τοὺς πυροὺς οἱ γεωργοῦντες σπεύδουσι φθίνοντος τοῦ μηνὸς ἐκ τῆς ἅλω συναίρειν, *coloni properant præcipiti & adulto mense triticum in area converrere.* Nempe ut siccius sic reddatur, ac trituræ aptius. Sanè, ut ibidem ait, grana, vigente Luna in aream illata, ob humiditatem ac mollitiem maximè in tritura rumpuntur. At olerum solum cepe crescit, Luna decrescente: quo iccirco abstinent sacerdotes Ægyptii: ut est apud Plutarchum lib. de Iside & Osiride.

Adhæc in mutis animantibus ejus vis comparet: eoque Plinius, loco ante memorato, *Ova Luna nova supponito.* Item: *Verres, juvencos, arietes, hædos, decrescente Luna castrato.* Augescunt etiam cancrorum, concharum, ostrearumque corpora, gliscente Luna. Manilius lib. II. Astronom.

> *Sic submersa fretis, concharum & carcere clausa,*
> *Ad Lunæ motum variant animalia corpus.*

De eodem Plinius lib. IX. cap. VII. & XXXI. item Agellius lib. XX. Noct. Att. cap. VIII. ubi hos Lucilii versus adducit:

> *Luna alit ostrea, & implet echinos, muribu' fibras,*
> *Et pecui addit.* ----

Ubi idem de ælurorum oculis legas, parque ratio in animantium medullis.

Denique & in homines se exerit Luna. Nam, cum orbe fulget dimidio, ad partum conducit, quia laxando humores dolorem patientibus mitiget. Quod Plutarchus * sic extulit: Λέγεται δὲ καὶ πρὸς εὐτοκίαν συνεργεῖν, ὅταν ἡ διχόμηνος, ἀνιεῖσα τῇ ὑγρότητι μαλακωτέρας παρέχουσα τὰς ὠδῖνας. Atque addit, hinc eam Λοχείαν, & Εἰλείθυιαν, nuncupari. Ibidem refert, qui in lumine Lunari somnum ceperint, eos, quando expergiscuntur ac surgunt, esse torpidos, ac quasi attonitos, quia ἡ ὑγρότης ὑπὸ τῆς Σελήνης διαχεομένη βαρύνει τὰ σώματα· *humor à Luna diffusus aggravat corpora.* Etiam commemorat, ut nutrices caveant, ne commissos sibi infantes ostendant Lunæ, quia sic corpuscula eorum πλήρη ὑγρότητος ὄντα, καθάπερ τὰ χλωρὰ τῶν ξύλων, σπᾶται καὶ διαστρέφεται. *humoris plena, viridium instar lignorum, convelluntur, & pervertuntur.*

* Sympos. lib. 3. quæst. 10.

Epi-

Epilepticis quoque, crescente Luna, pejus est. Unde & σεληνιακοὶ, ac *Lunatici*, dicuntur. Vett. gloss. *Lunaticus*, Σεληνιακός. Id fit, simulac crescere Luna incipit. Unde apud Matth. IV, 24. ubi Græcè est σεληνιαζομένους, interpres Arabs*, si Latinè exponamus, vertit, *ruentes in principiis lunationũ*, hoc est: mensium. Uti & cap. XVII, 15. ubi σεληνιάζεται, idem Arabs reddit, *vexatur valde in principiis lunationum*. Maximè verò plenilunio infestantur: unde in glossis Isidori, *Lunatica, quod fit plenilunio*. Nec obscura est ratio, quia tum plenius cerebrum est humoribus: unde & tunc idonei magis, qui à dæmone vexentur. Talis epilepticus ille, qui Matthæo XVII, 14. *lunaticus* dicitur: Lucæ autem IX, 39. *dæmoniacus* vocatur: uti Marci IX, 17, 25. *surdus*, & *mutus*. Hanc rem sic expressit Juvencus lib. III.

Nam cursus Lunæ natum mihi dæmonis arte
Torquet.

Pleniusque Rusticus Elpidius lib. V †.

Repserat in miserum rabies horrenda furoris
Dæmonis afflatu, propria qui peste nocivus
Allidit captas fœdo discrimine mentes,
Menstrua deciduos cum Luna recolligit ignes.

Alioqui & Lunaticos esse, minimè à dæmone obsessos, liquet ex Jul. Firmico lib. IV. Mathes. *Si Luna*, inquit, *male fuerit collocata, aut spasticos, aut caducos facit.*

Atque hæc ostendunt, Lunæ etiam nocendi vim inesse. Sed, ut Sulmonensis * ille ait,

Nil prodest, quod non lædere possit idem.

Quin ex isto potius nationes vim ejus divinam colligebant: ut quæ & sui cultoribus benefacere, & negligentes sui posset ulcisci. Tanto igitur magis metuebant ejus iram, ne offensa, aut elementis, aut satis, aut animantibus, aut familiæ, damnum daret. Cæterum amabant illam, proximoque post Solem cultu prosequebantur, (ut verbis utar Aristotelis lib. IV. de Generat. Animal. cap. ult.) διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον κοινωνίαν, καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ φωτός. γίνεται γὰρ ὥσπερ ἄλλος ἥλιος ἐλάττων. *propter Solis societatem, receptumque lucis: est enim quasi alter Sol minor.* Ac similiter Theophrastus libro de Ventis, ubi dicitur οἷον ἀσθενὴς ἥλιος, *velut Sol debilis.* Quæ satis apposite à philosophis dicuntur. Sive enim lumen spectet, tenebras discutit nocturnas: sed sic, ut nimio ne lumine impediat animantibus quietem ac somnum. Sive attendas calorem: hoc etiam & sata, & res alias, impertit; non tantopere quidem ac Sol, quomodo res æstu continuò exurerentur; tantum interea, ut nocturno res frigore suam non deperdant vim; sed sata, & animantia, salutari

* in editione Romana anni 1619.

† vers. 243.

* lib. 2. Trist.

lutari repleantur humore ad incrementum sui, & rerum novarum generationem.

CAPUT XX.

Deliquium Lunare cur καθαίρεσιν dixerint. Stulta priscorum opinio, carmine magico Lunam cœlo detrahi, ac tum eam despumando vim mirandam herbis indere. Eodem deliquio portendi scelera, & mortes: sed æris tinnitu succurri Lunæ. Quæ commenta evanuere paullatim, reperta vera eclipseon caussa. Solem etiam integrum à Luna obscurari: perperam tamen tradi, id in conceptu Romuli contigisse. Controversia vetus, luceatne Luna luce suâ, an aliena: prius Berosum, & Chaldæos putasse. Appulejo, Ennioque lux. An Thales correxerit sententiam Berosi, ut scriptum Keplero. Berosi opinionem everti eo, quòd similis semper situs sit macularum Lunarium. Pythagoreorum judicio, Lunam Solari lumine lucere. Cur, quæ vulgo Phœbi soror, ab aliis filia ejus dicatur. Quibus argumentis adstrui videatur, sic Lunam notha splendere luce, ut interim aliquam habeat propriam; sed exilem. Nullam tamen ei nativam tribui posse, si, terræ nostræ instar, montes habeat & valles: quæ Pythagoreorum fuit opinio: juxta quos & Luna à Terra, & Terra à Luna, Solari lumine perfundatur. Secundum Stoicos, Lunam esse præditam vita, sensu, intellectu.

PRæter ista diutissimè etiam suspensas tenuere hominum mentes deliquia cœlestia, *res in tota contemplatione naturæ maximè mira, & ostento similis*; ut Plinius ait lib. II. cap. X. Eorum aliud Solare, quod κατ' ἐξοχὴν ἔκλειψιν vocitabant: Lunare aliud, quod καθαίρεσιν dicere maluerunt. Cur verò Lunare sic nominarint, optimè exposuit vetus Apollonii interpres in lib. IV. Διαλαμβάνουσι δ' ἔνιοι τὴν τῆς Σελήνης ἔκλειψιν ὑπὸ φαρμακίδων γίνεσθαι. διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ καθαιρέσεις ἐκάλουν τὰς ἐκλείψεις. *Opinantur aliqui, deliquium Lunæ fieri à veneficis: ac propterea antiqui deliquia hæc dixere dejectiones sive depressiones.* Ubi eo respicit, quòd cùm hujus deliquii necdum cognita esset ratio, vulgo ita persuasum fuerit, magorum potestate lunam cœlo deduci: uti notum ex Virgilio *, Horatio †, Tibullo ‡, Nasone *, Seneca †, Lucano ‡, Juvenale *, Martiale †, Memesiano ‡, Claudiano *, aliis. Sic verò magicis detractam carminibus credebant eò adigi, ut despumaret in herbas; atque vires ita in eas effunderet, quo postea magi efficacius iis uterentur. Lucanus lib. VI.

> *Et patitur cantu tantos depressa labores,*
> *Donec suppositas propior despumet in herbas.*

Ac tangit quoque Appulejus lib. I. Met. Scelera etiam, & mortes, defectibus siderum indicari, opinio erat, Stesichori quoque, & Pindari, teste Plinio

* Ecl. 8.
† Epod. od 5.
‡ lib. I. el. 2. & 8.
* Met. 8 & 14. & epist. Hipsipyles.
† Medea, act 4
‡ lib. 6.
* sat. 6.
† lib. 12. ep. 57.
‡ Ecl. 4.
* lib. 2. in Rufinum.

Plinio lib. II. cap. XI. Atque addit, *eo pavore, ignarum caussæ Niciam, Atheniensium imperatorem, veritum classem educere, eorum opes adflixisse.* Quam rem plenius in vita ejus Plutarchus exponit. Hinc etiam, ne Luna carmina magica exaudiret, *crepitu dissono auxiliabantur*; ut ibidem ait Plinus. Atque idem Livius docet lib. XXVI *Campanorum imbellem multitudinem cum æris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte fieri solet, clamorem edidisse.* Ac similiter plerique omnes poetarum, quos antea adduximus. Verum eam de Lunæ laboribus opinionem refellit vetus, sed incertus poeta ‡, apud Turnebum Adversl. lib. XIX. cap. III. & poematis veterum à Pithæo editis. Ubi inter alia:

> *Dicam, cur fesso livescat circulus ore,*
> *Purpureumque jubar nivei cur tabeat oris.*
> *Non illam, ut populi credunt, nigrantibus antris*
> *Infernas ululans mulier prædura sub umbras*
> *Detrahit altivago è speculo.*

Et quæ porrò sequuntur: quæ apud Turnebum ipsum legi malo. Nempe nunc nulli non constat, caussam Lunaris deliquii esse ab terra inter Solem posita, Lunamque in alterutro nodorum constitutam; quorum unus, qui ad Boreum latus, Ptolomæo dicitur ἀναβιβάζων *; alter Meridionalis, eidem καταβιβάζων †: vulgo ille vocatur *caput*, hic *cauda Draconis*, ob similem intersectionis figuram. Quo autem Sol terræ propior est, eo majorem terra umbram projicit. Quod si amplius, quàm XV. grad. 12′ ab sit Luna à nodis memoratis, lumen ejus non poterit ab umbra terræ impediri.

Præterea videbant, Lunæ interjectu Solem obscurari; quandoque etiam totum: ut variis adstruitur testibus apud Plinium lib. II. cap. XII. ac ab Albategnio etiam, & Vitellione, comprobatur. Herodotus itidem lib. II. memorat eclipsin tantam, ut desubito dies in noctem verteretur. Quod etiam contigisse in Romuli conceptu, Dionysius prodidit lib. II. Ac meminit quoque deliquii illius Plutarchus *; qui, ex sententia Tarrutii Mathematici, à Terentio Varrone rogati, ut Romuli, & Urbis genesin, juxta Astrologiam ἀποτελεσματικὴν † perscriberet, conceptum Romuli, atque eclipsin eam, incidisse ajebat in diem XXIII mensis, quem *Choiac* Ægyptii dixere: ac Nicolaus Mullerius ‡ referebat in annum Periodi Julianæ 3942. Jun. XXIV. Buntingus autem ad ann. mundi 3199. sive periodi Jul. 3944. Maji V. Sed jam Mathematicorum aliis deprehensum, non fuisse ullam eo tempore eclipsin Romæ: nedum grandem adeo, ac ait Dionysius. Quare fefellit, falsusque Tarrutius. Verum, utcunque ille deceptus, alias ejusmodi apud alios legas. Inter cæteros, in vita Ludovici Pii anno Christi IↃ CCC LX. V. Maji: item an. IↃ CCC LXXVIII. Octob. XXIX. quando tanta erat eclipsis, ut omnes apparuerint stellæ. Atque hæc de

fideris

‡ *Varronis Atacini, ut Petro Danieli visum: juxta alios Fulgentii, cujus nomen ex conjectura præmissum in epigrammatis veterum editionis Pithæanæ.*

* *adscendens.*

† *descendens.*

* *in Romulo.*

† *judiciariam*

‡ *in Examine Temporum, quod Tabulis Frisicis additur*

sideris utriusque deliquiis; quæ cum naturales nescirentur caussæ, mira homines superstitione impleverunt.

His igitur caussis ignotis, communis quoque erat opinio, suis Lunam ignibus lucere: quod sine dubio majus ei decus conciliavit. Sed postea de isto gravis est scrupulus injectus: idque partim ex illis, quæ de varia Lunæ φάσει ‡ superius adduximus, partim istis, quæ proximè de cœlestibus attulimus deliquiis. Itaque tum controversia fuit exorta, quæ diu ingenia torsit humana; utrum (Arnobii * verba sunt) *alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus Luna.* Quarum opinionum utramque etiam complexus est Lucretius in quinto:

> *Lunaq; sive notho fertur loca lumine lustrans,*
> *Sive suam proprio jactat de corpore lucem.*

‡ *apparitione sive conspectu*

* *lib. 2. adversus gentes.*

De propriis ignibus statuit Anaximander, & Xenophanes; & multò post eos Berosus Babylonius: uti de Anaximandro, & Beroso, testis est Plutarchus in primo de placitis philophorum cap. XXVIII. & XXIX. de tribus autem istis, Stobæus in Eclogis Physicis †. Sed & de Beroso idem prodidit Cleomedes in secundo; fusiusque Vitruvius lib. IX cap. IV. quem operæ est adire. Summa eò redit: Globum Lunæ dimidia sui parte igneum esse; ex que ejus conversione fieri, ut varia adeò sit Lunæ φάσις ‡. Hinc Lucretius ibidem:

† *pag. 59.*

‡ *apparitio.*

> *Est etiam quoque uti proprio cum lumine possit*
> *Volvier, & varias splendoris sumere formas.*

Et post alqua:

> *Versariq; potest, globus ut si * forte pilai*
> *Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;*
> *Versandoque globum variantes edere formas.*
> *Denique eam partem, quæcunque est ignibus aucta,*
> *Ad speciem vertit nobis oculosque patentes.*
> *Inde minutatim retro contorquet, & aufert*
> *Dimidiam partem glomeraminis atque pilai:*
> *Ut Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,*
> *Astrologorum artes contra convincere tendit.*

* *al. sit: quod malebat tanus Dusa fil. in Catullum notis. Sed nihil mutandũ, quia, ut si, valet, haud aliter ac si sit.*

Ubi propter Berosum Babylonium Babyloniis hanc tribuit opinionem. Atque idem facit Appulejus de Deo Socratis: qui utramque opinionem his memorat verbis: *Seu corniculata, seu dividua, seu pertumida, seu plena sit; varia ignium face, quanto longius facessat à Sole, tanto longius collustrata, pari incremento itineris & luminis, mensem suis auctibus, ac paribus dispendiis, extimans; seu illa proprio ‡ perpeti candore, ut Chaldæi * arbitrantur, parte luminis compos, parte altera cassa fulgoris, pro circumversione oris discoloris, multi-*

‡ *perperam vulgati seu pro &, quod & sanè nihil apertius.*

* *Babylonios cape: non Chaldæos, quatenus Babyloniis opponuntur; ut à Lucretio factum versibus proximè adlatis.*

multivaga, pollens, speciem sui variat: seu tota, proprii candoris expers, alienæ lucis indiga, denso corpore; seu levi, ceu quodam speculo radiis Solis obstiti, & adversi, usurpat, & ut verbis utar Lucretii,

---- notham jactat de corpore lucem.

Apposui locum, prout censeo legi oportere. Ac quod pro *obstitit*, literula una recisa, *obstiti* reposui, in eo certissimam Scaligeri * sum emendationem secutus. Sed non assentio, quod idem interpretetur *obliqui*: Solemque sic dici arbitretur, quia obliquo feratur circulo signiferi. Potius, si *obstitus* hic valet *obliquus*, eò Appulejus respexerit, quòd Luna, à Sole recedens, obliquo ejus lumine percussa, magis & magis luceat nobis; usque dum ex adverso constituta, orbem totum complerit. Non potuerit sic, ubi de caussa agitur luminis Lunaris, melius recurri, quam ad Solem tum obliquum, tum adversum. Sed puto, pro *obliquo* potius dici *obstipũ*: ut in illo Lucret. lib. IV.

* in Ætnam.

Omnia mendosè fieri, atque obstipa, necesse est.

Quamquam & hic Festus *obstita* legisse videatur: sed invitis optimis membranis nostris; ac vetustis quoque editionibus, in his Veronensi †: ubi semper est *obstipa*: quod idem ac *curva*, & κτ̀ μεταφορὰν, *vitiosa*. At *obstitum* est, quod obstat, sive obsistit; hoc est, quod opponitur, atque ex adverso est. Itaque *obstitum*, & *adversum*, junxerit Appulejus, ut posterius sit prioris, vocis minus obviæ, ἐξηγητικόν. Ac censeo Appulejo, cum hoc scriberet, ob oculos fuisse locum Ennij; qui nunc quidem corruptè sic legitur ex schedis Festi, quæ Pomponij Læti fuerunt:

† an. 1486.

Amplius ex augure obstipulumve solis.

Unde Paullus Merula * faciebat:

* in Enn. lib. 7. Ann.

Amplius exaugere obstipo lumine solis.

Ac ad Regulum referebat, Solari lumine à Karthaginensibus excruciatum. Sed enim censeo potius, Ennium esse locutum de Luna capiente lumen ex sole, præsertim adverso. Eoque veram esse lectionem:

Amplius exaugere obstito lumine Solis.

Etiam hæc firmantur originatione, quòd Cincius ‡ νυμφολήπτους dici *obstitos* putarit, quia obstiterint Deo, viderintque quod conspicere sit nefas. Imò & Cloatio, ac Ælio Stiloni * *obstita loca*, de cœlo tacta. Ut apud Tullium in II. de Legg. *Iidemque fulgura, & obstita curanto.* Ubi *locus obstitus* idem ac *bidental*, quia bidente expiaretur. Hæc pluribus sum persecutus propter eos, qui pro *obstitum* ubique *obstipum* legere jubent; nec vel Appulejum, vel Ennium, satis ceperunt. Redeo nunc ad Berosum; qui Lunam, ut dixi, putabat nativo igne lucere; sed quia dimidia solum ignea sit, circumvolutione sui variè comparere. Hanc ejus sententiam ait Keplerus, Παραλειπομένων in Vitellionem cap. VI. à Thalete Milesio redditam esse melio-

‡ apud Festum in Obstitus.

* Ibid.

meliorem: ut qui viderit, eam nullâ sui parte lucere ex se ipsa; sed semper sui dimidio, vel ultra, illustrari à Sole. Quod nisi meliùs interpreteris, quàm dictum à Keplero videtur, temporum rationi planè repugnat. Nam quomodo Thales correxerit opinionem Berosi, cum hic illo ducentis ampliùs annis fuerit posterior? Thales enim, ut in Chronicis retulit Appollodorus, & exinde Diogenes, expeditioni interfuit Crœsi adversus Cyrum: atque anno primò Olympiadis XXXIV, annos jam natus XCV, vitâ excessit. Berosus verò desito jam Persarum regno, quod annis duârat CCXXX, claruit in Syria, temporibus iis, quibus Syro-Macedonum imperium tenuit Seleuci Nicanoris filius, ac nepos: uti locuples testis Tatianus, atque exinde Eusebius in X Præparat. Evangelicæ*. At recta interea est Thaletis sententia; cùm non eædem semper luceant partes Lunæ: ut maculæ lunares ostendunt, quæ eundem semper situm obtinent, ac successivè illuminantur à Sole. Ut hinc satis evertatur illa globi Lunaris circumvolutio. Quemadmodum & in altero aberratum à Beroso, quòd nativâ eam luce crederet lucere. Planè enim aut nullâ, aut perexiguâ est luce prædita: ut vel omne, vel propè omne lumen à Sole mutuetur, ac deinde reflectat in terras. Quæ sententia fuit Pythagoreorum, & Stoicorum; ut ex Diogene Laertio constat. De Thalete similiter Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXVII, & ex eo Eusebius de Præparat. Evangel. lib. XV, cap. XXIX. Cicero in Somnio Scipionis: *Ex quibus erat ea minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat alienâ.* Catullus Carm. XXXV:

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Seneca Medea, Choro act. I:

Cùm Phœbe solitum, lumine non suo
Orbem circuitis cornibus alligat.

Ac propterea Æschylus, & Euripides, Lunam Solis filiam dixerunt: cujus rei & Theo meminit, commentariis in Aratum. Atque eò respexit Joannes Geometra hymno in B. Virginem II:

Χαῖρε παναιγλήεντος ἀφ᾽ υἱέος οἷα Σελήνη
Πατρὸς ἀπ᾽ ἠελίου, φέγγος ἐφελκομένη.
Salve, quæ illustri à nato, ceu Luna parente
A Phœbo, lumen suscipis æthereum.

Prout reddidit Fred. Morellus; qui primus Græcè excudit scriptorem hunc satis recentem; utcunque ex vetustissimo codice Græco bibliothecæ regiæ Mediceæ erutus dicatur ab editore‡.

Hæc verò de alieno Lunæ lumine opinio eo adstrui videtur, quòd si ea pro-

* pag. 289, edit. Rob. Steph.

‡ dedicatione ad Gregorium XIV. Pont. M. in edit. Morelli prima, quæ anno prodiit 1591.

proprium, vel multum proprii luminis haberet; non terrâ interpositâ ob privationem solaris luminis tenebresceret, sed clariùs reluceret, uti stellæ noctu magis splendent. Nunc contrà fit, ut pars ea, quæ terræ umbrâ tegitur, minus, quàm antè, cernatur.

Neque id solùm colligunt ex Lunari deliquio, sed etiam Solari; quia totam tum Lunæ faciem conspiciamus. Imò extra etiam deliquium, quoniam in Luna & corniculatâ, & dimidiâ, & quacunque φάσει*, totam Lunaris rotunditatis faciem cernere sit. Quare sic potiùs statuendum videtur, habere quidem Lunam aliquid lucis nativæ ac propriæ; sed debile illud, & vix nostros ad visus pertingens. Ita etiam Theo in IV Ptolemæi, & Cleomedes lib. II Cyclicæ Theoriæ.

** apparitione sive conspectu*

Sed in contraria est sententia Vitellio; qui uti à Beroso longissimè abit, ita nec illud Cleomedi, ac Theoni, largitur, quòd dicebamus de minuta luce; unde fit sanguineum illud, quod in defectu Lunæ cernitur. Hanc luculam qui negant, arbitrantur, lumen id, quod in eclipsi utraque, vel aliàs in parte tenebricosiore, conspicimus, aliquid habere luminis sive à sideribus, quæ circumstant Solem; sive à radiis Solis in aëre refractis, inque medium umbræ pertingentibus. Atque in hanc sententiam pedibus eunt omnes illi, qui cum Thalete ajunt, Lunam esse γεώδη, *natura terrea*: cum Pythagora, κατοπτροειδὲς σῶμα, *speculi naturam referens corpus*: quod de utroque illorum in Physicis Stobæi eclogis ‡ legas. Horum igitur judicio, densum & opacum Lunæ corpus ejusdem est naturæ ac terra nostra: lux verò ejus provenit à terra magnam vim luminis à Sole accepti sursum vibrante. Ut secundùm eos terra lumen hoc mutuetur à Sole: nec luna à sole duntaxat lumen accipiat; sed terra etiam Solari lumine perfusa in lunam hoc refundat; eoque mutuò se illustrent luna, & tellus. Cujus rei argumentum capiunt ex splendidissimo lumine, quod in altissimis montibus constituti, è terræ & aquæ globo sursum refundi conspexerunt.

‡ pag. 19.

Atque hæc, pro argumento quidem, quod nunc sub manibus habemus, abunde docent multiplicem Lunæ utilitatem, naturamque stupendam; quam neque, post tot secula exacta, satis nunc capimus; ut ostendunt ea, quæ hodieque sub ancipiti hærent, etiam inter Mathematicorum eximios. Quare minùs mirandum, si, post divinos Soli honores attributos, etiam in consortium eorum Lunam reciperent. Non diffitendum quidem, magnis fuisse tenebris obseptos, qui pro Dea haberent globum lucentem, intellectus, imò sensus, atque adeò etiam vitæ expertem. Sed enim tam mirabiles effectus nulli putabant rei rationis experti convenire. Quid mirum de vulgo, quando & princeps Stoicorum idem sensit? Id postea planius fiet: nunc contentus ero illis Stobæi in Eclogis physicis*: Ζήνων τὴν σελήνην ἔφησεν ἄστρον

** pag. 19. edit. Plantin.*

νοερὸν

νοερὸν ϗ φρόνιμον, πυρινὸν δὲ πυρὸς τεχνικοῦ· *Zeno Lunam ajebat ſidus eſſe intelligens, ac prudens, igneum ex igne artificioſo.*

CAPUT XXI.

Primordia religionis gentilis in Oriente: ubi duo naturæ principia conſiderabant. Poſterius fuiſſe paſſivum, quo Luna præcipuè refertur. Hoc Uraniæ *ſive* Cœleſtis *nomine notari: & ut cultus ejus paullatim ſit propagatus. Phœnicibus, ac Syris, dici* Aſtarten: *& cur inſigne ejus caput fuerit bubulum. Aſtarten à veterum multis Venerem ſtatui: nec eo tamen Veneris ſive Luciferi ſidus, ſed Lunam intelligi: uti de Syro hoc numine Syrus Lucianus optimus eſt teſtis. Quod ab eo Floridus Sabinus receſſit; id temere factum eſſe, oſtenditur ex Plutarcho, Appiano, Horatio, aliis. Cur aliqui Melchiſedechum Herculis, & Aſtartes filium, dixerint. Hebræis Aſtarten eſſe* Aſtaroth. *Unde ea dicta.* Baltis *ſive* Beltis *eadem ac* Aſtarte, *& unde hoc nominis.* Dione *quæ ſit, vel Jeremiæ* regina cœli. *Quæ* Salambo, *& origo vocabuli.*

NUnc videamus, ut pro variis gentibus varia fuerint nomina, quæ ad unum Lunæ numen reducerentur: in Oriente imprimis; unde omnis gentium religio, ut diximus, deducta. Hîc priusquam ſic excreviſſet ἡ πολυθεότης*, nunc duo coluere numina, quæ in oculos incurrerent, Solem, Lunamque: nunc unum quidem numen, vim Naturæ occultam; ſed in quo tamen diſtinctè conſiderarent principium agendi, & patiendi: ut ſic quoque ad duos deveniretur Deos. Imò agendi quidem principio, tum naturam universè, quatenus activa eſt, tum ſpeciatim naturam cœli, ac ſpecialiùs Solem, complectebantur: quæ tria *Beli* ſive domini, & *Molochi* ſive regis nomine vocitabant. Sub patiendi autem principio comprehendebant Naturam, quatenus principium eſt paſſivum, inque ea Lunam, ac præterea aëra ſive Junonem: quæ, ſic ſociata, *Baaltidem*, ſive *Beltim*, hoc eſt, dominam; item *Reginam cœli*, nominabant. Cœli domino tribuerunt calorem nativum, tanquam viro: cœli reginæ adſcripſere humorem, tanquam feminæ: nimirum quia duobus illis rerum conſtaret generatio.

* *Deorum multitudo.*

Ab loco, & vi cœleſti, Orientales, uti & Afri, nomen huic numini dedere Οὐρανίας, ſive *Cœleſtis*; non quaſi Græcâ, aut Romanâ voce uſi ſint Aſiæ, vel Libyæ gentes: ſed quia Latio, & Grajo ſermone ſic appellatio illa redderetur. Itaque & nomen *Cœleſtis* Deæ legas in veteri nummo Juliæ Soemiæ: quæ mater erat Heliogabali, natione Syra; ut mirum non ſit, ſi numen hoc ab ea fuerit cultum. Primi verò omnium hanc venerati ſunt Aſſyrii: ab his accepere Phœnices, & Cyprii; ab illis Græci, & Afri. De

Afris

Afris postea dicam. De cæteris ita Pausanias in Atticis: Πλησίον δὲ, ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης Οὐρανίας. πρώτοις δὲ ἀνθρώπων Ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν· μετὰ δὲ Ἀσσυρίους, Κυπρίων Παφίοις, καὶ Φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσιν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ. Παρὰ δὲ Φοινίκων, Κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν. Ἀθηναίοις δὲ κατεστήσατο Αἰγεύς, αὑτῷ τε οὐκ εἶναι παῖδας νομίζων (οὐ γάρ πω τότε ἦσαν) καὶ ταῖς ἀδελφαῖς γενέσθαι τὴν συμφορὰν ἐκ μηνίματος τῆς Οὐρανίας. τὸ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἔτι ἄγαλμα, λίθου Παρίου, καὶ ἔργον Φειδίου, δῆμος δέ ἐστιν Ἀθηναίοις Ἀθμονέων. οἳ Πορφυρίωνα ἔτι πρότερον Ἀκταίου βασιλεύσαντα τῆς Οὐρανίας φασὶ τὸ παρὰ σφίσιν ἱερὸν ἱδρύσασθαι. *Non longè abest Cœlestis Veneris delubrum: quam primi omnium Assyrii coluere: à quibus Paphii in Cypro acceptum sacrorum ritum, cum Phœnicibus, qui in Palæstina Ascalonem urbem incolunt; Phœnices cum Cytheriis communicarunt. Athenis verò eam religionem induxit Ægeus, cum Veneris ira, & sibi prolem non obtigisse, & sororibus calamitatem immissam, putaret. Quod ætate nostra extat deæ signum ex Pario lapide, Phidiæ opus fuit. Sed Athmonensium apud Athenienses populus est: qui multò ante Actæum regnasse Porphyriona refert; ab eoque, quod apud ipsos est, Cœlestis Veneris templum dedicatum.*

Ut omnis hæc superstitio liqueat magis; distinctè agam, primùm de gentibus Orientis, quæ Uraniam sive Lunam coluerint: hinc de Ægyptiis, & Afris, dicam: tum de Græcis, & Romanis: postremò de Celtis, & Scythis, paucula adjungam.

In Oriente initium faciam à Phœnicibus, ac Syris: quibus Luna dicta est *Astarte*. Hujus etiam rei antiquissimo ex scriptore Sanchuniathone indicia habemus apud Eusebium in primo Evangelicæ Præparationis. Ubi Astarte Cœli filia vocatur: quod sine dubio nulli meliùs convenit, quàm Lunæ. Atque ibidem legas: Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου. *Astarte capiti suo, tanquam regni insigne, tauri caput imposuit.* At Lunæ nota est caput bubulum, ut ejus cornibus Luna curvata in cornua repræsentetur: sicut apud Ægyptios Isis cornibus noscebatur; per quam itidem Luna intelligitur. De hac Herodotus in Euterpe: Ισιος ἄγαλμα, ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Isidis simulacrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, sicut Græci describunt Io.* Sed de Iside pluribus suo loco dicemus. De Astarte autem sic ibidem ex Sanchuniathone Philo Byblius, ex Philone Eusebius: Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. *Astarten verò Phœnices Venerem esse prædicant.* Est & in glossis optimis MSSis, quas ineditas habeo: Ἀστάρτη, Ἀφροδίτη. Procopius itidem Gazæus in lib. I. Reg. cap. VII, cùm dixisset, ubi LXX habent, τὰ ἄλση Ἀσταρὼθ *lucos Astaroth*, Aquilam vertere, τῆς Ἀστάρτης ἀγάλματα. *Astartæ statuas*: subjungit, Οὕτω δὲ καλοῦσι τὴν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ἀστέρος παρονομάσαντες. *Sic verò vocant Venerem, à sidere ei nomine dato.* Ac similiter inter-

interpretatur, cùm alibi *, tum in III Reg. cap. XVI; ubi addit, à Sidoniis cultam, lucosque ei plantatos. Hæc optimè conveniunt Græcorum, & Latinorum Dianæ, *silvarum potenti*; ut vocat Horatius in carm. Seculari. Quare hinc etiam Astarten esse Dianam sive Lunam, elucet. Huic enim luci erant sacri; ut postea commonstrabitur. Etiam est apud Suidam: Ἀστάρτη ἡ παρ᾽ Ἕλλησιν Ἀφροδίτη λεγομένη· *Astarte, quæ Græcis dicitur Venus.* Addit deinde, Αὐτῆς γὰρ εἶναι τὸν ἑωσφόρον μυθολογοῦσιν· *Luciferum enim esse Veneris sidus, ajunt fabularum interpretes.* Et Procopius similiter in I Reg. cap. VII: item Michaël Glycas in secundâ Annalium parte. Sed Græcis quidem Venus est Lucifer, sive Hesperus: Orienti autem Venus potius est Luna; ut & Astarte eadem sit ac Luna. De quo cui in Syro hoc numine potius habeamus fidem, quàm Syro doctissimo, Samosatensi dico Luciano? Ejus hæc sunt verba libro de Dea Syria: Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱρὸν ἐν Φοινίκῃ μέγα· τὸ Σιδώνιοι ἔχουσι· ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, Ἀστάρτης ἐστί· Ἀστάρτην δ᾽ ἐγὼ δοκέω Σεληναίην ἔμμεναι. *Est autem & aliud templum in Phœnicia: quod Sidonii habent. atque, ut ipsi dicunt, est Astartes. Astarten autem ego puto Lunam esse.* Franciscus tamen Floridus lib. II Subcisivarum Lect. cap. VII, errare censet Lucianum, usque adeo ut (verbis ejus utar) *Deorum hominumque contemtor omnibus ipse se contemnendum exhibeat.* Ante omnia ait Floridus non Lunæ, sed Veneri, convenire illa Plauti Mercatore †:

Diva Astarte, hominum Deorumque vis, vita, salus: rursus eadē quæ est
Pernicies, mors, interitus, mare, tellus, cœlum, sidera,
Jovis quæcunque templa colimus, ejus ducuntur nutu, illi obtemperant.

Pluraque in hanc mentem. Sed profectò, Camerario, & aliis, jamdiu monitum, scenam illam, & sequentem, non Plauti esse, sed suppositicias. Atque ut aliter esset, non ex Latinis, sed Oriente, de Orientis numinibus judicandum. Orienti autem & Venus, & Juno, est sidus illud, quod in humorem omnem imperium exercet: id verò esse Lunam, satis ex iis cognoscere fuit, quæ fuse adeò de vi & efficacia Lunæ superiùs dicebamus. Ut facile sit conciliare sententias adeò dispares de Dea Hieropolitana, quas complexus est Plutarchus in M. Crasso: Γίνεται δὲ πρῶτον αὐτῷ σημεῖον ἀπὸ τῆς θεοῦ ταύτης, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὰς καὶ σπέρματα πᾶσιν ἐξ ὑγρῶν παρασχοῦσαν αἰτίαν καὶ φύσιν νομίζουσι· *Primùm verò omen ei offertur ab hac Dea, quam Venerem aliqui, Junonem alii, alii autem deam initia & semina omnibus ex humido præbentem existimant.* Quæ & Appianus habet libro de bellis Parthicis *; idque, more suo, verbis planè iisdem: ut propter hæc, & tam multa hujusmodi, exscriptor potius, quàm scriptor videatur; iisque calculum adjiciam lubens, qui alienorum esse laborum fucum arbitrantur. Quod si Dea illa, ut Plutarchus indicio est, humidis & generationi

* in lib. 4 Reg. cap. 23.

† Act. 4. sc. 5.

* pag. 173. edit. Henr. Steph.

rationi præest; sanè optimè illi conveniant Horatii ista in Carmine seculari, quod in Apollinem & Dianam, hoc est, Solem, Lunamque, conscripsit:

> *Rite maturos aperire partus*
> *Lenis Ilithya, tuere matres;*
> *Sive tu Lucina probas vocari,*
> *Seu Genitalis.*

Ubi videmus, ut ad Dianam sive Lunam referatur, tū Ilithya, partus præses; tum Juno Lucina, quā parturientes invocant; tum etiam Genitalis Dea, sive generationis antistita; quæ ipsissima est Venus. Et profectò Junonem Orienti etiam nō aliam esse, quàm Lucinam; arguit hoc Psyches apud Appulejum in VI Met. ubi sic, inter alia, Deam hanc compellat: *Magni Jovis germana, & conjuga; sive tu Sami, sive celsæ Carthaginis beatas sedes frequentas; quam cunctus Oriens Zygiam veneratur; & omnis Occidens Lucinam appellat: sis meis extremis casibus Juno Sospita: soles prægnantibus ultro subvenire.* Zygia autem videtur *Juno pronuba.* Hesychius simpliciter, Ζυγία, ἡ Ἥρα*.

* *Zygia, Iuno.*

Astartes, præter eos, quos diximus, meminit M. Tullius in III de Natura Deorum. Verba mox occasione Beltidis adducam. Ex Græcis item Artemidorus lib. I Oneirocrit. cap. IX: Ἰχθύας πάντες ἐσθίουσι, πλὴν Σύρων τινῶν τῶν τὴν Ἀστάρτην σεβομένων· *Pisces edunt omnes, præter illos Syrorum, qui Astarten colunt* Celebrat pariter Achilles Tatius in ipso ingressu operis de amoribus Clitophontis, & Leucippes: ubi Astarten Sidoniorum numen facit. E Judæis similiter Josephus lib. I contra Apionem: è nostris, Tertullianus in Apolog. cap. XXIV. Verba ejus, occasione Dysaris Arabici, & Belini Norici, apposuimus antea. Item Epiphanius hæresi XXXV, sive aliis LV: ubi legas, quosdam Melchisedeci patrem statuere Heraclam, matrem autem Astarten, sive Asteriam. Puto eos, qui hoc commenti fuerunt, illud voluisse, Melchisedeco patrem fuisse Solem, matrem Lunam, vel Terram. Nam ὁ Ἡρακλῆς, Sol; ἡ Ἀστάρτη Luna, aut Tellus. Horum omnes filii sumus, viri summates, infimates, medioximi. Vitalis enim calor nobis est à Sole, cœloque: materies autem à terræ & aquæ globo: in quem Lunæ, maximeque in humorem, imperium est. Quod igitur omnium est hominum commune, hoc particulatim tribuerunt Melchisedeco; neutiquam id facturi, nisi parentes ejus nescirentur. Prætetea Astarten nominant Augustinus in librum Judicum, & Joannes Xiphilinus† sermone εἰς τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν: quam ex bibliotheca Bavarica primus edidit Gretserus‡.

† *pag. 351.*
‡ *Tom. 2. de Cruce Christi.*

Hebræis Ἀστάρτη est *Astaroth*: ut II sive IV Reg. XXIII, 13. Ubi Salomo ædem dicitur ædificâsse Astaroth, Sidoniorum idolo: LXX habent Ἀστάρτη. Ac similiter I sive III Reg. XXXI, 10, templum Astaroth vocatur à LXX Ἀσταρτεῖον: quod

quod Schol. exponunt, ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης. Sed Jud. x, 6, etiam LXX habent Ἀσταρὼθ, uti & Latina vulgata.

Ait Suidas, Ἀστάρτην habere ἀπὸ τῆ ἄστρυ ἐπωνυμίαν *. Quod non ita capiendum, quasi vox sit originis Græcæ: sed quia & in Orientis linguis simili, vel non multùm absimili ratione, sidus nuncupetur: unde & posterior pars Persicæ vocis *Zoroaster*, vel *Zoroastris*. Siquidem id Græcè signat ἀστροθύτην, ut Laërtio teste, prodidit Dinon in Historiarum quinctodecimo. Eoque ab Oriente etiam potiùs esse censeo ἀστὴρ, unde ἄστρον, quàm vel ab ἄυω, *splendeo*; vel quia in cœlo ἐστήρικται †. Neque tamen nescio R. David Kimchi nomen *Astartes*, sive potiùs *Astaroth*, ex eo arcessere, quod figurâ ovis coleretur: eamque etiam opinionem sequi Marinum Brixianum. Hoc, credo, ex eo collegerunt, quòd Hebræis עַשְׁתָּרוֹת, *Astaroth*, τὰ μῆλα sive *greges* significet. Faciliùs huic etymo crederem, si, de hujusmodi figura Astartes, veterum aliquem laudarent auctorem. Nunc cum altum de eo apud illos silentium sit: non paullo sit verisimilius, eam vel totam piscis, vel partim hominis, partim piscis figuram habuisse: quemadmodum postea in symbolica dicetur gentium Theologia. Et hæc de Astarte, quatenus est Luna. Nam ut est Europa, Agenoris filia, diximus de ea lib. I, cap. XXII.

* *ab astro appellationem.*

† *figatur, stabilemque habeat sedem.*

Etiam Phœnicum Baaltis, sive Beltis, eadem est ac Dione, sive Venus, vel Luna. Vel, si diversa est, fuerit Lucifer. Diversas facere videtur Sanchuniathon, sive ex eo Philo Byblius apud Eusebium in primo de præparatione Evangelica. Ubi memoratur, Astarten, & Baaltiden, esse sorores; ac illam esse Venerem, hanc Dionen. Utraque ibidem dicitur nupsisse Saturno; sed Astarte quidem, præter septem Titanidas sive Dianas, etiam mares peperisse narratur, Cupidinem Amoremque: ex Dione autem prognatæ solæ perhibentur puellæ. Verùm aliter de isto Græci, ac Romani. Quippe Orpheo in Argonauticis dicitur Διωναία Ἀφροδίτη *: & Maronis est III Æn. *Sacra Dionææ matri.* Ubi Venerem intelligi, convenit: quam à matre Dione sic dici, ait Servius. Ac similiter in illud IX Ecl.

* *Venus Dionæa.*

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum:

Longè, inquit, *repetitum est a matre Veneris Dione.* At longè repetitum non sit, si Dione est Venus: inde autem Cæsar dicatur *Dionæus*, quia genus duceret ab Ænea, Anchisæ ac Veneris filio. Et profectò pro hac sententia est, quòd nulli meliùs conveniat nomen *Baaltis*, quàm Junoni sive Lunæ. Nam ut Jupiter, hoc est, Sol cum æthere, est *Baal*; ita *Baaltis* Juno, hoc est, Luna cum aëre. Sic enim ex Sanchoniathone Philo Byblius: Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος Βύβλον τὴν πόλιν θεᾷ Βααλτίδι, τῇ καὶ Διώνῃ δίδωσι· *Ac deinde Saturnus Byblum urbem Baaltidi, quæ etiam Dione dicta, dono dedit.* Ac similiter *Beltis* nominata. Nempe ut Saturnus, sive Jupiter, sive Apollo, בֵּל, unde Βῆλος: sic

Rhea, sive Juno, sive Diana, בלה, unde Βῆλτις. Sic vocavit Megasthenes, & exinde Abydenus in rebus Assyriacis, velut minutæ ejus reliquiæ ostendunt. *Baaltu* igitur, sive *Beltu*, vocitata, quasi *dominam* dixeris: quomodo & *reginam cœli*, sive B. Hieronymi interpretationem sequimur, appellat propheta Jeremias cap. VII, 18, & cap. XLIV, 17, 18, 19, 25. Eo autem impensiùs hæc placet opinio, quia Hebraicè sit מַלְכָּה, *Malchah*: quod muliebre. Scio, & Solem Hebræis eodem genere nuncupari שמש, *Semes*. Unde & R. David Kimchi, imò & Chaldæus Paraphrastes, intelligere hic malunt Molochum, hoc est, Saturnum, sive Jovem, hoc est, Solem ipsum. Sed mihi sententia hæc eo minùs probatur, quia propheta loquatur de gentium idololatria: his autem, in ipso Oriente, Sol non Dea, sed Deus haberetur: ut dubium non sit, quin Sidoniis Baal, & Astaroth, distincta fuerint numina; atque illo Solem, hoc Lunam, denotarint.

Habuit Astarte, sive Beltis, & aliud nomen apud Syros. Nam Astarte non alia est à Græcorum Venere Adonidem amante. Quod & Cicero indicat lib. III de Natura Deorum: *Quarta Venus Syria Tyroque concepta, quæ Astarte vocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est.* At ea ob planctum quo in sacris ejus mors Adonidos deplorabatur, temporibus Alexandri M. vel deinceps, etiam *Salambo* dicta est à Syris, & Babyloniis. Ælius Lampridius in vita Antonini Heliogabali: *Salambonem etiam omni planctu & jactatione Syriaci cultus exhibuit.* Hesychius: Σαλαμβὼ, ἡ Ἀφροδίτη, παρὰ Βαβυλωνίοις. SALAMBO, *Venus, Babyloniis.* Quod iisdem est verbis apud Phavorinum. Non tamen Syra hæc appellatio, vel Babylonia; sed à Syromacedonibus imposita: cùm σαλάμβη, & Σαλαμβὼ ejusdem sint originis; nempe à σάλος, quemadmodum docet Etymologicum magnum, sive vetus auctor, quem etymologus exscripsit: Σαλάμβας τὰς θυρίδας, τὰς ἀεὶ ἐν σάλῳ οὔσας. Καὶ Σαλαμβὼ, ἡ δαίμων, διὰ τὸ ἀεὶ περιφέρεσθαι, καὶ ἐν σάλῳ εἶναι, καὶ ὅτι περιέρχεται θρηνοῦσα τὸν Ἄδωνιν. Καὶ σαλαΐζειν Ἀνακρέων ἐπὶ τοῦ θρηνεῖν. σαλεύει γὰρ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν ἡ τοιαύτη ὀδύνη τοῦ θρήνου. *SALAMBAS dicunt fenestras, quia sint in perpetuo motu, (qui Græcis SALOS) Et SALAMBO, Dea, quia cogitationes semper huc illuc circumagat, & curarum æstu (qui SALOS dicitur,) fluctuet, & cum lamentis circumeat Adonidem. Ut & SALAIZEN Anacreon dixit pro lamentari. Agitat enim ac perturbat mentem talis in luctu ac planctu dolor.*

Etiam Dea Syria, sive Juno Assyria, quæ Hierapoli erat, ad Lunam refertur: uti & Atergatis sive Derceto, φυσικῶς * considerata. Sed utraque Dea uno nomine, & Lunæ, & Terræ numen complectebatur. Qua de re dicam pluribus, ubi deventum erit ad Terræ cultum.

* *quatenus ad rerum naturam pertinet.*

CAPUT

CAPUT XXII.

Uraniam Venerem Assyriis, ac Babyloniis, vocatam Μύλιττα, *ac unde ea appellatio esse videatur.* Succoth Benoth. *De Veneris etymo; uti & de Siccæ* Veneriæ *nomine.* Nabo *potius Luna, quam Sol. Principum vocabula ab hoc numine imposita. Anitin sive Anaïtidem aliis Dianam esse, aliis Venerem: & quomodo hæc concilientur.* Anæa *eadem, ac* Anaitis. *Sacæa Anaitidi sacra. Festo hoc domini servos quisq; procurabant, ut Romæ Saturnalibus. Eodem Sacæorum festo apud Persas solere uni ex vinctis morti adjudicatis, permitti, ut nullo non voluptatis genere animum expleret: qui mox, festo exacto, virgis prius cæsus, suspenderetur. Verisimilior ratio Sacæorum, quam veteres attulerint. Cur Babel* Sesach *dicatur.* Sesech *quis. Anaitis etiam culta à Parthis.*

VEnio ad Babylonios, atque Assyrios: quibus Urania Venus, quam Lunam esse diximus, *Mylitta* vocabatur. Hoc docet nos Herodotus lib. 1. ubi in Babyloniorum institutis inter alia reponit, quòd puellæ ejus gentis in fano Veneris consident tempora corollis religatæ, usque dum advenarum quispiam pecuniam injecerit sinui, quò cum iis à fano abductis rem habeat. Eum, qui pecuniam immitteret in sinum, his verbis uti ait: Ἐπικαλέω σοι τὴν θεὸν Μύλιττα. *Invoco tibi Deam Mylittam.* Ac continuò subjungit: Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Ἀφροδίτην Ἀσσύριοι· *Venerem enim vocant Assyrii Mylittam.* Assyriorum autem nomine Chaldæos eum sive Babylonios comprehendere, liquet exinde, quòd & antea profiteatur, se agere de Babyloniis; &, ubi hoc ipsum, quod proximè retuli, narravit, subjiciat hæc verba: Νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι καθεστᾶσι· *Hujusmodi sunt Babyloniorum leges atq; instituta.* Ritum istum Assyriorum sive Babyloniorum etiam Strabo commemorat in sextodecimo. Est & alter Herodoti locus de Assyriorum Mylitta: quem inferius adducam, quando de Persarum Mithra loquar. Est verò Μύλιττα, ut arbitror, à מולדת, hoc est, *nativitas, progenies, genitura.* Habes Gen. XLVIII, 6. & Ezech. XVI, 3.

Porro ab ritu eo, quòd Babylone in templo Veneris Uraniæ sic virgines operirentur suos amatores; evenit, ut templum hoc dicerent סכות בנות succoth benoth; hoc est, *tabernacula filiarum.* Itaque cum Salmanassar, abductis è Samaria Israelitis, novos in eorum locum colonos è variis misisset gentibus, varieque Deos colentibus, quarum singulæ patriis insisterent ritibus; Babylonii coloni fecerunt *Succoth Benoth*; ut legere est II. sive IV. Reg XVII, 30. Quem ad locum sic Eucherius Lugdunensis episc.* *Melius, ni fallor, faceret interpres, si* SOCOTH *Latine in* TABERNACULA *verteret, & nomen idoli* BENOTH *absolutè poneret.* Facilè autem adsentio

*cap. 16. sive pag 188. edit. Froben.

v. cl. Joanni Seldeno, à *Benoth Venus* deducenti. Nam B atque V, item T, & S, promiscuè solent usurpari: quod in Originium libris plurimis comprobamus exemplis. Et à *Sucoth*, vel *Sicoth Benoth*, (utroque enim modo dixere) nomen est *Sicca Veneria*, Carthaginensium coloniæ: cui sine dubio id nomen Pœni, Phœnicum exemplo, qui Assyrios ac Babylonios imitati, à *Sicoth Benoth* imposuere. Nam à Veneris fano huic urbi nomen fuisse, vel fidem fecerit illud Valerii Maximi lib. II. cap. VI. *Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde, procidentes ad quæstum, dotes corporis injuria contrahebant, honesta nimirum tam inhonesto vincula conjugia junctura.* Pluribusque hoc ipsum firmat idem Seldenus erudito syntagmate de Diis Syris*. Etiam Chaldæis, ac Babyloniis, colebatur Nabo seu Nebo: ut constat ex illo Jesaiæ XLVI, 1. *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Ubi videmus, duo suprema Babyloniorum numina conjungi. At ea fuisse Solem, & Lunam, historia omnis testatur. Jam verò Belum esse Solem, luculentè antea ostensum. Superest igitur, ut per *Nebo* intelligatur Luna. Quod si est, incommodè vulgata habet tralatio, *Contritus est Nabo*; cum *contrita* fuerit dicendum. Quod sicut de neutro satis liqueat, vertere cum Leone Judæ liceat: *Concidit Bel, corruit Nebo.* Sive, ut transfert Pagninus, *Curvavit se Bel, incurvavit se Nebo.* Plura de adlato Iesaiæ loco, & Nebone diximus, cum de cultu Solis ageremus. Nam B. Hieronymus putabat, Nabo esse idem numen ac Chamos, & Baal-phegor: at hæc ad Solem reducuntur. Quæ superius † abundè expendimus. Hoc loco sufficerit rem eam attigisse, quatenus Nabo potius Lunæ, quàm Solis sidus, videtur. Porrò ut aliæ numinum appellationes, ita hoc quoque, in virorum principum nominibus invenitur. Nam à *Nabo* seu *Nebo* sunt *Nabuchodonosor*, *Nabonassarus*, *Nabuzaradan*, aliaque.

* *Syntagm.* 2. *cap.* 7.

† *cap.* 8. *libri hujus* 2.

Iidem Persis magna in veneratione erat Urania sive Luna. Variè autem iis appellabatur. Nullum interim usitatius nomen, quam *Anitis*, sive *Anaitidis*. Sed dissident homines eruditissimi, sitne Dianæ, an Veneris. Prius mavult Hermolaus Barbarus in Plinii lib. XXXIII. cap. IV. ubi *Anaitidos numen* dicitur *gentibus sacratissimum.* Estque pro Hermolao Plutarchus in Artaxerxe: ubi narrat, ut Artaxerxes Mnemon Aspasiam pellicem fecerit sacerdotem τῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀνεῖτιν καλοῦσιν· *Dianæ in Ecbatanis cultæ, quam Anitim vocant.* Firmat etiam hanc opinionem ratio, quam adjungit, ὅπως ἁγνὴ διάγῃ τὸν ἐπίλοιπον βίον· *quo reliquam vitam munde ac sine Venere transigeret.* Quod admodum conveniens illi, quæ futura esset Dianæ virginis sacerdos. Præterea Pausanias in Laconicis ait, Λυδοῖς εἶναι Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος· *Lydis esse Dianæ Anaitidos fanum.* At Strabo sæpius

pius quidem hujus Anaitidos meminit; nuſpiam tamen *Dianam* vocat: imò ea dicit, unde Gyraldus in Deorum hiſtoria * colligat, Venerem potius eſſe, ut de virginibns apnd Aciliſenenſes in templo Anaitidos Deæ dicatis, hoc fine, ut ſeſe proſtituerent. Ipſum audiamus Strabonem extremo libro XI. Ἅπαντα τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἀρμένιοι, τετιμήκασι· τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος, διαφερόντως Ἀρμένιοι. ἔν τε ἄλλοις ἱδρυσάμενοι τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἀκιλισηνῇ· ἀνατιθέασι δ' ἐνταῦθα δούλους, καὶ δούλας· καὶ τοῦτο μὲν οὐ θαυμαστὸν· ἀλλὰ καὶ θυγατέρας οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ ἔθνους ἀνιεροῦσι παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ, καταπορνευθείσαις πολὺν χρόνον παρὰ τῇ θεῷ μετὰ ταῦτα δίδοσθαι πρὸς γάμον· οὐκ ἀπαξιοῦντος τῇ τοιαύτῃ συνοικεῖν οὐδενός. τοιοῦτον δέ τι καὶ Ἡρόδοτος λέγει τὸ περὶ τὰς Λυδάς· *Omnia Perſarum ſacra, & Medi, & Armenii, religioſè colunt; præ cæteris verò Anaitidem Armenii; cui & alibi templa poſuerunt, & in Aciliſena. Ibi ſervos ſervaſq; ei conſecrant; quod ſanè mirum non eſt. Sed & illuſtriſſimi ejus nationis filias ſuas virgines ei dedidant: ac lex eſt, ut longo tempore apud Deam conſtuprata, deinde nuptui dentur; nemine talis mulieris conjugium dedignante. Tale quid etiam Herodotus de Lydis mulieribus ſcribit.* Præterea Agathias lib. II. clarè ait Ἀναΐτιδα eſſe Ἀφροδίτην †, atque ita perhibere Beroſum, Athenoclem, & Symmachum, antiquiſſimos Aſſyriarum ac Medicarum rerum ſcriptores. Mihi facilè hæc conciliari videntur. Exiſtimo enim, eandem eſſe & Dianam, & Venerem; puta Lunam; ſed Dianam dici, quatenus illuminat terras, nec luminis ejus vis ulterius expenditur: Venerem autem, quatenus efficax eſt ad conceptum, generationem, partumque. Ex Horatii carmine ſeculari utrumque elucet. Ad Dianam pertinet, quod dicitur *Lucidum cæli decus.* Ad Venerem illa:

Diva producas ſubolem, patrumque
Proſperes decreta, ſuper jugandis
Feminis, prolisque novæ feraci
Lege maritâ.

Item quòd ibidem Dea hæc vocatur *Genitalis*, non ſolum, quia fœtum conceptum in utero maturat, & producit in lucem: ſed etiam quoniam ad conceptum juvat. Hoc enim verè eſt eſſe γενεθλίαν θεὰν *. Unde Plato in quincto de Rep. ait γενεθλίους θεοὺς ‡ ἐς παίδων σπορὰν· *ad liberorum ſationem.* Parque vis in mutis animantibus ac plantis. Quamobrem nihil mirandum, ſi eadem Dea ſtatueretur Diana, ac Venus: ac pro diverſa Lunæ vi locis diverſis diverſimode vocaretur, ac coleretur. Anaitis hæc valde etiam culta in Zelitica, regione Armeniæ, ſic dicta ab urbe Zela; quam (ut Strabo ait XII.) πάλαι μὲν οἱ βασιλεῖς οὐχ ὡς πόλιν, ἀλλ' ὡς ἱερὸν διῴκουν τῶν Περσικῶν θεῶν. *reges gubernabant, non ut urbem, ſed ut Perſicorum Deorum templum.* Atque addit, omnia fuiſſe in ſacerdotis poteſtate. Videtur

* *ſyntagm. 13.*

† *Venerem.*

* *Deam genitalem.*

‡ *Deos genitales.*

** Anaæ templum.* detur & ejusdem Deæ τὸ τῆς Ἀναίας ἱερὸν*, Straboni memoratum in sextodecimo. In Anaitidos honorem celebrata olim Σάκαια †: nec Anaitidos *† Sacæa.* solum, sed & Amani sive Omani, & Anandrati: qui & ipsi Persici fuere Dii, ac σύμβωμοι* quidem, ut ait Strabo in undecimo. ** iisdem aris culti.* Cæterum festum hoc non in Persia modò, sed Babylonia etiam, obtinebat. Eo per quinos dies mancipia imperabant dominis; unusque servorum, veste amictus regiæ simili, universis præerat ædibus; ut Berosus tradidit apud Athenæum in decimoquarto: ubi & servum istum ait vocatum ζωγάνην: nempe quia Chaldæis סגן Segan, *præfectus*. Fuerit igitur hoc festum non absimile Romanorum Saturnalibus: quibus itidem servi, veste herili induti, mensis adsidebant, dominis ministrantibus. Quod ab eodem Athenæo proditum, & Attio in Annalibus apud Macrobium in primo Saturnalium cap. VII. item L. Seneca epist. XLVII. Magis etiam mirandum, quod de iisdem Sacæis prodit Dio Chrysostomus orat. IV. de Regno: Οὐκ ἐννενόηκας τὴν τῶν Σακέων ἑορτὴν ἣν Πέρσαι ἄγουσι; λαβόντες τῶν δεσμωτῶν ἕνα τῶν ἐπὶ θανάτῳ, καθίζουσιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, καὶ τὴν ἐσθῆτα διδόασιν αὐτῷ τὴν αὐτὴν, καὶ τρυφᾶν, καὶ ταῖς παλλακαῖς χρῆσθαι τὰς ἡμέρας ἐκείνας τοῦ βασιλέως, καὶ οὐδεὶς οὐδὲν κωλύει ποιεῖν ὧν βούλεται· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδύσαντες, καὶ μαστιγώσαντες, ἐκρέμασαν· *An Saccorum festum ignoras, quod celebrant Persæ? Vinctorum aliquem, ac ducendorum ad supplicium, collocant in regis thronum, regiumque illi dant vestitum, eumq; permittunt deliciari, ac molliter vivere, regiisque per eos dies uti concubinis: nec eum impedit quisquam, quo minus agat, quod animo lubet: postea autem exutum, & flagellatum, suspendunt.* Sed unde Sacæis sit nomen, non adeò est apertum. Strabo in undecimo refert ex quorundam sententia, Cyrum, à Sacarum gente prælio victum, recepisse se in castra: hîc paulisper moratum, ut se Persæ cibo vinoque reficerent: exinde fugam simulasse, plenis omni rerum copiâ relictis tentoriis: eo cognito, Sacas irruisse in castra: Cyrum, ubi alii vino somnoque obruti jacerent; alii, nudi etiam, tripudiarent, ac bacchárentur; in castra irrumpentem, delevisse prope universos. Hinc Cyrum instituisse, ut ubicunque esset templum Anaitidos, in memoriam hujus victoriæ, quæ visa obtigisse divinitus, diem noctemque bibetetur, Scythico habitu; jocisque ac lascivia à viris, ac mulieribus, certaretur. Idem paucis exscripsit Eustathius in Dionysii ὑπομνήμασι ‡. *‡ vers. 750.* Sed utrique non levia videntur objici posse. Quippe ex Athenæi XIII. constat, Berosum de hoc festo egisse in primo Babyloniorum; ubi non Persicas res, sed Babylonias tractabat. Ibidem etiam refert, Ctesiam de hoc festo loqui in quincto Persicorum. Atqui Ctesias, qui XXIII. Persicorum libros condidit, primis sex libris egit de iis, quæ Persarum antecedunt imperium: ac septimo demum res Cyri auspicatus. Testis Photius in μυριοβίβλῳ cod. LXXII. Ubi cum Persicorum

ſicorum nobis concinnet epitomen, de Sacæis tamen tacet. Nempe quia de iis egiſſet Cteſias, priuſquam ad Perſica accederet. Quare videntur Babylonii Sacæa celebraſſe, priuſquam in Perſarum venirent poteſtatem. Unde ſuſpicari aliquis poſſit, aliunde eſſe hoc nomen: & fortaſſe venire à numine Babyloniorum *Seſach*: unde *Sach* fecerint, uti ex Beel *Bel*, ex Atergatis *Derceto*, & ſimilibus ſimilia. Quia verò Seſach præeſſet Babyloni, eo, credo, pro ipſa Babylone capiebatur: fere ut dicitur *cæſus Hannibal* pro exercitu cui præeſſet, aut *Ucalegon* ardere, quia domus ejus ardeat: ut in Oratoriis diximus Hinc Jeremias XXV, 26. *Rex Seſak bibet poſt eos.* Ubi per *Seſak* Babylona intelligunt Chaldæus paraphraſtes, Hieronymus, Theodoretus, ac poſteriores, Lyrano excepto. Nihil etiam apertius illo Jerem. LI, 41. *Quomodo capta eſt Seſak!* Sed cur ſic Babylona appellet Propheta, diſquiritur. B. Hieronymus, Rabbinos ſecutus, cenſet id fieri per Atbaſch, ſive literarum oppoſitarum commutationem. Scilicet quia pro ב bis ponitur oppoſita ejus ש; quarum ב ex undecim primis ſecunda ab initio eſt: uti ש ſecunda à fine. Quia item pro ל ſumitur oppoſita ejus כ: quarum ל eſt prima ex ultimis poſterioribus; ſicut כ eſt ultima ex undenis prioribus. Addit B. Hieronymus, Jeremiam ad tectum hoc ſermonis ac ſcripturæ genus recurriſſe, ne adverſus ſe exacerbaret Babylonios, qui Hieroſolyma obſiderent. Sed rectè ei objicit Lyranus, aperte Babylonis interitum ſæpius à prophetis prædici: etiam à Jeremia ipſo cap. L. & LI. Quanto igitur veriſimilius, quod dicebamus κτ̀ μετωνυμίαν Deum tutelarem ſumi pro Urbe, quam tutaretur. Ut ſi Bel dicatur cecidiſſe pro civitate Beli. Itidem quæri poſſit, quod numen ſit *Seſach*. Sane valde ei affine *Seches*: de quo Heſychius: Σεχὲς, τ̃ Ἑρμοῦ ἀςὴρ, Βαβυλώνιοις*. Atque in *Seſach*, & *Seches*, eaſdem habes radicales; ſed poſteriores, ut ſæpe fit, trajectas. Verum opinioni huic haut leviter obſtare illud videtur, quod non Mercurio, qui ad Solem reducitur, Sacæorum feſtum dicaretur; ſed Anaitidi, quæ Diana eſt, ac Venus. Nihil hic veriſimilius occurrit, quàm vel Heſychium minus idoneos ſecutum eſſe ſcriptores: vel potius Babyloniis etiam Mercurium referri ad Lunam; uti Ægyptiis, qui Herculi in Sole, Mercurio in Luna, ſedem ſtatuerunt: cujus rei cauſam afferemus, ubi ad Ægyptios erit deventum.

* *Seches Mercurii ſtella, Babylonus.*

Sed hæc ſi non ſatis probentur, haut aliud ſupereſt, quam ut credamus Straboni, Σάκαια eſſe inſtituta in memoram victoriæ de Sacis reportatæ. Interim propter Beroſi, & Cteſiæ auctoritatem, referamus hanc victoriam, non ad Cyrum, utcunque Perſarum juniores lubentes in honorem ſuæ gentis vetera omnia, quorum neſcirent originem, regni ſui conditori adſignarent; ſed ad Babylonios, & Armenios; qui Sacis proximi cum hac

gente multo ante natum Cyrum bellum gesserunt. Quare non à Persis Babylonii, & Armenii; sed à Babyloniis Persæ, acceperint hoc festum. Et sane nisi Sacæa essent dicta à Sacis, Scythico populo, non Babylonii, ac Persæ hoc festum Scythica veste, quod Strabo testatur, celebrassent: nec doctissimus grammaticus Hesychius, Σάκαια, Σκυθικὴν ἑορτὴν * interpretaretur.

A Persis, vel Babyloniis, Anaitidos numen etiam ad Medos, ac Parthos, dimanavit. Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Εἶτα Ἀποβάτανα ‡, μητρόπολις Μηδίας, καὶ θησαυροφυλάκιον, καὶ ἱερὸν, ὅπερ * Ἀναίτιδος † ἀεὶ θύουσιν. *Inde Apobatana* (Ecbatana) *metropolis Mediæ, & thesaurorum custodia, & templum; ubi Anaitidi semper sacrificant.*

Eadem verò Persis videtur *Zaretis*. Hesychius: Ζαρῆτις, Ἄρτεμις, Πέρσαι ‡. Imò iidem etiam *Mithram* dixere, si audimus Herodotum in primo; ubi Venerem ab Assyriis *Mulitta*, ab Arabibus *Alitta*, à Persis *Mithram*, ait vocitari. Verba ejus cap. prox. apponam. Sed merito ab Herodoto hac parte recessere posteriores; qui, de Persarum religione accuratius edocti, Mithram non Lunam, sed Solem esse, docuerunt. Abunde de hoc diximus cap. IX. Herodotum tamen in eo sequi non dubitavit B. Ambrosius epistola contra relationem Symmachi.

* *Sacæa, Scythicum festum*
‡ *Stephan.* Ἀγβάτανα: *vulgo* Ἐκβάτανα.
* *leg.* ᾗπερ.
† *leg.* Ἀναίτιδι.
‡ *Zaretis, Diana, Persæ.*

Cappadoces etiam à Persis ut Solis, ita & hunc Lunæ cultum, accepisse, verisimile eo fit, quod habuerint pyræthos, & multa Physicorum Deorum templa, ut ex quintodecimo Strabonis libro ostendam cap. LXIV. Itaque & divam illam, quæ in somnis Syllæ præbuit fulmen, Anaitidem, seu Zaretim, vocandam censeo. Dubitat tamen Plutarchus, an potius fuerit Minerva, vel Bellona. Sic enim in Sylla scribit: Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ Σύλλᾳ φανῆναι θεὸν, ἣν τιμῶσι Ῥωμαῖοι, παρὰ Καππαδοκῶν μαθόντες, εἴτε δὴ Σελήνην οὖσαν, εἴτε Ἀθηνᾶν, εἴτε Ἐνυώ. ταύτην ὁ Σύλλας ἔδοξεν ἐπιστᾶσαν ἐγχειρίσαι κεραυνὸν αὐτῷ, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἕκαστον ὀνομάζουσαν τῶν ἐκείνου, βάλλειν κελεῦσαι τοὺς δὲ πίπτειν βαλλομένους, καὶ ἀφανίζεσθαι. *Dicitur etiam ipsi Syllæ in somnis se obtulisse Dea, quam ex disciplina Cappadocum Romani colunt, sive ea Luna, sive Minerva, sive Bellona sit. Hæc Syllæ visa est assistere, & fulmen ei tradere, jussisseque singulis nominatis inimicis ejus ferire; illi acti concidere, atque è medio dilabi.* Video, cur Bellonam aliquis potuerit suspicari: quia est Deæ bellicæ tradere arma ad hostes interimendos. Video itidem, cur Minervam fuisse potuerit aliquis suspicari. Nam præterquam quod hæc sit dea bellica, ea sola dearum fulminis habet potestatem; unde de illa sic Maro primo Æn.

Ipsa Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.

Ubi sic Servius: *In libris Hethruscorum lectum est, jactus fulminis manubias dici: & certa esse numina possidentia fulminum jactus; ut Iovem, Vulcanum, Minervam. Vnde cavendum est, ne aliis hæc numinibus demus.* Ita enim in veteri codice est exaratum. Potius tamen Lunam censeo intelligendam, quia Plutarchus cultum ejus divæ, quæ fulmen traderet Syllæ, à Cappadocibus ait devenisse ad Romanos. Atque Cappadoces coluere numina Persica: his verò colebantur è femineis numinibus Luna, & Venus: ut est apud Strabonem in XV. At Veneris stellæ nemo fulmen tribuit: alius ignis est, quo urere illa Diva solet. Superest igitur, ut Luna sit. Quamquam nec repugno, quo minus intelligatur Minerva, aut Venus, quatenus utraque eadem ac Luna censetur. Aristoteli enim eandem esse visam Minervam, Lunamque, ex Granio tradit Arnobius, cujus verba de isto adducam cap. XLII. Ac Venerem itidem ab Orientalibus eandem, ac Lunam, putari, abunde ostendimus antea. De Persis, & iis, qui Persas in hoc cultu imitabantur, ista sufficiant. Ad alias nunc gentes accedam.

CAPUT

CAPUT XXIII.

Arabibus Lunam esse cultam sub nomine Alilat, *vel* Alitta; *& unde hæc veniant conjectatum. Etiam Arabum numen esse* Ciun: *hoc Saturnum credi: sed Lunam potius esse, ratioq́; ejus nominis adlata. Unde esse videatur, quod pro* Cion, *vel* Ceon, *ut in Hebræo est,* LXX *habeant* Rephan, *ac super eo B. Lucas defensus.*

ARabibus etiam culta est Luna, nomine, ut Græci quidem interpretabantur, Οὐρανία hoc est, *Cœlestis*. Nam, ut ex Herodoti Thalia superius diximus, Arabes duos duntaxat Deos coluere, Dionysum sive Solem, & Uraniam sive Lunam. Quorum ille Οὐροτάλτ vocabatur, hic Ἀλιλάτ. De etymo prioris antea diximus. Posterius videtur esse ab לַיְלָה, lailah, hoc est, *nox*, ob dominium noctis. A qua origine etiam Jes. XXXIV, 14. לִילִית, lilith; quasi dixerim avem nocturnam, vel nocturnum spiritum, aut noctis Deum Deamve. A quo *Lilith* fortasse est & *Ilithya*: de quo postea. Nisi magis placet, *Alilat* esse ab אֵלָה אֱלָהָא, elah elaha: hoc est, *numen numinum*. Quæ clarissimi soceri mei Francisci Junii*, quantum ejus sententiam perspicere valeo, conjectura erat. Cæterum numen hoc non solum Ἀλιλάτ, sed etiam Ἀλίττα, dixere. De priori legas in primo Herodoti. Verba ejus adduximus c. IIX. De altero autem tradit in tertio. Locum apponam integrum; quia & alia contineat, de quibus superius diximus. Sic igitur ille de Persis refert: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν. ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν· παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων. καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην, Μύλιττα· Ἀράβιοι δὲ, Ἀλίττα· Πέρσαι δὲ, Μίτραν. *Sacra faciunt Soli, ac Lunæ, & Terræ, Igni, Aquæ, ac Ventis. Hisq́; sacra faciunt jam ab initio. Postea didicerunt sacrificare etiam Uraniæ, & ab Assyriis edocti, & Arabibus. Vocant autem Assyrii Venerem Mylittam; Arabes, Alittam; Persæ, Mithram.* Cæterum tam affinia sunt nomina *Alilat*, & *Alitta*: ut optimo jure suspicio possit oboriri, Herodotum alterutro esse loco corruptum ac utrobique similiter esse rescribendum. Quod si *Alitta* malis, altera oriatur suspicio, an non Arabum *Alitta* sit ex Babylonio *Mylitta*; vel contra: quandoquidem multa sunt exempla, ubi litera, vel syllaba, initio addatur, vel recidatur; etiam in Deorum nominibus: ut *Vulcanus* ex *Tubalcainus*; *Derceto* ex *Atergatis*, & similibus.

* *notis in Tertulliano Apolog. c. 24.*

Ciun item Arabicum erat numen. Meminit ejus Amos propheta v. 26. Ubi vulgata quidem sic habet: *Et portastis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis.* Sed ubi vulgata *imaginem* habet, Hebraicè est כִּיּוּן, Chiun: eamque vocem retinuit Chaldæus paraphrastes: item Aquila, & Symmachus. *Chiun* autem exponunt *Saturnum*, præeunte Aben-Esra: qui auctor est, lingua Ismaelitica, ac Persica, quem Hebræi *Sabatus*, hoc est, Saturnum, vocant, nuncupari כֵּיוָן, Chivvan. Sed non si Saturnus *Chivvan*, eo & *Chiun* erit Saturnus. Præterea Molochi mentio antecessit, cui proxime subditur Chiun. At Moloch est Saturnus. Chiun igitur aliud numen erit à Saturno: hoc est, Sole: nempe, ut antea diximus, de Bel, & Nabo; ita hic erit de Moloch, & Chiun. Bel, & Moloch, sunt Saturnus sive Sol. Proinde Nabo, & Chiun, ut loco subduntur, ita dignitate consequentur. Utroque igitur Luna significabitur. Quod si masculo in numine persistendum: non Saturni stella erit, sed Hesperi, sive Luciferi: cui in cultu semper potior, quam Saturni stellæ, honos fuit. Et sane ut *Ciun* Lunam, vel Hesperum credam, proprietate etiam vocis compellor. Theodorio enim, teste Hieronymo, vertit ἀμαύρωσιν, hoc est, *obscuritatem*. Theophylactus quoque in Act. VII, 43. ubi pro *Chiun* est *Remphan*, de quo mox dicam, exponit σκοτισμὸν, ἤτοι τύφλωσιν· *obtenebrationē, sive excæcationē*. Quod deinceps sic enarrat, οὐχ ὡς ἐνηργηκότος τοῦ ἄστρου τὴν τύφλωσιν. ἀλλ' ὅτι σκοτισμοῦ παραίτιον αὐτοῖς τὸ εἰς αὐτὸ γέγονε σέβας· *non quasi astrū causa sit, cur quasi cæci nihil cernamus. sed quoniā tenebræ nocturnæ ex parte sunt causa cultus, qui sideri exhibetur.* Simplicissimè dixeris, Lunā sic vocari, non quasi ipsa sit ἀμαυ-

φωτὸς*, vel σκοτισμὸς‡: sed quia sidus sit τῆς ἀμαυρώσεως, hoc est, tenebrarum, sive noctis; nempe ratione ἀρχῆς, sive *dominii*, quod tum tenet: unde Gen. I, 16. legere est: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium ei, & luminare minus ad dominium noctis.* Quod si *Ciun* placet *Hesperon* interpretari; dicendum, sic vocari, quia ei post Lunam proximus sit honor: unde & *Nocturnus* κατ' ἐξοχὴν appellatur. Sed malim multo, intelligere Lunam; tum quia Lunæ is honos magis convenit; tum maximè, quia Arabes non alios agnoscant Deos, quam Dionysum, hoc est, Solem, & Uraniam, hoc est, Lunam: quemadmodum ex Herodoto mox planum faciam. Cur verò LXX. in Amos, & eos secutus B. Lucas in Actis, pro *Ciun* habeant *Remphan*, non adeo est apertum. Mihi maximè placet, LXX. in codices incidisse, ubi pro כיון, esset ריון. Facile enim fieri potuit, ut in כ, vel vetustate, vel aliter, basis literæ ejus non compareret: eoque ר crederetur: atque hinc vitium in complura diffunderetur exemplaria: quippe Græcè solum scirent, pro *Cion, Ceon, Cean*, vel *Cevan*, dicere adsuescerent ῥεφὰν, ut legere Syrus, & Arabs, & B. Justinus, ac in codd. quibusdam invenitur: ubi aliqui variata solum vocali ῥαφὰν: alii ῥεφὰ, vel ῥεμφὰν, vel ῥαιφὰν, vel ῥεμφὰν, vel ῥομφᾶ, quod apud Origenem. Nullus igitur error commissus, vel à B. Stephano, qui apud Hebræos sine dubio Hebraicè extulit, ut est apud Amos: vel à B. Luca, qui in Stephani sermone *Ciun*, vel *Civan*, vel *Cevan*, sic Græcè vertit, ut ab Hellenistis vulgo id numen appellaretur. Quam multa enim vocabula paullatim per imperitiam populi, vel alia de causa, corrumpuntur; quæ qui efferat cum populo, nihil peccet; cum loquendum sit cum vulgo, sapiendum cum paucis. Valent enim verba, ut nummi. Semper etiam illud interpreti jus fuit, pro prisca appellatione reponere novam, & notiorem.

* obscuratio.
‡ obtenebratio.

CAPUT XXIV.

Lunam coluere Ægyptii sub nomine Isidos: quæ hinc Pharia *dicta. Vetus glossarium aliter, quam ab aliis, emendatum. Quid* Isis, *secundum Ægyptios, notarit. Cur ea cum cornibus fingeretur. Eandem cum Osiride generationem omnem causare. Ut Sol, tum Osiris, tum Typho, & Seth, puta, pro diversa operatione, habitus sit: atq; ut Luna iisdem tum Osiridis, tum Isidos, vocabulo censeretur. Cur in Sole quidem Hercules, in Luna verò Mercurius collocaretur. Osiridis fabula partim ad Lunarem cursum accommodata, partim ad Nili fluxum. Convenientia Ægyptiaci vocabuli* Muth *cum linguis aliis. Nec Isidem solum* Μοῦθ *dici, sed etiam* Ἀθὺρ, *&* Μεθύερ: *& conjectatum, cur sic vocaretur. Afris etiam, præter Solem, Luna colebatur. Lunam Græcis,* cum

cum Syriacè nescirent, Ἀστροάρχην *vocatam, cum rectum sit* Ἀστάρτη. *Hanc Græcis* Οὐρανίαν, Cœlestem *dici Latinis. Quo pacto Luna &* Diana, *&* Venus, *sit dicta; etsi Diana nihil castius, Venere nihil lascivius putaretur.*

NUnc Ægyptiorum superstitionem circa Lunam spectabimus: quibus ea Isis nuncupatur: ut Diodorus, & Plutarchus, sunt auctores. Hinc *Pharia* dicebatur, à Pharo insula Ægypti ex adverso Alexandriæ. Itaque in veteri inscriptione* legas: ΕΙΣΙΔΙ ΦΑΡΙΑ. Imò & ἁπλῶς *Phariam* videntur nominasse. Glossarium Benedicti abbatis Floriacensis: *Isis,* Φαρία. Etiam v. cl. præceptor quondam meus, Bonaventura Vulcanius ‡, testatur, se in codice membranaceo MSo, è bibliotheca Abbatiæ Gandavensis S. Bavonis, reperisse exaratum: *Furia, Isis.* Sed putat legendum, Τίσις. Puto ego scripsisse, *Faria, Isis.* Barthius * tamen retinet *Furia:* atque ait, Isidem dictam Furiam, quia furorem hominibus immitteret. Ac in glossario etiam Benedicti legit: *Furia,* Ἐριννύς, Ἶσις. Φαρία. Sed rectum est, *Furia,* Ἐριννύς. Ἶσις, Φαρία. Nam *Isidem* pro *Furia* nemo veterum dixit.

* Collectionis Gruterianæ p. 84 num 1.
‡ initio veterum in glossarium Benedicti.
* Advers. lib. 47. cap. 17.

Quanto in precio olim habita sit Isis, præter veteres scriptores, ostendunt inscriptiones variæ: in quibus nunc *domina* ‡, vel *regina* *; nunc *fructifera* †, nunc *pelagia* ‡, nunc *invicta* *, *victrix* †, & *triumphalis* ‡, vocatur. Est & ubi *myrionyma* * dicitur, quasi infinitis prædita nominibus. Nempe propter innumeras prope appellationes, quibus in mysteriis suis invocaretur: ut ἐν τοῖς τιλάδαις sive *Indigitamentis* fieri solet. Sed plane censeo, nominum istorum multa spectasse Isidem, non quatenus Luna sola; sed simul Aer, & Tellus, imò universa rerum Natura, per eam intelligeretur. Tam præclarè cum senserint nationes de Iside sua; operæ erit, si paullo curatius de ea dicamus. Non omnia tamen nunc adferam: quia postea iterum de ea erit dicendi occasio: præsertim ubi de numinibus quæ ad Tellurem reducuntur, vel illis agam, quibus Natura sive Universitas notaretur.

‡ p 83 n. 2.
* p. 82. n. 12. & 13.
† p 82. n. 10.
‡ p. 312. n. 3.
* p. 1064. n 11.
† p. 83. n 2.
‡ p 82. n 10.
* p 82. n. 2.

Nomen si attendas, ait Diodorus in primo bibliothecæ, Ἶσιν μεθερμηνευομένην εἶναι παλαιάν· *Isidem, si transferas* ex lingua Ægyptia, *signare antiquam.* Atque addit, tale nomen habere ἀπὸ τῆς ἀϊδίου καὶ παλαιᾶς γενέσεως· *ab æterna & antiqua generatione.* Præterea refert, cum cornibus fingi, tum quoniam crescens sit corniculata; tum quia bos sacer sit Lunæ. Sed posterius exigui est momenti. Nam bos Lunæ erat sacer, quia animal esset cornutum, instar Lunæ corniculatæ: ac propterea etiam Lunæ dicatum. Unde Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὔ σφι ἔξεστι θύειν. ἀλλὰ, ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος· τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Boves feminas eis immolare non licet. Nam Isidis simulachrum muliebre est,*

bre est, bubulis præditum cornibus; sicut Græci Io describunt. Ovid.lib.IX. Metamorph. fab.XIII:

* al. suorum.

> *Inachis ante torum, pompa comitata sacrorum*,*
> *Aut stetit, aut visa est: inerant lunaria fronti*
> *Cornua, cum spicis nitido flaventibus auro,*
> *Et regale decus: cum qua latrator Anubis,*
> *Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis,* &c.

† *Subditur Nazianzeni in Iulianum Invectivis in editione Saviliana.*

Vide & Nonnum † in Collect. Histor. cap.XXVII. Quia vero Sol, & Luna, plurimum ad rerum generationem conferunt: hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quæ antea adduximus: φύσιν συμβάλλεσθαι πλεῖστον εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων, τὸ μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ' ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι. *Horum Deorum naturam plurimum conferre ad omnium generationem: quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aeris potestatem: perque hos omnia gigni, & ali.*

* *quæ contraria videantur.*

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus: sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus: sed cum opiniones ἐναντιοφανεῖς * conciliare nequiquam posset: de Typhone longè aliud sibi persuasit. Ne cui igitur hic aqua posthac hæreat: liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

* *effectiva.*

Cum duo olim* statuerentur principia rerum ποιητικὰ ‡; unum boni omnis, alterum omnis mali: Ægyptii in Sole ipso utrumque spectarunt. Ac à bono quidem principio esse dixerunt vim beneficam; qua Lunam illuminat, ac vitalem animantibus insinuat calorem. A malo autem principio esse crediderunt vim maleficam; quando suo stirpes ardore exsiccat, animantibus etiam pestilitatem, & exitium, nimio inducit æstu. Quatenus igitur esset beneficus, *Osiridem* vocarunt: at quatenus idem foret maleficus, nominarunt eum *Typhona*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Utrumque statuerunt esse masculum numen; quia ambo sint generationis, & corruptionis, causa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis considceratur: primum quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineæ est virtutis, & *Isis* dicitur: deinde quatenus lumen per aera in terras, & aquas, diffundit, ad stirpium, & animantium generationem: quo pacto jam viri partes sustinet, & *Osiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exsiccat, eo aqua maris, (quæ & ipsa ob salsuginem

ginem exsiccandi vim habet, ut postea plenius dicam) pasci eum, magisque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen est genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem mollemque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis sedem statuerunt; quia is robore magis, quam consilio, polleret. At Mercurium ajebant sedem suam habere in Luna; quia ut Luna suaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armata cogat, sed oratione sapienti, ac delenifica, suaviter persuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Osiridem dicerent die XVII. interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decrescit. Eundem, seu vixisse, seu, ut alii loqui malunt, annos regnasse ajunt undetriginta. Cur verò hoc, nisi quia diebus totidem suum Luna absolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Osiris, forma apparabatur Lunari. Quam rationem credamus aliam, quam quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam considerare non indignum, quod Osiris perhibetur in partes discerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum consensu, esse credamus, quam quia totidem sint dies à plenilunio ad novilunium; quibus sic decrescit Luna, quasi pars ejus quotidie decerperetur? Princeps dies, quo Luna se nostris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficum sonat.

Censent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum esse dierum XXIX. quot diebus constat periodus Lunaris. Apud Memphin justum incrementum esse cubitorum XIV. quod tempori plenilunii respondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum esse minimum: nempe cubitorum duntaxat VI. quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva esse imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbrosæ velut maculæ, conspiciuntur: ita & in Api partes aliæ essent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio mensis Phamenoth, quod veris initium est, celebrant festum, quia tum Osiridem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Osiridis est in Luna: estque hoc connubium Osiridis, & Isidos, quæ conjux Osiridis. Sed Osiridis quidem mas totus: Isis utrumque sexum habet: femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quasi gravida fit: virilem verò, quatenus postea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Unde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptiis quidem propterea Μὼθ dicebatur, quod, Plutarcho testante, iis *matrem* notat. Unde colligas, & Græcum

bre est, bubulis praeditum cornibus; sicut Graeci Io describunt. Ovid. lib. IX. Metamorph. fab. XIII:

* al. suorum.

> *Inachis ante torum, pompa comitata sacrorum*,*
> *Aut stetit, aut visa est: inerant lunaria fronti*
> *Cornua, cum spicis nitido flaventibus auro,*
> *Et regale decus: cum qua latrator Anubis,*
> *Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis, &c.*

† *Subditur Nazianzeni in Iulianum Invectivis in editione Saviliana.*

Vide & Nonnum † in Collect. Histor. cap. XXVII. Quia vero Sol, & Luna, plurimum ad rerum generationem conferunt: hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quae antea adduximus: φύσιν συμβάλλεσθαι πλείστην εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων, τὸν μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ᾽ ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι. *Horum Deorum naturam plurimum conferre ad omnium generationem: quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aeris potestatem: perque hos omnia gigni, & ali.*

* *qua contraria videantur.*

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus: sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus: sed cum opiniones ἐναντιοφανεῖς * conciliare neutiquam posset: de Typhone longè aliud sibi persuasit. Ne cui igitur hic aqua posthac haereat: liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

* *effectiva.*

Cum duo olim statuerentur principia rerum ποιητικὰ *; unum boni omnis, alterum omnis mali: Ægyptii in Sole ipso utrumque spectarunt. Ac à bono quidem principio esse dixerunt vim beneficam; qua Lunam illuminat, ac vitalem animantibus insinuat calorem. A malo autem principio esse crediderunt vim maleficam; quando suo stirpes ardore exsiccat, animantibus etiam pestilitatem, & exitium, nimio inducit aestu. Quatenus igitur esset beneficus, *Osiridem* vocarunt: at quatenus idem foret maleficus, nominarunt eum *Typhona*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Utrumque statuerunt esse masculum numen; quia ambo sint generationis, & corruptionis, causa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis consideratur: primum quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineae est virtutis, & *Isis* dicitur: deinde quatenus lumen per aera in terras, & aquas, diffundit, ad stirpium, & animantium generationem: quo pacto jam viri partes sustinet, & *Osiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exsiccat, eo aqua maris, (quae & ipsa ob salsugi-

gi-nem

ginem exsiccandi vim habet, ut postea plenius dicam) pasci eum, magisque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen est genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem mollemque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis sedem statuerunt; quia is robore magis, quam consilio, polleret. At Mercurium ajebant sedem suam habere in Luna; quia ut Luna suaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armata cogat, sed oratione sapienti, ac delenifica, suaviter persuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Osiridem dicerent die XVII. interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decrescit. Eundem, seu vixisse, seu, ut alii loqui malunt, annos regnasse ajunt undetriginta. Cur verò hoc, nisi quia diebus totidem suum Luna absolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Osiris, forma apparabatur Lunari. Quam rationem credamus aliam, quam quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam conside[illegible]c non indignum, quod Osiris perhibetur in partes discerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum consensu, esse credamus, quam quia totidem sint dies à plenilunio ad novilunium; quibus sic decrescit Luna, quasi pars ejus quotidie decerperetur? Princeps dies, quo Luna se nostris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficium sonat.

Censent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum esse dierum XXIX. quot diebus constat periodus Lunaris. Apud Memphin justum incrementum esse cubitorum XIV. quod tempori plenilunii respondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum esse minimum: nempe cubitorum duntaxat VI. quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva esse imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbrosæ velut maculæ, conspiciuntur: ita & in Api partes aliæ essent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio mensis Phamenoth, quod veris initium est, celebrant festum, quia tum Osiridem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Osiridis est in Luna: estque hoc connubium Osiridis, & Isidos, quæ conjux Osiridis. Sed Osiridis quidem mas totus: Isis utrumque sexum habet; femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quasi gravida fit: virilem verò, quatenus postea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Unde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptiis quidem propterea Μὼθ dicebatur, quod, Plutarcho testante, iis *matrem* notat. Unde colligas, & Græcum

Græcum *μήτηρ*, & Latinum *mater*, & Germanicum *muther*, vel *muder*, ab communi eſſe origine, cum Aegyptii quoque *muth* dixerint, ubi ſola deſideratur terminatio. Etſi & altero nomine hoc Iſidi nomen conveniret. Nempe quatenus Iſis non Lunam ſolam ſignat, ſed etiam Terram; ut poſtea dicam. Terra autem omnium noſtri mater, & matrix eſt; quæ ipſa vox à *matris* vocabulo derivatur. Addit quoque Plutarchus, Iſidi nomen eſſe Ἀθύρ, & hoc ſignare *domum Ori mundanam*. Unde clare elucet, *Ath* valere idem Aegyptiis, ac *Beth* Hebræis, quo *domus* notatur: *Yr* autem ſignificare *Or*, ſive *Orus*. Nam quod Græcis Ὧρος, hoc Ægyptiis Ὤρ: ut ſuperius diximus. Mox ſubjungit Plutarchus, etiam nominari Μεθύερ: quod Plutarchus interpretatur *plenitudinem* & *cauſam*. Nec repugno, quandoquidem utraque appellatio & Lunæ convenit & Telluri. Ea tamen eſt ſimilitudo inter *Athyr*, & *Methyer*, ut, cum ambo iiſdem notent, etiam ab eadem origine videantur deſcendere. Nam ſic ſatis vicina beth & meth. Ac B. & M. ſæpe commutantur: ut βάμβα pro βάμμα, teſte Heſychio, pro μύρμηξ, βύρμαξ, unde *formica*, & id genus multa. Sic utrobique poſterior compoſiti pars ſit *Vr*, ſive *Or*; quo *Orus*, ſive Sol ſignificatur: prior autem ſit *Ath*, ſive *Meth*: quibus *domus* denotabitur. Nec conjectura de Athyr, auctoritate eſt levi ſubnixa; quandoquidem Plutarchus clare ait, ſeſe hoc, ut pleraque eo libello, tradere ſacerdotum A[illegible]orum fide. Et hæc de Iſide nunc. Cætera, ut promiſi, poſtea exſequar. Niſi hoc addi placet, etiam Minervam Saitidem eandem eſſe ac Iſidem ac proinde Lunam Plutarcho lib. de Iſide, & Oſir. Τὸ δὲ ἐν Σάϊ Ἀθηνᾶς (ἣν καὶ Ἶσιν νομίζουσιν) ἕδος ἐπιγραφὴν εἶχε τοιαύτην. *Apud Saitas ſimulachrum Minervæ (quæ & Iſis exiſtimatur) hujuſmodi habet inſcriptionem.* Ac poſtea Τὴν μὲν γὰρ Ἶσιν πολλάκις τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὀνόματι καλοῦσιν. *Iſin ſæpe Minervæ nomine ſignificant.*

Pergo ad Afros, quibus iidem venerationi fuerunt Sol Lunaque imo nec alios, præter eos, agnovere. Herodotus lib. IV. Θύουσι δὲ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι. τούτοισι μὲν πάντες Λίβυες θύουσι. *Tantummodo Soli, & Lunæ, ſacrificant, & quidem Afri univerſi* De Sole ſuperius vidimus. De Luna teſtis Herodianus lib. V. ubi Carthaginenſes ait Οὐρανίας ſive Cœleſtis numen à Didone Phœniſſa accepiſſe: & Lunam credi, vocarique aliter Ἀστροάρχην. Sic Græculi corrupere vocem Ἀστάρτης, quæ ex *Aſtaroth*; faciendo inde Ἀστροάρχην, q. d. ſiderum rectricem, ſive cœli reginam. Ut verò Græci Οὐρανίαν, ſic Latini reddidere *Cæleſtem*. Tertullianus in Apologetico: *Unicuique etiam provinciæ & civitati ſuus Deus eſt; ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Dyſares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cæleſtis.* Capitolinus in Pertinace *Deinde proconſul Africæ factus eſt. In quo proconſulatu multas ſeditiones perpeſſus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cæleſtis emergunt.* Ita in vita Macrini: *Vates Cæleſtis apud Carthaginem Deo repleta ſolebat vera canere.* Trebellius Pollio in XXX. tyrannis: *Afri quoque, auctore Vibio Paſſieno, proconſule Africæ, & Fabio Pomponiano, duce limitis Libyci, Celſum imperatorem appellaverunt, peplo deæ Cæleſtis ornatum.* Philaſtrius Brixienſis in catal. hæreſ. * *Alia hæreſis in Iudæis, quæ Reginam, quam & Fortunam cœli nuncupant; quã & Cæleſtem vocant in Africa.* Ambroſius epiſtola contra Relationem Symmachi: *Unde Phrygii vates, & ſemper Romanis inviſa non æque Carthaginis numina, quam Cæleſtem Afri, Mitram Perſæ, plerique Venerem colunt, pro diver-*

* cap 15.

diversitate nominis, non pro numinis varietate. Apud Salvianum quoque in octavo de Gubernatione Dei reperit Pithœus ‡ in optimo & vetustissimo codice: *Cœlestem illam, Afrorum dæmonem.* Ubi in aliis *illum* legitur. Quod plerique eo defendunt, quia & *Cœlestus Salinensis* hoc Africanum numen nominetur Ulpiano in Tit XII. Regular. Unde colligunt, ut *Lunum* & *Lunam*, dixere Carreni, teste Spartiano in Caracallo : ita & *Cœlestem* Afris Dei Deæque nomen fuisse. *Dea Cœlestis* meminit item Ammianus lib. XXII. ubi refert, ut Asclepiades philosophus circumferre ejus soleat figuram ex argento: nempe quod sic Deam magis sibi propitiam fore arbitraretur: ut alii, si Alexandri M. figuram (nam & hunc esse in Diis habitum, superiori libro diximus) gestitarent, in cunctis, quæ agerent, se ab eo adjutum iri, sperabant; teste Trebellio in XXX tyrannis. Cæterum nec aliam, quam hanc Deam, per *Cœlestem Virginem* intelligit, vel Tertullianus in Apologetico, ubi eam *pluviarum pollicitratricem* vocat, quia pallens Luna pluviæ est præsagium: vel Augustinus lib. II. de Civit. Dei cap IV. ubi illam cum Berecynthia, Deorum matre conjungit. Nec quod dicebamus, Uraniam sive Cœlestem esse eandem, ac Venerem, & Junonem, obstiterit illi, quod *virginem* dixere. Nam & Diana semper-virgo, quæ tamen & Juno Lucina, ac Ilithya, & γενεθλία θεά, sive Genitalis, ut superiùs ostensum.

‡ Advers. Subs. lib. I. cap. 4

CAPUT XXV.

Romanis, ac Græcis, Ἄρτεμιν *sive Dianam esse eandem, ac Lunam. Cur nonnulli existiment,* τὸ ἄρτεμις *Græcum Divæ huic nomen dedisse.* Jana *eadem, ac Luna, indeq;* Dianæ *nomen.* Covum *pro* cœlo, *ex* chaos: *& an ex eo Juno dicatur* covella. *Quæ* Jana novella, *&* trigesima sabbatha. *Altera adfertur ratio, cur ex Latona nati dicantur Apollo, & Diana. Quàm latè* filii, filiæque *nomina patuerint apud Orientales. Diana cognomento* Lucifera. *Apollo* Ἀγυιεὺς, *& Diana* Ἐνοδία: *ac ratio utriusque nominis allata. Cur Diana silvis, ac venationi præfecta: cur* ἰοχέαιρα *dicta: & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præses: unde Thargelia ei sacra: cur Ephesi cum multis mammis fingeretur. Dispar de Timæi dicto judicium Ciceronis, & Plutarchi, illo concinnum, hoc frigidum existimante. Diversa natura solaris ac lunaris caloris.* Ἄρτεμις λυσίζωνος. *A Latinis, eas, quæ nubunt, dici* zonam solvere: *à Græcis autem istas, quæ pariunt. Quo respexerint, cum Dianam, quæ partum nescit, quippe virgo, partui præfecerunt. Cur Juno dicta quotannis, lavando se in Canatho, in virginem commutari. Puellæ* ἀρκτεύοντες *Diana Brauronia. Utrùm à Cretensibus Eubuli filia, an Luna, quicum ea colebatur, priùs dicta sit.* Βριτόμαρτις, *ac* Ἄρτεμις: *& alterum Artemidis etymon.*

HActenus ista: deinceps orationem ad Græcos referam, & Romanos. Incipiam autem à Diana; quam eandem, ac Lunam, putari, etiam Tullius ait in II. de Natura Deorum. Hinc eam *astrorum decus* vocat Maro*. Græcis dicitur Ἀρτεμις: etiam in Actis Apostolicis XIX. 28. 34. ubi vocatur; Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων†. Quomodo eam gentiles dixere ob multiplicem Lunæ vim ac potestatem. Ac similiter fortasse est apud Dionysium Afrum in Periegesi:

*. Æn. 9. vers. 406.

† Magna Diana Ephesiorũ.

Παρράλίην Ἔφεσον, μεγάλης πόλιν Ἰοχεαίρης.

Maritimam Ephesum, magnæ urbem Dianæ.

Nisi μεγάλην* hic legendum; de quo Petr. Faber Semestr. lib. III. cap. III. Unde Ἄρτεμις nomen traxerit, variè conjectant. Non absurde illi, quibus sic dici placet διὰ τὸ ἀρτεμές hoc est, *integrum, sanum*: quam nominis caussam adducunt Plato in Cratylo, Strabo in XIV. Artemidorus lib. II. cap. XXXV. §. III. Phurnutus. Nempe vel quia Diva hæc censeretur non imminutæ, sed integræ virginitatis: vel quoniam nos sanos præstaret, & incolumes. Sed alteram præterea nominis caussam ex Macrobio inferiùs adducam.

*. Magnam.

Latinum verò *Diana* conflatum est ex *Diva Jana*: vel, si ad vivum reseces, eadem mente sit ex *Dea Jana*: unde tum κατὰ συγκοπὴν *Diana*, priori correptâ: tum κατὰ κρᾶσιν, ut integriùs sit *Dejana*, eâdem porrectâ. At *Diviana*, quod apud Varronem, planè est ex *Diva Jana*. Utrobique, ut *Janus*, Sol, ita *Jana*, Luna: quemadmodum diximus libri hujusce cap. XVI. Nunc ipsa Varronis verba apponam è lib. I. cap. XXXVIII. *Nunquam rure audisti, octavo janam lunam, & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente lunâ fieri oporteret: & tamen quædam meliùs fieri post octavam janam lunam, quàm ante?* Ita editiones, & utraque Stephanica, & aliæ, quas vidi. Sed non dubium, quin *Luna* ex glossemate irrepserit: ut Scaligero monitum l. II. de Emendatione Temporum cap. de veteri anno Romanorum‡. Ac facilè eidem assentio, sic legenti apud Varronem in V. de L. L: *Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quod his diebus kalentur ejus mensis Nonæ à Pontificibus, quintanæne, an septimanæ, sint futuræ: in Capitolio in curia Kalabra, sic dicta: Quinque kalo Jana novella: Septem kalo Jana novella.* Ubi in vett. libris est *Juno covella*: quod interpretantur, *Juno cœlestis*: nempe quia prisci, Festo teste, pro *cœlum* dixere *cohum**; à χάος, quo veteres Græci *aëra* signarunt, sive omne id, quod inter sidera terrasque est interjectum. Ut à *cœlum* est *cœlicum*: sic à *covo* sit *covicum*, inde *coviculum*, & *covicellum*, ac κατὰ συγκοπὴν, *covellum*. Malim tamen *novella*: uti & *Jana*, quàm *Juno*. Utcunque enim sit eadem, tamen, pro diversa virtute, *Jana*, vel *Juno*, Romanis dicebatur. Tum *Jana*, sive *Diva Jana*, sive *Diviana*, vel *Dea Jana*, sive *Diana*, vocebatur, quando vis illuminatrix in considerationem præcipuè

‡ pag. 167. editionis Raphelengianæ.

* sive, Æolum more, inserto digamma covum.

ipsè veniret: *Juno* autem nuncupata est, cùm spectaretur vis calefactrix, sive generatrix. Itaque venatores Romani, nocturni luminis ergo, non Junonē invocabant, sed Dianam: & parientium vox erat, non quidem *Diana*, sed‡ *Juno Lucina fer opem, serva me obsecro*. Atque hæc planiora fient ex iis, quæ deinceps, priùs de Diana, postea de Junone dicentur. Porrò in verbis Varronis, antea memoratis, *Jana novella*, idem fit, ac νουμηνία*: ut *Jana vetus* novella fuerit, quæ Soloni dicebatur ἔνη καὶ νέα†: puta dies ea, quæ Lunam haberet, veterem novamque. *Trigesima sabbatha* vocat Horatius l. 1. Sat. IX.

— Hodie trigesima sabbatha. Vin tu
Curtis Judæis oppedere? — *Trigesima sabbatha, quæ neomenias habent.*

Vide & interpretem, sub nomine Acronis.

Diana hæc cum fratre Apolline, qui Sol est, ex Latona nati dicuntur. Cujus caussam, Platonicos secuti, ex materiæ æternitate petebamus cap. XII. Ac planè id verisimilius. Nec absurdè tamen per Latonam etiam tenebras intelligimus: quia ex tenebris lux: ubi verissimum quidem est, præverbium *ex* privationem significare; ut ex indocto fit doctus: sed in θεολογίᾳ μυθικῇ‡ sæpius *ex* notat solùm τὸ ἀκόλουθον*. Nempè laxè admodum antiqui in θεογονίᾳ† sua hoc accepere, cùm aliquem alicujus filium, vel filiam, dicerent. Factum hoc exemplo Orientalium. Nam legas Ies. XIV. 13. *Quomodo decidisti è cælo Lucifer fili diluculi!* Et similiter *sagittæ* dicuntur *filiæ pharetræ*‡; *insulæ* vocantur iis *filiæ maris**. Latonæ verò opponitur Delia: quia ante Solem, Lunamque, vel, juxta Scripturas, ante lucem primæ diei, omnia latuerint, ac creatâ jam luce, omnia sint reddita δῆλα, sive *manifesta*. Hoc Scholastici sic efferrent, duos hic spectari terminos, à quo, & ad quem, illum esse tenebras, unde dicta sit Λητώ; juxta Platonem in Cratylo: hunc esse lucem, omnia manifestantem, unde insula Δῆλος nomen acceperit. Sive potiùs, unde à Poetis Apollo, ac Diana, *Delij*, & *Delia* nomē acceperint: quod occasionem præbuit Deliis, ut aput senatos prædicarent.

‡ *Terent. Andr. act. 3 sc. 1, ubi Donatum vide.*
* *novilunium.*
† *vetus ac nova.*
‡ *theologia gentium fabulari.*
* *consequentiâ.*
† *generatione Deorum.*
‡ *Lament. Ier. 3. 13.*
* *Ies. 23. 10.*

Uti verò Luna ex Tullii quidem, & Grammaticorum mente, de quo c. prox. à lucendo dicitur *Lucina*: sic & Dianæ est *Lucifera* datum cognomen. Habes apud Tullium in II. de Nat. Deorum: cujus verba inferiùs ponam. Item in veteri nummo Faustinæ Augustæ, & altero Juliæ Piæ Fel. Aug. & tertio Imp. Gordiani; in quibus est imago muliebris, utraque manu facem ferens: inscriptio autem est in omnibus: DIANA LUCIFERA. Uti & in quondam Juliæ Piæ est, LUNA LUCIFERA.

Lucis hujus beneficium est, quòd uti Apollo die, ita ipsa noctu ostendat vias. Itaque, ut Apollo propterea Ἀγυιεὺς dictus, ita Diana Ἐνοδία: ut de utroque auctor est Phurnutus. Hinc quoque Callimachus hymno in Dianam.

— Καὶ μὲν Ἀγυιαὶς
Ἔσσῃ, καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος. —

—Erisque

* in Iuvenalia. *Et præfecta viis, & portubus.*

Festus sive Paullus *: *Diana viarum putabatur Dea.* Particulatim verò utilis habita est omnibus, per montes sylvasque iter facientibus. Unde Maroni lib. IX, *—nemorum Latonia custos.* Et XI.

—Nemorum cultrix Latonia virgo.

Item Horatio Carmine Seculari, nunc *silvarum potens* dicitur: nunc

Montium custos, nemorumque, virgo.

Atque ob hanc potissimum caussam Diana venationi præest. Nempe non modo, quia ut Luna radios ejaculetur in terram, ita venatores tela emittant in feras; sed præcipuè, quia venatores noctu Lunari indigeant lumine. Hinc, ut postea videbimus, Minucius in Octavio eam *venatricem* dicit *altè succinctam*: puta qualis in venando Venus à Marone describitur I. Æn. Ac apud Patrenses etiam Dea Laphria venatricis habitu colebatur: currusque virginis sacerdotis in annuo Deæ festo trahebatur à cervis: victimæ autem erant apri, cervi, capreæ, luporum, & ursorum catuli: ut apud Pausaniam est in Achaicis. Poetis etiam eò dicta ἰοχέαιρα, ut Homero hymno in Apollinem: ac Pindaro Pyth. od. II. Id est, ἰοῖς χαίρουσα † ut Eustath. interpretatur. Item vocatur κυνηγέτις, *venatrix*; θηροκτόνος, *ferictda*; ἐλαφηβόλος, *cervicida*; ὀρεσίφοιτος, *montivaga*; ut monitum Phurnuto. Qui & observat, canes, quia iis venatio fit, (unde & ars κυνηγετικὴ * dicta) Dianæ sacros esse.

† *sagittis gaudens.*

* *venatio proprieque ea qua canibus fit.*

Præter hoc verò, quòd Diana, hoc est, Luna, terras illuminat; eadem calore generationem promovet: unde est, quòd, uti Apollinem, hoc est, Solem, ita etiam Dianam dixerint præesse agriculturæ. Itaque Thargelium festum, juxta Etymologum, ab omnibus terræ fructibus sic nuncupatum, non Apollini modo, sed etiam Dianæ sacrum fuit. Suidas: Θαργήλια †, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος, καὶ Ἀρτέμιδος. Eandem ob caussam Diana Ephesia cum multis mammis fingebatur, tanquam alma mater uberibus suis nutriens genus humanum. Unde B. Hieronymus in epist. ad Ephes. *Erat Ephesi templum Dianæ, & ejusdem in ipso Multimammia, id est, multarum mammarum effigies, qua cultores ejus decepti, putabant eam omnium viventium nutricem.* Meminit & ante eum Minucius Felix in Octavio: *Diana interim est altè succincta venatrix, & Ephesia mammis multis, & uberibus multis exstructa.* Etiam in antiquis numismatis DIANA POLYMAMMA reperias. Hanc esse Lunam, ex eo quoque intelligas, quod apud Trebellium Pollionem pro *Dianæ Ephesiæ templo*, in vett. libris, *Lunæ Ephesiæ* legas.

† *Thargelia, festum Apollinis, ac Dianæ.*

Nec eorum modo fertilitati præerat, quibus homines nutriuntur: sed etiam hominum ipsorum: Unde & partui est præfecta, dictaque Λοχεία, quasi

quaſi partus arbitra. Hoc ſic exponit Tullius in II. de Natura Deorum: *Adhibetur ad partus, quòd ij matureſcunt, aut ſeptem nonnunquam, aut plerumq; novem Lunæ curſibus: qui, quia menſa ſpatia conficiunt, menſes nominantur: concinneq; ut multa, Timæus: qui, cùm in hiſtoria dixiſſet, quâ nocte natus Alexander eſſet, eadem Dianæ Epheſiæ templum deflagraviſſe; adjunxit, minimè id eſſe mirandum, quod Diana, cùm in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abfuiſſet domo.* Sed de eo, quod ſcitè hoc à Timæo dictum Cicero arbitratur; longè profectò aliter Plutarchus: cui id frigidè dictum videtur. Nec id mirabitur, qui ſciat, quàm graviſſimus is ſcriptor religioſè, præ gentilium multis, ſenſerit de Diis. Ut qui minimè probet, quòd natura rerum pro Deo colatur, ac Dii μεθωνυμικῶς corporum naturalium nominibus vocentur. Quod hominibus maximorum fuiſſe errorum cauſſam, exiſtimat: ut videre eſt libro de Iſide, & Oſiride. Præterea quòd Tullius, cur partubus Dianam præfecerint, cauſſam à novem menſium geſtatione arceſſit, hoc ut aliquid eſt, ita non totum exhaurit: magiſque eo reſpexiſſe videntur, quod Luna humidum ſit ſidus, eoque, laxando parturientium meatus, partum acceleret, & faciliorem reddat. Quam rationem ex Plutarchi Sympoſiacis adduximus cap. XIX. Quippe, ut Plinius ait lib. 2. Hiſt. Nat. cap. CI. *ferunt Lunæ femineum ac molle ſidus; atq; nocturnum ſolvere humorem, & trahere; non auferre.* E contrario ſcilicet ac Sol facit, de quo ibidem cap. C. dixerat. *Solis ardore ſiccari liquorem: & hoc maſculum ſidus eſſe. torrens cuncta, ſorbenſq;* Utrumque calidum ſidus: ſed ἧττον* τῆς ἡλίου θερμὴ ἡ σελήνη: de quo Artemidorum † in re aperta quid attinet allegare? Lunaris igitur calor eſt idoneus movere, & prolicere humorem, non abſumere: intenſior eſt Solaris, qui è corporibus eum educit, & rarefaciendo in aëra convertit.

*minus calida Sole Luna.

† lib. 2. c. 38.

Atque ex his etiam cognoſcere eſt, cur ἡ Ἄρτεμις * ſic dicta Λυσιζώνη ‡. Parientes enim apud Græcos zonam ſolvere dicuntur. Apollonius Rhodius lib. I. Argonauticôn*:

* Diana.

‡ cingulum ſolvens.

* verſ. 287.

—ᾧ ἔπι μούνῳ
Μίτρην πρῶτον ἔλυσα, καὶ ὕστατον —
—*Quem propter ſolum*
Zonam primò ſolvi, poſtremoque. —

Ubi ſic vetus ſcholiaſtes: Λύουσι γὰρ τὰς ζώνας αἱ πρώτως τίκτουσαι καὶ ἀνατιθέασιν Ἀρτέμιδι· ὅθεν καὶ Λυσιζώνης Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐν Ἀθήναις. *Zonam enim ſolvunt, quæ primùm pariunt, eamq; Dianæ conſecrant: unde & Athenis templum erat Dianæ zonam ſolventis.* At Romanis *zonam ſolvere* dicebantur, quæ nuberent: quomodo de Atalanta locutus eſt Catullus carm II. Atque idem ad Hymenæum epigr. LXII. ait.

—*Tibi*

---Tibi virgines
Zonula soluūnt sinus.

Nec liquidius quicquam tertio ejus loco carm. LXVIII. ad Januam. Vel illo Varronis γεροντοδιδάσκαλῳ*. *Novos maritus taciturus* † *taxim uxoris solvebat cingillum.* Ubi *cingillum* pro *cingulum* reposui, fide membranarum nostrarum, in quibus & hoc loco, & in præviâ vocis interpretatione, sic liquido est exaratum. Etiam ritus hujus meminit Ovid. epistolâ Phyllidos ad Demophoontem. Atque nostris Arnobius lib. III. Augustini quoque est lib. IV. de Civit. Dei cap. XI, *Ipse in Jugatino Deo conjuges jungat, ut zona virgini solvatur.* Et lib. IV. cap. IX. *Si adest Virginensis Dea, ut zona virgini solvatur.* Hoc quoque discriminis erat inter Græcos, & Romanos, quòd hi nubentium solutioni præficerent Junonem Cinxiam; de qua postea dicam, at juxta illos, quæ peperere, cingulum consecrarent Dianæ Cingulum solventi. Interea, si rerum naturam in se spectes, est idem numen & Juno Cinxia, & Diana Cingulum solvens, sed prout diversimode considerabatur Diva, ita vel hoc, vel illo nomine vocabatur.

* apud Nonium in Cingulum.
† al. taciturnus. MStus noster taciturus. Sed perperam.

Fatemur interim, quandoque etiam Græcis solutionem cinguli ad nubentes pertinere, Ut apud Homerum Ὀδυσ. α.*

Λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ' ὕπνον ἔχευεν·
Solvit autem virginalem zonam, somnumque superfudit.

*. vers. 244.

Ubi συνουσιασμὸν ‡ signari, & Etymologus ait in Ζώνη. De Spartanis sic item Plutarchus in vita Lycurgi: Ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων, οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ ἀεὶ δεδειπνηκὼς ἐν τοῖς φειδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην καὶ μετήνεγκεν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην. *Sponsus non vino gravis, nec deliciis fractus, sed sobrius, ut semper in Phiditiis cœnatus, clam ingressus sponsæ zonam solvebat, & eam tollens in lectum transferebat.*

‡ congressum.

At altero quoque oritur difficultas. Notum, ut Diana sit immunis à partus labore, quippe semper-virgo: unde ipsa apud Callimachum ita Jovem compellat:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον, ἄππα, φυλάσσειν·
Des mihi, virginitas ut sit, pater, omnibus ævis.

Quomodo igitur (ut Platonis utar verbis in Theæteto) Ἄρτεμις ἄλοχος οὖσα, τὴν λοχείαν εἴληχε, *Diana, à pariendo libera, partus procurandi sortita est provinciam?* Non leviter hoc torsit nonnullos, sed nodum sic exsolvi posse arbitror. Luna cum aliter, tum præcipuè bifariam spectatur: ratione luminis, quo terras illustrat, & caloris modici, quo generationem & partum juvat. Posterioris intuitu partui præfecerunt: quia sic est mater alma, multis uberibus nutriens universos. Ratione autem alterius est & virgo, & virginitatis exemplum. Nimirum, quia vel æthereo corpore, vel Lunari luce,

luce, nihil est purius sub Sole: eo judicarint, ut loquitur Phurnutus*, *ἄχραντον, καὶ ἁγνὴν εἶναι ὁμοίως τῷ ἡλίῳ, esse intactam, castamq; instar Solis.* Si sic videatur, addam & rationem alteram, ab venatoribus petitam, quibus noctu est opus luce Lunari. Nam qui venando supra modum indulgent, Veneri parum sunt apti, quia vehementi exercitio corpus fiat exsuccum, nec Veneri idoneum. Hoc in maritis etiam habet locum unde. * *Manet sub Iove frigido venator teneræ conjugis immemor.* Magis etiam in adolescentia id videas quia ut Seneca ‡ ait:

Amor juventa gignitur luxu, otio
Nititur inter læta fortunæ bona.

Nempe, præter rationem, quam dixi, venationis labor sic distincti, ut non possint amoribus vacare. Exemplo sit Hippolytus, Dianæ venatricis cultor, a Venere autem aversus.

* cap. de Diana.

* Horat. od. 1. 1.

‡ Octavia. vers. 556.

Sed hoc longiùs aliquis arcessitum dixerit, Tertium igitur accedat. Creditum est ab Argivis, post XII. periodos Lunares, quot constituebant annum civilem, Junonem, quæ eadem ac Diana, ut postea liquebit, denuo virginem fieri: quod in sacris Junoniis docebantur. Quod inde tractum, quia cum Sole novo nova numerandarum lunationum (ut vocant) ratio iniretur. Ajebant igitur sacerdotes, qui, ob festos dies, Lunaris & Solaris periodi rationem imprimis habuere, eo spatio exacto, Lunam se lavare in Canathio, atque ita, quam semel puellæ ereptam nec à Deo reddi posse virginitatem ajebat B. Hieronymus, eam reddi quotannis Junoni suæ. De eo sic Pausanias in Corinthiacis: Ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν Ἀργεῖοι κατ' ἔτος λουμένην παρθένον γίνεσθαι. *In eo Canathi fonte, ajunt Argivi, Junonem, ubi quotannis laverit, virginem fieri.* Subjungit deinde: Οὗτος μὲν δὴ σφίσιν ἐκ τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. *Atq; hic sermo iis promanavit ab sacris, quæ nefas referre.* Sacra ea sine dubio eò spectarunt, quò dixi: nempe quod incipiente novo anno civili, ut Sol novus, ita nova mensium inearur ratio: atque ita Luna, sive Juno, quasi recens nata, denuo censeatur virgo, quam Dianam dicimus.

Quia autem Diana virgo, eo & virgunculæ non minores quinquennibus, nec majores decennibus, crocotulâ indutæ, sacra faciebant Dianæ Brauroniæ, vel Munichiæ. Hoc ἀρκτεύειν dixere. Nam ἄρκτος, *virgo*. Sic Aristophanes usus in Lysistrata. Olim περὶ τὸ ἀρκτεύειν καὶ δεκατεύειν liber extitit Didymi Grammatici.

Nec sola ubique, seu simplici veneratione, Diana colebatur: sed, apud Cretenses, cultu miscello iisdem gaudebant altaribus, & Diana sive Luna, & Cretensis quædam virgo, Eubuli filia, venatoriorum cassium repertrix, ut diximus lib. I. cap. XVII. Virgo ista tum Ἄρτεμις vocatur, tum Βριτόμαρτις. Sed quæritur, quia in cultu hoc mixto nomina solent confundi, utra harum appellatio propria fuerit numinis naturalis, sive Lunæ: utra item animalis, sive filiæ Eubuli. Refugiendum in talibus ad conjecturas, quas, qui volet, somnia appellet. Censeo potiùs, puellæ Cressæ proprium fuisse nomen Βριτόμαρτις: ut quod *dulcem virginem* notet, quemadmodum ex Solino antea vidimus. Satis hæc conveniens erat appellatio, quam pa-

rentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἀρτεμιν dixerint, quasi ἀερότομιν, quia aera secet: quod satis est verisimile: & à Macrobio traditur lib. 1. Saturn. cap. xv.

CAPUT XXVI.

Per Junonem *quoque Lunam intelligi: & , cur hoc ei nomen datum, aliter, quàm à veteribus, conjectatum. Unde* Ἥρης *appellatio, & fusius de etymo.* Lucinæ, *Cur Juno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, sive* pronubæ *Ritus sponsi sponsæque in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comeretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, & Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Junonem, sive Lunam: quæ &* Lucifera, *teste Tullio. Falli, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ λυσίζωνος *Frater sororque, Diana, Mars. & Ilithya. Ilithyæ* Græcum *etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia, Liduna, & Malina. Ilithyæ *vocabulum potius ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Juno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Junonis licet privigna: utcunque opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

*Varro de L. L. & Serv. 1. Æn.

ITidem ad Lunam Juno refertur: quàm à juvando Grammatici* sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Jovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Janus*: de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis planè idem fuerint *Jana*, ac *Juno*. Sed O in feminis Græcanica est terminatio: ut *Dido*, *Sappho*, *Calypso*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus: calco, culcita*; ἄμβων, *umbo*, ἰταλὸς, *vitulus*, κραιπάλη, *crapula*, ἀλώπηξ, *vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Jano*, *Juno*. Græcis est Ἥρη. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus. Græcis Ἥρη elementum est aëris: ac respondet τῷ Διῒ, hoc est Jovi, sive ætheri. Latinis *Juno* propriè Luna: quæ itidem respondet Jano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer, aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρη quidem est Luna, sed quatenus est aëris præses, atque una cum eo attenditur. Quomodo consideratur quando, apud Maronem † ait ipsa:

† 1. Æn.

> *His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,*
> *Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.*

Junonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*. vocetur,

vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco, vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium*, hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium †, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus*, & multò antè Servius in IV. Æn. ante utrumque autem Cicero in II. de Nat Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina, Itaq; ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs † dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta, utcunque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לון lon, *pernoctavit*, & μεταλλωπηλικῶς *quievit*: quia ut Sol, diurno labori ita hæc nocturnæ præsit quieti. Quamquam nec absurdè derivos à λυνὸν, ut non possit amoribus vacare. Alioqui nec absurdè dixerit Luna esse à Græco λυνὸν, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis splendore.

* lib. 16. c. 44.
† 2. Fast.
* lib. 8. Orig. cap. 11.
† cap. 25.

Etiam Junonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quod Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quo igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Junoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ, ut Macrobius ait lib. I. Sat cap. XV. Et sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret; iis ejectis, ne nomen minus augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quincto Antiquitat.

Quod si Juno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Juno, generationi, & eo pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV. toris, sacrisque maritis præesse, Ovidius epistola Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Jasonem. Hinc cognomen *pronubæ*, ac apud Græcos, Polluce* teste, τελείας: nempe quia τέλος ὁ γάμος ‡, ut est apud Suidam, & Eustathium in Il. B. & M. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Junoni τῇ τελείᾳ seu *pronubæ* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam certissimam rationem Plutarchus in Connubialibus abducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ἥρη*: item *Juga* & *Jugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Hallicarnassensem ‡. Imò

* lib. 3. c. 3. 8. 4.
‡ Telos dicuntur nuptiæ
* Nuptialis Iuno.
‡ Dissertatione de scribenda oratione Nuptiali.

cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in IV. Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Justus Lipsius, qui pro Zygia reponit Syra lib. II Electorum cap. XXI.

Ad Pronubæ hujus seu Jugatinæ cultum pertinebat, quod sponsæ coma hastâ celibari comeretur. Juno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus*. Significabatur igitur, Junone propitiâ, generatum iri prolem, hastâ fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αἰτίοις, sive Quæstionibus Romanis, Moremque eum respexit Ovid. II. Fast.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II. *Nubentium crinem celibari hasta mulcetis.*

Eadem dicto *Juno Cinxia*, quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis caussa, quo jungerentur prole felici, instar Herculis qui LXX. liberorũ parens: ut est apud Festum Pompejum. Itidem *Juno Unxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes innungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec alio, quam ad Junonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cum sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito: sed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii spes: unde etiam nuptas ἀπαίδας† dixere *matronas*, quia spe illa nupserint, ut fierent matres*. Partui autem, ut Dianam; sic Junonem præfuisse, videre ex Comicis‡ licet, ubi *Iuno Lucina* invocatur, Tullio etiam, cujus locum antea adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Juliæ & Manlii:

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Iuno* apud Tibullum*, quæ Græcis γενέθλιος. Nec Juno solùm fœcunditati præerat humanæ, sed etiam tum pecudum, & armentorum, tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Juno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, fere sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis†. Estque ea ratio, cur Junoni sacrarint pavonem, animal superbum.

Atque hæc de Junone; quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Fastis; tum Maroni etiam, quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta, quo cognomento templum habuit in XIII. Regione, teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem consideremus, non aëri minus, quàm Lunæ, convenit, ut postea videbimus.

* *Ovid. I. Fast. & Festus in* Curis.

† *liberis carentes.*

* *Agell. lib. 18. cap. 9.*

‡ *Plaut. Amphitr. Terent. Andr. & alibi.*

* *lib. 4. el. 6.*

† *lib. 2. c. 14. sect. 9.*

Ad

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Juno. Ac de Junone clarè ait Dionysius Halic. lib. IV. Antiq. Εἰλείθυιαν Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν Φωσφόρον. *Ilithyiam Romani vocant Junonem Luciferam*, Ubi videmus, non ἁπλῶς dici Junonem, sed addi *Luciferam*: quia Juno nunc Luna est, nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam signari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Juno Lucifera*: nempe Juno Lucina, sive Luna, ut ex Tullii secundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo est, quòd Dionysius non dicat, Ilithyiam omnibus esse Junonem, sed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Junonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*, quod tamen haut insolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

> Ἄρτεμις Εἰλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθυραία.
>
> *Diana Ilithyia, & casta eadem Prothurea.*

Interim idem esse numen videmus Horatio in carmine seculari, ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cæli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, siderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III. Sympos. probl. I. ubi cum dixisset, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, subjungit: Ὅθεν οἶμαι καὶ τὴν Ἄρτεμιν Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι. *Unde censeo, etiam Dianam Lochiam, sive partus præsidem, & Ilithyiam, ut quæ non alia sit à Luna, esse nominatam.* Itaque ut Ἄρτεμις dicitur λυσίζωνος, quemadmodum ex Apollonia, & scholiaste ejus, supra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

> Ἔνθα γὰρ Εἰλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
>
> Ἀντιγόνας θυγάτηρ βεβαρημένα ὠδίνεσσιν.
>
> *Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli solutricem*
>
> *Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.*

Sed obstare his videtur, quod Pausanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Junonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adesset parienti. Addit, & à Cretensibus putari filiam Junonis in Cnossia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut sit Diana, quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pausaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII. Nemeorum:

> Ἐλείθυια πάρεδρε Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
>
> Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
>
> Ἥρας, γενέτειρα τέκνων· ἄνευ σέθεν
>
> Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
>
> Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
>
> Ἀγλαόγυιον Ἥβαν·

Ilithyia, quæ adsides Parcis, profundas cogitationes habentibus,
Filia multipotentis audi
Junonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Junone inquit,

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyia, nati.

Favet quoque Homerus Il. π. ubi multas facit Ilithyias, easque μογοστόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρης θυγατέρας, *filias Junonis*. Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Junonis faciunt filiam, sive Luna hic per Junonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως*: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris, qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

* *immediate.*

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλείθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν †. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quæ tamen, ut fatetur, aliud notat, nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit, hoc est, quotidianus maris recessus, qui posterioribus, ut Marcellus Empiricus docet cap. xxv.* *Liduna*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno, sed *Ilithyiæ* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab ילד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Uti hoc ab ילד, quod dum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere, ut Oppianus Ἁλιευτικῶν A†: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

† *à veniendo.*

* *p. 171. & 172. edit. Bas.*

† *vers. 485.*

—Οὐδ' ἄρα μοῦνον ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
Ἄλγεα, πάντῃ δ' εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
—*Neq; solùm mulieribus in terra degentibus*
Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.

Etiam inter cognomenta Junonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Junonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse: indicat καταμηνίων.

μηνιαίων sive menstruorum appellatio. Imo Diva hæc non alia videtur, quam *Mena*: quæ sine dubio est Μήνη sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. IV. de Civ. cap. XI. ac pluribus lib. VII. cap. II. *Dea Mena menstruis fluoribus præest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Junoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quæ in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Juno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori præsidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiã, quòd Menam sive Fluoniam nunc dicat esse Junonem, quæ regina est, Jovis soror, & conjux, nunc eandem dicat Jovis filiam, Junonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimode Junonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Jovis, hoc est Cœli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur, partes corporis ætherei, quod per Jovem intelligitur, ut Sol Lunaque ejus velut proles habeantur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Jovis sit, sed filia, ac proinde Junonis privigna. At cum Juno dicitur Jovis soror, & conjux, omnino, uti per *Jovem* Cœlum, ita per *Junonem* aer, vel terra intelligitur, aut per *Jovem* quidem Sol cum Cœlo; per *Junonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aera & terram, suntque hæ diversæ ejusdem naturæ partes: ut nihil prohibeat, quo minus inter ea κατὰ μεταφορὰν sororium esse connubium dicatur.

Nec *Levana* esse alia, quàm Ilithyia, vel Juno Lucina videtur. Hebræis quidem לְבָנָה est *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit: à qua opinione non multum abeunt, qui nascentium faciunt Deam. Eo impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præesset recens natis, quando de terra levarentur: ut est apud B. Augustinum lib. IV. de Civit. Dei cap. XI.

CAPUT XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugiferam vim Terræ comprehendi. Rheæ quoq; nomine utramque signari. Etiam Suadā eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bellona ostensum. Cur Mars Junonis filius perhibeatur. Venus Εγχει© *Cypriorum. Quàm variè spectetur Venus: & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* ὑϐεριςικῶν. *Latiùs patere Veneris numen, quàm Junonis. Pellicis pœna, ex lege Numæ.* Veneris *nomen temporibus Numæ ignotum Latio, & ejus rei ratio.* Socrus *pro* socer. *Unde dicta* Αφροδίτη, *secundum Aristotelem: & cur fingatur orta è prolibus Cœli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμνία, Επιποντία, Πελαγία *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio vehi. Lunam ut generationis, sic corruptionis esse caussam: eoq; funeribus præfectam nomine* Veneris Libitinæ; *sive Græcis,* Αφροδίτης Επιτυμϐίας. *Ritus triplex nummum deferendi, aliquo nascente, togam adsumente virilem, aut moriente. Ita è Libitinariis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

Ceres quoque eadem, ac Luna, sed non simpliciter. Nam Lunæ numen est merum: Cereris mixtum; quia non in Luna consistitur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura humanæ productrix alimoniæ, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra: ut minimùm duplex numen concurrat, Lunæ, à quo vis ea diffunditur, & Terræ, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam quatenus almæ matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac præcipuè Lunam, Terramque. Hinc apud Appulejum in XI. eadem diva dicitur, tum *Regina cœli*, quod non alteri, quàm Lunæ, tribuere possumus, tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed hæc pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud I. Georg.

— Vos ô clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber, & alma Ceres.

Stoici dicunt, non esse nisi unum Deum, & unam eandem esse potestatem, quæ, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Unde eundem Solem eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Junonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos, pro Sole, & Luna, Liberum, & Cererem invocavit.*

* *Ita Servius P. Danielis. In vet. cod. post* unam *additur* Deam.

Rheæ quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen: ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidii de Ponto lib. I. Eleg. I.

Ante

Ante DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
Cùm canit, exiguæ quis stipis æra neget?
Scimus ab imperio fieri nil tale DIANAE.
Unde tamen vivat vaticinator habet.

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen, utcunque nomine differrent, illud Rhea, hoc Diana diceretur, ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Unde inter cognomenta Dianæ fuit. Pausanias in Corinthicacis: Ἔστι δὲ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα δὲ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν τοῦ Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε. *Est ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exstruxit Hypermnestra, cum patrem vicisset in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo pepercisset.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam: quippe filiam Danai, qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superiùs* dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere, ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

* *cap. 24.*

Sed novum ecce scrupulum. Adversari enim commento huic nostro videtur, quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυώ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI. Met. eandem facit Dianam, Junonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hic deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam: illi minimum æque obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυώ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur, ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aer, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferrendo. Unde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη.
Terrorem incussit menti pulcherrima Juno.

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Junoni filium tribuunt Martem? Quo pertinet illud Hesiodi †, superiori etiam capite adductum nobis:

† *in Theogonia.*

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Junonis filium dici, quia bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Juno, quia hastigera, *Curitis* diceretur, uti antea dictum. Valdeque

rentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἀρτεμιν dixerint, quasi ἀερότομιν, quia aera secet: quod satis est verisimile: & à Macrobio traditur lib. 1. Saturn. cap. xv.

CAPUT XXVI.

Per Junonem *quoque Lunam intelligi: & , cur hoc ei nomen datum, aliter, quàm à veteribus, conjectatum. Unde* Ηρης *appellatio, & fusius de etymo.* Lucinæ, *Cur Juno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, sive* pronubæ *Ritus sponsi sponsæq; in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comeretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, & Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Junonem, sive Lunam: quæ &* Lucifera, *teste Tullio. Falli, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ Λυσίζωνος *Frater sororq; Diana, Mars. & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia, Liduna, & Malina. Ilithyæ *vocabulum potius ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Juno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Junonis licet privigna: utcunq; opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

*Varro de L. L. & Serv. 1. Æn.

ITidem ad Lunam Juno refertur: quàm à juvando Grammatici* sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Jovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Janus:* de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis planè idem fuerint *Jana*, ac *Juno*. Sed O in feminis Græcanica est terminatio: ut *Dido, Sappho, Calypso.* A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus: calco, culcita;* ἄμβων, *umbo,* ἰταλός, *vitulus*, κραιπάλη, *crapula,* ἀλωπηξ, *vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Jano, Juno.* Græcis est Ηρη. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus. Græcis Ηρη elementum est aëris: ac respondet τῷ Διὶ, hoc est Jovi, sive æthri. Latinis *Juno* propriè Luna: quæ itidem respondet Jano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer, aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ηρη quidem est Luna, sed quatenus est aëris præses, atque una cum eo attenditur. Quomodo consideratur quando, apud Maronem † ait ipsa:

† 1. Æn.

> *His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,*
> *Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.*

Junonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*. vocetur,

vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco, vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium*, hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium †, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus*, & multò antè Servius in IV. Æn. ante utrumque autem Cicero in II. de Nat Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina, Itaq; ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs † dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta, utcunque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לין lon, *pernoctavit*, & μεταληπτικῶς *quievit*: quia ut Sol, diurno labori ita hæc nocturnæ præsit quieti. Quamquam nec absurdè derivos à λυνὸν, ut non possit amoribus vacare. Alioqui nec absurdè dixerit Luna esse à Græco λυνὸν, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis splendore.

* lib. 16. c. 44.
† 2. Fast.
* lib. 8. Orig. cap. 11.
† cap. 25.

Etiam Junonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quod Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quo igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Junoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ, ut Macrobius ait lib. I. Sat cap. XV. Et sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret; iis ejectis, ne nomen minus augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quincto Antiquitat.

Quod si Juno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Juno, generationi, & eo pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV. toris, sacrisque maritis præesse, Ovidius epistola Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Jasonem. Hinc cognomen *pronuba*, ac apud Græcos, Polluce* teste, τελείας: nempe quia τέλος ὁ γάμος ‡, ut est apud Suidam, & Eustathium in Il B. & M. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Junoni τῇ τελείᾳ seu *pronuba* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam certissimam rationem Plutarchus in Connubialibus abducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ἥρη*: item *Juga* & *Jugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Hallicarnassensem ‡. Imò

* lib. 3. c. 3. 8. 4.
‡ Τέλος dicuntur nuptiæ.
* Nuptialis Juno.
‡ Dissertatione de scribenda oratione Nuptiali.

cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in IV. Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Justus Lipsius, qui pro Zygia reponit Syra lib. II Electorum cap. XXI.

Ad Pronubæ hujus seu Jugatinæ cultum pertinebat, quod sponsæ coma hastâ celibari comeretur. Juno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus*. Significabatur igitur, Junone propitiâ, generatum iri prolem, hastâ fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αἰτίοις, sive Quæstionibus Romanis. Moremque eum respexit Ovid. II. Fast.

Nec tibi, quæ cupida matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II. *Nubentium crinem celibari hasta mulcetis.*

* Ovid. I. Fast. & Festus in Curis.

Eadem dicto *Juno Cinxta*, quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis caussa, quo jungerentur prole felici, instar Herculis qui LXX. liberorũ parens: ut est apud Festum Pompejum. Itidem *Juno Unxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes inungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec alio, quam ad Junonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cum sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito: sed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii spes: unde etiam nuptas ἄπαιδας† dixere *matronas*, quia spe illa nupserint, ut fierent matres*. Partui autem, ut Dianam; sic Junonem præfuisse, videre ex Comicis‡ licet, ubi *Juno Lucina* invocatur, Tullio etiam, cujus locum antea adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Juliæ & Manlii:

Tu Lucina dolentibus
Juno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Juno* apud Tibullum*, quæ Græcis γενέθλιος. Nec Juno solùm fœcunditati præerat humanæ, sed etiam tum pecudum, & armentorum, tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Juno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, fere sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis†. Estque ea ratio, cur Junoni sacrarint pavonem, animal superbum.

† liberis carentes.
* Agell. lib. 18. cap. 9.
‡ Plaut. Aulul. Terent. Andr. & alibi.
* lib. 4. el. 6.
† lib. 2. c. 14. sect. 9.

Atque hæc de Junone; quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Fastis; tum Maroni etiam, quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta, quo cognomento templum habuit in XIII. Regione, teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem considerεmus, non aëri minus, quàm Lunæ, convenit, ut postea videbimus.

Ad

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Juno. Ac de Junone clarè ait Dionysius Halic. lib. IV. Antiq. Ειλέθυιαν Ρωμαῖοι καλοῦσιν Ηραν Φωσφόρον· *Ilithyiam Romani vocant Junonem* L*uciferam*, Ubi videmus, non ἁπλῶς dici Junonem, sed addi L*uciferam*: quia Juno nunc Luna est, nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam signari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Juno Lucifera*: nempe Juno Lucina, sive Luna, ut ex Tullii secundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo est, quòd Dionysius non dicat, Ilithyiam omnibus esse Junonem, sed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Junonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*, quod tamen haut insolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

> Αρτεμις Ειλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθύραια.
> *Diana Ilithyia, & casta eadem Prothuraa.*

Interim idem esse numen videmus Horatio in carmine seculari, ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cœli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, siderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III. Sympos. probl. I. ubi cum dixisset, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, subjungit: Οθεν οἶμαι καὶ τὴν Αρτεμιν Λοχείαν, καὶ Ειλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι· *Unde censeo, etiam Dianam Lochiam, sive partus præsidem, & Ilithyiam, ut quæ non alia sit à Luna, esse nominatam.* Itaque ut Αρτεμις dicitur λυσιζώνη, quemadmodum ex Apollonio, & scholiaste ejus, supra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

> Ενθα γὰρ Ειλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
> Αντιγόνας θυγάτηρ βεβαρημένα ὠδίνεσσιν·
> *Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli solutricem*
> *Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.*

Sed obstare his videtur, quod Pausanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Junonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adesset parienti. Addit, & à Cretensibus putari filiam Junonis in Cnossia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut sit Diana, quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pausaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII. Nemeorum:

> Ειλείθυια πάρεδρος Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
> Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
> Ηρας, γενέτειρα τέκνων· ἄνευ σέθεν
> Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
> Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
> Αγλαόγυιον Ἥβαν·

Ilithyia, quæ adsides Parcis, profundas cogitationes habentibus,
Filia multipotentis audi
Junonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Junone inquit,

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν
Illa sunt Hebe, Mars, Ilithyia, nati.

Favet quoque Homerus Il. π. ubi multas facit Ilithyias, easque μογοστόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρης θυγατέρας, *filias Junonis.* Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Junonis faciunt filiam, sive Luna hic per Junonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως*: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris, qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

* *immediate.*

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλείθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν †. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quæ tamen, ut fatetur, aliud notat, nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit, hoc est, quotidianus maris recessus, qui posterioribus, ut Marcellus Empiricus docet cap. XXV.* *Liduna*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno, sed *Ilithyiæ* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab יֶלֶד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Uti hoc ab יָלַד, quod dum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere, ut Oppianus Ἁλιευτικῶν A †: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

† *à veniendo.*

* p. 171. & 172. edit. Bas.

† vers. 485.

—— Οὐδ' ἄρα μοῦνον ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
Ἄλγεα, πάντῃ δ' εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
—— *Neq; solùm mulieribus in terra degentibus*
Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.

Etiam inter cognomenta Junonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Junonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse: indicat κατα-

μηνιαίων sive menstruorum appellatio. Imo Diva hæc non alia videtur, quam *Mena*: quæ sine dubio est Μήνη sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. IV. de Civ. cap. XI, ac pluribus lib. VII. cap. II. *Dea Mena menstruis fluoribus præest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Junoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quæ in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Juno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori præsidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiã, quòd Menam sive Fluoniam nunc dicat esse Junonem, quæ regina est, Jovis soror, & conjux, nunc eandem dicat Jovis filiam, Junonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimode Junonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Jovis, hoc est Cœli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur, partes corporis ætherei, quod per Jovem intelligitur, ut Sol Lunaque ejus velut proles habeantur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Jovis sit, sed filia, ac proinde Junonis privigna. At cum Juno dicitur Jovis soror, & conjux, omnino, uti per *Jovem* Cœlum, ita per *Junonem* aer, vel terra intelligitur, aut per *Jovem* quidem Sol cum Cœlo: per *Junonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aera & terram, suntque hæ diversæ ejusdem naturæ partes: ut nihil prohibeat, quo minus inter ea κατὰ μεταφορὰν sororium esse connubium dicatur.

Nec *Levana* esse alia, quàm Ilithyia, vel Juno Lucina videtur. Hebræis quidem לְבָנָה est *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit: à qua opinione non multum abeunt, qui nascentium faciunt Deam. Eo impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præesset recens natis, quando de terra levarentur: ut est apud B. Augustinum lib. IV. de Civit. Dei cap. XI.

CAPUT XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugiferam vim Terræ comprehendi. Rhea quoque nomine utramque signari. Etiam Suadam eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bellona ostensum. Cur Mars Junonis filius perhibeatur. Venus Εγχειος *Cypriorum. Quàm variè spectetur Venus: & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* ὑϐειστικῶν. *Latiùs patere Veneris numen, quàm Junonis. Pellicis pœna, ex lege Numæ.* Veneris *nomen temporibus Numæ ignotum Latio, & ejus rei ratio.* Socrus *pro* socer. *Unde dicta* Αφροδίτη, *secundum Aristotelem: & cur fingatur orta è prolibus Cœli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμνησία, Επιποντία, Πελαγία. *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio vehi. Lunam ut generationis, sic corruptionis esse caussam: eoque funeribus præfectam nomine* Veneris Libitinæ; *sive Græcis,* Αφροδίτης Επιτυμϐίας. *Ritus triplex nummum deferendi, aliquo nascente, togam adsumente virilem, aut moriente. Ita è Libitinariis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

CEres quoque eadem, ac Luna, sed non simpliciter. Nam Lunæ numen est merum: Cereris mixtum; quia non in Luna consistitur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura humanæ productrix alimoniæ, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra: ut minimùm duplex numen concurrat, Lunæ, à quo vis ea diffunditur, & Terræ, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam quatenus almæ matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac præcipuè Lunam, Terramque. Hinc apud Appulejum in XI. eadem diva dicitur, tum *Regina cœli*, quod non alteri, quàm Lunæ, tribuere possimus, tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed hæc pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud I. Georg.

— Vos ô clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber, & alma Ceres.

Stoici dicunt, non esse nisi unum Deum, & unam eandem esse potestatem, quæ, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Unde eundem Solem eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Junonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos, pro Sole, & Luna, Liberum, & Cererem invocavit.*

* *Ita Servius P. Daniels. In vet. cod. post* unam *additur* Deam.

Rheæ quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen: ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidii de Ponto lib. I. Eleg. I.

Ante

Ante DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
Cùm canit, exiguæ quis stipis æra neget?
Scimus ab imperio fieri nil tale DIANAE.
Unde tamen vivat vaticinator habet.

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen, utcunque nomine differrent, illud Rhea, hoc Diana diceretur, ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Unde inter cognomenta Dianæ fuit. Pausanias in Corinthiacis: Ἔστι δὲ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα καὶ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν τῆς Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε· *Est ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exstruxit Hypermnestra, cum patrem vicisset in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo pepercisset.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam: quippe filiam Danai, qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superiùs* dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere, ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

* *cap. 24.*

Sed novum ecce scrupulum. Adversati enim commento huic nostro videtur, quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυώ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI. Met. eandem facit Dianam, Junonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hic deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam: illi minimum æque obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυώ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur, ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aer, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferendo. Unde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη.
Terrorem incussit menti pulcherrima Juno.

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Junoni filium tribuunt Martem? Quo pertinet illud Hesiodi †, superiori etiam capite adductum nobis:

† *in Theogonia.*

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Junonis filium dici, quia bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Juno, quia hastigera, *Curitis* diceretur, uti antea dictum. Valdeque

rentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἀρτεμιν dixerint, quasi ἀερότομιν, quia aera secat: quod satis est verisimile: & à Macrobio traditur lib. I. Saturn. cap. XV.

CAPUT XXVI.

Per Junonem *quoque Lunam intelligi: &, cur hoc ei nomen datum, aliter, quàm à veteribus, conjectatum. Unde* Ἥρης *appellatio, & fusius de etymo.* Lucinæ, *Cur Juno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, sive* pronubæ *Ritus sponsi sponsæq; in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comeretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, & Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Junonem, sive Lunam: quæ &* Lucifera, *teste Tullio. Falli, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ Λυσίζωνος *Frater sororq; Diana, Mars. & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia, Liduna, & Malina. Ilithyæ *vocabulum potius ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Juno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Junonis licet privigna: utcunq; opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

ITidem ad Lunam Juno refertur: quàm à juvando Grammatici* sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Jovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Janus*: de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis planè idem fuerint *Jana*, ac *Juno*. Sed O in feminis Græcanica est terminatio: ut *Dido, Sappho, Calypso*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus: calco, culcita*; ἄμβων, *umbo*, ἰταλὸς, *vitulus*, κραιπάλη, *crapula*, ἀλώπηξ, *vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Jano, Juno*. Græcis est Ἥρη. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus, Græcis Ἥρη elementum est aëris: ac respondet τῷ Διὶ, hoc est Jovi, sive ætheri. Latinis *Juno* propriè Luna: quæ itidem respondet Jano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer, aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet; Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρη quidem est Luna, sed quatenus est aëris præses, atque una cum eo attenditur. Quomodo consideratur quando, apud Maronem † ait ipsa:

His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,
Desuper infundam, & tonitru cælum omne ciebo.

Junonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia* vocetur,

* Varro de L. L. & Serv. I. Æn.

† I. Æn.

vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco, vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium*, hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium †, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat; derivat Isidorus*, & multò antè Servius in IV. Æn. ante utrumque autem Cicero in II. de Nat Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina, Itaq; ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs † dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta, utcunque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לין lon, *pernoctavit*, & μεταληπτικῶς *quievit*: quia ut Sol, diurno labori ita hæc nocturnæ præsit quieti. Quamquam nec absurdè derivos à λύειν, ut non possit amoribus vacare. Alioqui nec absurdè dixerit Luna esse à Græco λυνὸν, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis splendore.

* *lib.* 16. *c.* 44.
† 2. *Fast.*
* *lib.* 8. *Orig.* *cap.* 11.
† *cap.* 25.

Etiam Junonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quod Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quo igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Junoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ, ut Macrobius ait lib. I. Sat cap. XV. Et sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret: iis ejectis, ne nomen minus augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quincto Antiquitat.

Quod si Juno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Juno, generationi, & eo pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV. toris, sacrisque maritis præesse, Ovidius epistola Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Jasonem. Hinc cognomen *pronuba*, ac apud Græcos, Polluce* teste, τελεία: nempe quia τέλος ὁ γάμος †, ut est apud Suidam, & Eustathium in Il. B. & M. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Junoni τῇ τελείᾳ seu *pronuba* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam certissimam rationem Plutarchus in Connubialibus abducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ἥρη*: item *Juga* & *Jugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Hallicarnassensem ‡. Imò

* *lib.* 3. *c.* 3. 8. 4.
† Τέλος *dicuntur nuptiæ*
* *Nuptialis Juno.*
‡ *Dissertatione de scribenda oratione Nuptiali.*

cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in IV. Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Justus Lipsius, qui pro Zygia reponit Syra lib. II. Electorum cap. XXI.

Ad Pronubæ hujus seu Jugatinæ cultum pertinebat, quod sponsæ coma hastâ celibari comeretur. Juno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus*. Significabatur igitur, Junone propitiâ, generatum iri prolem, hastâ fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αἰτίοις, sive Quæstionibus Romanis. Moremque eum respexit Ovid. II. Fast.

* Ovid. I. Fast. & Festus in Curis.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II. *Nubentium crinem celibari hasta mulcetis.*

Eadem dicto *Juno Cinxia*, quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis caussa, quo jungerentur prole felici, instar Herculis qui LXX. liberorũ parens; ut est apud Festum Pompejum. Itidem *Juno Unxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes inungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum a Plinio, Servio, & Capellæ. Nec alio, quam ad Junonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cum sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito: sed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii spes: unde etiam nuptas ἀπαίδας† dixere *matronas*, quia spe illa nupserint, ut fierent matres*. Partui autem, ut Dianam; sic Junonem præfuisse, videre ex Comicis‡ licet, ubi *Iuno Lucina* invocatur, Tullio etiam, cujus locum antea adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Juliæ & Manlii:

† liberis carentes.
* Agell. lib. 18. cap. 9.
‡ Plaut. Aulul. Terent. Andr. & alibi.

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Iuno* apud Tibullum*, quæ Græcis γενέθλιος. Nec Juno solùm fœcunditati præerat humanæ, sed etiam tum pecudum, & armentorum, tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Juno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, fere sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis†. Estque ea ratio, cur Junoni sacrarint pavonem, animal superbum.

* lib. 4. el. 6.
† lib. 2 c. 14. sect. 9.

Atque hæc de Junone; quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Fastis; tum Maroni etiam, quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta, quo cognomento templum habuit in XIII. Regione, teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem consideremus, non aëri minus, quàm Lunæ, convenit, ut postea videbimus.

Ad

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Juno. Ac de Junone clarè ait Dionysius Halic. lib. IV. Antiq. Εἰλείθυιαν Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν Φωσφόρον. *Ilithyiam Romani vocant Junonem Luciferam*, Ubi videmus, non ἁπλῶς dici Junonem, sed addi *Luciferam*: quia Juno nunc Luna est, nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam signari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Juno Lucifera*: nempe Juno Lucina, sive Luna, ut ex Tullii secundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo est, quòd Dionysius non dicat, Ilithyiam omnibus esse Junonem, sed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Junonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*, quod tamen haut insolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

> Ἄρτεμις Εἰλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθύραια.
>
> *Diana Ilithyia, & casta eadem Prothuraa.*

Interim idem esse numen videmus Horatio in carmine seculari, ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cœli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, siderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III. Sympos. probl. I. ubi cum dixisset, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, subjungit: Ὅθεν οἶμαι καὶ τὴν Ἄρτεμιν Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι. *Unde censeo, etiam Dianam Lochiam, sive partus præsidem, & Ilithyiam, ut quæ non alia sit à Luna, esse nominatam.* Itaque ut Ἄρτεμις dicitur λυσιζώνη, quemadmodum ex Apollonia, & scholiaste ejus, supra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

> Ἔνθα γὰρ Εἰλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
>
> Ἀντιγόνας θυγάτηρ βεβαρυμένα ὠδίνεσσιν.
>
> *Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli solutricem*
>
> *Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.*

Sed obstare his videtur, quod Pausanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Junonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adesset parienti. Addit, & à Cretensibus putari filiam Junonis in Cnossia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut sit Diana, quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pausaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII. Nemeorum:

> Ἐλείθυια πάρεδρε Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
>
> Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
>
> Ἥρας, γενέτειρα τέκνων· ἄνευ σέθεν
>
> Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
>
> Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
>
> Ἀγλαόγυιον Ἥβαν·

Ilithyia, quæ adsides Parcis, profundas cogitationes habentibus:
Filia multipotentis audi
Junonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Junone inquit,

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν

Illa sunt Hebe, Mars, Ilithyia, nati.

Favet quoque Homerus Il. π. ubi multas facit Ilithyias, easque μογοςό-κους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρας θυγατέρας, *filias Junonis.* Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Junonis faciunt filiam, sive Luna hic per Junonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως*: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris, qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

* *immediate,*

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλείθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν ‡. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quæ tamen, ut fatetur, aliud notat, nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit, hoc est, quotidianus maris recessus, qui posterioribus, ut Marcellus Empiricus docet cap. xxv.* *Liduna*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno, sed *Ilithyiæ* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab ילד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Uti hoc ab ילד, quod dum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere, ut Oppianus Ἁλιευτικῶν Α †: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

‡ *à veniendo.*

* *p. 171. & 172. edit. Basil.*

† *vers. 485.*

—Οὐδ' ἄρα μούνῃσιν ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
Ἄλγεα, πάντῃ δ' εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.

—*Neq; solùm mulieribus in terra degentibus*
Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.

Etiam inter cognomenta Junonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Junonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse: indicat κατα-

μηνιαίων sive menstruorum appellatio. Imo Diva hæc non alia videtur, quam *Mena*: quæ sine dubio est Μήνη sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. IV. de Civ. cap. XI, ac pluribus lib. VII. cap. II. *Dea Mena menstruis fluoribus praeest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Junoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quae in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Juno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori praesidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiã, quòd Menam sive Fluoniam nunc dicat esse Junonem, quæ regina est, Jovis soror, & conjux, nunc eandem dicat Jovis filiam, Junonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimode Junonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Jovis, hoc est Cœli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur, partes corporis ætherei, quod per Jovem intelligitur, ut Sol Lunaque ejus velut proles habeantur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Jovis sit, sed filia, ac proinde Junonis privigna. At cum Juno dicitur Jovis soror, & conjux, omnino, uti per *Jovem* Cœlum, ita per *Junonem* aer, vel terra intelligitur, aut per *Jovem* quidem Sol cum Cœlo: per *Junonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aera & terram, suntque hæ diversæ ejusdem naturæ partes: ut nihil prohibeat, quo minus inter ea κατὰ μεταφορὰν sororium esse connubium dicatur.

Nec *Levana* esse alia, quàm Ilithyia, vel Juno Lucina videtur. Hebræis quidem לבנה est *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit: à qua opinione non multum abeunt, qui nascentium faciunt Deam. Eo impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præesset recens natis, quando de terra levarentur; ut est apud B. Augustinum lib. IV. de Civit. Dei cap. XI.

Ante DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
Cùm canit, exiguæ quis stipis æra neget?
Scimus ab imperio fieri nil tale DIANAE.
Unde tamen vivat vaticinator habet.

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen, utcunque nomine differrent, illud Rhea, hoc Diana diceretur, ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Unde inter cognomenta Dianæ fuit. Pausanias in Corinthiacis: Ἔστι δὲ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα δὲ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν τοῦ Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε· *Est ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exstruxit Hypermnestra, cum patrem vicisset in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo pepercisset.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam: quippe filiam Danai, qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superiùs * dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere, ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

* cap. 24.

Sed novum ecce scrupulum. Adversari enim commento huic nostro videtur, quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυώ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI. Met. eandem facit Dianam, Junonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hic deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam: illi minimum æque obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυώ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur, ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aer, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferrendo. Unde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη·
Terrorem incussit menti pulcherrima Juno.

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Junoni filium tribuunt Martem? Quo pertinet illud Hesiodi †, superiori etiam capite adductum nobis:

† in Theogonia.

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Junonis filium dici, quia bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Juno, quia hastigera, *Curitis* diceretur, uti antea dictum. Valdeque

que verisimile est, similiter effictam Cypriis. Nam & ipsa Ἐγχεῖος vocata: unde autem, nisi quia Græcis *hasta* sit ἔγχος, ἐγχεία, vel ἐγχείη. De Venere firmat Hesychius: *Ἐγχεῖος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι. Enchios, Venus, Cyprij.*

Quid mirum autem, quando & Venus est Luna? Sanè Græci, Romanique, non pauca de Venere retinuere ex Orientis theologia, unde eluceat, primitius eandem fuisse ac Lunæ sidus. Nec tamen semper hæc per Venerem intelligitur. Bifariam enim Venus consideratur, ut corpus est, & ut accidens. Priori modo vel corpus est æthereum, vel sublunare. Æthereum vel Luna intelligitur, vel Lucifer sive Hesperus. Sublunare autem est Tellus. Accidens, quod Veneris nomine signatur, vel qualitas est, puta vis, sive facultas generandi: vel actio, puta generatio ipsa; uti mistura maris, & feminæ. Quæ ostendunt, non uno nobis loco de Venere esse dicendum. Nunc de ea agemus, quatenus est Luna, prout spectarunt Athenienses, ac Lacedæmonii. De Atheniensibus auctor nobis Macrobius Saturnal. lib. III. cap. VIII. *Philochorus quoque in Atthide eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili.* Loquitur de festo ὑβριστικῶν*: ut liquet ex iis, quæ hoc de Festo Plutarchus refert libro de Virtut. Mul. & Poliænus lib. VIII. De Lacedæmoniis itidem testem habemus Pausaniam in Laconicis: *Ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης Ἥρας· ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένῃ νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν. Operis antiqui signum ligneum Veneris Junonis appellant. Cui pro filiarum nuptiis sacra facere matres est solemne.* Ubi Veneris, ac Junonis appellationes conjungi videmus: quia etsi & Venus, & Juno, Luna sit, eoque generationi utraque præsit: laxiùs tamen Veneris pateat nomen, quàm Junonis. Nam illam extendere ad quosvis concubitus: hanc solùm præfecerunt conjugũ misturæ. Hinc Ovidius epistola Hypsipyles:

> *Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Juno*
> *Adfuit.* —

Itaque non Venus, sed Juno, infesta erat pellicibus. Unde lex Numæ†: *Pellex ædem Junonis ne tagito**: *si taget, Junoni agnam feminam crinibus demissis cædito.* Imò Numæ temporibus Veneris nomen necdum notum erat Romæ. Unde (ut Cincius tradidit eo libro, quem de Fastis reliquit) *ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut cæterorum cœlestium, laus celebrata.* Testis Macrobius l. I. Sat. c. XII. atque addit: *Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris, ne sub Regibus quidem, apud Romanos, vel Latinum vel Græcum, fuisse.* Hujus rei rationem adscripsero prudentiæ regis Numæ: qui nullum agnosceret concubitus numen, nisi legitimi, cui Juno præesset. Nam, ut constat ex Dionysii Antiquitatum lib. II. Romulus, & Numa, haut admisere Græcorum fabulas de commerciis immortalium

cum

* *petulantium.*

† *apud Festum in* Pellex, *&* *Iulium Paullum ex Granii Flacci libro de jure Papiriano De Verbor. Signif. cap. 144. Ravardum sis adi lib. de Auctoritate Prudentum cap. 1.*

* *sic legendum pro* Tangito, *& mox* Taget *pro* Tanget, *vide Festum in* Tagit.

cum mortalibus, quibus homines ad fœdam possent libidinem concitari. Postea tamen eam recepere Romani; sed alieno exemplo. Nam nomen non esse Romanum, terminatio ipsa in US indicio est. Scio, & *socrus* esse muliebrę: sed hoc olim primitus quoque virile erat: unde Attius Atreo*: —*Simul & præmia*

Pisæa † *arrepta à socru possedit suo.*

Censeo autem, *Veneris* nomen esse ab Hethruscis: eos accepisse ab Oriente; venireque, non quidem à חן *Chen*, quo quandoque *gratia formæ* ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quod Assyriis tabernacula, in quibus Veneri virgines dicarentur, nomen haberent *sucoth benoth*, A *benot* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit; uti superius ‡ diximus.

Græcis hæc diva vocatur Ἀφροδίτη, sive Ἀφρογένεια. Sed nomen id non convenit Lunæ, vel vi generatrici, quatenus hæc Lunæ inest: sed potius naturæ inferiori, ut cœlitus obtinenti vim generandi. Græcæ enim illæ appellationes ex eo sunt, quia semen sit ἀφρῶδες*: quam rationem adfert Aristoteles in secundo de Generatione animalium cap. secundo. Unde fabula de testiculis Cœli abscissis, inque mare projectis, ac natâ inde Venere, quæ ex eo dicta sit ἁλιγενὴς, sive *Saligena*. Hæc Lunæ non competunt: quam marino quidem vapore pasci, uti & sidera alia, veteres ‡ crediderunt: at nemo è spuma maris natam putavit. Venus igitur istic est vis generatrix inferioris naturæ: per testiculos Cœli signatur, virtutem eam cœlitus provenire: per mare notatur natura humida, & instar maris spumosa. Sed nihil impedit, quo minus Lunam ipsam intelligamus, quando Venus dicitur Ποντία sive *marina*: quod cognomen ejus apud Phurnutum, & Pausaniam in Corinthiacis: ubi & Λιμενία vocatur, quasi *Portunam* dixeris. Simileque Ἐπιποντία apud Hesychium, & Phavorinum; ac Πελαγία, sive *Marina* †, apud Artemidorum lib. II. cap. XXXV*. Hanc Artemidorus bonam ait gubernatoribus, & navigantibus. Nempe propter imperium, quod Luna habet in mare: de quo satis diximus cap. XIX. Πελαγία igitur dicta sit Venus uti Isis: quæ sine dubio Luna, ut ostendimus cap. XXIV. Imò Ægyptii, Plutarcho ‡ teste, finxere Isidem navigio vehi: credo ob humidam Lunæ naturam: vel potius, quia luna corniculata navigium refert. Eoque & videtur Isis signari per numen Thebæum, cui Sesostris navem cedrinam ac inauratam cubitorum CCLXXX. dedicavit: ut est apud Diodorum in primo. Valde etiam hæc firmantur eo, quod Appulejus in XI. eandem facit Dictynnam, Dianam, Junonem, Paphiam Venerem, & Isidem reginam.

Porrò non Luna solum generationis causa est; sed etiam corruptionis. Quippe unius compositi substantialis productio semper est conjuncta cum alterius vel totius, vel ex parte saltem, corruptione: ac vicissim unius

* *apud Prisc. lib. 6.*

† *Sic versus digerendus: pro quo vulgo Pisæa præmia.*

‡ *cap. 22.*

* *spumosum.*

‡ *Plin. lib. 2. cap. 9. Theon apud Plutarch. Rutil. lib. 1. Itiner. Servius in 1. Æneid. &c. unde Oceanum, ac Tethyn, nutrices suas vocat Iliad. ξ.*

† *ut Horatius nominat od. 26. lib. 2. & 2. lib. 4.*

* *sect. de Venere.*

‡ *lib. de Iside & Osir.*

compositæ substantiæ corruptio semper habet adnexam alterius vel generationem, vel aggenerationem. Utcunque igitur natura per se generationē intendat; quia tamen eadem corruptioni est subjecta, nonnisi intercedente corruptione consequi potest generationē. Qua mente verissimū est, unius generationem esse alterius corruptionem: uti est apud Aristotelem lib. III. φυσικῆς ἀκροάσεως cap. VIII. text. LXXIII. & lib. I. de Generat. & Corrupt. cap. III. text. XVII. & XX. item lib. XII. Metaph. cap. II. text. VII. Unde liquet, Venerem tum principio vitæ præfuisse, tum fini. Sed cum prius consideraretur, dicebatur *Diana*, vel *Iuno Lucina*, vel *Alma Venus*, & similibus modis. Quatenus autem præfecta erat morti, & mortualibus, uti curæ sepulcrali, vocitata est *Venus* ἐπιτυμβία, vel *Libitina Venus*, aut simpliciter *Libitina*. Quærit itaque Plutarchus in Causis: Διὰ τί τὰ πρὸς τὰς ταφὰς πιπράσκουσιν ἐν τῷ τεμένει τῆς Λιβιτίνης; νομίζοντες Ἀφροδίτην εἶναι τὴν Λιβιτίνην. *Quare, quæ ad sepulchra pertinent, divendunt in æde Libitinæ, Libitinam nihil aliud existimantes, quàm Venerem?* Postea inter alia subdit: Καὶ ἐν Δελφοῖς Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας ἀγαλμάτιόν ἐστι, πρὸς ὃ τοὺς κατοιχομένους ἐπὶ τὰς χοὰς ἀνακαλοῦνται· *Nam & Delphis est Veneris Epitymbiæ imaguncula: ad quam, dum libant, manes evocant defunctorum.* Refert Dionysius Halicarnass. lib. IV. ex instituto Servii Tulli, nascente aliquo, nummum inferri solere in ærarium Junonis Lucinæ: quopiam item virilem togam assumente, nummum fuisse delatum in Juventutis: moriente autem aliquo, nummum à propinquis illatum εἰς τὸν Ἀφροδίτης θησαυρὸν ἐν ἄλσει καθιδρυμένον, ἣν προσαγορεύουσι Λιβιτίνην· *in ærarium Veneris in luco situm, quam Libitinam appellant.* Postea tamen consuetudo illa inferendi numini desiisse videtur: nec enim ullus ejus scriptor meminit: sed mortuorum numerus cognoscebatur ex Libitinariis, hoc est, iis, qui curandis funeribus præessent. Unde Suetonius in Nerone cap. XXXIX. *Pestilentia unius autumni, qua triginta funerum millia in rationem Libitinæ venerunt.* Plura de hoc hominum genere si voles, adi eruditissimum Kirchmannum lib. I. de Funeribus Romanis cap. IX.

Cæterum jam olim dubitatum, utrum hæc Libitina rectius statueretur Venus, an Proserpina. Quod ita esse, docet nos Plutarchus in Numa: ubi narrat, ut rex hic docuerit etiam colere Deos inferos, ἐξαιρέτως δὲ τὴν προσαγορευομένην Λιβιτίναν, ἐπίσκοπον τῶν περὶ τοὺς θνήσκοντας ὁσίων θεὸν οὖσαν. εἴτε Περσεφόνην, εἴτε μᾶλλον, ὡς οἱ λογιώτατοι Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσιν, Ἀφροδίτην· οὐ κακῶς εἰς μίαν δύναμιν θεοῦ τὰ περὶ τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελευτὰς ἀνάπτοντες. *præcipuè illam nomine Libitinam, Deam præsidem eorum, quæ defunctis justa fiunt; sive ea Proserpina est; sive, ut Romanorum eruditissimi arbitrantur, Venus sit; haut malè uni numinis virtuti, ea quæ ad ortum, & finem pertinent, adscribentes.*

Verum

Verum opiniones istæ doctissimorum virorum de Libitina, utcumque diversæ etiam Plutarcho visæ sint, probè tamen conveniunt: quia Venus Libitina eadem est ac Proserpina, & Hecate: quod ut liqueat, deinceps de Proserpina, ac Hecate, dicemus.

CAPUT XXVIII.

Proserpinæ nomen unde. Eadem Φερέφαττα, & Χειρογονία, *ac hujusce ratio nominis. Per eam intelligi Lunam, sed inferis lucentem.* Περσεφόνης ἔτυμον *Æschylus, sed è poetis primus, Dianam, non Latonæ, sed Cereris filiam, dixit: ut Diana ei eadem, ac Proserpina, videatur. Quo pacto & Ceres, & Proserpina, ad Lunam referantur, & cur Manibus præfecta. Animæ corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina. Cur animis, & Lunæ, ac Cereris ministris,* Apum *sit nomen datum, & Proserpinæ nomen* Melitodis. *Rejecta Theocriti scholiastæ opinio, existimantis* Melitodem, *&* Coran, *per* ἀντίφρασιν *sic vocari. Cur Proserpina dicatur* Libera, *vel* Cora; *Bacchus item* Liber. *Quo respexerint, qui cum eadem sit Proserpina, ac Diana, Dianam tamen* Latonæ, *Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris.*

VIdimus antea ‡ de Proserpina, quatenus ad historiam pertinet. Nam Aidoneus, rex Molossorum, ut uxorem suam dixit Δήμητρα, sive Cererem; sic filiam Περσεφόνην, seu Proserpinam; canem item Κέρβερον vocavit: quemadmodum est apud Plutarchum in Theseo. Nunc de eadem agimus, non quatenus ad historiam pertinet, sed ad naturam. Propriè enim Proserpina numen est naturale, factumque vocabulum ex Græco Περσεφόνη, κατὰ μετάθεσιν *: ut Tullii est opinio in secundo de Nat. Deorum: verisimilior sanè, quàm illa Varronis in IV. de L. L. ubi Lunam à *proserpendo* dici ait *Proserpinam*, quod, *ut serpens modò in dextram partem, modò in sinistram, latè vagetur.*

‡ *lib.* I. *cap.* 19.

* *per literarum trajectionem.*

Aliter Græcis dicta est Φερέφαττα: unde sacrum apud Cyzicenos Φερεφάττια: de quibus Plutarchus in Lucullo, & Appianus in bellis Mithridaticis.

Vocata quoque Χειρογονία. Hesychius: Χειρογονία, ἡ Περσεφόνη. Quasi novè dixerim, *Manugenuam.* De causa nominis, silent, quos vidi. Sed censeo inde esse, quod Proserpina sive Diana, Juno, sit partus præses; ac obstetrix, quæ Afranio *adsestrix*, adsideat genibus parturientis, manus iis admovens, quibus parata sit fœtum excipere.

Cum autem partui præsideat Diana, atque ea sit Luna; planè censeo, Χειρογονίαν, sive Proserpinam, esse Lunam. Deque Proserpina idem indicat Varro lib. IV. de L. L. *Hinc* (Lunam) *Epicharmus Enni Proserpinam*

quoque appellat, quod solet esse sub terris. Significat, Lunam esse Proserpinam; sed tum propriè, cum Luna sub nostro est hemisphærio. Servius in III. Æn. cum narrasset, ut Latona pepererit prius Dianam, postea Apollinem; de priori subjungit: *Hæc namque est Diana, Juno, Proserpina.* Ac pluribus idem in initium Georg. Verba superius, de Cerere agentes, adduximus. Mart. Capella lib. II. de Nupt. Philol. *Hæc omnis aeris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit: qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. Hic Luna, quæ huic aeri propior est, Proserpina memoratur.* Ubi abit ab iis, quibus placet, Lunam, quando est apud Antipodas, *Proserpinam* vocari. Interim *Proserpinam* eandem esse, ac *Lunam*, agnoscit. Uti Julius Firmicus de errore prof. relig. *Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum: Proserpinam verò Liberum dicentes, Lunam esse confingunt,* & Fulgentius Μυθολογικῶν lib. II. *Ideo voluerunt, Lunam etiam ipsam apud inferos Proserpinam dici, seu quòd nocte luceat, sed quod humilior currat, & terris præsit.*

Hoc, ut alia fere, hausere Latini à Græcis. Nam similiter Onomacritus in hymnis, sive Initiis potius, sub Orphei nomine editis: ubi primum quidem sic Proserpinam compellat:

> Περσεφόνη, θυγάτηρ μεγάλου Διὸς, ἐλθὲ μάκαιρα.
> *Proserpina, filia magni Iovis, veni beata.*

Postea verò his verbis affatur, quæ liquidò Lunam esse designant:

> Ὡρῶν συμπλέκτειρα, φαεσφόρε, ἀγλαόμορφε,
> Εὐφεγγὲς, κερόεσσα.
> *Temporum contextrix, lucifera, excellens formâ,*
> *Bene lucens, cornuta.*

Ibidem sic compellat:

> Πλούτωνος πολύτιμε δάμαρ, κεδνὴ, βιοδῶτι·
> *Plutonis honoranda uxor, inclyta, vita datrix.*

Ubi cur βιοδῶτιν appellet, liquet: ac quia, ut vidimus, Luna & generat, & corrumpit; subdit postea Onomacritus:

> Ζωὴ καὶ θάνατος μούνη θνητοῖς πολυμόχθοις
> Φερσεφόνεια. φέρεις γὰρ ἀεὶ, καὶ πάντα φονεύεις.
> *Vita, & mors sola, mortalibus multi laboris,*
> *Proserpina. fers enim semper, & omnia occidis.*

Ac videtur hic ad nomen Divæ allusisse. Nam πέρθειν * idem ac φονεύειν ‡. Dicta autem Περσεφόνη, sive Περσεφόνεια, διὰ τὸ πάντα πέρθειν τῷ φόνῳ. *quia omnia vastet cade,* Quomodo fuerit ex πέρθεις & φόνος. Sed etymon hoc licet verius, illud tamen verbis Onomacriti convenientius sit, ut dici dicatur; quasi Φερσεφόνη. Nempe, ut est in Etymologico magno, ἀπὸ τοῦ φέρειν τὸ φόνος, *quod necem inferat.* Interea aliunde etiam deduxeris; ut ostendam cap. LX.

* vastare.
‡ occidere.

Apud

Apud Herodotum quoque in Euterpe legas, Apollinem Ægyptiis esse Orum, Cererem esse Isidem, Dianam verò Bubastin. Subjicit deinde: Ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου, καὶ οὐδενὸς ἄλλου, Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἥρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μοῦνος δὴ ποιητέων τῶν προγενομένων. ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος, τὴν νῆσον, διὰ τοῦτο γενέσθαι πλωτήν. *Atque hinc, non aliunde, arripuit, quod dicam, Æschylus, Euphorionis filius, solus poetarum superioris ætatis. Statuit enim, Dianam esse Cereris filiam, ac propterea insulam esse natantem redditam.* Si verbis solum, non sententiâ totâ, abit à Græcis suis Æschylus: hinc Dianam esse eandem, ac Proserpinam, consequitur: quia ait, Dianam Æschylo esse filiam Cereris. Ejus enim filiam esse Proserpinam, satis convenit inter Græcos.

Sed quod Proserpina dicitur Cereris filia, non eodem modo intelligitur. Ceres enim nunc supera intelligitur Luna, quæ nos illuminat: nunc infera, quæ lucet antipodibus vel Manibus. Si Ceres est Luna supera; filia ejus erit Proserpina, quia ex Luna supera fiat infera. Nam etiam cum particula *ex* solam notat consequentiam, id quod ex aliquo fit, subinde ejus proles Theologis gentium dicitur: ut ex Hesiodi Θεογονίας multis elucet locis. Sin Ceres est Luna infera; hoc est ea, quæ sub pedibus nostris lumen præbet Stygi; Proserpina ejus filia fuerit lumen Lunare, illustrans illos, qui terras incolunt pedibus nostris adversas. Seu hoc, seu illo modo, acceperis; & Ceres, & Proserpina, ad Lunam reducentur. Sed posteriori ratione melius videmus, quo pacto tam Ceres, quàm Proserpina, inferæ habeantur Deæ, maniumque præstites, hoc est, animarum; non ἁπλῶς quidem (nam priusquam se corpori insinuarunt, Luna iis præfecta) sed demum, ubi corporibus excesserint. Nempe bifariam animas spectabant: quatenus cœlitus immittuntur corporibus; quod Lunæ beneficium habebatur, quia generationi præest: & quatenus corporibus solutæ ad inferos concedunt; quo pacto Lunæ inferæ, hoc est, Cereri, & filiæ Proserpinæ, in eas potestas credita est. Animæ verò plerisque gentium Theologis dictæ μέλισσαι, sive *apes*, ob dulcedinem vitæ: ac propterea Luna quoque *apis* vocata, quia animas immitteret: quippe, ut dixi, generationis antistita: imò & Cereris, hoc est, Lunæ inferæ, manium præsidis, ministræ, quæ non aliæ, quàm Manes, itidem sunt *apes* vocatæ: & Proserpina quoque, quæ vel ipsa Ceres, Luna infera, vel ejus effectus, vis inferas illuminans plagas, *Mellea* similiter dicebatur: nempe quia apiculis illis, hoc est, Manibus, præesset. Hæc parũ vulgo sunt cognita. Ut igitur plenius gentiũ opinio innotescat, non abs re erit firmare illa Porphyrii verbis è libro de Nympharum antro; ubi sic scribit: Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς, ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς, ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀνοικείως τῶν ψυχῶν ἔφη,

Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεταί τ' ἄλλη*.

Καὶ τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν· αὐτήν τε τὴν κόρην μελιτώδη. σελήνην τε οὖσαν γενέσεως προστάτιδα, μέλισσαν ἐκάλουν. *Fontes verò, & flumina, Nymphis aquaticis propria sunt, ac multò magis nymphis*

* *Puto, scribendum,* ἄλλῃ τ' ἔρχεται: *ne sensus claudicet: vel* ἀπ' ἄλλης ἔρχεται: *ne ex alio examine hoc examen fiat. Nisi verba hæc tollenda; quæ & in translatione sua præteriisse video Gesnerum.*

nymphis animis, quas propriè veteres Apes dixere; quia voluptatem pariant. Unde & Sophocles non impropriè de animis dixit, Mortuorũ examen edit bombum, atq; alio venit. Imò & Cereris sacerdotes, velut infera Deæ antistitas, Apes dixere veteres, & filiam ejus Proserpinam Melleam. Lunam verò, generationis præsidem, Apem nuncuparunt.* Pluraque inibi in hanc mentem.

** Sic χθονίας vocabulum sumi videtur: ut Pluto, & alii χθόνιοι, hoc est, καταχθόνιοι, vel ὑποχθόνιοι.*

Quod verò Porphyrius ait Proserpinam dictam Μελιτώδη, *Melleam*: id factum videmus à Theocrito, Idyllio xv. quod inscribitur *Adonia celebrantes:*

Μὴ φύη, Μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν κάρτερος εἴη·
Fortior haut nobis nascatur, Mellea, quisquam.

Ubi sic scholiastes: ἀντὶ τοῦ, Μηδεὶς γένοιτο, ὦ Περσεφόνη, ἄλλος ἡμῶν κύριος· μελιτώδη δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ᾽ ἀντίφρασιν, ὡς καὶ Κόρην. διὰ τὸ τὰς ἑταίρας αὐτῆς, καὶ τῆς Δήμητρος, μελίσσας λέγεσθαι. *Pro illo, Nequis oriatur, o Proserpina, alius nostri dominus.* MELLEAM *verò vocat Proserpinam per antiphrasin, ut &* COREN: *propterea quod ejus amicæ, & Cereris,* APES *dicantur.* Sed Antiphrasis ineptum est Grammaticorum commentum, nec aliud quàm inscitiæ asylum: de quo in Institut. Orat. † satis diximus. Vera autem ratio, cur Μελιτώδης hoc est, *Mellea* vel *Mellita* vocetur, ea est, quam attulimus è Porphyrio: ac firmantur hæc eo, quod scholiastes ipse Theocriti agnoscat, amicas Proserpinæ, ac Cereris, dici μελίττας, sive *Apes.* Nam illæ amicæ, vel ministræ utriusque divæ, haut aliæ sunt, quàm defunctorum animæ. Nec Proserpina κατ᾽ ἀντίφρασιν Κόρη *, quia nupta Plutoni: sed propriè quia filia Cereris. Nam id hoc loco Κόρη, θυγάτηρ: ut κόρος, παῖς, υἱός ‡. Ac similiter Bacchus, Latinis *Liber*; Proserpina, *Libera*: unde Minucius Felix in Octavio: *Ceres, facibus accensis, & serpente circumdata, subreptam Liberã anxia & sollicita vestigat.* Arnobius lib. v. *Parit mensem post decimũ luculenti filiã corporis, quam ætas mortalium consequens, modò Liberam, modò Proserpinam nominavit.* Ac, ut gentiles ipsos adducam: Livii est lib. III. *Familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Et Taciti lib. II. Annal. *Libero, Liberæque, & Cereri, juxta Circum Max.* Ubi videmus, cum matre jungi liberos: qui quia liberi ejus, eo Liberi, Liberæque nomine nuncupati. Vide, quæ diximus libri primi de Analogia cap. XLII. Luna igitur, cum inferos illuminat, *Libera* est; ut Sol, quando inferis lucet, *Liber* vocatur: quemadmodum ex Macrobio dixi cap. XIV. At quomodo Libera, hoc est Luna infera, quæ & Proserpina, soror est Solis inferi, si ambo sint liberi, hoc est, filius filiaque Cereris, sive Lunæ? Quo pacto enim Sol seu inferus, seu superus, Lunæ proles dici queat? Huic sic occurrimus, *Liberum* nunc dici Solem inferum, sive Antipodum; quo pacto Liber Cereris, hoc est, Lunæ filius dici nequit: nunc vocari sic vim Lunarem terrâ receptam, qua vinum procreatur; eoque intuitu Liberum Cereris seu Lunæ

† lib. 4. cap. 13 sect. 11.

** Kore,* filia.
‡ Koros, puer, filius.

Lunæ filium, Liberæ seu Proserpinæ, hoc est, virtutis frugiferæ, quæ à Luna est in Tellure, sororem nuncupari. Atque huc spectarunt, qui primi ista tradidere: sed libera poetarum gens miscuit nobis, pro gentibus variis, variè conceptas, traditasque opiniones.

Sed aliud etiam adversus ea, quæ diximus, objectant viri eruditi; non posse eandem esse Proserpinam, ac Dianam; quia hæc filia sit Jovis ex Latona; illa Jovis ex Cerere; ut Hesiodus ait in Theogonia; vel ex Styge, ut Apollodoro traditum in primo bibliothecæ. Sed validum hoc foret, si propriè *filii* vel *filiæ* nomen caperetur. Nunc sumitur translatè: de quo vocis ejus usu diximus cap.xxv. Hinc est, quòd pro diversa consideratione diversa est originatio. Dianæ, hoc est, Lunæ superius hemisphærium illuminantis, mater est Latona, hoc est, chaos, sive prima omnium materies: quæ cur Latona sit vocata, superius * exposuimus. Proserpina autem, quæ Luna est inferius hemisphærium illustrans, genita dicitur ex Styge; quia Styx est apud inferos; ubi Proserpina, Stygis illuminatrix, dominium est adepta: unde Onomacrito vocatur ‡,

—ὑποχθονίων βασίλεια·

—*sub terris degentium regina*

At quibus Proserpina est Cereris filia, hi nomine Proserpinæ intelligunt semina segetis; quæ à Cerere sunt, hoc est, è segete: vel capiunt per eam, frumentum ipsum, quòd à Cerere, hoc est, Luna: quemadmodum accuratius in sublunaribus Diis exponam. Ubi etiam ostendam, per Proserpinam sæpius signari Terram; non universam tamen, sed inferius hemisphærium.

Postremò addam, quid censendum sit de versibus istis in veteri † editione Hygini, Astronomici lib.IV *, cap. de Luna.

Denique cum Luna est, sublustris splendet amictu.
Cum succincta jacit calamos †, Latonia virgo est.
Cum subnixa sedet solio, Plutonia conjux.

Ubi videmus, clarè firmari, quod à Servio scribitur, Divam candem in cœlis Lunam in terris Dianam dici, apud inferos Proserpinam.

Sed merito versus eos rejecit editio Morelliana: sunt enim Prudentii lib.I. adversus Symmachum, qui annis amplius trecentis Hygino hoc recentior est, modo Hyginus is Cæsaris Augusti libertus fuit; prout etiam Turnebus nuncupat Adversariorum lib.XVI. cap.I. Et sanè ita libri vett. Ab Germanici etiam Cæsaris Arateorum interprete ‡ adducuntur duo priores versus: quod indicio est, commentarii ejus auctorem, quem Cæsium *, vel Calpurnium Bassum † nuncupant, Prudentio esse recentiorem: nisi à sciolo versus eos additos cum nonnullis ‡ malis.

CAPUT

* *cap.12.*
‡ *hymno in Proserpinam.*
† *Veneta Melchioris Sessa. anni 1512.*
* *Sed in Morelliana editione nulla est librorum distinctio.*
† *Aldina anni 1496. item Morelliana,* jacet calamis; *sed perperam. Nam* calami *pro sagittis: ut Nasoni 8 Met.* Impositis calamis patulos sinuaverat arcus. *Quod convenit Dianæ venatrici.*
‡ *cap. de Luna.*
* *Lilius lib. 3. hist. de Diis.*
† *Fulvius Ursinus in I. Georg*
‡ *Delrio in Seneca Medeam vers. 787.*

CAPUT XXIX.

Hecaten, si ἱστορικῶς quidem spectes, esse filiam Persei Argivi; unde ei Perseidos *nomen: at si consideres φυσικῶς, filiam esse Noctis, vel Tartari; atq; ejus figmenti ratio allata. Hecates etymon geminum.* Opis, Loxo, *&* Hecaërga, *ad Lunam reducta. Mos Deliarum virginum, quæ nuptura capillos resectos Opidi, & Hecaergæ, consecrabant. Consuetudo Atticarum ἐν προτελείοις canistra gestantium. Quo pacto Hecate filia dicatur Latonæ. Hecate* Φωσφόρος *sive* Lucifera. *Cur dicta* Τριοδῖτις, *sive* Trivia: *& cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. Servius correctus. Quamobrem Luna triformis, & triceps, dicatur fingaturque. Indicium ex cornibus Lunæ, utrum crescat, an decrescat. Hecates nomen quandoque laxius patere, quàm Proserpinæ; ut hæc mortis; illa insuper nativitatis, & vitæ omnis, præses intelligatur. Cur mullus Græcis τρίγλη dicatur. Cur idem sacer sit Dianæ, seu Hecatæ, triplex ex vett. ratio adfertur: quartaque iis superadditur ex eo, quod conducat virginitatis amantibus, qualis Diana. Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis solum capitibus fingatur. Cerberus Platonicis symbolum mali Dei, seu Dæmonis, potestatem in tria elementa exerentis. Gentiles in describendis Deorum potestatibus ternario gaudere.*

DE Hecate deinceps videamus: quæ & ipsa nunc historicè spectatur, nunc physicè. Priori modo Persei regis filia fuit; quæ, patre interemto, Æetæ patruo nupsit; atque Medeam illi peperit, & Circen; femina animi planè virilis, venationi, medicinæ, ac veneficiis addictissima; quemadmodum traditum Dionysio Milesio in Argonauticis, & exinde veteri scholiastæ Apollonii in III. Argonaut.* ubi, ut ab Ovidio ‡ quoque, & Seneca*, *Perseis* vocatur à Perseo: ex quo natam esse, Hesiodo, Apollodoro, & Diodoro, præeuntibus, dicebamus.

* *vers 100.*
‡ *7. Metam.*
* *Medea v. 814.*

Posteriori verò modo Hecate est Luna: quæ quia nocturnum est sidus, eo Hecate Noctis filia dicitur Bacchylidi, apud Apollonii scholiasten in III. Facilè autem adsentio Fulvio Ursino sic apud eum reponenti:

> Ἑκάτα δᾳδοφόρε νυκτὸς
> Μελανοκόλπου θύγατερ·
> *Hecate tadigera Noctis*
> *Nigrum sinum habentis filia.*

Ubi vulgo δᾳδοφόρου †, & μεγαλοκόλπου*. Nec, si rem spectes, abit à Bacchylide Orpheus in Argonauticis; cui eam Tartarus dicitur procreasse. Tartara enim tenebricosa; unde *nigra* dicuntur Maroni in sexto magni operis. Hesiodo Δηοῖ quæ eadem ac Ceres, traditur eam peperisse. Nempe, ut Proserpina, Cereris filia dicitur: cujus rationem attulimus ‡. Convenit

† *tadifera.*
* *magnum habentis sinum.*
‡ *cap. sup.*

venit etiam Hecates etymon iis, quæ diximus. Nam, si Servium †, & Fulgentium *, audimus, vocabulum *Hecates* est ab ἑκατὸν ‡: quia innumeras habeat vires; uti etiam Hesiodus in Theogonia narrat: ubi magnopere eam celebrat: credo, quia, Pausania teste, summo in honore apud Bœotos foret: Ascra autem vicus esset Bœotiæ; ubi si non natus, saltem educatus esset Hesiodus. Eamque rationem etiam adducit Hesiodi scholiastes.

† *in 5. Æn.*
* *lib. 1. Mythol. §. de Proserp.*
‡ *centum.*

Aliis tamen placet, nomen Hecates esse ab ἑκὰς *: ut sic dicatur, quia in longè dissita operetur. Secundum eos, non minus potuerit Ἑκαίργη nominari, quam Apollo ἑκάεργος, quasi ὁ τὰ ἕκαθεν ἐργαζόμενος, hoc est, *vim suam in longè dissita exercens:* ut est apud Heraclidem Ponticum †. Et sanè Ἑκαίργην, utcunque virgo dicatur Hyperborea, non aliam primò fuisse, quàm Dianam sive Lunam, aliterque Λοξὼ vocitatam; innuit etiam Callimachi scholiastes in hymnum Dianæ *; ubi sic scribit: Οὖπις, ἐπίθετον Ἀρτέμιδος· ἢ παρὰ τὸ ὀπίζεσθαι τὰς τικτούσας· ἢ παρὰ τὴν θρέψασαν αὐτὴν Οὖπιν· ἢ διὰ τὰς Ὑπερβορέους κόρας, Οὖπιν, Ἑκαίργην, Λοξώ· ἃς ἐτίμησεν Ἀπόλλων, καὶ Ἄρτεμις· καὶ ἀπὸ μιᾶς μὲν Οὖπις ἡ Ἄρτεμις. Λοξίας δὲ, καὶ Ἑκάεργος, ἐκ τῶν λοιπῶν ὁ Ἀπόλλων· *Opis epitheton est Dianæ: sive quia curam habeat parturientium: sive quod Opis eam educarit, sive propter virgines Hyperboreas, Opin, Hecaergen, & Loxonem; quas honorarunt Apollo, ac Diana ac ab una quidem Diana assumsit nomen Opidis: ab aliis autem Apollo vocatus Loxias, & Hecaergos.* Mallem dixisset, ut Triviæ sive Dianæ custos dicta *Opis*; imo ipsa etiam Diana sic est cognominata; quod apertè ait Servius in XI. ut item à Loxone Apollo nuncupatus est *Loxias*: ita ab Hecaërga, & Dianam *Hecaergam*, & Apollinem vocatum *Hecaergum*. Sed de *Hecaerga* præteriit, quia vix ea pro Hecate obtineret appellatio: at contra *Hecaergi* pro Apolline nomen poetis esset frequens. Sic igitur colligo, *Hecaergen*, & *Hecaten* non solum origine vocum convenire; sed eandem planè Divam esse. Quod ipsum aliter etiam adstruimus. Siquidem Deliæ virgines, quando nupturæ essent, dicabant comam desectam Opidi, & Hecaërgæ; ut est apud Pausaniam in Atticis; imò & Herodotum in Melpomene. Nam apud eum pro Ἀργην, Ἑκαίργην legi debere, observatum jamdiu doctissimo Leopardo lib. x. Emendat. cap. XXIV. At cui convenientius, quàm Dianæ, virginitatis præsidi, valedicturæ virginitati suæ, hunc honorem habitum ivissent? Et sanè similiter Athenis, pridie nuptiarum (Προτέλεια dixere) virgines in honorem Dianæ, ad Deam placandam, canistra ferebant: quod pluribus exponit Theocriti scholiastes in Idyll. II. Quare non dubitandum, quin Opis, Hecaërga, & Loxo, sint nomina diversa uni eidemque Hecatæ, sive Dianæ, imposita pro diverso effectu: ac *Opis* sit

* *longè.*
† *pag. 10. script. 97.*
* *vers. 204.*

dicta, à cura puerperii: *Hecaerga*, quod è longinquo operetur: *Loxo*, παρὰ τὸ λοξῶς πορεύεσθαι· *quod oblique per cœlum moveatur*: quemadmodum & eadem de causa Apollo Λοξίας nominatus; ut alibi diximus. Sed, appellationibus hisce missis, Hecatæ insistamus: quam Lunam esse, etiam ex eo cognoscimus, quòd Athenis novilunio quoque opulenti, in honorem Hecates, cœnam in triviis apponerent, quam mox abriperent pauperes. Auctor Aristophanes in Pluto *. Atque hinc *Hecates cœna*; nisi *Hecales* dicenda; de quo non est hujus loci disputare. Etiam Orpheo Hecate dicitur.

* act. 2. sc. 5.

Λητοῦς εὐπλοκάμοιο κόρη——

Filia formosa Latonæ——:

ut est apud Proclum in Platonis Cratylum. At Diana, quæ eadem Hecate, filia est Latonæ. Scholiastes Theocriti in Idyllion secundum ‡ sic scribit: Τῇ Δήμητρι μιχθεὶς ὁ Ζεὺς, τίκτει Ἑκάτην διαφέρουσαν ἰσχύϊ καὶ μεγέθει. ἣν ὑπὸ γῆν πεμφθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρὸς Περσεφόνης ἀναζήτησιν· καὶ νῦν Ἄρτεμις καλεῖται, καὶ Φύλαξ, καὶ Δᾳδοῦχος, καὶ Φωσφόρος, καὶ Χθονία. *Cereri mixtus Jupiter, Hecaten genuit, robore & magnitudine præstantem: quam sub terras pater misit, ad inquirendam Persephonen: & nunc ea vocatur Artemis sive Diana, & Phylax sive Custos, & Daduchos sive Tædifera, & Phosphorus sive Lucifera, & Chthonia sive Infra.* Etiam Euripidæ est in Helena:

‡ vers. 12.

Ὦ Φωσφόρ' Ἑκάτη, πέμπε φάσματ' εὐμενῆ.

Lucifera ô Hecate, da benigna phasmata.

Quippe, ut est in glossis Philoxeni: *Lucifera*, Ἑκάτη. Sed Latinos etiam audiamus. Appuleji est lib. XI. *Sive tu Ceres, seu Phœbi soror, seu nocturnis ululatibus horrenda Proserpina triformi facie larvales impetus comprimens.* Et mox: *Cujus numen unicum, multiformi specie, nomine multijugo, orbis moderatur; Attici Minervam, Eleusinii Cererem, alii Hecaten.* Atq; idem docet Servius non uno loco: alii item, quorum nonnullos deinceps adducam. Illustris de Hecate est locus Chariclidæ apud Athenæum in VII. Δέσποιν' Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη· *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie, quæ mulceris triglis.* Ubi tria consideranda, quod dicatur Τριοδῖτις: quòd τρίμορφος καὶ τριπρόσωπος vocetur: quodque addatur, mulceri triglis. Nomen Τριοδῖτις ex τρίοδος † esse, satis est apertum: nempe uti eadem *Trivia* à *triviis*. Causa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιὸν, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἄρτεμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι· *Hecaten antiquitus coluere in triviis; propterea quod eandem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten, vocarent*: ut ait Aristophanis Scholiastes in Plutum *. Etiã templa Triviæ in triviis statui solere, testis Servius in IV. Æn. Verba inferius apponam. Firmat & Varro lib. VI. de L. L. *Diana est ab eo dicta Trivia, quod in trivio ponitur fere in oppidis Græcis.* Hinc ululatus ille in triviis, honori

C

† trivium.

* Act. 2 sc 5. sive Ald. edit. pag. notata X. 2. b.

honori Hecates. Servius in Ecl. III. *Consuetudo fuerat, ut per trivia & quadrivia ulularent, & flebile quiddam in honorem Dianæ canerent rustici, ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proserpinam in triviis requirebat. Novimus autem eandem esse Proserpinam, quàm Dianam.* Addere poterat, *& Hecaten* Nam continuo subjungit: *Sic in Æneide*: Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.* Quem in Maronis locum sic idem Servius commentatur: *Proserpinam raptam à Dite patre cum Ceres cum incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam, vel quadrivia, vocabat clamoribus. Unde permansit in ejus sacris, ut certis diebus per compita à matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis: quem dilaniatum à Tisiphone ejus fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Iuvenalis, Plangentis populi currit derisor Anubis.* Sed in verbis allatis pro *Tisiphone* plane reponendum *Typhone:* is enim Isidos frater fuit; ut diximus lib. I. cap. XXVII. Hecate igitur Τριοδῖτις, quia in triviis coleretur: unde & τριόδων ἐπόπτις † dicitur Phurnuto.

* 4. Æn.

† triviorum præses.

Altera etiam ratio est, cur Τριοδῖτις, vel *Trivia*, dicatur. Quam ipsam Varro adfert post eam, quam ex VI. de L. L. antea adduximus. Nam cum dixisset, *Triviam* vocitatam, quia in triviis poneretur: subdit continuo, *vel quod Luna dicitur esse, quæ in cœlo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem,* Est & tertia, quia non modò in cœlis, sed etiam terris, & sub terris, hoc est, apud inferos, exerat potestatem: sed nomine, ut Servius ait, diverso; quemadmodum vidimus.

Sequitur inde apud Charielidam Τρίμορφος *. Quomodo & Horatio lib. III. od. XXII. vocatur, *Diva triformis.* Addit Chariclides τριπρόσωπος ‡, ut Orpheo in Argonauticis appellatur τρισοκέφαλος *: ac Maronis est IV. Æn. *Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.*

* triformis.

‡ triplici facie.

* triceps.

Pertinet huc etiam, quòd Appulejo, verbis antea productis, nominetur *Proserpina trinâ facie.* Est & Minucii in Octavio: *Trivia trinis capitibus, & multis manibus horrifica.* Cur triformis ac triceps fingeretur, hanc rationem adducit Cleomedes lib. II. de Mundo †: Οἱ παλαιοὶ τρία εἶναι περὶ τὴν σελήνην σχήματα ἔφασαν, τὸ μηνοειδὲς, τὸ διχότομον, τὸ πεπληρωμένον· ὅθεν καὶ τριπρόσωπον τὴν Ἄρτεμιν ποιεῖν ἔθος ἐστίν· *Veteres dixere, tres esse figuras Lunæ; in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam. Unde & consuetudo est, trinâ facie Dianam effingere.* Aliam quoque causam legas apud Servium in proximè allatum Maronis locum: puta quia facies lunæ sit triplex: una crescentis c, cum cornibus, & cavitate, ortum respicit: altera decrescentis ɔ, cum cornibus monstrat occasum: alia plenæ o. Tertiam opinionem idem adducit in IV. Æn. *Nonnulli,* inquit, *eandem Lucinam, Dianam, Hecaten, appellant, ideo quia uni Deæ tres adsignant potestates; nascendi, valendi, moriendi: & quidem*

† cap. de Luna propinquitate ad Terram.

quidem nascendi Lucinam Deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem, triformem eam, triplicemq́, finxerunt: cujus in triviis templa ideo struxerunt. Atque hinc aliqui tres Parcas statui judicarunt; unam ortus, alteram vitæ, tertiam mortis præsidem: quod infra accurate explicabitur. Dixeris, simplicem Hecatæ potestatem tribui; nempe moriendi: illam nascendi addici Lunæ; alteram valendi, Dianæ. Sed cum moriendi potestatem Servius adsignat Hecatæ, ea, quæ propriè dicta est Proserpina, intelligitur. At propriè Hecates nomen tria illa comprehendit: unde Servius in VI. Æn. *Hecate*, inquit, *trium potestatum numen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. Sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia ait, lucis præfecit Avernis. Unde elegit nomen, in quo utrumque constabat.* Idem eopse libro in illud.

Voce vocans Hecaten, cæloque ereboque potentem:

Hoc, inquit, *quod ait* HECATEN, *ut plenum numen ostenderet.* Hecate igitur numen plenarium; Proserpina, partiale: hæc morti duntaxat; illa ortui, vitæ, & morti præfecta.

Postremum in allatis Chariclidæ verbis Hecate dicitur τρίγλαις κηλεύθαι, Id Latinè fuerit, *mullis mulceri.* Τρίγλην verò ex eo dici videtur, quia ter pariat quotannis: ut apud Aristotelem legere est, lib. v. Historiæ Animalium cap. IX *: unde idem promit Athenæus in septimo. Ac proditum hoc ipsum Oppiano ἁλιευτ. Α †:

*sive juxta Cæsaris Scal. distinct. cap. II sect. 68.
† vers. 590.

Τρίγλαις, δ' ἐκ τριγόνοισιν ἐπώνυμοι εἰσὶ γονῆσι·

A triplici triglæ capiunt sua nomina partu.

Cur verò triglæ seu mulli Hecatæ sacrentur, ne olim quidem convenit. Apollodorus de Diis, factum id ait διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam*: nempe inter Τρίγλη, & τριοδῖτις sive *Trivia*. Melanthius, libro de Mysteriis Eleusiniis, & triglam, & mænida, ei immolari ait, quoniam & Hecate maris habeat potestatem: quod negare non possumus, si eadem est ac Luna. Sed Hegesander Delphus eo in sacris Dianæ mullum ait offerri, quia Diana sit venatrix, ac venator item sit mullus: quippe qui leporem marinum, piscem veneratum ac letalem, strenuè persequatur, ac voret. Mirum autem, Athenæum, cui ista debemus, non addidisse, eo triglam Hecatæ sive Dianæ videri sacram, quia Diana sit custos virginitatis; cui inimica est Venus: at mullus item rebus Veneris adversetur. Quod nos docet Athenæus ipse in VII. ubi sic scribit: Ἐὰν ἐναποπνιγῇ τρίγλη ζῶσα ἐν οἴνῳ, καὶ τοῦτο ἀνὴρ πίῃ, ἀφροδισιάζειν οὐ δυνήσεται, ὡς Τερψικλῆς ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Ἀφροδισίων· κἂν γυνὴ δὲ πίῃ τοῦ αὐτοῦ οἴνου, οὐ κυΐσκεται· *Si mullus fuerit suffocatus in vino, & hinc biberit vir, fit impotens ad Venerem; ut refert Terpsicles libro de Venereis. Sin mulier ex eo biberit, non concipiet.* De mullo satis.

Quem-

Quemadmodum verò Hecate est triceps: ita & ejus, ac Plutonis canis, Cerberus: quem icci︎rco Sophocles in Trachiniis vocat Ἅδου τρίκρανον σκύλακα*: ac de eodem Tibullus, lib. III.

Cui tres sunt linguæ, tergeminumque caput.

Sed Hecates capita sunt humana: vel, secundum Orpheum in Argonauticis, dextrum equi, medium hominis agrestis, sinistrum canis. Cerberus verò habet τρεῖς κυνῶν κεφαλὰς†: ut est apud Apollodorum in secundo bibliotheca. Hesiodus tamen in Theogonia ei attribuit capita quinquaginta: Horatio in secundo odarum vocatur *bellua centiceps*. Quæ referenda sunt ad multiplicem Lunæ potestatem. Sed qui intra ternarium se continent, hi videntur eas spectasse causas, ob quas fecere Hecaten tergeminam, triaque Dianæ ora: præcipuè autem, quod exerceret vim suam in cœlo, terris, inferis: vel quod dominium teneret in tria hæc elementa; aëra, aquam, terram. Ac posterius hoc etiam locum habet, si eum Platonicis per Hecaten, Plutonem, Cerberon, intelligas πονηρὸν δαίμονα*, qui Persis Arimanius; ut diximus lib. I. cap. V. Quippe malignus ille spiritus, cœlis exul, & extorris, in aëre solum regnat, & subjecto ei aquæ terræque globo. Hinc Porphyrius apud Theodoretum Therapeutices serm. III, primum quidem negat, malos dæmonas sub Sarapidis esse potestate: postea autem de malis illis spiritibus subdit: Τούτων σύμβολον ὁ τρικέφαλος κύων, τοῦτ' ἔστιν ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων· οὓς καταπαύει ὁ θεὸς ἔχων ὑποχείρια· ἄρχει δὲ αὐτῶν καὶ ἡ Ἑκάτη, ὡς συνέχουσα κατὰ τὸ τρίστοιχον. *Est autem illorum symbolum ac nota, triceps canis: hoc est malus dæmon qui in tribus invenitur elementis; aere, aqua, & terra: atque hos quidem dæmonas cohibet Deus, sub sua eos habens manu ac potestate: dominatur verò illis etiam Hecate: quippe quæ eos contineat in triplici elemento.* Aliqui verò nec opus existimant, particulatim attendere, vel ad triplicem Lunæ seu faciem, seu potestatem; vel ad tria elementa, in quæ vel Luna, vel malignus spiritus, vim suam exerat: sed generatim in perfectione ternarii numeri consistunt. Hanc rationem adducit Servius in illud Ecl. VIII.

—Numero Deus impare gaudet.

Ait, inquit, quæcunque Superorum, juxta Pythagoreos, qui ternariũ numerũ perfectũ summo Deo adsignant; à quo initiũ, & medium, & finis est: aut revera Hecaten dicit, cujus triplex potestas esse perhibetur: unde est, —Tria virginis ora Dianæ. Quamvis omniũ propè Deorũ potestas triplici signo ostendatur: ut, Jovis trifidũ fulmen, Neptuni tridens. Plutonis canis triceps. Vel quod omnia ternario continentur: ut Parcæ, Furiæ: Hercules etiam trinoctio conceptus: Musæ ternæ. Ubi mirũ, de Gratiis prætereri; de Musis adferri, quæ novenæ. Sed prius hæ ternæ; ut suo loco exponam; posteaque ter ternæ. Ac puto, etiam apud Servium potius *ter ternæ* rescribendum.

* Plutonis canem tricipitem.

† tria canum capita.

* malum Deum.

CAPUT XXX.

Transitum ad stellas: quarum materiam videri à cœlo diversam: hoc aqueum, illas, uti & Solem, Lunamque, potius igneæ esse substantiæ. Nec tamen, in illo doctorum dissensu, odiose de eo esse concertandum, Græcos pariter, & barbaros, sidera omnia pro Diis habuisse; inque hac sententia nonnullos etiam fuisse philosophos: & ut de vita eorum partim ex motu perpetuo, partim perenni illuminatione, collegerint. Utrique occurritur argumento. Ut & sensum iis tribuerint, ac rationem: deque Electra stella se, ut ajunt, occultante ob captã Trojam; stella item polari se abscondente, ob captam Constantinopolin. Unde concluserint, sideribus præstantiores esse animas, quàm homini. Philoni idem placuisse: non sic tamen, ut propterea Deos putaret. Assensum Philoni hac parte Origenem: de quo incertum videri, num ejus sententia sit damnata à concilio V. Oecumenico. Imò BB. Hieronymum, & Augustinum, hæsitasse, verene, an falsò, sic Origenes sensisset. Scholasticorum varii adducuntur, qui verisimilem hanc opinionem existimarint. Nec quæ Aristotelis de eo sententia fuerit, satis inter sectatores ejus convenire. Aquinatem ipsum super eo à se abiisse. Nec bene ei intellectam Platonis mentem. Ut Tycho Braheus in partes iverit Platonis. Opinio hac refellitur.

DIximus de Sole, ac Luna; quos *Cœli oculos* Pythagorici dictitabant. Transgredior nunc ad stellas: quæ ejusdem cum illis naturæ videntur uti quidem Peripatetici censent. Quippe quibus Sol, Luna, stellæ omnes, nihil aliud sint, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Sed ut facile iis dedero, sidera omnia ejusdem esse naturæ; ita ægre adducar, ut credam, cœlum ejusdem, ac sidera, esse naturæ. Nec enim in campis illis cœlestibus ullam magis lucem, vel radios ullos, videmus, quàm in propinquo aëre: quod profectò aliter esset, si cœlum, & stellæ, materie convenirent. Nec dispicere valeo, quomodo non hæc opinio divino Mosi repugnet. Secundum quem, quantum ex ejus verbis colligere queo, firmamentum, sive, ut ipse loquitur, *rakia*, hoc est, expansum, Deus fecit ex aqua; at ejus luminaria ex igne, sive lucido illo corpore, quod primo die esse jussit. Quomodo Sol, Luna, stellæ omnes, non in cœlo erunt, ut nodi in ligno, sed ut clavi in rota; ac proinde contiguæ expanso, cui inhærent, non continuæ. Nec tamen nimium de hoc contendero, gnarus, ut ignotam cœli materiam putarint Philo libro de somniis, & Damascenus Orthod. Fid. lib. II. cap. VI. Tantum dixero, eam, quam attuli sententiam, maximè mihi placere: uti & amplexi eam Josephus Judaic. Antiquit. lib. I. cap. I. Clemens Romanus lib. II. Recognit. Cyrillus Hierosolymit. Catech. IX. Theodoretus quæst. XI. in Genes. Procopius in cap. I. Genes.

Geneſ. Gennadius & Severianus in Catena, Beda in Hexaëm. ut tot præteream recentiores; etiam illos proximi, aut præſentis ævi; quales Catharinus, Valeſius, Molina, alii.

Divinitatem ut Soli, & Lunæ, ſic ſtellis omnibus, tribuerunt tum barbari, tum Græci. Plato in Cratylo: Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὥσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον, καὶ Σελήνην, καὶ Γῆν, καὶ Ἄστρα, καὶ Οὐρανόν· *Qui Græciam primi incoluere, ii videntur mihi illos ſolum Deos exiſtimaſſe, quos nunc etiam barbari multi pro Diis habent; Solem, Lunam, Terram, Aſtra, Cælum.* Quæ verba etiam adducit Euſebius præparat. Evangel. lib. III. cap. II. Nec hac parte ſolum erratum à vulgo; ſed etiam philoſophis: uti Xenocrate Chalcedonio, & Alcmæone Crotoniatæ; de quibus teſtis Tullius*. Similiter Stoici: ut Poſidonius apud Stobæum, Ἄστρον εἶναί φησι σῶμα θεῖον, ἐξ αἰθέρος συνεστηκός· *ſtellam eſſe corpus divinum, ex æthere compoſitum.* Quid verò eos in hanc compulerit ſententiam, docet nos Auguſtinus lib. IV. de civitate Dei cap. XI. *Dicunt* (Stoici) *omnia ſidera partes Iovis eſſe, & omnia vivere, atque rationales animas habere: & ideo ſine controverſia Deos eſſe.* Ubi duo videmus argumenta: prius eſt à materia; quia, ut Poſidonius ait, compoſita ſint ex æthere, qui eſt Jupiter; ac proinde ſint partes Jovis. Hanc opinionem plenius diducam inferius; cum oſtendam, ut per divinam naturam intellexerint rerum univerſitatem, præcipueque igneum ſpiritum, qui permeet univerſum. Alterum eſt à forma, qua vivant, & intelligant. Vivere autem colligebant, partim ex motu perenni, partim ex perpetuis operationibus in inferiora. Ac de motu quidem ſic argumentabantur, an argutabantur, dixero. Omne corpus inanimum quieſcit in loco ſuo naturali, ac proprio. At ſtellæ in eo non quieſcunt: uti nec Sol, vel Luna. Sidera igitur non ſunt inanima; ſed formam habent vitalem, quam *animam* dicimus. Atque ita ex natura corporum inferiorum belle ſibi de ſuperiorum natura colligere viſi ſunt: quaſi Deo grave fuiſſet, talem iis indere naturam; per quam ſuapte vi aſſiduè moverentur. Atque ut motus ille non eſſet à propria corporum natura, poſſit Deus ἀμέσως ‡ movere: poſſit eos motus ciere per intelligentias ſive angelos. Quorum quid ſit, certo nequit cognoſci; ut diximus antea.

* lib. I. de Nat. Deor.

‡ immediatè ſive per ſe.

Præterea, ut referebamus, eo pugnant, quod cœleſtia in inferiorem operentur naturam, imo ſemper operentur: quod planè divinum videtur, ſecundum illud Philonis in primo allegoriarum Legis; Παύεται οὐδέποτε ποιῶν ὁ θεός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρός, καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ θεοῦ τὸ ποιεῖν· καὶ πολύ γε μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾶν ἐστίν· *Nunquam deſinit Deus operari: ſed ut ignis proprium eſt urere, & nivis refrigerare; ſic & Dei*

eſt ope-

est operari: atq; hoc eo magis, quia & ipse est principium ac causa, cur omnes operentur. Sed (ut exemplis hic allatis insistam) num proprie ignem, aut nivem, vivere dixerint, quia ille semper urat, hic refrigeret semper? Quo jure igitur colligunt, sidera vivere, quia semper illuminent? Adde quod illuminatio non sit ejus naturæ, ut promanet à forma vitali. Nec enim propriè vivit ignis noster, utcunque luceat. Quin lux ejus est indolis, ut ne possit quidem à vitali principio dependere. Quare ficulno nixi fuere argumento, qui sidera quoniam operentur, etiam vivere collegerunt.

Jam verò nec contenti fuere vitam tribuere stellis: etiam sensum assignarunt. Mitto antiquiores: phantasiam seu interiorem sensum in iis agnoscit Avicenna: Simplicius tres quoque exteriores sensus addebat; tactum, visum, auditum.

Imo rationales etiam fecerunt. Quomodo Zeno apud Stobæum ait, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν, καὶ φρόνιμον πυρινὸν πῦρ· *Solem, Lunam, & singula astrorum aliorum, esse intelligentem ac sapientem igneum ignem.* Eamque sententiam etiam poetæ sunt amplexi. Fabulantur *enim, stellam Pleiadum septimam, nomine Electram, post Trojæ excidium, nolle amplius conspici; quia Dardanus, gentis Trojanæ conditor, natus fuerit ex Electra. Quam rationem etiam Ovidius in Fastis ‡ adducit: sed sic, ut alias etiam præmittat. Audiamus vatem:

Pleiades incipient humeros relevare paternos:
Quæ septem dici, sex tamen esse solent:
Seu quod in amplexus sex hinc venere Deorum:
Nam Marti Asteropen * *concubuisse ferunt:*
Neptuno Alcyonen, & te formosa Celæno:
Majan, & Electram, Taygetamque Jovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit.
Pœnitet, & facti sola pudore latet:
Sive quod Electra Trojæ spectare ruinas
Non tulit, ante oculos opposuitque manum,

Ubi, ut gentium poetis facilius ignoscam, facit; quod neque nostra defuerint ætate, qui putarent, similiter se occultasse stellam polarem, post captam à Muhammede Constantinopolin. Quo nihil vanius. Quippe, si minutam unam exceperis, quæ inter polum, & minorem ursam, interjacet, illa ipsa in cauda minoris Ursæ, uti olim ætate Hipparchi & Ptolemæi, ita hodieque maximè est polo vicina, & similiter *polaris* vocitatur.

Nec illud quidem gentibus suffecit, si sidera sensum, & rationem, haberent; quia & homines ista obtinent; nec propterea Dii sunt. Igitur diviniori quadam mente opus esse viderunt; quàm eos habere, ex eo, concludebant,

* *Hyginus in Poet. Astron. ubi de Tauro, & Avienus in Arateis.*

‡ *lib.* 4 *v.* 167 *& seqq.*

* *Al.* Nam Steropen Marti.

debant, quia in æthere agerent, ſubſtantia maximè ſubtili, puraque. Cicero lib II. de Nat. Deorum: *Sidera æthereum locum obtinent. qui quoniam tenuiſſimus eſt, & ſemper agitatur, & viget: neceſſe eſt, quod animal in eo gignatur, idem quoque ſenſu acerrimo, & mobilitate celerrima eſſe.* Mirum verò hanc Platonis ſententiam ſaltem in tantum Philoni placuiſſe, ut ipſe etiam ſidera eſſe mentes quaſdam puriſſimas arbitraretur. Sic enim ſcribit libro de Somniis: Πάντα τοῦ ποιητοῦ τὰ τοῦ κόσμου μέρη καλὸν ἔδοξεν εἶναι ζώων ἀναπλῆσαι· διὰ τοῦτο γῇ μὲν τὰ χερσαῖα ἐγκατεσκεύασε, θαλάττῃ δὲ καὶ ποταμοῖς τὰ ἔνυδρα, οὐρανῷ δὲ τοὺς ἀστέρας· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων, οὐ μόνον ζῷον, ἀλλὰ καὶ νοῦς ὅλος ὁ καθαρώτατος εἶναι λέγεται· *Opifici mundi placuit omnes ejus partes animalibus implere. Propterea terræ attribuit terreſtria; mari, & fluviis, aquatilia; cœlo autem ſtellas. Nam & harum quæque non modò animal dicitur, ſed etiam mens puriſſima.* Vocat & eopſe libro ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους ψυχάς· *incorruptibiles & immortales animas.* Similiaque in hanc mentem apud eum habes libro de Gigantibus: item lib. de opificio mundi. Ubi ſtellas appellat ἀγάλματα θεῖα, καὶ περικαλλέστατα, *imagines divinas, & pulcherrimas*: ac, ut mentibus humanis videas præferri, ait ibidem: ζῷά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῷα νοερά· μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαστος, ὅλος δι' ὅλων σπουδαῖος, καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτος κακοῦ· *animalia dicuntur eſſe, & quidem animalia intelligentia. Magis verò unaquæque earum Mens eſt tota undique bona, nec mali ullius capax.* Hactenus tamen abiit à gentibus, quòd ſtellas non putarit Deos; ſed Dei unius adminiſtros, ſive, ut loquitur ipſe lib. de Pietate, ἄρχοντάς τινας ὑπάρχους τοῦ πάντων πατρός. *rectores quoſdam ſubditos omnium parenti.* Sed Philoni, ut aliis multis, hac etiam parte aſſenſit Origines lib. I περὶ ἀρχῶν, cap. VII. uti & commentario in Joannem. Atque hoc nomine eum reprehendit B. Hieronymus epiſtolis ad Paminachium, & Avitum. Inque epiſtola Vigilii Papæ ad Cæſarium Arelatenſem, inter cæteros anathematiſmos adverſus Originem, habes & iſtum: *Siquis dicit, cœlum, & Solem, & Lunam, & ſtellas, & aquas, quæ ſuper cœlos ſunt, animatas, & materiales eſſe quaſdam virtutes, anathema ſit.* Qui etiam ſecundo concilio Conſtantinopolitano, ſive Univerſalium Synodorum quincta, fuit comprobatus: modò, in tanto priorum ſilentio, ſtare liceat ſcriptore, qui vixerit poſt annum Chriſti millesimum ac trecenteſimū. Is eſt Nicephorus Calliſtus lib. XVII. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ cap XXVII. Ubi pro eo, quod in verbis Vigilii antea adductis eſt *materiales virtutes*, interpres habet *rationales. Materiales* tamen etiam eſt in Summa Conciliorum, quam exhibuit Joverius. Sed, an concilium vel hoc, vel illo pacto, ſcripſerit, non ſatis eſt apertum: imò ne illud quidem, an eam Origenis ſententiam damnarit. Qua de re ſic Conimbricenſes in Ariſtotelis lib. II. de Cœlo cap. I. quæſt. I. *Non tamen iſtiuſmodi dogma hæreſeos titulo notandum cenſemus, propterea quod, an decretū illud à quincta Synodo editum fuerit, haut*

 omni-

omnino constat. Priores verò, plerique saltem, ne de hoc quidem, verumne, an falsum esset dogma, certi aliquid signare ausi sunt. Siquidem B. Hieronymus in illud Ecclesiastæ*: *In circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur:* scribit hoc pacto: *Sive ipsum Solem spiritum nominavit, quod animet, & spiret, & vigeat, & annuos orbis cursus expleat: sive quod Lunæ lucentem globum* †,

*cap. 1. vers. 6

† Æn. 6.

---- *Titaniaq; astra,*
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, &c.

Nec B. Augustinus definire quicquam voluit lib. II. de Genesi ad literam cap. postremo: *Solet*, inquit, *quæri, utrum cœli luminaria ista conspicua sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: & si habent, utrùm ab eis vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium; an sola sine ulla permixtione præsentiâ.* Ac de isto subjungit, *In præsenti non facile posse comprehendi.* Item; *Servata semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus.* Imò in Enchiridio ad Laurentium cap. LVIII. ait: *Nec illud quidem certum habeo, utrum ad eandem* (angelorum) *societatẽ pertineant sol, & luna, & cuncta sidera; quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu, vel intelligentia, videantur.* Et sanè vivere astra, probabile arbitratur Aureolus in II. dist. XIV. quæst. II. art. II. & quæst. III. art. und. Item Capreolus distinct. eadem. Quin, ut de Scoto, & Cajetano, taceam, sententiæ huic favet Aquinas opusculo de Angelis cap. II. & QQ. disput. qu. de Anima art. VIII. imprimis resp. ad III. IV. V. Dubitat etiam Dionysius Carthusianus in II. dist. XIV. qu. IV. Ascanius quoque Martinengus Tom. II. in Gen.* ait, quæstionem hanc *problema esse neutrum in via Patrum, neutramque partem ab Ecclesia damnatam.* Atque addit, in eadem opinione fuisse præceptorem suum Vilelmium lect. XIX. in Genes. Itidem de eo in utramque partem posse disputari, opinio est Francisci de Sylvestris Ferrariensis comment. in Summam Thomæ contra Gentes cap. LXX. idque occasione ea refert, quòd ibidem docuerat Thomas, Aristotelem censere, cœlum componi ex corpore cœlesti, & anima, quæ det esse per modum formæ; posteaque subjecisset: *Hoc autem, quod dictum est de animatione cœli, non diximus asserendo, secundum fidei doctrinam: ad quam nihil pertinet, sive sic, sive aliter dicatur.* Suamque hanc opinionem firmat Thomas auctoritate Augustini; qui & ipse, in verbis superius adlatis, certi nihil de eo statuere auderet. Sed enim de Aristotele non ita liquet. Moverunt quidem ad scribendum ista Aquinatem, quæ legerat apud philosophum lib. II. de Cœlo context. XIII & LXI. item lib. II Metaph. text XXXV Et similiter Aristotelem cepere Alexander, Simplicius, Philoponus, alii: atque è junioribus Vasquez Part. I. quæst. CI. XXXIII. Sed enim, quæ Aristoteles in VIII. φυσ. ἀκροάσ. disserit, inque XII. Metaph. potius evincere videntur, cœlum statuisse

*pag. 889. & seq.

tuisse animatum, non intrinsecus, sive ratione formæ informantis; sed extrinsecus, seu ratione formæ assistentis; cui cœlum sic conjungatur, ut duo unum fiant per virtutem contactus, eoque cœlum, & quæ cœlo insunt, animata esse, non ut animal, sed ὁμωνύμως. Et sanè ipse Thomas, cum aliter antea scripsisset, postea in Summa Theologiæ part. I. quæst. LXX. art. III. non nisi posteriori modo animata esse sidera agnoscit: ac ratione etiam adstruere laborat, inter animam illam, & corpus cœleste, nullam esse conjunctionem substantialem; sed, ut dixi, contactum virtutis. Mirum verò, addere, eandem esse sententiam Platonis in Epinomide. In quo planè fugit ratio summum virum. Plato enim credidit, sidera propriè vivere, motusque eorum esse non à forma solum adsistente, ut motore; sed insita, ac informante. Putabat quippe, nobilissimo corpori nobilissimam formam, qualis est anima, convenire: eoque absurdum esse, si muta animantia, imò insecta, plantæque, animam haberent; contra cœleste corpus ea destitueretur: nec esse verisimile, solem sideraque vita carere, cum vitam multis præbeant; ut illis, quæ ex putredine generantur. Vide eos, qui collationem Platonis cum Aristotele instituerunt: inque his, quæ Jacobus Carpenterius eruditè disserit in Alcinoi cap. XII. Eamque Platonis opinionem seculo quoque nostro approbavit Tycho Brahe epist. ad Rhotmannum scripta an. cIↃ IↃ XC. XVIII. April: *Verum hæc in cœlestibus cœlesti quodam, & longè vivaciore exquisitioreq; modo, eveniunt, quam in animantibus terrestribus, vel æquoreis: cum & cœlum animatum esse, ipsaque cœlestia corpora animantia quædam cœli, vitali spiritu prædita, non abs re sensisse videatur divina illa Platonicorum philosophia.* Etsi verò de hoc dogmate nihil unanimi Ecclesiæ consensu fuerit definitum: haut levia tamen obduci posse Platonicis videntur. Primum illud, quòd nec in creationis historia, nec alibi in Scripturis uspiam, intellectus sideribus, nisi tropicè, & per προσωποποιΐαν, tribuatur: sed disertim contra, propter hominis ea ministerium, facta dicantur. Ut Deuter. IV, 19. *Ne forte, elevatis oculis ad cœlum, videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli; & errore deceptus, adores ea, & colas, quæ creavit Dominus Deus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cœlo sunt.*

Præterea videmus, paucissimos ex Sanctis Patribus esse, qui iis vitam tribuerint: plurimos è contrario, qui cœlos & sidera anima dicant carere. In quibus, præter eos, quos dixi, Basilius in Hexaëm. homil. III. Ambros. in Hexa. lib. II. cap. IV. ac pro hac etiam sententia à Psello adductus Gregor. Nazianzenus orat. XXXVIII. & XLII. adhæc Cyrillus lib. II. contra Julianum, Chrysostomus homil. in psal. IV. Procopius comment. in Genesin. inque operibus B. Augustini incertus scriptor libri de cognitione veræ vitæ cap. VI. Eoque opinio altera suspectior est, quòd, qui nutasse in hac parte visi sunt,

postea apertè sideribus vitam omnem ademerunt; ut de Augustino, & Aquinate vidimus. Deque Hieronymo idem liquet ex illo, quod Origenis sententiam improbarit: nisi eò solum respexerit, quod is animas putarit ante cœlum creatas, posteaque corporibus sociatas esse cœlestibus.

Nihil verò æquè ab hac sententia deterruit Sanctos Patres; quam illud, quòd si astra vita, sensu, rationeque, forent prædita; sine dubio tanto mentes illæ cœlestes præstantiores essent mentibus humanis, quanto æther purior & excellentior est corpore terreno. Unde sequi videbatur, venerationem etiam ac cultum iis deberi. Sanè Adamus Tannerus, eruditus societatis Jesu Theologus, Dissertatione de Cœlis quarta, sic scribit: *Si cœli sive astra essent prædita anima rationali sive intelligenti, & si in gratia essent; possent utiq; à nobis etiam coli aliquo cultu sacro seu religioso, qualis hominibus sanctis convenit.* Sic cum homo colligat Christianus; quis non videt, quanti ea res pericu'i foret apud gentiles, si Christiani ipsi faterentur, sidera vita & intellectu prædita esse? Nec enim unquam gentiles in animum induxissent, sidera eò non esse invocanda, quia fortasse non essent in statu gratiæ, sed peccati, eoque damnationis. Nihil tale, inquam, cogitassent de sideribus beneficis, inque æthere ipso honorifica sua munia bono mortalium capessentibus. Equidem non dubito, quin B. Augustinus, qui prius nutare visus fuit, vel præcipuè, ad hoc periculum apud gentes & rudes Christianos evitandum, priorem retractarit sententiam; ut factum videmus lib. II. Retract. cap. VII. quemadmodum & contrarium asserit libro contra Priscillianistas, & Origenistas, cap. VII. Solideque multò ante Augustinum sententiæ istius auctoribus occurrerat Lactantius lib. II. cap. V. ubi inter alia sic scribit: *Si Deos esse iccirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent; errant. Ex hoc enim apparet Deos non esse, quòd exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dij essent, huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit: & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisq; deserviunt. Sed cum disputaret* (Lucilius Stoicus apud Ciceronem*) *de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos; existimavit voluntarios, tanquam non possent tam dispositè, tam ordinatè moveri, nisi sensus illis esset officii sui sciens.* Cætera quoq; exscribere longum foret. Ipsum adi: ac Prudentium in secundo adversus Symmachum. Quare concludam verbis Damascen. lib Orthod. Fid. cap. VI. *Μηδεὶς ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανούς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι. Nemo cœlos, aut luminaria, arbitretur animata. inanima enim sunt, & sensus expertia.* Atque hæc universè dicta sint de stellis, & divinitate iis falsò attributa, Deinceps de illis magis particularia prosequemur.

*lib. 2. de Nat. Deor.

C A-

CAPUT XXXI.

Acceditur ad ſtellas erraticas. Martis ſcintillatio. Excluſis Sole Lunaque, qui Lumina *dicuntur, quinq; ſunt numero errones, qui Pythagoreis* canes Proſerpinæ, *Ægyptiis* Deorum lictores. *Hi coloribus diſtincti,* Φωσφόρος *pro Luna, ut Latinis* Lucifera. *Venus, & Mercurius, incrementa, & decrementa ſua habent, inſtar Lunæ: ac ejusdem inſtar, Venus, Mercurius, & Jupiter, eclipſin patiuntur.* Veneris ſtella ἀλλοχελιακῶς, *ut diſtinguatur à ſidere Lunæ, quæ & ipſa* Venus *dicitur. Solem à Venere & Mercurio, circumiri. Quando Venus veſperi, quando mane oriatur.* Veſper *pro* Lucifero. Nocturnus, *pro Heſpero. Deſultatorii equi Lucifero dicati. Heſpero furvus equus, albus Lucifero. Elegiam in obitum Mæcenatis indignam eſſe Pedone Albinovano; contrà quàm viro magno viſum. Venus diſtincta ab Heſpero, ut præſes ab eo cui præſidet. Feſtum* Phoſphoria. *Venus, ſexus utriusque ſidus, cum Heſperum ſignificat.* Phoſphori *ſive* Lucis-dubiæ *templum apud Gaditanos. Unde Lucifer Hebræis* Helel *dicatur. Venus, cùm pro Luna ſumitur, utroque eſt ſexu prædita. Venus à mulieribus armatis, à viris culta muliebri habitu indutis. Quas cauſſas prætexant Saraceni, cur oſcula dent lapidi, qui Veneris dicitur. Venerem iis, ſi Græcis credimus, Lunæ & Luciferi ſidus complecti: ac dici illis* Chabar, *ſeu* Cubar: *hoc* Magnam *denotare. Unde Diis* Cabiris *nomen.* Cochab *per* ἀντονομασίαν *pro ſtella Luciferi. Unde fit, quòd Muhammedani hebdomadem terminent die Veneris, & cur per Heſperum ac Luciferum jurent.*

Cum ſtellarum aliæ ſint fixæ, aliæ erraticæ: dubium non eſt, quin erraticæ priùs in Deorum numerum ſint adſcitæ. Unde & cum Sole, Lunaque, ſolas eorum ſunt nominibus dignati, qui *Majorum gentium Dii*, vel *Selecti* dicuntur. Ad honorem hunc multum contulit, quòd non conſiſtant uno in loco; ſed eum mutent: unde &, licet motus eorum ſit certiſſimus, errare tamen per cœlum videntur, contra naturam aliarum. Atque hæc cauſſa iis *planetarum*, ſive *erronum* nomen fecit. Etiam ab aliis ſtellis eo differre animadverſum, quòd non ſcintillarent: niſi quòd Martis ſtella interdum videatur vibrare ac quaſi divaricare lumen ſuum: ſive id ob peculiarem interpoſiti, ſeu ætheris, ſeu aëris naturam, ſive aliam ob cauſſam, contingat.

Hujusmodi ſtellæ ſtatui ſolent quinque: unde & Arato πέντε ἀστέρες, *quinque ſtellæ*, dicuntur: uti & Propertio lib. IV, eleg. I. Ac Tullius quoque in primo de Natura Deorum, nunc *quinque ſtellas vagas*, nunc *quinque errantia ſidera* appellat. Julii item Hygini eſt in Poetico Aſtronomico: *Reliquum eſt nobis de quinque Stellis, quas complures, ut Erraticas, ita* Πλανήτας *Græci dicunt.* Ac ſimiliter Julius Firmicus lib. I, cap. IV, & Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII; qui ad diſcrimen harum, & cœlo infi-

infixarum, Solem, Lunamque vocat *Lumina*, ut Græci φῶτα: nempe κατ' ἐξοχὴν, tanquam φωστῆρας μεγάλους, prout vocant LXX Gen. I, 16. Hebraicè est מְאֹרֹת הַגְּדֹלִים. Pythagorei, quia Proserpina est Luna, propterea vocitarunt canes Proserpinæ, ut ait Clemens in v. Στρωματέων, Ægyptiis habebantur velut ῥαβδοφόροι, sive *lictores:* sed δωδεκάτημόρια habita pro θεοῖς βουλαίοις, *Diis consiliariis:* ut vetus scholiastes annotavit in IV. Argonauticôn Apollonii.

In quinque his primò divinos obtinuisse honores videtur Venus, sive

* Homer. Iliχ. v. 318.

Ἕσπερος *, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ·

Hesperus æthereo longè pulcherrimus orbe.

Facilè enim in se oculos omnium candore suo convertit: cum Mercurius contrà sit cæruleus; Jupiter rufus, aut flavus; Mars cruoris instar nigricans; Saturnus cinereus. Præterea observabant, hanc stellam moderatè calefacere, ac humectare: quo nihil ad generationem est conducibilius. Hinc Porphyrius apud Eusebium lib. III Præparat. Evangel. cap. XI: Τὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γεννητικὸν, ἐπιθυμίας τε καὶ γονῆς αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Ἕσπερος ὃς κάλλιστος &c. *Stellam autem Veneris, cùm ad generationem prolemque gignundam aptam, & cupiditatis, ac seminis caussam esse animadverterent; eam, ob generationem, effinxere specie mulieris; sed formæ perelegantis, quia & eadem Hesperus sit: qui pulcherrimus.* Duo igitur sidera generationi præfecerunt, Lunam, de qua fusè antea vidimus, & Hesperum, ut Porphyrius hîc docet. Atque ejus rei etiam communem esse caussam videmus: nempe quia utrumque sidus modicè calefaciat, & humectet, uti ad generationem requiritur. Atque arbitror, eandem esse rationem, cur & Luna, & vespertina hæc stella, sint commune nomen veneris sortitæ. Nam Lunam etiam Ἀφροδίτην sive Venerem nominatam, fusè satis superiùs ‡ ostensum. Imò & his duobus commune est Φωσφόρου nomen datum. Nec enim solùm sic Veneris stella dicitur, sed etiam Luna: ut quæ Euripidæ sit Φωσφόρος Ἄρτεμις, *Lucifera Diana*; ut Tullius reddit in secundo de Nat. Deor. Ac similiter capio in hoc ejusdem philosophi scenici:

‡ cap. 27.

-----Ὅτι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι
Κάλλιστον, εὔξω φωσφόρῳ θύσειν θεᾷ.

----- *Pulchri quicquid annus peperit,*
Est animus hoc offerre Luciferæ Deæ.

Phurnutus: Ἡ δ' Ἄρτεμις Φωσφόρος μὲν ἐπωνομάσθη, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν σέλας βάλλειν, καὶ φωτίζειν ποσῶς τὸ περίγειον, ὁπόταν μάλιστα πανσέληνος ᾖ· *Diana quoque Lucifera cognomen accepit, quia & ipsa splendorem emittat, ac cœlum aliquatenus lumine suo illustret, imprimis quando est plenilunium.* Magis etiam hi ipsi utrumque sidus communi Veneris & Phosphori nomine dignati forent;

rent;si constitisset iis de aliis quoque, quæ communia habere, telescopio, sive tubo Batavo, repertum fuit. Quale est, quòd stella hæc instar Lunæ crescat, & decrescat: ac tum plena sit, quando remotissima est à terra; corniculata autem, cùm retrograda, & terris proxima. Item quòd, ad Lunæ modum, patiatur Eclipsin. Neutrum tamen his convenit solis: sed prius in Mercurio quoque locum habet: posterius, ut in Venere & Mercurio, sic in Jove etiam, telescopio sibi deprehensum, tradit Mersennius in Genes. cap. I, vers. XXIX*.

* pag. 108.

Quia igitur duplex est Venus; Luna, & quinque erraticarum una: tollendæ ambiguitatis caussâ, erraticum hoc sidus non incommodè *stellam Veneris* dicemus: idque præeunte Tullio in II de Nat. Deor. item Varrone in secundo rerum divinarum libro; unde hæc Servius adducit: *Ex eo, quo à Troja est profectus Æneas; Veneris, per diem, stellam semper vidit; donec in Laurentum agrum venit; ubi non est amplius visa. quare cognovit terras esse fatales.* Item eodem Varrone, apud B. Augustinum lib. XXI de Civit. Dei cap. VIII: *In cælo mirabile exstitit portentum. Nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem‡, Homerus* Hesperum appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit, tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum neq; antea, neq; postea sit.* Græcis similiter Ἀφροδίτης ἀστὴρ‡ nominatur: nonnullis tamen Ἥρας ἀστὴρ† dicitur. Sed hæc probè conveniunt, cùm eadem sit diva: unde Laconibus simulachrum Ἀφροδίτης Ἥρας*: ut ex Pausania antea‡ diximus.

‡ Amphitr. I, I.
* Il. χ. 318.
‡ Veneris stella.
† Iunonis stella
* Iunonis Veneris.
‡ cap. 27.

Nec per *Veneris stellam* solùm Vesperum sive Hesperũ intelligimus, sed etiam Luciferum. Quippe eadem est stella. Nam cùm Mars, Jupiter, Saturnus, quia sint supra Solem, careant emersione vespertinâ, & occultatione matutinâ, & contrà Luna, quia est sub Sole, non habeat emersionem matutinam, aut occultationem vespertinam: in Venere ac Mercurio, quia, ut cap. prox. dicam, circumeunt Solem, eoque nunc illo superiores sunt, nunc inferiores; utramque emersionẽ, utramque item occultationem, habemus. Ac Venus quidem, cùm superior est, mane occultatur, hoc est, sub radiis conditur Solaribus: oriturque vesperi, sive ex radiis Solaribus emergit: ac dicitur tum Hesperus, seu Vesper, sive Vesperugo: ut apud Plautum Amphytrione: ut observatum Varroni in V de L. L. & Festo. Quando autem Sole est inferior, heliacè occidit vesperi, maneque oritur, sive emergit: ac tum Ἑωσφόρος, vel Φωσφόρος, sive *Lucifer*, vocatur, vel etiam *Eous*. Helvius Cinna apud Servium*:

Te Matutinus flentem conspexit Eous:
Et flentem vidit paullo post Hesperus idem.

* in illud I Georg. Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.

Quodammodo tamen Phosphori, & Hesperi nomina confudit Horatius lib. II, od. IX, cùm ait:

---*Nec*

-----Nec tibi, Vespero
Surgente, decedunt amores,
Nec tepidum fugiente Solem.

Ubi communi nomine *Vesperi*; & matutinum, & vespertinum sidus complectitur. Similiter *Eos* nomine communi usus Ausonius Idyll. VI:

Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

* *lib. 9, cap. 4.* Magis distinxit (ut de Vitruvio Pollione*, & aliis taceam, ac solos dicam Poetas) Severinus Boethius lib. I, Met. V:

Et qui primæ tempora noctis
Agit ad gentes Hesperus ortus
Solitas iterum mutet habenas
Phœbi pallens Lucifer ortu.

Statius Papinius: qui, Plauti exemplo, Hesperum vocat *Nocturnum*, VI Thebaidos:

Roscida jam novies cælo demiserat astra
Lucifer, & totidem Lunæ prævenerat ignes,
Mutato Nocturnus equo.

Quem ad locum sic Lutatius sive Lactantius: *Lucifer & mane oritur, & vesperi; sed equo mutato. Poetæ autem quadrigas dant Soli, bigas Lunæ, equos singulos sideribus. Eundem ergo Vesperum* (ac Luciferum) *vult haberi: ut Horatius Vesperum pro Lucifero posuit.* Ab hac equi mutatione vocatus, *Desultor*; sacratique illi sunt desultatorii equi. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum Præpositum: *Biga quasi Lunæ, quadriga Solis imitatione reperta est. Equi desultatorii, per quos Circensium ministri missos denunciant exituros, Luciferi precursorias velocitates imitantur.* Subjungit deinde: *Sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam ludicrâ similitudine profanarent.* Isidorus lib. XVIII Orig. cap. XXXVI: *Quadrigas Soli, bigas Lunæ, & trigas inferis, sejugas Jovi, desultores Lucifero & Hespero consecraverunt.* Caussas deinde, præterquam de desultoribus, adjungit. Horum, desultorum dico, ea est ratio, quòd Lucifer de equo in equum desilire crederetur. Eorum unus albus, quo vehitur Lucifer. De eo sic Ovidius II Amor. el. XI:

Hæc mihi quamprimum cælo nitidissimus albo
Lucifer admisso tempora portet equo.

† *vers. 314.* At Hesperi equus furvus; ut indicant Ovid. lib. II Fast. † & Pedo Albinovanus eleg. in obitum Mæcenatis: si modò ea tam nobilis est poetæ, quod maximus vir Josephus Scaliger putabat. Mihi, ut liberè dicam, hominis Scholastici videtur. Nulla enim ex parte accedit ad genium, quem cernas in elegia Pedonis ad Liviam de morte Drusi Neronis. Sed enim dixerit aliquis, eos, quos signabam, Pedonis versus valde adversari nobis.

Nam

Nam Venerem eandem ac Hesperum dicebamus. At Pedo ait, Hesperum sic diligi à Venere, ut medio etiam in cursu dimittat, valde eum astrico desiderante choro, cujus fuerat choragus. Sic enim canit:

Quæsivere chori juvenem sic Hesperon illum *,
Quem nexum † *medio solvit in igne Venus:*
Quem nunc in fuscis placidâ sub nocte nitentem
Luciferum contrà currere cernis equis.

Sed facilè hunc nodum exsolvimus, distinguendo cum Varrone *, & Augustino †, triplicem gentium Theologiam; poeticam, philosophicam, & civilem. Ex philosophica de Diis doctrina, Venus est vel Luna, ut vidimus, vel Lucifer, sive Hesperus. Sed ex poetica, ac civili, supra hos cœlos statuuntur mentes quædam æternæ à sideribus diversæ: quomodo Jovem, Apollinem, Junonem, Venerem, cæterosque Deos Consentes, considerare jubet Appulejus. Quippe eos, inquit *, *Natura visibus nostris denegavit: necnon tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acrius contemplantes.* Quid apertius hîc, quàm ab eo per Deos Consentes intelligi, non corpora cœlestia, vel subcœlestia: sed sublimiorem quandam naturam, nec nisi animis conspicuam? Ex hujusmodi igitur Theologorum mente distinguit Pedo inter Hesperum, & Venerem: perque hanc, non stellam intelligit, sed mentem cœlestem stellæ præsidem, visui nostro denegatam; quippe sideribus omnibus sublimius cœlos terrasque despicientem.

* *Scalig. pro illum leg. olim.*
† *Scal pro nexum leg. necdum.*
* *lib. I. rerum divinarum, cujus verba adduximus jam lib hujus cap. I.*
† *lib. 4. de civitate Dei cap. 37. & lib. 6. cap. 4. Verba apposui cap. I.*
* *lib. de Deo Socratis.*

Sidus hoc, de quo orsi eramus dicere, nunc considerabant ut masculum, nunc ut femineum: quasi Deum ἀνδρόγυνον *. Ut marem spectabant, cum dicerent, vel Hesperum, vel Φωσφόρον sive Luciferum; unde festum φωσφόρια, Plutarcho memorata adversus Coloten. Ac Gaditani etiam, ut Strabo testatur in tertio, habuere Φωσφόρου ‡ ἱερὸν: ubi non Dianam Luciferam, sed Veneris stellam intelligi, ex eo cognoscimus, quòd addat, aliter vocari Λουκεμδουβίαν: quasi dicas Latinè, *Lucem-dubiam.* Unde & colligere est, à Romanis esse hoc fanum. Ut feminam verò, Græci appellarunt Ἀφροδίτην, Romani *Venerem.* De quarum vocum origine vidimus cap. XXII, & XXVII. Hebræis vocatur הֵילֵל, ut Jes. XIV, 13, ubi legas הילל בן שחר Helel ben sachar, *Lucifer, filius auroræ,* sive *diluculi.* Est verò הילל, ab הָלַל, non prout notat *laudare*: unde *Hallelu-Iah, laudate Dominum*: sed quatenus significat, *splendere, illuminare*: à qua origine Arabibus etiam הלאל, *hilil,* hoc est, νουμηνία, sive Luna nova; quæ iisdem Luna tertia, quia novam numerant, ex quo cœpit apparere. Nec Hebræos fugit, Luciferum fuisse Veneri sacratum. Nam Jes. XIV, 12, ubi in Hebræo esse diximus, *Lucifer, filius auroræ,* sive Lucifer, qui mane oriebaris, Targum habet, *stella Veneris.* Uti & habet Maimonides in More Nebuchim parte II, cap. IX. Imò, Hebræorum

* *qui utrumque habeat sexum.*
‡ *Phosphori fanum.*

judicio, Veneris seu Luciferi venerationem etiam respexerit divinus Moses, cùm Deuter. XXII, 5, ait: *Ne sint arma viri super mulierem, nec induatur vir vestimento mulieris.* Qui locus adducitur quoque à Maimonide memorati proximè operis part. III, cap. XXXVII. Subjicit deinde, ut v. cl. Buxtorfius reddidit: *Invenies enim in libro* טומטום, tomtom*, *praecipi, ut Vir ‡ gestet vestimentū muliebre coloratū, quando stat coram stella Veneris: similiter, ut Mulier induat loricam, & arma bellica, quando stat corā stella Martis.* Ubi videmus, distingui stellam Veneris ab illa Martis, & cultum hujus ab cultu istius. Ut liqueat, per Venerem ab eo non intelligi Lunam; etsi subinde sic capiatur: etiam in re simili; velut cum Philochorus in Attide (ut à Macrobio traditum est*) *eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili; quòd eadem & mas aestimatur, & femina.* Ubi, Philochoro ut assentiam, facit, quòd constet, Lunam tum marem, tum feminam habitam; unde Luni Lunaeque appellationes, ut superiùs † dictum. Quare nihil impedit, quin eadem Venus, ut mas, & femina, culta sit. Sed dispar ratio in verbis Maimonidae, vel saltem R. Samuelis Aben Tybbon Hispani, qui opus illud Maimonidae ex lingua Arabica Hebraicè vertit: à quo non sola Venus nominatur, ut à Philochoro; sed Venus, & Mars, opponuntur: ut diversi potiùs planetae intelligi debeant. Praesertim cùm non simpliciter dicat, viros muliebri, mulieres virili habitu indutos: sed viros induisse muliebrem; mulieres fuisse armatas. Cujus ratio obscura non est. Venus enim amorum, Mars armorum praeses. ut facilè sibi persuaserint gentiles, non alios Veneri gratiores, quàm qui sese mollis sexus veste sisterent Deae: nec alias Marti in ejus sacris esse acceptiores, quàm quae in armis conspicerentur. De hac Veneris veneratione à viris, vestem muliebrem indutis, etiam legas apud Firmicum lib. de errore profanarum religionum: quo loco de Assyriis, ac Venere ab eorum sacerdotibus culta, disserit. Inter alia ait, eos *vocem effeminare: virilem sexum ornatu muliebri dedecorare, in ipsis templis muliebria pati, & hanc impudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere, exornare muliebriter crines, & delicatis amictos vestibus vix caput lassa cervice ostentare.*

* *hoc est, de obturatis. In veteri tralatione pro* tomtom *perperam est* centir.
‡ *In tralatione Buxtorfiana est* Mulier. *puto festinantis calami lapsu. Nam Hebraicè est* האיש Haisch: *non* האישה haischa: *quod mox sequitur.*
* *lib.* III *Saturn. cap.* VIII.
† *cap.* 5, *hujus lib.*

Etiam temporibus antiquis Venerem coluere Ismaelitae. Eum verò cultum accepere ab his Saraceni; ut traditum Euthymio Zigabeno in Panoplia, quo loco Saracenos refellit. Graecè eam partem edidit Sylburgius. In qua, inter alia, legas, ut lapidem illum, quem Saraceni magna animi devotione osculantur, eo quòd existiment, esse lapidem, super quo Abraham cognovit Agar, vel cui alligarit camelum sacrificaturus filium, esse caput simulachri Veneris. Verba ejus sunt: ὁ δὲ ῥηθεὶς λίθος κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης ἐστὶν· ἣν πάλαι προσεκύνουν οἱ Ἰσμαηλῖται· φέρει γὰρ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ἀκριβῶς καταςκοποῦσιν ἐκ γλυφί-

γλυφίδος ἀπολύπωσιν κεφαλῆς· *at prædictus ille lapis est caput Veneris, quam Ismaelitæ jam olim adorabant. Quippe lapis ille accuratiùs spectanti etiamnunc præfert deformationem capitis.* Etiam in anathematismis, qui recitantur convertenti se à Saracenis ad religionem Christianam, lapis ille dicitur esse in domo Make: atque ἐκτύπωμα τῆς Ἀφροδίτης ἔχειν*: item illa de Abrahami congressu super hoc lapide, & cameli ad eum alligitione, ibidem referuntur. Fortasse ista potiùs interpreteris de Venere, prout Lunam significat, & Uraniæ sive Cœlestis nomine celebratur. Equidem ab opinione ea non abhorret animus: sed censeo, ista non pugnare. Quippe Arabes junxerunt cultum Lunæ, & Luciferi: ab Arabibus autem hunc ritum edocti sunt Saraceni. Saltem sic eorum mentem cepere Græci: uti videre est initio Saracenicorum, ex Euthymii Zigabeni panoplia: Οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῆς Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων, εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ Ἑωσφόρῳ ἄστρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ Χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονομάζουσι γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni usque ad Cæsaris Heraclii tempora idola coluerunt, adorantes Luciferum, & Venerem: quam suâ linguâ* CHABAR *vocant: vox autem ea illis* MAGNAM *significat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam Muhammedis perscribit: Τὸν Ἀφροδίτης ἀστέρα τὸν Ἑωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν κακεμφάτῳ ἐμπωνομάζοντο γλώσσῃ, ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη. *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris: quam & linguâ suâ absonâ absurdâque appellant* CUBAR, *quod significat* MAGNA. Posteaque hanc Saracenorum precationem subdit: Ἀλλὰ, ἀλλὰ, οὐὰ, κουβὰρ, ἀλλὰ: ac ἀλλὰ ἀλλὰ exponit ὁ θεὸς ὁ θεός: οὐὰ, μείζων: Κουβὰρ, ἡ μεγάλη, εἴτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. ALLA ALLA, *Deus, Deus;* OUA *major;* CUBAR *magna, puta Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam Cubar esse Luciferum, Veneris stellam: hîc ait esse Lunam ac Venerem: ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de Οὐὰ, ut bene monitum clarissimo Seldeno †, deceptus fuit, cùm sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus, Deus, & Magna illa, Deus.* Pro Κουβὰρ apud Euthymium, ut vidimus, est Χαβάρ. Quod verò uterque *magna* exponit, id firmatur Hebræo כביר, cabir, *magnus, fortis*: ut Job. VIII, 2. Indeque Samothracum Dii Κάβειροι, q. d. Deos magnos, ac potentes.

* *Veneris effigiem in se habere.*

† *syntagmate 2 de Diis Syris, cap. 4.*

Satis hæc ostendunt, Euthymium, & Cedrenum, Saracenis tribuere Luciferi, & Lunæ cultum. Deque Lucifero favet quoque B. Hieronymus in vita B. Hilarionis eremitæ: *Vadens in desertum Cadens, ad unũ de discipulis suis visendum, cum infinito agmine monachorum pervenit Elusam, eo fortè die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat. Colunt autem illud ob Luciferum, cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Idem in hoc Amos cap. V, 26: *Portâstis verò Siccuth regem vestrum, & Chijunem, imagines vestras, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis: Sidus*, inquit,

 Dei

Dei vestri Hebraicè dicitur כּוֹכָב, Cochab, *id est, Luciferi: quem Saraceni hucusq; venerantur*. Nec fugit B. Hieronymum, *Cochab* generatim notare stellam: ut Num. XXIV, 17. Sed putavit, *Sidus Dei vestri*, idem valere ac, Deus vester, qui est sidus: quomodo, ex Aben-Esræ sententia, Genes. I, 31, dicitur *expansum cœli*, pro cœlo: simileque *oppidum Antiochiæ*, pro Antiochia oppido, apud Ciceronem lib. V, epist. XVIII: *Eridani amnis*, pro Eridano amne, Maroni in sexto, & similia. Aben Esra tamen *Chijunem* in verbis prophetæ adlatis non Luciferum, sed Saturnum, interpretatur. Utcunque hoc fuerit, ex iis, quæ diximus, satis est apertū, nōn Lunam modò, sed Luciferum quoque, cultam esse à Saracenis. Atq; ab iis huc Muhammedani habent, quod illis dies Veneris sit hebdomadis finis: quam *Giuma*, hoc est, *συνάξιν*, appellant *, quia est finis cultus, quo congregantur. Quemadmodum & exinde esse arbitror, quod jurant per stellam vespertinam, & auroram: ut ex Alphurcain sive Alcorano videre est Azoara LXIII, XCVI, & XCIX. Sed longum fuerit omnia adferre, quæ ad Veneris, sive Luciferi cultum pertinent: præsertim si etiam me conferam ad gentes barbaras, tum antiquas, tum proavorum ætate repertas: ex quibus Peruanos coluisse Luciferum, parebit inferiùs, cùm universè de stellis fixis dicetur.

* *Scaliger lib. 2 de Emendatione Temp. lib. 2, cap. de anno Hegiræ, & lib. 5, cap. de primo Muharram Hegiræ.*

CAPUT XXXII.

Ad Mercurium acceditur. Eum, Veneremque, non semper Sole esse depressiores; sed sublimiores quoque, cùm utrumque sidus volvatur circa Solem: neq; id planè veteres fugisse. Eoque, si cœlum sit solidum durumque, proprios utrique epicyclos in Solis orbe tribui oportere. Porphyrio, ut Phœnici, ex Orientis more, Mercurium partim in Sole collocari, partim in Luna: priori modo, quatenus ratio est; altero, prout orationem signat. Λόγος σύνθετος Hermopan, *& Ægyptiis* Hermanubis. Seches, Metkolis, Margemah, *Orienti sunt, qui Græcis* Ἑρμῆς, *&* Στίλβων. Mercurii *etymon, &* Στίλβοντος. *Cur Mercurium rationi, & orationi, præfecerint. Quanto Mercurius minor Lucifero, sive Hespero; quantoque vicinior Soli. Cur Venus amoribus præfecta. Cur Mercurius dicatur stella communis: cur idem minister Deorum, & eloquentia præses. Unde sint* Ἑρμῆς sermo, sequo pro dico. *Cur Mercurio attributa talaria, & alæ. Cur Lystrenses Barnabam quidem Jovem, Paulum verò Mercurium putarint. Cur Mercurii seniores rigente fascino, manibus & pedibus mutili; juniores verò cum languido veretro, soleant effingi. Porphyrius, & Phurnutus aliter, quàm ab interpretibus factum, expositi. Cur Mercurius mercatoribus præsit. Cur gallum ei sacrificarint. Mercurii etymon alterum. Ratio ab ea, quàm superiùs adduximus, diversa, cur Mercurius viis præfectus. Consuetudo lapidem adjiciendi acervo in Mercurii honorem: cujusmodi acervum* ἕρμακα *etiam dixerint. Ritus idem apud Saracenos,*

cenos, sive Arabas; sed in Veneris honorem: & unde sit, quod in Oriente alii Mercurium, Venerem alii, hoc honore affecerint: & cur Muhammedani turribus imponant signum Lunæ corniculatæ. Ermensuyl *Germanis quidem Mercurium esse; sed prout Solem designat. Vocis ejus etymon variè allatum. De ara Mercurii apud Gandavenses, & simulachro ejusdem apud Walachros, & unde Mercurio nomen* Walacher *datum.*

A Veneris stella venio ad Mercurium: idque non tam, quia ambo sub Sole constanter ferantur; quemadmodum Ptolomæus putabat: quam quia ambo sint *Solis comites*; ut Cicero vocat in Somnio Scipionis, & Appulejus de Mundo: & quidem Solem ambo semper circumeant, sic ut dimidio tempore sint supra eum, dimidio infra eundem; quemadmodum à Copernico, & Tychone, solidè est ostensum. Neque antiquis hoc temporibus planè fuisse ignoratum, docet nos is, qui Augusti Cæsaris temporibus vixit, M. Vitruvius; cujus hæc verba lib. IX. cap. IV. *Mercurii, & Veneris stella, circum Solis radios, Solem ipsum, uti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum, & retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum.* Ac plura ibidem in hanc mentem; quæ cum retulisset, subjungit: *Uti à præceptoribus accepi, exposui*: quod argumento est, aliorum quoque eo tempore hanc fuisse opinionem. Similiter verò Martianus Capella lib. VIII. *Mercurii, Venerisque circulos epicyclos esse, id est, non intra ambitum proprium rotunditatem telluris includere; sed de* (Solis) *latere quodammodo circumduci.* Cæsari tamen Scaligero adversus Cardanum Exercitat. CCCVII. Sect. I. mirum in modum hæc displicuit opinio: nec dubitat eam reponere inter nova illa, quæ prurientibus solum arrideant ingeniis. Nempe didicerat Scaliger ex Ptolomæo, Mercurium semper esse infra Solem. Sed non ea nova illorum opinio est, quam à præceptoribus se suis hausisse profitetur Ptolomæo antiquior Vitruvius. Ingenia, sic quæ sentiant, ait rerum novarum prurito laborare ipse scilicet à prurito hujusmodi in aliis scientiis, quibus polleret, planè immunis. Mihi laudabile id studium amplificandi doctrinarum pomæria videtur: & quod ad præsentem controversiam, omninò statuo, à Copernico, & Tychone Brahe (ut cæteros prætercam) solidè esse ostensum, Mercurium, ac Venerem, nunc Sole esse depressiores, nunc altiores, dimidioque tempore infra eum, dimidio supra eum, volvi: Veneris circulum esse majorem Mercuriali: hunc Mercurii à terra, cum proximus est, distare semidia metris terræ IↃ XXXV. cum remotissimus CIↃ IↃ CC. nec tamen examussim Solem habere pro centro, sed aliud Soli propinquum, distant à centro Solis diametris terræ CVIII. Copernicum ipsum adi lib. V. cap. XXVII. Scaligero interim ignoscere oportet; qui eo quidem vitio laborabat, quod Mathematicos summos agitaret lubens: cum ipse Mathesios parum esset intelligens: sed admiranda aliarum doctrinarum peritia defectum vitiumque id pensarit, ut propterea humanæ imperfectionis gnaro planè videatur inhumanum (quod nonnulli faciunt) viro in re litteraria principi arroganter insultare.

Quamobrem, si secundum Paripateticorum placita, solidi & densi orbes sint cœlestes: necesse est fateamur, non esse orbes Veneri ac Mercurio proprios, sed suos in Solis orbe epicyclos; non imaginarios quidem, sed veros; quibus delati eandem sub fixis insistant viam, non modò cum directi, sed etiam cum stationarii, imò & quando retrogradi videntur. Eamq; me opinionem memini anno abhinc quadragesimo in alma Batavorum apud Leidenses Academia, inter selecta ex singulis pene disciplinis pronunciata pro summi in philosophia honoris laurea publice tueri. Nempe in peripato compluribus annis educto ulterius ab sectæ nostræ principe abeundi deerat fiducia. Sed si liquidū est cœlum, (quod Scripturis, & Platoni, priorumque aliis, sanctis item Patribus, atque adeò experientiæ etiam, magis esse consentaneum, inferius ostendam) verisimilius etiam sit, planetas hosce, dum Solem ambiunt, stante cœlo per se moveri, cœlumque, avium instar, penetrare.

Cultus Mercurii est ab Oriente. Sed primitus Oriens per Mercurium potius Solem; imò quandoque & Lunam intellexit. Videlicet (ut Porphyrius ait apud Eusebium *) utriusque λόγου, hoc est, tum rationis, tum orationis, ὁ Ἑρμῆς παραστατικός· *Mercurius est exhibitor ac repræsentator.* Sed Mercurio, ut rationem signat, sedes data est in Sole; ut autem orationem notat, in Luna: unde idem subdit: Λοιπὸν δὲ ὁ σύνθετος λόγος, ὁ μὲν ἐν Ἡλίῳ, Ἑρμῆς. Ἑκάτη δὲ, ὁ ἐν Σελήνῃ· *Cæterum cum id, quod Græcis dicitur* LOGOS *compositum sit ex ratione, & oratione:* LOGOS *quidem ille, qui in Sole est, propriè* MERCURIUS; *alter vero, qui in Luna,* HECATE *nominatur.* Nempe ratione & viribus antistare, convenit magis viris: facundia pollere etiam mulierum est: ut non injuria, quemadmodum & antea diximus, molli ea ac femineo sideri tribuatur. Atque ibidem addit, ut Logos ille compositus Ἑρμόπαν dicatur; voceque ex Græco, & Ægyptio nomine conflata, Ἑρμάνουβις.

*lib. 1. præpar. Evang. cap. 11.

Interea & stellæ Mercurialis cultus erat apud Orientales; inter cæteros, Babyloniis: qui eam coluere sub nomine *Seches.* si rectè modò Hesychius: Σεχὲς, τὸ Ἑρμοῦ ἀστὴρ Βαβυλωνίοις· *Seches, Mercurii stella Babyloniis.* Sed fortasse *Seches* idem ac *Sesach:* ac à *Seches* dictum sit Sacæorum festum. Verum hoc Dianæ Anaitidi erat sacrum, non Mercurio, sive per eum Solem, sive stellam Mercurii intelligas; quod maluit Hesychius. Vidimus de hoc cap XXIII. Dixere & Orientales מַרְקוּלִיס, *Merkolis:* unde Latinum *Mercurius:* item vocarunt מַרְגֵּמָה *Margemah:* quemadmodum de utroque postea patebit: uti & cur Græcis Ἑρμῆς nuncupetur. Idemque iis Στίλβων vocatus; ut ex Latinis testantur Cicero, Hyginus, Appulejus, Capella: ex Græcis Aristoteles, vel alius de Mundo, Hesychius, & alii. Sic verò dictus, non quia lumen suũ vibret, prout στίλβειν dicuntur stellæ fixæ; sed simpliciter, quia splendeat. Nam & στίλβειν, λάμπειν, ut Hesychius exponit. In Edessena etiam regione, quæ est prope Euphratem, Μόνιμος vocabatur: uti iisdem Mars Azizus. Qua de re sic Julianus Cæsar*, oratione quarta, quæ est in Solem: ὅτι τὴν Ἔδεσσαν ἀκοῦντες ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χωρίον, Μόνιμον αὐτῷ, καὶ Ἄζιζον συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαί φησιν Ἰάμβλιχος, παρ' ὅπερ καὶ τ' ἄλλα πάντα ἐκ πολλῶν μικρὰ ἐλάβομεν. ὡς ὁ Μόνιμος μὲν, Ἑρμῆς εἴη, Ἄζιζος δὲ Ἄρης, ἡλίου πάρεδροι, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ περὶ γῆν ἐποχετεύοντες τόπῳ. *Qui Edessam inhabitant, regionem ab æterno Solis dicatam, Monimum, & Azizum, Solis assessores, & contubernales faciũt. Hoc sic interpretatur Iamblichus (à quo & alia, multa, ex multis pauca, accepimus) ut Monimus idem sit ac Mercurius, Azizus vero Mars, utrique Solis Assessores, qui in terras bona quam plurima transfundunt.* In eo tamen ab Iamblicho, & Juliano, recedendum puto, quod Planetas Solis παρέδρους assessores Mercurium ac Martem faciant, cum Mercurius, & Venus, soli circumeant Solem; ut initio hujus capitis dicebamus. Atq; ut hoc nescierit uterque, sed Ptolomaicam sententiam sit secutus: sic quoque πάρεδροι sint

Venus,

Venus, ſive Heſperus, & Mars. Inter hos enim Sol medius eſt; non inter Martem & Mercurium, qui inferior eſt Venere.

Quæ Mercurio tribuerint gentiles, indicat Seneca lib. IV. de beneficiis cap. VII. ubi ait, Deum & Naturam, vocari *Mercurium, quia ratio penes illum eſt, numerusq; & ordo, & ſcientia.* Sed iſta prope ad omnia humana ſe extendunt. Ex quibus tria potiſſimum conſtare Mercurii beneficio credebantur. Complexus ea eſt Cæſar commentario VI. belli Gallici: *Deum maximè Mercurium colunt. hujus ſunt plurima ſimulacbra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæſtus pecunia mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur.* De Gallis loquitur; ſed ex iis, quæ ſubjungit, facilè apparet, eandem fere religionem his tribuiſſe, quam reliquæ gentes habebent. Primum igitur videbimus, cur gentiles à Mercurio artes crediderint repertas. Deinde cur & mercaturæ præfecerint. Denique cur eundem putarint viarum præſidem.

Ex iis, quæ de Sole, & ejus cultu, fusè adeo proſecuti antea ſumus, liquido perſpeximus; Solem habitum Deorum principem: quippe cor mundi, vitæ fontem; à quo etiam animis cœlitus ſe in corpora inſinuantibus ingenii ſolertia, linguæ facundia, & tot alia bona, promanarent. Proximum ab eo honorem tribuerunt Lunæ; quia & magnitudine, & effectibus, maximè eſſet conſpicua. Hinc itum ad planetas, & propinquitate, & errore ſuo, magis notabiles; Eorum quo quiſque propior Soli, hoc magis ejus participat naturam. Itaque ex ſuperis planetis Mars magis Jove calidus eſt, & ſiccus; Jupiter magis Saturno: ut cap. proximo exponam. Ex inferis autem planetis Mercurius Soli ſimilior, quam Venus. Longè quidem minor Mercurius eſt; quando Veneris ad terram cubicam proportio eſt ea, quæ ſenarii ad unum: at Mercurii ad eandem, ut XIX. ad I. Verum ut minor ſit Venere, Soli tamen vicinior eſt. Nam cum Venus etiam ad XLVII. gradus à Sole excurrat: Mercurii ſtella, cum à Sole abit, apogæa quidem eſt intra XXIX. gradus * perigæa autem infra XVIII. Ab hac Solis vicinitate major eſt Mercuriali ſtellæ calor, major ſiccitas. Itaque Veneris quidem ſtellam ob moderatum calorem, & humorem, quæ ad generationem plurimum habent momenti, præfecere amoribus: in quibus eſt generandi appetitus. At Mercurium, qui calidior ſicciorque, ac ſimile in nobis facit temperamentum, præfecere ingenio ac ſermoni: quia qui temperamenti ſunt calidioris ac ſiccioris, ſoleant eſſe ingenii ſolertis, judicii acris, diſerti, negotioſi, atque induſtrii.

* *Keplerus epit. Aſtronom. lib. 6. part. 3.*

Sed enim, qui ingenio, & facundia valent, duum ſunt generum: cum alii ſint bonæ frugis, alii ad nequitiam animum applicent. Neutrum iſtorum Mercurio attributum, qui ad illa indifferens; unde *communis ſtella* dicebatur. Itaque Appulejus libro de Mundo; *Solis*, inquit, *comites, amœnus Lucifer, & communis Cyllenius ſtella.* Sed communis hæc vis ad alterutrum reſtringebatur à vicino planeta; qui ſi bonus foret ac ſalutaris, ſollertia & facundia ſe exercebant in rebus honeſtis, & publico utilibus: ſin ſe noxio planetæ applicuiſſet, fiebant homines improbè verſipelles, & στρεψίμαλλοι ac vulpiones, ad alios, ac publicum, perdendum. Eam rem ſic explicat Servius in I. Georg. *Sciendum ſanè de planetis quinque duos eſſe noxios, Martem, & Saturnum; duos bonos, Iovem, & Venerem: Mercurius vero talis eſt, qualis ille, cui jungitur. unde etiam fingitur miniſter eſſe Deorum, quod eorum obtemperat poteſtati. Hinc eſt, quod dicit: In quos cœli orbes erret Cyllenius ignis. Id eſt, utrum in Septentrionalem, aut in Auſtralem partem inclinetur: aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurii ex illo poſſis agnoſcere.* Similiter Joannes Saresberienſis Policratici ſui lib. II. cap. XIX. *Mercurius*

rius verò talis est, qualem vicini planetæ permiserunt: cum & ipse convertibilis naturæ sit, potentioribusque cohæreat. Unde eum plerique præsulem Eloquentiæ opinantur, eo quod illa juncta Sapientiæ plurimum prosit; Malitiæ sociata, noceat plurimum.

Ab eo, quòd loquelæ, & eloquentiæ præesset, Ἑρμῆν dixere Græci. Nam ab ἐρέω, id est, *dico*, Ἑρμῆς venit; unde ἑρμηνεύειν, *interpretari cogitationes latentes*: tum *sero* pro *dico*: item *sermo*. Nempe eadem analogia ab ἐρῶ, *dico*, fit *sermo*, ac ab εἴρω, *necto*, est εἱρμὸς *series*. Imò Scaliger *sermo* ab εἱρμὸς deducit. Sed malim ab ἐρέω. Nam & spiritum tenuem quandoque abire in S, ostendunt *sudus* ab ἴδος; *sequo* pro *dico*, ab ἕπω; unde ἔννεπε, *inseque*, apud Livium Andronicum.

Quia loquela perficiunt rem nuncii, eò Mercurius *Deorum nuncius** fingebatur. Hæc enim simplicissima ratio ejus appellationis videtur. Phurnutus addit, quia divinam voluntatem orationis præsidio cognoscimus. Aliam etiam caussam ex Servio antea adduximus. Atque ex his eadem videmus, cum Mercurium Homerus † διάκτορον sive διάκτορα ‡ appellet. Eidem, ut est apud eundem Phurnutum, aurata addidere talaria, quia veloces esse nuncios oportet. Sive etiam, quia ἔπεα πτερόεντα *, secundum Homerum. Propterea & petaso, non humeris, addidere alas; ut volucrem signarent sermonem, qui à parte capitis proficiscitur. Atque ob hanc etiam caussam Λόγιος dictus est, eique linguam sacrificabant: de quo itidem Phurnutus; item Athenæus †, Suidas, & Apollonij scholiastes. Etiam Aristides in Platonica secunda τὴν ῥητορικὴν vocat ‡ Ἑρμοῦ δωρεάν ‡. Unde etiam liquet, cur Lystrenses, cum SS. Paulus, & Barnabas, claudum sanassent, utrique divinos exhibere voluerint honores; Barnabæ, ut Jovi; Paulo, ut Mercurio, quia dux esset verbi: quemadmodum legere est Act. XIV, 9.

* *Horat. lib. 1. od. 10.*
† *Iliad. β.*
‡ *ministrum, & internuncium.*
* *verba alata*
† *lib. 1. cap. 9.*
‡ *Mercurii donum.*

Vide autem, quàm ridiculis symbolis divinum τοῦ λόγου, hoc est rationis & orationis donum adumbrarint gentiles. Animi enim, & sermonis contentionem intentis viri verendis expresserunt. Qua de re sic Herodotus in Euterpe: Τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες, οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἁπάντων Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ὧλλοι. Ἀθηναίοισι γὰρ ἤδη τηνικαῦτα ἐς Ἕλληνας τελέουσι Πελασγοὶ σύνοικοι ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ· ὅθεν περ καὶ Ἕλληνες ἤρξαντο νομισθῆναι· *Ut verò Mercurii statuas facerent cum rigido ac porrecto veretro, non ab Ægyptiis, sed à Pelasgis, didicerunt: & primi quidem Græcorum omnium acceperunt Athenienses, ab his autem alii. Nam ea tempestate Græcis altis præstabant Athenienses: in quorum regione cohabitabant Pelasgi: unde & cœpere haberi pro Græcis.* Mysticè eo vis sermonis notabatur; ut Plutarchus nos docet; qui & addit,

addit, ſolere Mercurium manibus & pedibus mutilum effingi. Locus eſt, libro, An ſeni ſit gerenda Reſpublica: ubi ſenem, ait, poſſe eſſe immunem ab iis, quæ corpore obeuntur, ac ſufficere, ut conſilio valeat. Subdit inde: Διὸ καὶ τοὺς Ἑρμᾶς τοὺς πρεσβυτέρους, ἀχείρας καὶ ἀπόδας, ἐντεταμένους δὲ τοῖς μορίοις, δημιουργοῦσιν· αἰνιττόμενοι, τῶν γερόντων ἐλάχιστα δεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος ἐνεργούντων, ἐὰν τὸν λόγον ἐνεργὸν, ὡς προσήκει, καὶ γόνιμον ἔχωσιν· *Propterea & Mercurios ſeniores, ſine manibus ac pedibus, rigido fingunt veretro; hoc obſcurè quaſi per ænigma innuentes, haudquaquam à ſenibus requiri, ut corporis miniſteria obeant; dummodo ratio iis, atque oratio, efficax ſit ac fecunda.* Eodem refero illa Porphyrii apud Euſebium*: ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δείκνυσι δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων· Quæ ſic vertit interpres: *At Mercurius erecto quidem & intento corporis ſtatu, tùm vim orationis contentionemq; repræſentat; tum verò ſeminalem quoq; oſtendit rationem cuncta permeantem.* Non videtur mentem cepiſſe Porphyrii. Cenſeo ego, vocem ἐντεταμένου † ſignificare, eum parte illâ tentum, quæ exinde Catullo*, & Horatio‡, *tentum* nominatur. Nam valde hoc convenit cum illo, quod dicit Porphyrius, ſignificari eo λόγον σπερματικὸν, *ſermonem ſeminalem ac fecundum.* Ἐντεταμένος igitur valet ἐντεταμένος τῷ μορίῳ*, ut Plutarchus hoc extulit; quemadmodum antea vidimus. Idem de faſcino refert Phurnutus: atque addit, juniores Mercurios cum languente faſcino efformatos, ad animi, & ſermonis, infecunditatem in iis ſignificandam.

Atque ex his ſatis eſt videre, quomodo, & quamobrem Mercurium præfecerint, ingenio, & ſermoni; & ut ab eo artes crediderint inventas, ad quas ſermone, vel ſollertiâ, opus eſt. Venio nunc ad alterum, cur negotiis, & quæſtui, præeſſe exiſtimarint. Hoc quoque ex iis, quæ expoſuimus, non obſcurè diducitur. Nam & ingenium ſubactum in mercatura requiritur; & commercia ſermone conſtant, ac eo ſæpe fraudulento; unde & Mercurius impoſtor, & fur fingitur. Gallus etiam ei victima erat, quia in mercatore exigitur vigilantia. Poſſis ab hac præfectura etiam nomen Mercurii arceſſere. Non multum enim à *Mercurio* abit מַרְכֹּלֶת †, *negotiatio*, à רָכַל, *negotiari, mercari.* Quod etymon placuit neceſſario ac propinquo meo, Joanni Brunæo J.C. Reip. Middelburgenſis Senatori ac Quæſtori, viro Orientalium linguarum peritiſſimo, nec aliis eò ſtudiis inferiori.

Supereſt tertium, cur Mercurium etiam viarum fecerint præſidem. Planè videtur hic honos potiùs competere Mercurio, ut Solem ſignat, quàm ſtellæ Mercuriali. Solari enim lumine vias de die cognoſcimus; quod noctu præſtat Luna. Itaque ut Diana, quæ eſt Luna, vocitata eſt Ἐνοδία: ſic dictus eſt Ἑρμῆς Ἐνόδιος, qui non alius ac Ἀπόλλων Ἀγυιεύς: quin verò Apollo Sol ſit, dubium non eſt. Putidius autem ſit, hanc viarum notitiam tribuere, non lu-

* lib. 3 præpar. Evang. cap. 11.

† extenti.

* epigr. ad Gellium.

‡ epod. od. 12.

* intentam habens eam partem corporis, qua viri ſumus.

† Ezech. 28, 16.

mini Solari, sed minutæ Mercurii stellæ, & rariùs apparenti. Atque hoc etiam dictum nobis cap. XIII. Interea nunc occurrit etiam ratio, quâ possis referre hoc decus ad Mercurii stellam. Nam hæc, ut paullo antè dicebamus, præerat loquelæ: at ut cogitationis symbolum est loquela, ita loquelæ signum est scriptura, vel aliud quod eandem habeat vim. Quid mirum igitur, si & viæ monstratio Mercurii stellæ sit attributa, quando *Mercurius* fingeretur formâ capitis humani impositâ lapidi quadrato, cui inscriptum foret, quò via duceret. Ponebantur autem hujusmodi Hermæ in biviis, triviis, quadriviis. Eosque magnam partem facie truncavit Alcibiades; ut est apud Andocidem, oratione de Mysteriis habitâ, item Plutarchum in Alcibiadis vita. Ac quia caput Mercuriale imponeretur cubo, eo Mercurius τετράγωνος* dicebatur †. Ab eadem caussa est, quòd Mercurium vocarint lapidum congeriem. Isidorus in Glossis: *Mercuris, lapidum congeries in cacumine collium.* Nempe viator quisque in acervum mittebat lapidem, ut sic cresceret, ac faciliùs viam monstraret. Eaque lapidum congeries Mercurio erat sacra, quia in via indicanda præstaret vicem linguæ, quæ Mercurio sacrata, uti instrumentum loquelæ, quæ Mercurii beneficium censebatur. Quam verò rationem gentiles sint commenti de jactu lapidum à Deorum singulis, cùm Mercurius interemti Argi reus ageretur, eam ex Anticlide vide sis apud Didymum ad Odyss. Π*, annotatione extremâ, quæ in illud est poetæ: Ἤδη ‡ ὑπὲρ πόλιος, ὅθι δ' Ἑρμαῖος λόφος ἐστίν·

* *quadrangulus, sive quadratus*
† *Phurnutus.*
* *vers. 471.*
‡ *Iam ad locum urbi imminentem, ubi Mercurialis est acervus.*

Item apud Etymologici magni auctorem, voce Ἑρμαῖον, ubi Xanthum ejus historiæ laudat testem, Lydiacorum scriptorem, Straboni, Plinio, Hephæstioni, atque aliis etiam, memoratum. Ab hoc ritu proverbium est apud Hebræos: *Spargit lapidem in Merkolis.* De quo Drusius proverbiorum classe I, lib. II, prov. XXXIV. Sed Salomon pro *Merkolis*, sive *Marcolis*, dixit מרגמה, *Margemah.* Locus est Proverb. XXVI, 8: *Sicut qui mittit lapidem in acervum Margemah, sive Mercurii: ita qui tribuit insipienti honorem.* Sententia est, non magis ex eo gratiam sperandam, quod stultum honore augeas: quàm acervus lapidum Mercurii sibi honorem habitum agnoscit, si lapidem in transitu adjeceris. Perdere igitur beneficium, qui id conferat homini bruto ac insipienti. Eos acervos dixere Ἑρμαίους λόφους, ut ait Didymus sive alius ad Odyss. Π. Ἕρμακα vocat Nicander in Theriacis:

Τῶν οἱ μὲν λιθακάς τε, καὶ ἕρμακας, ἐνναίοντες.

Ferarum, inquit, *sive serpentium aliæ in rupibus & lapidum cumulis habitantes, sive delitescentes.*

Ubi sic scholiastes: Ἕρμακας, τοὺς ἑρμαίους καὶ λιθώδεις τόπους· ἢ ἕρμακας, λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ. HERMAKAS, *Mercuriales ac lapidosos locos: sive* HERMAKAS, *lapides coacervatos in honorem Mercurii.* Hæc lapides jaciendi

ciendi consuetudo etiam obtinuit apud Indos, & Arabas: hodieque in usu est apud Muhammedanos, non quasi eam Muhammedes tradiderit, sed quia apud Sarazenos repertam non mutârit. Qua de re illustris est locus hominis Christiani, sed qui Arabicè adversus Muhammedanos scripserit. Ejus verba Latinè reddita legere est apud Vincentium Bellovacensem lib. IV Speculi Historialis. Quæ licet jam adducta à Scaligero videam in v de Emendatione Temporum*, & Drusio in Hebræorum Proverbiis †, tandem tamen in animum induxi hoc etiam loco memorare. Sunt verò istiusmodi: *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam, & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnisq; ululatibus personantes simulachra dæmonum circumire, angulos quoq; osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore Diis exstruebatur. Inde est, quòd in libro Salomonis dicitur: Qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno; Sole scilicet existente in primo gradu Arietis, & rursum, cùm esset in primo gradu Libræ: hoc est, initio Veris, & Auctumni. Hæc ergo consuetudo cùm ab Indis ad Arabes descendisset, eamq; suo tempore apud Mecham in honorẽ Veneris Mahumed celebrari reperisset: sic illam manere præcepit, cum tamẽ cætera idololatriæ vestigia removisset. Illud verò soli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi solitum, ut lapilli retro, id est, sub genitalibus membris, projicerentur, eò quòd Venus illis maximè partibus dominetur. Unde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.* Hactenus ille. Ex quo videmus ritum, qui à gentibus aliis in honorem Mercurii fieri solet, eum à Saracenis præstitum honori Veneris. Caussa hujus rei, quantum video, etiam fugit homines eruditissimos. Eam autem arbitror, quòd Orienti, ut ex Porphyrio antea diximus, Mercurius, quatenus rationis præses, Sol crederetur; quatenus orationis, putaretur Hecate, sive Luna, quæ & Venus Orienti. Cùm igitur gentes aliæ Mercurium colerent, quatenus Sol esset: Saraceni sive Arabes coluere eundem, quasi foret Venus sive Luna: ut quam in præcipua dignatione haberent: unde hodieque est, quod uti Christianorum in templis ac turribus crucem est videre: ita in illis Muhammedanorum conspicere sit Lunam corniculatam, quam *Helal* nuncupant.

* cap. de primo Muharram Hegiræ

† class. 1, lib. 2. proverb. 34.

Quod verò dicebamus, Mercurium Orienti esse Solem: id in veteribus Celtis quoque locum habet. Ideo superiùs eo etiam reducebamus Germanicum Mercurium Wodan dictum. Eodemque refero Teutatem: de quo egimus lib. I, cap. XXVII, ac libri hujus cap. XIII. Item Ermensul/sive Irmensul: cujus numinis mentio est in vita Karoli Magni, extremis Ludovici Pii temporibus scriptâ, atque Pithœo editâ. Item in vetustis Francorum annalibus ab eodem editis, ad ann. Iɔ CCLXXII, his verbis: *Carolus Saxoniam bello adgressus, Eresburgum castrum cepit, & idolum Saxonum, quod*

 voca-

vocabatur IRMIN SVL, *destruxit*. Ubi *Irminsul* plerique qui proximis seculis vixerint, interpretantur *Mercurii statuam*: ut sit ex Irmen/ sive Ἑρμῆς †, & sunle/ id est, *columna*. Alii quasi iedermans-suyl: hoc est, cujusvis columna, sive universalis, omniaque sustinens columna. Posterius est in Chronico Conradi à Lichtenau *: quo loco de origine Saxonum agit. Sed Albertus Crantzius, Saxoniæ suæ lib.11, cap.IX, eò magis inclinat, ut Mars fuerit: eoque interpretatur, iedermans-suyl/ hoc est, *Mars communis*: non quasi suyl propriè esset Mars; sed quia propriè esset *asylum*, unde κατ' ἀφαίρεσιν suyl; pro asylo autem esset statua non Mercurii, sed Martis: pro qua sententia facit, quòd statua illa esset Dei toto corpore armati. Etiam Georgius Fabricius in Saxonia sua, cùm antea † dixisset, Irmensuyl Mercurium esse; postea ‡, sitne Mars, an Mercurius, ambigit. Interim, ne hæc quidem opinio caret controversiâ. Nam quid si, quæ Georgii Spalatini erat conjectura, statua hæc fuerit constituta Hermanno, sive, ut Romani vocitabant, Arminio, inclyto, ac fortissimo Germaniæ heroi? Potuit ea statua primitus esse posita heroici honoris ergo, quæ postea cesserit in divinum: qualia superiori libro aliquot retulimus exempla. Magis saltem hoc placet, quàm ut dicatur, quasi irmen-stal; atque hoc sonet *Luni Dei stabulum*: prout derivat, ac exponit, magnum Hornæ suæ, ac totius Hollandiæ, ornamentum, Hadrianus Junius, Bataviæ suæ cap.VIII. Quod si de Arminio placet, mixto cultu in Arminio venerati sint Martem, vel Herculem: cujus cultum esse Arminio vetustiorem, ex Cæsare, & Tacito, non obscurè cognoscimus. Vide, quæ diximus lib.I, cap.XXXVII. Sed esto sanè, ut quemadmodum communior est opinio, Irmen-suyl/ sit Irmi, sive Hermæ, hoc est, Mercurii statua, vel asylum: non tamen hoc loco tam Mercurii stellam intellexerint, quàm Solem: cujus rei caussæ ex illis petendæ, quæ primo dicebamus libro.

† *Mercurius*.

* *pag.103, edit. Basil. an 1569.*

* *p.93.*

‡ *p.426.*

Atque ex his eadem dilucet; quid judicii quoque ferri debeat de ara Mercurii à Gandavensibus, postquam eos S. Amandus converterat, dejecta: ut in S. Bavonis vita refert Theodericus, abbas S. Trudonis. Item liquet inde, quid statui debeat de Mercurio simulachro in Walachria, quod S. Wilibrordus sive Clemens destruxit; ut est apud Bekam in ejus vita: ac rei ejusce meminit quoque Alcuinus in vita ejusdem; sed contentus est vocare *antiqui erroris idolum*. Id simulachrum fuisse Westcapellæ Walachriæ in Zelandia pago, constat ex Chronico vetusto, Belgicis rhytmis conscripto: item Chronico eâdem linguâ Gaudæ in Batavia excuso, anno CIↃ CCCC LXXXVIII. Uterque autem eorum ait, Mercurii fuisse. Jacobus Eindius, Haemstedæ dominus, in Chronico Zelandiæ lib.II meminit Chronici MSi in bibliotheca Corbejensi, interque libros indice

Expur-

Expurgatorio prohibitos adservati. Unde hæc verba adducit: *Testes quoque sunt Ecclesiæ, quas per singula loca construxit. Et sicut Wallacriæ idolum Mercurii, Walcher nomine, rejecit, Ecclesiam Dei consecravit; ut illic Westcapellis, ubi idolum adhuc ostenditur, patet.* Ubi videmus, ut in Walachria idolum Mercurii **Walcher** nominatum dicat. In quo si non fallit, rectè conjectat Eindius, Mercurio id nomen fuisse ex eo, quia tutela illi insulæ sive litorum esset commissa. Nam quid **Walcher** aliud ac **Wal-heer** / hoc est, *litorum potens*, sive dominus litoralis? Quippe **walle** est agger aquis oppositus; item litus, ripa, sive crepido aquæ.

Atque hæc de Mercurii apud gentes tam varias cultu, quatenus non ἱστορικῶς, prout primo spectavimus libro, sed φυσικῶς consideratur: quomodo, ut vidimus, nunc per eum Solis sidus, nunc Mercurii stella, intelligitur: quandoque item ratio signatur, vel oratio; atque ut quando rationem signat, in Sole; ita, quando orationem denotat, in Luna ejus vis collocetur.

CAPUT XXXIII.

Acceditur ad tres planetas superiores: quorum varia hic nomina exponuntur. Nempe ut Saturnus etiam dictus sit Phænon, *&* Lampon; *Jupiter*, Phaëthon; *Mars* Pyrois. *Præterea ut Saturnus crederetur* Nemesis; *Jupiter*, Osiris; *Mars*, Hercules, *vel* Thurras. *De his allata veterum testimonia: ex quibus etiam elucet de planetis duobus superiori capite memoratis: puta ut Mercurius non solum sit* Stilbon *dictus; sed etiam habitus sit* Apollo: *atque ut Venus non modo vocaretur* Phosphorus, *sive* Lucifer, *aut* Vesper, *seu* Hesperus; *sed etiam* Juno; *imo & appellaretur* Callistus, *puta* Aster. *Agitur etyma, unum è Græco; geminum ex Hebræo:* Martis *item unum ex Græco; atque ex Hebræo fonte duplex.* Μαζεύς. *In Festo Pompejo conjectura.* Mundus, *pro puro, unde derivatum videatur.* Hesus *Germanis Mars: unde dies, qui vulgo Martis, Germanis est* **hijs-dag** / *vel* **dijs-dag**. Helium *ostium, & oppidum* Brilæ, *etymo conveniunt.* **Erich-dag**. *Jupiter eidem genti* Taranis *sive* Taran, *& fortasse etiam* Tanar, *ex quo* Donner, *unde* **Donnerdag**. *Saturnus iis* Krod; *& ut hoc ex ejus figura collegerint.*

Supersunt tres planetæ superiores Sole; Mars, Jupiter, Saturnus: quorum prius varias considerabimus appellationes: postea autem vires & effectus, quibus distinctos in Diis honores sunt consecuti.

Nomina iis etiam in Oriente sunt diversa. Quod de Jovis stella ostendit Hesychius: Μολοβόβαρ, Διὸς ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις*. Sed pro Μολοβόβαρ legendum, Μολὸχ βαάλ, &c. Nec mirum, si Moloch dicatur Jovis stella, licet potius de stella Saturni dici soleat. Nam Saturnus, & Jupiter, idem numen Orienti; nempe Solis: sed Astrologi varia unius Solis nomina

* *Jovis stella, Chaldæis.*

participati sunt inter planetas. Par ratio apud Græcos, & qui hosce sequuntur, Latinos. Paucis id ostendit Martianus Capella lib. VIII. *Saturnum Phænona vocant; Iovemq́ Phaëtonta; Pyroenta Martem.* Quibus de residuis duobus subjungit: *Venerem Phosphorum, Mercurium Stilbonta nominarunt.* Sed quæ paucis ille, hæc pluribus alii: quorum verba apponam. Agmen ducat, ob magnitudinem nominis, Aristoteles, sive potius alius de Mundo: Συνεχὴ δὲ ἔχει ἀεὶ ταύτην τὴν θέσιν, ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα, καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος. ἐφεξῆς δὲ, ὁ τοῦ Φαέθοντος, Διὸς λεγόμενος. εἶθ' ὁ Πυρόεις, ὁ Ἡρακλέους τε, καὶ Ἄρεος προσαγορευόμενος· ἑξῆς δὲ ὁ Στίλβων, ὃν ἱερὸν Ἑρμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Ἀπόλλωνος· μεθ' ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρου, ὃν δὲ Ἥρας προσαγορεύουσιν· Quorum sententiam sic expressit Appulejus ‡: *Hic Phænonis globus, quem appellamus Saturnum: post quem Phaeton secundus est, quem Iovis dicimus: & loco tertio, Pyroïs, quem multi Herculis, plures Martis stellam vocant. Hanc sequitur Stilbon, cui quidam Apollinis, cæteri Mercurii, nomen dederunt. Quinctus Phosphorus, Iunonia, imò Veneris stella censetur.* Similiter Julius Firmicus lib. II. cap. II. Deque Saturno, Jove, Marte, Geminus, εἰσαγωγῇ εἰς τὰ φαινόμενα. Sed insignis etiam est locus Achillis Tatii in Isagoge sua: Αἰγυπτίοις γὰρ, καὶ Ἕλλησι, τοῦ Κρόνου ὁ ἀστὴρ, ὅτι ἀμαυρότατος ὢν, Φαίνων λέγεται. ἀλλὰ παρ' Ἕλλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγεται οὕτω· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Νεμέσεως ἀστήρ. Δεύτερος ὁ Διὸς καθ' Ἕλληνας Φαέθων. κατὰ δὲ Αἰγυπτίους Οσίριδος ἀστήρ. Τρίτος ὁ τοῦ Ἄρεως παρὰ μὲν Ἕλλησι Πυρόεις· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἡρακλέους ἀστήρ. Τέταρτος ὁ τοῦ Ἑρμοῦ ὁ καλεῖται παρὰ μὲν Ἕλλησι Στίλβων. παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἀπόλλωνος ἀστήρ. Πέμπτος ὁ τῆς Ἀφροδίτης, παρὰ μὲν Ἕλλησι, Ἑωσφόρος· πρῶτος δὲ Ἴβυκος εἰς ἓνα συνέστειλε τὰς προσηγορίας. *Ægyptiis, & Græcis, Saturni stella, utcunq́ obscurissima sit, Phænon, hoc est, lucidissima dicitur. Sed Græcis sic quidem boni ominis caussa vocatur: ab Ægyptiis verò Nemesis stella nominatur. Altera est stella Iovis, secundum Græcos Phaëthon, Ægyptiis vero stella Osiridis. Tertia est Martis; secundum Græcos Pyroïs, at Ægyptiis Herculis stella. Quarta est Mercurii; quæ Græcis dicitur Stilbon, Ægyptiis stella Apollinis. Quincta est Veneris, Græcis Lucifer. Primus Ibycus appellationes has in unum redegit.* Sed de Saturno, & Venere, paullò aliter Fasti Siculi sive Chronicon Alexandrinum *: Ταῦτα δὲ ἀρχαῖα καὶ παλαιὰ βασίλεια τῶν Αἰγυπτίων Μενεθὼ συνεγράψατο. Καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμφέρεται, ἄλλως λέγεσθαι τὰς ἐπωνυμίας τῶν πέντε πλανητῶν ἀστέρων. Τὸν γὰρ λεγόμενον Κρόνον ἀστέρα ἐκάλουν τὸν Λάμποντα· τὸν δὲ Διὸς τὸν Φαέθοντα. τὸν δὲ Ἄρεως, τὸν Πυρώδη (leg. τὸν Πυρόεντα) τὸν δὲ Ἀφροδίτης τὸν Κάλλιστον· τὸν δὲ Ἑρμοῦ τὸν Στίλβοντα. *Hæc vero antiqua ac vetusta Ægyptiorum regum palatia Menetho* (sive Manetho) *descripsit. In cujus commentariis refertur, alia fuisse cognomina erraticarum quinque stellarum. Saturnum enim vocabant Lampontem; Iovem autem, Phaëthontem; Martem dixere Pyroënta; Venerem, Callistum; Mercurium autem, Stilbontem.* Quod autem Venerem sive Hesperum aliter,

‡ lib. de Mundo.

* pag. 102.

ter, κάλλιςον, hoc est, *Pulcherrimum* ait vocatum, id metuo ne profectum sit ex versu hoc Homerico *, superius † etiam adducto nobis:

Ἕσπερος ὃς κάλλιςος ἐν οὐρανῷ ἵςαται ἀςήρ.
Hesperus æthereo longè PULCHERRIMUS *orbe.*

* Il. χ.
† cap. 31.

Quod verò Appulejus, & Græcus ille, quem liberius transtulit, scriptor, eandem ajunt stellam esse Herculis, & Martis, idem legas apud Macrobiũ lib. 1. Saturn. cap XII. *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius; quia is deus, & apud pontifices, idem, qui & Mars, habetur. Et sanè ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς ‡. *in qua cum de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit. Chaldæi quoq; stellam Herculis vocant, quã reliqui omnes Martis appellant.* Unde colligimus, non modò Herculem pro Solis sidere; sed etiam pro Martis stella, accipi solere. Babyloniis stella Martis vocata Θοῦρρας: indeque nomen hoc accepit rex Assyrius, qui Nino successit: ut ex Chronico Alexandrino diximus lib. 1. cap. XVI. Sic sæpe vocatur à Dorotheo Sidonio poeta, nunc ἀποθετικῶς Θοῦρος Ἄρης, nunc ἁπλῶς Θοῦρος. Cui & Jupiter Φαέθων, Mercurius Στίλβων, Saturnus Φαίνων. Vide Salmasium Exercitationibus in Solinum *.

‡ Alius hic Hercules.

* pag. 1235.

Ἄρης verò Græcis dictus, si Suidam audimus, ab α στερητικῷ, & ἐρέω, sive *dico,* ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ οὐ λόγων, ἀλλ' ἔργων χρεία. *quoniam in bello non verbis, sed opere est opus.* Quod & ille Homeri ‡ confirmat:

Ἐν γὰρ χερσὶ τέλος πολέμου ἐπέων δ' ἐνὶ βουλῇ.
In manibus est finis belli; verborum autem in consilio.

‡ Iliad. π, vers. 630.

Sed verisimilius est, Ἄρης originem ducere à fonte Hebræo. Puta à חָרַם, *destruere*; vel à עָרִיץ hoc est, *terribilis, validus*: ut diximus lib. 1. cap. XXII. ubi & ab eo Ἄρτης derivavimus. Est verò עָרִיץ, ab עָרַץ *frangere, prævalere terrere*: unde in Hiphil מַעֲרִיץ, à quo *Mars* fuerit. Nisi malis à מָרַץ, *validum ac potentem esse*: quod etymon adduximus libri hujusce cap. XIII. Nempe id eo amplectebamur, quòd durius videretur deduci ab Ἄρης, quia sic M apponi initio sit opus. Sed fortasse nulla sit opinio hac verisimilior. Nam Romani à Phrygibus oriundi: Phryges autem literam μ, vel etiam syllabam μα, præmittere solent. Unde pro Ζεὺς dixere Μαζεύς. Hesychius: Μαζεὺς, ὁ Ζεὺς, παρὰ Φρυξί. *Mazeus est Zeus, sive Iupiter, secundum Phryges.* Ac videntur in magna Græcia similiter pro Ζὴν, sive Ζὰν, dixisse Μηζὰν, vel Μαζάν. Suspicionem eam injiciunt verba Festi in October: *Salentini*, inquit, *apud quos Menzana Iovi* (equus) *dicatus vivus conjicitur in ignem.* Ubi pro *Menzana*, puto *Mazani*, vel *Mezani*, legendum. Nisi Ζανᾶς iidem dixerint pro eo, quod Dorum aliis Ζάν. Quod si placet, rectum erit apud Festum *Mazana*, vel *Mezana*: ac solum unius liquidæ additione peccarint librarii. Saltem hoc probabilius, quam ut legamus, *Manzane*, hoc est,

μῶνι

μηνὶ Ζανᾶ, *mense Jovis*: quæ Scaligeri ad Festum erat conjectura. Nec in Phrygiis solum μ capiti apponitur; sed etiam Græcis, & Latinis. Sic dixere ὄσχος, & μόσχος. Galenus in lexico Hippocratis: Ὄσχος γὰρ καὶ μόσχος, τὰ κλήματα, καὶ αἱ ἕλικες. OSCHOS *enim*, & MOSCHOS *palmites*. Ab *unda* etiam *mundus*, & *mundare*: ut proprie sit sordes unda abluere: quomodo & Belgis wassen/ hoc est, *mundare, lavare*, fit à wasser/ hoc est, *aqua*.

Sed quia Græcas Romanasque appellationes excussimus, nominibus etiam, quibus Germani tres hosce errones vocarint, videamus.

Martem dixere *Hesum*; ut colligere est ex illo Lucani lib. I.

---- Horrensque feris altaribus Hesus.

Quippe, ut Jornandes ait libro de rebus Geticis: *Martem semper asperrima placavere cultura. nam victimæ ejus mortes fuere captorum* Et ante eum Procopius similiter in II. rerum Gothicarum; ubi de Thules, sive Scandinaviæ (sic enim cepit) incolis, hunc in modum scribit: Τῶν ἱερείων σφίσι τὸ κάλλιστον ἄνθρωπός ἐστιν, ὅν περ ἂν δορυάλωτον ποιήσαιντο πρῶτον. τοῦτον γὰρ τῷ Ἄρει θύουσιν, ἐπεὶ θεὸν αὐτὸν νομίζουσι μέγιστον· *Hostiarum illis pulcherrima est homo, quem bello primum ceperint. Hunc vero sacrificant Marti, quoniam illum Deorum censent maximum.* Porrò quem Romani *Hesum* extulere, is Germanis, absque terminatione Romana, fuit Hees/ vel Hies/ vocali variata: ut Rheni ostium, quod Romanis *Helium*, id Batavis Hiel; unde pagus Wijd-hiel/ ubi latius Helus seu Hilus fluit: item Bree-hiel/ unde contractum Briel; oppidum Brilæ ad Helium ostium, quasi dicas latum Helum seu Hilum. Similiter igitur *Hesus* vel *Hisus*: unde hises-dag/ & contractè hijs-dag; qui Romana lingua *Martis dies*. Vulgò usitatius, *t*, vel *d*, ut in aliis multis, præmisso, thijs-dag/ vel dijs-dag. Nisi malis fuisse prius chijs-dag/ à *Chesus*, seu *Chisus*. Nam olim H, & CH, variabant, haut secus ac S, & T: unde iidem, pro diversa dialecto, *Catti, Chatti, Hessi*. Nonnullis etiam gentis Germanicæ Martis dies dicitur Erich-dag: cujus vocabuli pars prior magnam habet convenientiam cum Græco Ἄρης *, vel ἔρις †. Interim Germani, non ut Romani, Martis nomine sidus Martis; sed ut censeo Jovem, vel Apollinem, intellexere, uti per Mercurium quoque non ejus nominis planetam; sed Jovem, & Apollinem, hoc est, Solem, vel cœlum, designabant. Hæc satis cognoscere est ex iis, quæ de Marte, & Mercurio dicebamus cap. XIII & XXXII Tam Martem verò, quàm Mercurium, à Germanis fuisse cultum, etiam ostendit Tacitus lib. XIII. Annal. *Sed bellum Hermum duris prosperum; Cattis, exitio fuit, quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi, viri, cuncta victa, occidione dantur.*

* *Mars.*

† *lis, contentio*

Martis templum variis Germaniæ locis, & vicinarum regionum, fuit. In his Durestadi: de quo B. Marcellinus presbyter in vita S. Suiberti, qui

qui S. Willebrordi σύγχρονος * fuit. Ipsum adi apud Surium † Kal. Mart. Hungaris quoque Mars, & Hercules, pro Diis habebantur: ut refert Bonfinius Hungaricarum rerum lib. XI ‡.

* æqualis.
† pag. 14.
‡ pag. 201, edit. Opor. 1568.

Jupiter Celtis veteribus *Taranis*; quasi Βροντᾶον, seu *Tonantem* dicas. Nam hodieque Cambro-Britannis, sive Wallis, tonitru vocatur *taran*. Quod, trajectis ultimis duabus consonis, foret *tanar*. Sed Saxones pro eo **donner** / aliqui **tonner**: Batavi, & vicini Belgæ, **donder**: unde Jovis dies **donnersdag**. Imò ex *Taran* κατ' ἀφαίρεσιν fecere & *Tor*, sive *Thor*: quem tonitrui ac fulmini præsedisse, docet Ericus Olaus Historiæ Suecicæ lib. I, cap. I: *Thor*, inquit, *tanquam potentissimus & summus Deorum, in medio, & altu altior, residebat, imagine viri nudi, dextrâ quidem sceptrum, sinistrâ verò septem stellas praferentis insignis.* Et mox: *Pro pluvia, & aura necessaria, invocabat Thorum, tanquam potentem in sublimi: cujus etiam patrocinio se sperabant ab incommodis impressionum, tonitru ac tempestatibus, fulmine grandineque, conservari: cui singulis hebdomadis quintâ feriâ per deputatos sacerdotes sacrificia offerebat* (Suecorum populus) *à quo erat dies illa dicta Thorsdag.* Valde autem latè Germaniâ totâ, & omni Septentrione, Jovis patuit cultus. Mitto quòd Hammonem Jovem aliqui ab Hamburgensibus cultum arbitrantur: de quo meritò ambigit Crantzius in Saxonia lib. II, cap. XVI. Illud apertiùs, Jovi, Marti, Bellonæ, & Plutoni, asino litâsse Bohemos: quod indicat Cosmas Pragensis, in Chronico Bohemico*. In Suecia etiam Jovem cultum, liquet ex iis, quæ de eo, & malleolis Jovialibus, prodit Saxo Grammaticus lib. XIII ‡. Sed omnes infimæ vetustatis auctores de talibus persequi, longum foret.

* pag. 8, edit. Hanov. ann. 1602.
‡ fol. 125, a. edit. Ascens.

Celtis etiam cultum esse Saturnum, testis est Dionys. Hal. lib. I. Antiq. Rom. Et Ciceronis est in III de Nat. Deorum: *Saturnum vulgo maximè ad Occidentem colunt.* Sed, quomodo dixerint eum Celtæ, non satis liquet. Aliqui *Satar*, vel *Sater* vocatum, ex eo conjectât, quia nobis septima feria **Satertag** dicatur. Sed fortasse hæc appellatio est ex Latino *Saturni* nomine. Sunt quibus videatur nominatus *Krodo*: ut Crantzio, lib. II Saxoniæ suæ cap. XII: ubi hoc numen Hartesburgi in Saxonia venerationi fuisse ait. Sanè & apud Saxonem Grammaticum lib. I hi Saxonum Dii referuntur; Crodus, Hama, Irmus, Flinnus, Siba. Ex quibus, quod de Crodo ait Crantzius, eo confirmatur, quòd Saturno, temporis præsidi, videatur convenire illa Crodi, sive Crodonis effigies, quam Georgius Fabricius proponit lib. I Originum Saxonicarum*, his verbis: *Qui gentis annales ediderunt, numen populare memorant, Crodum quendam, messoris specie, qui cinctum lineũ gestat, dexterâ ferens vasculum rosis repletum, sinistrâ erectâ rotam currus. Pedibus nudis insistit pisci squammoso & aspero, quem percam vocamus.* Hanc statuã, & alias alio-

* pag. 61.

aliorum numinum, dejecisse memoratur Carolus M. Suspicor autem, Saxonas accepisse hoc numen à Græcis, Istri accolis: atque ut *Irmus* eorum videtur esse ex Ερμῆς, ita & nomē *Crodi* corruptum esse ex *Croni*. Κρόνος enim sive Saturnus, quo Tempus signatur, Græcis etiam, ac Romanis est Deus falciger: &, ut mittam cætera, rota currus optimè exprimit, quàm volubile sit tempus: unde & vitam humanam scitè Anacreon rotæ comparavit:

> Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα,
> Βίοτος τρέχει κυλισθείς·
> *Rota nam velut curulis,*
> *Properat volucris ætas.*

Hæc de superorum trium erronum nominibus. Quod si etiam animus est nôsse, unde profectæ sint figuræ, quibus ab Astrologis signantur: adi Solinianas Salmasii Exercitationes: ubi erudité, ut semper, vulgarem de iis refellit opinionem, figurasque usitatas manâsse docet ex initio nominum, quibus vocari solent: nempe Saturni ex Κρόνος, vel Φαίνων: Martis ex Θοῦρος, vel Θοῦρας: Jovis ex Ζεύς: Veneris ex Φωσφόρος: Mercurii ex Στίλβων. Quæ sic à nobis jejunè, & aridè nimis dicuntur. Sed consultus vir maximus facilè famem explebit.

CAPUT XXXIV.

Martem, Jovem, Saturnum, prout à Sole propiùs, vel longiùs, distant, ita magis minusve calefacere. Martem videri nobis quandoque propiorem ipso Sole. Cur belli Deus habitus, & præcipuè præfectus Thracibus, ac Scythis. Cur Septentrionales robore, Australes ingenio, plurimùm præstent. Quando Mars crudeles faciat, ac tyrannos. Cur aliæ gentes magis aliis colant Martem, & Venerem; juxta Ptolemæum. Jovis magnitudo, ac sublimitas: & cur ei fulminum potestas præcipuè attributa: & appellationes, quibus propterea à Pindaro, & aliis, ornatur. Unde Jovi Ægiocho, & mari Ægæo nomen. Jovis vis in elementa, ac homines. Absurda Albumasaris, & Aponensis opinio, putantium à constitutione Jovialis stellæ dependêre, ut certò exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt. Cur Saturni motus, cùm velocissimus sit, tardus dicatur. Cur fingatur Jupiter Saturnum vinxisse, atque ita præcipitâsse in Tartara. Cur Saturnus creditus sit animis hominum indere vim sublimium speculatricē; postea que, si sapienter se gesserint, eò, unde dimissæ sunt, revocare. Sedendo meliùs judicari, deliberari, ac sacris etiam dari operam. Cur Saturnus sit præfectus atræ bili, spleni, ossibus, quartanæ, phthisi, & id genus morbis; imò agricolis, & horum instar melancholicis; etiam indignationi. Cur octimestris partus non soleat esse vitalis. Cur Orientales, & Australes, credantur præcipuè coluisse Saturnum, ac Venerem. Cur dies hebdomadis

dis à planetis nomen acceperint ordine longè alio, quàm obtinent in cœlis. Ritus fascinantium in lamina corpori alliganda. Quatuor planetæ Jovem ambientes, veteribus incogniti: duo item assistentes Saturno, iisdem ignoti. Interim Phavorino jam olim non absurdum esse visum, si plures essent planetæ, quàm putaretur vulgo.

NUnc videamus de eorundem viribus, & effectibus. De quibus sic Vitruvius lib VI, cap. I: *Jovis stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam, media currens temperatur.* Quod pleniùs explicatur ab eodẽ lib. IX, cap. IV: *Esse autem alias stellas temperatas, alias ferventes, etiamq; frigidas, hæc esse caussa videtur, quòd omnis ignis in superiora loca habet scandentem flammam. Ergo Sol, æthera, qui est supra se, radiis exurens, efficit candentem; in quibus locis habet cursum Martis stella: itaque fervens ab ardore Solis efficitur. Saturni autem, quod est proxima extremo mundo, tangitq; congelatas cœli regiones, vehementer est frigida. Ex eo Jovis, cùm inter utriusq; circuitiones habeat cursum, à refrigeratione, caloreq; eorum medio, convenientes temperatissimosq; habere videtur effectus.* Addam de iisdem non ita multò juniorem C. Plinium lib. II; cap. VIII: *Saturni sidus gelidæ ac rigentis esse naturæ: multoq; ex eo inferiorem Jovis circulum, & ideo motu celeriori duodenis circumagi annis. Tertium Martis, quod quidam Herculis vocant, ignei, ardentis à Solis vicinitate, binis fere annis converti. Ideoq; hujus ardore nimio, & rigore Saturni, interjectum ambobus, ex utroque temperari Jovem, salutaremq; fieri.* Videmus, ut varios trium erronum effectus (ac par aliorum planetarum ratio est) tribuant calori, & frigori; humori, ac siccitati: quibus humanum etiam corpus, ac ingenium, vel vegetum fiat, vel torpidum & segne. Alii negant, consisti posse in qualitatibus primis: quippe altius esse penetrandum ad qualitates earum latentes, sive proprietates occultas. Siderum enim colorem diversum esse, nõ ob Solem diversum, sed ob variam stellarum conditionem: pro qua conditione tam diversa, diverso etiam colore imbuantur à Sole; aliter etiam, atque aliter, influant in sublunaria.

Sed de particulari influendi ratione videbimus in fato Astrologico: nunc considerabimus ea, quorum ratio ex qualitatibus primis reddi posse videatur. Ordior ab eo, qui Soli est proximus; eoque ejus imprimis participat naturam. Is est Mars: quo nomine etsi etiam signetur Jupiter Ἄρειος, sive *Martius*, vel *pugnax*; cui sacrificari ab Epirotarum regibus solet; ut est apud Plutarchum in Pyrrho: nunc tamen vocabulo hoc non intelligo Jovem Martialem, hoc est, Solem; quem & Jovem, & Martem esse, antea probavimus: sed stellam erraticam, Sole quidem superiorem; Jove autem, & Saturno, inferiorem. Hujus stellæ ea proportio est ad terram,

quæ eſt trium ac decem ad unitatem: à terræ verò centro diſtat ſemidiametris hujus 1176, cum proximus eſt: at, quando remotiſſimus eſt, ſemidiametris 8232, ſecundùm Junctinum ‡. Tycho Braheus in epiſtola ad Chriſtophorum Rothmannum * refert, ſe anno cIↃ IↃ LXXXII ſubtili & accurata inquiſitione obſervâſſe, Martem acronychum terris Sole ipſo fuiſſe propiorem: quod Ptolemaicis hypotheſibus in ſcholas receptis magnopere adverſatur. Dixeris cum Tannero †, & aliis, Tychonem in eo deceptum videri, quia ſic conſequatur, profundè ingredi orbem Solis. Sed Tychonis ſententiam de Marte, cœlum Solis pervadente, certatim variis propugnari terris, verè ait Chriſtophorus Scheiner Roſæ Urſinæ lib. IV, parte II, cap. XXIX.

Rutilum hoc, & ſanguineum ſidus colore ſuo ſatis arguit calorem, & ſiccitatem ſuam, qua bilem accendit: unde iræ, ac bella, & animi ardor, ac robur: quæ & cauſſa eſt, cur belli Deus credatur. Eò & Thracibus, ac Scythis, præeſſe exiſtimatus. Sunt enim hæ gentes plurimùm ingenio inferiores; ſed robore ſuperiores: cujus ratio eſt, quod ſub frigido axe membra quidem indurentur ad quidvis tolerandum: ſed, ob concluſum interius calorem, habeant ſanguinem craſſiorem; contrà quàm uſu venit auſtralibus: quippe quibus in calore illo externo ſanguis & ſpiritus ſit ſubtilior, unde & ingenio ac ſapientia prævalent.

Porrò à Marte quidem eſt animi ardor, & vis Herculea: ſed quæ ad virtutem valeat, ſi benigno ſidere juvetur. Sin Mars ſit infeliciter diſpoſitus, flava bilis nimis exæſtuat, eoque creditur facere crudeles, & injuſtos, & ſi ambitio acceſſerit potentiæ, impotentis animi tyrannos.

Mirificum verò, quod Ptolemæus tradit in ſecundo Apoteleſmatum, illis, qui inter Meridiem & Occaſum degunt, eò Martem & Venerem pro numinibus præcipuè haberi, quia ambo ſubjiciantur triplicitati humidæ; cui præſint, Mars, & Venus, cum Mercurio. Eam ſententiam ubertim refellit Joannes Picus Mirandulanus in IV contra Aſtrologos cap. X.

Proximè ſupra Martem eſt Jovis ſtella; quæ Marte major; ut cujus proportio ad terram cubicam ſit eadem ac 14 ad unitatem. Quanto etiam ſublimior ſit, arguit, quod cùm proximè à centro terræ abeſt, diſtet ſemidiametris ‡ terræ 8232; cùm maximè, 13171. Quia autem longius à Sole abeſt, quàm fervidus Mars; propiùs, quàm frigidus Saturnus, ut jam vidimus: eò fulmina illi, ac tonitrua, præcipuè adſignantur. Hoc ſic explicat Plinius lib. II Nat. Hiſt. cap. XX: *Magnâ cæli affectatione compertum a principibus doctrinæ viris, ſuperiorum trium ſiderum ignes eſſe, qui decidui ad terras fulminum nomen habeant: ſed maximè ex iis medio loco ſiti: fortaſſis quoniam contagium*

‡ *in Sphæram Ioan. Sacr. cap. 1, pag. 295 edit. Lugd. Sed apud Merſennium in Gen. 1, 10, col. 872, perperam pro eo expreſſum eſt 61176.*

* *pag. 149, epiſtol. Aſtronom. Tych. Br.*

† *diſſertatione de Cœlo, quæſt. 7, §. 6.*

‡ *Iunctinus in Sacroboſci cap. 1. pag. 295 & ex eo Merſennius in Geneſ. 1, 10, col. 872.*

gium nimii humoris ex superiore circulo, atq; ardoris, ex subjecto, per hunc modum egerat. Ubi, ut jam aliis observatum, pro *humoris*, reponendum *algoris.* Quippe Saturnus non est humidus, sed siccus: nec humori, sed algori ardor opponitur; de quo mox sequitur. Subdit deinde Plinius, ut fulmina vim habeant fatidicam, quia præscita secum adferant, certissimo argumento, ea utcunque pars sint abdicata, non tamen destitui prorsus Jovialis sideris divinitate. De quo pluribus dicam, cum de Fulmine agetur. Ab hac fulminum potestate variè à Pindaro Jupiter nuncupatur: ut Olymp. od. IV. ἐλάτηρ ὑπέρτατε βροντᾶς ἀκαμαντόποδος, *altissimus tonitrus infatigabilis pedibus vibrator.* Et od. IX. φοινικοστερόπας, *rubentia fulmina jaculans:* ut Horatius lib. I. od. II. ait, *Rubente dexterâ sacras jaculatus arces.* Idem eadem odâ, αἰολοβρόντας, hoc est, αἰόλας καὶ ταχείας βροντὰς ἐγείρων καὶ βάλλων, *varia velociaq; tonitrua ac fulmina emittens ac jaculans.* Item Pyth. od. VI. Βαρυόπα; στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανις· *gravisonus fulgurum, fulminumq; dominus.* Isthm od. VIII. βαρυσφάραγος, hoc est, ὁ βαρέως σφαραγῶν, *graviter strepens.* Ac similiter Orpheo est ἀρχικέραυνος, *summus fulminator;* Hesiodo ὑψιβρεμέτης, *altifremus;* aliis ἀστραπαῖος, *fulgurator;* κεραύνιος, *fulminator;* de cujus ara Pausanias lib. V βροντaῖος, ut Latinis *Tonans*, qui cum trisulco fulmine in vett. fingitur nummis. Qua occasione post bellum Cantabricum ædem ei in Capitolio exstruxerit Augustus, Suetonius † dicet. Etsi verò Hetrusci, & hos secutus Plinius, tradant, numina, quæ diximus, præcipuè Joviali sideri convenire: aliter tamen Seneca; qui per Jovem Tonantem intellexit (ut verbis ejus * utar) *custodem rectoremque universi, animum ac spiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem.* Eundemque addit, & fatum, & providentiam, & naturam, & mundum appellari. Quare Jupiter Fulgurator, vel Tonans, nihil aliud ei, ac spiritus mundanus, quatenus in aëre ciet fulmina ac tonitrua. Sed hæc ab eo dicuntur ex Stoicorum sententia. Aliter, ut vidimus, Hethrusci, uti & Astrologi: qui putarunt, à Joviali sidere præcipuè fulmina provenire ob naturam ejus intermediam inter frigus Saturni, & æstum Martis. Imò, quia hoc & Jupiter, & Venus habent, quod moderatè sint calidi, ac sicci: eo & utrumque hoc sidus creditur commodare, tum aëri ac terris, tum hominibus. Itaque ajunt, si Jupiter cum Venere congrediatur, aëra reddi tranquillum ac temperatum: qua ratione, ut Plinius fulminum, ita possis Joviali sideri nimborum & ventorum tribuere potestatem. Quippe Jupiter si affulserit, tempestates compescit. Itaque tum αἴθριος dicitur, quod Appulejo *serenator:* tum αἰγίοχος, quod non tam ab ægide est, vel, ut Phurnutus voluit, ἀπὸ τοῦ ἀΐσσειν, quod est *impetu ferri:* quàm, ut ἀναλογία indicat, ἀπὸ τοῦ αἶγας ἔχειν, ut significet, quod poetæ dicũt, *maris tempestatumq; potentem.* Nam procellæ ac fluctus Doribus

† in August. cap. 29.

* lib. 2. nat. quæst. cap. 45.

bus Αἴγες. Hesychius: Αἶγες, κύματα, Δωριεῖς*. Quod firmant alia hinc deducta. Ut nomen maris Ægæi, quasi fluctivagum ac procellosum dixeris. Quod enim Αἰγεῖον diceretur more communi, id Dores maluere Αἰγαῖον: ut iidem ἆιθι dicunt pro εἶθι. Estque ab eadem origine αἰγιαλὸς, *litus*: quò pertingunt αἶγες ἁλὸς, *fluctus maris*: non quasi αἶα τ' ἁλὸς, ut ajunt. Nam illud γ indicat esse ab αἶγες, non ab αἶα‡. Nec in aera modò, & aquas, vim suam exerit Joviale hoc sidus; sed etiam in terras, quas moderato suo calore fertiles reddit. Item in hominem ipsum; præcipuè in sanguinem, idque ob naturæ convenientiam. Quippe is, instar ejus sideris, mediocrem habet calorem, cujus excessus est in Marte, defectus in Saturno. Et quia à temperamento, quale Jovis, etiam ingenii vis dependet; hinc ab Jove etiam creditur provenire ingenii sagacitas, & vis ea exsequendi, quæ cum æquitate sint conjuncta. Quid multis opus? Si Capellam audimus in VIII. quo loco de hoc planeta disserit, *Iupiter salutaris ad omnia*. Quod generale pronunciatum comodè liceat interpretari. At impietate non caret, quod Albumasar tantas Joviali sideri attribuat vires, ut nunquam non impetrentur à Deo, quæ postulantur, modò Iovi jungatur Luna cum capite Draconis. Nec puduit Petrum Aponensem scribere, se ipsum comperisse, hoc esse verissimum. Nam, quali tempore Albumasar significat, à Deo se quoque petiisse sapientiam: atque, ab eo tempore, magna in sapientiæ studiis fecisse incrementa. O hominem insipientem! qui quod sapientiæ habuit, malit sideribus tribuere, quàm precibus, & divinæ bonitati; vel saltem ingenio, & industriæ suæ. Equidem Aponensem hunc, quem ante annos trecentos sub Ludovico IV. claruisse constat, multum in naturæ arcanis profecisse non diffiteor: sed hæc ejus sapientia non fuit sine magna dementiæ, imò impietatis etiam mixtura.

Superest ex planetis Saturnus: cujus ea est ad terram cubicam proportio, quæ est vigintiduorum ad unum. Est verò supra Martem, ac Jovem: qui quantum à nobis distent, vidimus antea. Saturnus autem, ex mente Francisc. Junctini*, ubi à nobis minimum abest, distat terræ semidiametris 13171. quando plurimum, 17571. Quæ licet antiquis non æquè cognita fuerint; gentes tamen illæ, quæ Astrologiæ vacarent, quales Chaldæa, & Ægyptia, scivere planetarum omnium esse maximè sublimem. Ab iis verò nationibus Græci hoc didicerunt. Ob hanc altitudinem etiam motus ejus tardior videtur. Nam in se quidem tardior non est, cum longè majus conficiat spatium: videtur tamen tardior, quia spisse adeò cursum absolvat periodicum, ut difficile sit ejus motum cognoscere. Nam demum totum peragrat Zodiacum annis XXIX. diebus CLV. horis VII. minutis XXXVI. Hinc origo fabulæ de Saturno, à Jove filio, ligato, inque

Tartara

* Aiges, fluctus, Doribus.

‡ terra.

* in lib. 1. Ioan. de Sacrobosco, cap 1

Tartara conjecto. Audiamus Lucianum de hoc dissertantem lib. de Astrologia: Οὐδὲ τὸν Κρόνον ὁ Ζεὺς ἔδησεν, οὐδὲ ἐς τάρταρον ἔρριψεν, οὐδὲ τὰ ἄλλα ἐμήσατο, ὁκόσα ἄνθρωποι νομίζουσιν· ἀλλὰ φέρεται γὰρ ὁ Κρόνος τὴν ἔξω φορὴν, πολλὸν ἀπ' ἡμέων, καὶ οἱ νωθρή τε ἡ κίνησις, καὶ οὐ ῥηιδίη τοῖσι ἀνθρώποισι ὁράασθαι. διὸ δή μιν ἑστάναι λέγουσιν, ὅκως πεπηδημένον. τὸ δὲ βάθος τὸ πολλὸν τοῦ ἠέρος τάρταρος καλέεται. *Nec Saturnum Jupiter in vincula conjecit, inque tartara dedit pracipitem: neque alia machinatus est, qua homines putant. Sed fertur Saturnus externo motu longè à nobis: estque motus illi segnis, nec hominibus facilè conspicuus. Quamobrem illum, veluti vinctum, stare dicunt. Ingens autem aëris altitudo Tartarus vocatur.* Altera etiam, cur vinciri à Jove dicatur, ratio adfertur. Nam salutare Jovis sidus infringit, & retardat malignitatem sideris Saturnini. Siquidem Jupiter, & Venus, sunt salutares; Saturnus, & Mars, maligni. Etiam quia Saturnus sublimis, cœloque supremo, unde animæ immitti credebantur, proximus degeret; creditum est eum animæ cœlitus descendenti inderevim intelligendi, & contemplandi sublimia. Quæ Plotini, aliorumque etiam Platonicorum, opinio fuit. Eademque etiam de caussa judicatus animas sapientum (ut verbis utar Materni) *innumeris angustiis liberatas ad cælum, & ad originis suæ primordia, revocare.* Neque, ob sublimitatem modò, Saturnum sapientiæ præsidem putarunt: sed etiam ob motus periodici tarditatem, ex sublimitate illa consequentem. Nam ex tarditate collegerunt, eum esse animi senilis ac prudentis. Senes enim, ac melancholici, non tam, juventutis instar, discurrunt hac illac, quàm meditabundi consident, vel, animo sedato, tardè procedunt. Ideo & creditum, rectius judicari à sedentibus. Aliqua de eo diximus Oratoriarum Institut. lib. VI. cap. XI §. II. Parque ratio in consiliis capiendis. Notum proverbium *: *Romanus sedendo vincit.* Quò & spectat illud Plautini † Tranionis: ---- *Nimio plus sapio sedens.* Servium ad i Æn. IX vers. 4. Imò & propterea sessio in sacris visa decentior; quippe index animi magis compositi, & hoc agentis. Notum Pythagoræ symbolum, Numæ * etiam attributum: καθῆσθαι προσκυνήσαντας. *Adoraturi sedeant.* Sic malim, quam, ut Cruserius, *Sedeas cum adoraveris.* Nempe quasi sit προσκυνήσαντας. Etiam II. Sam. VII, 18. *Ingressus est rex* (David) *& sedit coram Domino*, Ita ad verbum B. Hieronymus reddidit. Sed & LXX. Καὶ ἐκάθισεν ἐνώπιον Κυρίου. Etiam *sedendi* vocem retinuere Pagninus, Leo Judas, Munsterus, Vatablus: qui tamen annotat, poni *sedit*, pro *stetit, mansit.* Aliqui etiam reddidere, *restitit*; ut in *sedendi* voce καταχρηστικῶς sit. Sed ut statio, ita sessio, convenire precantibus visa; quoniam quiete illa magis animus sit compositus, & ad precandum idoneus.

* *Varro lib. I. de R.R. cap. 2.*

† *Mostell. act. I. sc. I.*

* *Plutarchus in Numa.*

Porrò, quia Saturnus crederetur tardus, eo & frigidus habebatur. Maro I. Georg. *Frigida Saturni sese quò stella receptet.*

Potius

Potius tamen frigidus, hoc est, minus Marte ac Jove calidus est, quia à Sole, caloris fonte, absit longius; uti antea dictum. Aliam etiam rationem, ab aquis supercœlestibus petitam, adferunt Augustinus de Genesi ad literam lib. II. cap. V. de Gene. imperfect. cap. VIII. & Beda Quæst. in Genes.

Quia autem Saturnus frigidus, & siccus; eo fingebatur senex pallidus, & tardigenulus; corporibusque præfectus senilibus; quippe frigidis, & siccis. Parum enim calefacit, idemque, expressis partibus tenuioribus, exsiccat. Atque ex his altera apparet ratio, cur prudentes facere credatur. Senes enim sunt prudentes ob ætatem, longamque experientiam; conferente ad hoc etiam corporis constitutione. Siquidem copiæ atræ bilis, quam Saturnus excitat, est à frigida & sicca temperie : melancholici autem & dicta, & dicenda, melius concoquunt, ac digerunt: cum contra videamus, cholericos judicium suum sæpius præcipitare. Hinc igitur quorum in genitura appareat Saturnus, eos atræ adjudicarunt bili : Saturnumque spleni præfecerunt, quia is recipit atram bilem. Atque itidem tristitiam ab Sturno deduxere, quia melancholici sunt tristes. Etiam Saturnus ossibus præfectus, quia ossa frigida siccaque; qualis Saturnus. Ob eandem caussam non solum quartanam febrim dixere filiam Saturni: sed dominari ajebant morbis omnibus frigidis & siccis: uti tabi, paralysi, hydropi, elephantiasi etiam, & cancro; præcipuè si reperiatur in sexta domo, &, ut nugantur, in Cancri signo. Imò propterea præfecere hominibus, quos melancholicos crederent. ut agricolis, & coriariis, &, quia eos similes his putarent, etiam Judæis.

Ulterius quoque ejus vim extenderunt. Nam quos frigidos statuerent, & siccos, eosdem putarunt avaros, invidos, & malignos. Quò & pertinet, uti Marti τόλμαν sive *audaciam*, Jovi νίκην sive *victoriam*; ita Saturno adjudicarint νέμεσιν sive indignationem: quemadmodum Hermes Ægyptius tradidit in Παναρέτῳ.

Imò quia frigus & siccitas sint vitæ inimica; eò creditum, octimestrem partum rarò esse vitalem. Quippe volunt, primo à conceptu mensi præesse Saturnum, alteri Jovem, tertio Martem, & ita porrò pro ordine orbium cœlestium recepto; eoque mensi septimo præfectam Lunam, terris proximam: quo tempore si fœtus prodierit, ob naturam ejus parturientibus commodam, (unde & partui præfecta, dictaque *Juno Lucina*) fœtum esse vitalem: sin, decursis septem errantium siderum spatiis, ad Saturnum redeatur, frigore & siccitate ejus, quæ repugnant vitæ humanæ principiis, quippe in calore & humore consistentis, fœtum, si tum exire pateat, perimi, vel editum sic congelari, ut esse diu nequeat superstes. Sed nono mense

menſe redire imperium ad Jovem, ſidus calidum & humidum, eoque fœtui ſalutare: unde tum vitalis eſſe ſoleat.

Imò totis etiam nationibus dominari, opinio erat. Sic Ptolemæus, in ſecundo Apoteleſmatum, ait, quia Saturno, & Veneri, ſubſit terrena triplicitas, hoc eſt, Tauri, Virginis, ac Capricorni ſidus, & quicquid terrarum illis ſubjectum erat; eò Aſiaticorum illos, qui ad Orientem ac Meridiem vergunt, Saturni ac Veneris numen venerari. Quæ ſanè ſatis putida ſunt, & abunde refelluntur à Phœnice ſui ſeculi, Joanne Pico Mirandulano lib. IV. contra Aſtrologos cap. X.

In anno quoq; eum præfecere auctumno; in hebdomade, diei ſeptimæ. Quin ex Chriſtianis ipſis Rogerius Bacon haut veritus eſt ſcribere, planè tum Judæorum more eſſe feriandum, quia ſegne ac tardum Saturni ſidus parum ſit felix ac idoneum rebus agendis. Quaſi in cauſſis nominum, quibus dies à Sole, Luna, & quinque erronibus, nuncupantur, ad hujuſmodi aliquid reſpexerint gentiles. Longè aliter de hoc Pythagorici: qui ex numeris ſubtiliter de eo diſceptarunt; ut ex Maximo Planude, atque aliis, oſtenſum eſt Baptiſtæ Egnatio Racemationum capite poſtremo. Sed verius alii, qui geminam cauſſam attulerunt. Una earum eſt, quod Ægyptii rationem habuerint harmoniæ διὰ τεσσάρων †. Nam quaſi tetrachorda ſeptem in cœlo ſtatuerunt: quo pacto primum tetrachordum erit à Saturno ad Solem, alterum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quinctum à Mercurio ad Jovem, ſextum à Jove ad Venerem, ſeptimum à Venere ad Saturnum. Altera ratio eſt iſta. Singulis diei horis præfectus eſt unus è ſeptem ſideribus memoratis. Quod ſi primæ horæ primi diei Sol præeſt, ſecundæ Venus, tertiæ Mercurius, quartæ Luna, quinctæ Saturnus, ſextæ Jupiter, ſeptimæ Mars, octavæ Sol, & ita porro: omnino proximæ diei primæ horæ præſit Luna, tertiæ Mars, quartæ Mercurius, ac ita deinceps. Refert has duas cauſſas Dio Coccejus lib. XXXII. item in ejus epitome Joannes Xiphilinus; & ex utroque Philander ſuis ad Vitruvium * notis; ubi & utrumque, unde hauſerat, auctorem laudat. Sed cum Græcè ſit Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, ſemel iterumque *Oxiphilinum* vocat: ut perperam Ὀξιφιλῖνος legiſſe videatur.

† *quaternaria*

* *lib. 9, cap. 4.*

Quos verò ſeptem diebus, eóſdem ſeptuplici metallo præfecerunt: Solem auro, Lunam argento, Saturnum plumbo, Jovem ſtanno, & ita in aliis. Eò faſcinatores ſolent attendere, ut metallo cuique proprium inſcribant characterem: quemadmodum & cui corporis parti applicent laminam ſic inſcriptam. Quare opinio iis eſt, tum demum ſe conſequi à planeta, quod expetunt, ſi convenientis metalli laminam cum proprio charactere convenienti corporis membro alligarint.

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignoti qui essent, non potuere esse tam felices (si ea felicitas est dicenda) ut à stultis mortalibus honorem sortirentur divinum. Tales sunt illi, qui seculo nostro observati sunt telescopio, seu Batavo tubo. Ut quatuor stellæ, non terram quidem proprio circulo, sed Jovem proprio ambientes motu. Eas Medicæa sidera, in honorem domus Medicææ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Astrologiæ ac totius Matheseos decus. Præterea stellæ duæ; quæ semper Saturno, velut individui comites, assistunt. Neque desunt, quibus maculæ illæ circa Solem, nisi Soli potius insint, moveri solitæ, nihil aliud videantur, quàm stellæ Solem circumeuntes. Borboniorum siderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impositum est à Joanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium constitutione opus est. Siquidem stellæ istæ moventur propriè non circa terram, sed supra terram. Interea videmus, ut minimè opinionis suæ falsus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar *) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non esse plures, quam vulgo dicerentur: posse enim fieri existimabat, ut & alii quidam planetæ essent: neque eos tamen cernere homines possint, propter exsuperantiam vel splendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cum nesciret vetustas, nec habere potuit pro Diis; nisi quatenus potestate & confusè continerentur in generali illo pronunciato, sidera omnia, seu cognita, seu ignota, Deos esse.

* lib. 14. cap. 1.

CAPUT XXXV.

Unde stellæ orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. *Videri Adamum iis nomina imposuisse: & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Jobum, & Amos. Quam antiqua Græcis sint nomina* Orionis, *&* Arcturi. *Hujusmodi nominibus fas esse uti Christiano: etsi ea, ut Hieronymus ait, idolorum sint: quod & Vettii Astrologi juramentum per ea ostendit. Expenduntur quatuor illa, quæ stellis fixis conciliarunt divinitatis honorem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quod scintillent, quam quod non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaque sit distantia fixarum à terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quam antiquis. Tertium est motus; à quo eas & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum*

Trepi-

Trepidationis motum, *vel* Accessus & Recessus: *cum continuus sit, nec redeat ullum sidus ad priorem locum, nisi orbe expleto: quod fit post* XXXVI. *annorum millia, ut is* annus Platonicus *sit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, secundum Braheum, quod poli Eclipticæ deseruerint sedes veteres. Quartum est virtus fixarum; quam in sublunaria exserunt, partim luce aëra rarefaciente; partim motu, non ἁπλῶς quidem, sed quatenus ille lucem circumvehit; partim qualitate occulta; cujus interim prætextu multa à multis, quæ incertissima sint, pro certis tradantur.*

NEc stellæ solum erraticæ sunt honorem sortitæ divinum: sed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cœlo infixæ* dicuntur in I. de Nat. Deor. Ac similiter loquitur Macrobius lib. I. in Somnium Scipionis cap. XVII. *His illud adjiciendum est, quod præter duo lumina, & stellas quinq;, quæ appellantur Vagæ, reliquas omnes alii infixas cœlo, nec nisi cum cœlo moveri, dixerunt.* Hoc inde collegerunt, quia similem perpetuò ad sese invicem obtineant dispositionem, ac distantiam. Quod ita esse, liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt: ut videre est apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως, quam *Almagestum* Arabes vocant, lib. VII. cap. III. At Ptolemæus quidem annis post Christum CL. vixit: Hipparchus autem Rhodius, CXX. annis ante natalem Christi: Timochates, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Christi IↃ CCCLXXX. Alphonsi, circa CIↃ CCL. Copernici, CIↃ IↃ XXV. Tychonis Brahe, CIↃ IↃ LXXX. item hac ætate viventium. Ut jam de annis quasi bis mille liqueat, eandem semper posituram fuisse, & intercapedinem, quantum sensibus licet observare. Dispar interea ratio est circa stellarum latitudines; quas abiisse ab antiqua ratione, liquidò jam olim deprehensum; ut paullò post exponam.

Non dubitandum autem, quin & sua stellis nomina imposuerit Adamus; quibus à patriarchis soleant nuncupari. Sed ea omnia perierunt, paucis exceptis, quæ habemus ex veritate Hebræa. Ut quæ LXX. apud Jobum IX, 9. Πλειάδα, & Ἀρκτοῦρον vocant: quibus medius inseritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hyadas*, Etiam Amos V, 8. *Arcturus*, & *Orion*, ab eodem Latino interprete memorantur. Rectène, an secus, ita reddita sint, parum convenit. Nam aliis עָשׁ, *Has*, non Arcturus solum est, sed universum Bootæ sidus, vel etiam Septentriones. כְּסִיל, *Chesil* esse *Oriona*, per est verisimile: quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit: qui item כִּימָה, Chima, censet *Arietis caudam*, non *Hyadas*. At Vatablo sunt *Pleiades*. Esse autem appellationes Græcas valde antiquas, ex eo cognoscimus, quod non modò earum usus sit apud Sopho-

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignoti qui essent, non potuere esse tam felices (si ea felicitas est dicenda) ut à stultis mortalibus honorem sortirentur divinum. Tales sunt illi, qui seculo nostro observati sunt telescopio, seu Batavo tubo. Ut quatuor stellæ, non terram quidem proprio circulo, sed Jovem proprio ambientes motu Eas Medicæa sidera, in honorem domus Medicææ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Astrologiæ ac totius Matheseos decus. Præterea stellæ duæ; quæ semper Saturno, velut individui comites, assistunt. Neque desunt, quibus maculæ illæ circa Solem, nisi Soli potius insint, moveri solitæ, nihil aliud videantur, quàm stellæ Solem circumeuntes. Borboniorum siderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impositum est à Joanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium constitutione opus est. Siquidem stellæ istæ moventur propriè non circa terram, sed supra terram. Interea videmus, ut minimè opinionis suæ falsus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar *) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non esse plures, quam vulgo dicerentur: posse enim fieri existimabat, ut & alii quidam planetæ essent: neq; eos tamen cernere homines possint, propter exsuperantiam vel splendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cum nesciret vetustas, nec habere potuit pro Diis; nisi quatenus potestate & confusè continerentur in generali illo pronunciato, sidera omnia, seu cognita, seu ignota, Deos esse.

* lib.14.cap.1.

CAPUT XXXV.

Unde stellæ orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. *Videri Adamum iis nomina imposuisse: & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Iobum, & Amos. Quam antiqua Græcis sint nomina* Orionis, & Arcturi. *Hujusmodi nominibus fas esse uti Christiano: etsi ea, ut Hieronymus ait, idolorum sint: quod & Vettii Astrologi juramentum per ea ostendit. Expenduntur quatuor illa, quæ stellis fixis conciliarunt divinitatis honorem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quod scintillent, quam quod non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaq; sit distantia fixarum à terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quam antiquis. Tertium est motus; à quo eas & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum*

Trepi-

Trepidationis motum, *vel* Accessus & Recessus: *cum continuus sit, nec redeat ullum sidus ad priorem locum, nisi orbe expleto: quod fit post* XXXVI. *annorum millia, ut is* annus Platonicus *sit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, secundum Braheum, quod poli Ecliptica deseruerint sedes veteres. Quartum est virtus fixarum; quam in sublunaria exserunt, partim luce aëra rarefaciente; partim motu, non ἁπλῶς quidem, sed quatenus ille lucem circumvehit; partim qualitate occulta; cujus interim pratextu multa à multis, qua incertissima sint, pro certis tradantur.*

NEc stellæ solum erraticæ sunt honorem sortitæ divinum: sed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cœlo infixa* dicuntur in I. de Nat. Deor. Ac similiter loquitur Macrobius lib. I. in Somnium Scipionis cap. XVII. *His illud adjiciendum est, quod prater duo lumina, & stellas quinque, qua appellantur Vaga, reliquas omnes alii infixas cœlo, nec nisi cum cœlo moveri, dixerunt.* Hoc inde collegerunt, quia similem perpetuò ad sese invicem obtineant dispositionem, ac distantiam. Quod ita esse, liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt: ut videre est apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως, quam *Almagestum* Arabes vocant, lib. VII. cap. III. At Ptolemæus quidem annis post Christum CL. vixit: Hipparchus autem Rhodius, CXX. annis ante natalem Christi: Timochares, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Christi Iↄ CCCLXXX. Alphonsi, circa cIↄ CCL. Copernici, cIↄ Iↄ XXV. Tychonis Brahe, cIↄ Iↄ LXXX. item hac ætate viventium. Ut jam de annis quasi bis mille liqueat, eandem semper positutam fuisse, & intercapedinem, quantum sensibus licet observare. Dispar interea ratio est circa stellarum latitudines; quas abiisse ab antiqua ratione, liquidò jam olim deprehensum; ut paullò post exponam.

Non dubitandum autem, quin & sua stellis nomina imposuerit Adamus; quibus à patriarchis soleant nuncupari. Sed ea omnia perierunt, paucis exceptis, quæ habemus ex veritate Hebræa. Ut quæ LXX. apud Jobum IX, 9. Πλειάδα, & Ἀρκτοῦρον vocant: quibus medius inseritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hyadas*, Etiam Amos V, 8. *Arcturus*, & *Orion*, ab eodem Latino interprete memorantur. Rectène, an secus, ita reddita sint, parum convenit. Nam aliis עש, *Has*, non Arcturus solum est, sed universum Bootæ sidus, vel etiam Septentriones. כְּסִיל, *Chesil* esse *Oriona*, per est verisimile: quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit: qui item כִּימָה, Chima, censet *Arietis caudam*, non *Hyadas*. At Vatablo sunt *Pleiades*. Esse autem appellationes Græcas valde antiquas, ex eo cognoscimus, quod non modò earum usus sit apud Sopho-

clem,& Euripidem; sed Hesiodum quoque, ac Homerum; quibus scriptores antiquiores non habet Græcia. Utuntur autem iis quoque Christiani; idque LXX. seniorum & Latini interpretis exemplo. Non quasi eos fugerit, nomina illa peti ex iis, quæ de Diis & heroïbus suis fabulati sunt Græci: sed quia alia eorum vocabula non suppeterent, nisi Hebræa vellent retinere. Audiamus de hoc B. Hieronymum * lib. de veste sacerdotali : *Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim, si cœlestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infamarunt: idcirco Dei est neganda providentia, quæ certa lege currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Iob. Arcturum, & Orionem, & מזלות, hoc est, Zodiacum circulum, & cætera astrorum sidera, legimus: non quod eadem apud Hebræos vocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.* Videmus, ut consueta illa siderum nomina dicat esse idolorum. Et sanè omnem cœli militiam (ut Hebræorum more loquar) pro Diis cultam esse, præter ea, quæ cap. XXX adduximus, ostendit etiam juramentum illud apud Vettium Antiochenum Astrologum in procemio Ἀνθολογιῶν, sive Floridorum: quod ex scriptore eo majorem partem inedito jamdudum Joannes Seldenus v. CL. in eruditissimo de Diis Syris Syntagmate addnxit: Ἐντυγχάνοντας ὁρκίζω Ἡλίου μὲν ἱερὸν κύκλον καὶ Σελήνης ἀνωμάλους δρόμους, τῶν τε λοιπῶν Ἀστέρων δυνάμεις, καὶ κύκλον Δυοκαίδεκα Ζωδίων ἐν ἀποκρύφοις ταῦτα ἔχειν, καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἢ ἀμυήτοις μὴ μεταδιδόναι, τιμήν τε καὶ μνήμην τῷ εἰσηγησαμένῳ ἀπονέμειν. εὐορκοῦσι μὲν εὖ εἴη, καὶ καταθύμιοι οἱ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΙ ΘΕΟΙ. Ἐπιορκοῦσι δὲ τὰ ἐναντία. *Eos, qui in hac inciderint, adjuro, per sacrum Solis circulum, & inæquales Lunæ cursus, ad reliquorum siderum vires, & signiferum circulum, ut ista in reconditis habeant, nec imperitis, vel non initiatis tradant; sed, doctoris sui memores, honorem ei tribuant. Sanctè jurantibus bene sit, Diiq́ ante memorati sint propitii; pejerantibus contraria sint.* Poterat aliquis existimare, Vettium Astrologorum juramentum exigere per sidera, ut res caras, etsi pro diis non haberet: quomodo per liberos juratum olim, & alia acceptissima: quomodo item Muhammedani jurant per stellam vespertinam, ac sidera; ut antea † dictum. Sed obstat, quod subjungit, Θεοὶ προκείμενοι, *dii antea relati nobis.*

* Tom. 3.

† extremo cap. 31.

Divinitatis unde opinionem conceperint, universè est cognoscere ex iis, quæ de sideribus aliis diximus. Nunc igitur ea solum adducam, quæ particulatim spectant stellas adfixas. Caussæ autem petuntur, partim ex loco, ratione sublimitatis; partim quantitate, ratione tum magnitudinis, tum multitudinis; partim motu gemino, uno velocissimo, altero, qui præ illo tardissimus sit; partim denique effectibus in terras, ubi multiplex utilitas attenditur. De singulis illorum ordine dispiciam. Ac in sublimitate quidem duo spectantur; ut erraticis sint superiores, & quanto à nobis di-

stent

ſtent intervallo. Prius ex eo comprobari ſolet, quia tremulum lumen vibrent, aliæ magis, aliæ minus. Rarò Sol id facit, aut Luna, nec niſi κτ̃ συμβεβηκὸς †, interjecto aëre impuro, & hinc inde agitato. At ſtellæ adfixæ fere ſemper: idque, ut volunt, quia moveatur diaphanum interjectum: quod cum fixarum recipiat ſtellarum formam, ipſæ etiam vibrari videntur: uti fluentis pellucidis formæ ſpectantur tremulæ. Id in planetis fieri negant, quia propiores ſint viſui, eoque facilius ac vehementius penetrent. Sed aliis hæc firma parum videntur: quia Saturnus, etſi remotior, rariùs vibret radios ſuos, quàm Mars: de quo aliquid diximus initio capitis XXXI. Addunt etiam, itidem in Venere & Mercurio ſibi ſcintillationem hanc obſervatam; ſed in his quoque minùs eſſe raram, quam Saturno. Colligunt igitur, non poſſe ex tremulo fixarum lumine certò ſtatui de earum ſublimitate: eoque longè aliam eſſe ſublimitatis cauſſam; fortaſſe illam, quòd ſtellæ tum fixæ, tum erraticæ, contrà quàm Peripateticis creditum, circa propria centra gyros ducant. Sanè ſtellas univerſas circa centrum ſuum verti, eamque eſſe ſcintillationis cauſſam, Raphaeli Averſæ viſum fuit. Rectiùs igitur fixarum ſublimitas ex eo comprobatur, quod non habeant ſenſibilem parallaxin, hoc eſt, viſus variationem, quam diverſitatem adſpectus appellant. Hæc paullo fuſius diducam. Siquid in ſublimi fuerit, atque tum è centro terræ, tum è ſuperficie ejus, ad illud linea ducatur; non eundem in locum lineæ viſuales incident; ſed ſeſe interſecantes angulum efficient, qui oſtendat, quàm adſpectus è terræ centro differat ab illo è ſuperficie terræ. Quæ diverſitas adſpectus παράλλαξις nuncupatur Græcis, voce etiam Latinis nunc uſurpatiſſimâ. Angulus ille quanto fuerit obtuſior, tanto res eſt propior terris: quanto idem acutior, tanto & remotior à terris. Imò tandem in longiſſimo ſpacio angulus conſpectum fugit: uti uſu venit in ſideribus ſphæræ octavæ. Quæ tamen Saturni gyro ſuperiora eſſe, ex legibus ſidereorum motuum colligitur. Imò ne in Saturni quidem ſphæra hæc parallaxis obſervatur. At Solis parallaxis percipi poteſt: ut quæ trium ſit minutorum à terra: magis etiam conſpicua eſt in Luna: ut quæ totum quandoque gradum adæquet: uti à Mathematicis ſummis, præcipuè Tychone Braheo, eſt obſervatum.

† per accidens

Quanta verò ſit firmamenti diſtantia à nobis, non per omnia convenit Mathematicis. Exactiores ſequar: quorum idem Braheus cenſet, intervallum id eſſe decies novies millenarum ſemidiametrorum terræ; Merſennius * autem, vicies millenarum. Ac tradit hic, intervallum id eſſe leucarum Francicarum, (quarum ſingulæ trium milliarium) 53961647. Atque inde colligit, ſi lapis è firmamento dejectus quoque minuto confi-

* ad Gen. 1, 1.

ceret leucam Francicam, priusquam is lapis terram contingeret, opus fore diebus 37473, & minutis 527: quos dies si diviseris per 365, resultant anni centum & duo.

Hæc de sublimitate. Ejus verò magnitudinis sunt stellæ fixæ, ut minimæ earum æquales sint Lunæ, & Mercurio: majores autem Venere, ac Marte. Cumque in sex classes, pro magnitudine, quam obtinent, referantur: proportio stellarum sextæ magnitudinis ad terram cubicam est, ut 1 ad 1: quintæ magnitudinis ad eam, ut $\frac{1}{50}$ ad 1: quartæ, ut $3\frac{1}{8}$ ad 1: tertiæ, ut 11: secundæ, ut 28: primæ, ut 70 ad 1.

Numerus stellarum innumerus est: unde Genes. xv, 5, arenæ maris comparatur. Quanto itaque acutiùs quisque tuetur, tanto plures videt: præsertim si tubo utatur Batavo: cujus beneficio Galilæus de Galilæis tot novos detexit planetas, tot fixas novas, novas etiam siderum facies. In fixis novis est illa in capite Orionis nubecula subalbida, quæ *nebulosa stella* dicitur. Hanc observavit non stellam esse unicam, sed plurium stellarum congeriem.

Veteribus autem numerabantur stellæ CIↃ XXII, quæ in XLVIII imagines divisæ, & sex magnitudinibus distinctæ, iis exceptis, quæ obscuræ & nebulosæ vocantur.

Habemus de magnitudine & multitudine. Venio ad motum, qui quin divinitatis opinionem sideribus cunctis vel pepererit, vel foverit; nemini dubium esse potest; cùm ex eo etiam θεὺς dictos esse, Platonis fuerit opinio in Cratylo. Primùm enim ait, eos, qui Græciam primi incoluere, in eadem, ac barbaros multos, opinione fuisse: nam eos pro Diis habuisse Solem, Lunam, sidera. Verba ejus Græcè adduximus cap. xxx. Postea autem subjungit: Ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς θεῖν, θεὺς αὐτὺς ἐπονομάσαι· *Cum ergo hæc omnia in perpetuo esse cursu conspicerent; ab hac natura τοῦ θεῖν* * *θεὺς* ‡ *nominasse.* Illustris etiam de isto est Macrobii locus in primo Saturnalium libro cap. tertio & vigesimo: ubi adducit ista ex Homeri Iliad. Α *:

* *cursus.*
‡ *Deos.*
* *vers. 423, & seqq.*

> Ζεὺς γὰρ ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
> Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο,
> Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται Οὔλυμπόνδε.
> *Jupiter enim in Oceanum ad inculpatos Æthiopas*
> *Hesternus ivit ad convivium (dii verò simul omnes sunt secuti)*
> *Duodecimâ autem rursum veniet ad cœlum.*

Postea subdit Macrobius: *Jovis appellatione Solem intelligi, Cornificius scribit; cui unda Oceani velut dapes ministrat. Ideo enim, sicut & Posidonius, & Cleanthes, affirmant, Solis meatus à plaga, quæ usta dicitur, non recedit; quia sub*

ipsa

ipsa currit Oceanus qui terram ambit, & dividit. Omnium autem physicorum assertione constat, calorem humore nutriri. Nam quod ait,

-----Θεοὶ δ᾽ ἅμα πάντες ἕποντο*: *sidera intelliguntur; quæ cum eo ad occasus ortusque quotidiano impetu cœli feruntur, eodemq; aluntur humore.* Atque ista docent, sidera esse Deos. Sed à cursu sive motu suo sic vocari, ostendunt, quæ continuò addit: θεοὺς *enim dicunt sidera, stellas,* ἀπὸ τοῦ θέειν, *id est,* τρέχειν, *quòd semper in cursu sint.* Hinc postremum etiam Homeri versum sic interpretatur: *Addit poeta,* Δωδεκάτη δέ τοι αὖθις‡, *non dierum, sed horarum significans numerum, quibus referuntur ad hemisphærii superioris exortum.* Satis ista monstrant, multos ipsum *Deorum* nomẽ à motu sive cursu deduxisse, manifesto indicio, sidera etiam propter motum admirandum ab iis habita esse pro Diis. Iccirco miranda hæc paucis exponam.

* *Dii simul omnes sequebantur.*

‡ *Duodecima autẽ rursum.*

Est motus siderum geminus: unus diurnus, alter longè plurimorum seculorum. Quorum diurnus præcipuè divinitatem stellarum arguere visus est. Nam vulgus etiam non poterat nõ stupere tantam earum velocitatem; utcunq; exactè soli metiantur Astrologi. Mersennius quidem ex eo, quod de fixarum à terris distantia paullò antè dicebamus, tantam esse eorum colligit celeritatem, ut illæ, quæ sunt in æquinoctiali sitæ, unius horæ minuto conficiant leucas, quales dixi, 3768750. Quid ad hoc globi velocitas pulvere pyrio è machina bellica emissi? qui ut vel pari semper motu ferretur, vix horis centum terrarum orbem ambiret. Quippe qui uno minuto vix ter mille passus provolet. Imò quid ad hæc etiam velocitas Solis? qui globi tamẽ ejusmodi mensuram exsuperat quinquies millies. Quippe Solem ipsum stellæ, quæ æquinoctiali sunt proqinquæ, quadragies vincunt velocitate. Tanta velocitas penè omnem exsuperat humani ingenii captum: ut nihil sit mirandum, si etiam doctissimi, sed verum nescientes Deum, etsi non tam accuratè ista scirent, stellas divinæ esse naturæ participes arbitrarentur. Sed Nicolaus Copernicus, & qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terræ diurnum: ut ea singulis horis ducenta & viginti quinque milliaria Germanica conficiat: sive, ut Cæsar la Galle lib. de Phænomenis cap. VII numerat, Italica nongenta & viginti septem.

Multis autem seculis non alius, quam diurnus, fixarum motus fuit cognitus. Sed postea fuit observatum, fixas in consequentia signorum procedere. A quo motu est, quòd Arietis sidus nunc occupat Tauri locum, Taurus Geminorum, & ita porrò: ut signa Zodiaci non iis sint adstricta locis, quæ ab illis denominantur: credo, quia hæc tum illis convenirent, quando primum ista statueretur stellarum figuratio. Hoc illarum motu observato, qui antea earum orbem pro ultimo habuerãt, alium superaddiderunt,

derunt, quem vocarunt Nonum. Nondum tamen constabat, utrùm fixæ continue promoverentur in consequentia, an aliquousque promoti ad priora reverterentur. De hoc difficile erat statuere: sed videbantur sibi animadvertere, motum hunc nunc tardum esse, nunc celerem. Quamobrem credere maluerunt, signa post aliquem in consequentia excessum redire in priora: motumque hunc vocarunt *Accessus*, & *Recessus*; alii verò motum *Trepidationis:* quia capita sive initia Arietis & Libræ, quasi in minutis circulis, nunc in hoc, nunc in illud latus moverentur. Est verò motus ille tardissimus. Ac Hipparchus quidem, & Ptolemæus statuerunt, eum decennio fieri ad min. VIII, & secunda XXX: hoc est annis C, grad. I, min. XXV. Eoque gradus CCCLX, quot habet Zodiacus, non possunt peragrari nisi annorum triginta sex millibus. Quo spatio exacto, Platonici priscam putarunt redituram omnium rerum faciem: prout Maro etiam in Eclogis describit; licet aliò ab aliis referatur.

Cæterum à Tychone Braheo * animadversum fuit, fixas à verna Zodiaci sectione non solùm abire in longitudinem, sed in latitudinem quoque. Nec tamen in omnibus id fixis locum habuit; sed solùm illis, quæ viciniores sunt partibus Eclipticæ maximè declinantibus. Magna enim latitudinis mutatio animadvertitur in illis, quæ Tropicis sunt propiores: exigua circa Arietem, vel Libram: at media ratio est illarum, quæ medio inter Tropicos & Æquatorem loco sunt sitæ. Ut appareat, hanc rem se habere pro inclinatione Eclipticæ jam octavo ab hinc seculo ab Albategnio observata. Vidit enim ille, non tantam esse declinationem, quam Eratosthenes, & Ptolemæus, tradidissent. Atque ab Albategnii temporibus minor minorque ea declinatio fuit. Nec propterea putandum est, æquatorem mutâsse sedem, sed eclipticam, nec æquatorem ad eclipticam, sed eclipticam accedere ad æquatorem. Nisi visum cum Copernicanis hujus mutationis caussam tribuere annuo terræ motui.

* *dissertatione de Nova stella anni 1572.*

De fixarum motu, quod satis est, diximus. nunc de viribus, & efficacia earum, videamus. Nec enim dubium est, quin illarum virtutes multum ponderis habuerint ad conciliandam iis divinitatis opinionem. Virtutes has primi ex populo rustici norant, ac nautæ. Videbant nempe tempestates cieri ab Orione, Arcturo, & Corona; ventos, à Capra, & Hædis; pluviam, ab Hyadibus, & Plejadibus; æstum, à Caniculis, & anterioribus partibus Leonis. Hæc in inferioribus, secundùm Aristotelem, præstant duobus istis, luce & motu. Alii lucem motu circumvectam ad ista, & rerum omnium generationem, sufficere arbitrantur. Calorem enim, qui partus est lucis, principium & caussam esse omnis generationis: motu verò lucem, eoque & calorem, nunc adduci, nunc reduci: ut calori, & frigori,

gori,

gori, humori & ſiccitati, ſint vices ſuæ. Malim ego illis ſubſcribere, qui arbitrantur, ſidera in hæc inferiora agere, non ſolum, per lucem motumque, rarefaciendo aëra: ſed præterea qualitate aliqua hominibus hactenus incognita, ac, ut vereor, nunquam cognoſcenda. Si enim necdum ſcimus herbarum vires, quas manibus tractamus; quid de ſtellis ſperemus tanto diſſitis intervallo? Plurimi tamen ex Aſtrologis eo uſq; progrediuntur, ut ſcribere non dubitent, quomodo fixæ cum planetis congredientes eorum imitentur vim & efficaciam. Atq; ut hinc aliquæ dicantur iis Saturninæ, quæ frigidæ ſint, & grandinem gignant: quædam Joviales, quæ ventoſæ, ſed ſalubres: quædam Martiæ, quæ tonitrua cieant, & procellas: quædam Solares, quæ æſtuoſæ, ventoſæque: quædam Venereæ, quæ humidæ & frigidæ: quædam Mercuriales, quæ ſe ἀδιαφόρως* habent, ſi in ſe ſpectes; ſed varient pro ſidere alio; ut ſociatæ Venereis fiant venenoſæ ac peſtilentes; Jovialibus additæ, excitent tempeſtates. Sed multum in iſtis omnibus ineſt incerti: etſi facile conceſſero, magnam ſtellas haſce fixas vim exerere planetarum potentiis in actum deducendis, cum planetæ ab his, ut feminæ à viris, reddantur prægnantes, atq; ita fecundatæ in terras ſuos dimittant fetus. Quæ omnia melius cognoſcentur, cum de Fato Aſtrologico inferius diſputabitur.

* *indifferenter.*

CAPUT XXXVI.

Memerantur ſidera cœlo adfixa, particulatim Dei nomine honeſtata. Ut Canis, qui Iſis, *&* Sothis, *dicebatur: item* Sirius, *quod commune ei cum Sole nomen. Adhæc* Mæra *nominatus. Piſcis auſtralis avus, aut parens habitus duorum Zodiaci piſcium. Phacetis ſive Aphacitis, vel filia erat Veneris, vel ipſa Venus, quæ* Dea Syria *vocatur. Templum ejus, quod in Aphacis Phœnicia erat, demolitus eſt Conſtantinus Magnus. Engonaſin erat Hercules, ſecundum Panyaſin, Heracleidos ſcriptorem vetuſtiſſimum. Ophiuchus quoq, aliis Hercules creditus, aliis Æſculapius. Ariis eſt Jupiter Ammon. Germanici interpres emendatus. Etiam Aries Minerva fidus, & cauſſa ejus rei. Taurus fortaſſe Oſiris, vel Joſephus patriarcha. Gemini aliis ſunt Caſtor, & Pollux; aliis Herculis, & Apollo; aliis Triptolemus, & Jaſion aliis Zethus, & Amphion; aliis Dij Samothraces. Virgo vel Aſtræa, vel Ceres, ſive Iſis, vel Atergatis vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. Concordiæ, & Pacis templa Romæ.* Panda *quæ Dea, & unde dicta. Piſces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & Dii Syri: atque ut Syri abſtinuerint captura eſuque piſcium, metuentes, ne ſi eos eſitarent, corpus à Dea Syria inflaretur. Capella, Arietis, Lyra, aliorumque ſiderum apud Peruanos cultus.*

De cauſſis, cur adfixa etiam ſidera pro Diis culta ſint, ſatis dictum eſt. Nunc particulatim expediam, quod numen in præcipuis earum coli putarint. A Cane ordiar: quia, ut inter erraticas prima honore di-

Rr r vino

vino aucta est Veneris stella, quam Phosphorum, & Hesperum, dicimus: ita inter fixas primò ad tantum decus evecta est illa, quæ vocatur Ἀστρο-κύων, sive *Cælestis canis*, vel etiam *Sirius*. Imò ab Ægyptiis quoque Hespero est prælata, dignataque nomine Isidis; quæ cum Osiride supremum iis numen erat. Hac de re sic Plutarchus, lib. de Isid. & Osir. Λέγουσιν οἱ ἱερεῖς, καλεῖσθαι κύνα μὲν τὴν Ἴσιδος ὑφ' Ἑλλήνων, ὑφ' Αἰγυπτίων δὲ Σῶθιν sive, ut alibi apud eum legitur, Σώθην. *Ajunt sacerdotes, Canem quidem Isidis à Græcis, ab Ægyptiis autem Sothen vocari.* Horapollo, sive interpres ejus Philippus, Hieroglyphicon cap. III. Quomodo annum signarint Ægyptii: Ἶσις δὲ παρ' αὐτοῖς ἐστιν ἀστὴρ, Αἰγυπτιστὶ καλούμενος Σῶθις. Ἑλληνιστὶ δὲ ἀστροκύων (perperam Aldus ἀστρομύων) ὃς καὶ δοκεῖ βασιλεύειν τῶν λοιπῶν ἀστέρων. *Est autem Isis iis astrum Ægyptiacè dictum Sothis, Græcè verò Astrocyon, qui & inter sidera reliqua principatum videtur obtinere.* Subjungit deinde, cur principatus illi videatur deberi, atque ut ex sideris ejus exortu observent Ægyptii, quæ anno sint integro agenda: unde non Sirium modò, sed annum etiam, *Isidem* appellent.

Nec mirum sanè, si ex hoc sidere potissimum judicarint; quandoquidem fulgore reliquas exsuperat stellas; ita ut meridie ipso, si a quis imponas speculum, cernere illud liceat: imò qui acumine præpollent, citra etiam speculum, vel videant, vel videre sibi videantur. Unde &, quorundam judicio, commune Sirii nomen Soli, & Cani, datum fuit; uti Suidas ait in Σείριος. Ita sanè plerique Grammatici quædam in Hesiodi ἔργοις de Sirio loca interpretantur. Imò hoc Virgilii quoque sic aliqui capiunt IV. Georgicon; sed contra Servii mentem:

> *Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos*
> *Ardebat cœlo.*

Qua de re plura Hadrianus Junius Miscellan. lib. I. cap. V. Ubi & locum Hygini* emendare conatur, scribentis, Sirium aliter vocari *Meram*. Censet enim, pro *Meram* rescribendum esse *Nearam*: idque quia sic nuncupet Cæsar Germanicus, sive ejus interpres Bassus. Sed Germanici loco emendatius nunc Morellianâ legitur editione, *Mara*. Siquidem Μαῖρα dicitur Hesychio, & Nonno in XVI. Dionysiacorum: uti ostendi libri superioris cap. XXX. Præter Ægyptios Romani etiam hoc sidus religiosè coluerunt. Festus sive Paullus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longè ab ea ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur.* Item: *Rutilæ canes, id est, non procul à rubro colore, immolantur; ut ait Atejus Capito, canario sacrificio pro frugibus deprecandæ sævitiæ caussa sideris Caniculæ.* Atque hinc etiam obscurum non est, cur Deo Rubigo, sive Rubigini, præter ovem etiam Canem sacrificarent in Aprili. Unde Ovidius in Fastis.

> *Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,*

* *in Poetico Astronomico, ubi de Arctophylace, p. 9. edit. Morell.*

Exta

Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Nec solus in Meridionalibus sideribus Canis, honore cultus est divino: sed etiam Piscis, Græcis dictus Νότιος, uti & Hygino †, Ciceroni * item Australis; Germanici autem interpreti Magnus: qui de eo, & divinitate ejus, sic scribit: *Piscis magnus (cujus nepotes dicuntur Pisces, quin in circulo zodiaco constituti sunt) dicitur in astra collocatus, eo quod decidens in Boeth stagno Phacetis, filia Veneris, in Piscem sit transfigurata; quam Syri Deam nominaverunt.* Ubi malim, *Syriam Deam.* Subjungit deinde: *Quidam autem dicunt, quod de stagno filiam Veneris salvaverit. Unde usque hodie Syri Pisces argenteos in templo sacraverunt.* Quàm verò ridiculum, ac jocosum, quod ait, hujus piscis illos Zodiaci pisces esse nepotes. A quo paullum abit Hyginus, cum filios facit. Sic enim de hoc Australi pisce scribit: *Eratosthenes autem ex eo pisce natos hos esse dicit, de quo post dicemus.* Ubi vulgo legitur: *natos homines dicit.* Fortasse tamen pro *homines* suffecerit, si *hos* rescribas: quod placuit clarissimo Salmasio. Nam potuit librarius putare, *hos* compendio literarum, lineolaque superducta, pro *homines* scriptum fuisse. Etiam in superiori Hygini loco pro *Placetis* legendum videtur *Aphacitis*: quod monitum Seldeno *. Vel, quod non minus placet, *Phacetis*, aut *Phacitis*, sit factum ex *Aphacitis*; ut *Derceto*, ex *Atergatis*, quemadmodum dictum lib. I. cap. XXIII. Facileque eidem adsensero Seldeno, apud Macrobium, cujus verba adduximus cap. IV. hujus libri, pro *Architidis Veneris* reponenti *Aphacitidis.* Nisi *Phaceditis* malis, ut est apud Hyginum. Aphacitis Venus memoratur Eusebio in vita Constantini lib. III. cap. LIII. Nam Græcè est, ἄλσος καὶ τέμενος ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον· hoc est, *nemus, & delubrum in parte verticis montis Libani in Aphacis exstructum.* Ubi pro *in Aphacis* perperam Musculus, *in fruticeto*: uti Christophorsonus, *inter abusta.* Hoc Aphacitidis Veneris templum demolitus Constantinus M. ut ibidem scribit Eusebius: item Socrates lib. I. cap XIV. ubi dicitur τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης· *templum Veneris in Aphacis ad montem Libanum.* & Sozomenus lib. II. cap. IV. cui est, ναὸς ὁ ἐν Ἀφάκοις τῆς Ἀφροδίτης περὶ τὸν Λίβανον τὸ ὄρος, καὶ Ἄδωνιν τὸν ποταμόν. Quod apud Cassiodorum in Tripartita lib. II. cap. XX. sic redditur, *In Aphacis juxta montem Libanum, & Adonim fluvium, Veneris domus.* Similiter Nicephori interpres lib. VIII. cap. XXXIII. *Apud Aphacos ad Libanum montem Veneris delubrum.* Ortelioque in Thesauro Geographico jamdiu observatus locus ille Zosimi lib. I. ubi de Zenobia ab Aureliano capta agit: Ἄφακα χωρίον ἐστὶ μέσον Ἡλιουπόλεώς τε καὶ Βίβλου, ἐν ᾧ ναὸς Ἀφροδίτης ἵδρυται· *Aphaca locus est inter Heliopolin, & Biblum, ubi fanum Veneris est constitutum.*

In Septentrionalibus extra Zodiacum signis est is, qui Græcis Ἐνγόνασι dicitur; impropriè satis, quando non utroque genu, sed altero tantum po-

† *in poetico astron.*

* *in Arateis.*

* *de Diis Syris Syntagm. 2. cap. 3.*

plite nititur. Aliter tamen de hac imagine Cicero in Arateis:

Ἐνγόνασιν vocitant, genibus quod nixa feratur.

Quis ille geniculator sit, diu non convenit; his Theseum, illis Orpheum; aliis Thamyrim, vel alium, existimantibus. Panyasis autem tradidit esse Herculem: quod indicat Festus Avienus in Arateis:

Illa laboranti similis succedit imago
Protinus, expertem quam quondam dixit Aratus
Nominis, & cujus latuit quoque caussa laboris.
Panyasi sed nota tamen, cui longior ætas
Eruit excussis arcana negotia rebus.

Sententia est, Aratum nescisse nomen sideris: sed scisse Panyasin; qui ut seculis aliquot Arato erat antiquior, ita melius nosse potuit res vetustate propemodum obliteratas Fuit Panyasis ille Herodoti vel avunculus, vel patruelis: quod ejus antiquitatem arguit. Is hanc imaginem esse Herculem dixit. Quod traditum ab eo in Heracleide, XIV. librorum opere, quo gesta Herculis complectebatur. Plura de eo diximus in Historicis Græcis lib. IV. cap. VI. Panyasin in eo secutus quoque Eratosthenes. Unde Hyginus in poet. astron. *Engonasin Eratosthenes Herculem dicit, supra draconem collocatum.*

Apud eundem legas, ut Opiuchus, qui Latinis *Anguitenens*, & *Serpentarius*, ab aliis quidem creditus sit Hercules, à quo in Lydia ad fluvium Sagarim serpens est interemptus: ab aliis verò Æsculapius, in cujus tutela est anguis. Posteriorem sententiam etiam Servius sequitur in XI. Æn. ubi agit de Minervæ sidere. Verba ejus paullo post adducam. Et hæc quidem sidera sunt extra Zodiacum.

Videmus nunc de Zodiaci signis. Aries habitus est Jupiter Ammon: ut traditum Isidoro lib. III. Orig. cap. ult. Eique hac parte præivit Germanici interpres: *Nigidius hunc Arietem dicit ducem & principem esse signorum Zodiaci circuli. Immortali autem honore donatum, quod cum Liber exercitum in Africam duceret, & aqua inopiam pateretur; subito Aries ex areno exivit, & Liberum cum suo exercitu ad aquam perduxit divinitus. Hoc facto Liber eum Arietem Jovem Ammonem appellavit, eique fanum magnificum fecit eo in loco, in quo reperta est aqua: & abest ab Alexandria itinere dierum novem. Præterea Aries dux aquæ immortalis mutatus, & cœli sidera consecutus.* De genitura Arietis ejus hæc corruptissimè sic in Morelli editione leguntur: *Genitum autem hunc Arietem dicunt ex Neptuno, & Theophane, Altidis* (lego *Attidis*) *filia: quam cum adamasset, in insulam Crinnissam* (malim *Crionesson*, κριοῦ νῆσον, hoc est, Arietis insulam) *traduxit, inque ovem convertit: cum qua in Arietem mutatus, concubuit; ex qua aries Chrysovellus natus.* Ubi pro *Chrysovellus* lege *Chrysomallus*, χρυσόμαλλος, hoc est, *aurati velleris.*

Nec

Nec Aries solùm Jovis symbolum; sed etiam Minervæ. Unde Maro XI Æn.

> *Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes*
> *Vel Priamo miseranda domus: scit triste Minervæ*
> *Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.*

Ubi eruditè Servius: *Revera constat, Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali; quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent: unde peritè dicendo* SIDUS, *utrumq; complexus est. nam sidus & tempestatem significat, & revera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permixta. Ut Ophiuchus ipse est Æsculapii: Gemini Apollinis & Herculis esse dicuntur: sic Minervæ Aries esse dignoscitur.* Neque, cùm Minerva sit consilii Dea, obscurum est, cur Aries Minervæ sidus sit. Quippe ipse est dux signorum: ut ex suo consilio præcedat; cætera ex ejus consilio sequantur. Hinc Manilius in secundo Astronom.

> *Consilium ipse suum est Aries, ut principe dignum est:*
> *Audit se, Libramque videt.*

Neque Jovi patri injuria fit, si & filiæ ejus Minervæ hoc signum dicatur, quando amborum consilium idem; quodque filiæ, id quodque patri collibitum est. Unde Callimachus in Palladis Lavacro:

> Ὡς φαμένα κατένευσε. τὸ δ' ἐντελὲς ᾧ κ' ἐπινεύσῃ
> Παλλὰς· ἐπεὶ μώνᾳ Ζεὺς τόγε θυγατέρων
> Δῶκεν Ἀθαναίᾳ, πατρώϊα πάντα φέρεσθαι.

Hoc sic vertit Politianus:

> *Adnuit his Pallas dictis; quodque adnuit illa,*
> *Perficitur. soli Jupiter hoc tribuit*
> *Natarum è turba, quæ sint patris, omnia ferre.*

Quod si ab Ægyptiis princeps Zodiaci signum figuram Arietis accepit in honorem Chami, sive Jovis Ammonis, qui ad potentiam significandam arietinis fingebatur cornibus: quid impedit, quo minùs credamus, secundum Zodiaci signum figuram accepisse Tauri: perque illud intellectum vel filium Chami Osirim, sive Mesraim, seu Mizraim: à quo Ægyptus edocta agriculturam (quippe & agriculturæ symbolum erat bos:) vel Josephum patriarcham, qui propter servatam in fame ingenti Ægyptium bovis symbolum meruit, & tandem in eo divinos adeptus est honores: ut fusè ostendimus lib. I, cap. XXIX. Inque hac de Josepho conjectura præeuntem videas illustrissimum, & omni laude majorem, Hugonem Grotium in Sophomphania tragœdia: ubi ab eo Pharao inducitur sic Josephum compellans:

> *Tibi salutem debet Ægyptus suam,*
> *Et ego quietem. Cuncta quòd non à viris*

Deserta squallent arva, quòd terris nova
Spes manet aratri, muneris totum tui est.
Ideoque honores ad tuos addi volo,
Ut, more Eoæ gentis, astrifera plaga
In spatia venias nominis titulo tui,
Grandisque meriti grande monumentum ferat
Agricola Taurus arce siderea micans:
Sicut propinquas Arietis stellas tenet
Inscriptus Hammon, Meroris antiqui pater.

Quos eò lubentiùs versus apposui, quia ex eo sint poemate, quod cùm argumento & tractatione omnibus bonis doctisque amori sit & admirationi: tanto impensiùs à me amatur, quanto majoris me facere æquum est: ut cujus, licet immerentis, nomini inscriptum prodire summus vir jusserit in lucem.

Gemini, quos Græci similiter Διδύμους nuncupant, receptiori Astrologorum opinione sunt *Tyndaridæ*, sive *Ledæ juvenes*, Castor & Pollux: quos (ut Hyginus* ait) *Jupiter inter notissima sidera constituisse existimatur; Neptunus autem pari consilio numerâsse: nam equos his, quibus utuntur, donavit; & dedit potestatem naufragis saluti esse.* Hinc Horatius lib. 1, od. III:

* in poet. Astronom. cap. de Geminis.

Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque regat pater. Et Od. XII:
Dicam & Alciden, puerosque Ledæ;
Hunc equis, illum superare pugnis
Nobilem: quorum simul alba nautis
Stella refulsit,
Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes,
Et minax (quod sic voluere) ponto
Unda recumbit.

Unde hæc opinio profluxerit, docet Cæsius sive Calpurnius Bassus commentario in Aratea Cæsaris Germanici, ubi sic scribit: *Nigidius dicit, Castorem & Pollucem, Tyndaridas, Geminorum honore decoratos, quòd principes pacationis dicantur: quòd mare totum prædonibus maleficisque pacatum reddidissent, & quo in tempore navigaverint cum Jasone atque Hercule ad pellem auratam auferendam, multis laboribus tempestatibusque conflicti, periculorum atq; animorum experti, impendia laboribus liberare studuerunt: atq; cum à Jove essent elati, petierunt à patre, ut sibi liceret in eo cœli loco constitui, unde mortalibus auxiliantes prospicere possent.*

Non tamen in hoc omnes conveniunt. Nam, ut Hyginus ait in poetico Astron. *Alii dixerunt, Herculem esse, & Apollinem. Nonnulli etiam Triptolemum,*

rum, & Jasiona, à Cerere dilectos, & ad sidera perlatos. Priorem opinionem etiam apud Servium legas in illis, quæ de Ariete, Minervæ signo, adduximus: eamque Arabes sunt secuti, quibus ille Cancro viciniot, *Abrachaleus* appellatur; alter, *Avellar*: sed hoc, ut Scaligero * monitum, ex *Apollo* est corruptum, illud autem ex Ἡρακλεῦς, à quo rectò obtinet patrius casus Ἡρακλῆος. Sed en alias etiam opiniones duas, ex memorato antea interprete Germanici. *Alii*, inquit, *volunt Zethum, & Amphionem, esse: ideo unus zonam, alter lyram habet. Nigidius Deos Samothracas dixit; quorum argumentum nefas sit ememorare: propter eos, qui mysteriis præsunt.* Ita rectè Hugoni Grotio † emendatum, ubi pro *ememorare* vulgo *enumerare*. Cùm verò Nigidius Geminos ait esse eosdem, ac *Deos Samothraces*, ducem sequitur eum, cujus sub Orphei numine hymni vel Initia potiùs exstant. Nam Carmine eo, quod Κουρήτων θυμίαμα inscribitur, sic de iis canit:

* in Manil.

† Notis in Aratea.

Οἵ τε Σαμοθρᾴκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες.

Quique Samothracen sacram tellurem habitantes.

Et post aliqua:

Κουρῆτες Κορύβαντες, ἀνάκτορες εὐδύνατοί τε

Ἐν Σαμοθρᾴκῃ ἄνακτες.

Divi Curetes, Corybantes, & induperantes,

Dique Potes, Reges Samothraces. Et mox:

Οἵ τε καὶ οὐράνιοι Δίδυμοι κλήζεσθ᾽ ἐν Ὀλύμπῳ.

Et qui cœlestes Gemini vocitamini Olympo.

Virginis signum, ex vulgari sententia, est Astræa, sive Justitia, vel Æquitas. Hinc Aratus: ---- Καί ἑ Δίκην καλέουσι.

---- *Et Justitiam vocitarunt.*

Hæc, hominibus ab æquitate declinantibus, ad superos transiit; ut Nigidius ait apud Germanici interpretem. Ac continuò ante legas ibidem: *Nonnulli eam esse Cererem, eò quod spicas teneat; alii Atergatin; quidam verò Fortunam, pro eo quod sine capite astris infertur.* Similiter Hyginus in Virginis signo: *Sed hanc alii Fortunam, alii Cererem dixerunt. Et hoc magis non convenit inter eos, quòd caput ejus nimium obscurum videtur.*

Festus Avienus in Arati Phænomenis:

Aut Pelusiaci magis es Dea litoris Isis,

Digna tori consors, & cura latrantis Anubis:

Seu tu diva Ceres.

Nihil verò attinebat pro diversis adferre opinionibus, quòd aliis sit Isis; aliis Ceres. Nam, quæ Isis Ægyptiis, hæc Ceres erat Romanis. Esse verò Cererem potiùs, quàm Fortunam, eo comprobatur, quòd spicam manu teneat; ut mox subjicit Avienus. Sed versus sunt corruptissimi, quos sic corrigebat maximus Salmasius:

----Sic

-----Sic nam tibi fragrat arista,
Et seu Siriaco torretur spica calore
Protentata manu: seu quæ pernicibus aliis &c.

Aliis autem Virgo non est Justitia, vel Ceres: sed Concordia, vel Pax. Pro Cerere est Virginis imago in veteri Venetâ Hygini editione ‡ expressa. Nam spicas manu tenet. Sed pro Concordia, aut Pace, est illa veteris MSS^ti^ à Commelino in Hygino suo, item ab H. Grotio in Arateis Germanici, efformata: ubi manu dextrâ olivam, sinistrâ caduceum tenuit. Concordiam verò, & Pacem, inter numina esse habita, satis convenit. Nam Concordiæ templum fuit in Capitolio juxta ædem Junonis Monetæ. Pax templum habuit foro proximum: quod Cæsar quidem Claudius exorsus fuit; Vespasianus verò absolvit. Atque eò respexit Cæsar Domitianus cognomento Germanicus, in Arateis ad patrem suum Vespasianum:

Pax tua, tuque adsis nato numenque secundes.

Eadem vocabatur *Panda*. Gloss. Philoxeni: *Panda*, Εἰρήνης θεός *. Nomen ex eo fuerit, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Aliis tamen placet, *Pandam* esse Cererem; atque eo sic dictam, quia panem daret. Varro lib. I de vita populi Romani †: *Hanc Deam Ælius putat esse Cererem; sed quòd in asylum qui confugisset, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, quod est aperire*. Sed *pando* non est à *panem do*; verum ex πετάω, quod idem notat. Onomasticum: *Pando*, πιλάζω. N. insertum, ut à πάγω sive Dorico πάγω, *pango*, à θίγω, *tango*, à πτίσω, *pinso*, & similia. Nec *Panda* est Ceres, cùm apertè distinguat Varro ipse ‡, Satyra Menippea, quæ inscribitur Σκιαμαχία:

*Ted' Anna * Perenna, Panda †, te Lato ‡, Pales,*
*Nerienes, & * Minerva, Fortuna, ac Ceres.*

Alia præterea sententia est. Nam apud Arnobium lib. IV legas, *quòd Tito Tatio Capitolinum ut caperet collem, viam pandere atq; aperire permissum esset Deam Pandam esse appellatam, vel Pantuam.*

Pisces duo à veteribus dicuntur Dii Syri. Germanicus in Arateis:

-----Et Syriæ duo numina Pisces.

Numina ea sunt Venus, & Cupido: ut ostendunt hæc Hygini verba in poetico Astronom. *Diogenetes Erythræus ait, quodam tempore Venerem cum Cupidine ad flumē Euphraten venisse, & eodē loco repente Typhona gigāta apparuisse. Venerem autē cum filio in flumen se projecisse, & ita figurā piscium formā mutâsse: quo pacto periculo esse liberatos. Itaq; postea Syros, qui his locis sunt proximi, destitisse pisces esitare, quod vereantur eos capere: ne simili caussa aut Deorum præsidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare.* Aliter tamen ex Nigidio Germanici interpres; qui ait, hos esse Pisces, qui ex Euphrate evolverunt ingens ovum illud, unde, cum columba ei insedisset, post aliquot dies

nata

‡ *anni* 1512.

* *Pacis Dea.*
† *apud Noniū* in Pandere.
‡ *Apud Agellium lib.* 13, *cap.* 21.
* *Bad. Ascensius edidit.* Theanna. *Sed rectum* Ted', *Insertum* D *ad explendum hiatum: quo de more vide, quæ dixi lib.* 2 *de arte Grammatica ca.* 14.
† *Ascensius,* Pranda: *sed perperam.*
‡ *Ascensii editio,* Celato. *Unde faciendum* Te Lato. *Nempe Doricum* Λατὼ, *pro* Λητώ.
* *Copula & est in Ascensiana: quæ male in Stephanica præteritur. Nisi malis,* Te Nerienes: *quod placuit Carrioni Antiquarum Lect. lib.* 1, *cap.* 1.

nata est Dea Syria, quæ dicitur Venus: eoque Syros piscium, & columbarum esu abstinere. Quia verò Syri capturam piscium aversati, ut ex Hygino antè vidimus; eò poeta incertus in VI. Ἀνθολογίας* ait, Heliodorum rete suum dicasse Deæ Syriæ: sed

Ἁγνὸν ἀπ' ἰχθυβόλου θήρης

Purum ab venatione pisces capiente.

Nam si pisces eo jam capti fuissent, reti hujusmodi nihil fuisset Deæ ingratius. Credebant autem, illis, qui pisces esitarent, tumorem à Dea Syria immitti. Unde Martialis lib. IV. epigr. XLIII.

Juro per Syrios tibi tumores.

Persius sat. V†.

Incussere Deos inflantes corpora.

Hoc est, Deam Syriam, quam Venerem dicunt, & filium ejus Cupidinem. Vide Scaligerum ad Manilium‡, & Salmasium in Solini Polyhistora*, quæque de Atergatis cultu dicebamus lib. I. cap. XXIII. ubi Deam Syriam, ut animale numen spectavimus; hic verò, ut naturale, consideramus: quomodo tum in Luna colitur, uti dictum antea; tum in Piscium signo, quemadmodum proximè exposuimus.

Nec solum Oriens, & ejus exemplo Græci, ac Romani, stellas omnes pro Diis habuere; sed etiam gentes aliæ: quód uti de erraticis antea ostensum, ita de fixis ex variis constat scriptoribus. Imò superiori, nostroque seculo, idem honos iis fuit apud Peruanos: qui, Acosta teste, præter Deum creatorem, (quem sua lingua *Viracocham*, ac, post commercia cum Hispanis, etiam *Dios* nuncupant) venerati quoque sunt Solem, Lunam, erraticas quinque, & stellas cæteras. Hispanicum hunc scriptorem, sed Latinè loquentem†, audiamus: *Ex stellis Colca, quem nos Cabrillas sive Capellam vocamus, invocarunt. Et stellis quidem aliis hoc, aliis aliud munus, injungebant: quæ deinde singulæ à singulis adorabantur, prout cujusque necessitas poscebat. Opiliones stellam Urcuchillay adorabant. Eam Arietem diversicolorem fingebant; cujus hæc unica esset cura, ut custodiret pecora. Putatur verò ut sidus, quod Astrologi Lyram nuncupant. Præter has duas, etiam alias eis vicinas invocabant, Catuchillay, & Urcuchillay dictas. Finguntque earum alteram ovem, alteram agnum esse. Fuere, qui stellam aliam Machuacuai venerarentur, serpentibus, ac colubris, imperantem: à quibus hoc pacto se tutos fore persuasum habent. Iidem aliam adorant stellam Chuquichinchai, id est, tigrem vocatam: quam tigribus, ursis, ac leonibus præfectam tradunt. Nullum uspiam animal, seu quadrupes, seu volatile, in terra esse credebant, cujus simulachrum in cælo non splenderet; unde simile in terris procrearetur, suumq́; acciperet incrementum. Itaque cum diversissimis stellis ipsis res erat; quas Chacana, Topatatca, Mamana, Mirço, Mequiquiray, & aliter nominabant: adeoq́;*

* Tit. περὶ ἁλιέων, de piscatoribus.

† vers. 187.

‡ pag. 344. edit. Raphe. leng.

* pag. 282.

† lib. 5. cap. 2.

cum Platone, ubi de Ideis tradit, apprimè consentiebant. Atque hæc de sideribus universis: quorum admiranda natura, & tot bona, cum quasi manu ducere possent, ac deberent, ad opificem, rectoremque supremum: pravitate tamen humani cordis planè contra evenit, ut nationes non altius adsurgentes in corpore hoc sensibili subsisterent, ac ut Solem, & Lunam, sic stellas tum erraticas, tum adfixas, veris pro numinibus haberent.

CAPUT XXXVII.

Priusne Æthera, an Sidera, coluerint, dissertatum. Gemina adfertur ratio, cur spatium inter sidera, ac terras, necesse fuerit corpore oppleri. Unde αἰθὴρ, & οὐρανὸς, *nuncupentur.* Cœlus *Latinis, qui Græcis* Uranus; *& cur statuatur Saturni parens: quare item dicatur genitalibus destitui. Qui* Ἄκμων, *&* Ἀκμονίδης *dicantur. Jovem non Saturni modo, sed etiam Ætheris, habitum filium. Persis quoque Cœlum fuisse pro Deo: item Pythagoræ; qui tamen non pro summo habuerit Deo, sed tali, quem summus crearit: imo &* divûm lyram *à Pythagoricis vocari.*

A cultu Solis, Lunæ, & Stellarum, ab aliis quidem cogitari cœpit de divino honore Ætheri præstando, sive Cœlo; ab aliis autem de eodẽ Elementis exhibendo. Quamquam existimare aliquis possit, mortales, cum primò recedi cœpit à Deo, pro vero numine, universum hoc moderante, totam coluisse naturam, sub nominibus Molochi, Saturni, atque aliis; postea autem eos hac veneratione dignatos esse superiorem, & nobiliorem Naturæ partem; puta Æthera, vel Cœlum, quod Jovem nuncupârunt. Imò quòd Jupiter fugasse Saturnum de regno dicitur, id queas sic interpretari, quòd pro Natura tota, quæ est Saturnus, præcipuè cultui esse cœperit Æther sive Jupiter. Quo pacto si processum fuit, post Æthera demum, sive Jovem, cultus sit Apollo sive Sol. Nam ut Naturæ pars Æther, sic Ætheris Sol, quippe Jovis oculus alter, ut tradiderunt. Verum contra hæc statuendum, divini honoris decus esse prius attributum ignibus illis cœlestibus, quàm ætheri. Atque hoc ex eo non obscurè colligimus, quòd illorum, & magnitudinem, & pulchritudinem, ac summam etiam utilitatem, viderent universi, ætheris non item: imò multorum ea foret opinio, quòd æthera dicimus, nihil aliud esse, quam magnum inane, per quod sidera suum conficerent cursum. Quos interea nimium quantum ratio fugit. Nam necesse fuit, cœlum corporeæ esse substantiæ, quò duplicem præstaret usum: unum sideribus ferendis, quia, ut Peripatetici sciscunt, omnis motus fit super immobili: alterum verò, ut sidera, agere possent in inferiora, quod fieri non poterat, sine contactu, sive is per se foret, & sine corporis alterius interventu, sive per aliquod fieret intermedium. Ut necesse

cesse sit omnia vel continua esse, vel contigua saltem, quò superiora possint inferioribus impertire lumen ac calorem suum. Cum igitur à siderum cultu deventum sit ad venerationem Cœli: ordinis hoc ratio exigere videtur, ut postquam de sideribus, quod satis est, diximus, nunc ad Cœlum se nostra convertat oratio.

Quod Latinis Cœlum, id Hebræis שָׁמַיִם schamaim. Vocis ejus etymon inferius adducam. Thalmudici in Bereschit rabba sect. IV. adducunt septem alia cœli nomina: sed quæ parum huc faciant. Græcis dicitur αἰθὴρ, sive ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θεῖν h. e. Appulejo interprete, *quod cursibus rapidis semper rotetur*; quæ Aristotelis * opinio erat: sive, ut Anaxagoras putabat, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, hoc est, *ab urendo*, quia igneus sit, & incensus: vel ut aqueæ, aut aëreæ sit naturæ; tamen complectatur ignes illos cœlestes, quos sidera dicimus: sive ab אדיר addir; quod quantitatem pariter, & qualitatem comprehendit, & nunc *ingens*, vel *sublimis*; nunc *præclarus*, vel *potens*, exponitur. Quæ non malè ætheri conveniunt; unde Ennius in Thyeste:

Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem.

Etiam apud Ciceronem habes in II. de Nat. Deor.

Vides sublime, fusum, immoderatum æthera.

Quod ex Euripide esse expressum, alibi ostendimus †.

Οὐρανὸς verò est, non ex eo, quia omnia cernat; nempe ab ὁρᾷν, *videre*, & ἄνω, *sursum*; quod voluit Plato: non παρὰ τὸ ὤρω, τὸ φυλάττω, quod custodiat omnia, ac conservet: non ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν, *finire*, quia universam rerum naturam terminet: sed à Chaldaico אוּרָא ora, hoc est, *lux*: unde & ὁρᾷν, & αὔριον *, & *aurora*, & *aura* pro splendore, & *aurum*. Ipsum verò est ab אוּר, *lucere*, *illuminare*. Unde & אוּר ur, *ignis*: à quo *uro*, & Græcum πῦρ †, & πυρῶ *, & *buro*, ex quo *bustum*, & *comburo*.

Latinis Οὐρανὸς est *Cælum*, & antiquè *Cælus*: de cujus etymo in Originibus diximus. Pro numine usus Ennius I. Annal.

Saturnus, quem Cælu' genit.

Testes Nonius in *Cælus*, & Charis. lib. I. Ac habes quoque in antiqua inscriptione Romæ effossa in monte Cœlio: OPTIMUS MAXIMUS CŒLUS ÆTERNUS. Integram vide apud Aldum in Orthographia, & Inscript. Grut. Ac meminere etiam Benedictus Ægius, notis in Apollodorum, & Stephanus Pighius in Themide Dea. Adi etiam, quæ diximus Grammaticæ Artis lib. I. de Analogia cap. XXXVII.

Ut verò *Cælus* Romanis erat numen, sic Græcis Uranus: unde Saturnus Οὐρανίων, quasi *Cæli filius*. Quod optimè convenit cum Ennii verbis proximè adductis. Sed si Saturnus est rerum natura, Cœlus pars naturæ sublimior: quomodo Saturnus Cœli filius? Nam liberi potius pars sunt

* lib. I. de cœlo cap. 3. ac similiter scriptor libri de mundo, & paraphrastes ejus Appulejus.

† Orator. Inst. lib. 4. cap. 6. sect. 7.

* cras.

† ignis.

* uro.

Sss 2 paren-

parentum. Dixerim, qui Saturnum Cœli filium vocarunt, consideraſſe eum, vel ut planetarum ſupremum; qui verè Cœli pars, quatenus uno complexu orbes, & ſidera, conſideramus: vel per Saturnum hic ſignari tempus, qui cœli quodammodo eſt effectus. Nam menſura ejus petitur è motu cœleſti: quam rationem adfert Claudius Thuſcus*: ὁ χρόνος ἐκ τῶν τοῦ οὐρανοῦ κινήσεων προέισι· *Tempus ex cœli motibus procedit.*

*apud Columnam in Ennii Fragmenta.

Quæritur porrò, cur Cœlus dicatur genitalibus privatus à Saturno. Cenſeo eò reſpexiſſe, quòd Cœlum vel tempore, vel natura ſaltem, prius ſit ſideribus: ſidera autem ſint cœli pars, eoque quaſi progenies cœli cenſeantur: præſertim ſi cœlum igneum eſt, nec ſidera aliud ſunt, quam ignes cœleſtes: uti ſatis conſentaneum eſt iis, quibus *æther* ἀπὸ τοῦ αἴθειν ‡ dictus videtur. Nec minus convenit Peripateticorum ſententiæ: quando ſidera iis nihil aliud ſunt, quam denſiores, eoque lucidiores ſui orbis partes. Quod ſi Cœlus ſit ſiderum parens; non abſurdè à poetis dicitur, prius habuiſſe genitalia; hoc eſt, vim aliquid ex ſe producendi. Sed, productis ſideribus, deſiit illa vis; quia, ut communior eſt opinio, nihil novi gignitur in cœlo. Ab eo igitur tempore reſecta dicuntur genitalia. Nihil quidem, niſi vi cœleſti, generatur in terris, vel aquis. Sed non ſunt ea naturæ cœleſtis, ut ſidera; quibus convenientius tribuitur filiorum nomen; præſertim ſi planè ejuſdem ſunt materiæ, ac parens Cœlus. Atque hæc, ſi rem potius, quam fabulæ involucrum, ſpectes; magnam conveniunt partem hiſtoriæ Moſaicæ: quæ narrat, primò die conditum eſſe cœlum, ſed inornatum: die autem quarto eſſe ſtellis exornatum, ac diſtinctum. Unus ſolum ſcrupulus reſtat; an, ex Moſaica mente, ſol, luna, ſidera, ſint ex cœleſti corpore confecta. Ita vulgò dictitant, quibus digitum tranſverſum ab Ariſtotele recedere religio eſt. Mihi longè ſit veriſimilius, Deum ex corpore illo lucido, quod primo diem triduo efficiebat, feciſſe in cœlo tum magna duo luminaria, tum etiam ſtellas. Quod plenius poſtea* explicabitur.

‡ ab urendo.

* cap. 39.

Quæri præterea video, utrum Sturnus, an Cœlus, intelligi debeat apud Theocritum, vel potius Simmiam Rhodium, in Alis, cum ait: Λεῦσσέ με τὸν γᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ' Ἀκμονίδαν· *Cerne me Telluris lato pectore prædita regem Acmonidem.* Sanè ſcholiaſtes ad hæc verba ſic annotavit: Ἀκμονίδαν δὲ λέγει τὸν Οὐρανόν· *Acmonidem autem dicit Cœlum.* Non diſplicet, ſi potius intelligamus Cœli filium. Quippe patronymicum eſt ex Ἄκμων, quo non *incus* modò notatur, ſed etiam *Cœlum*: quod ſic dicitur, quaſi ἀκάμων, ſive ἄκμητος, *indefeſſus.* Nec enim cœlum ſeu ſidera unquam circuitu perpetuo fatigantur. Niſi malis, ipſum Cœli patrem ſic dictum; deque natura ejus colligi ex natura Cœli; quia parentes, ac liberi, ejuſdem eſſe ſoleant participes

cipes

cipes naturæ. Utrique sententiæ favet Hesychius. Sic enim ille: Ἀκμονίδης, ὁ Χάρων, καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄκμονος γὰρ παῖς· *Acmonides, Charon, & Cœlus. Nam Acmonis filius.* Ac continuò subditur: Ἄκμων, ἀπαθὴς, Κρόνος, Οὐρανὸς, ἢ σίδηρον ἐφ' ᾧ ὁ χαλκεὺς χαλκεύει· *Acmon, omnia perferens, Saturnus, Cœlus, vel incus.* Vide & Eustathium in Iliad. Σ *, & Etymologicon in Ἀκμίωος. Sed de hoc, ut videtur, dissensu, eo minùs laborandum, quia pro diversa considerandi ratione, ut inferiùs ostendam, unum idemque numen, nunc Saturnus, nunc Cœlus, videatur. Unde & Jupiter, non modò Κρονίδης sive *Saturnus* dicitur; sed etiam Ætheris filius: ut legere est apud Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes. Sed usitatius Græci Romanique per Jovem intellexere cœlum. Quod factum imitatione Orientis, inque his Persarum: de quibus ita Herodotus in primo: Κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· *omnem Cœligyrum vocantes Jovem.* Et Strabo in XVI: Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· *Cœlum existimantes Jovem.* In hac opinione non modò vulgus Græcorum stultè cum Persis sapiebat: sed etiam magnus Pythagoras. Quippe & illi Cœlus, sive Æther, Deus erat; sideraque ejus esse numinis oculos judicabat. Hac de re sic Epiphanius adversus Hæreses lib. I, hæresi gentilium V ‡: Σῶμα δὲ ὁ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν Θεὸν, τουτέστιν οὐρανόν· ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα ὥσπερ ἐν ἀνθρώπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν στοιχεῖα· *Pythagoras Deum ait esse corporeum: videlicet cœlum: ejus oculos, cæterasque tanquam in homine partes, Solem, & Lunam constituit, ac reliquas stellas, & elementa cœlestia.* Sed cautè hæc capienda. Nam certum est, ex Pythagoræ mente unicum fuisse numen; à quo universum hoc sit creatum. Quod veterum testimoniis comprobat Steuchus Eugubinus de Perenni Philosophia lib. III, cap. III. Interim fatebatur Pythagoras, cœlum etiam à spiritu mundi animari, ac reapse Deum esse. Quod etiam Hierocles, in Aurea scribens Carmina, agnoscit. Siquidem pene initio commentarii memorat τὸν δημιουργικὸν μόνον θεὸν, ὃν θεὸν θεῶν κυρίως ἄν εἴποι τις, καὶ θεὸν ὕπατον, καὶ ἄριστον· *opificem unicum Deum, quem Deum Deorum propriè aliquis dixerit, & Deum summum, & optimum.* At idem, ubi postea de quaternario tractat, sic scribit; Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ Τετρὰς, θεὸς νοητὸς, αἴτιος τοῦ οὐρανίου, καὶ αἰσθητοῦ θεοῦ· *Est Quaternarius ipse omnium opifex, atq; caussa, Deus mente perceptibilis, principium ac caussa Dei illius cœlestis, ac qui sensu percipi potest.* Ubi clarè videmus, distinguere inter Deum νοητὸν, sive qui mente percipitur; & αἰσθητὸν, sive qui percipitur sensu: atque illum, quem symbolicè Τετράδα sive *Quaternarium* dixit, putare summum Deum, omnium conditorem; hunc verò, puta Cœlum, à summo Deo productum, inque sensus incurrentem. Imò fortasse Pythagorici quod hunc sensibilem Deum statuerent, vulgo tantummodo dederunt:

* *Romanæ edit. pag. 1150, vers. 18, & pag. 1154, v. 23, & seqq.*

‡ *pag. edit. Paris. 12.*

quicum loquendum, non ſapiendum, judicabant. Sanè ſic Plato ſenſit; ut alibi dicimus. Et conſtat, Pythagoreos cœlum potiùs habuiſſe pro muſico Deorum organo. Nam eorum, uti & Platonis, opinio erat, circumvolutione orbium cœleſtium concitatiſſimâ admirandum excitari concentum. Atque eò, uti antea † dictum, reſpexit quoque Varro Sat. ὄνος λύρας:

† hujus libri cap. 12.

Quàm mobilem Divûm lyram Sol ἁρμογῇ
Quadam gubernans motibus Dis veget.

Ubi videmus, cœlum à Varrone nuncupari *Divûm lyram:* nempe ob ſuaviſſimam orbium cœleſtium harmoniam, quam diximus. Sed hujusmodi harmoniam refellit Ariſtoteles lib. II de Cœlo cap. IX. Imò ne illud quidem, an complures reapſe ſint orbes cœleſtes, controverſiâ caret; ut inferiùs explicabitur.

CAPUT XXXVIII.

Gentiles, ut cœlo divinitatem tribuerent, duobus potiſſimum eſſe adductos: quorum prius ſit, quòd citra mutationem ſui duret; imò, ſi Ariſtotelem audimus, fuerit à ſeipſo, aut nullo; vel ſi à Deo, ſaltem ab æterno; nec voluntate moveatur divinâ, ſed neceſſitate fatali. Verùm impiam hanc eſſe ſententiam, & contradicere ſibi philoſophum, dum mundum putat æternum, & nihilominus nullum in rebus ſtatuit infinitum. Elementalem materiem cœlis aſſignari à philoſophis, & claris ante Ariſtotelem, & poſtea conſecutis; item Sanctis Patribus. Utroſque etiam, & Ptolemæum ipſum, liquidam ac perviam cœlo naturam tribuiſſe. Itidem philoſophos gentium, ac veteres Theologos noſtros, ſidera credidiſſe ignea. Occurritur Thomæ Aquinati, & aliis; qui in hoc negotio reſpuunt auctoritatem SSorum Patrum, quia hac parte, ut ajunt, Platonizent.

POſtquam vidimus, ut gentiles honore divino cœlum fuerint proſecuti: adferemus etiam, quæ eos ad venerationem hanc impulerint, & eâdem, quàm infirma hæc fuerint, expendemus. Ac primùm eos, ut magnificè adeò de cœlo ſentirent, impulit corporis ætherei ſublimitas, quia nihil eo viderent excelſius; magnitudo, quia omnia complexu ſuo contineret; pulchritudo, quia intermicantibus aſtrorum luminibus, velut floribus, eſſet pictum, ac tanquam gemmis diſtinctum; perennitas, quia nihil generetur in corpore æthereo, aut corrumpatur; ac denique immenſa operationis utilitas, cùm inferiora omnia virtute regantur cœleſti.

Ex hiſce duo poſtrema imprimis in conſiderationem veniunt; incorruptibilitas ſive perennitas, & operatio, ſive gubernatio univerſi. Nam omnes per Deum intelligunt naturam perpetuam ac conſtantem, univerſi gubernatricem. At cœlum creditur incorruptibilis, ac conſtantiſſimæ naturæ.

Cre-

Creditur etiam in inferiora hæc agere, omniaque gubernare. Quæ cum cogitarent, ut cum Apostolo dicam*, ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, *vani sunt facti in cogitationibus suis.* Vero enim numine deserto, cœlum sideraque pro Deo habuerunt. Atque hoc, quod diximus, palmarium erat philosophorum argumentum: eoque dignius est, ut non levi brachio perstringatur; sed cum cura aliqua excutiatur à nobis. Faciemus hoc eo lubentius, quia utcunque gentiles in admiratione cœlorum modum omnem excesserint: (quippe qui eo perducti sint, ut opificium pro ipso venerarentur opifice) tam admiranda tamen sit corporis cœlestis natura ac constitutio, ut, quibus non planè cor, Marpesiæ instar cautis, obriguit, minimè in opere subsistant, sed pertingant aliquousque ad ejus conditorem: quantoque in noritia ejus plus profecerint, tanto magis admirentur, ament, laudibus celebrent, imò vitam ad ejus gloriam componant. Hoc igitur generosæ est mentis, hoc animi pii ac devoti, quibusdam gradibus, ex sordibus hisce, in quibus versamur, attollere sese ad contemplationem cœli ac siderum; atque scalis inde alteris adscendere ad cœlorum nostrique conditorem, & gubernatorem universi.

* ad Rom. 1, 28

Perennitatem, sive æternitatem cùm dico, non more Peripateticorum loquor; quibus Cœlum semper fuit, semper erit: sed prout eo uti vocabulo solemus de omnibus, quæ sibi constant, naturâque suâ, seu materiæ, seu formæ vi, & generationem, & corruptionem, ignorant. Cujusmodi æternitatem etiam Scholastici tribuerunt mundo; etsi cœpisse eum, & desiturum, faterentur. Eam verò colligebant, partim ex figura & motu circulari, & quidem in loco sublimi: partim ex duratione, quia, ut ajunt, tot seculis nec stella cœlo accesserit, nec decesserit. Aristoteles verò longè ulterius processit. Nam eò usque se abripi passus fuit, ut statueret, mundum nunquam cœpisse, nunquam interiturum; ac ut intelligentias, ita tum cœlum sideraq; tum elementa, putaret esse à se ipsis, cunctaque hæc esse coæterna: nec Deum agnosceret, ut caussam sui efficientem, sed tantùm ut primum finem omnia sub sese ordinatissimè disponentem: & proinde, ut primum appetibile, in quo positum sit bonum cæterorum, quæ ab eo ut fine, dependeant. Itaque in hoc uno constituebat Dei principatum, quòd principium sit omnium, non in ratione efficientis, sed solùm ratione finis: qui est caussa caussarum, habetque caussalitatem independentem, cùm non finis ab efficiente, sed efficiens impellatur à fine.

Non pauci tamen censent, putasse Aristotelem, mundum esse à Deo, non quidem per veram efficientiam, quæ transmutationem requirit; sed per impropriam, quæ emanatio dicitur, ac respectus sit consequens ad motum hunc metaphoricum. Atque iidem ajunt, mundum Deo quidem esse

esse coæternum; attamen Deum, ob metaphoricam illam efficientiam, esse priorem mundo, non tempore, sed naturâ; quomodo Sol prior est illuminatione. Fuit hæc quoque sententia Procli: sed rectè jam olim ei occursum ‡ fuit, etiam secundùm tempus, Solem esse priorem illuminationibus, non universè quidem, sed singulatim consideratis: quomodo &, si motus mundi esset æternus, Deus tamen antecessisset motum, non ratione totius, sed quod ad singulas partes. Sed tali efficientiæ mundi, qualem Aristoteli affingunt, valde ipse repugnat philosophus. Quippe sic corruat demonstratio illa in VIII Physicorum; ubi colligit, si mundus est factus, per motum esse factum. Etiam secundùm Aristotelem contradictionem implicat, efficere sine motu: quandoquidem cùm alibi, tum Metaphys. lib. I, textu V, & lib. V, textu II, efficiens definitur, principium motus. Objectant ex secundo de Ortu & interitu, text. LI, quicquid compositum est ex materia & forma, aliud agnoscere, à quo sic compositum sit: atque ab Aristotele disertim addi, non hoc solùm habere locum in iis, quæ corruptioni sunt obnoxia, sed etiam æternis. Hinc verò sic colligunt: cum cœlum ex materia & forma componatur, habere id quoque compositionis suæ caussam efficientem: cumque idem sit æternum; non posse efficientem ejus caussam esse aliam, quam primam Mentem. Sed qui sic ratiocinantur, parum cogitant, Aristotelem illic agere non de compositione cœli, verùm inferiorum: in quibus æternitas consideratur ratione specierum; quæ permanent, utcunque individua fiant, & corrumpantur. In speciebus igitur requirit caussam efficientem, eamque statuit Cœlum: ut ita compositio omnis sublunaris, quatenus æterna, uti habet æternum principium passivum, materiam primam; ita etiam habeat æternam caussam efficientem, motum cœlestem. Atque hoc pacto Aristotelis locum etiam intellexit Cæsar Cremonius de Motoribus Cœli abstractis sect. IV, cap. IV.

‡ *Simplicius in 8 Physic. digressione prima contra Ioannē Grammaticum.*

Verùm enimvero demus hoc illis, Aristotelem putâsse, intelligentias ac mundum, non esse à seipsis; sed à Deo: saltem putavit ab eo esse non voluntate, sed naturæ necessitate; ita ut non potuerint non esse ab æterno. Quippe existimâsset, à Dei esse voluntate, si vidisset, etiam potuisse incipere in tempore. Imò si credidisset, vel motum mundi esse ab eâdem voluntate; vidisset etiam, mundum quandoque posse non moveri. Nunc à Deo quidem moveri arbitratur, sed fatali necessitate; sic ut Deus non possit non illum movere: eaque res præcipuum est fundamentum, cur mundum censeat perennaturum; neque posse interire, vel non moveri. Hæc multis comprobare est Aristotelis locis: nec aliter ejus mentem cepere Simplicius, Themistius, Averroës: quos vide in octavum φυσικῆς ἀκροάσεως.

Adi

Adi & Gregorium Ariminensem in II Sentent. Dist. I, Qu. I, Art. I, & Gabrielem Vasques tom. I, Quæst. XIX, Disp. LXXXI, cap. I, num. III *: item Benedictum Peretium de communibus Princip. & Affect. lib. V, cap. VII, & toto penè lib. XV. Nec absolvere est Aristotelem ab ἀντιλογίᾳ ‡, dum libb. φυσικῆς ἀκροάσ. * docet, ne cogamur infinitum agnoscere in caussis successivis, necessariò esse deveniendum ad motorem primum; atque idem è contrario in libb. de Cœlo contendit, cœlum ab æterno fuisse cum motuum successione: quo pacto infinitæ fuerint gyrationes cœlestes. Imò, si statuit animas immortales, sint animæ actu infinitæ: atqui omnem ipse infinitatem damnat actualem.

* pag. 493.

‡ contradictione.

* naturalis auscultationis.

Super falso adeò, atque absurdo dogmate, quod mundus fuerit ab æterno, illud etiam exstruxit Aristoteles, cœlum non elementalis esse materiæ, qualia generantur, & corrumpuntur: sed quintam esse essentiam, atque hoc non in orbibus modò, sed sideribus etiam, locum habere. Nequis igitur illis, qui divinitatem cœlo tribuerunt, aliquid in Aristotele præsidii relictum arbitretur; prius philosophi sententiam de orbium materiæ, deinde de materie siderum refellam. Bifariam autem id fiet, autoritate, & ratione. Autoritas partim philosophorum erit gentilium, partim scriptorum Ecclesiasticorum, partim Sacræ Scripturæ. Philosophi illi vel ante Aristotelem fuere, vel post eum. Primùm igitur ei obducimus priores; qui mundum à Deo fatebantur originem ducere, ac naturæ esse elementalis. Ita judicavit Plato. Clarè enim in Timæo mundum ait constare quatuor solùm elementis; & ex quarto ignis elemento plurimum inesse cœlo. Eamque opinionem fuisse Platonis, Taurus quoque tradidit commentario in Timæum; ut Philoponus refert. Etiam idem de Platone traditum Porphyrio, Plotino, ac Proclo. Item ante Platonem ea mens fuit Empedoclis: de quo sic Plutarchus in placitis philosophorum lib. IV, cap. XI, & iisdem verbis Stobæus in Eclogis physicis, cap. de Cœli natura †: Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς, τὸ πυρῶδες καὶ τὸ ἀερῶδες ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα. *Empedocles* (dixit) *cœlum esse solidum, glacies in modum ab igne ex aëre compactum; quod ignitam aëreamque naturam in utroque globi semisse contineat.* Subdit ibidem Stobæus, Anaximandro cœlum esse de calido, ac frigido, mixtum: quomodo & apud Achillem Tatium in Phænomena ‡ legas, statuisse eum οὐρανὸν πτηνὸν πυρὸς μετέχοντα· *cœlum volucre, ignis particeps.* Parmenidi tamen, Heraclito, Stratoni, & Zenoni, tantùm igneum est; ut ibidem tradit Stobæus. Sed quid multos adducere opus, quando Aristoteles ipse agnoscit, priores omnes cœlum statuisse, alios aëriæ, igneæ alios naturæ? Sic enim scribit in secundo de Cœlo cap. IX, text. LVI: Εἴπερ ἐφέρετο τὰ σώματα τούτων, εἴτ᾽ ἐν

† pag. 52, 53.

‡ pag. 85. edit. Florent.

ἀέρος πλήθει κεχυμένῳ κατὰ τὸ πᾶν, εἴτε πυρὸς ὥσπερ ΠΑΝΤΕΣ *φασίν· Si corpora borum*(ſiderum) *ferantur, ſive in aeris multitudine per univerſum, ſive ignis, ut* OMNES *dicunt.*

Nec opinionem ſuam ſic potuit Ariſtoteles comprobare iis, qui poſtea ſunt ſecuti, ut non innumeri mallent antiquiorum ſequi ſententiam. In quibus etiam Cicero eſt in II de Nat. Deor. ubi fusè tradit, mundum univerſum quatuor conſtare elementis, quartum eſſe æthera, in quo ſidera ſint. Idem de Seneca ſtatuendum; quem videas in VII natur. quæſt. apertè tradere, cœlum conſtate quarto ætheris ſive ignis elemento. Etiam igneum putavit Plinius. Verba ejus adferam ex lib. II Hiſt. Natur. cap. V: *Nec de elementis video dubitari, quatuor ea eſſe, ignium ſummum, inde tot ſtellarum collucentium illos oculos. Proximum Spiritus; quem Græci, noſtrique, eodem vocabulo aëra appellant.*

Quid quòd Sancti Patres magno conſenſu Ariſtotelem impugnant; unoque ore docent, cœlum hoc eſſe elementale; aliqui quidem igneum; ut Beda lib. de natura rerum cap. V, & Alcuinus ſive Albinus Flaccus quæſt. in Geneſin: at multo plures aqueum; in quibus & Cyrillus Hieroſolymit. qui in Catech. ait, ſidera ignea per cœli aquas diſcurrere; nec hoc mirandum eſſe ob contrarias naturas, cùm & in Ægypto ſapiens Deus dimiſerit ignem in grandine. Quia verò vel igneum, vel aqueum, putarunt; eo quoque non ſolidum, ſed pervium, crediderunt. In qua opinione quàm multi fuerint, ordine exponam.

Ac de philoſophorum illis, qui præceſſere Ariſtotelem, legas hoc apud ipſum lib. II de Cœlo text. XLIII, ac deinceps: idemque de iis Cicero tradit lib. II de Nat. Deorum: ubi & addit, ſidera paſci vaporibus Oceani; quibus, niſi cœlum eſſet liquidum, non pateret adſcenſus usque ad ſidera. Secutus quoque Seneca in VII Nat. Quæſt. ‡ ubi increpat Artemidorum, quòd cœlo inducat duritiem, cum pervium id ſit, tum ſideribus, tum halitibus, quibus ſidera aluntur. Eadem (quando de Latinis dicere jam cœpimus) ſententia eſt Hygini lib. I, & IV Aſtronomici Poetici; Calpurnii Baſſi, vel alterius, commentario in Aratea à Germanico Cæſare verſa: Manlii compluribus locis: Martiani item Capellæ lib. VIII, cap. de Mundo. Sed Græcos iterum videamus. Quorum ſimiliter Ptolemæus, ut agnoſcit Thomas Aquinas part. I, quæſt. LXX, art. I, ad III. *Dicendum*, inquit, *quòd ſecundũ Ptolemæum, luminaria non ſunt fixa in ſphæris; ſed habent motum ſeorſum à motu ſphærarum.* Eamque Ptolemæi fuiſſe opinionem, etiam apud alios legas. Uti Dionyſium Richelium ſive Leuwium Carthuſianum, Theologum ut pereruditum, ita *πολυγραφώτατον* *, eoque mihi cariorem, quia communem cum parentibus ac majoribus meis habuerit patriam Ruræmundam.

‡ *cap. 13.*

* *multa qui ſcripſerit.*

dam. Is ante seculum, & quod excurrit, sic scripsit in Genes. cap. I, art. x: *Plato in Timæo dicit, stellas non esse fixas in firmamento; sed meare, & choream ducere in eodem: & in hoc Ptolemæus Platonem secutus est. Unde dicunt, non cœlum, sed stellas cœli moveri, & circumferri.* Sed & Hieronymus Vilielmus Venetus, Argolicensis prius, posteaque Æmoniæ episcopus, qui patrum claruit ætate, operis De sex diebus conditi orbis Lect. xx, clarè ait, Ptolemæus excentricos & epicyclos posuisse in planetarum orbibus, non quia re vera in iis esse putaret; sed quia ex istiusmodi hypothesibus erraticarum cognoscerentur stellarum effectus. Et profectò, si Ptolemæus cœlos esse solidos durosque existimâsset; quomodo putasset idem, sidera ali vaporibus Oceani?

Etiam liquidum ac pervium siderum cursui cœlum statuunt Hebræi; teste Jacobo Naclanto, episcopo Clugiensi in sua Medulla. E nostris Justinus Martyr, sive alius, ad quæst. xxxix Orthod. ubi clarè ait, moveri astra, cœlum esse immobile. Item Cælius Lactantius; quem & testem adducit eruditissimus Christophorus Scheinerus in Rosa Ursina *. Sed incautè addit, vixisse ætate B. Hieronymi: cum ille quidem Constantini M. & ejus filiorum; hic Theodosii M. & liberorum illius ætate, claruerit. Ait autem Lactantius lib. III, cap. xxiv, *astra per spatia cœli divinâ, & admirabili ratione decurrere.* Nec aliter sensit Basilius homil. I Hexaëm. & Homil. III: ubi & puerile ait, putare esse crystalli instar congelatum. Atque eadem mens fuit fratri ejus Gregorio Nysseno in Hexaëm. Item Diodoro Tarsensi in Catena Lipomani: Eusebio Emisseno in Catena Martinengi †, & Lipomani ‡: Ambrosio, more suo Basilium sequenti, † Hexaëm. lib. I, cap. VI: Cyrillo Hierosolymit. cap. IX: Chrysostomo homil. VI in Gen. & homil. XVI in epist. ad Hebr. & homil. XII ad populum Antiochenum: Augustino lib. II de Genes. ad literam, & lib. XI de Civit. Dei cap. XXXIV: Cyrillo Alexandr. in Jes. cap. LI, ad illud, *Quoniam cœli sicut fumus* &c: Andreæ Cæsariensi in Apocal. cap. LXIV, serm. XXII: Eucherio in Gen. cap. III: Cassiodoro in psal. CXLVIII: Junilio in Hexaëmeron: Procopio Gazæo in Genes. cap. I *; ubi tum eo pugnat, quod *Deus luminaria* dicatur *posuisse in firmamento*; tum quod Josue cap. X legamus, *Stet Sol*; non *Orbis Solem deferens.* Similiter quoque Zacharias Mitylenæus de Mundi opificio †: S. Maximus Confessor commentario in Dionysium cognomento Areopagitam ‡: Isidorus lib. III Orig. cap. XXX: ubi cœlum ait esse aëra puriorem. Vide & eum lib. XII, cap. XXX. Idem Bedam quæst. in Genes. & Damascenum lib. II Orthod. Fid. cap. VI; ubi & Basilium citat, eumque ait hoc didicisse è Scripturis, quæ statuunt, materiem ejus instar fumi tenuem. Similiter Haymo in psal.

* *pag. 719.*

† *in Genes. cap. I, p. 1011.*

‡ *pag. 30.*

* *pag. 26, & 27, edit. Tigur. item in Catena Martinengi pag. 1012.*

† *pag. 519. 535. 537. 539, edit. Paris.*

‡ *pag. 130, edit. Lansell.*

psal. CXLVIII, Philippus Solitarius Dioptræ suæ lib. III, cap. VI, Rupertus Tuitiensis in Gen. cap. XXII, & XXIII, Petrus Trec. Comestor in Hist. Scholast. Richardus Pampolit. in Psal. CXLVIII. Sed quid multis opus? Diodorus Tarsensis * gentile dogma vocat. Ac Philastrius, quem se Mediolani cum S. Ambrosio vidisse ait B. Augustinus ‡, inter hæreses reponit * opinionem eorum, qui sidera cœlo esse affixa opinantur. Ubi, quin laxè admodum hæresin sumat, prò quavis opinione receptæ Catholicorum sententiæ adversanti, minimè ambiguum est. Nec enim, hoc, an illud sentias, ad fidei pertinere fundamentum, intelligentior quisquam dixerit.

De elementali, eâque liquidâ cœlorum materie satis diximus. Deinceps videamus de materie siderum, itidem elementali. Fuit hæc sententia philosophorum, qui ante Aristotelem fuerunt. Unde Plutarchus †, & Stobæus ‡: Θάλης γεώδη μὲν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα· *Thales* (putavit) *terrena quidem astra, sed ignita.* Subjicit deinde uterque, ut Empedocles statuerit, esse eas ex igne illo, quem aër primò continuit, sed primâ edidit separatione. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, ut ibidem legere est, credidere Solem μύδρον † διάπυρον· *globum lapideum, vel ferreum, sed ignitum.* Plato statuit stellas majorem partem igneas, sed ex aliis tamen elementis aliquid trahentes. Similia alii, quæ, qui volet, apud Stobæum, & alios, reperiet.

Etiam hæc SSorum Patrum opinio fuit. Tertullianus quàm apertè in libro de Animâ: *Sol, corpus; siquidem ignis. Sed quod aquila confiteatur, neget noctua.* Basilius quoque in Hexaemeron homil. III ait *: Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; *Jam verò æthera ipsum quis dubitat igneum esse, & ustivum?* De Peripateticis verò hæc subjungit †: Καὶ τοίγε οὐδὲ θερμὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι· τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. *Quamquam nec illi dicant solem esse calidum. Tanta illis superest copia temporis ad verba inania.* Nec aliud voluit eruditissimus in Batava Academia collega meus Wilibrordus Snellius, cùm sic scribit ‡, *Non sum nescius, ne calidum quidem solem quibusdam credi: sed istas pueriles ineptias refutare non est opera pretium.* Quam acrimoniam in eo culpat Scipio Claramontius Cæsenas *. Quasi aliud dicat, ac S. Basilius. Præsertim si sequamur Latinum interpretem, qui sic reddidit: *Tanta istis superfluit ad deliras & aniles nugas copia temporis.* Basilio consensit frater Gregorius Nyssenus: & more suo eundem secutus Ambrosius Hexaëm. lib. I, cap. VI. Ac similiter B. Augustinus de verbis Apostoli serm. I, item serm. I Domin. proximâ ante Nativitatem; & Theodoretus in Genes. quæst. XI, ubi ait, Deum aquas divisisse, illas autem superiùs positas fuisse, μὴ συγχωροῦντας τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα, *ne sinerent igni luminarium corrumpi firmamentum.* Vide & in psal. CXLVIII.

*in Catena Lipomani.
‡ epist. ad Quodvult Deum.
* hæresi 82.
† lib. 2 de placit. phil. cap. 13
‡ in eclogis physicis, pag. 55, & seq. edit. Plantin.
† De μύδρῳ similiter scholiastes Apollonii ad Argonaut. vers. 597 & scholiastes Euripidis in Hippolyt. vers. 597. Sed μύδρον ἢ πέτρον διάπυρον, ut apud Stobæum, ita etiam est apud Plutarchum lib. 2 de plac. philos. cap. 20. Vide & quæ diximus supra lib. I cap. I.
* p. 38, edit. Basil.
† pag. seq.
‡ lib. de cometa anni 1518, cap. 7.
* præfat. operis de sede sublunarium cometarum.

CXLVIII. Item Claudium Mar. Victorem in Genef. lib. I. Etiam cœlum vel esse aëra puriorem, vel ignem, vel aëra igneum, statuit Isidorus lib. III. Orig. cap. XXX. uti & lib. XIII. cap. IV. V. & VII. nec non libro Differentiarum; ubi Cœlum, & Æthera, distinguit. Adi & Ascelmum lib. I. de Imagine mundi cap. XXIV. ubi & de æthere censet angelos sibi corpora sumere, quando in terras descendunt. Mitto Petrum Damiani, Brunonem Carthus. Rupertum Tuitiensem. A quibus paullum abit Hugo Victorinus; qui Solem quidem igneum, sed sidera cætera facit aerea. Interim, elementalia esse, ei cum aliis convenit.

Neque nisi Sol igneus, naturaque calidus sit, contra quàm Peripateticis videtur; argumentum procederet Sanctis Patribus, quando adversus Arrianos disserunt, atque ad Trinitatis mysterium, pro imbecillitate humana illustrandum, tria hæc ajunt Soli inesse; motum, splendorem, calorem. Dixeris cum Scholiasticis, eos hoc solum intellexisse effectivè; formaliter non item. Sed acutiores erant Arriani, quàm ut non perspicerent, nullo tum negotio occurri huic posse argumento. Vidit hoc Thomas Aquinas in II. Sentent. Distinct. XIV quæst. III. ubi ingenuè agnoscit, eam, quam diximus, opinionem, ut philosophorum omnium ante Aristotelem, ita receptissimam fuisse apud SS. Patres. Mirificè autem & horum, & illorum, auctoritatem eludere conatur *Omnes*, inquit, *ante Aristotelem dixerunt, cœlum esse de natura elementorum: quod Aristoteles primitus improbavit, ponens cœlum esse sine gravitate & levitate, aliisque contrariis; ut patet primo cœli, & mundi. Et propter efficaciam rationum ejus posteriores philosophi, scilicet Peripatetici, consenserunt ei: unde nunc omnes opinionem ejus sequuntur.* Posteaque idem fatetur, SSos Patres contrarium docere: sed inquit, *Basilius, Augustinus, ac plures Sanctorum, sequuntur in his, quæ philosophiam concernunt, opiniones Platonis: ideo ponunt cœlum esse natura elementaris. In talibus ergo dicta Sanctorum non sunt majoris auctoritatis, quam philosophi, quos sequuntur.* Quæ & ex eo adducit Dionysius Carthusianus in Gen. cap. I art. XII *. Sed profectò in hoc Aquinas audiendus non est: quod plurimi jam ex Theologis, & Philosophis, confitentur. Nihil enim apertius est, quàm SSos Patres ad Scripturas provocare. Hoc facit Justinus, sive alius, Resp. ad quæst XCIV. ubi ex epistola B. Petri cœlos esse corruptioni obnoxios ostendit. Scripturis quoque pugnat Basilius in tertia, quam diximus, Hexaem. homilia. Eumque hoc facere, traditum quoque Damasceno lib. II. Orthod. Fid. cap. VI. Basilii more, ut solet, agit Ambrosius Hex lib. II. cap. III. Nec aliam insistit viam Chrysostomus de incomprehensibili Dei natura homil. III. Imò tantum abest, ut à Platone, non Scripturis, hauserint hoc sancti Patres; ut potius Plato hanc doctrinam didicerit è

* *pag. 30. edit. Colon.*

Mosaica illa illa tralatione, quæ ante illam LXX. seniorum fuit: sanè à Mose hausisse, ait Justinus Martyr. Apoll. II. & Cohortat. ad Græcos. Atque ut Mosis nullam vidisset interpretationem, cognoverit in Ægypto à posteris Judæorum, qui tempore Nabuchodonosori eò profugerant; vel Ægyptiis, qui à Judæis percepissent. Adde quod, si Patrum sententia parvi sit momenti, quia eam didicerint à Platone; nihilo plus ponderis habere debeat opinio Scholasticorum, quia illam hauserint ab Aristotele. Et si Scholastici non verentur de SSis Patribus dicere, eos in dogmatis, quæ naturam spectant, tantum non jurasse in Platonis verba: quanto nos justius hoc objectabimus Scholasticis, jurasse eos in verba Aristotelis; eoque, abeundo ab illis, non ipsos, sed unum rejici Aristotelem. Suntque hæc aperta adeò, ut propterea quoque eorundem nonnulli ex Aristotelis castris transfugerint in castra Veritatis: quales Ockamus, Gabriel, aliique; præsertim qui commentati sunt in Creationis historiam. Similiterque Ægidius tractatu de materia Cœli: ubi & ipse docet, cœlum esse naturæ ejusdem, ac elementa. Atque eadem mens Cæsaris Scaligeri Exercit. LXI. Nec multum abeunt, qui ajunt, eandem quidem esse cœli ac elementorum materiam: sed à forma sua sic, uti loquuntur, actuari, ut conditione sit longè meliori, ac propterea alius etiam materiei dici possit. Cum his nobis nunc negotium non erit, ne videamur λογομαχεῖν*. Satis enim liquet, non tam Aristotelem sic cum aliis conciliari, quam ab eo liquido recedi: & duntaxat dari hoc honori philosophi, ut cum planè deseritur, non prorsus tamen desertus videatur.

* *de verbis certare.*

CAPUT XXXIX.

Cœlos aquis debere originem, ex Mose comprobatum: proque ea sententia etiam facere ἔτυμον vocis schamaim, *licet à variis variè allatum. Ex eodem Mose adstruitur, Solem sideraque esse igneæ naturæ: idemque argui ex aquis supercœlestibus. Cœlum esse liquidum, ostenditur argumentis è rerum natura petitis. Quid impulerit vel Aristotelem, ut, prioribus desertis, induceret orbes cœli solidos; vel Hipparchum, ut, relicto Eudoxo & Calippo, orbes eos excentricos arbitraretur. Physicorum, & Mathematicorum, de iis dissensus ex Bonaventura productus. Et quantum ab excentricis abhorruerit Fracastorius. Occurritur iis, qui putarunt, nihil in cœlis generari. Variæ diversorum temporum stellæ novæ; ac Clavii de iis opinio. Quomodo Sol non videatur tot seculis imminutus, si igneus sit. Cœlum non est levitatis expers. Anaxagoras cur damnatus.*

SEd non ulterius urgebo, vel philosophorum ante Aristotelem, vel theologorum ante Scholasticos, opinionem. Potius tum auctoritatem

tem adferam S. Scripturæ, tum rationes utriusque partis ponderabo.

Divinus Moses, quo non alter melius primordia rerum intellexit, Geneseos cap. I. docet, primæ diei opera esse, terram rudem, incultamque, aquam terræ undique circumfusam, & lucem, sive lucidum ignis corpus. Refert deinde, ut die altero facta sit expansio; idque in medio aquarum; ita ut & infernè haberet aquas terræ proximè circumfusas, & supernè alias, quæ supercœlestes dicuntur. Hæc expansio, (quæ superiori parte sui *æther* vocatur; inferiori autem, qua terræ & aquæ globo incumbit, *aer* dicitur) non facta est è nihilo, cum nulla non corporea substantia materiem suam primæ debeat diei. Ex terra verò esse, dici nequit; cum opacum terræ corpus, & pellucidus aër atque æther, tantopere diffideant natura. Ex aquis igitur expansio fit: pro quo etiam facit, quod aquæ sint pellucidæ; & expansio illa facta sit in medio aquarum.

Cœlum verò aquis originem debere, præter ea, quæ diximus, etiam indicare videtur etymon vocis שָׁמַיִם: quando penè omnes posteriorem hujus vocabuli partem censent esse מַיִם Maim, hoc est, *aqua*. Sed major controversia est, priorne ejus pars sit שָׁם *illic*, *istic*: quasi dicas, *illic aqua*: puta & superiores, & inferiores, & illæ, quibus cœlum constat. Interpretatur B. Hieronymus ad Oceanum, & R. Joseph Kimchi. Vel שָׁאָה, *stupere*, q. d. stupendas aquas, quia nihil admirandum magis, quam suspensas illic teneri. Vel אֵשׁ, *ignis*, quia cœli sint ex aquis, sed sidera ex igne. Quod *ἔτυμον* placuit R. Bechai initio Paraschæ שופטים. Inque Bereschit rabba sect. I v. dicitur Deus initio ignem, & aquam, permiscuisse, atque exinde fabricasse cœlos. Et hæc de expansione, sive cœlis.

Nunc de Sole, ac sideribus, videamus. Hæc creavit Deus quarta die in superiori parte expansi, quam æthera dicimus. Fecit verò, non ex aqua (nam quid commune aquæ, & astris?) sed ex luce illa primogenia; primæ quippe diei opere: quam nequaquam condiderat Deus, ut ubi triduo, præsens quidem diem, absens verò noctem; præstitisset, confestim destrueretur; sed potius, ut ex igneo hoc lucis corpore igneum faceret solem. Lux igitur remansit secundum formam, & naturam; sed non secundum statum priorem; quia indita est Soli, ad ornatum majorem, & lucem clariorem; tum etiam, ut non solum dies noctesque alternaret, ad quod diei primæ lux suffecisset; sed ut præterea annos, & menses, aliaque tempora, discriminaret. Nam ad hoc quoque lucem illam discerpi, & magnitudine ac locis distingui, attinebat: eamque rationem adducit ipse Moses Genes. I, 14. Eleganter verò hanc primæ lucis immutationem veteres expressere. Uti Apollinaris, quando ait, Τοῦ δὲ πρωτογόνου φαέος, ὅσον μὲν καθαρώτατον ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ. τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέριζε· *E primogenia luce,*

luce, quicquid purissimum foret, indidit Soli: reliquum vero luna, & astris, impertivit. Item Basilius * sidera vocat lucis ὀχήματα, *vehicula*: uti Damascenus δοχεῖα, *conceptacula*. Theodoretus †, ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν, ὡς ἠθέλησεν, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους & μικροὺς κατεσκεύασεν· *lucem distinguens, prout vellet, luminaria magna, & parva condidit.* Maximus item in Dionysium Scholiis ‡: τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον· *prima die conditam lucem in Solem transformavit.* Didymi quoque locum in similem reperies in Catena Lipomani, & apud Steuchum in Cosmopœia. Etiam sic Procopius in Gen. cap. I. Ac alia apud alios antea nobis laudatos. Hos nunc solos adduximus, ut pareret, similiter Mosaica verba ab antiquis esse intellecta. Legasque sententiam eandem apud Lombardum, Halensem, Bonaventuram, Tostatum, alios; ut de nostræ ætatis scriptoribus taceam.

* Hexaem. homil. 6.
† in Genes. qu. 14.
‡ pag. 134. edit. Lansell.

Neque nisi sidera sint ignea, videre est, cur supra cœlum collocatæ sint aquæ: quod ex Mose, & aliis Scripturæ locis, cognoscimus. Nunc facilis est ratio: nempe ut exæstuantem siderum ignem reprimerent, ac temperarent, ne ardore eorum dissolveretur cœlum. Quam ejus caussam statuunt etiam Basilius hom. III. & qui eum sequi solet, Ambrosius Hexaë. lib II. cap. III. Theodoretus Quæst. in Gen. cap. I. Procopius in Gen. cap. I. Damascenus lib. II. Orthod. Fid. cap. IX. Beda lib. de rerum natura cap. VII. Thomas, non Angelicus, sed Anglicus Postilla in Genesin. Nec Cabalistæ hanc improbant rationem; ut ait Vilielmus lect. XIV. Eo & Christiani plerique censent, extremo die, aquis exarefactis, supercœlestem mundum conflagraturum. Ita inter alios Cæsarius in Dialog. Quæst. LXXI.

Hactenus solum pugnamus Scripturis. Nunc distincte videamus rationes, quibus elementalem tum cœli, tum siderum naturam, illis etiam comprobemus, quos nec humana, nec divina satis movet auctoritas.

Cœlos aeriæ esse naturæ, ac liquidos, multa evincunt. Uti quod cometæ supra orbem Lunæ sese elevent. Quod Luna sit inæqualis, & lacunis, ac vallibus plena. Quod Venus, ac Mercurius, semper volvantur circa Solem. Quod quatuor planetæ semper ambiant Jovem; duo alii stipent Saturnum. Quod in Sole variè oriantur, ac occidant maculæ, ac faculæ. Quod item Mars manifestè, & profundè penetret Solis orbem, sic ut eo quandoque sit inferior: quod non modò à Tychone Braheo, & aliis, observatum, assertumque: sed hodieque certatim variis in terris propugnatur: ut jure ait Christophorus Scheiner Suevus, Societatis Jesu Theologus, Rosæ Ursinæ lib. IV. part. II. cap. XXIX *.

* p. 763. Prodiit Bracciani, an. 1630.

Præterea si Luna, cujus globus circa centrum suum menstruo circumagitur spatio, non est Mathematicè rotunda, planeque levis & polita; sed, uti tubo Optico, sive telescopio Batavo cognoscitur, aspera & inæqua-

æqualis; non posset ea duris in cœlis commoveri, nisi vacuo concesso, vel penetratione corporum. Quæ cum sint absurda; consequitur, cœlum esse liquidum, in quo illa motu agatur epicyclari.

Nec parum hanc sententiam fulcit, quòd nullis sit eccentricis, vel epicyclis, opus, si cœlum dicatur, non solidum, aut densum; sed, ut convenit ex aquis facto, liquidum ac pervium; ita ut in eo sidera cum orbibus, tanquam nodi in rota, sed per sese circumferantur, deque loco in locum transvolent. Atque hoc melius intelligetur, si retulero, quam levibus inducti argumentis ab antiquissimis recesserint jam olim; ac primum quidem orbes solidos, postea etiam eccentricos, induxerint.

Aristoteles, cum cœlum statuisset initii ac finis expers, ac naturæ ab elementis planè diversæ; etiam de qualitatibus multa determinavit: ante omnia illud, cœlum esse corpus simplex: simplicis corporis motum esse simplicem: in cœlis tamen varios observari motus: consequi igitur, varios esse orbes, quorum unicuique motus sit proprius: cumque diversus ille motus non sit imaginarius, sed verus; etiam orbium octonarium non ab animis fingi humanis, sed reapse sic se habere: cumque sidera moveri in cœlis conspiciamus; absurdum autem sit, corporum cœlestium unum ab altero penetrari ac scindi: clarè evinci, orbes eos esse, non fluidos, sed solidos, & densos; sideraque esse partes orbium densiores, quæ cum orbibus in gyrum vertantur; non autem per se moveantur, ut aves in aere, pisces vel navigia in aquis. Atque in his quidem plurimi Aristotelis sententiam sunt secuti: qui tamen in eo inter se discrepabant, utrum orbes, ut loquuntur, concentrici essent, an eccentrici: hoc est, idemne ac mundus, an diversum haberent centrum. Priorem sententiam secuti sunt Eudoxus, ac Calippus: sed non potuere rationem multorum reddere *φαινομένων* *: ut cur planetæ quandoque non directo ferrentur motu in Orientem, sed retrogradi fierent, vel stationarii. Alii igitur, ut hunc supplerent defectum, induxere eccentricos. Atque hoc inter primos fecit Hipparchus: qui & librum edidit pro sententia sua adversus Eudoxum, & Calippum. Hipparchum secutus quoque Ptolemæus Pelusiensis: uti illum postea alii, atque alii. Secundum hos, quòd planetæ nunc eleventur, nunc deprimantur, id eo fit motu, quem planeta habet in epicyclo, epicyclus in eccentrico, eccentricus circa centrum proprium, quod à centro mundi diversum. Atque hunc quidem in modum Mathematicorum sententiam explicat Bonaventura in II. Sententiarum Dist. XIV. Part. II. Artic. I. Ac deinde Aristotelis, ac Physicorum, ut vocat, opinionẽ triplici positione his verbis comprehendit: I. *quod planetæ non moventur, nisi motu suorũ orbiũ, sicut clavus fixus in rota movetur motu rotæ, non proprio: & hoc ponunt, propter illius*

* *in cœlis apparentium.*

Unu *corporis*

corporis incorruptibilitatem, propter quam non potest scindi, nec transitum praebere alii corpori. II. *Ponunt etiam, centrum esse idem orbium superiorum, & inferiorum; scilicet centrum mundi, propter rotunditatem perfectam orbiũ ipsorum, qui circulariter moventur, ita ut unus non subintret alterum.* III. *Ponunt etiam cum hoc majorem, & minorem velocitatem in orbibus; & ex hoc habere, modo retrogradationes, modo progressiones; quia, cum unum corpus multum praecedit alterum sua velocitate, alterum videtur retrocedere.* Et sanè ab eccentricis valde etiam abhorruit vir undecunque doctissimus, Hieronymus Fracastorius, in opere, quod *Homocentrica* inscripsit. Eo ostendit, ut epicycli, vel eccentrici, minimè statuantur; posse tamen defendi uniformem cœli motum, si sphaeræ ponantur variè densæ, vel raræ, & intercurrentibus orbibus, quę nunc velocius, nunc impeditæ tardius volvantur. Quanto autem putarit opinionem eam cœlesti corpori convenientiorem; hæc ejus in præfatione verba indicio sint: *Eccentrici iniquè, & quodammodo impiè de divinis illis corporibus sentiebant.* Et mox: *Adversus hosce, quantum ad Eccentricos pertinet, omnis semper philosophia, imò ipsa Natura magis, ac orbes ipsi, semper reclamavere. Nemo enim, qui philosophus esset, hactenus inventus est, qui inter divina illa, & perfectissima corpora, monstrosas sphaeras statui audire posset.* Hasce monstrosas, ut Fracastorium vocare videmus, sphæras, nulla ratione melius effugere licet, quam si cum antiquissimis statuamus orbes, non duros, & eccentricos; sed liquidos, naturæque propemodum aereæ, per quos siderum ignes discurrant. Verum, inquiunt, si vel cœlum sit aqueum, aut aereum, vel sidera ignea: utraque sint elementalis naturæ; ac proinde obnoxia generationi, & corruptioni: cui rei tot seculorum experientia contradicit: cum nulla hactenus in siderum vel magnitudine, vel numero, vel claritate, facta sit differentia. Quæ cum dicunt, parum cogitãt, se judicium ferre de corpore tam remoto à sensibus nostris: ubi innumeræ esse mutationes possunt, ad quas oculorum nostrorum acies non pertingat. Nam prope simile est, ac si è cœlis contemplarẽmur terram: cujus eadẽ semper magnitudo ac forma nobis videretur, utcunque corruptioni obnoxia sint singula. Adhæc eorum sententiam liquidò refellunt stellæ novæ, quæ variis in cœlo temporibus apparuerunt. Uti illa Plinio * memorata, observata autem Hipparcho: qui temporibus claruit Ptolemaei Euergetæ II. & Antiochorum Sidetis ac Cyziceni. Alia item notata est tempore Hadriani Cæsaris. Alia sub Othone primo, idque in Cassiopea. Alia circa eandem anno cIↃ CCLXIV. Et quid dicemus de illa anni cIↃ IↃ LXXII. itidem conspecta in eadem sede Cassiopeæ? quam in firmamento verè fuisse, gemino præcipuè argumento Clavius colligebat: uno, quia ex diversissimis Europæ locis in eodem Cassiopeæ loco ab omnibus conspiceretur: altero

* *lib. 2. cap. 26*

tero autem, quòd quamdiu duravit (id toto fere biennio fuit) constanter motum non planetæ unius, sed stellarum fixarum, fuerit secuta. Novam autem stellam fuisse, anteaque invisam, consere omnes Mathematici, si exceperis Annibalem Raimundum Veronensem: qui, loco Hygini malè intellecto deceptus, putavit* esse veterem undecimam Cassiopeæ in erectione sedis positam. Ac primò id persuasit quoque Bartholomæo Reisachero, Mathematico Viennensi: sed is postea mutavit, cum observasset, undecimã illam seorsum apparere. Quo circa statuendum, si cœli constent materia, potius igneâ, quam aqueâ, ut multorum fert opinio, novam, quam dixi, stellam fuisse ex materia cœlesti: sed non solidè adeò, & ad perpetuitatem elaborata, uti aliæ solent, quæ quia compactiores, eò etiam sunt perfectiores, nec æquè dissolubiles Hodieque etiam hiatus ibi conspicitur, ubi stella illa prius comparuit Non disputo, utrum proprio luxerit lumine, an lumine illustrata solari. Illud sufficit, quòd materies ejus non fuerit è terris eo evecta. Nam quomodo ea elevetur supra Solem ipsum? quo pacto item ex terræ globo tam crassa exhalet materies, eaque trecenties major terræ & aquæ globo? Ea enim magnitudo stellæ illius initio fuit. Itaque cum fusè de hoc sidere egisset Clavius, subjicit tandem: *Videant Peripatetici, quomodo Aristotelis opinionem defendere possint. Dicendum enim fortassis erit, Cœlum non esse quintam quandam essentiam: sed mutabile corpus, licet minus corruptibile sit, quam corpora hæc inferiora.* Quibus verbis etsi quasi dubius loquatur, nõ obscurè tamen, quid suspicatus sit, docet. Quid dicam de siderum aliis, postea itidem, mathematicorum judicio, in æthere prognatis? uti illo anni CIↃ IↃ LXXVII. quod septem hebdomadis comparuit: alio anni CIↃ IↃ C. in pectore cygni: alio anni CIↃ IↃ CIV. in XVIII. gradu Sagittarii. Et sanè seu stellam seu cometen anni CIↃ IↃ CXVIII. *probati Astrologi omnes in cœlo collocarunt:* ut ait Christophorus Scheiner in Rosa Ursina †. Ubi & illa legas: *Cometas aliquos certè supralunares esse apud Astronomos indubitatum, & nunc communis receptissimaque illorum est doctrina: neq; solidè contrairi posse, facilè crediderim.*

* *lib. edit. an.* 1571.

† *lib. 4. part. 2. cap. 39. pag.* 795.

Aliud præterea objectant. Si, inquiunt, Sol igneus foret, tot seculorum spatio fuisset absumptus; vel saltem ita imminutus, ut longè minor videretur, ac olim. Atqui si homines arte possint ignes facere perpetuos, ex igne pabulum, ex pabulo ignem continuantes: an non idem longè magis Deus in cœlis possit? Et si imbricus quatannis, vel ad palmi magnitudinem, atque amplius, decedat de montium jugis; nec tamen vel montes videantur minores, vel valles altiores, vel Oceanus, in quem flumina deferunt limum, minoris appareat profunditatis, aut magis mare exundet ultra litora: mirumne sit, si in Sole, qui tanto à nobis est dissitus intervallo, non possit ulla animadverti imminutio?

Nihilo validius illud, si cœlum foret elementale, fore grave aut leve: at hoc falsum esse, quia gravia & levia rectum habeant motum; cœlum, circularem. Quippe frustra sunt, quando hoc sibi sumunt Peripatetici, cœleste corpus non esse idoneum sursum ferri. Fortasse enim, ut Ficinus in Timæū ait, cœli pars detracta sursum ferretur. Sanè & Plato judicavit, remanere in cœlo aptitudinem motus recti: eademque mens Plotoni. Imò Homerus, & antiquissimi quique, videntur sensisse cœlum esse grave, cum fulciri id ajunt humeris Atlantis. Quamquam istud quidem non inscitè eludit Aristoteles in libro de Communi animalium motu *: ubi per Atlanta signari putat axim, circa quem cœlum volvi fingitur.

* cap. 2.

Atque hæc sufficiant de elementali, eoque corruptibili materie; aquea quidem cœli, ignea verò siderum: quæ quantopere divinitati cœlestium adversentur corporum, facilè viderunt Athenienses: apud quos, ut Sotion in Successionibus, & ex eo Laërtius tradidit, Anaxagoras impietatis à Cleone fuit accusatus; & licet à Pericle discipulo defenderetur, quinque nihilominus talentis multatus, exilioque damnatus fuit; idque quia dixisset, Solem esse *μύδρον διάπυρον, massam candentem*, sive *ignitam.*

CAPUT XL.

Ut porro intelligatur, in quo divinitatem cœli posuerint Peripatetici, eorum opinio adfertur de forma cœli, puta anima ejus: deque ea dissensus, sitne forma informans, an assistens. Ostensum, Aristoteli animam esse formam, quæ cœlis det essentiam, ac motum; unde & cœlum dicatur vivere, & πράττειν, & partes habere dexteras, ac sinistras; superas, & inferas: & quibus cœli partibus has appellationes locales attribuant. Etiam cœlum eo animatum probari, quia pro partium raritate, & densitate, diversimodè in hæc inferiora operetur: item quia, nisi animam haberet, vilia animalcula eo essent præstantiora. Nec cum his pugnare, quod moveri dicatur ab intelligentiis, formis à materie separatis, & magnitudinis expertibus. Nam, si Aphrodisiensem audimus, duplices esse motores; animas, & intelligentias: & in quo motus amborum posuerit discrimen. Quas facultates anima cœli communes habeat cum anima humana, & quibus distinguatur. Refelluntur, qui sensus, & imaginationem tribuerunt. Quo pacto animæ cœlesti, & intelligentiæ, detur intellectus, si sensu careant. Excellentiori modo Deum dici supremi orbis motorem, quam orbium inferiorum. Simplicii, item Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ. Quem locum Aristoteles assignet Deo. Minorem animæ cœlestis perfectionem dari, quam intelligentiæ.

Abunde iis occurrimus, qui cum cœlum judicarēt materiæ esse perennis, ac incorruptibilis; eo fuere compulsi, ut divinæ illud esse naturæ arbitra-

arbitrarentur. Deinceps expendam alterum eorum argumentum, quod petitur à præstantia formæ cœlum informantis. Hæc bifariam considera-tur; tum in se, tum ut suâ vi agit in mundum sublunarem. Si in sese spectes, forma cœli est anima ejus. Nam cœlum Aristoteli esse animatum, idque formaliter; etiam patet ex Aphrodisiensi, interpretum ejus, qui exstant, antiquissimo, & quo nemo magis Aristotelis opinionibus institerit. Hunc cœlo tribuere animam, à qua moveatur, à Simplicio quoque traditum est VIII Physf. comment. XXXI, & in II de Cœlo comment. III. Nec cœlum modò animatum, sed etiam intelligens, divinæque esse naturæ tradiderunt. Non tamen uno se modo explicant interpretes. Siquidem multi eorum arbitrantur, duarum cœli partium unam esse eam, quæ sit materia actu; alteram autem esse intelligentiam cœlo unitam; atque ab hac cœlum dici animatum, quia intelligentia sit forma cœli informans. Quo pacto cœlum propriè Deus erit. Nam intelligentiæ omnes Peripateticis sunt Dii; ut postea dicetur. Aliorum autem opinio est, cœli partem esse unam orbem cœlestem, materiâ, & formâ constantem: alteram esse intelligentiam, non ut formam, per quam cœlum id sit, quod est; sed ut principium motus externum. Hoc dicunt, principium non informans, sed adsistens: ut illa intelligentiæ sive Dei moventis, & cœli ab eo moti compositio pene sit, qualis nautæ, & navis; rotarii, & rotæ; equorum aurigæque, & currus. Ex Averrois sectatoribus alii hoc, alii alterum, ex doctore suo collegerunt: cujus caussa est, quòd philosophus ille, licet acutissimus, ac maximus, non semper eodem loquatur modo. Quod etiam de Stagirita nostro dixerim. Nam illustria sunt loca, ubi cœlum censeat animatum, atque ab anima moveri: alia item, ubi dicat, substantias à materia, & magnitudine, separas, esse caussam ac principium motus cœlestis. Ac cœlo quidem animam motricem clarè tribuit in secundo de Cœlo cap. II, contextu sive particula XIII: Ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος, καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· *cœlum est animatum, atque principium habet motus.* Quid apertius, quàm id velle, cœlum actu vivere, movereque se ipsum? Quæ dici non possint, si intelligentia solùm esset cœlo conjuncta ei assistendo. Idem ejusdem libri cap. XII, contextu LXI, sic de corporibus scribit cœlestibus: Ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus ac unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus: oportet autem existimare, ipsa esse viventia, atque etiam agentia.* Hæc certè non possunt intelligi de intelligentia assistente; ut exponunt cum aliis Pererius, & Conimbricenses: sed de habentibus internum vitæ & actionis principium. Omnia verò, quibus hanc cœli animationem Aristoteles tuebatur, eò

redeunt imprimis, quòd in rebus ſenſu remotis judicium ferri debeat è ſenſui propinquis: in his autem illud perpetuum ſit, ut quæ in loco naturali de loco in locum moveantur à ſeipſis, ea moveantur ab anima, ut principio conſtitutivo, ac forma, quæ det eſſe. Hinc eſt, quòd philoſophus in VIII Acroamaticor. cap. IV, contextu XXIX, locutus de iis, quæ ὑφ' αὑτῶν κινοῦνται, *moventur à ſe ipſis*; mox ſubdat, ζωτικὸν γὰρ τοῦτο, καὶ τῶν ἐμψύχων ἴδιον, hoc eſt, *vitam habentium, & animatorum proprium.* Itaque πρᾶξιν, quæ ſanè animatorum, tribuit cœlo. Ut lib. II de Cœlo cap. XII, cont. LXI. Verba paullo ante adduximus. Ac ibidem context. LXIII ſubjungit: Διὸ δεῖ νομίζειν, καὶ τὴν τῶν ἄστρων πρᾶξιν εἶναι τοιαύτην, ὁιαπερ ἡ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν: *cenſendum verò eſt, aſtrorum eſſe praxin, qualis animalium eſt. & plantarum.* Quare ſic ſtatuendum; Ariſtoteli animationem cœli eſſe formalem, quia anima cœlo jungitur; non ut motor mobili, nauta navi; ſed ut principium cœleſtis motus internum, cœli κατ' οὐσίαν * conſtitutivum: eoque motus cœli ab ejus anima ſit, uti motus corporis noſtri eſt ab anima noſtra; hoc tamen diſcrimine, quod noſtra trahat corpus; eoque corpus ab ea agatur præter naturam; unde & laſſatio; quæ nulla in cœlo; ut cui nulla inſit ad quietem inclinatio; unde conſequitur, nec intercedere alterationem in movendo. Quare & cœlum vivat actu; nec aliter potentiâ vivere dicatur, quàm Ariſtoteli † anima definitur actus corporis organici potentiâ viventis. Nempe ut noſtra corpora, ſic cœleſte corpus dicitur vivere potentiâ in ordine ad animam; quia non vivit, prout eſt corpus, ſed quatenus eſt animatum. Cœlum autem Ariſtoteli eſſe corpus organicum; indicat etiam, quòd in II de Cœlo contextu XIII, ei ſtatuit ineſſe dextrum, & ſiniſtrum; non tralaticiè, ſed propriè ac ratione ſui: ut liquet etiam ex libro de inceſſu animalium cap. IV. Vis argumenti in eo conſiſtit: Si cœlum habet internum motus principium, & locum determinatum, unde motus incipiat; obtinet etiam dextrum, & ſiniſtrum. Nam dextrum eſt, unde inchoat motus: quod ſi habet, etiam habet ſiniſtrum; quia conſequitur, id partem eſſe ſiniſtram, quod opponitur parti, unde eſt motus. Atque hinc etiam colligit, cœlum habere partem ſuperiorem, & inferiorem: illam eſſe polum auſtralem, hanc ſeptentrionalem: quia alioqui cœlum verteretur à ſiniſtris: quod naturæ adverſatur, ſi ex animali terreſtri judicium eſt ferendum de cœleſti, cujus terreſtre creditur menſura: unde & Simplicius jubet, ſic unumquemque imaginari cœlum, quaſi homo ſit ſupra axim conſtitutus. Quomodo cum loquuntur Peripatetici, conſiderant cœlum ratione motus diurni; quem ſtatuunt ab octavo orbe eſſe, cujus intelligentia eſt prima Mens. Nam ſi planetarum motus attendamus, planè aliter ſit; quia ab occaſu feruntur ad ortum; eoque ſit polus auſtralis ſic inferior.

* *ſecundum eſſentiam.*

† *lib. 2 de Anima cap. 1*

Etiam

Etiam cœlum esse corpus organicum, ex eo concludunt, quia partium ejus aliæ raræ, densæ aliæ: cumque sidera habeantur pro partibus ejus densioribus, uti in animantibus membra variant facultatibus, aliaque vis est cerebri, alia cordis, pulmonum, aut jecoris; alia item linguæ, alia manuum, vel pedum: similiter aliam esse virtutem Lunæ, ac Solis, Veneris, vel Martis: estque par ratio in fixis; cum diversimodè operentur in terras, varieque dirigant genus humanum.

Præterea eo se tuentur Peripatetici, quòd corpori primo, & nobilissimo forma conveniat nobilissima: Cœlum autem primum esse corpus constet: cui nec divinitatem tribuere Aristoteles dubitavit lib. II φυσικ. ἀκροάσ. cap. IV, text. sive partic XLV, & I de Cœlo cap. II, text. XIII, & cap. IX, text C, & lib. II, cap. II, text. XVI, & lib. I de Partibus animal. cap. I, & VI, item VI Nicomach. cap. VII. At præterea, ajunt, convenire animam esse præstantiorem formâ inanimâ. Colligunt igitur, cœlum esse animatum. Alioqui, inquiunt, cœlum esset ignobilius pulice, & aliis vilissimis insectis: quippe quæ saltem animam habeant.

Nec contenti, cœlum statuere animatum, iidem, quia multiplex sit cœlorum motus, pro eorum numero tradunt esse animas cœlestes: inferiores animas esse Aristoteli Deos minores: supremam animam, esse summum Deum: unde & supremam sphæram dixere Mentem primam, considerando sphæram hanc, non ut est materia, vel corporeum quid, sed ut est aggregatum ex corpore, & anima principe.

Sed nihil æquè huic opinioni repugnare videtur, quàm quòd Aristoteles ipse in VIII φυσικῆς ἀκροάσεως, inque XII Metaphys. & alibi, intelligentias orbium motrices statuat esse substantias à materia & magnitudine abstractas. Quomodo enim secretum à materia dicatur, quod materiam informet?

Ad nodum hunc exsolvendum, variè à variis sudatum. Multi ajunt, cœlum etiam Aristoteli esse inanimum: sed per metaphoram ab eo animatum dici, considerando aggregatum ex cœlestibus orbibus, & intelligentiis, superadditis ad movendos orbes. Verùm, in Aristotele sine præjudicio versatis, satis est apertum, propriè ab eo animatum dici. Nam vivere ait cœlum. Quis autem rotam dicat vivere, quia à rotario versetur? Nec aliter, ac diximus, Aristotelem cepit princeps interpretum ejus Alexander. Verisimilius igitur illi, qui animam cœli bifariam ajunt considerari; ratione essentiæ, sive quatenus informat cœlum; & ratione operationis, sive quatenus movet cœlum. Priori modo si spectes, animam Aristoteli esse formam corporis; uti anima nostra dicitur ei ‡ ἐντελέχεια * corporis organici. Sin posteriori attendas modo, rectè vocari substantiam à materia abstra-

‡ lib. II de Anima cap. I.
* actum primum.

abstractam, quia orbes movet citra interventum corporalis alterationis: quomodo & in III de Anima text. VI, rationalis anima dicitur incorporea, (sive, ut apud Aristotelem est, ὐ μεμιγμένη σώματι, non immixta corpori) quia intellectus possibilis non utatur corporis instrumento.

Interea sic quoque videtur obscurum, quomodo à materia & magnitudine separatum dicatur, quod, si essentiam spectes, nunquam non in alio sit, nunquam non erit. Nulla igitur expeditior ea conciliandi ratio est, quàm si sequamur antè dictum Alexandrum: qui animas cœlestes ab intelligentiis distinxit; atque illas docet esse formas cœli informantes, has verò adsistentes; ut refert quoque Simplicius in VIII Phys. comment. LI, & in II de Cœlo comment. III, & IV. Hanc qui sententiam sequuntur, duplices statuunt esse cœlorum motores; nempe animas, & intelligentias: sed proximè orbes moveri ab animis, animas ab intelligentiis; interim moveri motus genere admodum diverso. Ab animis enim commoveri cœlum, ut ab animâ nostra corpus humanum. Ab intelligentiis cieri animas, ut intellectus noster ab suo movetur objecto. Quippe ab animis cœlestibus & cognosci, & amari atque appeti intelligentiarum præstantiam. Hanc excellentiam partim esse in æternitate intelligentiæ: partim in perfecta bonitate. Intelligentiæ æternitatem, ut hi ajunt, imitantur per motum circularem: quia, ut mentes illæ, à materia separatæ, intelligendo in se ipsas revolvuntur; ita animæ cœlestes, ad internæ hujus revolutionis exemplum, orbes suos externâ revolutione versant. Quæ æternitas videtur dici posse: quia, utcunque revolutiones semper aliæ sint, atque aliæ; universæ tamen quodammodo unus sint motus; quippe continuus, non interruptus. At bonitatis perfectionem, secundum hos, imitantur animæ, dum cognoscunt, intelligentias esse caussas ordinis in universo; atque eas appetunt, ut bonas, eisque assimilari cupiunt per eundem modum exerendo suam bonitatem in orbem universum. Qui fusiùs ista cognoscere volet, Cæsarem adeat Cremonium libris de natura cœli, ac præcipuè de motoribus cœli abstractis.

Atque idem, quas animæ cœlesti facultates tribuat Aristoteles, paucis est complexus, libro de Natura Cœli sect. V, cap. VIII: *Nos constituimus, animam essentialiter cœlum informantem esse animam, quæ sit prædita potentiâ intellectivâ, quia debet cognoscere intelligentiam; sit prædita potentiâ motivâ, quia debet movere orbem, & appetitivâ, quia debet appetere intelligentiam; nec potest esse motus sine appetitu.* Sed quæri solet, an anima cœlestis, uti secundùm Aristotelem habet facultatem intellectivam, appetitivam, & motivã; ita etiam, secundùm eundem, habeat sensitivam. Existimavit hoc Plutarchus Lydus, ut Simplicius refert, necnon Philoponus in Arist. III de Anima comment. LXI. Sed longè aliud voluit Aristoteles: quippe loco Aristotelis

telis memorato; ubi ait, fieri non posse, ut corpus habeat animam intelligentem, sensum haut item; sermo de iis est, quæ corruptioni sunt obnoxia; non de cœlestibus, & generationis expertibus. Quod ita esse, liquet ex secundo de Anima context. xv. & XXXII. ubi de solis ait mortalibus capiendum, quod dicitur, facultates præstantiores præsupponere eas, quæ minus sint præstantes. Atque ita locum antea adductum etiam Philoponus cepit: uti & Simplicius; qui tamen in hoc ipso ab Aristotele recessit. nempe, ut alias sæpe, ita ea parte etiam, sequi maluit Platonem, qui sensus tribuit cœlo. Sed profectò, cui bono sensus cœlis Aristoteles assignaret? Animantibus hi dantur ad sui conservationem. Nam necesse habent foris quærere alimentum: tum item injuriæ ac pericula sæpius foris propulsanda. At cœlum non pascitur: nec aliunde ei periculum est. At, inquiunt Platonici, sensibus cœlo opus fuit, ad cognoscendos motus particulares; cum intellectus quidem feratur ad universale, sensus verò ad particulare. Ac si cœlum non habeat sensum, nec ei tribui possit intellectus, quia intellectio fiat per speciem. Avicennas, ut huic satisfaciat difficultati, imaginativam cœlo adsignat, qua particulares revolutiones cognoscat. Imaginatio fortè ei est non speciei per sensus receptio, sed intellectus ad particularia applicatio. Alioqui neque sic Avicennas satis occurrat difficultati de specierum necessitate: neque adhæreat Aristoteli, qui tum exteriorem, tum interiorem in cœlo sensum refugit. Alii igitur Platoni sic obviam eunt, duos Aristoteli esse modos intelligendi; unum per receptionem speciei, alterum per essentiam. Priorem locum habere in hominibus; quibus ad intelligendum est opus sensuum interventu, ac speciei productione; eò quod sensibile sit res materialis recipienda immaterialiter. Posteriorem habere locum in anima cœlesti, cujus objectum sit res purè intellectualis; ut recipiatur prout est, nec speciei ullius productione sit opus. Nostrum intellectum versari in abstractis, fundamentum in re sensibili habentibus: eoque phantasiæ esse adstrictum, & omnia per discursum addiscere. At objectum animæ cœlestis simpliciter esse abstractum, inque abstractione rationem intelligentiæ consistere; eoque animam cœlestem phantasmata non indigere, nec discursu ullo. Hæc mens etiam fuit Alexandri lib. I. Quæstionum natur. cap. XXV. pluribusque eam exponit Cremonius libri ante memorati cap. IX. Ubi inter cætera sic scribit*: *Cœlum intelligit recipiendo rem, quam debet intelligere: non illius speciem, quia ipsa est per se intelligibilis; & non requiritur species, nisi ubi res per sensus est intelligenda, & est materialis.*

* pag. 130.

Hæc ostendunt, Peripateticos genuinos cœlo tribuere animam longè præstantiorem humana: nostra enim indiga est specierum, & discursus;

cœlestis non item. Ac ratione hujus mentis, cœlum Peripateticis est Deus. Unde lib. II. de Cœlo cap. III. sive context. XVII. Ἑκαςόν ἐςιν ὧν ἔργον ἐςὶν, ἕνεκα τοῦ ἔργου. θεοῦ δὲ ἐνέργεια, ἀθανασία. τοῦτο δ' ἐςὶ ζωὴ ἀΐδιος· ὥςε ἀνάγκη τῷ θείῳ κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν. ἐπεὶ δὲ ὁ οὐρανὸς τοιοῦτος· σῶμα γάρ τι θεῖον· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί. *Unumquodque eorum, quorum est opus, id est operis caussa: Dei verò operatio immortalitas est. Hoc autem est perpetua vita. Quare Deo perpetuum inesse motum, necesse est. Cum verò cœlum sit tale (est enim corpus quoddam divinum) eo corpus habet rotundum, quod natura semper in orbem movetur.* Ajunt cum Thoma Conimbricenses, cœlum hic vocari Deum, more Platonico. Sed profectò Alexander, & alii, sensere Aristotelem loqui ex mente sua: longeque id verisimilius est. Nam Aristoteli Deus est vivens continuum, & sempiternum: inque Deo vivere est intelligere. Nos non semper intelligimus, sed aliquot annis; & iis, quibus vivimus, intellectio nostra non continua est, sed intercisa: motores autem cœlestes, secundum Aristotelem, & sectatores, sunt principii ac finis nescii; eoque semper intelligentes; quod divinæ est naturæ proprium. Non tamen parem omnibus divinitatem tribuebant. Siquidem intelligentiam, quæ orbem moveret Lunarem, minus intelligentem credebant intelligentia, à qua Solis orbis moveretur: ac universos orbium, qui planetarum dicuntur, motores judicabant minus habere perfectionis, quam qui supremum orbem commoveret. Nam qui primus motor vocatur, est Aristoteli summa ratio ordinis in universo: cæteri autem motores, secundum eundem, sunt ordine dispositi cum habitudine inferiorum ad supremum: & activè quidem se habent ratione orbium ac mundi: sed passivè ratione primi motoris, in quo constitutum est bonum universi. Satis autem liquet, me primi motoris nomine nunc uti strictè pro motore primi orbis. Cæteroquin non me fugit, Aristotelem fere per primum motorem omnes signare Cœli motores: quomodo pariter & Deum supremum, & septem intelligentias, ut minores ac ministros Deos, comprehendit: Nempe primus motor Aristoteli adæquatè sunt octo intelligentiæ: principaliter autem prima intelligentia sive suprema. Hoc ita esse, liquet ex Metaph. XII. cont. XLIII. ubi cum retulisset, quod in VIII. Physicorum demonstraret, esse primum motorem immobilem, & indivisibilem: quærere nihilominus non dubitat, quot essent ejusmodi motores: atque respondet, tot esse eos, quot essent cœli circumvolutiones: eas autem octo ipse statuebat. Aliter tamen sensit Simplicius in VIII. Physicorum, & nonnulli ex Latinis: quibus primus motor Aristoteli non summus Deus videtur, sed intelligentia summi post Deum loci, ac dignitatis. Eò impulit Simplicium, quòd plurimum studeret Platonem & Aristotelem conci-

conciliare. At Platoni ſupremam Bonum ipſum, hoc eſt, Deus, obtinet dignitatem: proximam Mens, Dei progenies, naturæ architecta: tertiam Natura, Mentis opus. Sed Ariſtoteles hoc Dei, & Mentis primæ diſcrimen non agnovit: ſemperque per primum motorem intelligit, vel Deum ſupremum ἁπλῶς, vel eundem cum inferioribus ſeptem Diis, ſive intelligentiis; ut ſatis parebit conſulenti VIII. Phyſ. context. ſive partic. XLVIII. XLIX. & LII. item XII. Metaphyſ. context. XLIII.

Andreas tamen Cæſalpinus cenſet, *motrices cœlorum cauſſas non eſſe per ſe multas; ſed ſolum ob cœleſtes ſphæras videri multas, cum per ſe una tamen ſint ſubſtantia.* Sed hoc parum cum eo convenit, quod Ariſtoteles lib. VIII. φυσικ. ἀκροάσ. cap. X cont. LXXVIII. air, primum movens eſſe ἀμερὲς, καὶ μηδὲν ἔχειν μέγεθος. *partibus vacans, & nulla præditum magnitudine.* Eoque levior nobis in iſto eſt auctoritas Cæſalpini: quòd idem nec dæmones, vel angelos, aliud eſſe cenſeat, quam particulas Dei corporibus tenuiſſimis ſociatas: imò & beſtiarum, & hominum animas itidem Dei particulas exiſtimarit. Dæmones igitur multos fatebatur; ſed ratione materiæ; extra quam nullam eſſe multitudinem putavit. Ideo & unam ſtatuit intelligentiam humanam; ſed multiplicari ſecundum hominum multitudinem. Quæ ſanè impietate non carent. Sic igitur concludimus, Ariſtoteli præter ſupremi orbis præſidem ac motorem, diurni motus cauſſam, eſſe & minores Deos, inferiorum orbium motores.

Dixeris, Peripateticos non agnoviſſe ullam in Deo imperfectionem: at ſi octonæ ſint intelligentiæ, quarum prima ſola omnimodam habeat perfectionem; fore ut aliqua inferioribus tribuenda ſit imperfectio. Sed reſpondent Peripatetici, ſe & illis minoribus Diis tribuere perfectionem; attamen in gradu remiſſo: tantam videlicet, quantæ, pro conditione naturæ ſuæ, ſunt capaces: quomodo, ex communi Theologorum ſententia, primus homo non eſt conditus à Deo imperfectus: utcunque non obtineret eam perfectionem, quam haberent mentes angelicæ.

Sed plurimi, ut de inferioribus ſeptem intelligentiis aſſentiuntur iis, quæ proximè Ariſtotelem ſenſiſſe dicebamus: ita perſuadere ſibi non poſſunt, ab acutiſſimo philoſopho ſupremum numen orbi ſupremo, ſolumque ei movendo, quaſi alligari. Contendunt igitur, ab eo Deum ſtatui ubique: ſed ſedem tribui in ſphæra ſuprema, quia illic præcipui ejus reluceant effectus. Atque hanc opinionem illi quoque tribuit Toletus in VIII. Phyſ. cap. X. Ita opinionem eam aſſignant Ariſtoteli, quam habuiſſe eum vellent: eoque etiam peſſimè dicta in meliorem torquent ſenſum. Et ſanè tolerabilius peccant, qui ſic faciunt: quam qui, ut alii ſolent, etiam quos minimè omnium deceret, optimè à quoque dicta in deteriorem rapiunt

Xxx 2 partem.

partem. Genuinam autem Aristotelis mentem cognoscere est ex Phys. lib. VIII. cap. X. context. LXXXV. ubi sic argumentatur: Primum movens, vel est in centro, vel in peripheria, vel intermedio loco. At non esse in centro, nec in medio, sed in peripheria, ex eo cognoscitur, quia, quæ moventi proxima sunt, celerrimè moventur: supremus autem orbis movetur celerrimè: istic igitur est primum movens. Hoc volunt verba illa: Ἀλλὰ τάχιστα κινεῖται τὰ ἐγγύτατα τοῦ κινοῦντος. τοιαύτη δ' ἡ τοῦ ὅλου κίνησις. ἐκεῖ ἄρα τὸ κινοῦν. *Verum celerrimè moventur, quæ moventi proxima sunt: cujusmodi universi motus est. ibi igitur movens est.* Τὸ ὅλον sive *universum* appellat extimum orbem, quia universa contineat. Indeque colligit, ubi orbis est extremus, ibi esse primum movens, sive Deum. Similiter lib. I. de Cælo cap. IX. context. sive particul. XCVI. Ἕνα μὲν τρόπον οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς· ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός· εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανόν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί φαμεν. *Uno quidem modo cælum dicimus, substantiam ultimæ Universi conversionis, aut id naturale corpus, quod est in ultima Universi conversione: consuevimus enim ultimum ac superū corpus appellare Cælum: in quo & OMNE DIVINUM consistere dicimus.* Videtur tamen obstare, quòd ibidem, context. centesimo, ista subjungit: Οὐδ' ἔστιν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φοράν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα. *Neq; ullius eorū ulla est mutatio, quæ sunt constituta super ultima conversione sed nullis alterationibus, nullis planè passionibus subjecta, optimam in universa æternitate vitam & sufficientissimam habent.* Ubi non modò primam Mentē sive supremū Deum; sed intelligentias quoque, supra octavū orbē collocat. Quod attendens Franciscus Suarez in Metaphysicis, Disputatione XXX. Sectionis septimæ part. XLVIII*, ait, *Est ergo satis lubrica mens Aristotelis in hac parte.* Mihi hæc ab alio jam olim inserta videntur. Saltem non conveniunt cum iis, quæ antea dixerat; neque eo, quod ibidem ait, Ἔξω τοῦ οὐρανοῦ οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος ἐστίν. *extra cælum neq; locus est, neq; tempus.* Valde se in eo torquent interpretes. Conimbricenses quidē scribunt † hoc pacto: *Quænam entia ponat Aristoteles extra mundum, non constat inter ejus interpretes. Quidam putant solum Deum: alii Deum, & intelligentias: quibus hinc suppetit argumentum in Peripatetica doctrina, ad probandum, Deum esse actu in spatio imaginario extra mundū. alii volunt, non dici ab Aristotele, hujusmodi substantias immateriales esse extra mundum, quasi existant in spatio illo imaginario, sed extra conditionem & sortē rerum materialium physicas eas mutationes subeuntium.* Et profectò aut postrema hæc conciliationis ratio est ineunda, aut secum pugnat Aristoteles, aut aliunde verba superiora fuerint ingesta. Quod postremum malo credere. Nam & modus ille conciliandi durissi-

* *Tom. 2. pag. 76. edit. Colon. an. 1600.*

† *ad allatum proximè Aristotelis locum*

duriſſimus eſt,&eodē in loco acutiſſimū philoſophum ſibi manifeſtè adeò contradixiſſe,parū ſit veriſimile. Quare honeſtius de eo,niſi ſecumpugnare velimus, ſentire non poſſumus,quam ſi dicamus, aliquid ab alio Ariſtoteli eſſe infertum: ac mentem philoſophi germanam eſſe,Deum non eſſe diffuſum per totum mundum ſecundum ſubſtantiam: ſed ſedem ſuam habere in præcipua cœli parte,hoc eſt, ſupremo orbe: nempe ut rex totum gubernat regnum per adminiſtros; in ſola autem regia habitat: ut item anima noſtra non eſt in omnibus corporis membris; ſed uno præcipuo, unde cætera participant vitam. Hanc enim de anima mentem eſſe Ariſtotelis, liquet ex lib.1.de motu animalium cap.penult.ac vidit hoc etiam Albertus lib.11.de Anima cap.vII.

Ut melius ſenſiſſe Ariſtotelem credamus, verba non ſinunt: facilè autem, ut deterius ſenſerit: quæ Achillini, Piccolominæi, & aliorum, ſententia fuit. Ex quorum opinione, Ariſtoteli cœli forma informans eſt anima cœleſtis; nec aliud eſt anima hæc,quàm intelligentia. Quomodo cœlum componetur ex orbe ſuo, ut corpore, & anima ſive intelligentia, ut forma perficiente. Atque ita Deus ſit corporeus, quatenus Dei nomine orbis corpus,& motorem ejus, complectimur. Orbis igitur, qui movetur, ignobilior pars divinæ fuerit ſubſtantiæ; ut corpus noſtrum pars eſt vilior hominis. At pars nobilior ſit motor, ut anima in nobis. Ex quibus non obſcurum eſt cognoſcere, quo in genere formarum eſſentialium, hos ſi ſequamur, reponi debeat primus motor. Nam formarum quædam ſic in materia ſunt, ut extra eam eſſe non poſſint; ſed ab ea dependeant, non modò actionum,ſed etiam eſſentiæ ratione. Atque hujuſmodi ſunt formæ naturales; quæ partes omnes materiæ ſuæ informant: ac videntur in his etiam eſſe formæ plantarum, quæ vix animarum nomen merentur. Aliæ autem formæ eſſentiales ſunt quidem in materia: ſed corpus propriè non informant, verum forma ſua præditum perficiunt: interea ipſæ nec operari, nec eſſe extra illud valent: ut ſunt animæ mutorum animantium; quæ eorum formæ dicuntur, non quatenus corpora ſunt naturalia, ſed quatenus ſunt viventia. Aliæ autem, etſi ratione quarundam operationum non pendeant à corpore: ratione tamen eſſentiæ, & operationum aliarum, à corpore dependent. Ac tales ſunt animæ humanæ corporibus ſociatæ: &,ſecundum eos,de quibus proximè diximus, etiam animæ cœleſtes, ſive intelligentiæ: ut quæ ſine corporis ætherei ope intelligant; utcunque nunquam ab eo ſeparetur. Aliæ verò non ſunt in materia, nec eam vel informant, vel perficiunt: ineſt tamen iis habitudo ad corpus: ut ſunt animæ humanæ à corporibus ſeparatæ, quæ corporibus iterum jungi deſiderant. Aliæ denique ne quidem habitudinem hanc obtinent: ut ſub-

stantiæ illæ abstractæ, quas Platonici dæmonas, Christiani angelos nuncupant. Ac tales etiam sunt intelligentiæ, ex mente eorum, qui animas cœlestes, & intelligentias, distinguunt, ac intelligentias dicunt animis cœli perfectiores, quia etsi animæ appetant & imitentur intelligentias, non tamen has tam capiant perfectè, quàm se ipsas norint intelligentiæ.

CAPUT XLI.

Cœli divinitas eo refellitur, quia sit inanimum: atque hoc fine ostensum, sidera non per aliud, sed proprio cieri motu: & propterea æthera non densum esse, non rarum, sed tenuem: nec ratione motus naturalis corpus tam in duo, ut Aristoteles voluit; quàm tria in genera dispesci. Unde corporibus vita proveniat. Si sidera per se moveantur, caussam tantæ eorum velocitatis ex mira cœlorum tenuitate peti oportere: sin ea cum orbibus moveantur, rationem esse, quòd in loco volvantur proprio, eoque nihil iis resistat. Non esse in cœlo dextrum, & sinistrum, vel alias differentias locales. Nec semper animæ præditum præstare inanimo, cum potius ex fine, ac bono universi æstimanda sit rei cujusq; excellentia. Utcunq; cœlum non esset inanimum; frustra tamen, cum caussa motus adferuntur, vel animis cœlestibus superaddi intelligentias, vel intelligentiis animas subdi: imo motoribus incorporeis planè opus nō esse. Ac licet ab intelligentiis cœlum moveretur; non tamen solum ostendi cum Aristotele statui oportere; sed multis partibus plures. Calippi de orbium numero opinio. Perperam vulgo intelligentias cum angelis confundi.

QUæ Aristotelis fuerit opinio de natura divina, satis exposuimus. Ac clarè ex iis liquet, non posse tantum philosophum effugere, quin creaturæ pro creatore divinum tribuisse honorem dicatur. Utcunque enim intelligentias à cœlestibus animis distinxisset; inferiores tamen intelligentiæ fuerint creaturæ: cum nonnisi unicum esse numen possit. Quòd si Deum ex orbe, & intelligentia, compositum putarit; tanto magis huic crimini fuerit obnoxius. Ut hæc fiant planiora, deinceps ostendam, nihil æquè mirandum esse, quàm Peripateticos veteres, homines tam acuta ingenii acie, obtusis adeò, planeque lusoriis magis, quam decretoriis pugnasse armis, ut grande illud evincerent, cœlo animam, imò intelligentiam longè anima excellentiorem, & quid ista dico? etiam divinam tribui majestatem oportere. Ab anima ordiar, qua si cœli corpus destituitur, quanto minus intelligit: ac si intelligendi vi caret, quis mentis adeo sit dementis, ut Deum dixerit?

Familiam in Peripateticorum ducit argumentis, quòd cœlum per se moveatur; ac proinde internum habeat vitæ ac motus principium. De

vita

vita longè aliter adstruebant, quàm qui putarent, sidera nutriri vaporibus. Persuasissimum enim Peripateticis fuit, absumi vapores, priusquam ad cœlos pertingant. Potius igitur vivere cœlum ex motu colligebant. Per cœlum autem intelligebant orbes cœlestes.

Sed sidera videmus moveri, orbes non item; nec contrarium quæ suadeat ratio est ulla, vel saltem non satis gravis: ut longè verisimilius videatur, nullos esse planetarum orbes, sed cœlum esse continuum: nec sidera per aliud moveri, ut orbium partes: sed cœlum per se quiescere, sidera autem cieri per se, & motu proprio. Ac propterea non crassus est æther; uti aqua, vel aër, ubi crassitie opus fuit, illic ad natandum, hic ad volandum. Imò neque rarus est; quale quod est, poros habet; & eo plures, vel majores, quo rarius; ut rarissimum sit, quod maximè porosum. At cœlum habere poros temere dicatur. Sed est æther longè tenuissimus, ut à sideribus facillimè, & citissimè, transmeetur. Tenue enim dicitur, quod facile cedit. Tale esse cœlum necesse est, ob summam & prope incredibilem siderum velocitatem. Neque enim sidere locum mutante, cœlum propterea cogitur, ac condensatur; ut fieret, si raritatis beneficio sidera permearent: sed duntaxat pars una in alterius locum migrat; uti tenuium natura ostendit. Non igitur ex siderum motu, de circumvolutione orbis cœlestis judicandum: eo minus, quia sidera non sunt ejusdem naturæ ac orbis cœlestis, sed planè diversæ; ut antea dictum. Imò ut orbes per se, & cum iis sidera moverentur; non eò anima præditi sint. Nam sic quoque principium proximè movens fuerit natura eorum, sive vis à Deo indita, ut ea rectè dicatur virtus seu facultas propria ac nativa. Itaque ut tellus natura sua movetur deorsum, ignis sursum: sic cœlum natura in orbem volvitur. Ut videatur triplex esse corpus naturale: sublunare inanimum, quod suo loco quiescat: cœleste inanimum, quod suo loco moveatur, sed motu uniformi: ac animatum, quod & ipsum in loco naturali moveatur, sed modis variis. Frustra igitur Aristoteles ex inanimo sublunari colligit de cœlesti. Quod si ab alio cieretur, &, pro Aristotelis mente, de cœlestibus ex sublunaribus rectè procederet argumentum: omnino haberet instrumenta sui motus, instar animalis; cujus corpus instrumentis eget, quia ab alio, nempe ab anima, movetur. Nec enim corpus per se vivit; sed per animam, quæ vigorem, qua vivant & moveantur, in membra corporis transfundit. Sic constat, ab anima in corde humano arteriosum sanguinem imbui virtute vitali: is deinde se insinuat per corpus universum, facitque ut vigore eo omnia vivant membra. Iccirco si obstruantur arteriæ, moriuntur artus illi, ad quos penetrare nequit spiritus ac sanguis vitalis. Hæc si cœlis accommodentur, quid simile reperiemus? Ecquid

quid in iis dicere possumus analogum cordi, arteriis, sanguini, & membris?

Verum esto, ut orbes per se moveantur, sidera per aliud. Sic quoque is motus non ab anima sit, sed natura: quæ grande illud corpus brevissimo verset tempore, quia in loco proprio verset. Nam quæ recto feruntur motu, uti lapis, vel aliud, cum difficultate moventur; quia sunt extra locum naturalem; ad quem ut pertingant, necesse habent aëra scindere, vel aquam. At quæ in orbem moventur, ut de orbibus cœlestibus est persuasum, in loco sunt naturali; eoque celerrimè moveantur, quia nihil eorum motui resistat.

Planè autem frivolum est, quod cœlum esse animatum colligunt, quia in eo sit sursum & deorsum, dextrum & sinistrum: ut eo se evincere posse arbitrantur, quia dextrum sit latus, unde sit motus; & cœli motus sit ab Oriente. Quæ cum dicunt, parum cogitant, in corpore rotundo non esse locales istas differentias. Fons verò & caput erroris est, quòd ex motu recto colligere volunt de rotundo: cum longè maximum inter eos sit discrimen. Nam, quæ recto cientur motu, in sua feruntur loca: at, quæ volvuntur in orbem, ea, ratione totius, non mutant locum, sed quiescunt; ac tantum ratione partium commoventur. Itaque nec verum est, quod ajunt, initium motus esse ab Oriente. Nam ut de contrario planetarum motu nihil nunc dicam: secus quoque est de motu diurno. Ubique enim Sol oritur, ubique occidit.

Quàm minutam etiam, cum cœlum esse animatum concludunt, quia alioqui insectis vilius foret. Quasi semper animatum præstet inanimo. Hoc nec ipsi credunt, quando sic argumentari non verentur. Scyphum enim aureum pulici; domum magnificam prætulerint muscæ. Et quis eos propterea dementiæ arguat? Scimus enim creata omnia esse metienda non tam ex forma, quàm ex fine: utpote caussa independente, unde & meritò caussa dicitur caussarum. Itaque Deus ipse, pro fine, quem in singulis propositum habuit, suam cuique formam esse jussit. Proinde licet cœlo forma sit vitæ expers: præstantior tamen est animatis omnibus, unum si exceperis genus humanum, cujus gratia inprimis cœlum Deus fecit. Cogitandum igitur, quanta utilitas redundet erga homines ex Sole, Luna, stellis: de quorum singulis antea diximus. Cum fine tam utili, tam necessario, quis contulerit finem pulicis, aut pediculi? qui ex putredine succrescunt, magis dixerim in pœnam, quam bonum hominis: eoque fortasse ne fuissent quidem, nisi homo peccasset.

Abunde illis occurrimus, quibus probatum ivere, cœlum esse animatum. Mirum verò, aliquos præterea superaddidisse intelligentias. Si enim cœlum

cœlum est animatum, nihil opus est ponere intelligentias motrices: quando animata omnia habent principium motus internum. Vel si intelligentiæ moveant cœlum, nihil profectò attinet dicere, esse animatum, cum intelligentiæ cieant illud, si non contactu essentiæ, attamen virtutis. Quod verò ajunt, opus præterea esse intelligentiis, ut animæ orbium, intuendo illas, velut exemplum, tanto quoque similiores iis fiant: id quam facilè dicitur, tam facilè negatur. Planeque philosopho est indignum, talia prometre, nec probare aut velle, aut posse.

Et quid opus statuere motores incorporeos, cum ea, quæ natura moventur, non indigeant motore incorporeo; excepto quòd omnia pendeant à Deo? Imò, utcumque dissentiant Peripateticorum complures, Aristoteles non statuit motores incorporeos, ut motus esset; sed ut motus esset æternus. Nam ex motu æterno colligebat esse substantiam, quæ moveret æternum. Atqui motus non est æternus, sed finitus: idque à principio finito; nempe natura: quæ tamen non possit esse aliunde, quàm à principio infinito, quod Deum dicimus.

Quod verò pro octuplici siderum motu, totidem esse orbes, ac pro orbibus totidem animas, & pro his intelligentias totidem, esse collegerunt; id quàm infirmum sit, liquet ex argumentis, quibus alii concludunt, cœlum esse liquidum, & omnes stellas, vel planetas saltem, sua vi moveri. Qua de re abunde antea diximus. Adde quod, si cum Aristotele statuendum, moveri orbes ab intelligentiis; quarum unaquæque unum verset orbem: non octonæ solum intelligentiæ erunt, sed longè plures, propter eccentricos, & epicyclos. Statuuntur enim in universum orbes triginta tres*: ex quibus viginti septem ambiant terram; sex autem epicycli toti exstent extra terram. Imò, si cum Fracastorio † concentricos statuere orbes malis; jam septeni vel noveni supra septuaginta erunt; octo stellati, cæteri ἄναστροι*, atque ex his seni supra ipsum firmamentum. Nam in eo quoque idem recessit, tum ab Aristotele, qui nullum agnovit orbem supra firmamentum; tum Astrologis postea consecutis, qui duos solum superaddiderunt. Medium verò inter hos numerum iniit Calippus, astrologus Aristoteli, Plinio, Censorino, ac multis aliis, laudatus: cui orbes partim ferentes, partim restituentes, numero erant quinquagintaquinque. Accuratè ejus sententiam idem Fracastorius exposuit Homocentricorum cap. xxv. Secundum hos igitur, si ex Aristotelis principiis judicandum, longè major fuerit intelligentiarum numerus, quàm Peripatetici tradiderunt.

* *Clavius in 4. Ioannis à Sacrobosco.*
† *lib. de Homocentricis.*
* *sine stella ulla.*

Sed his refellendis ultra insistere non est animus, quia nec concentricis, nec eccentricis cum orbibus, sed per se sidera moventur; ut vel ea evincunt, quæ concentrici eccentricis, eccentrici concentricis objectant.

Yyy Nam

Nam nervosè satis destruunt opinionem adversam; sed suam parum solidè adstruunt: quod utriusque partis sententiam jure reddit suspectam.

Mirum verò, Aristotelem, qui ex falso de motus æternitate principio colligit æternos esse motores, eosque esse substantias immateriales, nulli alii rei, quam contemplationi, & circumvolutioni cœlorum intentas: hunc non agnovisse dæmones, vel angelos bonos malosve: quos argumentis magis veris & apertis cognoscere etiam gentiles potuere; uti ostensum nobis lib. I. cap. VI. Hoc cùm junioribus displiceret, cœlum dixere ab angelis moveri. Sed longè aliud esse Aristoteli intelligentias, quam Platoni sint dæmones, Christianis autem angeli boni malique: satis eluxit ex iis, quæ proximè quidem de intelligentiis, libro autem primo cap. VI. de dæmonibus, atque angelis, dicebamus.

CAPUT XLII.

Divinitatem cœli malè colligi ex eo, quod dicatur gubernare omnia Lunæ subdita, cum impropriè hic gubernationis *vocabulum sumatur. Nec cœlum propriè agere per motum, cum is hoc solum præstet, quod deferat variisque terris applicet virtutem cœli operativam: puta lucem, tum autem qualitatem occultam: ad multorum interea generationem subterraneos ignes concurrere. Triplex cœli consideratio pro triplici modo, quo in terris res fiant; ratione, fortuna, & necessitate: proque istis tria numina introducta; Minervæ, Fortunæ, & Fati, sive Parcarum. Unde sint* Ἀθηνᾶς, *& Minervæ, nomina. Eandem Ægyptiis dictam esse* Νηΐθ: *ac secundam esse ex Minervis quinque, quæ à Tullio, & aliis, memorantur. Cum autem per* Minervam *dicitur intelligi cœlum: imprimis signari æthera supremum, & cum ea mentem ætheris summi præsidem, & mentis hujus prudentiam: interim cum summo æthere etiam Solem, & Lunam, & aëra, in considerationem venire; quia ab his ingenium ac sagacitas hominum quodammodo dependeat; singulaque horum veteribus ac locupletibus testibus firmata: ex quibus etiam cognoscere fit, cur Minerva Jovis filia, non uxor, dicatur.*

Habemus de forma cœli in se spectata. Quare videamus nunc de eadem, prout agit in omnia Lunæ subdita. Nam hæc, ut philosophi consentiunt, à corporibus cœlestibus reguntur. At nulli, præterquam Numini, convenit terrarum, maris, atque aëris imperium. Quare videri possint gentiles jure optimo tribuisse cœlo divinitatem. Præsertim quando & B. Augustinus in tertio de Trinitate fateatur, *inferiora corpora à cœlestibus gubernari*. Et similia etiam reperias quandoque apud alios è SSis Patribus. Sed enim, ut dici solet, figurativa non est argumentativa. Atqui Christiani *gubernationis* nomine in hoc negotio non utimur propriè pro actione volun-

voluntaria, ut illi qui cœlum sideraque pro Diis habent: sed κατὰ μεταφορὰν *, pro operatione rei inanimæ in elementa, & exinde composita, vim eam exserentis, quam cum essentia à Deo accepit. Non liberè igitur, sed necessitate naturæ, operatur: idque, ex Aristotelis opinione, per duo illa, lucem, & motum. Ac de luce quidem assentiendum; quia satis liquet, eam attenuare, & calefacere hæc inferiora. At motus, quatenus est motus, non agit. Aëra eo ajunt impelli: verum impulsus illius vix aliquid ad nos pertingit. Interea à motu est delatio operativæ virtutis, quam Deus indidit cœlis. Utcunque enim non agat siderum motus, sidera tamen agunt: quæ, ut cap. xxxv. orsi eramus dicere, motu illo adducuntur, & reducuntur, ut vicissitudo sit caloris, & frigoris, & reliquarum qualitatum. Sic videmus Solem minus calefacere manè, quam vesperi; minus vesperi, quam meridie. Ubi quid apertius, quam majorem minoremve calorem provenire à Sole; non à motu, præcisè loquendo: & tamen motum etiam in considerationem venire, quatenus ille Solis, & Cœli virtutem circumducit, variisque applicat terrarum locis? Proinde etiam cum Sol staret tempore Josuæ, lucebat ille: sed lux non progrediebatur. Siquidem à Sole erat illuminatio; sed, si Sol non stetisset, à motu fuisset lucis circumlatio. Utcunque igitur semper staret, non eò minùs luceret; sed vehementius ageret in terras, aquasve subjectas. Nec mundus tanta sui parte, uti nunc, foret habitabilis. Neque temporis hiberni, & æstivi, foret vicissitudo. Quocirca rectius alii, qui ubi sermo de illis, per quæ cœlum operatur in hæc inferiora, cum luce non motum jungunt, sed qualitatem occultam. Nam potius videtur à virtute esse hominibus incognita, quòd in tellure intima, quò radii siderum penetrare non possunt, metalla & lapides generentur; eaque tam dispari natura: uti arguit, quòd magnes attrahit ferrum, sapphirus fuget anthracem. Imò nec opus in terræ viscera penetremus: cum in aliis etiam, quæ cœlo exponuntur, tam dispar, ac miranda sit natura, ut magis ab occultis quibusdam cœlorum viribus proficisci videatur. Quale est, quòd succinum trahit festucam, remora sistit navem: item quod agaricum pituitam, rhabarbarum bilem, epithymum atram expurget bilem: quod etiam leonem terreat conspectus galli gallinacei; torpedinis contactu obstupescat piscatoris manus. Efficientem quidem horum caussam proximam ignes putamus; tum subterraneos, tum cœlestes. Multis enim experimentis compertum, plurimos & maximos esse sub terris ignes, eosque ad generationem rerum non mediocriter conferre. Qua de re erudite Georgius Agricola in caussis subterraneorum, ac Thomas Lydiatus lib. de Origine fontium. Sed enim multa (quod ostensum doctissimo Fromondo in Meteorologicis ‡) clarè arguunt,

* *per translationem.*

‡ *lib. 1. cap. 4. articul. 2.*

guunt, universalem magis caussam esse cœlestes ignes, quam subterraneos. Porrò in cœlestibus illis non omnia luci simpliciter, sed multa occultæ virtuti tribui oportere; satis docent, quæ antea diximus. Neque hic sistendum cum illis, qui propter mirandos cœli effectus ei divinos tribuerunt honores. Adscendendum altius ad caussam omnium remotam, ipsum cœlorum opificem: qui & æthera, & ætheri subjecta, moderatur sapientissime.

Cœcæ nationes, cum ista non satis penetrarent, hoc cœleste regimen trifariam consideraruut. Primum, quatenus ab ætherea natura, unde decerpta esse anima humana à multis credebatur, provenit tum Ratio, tum Voluntas; qua liberè homo secundum rectam rationem possit vivere. Hoc intuitu cœlum ab acutioribus nominabatur *Minerva*. Deinde spectabatur cœlum, quatenus est caussa per accidens rerum, ut aliarum, ita etiam humanarum, quæ cœco ferri casu viderentur. Ac dicebatur tum *Fortuna*. Denique attenderunt Cœli influentiam in res omnes Cœlo subditas, quatenus eas necessitate illa constringit, ut sic, & non aliter fiant. Atque hinc Cœlo dedere nomina *Fatorum*, *Parcarum*, & alia eandem vim habentia. De tribus hisce nunc ordine dicere aggredior. Incipiam à vocibus.

Græcum Ἀθηνᾶς nomen est, (ut loquitur Phurnutus) δυσετυμόλογον, hoc est, ejusmodi, ut difficile ejus sit caussam adferre. Atque hoc satis apparet ex frivolis illis rationibus, quas non Grammatici modò, sed philosophi quoque, & in his Plato in Cratylo, addacunt. Mihi dubium non est, quin ab Oriente, vel Ægyptiis, nomen hoc acceperint. Non absurde deducas ab אֵיתָן, quod est, *fortis perennis.* Malim tamen à Chaldæo, ac Thalmudicis etiam frequentato, תְּנָה, quod idem valet, ac שְׁנָה. Nempe ut Græcis, ita Orienti etiam mos, S, & T literas, commutare. Valet autem utrumque, *meditari, commentari, studere, docere.* Itaque hinc doctores, qui excepere synagogam magnam, *Tanaim* dicti: de quibus alibi tractamus. Inde igitur Ἀθηνάα, seu Ἀθηνᾶ, studiorum ac doctrinæ præses. Articulus Hebræo *Tana* præmittitur, sed spiritu mutato; quod in compluribus fieri, ostendimus non uno loco.

Minervæ etymon, nec Tullius, nec Cornificius, viderunt. Melius ex Verrio Festus; qui *Minervam* ait vocatam à monendo: quomodo Telemacho ea monitrix apud Homerum. Græcis enim vis animi μένος, unde Latinum *mens*. Ab eadē origine *meneo*, quod valet, *in mentem revoco, animo alicujus consilium suggero*. Sed pro *meneo* postea maluere *moneo*; ut *bonus* fecere ex *benus*. A *meneo* etiā vel *meno* sunt *mentio, memini, memor, reminiscor,* atque alia. Ab hoc igitur *meneo*, vel *meno*, foret *Menera*; unde, digammâ inserto, *Menerva*, ut ab *aro, arvum*, ab ὕλη, *sylva*; à σκαιὸς, *scævus*. Sed ut pro *leber*, quod à λίπος, postea dixere *liber*, & ex *Eanus, Ianus*: ita pro *Menerva*,

Miner-

Minerva. Quod si à *meno*, est *memini*, & fortasse *memino*, quando *meminens* dixit Livius Andronicus*, hodieque est apud Ausonium †: non multum ab his abierit Arnobius in tertio, ubi sic scribit: *Minervam dixerunt memoriam nonnulli: unde ipsum nomen Minerva, quasi quædam Meminerva formatum est.*

* in Ereto pægniis, teste Prisciano in undecimo.

† tumulo Minervii Rhetoris.

Cultus Minervæ sine dubio ab Oriente est, vel Ægyptiis: quibus nominatur *Neith.* Testis Plato in Timæo; ubi cum dixisset, præfecturam Saiticam sic vocari à regionis urbe maxima, cui nomen Sais; inde subjungit *: Τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν, Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηῒθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. *Urbis præses Dea, Ægyptiacè quidem Neith, Græcè autem, ut illorum (Ægyptiorum) fert opinio,* ATHENA, *id est Minerva.* Unde omnino Hesychii locus hic corrigendus: Νηῒθη, Ἀθηνᾶ παρ' Αἰγυπτίοις· Nempe Νηῒθ, ἡ Ἀθηνᾶ, rescribendum.

* pag. 21. edit. H. Steph.

Hæc Saitica Minerva est secunda ex quinque illis Tullio memoratis in tertio de Natura Deorum. Nam prima ei est *Apollinis mater:* Arnobio similiter in tertio adversus gentes, *ex Vulcano Apollinis procreatrix.* Imò ut Tzetzes in Lycophronem scribit †, Ἀθηνᾷ τινὶ βασιλίδι, τῇ καὶ Βελονίκῃ λεγομένῃ, θυγατρὶ δὲ Βροντέου ὑπαρχούσῃ, Ἥφαιστος γάμῳ μιγεὶς, γεννᾷ Ἐριχθόνιον, ὃς ἐβασίλευσεν Ἀττικῆς. *Minervæ, reginæ cuidam, dictæ etiam Belonicæ, Brontei filiæ, Vulcanus, cum eam uxorem duxisset, permixtus, genuit Erichthonium, qui in Attica regnavit.*

† pag. 25. edit. Oporini: sive pag. 24. edit. Paulli Steph.

Altera Tullio est ea, de qua diximus: nempe *Nilo orta, quam Ægyptii Saitæ colunt.* Similiter de ea Arnobius: *Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptiis Sais.* Imò & Strabo in XVII. Καὶ ἡ Σεβεννυτικὴ δὲ πόλις, καὶ ἡ Σάϊς μητρόπολις τῆς κάτω χώρας, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Ἀθηνᾶν· *Atque Sebennitica urbs, & Sais, inferioris regionis metropolis, in qua Minervam colunt.*

Tertia est *Jove genita*: sed Arnobio, *Saturni filia, & quæ usum excogitavit armorum.* Quæ ei curæ esse, etiam Hesiodus in Theogonia tradit.

Quarta Ciceroni dicitur *Jove nata, & Coryphe, Oceani filia; quam Arcades* KOPAN *nominant, & quadrigarum inventricem ferunt.* De eadem sic Arnobius: *Iovis quarta progenies, quam Messenii Coryfasiam nominant.* Vide, quæ ad superiorem Tullii locum Xystus Betulejus, vir eruditus, multæque lectionis, annotavit.

Quincta Ciceroni est *Minerva Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantẽ: cui pinnarum talaria affingunt.* Arnobio itidem vocatur *Minerva, quæ Pallantem patrem occidit, incestorũ appetitorẽ.*

Ex his liquet, rectè quidem Isac. Tzetzem in Lycophronem scripsisse: Πολλαὶ ἦσαν καὶ Ἀθηναῖ, καὶ Ἀφροδῖται, καὶ οὐ μία· *Multæ erant Minervæ, & Veneres; non una modo.* Sed non æquè illud apertum, quæ ex his Deæ fuerint animales, quæ naturales. Animalis videri possit ea, quæ Pandorum docuit, ut

Ac hujuſmodi noſtra eſt opinio de Minerva. Quam teſtibus deinceps antiquis firmabimus: ac primum Græcis.

Diodorus Siculus lib. I. ubi de Ægyptiorum religione tractat, ſic ſcribit: Τὸν δ' ἀέρα προσαγορεῦσαι φασὶν Ἀθηνᾶν, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διά τε τὸ ἄφθαρτον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸν ἀκρότατον ἐπέχειν τόπον τοῦ σύμπαντος κόσμου. διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι συνέβη ταύτην γενέσθαι. ὠνομάσθαι δὲ αὐτὴν Τριτογένειαν ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν αὐτῆς τὴν φύσιν κατ' ἐνιαυτὸν, ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος. λέγεσθαι δ' αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ', ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον, ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχειν γλαυκοὺς (τοῦτο μὲν γὰρ εὔηθες ὑπάρχει) ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον*. *Aëri porro Minervæ nomen, quadam vocis interpretatione, attribuiſſe; Joviſq; filiam hanc, & virginem putari, eo quod aër natura corruptioni non obnoxius ſit, & ſummum univerſi mundi locum obtineat. Unde etiam fabula, è Jovis vertice illam enatam. Vocari autem Tritogeniam, quod ter in anno naturam mutet; vere, æſtate, hyeme. Et Glaucôpin dici, non quod glaucos, id eſt, cæſios habeat oculos (inſulſum enim hoc eſſet) ſed quia aer glauco ſit adſpectu.* Similiter Phurnutus: Ἡ δ' Ἀθηνᾶ ἐστιν ἡ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ· καθὸ καὶ προνοίας Ἀθηνᾶς ἱδρύονται ναοί. Γεννῆσθαι δ' αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς λέγεται, τάχα μὲν τῶν ἀρχαίων ὑπολαβόντων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐνταῦθεν, καθάπερ καὶ ἕτεροι τῶν μετὰ ταῦτα ἔγνωσαν. τάχα δ' ἐπεὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ μὲν ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος ἡ κεφαλή ἐστι, τοῦ δὲ κόσμου ὁ αἰθήρ. ὅπου τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἡ τῆς φρονήσεως αἰτία. κορυφὴ δὲ θεῶν κατ' Εὐριπίδην, ὁ περὶ χθόνα ἔχων φαεινὸς αἰθήρ. *Minerva Jovis eſt intellectus; quæ idem eſſe fertur, ac providentia, quæ & in ipſo ſita eſt. Hinc in honorem Minervæ templa Providentiæ poſita eſſe conſtat. Eſſe dicitur è cerebro Jovis prognata; nimirum, quod veteres in ea corporis parte totius animæ regimen eſſe voluerint. Hanc ſententiam tenent & juniores: fortaſſe quia ſuprema corporis humani pars, caput eſt; ſicuti etiam mundi pars ſumma eſt æther, & in capite ſedem habet corporis regimen, & prudentia Deorum autem vertex, ſive pars ſuprema eſt, juxta Euripidem, lucens circa terram æther.* Ac poſt aliqua: Τάχα δ' ἀπὸ τοῦ αἰθέρος, ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ, ταύτην ἔλεγον Αἰθερογένειαν· *Fortaſſe & ab æthere veteres eam dixere Ætheroniam.*

* malè in vulgatis ἄγλαυκον: cum contrarium ſententia requirat: uti & Rhodomanno obſervatum.

Latinos quoque videamus. Arnobius lib. III. *Ariſtoteles, (ut Granius memorat) vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Minervam eſſe Lunam probabilibus argumentis explicat, & literata auctoritate demonſtrat. Eandem hanc alii ætherium verticem, & ſummitatis ipſius eſſe ſummam dixerunt: memoriam nonnulli; unde ipſum nomen Minerva, quaſi quædam Meminerva formatum eſt.* Ac mox ſubdit, quibus ſignificet, ut ea, ſed falsò, habita ſit *Mentis filia*, vel *Victoriæ, Jovis elata de cerebro, inventrix oleæ, magiſteriis artium & diſciplinarum varietatibus erudita.* Macrobius lib. I. Sat. cap XVII. *Minerva Solis eſt virtus, ſicut & Porphyrius teſtatur, quæ humanis mentemente-*

mentibus prudentiam subministrat. Nam ideo hæc Dea Iovis capite prognata memoratur: id est, de summa ætheris parte edita; unde origo Solis est. Idem lib. III. Saturn. cap. IV. *Qui diligentius eruunt veritatem, dixerunt, esse medium æthera Jovem, Iunonem verò imum aëra cum terra, & Minervam summum ætheris cacumen.* B. Augustinus lib. IV. de civit. Dei cap. X. *Ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas, quod de Iovis capite nata sit.*

Atque his locis satis commodè, cur Minerva Jovis filia dicatur, ea affertur ratio, quòd Minerva sit prudentia; hæc autem obtingat ab æthere, qui *Jupiter* vocatur. Quòd si ab æthere derivetur, ætherea sit virtus, ac potissimum supremi ætheris: unde itidem videre est, cur eam non attribuerint Jovi conjugem. Nam summus æther non est Jovi subjectus. Atqui eas naturæ partes alteri uxores dabant, quæ forent ei subjectæ. Ita Juno uxor Jovis, quia aër eo intelligitur, qui inferior æthere. Ac simili de caussâ Salacia data uxor Neptuno; Proserpina, Plutoni. Nam φυσικῶς Salacia est inferius mare; Proserpina, terra infima: ut est apud Augustinum lib. IV. de Civit. Dei cap. X. Porrò de Minerva quæ dicebamus, etiam firmat Martianus Capella in Deæ illius descriptione lib. VI.

> *Virgo armata, decens, rerum sapientia Pallas,*
> *Ætherius fomes, mens & solertia fati,*
> *Ingenium mundi, prudentia sacra Tonantis,*
> *Ardor doctificus, nostraque industria sortis,*
> *Quæ facis arbitrium sapientis prævia cura,*
> *Ac rationis apex, divumque hominumque sacer νοῦς,*
> *Ultra terga means rapidi ac splendentis Olympi,*
> *Celsior una Jove flammantis circulus æthra.*

CAPUT XLIII.

Quomodo Fortuna à Chaldæis, ac philosophis, referatur ad Cœlum: & quo discrimine, tum ad Æthera, tum ad Solem, Lunamque, reducatur: utut longe aliter conciperetur vulgo. Ubi præcipuè sit culta: cur finxerint cœcam: cur in Deos retulerint: cur dissenserit hac parte Aristoteles: & quid ille per Fortunam, & Casum, intellexerit: quid Stoicis Fortuna fuerit: quid item Platonicis, quos ex parte secutus B. Augustinus. Ne in ludo aleæ quidem fieri aliquid planè fortuitò, vel casu. A Peripateticis non agnosci dæmones. Nullam esse caussam per accidens, ubi caussa per se suppetat nulla. Quomodo de rerum generatione à Democrito abierit Epicurus: & ut statuerit triplicem atomorum motum.

A Minerva transeo ad Fortunam. Inter quas duas major est convenientia, quàm prima facie videatur. Nam uti Minervam vidimus esse supre-

supremum æthera, tum item Solem, Lunamque: ita Fortuna quoque creditur esse siderum dispositio, tum præcipuè Lunaris potestas, sive ejus influxus. Siquidem, secundum Chaldæos sive Genethliacos, pro Solis, Lunæ, & quinque erraticarum stellarum cœtu, ac motibus, omnia rerum humanarum, magna, minuta, sideribus quasi aurigantibus ac ducentibus, contingunt. Maximam verò in his vim esse Lunarem, à Physicis traditur; præsertim in rerum ortu, & interitu: ut abunde ostensum, cum de Junone, Lucina, Ilithya, ac ejusdem potestatis numinibus, ageremus. Nec solum Lunam putarunt caussam esse, cur res generentur, & corrumpantur: sed etiam nascentibus vim quandam imprimere, pro cujus diversitate, variet hominum temperamentum: unde & eorum mores sint diversi; & pro moribus etiam varient fortunæ; ac pro hisce omnibus, melius, ut pejus, citius, aut tardius, vita hominis decurrat. Fortuna igitur est Æther, & particulatim Luna. Et tamen, secundum eosdem est ab Æthere, & Luna. Ac in Æthere, quidem, vel Luna, constituunt, ut satis apertis Scholasticorum vocibus utar, virtualiter; quia nempe vis sit cœlestis, quæ cuncta determinet. Sed ab iis est formaliter, prout extra caussas res humanæ reapse reducuntur ad eventum suum.

Sed cum hoc facto consideramus Fortunam, Chaldæos, atque Astrologos sequimur. Vulgò autem Fortuna non credebatur Luna, vel Æther, aut siderum dispositio, & adspectus: sed mens quædam è cœlis ablegata in hunc inconstantiæ orbem, ac cœco in terris impetu cuncta versans. Quam Plinius * ait, *solam in tota ratione mortalium utramque paginam facere*. Quam etiam tantopere coluere Græci; inque Italia Antiates, ac Prænestini, & cui etiam Romani ædem statuerunt trans Tiberim.

* lib. 2. cap. 7.

Cœcam hanc finxere, quia sæpius faveret indignis. Addere poterant, quia plurimum cœcos reddat, quos complectitur. In Deorum eam numerum retulerunt, quia non viderent, cui potius caussa esset adscribenda multorum, quæ aliter, quam putarant, evenirent: præsertim cum stultis multa feliciter, sapientibus infeliciter contingerent. Quò pertinet illud Aristotelis in secundo Magnorum Moralium cap. VIII. Οὗ πλεῖστος νοῦς καὶ λόγος, ἐνταῦθα ἐλαχίστη τύχη· οὗ δὲ πλείστη τύχη, ἐνταῦθα ἐλάχιστος νοῦς. *Ubi plurimum mentis ac rationis, ibi minimum fortunæ: ubi autem plurimum fortunæ, ibi minimum mentis.* Absurdum autem Aristoteli videbatur, Fortunam esse Deam, moderantem actus humanos, sæpeque probis inimicam, ac faventem improbis. Nam, inquiebat, cum Deus sit sapientissimus, potius sapientibus faveret, quam stultis. Sic igitur colligebat, Fortunam hoc pacto foro Mentem amentem, Deam divinitatis expertem. Propterea dicere maluit, Fortunam nihil esse aliud, quam voluntatem humanam, qua-

Zzz tenus

tenus caussa est rei per accidens. Uti Casum idem rebus in naturalibus censet esse Naturam, prout ea est caussa per accidens. Conveniunt igitur fortuna, & casus, quòd locum ambo habeant in raro (adde, vel æquè) contingentibus; quodque sint caussæ per accidens; sed illic in voluntariis, hic in naturalibus. Utriusque exempla adduximus lib. I. cap. I *.

* pag. 7.

Multum verò ab hac sententia abiere Stoici: quibus, quæ fortuita vocantur, caussam habent per se, Mentem sapientissimam, quam Deum dicimus: hanc enim quatenus æthera pervadit, Jovem nuncupari; quatenus maria, Neptunum; prout frumentum producit, Cererem esse; prout bona largitur, quæ exinde Fortunæ nominantur, Fortunæ nomen habere: ac similiter eandem, ut Laertius in Zenone ait, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. *multis aliis nomenclaturis solere appellari.* Unde & Seneca in IV. de Beneficiis cap. VII. *Quacunque voles, nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque cælestium continentia: non errabis: tot appellationes ejus esse possunt, quot munera.*

Platonicis autem Fortuna non tam summus & unus erat Deus, quam genius aliquis, per quem Deus efficeret ea, quæ temere & fortuitò fieri videntur. Hinc Plato in IV. de Legg. † Ὡς θεὸς μὲν πάντα, καὶ μετὰ θεοῦ Τύχη, καὶ Καιρὸς, τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα. *Deum quidem, & cum Deo Fortunam, Opportunitatemque, omnia gubernare.* Idem cum in epistolis Fortunam nominat, δαίμονα subjungit. Proclus quoque in Timæum scribens, caussam fortuitorum refert in mentem corporea hac natura superiorem: Fortunamque non temerariam, aut cœcam, ait; sed divinam, vel dæmoniacam potestatem, caussas divulsas in unum congregantem. Vide sis Ficinum in Plotini Ennead. III. lib. III. cap. II.

† pag. 709. edit. H. Steph.

Nec alienus ab hac opinione B. Augustinus fuit: ut ostendunt illa in V. de Civit. Dei cap. IX. *Sufficit omne, quod fit, non nisi caussa præcedente fieri. Nos enim eas caussas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam Fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel veri Dei, vel quorumlibet spirituum voluntati.* Posteaque spiritus hosce interpretatur angelos tum bonos, tum malos. Quare, ex Patris ejusce sententia, quod nonnulli in ludo aleæ (ac par similium ratio est) semper penè vincant, perdant alii; id vel occultis naturæ caussis tribuendum, vel genio adsistenti, qui jactum dirigat. Quod minimè difficilè est geniis, cum eventus pendeat, tum ab alearum positu, tum jactu earum vehementiore, vel remissiore, & similibus; quæ nobis quidem jacientibus sic variant, ut ludo exercitatus aliquid videat præ alio; nunquam tamen eò industriæ pertingat, ut omnia in artem redigi possint. Spiritus autem, quia intellectu, & experientia, plus valent; plus etiam cernunt: ac præterea levi motu inter jaciendū præstare possunt,

ut jactus sit felix, vel adversus. Nec sanè possum in animum inducere, casum inesse in rebus: sed omnia censeo vel à naturæ necessitate, vel à nostro, aut alieno dependere arbitrio. Nempe quod de morbis nonnullis Cous ille vates ait in primo Præsagiorum; id non minus dixero de alea, ac cæteris: quæcunque propter nostri ignorantiam, fortunæ, aut casui, tribuuntur, in iis θεῖόν τι †, & inesse, & cogitari oportere.

† divinum quid.

Quorundam ea est sententia, non pugnare hæc cum illis, quòd Fortuna, & Casus, dicuntur caussæ esse per accidens. Nam ratione caussæ proximæ, *Fortunam* vocari, vel *Casum*: at caussam per se habere, si spectemus caussas remotas. Estque hæc sententia non solum Philoponi, ac Simplicii, in secundum φυσικῆς ἀκροάσ. sed etiam Boethii in I. de Consol. Philos. Avicennæ in primo suæ Sufficientiæ cap. III. ut Thomam Aquinatem, & Scholasticorum alios, prætercam. Sed licet vera hæc sint; non tamen Peripatetica sunt; eoque Aristoteles sic neutiquam cum Platonicis, vel etiam Stoicis conciliatur. Siquidem Aristoteles non agnovit dæmonas sive genios in iis, quæ sub cœlis sunt, Dei administros: quin credidit, eum non curare singularia, sed illa nescire. Nihilo magis Aristotelem conciliare possis cum Astrologis, statuentibus fortuitorum omnium caussam ab æthereo influxu peti oportere. Quippe Aristoteli, quod postea planius fiet, cœlum tantum caussa est universalis. Ut dubium non sit, quin eorum, quæ præter intentionem naturæ, aut voluntatis, fiunt, ut nullam per se caussam esse existimarit. Ea autem sententia consistere nequit, quia nihil non aliquam per se caussam habet, utcunque nesciatur. Si in templum iturus incidam insperatò in creditorem, caussa per se est concurrens & creditoris, & debitoris, voluntas, eo tempore exeundi, ea via commeandi: quarum utraque posita, naturaliter fieri aliter non potuit. Sit ante seculum thesaurus in agro defossus, nec inde ablatus. Si locum hunc fodero, ubi abditus, utcunque defossum nesciam, non possum non in eum incidere. Par ratio eorum, ubi Casum statuunt. Nam tegula sic constituta, ut vento facilè decuteretur, & vento sic spirante, uti flabit, & eo intervallo à tecto usque ad viam, qua transitur: & parato Titio illa via, illo tempore, illo gressu, progredi; nec quoquam volente moram injicere eunti, ac par circumstantiarum similium ratio esto; non, nisi Deus impedire naturam volet, poterit aliter evenire, quam ut tegula in caput Titii decidat.

Atque hoc argumento etiam Epicuri sententia diluitur; qui, rejecto omni fato, de quo postea dicam, non modò in actibus humanis, sed in rerum quoque generatione, fortuitò omnia fieri statuebat. In quo abiit à Democrito, atomorum auctore; si Tullium quidem audimus. Nam Laërtius id tribuit Leucippo. Democritus is putabat, atomos esse

omnium rerum primordia: ut quarum, dum moventur, contactu mutuo, atque implicatione & nexu, omnis fieret generatio. Porrò ne à corpusculis illis individuis motus auferret naturales, eò statuebat, omnia fieri necessariò. Hac parte eum, quem imitari alioqui solet, deseruit Epicurus, inducendo motum minimæ declinationis, cujus caussa fore nulla. Itaque, ut Plutarchus refert, triplex illi erat atomorum motus. Primus fuit ponderis sive lineæ, qui Græcis κατὰ στάθμην: quando, ut Ciceronis verbis dicam, *gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis.* Alter erat motus declinationis, Græcis κατὰ παρέγκλισιν, cùm, ut idem ait, *declinat atomus intervallo minimo:* quod ἐλάχιστον etiam Epicurus vocabat. Tertius est motus conflictus sive plagæ, Græcis κατὰ πληγήν: quando (verba item Tullii sunt) *atomus ab atomo pulsa declinat.* Quod Lucretius* sic expressit: * *Lib.* 2.

> ---- *Nam cita supernè*
> *Obvia cum flixere, fit ut diversa repente*
> *Dissiliant.*

Ex tribus istis medius ille pusillæ declinationis motus Epicuro erat fortuitus, non naturalis. Neque enim ob pondus fit: alioqui recta in præceps linea deferretur. Neque item ob plagam: quandoquidem ea contingit, priusquam atomi conflixerint. Unde consequitur, declinationem istam fieri sine caussa. Valde igitur à physicis derisus est Epicurus, quod doceret, aliquid esse ex nihilo, ac sine caussa: quod ex fortuita ista atomorum declinatione consequitur. Præterea in mundo omnia sunt compositissima: ut is etiam tacitus clamet, non se sic temere coaluisse.

CAPUT XLIV.

Parcas etiam ad Æthera reduci, ac particulatim ad Lunam. Eandem habitam esse Parcam, Moeram, sive Fatum, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam. De Μοῖρα, *sive Mœra, pluribus id veterum locis comprobatum. Ac quia* Μοῖρα pars, *eo* partilia Fata *dici Ammiano. Itidem variis scriptoribus ostensum,* Fata *pro* Parcis *dicere Latinos; utcunque interdum distinguantur. Triplex ratio adfertur, cur qui Parcam eandem facerent ac Lunam, tres esse Parcas putarint. Una petitur à triplici facie Lunæ. Altera ex eo, quia Luna præsit partui, ac triplex imprimis sit partus mensis, octavus, nonus, decimus: unde & duarum Parcarum nomina,* Nona *&* Decima. *Casellium, & Minucianum, perperam putasse,* Mortam *esse unam* Parcarum, *ac à* morte *sic nuncupatam. Livii Andronici versus numeris suis redditus. Parcæ etymon, ex sententia Varronis.* Partula. *Tertia ratio, cur tres sint Parcæ, petita à triplici hominis consideratione, nascentis, viventis, morientis: & cur prima trium Venus habeatur. Cur Parcæ sint habitæ filiæ, alii quidem*

quidem Noctis, aliis vero Necessitatis Variorum adducta sententia de tempore tripartito, quod Clotho, Lachesis, & Atropos designant.

PORrò ab Astrologis, & aliis, ut Fortuna, ita etiam Parcæ, quarum illam spuriam vocant sororem, ad æthera reducuntur, ac siderum posituram. Nempe Parca iis vis est cœlestis, vitæ productrix ac conservatrix ad certum usque spatium, quod excedi possit à nemine: ut cognoscere est ex Homero Iliad. z, Euripide in Jone, & Apollonio in primo Argonaut. Philosophorum autem plerique, uti Fortunam, sic & Parcas, ad Lunarem potius potestatem particulatim retulere. Sic enim existimarunt, prout Luna blandè, aut torvè adspexerit, ita homines celeriter aut tardè nasci, & denasci, ingeniumque sortiri, & mores, & pro iis fortunas.

Idem verò sunt Parca, Fatum, Necessitas; imò & Nemesis, ac Adrastia: ut censet seu Aristoteles, seu alius potius scriptor antiquus, epistola ad Alexandrum: unde quædam adducit Stobæus in Eclogis Physicis. Habes ea hodieque libro de Mundo; qui vulgo Aristotelis nomine circumfertur: ut pareat , jam Stobæi ævo opusculum hoc pro Aristotelico habitum esse. Verba eò lubentius adducam, quia & vocum origine sententiam suam firmat: Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλό τι λέγεσθαι πλὴν τοῦτο, οἷον ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα. Εἱμαρμένην δὲ, διὰ τὸ εἴρεσθαί τε καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δὲ, διὰ τὸ πεπεραιῶσθαι πάντα, καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἄπειρον εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι. Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δὲ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν. Αἶσαν δὲ, ἀεὶ οὖσαν· *Existimo autem, Necessitatem non aliud dici, quam hoc ipsum: puta immobilem naturam: Fatum autem à connectendo, & procedendo sine impedimento: Pepromenen, eo quod omnia circumscribat, ac terminet cuncta, nec aliquid in rerum natura termino careat: & Mœram sive Parcam, quod partita sit: & Nemesin, à facta unicuique distributione: Adrastiam, quia caussa sit immutabilis, secundum naturam: Aesan denique, quia sit semper.* Ubi quod primo loco dicitur, idem esse Necessitatem, ac Fatum, planè ex sententia est Parmenidis, Heracliti, ac Democriti: ut est apud Plutarchum lib. I. de Placidis philosophorum cap. XVII. Quod postea subdit, etiam Fatum, quod Græcis εἱμαρμένη, ac πεπρωμένη, idem esse ac Parcam, sive Μοῖραν: id quoque multis scriptoribus comprobatur. Homerus Iliad. ε *:

* vers. 83.

Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιή.

Mors hunc purpurea apprendit, violentaque Parca.

Vel si malis, ---- *violentaque Mœra.* Censorinus de die Natali cap. VIII. *Sunt autem hæ particulæ in unoquoque signo tricenæ, totius vero Zodiaci numero* CCCLX *Has Græci Mœras cognominarūt: eo videlicet, quod deas Fatales Mœras nuncupent: & eæ particulæ nobis quasi fata sint.* Similiter seculo prope toto

 anti-

antiquior Agellius lib. III. cap. XVI. Sed quod viri eruditi * etiam apud Senecam extrema epistola LVIII. *mortis mœras*, vel *mortes, & mœras*, legunt, id secus puto; rectumque censeo, *mortis meras*; nempe ut *mortis* sit incusandi casus pro *mortes*. Quod & probatum Lipsio, Mureto, Modio, Grutero. Sed usus est eo Sidonius ad Polemium epistola: ac similiter idem in Epithalamio:

* Ioan. à Wouweren ad Sidonium.

----Ter denas tropico prope currere mœras.

In MSSis tamen utrobique est *mira*, non *Mœra*. Quomodo in iisdem ex σολοικισμὸς, *solicismus*; ex κοιμητήριον, *cimiterium*; ex μέτοικοι, *metici*; ex ποικίλη, *picile*; & alia sunt ex aliis; uti ostensum maximo Salmasio in Spartiani Hadrianum ‡. Quia verò Μοῖρα est à μείρω, *partior*; ideo Ammianus *partilia Fata* exponit in XIV. ubi de Adrastia: *Substantialis tutela generali potentia partilibus præsidens Fatis*. Alii contenti sunt ἁπλῶς *Fata* dicere. Ut Agellius ex Varrone lib III. cap. XVI *Iccircoq; eos nomina Fatis tribus fecisse à pariendo, & à nono, atq; decimo mense*. Sic idem Salmasius testis, legi in optimo codice, qui est in Christianissimi regis bibliotheca. Ubi pro *Fatis* vulgo est *Parcis*; quod, credo, ex glossemate irrepsit. Similiter Ausonius in Ternario:

‡ pag. 60.

Tres Charites, tria Fata.----

Mirum tamen, aliquanto antè apud eum legi:

----Tres ordine Parcæ:

Quasi aliud sint *Fata*, ac *Parcæ*. Ut liqueat, aliquos ea distinxisse. Credo & Maro, cujus est illud Ecl. IV.

Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili Fatorum numine Parcæ.

Nempe eos est secutus, quibus Fata sunt Jovis effata, sive divina voluntas: Parcæ autem hæc fata exsequuntur. At promiscuè alii utuntur. Unde & Fulgentius Planciades Mytholog lib. I. *Tria enim isti Plutoni destinant Fata: quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos*. Et mox: *Quod prima sit nativitatis educatio: secunda, vita sors, quemadmodum quis vivere possit: tertia mortis conditio, quæ sine lege venit*. His etiam Procopius accessit: Ἔχει δὲ τὸ ἱερὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, ὀλίγον ὑπερβάντι τὰ τρία Φᾶτα· οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς Μοίρας νενομίκασι καλεῖν. *Habet autem in foro templum prope curiam, paullum si supergressus sis illud Trium Fatorum. Sic Romani Parcas solent appellare.*

Cur tres statuantur Parcæ, parum inter veteres convenit. Sunt, qui rationem arcessant à triplici facie Lunæ: uti Epigenes libro suo de poesi Orphei: ex quo sic Clemens Alex. in quincto Στρωματ. Μοίρας ἀλληγορεῖσθαι τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα, καὶ πεντεκαιδεκάτην, καὶ νουμηνίαν· διὸ καὶ λευκοστόλους αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὔσας μέρη· *Parcas allegoricè dici partes Lunæ;* *trige-*

trigesimam, quintamdecimam, & novam Lunam. Ideo & candidatas dici ab Orpheo; ut quæ sint partes lucis.

Varro potius attendebat Lunarem potestatem in maturando partu: unde per Fatum sive Parcam pariendi tempus intelligebat, Agellio teste lib. III. cap. XVI. Aceadem quoque sententia erat Cæsellii Vindicis; ut ibidem monitum Agellio. Erat tamen, in quo hi duo differrent. Nam Cæsellius statuebat Parcarum nomina, Mortam, Nonam, Decimam: Varro autem, Parcam, Nonam, Decimam. Conveniunt igitur in Nona, & Decima; quibus nomen à nono ac decimo tempestivi partus mense. Discrimen in una, quæ Varroni Parca, Cæsellio autem Morta: eumque secutus (ut apud Cælium Rhodiginum* est) Cæcilius Minucianus Appulejus: qui & ipse putavit, *quia partus octimestris fere vitalis non est, Parcis tribus facta nomina, Mortuam* (sic apud Cælium est) *Nonam, Decimam.* Sed de etymo multum metuo, ne & Cæsellius, & Minucianus, fallantur. Nam si rectum est *Morta*: id potius sit ab eadem origine, unde est μοῖρα: nempe à μείρω, *partior*: ut Μόρτα, vel Μορτὴ dicatur pro μάρτη, ab εἵμαρται. Μορτὴ igitur pars sive portio erit: & speciatim ita fructuum portio dicta: ut ex Hesychio constat, in Μορτὴν: ac Eustathio idem ex lexico Rhetorico monitum in Odyss. τ‡. *Morta* igitur hic idem sit ac portio fatalis, sive μοῖρα: quæ vox & ipsa ab eodem fonte derivatur. Ita *Morta* vocabulo usus est Livius in Odyssea:

Quando dies adveniet, quem profata Morta est.

Ubi metri ergo vel hoc, vel simile isti, malim:

Quando dies ille adveniet, quem Morta profata est.

Fortè & pro *Morta* legendum *Mora*, vel *Mæra*; ex Græco Μοῖρα: quæ Turnebi sententia est Adversariorum lib. XVIII. cap. XXXIV. & Joannis de Wouweren in Sidonii epistolam ad Polemium*.

Quod ad Parcæ ἔτυμον, si Varronem audimus, prius fuit *Parta*: atque hoc ex eo, quòd Parca sit Luna; hæc verò partui præstituat tempus. Credamus sanè Varroni, prius fuisse *Parta*: sed hoc si est, potius erit à *partiendo*: quando, uti dictum, Græcis similiter à μείρω, id est, μερίζω, Μοῖρα dicebatur: imò & hinc sit εἱμαρμένη. Nam verisimilius hoc, quam ut sic vocetur (quod apud Appulejum de Mundo legas) *à tractu quodam invicem caussarum se continentium.* Nempe quasi εἱρμὸς, hoc est, *connexio*, sive *cohærentia*.

Sed neq; adsentiendum Nicolao Loënsi †, quando apud Agellium, pro *Parta* legere jubet *Partua*. Quippe adversatur ei, quòd Agellius dicat, ex *Parta* fieri *Parca, unius literæ immutatione.* Si enim *Partua* scripsisset, præter literæ mutationem, tolli quoq; unam sit opus. Sed de vocabuli hujus etymo, plura dicimus in Originum libris. Nunc addam, pro *Parta* etiam forma dimi-

* *Var. Lect. lib. 22. c. 23.*

‡ *pag. 1854 edit. Rom.*

* *in Carminum libro, præmissam Carmini 14.*

† *Epiphyllidū lib. 3. cap. 16.*

diminutiva *Partula* dixiſſe. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII. *Omnem autem hominis in utero ſerendi, ſtruendi, fingendi paraturam aliqua utiq; poteſtas divinæ voluntatis miniſtra modulatur, quamcunque illam rationem agitare ſortita. Hæc æſtimando etiam ſuperſtitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à ſollicitioribus menſibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Ubi per *officia*, more juriſconſultorum, intelligendi ſunt officiales, ſive qui officia adminiſtrant.

Etiam tertia eſt ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis conſideratione; quia vel vitæ origo ſpectatur, vel curſus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima eſt Parca. Curſus pendere creditur à Fortuna; quæ propterea erit alterea. Exitus eſt à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima ſic Pauſanias in Atticis: Τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην· *Epigramma vero indicat, eſſe Venerem cæleſtem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idẽ in Achaicis: Ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ ἀδελφάς τι ἰσχύειν· *Equidem carminibus Pindari cum alia credo, tum vero Fortunam eſſe unam Parcarum, & eam ſororibus ex parte antecellere.* De tertia ſic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δὲ ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα οὐδὲν ἡμερωτέρους θηρίου, καί οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δὲ ἐπ᾽ αὐτῇ εἶναί φασι Κῆρα· *A tergo autem Polynicis adſiſtit quædam dentes habens haut minus bellua immanes, manuumque ei ungues adunca. Inſcriptio vero indicat eſſe Parcam.* Sed apud eundem Pauſaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δὲ, ὃς ἦν ἀρχαιότερος τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλους ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιάν τε. Εὔλινόν τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι· *Lycius vero, ætate ſuperior, patria Delius, hymnis & in alios conſcriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam* ſive Lanificam *appellat, eandem innuens eſſe, ac Pepromenen, ſive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Ubi perperam Abraham Loeſcherus vertit, *Ipſoque fato ac Saturno antiquiorem eſſe perhibet:* cum Pauſanias dicat, eandem ac Fatum, ſed Saturno vetuſtiorem. Quare melius Romulus Amaſæus; niſi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur:* pro, *eandem ac eam, quæ Pepromenene dicitur.* Sed in iſto peccari ſolet prope à doctiſſimo quoque: ut oſtendi in opere de arte Grammatica libro VII. qui eſt de Conſtructione cap. LVIII. Illud ponderis eſt majoris, in proximè adlatis Pauſaniæ verbis, vel Fati nomen generatim ſumi pro Parcis omnibus: vel ſi una intelligatur è tribus, eam fore primam, hoc eſt, Venerem: quippe quæ rerum præſit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pauſania dicatur antiquiſſima.

quissima. At hanc, de qua proximè sermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potius è Parcis putemus ante Saturnum fuisse, quam earum natu maximam? Accedit, quòd Pausanias refert, à Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, sive conceptus ac partus præses, quæ est Venus. At dixeris, Venerem, juxta poetas, esse filiam Jovis: eoque non posse dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic est ἀντιλογία *, quia cum Venus statuitur filia Jovis, per hunc signatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cœlitus habent res sublunares. Cum autem ea dicitur non Jove solum, sed Saturno ipso vetustior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, sed ἱςορικῶς, pro homine primo; seu illum Adamum, seu Saturnum, seu Mannum, seu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, si ea est Venus, Venerem esse majorem natu Saturno necesse sit. Longeque res apertior, si Fatum consideres, non ut est à Luna, vel à positura ac motibus siderum: sed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, singula certo fine fecit, ac vitæ quoque humanæ & mensuram, & ordinem præscripsit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuisse illud non modò ante Saturnum ἱςορικῶς sumptum, hoc est, hominem primum; sed etiam φυσικῶς acceptum: id est, priusquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

* contradictio

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Ut Hesiodus in Θεογονίᾳ:

> Νὺξ τ' ἔτεκε ςυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
> Καὶ Θάνατον.
> *Nox atram peperit Parcam, Fatumque odiosum,*
> *Et Mortem.*

Ratio est, quòd fatalia sint obscura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII. τῶν μελλόντων τετύφλωνται φραδαί *Futurorum excæcatæ sunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III. od. XXIX.

> *Prudens, futuri temporis exitum*
> *Caliginosa nocte premit Deus.*

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ sunt Necessitatis filiæ. Nam eo id pertinet, quod, ut Orpheus, sive Onomacritus appellat, sint ἀμετάτροποι †. Unde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc est, *immutabilis.* Quemadmodum media, quia fatum sortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc est, *sortiri.* Ac quoniam suum cuique pensum netur; prima, quæ est Κλωθώ, sic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est *nere*, nomen adepta est. Atque ita quoque de iis vetus Hesiodi scholiastes ‡. Apud B. Augustinum, lib. XX. contra Faustinum cap. IX. videas tres statui Parcas

† versi, mutarique nescia.

‡ pag. 249. edit. Raphel.

Aaaa pro

pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ἄτροπον, præsentem per Κλωθὼ, futuram per Λάχεσιν: quæ & Aristotelis, sive alterius potius de Mundo scriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio est. Sed Platoni magis placet, Κλωθὼ præesse vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ἄτροπον ad id vitæ, quod superest, pertinere. Verum ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ constituto: aptari tamen nequeunt nascituris; ubi nihil nisi futurum: neque denatis, ubi nihil nisi præteritum: neque nascentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impensius placent, qui, præterito hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam considerant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum stamina ad hæc tria extendunt; ut ante dicebamus, ac Isidorus etiam facit lib. VIII. Orig. cap. ult.

CAPUT XLV.

Ut variantes de Fato sententiæ antiquitatis facilius, ac certius, intelligantur, distinctè de singulis earum agere aggredimur. Ac primum de iis, qui eo, quod Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoscerent. Deinde de illis, qui sic faterentur Deum, ut negarent curare humana: sicuti Epicurus; qui nec ipse idcirco Fatum esse ullum putaret. Postea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; sive universis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; sive æthereis solum, quam Aristoteli mentem tribuit Chalcidius, scriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Aristotelem Fatum, aut Providentiam Dei, simpliciter removisse à sublunaribus: sed solum à singularibus quatenus sunt ejusmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnovisse providentiam circa specierum conservationem. Quod ex Aristotele ipso contra Chalcidium ostenditur. Etiam Alexandro Aphrodisæo Fatum idem esse, ac Naturam; item Themistio, & Aven-roi. Hos, cum magistro Aristotele, consensisse in eo, Deum nec curare, nec scire, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in impiam adeo impulerit sententiam. In illo item lapsos esse Peripateticos, quod putarent, nihil posse à Deo fieri contra Naturalem, sive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QUantum verò sit Parcarum numen, & quæ vis eorum fuerit tabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Jovem ipsum Fatis subjecerint, non poetæ solum, sed etiam philosophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallatur, siquis ex iis, quæ aridè jejuneque adeò de Fatis, sive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognosci posse arbitretur. Proinde, si cum cura de ullo numine, post Jovem saltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato expo-

exponam: atque hoc eo faciam lubentius, quia ne quidem antiqui eas semper candidè satis referant: nedum candorem hunc exspectemus à junioribus; qui veteribus subinde meliores tribuunt opiniones, quam habuerunt; ut à Scholasticis factum in Aristotele: subinde item deteriores; dum in sectis non distinguunt, qui audiendi sint ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoscere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, si minus sufficerint, quos adduxi scriptores lib. 1. cap. 1. vide sis Diodorum Siculum lib. XIII. Valerium Maxim. lib. 1. cap. 1. Ælianum lib. II. Var. Histor. cap. XXXI. & lib. II. cap. XXIII. Epiphanium in Ancorato sect. CV. Ut de Theodoro, Plutarchum in Plac. philos. Galenum in Histor. Philos. Ælianum loco prius memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Messenium; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos accessit Protagoras; cui, an Dij essent, non liquebat. Vide de sophista hoc, si voles, Agellium lib. V. cap III. item Laertium, Philostratum, Suidam. Horum omnium opinio excussa explosaque nobis est initio libri præcedentis.

Altera eorum est opinio, qui sive ex animo, sive verbis saltem, Deum esse faterentur: at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri schola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem constituerent in vacuitate à curis & negotiis. At in eo vehementer sunt decepti, quia potius sita est in εὐεργεσίᾳ*. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd si liberum sit arbitrium, fatum esse non possit: uti contra Stoici plerique colligebant, quia fatum sit, non esse arbitrij libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferius monstrabitur.

* bona operatione.

Porrò Epicurus non modò Fatum sustulit in iis, quæ ab libertate hominis pendeant: sed etiam in rebus naturalibus, seu necessariis; quemadmodum ostensum, cum de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit se Anaxagoras Clazomenius. Neque obstat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc esse compositum à Mente divina: unde idem Νοῦς, sive *Mens*, Laërtio teste, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum; imò inane ejus esse nomen diceret; quemadmodum Alexander Aphrodisiensis auctor est lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoscerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt sectas. Primum de illis videamus, qui illud posuere in solis naturalibus, ac necessariis: idque universis, sic ut eorum nihil non fatali

fieret necessitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut est apud Stobæum in eclogis Physicis cap. VIII. Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ. *Pythagoras Necessitatem dixit esse mundo circumdatam.* Etiam addit, opinionem esse Leucippi: Πάντα κατ' ἀνάγκην· τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην· λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται· ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ' ἀνάγκης. *Omnia fieri Necessitate; atque eandem esse Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res frustra fit: sed omnia fiunt ratione, atque ex necessitate.* Heraclitus quoque Fatum statuebat, nihil aliud esse, quam λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam*: ut est apud Plutarchum lib. I. de Plac. philos. cap XXVIII. & Stobæum in Eclog. Phys. cap. IX. Ac subjicit uterque: Αὕτη δ' ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hæc autem æthereum est corpus, semen procreationis Universi, certæq; periodi mensura.* Ubi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo esse fatalem naturalium omnium necessitatem.

Aristoteles quoque in naturalibus Fatum posuit, ac ratione eorum divinam agnovit Providentiam: sic tamen, ut hæc non extenderet se ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad sublunaria, id bifariam intelligi potest; vel simpliciter, vel ratione individuorum, non specierum. Priorem sententiam Aristoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis*: *Aristoteles Dei providentiam usque ad Lunæ regionem progredi censet: infra verò neq; providentiæ scitis regi, nec angelorum ope, consultisque, sustentari: nec verò dæmonum prospicientiam putat intervenire; propterea que tollit omnem divinationem, negatque prænosci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæsar Vaninus, in suo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX. non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam sanè; sed gravior culpa, quòd appellet *circumforaneum blateronem*: qui insignis non Platonicus modò, sed Christianus quoque scriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, si non temporibus vixerit Constantini Magni, opusque suum Osio illi sive Hosio dicarit, qui Synodo præfuit Nicenæ: saltem junior haut fuerit temporibus Theodosianis. Interim agnoscimus, non examussim esse assecutum mentem Aristotelis, & sectatorum: quippe qui non removerint prorsus Fatum, aut proivdentiam Dei, à sublunaribus; sed solum à cura individuorum, quatenus sunt talia. Nam de speciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cœlum quippe à primo motore sive Deo versari: atque ab eo pendere in sublunaribus conservationem specierum. Ut verò negarent ad individua etiam, quatenus istiusmodi essent, Fatum, vel Providentiam Dei. pertinere, duobus adducti sunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, si Deus curaret contingentia, non sæpius fine suo frustraretur: quod ejus argueret impoten-

* pag. 345. edit. Leid.

potentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius‡, *perinde est, ac siquis vellet asinum docere philosophiam.* Præterea ajebant, ita sublatum iri liberum arbitrium. Nam si Deus sic ad clavũ sedeat Universi, ut velit gubernare singula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum esse casui; quia factum sit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Musicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, sed casui adsignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere singulorum: non tamen excludebant speciei cujusque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cœlum: ab hoc autem dependent omnia sub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cœli varient plagis, homines etiam, pro cœlo, ingenio, ac moribus distent. Atque hinc colligebant, non posse Fatum penitus excludi à sublunaribus, si species, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc sermone arbitrati sunt, bellè satis se conciliasse eorum sententias, qui Fatum, quique rerum assererent contingentiam. Hæc potius, quam illa à Chalcidio adlata, Aristotelis mens fuit: quemadmodum non uno philosophi loco evincitur. Nam & sublunaria fato generari, ac interire, disertim ait: ut in quincto φυσικ. ἀκρ. context. LVII. ubi dividit φθορὰν, sive *corruptionem*, in illam, quæ est παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν *secundum naturam.* Prioris generis ait esse τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιοι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *sunt & ortus quidam violenti, non fatales, quibus contrarii sunt ortus naturales.* Ubi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt secundum legem ac cursum naturæ universalis; sive etiam particularis, sed quatenus ea legi subdita est universali. Itaque, si accendatur silva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adversus legi naturæ universalis: quæ est, ut mista pereant per putrefactionem, nec animatum moriatur, nisi resoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, consumpto à se humore, extinguitur. Idem fusè cognoscere est ex eo libro, quem ad Severum, & Antonium Cæsares, perscripsit Alexander Aphrodisiensis. Ubi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane esse contendit Fati nomen: interim ipse non aliud agnoscit Fatum, quam consuetum naturæ cursum. Quippe ait, Fati nomine à se intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam*: ut quæ sit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς τῶν γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujusque & caussa ordinis eorum, quæ in eo fiunt secundum naturam.* Quo significat, fato fieri, quæ

‡ lib. 2. de Fato cap. 1.

ad legem eam, quam Deus rebus præſcripſit naturalibus: nunc ea de lege videamus, quæ ſancita eſt præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchum libro de Fato, ejuſmodi memoratur: Ἥτις ψυχὴ συνοπαδὸς γενομένη κατίδῃ τι τῶν ἀληθῶν, μέχρι τῆς ἑτέρας περιόδου, εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid feri perſpexerit, is uſque ad alteram circuitionem à ſupplicio ſit immunis: & ſi poſſit perpetuò id facere, perpetuò erit illæſus*, Quæ fuſius ſic enarrat Chalcidius*: *Legi qui pareat, ſequaturque principis Dei veneranda veſtigia, beatam ſemper vitam agit; juxta legis perpetuæ ſanctionem; quod eſt, juxta fatū. At vero, quæ Dei comitatum anima neglexerint, rurſum & ipſæ, alio quodam contrarioq; genere ſecundum fatum vitam exigunt: donec pœniteat eas delictorum ſuorum, expiatiſque criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque poteſtatum choros, revertantur; & ille legis rigor ex deteriore fortuna tranſitum fieri ſinat ad beatam.* Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circumitum*, intelligitur ſtellarum fixarum, & erraticarum omnium reditus ad habitum, & conditionem præteritam; qua conſtellatione inſtaurata, omnia, & in cœlis, & in terris, ſe habeant, ut prius. Hinc Plato, interprete Chalcidio†: *Eſt tamen intellectu facile, quod perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cum omniū octo circumactionum curſus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur: quam ſemper idem, atq; uniformis motus dimetietur.* Hoc ſpatium eſſe annorum triginta ſex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem, quam animis diximus promulgatam, Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adraſteæ*: item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγον *orationem virginis Lacheſis, filiæ Neceſſitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obſequium continet, & cōtumaciam: nec voluntatibus neceſſitatem alterutrius imponit, ſed ſuæ eas relinquit poteſtatis. Nam, ut idem Chalcidius‡ ait, *Quod animæ hominis natura talis ſit, ut interdum ad virtutem ſe applicet; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modo ſoſpitati, modo ægritudini proximum; fixum planè eſt, & decretum ex origine. Quis porro malus ſit futurus, aut bonus; neq; decretū, neq; imperatū. Propereaq; leges, magiſteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, inſtitutiones, nutrimentorum certa obſervatio, laus, vituperatio, queq; his ſimulantur quia rectè vivendi optio penes nos eſt.* Ubi pro *ſimulantur*, malim, *ſimilia adhibentur*: vel tale quid. Plenius planiuſque hæc explicabimus.

* pag. 278.

† pag. 240.

‡ pag. 255.

In anima omni rationabili ſpectantur, alia quidem ex præceſſione meriti; alia autem ex conſecutione animadverſionis, vel præmii. Priora ſunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quod anima Socratis, ſecundum Adraſteæ ſive Lacheſis legem, comitem ſeſe præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc, quam cum animæ aſper-

aſpernantur comitatum Dei, *præceſſionem* vocant, quia ſunt cauſſæ præcedentes ex meritis noſtris.

Poſteriora non ſunt in hominis poteſtate, ſed ſequuntur ſecundum fatum: unde & *fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* eſt lex ipſa. *Fatale* eſt executio legis. Ut quòd Socrates, quia juxta fati legem vixiſſet, beatus uſque ad alterius circuitus tempus, dicitur perſeveraturus: quemadmodum &, ſi in altero circuitu pariter ſe compoſuerit, pari poſtmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, ſi tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reverſurus, ſi in circuitu novo evaſerit bonæ frugis. Hanc præceſſionem meriti ex libero arbitrio, & conſecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege fatali, paucis ſic conſtrinxit Chalcidius *: *Peſſimè agere vitam eſt in hominis arbitrio: puniri planè eſt ex neceſſitate fatali: utpote quod legem ſequatur.* Ut alibi idem: *Quod præcedit, in nobis: quod ſequitur, ſecundum fatum.* Ac luculentè idem illuſtrat exemplo Laji, his verbis †: *Hac ratione Lajo prædictum eſt ab Apolline:*

* pag. 271.

† pag. 244

> *Cave, ne vetitos liberûm ſulcos ſeras.*
> *Generatus ille te mactabit impiè:*
> *Et omnis aula reſpergetur ſanguine.*

His quippe oraculis oſtendit, penes Lajum fuiſſe, ne ſereret: quæ præceſſio eſt. Quod porro inſecutum eſt, jam non in poteſtate Laji, ſed potius in neceſſitate fatali, juxta meritum præceſſionis. Atque eodem exemplo idem illuſtrat Alcinous cap. XXVI. ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Poſteaque Chalcidius Platonis eam fuiſſe mentem probat verbis ejuſce philoſophi. Quæ autem Latinè adducit, non appoſito, unde hauſerit, libro, ea ſunt in decimo de Rep. ubi ſic puella Lacheſis, Neceſſitatis filia, loquitur ‡: ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ' ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. *Animæ diurnæ, adeſt primordium alterius circuitus, deſtinatum generi mortali, ac letifero. non veſtri aliqua ſortitò ſub dæmonum veniet imperium: ſed vos dæmonem eligetis. Qui verò primus veſtri fuerit ſortitus, primus vitam eligito, quam degat neceſſario. Virtus autem domini expers, ac libera eſt, quam ut quiſque colit, aut negligit, plus minuſve ejus habebit. Cauſſa eſt* ELIGENTIS: DEUS *autem eſt extra culpam.*

‡ Editionis Stephanicæ pag. 617.

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum poſſe in animis humanis: ſed non ſic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes crediſſe, indicat Plutarchus lib. I. de Placitis philoſoph. cap. XXVII.

diminutiva *Partula* dixisse. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII. *Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utiq; potestas divina voluntatis ministra modulatur, quamcunque illam rationem agitare sortita. Hac æstimando etiam superstitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Ubi per *officia*, more jurisconsultorum, intelligendi sunt officiales, sive qui officia administrant.

Etiam tertia est ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis consideratione; quia vel vitæ origo spectatur, vel cursus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima est Parca. Cursus pendere creditur à Fortuna; quæ propterea erit altera. Exitus est à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima sic Pausanias in Atticis: Τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει, τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην· *Epigramma vero indicat, esse Venerem cælestem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idē in Achaicis: Ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ ἀδελφάς τι ἰσχύειν· *Equidem carminibus Pindari cum alia credo, tum vero Fortunam esse unam Parcarum, & eam sororibus ex parte antecellere.* De tertia sic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δὲ ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα οὐδὲν ἡμερώτερους θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δὲ ἐπ' αὐτῇ εἶναι φασὶ Κῆρα· *A tergo autem Polynicis adsistit quædam dentes habens haud minus bellua immanes, manuumque ei ungues adunca. Inscriptio vero indicat esse Parcam.* Sed apud eundem Pausaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δὲ, ὃς ἦν ἀρχαιότερος τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλους ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιάν τε. Εὔλινόν τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι· *Lycius vero, ætate superior, patria Delius, hymnis & in alios conscriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam* sive Lanificam *appellat, eandem innuens esse, ac Pepromenen, sive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Ubi perperam Abraham Loescherus vertit, *Ipsoque fato ac Saturno antiquiorem esse perhibet:* cum Pausanias dicat, eandem ac Fatum, sed Saturno vetustiorem. Quare melius Romulus Amasæus; nisi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur:* pro, *eandem ac eam, quæ Pepromene dicitur.* Sed in isto peccari solet prope à doctissimo quoque: ut ostendi in opere de arte Grammatica libro VII. qui est de Constructione cap. LVIII. Illud ponderis est majoris, in proximè adlatis Pausaniæ verbis, vel Fati nomen generatim sumi pro Parcis omnibus: vel si una intelligatur è tribus, eam fore primam, hoc est, Venerem: quippe quæ rerum præsit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pausania dicatur antiquissima.

quissima. At hanc, de qua proximè sermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potius è Parcis putemus ante Saturnum fuisse, quam earum natu maximam? Accedit, quòd Pausanias refert, à Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, sive conceptus ac partus præses, quæ est Venus. At dixeris, Venerem, juxta poetas, esse filiam Jovis: eoque non posse dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic est ἀντιλογία*, quia cum Venus statuitur filia Jovis, per hunc signatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cœlitus habent res sublunares. Cum autem ea dicitur non Jove solum, sed Saturno ipso vetustior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, sed ἱστορικῶς, pro homine primo; seu illum Adamum, seu Saturnum, seu Mannum, seu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, si ea est Venus, Venerem esse majorem natu Saturno necesse sit. Longeque res apertior, si Fatum consideres, non ut est à Luna, vel à positura ac motibus siderum: sed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, singula certo fine fecit, ac vitæ quoque humanæ & mensuram, & ordinem præscripsit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuisse illud non modò antè Saturnum ἱστορικῶς sumptum, hoc est, hominem primum; sed etiam φυσικῶς acceptum: id est, priusquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

* contradictio

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Ut Hesiodus in Θεογονίᾳ:

> Νὺξ τ' ἔτεκε ςυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
> Καὶ Θάνατον.
> *Nox atram peperit Parcam, Fatumque odiosum,*
> *Et Mortem.*

Ratio est, quòd fatalia sint obscura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII. Τῶν μελλόντων τετύφλωνται φραδαί. *Futurorum excæcatæ sunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III. od. XXIX.

> *Prudens, futuri temporis exitum*
> *Caliginosa nocte premit Deus.*

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ sunt Necessitatis filiæ. Nam eo id pertinet, quod, ut Orpheus, sive Onomacritus appellat, sint ἀμετάτροποι†. Unde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc est *immutabilis*. Quemadmodum media, quia fatum sortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc est, *sortiri*. Ac quoniam suum cuique pensum netur; prima, quæ est Κλωθώ, sic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est *nere*, nomen adepta est. Atque ita quoque de iis vetus Hesiodi scholiastes‡. Apud B. Augustinum, lib. XX. contra Faustinum cap. IX. videas tres statui Parcas pro

† verti, mutarique nescia.

‡ pag. 249. edit. Raphel.

pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ἄτροπον, præsentem per Κλωθώ, futuram per Λάχεσιν: quæ & Aristotelis, sive alterius potius de Mundo scriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio est. Sed Platoni magis placet, Κλωθώ præesse vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ἄτροπον ad id vitæ, quod superest, pertinere. Verum ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ constituto: aptari tamen nequeunt nascituris; ubi nihil nisi futurum: neque denatis, ubi nihil nisi præteritum: neque nascentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impensius placent, qui, præterito hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam considerant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum stamina ad hæc tria extendunt; ut ante dicebamus, ac Isidorus etiam facit lib. VIII. Orig. cap. ult.

CAPUT XLV.

Ut variantes de Fato sententiæ antiquitatis facilius, ac certius, intelligantur, distinctè de singulis earum agere aggredimur. Ac primum de iis, qui eo, quod Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoscerent. Deinde de illis, qui sic faterentur Deum, ut negarent curare humana: sicuti Epicurus; qui nec ipse iccirco Fatum esse ullum putaret. Postea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; sive universis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; sive æthereis solum, quam Aristoteli mentem tribuit Chalcidius, scriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Aristotelem Fatum, aut Providentiam Dei, simpliciter removisse à sublunaribus: sed solum à singularibus quatenus sunt ejusmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnovisse providentiam circa specierum conservationem. Quod ex Aristotele ipso contra Chalcidium ostenditur. Etiam Alexandro Aphrodisæo Fatum idem esse, ac Naturam; item Themistio, & Aven-roi. Hos, cum magistro Aristotele, consensisse in eo, Deum nec curare, nec scire, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in impiam adeo impulerit sententiam. In illo item lapsos esse Peripateticos, quod putarent, nihil posse à Deo fieri contra Naturalem, sive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QUantum verò sit Parcarum numen, & quæ vis eorum fuerit tabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Jovem ipsum Fatis subjecerint, non poetæ solum, sed etiam philosophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallatur, siquis ex iis, quæ aridè jejuneque adeò de Fatis, sive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognosci posse arbitretur. Proinde, si cum cura de ullo numine, post Jovem saltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato expo-

exponam: atque hoc eo faciam lubentius, quia ne quidem antiqui eas semper candidè satis referant: nedum candorem hunc exspectemus à junioribus; qui veteribus subinde meliores tribuunt opiniones, quam habuerunt; ut à Scholasticis factum in Aristotele: subinde item deteriores, dum in sectis non distinguunt, qui audiendi sint ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoscere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, si minus suffecerint, quos adduxi scriptores lib. 1. cap. 1. vide sis Diodorum Siculum lib. XIII. Valerium Maxim. lib. 1. cap. 1. Ælianum lib. II. Var. Histor. cap. XXXI. & lib. II. cap. XXIII. Epiphanium in Ancorato sect. CV. Ut de Theodoro, Plutarchum in Plac. philos. Galenum in Histor. Philos. Ælianum loco prius memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Messenium; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos accessit Protagoras; cui, an Dij essent, non liquebat. Vide de sophista hoc, si voles, Agellium lib. V. cap III. item Laertium, Philostratum, Suidam. Horum omnium opinio excussa explosaque nobis est initio libri præcedentis.

Altera eorum est opinio, qui sive ex animo, sive verbis saltem, Deum esse faterentur: at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri schola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem constituerent in vacuitate à curis & negotiis. At in eo vehementer sunt decepti, quia potius sita est in εὐπραξίᾳ*. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd si liberum sit arbitrium, fatum esse non possit: uti contra Stoici plerique colligebant, quia fatum sit, non esse arbitrij libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferius monstrabitur.

* *bona operatione.*

Porrò Epicurus non modò Fatum sustulit in iis, quæ ab libertate hominis pendeant: sed etiam in rebus naturalibus, seu necessariis; quemadmodum ostensum, cum de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit se Anaxagoras Clazomenius. Neque obstat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc esse compositum à Mente divina: unde idem Νοῦς, sive *Mens*, Laërtio teste, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum; imò inane ejus esse nomen diceret; quemadmodum Alexander Aphrodisiensis auctor est lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoscerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt sectas. Primum de illis videamus, qui illud posuere in solis naturalibus, ac necessariis: idque universis, sic ut eorum nihil non fatali

fieret necessitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut est apud Stobæum in eclogis Physicis cap. VIII. Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ. *Pythagoras Necessitatem dixit esse mundo circumdatam.* Etiam addit, opinionem esse Leucippi: Πάντα κατ' ἀνάγκην· τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην· λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται· ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ' ἀνάγκης· *Omnia fieri Necessitate; atque eandem esse Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res frustra fit: sed omnia fiunt ratione, atque ex necessitate.* Heraclitus quoque Fatum statuebat, nihil aliud esse, quam λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam*: ut est apud Plutarchum lib. I. de Plac. philos. cap XXVIII. & Stobæum in Eclog. Phys cap. IX. Ac subjicit uterque: Αὕτη δ' ἐστι τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hac autem æthereum est corpus, semen procreationis Universi, certæq; periodi mensura.* Ubi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo esse fatalem naturalium omnium necessitatem.

Aristoteles quoque in naturalibus Fatum posuit, ac ratione eorum divinam agnovit Providentiam: sic tamen, ut hæc non extenderet se ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad sublunaria, id bifariam intelligi potest; vel simpliciter, vel ratione individuorum, non specierum. Priorem sententiam Aristoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis*: *Aristoteles Dei providentiam usque ad Lunæ regionem progredi censet: infra verò neq; providentiæ scitis regi, nec angelorum ope, consultisque, sustentari: nec verò dæmonum prospicientiam putat intervenire; propterea que tollit omnem divinationem, negatque prænosci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæsar Vaninus, in suo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX. non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam sanè; sed gravior culpa, quòd appellet *circumforaneum blateronem*: qui insignis non Platonicus modò, sed Christianus quoque scriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, si non temporibus vixerit Constantini Magni, opusque suum Osio illi sive Hosio dicarit, qui Synodo præfuit Nicenæ: saltem junior haut fuerit temporibus Theodosianis. Interim agnoscimus, non examussim esse assecutum mentem Aristotelis, & sectatorum: quippe qui non removerint prorsus Fatum, aut proivdentiam Dei, à sublunaribus; sed solum à cura individuorum, quatenus sunt talia. Nam de speciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cœlum quippe à primo motore sive Deo versari: atque ab eo pendere in sublunaribus conservationem specierum. Ut verò negarent ad individua etiam, quatenus istiusmodi essent, Fatum, vel Providentiam Dei. pertinere, duobus adducti sunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, si Deus curaret contingentia, non sæpius fine suo frustraretur: quod ejus argueret impoten-

* pag. 345. edit. Leid.

potentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius‡, *perinde est, ac si quis vellet asinum docere philosophiam.* Præterea ajebant, ita sublatum iri liberum arbitrium. Nam si Deus sic ad clavum sedeat Universi, ut velit gubernare singula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum esse casui; quia factum sit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Musicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, sed casui adsignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere singulorum: non tamen excludebant speciei cujusque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cœlum: ab hoc autem dependent omnia sub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cœli varient plagis, homines etiam, pro cœlo, ingenio, ac moribus distent. Atque hinc colligebant, non posse Fatum penitus excludi à sublunaribus, si species, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc sermone arbitrati sunt, bellè satis se conciliasse eorum sententias, qui Fatum, quique rerum assererent contingentiam. Hæc potius, quam illa à Chalcidio adlata, Aristotelis mens fuit: quemadmodum non uno philosophi loco evincitur. Nam & sublunaria fato generari, ac interire, disertim ait: ut in quincto φυσικ. ἀκρ. context. LVII. ubi dividit φθορὰν, sive *corruptionem*, in illam, quæ est παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν *secundum naturam.* Prioris generis ait esse τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιοι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *sunt & ortus quidam violenti, non fatales, quibus contrarii sunt ortus naturales.* Ubi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt secundum legem ac cursum naturæ universalis; sive etiam particularis, sed quatenus ea legi subdita est universali. Itaque, si accendatur silva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adversus legi naturæ universalis: quæ est, ut mista pereant per putrefactionem, nec animatum moriatur, nisi resoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, consumpto à se humore, extinguitur. Idem fusè cognoscere est ex eo libro, quem ad Severum, & Antonium Cæsares, perscripsit Alexander Aphrodisiensis. Ubi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane esse contendit Fati nomen: interim ipse non aliud agnoscit Fatum, quam consuetum naturæ cursum. Quippe ait, Fati nomine à se intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam:* ut quæ sit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς τῶν γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujusque, & caussa ordinis eorum, quæ in eo fiunt secundum naturam.* Quo significat, fato fieri, quæ

‡ lib. 2. de Fato cap. 1.

eveniunt secundum seriem, & consequentiam, quam res habent in se ipsis. Itaque cum alia fiant alicujus gratia, alia nullius; ac priora vel natura sint, vel ratione sive prælectione: fatum esse in istis, quæ alicujus gratia fiunt à natura; neutiquam verò locum habere in illis, quæ ab humano pendeant arbitrio. Quamobrem statuere non dubitat, idem esse fatum, ac naturam: fato Solem lucere, ignem urere; ex equo generari equum; hominem quoque fato mori, qui dissoluto diem obeat temperamento: at præter fatum eos decedere, qui de equo decidant, vel gladio pereant: ad cujusmodi mortes, si Alexandrum audimus, non extendit se Fatum, quia non fiunt necessitate naturali, sed contingentia sint: qualia excludi à cura divina, apud eundem Aphrodisiensem etiam legas in Problematis Naturalibus. Atque hunc secutus in eo Themistius: Themistium Aven-roes in lib. XII. Metaphys. context. LI. item in lib. de Somno & Vigilia. In eo igitur convenit hisce omnibus, individua caduca primò directèque non cadere sub divinam providentiam; sed solum secundario, indirectè, & quatenus includuntur in universali. Imò ne quidem arbitrantur, scire Deum particulatim, quæ sub Luna fiant: tum quia individua sint infinita, infiniti autem non sit scientia: tum quoniam individua hodie sint, cras esse desierint, quasi rerum mutatione mutabilis etiam fieret scientia Dei: tum quòd sint materialia; quorum notitia eò menti adversetur divinæ, quia hæc sit omnis materiæ expers; quippe actus purissimus: ac denique quòd in sublunaribus hisce sint insecta, cloacæ, & vilia id genus; quibus, ut ajunt, vilesceret mens divina: ut saltem particulatim ea nosse illam dedeceat. Ac favet his locus ille Aristotelis Metaphysicorum lib. XII. cap. IX. ubi considerat θειότατον, καὶ τιμιώτατον *divinissimum, maximeque honorabile:* &, quasi dubius quidem, sed non obscurè tamen significans, quò inclinet, mox subjungit, ἄτοπον τὸ διανοεῖσθαι περὶ ἐνίων h. e. divinissimum illud etiam *cogitare de quibusdam est absurdum.* Hæc philosophis tantis adeò gravis momenti visa sunt, ut, non sine grandi sacrilegio, statuerent. Deum quæ singulatim in terris fierent, nec curare, nec scire: eoque nec Fatum, sive divinam potius Providentiam, ad sublunaria hæc, particulatim considerata, pertinere. Prætereà hoc quoque iis vitio vertendum, quòd ne in cœlestibus quidem, vel speciebus sublunaribus; quale Fatum suum foret, satis cognoscerent. Licet enim numen divinum suum præscripserit ordinem cœlis: non propterea tamen immutandi ejus jus sibi præripuit; quandoquidem & Solem stare jussit. Et si in illis, quæ cœlis subdita sunt, malimus exempla: præter naturæ ordinem, quem fatalem vocant, mandato ejus peperit Virgo; cœci recuperarunt visum; ac mortui sæpius sunt ad vitam revocati. Neque me fugit, cujuscemodi sint, quæ obduci illis solent. Sed à compluribus philosophis

sophis

ſophis Chriſtianis obviam illis itum; atque id non ſolidè minus, quam perſpicuè. Actum verò agere non eſt animus.

CAPUT XLVI.

Platonem ſic ſtatuere Fatum, ut apertum ſit, non tolli ab eo arbitrii libertatem. Atque hoc ut liqueat, quid ei Fatum ſit, exponitur; & lex animis ſancita humanis, qua, ſi ex Dei præſcripto vixerint, poſtmodo feliciter agant ad longiſſimum temporis ſpatium: ſin Deo non obtemperarint, neceſſe habeant crimina ſua expiare: & quis ille annorum circuitus ſit felicitati, vel infelicitati animarum, præfinitus. Legem hanc vocari Adraſteæ legem, & orationem Lacheſis: qua voluntati ſic præſcribatur parendi neceſſitas, ut relinquatur non obtemperandi libertas. Ac propterea à Platone, & ſectatoribus ejus, diſtingui inter fatum, & fatale; ſive inter præceſſionem, & conſecutionem; ſive inter promerendi libertatem, & præmii pœnave conſequendæ neceſſitatem. Item diſtingui ab iis inter hæc tria; Deum, Providentiam, & Fatum. Fatumque tum præſcribere animæ mundanæ, quæ à Deo eſt diverſa: tum animis mundanæ animæ ſubjectis; ut ſunt Natura, Caſus, Fortuna, & Dæmones.

VEnio nunc ad eos, qui Fatum etiam agnoſcunt in rebus contingentibus, & actibus humanis. Cujus ſententiæ patroni in tres ſcinduntur partes. Quippe aliqui ſic ſe explicant, ut omnes videant, reliqui ab iis arbitrii libertatem: alii, ut omnium judicio eam tollant: alii autem, ut diſputent hodieque eruditi, utrum eo pacto ſalva ſit voluntas, an minus.

De Platone nemo dubitat, quin ſic Fatum agnoſcat, ut non eripiat homini libertatem. Nam ſtatuit, ut Alcinous ait cap. XXVI. πάντα μὲν ἐν εἱμαρμένῃ εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι· *Omnia quidem eſſe in Fato; non omnia tamen eſſe in Fato decreta.* Ac Plutarchus ita enarrat Platonis mentem lib. I. de Plac. Philoſ. cap. XXVII. τὴν εἱμαρμένην συμπλοκὴν εἶναι αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς· ὥς τε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Fatum eſſe connexum cauſſarum ordine contextum, quo etiam concludantur ea, quæ à nobis fiunt: ut ſic alia haberi debeant fatalia, alia non decreta fato.* Hinc Platonicus Chalcidius, commentario in Timæum*: *Qui omnia fato fieri dicunt, meritò reprehenduntur ab iis, qui probant, eſſe aliquid in noſtra poteſtate. Qui omnia in noſtra poteſtate conſtituunt, nec quicquam fato relinquunt, falli deteguntur. Quis enim ignoret, eſſe aliquid in fato, & extra noſtrum jus? Sola igitur vera illa ratio eſt, fixaque & ſtabilis ſententia, quæ docet, quædam fato fieri, alia porro ex hominum arbitrio, & voluntate, proficiſci.* Eſt verò Platoni Fatum, λόγος ἀΐδιος, καὶ νόμος ἀΐδιος τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· *ratio æterna, perpetuaque lex naturæ Univerſi:* ut eſt apud Stobæum †. Sed hæc etiam pertinent ad

* *pag. 279. & 280. edit. Meurſianæ.*

† *In Eclogis Phyſic. cap. 9.*

ad legem eam, quam Deus rebus præscripsit naturalibus: nunc ea de lege videamus, quæ sancita est præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchum libro de Fato, ejusmodi memoratur: Ἥτις ψυχὴ συνοπαδὸς γενομένη καθίδῃ τι τῶν ἀληθῶς μέχρι τῆς ἑτέρας περιόδου, εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid feri perspexerit, is usque ad alteram circuitionem à supplicio sit immunis: & si possit perpetuò id facere, perpetuo erit illæsus*, Quæ fusius sic enarrat Chalcidius *: *Legi qui pareat, sequaturque principis Dei veneranda vestigia, beatam semper vitam agit; juxta legis perpetuæ sanctionem; quod est, juxta fatū. At vero, quæ Dei comitatum animæ neglexerint, rursum & ipsæ, alio quodam contrarioq; genere secundum fatum vitam exigunt: donec pœniteat eas delictorum suorum, expiatisque criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque potestatum choros, revertantur; & ille legis rigor ex deteriore fortuna transitum fieri sinat ad beatam.* Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circumitum*, intelligitur stellarum fixarum, & erraticarum omnium reditus ad habitum, & conditionem præteritam: qua constellatione instaurata, omnia, & in cœlis, & in terris, se habeant, ut prius. Hinc Plato, interprete Chalcidio †: *Est tamen intellectu facile, quod perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cum omniū octo circumactionum cursus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur: quam semper idem, atq; uniformis motus dimetietur.* Hoc spatium esse annorum triginta sex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem, quam animis diximus promulgatam, Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adrasteæ*: item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγον· *orationem virginis Lachesis, filiæ Necessitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obsequium continet, & cōtumaciam: nec voluntatibus necessitatem alterutrius imponit, sed suæ eas relinquit potestatis. Nam, ut idem Chalcidius ‡ ait, *Quod anima hominis natura talis sit, ut interdum ad virtutem se applicet; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modo sospitati, modo ægritudini proximum; fixum planè est, & decretum ex origine. Quis porro malus sit futurus, aut bonus; neq; decretū, neq; imperatū. Propterea q; leges, magisteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, institutiones, nutrimentorum certa observatio, laus, vituperatio, quæq; his simulantur quia rectè vivendi optio penes nos est.* Ubi pro *simulantur*, malim, *similia adhibentur*: vel tale quid. Plenius planiusque hæc explicabimus.

* pag. 278.

† pag. 240.

‡ pag. 255.

In anima omni rationabili spectantur, alia quidem ex præcessione meriti; alia autem ex consecutione animadversionis, vel præmii. Priora sunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quod anima Socratis, secundum Adrasteæ sive Lachesis legem, comitem sese præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc, quam cum animæ

asper-

aſpernantur comitatum Dei, *præceſſionem* vocant, quia ſunt cauſſæ præcedentes ex meritis noſtris.

Poſteriora non ſunt in hominis poteſtate, ſed ſequuntur ſecundum fatum: unde & *fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* eſt lex ipſa. *Fatale* eſt executio legis. Ut quòd Socrates, quia juxta fati legem vixiſſet, beatus uſque ad alterius circuitus tempus, dicitur perſeveraturus: quemadmodum &, ſi in altero circuitu pariter ſe compoſuerit, pari poſtmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, ſi tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reverſurus, ſi in circuitu novo evaſerit bonæ frugis. Hanc præceſſionem meriti ex libero arbitrio, & conſecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege fatali, paucis ſic conſtrinxit Chalcidius *: *Peſſimè agere vitam eſt in hominis arbitrio: puniri planè eſt ex neceſſitate fatali: utpote quod legem ſequatur.* [* pag. 271.] Ut alibi idem: *Quod præcedit, in nobis: quod ſequitur, ſecundum fatum.* Ac luculentè idem illuſtrat exemplo Laji, his verbis †: *Hac ratione Lajo prædictum eſt ab Apolline:* [† pag. 244.]

Cave, ne vetitos liberûm ſulcos ſeras.
Generatus ille te mactabit impiè:
Et omnis aula reſpergetur ſanguine.

His quippe oraculis oſtendit, penes Lajum fuiſſe, ne ſereret: quæ præceſſio eſt. Quod porro inſecutum eſt, jam non in poteſtate Laji, ſed potius in neceſſitate fatali, juxta meritum præceſſionis. Atque eodem exemplo idem illuſtrat Alcinous cap. XXVI. ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Poſteaque Chalcidius Platonis eam fuiſſe mentem probat verbis ejuſce philoſophi. Quæ autem Latinè adducit, non appoſito, unde hauſerit, libro, ea ſunt in decimo de Rep. ubi ſic puella Lacheſis, Neceſſitatis filia, loquitur ‡: Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. [‡ Editionis Stephanica pag. 617.] *Animæ diurnæ, adeſt primordium alterius circuitus, deſtinatum generi mortali, ac letifero. non veſtri aliqua ſortitò ſub dæmonum veniet imperium: ſed vos dæmonem eligetis. Qui verò primus veſtri fuerit ſortitus, primus vitam eligito, quam degat neceſſario. Virtus autem domini expers, ac libera eſt, quam ut quiſque colit, aut negligit, plus minuſve ejus habebit. Cauſſa eſt* ELIGENTIS: DEUS *autem eſt extra culpam.*

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum poſſe in animis humanis: ſed non ſic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes crediditiſſe, indicat Plutarchus lib. I. de Placitis philoſoph. cap. XXVII.

Πλάτων ἐγκρίνει μὲν τὴν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων· συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Οἱ Στωικοὶ Πλάτωνι ἐμφερῶς· καὶ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνίκητόν φασιν αἰτίαν καὶ βιαστικήν. τὴν δὲ εἱμαρμένην συμπλοκὴν αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς, ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Plato quidem admittit fatum in animis hominum, vitaque eorum: sed addit etiam caussam, quæ ab arbitrio pendeat nostro. Stoici, Platonis in eo similes, Necessitatem ajunt invincibilem esse caussam, & violentam: Fatum autem esse complexionem caussarum ratam statamque; quo in nexu etiam contineantur, quæ à nobis dependeant: ut alia quidem sint fato decreta, alia non item.* De Platone assentimus. An verò idem Stoici senserint, postea parebit.

Ac tale Platoni est Fatum. Provenit autem id à providentia divina. Ut tria hinc distinxerit Plato: primum est Deus, summum bonum. Alterum Providentia, sive mentis divinæ in intelligendo actus æternus. Tertium est Providentiæ proles, Fatum, sive lex divina ad sapientem rerum omnium gubernationem promulgata; naturæ quidem præfiniens, quæ necessariò fiant; liberæ voluntati mandans honesta, prohibens contraria. Præscribitur autem lex, secundum eundem *, tum animæ mundanæ; tum animis ei subjectis. Anima mundi, ut à mente divina distinguatur, vocatur *secunda mens, intellectusque*: & hæc dicitur *quasi quædam custos legis æternæ*. Nempe quia anima hæc mundum gubernet secundum legem æternam à Providentia sancitam; cœlestia quidem necessitate beata; voluntaria autem ratione, & ordine, secundum suam cujusque naturam. Tripartitam hanc dixere animam, quia præsit, tum stellis fixis, tum planetis, tum rebus subjectis; quales dæmones cum ignei, tum aërii; natura item humecta, & tellus.

* *Chalcid. pag.* 177. & 178.

Animæ mundanæ subesse dicuntur (ut ejusdem Chalcidii verba retineam) *rationabiles animæ, legi obsequentes: ministræ potestates; Natura, Fortuna, Casus; & Dæmones inspectatores, speculatoresque meritorum.*

CAPUT XLVII.

Acceditur ad fatum, quod tum Mathematicum, tum Astrologicum, tum etiam Chaldaicum, nuncupatur. Chaldæos, & Babylonios, non per omnia convenisse. Fatum hoc Astrologicum fere intelligi à SSis Patribus, quando Fatum impugnant, ac ne quidem ejus nomen audire sustinent. Cum fatum statuerent nationes, multa verè allegasse ad siderum vim comprobandam: quod particulatim de Sole, Luna, stellis, ostensum. Sed exorbitari planè, cum membris singulis singulos præfecere planetarum: hoc χειρομάντεις *fecisse in partibus manus, astrologos, in membris universis. Sed ut ista pro tolerabilibus haberentur, nulla posse ratione ferri, quod tantam siderum vim statuerent in ipsas animæ facultates, sive illa (quando de his variatum) ternæ sint,*

aut

aut quaterna; sive octona etiam, aut septena. Nec vanum minus videri, quod planetas pro climatibus distinxerint. Post illa à planetis abimus ad stellas fixas: ac prius ostensum, ut è duodenis stellati illius balthei signis unumquodque alicui præfecerint humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuerint. Tum autem, ut planetarum cuique suum, & locum, & effectum, assignarint in Zodiaco. Et, ne longiores in his vanis essemus, scriptores indicati, unde, qui volet, accuratam horum, qualium qualium, petere possit notitiam.

AC tale Platonis fatum fuit: quo, uti dictum, sua est relicta libertas humanæ voluntati. Sequitur, videamus illo de fato, quo, si non ab omnibus ejus defensoribus, prope tamen ab omnibus, liberum tollitur arbitrium. Fatum hoc nuncupatur Mathematicum, vel Astrologicum, vel etiam Chaldaicum. Nomina ista sunt ab iis, qui hujus se fati gnaros profitentur: quales *Mathematicos* vocat Seneca in ἀποκολοκυνθώσει, Tacitus lib. I. Histor. Juvenal. sat. VI. & XIV. Paullus Sententiarum lib. V. cap. XXI. *Astrologos* appellat Ulpianus Digestis, De injuriis, Lege XV. §. Siquis. *Chaldæos* autem dicit Cicero lib. I. & II. de Divinat. item Agellius lib. I. cap. XV. uti disciplinam ipsam Χαλδαϊκήν Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. I. Caussa ejus nominis est, quòd disciplinam hanc repererint Chaldæi. Quamquam Ægyptiis inventum istoc tribuat Herodotus*: quemadmodum & ab iis oracula, sacraque, & ceremonias, cœpisse, ab eodem traditur. Sed pro Chaldæis, vel Medis est, quòd priscus Astrologus Belesis, ut Diodorus Siculus‡ ait, prædictionibus scientiæ suæ impulerit Medos ad occupandum Assyriorum regnum. Ac imprimis pro iis facit, quòd Simplicius* ex Callisthene tradat, antequam Babylona caperet Alexander Magnus annis quasi bis mille, annotasse Chaldæos, qualis pro cujusque sideris ortu effectus sequeretur. Ex cujusmodi particularibus observationibus collegere universales conclusiones; quæ principia sunt artis genethliacæ. Atque ex his etiam obscurum non est, cur Fatum hoc dicere etiam possis *Babylonium*: juxta illud Horatii lib. I. od XI.

> *Tu ne quæsieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi,*
> *Finem Di dederint; nec Babylonios*
> *Tentaris numeros.*

Malim tamen *Chaldaicum* vocare, quam *Babylonium*; quia gentes hæ non per omnia convenerunt; uti ostendit illud Lucretii in V.

> *Ut Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,*
> *Astrologorum artes contra convincere tendit.*

Utcunque autem aliquis fuerit dissensus, laxius tamen voce Chaldaici

* *lib. 2. cap. 82*

‡ *lib. 2.*

* *in lib. 2. de Cælo, pag. 123. edit. Aldinæ.*

 fati

fati nomine accepto, ſub eo Babylonicum etiam complexi videntur. Imò, cum Fatum impugnant theologi veteres, utcunque ſubinde de Stoico loquantur, plurimum tamen ab iis Chaldaicum hoc ſive Aſtrologicum intelligitur. Liquet illud ex non uno B. Auguſtini loco : ubi ipſum etiam Fati nomen improbat. Ut lib. v. de Civit. Dei cap. I. *Si propterea quiſquam res humanas fato tribuit, quod ipſam Dei voluntatem, vel poteſtatem, fati nomine appellet; ſententiam teneat, & linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod poſtea dicturus eſt, cum ab illo quiſpiam quæſierit, quid dixerit fatum? nam id homines quando audiunt, non intelligunt, niſi vim poſitionis ſiderum.* Et cap. IX. *Nulla fieri fato dicimus, quoniam fati nomen, ubi ſolet à loquentibus poni, (id eſt, in conſtitutione ſiderum, qua quiſque conceptus, & natus eſt) quoniam res ipſa inaniter aſſeritur, nihil valere monſtramus.*

Propriè igitur fatum erat prædictio ex ſideribus : nomenque eſt ab ea ſignificatione *fandi*, qua prophetis convenit: qui & ab eadem origine *vates* dicuntur. Nam *fari* eſt à φάω, unde φάτης, item φάτις, ſicut Latinis *dictio* pro *oraculo*.

Fati hujus fundamentum poſuere, partim in veris certiſque; partim incertis, ac conjectura valde dubia ſubnixis; partim falſis, abſurdis, impiis.

Vera certaque ſunt plurima, quæ de virtute ſiderum in elementa, atque humana etiam corpora prodiderunt. Primum Solem conſideremus. Quid manifeſtius eſt, quam eum, decurſu ſuo per ſigna duodena, ſingulis menſibus variare anni qualitates? Quam rem plenius exponit Proclus, vel alius in librum I τετραβίβλου: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν αἱ ὧραι τοῦ ἔτους γίγνονται, καὶ συμμεταβάλλονται ταῖς ἐτησίαις ὥραις τὰ ἡμέτερα σώματα· καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐτησίων τροπῶν; ὅπου ὁσημέραι τὰς γινομένας τροπὰς παραπλησίας οὔσας ταῖς καθόλου εὑρίσκομεν μεταβαλλούσας ἡμᾶς. ἀνίσχων γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἔαρος μεθιστῶν τὸν ἀέρα, τοιαύτην καὶ τοῖς ἡμετέροις σώμασι δίδωσιν τὴν ἀπόρροιαν. καὶ προϊούσης τῆς ἡμέρας, ἔστιν ἰδεῖν τὰς καθόλου κράσεις ἐν ταῖς μερικαῖς ἐμπεριεχομένας. Εἰ δὲ ὅλως ἐναργής τις γίνεται ἀπόρροια, χρὴ ἡμᾶς καὶ τὴν ἄδηλον αἴσθησιν τῷ λογισμῷ κρίνοντας εὑρίσκειν. *Cernimus enim motu Solis, anni tempora diſtingui, unaque cum eis corpora noſtra immutari. Et quid attinet de annuis converſionibus dicere? cum quotidianas converſiones illis annuis conſimiles eſſe in nobis immutandis animadvertamus? Sol enim oriens, & aerem ad veris temperiem redigens, talem etiam corporibus noſtris qualitatem inſinuat: &, die progrediente, videre eſt univerſalia temperamenta in particularibus contineri. Quod ſi omnino evidens quidam contingit influxus, nobis etiam occultus ſenſus rationis judicio eſt indagandus.*

Ac par Lunæ eſt ratio; quemadmodum abundè oſtenſum nobis cap. XVIII, XIX, XX. Nunc ſolum adponam verba ejuſdem Ptolemaici interpretis: qui ſuperioribus continuò ſubjungit : Ἡ δὲ σελήνη, οὐχ᾽ ὅτι μείζονα τοῦ ἡλίου

ἡλίου κέκτηται δύναμιν, δοκεῖ ἡμᾶς ἐναργέστερον μεταβάλλειν, ἀλλ' ὅτι προσγειοτέρα τυγχάνουσα, πλείστην ἡμῖν ἐνδίδωσι τὴν ἀπόρροιαν· ὁρῶμεν γὰρ, καὶ τὰ θαλάττια ζῶα συναυξανόμενα, καὶ συμμειούμενα τῇ σελήνῃ. καὶ ἡμῶν δὲ αὐτῶν τινὰ μέρη τοῦ σώματος. οἷον ὄνυχας, καὶ τρίχας. ἦν δέ τι καὶ ἱερὸν ζῶον ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ταῦρος ἀνακείμενος τῇ θεῷ. οὗ ἡ σόβη συνηύξανεν αὐτῇ, καὶ συνεμειοῦτο. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν, συμφθίνοντες, καὶ συναυξοῦντες λίθοι τινὲς τῇ θεῷ. *Apparet autem, Lunam, non quod Sole majorem vim habeat, nos evidentius immutare; sed quod terræ vicinior, magis nos suo lumine & motu afficiat. Videmus enim & marinas animantes una cum Luna & crescere & decrescere; & nostri corporis partes quasdam; ut ungues, & crines. Fuit etiam quoddam sacrum in Ægypto animal, videlicet taurus, huic Deæ sacer; cujus cauda cum Luna, & augebatur, & minuebatur. Sunt etiam hodie lapides quidam, qui una cum ea, & accrescunt, & decrescunt.*

Nec de nihilo est, quòd divina sapientia Solis, & Lunæ cursui, qui dierum, mensium, annorum spatia definivit, etiam quinque addiderit errores. Ex quibus tardus Saturnus circulum annis absolvit triginta: fulgidum Jovis jubar annis XII. rutilans Mars, biennio: Venus autem Solem comitatur, nunc horis prævius matutinis, nunc vespertinis: Mercurius quoque circa Solem motibus variis fertur. Frustrane Deus tot numero errones condiderit; sic magnitudine, locis, & colore, distinxerit, tamque varios iis tribuerit motus? Quid dicam de fixis orbis octavi stellis? Fateri cogimur, nec vilia animalcula, vel plantarum minimas, incassum esse. Quin perspicuum est, sic eas viribus differre, ut iis cognoscendis humanum non sufficiat ingenium. Et in lucidis illis ac cœlestibus corporibus, ubi tanta est varietas, non admirandam esse efficaciam credamus?

Quamquam quid rationibus pugnamus, quando sensus ipse, longusque rerum usus tot seculis aliud edocuit? Consideremus stellas fixas. Ex earum ortu, & occasu, nautæ, atque agricolæ, anniversarias prævident tempestates. Iidem observant, ab Arcturo tempestates cieri, ab Hyadibus pluvias, ab Orione nimbos. Etiam Capram cœlestem ortu suo vitibus nocere; apud Pausaniam legas in Corinthiacis. Jam quanta est vis quinque erraticarum! quod peritiores hujus artis maximè observant, quando cum Sole, & Luna, aut ipse inter se conjunguntur. Soli enim Saturnus additus aëra reddit nubilum, ac turbidum. Jupiter, ac Mercurius, si arctius socientur, ventos procreant & tempestates. Mars, & Venus, si aptis cœli locis jungantur, imbres generant, & quandoque etiam fulmina, ac tonitrua. Atque hæc imprimis contingunt in Lunæ συζυγίᾳ*, vel ortu etiam fixi sideris ex illustrioribus. Imò ne minores quidem ex fixis effectu carent, si cum planetis copulentur. Nimirum stellæ omnes fixæ sunt instar feminarum, quæ steriles per se, gravidæ fiunt, si jungantur planetis. Sic stellæ Cancri nebulosæ à Ptolemæo dicuntur *suffocantes*, & *pestilentes*. Sed vis ea concipitur à planetis. Ut anno factum CIↃ IↃ LXIII. cum, in Leonis initio, juxta eas stellas partiliter jungerentur Sol, & Saturnus, atrox est pestilentia aliquot consecuta annis per Europam universam.

* *conjunctione*

Quod si ea sit siderum vis in elementa, & hinc conflata: etiam vis cœli se exeret in corpora humana, cum homo ex elementis constet, aëra hauriat, cibo & potu nutriatur. Sed vis sideris se nullius prodit manifestius, quam Lunaris. Nam morbo caduco, & similibus, laborantes, vehementiores habent paroxysmos circa novilunia, plenilunia, & medias, quadraturas: nonnulli etiam tantummodo se malè tum habent. Nec hydropici unquam laborant vehementius, quam circa plenilunia: ac penè omnes etiam circa id temporis moriuntur.

Atque hæc vera sunt certaque. Progredior nunc ad ea, quæ partim sunt dubia incertaque; partim ejusmodi, ut falsa misceantur veris. Partim verò pertinent ad mundum totum; partim ad homines singulos. Priorem prædictionem dicemus universalem; alteram particularem. Universalis vel est de mundi duratione, vel conversione. Durationis spatium anno magno definitur: sive is sit XXXVI. milium, sive quadraginta novem, sive majori vel minori spatio eadem redeat siderum omnium constitutio. Conversiones mundi statuuntur octonæ, pro octonis cœli orbibus. Septenis quidem Planetarum; uno autem stellarum fixarum. Pro hisce conversionibus totidem sunt mundi ætates. Ac creditur Deus prodigiis quibusdam commonefacere intelligentes rerum naturalium, quando fiat fatalis conversio, ac mundus de ætate una in alteram trameet. De universali hoc, sive totius mundi fato, nihil est illustrius verbis Plutarchi in Sylla; Ubi prius narrat, quomodo inter alia prodigia etiam claro ac sereno cœlo, auditus esset sonus tubæ acutus ac lugubris, sic ut omnes exhorrescerent ejus magnitudine: deinde hæc subjungit: Τυρρηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπεφαίνοντο καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ αὐτῶν ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσι, δι' ἀλλήλων· ἑκάστῳ δὲ, ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν, ὑπὸ τοῦ θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ. καὶ ὅταν αὕτη σχῇ τέλος ἑτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον. ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν εὐθὺς ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας, καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν ταῖς προαγορεύσεσι, καθαρὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ' ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοσχέδιον οὖσαν τὰ πολλὰ καὶ δι' ἀμυδρῶν καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυρρηνῶν, καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰδέναι δοκοῦντες, ἐμυθολόγουν. *Hetrusci Vates Mundi conversionem prædicaverunt ostendi hoc ostento, & mutationem in aliam ætatem. Esse enim earum octo genera, vita & moribus inter se dissidentia. Vnicuique præfinitum à Deo certum temporum numerum, qui magni anni ambitu limitetur. Quum unius terminus adsit, instante alia, moveri ex terra vel cœlo miraculum, ut illis quibus hæc curæ sunt, & qui hæc percepere, perspicuum illicò fit, natos esse homines, qui alia vita, aliis studiis utuntur, & quorũ gerant Dij majorẽ, vel minorem curam. Quippe cum alia referunt, magnas ex illorum generum capere vicibus novationes, tum vaticinandi scientiam modò inclarescere, & certa præsagire, liquidis à Deo & dilucidis insignibus præmissis, modò alia in ætate abjectam esse, quod fere claudicet, exitibusque & in velutis vestigiis futurum attingat. Hæc Hetruriæ peritissimi vates; & qui præstare arte videbantur cæteris, fabulabantur.* Etiam inter ejusmodi mundanæ conversionis prodigia censebatur conspectus phoenicis. Plinius lib. X. cap. II. *Cum hujus alitis vita, magni conversionem anni fieri, prodidit Manilius, iterumque significationes tempestatum, & siderum, eodem reverti.* Solinus cap. XXXVI. *Cum hujus vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores.* Orus Apollo lib. II. cap. LVII. ἀποκατάστασιν πολυχρόνιον βουλόμενοι σημῆναι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν. ἐκεῖνος γὰρ ὅτε γεννᾶται ἀποκατάστασις γίνεται πραγμάτων. *Instaurationem diuturnam, & quæ post multa fiat Secula, volentes indicare, Phœnicem avem* (Ægyptii) *pingunt. Hic enim dum nascitur rerum vicissitudo fit, & innovatio.* Hæc partim solos respiciunt planetas, partim sola zodiaci signa, partim planetarum in signo aliquo posituram.

De singulis planetis tradunt, eos propriam vim in singula habere membra: imo chiromantes etiam manus partes singulis subjecere planetis. Nimirum montem, ut ipsi vocant,

hoc

hoc eſt, tuberculum pollicis, Veneri; indicis, Jovi; medii, Saturno; annularis, Soli; auricularis, Mercurio; trianguli ſpatium, Marti; hypothenar ſive manus percuſſionem, Lunæ. Quamquam in nonnullis iſtorum à Tricaſſo, Coclite, Indagine, & Taiſniero, diſſentiant Tybertus, & Cardanus: quem vide lib. II. de rerum varietate cap. LXXIX. &, præter memoratos, Georgium Raguſejum de divin. lib. II cap I qui commenta hæc ſolidè refellit. Sed contineamus nos potius intra Aſtrologorum opiniones. Hi planetarũ vim in quodq; corporis membrũ colligunt ex quadam ἀναλογίᾳ: eoq; cor, à quo vitalis ſpiritus, reſpondere ajunt Soli, unde vivificus mundi calor: cerebrũ humidum, humectanti Lunæ, quiete m etiam creſcit, & decreſcit: jecur, quod officina eſt ſanguinis, analogum eſſe Jovi, planetæ ſanguineo, ac vitali: renes, qui vires largiuntur partib. generationi inſervientibus, ſubjectos eſſe Veneri, ſigno prolifico: ſplenẽ, atræ bilis receptaculũ, competere Saturno, planetæ frigido, & ſicco, coque melancholici humoris præſidi: ac fel, ſive choleram convenire Marti, planetæ igneæ naturæ, eoque, ut ajunt, cholerico, & iracundo: pulmonem, qui aërem, ac ſpiritum, attrahit, & emittit, ac præterea loquelæ inſervit, ſubdi Mercurio, planetæ ventoſo, qui Soli ſemper eſt præſtò, nunc hac, nunc iſtac diſcurrens, inſtar nuncii emiſſi, ac facundè promentis mandata domini ſui.

Atq; hæc quidem, quia ad corporis naturã pertinent, ubi ſine dubio magna eſt cœli vis, credibilius, ſaltẽ tolerabilius, proferuntur. Sed non hic ſteterunt Deventum quippe eò, ut ſingulis animæ facultatibus aliquẽ præficerent ex planetis. Etſi verò Ariſtoteli tres eæ numero ſint; φυτικὴ, ſive θρεπτικὴ, quam *vegetativã* appellant, αἰσθητικὴ ſive *ſenſitiva*, & λογικὴ ſive *rationalis*: maluere tamẽ addere quartam, φωνητικὴν ſive *vocalem*, vel *ſermocinativam*; quia homo & ratione, & oratione, mutis antiſtet animantib. Atq; idem à Stoicis factum; qui idcirco, cum pro ſenſitiva unica ponerent quinq; ſenſus, neceſſario animæ octo ſtatuerunt facultates; vegetativam ſive ſeminatricẽ vim, quinq; ſenſitivas, ſermocinativam, & gubernatricẽ ſive rationalem. Si Græcè malis, Laërtii eſt in Zenone: Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς, τά τε πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικὸν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια. καὶ τὸ γεννητικόν. Ac ſimiliter de Zenone tradit Nemeſius libro de Natura hominis*: ſed τὸ γεννητικὸν dicit ille, mente cadẽ, σπερματικόν: at τὸ διανοητικὸν vocat ἡγεμονικόν Porrò Chaldæi ſive Aſtrologi, uti & Peripatetici, diſtinxere à ſenſitiva propriè ſic dicta, hoc eſt, à quinq; ſenſibus externis, & phantaſia, aliiſq; internis, facultatẽ appetitivam: illamq; diſtribuere in iraſcibilem, & concupiſcibilem, rationalẽ autem diſpeſcebant in ſpeculatricẽ, & activam. Ita ſeptem erunt animæ humanæ facultates, pro numero ſiderũ, quæ, ſub ſtellis ſunt fixis; Solis, Lunæ, & quinq; erronum; ſive (Sole Lunaq; erronum numero comprehenſis) ſeptem erronũ malis dicere Unum igitur ex ſiderib. ſeptem erraticis, ſeptenis præfecere animæ facultatibus idq; hoc pacto. Rationale contemplativum, ſecundùm eos, gubernat Saturnus; rationale activum Jupiter: appetitui iraſcibili præeſt Mars; ſenſibus quinq; externis, & phantaſiæ, ſive imaginativæ, Sol; appetitui concupiſcibili præfecta Venus; vocali ſive ſermocinativæ virtuti Mercurius: infimus planetarum Luna, uti dictum, vim eſt adepta vegetativam, ſive ſeminatricem.

* cap. 15.

Propterea cum duo illa magna luminaria, Solem, ut Regem; Lunam, ut Reginam, ſtatuiſſent. Saturnum ſpectarunt, ut conſiliarium, ſenio & prudentia venerandum; Jovem, ut totius ditionis gubernatorem; Martem, ut univerſo exercitui præfectum; Mercurium, ut legatum atque oratorem; Venerem, ut amorem, ac delicias omnium.

Præterea multorũ ajunt ſeculorũ experientia eſſe obſervatũ, homines genus vitæ amare, prout planetæ in ortu illuxerint. Nam pro conſtitutione eorum diverſum eſſe temperamentum; pro temperamẽto variare propenſionem animi, & mores; pro his quoque fortunam ſequi: quique Lunarem ſortiẽtur naturam, amare navigationem, ac piſcaturam; ſiqui a Mercurio adflentur, ingenioſis artibus, uti mercatura, gaudere; quos Venus adſpexit, amoribus, canticis, ac ſimilibus delectari; qui-

bus

bus Sol affulsit, ad dignitates, & honores adspirare: bella ac rixas amare, quos exagitat Mars; judicia ac potentiam quærere, quos Jupiter adserit: sublimi, ac reconditæ scientiæ studere, quos sublime afflavit Saturni sidus.

Insuper dominia planetarum pro climatibus distinxerunt: quod ex Ptolemæo liquet. Et de terris postmodo repertis à Campanella idem factum: qui & de Ptolemaica ratione judicium apposuit. Longioris res instituti sit, si insistam. Ipsum adi Astrologicorum lib.II. Articul.II. Et hæc de planetis.

Sequitur de Zodiaco: quem in XII. nec plura signa divisere, quia Sol, dum suum permeat circulum, duodecies cum Luna coit: singulaque signa distribuêre in gradus triginta, quia Luna diebus XXX. iterum conjungitur cum Sole: unde etiam liquet, cur gradus sint CCCLX. quando tot consiunt, si duodecies sumas triginta. Atque hæc ratione constant manifesta. Non item illud, cur singulis corporis membris aliquod Zodiaci signum præfecerint; Arietem capiti; Taurum cervici, & jugulo; Geminos humeris, lacertis, & manibus; Cancrum pectori, & costis; Leonem diaphragmati, stomacho, ac ventri; Virginem præcordiis, & hypochondriis; Libram, renibus, vertebris, ac natibus; Scorpium, ilibus; Sagittarum femoribus, genibus, & poplitibus; Capricornum suris, & talis; Pisces pedibus. Quam rem his versibus expressit Manilius in secundo: prout restituit Josephus Scaliger:

---- Aries caput est ante omnia princeps
Sortitus: censusque sui pulcherrima colla
Taurus: at in Geminis aquali brachia sorte
Scribuntur connexa humeris: pectusque locatum
Sub Cancro est: laterum regnum, scapulaq;, Leonis:
Virginis in propriam descendunt ilia sortem:
Libra regit clunes: at Scorpius inguine gaudet:
Centauro femina accedunt: Capricornus utrisque
Imperat in genibus: crurum fundentis Aquari
Arbitrium est: Piscesque pedum sibi jura reposcunt.

Atque ex his Leo, grandes vires, & leoninis similes, dicitur conferre; Virgo, pulchritudinem; Sagittarius, qua parte homo, pulcros; qua equus, fortes reddere perhibetur; Cancer, Capricornus, Pisces, & robore, & pulchritudine destituunt.

Etiam, de quo superius tertio me loco dicturum receperam, signi cujusque domum huic, vel illi planetæ, tribuerunt. Ut Soli Leonis, quia calidus est, & siccus, eoque masculus: Lunæ Cancri, quia calidus est, & frigidus,

gidus, ac propterea femineus: Mercurio assignarunt Geminos, partim ut proximos Cancro, domui Lunæ; uti Lunæ propinquus Mercurius: partim quia Solem ipse comitetur, nec ab eo recedat gradibus amplius duodetriginta. Virginem credidere domum aptam Soli; quia Leoni, Solis domo, vicina. Similiter Veneri Taurum, & Libram dedere: parque in cæteris ratio est.

Hisce ita constitutis, sic ulterius sunt progressi: Solem in Aquario, Lunam in Capricorno, Saturnum in Leone, & Cancro, noxios esse: imò nascentes futuros cæcos, si Saturnus foret in domo XII. & Solem, Lunam, ac Martem, trigona radiatione spectaret: surdos autem, si Saturnus esset in domo sexta; cœlique medio, cæteris altior planetis, quadrato Martis apponeretur. Similiter pronunciant de vitiis linguæ, de morbo comitiali, icterico, aliis: quæ legere est è veteribus apud Ptolemæum in Centum Sententiis ad Syrum fratrem, Firmicum Maternum in Matheseos libris ad Mavortium Lollianum, & M. Manilii Astronomico. E junioribus apud Jovianum Pontanum commentario in Ptolemæum, & XIV. libris rerum cœlestium. Item Junctinum, Cardanum, tot alios: sed omnium instar fuerit Campanella in sex Astrologicorum libris. Nec enim hanc artem, (si ars ea dicenda est, quæ tot vana habet, incertaque) aliquis præceptis melius constrinxit. Particulatim verò examen eorum, quæ de moribus gentium ex signo iis dominante tradiderat Ptolemæus, vide apud eum lib. II. cap. V.

CAPUT XLVIII.

Distinctè actum de duplici Mathematicorum genere: ac prius de illis, qui necessitatem inferri ajunt voluntati humanæ. Bardesanis Syri, & Priscillianistarum, de Fato sententia. Occurritur illi, quòd ajunt, utcunque homo necessitate bonum malumve agat, non minus amore, aut odio dignum esse. Prædictio Theagenis, Thrasilli, Ascletarionis, & aliorum. Prædici multa, vel ex commercio cum spiritu maligno; vel familiaritate occulta cum hominum illis, qui sint magna rerum pars; vel conjectura callida, subinde tamen fallaci. Vana prædictio Papæ Joannis XXI. Βλαστοβόμιον *Alexandrinum, & unde nomen acceperit. Mathematici Urbe exacti sub imperatoribus gentilibus, imò antea quoque: Scripturis itidem, & à sanctis Patribus, ac concilio Braccarensi, & Christianis etiam imperatoribus, damnati. Extrema eorum impudentia, qui & virtuti siderum tribuunt Christi miracula, ac religionem Judaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Christianam; item regnū Antichristi. Vanitas prædictionis tum Albumasaris de duratione religionis Christianæ, tum R. Abraham Avenaris de adventu Messiæ. Acceditur ad*

Ptolemæum, & Mathematicorum alios; qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem à sideribus; sed solum ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maximè in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quod, prævisa siderum inclinatione, facilius caveamus nobis à noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui à multis. Sed, ut daretur, à sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint posse, prævidere; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magna sit dementia, siquis ex iis de hominum conditione, non certò dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.

QUi hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt, eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cœlo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoq; Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus cap. xxxv. Item Priscillianistæ; ut idem eopse libro est auctor cap. VIII.

Adversus hos, & similes cum diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quòd natura etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos: & quæ natura sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV.

> *Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,*
> *Virtutemve suis fraudare in præmia donis.*
> *Nam neque mortiferas quisquam minus oderit herbas,*
> *Quòd non arbitrio veniunt, sed semine certo:*
> *Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,*
> *Quod natura dedit fruges, non ulla voluntas.*
> *Sic hominum menti tanto sit gloria major,*
> *Quod cœlo gaudente venit: rursumque nocentes*
> *Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.*

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cum amore odioque morali, si à Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secundo Oratoriarum Institutionum cap. IV. & V.

At

At coatentos ſeajunt prudentiſſimo & veriſſimo Galeni judicio; qui, de ipſis aſtrorum effectibus loquens, ait, *ſophiſticum eſſe manifeſtæ experientia velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex ſideribus prævideriat. In his eſt Theagenes, qui prædixit Auguſto imperium; teſte Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thraſyllus item, qui Tiberio ipſi oſtendit, gnarum ſe periculi ab Cæſare ſibi imminentis; de quo Tacitus in VI. Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, à Vitellio Urbe pulſi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus deceſſiſſe. De Aſcletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Aſcletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactaſſe ſe, quæ prævidiſſet ex arte, ſciſcitatus eſt Domitianus, quis ipſum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi laceraretur à canibus, interfici quidem ſine mora; ſed, ad coarguendam temeritatem artis, ſepeliri quoque accuratiſſimè imperavit. Quod cum fieret, evenit, ut repentina tempeſtate, dejecto funere ſemiuſtum cadaver diſcerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædeſij ſcribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ poſtea fuit uxor Theodoſij junioris. Etiam Rodolpho Habſpurgenſi imperium eſt prædictum; ut narrat Cuſpinianus: Pontificatus item Leoni X & Hadriano VI. de quibus Paullus Jovius; ut cæteros præteream. Sed non adeò operoſum eſt iſtis occurrere, quam arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni reſpondeat. Eſt cum aliquid præſcitur è commercio cum dæmone; qui ob ſubtilitatem, & experientiam, rarò fallitur; & ſæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Eſt item cum aſtrologi familiares ſint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex ſideribus ſe jactent præſcire, quæ aliunde didicerunt. Eſt denique, cum στρεψίμαλλοι * ac fraudibus ſubacti, in multis falſis aliqua dicant, quibus eventus caſu reſpondeat. Nec enim verum ſemper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc ſolum promam illuſtre illud de Joanne XXI. antea dicto Petro Hiſpano, Summulatum auctore, philoſopho, aſtrologo, & medico: qui cum coram familiaribus longam ſibi pollicitus vitam fuiſſet, quarto poſt menſe, pontificatus autem octavo, deceſſit. Teſtis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Diſquiſitionum lib. IV. cap. III. quæſt. I.

* *verſipelles.*

Et ſanè ſapientiſſimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, ſed impoſturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teſte, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ τέλος τὶ βλακεννόμιον, ὃ οἱ ἀστρόλογοι τελοῦσι, διὰ τὸ τοὺς μωροὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτούς. *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Aſtrologi penderent, quia ad eos accederent ſtulti.* Nempe eò,

Ptolemaeum, & Mathematicorum alios; qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem à sideribus; sed solum ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maximè in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quod, prævisa siderum inclinatione, facilius caveamus nobis à noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui à multis. Sed, ut daretur, à sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint posse, prævideri; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magnæ sit dementiæ, siquis ex iis de hominum conditione, non certò dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.

QUi hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt, eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cœlo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoq; Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus cap. xxxv. Item Priscillianistæ; ut idem eopse libro est auctor cap. VIII.

Adversus hos, & similes. cum diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quòd natura etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos: & quæ natura sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV.

> *Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,*
> *Virtutemve suis fraudare in præmia donis.*
> *Nam neque mortiferas quisquam minus oderit herbas,*
> *Quòd non arbitrio veniunt, sed semine certo:*
> *Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,*
> *Quod natura dedit fruges, non ulla voluntas.*
> *Sic hominum menti tanto sit gloria major,*
> *Quod cœlo gaudente venit: rursumque nocentes*
> *Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.*

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cum amore odioque morali, si à Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secundo Oratoriarum Institutionum cap. IV. & V.

At

At coatentos ſe ajunt prudentiſſimo & veriſſimo Galeni judicio; qui, de ipſis aſtrorum effectibus loquens, ait, *ſophiſticum eſſe manifeſta experientia velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex ſideribus prævideriut. In his eſt Theagenes, qui prædixit Auguſto imperium; teſte Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thraſyllus item, qui Tiberio ipſi oſtendit, gnarum ſe periculi ab Cæſare ſibi imminentis; de quo Tacitus in VI. Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, à Vitellio Urbe pulſi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus deceſſiſſe. De Aſcletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Aſcletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactaſſe ſe, quæ previdiſſet ex arte, ſciſcitatus eſt Domitianus, quis ipſum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi laceraretur à canibus, interfici quidem ſine mora; ſed, ad coarguendam temeritatem artis, ſepeliri quoque accuratiſſimè imperavit. Quod cum fieret, evenit, ut repentina tempeſtate, dejecto funere ſemiuſtum cadaver diſcerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædeſij ſcribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ poſtea fuit uxor Theodoſij junioris. Etiam Rodolpho Habſpurgenſi imperium eſt prædictum; ut narrat Cuſpinianus: Pontificatus item Leoni X & Hadriano VI. de quibus Paullus Jovius; ut cæteros prætercam. Sed non adeò operoſum eſt iſtis occurrere, quam arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni reſpondeat. Eſt cum aliquid præſcitur è commercio cum dæmone; qui ob ſubtilitatem, & experientiam, raiò fallitur; & ſæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Eſt item cum aſtrologi familiares ſint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex ſideribus ſe jactent præſcire, quæ aliunde didicerunt. Eſt denique, cum στρεψίμαλλοι * ac fraudibus ſubacti, in multis falſis aliqua dicant, quibus eventus caſu reſpondeat. Nec enim verum ſemper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc ſolum promam illuſtre illud de Joanne XXI. antea dicto Petro Hiſpano, Summularum auctore, philoſopho, aſtrologo, & medico: qui cum coram familiaribus longam ſibi pollicitus vitam fuiſſet, quarto poſt menſe, pontificatus autem octavo, deceſſit. Teſtis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Diſquiſitionum lib. IV. cap. III. quæſt. I.

* *verſipelles.*

Et ſanè ſapientiſſimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, ſed impoſturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teſte, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ τέλος τὶ βλακεννόμιον, ὃν οἱ ἀςρόλογοι τελῦσι, διὰ τὸ τὺς μωρὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτύς. *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Aſtrologi penderent, quia ad eos accederent ſtulti.* Nempe eò,

quòd, ut ibidem legas, βλάκα vocarint ἠλίθιον καὶ ἀνόητον *fatuum & amentem*. Vide &, quæ adversus astrologos differuntur apud Ciceronem lib. II. de Divinat. Item, quæ de Phavorino refert Gellius lib. XIV. cap. I. Ac similiter Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. X. Ex iis, inquit, quæ artes dicuntur, quædam ἐπαγγελματικαὶ μέν εἰσι τέχναι, οὐ πάντως δὲ, κατ' ἀλήθειαν, ὡς Χαλδαϊκή τε, καὶ θυτική. *professione sunt artes, non revera; ut Chaldaica, & aruspicina.* Etiam τοὺς ἀστρολόγους, καὶ γόητας ‡, jungit Dio Cocceius lib. LVII. atque addit, Tiberium utrosque affecisse mortis supplicio: quamvis ipse non solum astrologo uteretur Thrasyllo; sed artem hanc etiam exerceret. Vitellius item (verbis utar Tranquilli *) *nullis infensior, quam vernaculis †, & mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat.* Atque antea jam, quod ibidem refertur, edicto jusserat, ut *intra Kalend. Oct. urbe Italiaque mathematici excederent.* Ac memorat idem Xiphilinus ex Dione. De imperatorum edictis, quibus Urbe ejecti, vide Ulpianum in Digest. De injuriis L. XV. §. Siquis. Imò etiam ante imperatores id factum, M. Popillio Lænate, & Cn. Calpurnio coss. ut est apud Val. Maxim. lib. I. cap. III. Scitè Tacitus in primo Historiarum: *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax; quod in civitate nostra, & vetabitur semper, & retinebitur.*

‡ *Astrologos, & præstigiatores vel circulatores.*

* *in Vitellio cap. 14.*

† *Turnebus pro* vernaculis *legit* divinaculis: *Scaliger* veraculis, *aut* vericolis: *Casaubonus per* vernaculos *intelligit* γόητας *ac circulatores.*

Sed quid huc recurrere opus Christianis, quando opinio ea ipsis refellitur Scripturis? Est enim Jesaiæ cap. XLVII, 13. *Stent, & salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, & supputant menses, ut ex iis enuncient eventum tibi.* Idem cap. XLI. *Dicite Diis vestris, ut ventura prænuncient; eosque verè Deos confitebimur.*

Magno etiam consensu à SSis Patribus refelluntur, quotquot ex sideribus sic de futuris omnibus pronunciant, velut humani quidam Joves. Vide eos in illud I. Genes. *Fiant luminaria in firmamento cæli, & sint in signa*, &c. Item Eusebium lib. VI. Præparat. Evangel. Basilium in Hexaëmero; ubi hanc artem vocat πολυάσχολον ματαιότητα *: Ambrosium item in ejusdem tituli opere, Hieronymum in Ies. cap. XLVII. Augustinum lib. II. de doctrina Christiana. Etiam error hic damnatur concilii Braccarensis I. can VIII. *Siquis animas & corpora humana, fatalibus stellis credit adstringi, sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt; Anathema sit.* Ubi vis inest verbis *Sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt.* Nec enim omnis ex sideribus prædictio negatur: sed illa Chaldæorum, & similium: qua tollitur arbitrii libertas, sine qua homo id quod est, esse desinit: tollitur item Reip. salus, quæ hinc mandatis, & præmiis, inde interdictis, & pœnis constat: iisdemque de caussis, religio omnis, ipsa etiam tollitur Christiana.

* *vanitatem ex abundantia otii profectam.*

Jure igitur ab Christianis quoque imperatoribus est decretum, ut Astro-

Astrologi hujuscemodi Urbe ejicerentur: quemadmodum est in Codice tum Theodosiano, tum Justinaneo, lib. IX. utrobique Tit. de Maleficis, & Mathemat. Atque hoc, sine dubio, longè etiam vehementiori studio fecissent, si jam illis temporibus eò vesaniæ Astrologorum prorupisset impudentia, ut non modò, quæ à voluntate pendent humana, verum illa etiam, quæ unius Dei subjacent arbitrio, ut miracula omnia, vi siderum dicerent necessariò sic provenisse. Ut quando nativitatis Christi de Virgine, & tot tantorumque ejus miraculorum rationem, ex horoscopo adferre non verentur. Similis impudentia est, quando è siderum constitutione judicium ferunt de religione Judæorum, Saracenorum, ac gentilium. Siquidem Judæorum quidem religionem natam volunt ex conjunctione Jovis cum Saturno, ut planetarum summo: Chaldæorum autem sectam, quia Hebræorum, sive Noachi religionem prima excepit, exortam esse ex ejusdem Jovis conjunctione cum Marte, ut planetarum proximo. Ex conjunctione Jovis cum Sole, planetarum quarto, ortam esse hæresin Ægyptiam, quæ Chaldaicam est consecuta. Ac similiter ex conjunctione cum Venere provenisse Saracenicam: ex conjunctione Jovis, & Mercurii, originem ducere Christianam: ac denique cum Luna proventurum esse imperium Antichristi. Hæc legas apud Albumasarem lib. I I. de Mag. Conject. tract. I. differ. I V. Quantum verò fidei hæc mereantur, vel fidem fecerint, quòd idem Albumasar tradidit, religionem Christianam duraturam esse annis non amplius mille quadringentis, & sexaginta. Nam à tempore eo, quo Christus prædicare in terris cœpit, jam prope sesquiseculum est suspra spatium ab Albumasare præfinitum: nec interea imminuta est religio Christiana, sed incrementa etiam, novo orbe invento, cœpit longè maxima. Ejusdem farinæ est, quòd ex illis scilicet fati consciis sideribus R. Abraham Avenaris Judæus collegit, venturum esse promissum Messiam anno Christi cIↄ CCCC XLIV. quo Jupiter cum Saturno futurus esset in Cancro: vel saltem viginti annis pòst, quando eadem conjunctio foret in Piscibus. Nam utrumque hoc intervallum jam ab annis CLXX. exspiravit: frustraque miselli alium exspectent Messiæ adventum, quam gloriosum illum, quo in nubibus veniet ad judicandum orbem. Ac satis de Mathematicorum istis, qui sic fatum statuunt, ut planè interficiant arbitrii libertatem.

Alii tolerabilius errant: ut qui non vereantur quidem, ex siderum positura prædicere etiam, quæ honores, fortunas, vitæ terminum, & alia hujusmodi spectant: at fateantur interea, quæ dicunt, ejusmodi esse, ut duntaxat significent, quo natura ac voluntates nostræ inclinentur à sideribus. Secundum hos igitur nulla infertur animis nostris necessitas: quia inclinatio ista non sit integra actionis caussa, cum voluntas propensionem illam

mutare possit, & ubi & ad mala, non minus debeat, quam possit: atque ut faciliius possit, multum conferant disciplinæ, ac consuetudo; quæ altera est natura: idque sæpius in corporibus quoque, ubi major est cœli vis, habeat locum. Atque hoc sensit etiam Ptolemæus: ut qui non uno dicat loco, sidera quidem inclinare ac disponere hominem; at non dirigere, quia hoc facultatis sit potentioris, voluntatis nempe; cui nulla adferatur necessitas, cum semper adversari possit proclivitati à sideribus allatæ. Videeum de astrorum Judic. lib. I. cap. IV. text. XXIV. & XXV. Inter alia ait, ut magnes, si non impedias, fatali lege trahet ferrum; at non attrahet, si allium illeveris: ita humanas agere voluntates pro siderum positura, modò siveris eò ferri, quo propendent; sed acturas contrarium, si hoc studeant. Itaque in eo summam ponit Astrologia utilitatem, quòd, ubi ex ea didicerimus, quò astra inclinent; adversus malum prævisum cavere nobis melius sciamus, vel planè illud amoliendo, vel saltem reddendo levius. Atque hanc esse rationem ait, cur Ægyptii Medicinam cum Astrologia conjungant: quippe eos, pro constitutione cœli, præscribere alia atque alia remedia. Eodem pertinet quoque illud Ptolemæi libro ad Syrum fratrem, qui Καρπὸς, vel *Centum dicta*, inscribitur, aphorismo V. Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέφειν ἐνεργείας τῶν ἀστέρων· *potest scientia hujus gnarus multas avertere siderum operationes.* Summum igitur ex notitia siderali concluseris de animi propensione, non de vita ipsa. Quod in physiognomia etiam locum habet; ut ex Socrate liquet: qui se natura mulierosum fatebatur; prout artis suæ fiducia dixerat Zopyrus: sed studio ac commentatione illud ajebat emendasse; ut Tullius ait in II. Tusculanarum: idemque, & præterea Aphrodisiensis, uterque libro de Fato.

Porro animus non est, cum iis serram reciprocare, qui non aliam vim tribuunt siderum positure: quippe sic quoque salva permanet arbitrii libertas. Quin, si volunt, largiar illis, admirandam siderum varietatem (seu magnitudinem, seu colorem, seu motum spectemus) persuadere nobis, vim quandam esse insitam sideribus, qua non in elementa modò, & muta agant animantia, sed etiam in corpora hominum; ac pro iis inclinari animos ad hoc, vel illud agendum. Sed hoc si dedero iis, non propterea concessero, Astrologos in cœlesti illo libro legere posse, quò cujusque animus natura vergat. Esto, ut etiam propensio omnium inde dependeat. At liber ille adeò subtiliter est scriptus, ut præter eum, qui scripsit, non dico, nemo illum planè pleneque apprehendat (nam hoc ne in vulgaribus quidem artibus, ac scientiis, locum habet) sed ij quoque, qui artis bujus habeantur intelligentissimi, exiguam solum portionem capiant; eaque ipsa particula tota sit στοχαστικὴ*. Quod ita esse, multis evincitur argumentis.

* conjecturalis

Ajunt

Ajunt quidem, à Chaldæis observatum esse, ut pro hoc, vel illo cœli situ, hi vel illi effectus in homine consequantur. Sed quomodo similis per omnia sit siderum positura, si demum, ut Ptolemæus ait, fixarum stellarum orbis circumvolvitur annis septies millenis; nona verò XXXVI. millibus: imò, juxta alios, eadem cœli facies demum redeat exactis annorum XLIX. millibus; quod *annum magnum* appellant. Præterea, ut in Chaldæa, ubi condita hæc fertur disciplina, locum ea haberet: non propterea alibi, variante cœlo, idem sequeretur effectus. Adhæc illa, quæ de homine prædicant, vel temperamentum respiciunt, vel casus fortuitos. Fortuita non pendent à cœlis, quia alioqui non fortuita essent, sed necessaria. Temperamentum verò non duntaxat oritur à cœlo, sed insimul à parentibus. Proinde, ut de inclinationibus hominum possent prædicere, exquisito opus erat, non modò de facie cœli, sed etiam de temperamento parentis utriusque. Nec ea vis est in tempore nativitatis, quæ in illo conceptionis. Quid quod multum etiam discriminis adfert, quòd alii aliis diutius gestantur, septem aliqui, nonnulli octo, alii novem, vel decem mensibus? Jam quam incertam hanc reddit disciplinam, quod crebrò naturalis illa propensio, quæ infantiæ inerat, alia longè fit in adulto: quia educatio, & disciplina, mutent hominis indolem? Atque ut hoc non esset, multa incidunt, ob quæ mens hominis, quæ libera est, inclinationem vincat. Denique nonne videmus, uno prope momento maximos cædi exercitus, ac plurimos eodem tempore, vel naufragio perire, vel pestilentia? Haut dixerint, eodem esse natos tempore, cum tanta sit ætatis diversitas. Sed hîc reperere aliqui, quo se ictum illum exire arbitrentur. Ajunt, vim eam, quæ nascentibus imprimitur, magnam quidem esse; at particularem interea: eoque vinci ab universali; quales sunt bellum, pestilentia, & similes: atque hinc esse, quod mortes sint dissimiles, simili licet natis horoscopo. Sed hoc cum dicunt, non videntur videre, quantum caussæ præjudicent propriæ. Quid enim probabiliter prædixeris, si inclinatio humana semper caussæ cesserit universali? Hujuscemodi satis ostendunt, hanc de sideribus fati consciis, ut Manilius ea vocat, disciplinam, parum habere verisimile, etiam cum de sola hominum propensione ex horoscopo judicatur: atque illos etiam nimium disciplinæ huic arrogare, qui ajunt, ut principia ejus non sint tam certa, quam geometrica, vel arithmetica; ejusmodi tamen esse, ut plurimum sic contingant: eoque similiter hic habere, ac in medicorum consiliis, & prædictionibus; quæ etsi fallant quandoque, non propterea contemni mereantur. Siquidem hæc immane quantum distant; ut cuivis perspicuum est.

C A-

CAPUT XLIX.

Acceditur ad Fatum Stoicum; quo cum nihil non necessario fieri dicatur, planè arbitrii spoliamur libertate. Quomodo Stoici Fatum definiant, ac tueantur. Quo inter alia pertinet distinctio caussarum principalium, ac adjuvantium: item inter conditionem hominis simpliciter, & hominis sic affecti: adhac similitudo cylindri, in quo devolutio aliter est à forma propria, aliter ab impulsu alieno: denique distinctio eorum, quæ res naturales debent opifici, & quæ materiæ: quia duo Stoicis fuerunt principia, quemadmodum Magis. Quorsum preces fieri putarint in hac fatali necessitate. Manilii rejecta similitudo, qua improbum meritò censet exosum, utcunque alius esse non possit, instar herbæ venenatæ. Interea fatendum, Stoicæ sectæ complures probitate nulli alterius hæreseos fuisse inferiores; præsertim in ferendis adversis dogmate eos fatali factos magis patientes. Qua mente Deum vocarint Fatum, & aliis nominibus.

HAbemus de Fato illo, quod Chaldæorum dicitur, ac Divinationem eam constituit, quæ ex sideribus petitur, sive, ut Plotinus putabat, sidera ipsa hoc Fatum nesciant, sed homines, divinandi artem edocti, hoc in siderum libro legant, velut in Deorum tabulis; quomodo nec aves in auspiciis scire credebantur, quæ prænunciabant: sive sidera omnium sint gnara, non tamen efficiant omnia, quæ aliorum est opinio: sive etiam Fata in se inclusa circumgestent, &, quæ facto opus sciant, ea foris efficiant: quam opinionem, ut dubius tamen, Seneca* proponit; Manilius † autem amplexus fuit: quippe qui non contentus *sidera* dicere *fati conscia*; continuò subjungat, ---- *Diversos hominum variantia casus.*

* epist. 88.
† lib. 1. initio.

Hanc verò è sideribus divinationem aliquo etiam in loco Stoici habebant: idque eo lubentius, quia hinc colligere sit, Fatali omnia fieri necessitate. Qui sidera quoque, unde divinatur, divina esse corpora judicabant: imò & Deos dicebant, ut plenius explicabitur, cum in Naturæ numine de Stoicorum agemus Deo. Ipsum etiam Fatum Dei nomine, & Deum Fati vocabulo nuncupabant: quod aliquanto post planum fiet. Etsi autem Fatum Stoicum nonnihil differat à Chaldæo illo, quod res omnes alligat necessitati: in præcipuo tamen conveniunt, quia utrumque arbitrii aufert libertatem Siquidem καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεσθαι, *omnia fato contingere*, etiam ea, quæ contingenter, fortuna, aut casu, fieri dicuntur; traditum Zenoni, & Chrysippo, Posidonio item, & Boëtho; singulis horum in iis, quæ de Fato ex professo prodidere; teste Laërtio. Est verò iis εἱμαρμένη seu Fatum, ut ibidem legas, αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται· *caussa rerum implicata, sive ratio, per quam mundus administratur.* Ac similiter apud

apud Stobæum in Eclog. Phyſ. λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται· *ratio, per quam facta ſunt facta; quæ fiunt, fiunt; fient, quæ futura.* Apud Agellium quoque lib. VI. cap. II. dicitur, ſecundum Chryſippum, Εἱμαρμένην εἶναι φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου, τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, ἀμεταβόλου καὶ ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς· *Fatum eſſe naturalem compoſitionem univerſorum, ab æterno, mutuo ſeſe conſequentium, immutabili & inviolabili hac complicatione.* Vel, ſi malis interpretationem Agellianam, *Fatum eſt ſempiterna quædam & indeclinabilis ſeries rerum, & catena, volvens ſemet ipſa, ſeſe & implicans per æternos conſequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque eſt.* Primum dicitur Chryſippo φυσικὴ σύνταξις, *naturalis compoſitio*, quia natura rebus ineſt: unde & *Natura* ſæpe à Stoicis vocatur. Additur ſeries τῶν ὅλων, *omnium*, hoc eſt, etiã eorum, quæ (ut loquimur) contingenter, fortuna, aut caſu fiunt; quoniam nihil non fato fit. Sequitur ἐξ ἀϊδίου, *ab æterno*: quia cum Deus Naturam crearet, fatum hoc rebus omnibus indidit. Subjicitur de complicatione immutabili, quia cauſſæ omnes in fatali hac catena nexu junguntur indiſſolubili: unde Fatum hoc Stoicis etiam vocatur *cauſſa, veritas*, & *neceſſitas*. Nec quicquam, ut diximus, hinc excipitur, non ulli actus humani, nedum terminus vitæ. Hanc ſententiam ſuam comprobant ex eo, quia non modò in naturalibus, ſed etiam in voluntariis, ſint cauſſæ antecedentes, cum nihil ſine cauſſis fiat: eoq; & voluntates humanæ includantur ſempiternæ cauſſarum ſeriei, quæ Fatum dicitur. Idem eo adſtruebant, quod pronunciatum omne ſit verum, aut falſum: exempli gratia: Cypſelus Corinthi, Piſiſtratus Athenis, Cæſar Romæ invadet imperium. Hæc futura fuiſſe, ex eo, quòd facta ſunt, cognoſcitur. Ab æterno igitur verum fuit pronunciatum hoc. At quod ab æternitate verum, id etiam certum: quodque certum, idem immutabile; cum è vero in falſum converti non poſſit. Adhæc eo pugnabant, quòd ſit divinatio: ut oſtendunt vatum effata, atque oracula. At, inquiebant, nullæ forent de actibus humanis, vel certo mortis genere, temporeque, ante annos ſæpè multos prædictiones, ſi quæcunque futura ſunt, poſſent non fieri.

Interim in iſto cauſſarum nexu ſempiterno diſparem eſſe naturæ, ac voluntatis rationem, fatebantur. Nec enim exiſtimabant, hunc cauſſarum nexum ex æterno pendentium in voluntariis eſſe κυρίων καὶ συνεκτικῶν αἰτιῶν, hoc eſt, cauſſarum principalium, quæque efficienter antecedunt: ſed eſſe eum cauſſarum adjuvantium; ſine quibus res effici non poſſit. Quomodo colloquium cum virgine cauſſa eſt amoris, atq; amor inhoneſti cõcubitus. Utcunque enim non ſequatur in omnibus, vel ex congreſſu amor, vel ex amore flagitium: in quibus tamen ſequuntur iſta, ſunt ea, ut Tullius ait,

præcursiones ad efficiendum. Ac tam adjuvantes caussæ, quam principales, in fatali serie, licet diversimode, includebantur: eoque & illæ præcursiones, etiamsi non semper idem efficiunt, tamen quando efficiunt, non possunt non efficere, & cum non efficiunt, efficere non possunt: quia fatalis series à Deo constituta omnium sit rerum caussa; quam humana mens infringere minimè valet. Hanc rem sic Chrysippus declarabat libro de Providentia, Agellio interprete lib. vi. cap. 11. *Quamquam ita sit, ut ratione quadam principali necessario coacta atque connexa Fato sint omnia: ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa, & qualitas. Nam si sint per Naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim, quæ extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusve tramittunt. Sin verò sunt aspera & inscita, & rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta; etiamsi parvo, sive nullo, fatalis incommodi conflictu urgeantur, sua tamen sævitate & voluntario impetu, in assidua delicta & errores ruunt. Idque ipsum, ut ea ratione fiat, naturalis illa, & necessaria rerum consequentia efficit, quæ Fatum vocatur. Est enim genere ipso, quasi fatale, & consequens ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.*

Adversus ista nihil æquè urgeri solet, quam sic omnium, etiam delictorum ac scelerum, Deum fore auctorem: quod natura animus omnium abhorret credere. Sed Chrysippus contendebat, etsi nihil non fiat necessariò, quia Fatum eludi nulla vi, aut astu hominis, possit: tamen culpam in delictis, non Fato, vel Deo, sed humanæ malitiæ, adscribi oportere. Distinguebat autem inter hominem, consideratum simpliciter, & hunc hominem, hoc est, hac vel illa præditum ingenii proprietate. Ut exemplo ista illustrem: quis dixerit, hominis, prout homo est, hanc esse naturam, ut sit truculentus, vel libidinosus? Quam multi enim cohibere libidinem, temperare etiam à cædibus sciunt! Attamen si sanguinarium conspexeris, præsertim qui impune aliquid possit, quis aliud sibi persuaserit, quàm, si atroci injuria affectus videatur, cæde hoc alterius ulturum? Est alius in Venerem proclivis. Adest famosa Lais, vel occasio est illudendi pudicitiæ formosæ provincialis uxoris; quam ἑλκυστικὸν * aliquid habere, ajebat Varro. Quid aliud fiet, quam, ut paratis omnibus, præceps, tauri instar, in Venerem ruat? Colligebat hinc Chrysippus, utcunque necessariò quidque fiat, non tamen Deum esse caussam cædis, sed hominis truculentiam: nec penes Deum esse culpam volutationis cum scorto, vel commissi adulterii; sed penes animum hominis libidine diffluentis. Unumquodque enim censeri è caussa proxima: hanc autem non Deum esse, sed hominis voluntatem, atque ingenium; quod uni contigerit mite, asperum alteri; huic continentiæ amans, illi in libidines pronum. Declarabat autem hoc similitudine

* *attrahendi vim habens.*

dine cylindri; qui si pede impellatur, initium dederis motus: at porrò ille præceps feretur, non quia tu moveris (nam quadro si idem feceris, mox quiescet) sed propriam ob volubilitatem, quam ex forma, modoque suo, habet. Similiter, inquiebat, à fato quidem esse impulsum aliquem voluntatis; sed cædem esse à propria voluntate, ingeniique truculentia: atque itidem libidines fœdas incontinentiæ animi, ut caussæ proximæ, tribui convenire. Quam similitudinem non apud Agellium * modò, sed Tullium † etiam, legere est.

Sed adversus ista objeceris, Deum esse opificem naturæ, tam sanguinariæ, quam lenis; tam libidinosæ, quam continentis: unumquodque autem agere pro natura, quam Deus indiderit nascenti; eoque, ubi necessarius est nexus, verissimum esse illud pronunciatum, caussam caussæ esse caussam caussati. Viderunt & hanc difficultatem Stoici: sed negarunt, Deum esse caussam totius naturæ: duo enim esse ejus principia; activum unum, Mentem æternam; & passivum alterum, materiem ei coæternam. Mentem esse optimam; sed materiei quædam inesse vitia: eoque hominum alios aliis esse meliores, prout ex meliore, vel deteriori sunt materie: neque in mala natura esse aliquam opificis culpam, qui ex materie istiusmodi id fecerit quod potuit: quomodo nemo, quòd vitreum, aut fictile vas, fragile sit, aut quod vas ferreum ferrugine obducatur, artem fabri culpaverit, cum hoc vitium constet esse à materie, non ab opifice. Similiter igitur δύναμιν τῆς ὕλης κινητικὴν ‡ (ut Chrysippus vocabat) caussam fecere mali tam culpæ, quam pœnæ. De malo illo interno sic Seneca præfat. lib. 1. Nat. Quæst. *Utrum Deus, quod vult, efficiat, an in multis rebus illum tractanda destituant; & à magno artifice formentur prava multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, inobsequens arti est.* Ubi id, in quod ars se occupat, materies est; quæ inobsequens est artifici, quia in ea lateat indoles malefica. De externis sunt illa ejusdem lib. de Providentia cap. v. *Quare tamen Deus tam iniquus in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam: hæc passa est.* Valdeque hæc Stoicorum sententia est vicina opinioni magorum, qui duo statuerunt principia; boni, bonum dæmonem, nempe Oromasdem, sive Jovem; & mali auctorem malum, Arimanium, sive Plutonem: ut tradidere Aristoteles, Hermippus, Eudoxus, & Theopompus; atque ex iis Laërtius in Præfatione sui operis. Deque eo ex antiquorum aliis dictum à nobis lib. 1. cap. v.

Objici præterea solet, ut sic Deus fuerit extra culpam, eaque resideat tota penes materiem hominis; in ista tamen actuum humanorum necessitate frustra ad Deum preces fundi. Sed Stoici regerebant, & preces, &

* *lib. 6. cap. 2.*
† *de Fato.*
‡ *vim materiæ motricem.*

leges, & præmia, ac pœnas, esse in caussis & effectis fatalibus. Itaque cum Zeno cæderet servum in furto deprehensum, atque hic inclamaret, fato se furatum; respondit ille, *Et fato cæderis:* ut est apud Laërtium.

Dixetis, quid nosse hujusmodi fatum juvat, cujus scientia & pietati, & virtuti, obsit magis, quam prosit? Nam quantillus pietatis, vel quis honos erit virtutis, si nihil agere aliud valeam, quam faciam? Huic sic argumento obviam isset Justus Lipsius: ex Stoicorum mente*, primas, ac insitas Fato caussas, à voluntate humana leviter inclinari, indeque aut præmium esse, aut pœnam. Sed quod ab Scholasticis in Aristotele factum esse, non semel dicimus, ut meliorem ei affingerent opinionem, quam habuisset; nempe ne tanti nominis philosophus à veritate Christiana, extra ea, quæ ad Christum, & Spiritum ejus pertinerent, longè nimis abiisse videretur: idem ab Lipsio factum fuit in Stoicis, dum videri vult, propius eos abfuisse à Christianis, quam revera erant. Tuetur se eo, quem vel restem vel interpretem allegat, Manilio. Versus ejus adduximus, cum de Fato Astrologico † ageremus. Verum nihil aliud ille dicit, quam, utcunque voluntas necessaria agat, nihilominus probos diligi, improbos odio esse: haud secus ac mortiferas odimus herbas, & fruges amamus,

Quæ non arbitrio veniunt, sed semine certo.

At quo pacto hinc elicias, prout homines Fati conditionem in melius flexerint, aut pejus, ita vel præmium mereri, vel pœnam? Imò quid apertius est, quam planè eos contrarium dicere? Longè igitur aliud fuisset, quo Stoici hoc se argumentum eludere posse arbitrarentur. Nempe non ursissent principia illa de Fato; unde, quid sequatur, non disputabo: sed principia alia, de vita non secundum affectus, verum rationem, componenda. Et profectò cogitemus ipsum sectæ conditorem: à quo proverbium illud ‡. Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· *philosopho Zenone continentior.* Cogitemus etiam Catonem, Senecam, Epictetum, & tot alios. Fateri cogemur, genuinos Stoicos vitæ probitate nulli ex sectis aliis fuisse inferiores. Ut videri queant alia habuisse principia vivendi, alia disserendi.

Præterea ajebant, sectam hanc inter alia ad hoc prodesse, ut cogitantes omnia evenire fatali quadam necessitate, patientes simus in adversis; gnari eos, qui non lubentes fatis obsecundent, obluctando sibi onus reddere gravius, quia frustra de eo se cruciant, quod corrigere est nefas.

Atque hujusmodi est Stoicorum opinio de Fato: quo nomine etiam Deum ipsum intelligebant. Nempe cum unum esse agnoscerent Deum, multis tamen vocabulis, pro vi diversa, appellabant. Unde Laërtius in Zenone ait, eundem Deum & Jovem dici, & Mentem, & Fatum. Et Seneca in IV. de Benef. cap. VII. *Vis illum Fatum vocare? non errabis. Hic est, ex quo*

* *Lips. lib. 1. physiol. Stoica cap. 14.*

† *cap. 47.*

‡ *Laert. in Zenone.*

quo suspensa sunt omnia, caussa caussarum. Vis illum Providentiam? rectè dices, est enim cujus consilio huic Mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis. est enim ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus. Vis Mundum? ipse est enim totum, quod vides, totus suis partibus inditus, & se sustinens ut sua. Ubi videmus, Fatum Stoicis esse Providentiam; sed quæ afferat rebus necessitatem: esseque eam Providentiam Numinis, sed ita Naturæ ac Mundo permixti, ut hæc sint Dei ipsius corpus. Quam rem plenius explicabimus, cum de Natura sive Mundo agemus.

CAPUT L.

De Fato Christiano. Fati vox à veterum aliis rejecta, aliis admissa: rejecta, quando per illud intelligeretur nexus caussarum in sublunaribus cunctis vi siderum necessariò proveniens: recepta, si sic vocaretur divina de rebus creatis constitutio. Conciliati Augustinus, & Boethius; quorum illi Fatum est voluntas divina; huic vero secundarum caussarum ordo. Neutrum interea propriè dici: verumque fatum esse complexum caussarum omnium, prout à Dei providentia dependent. Ne naturales quidem effectus esse ab necessitate absoluta; nedum actus humanos. Necessitatem fatalem spectari tum in pravisione omnium, tum in decreto Dei. Ex pravisione Dei non consequi aliam necessitatem, quam impropriè dictam, sive illam infallibilitatis. Nec decreto Dei aliam induci, quam illam ex hypothesi, quæ consequentiæ necessitas vocatur. Ut proinde optimè conveniant, arbitrii libertas, & fatalis necessitas.

POst tam multa de multiplici gentilium Fato non immeritò aliquis requirat, ut Christianorum etiam de eo, ac antiquorum præcipuè, judicium afferamus. Ubi primum de vocabulo, mox de re dispiciendum. Nec enim è veteribus desunt, qui in totum damnare videantur ipsum Fati nomen. Uti B. Augustinus in v. de Civitate Dei; cujus verba superius * adduximus. Atque idem tractatu XXXVIII. in Joannem ait: *O si cor tuum non esset fatuum, non crederes fatum.* Sequitur quoque Gregorius M. homilia x. in Evangelia: *Absit à fidelium cordibus, ut Fatum esse aliquid dicant.* Sed non refugit vocabulum hoc Boethius in IV. de Consolat. Philosoph. pros. IV. ubi Fatum definitur, *inhærens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia divina suis quæque nectit ordinibus.* Nec rem improbat Augustinus, dummodo per illud intelligatur voluntas vel potestas Dei: sed eo vocabulum rejicit, quia sumeretur vulgò pro vi positionis siderum. Damnat igitur Fatum Chaldaicum; non illud, quo sua voluntati humanæ relicta est voluntas. Sed sic quoque aliquis inter Augustinum, & Boethium, dissensus videtur. Nam Augustino Fatum est voluntas Dei; Boethio, ordo secundarum causarum,

* *cap.* 47.

quatenus subest providentiæ divinæ. Sed sunt ista non difficilia conciliatu. Nam Augustinus Fatum spectabat ut loquuntur, caussaliter; Boethius, formaliter. At quid refert, utrum Fatum dicatur, voluntas Dei in caussis secundis ordinem constituens: an ordo in caussis secundis à voluntate Dei constitutus? Utrobique enim agnoscitur, ordinem caussarum esse à Deo, ac secundum illum omnia certo & infallibiliter evenire. Minus tamen propriè Augustinus. Sed nec propriè satis Boethius, cum ordo sit relatio, Fatum autem relatio non sit: quippe pertinet ad caussam efficientem: relatio autem propriè non efficit. Sic verò ad caussam efficientem refertur Fatum, ut non sit caussa unica, sed congeries ac nexus caussarum secundarum, quatenus subjectæ sunt providentiæ Dei.

Interim hæc colligatio caussarum aliter se habet erga res naturales, aliter erga voluntates humanas. Valde enim falluntur, siqui fatalem illam necessitatem in eo constituant, quod Deus sic in creata agat omnia, ut & naturalia semper operentur pro vi semel indita, & humanæ voluntates pro impulsu divino bene maleve operentur, nec agere secus possint. Siquidem ne naturales quidem effectus sunt ab necessitate absoluta: quia multa contingunt interventu voluntatis humanæ, vel boni malive spiritus, per quos sæpe natura à Deo impeditur. Ac longè minus voluntas humana agit ex necessitate absoluta: quia sic tollatur ex rerum natura res omnium pulcherrima, libertas arbitrii; atque adeo religio ipsa. Nexus igitur caussarum secundarum ejusmodi est, ut illa quidem necessario fiant, quæ caussas habent necessarias: contingenter autem, quæ caussas habent contingentes. Atque utrarumque caussarum colligatio dicitur fatalis, quatenus in ea spectatur tum prævisio Dei, tum decretum. Prævisio, etsi certissima est, minimè tamen pugnat cum libero hominis arbitrio. Utcunque enim millies cernam, aliquem nimiis se poculis perdentem; non eò scientia mea efficit, quo minus ille liberè se inebriet, ac perdat. Quare cum certissimo idem prævidet Deus, non eo prævisio illa libertatem tollet humanam, ac vel ebrietatis crebræ, vel interitus, fuerit caussa. Possis tamen dicere, necessariò, hoc est, certò, & infallibiliter, hominem se poculis perditurum; quia falli nequeat intellectus divinus. Sed hæc necessitas est impropriè dicta; quæ caussa rei dici nequit. Altera necessitas consideratur ratione decreti; quò Deus cuique suum præstituit finem, & hujus, & alterius vitæ ratione. Sed nunc intra hanc vitam consistamus. Illud convenit, non hominem, sed Deum, statuere cuique vitæ suæ terminum. Negari quidem nequit, hominem nimia Venere, & Baccho, & aliis id genus, naturam si spectes, vitam reddere breviorem. Sed constat item, Deum, auctorem naturæ, agere posse, & subinde agere, præter naturam. Ut quando impedit,

dit, quo minus natura agat ex vi sua. Innumera sunt ejus rei exempla. Sed in termino me vitæ continebo. Convenit, ut arbitror, Regis Ezechiæ * morbum fuisse sua natura letalem: à quo tamen convaluit, Deo morbi vim præpediente. Quare, ut dixi, ne in talibus quidem naturalis simpliciter est necessitas, sed spectanda est Dei voluntas: quæ, morituturo aliquo, statuit permittere, tum ut agat homo, quibus sibi, secundum naturæ cursum, ad immaturam mortem patet viam: tum ut etiam natura more agat ordinario, quia non impedire eam decrerit. His positis, necessitas moriendi consequitur; quia non potest non fieri, ubi Deus statuerit aliquid permittere, quod, si sinat, certò videat fore. Sed necessitas ista est comparatione non voluntatis humanæ, verum præscientiæ ac decreti divini: nec est necessitas physica, sive interna, vel consequentis; sed logica, sive syllogistica, vel consequentiæ. Sit enim hoc majus pronunciatū. Si talis fuerit ordo rerum (exempligratia) ut Fabius, vel Manius, propensus sit ad libidinem, inque aula, vel inter Venereos vivat nepotulos; ac Deus talem rerum ordinem, nullum vero virtuti naturali decernat impedimentum: certò istic loci, illo etiam morbo, qualis lues Venera, corripietur, ac peribit. Minus pronunciatum est: At Deus decernit, ut ejusmodi rerum ordo decurrat: utcunque prævideat, hominem sic sibi relictum vaga & illegitima Venere peccaturum, &, se nullum virtuti naturali afferente impedimentum, fore prorsus, ut miserè homo pereat. Complexio est: Fabius igitur, vel Manius, & tum, & sic peribit. Recteque hanc necessariam vocari consecutionem, ostendit Aristotelica † syllogismi definitio: ubi conclusio omnis necessario consequi dicitur, propter ea, quæ præmittuntur. Verum uti hæc non est necessitas consequentis, sed consequentiæ: ita nec decretum, quod dicebamus, ejusmodi est, ut vim humanæ adferat voluntati. Quippe neque sic conditionatum est, ut incertam relinquat prævisionem numinis: neque sic absolutum, ut hominis evertat libertatem: alia interim mente, & absolutum dixeris, & conditionatum. Licet enim non homo sibi quisquam; sed Deus illi præfiniat dies suos: non tamen ab decreto hoc excluduntur caussæ naturales, & actus humani; quibus ad terminum illum, culpa sæpe humana, eaque evitabili, devenitur. Alioqui non Deuter. v, 16. juberemur honorare parentes, quò prolongentur nobis dies: nec Psal. LV, 24. dicerentur viri sanguinis, ac doli, non dimidiaturi dies suos. Etiam est Prov. x, 27. *Timor domini apponit dies, & anni impiorum breviantur.* Et similia sunt alia præceptorum, promissionum, minarum, exempla. Licet autem non arbitrer, ullum hominis ingenium satis penetrare, quomodo decretum Dei, & libertas hominis, de certo vitæ fine conveniant: videtur nihilominus multum imminui difficultas, si prævisionem Dei consideremus bifa-

* *lib. 2. sive 4. Reg. cap. 20.*

† *lib. 1. Analyt. priorum cap. 1. §. 8.*

bifariam; ut antecedit actus humanos, & ut sequitur. Præcedit ea cum conditione; eoque nihil ponit. Sequitur absolutè, quia ubi ad prævisionem conditionatam decretum de certa rerum serie à Deo accesserit: quod erat conditionatum, quodammodo naturam decreti induit absoluti. Conditionata quidem nihil ponunt, nisi posita conditione: sed ponitur conditio, decernente Deo, se non impediturum actus liberos, quos fore prævidet, si non impediat. Cujusmodi prævisio cum sit certissima; ubi decretum de non impediendo accesserit, neutiquam relinquitur meta vitæ incerta: sed ut incerta à nobis attenditur, præscindendo intellectum à decreto; quia permissio non est caussa sufficiens: ut certissima autem consideratur, quatenus decretum Dei spectatur, ut natura sua posterius est actibus hominis prævisis. Sunt igitur decreta Dei, & voluntas humana ὑπάλληλα *: nec quam Deus homini libertatem dedit, ullo ejus tollitur decreto; nec divinum infringitur decretum libertate hominis: sed pariter Deus, & disponit atque ordinat caussas, quæ sunt ab homine; & de fine decretum facit immutabile. Quibus abunde refellitur σόφισμα, quod dicitur λόγος ἀργὸς † & ab Tullio lib. de Fato, ac Origene adfertur in secundo contra Celsum. Optimè etiam hæc conveniunt cum iis, quæ B. Augustinus scribit lib. de bono perseverantiæ cap. XVII. & de correptione ac gratia cap. VII. & XIII. ubi ostendit, ut alios celerius, tardius alios, auferat ex hac vita, quo pariter & homini sua constet libertas, & Deo suum decretum, cuique suum constituens terminum. Quod si alia etiam, quæ pro hac sententia, vel quoque adversus eam, adduci posse videantur, scire sit cupido: Scholastici adeantur, more suo in utramque partem disserentes: sed sic, ut homini acuto, & tamen magis studioso pietatis, quam ingenii laudem affectanti, non obscure eluceat, quo trahat veritas. Juvabunt etiam complurium eruditorum de vitæ termino judicia, quæ in epistolica de hoc argumento quæstione publici juris fecit vir amicissimus, atque ambigo, num elegantioris ingenii, an exquisitioris doctrinæ, Joannes Bevervicius, Dordrechtanæ Reip. Senator, ac Medicus.

* *subalterna.*

† *ignava ratiocinatio.*

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSU, LIBRI SECUNDI

PARS II.

Quæ est de cultu Elementorum.

CAPUT LI.

A corporum cœlestium cultu divinum ad honorem transitur, qui præstitus est elementis. Unde elementa dicantur. Ut definiantur ab Aristotele, & Galeno; qui ea consideraruut, ut corporum sunt prima, non corporum primorum principia. Sola ut principia sint mixtorum; etsi cœlum, ab Aristotele etiam, laxius voce hac accepta, elementum appelletur: & quo attenderit philosophus, cum sic loquitur. Ex his allata caussa, cur divinitas sit attributa elementis. Duplex ratio considerandi elementa, una pro ratione gravitatis, ac levitatis; altera pro qualitatibus primis: atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. Et hac, inter cætera, compulisse Pythagoram, ut Τετράδα pro sacro haberet numero; imo pro Deo, per quem juraret. Quid Orphei tetrachordo significetur. Quid Platonem impulerit, ut certas elementis figuras tribueret. Cur flamma fastigiatim assurgat, vera ex Theophrasto ratio adfertur. Propriè nullas esse elementis figuras: & quid attenderint, qui rectilineam tribuere figuram: quo item, qui circularem; idque melius aliis, licet per accidens solum intelligatur. E philosophis Prodicum Ceum, & Empedoclem, elementis habuisse honorem cœlestem. E gentibus Persas præisse: cumque hac sententia conciliati, qui unum coluisse Solem tradiderunt. Ex elementis prima Tellus in Deos relata. Sed primo Telluris nomine comprehensam universæ vim Naturæ, ab Æthere, & Sole, concipientem semina, ad alia, atque alia singularia, secundum speciem suam, producenda. Quomodo ad Terram etiam referatur Ignis Vestalis. Quod dixeramus de Tellure primo ex Elementis culta, (nisi de Ægyptiis aliter fuit) id ratione, & testibus, comprobatum: ac propterea mirum videri, Græcum Salomonicæ Sapientiæ scriptorem, dum memorat tot Naturæ partes, veneratione divina exceptas, silentio suo præteriisse Tellurem.

A cœlestis naturæ cultu deventum est ad venerationem corporum inferiorum tum simplicium, tum mixtorum. Quorum priora dicuntur *elementa*: nempe, ut ἀναλογίᾳ ductus suspicor, à prisco *eleo*: quomodo ab *alo*, *alimentum*; ab *doceo*, *documentum*; à *moneo*, *monumentum*; ac par ratio

in *sacramentum, juramentum, rudimentum, incrementum*, & alii. *Eleo* antiquis idem ac *oleo*; ut *hemo*, dixero pro *homo*; *benus*, pro *bonus*; unde *bene*, & *bellus*. *Oleo* autem quandoque notat *cresco*; unde *olus*, quia terra succrescit: item *olescere, adolescere*, & fortasse *exoletus*, qui olescere desiit; juxta Festum Cæsellium, Priscianum, Bedam. Elementis igitur fuerit nomen, quia ex illis, ut principiis, omnia generentur, & succrescant. Atq; hoc etiam definitione eorum firmatur. Nam, ut est Metaphys. lib. IV. seu Latinis, V. cap. III. Στοιχεῖον λέγεται, ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος, ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος· *Elementum dicitur, ex quo quid componitur primo, sic ut insit, & specie sit indivisibile in aliam speciem.* Ex mox: τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν, εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλα εἴδει διαφέροντα σώματα· *Corporum elementa dicunt ultima, in quæ corpora dividuntur, illa verò non amplius in specie differentia corpora.* Nec ab his abit definitio illa in tertio de Cœlo, cont. XXXI. quam Scotus perperam putabat soli competere materiæ primæ. Omnino enim convenit, non absolutè quidem, ut corpora sunt naturalia, attamen relatione facta ad mixtum: quod pluribus ostendit doctissimus Cardinalis Contarenus, opere de Elementis. Nec aliud voluit Galenus, cum initio operis sui de Elementis ait, ea esse πρῶτα καὶ ἁπλούστατα μόρια τῇ φύσει, ἃ μηκέτ' εἰς ἄλλα διαλυθῆναι δυνάμενα· *partes naturâ primas & simplicissimas, quæque in alia resolvi nequeant.* Loquitur autem Galenus nobiscum de elementis corporeis; non materia, & forma, quæ principia censet, non elementa. Ac similiter distinguit Plutarchus de Placitis philosophorum. Nempe Galenus, & Plutarchus, sequuntur Hippocratem, & veterum alios. Primus sanè Plato, quem Aristoteles secutus, στοιχείων * nomine pro incorporeis principiis usus est: ut ex Eudemo tradit Simplicius procem. Physic. Nobis hic sermo duntaxat de elementis, ut à principiis distinguuntur: hoc est, de primis & simplicissimis corporibus, ex quibus componuntur mixta inanima, & animata, tum rationis expertia, tum ea prædita. Atque ex his etiam liquet, elementorum numero nunc excludi cœlum. Scio, Aristotelem ipsum initio libri tertii de Cælo illud appellare, τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων, *elementorum primum*: utcunque putarer, non ingredi illud compositionem mixtorum. Sed Aristoteles, cum sic loquitur, respicit compositionem non mixtorum, sed mundi: quem constare docet quinque simplicissimis corporibus, primò omnium cœlo, ac præterea quatuor aliis, unde mixta generantur.

* elementorũ.

Quod si mixta omnia producuntur ex elementis: non obscura est ratio, cur iis divinitatem tribuerint gentes. Nam sic colligebant: si parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus est exhibendus elementis, unde parentes ipsi, & omne humanum genus, ut nunc cætera præterea, ortum suum ducunt. Con-

Conſiderantur verò elementa, tum ut partes mundi, tum ut principia mixtorum. Priori modo, pro differentiis formam conſtituentibus, gravitatem, & levitatem eſſe, tradidit Averroës in IV. de Cœlo*. Nam, inquiebat, pro duobus iſtis elementa locum occupant in univerſo: ſummè leve, ignis, ſupremum; remiſſe leve, aër, proximum: remiſſe grave, aqua, tertium: ſummè grave, terra infimum. Quo argumento quatuor etiam, nec plura eſſe elementa, comprobavit. Poſteriori ratione pro differentiis formarum conſtitutivis habentur primæ quatuor qualitates: quæ ſententia eſt Alexandri, Ammonii, Philoponi, & Simplicii. Proque harum etiam συζυγίᾳ‡ quadruplici, quaternarius elementorum numerus colligitur. Nam ſi calor acceſſerit ſiccitati, eſt ignis: ſi humori, aër. Si frigus ſocietur humori, eſt aqua: ſi ſiccitati, terra. Plato in Timæo in duobus abit. Nam ignis nomine etiam cœleſte corpus comprehendit: ac præterea diſtinguit elementa qualitatibus ſecundis: aliter tamen, quam ab Averroë factum vidimus. Siquidem ignis ei ſubtiliſſimus, acutiſſimus, mobilis: aër ſubtilis, obtuſus, mobilis: aqua craſſa, obtuſa, mobilis: terra craſſiſſima, obtuſiſſima, immobilis.

Hunc elementorum quaternarium præcipuè attendit Pythagoras, cum ei tantam vim etiam in rebus tribueret naturalibus. Unde Hierocles‡; Καὶ ἁπλῶς τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν τῶν ἐτησίων ἡλικιῶν συνοικισμῶν *Et ut verbo dicam, quæcunque exiſtunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempeſtatibus, in ætatum contuberniis.* Ideo quaternarium vocabat πηγὴν ἀενάου φύσεως, *fontem æternæ naturæ*: etiam Deum dicebat, & quidem undecunque divinum: neque ſanctius habuit juramentum, quam per quaternariū. Sed hæc infra fuſius exponentur.

Nihil verò æquè mirandum in elementis, quam tam concors diſcordia. Hanc eorum harmoniam figurabat Orpheus ſuo tetrachordo. Nam uti in hoc quatuor ſunt chordæ, quorum ſonis permixtis ſuaviſſimus editur concentus: ita ex quatuor elementorum concurſu mixta omnia generantur. Ac ut in tetrachordo ὑπάτη ὑπάτων ſonum edit graviſſimum; νήτη, acutiſſimum: atque ad graviſſimum proximè accedit παρυπάτη ὑπάτων; ad acutiſſimum proximè παρανήτη: itidem in elementis, ut diximus, unum eſt graviſſimum, Terra: unum leviſſimum, Ignis: ac præterea duo ſunt intermedia, unum gravius, Aqua; alterum levius, Aër. Hic admirandus elementorum concentus oſtendit, eſſe numen, per quod tantopere diſſita, pugnantiaque, in mixtione rerum ita conſentiant ac cōnſpirent.

Idem cognoſcere eſt ex comparatione illa à Platone inſtituta: cum figuras quatuor ſic illis accommodat, ut pyramis igni reſpondeat, ὀκτάεδρον* aëri, εἰκοσάεδρον aquæ, terræ autem cubus. Nempe ſic ſolent Platonici

* comment. 1. & 14.

‡ coniunctione

‡ in aurea carmina Pythagoræ.

* ſex baſium. vide de his figuris, ſi viſū, Euclidem. lib. 13. propoſit. 13. 14. & deinceps.

rerum naturam tegere abstractionibus Mathematicis. E.G. Terræ cubicam tribuerunt figuram ob ejus constantiam, & stabilitatem. At igni ajebant respondere pyramidem, tum quia figura hæc bases habeat paucissimas, eoque ad penetrandum sit maximè idonea, uti in elementis nihil est penetrantius igni: tum autem, quia ignis, modò cum ex igni nostro metiamur, basin habeat latiorem, inque acumen desinat. Sed de igne nostro magis placet ratio à Theophrasto adlata libro de Igne: nempe ut eo fastigiata sit flamma, quia quanto est superior, tanto longius absit à pabulo suo. De octaëdro, & icosaëdro, quæ objiciat Joannes Grammaticus, videre est apud ipsum libro de Mundi æternitate. Sed ex Plutarcho de Oraculorum defectu occurrit illi Carpentetius in Alcinoi cap. 11.

Propriè verò loquendo elementa figuram certam non habent: cujus caussa est, quòd in mistura necesse fuit ea omnes recipere figuras. Aliqui tamen rectam iis tribuunt, aliqui circularem. Priores respiciunt ordinem elementorum in natura constituenda: posteriores eum attendunt in natura constituta. Nam elementa extra locum naturalem recta feruntur, vel versus centrum, vel versus cœlum. Sed profectò non si recta tendant sursum, aut deorsum, eo rectam habent figuram: neque hoc dicit Aristoteles in 1. de cœlo; sed solum ait rectæ esse dimensionis. Melius posteriores, qui attendunt figuram in natura constituta. Nam cum gravia versus centrum ferantur, necesse est ea in orbem figurari: & levia cum cœlum petant, quod sphæricum est, consequitur ea sic figurari, uti illud, quo continentur. Interim liquet, figuram hanc non propriam esse, sed accidentalem.

Venio ad illa, quæ propius tangant honorem elementorum divinum. Qui sic primo attributus iis, ut non eo propterea cœlestia exciderent corpora; sed hunc cum cœlis haberent communem. Quod de philosophorum etiam sententia dictum velim. Ita cum Sole, & Luna, elementa esse Deos, credebat Prodicus Ceus. Quod si in quorundam sententia siderum cultus non exprimatur; hi, credo, cœlestes illos ignes intellexere. Uti fortè, cum Simplicius scribit, Empedoclem Agrigentinum pro numinibus habuisse elementa cum lite & concordia. De gentibus totis res est liquidior. Quemadmodum de Græcis, & Romanis: qui Rheæ. Neptuni, Junonis, aliisque nominibus, elementa signabant. Item Persis, qui præter Cœlum, Solem, Lunam, & Venerem, venerati etiam sunt, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ, *& ignem, & terram & ventos, & aërem.* ut clarè dicunt Herodotus in primo, & Strabo in xv. Dissentit tamen Trogus: qui unum ait Solem coluisse, ut antea* vidimus. Sed eo conciliare hos possis, quod antiqui Persæ Solem duntaxat venerati sint: at postea Persarum natio etiam

* cap. 2.

πολυ-

πολυθεότητα * admiserit: quod ita esse, planius postea faciemus.

* multitudinem Deorum.

Ex elementis ante alia, ut arbitror, Tellus divinos obtinuit honores: idque laxè ea voce accepta, ut signat hunc globum terræ & aquæ; qui opponitur cœlesti, hoc est, æthereo, & aëreo corpori. Nec enim primitus inter ætheream, & aëriam substantiam, distinxere: nec, Terram colentes, seorsum aquam honore dignabantur cœlesti. Imò sapientes, ut postea dicetur, in Tellure universam coluere Naturam; quatenus ea, ut femina consideratur: hoc est, prout attenditur vis Naturæ seminibus, è mascula Naturæ vi conceptis, novas rerum formas, nova corpora producens; sive alia, atque alia singularia, quando omnia hæc caduca sunt ac fluxa, ejusdem generis ac speciei pariens. Uti masculam illam Naturæ vim Osiridem, Saturnum, aliisque nominibus vocarunt: ita femineam hanc, Isidem, Opim, & aliter, ut inferius ostendam. Paullatim autem gliscente Deorum Dearumque numero, separato dignati sunt cultu terram, & aquam; separato item æthera, & aëra. Cum verò ignis vel æthereus sit, vel terrestris (nam illum inter lunarem orbem, & aëra, non agnovere antiqui) æthereum coluere, cum cœlum, solem, sidera venerati: terrestrem, cum terram honore prosequerentur divino. Nisi quòd ignis Vestalis quodammodo ad utrumque referatur. Nam in terris erat, & terrestri fomite constabat: idem tamen, si exstinctus esset incuria Vestalium, ad Solis accendi radios solet: atque adeo Solis, etiam, sive ætherei ignis symbolum erat. De Ægyptiis tamen non refragor, si quis Aquam ab iis prius cultam arbitretur: cujus caussam inferius adducam. Sed de nationum cæteris longè aliter censendum. Ab iis enim prima elementis Tellus honorem nacta est divinum. Cujus etiam rei laudare testem possumus Platonem. Ut qui in Cratylo tradat, Græcorum antiquissimos tantummodo coluisse Solem, Lunam, Astra, Cœlum, Tellurem. Nec mirum adeò, si miseri illi ab æthereis corporibus prolapsi etiam sint ad cultum Telluris: quando post cœlos ea princeps est Mundi pars: unde & Cœli ac Terræ nominibus, etiam in Sacris literis, rerum intelligitur universitas. Imò Deus die prima fecisse dicitur Cœlum, & Terram: ut planè his debeatur principatus; utcunque diebus sequentibus major iis accesserit ornatus. Etiam uti in cælis Sol, & sidera, continuò se ingerunt in sensus: ita in partibus mundi inferioribus primò oculis, & corporis, & mentis, Telluris se bona offerebant. Videbant homines, hanc esse locum & sedem suam: atque eandem esse altricem & hominum, & omnium animantium: hanc quoque esse metallorum, & omnium divitiarum, productricem. Hesiodus ideo principem illi in elementis tribuit locum: uti & Pherecydes Syrius. Plato quoque in Timæo vocat Deorum antiquissimam. Etiam Avicenna libro de

Cœlo cap.ult.censet:Naturam primo sibi propositam habuisse productionem Terræ; deinde autem elementa cætera, quia his egeat terra ad custodiam sui. Denique prope omnium ea est veterum opinio, Terram esse Antiquam matrem:quam Cœlo nuptam dixere, quia ut in rerum generatione Cœlum refert marem; sic in eadem Tellus esset alma mater. Non dubium igitur, quin ea præ aliis visa sit cultum promereri divinum. Ut mirer à scriptore Sapientiæ Salomonicæ cultum eum præteriri. Nam cap.XIII. 2. refert cultum cœli, siderum, ignis, aëris, venti, & aquæ: de terra siler, quam tot gentes coluere. Hoc, ut liqueat, de gentium præcipuis dicam.

CAPUT LII.

De cultu Telluris, ac primum apud Phrygas: ubi Cybele *dicta*, Dindymene, Berecynthia, Pessinuntia, Mygdonia, *atque aliter: ac ratio nominum ostensa. Cur eadem* Asporene *potius, quam* Aspordene, *nuncupata. Cur* Phasiana, & Cimmeris, *vocata: cur item* Cybeba. *Quomodo hac Dea in veteribus fingatur aeris. Quando ejus simulachrum Romã, & à quibus, & quomodo soleat circumferri: atque ut illud una cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. Amasius Deæ dictus* Attes, Attis, Attin, Atys. *Neronis Cæsaris versus immerito irrisi à Persio. Qua mente à Catullo Attin* mulier *dicatur.*

INitium esto à Phrygibus; quibus colebatur Tellus sub nomine Rheæ, Cybeles, & aliis, quæ cum caussis suis referam postea. Quæcunque autem de hac Dea ab antiquis accepimus, ea vel veterem tangunt historiam, vel ad rerum pertinent naturam. Priori modo trifariam possumus Rheam intelligere. Uno, ut Rhea, quæ communis omnium mater dicitur, sit Eva, mater omnium viventium, uxor Adami, qui antiquissimus est Saturnus, quatenus Saturni nomine hominem capimus, non naturam. Altero autem, ut Rhea sit uxor Noachi, qui & ipse Saturni nomine censetur, quatenus ab eo sunt, qui progeniti post universalem cataclysmum. Tertio, ut particulatim signetur veterum Phrygum regina, quæ Attin bubulcum adamavit, & à morte sua communis omnium mater dicta est, quia cum Tellure, verè omnium matre, uno eodemque honore divino coleretur. Hoc modo consideravimus Rheam lib.1.cap.xx. Quare tum ea nobis adducta, quæ ad historiam tum reginæ hujus, tum amasij ejus, pertinerent.

Nunc alteram de Cybele ordiar dissertationem, quatenus ea consideratur, ut pars est naturæ: perque illam vel sola, vel præcipuè, Terra adumbratur. Omnis hæc disquisitio nobis tripartita erit, vel si malis, sex membrorum, cum quæque trium partium alias minimum duas sub se comprehendat.

hendat. Primum enim dicam, tum de variis matris Deûm nominibus, ac ſimulachro ejuſdem: tum de vero amaſij ejus nomine, & cur, qui natura erat vir, mulier dicatur. Deinde enarrabo, tum diverſa nomina, quibus vocantur Cybeles ſacerdotes; ac ritus, qui eos propius ſpectent: tum de ſacris ipſis, quis eorum auctor fuerit, & qui præcipuè in iis ritus obſervati. Denique exponam, quid tum per Cybelen, & Attinem, tum per ſacra eorum, myſticè denotetur.

Rheæ nomina longè ſe offerunt plurima: magnam verò partem ea petita ſunt à locis, ubi Diva coleretur. Talis eſt appellatio *Matris Phrygia*: ubi cur *mater* vocetur, exponam poſtea: quia autem in Phrygia, uti dictum, præcipuè coleretur, indeque cultus is Romam ſit translatus, eò *Mater Phrygia* dicta eſt: uti & aliis vocata nominibus multis, pro locis Phrygiæ diverſis; ut ex Strabonis x. attingebamus libro primo. In his etiam eſt *Cybele*, vel *Cybelle*. Mediam enim nunc correptam habet apud poetas, nunc porrectam. Servius putabat ſic vocari, quia Cybelejo furore correpti ſoleant κυβιςᾷν τὴν κεφαλὴν *. Sed Strabonis nobis potior eſt auctoritas; cui & favet Heſychius: Κύβελα, ὄρη Φρυγίας. Κυβέλη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cybela, montes Phrygia: Cybele, mater Deorum.* Stephanus: Ἔςι καὶ Κύβελλα Φρυγίας, καὶ Κύβελλον ἱερὸν, ἀφ' οὗ Κυβέλη ἡ Ῥέα λέγεται, καὶ Κυβεληγενὴς, καὶ Κυβελίς. *Etiam Cybella in Phrygia, & Cybellum templum; unde Rhea dicitur Cybele, & Cybeligena, & Cybelis.* Similiter quoque Feſtus Suidas, & Etymologus: qui addit, Κύβελον montem in Bithynia ſtatui ab Alexandro Polyhiſtore. Nempe loca in confiniis conſtituta, nunc huic, nunc vicinæ tribui ſolent regioni.

* *caput rotare.*

Item Δινδυμήνη, ἡ Δινδυμία, teſte Stephano; qui Δίνδυμα ὄρη τῆς Τρωάδος facit. Δινδυμήνην, ut Strabo in x. ſic & Pauſanias dixit in Achaicis, & Bœoticis: Horatius item lib. 1. od. XVI. μητέρα Δινδυμίην Apollonius in primo Argonauticôn. Minutum hoc, pro priori corruptè eſſe apud Heſychium, Δινδύμην, μήτηρ θεῶν ἀπὸ Δινδύμων ὀρῶν τῆς Φρυγίας· *Dindyme, mater Deum, à Dindymis, Phrygia montibus.* Vel Δινδυμίην, μητέρα reſcribendum.

Ἰδαία item ab Ida, monte Phrygiæ; ut eſt apud eundem. Atque ita Idæam matrem vocitat Halicarnaſſenſis lib. 11. item Livius, Lucretius, Maro, Naſo, & quis non?

Berecynthia itidem à Berecyntho, Phrygiæ urbe; unde & regio ejus *Berecynthia*, iiſdem teſtantibus.

Peſſinuntia à Peſſinunte; quæ à Tullio de Aruſp. Reſp. dicitur, *ſedes domiciliumque matris Deorum.* In Galatia collocat Stephanus: ſed ea parte ſitum, qua Galatia magnam attingit Phrygiam; ut gemino eſt Strabonis loco in x. Et prius Phrygiæ fuit. Ammianus lib. XXVI. *Valens Peſſinunta ſigna*

signa properè tulit, Phrygiæ quondam, nunc Galatiæ oppidum. Hinc Dea Romam translata; ut à Livio traditum lib. XXIX. & Strabone lib. X. ac de eodem sic Ammianus lib. XXII. *Unde dextrorsùs itinere declinato, Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnæ delubra: à quo oppido, bello Punico secundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam.* Imò non defuere, qui hanc in urbem cœlitus fuisse delapsum Deæ simulachrum putarent: atque inde urbi, nempe ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod est, *cadere, Pessinunti* nomen datum esse.

Etiam *Mygdonia mater* dicta est, non à Mygdonia Macedoniæ, sed Phrygiæ: quam itidem agnoscit Stephanus: Μυγδονία, μοῖρα Μακεδονίας, καὶ ἑτέρα Φρυγίας τῆς μεγάλης ἀπὸ Μύγδονος. *Mygdonia, pars Macedoniæ, & altera Phrygiæ Majoris, sic dicta à Mygdone.* Nec de alia intelligere licet illud Horatii lib. III. od. XVII.

Quam si Mygdoniis regnum Haliattici
Campis continuem.

Ubi Mygdoniam non obscurè contiguam regno facit Haliattico, hoc est, Lydiæ; cui primo Haliattis, post Crœsus filius, præfuere. Ut neque dubitandum sit, quin vera sit lectio, quam omnes ejusdem poetæ codd. præferunt lib. II. od. XII.

Aut pinguis Phrygiæ Mygdonias opes.

Utcunque genuinum alioquin videri possit:

Aut pinguis Phrygiæ, aut Mygdonias opes.

Quomodo Servius citat in illud secundo Æn. *Trojanas ut opes:* credo, quia non altera, quam illa Macedoniæ Mygdonia, toto mari Ægeo, & ultra, dissita à Phrygia, animo nobilis Grammatici observaretur. Mygdoniæ matris meminit Valerius Flaccus lib III. Argonat.

---- Ancipitem lymphaverat urbem
Mygdoniæ Pan jussa ferens sævissima matris.

Quemadmodum & per *Mygdonios planctus* sacra Phrygia intelligit lib. VIII.

Sic ubi Mygdonios planctus sacer abluit Almo,
Lætaque jam Cybele.

Claudianus de consulatu, quē Manlius Theodorus cum Eutropio gessit:

Perfossique ruant populo pallente leones,
Quales Mygdonio curru frenare Cybelle
Optat.

Strabo in decimo, inter alia nomina, quæ Dea à Phrygiæ locis acceperit, etiam esse ait, quòd Πυλήνην vocarint. Quis locus dederit hoc nomen, nusquam dicit. In epitome * Strabonis pro eo est, Πυλήνην, καὶ Κυμήνην. Πυληχαῖον in Phrygia agnoscit Ptolemæus.

* pag. 146.

Etiam

Etiam Phrygiæ eſt mons Ἀγδίςις, ſecundum Pauſaniam in Atticis. Indeque etiam Rhea *Agdiſtis*, vel *Agdeſtis*, eſt vocata; quemadmodum ait Heſychius *. Aliis non Dea, ſed Atus, Cybeles Amaſius, *Agdeſtis* videtur nuncupatus. Sed de iſto abunde dictum nobis lib. 1. cap. xx.

* in Ἀγδίςις

In Troade, quæ Phrygiæ minoris pars, ſunt Ἄνδειρα oppidum, ac ſub Anderis μητρὸς θεῶν Ἀνδειρηνῆς ἅγιον *Anderenæ, matris Deorum, delubrum*; ut eſt apud Strabonem in XIII. Ac aliquantò poſt apud eundem legas, ut prope Pergamum ſit civitas Ἀσπόρδηνον: quo in nomine quia audiri videtur obſcena vox πορδῆς, *peditus*, eo ab aliquibus vocari Ἀσπόρηνον: atque hic, inquit, eſt τὸ ἱερὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ἀσπορηνῆς· *fanum matris Deûm Aſporenæ*.

Nec ſolum à Phrygiæ, vel conterminis; ſed aliis etiam, quibus coleretur, longeque diſſitis locis, nomen Dea accepit. Uti cum in Colchide dicta eſt *Phaſiana*. Meminit Arrianus in periplo Ponti Euxini: Εἰσβαλλόντων δὲ εἰς τὸν Φᾶσιν, ἐν ἀριστερᾷ ἵδρυται ἡ Φασιανὴ θεός. Εἴη δ' ἂν ἀπό γε τοῦ σχήματος τεκμαιρομένῳ ἡ Ῥέα. Καὶ γὰρ κύμβαλον μετὰ χεῖρας ἔχει, καὶ λέοντας ὑπὸ τῷ θρόνῳ, καὶ κάθηται ὥσπερ ἐν τῷ μητρῴῳ Ἀθήνησιν ἡ τοῦ Φειδίου. *Intrantibus Phaſin à ſiniſtris Phaſiana Dea apparet; quam, ex ejus ſpecie atque forma, Rheam eſſe, conjicere licet. Manibus enim tenet cymbalum, leones habet ſub throno, ſedetque, ut illa Phidiæ Athenis in æde matris Deorum.*

Imò culta etiam Dea apud Cimmerios: unde Κιμμερὶς vocitata. Heſychius: Κιμμερὶς. ἡ μήτηρ τῶν θεῶν *Cimmeris, mater Deorum*.

Atque hæc ſunt nomina à locis, præcipuè Phrygiæ impoſita huic Divæ. Ex cæteris unum ſuffecerit dixiſſe, quia cauſſa ejus ex ſacris Deæ petita eſt. Eſt hoc Κυβήβη & Κυβήβα. Feſtus: *Cybebe mater, quam dicebant magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci κυβηβᾶν dicunt.* Nec eſt, quod quis *Cybelen* legendum arbitretur. Nam continuò ſubdit: *Cybele verò eadem dicta à loco, qui eſt in Phrygia.* Etiam *Cybebe* agnoſcit Euſtathius in Odyſſ. Β †: Κυβήβα διὰ τοῦ α, ἡ Κυβήβη διὰ τοῦ η, ἡ Ῥέα. *Cybeba per A, vel Cybebe per E, Rhea.* Etiam apud Heſychium legendum, Κυβήβη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cubebe, mater Deorum.* At perperam vulgo Κυβήκη. Uti & apud eum legas, Κυβηβᾷ, θεοφορεῖται, κορυβαντιᾷ. Ubi malim, Κυβηβᾷ. Sanè apud eundem eſt, κύβηβις, γάλλος, κίναιδος. Nempe uti Dea ipſa Κυβήβη, ita ſacerdos ejus Gallus κύβηβις, vel potius κύβηβις, pro quo κύβηβος eſt apud Euſtathium, loco antè memorato: ac ſimiliter Etymologus: Κύβηβος, παρὰ τὸ κύπτω, ὁ καταχύψας. Κυβήβειν, κυρίως τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ῥίπτειν. Atque ad hoc κυβήβειν, quod notare ait *rotari in caput*, addit, matrem Deûm dictam eſſe Κυβήβην, quia Galli, qui ei miniſtrarent, furore correpti, capita vi jacerent, ut de Mænadibus loquitur Catullus ‡. Itaque & pro κύβικος, puto κύβιβος, vel κύβηβος, reſcribendum eſſe in illis Heſychii verbis, ut nunc leguntur: Κύβικος, ὁ καλλέχομβος

† pag. 1431. edit. Rom.

‡ Carm. de Atti & Berecynthia.

χόμβρ@ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, κυβελιακὸν τρόπον. *Cybicus, occupatus afflatusque à matre Deorum, ad morem Cybeliticum.* sive, *sacerdotum Cybeles.*

Atque hæc quidem de nominibus Deæ. Etsi verò in extrema demum operis hujus parte de simulachris Divûm agere animus sit: hoc tamen loco non refugiam memorare aliqua de effigie matris Phrygiæ, quæ vetustis in aris comparet. Multum enim inde lucis accesserit iis, quæ ad sacra Deæ pertinent.

Romæ ara est marmorea in ædibus, quæ fuere Cardinalis Cæsij. In ea est Cybele, capite turrito, insidens currui à leonibus vecto; dextra spicas ac milium, læva autem tympanum tenens; ac pedum habens à tergo. Inscriptio est, M. D. M. I. ET ATTINIS: ubi singulares literæ valent, *Magna Deum Matri Idaa*; ut dixi lib. 1. Subest verò inscriptio ista:

L. CORNELIUS. SCIPIO. ORFITUS
V. C. AVGVR. TAVROBOLIVM
SIVE. CRIOBOLIVM. FECIT
DIE. IIII. KAL. MART
TVSCO. ET. ANVLLINO. COSS.

Dextro latere binas est conspicere incisas faces transversas, una cum crotalis; sinistro autem fistulas. Quorum omnium figuræ in Collectione Inscriptionum Gruteriana exprimuntur pag XXVII. num. III. Etiam Romæ, haut procul à Cæsia domo, est ara Cybeles; cujus prima facies habet inscriptionem: aversa facies, duas lances, poculum, lituum, aliud instrumentum ad cochlearis modum. In latere dextro est pinus, & sub ea taurus: appendent item tympanum, & fistulæ. In sinistro autem latere est pinus, & sub ea aries, atque appendent mithra, pedum, & quiddam simile lanci. Figuram etiam instrumentorum ibidem est videre expressam.

Item Romæ ædis Sancti Nicolai in Calcaria habet aram ingentem: inscriptum ei hexastichon Græcè, cujus initium antea adduximus: Latinè verò habentur ista:

PETRONIVS. APOLLODORVS. V. C
PONTIFEX. MAIOR. XV. VIR. SACR. FAC
PATER. SACR. DEI. INVICTI. MITHRÆ
TAVROBOLIO. CRIOBOLIOQ. PERCEPTO
VNA. CVM. RVF. VOLVSIANA. C. F CON
IVGE. XVI. KAL. IVLIAS. DD. NN
VALENTINIANO. ET. VALENTE. AVGG. III. COSS. ARAM
DICAVIT

In latere aræ dextro turrita est Cybele à leonibus vecta: adstat pinus, & sub ea taurus. In lævo latere habes mithratum Attin, bis cinctum: dextra

dextra tenet fistulas,& crotala; læva autem pedum. Superius est cernere tympanum; ponè autem pinum, & sub illa arietem: sub hisce seorsum est taurus. In parte aversa videas transversas tædas, lituum, pateram, guttum sive urceum,& sympinium. Habes apud Gruterum pag.XXVIII. Ac ibidem pluria reperias id genus.

Atque ex his inter alia videre est, qualis effingi soleat Cybele. Simulachrum hoc ejus circumgestabatur Romæ VI. Kal. April. Quod fieri quomodo solear, docet Dionysius Halicarnassensis lib.II. Antiquit. Ubi sic de matris Idææ sacris scribit: Θυσίας αὐτῇ, καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ρωμαίων νόμους· ἱερᾶται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία· καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι, καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ρωμαίων δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. *Quotannis enim Romani prætores sacrificant ei, ac ludos celebrant: sacrum autem faciunt Phryx, & Phrygia, Deamque per urbem circumferunt, stipem colligentes magnæ Deæ, ex more, imagines de pectore gestantes, & ad eorum, qui sequuntur, in honorem matris Phrygiæ, hymnos tibia concinentes, tympanaq; pulsantes. Nullus verò est ex indigenis Romanis, qui matri magnæ stipem colligat, aut tibia canens per urbem incedat, varia indutus veste, aut orgia ejus Phrygio ritu celebret: idq; sic statutũ lege, aut senatusconsulto.*

Etiam simulachrum hoc Deæ Almonis fluvii undis abluebatur. Ovid. VI. Fast.

> *Est locus, in Tiberim qua lubricus influit Almon,*
> *Et nomen magno perdit in amne minor.*
> *Illic purpurea canus cum veste sacerdos*
> *Almonis, dominam, sacraque lavit aquis.*

Ubi non solam Cybelen lotam indicat; sed etiam sacra; uti leones; unde Claudianus:

> *Prælatoque lavas Phrygios Almone leones.*

A cognominibus Deæ, & iis, quæ ad simulachrum ejus attinent, venio ad amasium ejus: in cujus nomine non conveniunt veteres. Plurimum Ἄττης vocari solet: unde Pausanias in Achaicis, ὁ αὐτὸς Ἄττης*: &, Ἄττῃ πεποιημένον†: item, τὰ ἐς τὸν Ἄττην‡. Apud Hesychium etiam est, Ἄττης*, τὸν Ἄττην φασὶ Λάκωνες. Aliis tamen Ἄττις. Harpocration: Ἄττις, Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος. Ὁ Ἄττις παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται, ὡς πρόπολος τῆς μητρὸς τῶν θεῶν. ATTIS, *de quo Demosthenes pro Ctesiphonte: Attis à Phrygibus maximè colitur, velut famulus matris Deorum.* Verum hodie Demosthenis codd. habent Ἄττης. Sed alterum etiam rectum esse, liquet ex Suida, qui Ἄττις agnoscit; si standum editione Mediolanensi, Aldinâ, & postea consecutis: imò

* *ipse Attes.*
† *Attæ factum, dicatumque.*
‡ *illa Attem spectantia.*
* *Attes, sic Atten vocant Lacones.*

& in MSo sic reperit H. Stephanus. Interim suspectior est locus, quia non ordine suo vox ea ponitur; sed inter Ἀττίζω, & Ἀττίθαντον. Adducuntur ibidem verba hæc Demosthenis, orat. pro Ctesiphonte sive de Corona: τῆς Ἄττης, Ἄττης τῆς. Sed hodie apud Demosthenem ibi Ἄττης legitur. Ac Strabonem quoque; qui & ipse in decimo †, ubi ista ex Demosthene adducit, Ἄττης habet. Validius, quòd ibidem adferuntur hæc ex Theopompi comœdia, quæ Καπηλίδες ‡ inscribebatur: κολάσομαί γε σε, καὶ τὸν σὸν Ἄττιν· *Puniam te, tuumque Attin.* Unde Suidas collegit, accusandi casu non Ἄττην dici, sed Ἄττιν. Ac habes hoc non semel apud Diodorum in tertio. Est igitur, ut ὄφις: ac gignendi casu Ἄττιος, & Ἄττεως facit. Unde & in veteri ara, quæ est Romæ in æde Beati Nicolai:

Μητέρι τῇ πάντων Ῥείῃ, τεκέων τε γενέθλῃ,
Ἄττῃ θ' ὑψίστῳ καὶ συνέχοντι τὸ πᾶν.
Omnium Opi matri, simul omni progeniei,
Attique excelso, quem nihil orbe fugit.

Accusativum ejus reperias in Latina etiam inscriptione:

Qui colitis Cybelen, & qui Phryga plangitis Attin.

Sed possit hæc forma etiam esse ab Ἄττις, Ἄττιδος, ut dicimus, Πάρις τοῦ Πάριδος, τὸν Πάριδα, καὶ Πάριν. Sic τοῦ Ἄττιδος σῶμα * est apud Diodorum Siculum loco antè memorato. Est quoque Romæ, in S. Luciæ ara ingens marmorea; cujus inscriptio sic incipit †: D I S. MAGNIS. MATRI. DEUM. ET ATTIDI SEXTILIUS, &c. Similiter habes in veteri inscriptione aræ, quæ Romæ est in ædibus Colotianis ‡: M. D. M. ID. ET ATTIDIS MINOTURANI *. Ubi priora, ut dictum, valent, *Magnæ Deum Matris Idææ.* In summo item aræ est: M. D. M. I DÆÆ. ET ATTIDI MINOTAURO.

Imò & rectus est Ἄττιν Ἄττινος. Nempe ut alia pleraque tum in Σ, tum in N exeunt: qualia ἀκτὶς, ἀκτὶν· δελφὶς, δελφὶν· Σαλαμὶς, Σαλαμίν: & Latinis, *pollis*, *pollen*; *sanguis*, antiquè *sanguen*. Xiphilinus ex Dione in Nerone: Ἐκιθαρῴδησέ τε Ἄττινα, ἢ Βάκχας ὁ Αὔγουστος, *Augustus cecinit Attidem, & Bacchas.* Sic enim optimè in Catulli Gallijambum emendavit Scaliger: ubi in utraque Stephanica: Ἄττιν τινα, *Attin quendam*, Macrobii quoque est lib. I. Saturn. cap. XXI. *Circa matrem Deûm, & Attinem.* Item inscriptione aræ marmoreæ, quæ Romæ est in ædibus cardinalis Cæsii: M. D. M. I. ET ATTINIS; ubi singulares literæ quid valeant, nihil attinet toties repetere. Etiam Menoreæ in Hispania est fragmentum cum inscriptione hac:

M. BADIUS. HONO
ET. CORNELIUS. SILV
TEMPLUM. MATR. MA
ATTHIN DE. S. P.

† *pag.* 471. *edit. Parif. an.* 1620.

‡ Copæ, *sive mulieres cauponantes.*

* *Attidis corpus.*

† *Collect. Grut. pag.* 28. *num.* 2.

‡ *ibid. num.* 4.

* *Pro* Minoturani *rescribendū* Menotyranni: *ac inscriptione item proxima* Menotyranno *pro* Minotauro: *at monitum Cl. Salmasio, notis in Lampridium.* Μηνοτύραννος *est mensium rex, & anni moderator: quod Soli convenit. At Attis est Sol: ut planius fiet cap.* 54.

Ubi

Ubi extrema valent, *Matri Magnæ, & Attini de sua pecunia*: vel, *de suo posuit*. Recto usus Cæsar Nero *:

* apud Persium sat. 1.

---- Berecynthius Attin,

Et qui cæruleum dirimebat Nerea delphin.

Quæ cur Persius derideret, non magis caussa erat, quàm hoc ejusdem:

Sic costam longo subduximus Apennino.

Vel etiam:

Et raptum vitulo caput ablatura superbo.

Ac imprimis illud:

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.

Ubi ob oculos habuit Nero illud Catulli de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Multi raucisonis efflabant cornua bombis.

Nec immeritò Seneca † disertissimum vocat versum illum Neronis:

† lib. 1. Naturat. Quæst. c. 9.

Colla Cytheriacæ splendent agitata columbæ.

Denique & Ἀτῖος & Ἀτῦος dixere; ut φόρκυν φόρκυνος, & φόρκυς φόρκυος. Imò & consonarum, quæ geminantur, altera abjecta, *Atys, Atyos*. Unde Galliambis in veteri editione ‡ Catulli inscriptio est, *de Berecynthia, & Aty*. Ac poeta ipse sic carmen orditur:

‡ Regii Lepidi an. 1481.

Super alta vectus Atys celeri rate maria.

Et similiter toto poematio.

Quia verò Attis sese evirârat, ideo se apud Catullum vocat mulierem:

Ego mulier, ego adolescens, ego ephebus, ego puer.

Ita quoque est in editione prima; quæ Regii Lepidi prodiit anno CIↃ CCCC LXXXI. Aliqui legunt *puber*: sed obstat, quod Attis pro temporis ratione conditionem suam recenset, ac per gradus ad pueritiam devenit: ut non potuerit pubertatis mentio fieri, nisi post adolescentiam. Sententia igitur est, nunc in mulierem sum conversus, qui antè adolescens, antè ephebus, imò ante puer eram. Sese autem vocat mulierem, uti pro *Gallos* inibi maluit dicere *Gallas*. Nihilo melius est *inuber*: quod duobus placuit eruditissimis viris. Nempe ut *inuber* fit ἀπογάλακτος, sicut *sububer* ὑπομάζιος, ut veteres glossæ interpretantur. Nec enim *inuber* ea significatione dicitur: sed longè alia; idque ab *uber* pro *pingui*: quomodo Agellius * *ostreas inuberes* dixit, quæ senio Lunæ factæ sunt macilentæ.

* lib. 20. cap. 8

CAPUT LIII.

Sacerdotes matris Phrygiæ vocati Curetes; *sed distinguendi Curetes Ætolici, Phrygii ac Cretici. Unde* Curetes; *ac eadem, unde* Acarnanes *dicantur. Nec* Curetes *solum, sed &* Corybantes *appellatos, &* Cabiros, & Telchines, & Gallos, & *eorum antistites* Archigallos; *ratioq; horum adducta nominum. Sacerdotes Cybeles Samiâ eviratos testa, tanquam aliis cotibus acutiori: nec propterea rectè putasse Nonium*, Samium *idem esse ac* acutum. Gallantes, *pro* furentibus. *Vestis Gallorum diversicolor. Caput iidem rotabant; unde* tremuli *dicuntur B. Hieronymo. Inungebant capillos; faciem candida velabant bysso ; mulierum instar formabant gressum suum ; ut Deam sanguine suo placarent, lacertos cruentabant; denique à populo mendicabant æra. Sacra Deæ vocata* Μητρῷα. *Sacros Deæ ludos vocari Megalenses; à quibus diversos esse ludos Magnos, sive Romanos. Quis auctor sit Megalensium. Dea Phrygia à leonibus gestata. Aries ei mactatus, unde* Criobolia *dicta: item taurus, ex quo nomen* Taurobolio; *quod & vulgo* Tauropolium. *Pinus in his sacris gestata; quæ cæsa ex luco Cybeles. In iisdem sonuisse lituum, crotala; præcipueque cymbala, tympana, tibias. Edisse se jactabant ex tympano, bibisse ex cymbalo : deque variis, unde biberent, vasis; item aliis sacrorum instrumentis.*

DE variis matris Deum nominibus, & simulachro ejus; de amasio item Attine; hactenus vidimus. Accedo ad secundum; quod est de sacerdotibus, & sacris. In sacerdotibus duo considerabimus; tum nomina, quibus variè sunt appellati; tum ritus, qui eos propius tangunt.

Sacerdotes Rheæ quam multa sortiti sint nomina, docet his verbis Strabo in x. Οἱ δὲ παραδιδόντες τὰ Κρητικὰ, καὶ τὰ Φρύγια, ἱερουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένοι *, ταῖς μὲν μυστικαῖς, ταῖς δ' ἄλλως, περί τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν τῇ Κρήτῃ, καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. Τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Κουρῆσι τοὺς Κορύβαντας, καὶ Καβείρους, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, καὶ Τελχῖνας ἀποφαινόντων. τῶν δὲ, συγγενεῖς ἀλλήλων, καὶ μικράς τινας αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς διαστελλόντων †. ὡς δὲ τύπῳ εἰπεῖν, καὶ κατὰ τὸ πλέον ἅπαντας ἐνθουσιαστικούς τινας, καὶ Βακχικοὺς, καὶ ἐνοπλίῳ κινήσει, μετὰ θορύβου, καὶ ψόφου. καὶ κυμβάλων, καὶ τυμπάνων, καὶ ὅπλων, ἔτι δ' αὐλοῦ καὶ βοῆς ἐκπλήττοντας κατὰ τὰς ἱερουργίας ἐν σχήματι διακόνων τε, καὶ τὰ ἱερὰ τρόπον τινὰ κοινοποιεῖσθαι· ταῦτά τε, καὶ τῶν Σαμοθρᾳκῶν, καὶ τὰ ἐν Λήμνῳ, καὶ ἄλλα πλείω, διὰ τὸ τοὺς προσπόλους ‡ λέγεσθαι τοὺς αὐτούς· Ea sic reddidit interpres: *Qui Cretenses res tradunt, Phrygiasq; ii quibusdam sacris ministeriis implicant Curetes, cum arcanis, tum alias Iovis in Creta educationi puerili, & Matris Deûm sacrificiis in Phrygia ac locis circa Idam Trojæ montem. Ingens est diversitas istarum*

* *MSus* ἐμπεπλεγμένα

† *MSus* διαστελλομένων.

‡ *MSSi* προπόλους.

rum narrationũ: alii eosdem cum Curetibus ponunt Corybantas, Cabiros, Idæos Dactylos, Telchines: alii cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis. Ut in summa dicam, ab omnibus furore quodam divino correpti, & bacchantes describuntur; qui armata saltatione cum tumultu & strepitu, tintinnabulis, tympanis, armis, tibia, & clamore, in sacrificiis perterreant homines sub administrorum specie. Atque hæc sacra quodammodo communia habent pleraq; censentur cum Samothraciis, Lemniis, aliisq; compluribus; ideo quod iidem omnium famuli perhibentur. Hactenus Strabo. Κουρῆτες unde dicti sint, non convenit. Cujus caussa est, quòd triplices sint Curetes; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitarunt Chalcidem: cumque prius comam alerent, sed ab iis, quibuscum de Lelanto campo decertarent, capillis apprehenderentur in pugna, noluere deinceps pugnare intonsi: atque ex eo dicti Κουρῆτες, qui κουρὰ est *tonsura:* uti contra, qui trans Acheloum habitarent, vocati *Acarnanes*, qui non tonderentur, ex α στερητικοῦ, & κείρειν, sive καρεῖν, quod est *tondere:* unde & nomen *carminis*, non ejus quod canitur, sed quo carminatur. Ab his igitur Chalcidis Curetibus censent Curetas Phrygiæ matris administros esse ortos: ac propterea nomen, quod secum attulerant, retinuisse. At Curetas Creticos sic nominatos censent, vel ab ætate, quia κοῦροι, sive κόροι, hoc est, adolescentes forent: (tales enim erant, qui in armis saltarent) vel à ministerio, quia Jovem κόρον, hoc est, puerum, educassent. Aliis tamen placet, Rheam partui propinquam è Phrygia arcessivisse Curetas in Cretam: quomodo vetus nominis ratio & in his habuerit locum. Et favet huic opinioni Euripides in Bacchis; ubi Curetas magnæ matris, & Jovis alumnos, pro iisdem habet. *Corybantes* dici putarunt, quia κορύπτοντες βαίνοιεν, hoc est, *saltantes incederent*. Cumque de Curetibus ambiguum sit, num origine sint Chalcidenses, an Phryges: de Corybantibus magis convenit, eos esse αὐτόχθονας*, & Aborigines Phrygum. *Cabiros* ajunt vocatos à Cabiro, Berecynthiæ monte. *Idæos Dactylos*, dictos quidem *Idæos* ab Ida monte, ad cujus pedem habitarent: *Dactylos* autem, quia quinque essent numero, ac totidem haberent sorores: ut juncti repræsentarent numerum τῶν δακτύλων, sive *digitorum*. Denique *Telchines* appellatos, quia novem numero Rheam è Rhodo comitati essent in Cretam: quæ prius *Ophiusa*, postea *Telchinis* †, uti incolæ *Telchines*. Nec tamen de istis veteres omnes convenere: sed alii alias adduxere caussas: quas apud Strabonem legere est. Planeque est verisimile Καβείρους potius ab Hebræo fonte esse; ut diximus cap. xxxi.

* *indigenas.*

† *Strabo in l. 4*

Sacerdotes quoque Deæ hujus *Galli* vocabantur. De nominis caussa diximus antea ‡. Nunc itaque contentus sum Herodiani illo lib. I. Ἐν δὲ τῇ προσαγορευομένῃ Πεσσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραῤῥέοντι, ἀφ' οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῇ θεῷ τομίαι ἱερώμενοι. *Pessinunte eo quem diximus,*

‡ *lib. 1. cap. 20.*

diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum: à quo etiam evirati Deæ sacerdotes nomen suum obtinent. Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: uti Plinio lib. xxxv. cap. x. Tertulliano in Apologetico cap. xxxv. veteri Juvenalis interpreti in sat. II *, & in vett. inscriptionibus: ubi legas †, IULIANI ARCHIGALLI: sed imprimis illustris illa ‡: C. CAMERIUS. CRESCENS. ARCHIGALLUS. MATRIS. DEUM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET. ATTIS. POPULI ROMANI. VIVUS. SIBI. FECIT.

* *vers.* 62.
† *Gruter. Collect. pag.* 30. *num.* 2.
‡ *p.* 308 *n.* 7.

In hisce sacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem ista præcipuè spectantur; eviratio, furor, vestitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities incessus, lacertorum sectio, ejulatus, & æruscatio.

Solitos evirari, idque ad tibiæ cantum, ostendimus lib. I. cap. xx. Fiebat autem id testâ Samiâ. Caussam adfert Plinius lib. xxxv. cap. XII. *Samiâ testâ Matris Deûm sacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, si M. Cælio credimus; qui linguam sic amputandam objecit gravi probro.* Gallorumque exemplo quidam simplicis homo ingenii, ut sese ulcisceretur de uxore, Samiâ testâ sibi, & penem, & coleos demessuit. Qua de re sic Lucillius in VII. Sat.

> *Hanc ubi vult malè habere, ulcisci pro scelere ejus,*
> *Testam sumit homo Samiam, sibique illico telo*
> *Præcidit caulem, testesque una amputat ambo.*

Adducit Nonius in *Saminm*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*: ridiculè planè, cum coticulæ quidem sectioni maximè accommodatæ è Samo peti soleant: eoque *samiare* dixerint pro *Samia cote acuere*: at non propterea gladium, rostrum, vel saxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucillii adduxi, uti corrigit Hadr. Junius. At pro istis, *Sibiq; ilico telo*, in membranis Nonii nostri MSSis est, *Ibi an uno telo inquit*: in aliis autem pro *an uno*, est *anulo*. In vulgatis etiam pro *præcidit*, est *præcessit*. Ac Victorius lib. XVII. cap. XVII. ait, *Animadvertendum illic à præcido præteritum tempus præcessit formatum esse.* Sed nunquam à *præcido*, fit *præcessi*: & in optimis, quas dixi, membranis nostris, claré *præcidit* legitur: quæ absque dubio vera est lectio.

* *apud Noniū in* Castum.
† Gallatibus *est in Aldina, & MSo nostro. Sed* gallantibus *iam olim rectè editum in Mediolanensi anni* 1500.
* *variam stolam.*

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item pluscula diximus lib. I. cap. xx. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui gallorum imitantur insaniam. Varro Eumenidibus *:

> *Nam quæ venustas hic adest gallantibus* †?
> *Quæ casta vestis?*

Ubi & mentio vestis: quæ tertium ex novenis erat. Hæc multicolor fuit. Ποικιλόστολον * vocat Dionys. lib. II. Antiq. Unde Fulgentius in Mythol. *Ideo &* (sacerdotes Cybeles) *multiplici veste, quod omnis potentia ornata sit,*

De

De capitis jactatione itidem diximus*. Ac meminit ejusdem Naso in * *lib.1.cap.10* IV. Fast. *---- mollesque ministri*

Cadunt jactatu vilia membra comis.

Et Lucanus lib I.† *--- Crinemq; rotantes* † *vers.565.*

Sanguineum populis ululарunt tristia Galli.

Ad hanc capitis rotationem, non, uti Erasmus putabat, ad Divæ anilitatem, pertinet, quod *tremuli* dicuntur apud B. Hieronymum epist. ad Marcellam: *Histrio nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelen.*

Crines etiam aromatis erant dilibuti. Præterea vultum candida velabant bysso. Sic molles isti, corporibus luxurie diffluentibus, femineum in more incedebant. Quæ tria, inter alia, complexus est B. Augustinus lib. VII. de Civit. Dei cap. XXVI. *De mollibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumq; verecundiam, consecratis, qui, usque in hesternum diem, madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas, vicosq; Carthaginis, etiam à populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Jarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, IV. Æn. ait:

Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,

Mæoniâ mentum mitrâ, crinemq; madentem,

Subnixus, rapto potitur.----

Ubi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum*. *Facie dealbatâ* idem ac *linteæ vestis candore puro luminosi*; ut pro eo dixit Appulejus XI. Met.* Fluentia membra cum incessu femineo adsignat; uti de Mæcenate dixit Vellejus in secundo: *Otio, & mollitiis, penè ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. V. epigr. XLII. * *pag. 201. edit. Raphel.*

Spadone cum sis eviratior fluxo.

Et tam molles tamen quædam masculè videbantur agere. Nam, inspectante populo, lacertos ferro cruentabant: partim ad placandam Deam, quia sanguine, ac præcipuè humano, propitiari numina credebantur: partim ob caussam naturalem, quam inferius dicam. Hoc de ritu sic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum

Elicit ex adytis, consumtaq; brachia ferro Scire vetat.

Appulejus lib. VIII. Metam. *Diuq; capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, & nonnunquam suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod ferebant, sua quisq; brachia dissecant.* Tertullianus Apologet. cap. XXIV. *Archigallus ille sanctissimus sanguinē impurum lacertos quoq; castrando libabat.* Prudentius Passione S. Romani:

Cultrum in lacertos exserit fanaticus,

Sectisque Matrem brachiis placat Deum.

 Sido-

Sidonius carm.xi. sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ:

Hic &, Sigais specubus qui Dindyma ludit,
Jam sectus recalet Corybas.

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: nam *sectus* interpretatur, in capite tonsus, unde κυρῆτες vocati. Atqui longè est verisimilius, eum respicere ad illud, quòd Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus*, *castratus*, ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & Tibulli locos, quos adduxi lib. I. cap. XX.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem lege.

Stipem quia cogerent mendicando, eò dicti μητραγύρται, hoc est, *æruscatores magnæ matris*. Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. IV. cap. VI. sect. IV. Ac infra, cum de Idæa matre agetur, ostendam, hoc commune fuisse Rheæ, & Isidi. Romæ autem nonnisi ad paucos, eosque præfinitos dies, colligere stipem licuit: idque ne implerent animos superstitione: quam rationem adfert Tullius in secundo de legibus. Atque hæc æruscatio etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est ex verbis superius * adductis.

* *hoc ipso capite.*

A sacerdotibus Cybeles, venio ad sacra ipsa: ubi prius ut dicta sint, videndum: deinde considerabimus rem ipsam. Sacra hæc, quia fierent in honorem matris Idææ, eò Μητρῷα vocabantur: unde Μητρωακὴ βίβλος † Procli Lycii: quo de opere inferius ‡ loquar. Quia verò eadem Dea appellaretur Μεγάλη θεὸς, ἢ Μήτηρ, eò & sacra ejus Μεγαλήσια dicebantur: unde & Latinis *Megalenses ludi*: nempe quia in honorem Magnæ Matris fierent. Hoc liquidò testantur Cicero de Haruspicum Responsis, Varro lib. V. de L. L. Livius lib. XXIX. At valde fugit ratio sive Donatum, sive Asperum, vel alium, cujus de Comœdia & Tragœdia quædam vitæ Terentii, à Suetonio Tranquillo perscriptæ, subjiciuntur. In iis legere est: *Megalenses, magnis Diis consecrati.* Quod longè aliter est. Nam magnis Diis, quales tres illi, Jupiter, Minerva, Juno, consecrati erant ludi Romani, sive Magni: quod clarè dicit M. Cicero lib. V. Act. in Verrem. Atque hos instituit Tarquinius Priscus; ut est apud Livium lib. I. At Megalenses demum inducti, ubi Mater Magna Pessinunte advecta est Romam: quod contigit anno Urbis IↃ XLIX. M. Cornelio Cethego, & P. Cornelio Tuditano coss. Hunc antiqui illius Grammatici errorem secutus etiam eruditus Hispanus, Antonius Goveanus: eoque nomine reprehendi meruit à disertissimo Mureto *.

† *de sacris magnæ matris.*
‡ *cap. sequenti.*
* *annotat. in Terent.*

Hæc de nomine sacrorum matris Idææ. Nunc de re dicendum: ubi quinque hæc occurrunt. Primum de auctore. Deinde de animantibus ad

ſacra Deæ pertinentibus. Hinc de arbore, quæ in ſacris ejus geſtabatur. Exinde de ſacris Muſicis, quorum iis uſus. Denique de poculis, facibus, aliiſque inſtrumentis, quæ in iiſdem ſacris uſurparunt.

Sacra Cybeles primus inſtituit Dardanus; ut ait Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Sed Attes Lydus, de quo tam multa antè diximus, primus eorum auctor ſtatuitur à Luciano de Dea Syria. Multum verò honori eorum detractum eſt temporibus Conſtantini Magni; qui Dindymenen matrem, una cum leonibus utrimque ſimulachro appoſitis, in forum tranſtulit Byzantinum; ut à Zoſimo in ſecundo Hiſtoriæ novæ proditum eſt.

Proximum eſt, videamus de animantibus, quæ cernere erat in ſacris Cybeles. Hujuſmodi erant leones, vehendæ Deæ: item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus, ex Arriani periplo locum antea adduximus, cum de Phaſiana matre ageremus. De iiſdem Zoſimus loco proximè memorato. Item Claudianus lib. 1. de R.P. ---- *Blandique leones*

Submiſere jubas, adytis gaviſa Cybelle

Exilit, & pronas intendit ad oſcula turres.

Ab ariete, qui & in vett. lapp. conſpicitur, dictum ſacrum κριοβόλιον: cujus in iiſdem mentio fit. Is aries arbori alligabatur, priuſquam mactaretur. Quod Julius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ patriarchæ *Vide,* inquit, *quid ſibi ludibrioſus hoſtis invenerit. Abrahæ immolaturo filium juſſu Dei aries ſupponitur, & in vicinæ arboris radicibus immolatur.*

Itidem taurus, quem in iiſdem aris videmus, nomen ſacro dedit taurobolio, ibidem memorato. Imò ut criobolii, ſic taurobolii quoque mentio eſt apud eundem Firmicum, ſecundum certiſſimam doctiſſimorum hominum * emendationem. Quare cognomen hoc ταυροβόλου variis convenit Deabus. Nam & Minerva Ταυροβόλος in Andro inſula colebatur, teſte Suida: & Diana quoque vocata eſt ταυροβόλος; quia confecerit telis ſuis taurum à Neptuno immiſſum Hippolyto, ut fabulantur. Simplicius ſanè dixeris, id nomen tributum Dianæ, ut Deæ venatrici.

* *Ioan. Wouwerii, & aliorum.*

Cæterum apud Heſychium, & Suidam, etiam ταυροπόλιν, & ταυροπόλιον: atque itidem in Collectione Inſcriptionum Gruteriana non ſolum *Taurobolium*, ſed etiam *Tauropolium* legitur. Quid mirum? quando & Diana non modò ταυροβόλος, ſed etiam ταυροπόλος nuncupatur. Hoc nomen ei Iſter † in III. Miſcellan. datum putabat, quia taurum illum Hippolyto immiſſum in varias egerit terras. Apollodorus autem malebat ex eo eſſe nomen, quia Dea ipſa tauri inſtar cuncta circumeat: quod Græcè eſt πολεῖν. Simpliciſſime dixeris, Lunam, quæ eſt Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia corniculata, eoque tauri referens cornua, curſu ſuo diu noctuque omnem luſtrat terrarum orbem.

† *apud Suidam in* ταυρόπολος.

De pinu libro primo diximus, ut ea in medio continens simulachrum Attinis, ac lanis circumvoluta, & ramis coronata violaceis, gestari soleat in sacris. In gestatione ea cum planctu & ululatu illidebant pectus suum: unde Statius Papinius *, versibus ex parte antea memoratis:

* lib. 10. Thebaidos vers. 163. & seqq.

Sic Phryga terrificis genetrix Idaea cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines.

Ubi extrema verba videntur expressa ex isto Lucani lib. I. paullo ante nobis adducto: ---- *Crinemque rotantes*
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguinei* rescripsi, partim Papinii loco impulsus, partim vett. edit. atque etiam MSSis: in his illo, quem habeo comitate Amplissimi, & veteri amicitia, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudian. lib. I. in Eutropium:

Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis & reliquum Phrygiis abscindere cultris.

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX. Æneidos:

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summa.

Et Prudentius in martyre Romano:

An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. aris superius vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Unde Statius Papinius in VIII. Thebaidos:

---- *Gemina æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eopse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:

---- *Sequimini*
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ,
Ubi cymbalum sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II.

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

Sæpius

Sæpius duo ex his jungere contenti sunt poetæ. Ut tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I. de R. P.

Non buxus, non æra sonant.----

At tympana, & cymbala, lib. I. in Eutropium:

---- Habeas pro Marte Cybellen,
Rauca Celenæos ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius solum meminere. Ut cymbali Maro III. Æn.

---- Corybantiaq; æra.

Unde dea dicta χαλκόκροτος. Hesychius: χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Ærisona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine: *---- Cepit manibus leve tympanum*

Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄργανα λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Illave barbarico Cybeles antistita buxo.

Et Papinii hoc, quinto Thebaidos:

---- Cum sacra vocant, Idæaque suadet
Buxus.----

Porrò ex tympano etiam comedisse, ex cymbalo bibisse, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati sacris Atyos, Cybeles, & Corybantum, soleant dicere: Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα. ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem gestavi, ingressa sum thalamum.* Julius Firmicus hanc formulam sic refert libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici: quod Græco sermone dicitur:* ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

Poculis etiam variis usi. De cymbalo, unde biberent, jam vidimus. Variæ etiam formæ vasa referunt aræ vett. superius memoratæ: quæ poculi, pateræ, gutti, sive urcei, & sympinii vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque instrumenta in iisdem repræsentantur: ut mitra, faces, lances, pedum. Ferrum etiam gestabant. Lucretius lib. II*.

* vers. 611.

Telaque præportant violenti signa furoris.

Ubi significat cultros, quibus lacertos sive brachia vulnerabant; ut aliquanto antè vidimus.

est Terra, Adonis autem Sol. Nihil igitur mirum, si inscriptione ea, cujus initium superius apposuimus, omnia toto orbe dicatur Attis nosse. Quid enim fugiat Solem? ---- *Videt hic Deus omnia primus:* ut de eo cecinit Naso*. Sed facilè ista conciliaveris; quando, ut dictum †, & Venus, & mater Phrygia, non solum sunt Tellus, sed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

*Met.4 fab.5.
† p.27. hu-
jus lib.*

A Cybele, & Attine, venio ad sacra eorum; de quibus præclarè olim disseruerat Proclus Lycius, is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρωακὴν βίβλον inscripserat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρωακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατακωχῆς τὴν περὶ τῆς θεὸν θεολογίαν ἐξέφηνεν ἅπασαν. ὥστε μηκέτι θράττεσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων θρήνων. *Scripsit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem siquis sumserit in manus, videbit, ut non sine inspiratione divina, omnem de illa Dea theologiam manifestarit; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in sacris Deæ exhibentur.* Postquam verò insigne hoc opus injuria temporum periit; non abs re erit, si & de sacris istis præcipua mysticè exponamus. Præit autem Varro lib. XVI. rerum divinarum, apud Augustinum lib. VII. de Civit. Dei ‡: *Eandem dicunt matrem magnam: quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsam non moveri: quod gallos huic deæ, ut servirent, fecerunt, significare eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam jactant, præcipitur, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei* crepitus, in colendo agro, quid fit †, significat: Ferramenta illa erant ‡ ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inventum. Leonem adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat.* Pleraque istorum illustrabimus: etiam superaddam aliqua hic intacta.

‡ cap. 24.

** fort. pro ejus rei, leg. æris.*
† pro quid fit fortasse leg. quod fit.
‡ Verba hæc Ferramenta illa erant, *in quibusdam codd desiderari, monet Vives.*

Ac primum videamus, cur, ut pluribus veterum testimoniis antea ostendimus, sacerdotes virilia resecuerint, cur laceratint lacertos, cur fluvio laverint simulachrum Deæ. Primum respicit segetem, quæ demetitur. Est autem in messe vis seminalis. Nam ut vis prolifica est à verendis, sic semina à segete. Ut semina hæc terræ mandentur in novæ segetis spem, aratro scindendus est ager. Hoc aratione lacertorum repræsentabant. Sed non sufficit ager, nisi irrigetur, vel flumine, vel pluvia. Itaque simulachrum Deæ die solemni abluebatur. Ita hæc sacra interpretatos esse gentiles, docet Tertullianus adversus Marcionem lib. I. cap. XIII. *Ipsa quoque vulgaris super-*

ſuperſtitio communis idololatriæ, cùm in ſimulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus ſuum ingenio obumbrat, figurans Jovem in ſubſtantiam fervidam *, *&* *Junonem ejus in aerem* †, *ſecundùm ſonum Græcorum vocabulorum: item Veſtam in ignem, & Camenas in aquas, & Magnam Matrem in terram ſeminalia demeſſam, lacertis aratam, lavacris rigatam,*

* *quia* Ζεὺς, *à* Ζέειν *hoc eſt, fervere, dici credebatur.*
† *quoniam* ἥρα *ex* ἀὴρ κτ̃ μετάθεσιν.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in ſecundo:

Muralique caput ſummum cinxere coronâ,
Eximiis munita locis quod ſuſtinet urbis.

Niſi cũ Giffanio, & optimis membranis noſtris, malis *eximis*, quod valebit *planè imis*: ut ex ſit αὐξητικὸν, quemadmodum in *edurus*, & ſimilibus. Eandẽ cauſſam adfert Servius in III. Æn.* *Quod autem turritam geſtat coronam, oſtendit, ſuperpoſitas terræ eſſe civitates, quas inſignitas turribus conſtat.* Atque idem tradit in X. Æn.‡ Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὸν δὲ (ἡ Ῥέα) περίκειται στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρέων τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρότητος ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγόν ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου οὐσίας τοῦ κόσμου. *Turritam circumdata eſt coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes quò eſſent munitiores: vel quoniam eſſet cauſſa, & origo principalis mundi ſubſtantiæ,* Sed prior ratio eſt ſimplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro*.

* *verſ.* 113.
‡ *verſ.* 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræq; urbes.

* *lib.* 10. *verſ.* 252.

Ex eo autem, quòd Dea geſtaret turrim, factum eſt, ut feminæ Turcicæ hodieque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus teſtis P. Gillius. Verba eruditiſſimi apponam viri è lib. II. de Boſporo cap. XIX. *Templum Phrygiæ Deæ, matri, Deorum, Rhea nuncupata, in clivis debuit potius eſſe, quàm in maritima planitie, ex eo, quòd montibus gaudeat, ideoq;* Ὀρεία ‡ *appelletur, & Turrita Dea, quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus ſita eſſent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieres Cilices, & Turcicæ, & Myſiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris ſimilitudinem gerens.*

‡ *Diodorus Siculus lib.* 3. & *Phurnutus c. de Rhea.*

Faces notabant fulmina, tympana autem, & cymbala, ſignabant tonitru. Eſt hæc ſententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέαν ἀπὸ τοῦ ῥέειν quod eſt *fluere*, dici putaret, atque eo reſpici, quòd imbres cœlo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπιπολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνειν γίνεσθαι· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, ἢ λαμπαδοφορίοις χαίρουσαν· *Imbres enim ut plurimùm cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentem tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, ſive facibus geſtatis.*

Cur fiſtulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè expoſuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga ſymbolum eſt regiæ poteſtatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fiſtulâ vero ſignificatur ventus, ſive aër,

diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum: à quo etiam evirati Deæ sacerdotes nomen suum obtinent. Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: uti Plinio lib. xxxv. cap. x. Tertulliano in Apologetico cap. xxxv. veteri Juvenalis interpreti in sat. IX *, & in vett. inscriptionibus: ubi legas †, IULIANI ARCHIGALLI: sed imprimis illustris illa ‡: C. CAMERIUS. CRESCENS. ARCHIGALLUS. MATRIS. DEUM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET. ATTIS. POPULI ROMANI. VIVUS. SIBI. FECIT.

* *vers.* 62.
† *Gruter. Collect. pag.* 30. *num.* 2.
‡ *p.* 308 *n.* 7.

In hisce sacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem ista præcipuè spectantur; eviratio, furor, vestitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities incessus, lacertorum sectio, ejulatus, & ærus catio.

Solitos evirari, idque ad tibiæ cantum, ostendimus lib. I. cap. xx. Fiebat autem id testâ Samiâ. Caussam adfert Plinius lib. xxxv. cap. XII. *Samiâ testâ Matris Deûm sacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, si M. Cœlio credimus; qui linguam sic amputandam objecit gravi probro.* Gallorumque exemplo quidam simplicis homo ingenii, ut sese ulcisceretur de uxore, Samiâ testâ sibi, & penem, & coleos demessuit. Qua de re sic Lucillius in VII. Sat.

> *Hanc ubi vult malè habere, ulcisci pro scelere ejus,*
> *Testam sumit homo Samiam, sibique illico telo*
> *Præcidit caulem, testesque una amputat ambo.*

Adducit Nonius in *Saminum*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*: ridiculè planè, cum coticulæ quidem sectioni maximè accommodatæ è Samo peti soleant: eoque *samiare* dixerint pro *Samia cote acuere*: at non propterea gladium, rostrum, vel saxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucillii adduxi, uti corrigit Hadr. Junius. At pro istis, *Sibiq; ilico telo*, in membranis Nonii nostri MSSis est, *Ibi an uno telo inquit*: in aliis autem pro *an uno*, est *anulo*. In vulgatis etiam pro *præcidit*, est *præcessit*. Ac Victorius lib. XVII. cap. XVII. ait, *Animadvertendum illic à præcido præteritum tempus præcessit formatum esse.* Sed nunquam à *præcido*, fit *præcessi*: & in optimis, quas dixi, membranis nostris, clarè *præcidit* legitur: quæ absque dubio vera est lectio.

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item pluscula diximus lib. I. cap. xx. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui gallorum imitantur insaniam. Varro Eumenidibus *:

> *Nam quæ venustas hic adest gallantibus † ?*
> *Quæ casta vestis?*

Ubi & mentio vestis: quæ tertium ex novenis erat. Hæc multicolor fuit. Ποικιλωςολῶ * vocat Dionys. lib. II. Antiq. Unde Fulgentius in Mythol. *Ideo &* (sacerdotes Cybeles) *multiplici veste, quod omnis potentia ornata sit,* De

* *apud Nonium in* Castum.
† Gallatibus *est in Aldina, & MSo nostro. Sed* gallantibus *iam olim rectè editum in Mediolanensi anni* 1500.
* *variam stolam.*

De capitis jactatione itidem diximus*. Ac meminit ejusdem Naso in * *lib.1.cap.10*
IV. Fast. *---molles que ministri*

Cadunt jactatu vilia membra comis.

Et Lucanus lib I.† *--- Crinemq; rotantes* † *vers.565.*

Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Ad hanc capitis rotationem, non, uti Erasmus putabat, ad Divæ anilitatem, pertinet, quod *tremuli* dicuntur apud B. Hieronymum epist. ad Marcellam: *Histrio nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelen.*

Crines etiam aromatis erant dilibuti. Præterea vultum candida velabant bysso. Sic molles isti, corporibus luxurie diffluentibus, femineum in more incedebant. Quæ tria, inter alia, complexus est B. Augustinus lib. VII. de Civit. Dei cap. XXVI. *De mollibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumq; verecundiam, consecratis, qui, usque in hesternum diem, madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas, vicosq; Carthaginis, etiam à populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Iarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, IV. Æn. ait:

Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ, crinemq; madentem,
Subnixus, rapto potitur.----

Ubi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum*. *Facie dealbatâ* idem ac *lintea vestis candore puro luminosi*; ut pro eo dixit Appulejus XI. Met.* * *pag. 201. edit. Raphel.* Fluentia membra cum incessu femineo adsignat; uti de Mæcenate dixit Vellejus in secundo: *Otio, & mollitiis, penè ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. V. epigr. XLII.

Spadone cum sis eviratior fluxo.

Et tam molles tamen quædam masculè videbantur agere. Nam, inspectante populo, lacertos ferro cruentabant: partim ad placandam Deam, quia sanguine, ac præcipuè humano, propitiari numina credebantur: partim ob caussam naturalem, quam inferius dicam. Hoc de ritu sic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaq; brachia ferro Scire vetat.

Appulejus lib. VIII. Metam. *Diuq; capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, & nonnunquam suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod ferebant sua quisq; brachia dissecant.* Tertullianus Apologet. cap. XXIV. *Archigallus ille sanctissimus sanguine impurum lacertos quoq; castrando libabat.* Prudentius Passione S. Romani:

Cultrum in lacertos exserit fanaticus,
Sectisque Matrem brachiis placat Deum.

Sidonius carm. XI. sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ:

> *Hic &, Sigais specubus qui Dindyma ludit,*
> *Jam sectus recalet Corybas.*

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: nam *sectus* interpretatur, sincipite tonsus, unde κυρῆτες vocati. Atqui longè est verisimilius, eum respicere ad illud, quòd Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus*, *castratus*, ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & Tibulli locos, quos adduxi lib. I. cap. XX.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem lege.

Stipem quia cogerent mendicando, eò dicti μητραγύρ[ται], hoc est, *æruscatores magnæ matris*. Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. IV. cap. VI. sect. IV. Ac infra, cum de Idæa matre agetur, ostendam, hoc commune fuisse Rheæ, & Isidi. Romæ autem nonnisi ad paucos, eosque præfinitos dies, colligere stipem licuit: idque ne implerent animos superstitione: quam rationem adfert Tullius in secundo de legibus. Atque hæc æruscatio etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est ex verbis superius * adductis.

** hoc ipso capite.*

A sacerdotibus Cybeles, venio ad sacra ipsa: ubi prius ut dicta sint, videndum: deinde considerabimus rem ipsam. Sacra hæc, quia fierent in honorem matris Idææ, eò Μητρῷα vocabantur: unde Μητρωακὴ βίβλος † Procli Lycii: quo de opere inferius ‡ loquar. Quia verò eadem Dea appellaretur Μεγάλη θεὸς, ἡ Μήτηρ, eò & sacra ejus Μεγαλήσια dicebantur: unde & Latinis *Megalenses ludi*: nempe quia in honorem Magnæ Matris fierent. Hoc liquidò testantur Cicero de Haruspicum Responsis, Varro lib. V. de L. L. Livius lib. XXIX. At valde fugit ratio sive Donatum, sive Asperum, vel alium, cujus de Comœdia & Tragœdia quædam vitæ Terentii, à Suetonio Tranquillo perscriptæ, subjiciuntur. In iis legere est: *Megalenses, magnis Diis consecrati.* Quod longè aliter est. Nam magnis Diis, quales tres illi, Jupiter, Minerva, Juno, consecrati erant ludi Romani, sive Magni: quod clarè dicit M. Cicero lib. V. Act. in Verrem. Atque hos instituit Tarquinius Priscus; ut est apud Livium lib. I. At Megalenses demum inducti, ubi Mater Magna Pessinunte advecta est Romam: quod contigit anno Urbis Io XLIX. M. Cornelio Cethego, & P. Cornelio Tuditano coss. Hunc antiqui illius Grammatici errorem secutus etiam eruditus Hispanus, Antonius Goveanus: eoque nomine reprehendi meruit à disertissimo Mureto *.

† de sacris magnæ matris.
‡ cap. sequenti.
** annotat. in Terent.*

Hæc de nomine sacrorum matris Idææ. Nunc de re dicendum: ubi quinque hæc occurrunt. Primum de auctore. Deinde de animantibus ad

sacra

ſacra Deæ pertinentibus. Hinc de arbore, quæ in ſacris ejus geſtabatur. Exinde de ſacris Muſicis, quorum iis uſus. Denique de poculis, facibus, aliiſque inſtrumentis, quæ in iiſdem ſacris uſurparunt.

Sacra Cybeles primus inſtituit Dardanus; ut ait Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Sed Attes Lydus, de quo tam multa antè diximus, primus eorum auctor ſtatuitur à Luciano de Dea Syria. Multum verò honori eorum detractum eſt temporibus Conſtantini Magni; qui Dindymenen matrem, una cum leonibus utrimque ſimulachro appoſitis, in forum tranſtulit Byzantinum; ut à Zoſimo in ſecundo Hiſtoriæ novæ proditum eſt.

Proximum eſt, videamus de animantibus, quæ cernere erat in ſacris Cybeles. Hujuſmodi erant leones, vehendæ Deæ: item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus, ex Arriani periplo locum antea adduximus, cum de Phaſiana matre ageremus. De iiſdem Zoſimus loco proximè memorato. Item Claudianus lib. 1. de R.P. ---- *Blandique leones*

Submiſere jubas, adytis gaviſa Cybelle

Exilit, & pronas intendit ad oſcula turres.

Ab ariete, qui & in vett. lapp. conſpicitur, dictum ſacrum κριοβόλιον: cujus in iiſdem mentio fit. Is aries arbori alligabatur, priuſquam mactaretur. Quod Julius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ patriarchæ *Vide*, inquit, *quid ſibi ludibrioſus hoſtis invenerit. Abrahæ immolaturo filium juſſu Dei aries ſupponitur, & in vicinæ arboris radicibus immolatur.*

Itidem taurus, quem in iiſdem aris videmus, nomen ſacro dedit taurobolio, ibidem memorato. Imò ut criobolii, ſic taurobolii quoque mentio eſt apud eundem Firmicum, ſecundum certiſſimam doctiſſimorum hominum * emendationem. Quare cognomen hoc ταυροβόλου variis convenit Deabus. Nam & Minerva Ταυροβόλος in Andro inſula colebatur, teſte Suida: & Diana quoque vocata eſt ταυροβόλος, quia confecerit telis ſuis taurum à Neptuno immiſſum Hippolyto, ut fabulantur. Simplicius ſanè dixeris, id nomen tributum Dianæ, ut Deæ venatrici.

* *Ioan. Wouuverii, & aliorum.*

Cæterum apud Heſychium, & Suidam, etiam ταυροπόλιν, & ταυροπόλιον: atque itidem in Collectione Inſcriptionum Gruteriana non ſolum *Taurobolium*, ſed etiam *Tauropolium* legitur. Quid mirum? quando & Diana non modò ταυροβόλος, ſed etiam ταυροπόλος nuncupatur. Hoc nomen ei Iſter † in III. Miſcellan. datum putabat, quia taurum illum Hippolyto immiſſum in varias egerit terras. Apollodorus autem malebat ex eo eſſe nomen, quia Dea ipſa tauri inſtar cuncta circumeat: quod Græcè eſt πολεῖν. Simpliciſſime dixeris, Lunam, quæ eſt Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia corniculata, eoque tauri referens cornua, curſu ſuo diu noctuque omnem luſtrat terrarum orbem.

† *apud Suidam in ταυρόπολος.*

De pinu libro primo diximus, ut ea in medio continens simulachrum Attinis, ac lanis circumvoluta, & ramis coronata violaceis, gestari soleat in sacris. In gestatione ea cum planctu & ululatu illidebant pectus suum: unde Statius Papinius *, versibus ex parte antea memoratis:

* *lib. 10. Thebaidos vers. 165. & seqq.*

Sic Phryga terrificis genetrix Idaea cruentum
Elicit ex adytis, consumtaq; brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosq; rotat crines.

Ubi extrema verba videntur expressa ex isto Lucani lib. 1. paullo ante nobis adducto: ---- *Crinemq; rotantes*
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguinei* rescripsi, partim Papinii loco impulsus, partim vett. edit. atque etiam MSSis: in his illo, quem habeo comitate Amplissimi, & veteri amicitia, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudian. lib. I. in Eutropium:
Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis & reliquum Phrygiis abscindere cultris.

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX. Æneidos:
Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summa.

Et Prudentius in martyre Romano:
An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. artis superius vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Unde Statius Papinius in VIII. Thebaidos:
---- *Gemina æra sonant, Idaeaq; terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eopse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:
---- *Sequimini*
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Dea.
Ubi cymbalum sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II.
Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, rauci sonoq; minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

Sæpius

Sæpius duo ex his jungere contenti sunt poetæ. Ut tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I. de R. P.

Non buxus, non æra sonant.----

At tympana, & cymbala, lib. I. in Eutropium:

---- Habeas pro Marte Cybellen,
Rauca Celenæos ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius solum meminere. Ut cymbali Maro III. Æn.

---- Corybantiaq; æra.

Unde dea dicta Χαλκόκροτος. Hesychius: Χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Ærisona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine: *---- Cepit manibus leve tympanum*
Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄργανα λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Illave barbarico Cybeles antistita buxo.

Et Papinii hoc, quinto Thebaidos:

---- Cum sacra vocant, Idæaque suadet
Buxus.----

Porrò ex tympano etiam comedisse, ex cymbalo bibisse, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati sacris Atyos, Cybeles, & Corybantum, soleant dicere: ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem gestavi, ingressa sum thalamum.* Julius Firmicus hanc formulam sic refert libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici: quod Græco sermone dicitur:* ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

Poculis etiam variis usi. De cymbalo, unde biberent, jam vidimus. Variæ etiam formæ vasa referunt aræ vett. superius memoratæ : quæ poculi, pateræ, gutti, sive urcei, & sympinii vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque instrumenta in iisdem repræsentantur: ut mitra, faces, lances, pedum. Ferrum etiam gestabant. Lucretius lib. II*.

* vers. 621.

Telaque præportant violenti signa furoris.

Ubi significat cultros, quibus lacertos sive brachia vulnerabant; ut aliquanto antè vidimus.

CAPUT LIV.

Per Matrem Phrygiam significari principium Naturæ passivum, præcipueque Lunam ac Tellurem. sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à Terra autem recipitur. Cur dicta Mater tum Deorum, tum hominum. Cur vocetur Μαῖαν, Δημήτηρ, Φερέφαττα. *Attis notat tum fruges, tum Solem. Procli Lycii* Μητρῳακά. *Quid significarint per Gallorum castrationem, per lacertorum cruentationem, per Deæ ablutionem, per caput ejus turritum. Cur* Ὀρεία *dicta. Unde sit, quod fœmina Cilissa, ac Mysica, caput velent tegmine, quod turrim referat. Quid in sacris Cybeles signarint faces, tympanum, cymbalum: quid item Attinis fistula, & virga. Cur aër terram vehere dicatur. Cur Rhea cor sacrarint.*

QUæ hactenus attulimus de Cybeles sacris, ea partim adducta, ut melius veteres intelligantur scriptores; partim ut animadversa cæcitate gentilium, gratiores erga Deum simus, Christumque ejus; qui Evangelii luce tenebras de mentibus dispulit nostris. Nunc ad alterum venio caput, quomodo pleraque omnia eorum, quæ hactenus enarravimus, rerum adumbrarint naturam.

Ab ipsa ordiar Dea. Hæc si attendatur, prout numen est naturale: quemadmodum per Saturnum intelligitur principium naturæ activum, ac cœlum imprimis, inque cœlo potissimum Sol: ita quoque per uxorem ejus capere oportebit principium naturæ passivum, ac præ naturæ cæteris, in cœlestibus quidem Lunam, in elementis autem Tellurem. Itaque Hesychius, cum prius dixisset, Κυβήβην (sic enim apud eum esse legendum, diximus antea) subjungit, eandem esse Rheam, per quam nunc Luna intelligitur, vel Tellus; nunc junctim vis Lunaris, & Tellus eam recipiens, utraque ut rerum omnium generatrix. Addit Hesychius, eandem esse Βένδιν: nempe quia hoc nomine comprehendebant Lunam, & Tellurem; ut plenius dicetur, cum de Thracum cultu agam. Sed utcunque Rhea, & Bendis, tum Lunam, tum Tellurem signet; hic loci solum consideramus, quatenus Tellurem designat; unde & *Rhea* dicta est. Nec enim Ῥέα est ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod est *fluere*, sive quia sit caussa pluviæ, quam rationem adducit Phurnutus: sive quòd per eam intelligatur fluxus naturæ seminalis; prout tradit Epiphanius in Ancyroto: sed ut gentium sacerdotes pro ἀὴρ maluere, literis trajectis, Ἥρα: ita iidem pro ἔρα, quæ est *Terra*, mysterii ergo maluere ῥέα. Hanc dixere *Matrem magnam*, quia matris est parere, & uberibus nutrire. Tellus autem est omnium hominum materies, & alimonia. Ac omnium quidem Deorum mater vocatur, quatenus designat principium totius Naturæ passivum; ut Saturnus, maritus ejus, activum; quod antea

paucis

paucis attigi, & pluribus postea demonstrabitur. Sed prout hominum omnium mater dicitur, intelligi per eam debet Terra, communis omnium nostri mater. Quò pertinet illud Lucretii in secundo*:

Concedamus, ut hic terrarum dicat & orbem Esse Deûm matrem.

Et passim se alia offerunt id genus. Contentus igitur ero hoc Julii Firmici, sive Villium malis dicere: prout in plerisque codd. exaratum esse, Lilius innuit Gyraldus in suo de Diis syntagmate †. Ejus Firmici verba sunt: ‡ *Phryges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas, terra caeterorum elementorum tribuunt principatum: & hanc volunt omnium esse matrem.* Propterea etiam Μαῖα est nuncupata; ut Proclus in Timæum ‡ testatur: sed addit, & Nocti id nomen datum; ut in isto:

Μαῖα θεῶν ὑπάτη νὺξ ἀμβρότη, πῶς τάδε φράζεις;

Maja suprema Deûm, Dea Nox, quis talia faris?

Sanè & Somnus nos alit; imò, ut creditur vulgo, glires eo pinguescunt. Μαῖα autem τροφὸς, *nutrix*. Verùm cùm Rheæ id nomen tribuitur, non solum *nutricem*, sed & *matrem* liceat reddere. Nam, Eustathio* teste, μαῖα etiam *genetrix*, atque adeò *avia*. Utraque appellatio optimè convenit Rheæ, sive Telluri: unde & Δημήτηρ, (quæ quasi Γῆ μήτηρ dicitur, estque frugum productrix) etiamque Περσεφόνη sive Φερέφαττα, quatenus eadem, ac Δημήτηρ, habetur: Μαίας nomine nuncupatur. Utrumque nemo nos melius docuerit Porphyrio in quarto de Abstinentia animalium: Τῆς δὲ Φερεφάττης, παρὰ τὸ φέρβειν τὴν φάτταν, φασὶν οἱ πολλοὶ τοὔνομα τῶν θεολόγων. ἱερὸν γὰρ αὐτῆς ἡ φάττα. διὸ καὶ αἱ τῆς Μαίας ἱέρειαι, ταύτην αὐτῇ ἀνατιθέασι. Μαῖα δὲ ἡ αὐτὴ τῇ Περσεφόνῃ, ὡς ἂν μαῖα καὶ τροφὸς οὖσα. Χθονία γὰρ ἡ θεὸς, καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή. *Multi ex theologis ajunt, nomen Pherephattæ, quæ Prosepina est, esse conflatum ex φέρβειν, alere* (nisi legendum, φέρειν, ferre) *&* φάττα *palumbus: quoniam palumbus ei sacer. Ideo &, quæ sacerdotes sunt Majæ, palumbum ei offerunt. Maja autem est Prosepina, quæ verè Μαῖα, sive nutrix. Terrestris enim Dea est, ac eadem quæ Ceres.* Et fortasse eadē est Romanorum Dea Maja: de qua inferius dicetur.

Nunc videamus, quid significetur per amasium Cybeles, ab ea castratum, hinc mortuum, sed qui postea revixerit; uti fabulantur. De isto sic Julius Firmicus ‡ scribit: *Etiam hæc sacra physica volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges: amatum verò hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur: pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quòd falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quod semina collecta conduntur. Vitam rursus, quod jacta semina annuis vicibus reconduntur.* Aliter tamen hæc interpretatur Macrobius lib. I. Saturn. cap. XXI. ubi per Atyn, non fruges capit, sed Solem; cujus adspectu nihil est jucundius terræ. Nempe ut par ratio sit, ac est fabulæ de Venere & Adonide: ubi itidem Venus est

* vers. 657.

‡ de Rhea p. 35. vers. ult.

‡ pag. 294. edit. Basil.

* Iliad. α, pag. 10. Rom. edit. & alibi.

‡ lib. de errore profanæ religionis.

est Terra, Adonis autem Sol. Nihil igitur mirum, si inscriptione ea, cujus initium superius apposuimus, omnia toto orbe dicatur Attis nosse. Quid enim fugiat Solem? ---*Videt hic Deus omnia primus:* ut de eo cecinit Naso*. Sed facilè ista conciliaveris; quando, ut dictum †, & Venus, & mater Phrygia, non solum sunt Tellus, sed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

*Met.4.fab.5. †p. 27. hu-lib.

A Cybele, & Attine, venio ad sacra eorum; de quibus præclarè olim disseruerat Proclus Lycius, is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρωακὴν βίβλον inscripserat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρωακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατακωχῆς τὴν περὶ τὴν θεὸν θεολογίαν ἐξέφηνεν ἅπασαν. ὥστε μηκέτι θρυλλεῖσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων θρήνων. *Scripsit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem siquis sumserit in manus, videbit, ut non sine inspiratione divina, omnem de illa Dea theologiam manifestarit; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in sacris Dea exhibentur.* Postquam verò insigne hoc opus injuria temporum periit; non abs re erit, si & de sacris istis præcipua mysticè exponamus. Præit autem Varro lib. XVI. rerum divinarum, apud Augustinum lib. VII. de Civit. Dei ‡: *Eandem dicunt matrem magnam: quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsam non moveri: quod gallos huic deæ, ut servirent, fecerunt, significare eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam jactant, præcipitur, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei* crepitus, in colendo agro, quid sit †, significat: Ferramenta illa erant ‡ ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inventum. Leonem adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat.* Pleraque istorum illustrabimus: etiam superaddam aliqua hic intacta.

‡ cap. 24.

*fort. pro ejus rei, leg. æris. † pro quid sit fortasse leg. quod sit. ‡ Verba hæc Ferramenta illa erant, in quibusdam codd. desiderari, monet Vives.

Ac primum videamus, cur, ut pluribus veterum testimoniis antea ostendimus, sacerdotes virilia resecuerint, cur laceratint lacertos, cur fluvio laverint simulachrum Deæ. Primum respicit segetem, quæ demetitur. Est autem in messe vis seminalis. Nam ut vis prolifica est à verendis, sic semina à segete. Ut semina hæc terræ mandentur in novæ segetis spem, aratro scindendus est ager. Hoc aratione lacertorum repræsentabant. Sed non sufficit ager, nisi irrigetur, vel flumine, vel pluvia. Itaque simulachrum Deæ die solemni abluebatur. Ita hæc sacra interpretatos esse gentiles, docet Tertullianus adversus Marcionem lib. I. cap. XIII. *Ipsa quoque vulgaris super-*

*superstitio communis idololatria, cùm in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Jovem in substantiam fervidam *, & Junonem ejus in aerem †, secundùm sonum Græcorum vocabulorum: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas, & Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam,*

* *quia* Ζεὺς, *à* Ζέειν *hoc est,* fervere, *dici credebatur.*

† *quoniam* ἥρα *ex* ἀὴρ κατὰ μετάθεσιν.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in secundo:

Muralique caput summum cinxere coronâ,

Eximiis munita locis quod sustinet urbis. Nisi cũ Giffanio, & optimis membranis nostris, malis *eximis*, quod valebit *planè imis:* ut *ex* sit αὐξητικὸν, quemadmodum in *edurus*, & similibus. Eandẽ caussam adfert Servius in III. Æn.* *Quod autem turritam gestat coronam, ostendit superpositas terræ esse civitates, quas insignitas turribus constat.* Atque idem tradit in X. Æn.‡ Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὴν δὲ (ἡ Ῥέα) περίκειται στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρῶν τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρότητος ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγόν ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου οὐσίας τοῦ κόσμου· *Turritam circumdata est coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes quò essent munitiores: vel quoniam esset caussa, & origo principalis mundi substantiæ,* Sed prior ratio est simplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro*.

* *vers.* 113.

‡ *vers.* 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,

Turrigeræq; urbes. Ex eo autem, quòd Dea gestaret turrim, factum est, ut feminæ Turcicæ hodieque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus testis P. Gillius. Verba eruditissimi apponam viri è lib. II. de Bosporo cap. XIX. *Templum Phrygiæ Deæ, matri, Deorum, Rheæ nuncupatæ, in clivis debuit potius esse, quàm in maritima planitie, ex eo, quòd montibus gaudeat, ideoq;* Ὀρεία ‡ *appelletur, & Turrita Dea, quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus sita essent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieres Cilices, & Turcicæ, & Mysiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris similitudinem gerens.*

* *lib.* 10. *vers.* 252.

‡ *Diodorus Siculus lib.* 3. *& Phurnutus c. de Rhea.*

Faces notabant fulmina, tympana autem, & cymbala, signabant tonitru. Est hæc sententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέαν ἀπὸ τοῦ ῥέειν quod est *fluere*, dici putaret, atque eo respici, quòd imbres cœlo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπὶ πολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνει γίνεσθαι· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, ἢ λαμπαδοφορίαις χαίρουσαν· *Imbres enim ut plurimùm cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentem tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, sive facibus gestatis.*

Cur fistulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè exposuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga symbolum est regiæ potestatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fistulâ vero significatur ventus, sive aër,

 qui

qui terram ambit, imò etiam vehit ac sustinet: ut loquitur, non Lucanus modò, qui à Cæsare quoque Scaligero * reprehensus, propter illud †:

— Dum terra fretum, terramque levabit
Aer: —

Sed etiam Claudianus, cujus est:

Et qui perpetuò terras ambitque, vehitque,
Nec premat incumbens, nec cesserit ignibus aër.

Imò Plinius ipse, qui lib. 11. cap. v. de aëre sic scribit: *Hujus vi suspensam, cum quarto aquarum elemento, librari medio spatio tellurem.* Atque aëris hujus, qui terris subest, & hunc terræ & aquæ globum vehit, symbolum etiam sunt leones, vehentes currum matris Pessinuntiæ. Unde Lucretius in 11.

Hanc veteres Grajum docti cecinere poetæ
Sublimem ‡ in curru bijuges agitare leones,
Aëris in spatio magnam pendere docentis
Tellurem, neque posse in terra sistere terram.

Et Macrobius loco antea memorato: *Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus: quæ natura cœli est, cujus ambitu aer continetur, qui vehit terram.*

Quia item omnia è terra nascuntur, eò & cor illi sacratum, quod vitæ fons est. Phurnutus in Rhea: Καρδίαν δ' ἀνατιθέασιν αὐτῇ, παρεμφαίνοντες, ὅτι αἰτία τῆς ζωογονίας αὕτη ἐγένετο· *Cor ei consecrant, indicantes eam esse caussam generationis animalium.* Quamquam & simpliciùs possis interpretari, quòd corde, tanquam affectus symbolo, toto sese ipsos animo devoverint.

* In 6. de Poetica, qui Hypercriticus inscribitur.
† l. 1. vers. 88.
‡ Lambinum secutus sum. Optima tamen membrana nostra habent, Sedibus.

CAPUT LV.

Acceditur ad Syros: quo nomine strictius uti Scripturas, laxiùs autem scriptores externos. Venenum pro colore. Venus Byblia tum Luna est, tum Terra & Aquæ globus. Per Adonidem ab apro interemptum denotari Solis in hiberna signa ingressum. Itidem per Deam Syriam, sive Hierapolitanam, seu Junonem Assyriam, una cum Luna intelligi Tellurem omnemque naturam Lunæ subditam. Variè ex Luciano opiniones de eo, qui condiderit Deæ Syriæ templum. Similiter per Atergatin, sive Derceto, unà cum Luna Tellurem indicari.

Diu multumque institimus Idææ Deûm matri: unde plurimum lucis capient alia aliarum gentium numina, itidem ad Tellurem reducenda: in quibus propterea futuri sumus breviores.

Ordiar (ut primum intra Asiam me contineam) à Syris, inde in Ægyptum abiturus. Syriæ autem nomine non jam Scripturæ more utor, ubi *Aram*: (quam Syriam reddunt interpretes LXX) tum de Mesopotamia dicitur,

dicitur, quæ vocatur *Aram Nahemaim*, & *Padan Aram*: tum de Cœlesyria, unde legas *Aram Dammasek*, hoc est, Syria Damascena: item *Aram Zoba*, hoc est, Zophena, ut vocat Josephus, & ita in aliis. Itaque eædem Sacræ literæ nomine Aram distinguunt Syriam à Phœnicia, & Palæstina, ut videre est Jud, x. 6. & 11. sive iv. Reg. xxiv. 2. Laxiùs igitur Phœnices etiam complectimur, idque more Græcorum, ac Romanorum: quibus Assyriorum, ac Syrorum nomina confunduntur. Unde Ciceroni * Sardanapalus Syriæ rex, & eidem † Chaldæi in Syria statuuntur: Maroni ‡ item *Assyrium venenum* pro *Phœnicio*. Tyriam enim purpuram intelligit: quam *venenum* vocat exemplo tum Græcorum, quibus itidem φάρμακον pro *tinctura*, tum illo Cn. Marii *.

Quos concha purpurâ imbuens venenavit.

Phœnicibus Venus Byblia magno in pretio erat. Lucianus de Dea Syria: Εἶδον δὲ ἐν Βύβλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυβλίης, ἐν τῷ καὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι. *Vidi & Bybli templum magnum Veneris Bybliæ: in quo & sacros ritus in Adonidis honorem celebrant.* Quibus ceremoniis hic cultus constiterit, ex eodem Luciano, & aliis, diximus cap. iv. Est verò Venus Byblia aggregatum ex Luna, & globo Terræ ac Aquæ, quatenus ab iis generantur omnia, quibus genus nutritur humanum: ut satis apposité *Venus* dicta sit, quia per eam vis generatrix intelligitur. Etsi verò & Venus Byblia sit Luna: si tamen fabulam de ea, & Adonide, penitiùs consideremus, parebit, magis omnia ad Terram, sive Terræ & Aquæ globum, quàm ad Lunam pertinere. Atque hoc etiam Macrobius ostendit, cujus verba ibidem † adduximus. Eamque interpretationem etiam in primo Vraniæ sequitur Jovianus Pontanus. Nam cùm fabulam istam enarrasset, subjungit deinde:

Terra etenim Solem queritur deserta cadentem,
Invidus quem tristis hyems, cui sævior apri
Horret cana gelu facies.—

Sol cadere dicitur, quando planè est australis, terrasq; nostras radiis ferit maximè obliquis. Id fit, Sole ingrediente signum Capricorni. Tum vitalis calor terras maximè destituit: unde Adonis, id est, Sol, dicitur occidi ab apro, hoc est, hieme, quæ apri instar sævit, vel Capricorno, quandoquidem Græcis est κάπρος, qui nobis κατ' ἀφαίρεσιν *aper*. Tota igitur hieme luget Venus, hoc est, terra, sive terræ vis generatrix. At quarto post mense incipit se Venus erigere, quia Sole Arietem subiunte, vernus terras calor aperit, ac laxat, easque fœcundat, instar mariti. Unde ibidem Pontanus:

Ipsa Venus, postquam lachryma effluxere, genisque
Defecit liquor, & capiti coma longa revulsa est.
Ter mensem exanimis jacuit, vix denique quarto

* Tuscul. 5.
† Lib. 1. Divinat.
‡ Georg. 3.
* Apud Agell. l. 20. cap. 9.
† cap. 4.

Lucem hausit, vultus & adhuc suspirat amatos.

Et postea:

Ergo ubi Sol imo victor convertit ab Austro,
Tum gravidos aperitque sinus, & cæca relaxat
Spiramenta, novus veniat quia succus in herbas,
Et tandem complexa suum lætatur Adonim.

Quod verò de Venere Byblia diximus, idem statuendum videtur de ea, cujus templum in Libano, unius diei à Byblo itinere, à Cinyra, rege antiquissimo, erat exstructum, teste Luciano*

*de Dea Syria.

Nec Astarte tantummodo Luna, sed & Tellus intelligenda, ut dictum cap. XXI. ubi fusè de hac egimus.

Itidem Syris, sive Assyriis, Dea Syria non solùm Luna est, sed etiam Terra. Idem enim numen sunt, ἡ τῆς Συρίας θεὸς, Ἥρη ἡ Ἀσσυρίη, καὶ ἡ ἐν τῇ ἱρᾷ πόλει θεός· *Dea Syria, Juno Assyria & Dea Hierapolitana.* De hac exstat erudita Luciani dissertatio: quam sic orditur: Ἔστιν ἐν Συρίῃ πόλις, οὐ πολλὸν ἀπὸ τοῦ Εὐφρήτεω ποταμοῦ· καλέεται δὲ ἱρὴ, καὶ ἔστιν ἱρὴ τῆς Ἥρης Ἀσσυρίης· *Est in Syria civitas non longè ab Euphrate fluvio, vocatur autem Sacra, & est sacra Junoni Assyriæ.* Nec quòd Dea Syria sit Juno, obstare ei existimandum, quòd Tellurem signare dicebamus. Nam Juno Orienti est aggregatum ex Luna, & omni natura Lunæ subjecta, Aeris dico, & Terræ, atque Aquæ elementis: qua de re inferiùs agetur. Quocirca probè hoc convenit cum eo, quod Lucianus ibidem refert, audisse se ex sapiente viro, Deam hanc Hierapolitanam esse Rheam. Quod deinde his verbis confirmat: Σημεῖα δὲ ἡ θεὸς τὰ πολλὰ ἐς Ῥέην ἀπικνέεται. λέοντες γάρ μιν φέρουσι, καὶ τύμπανον ἔχει, καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πυργοφορέει, ὁκοίην Ῥέην Λυδοὶ ποιέουσι. *Multa signa adsunt Deæ, quæ faciant, ut Rhea videatur. Nam & leones ipsam ferunt, & tympanum habet, & coronam in capite turritam gestat: qualem & Lydi Rheam effingunt.* Postea autem aliud etiam subdit, in quo itidem conveniat hæc Dea cum Rhea. Nam ut Galli Rheæ, sic & Hierapolitanæ Deæ sacerdotes castrati solent, exemplo Attinis.

‡lib. 5. cap. 23.
* cap. 23.

Divæ hujus Hierapolitanæ simulachrum tota mulier erat. Plinius ‡ tamen, de Bambyce, sive Hierapoli, loquens, Deam hanc prodigiosam vocat; atque eò hoc superiore retulimus libro *. quòd eodem Luciano auctore, in Phœnicia coleretur Dea quædam figurâ semimulieris, & semipiscis. Sed hanc fuisse imaginem Atergatidis, sive Decretûs, de qua mox dicemus, credamus sane Plinio, ac Luciano. At parum fit verisimile, Assyriam Junonem sic Bambyce sive Hierapoli effictam; neque id temere aliquis dixerit, qui de Syria Dea legerit Lucianum, hominem non modo doctissimum, sed præterea Syrum, testemque omnium oculatum, qui & cunct

cuncta ex sacerdotibus ipsis, atque aliis, se exquisiisse profiteatur.

Templum hoc Hierapolitanæ seu Syriæ Deæ condidit Stratonice, Antiochi Σωτῆρος noverca, & uxor, quæ Combabum perditè adeò amavit. Sed vetus illud templum à quo exstructum sit, ob antiquitatem ejus non convenit. Aliqui tribuere Libero, cum in Orientem suscepisset expeditionem. Alii Attini Lydo ex Phrygia in Syriam profecto. Alii Semiramidi, cujus & imago ad sinistram templi erat, dextra ædem demonstrans, ut ostenderet, non se, sed Deam Hierapolitanam, coli oportere. Semiramidis autem fuisse imaginem, argumento erat columba aurea in vertice: quod symbolum non alterius, quàm Semiramidis fuisse, liquet ex iis, quæ libro superiori * diximus. Alii denique tribuere Deucalioni Scythæ: quo nomine non illum Mosis æqualem, sed Noachum signari: liquet ex iis, quæ eruditus ille Syrus narrat † de antiquis hominibus universali diluvio sublatis, & λάρνακα, sive arca, qua Deucalion cum uxore, & liberis, & omnis generis animantibus, fuerit servatus.

* cap. 23.
† lib. de Dea Syria.

Deæ Syriæ sæpius mentio est in Collectione Inscriptionum Gruteriana pag. LXXXVI. unde & discere est, quomodo soleat effingi. Nempe, velata caput tiarâ, sive diademate lunato, ac dextrâ tenens noctuam, lævâ autem quiddam non absimile cochleari, parte pectoris nuda, reliquâ verò laciniosâ veste contecta.

Præterea Tellus intelligebatur ab Assyriis per Atergatin: quæ & Derceto, κατ' ἀφαίρεσιν: nempe uti ab *asparagus*, *sparagus* *, *trux*, ab *atrox*, & ita in similibus. Numen hoc bifariam consideratur; ἱστορικῶς, ut est mater Semiramidis, quomodo spectavimus libri superioris cap. XXIII. & φυσικῶς, prout est Rhea, hoc est, ἔρα sive Tellus, quo pacto exponit Phurnutus περὶ θεῶν, ut ibidem diximus. Ac similiter Macrobius lib. I. Sat. cap. XXIII. *Assyrij Deo, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: subjungunt eidem Deam nomine Adargatim: omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis simulachrum sursum versus reclinatis radiis insigne est, monstrando radiorum vi supernè missorum, enasci, quæcunque terra progenerat. Sub eodem simulachro species leonum sunt, eadem ratione terram monstrantes, qua Phryges finxere matrem Deûm, id est, terram, leonibus vehi.* Idem eo comprobatur à nobis, quod Virgo, quæ Erigone dicitur, eadem credatur ac Atergatis, aut Ceres, eo quod spicas teneat, ut testis est Bassus, sive alius, commentario in Germanici tralationem Arateam, ubi de Virginis signo tractat. Multum interea eo inclino, ut Atergatin non solam existimem terram, sed omnem natu-

* Varro apud Nonium in Sparagos.

ram Soli subjectam: quæ partim cœlestis, ut Luna, partim elementalis, uti Aer, & Terra. Tria enim hæc solis lumine illuminantur. Et sanè receptæ est convenientius opinioni, radios dare Lunæ, quàm Terræ. Nec credibile est, Assyrios, quibus in summo honore duo erant dii, Adad, & Atergatis, eos Terram quidem alterutrum putasse numen, Lunam verò, quæ regina cœli dicitur, prorsus præteriisse. Denique alios etiam in Oriente videmus, uno eodemque numine, Lunam, Aerem, Terramque, comprehendisse: uti Hierapolitanos, de quibus jam diximus.

CAPUT LVI.

Isis cur Τιθήνη, *&* Πανδεχής, *vocitata. Sacra ejus fiebant in honorem tum Lunæ, tum Telluris. Eadem Isis ac Ceres: unde & sacra utriusque conveniebant representatione luctus. Esse hoc ab Amythaone, qui sacra Cereris ex Ægypto detulit in Græciam. Ori Ægyptii natales, & quid per eum significetur. Et Cybelen esse eandem, ac Isidem: atque hinc provenire, quod in utriusque sacris uterentur cymbalo; ac tympanis, item pane abstinerent, stipem mendicarent, ferro sese cruentarent. Eum qui totam atque integram sacrorum gentilium caussam scire volet, & in hoc de Iside negotio, & cæteris, attendere oportere, nec ad solam historiam, nec naturam solam, sed ambarum convenientiam. Isis maximè culta Bubasti, & Copti, urbe Thebaidos vetustà, Ægyptiorum & Arabum emporio, à qua &* Αἴγυπτος, *quasi* αἶα Κόπτος *nuncupata.*

AB Asia magna in vicinam proficiscor Ægyptum: ubi summus Isidis honos fuit. Hoc nomine Lunam intelligi ostendimus cap. XXIV. Nec eo minus ad Tellurem redducitur, unde dicta Τιθήνη, *nutrix*, & Πανδεχής, *susceptrix*: ut ex Platone monitum Plutarcho*. Idem aliter monstrabimus. Antea diximus, genti Ægyptiæ in cœlis principium boni effectivum esse Solem, sub cœlis, Nilum: utrumque Osiridis nomine contineri. Similiter vero principium in cœlis passivum erat iis Luna, quia à Sole illuminatur: sub cœlis verò Terra, quia Nili sive Osiridos defluxus eam aqua fœcundat: utraque autem, & Luna, & Tellus, Isidos nomine comprehenditur. Ac de Terra, cujus de numine agere jam nobis propositum est, arguit Servius in VIII. Æn. & ex eo Isidorus l. VIII. cap. XI. *Isis*, inquiunt, *linguâ Ægyptiorum est Terra, quam Isin volunt esse.* Macrobii quoque est l. I. Saturnal. cap. XX. *Isis cuncta religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum subjacens Soli: hinc est, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terræ, vel rerum naturæ altu nutritur universitas.* Sed imprimis illustris est locus apud Julium Firmicum de errore profan. relig. Verba ejus, malâ interpunctione laborantia, adducam prout censeo distingui opor-

* *lib. de Iside & Osir.*

oportere: *Defensores eorum volunt addere physicam rationem, frugum semina Osirim dicentes esse; Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturatæ fruges calore ad vitam hominis colliguntur, & à terra consortio separantur, & rursus, appropinquante hieme, seminantur: hanc volunt esse mortem Osiridis, cùm fruges reddunt, inventionem verò, cùm fruges, genitali terræ fomento concepta, nova rursus cœperint procreatione generari.*

Præterea hoc inde cognoscitur, quod Ceres sit terra frugifera, ut inferiùs fiet planius: Isis autem sit eadem ac Ceres, quemadmodum locuples testis est Herodotus in Euterpe: Ἶσις δέ ἐστι, κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Δημήτηρ. *Isis vero secundum linguam Græcorum est Ceres.* Et postea: Αἰγυπτιστὶ δὲ Δημήτηρ Ἶσις ἐστί· *Ægyptiâ linguâ Isis est Ceres.* Eadem mens Apollodori bibliothecæ libro secundo: Ἱδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευον· *Constituit autem (Io) statuam Cereri, quam Ægyptij Isidem vocarunt: ac Ionem similiter nominarunt Isidem.* Plutarchus quoque, libro de Iside & Osiride, hanc firmat sententiam: imò & Minervam Saitidem eandem ac Isidem esse, disertim tradit. E nostris eadem de Cerere, & Iside, mens est B. Augustini, lib. VIII. de Civit. Dei cap. XXVII. Verba ejus adducebamus lib. I. cap. XXVII. Ubi & illud monitum nobis, Isin Ægyptiam, & Cererem Atticam, magno distare temporum intervallo, ut satis liqueat, quando eædem dicuntur, id capiendum de iis, quatenus non ad historiam veterem, sed ad rerum pertinent naturam. Quomodo & eædem sunt Cedreno. Sic enim scribit*: Ὡς καὶ Δήμητρα λέγεται ἐφευρεῖν τὸν σῖτον, καὶ τὴν κριθήν· αὕτη δὲ ἐστιν ἡ παρ' Αἰγυπτίοις τιμωμένη Ἶσις. *Sic & Ceres dicitur reperisse frumentum, & hordeum. Hæc, est quæ Isidis nomine colitur ab Ægyptiis.*

*pag. 24.

Quod si eadem Isis, ac Ceres, quemadmodum tot scriptoribus convenit: nihil mirandum, si ut in Isidis, ita in Cereris ac Proserpinæ sacris, luctus divæ soleat repræsentari. Quippe ad rationem naturalem, prout ex Firmico vidimus, luctus uterque referendus. Atque id eo de Cereris etiam sacris verisimilius est, quoniam ea ab Amythaone ex Ægypto translata sunt in Græciam, teste Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Etsi verò Isis, ac Ceres, idem sint numen, non tamen universa per Isidem terra signatur; sed, ut Plutarchus† ait, ea quam Nilus fœcundat. Eoque ex Nili, & Isidis concubitu, Orus nascitur. Uti enim ex cœlesti Osiride, ac Iside, genitus est Orus, quatenus eo notatur annus, vel tempus, sicut Hesychius, & Erotianus, interpretantur: ita ex subcœlesti illo Osiride, & Iside, hoc est, Terræ à Nilo irrigatione, fit Orus subcœlestis, quo indicatur tum aeris, tum terræ temperies, rebus producendis apta. Diciturque is Ortus, ut docet Plutarchus‡, apud Butum educatus à Latona, quia

†lib. de Iside & Osiride.

‡lib. de Iside & Osiride.

quia terra illic irrigua est, &c, quæ talis est, magis emittat vapores, quibus siccitas etiam aeris ad temperiem revocetur.

Etiam Isidem esse Tellurem, comprobatur ex convenientia sacrorum Isidos, & Rheæ, quam Tellurem esse convenit. Tale est, quòd ut in sacris Cybeles, quemadmodum vidimus *, ita & in sacris Isidos cymbala, & tympana obtinebant, imò & sistra. Ausonius epist. xxv.

* cap. 53.

Cymbala dant fluctu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tentis reboant cava tympana tergis.
Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

In utrisque etiam sacris, ad luctum indicandum, abstinebant pane. Hinc Tertulliani † ille locus, alibi etiā nobis adductus ‡: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis, & Cybeles, eas adequas.* Ac similiter junxit hæc sacra B. Hieronymus, cujus verba itidem * retulimus.

† de Jejuniis.
‡ l. 1. cap. 20.
* ibidem.

In utrisque etiam sacris, & Isidos dico, & Cybeles, mendicando stipem quærebant. Unde Ovidius lib. 1. de Ponto eleg. 1.

Ecquis ita est audax, ut limine cogat abire
Jactantem Phariâ tinnula sistra manu?
Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cum canit, exiguæ quis stipis æra negat?

Ubi videmus, ex vulgi opinione, sociari Isidem, & Cybelen, ut diversa numina: nec tamen ignorasse poetam, utrumque reduci ad unum, ostendit, quòd continuò subjungat:

Scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ.
Unde tamen vivat, vaticinator habet.

Nam & Isidem, & Cybelen, συνεκδοχικῶς uno complectitur nomine Dianæ: idque eo præcipuè motus, quòd, ut ex Macrobio antea vidimus, tam Isis, quam Cybele, significent Naturam Solari subditam potestati, ubi præcipuè in considerationem veniunt Luna, & Tellus.

Sunt & alia, quæ sacrorum arguant convenientiam. Quemadmodū etiam in sacris Cybeles, quòd superius † ostensum, pectus tundebant, & brachia ferro vulnerabant: ita & in illis Isidos. De quo sic Maternus Firmicus l. de errore prof. relig. *Hæc est Isiaci sacri summa: In adytis habent idolū Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui, turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus, in animis eorum, funesta ac miseranda necis exitium renascatur.* Ubi caussam sacrorum ab veteri arcessit historia. Sed integram si caussam poscimus, ea fuerit historiæ veteris, ac naturæ imitatio: ut quemadmodum de aliis sacris, toto penè opere docemus, ita hic etiam non simplex sit adducenda ratio, sed duplicanda.

† cap. 53.

plicanda. Quippe sacerdotes, historiæ, ac naturæ gnari, attendebant in re gestâ: quid simile foret in natura: ac pro utroque formabant sacra sua, ut ita miscellano cultu rei gestæ memoriam, & rerum celebrarent naturam: illam, ad honorem principium defunctorum, ac solatium superstitum: hanc ad institutionem initiatorum, qui eadem & sacrorum ceremonias, & naturæ scientiam addiscebant. Sed qui pleniùs sacra Isidos nosse avet inter alios Appulejum adeat postremo Milesiarum libro.

Magnopere Isis culta est Bubasti: ubi & ei templum illustre in medio insulæ Delta: ut est apud Herodotum in Euterpe. Etiam culta est Copti. Papinius lib. I. Thebaidos:

> *Melius votis Mareotica fumat*
> *Coptos, & arisini lugentia flumina Nili.*

Ubi sic vetus interpres: *Coptos, civitas Mareotica Ægypti, in quo Io versa in Isidem colitur, cujus sacris sistro celebratis Nilus exæstuat.* Hujus urbis vetustatem ex eo cognoscimus, quod regina Isis istic nuncium acceperit de nece mariti sui Osiridis, præque dolore absciderit capillos: quo exemplo Isiaci erant calvi, unde Juvenalis sat. VI.

> *Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.*

Imò & urbi, ubi hoc cognovit Isis, hinc Κόπτος, vel Κοπτὼ, nomen esse datum, putarunt Græci, quia κόπτειν* significat διαίρεσιν καὶ τομὴν,‡ ut ait Eustathius. Sed alii ex eo hoc vocabulum Urbi impositum existimant, quia cùm in ea degeret, privata sit Osiride: nam *Copti* vocem linguâ Ægyptiâ privationem notare. De utroque sic Plutarchus lib. de Iside & Osiride: τὴν δ' Ἶσιν αἰσθομένην, κείρασθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἕνα, καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτώ· ἕτεροι δὲ τοὔνομα σημαίνειν οἴονται στέρησιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν, κόπτειν λέγουσι. *Isin, ubi hoc persensit, cincinnorum alterum resecuisse, ac vestem induisse lugubrem, istic, ubi est urbs nomine hodieque dicta Copto. Alii vero putant, vocem eam notare privationem: nam quod privare est nobis, id Ægyptiis esse* COPTEIN. Itaque & illic inclytum fuit Isidos templum: quemadmodum indicat Ælianus de Animalibus lib. x. cap. XXIII. Item Pausanias in Phocicis: ubi cùm retulisset, ut Ægyptii tum celebrent Isidos festum, cùm Osirin lugent, & quia tum Nilus incremento augeri anniversario incipit, sic vulgo esse persuasum, id provenire ab lachrymis Isidos, suum lugentis Osiridem; postea in hunc modum scribit: Τότε οὖν τῶν Ῥωμαίων, ὃς ἐπιτέτραπτο Αἴγυπτον, ἄνδρα ὤφθη χρήμασιν ἀναπείσας ἐς τὸ ἄδυτον καταπέμψαι τῆς Ἴσιδος τὸ ἐν Κόπτῳ. καὶ ὁ ἐσπεμφθεὶς ἀνέστρεψε μὲν ἐκ τοῦ ἀδύτου. διηγησάμενον δὲ ὁπόσα ἐθεάσατο, καὶ τοῦτον αὐτίκα ἐπυνθανόμην τελευτῆσαι. *Tunc temporis ab homine Romano, qui provinciam nactus esset Ægyptum, quendã auro persuasum misisse in adytum Cereris: quod Copti erat, atque illum quidem*

* *scindere, recidere.*
‡ *divisionem ac sectionem.*

versum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi. Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte IV. ubi agens de urbe Ægyptia *Cuts* dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Ut plane iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἰγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτος, sive Κόπτος, vel ἡ Κόπτου. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolà eâ, quam Arabicè perscripsit ad summum virum, Josephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quincto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè*: *Præterea quæsivisti super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata. Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impij* (ἀθέου) *decimo nono, in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunque idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt* (ἐμαρτυρήθησαν) *fidelium terra* ἡ Κόπτου, *sive Ægyptiæ, centum quadraginta quatuor millia, septingenta autem in fugam dissipata.* (διεσκορπίσθησαν) *Ab eo tempore incipit æra Elcupti,* (sive æra Coptia) *quam vocant* AERAM MARTYRUM, *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Ubi clarè videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI. urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος‡, ac libero proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων*: ac ut paullo post dicitur, ea deferebatur ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀραβικὸς, καὶ τ' Αἰθιοπικοῦ ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ καταχομιζόμενος. *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Coptites, Plinio lib. V. cap. XI. Quem & vide lib. VI cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI. latitudinis LXII. longitudinis gradu. Athenæus lib. I. Δειπνοσοφ. iis, qui calidioribus vexantur morbis, imprimis commendat vinum Thebaicum circa Coptum nascens. Atq; hæc de Copto, quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

*pag. 465 edit. Raphelengiana.

‡ Coptum Thebaidos.

* communem urbem Ægyptiorum, & Arabum.

CAPUT LVII.

De Samothracum sacris acturi, primùm exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra ea instituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii. Tellus, & Cœlus, qui Græcis θεοὶ δυνατοὶ, Latinis Dii Potes: *aliis autem tres, Jupiter, Minerva, Juno, & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis quatuor Cabiri, Axieros, Axiocersa, Axiocersus.*

ſius, & Camillus: quorum tres priores reducuntur ad Terram, quartus eorum eſt miniſter: atque hoc tum propriâ Camilli *ſive* Caſmilli *ſignificatione variis è ſcriptoribus comprobatur, tum etymo vocis, quod è fonte arceſſitur Chaldeo. Nec aliud à* Camillo *eſſe* Cadolum; *cujus vocabuli iidem ratio adfertur. Etſi verò Mercurius per Camillum ſive Cadolum, ſignificetur: non utrumq; tamen capiendum, ſed tantummodo* Mercurium *Terreſtrem; cui ſacrarant* χύτρας*, ſive Ollare feſtum: eundem haut alium eſſe à Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebræis. A Diis Samothraciis acceditur ad Deos Thracum: à quibus* θρησκείας *vocabulum. Inter gentis ejuſce Deos, præter Pleſtorum, & alios, fuiſſe, cum Dianam Orthesiam, cujus nominis ratio adlata: tum Bendin; de qua expoſitum, cur gemina illi vis, una cœleſtis, terreſtris altera, tribuatur: item ut ſacrum Deæ,* Bendidia *dictum, etiam receptum fuerit ab Athenienſibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiſcor ad inſulam Thraciæ finitimam, Dardaniam prius vocatam, ſed poſtquam Samii, imperante apud hos Leogoro, ſeu Procli*, ſeu potiùs Patroclis† filio, ab Epheſiis expulſi eò conceſſerunt, nomen & ipſam Sami indeptam, attamen cum diſcrimine hoc, ut *Thracum Samos,* ſive *Samothrace* diceretur: unde Maro in VII. magni operis:

Threiciamq; Samon, quæ nunc Samothracia fertur.

*Pauſanias in Achaicis.
† Strabo l. 14. Niſi idem utrumque ſit nomen ac Procles ex Patrocles contractū. cujus generis propria multa affero l. 4. Inſtitut. Orat. c. 1. ſect. 5.

Hic primùm ſacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, inſtituit Eetion, ut eſt apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac inſulâ Terra, & Cœlum, ſive, ut potiùs in ſacris dicti, Tellus, & Cœlus. De iis ſic Varro lib. IV. de L.L. *Terra, & Cœlum, ut Samothracum initia docent, ſunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neq; quas ante portas ſtatuit duas viriles ſpecies aheneas, Dei magni, neque, ut vulgus putat, hi Samothraces dii, qui Caſtor, & Pollux: ſed hi, mas, & femina, & hi quos augurum libri ſcriptos habent ſic,* DIVI POTES: *& ſunt pro illis, qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοὶ. Subjicit mox: *Hæc duo, cœlum, & terra quod anima, & corpus, humidū, & frigidum.* Ubi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, reſcribendum,

Nec multum abierunt, qui tres Samothracum Deos ſtatuere: nempe eos ipſos, qui in Capitolio juncti ſunt templo, Jovem, Minervam, & Junonē. Nam his medius & imus æther cum ſummo aëre eſt Jupiter, ſupremus æther, Minerva: medius, & imus aër cum terra, Juno. Qua de re ſic Macrobius l. III. Saturn. c. IV. *Varro Humanarum ſecundo, Dardanū refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiā, & Æneam ex Troja in Italiā detuliſſe. Qui ſint autem Dii Penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit, ſed qui diligentius eruunt veritatem, Penates eſſe dixerunt per quos penitus ſpiramus,*

versum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi. Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte IV. ubi agens de urbe Ægyptia *Cuts* dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Ut plane iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἴγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτου, sive Κόπτου, vel τῆ Κόπτυ. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolâ eâ, quam Arabicè perscripsit ad summum virum, Josephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quincto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè*: *Præterea quæsivisti super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata, Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impij* (ἀθέυ) *decimo nono, in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunq; idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt.* (ἐμαρτυρήθησαν) *fidelium terra* τῆ Κόπτυ, *sive Ægyptiæ, centum quadraginta quatuor millia, septingenta autem in fugam dissipata.* (διεσκορπίσθησαν) *Ab eo tempore incipit æra Elcupti,* (sive æra Coptia) *quam vocant* AERAM MARTYRUM, *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Vbi clarè videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI. urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος ‡, ac libero proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων *: ac ut paullo post dicitur, ea deferebatur ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀραβικὸς, καὶ τῆς Αἰθιοπικῆς ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ κατακομιζόμενος. *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Coptites, Plinio lib. V. cap. XI. Quem & vide lib. VI cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI. latitudinis LXII. longitudinis gradu. Athenæus lib. II. Δειπνοσ. iis, qui calidioribus vexantur morbis, imprimis commendat vinum Thebaicum circa Coptum nascens. Atq; hæc de Copto, quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

*pag. 465 edit. Raphelengiana.

‡ Coptum Thebaidos.

* communem urbem Ægyptiorum, & Arabum.

CAPUT LVII.

De Samothracum sacris acturi, primùm exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra ea instituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii. Tellus, & Cœlus, qui Græcis θεοὶ δυνατοὶ, Latinis Dii Potes: *aliis autem tres, Jupiter, Minerva, Juno, & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis quatuor Cabiri, Axieros, Axiocersa, Axiocersus,*

sus, & Camillus: quorum tres priores reducuntur ad Terram, quartus eorum est minister: atque hoc tum propriâ Camilli *sive* Casmilli *significatione variis è scriptoribus comprobatur, tum etymo vocis, quod è fonte arcessitur Chaldeo, Nec aliud à* Camillo *esse* Cadolum; *cujus vocabuli itidem ratio adfertur. Etsi verò Mercurius per Camillum sive Cadolum, significetur: non utrumq; tamen capiendum, sed tantummodo* Mercurium *Terrestrem; cui sacrarant* Χύτρους, *sive Ollare festum: eundem haut alium esse à Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebreis. A Diis Samothraciis acceditur ad Deos Thracum: à quibus* Θρησκείας *vocabulum. Inter gentis ejusce Deos, præter Plestorum, & alios, fuisse. cum Dianam Orthesiam, cujus nominis ratio adlata: tum Bendin; de qua expositum, cur gemina illi vis, una cœlestis, terrestris altera, tribuatur: item ut sacrum Deæ,* Bendidia *dictum, etiam receptum fuerit ab Atheniensibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiscor ad insulam Thraciæ finitimam, Dardaniam prius vocatam, sed postquam Samii, imperante apud hos Leogoro, seu Proclis*, seu potiùs Patroclis† filio, ab Ephesiis expulsi eò concesserunt, nomen & ipsam Sami indeptam, attamen cum discrimine hoc, ut *Thracum Samos*, sive *Samothrace* diceretur: unde Maro in VII. magni operis:

Threiciamq; Samon, quæ nunc Samothracia fertur.

Hic primùm sacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, instituit Eetion, ut est apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac insulâ Terra, & Cœlum, sive, ut potiùs in sacris dicti, Tellus, & Cœlus. De iis sic Varro lib. IV. de L.L. *Terra, & Cœlum, ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neq; quas ante portas statuit duas viriles species aheneas, Dei magni, neque, ut vulgus putat, hi Samothraces dij, qui Castor, & Pollux: sed hi, mas, & femina, & hi quos augurum libri scriptos habent sic,* DIVI POTES: *& sunt pro illis, qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo, cœlum, & terra quod anima, & corpus, humidũ, & frigidum.* Ubi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, rescribendum,

Nec multum abierunt, qui tres Samothracum Deos statuere: nempe eos ipsos, qui in Capitolio juncti sunt templo, Jovem, Minervam, & Junonẽ. Nam his medius & imus æther cum summo aëre est Jupiter. supremus æther, Minerva: medius, & imus aër cum terra, Juno. Qua de re sic Macrobius l. III. Saturn. c. IV. *Varro Humanarum secundo, Dardanũ refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiã, & Æneam ex Troja in Italiã detulisse. Qui sint autem Dij Penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit, sed qui diligentius eruunt veritatem, Penates esse dixerunt per quos penitus spiramus,*

* *Pausanias in Achaicis.*

† Strabo l. 14. *Nisi idem utrumque sit nomen ac* Procles *ex* Patrocles *contractũ, cujus generis propria multa affero l. 4. Instit. Orat. c. 1. sect. 5.*

 per

per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera, Jovem, Junonem verò, imum aëra cum terra, & Minervam, summum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quòd Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothracis religionibus mysticè imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata conjunxit. Atque ex his liquet, quomodo, sive duos, sive tres statuere visum sit Samothracum Deos, Tellus in iis suum obtineat locum.

Aliis quatuor sunt Samothracum Dii, qui & *Cabiri* iis dicuntur: sed sic quoque, uno excepto, cæteri ad Terram pertineant. Audiamus veterem Apollonii interpretem in primum Argonauticôn: Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις· ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν. Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, Κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ· Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη· Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur verò in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersos, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres, Axiocersa, Proserpina, Axiocersus autem Pluto: qui verò quartus apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Hinc colligo, ex Cabiris, sive Samothracum diis, Axieron esse terram frugiferam: interiorem autem terram, ratione virtutis activæ, dici Axiocersum, ratione passivæ, Axiocersam: ac virtutem famulantem numini, cœlitus homini ac terris se insinuantem, Casmilum vocari, uti Græcis Ἑρμῆν, Romanis *Mercurium*. Sed an, uti Tellus, ita & ministra cœli virtus, sit in magnis Samothracum Diis, meritò in dubium vocetur. Scrupulum his verbis injicit Varro in VI. de L.L. *In Medo Ennius:* *Cœlitum Camilla exspectata, advenis? salve hospita.*

Qui glossemata interpretati, dixerunt, Administram. Addi oportet, In his, quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Casmillus, qui cummerum fert, in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. Hinc Camillus nominatur, in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poëmatis ejus inveni. Videmus, hic è Varrone Casmilum non reponi in Diis magnis, qui & *Cabiri* vocabantur à magnitudine sive potentia, ut antea relatum nobis* : sed eorum dici administrum Nempe erat quidem in Diis Samothraciæ: sed non classicis ac primi ordinis Diis, cùm, qui aliis famulantur, in summis esse non possint, nisi latè eorum numerum extendas: uti à Romanis factum in Diis Consentibus, qui XII. numero; sive Selectis, qui numero XX. in utrisque enim est Mercurius. Sed quid hoc ad Samothracum Deos? ubi ex Mnasea, & Dionysodoro, tria vidimus Numina ad Terræ vim pertinentia. Hisne, Jove ipso præterito, quartum apponi, credibile est, cujus opera omnis fit, ut tribus illis administret? Porrò Casmilum hunc esse Mercurium, nec nisi ministrum

**cap. 13. hujusce libri.*

ministrum Deorum magnorum, etiam Dionysius Halic. ostendit in secundo Antiq. Rom. Ὅσα δὲ παρὰ Τυῤῥηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον κατὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν ἐπί τε Κυρήτων, καὶ Μεγάλων θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν Κάδωλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ῥωμαίων Κάμιλλοι· *Quæ autem apud Hetruscos, ac prius etiam apud Pelasgos, in Curetum, & Magnorum Deorum mysteriis peragebant ij, qui vocabantur Cadoli, hæc ministeria eodem modo sacerdotibus præstabant, qui nunc à Romanis dicuntur Camilli.* A Juba etiam traditum est, Plutarcho testante in Numa, κάμιλον appellatum τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἱερεῖ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα· *puerum patrimum, & matrimum, sacerdoti Jovis ministrantem.* Festi quoque est: *Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus, & matrimus, qui flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros Camillos dicebant.* Item in *Cumera: Sacrorum ministrum* κάμιλλον *appellabant*. Macrobius lib. III. Saturn. cap. VIII. *Statius Tullianus de vocabulis rerum lib. I. ait dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium, quo vocabulo significant præministrum Deorum. Unde Virgilius ait, Metabum Camillam appellasse filiam, Dianæ scilicet præministram. Nam & Pacuvius, cùm de Medea loqueretur:*

Cælitum Camilla exspectata, advenis? salve hospita.

Romani quoq; pueros, & puellas, nobiles & investes, Camillos & Camillas appellant, flaminicarum & flaminum præministros. Quæ iisdem verbis apud Servium legas in illud XI. Æn. —*Matrisque vocavit,*

Nomine Casmilla, mutatâ parte, Camillam.

Nisi quòd apud Servium pro *Callimachum* corruptè est *Callimadium*: & pro *Thuscos* perperam est *Thebanos*. Videmus præterea, ut Macrobius, Serviusque, versum illum Pacuvio tribuant, quem ex Ennii Medo citat Varro: ut aut memoria fugerit duos nobiles grammaticos, aut versum illum ex Ennio rescripserit Pacuvius. Addam postremo, tum ex glossis Philoxeni, *Camilla* ἱέρεια: tum vetus carmen rusticum, à Servio adductum in I. Georg* *Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.* Sic igitur statuendum, ut veteres dixere *pœna*, & *pœsna*, *Camena*, & *Casmena*, *dumus*, & *dusmus*: ita etiam extulisse *Camillus* & *Casmillus*. *Camillus* autem à fonte venit Chaldæo. Nam (ut Schindlero annotatum) כָּמַר quod Chaldaicè כומר est *camillus*, sive *sacerdos*, seu *sacrorum minister*, præsertim idolorum, ac sacrorũ gentilium. Habes II. sive. IV. Reg. c. XXIII. 5. *Et abolevit*, sive *cessare fecit* כְּמָרִים, *kemarim*: hoc est, *camillos*. LXX. reddidere, Καὶ κατέκαυσε τοὺς χωμαείμ. Etiam usurpat Hoseas X. 5. Ut à *lapis*, *lapillus*, à *pugnus*, *pugillus*, sit à *camir*, *camirus*, *camillus*. Nempe, quia non sacerdotes ipsi, sed ministri eorum, signarentur, eo placuit forma diminutiva, Uti & in *Cadolus* factum.

* *vers.* 100.

ctum. Nam à קדוש, est *cadus*, unde *cadolus*. *Cadoli* verò, Hetruscâ linguâ, (quæ fere à Syris habet cuncta sacrorum nomina) iidem vocati, qui Romanis *Camili*: ut testis est Halicarnasseus, verbis iis, quæ superius adducebamus.

Quærat aliquis, quo ministerio inter Deos Samothracum fungatur Casmilus, sive Mercurius. Hoc melius intelligetur, si constet, duplicem esse Mercurium, ὀλύμπιον, sive Cœlestem, & χθόνιον, sive Terrestrem: quos, ut pleraque in argumento hoc tam vario, confundere vulgò solent. At optimè distinxit Aristophanis scholiastes ad Ranas, de χύτροις, sive ollari festo agens: Ἐπειδὴ θύειν αὐτοῖς ἔθος ἦν, Ὀλυμπίων μὲν θεῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν, Ἑρμῇ δὲ χθονίῳ. *Hinc sacrificare iis mos erat, Olympiorum quidem Deorum nemini, Mercurio autem Terrestri.* Is Mercurius, qui Camillus trium erat numinum terrestrium, ipse etiam terrestris fuit: atque ejus munus creditum, deducere animas ad Orcum, ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Romanis. Sanè mortui animam ab eo suscipi, uti corpus à terra; indicat & Homerus in Odyssea, & Lucianus in dialogis. At alter ille Mercurius, quem ὀλύμπιον sive Cœlestem dicebamus, medius putabatur inter homines, & Deos superos: unde Maro eum inducit nuncium Jovis ad Æneam. Nihil igitur apertius, quàm alium esse Mercurium, qui ab Olympo provolat ad Æneam, ut est in quarto Æneidos: alium autem, qui de terra descendit ad inferos, & *animas*, ut ibidem legas,

— evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit;
Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat.

Posterioris hujus meminit idem scholiastes ad Acharnanes: ubi ex Theopompo narrat, ut cùm Deucalianæo diluvio genus deperiisset humanum: superstites omne seminum genus in olla coxerint Mercurio Terrestri, quo mortuis eum redderent propitium: neminem verò ex olla hac gustare ausum: atque illud esse initium festi ejus, quod χύτροι, sive *ollare festum* diceretur. Alius interim Mercurius hic, quàm Pluto, sive Dis. Potius censeo, Mercurium Olympium esse Solem nostrum: Terrestrem autem esse illum Antipodum. Hinc igitur duplex ministerium: de quo & Horatii, ac Claudiani versus adduximus cap. XIII. Nec dubium, quin Hippocrates de Somniis, quando nominat Deos χθονίους, sive *Terrestres*, non Plutonem modo, & Proserpinam, sed infernum hunc etiam Mercurium intelligat. Planè item eo inclino, ut Charon Græcus, ac Romanus, non alius sit quàm Mercurius ille inferus, de quo diximus. Et nomen forte, à חרון, *ira*, quia minister sit iræ divinæ. Ut proprie sit angelus malus animas malas deferens ad loca suppliciis destinata. Sanè Psal. LXXVIII. 49. habes hanc

vocem

vocem. Latinè est: *Misit eos in iram* (חרון) *naris suæ, excandescentiam, & furorē, & angustiam, immissionē angelorum malorum.* Ubi Rabbini ex eo, quod subjicitur de angelis malorum, colligunt, Iram, Excandescentiam, Furorē, & Angustiam, esse nomina spirituū, quibus Deus utitur in malis puniendis.

Atque hæc de diis Samothracum: qui cur *Cabiri* dicantur, diximus antea*. Nunc sufficerit, quamque ex sententiis tribus, superiùs adductis, Tellurem referre in diis Samothraciis. Nec tamen ignoro, quod ab Apollonii interprete proditum est, esse qui duos statuant Cabiros, seniorem unum, Jovem, juniorem alterum, Dionysum, sive Liberum. Sed de Dionyso parum credibile est, nisi non de Thebano, sed φυσικῶς sumas nobiscum, ut pro summis habuerint numinibus, calorem, & humorem, quæ duo sunt generationis omnis principia. Sic, fateor, Tellurii in Cabiris non fuerit locus.

* libri hujus cap 31.

E Samothracia quò potiùs iter mare per undosum faciamus, quam in Thraciam ipsam? præsertim quando ab Orpheo Thrace sua Græcis sacra esse traduntur: unde & religio ipsa θρησκεία nomen creditur accepisse. Quod non modo apud Suidam, & Euripidis scholiastem, atque etymologum, legere est: sed Plutarchum quoque in vita Alexandri.

Thraces; præter Πλείστωρον, ἐπιχώριον θεὸν ‡, de quo testis Herodotus in Calliope; præter item Mercurium, per quem solùm jurabant, & à quo se oriundos prædicabant; ut idem ait in Terpsichore, præter item Martem, & Liberum, ut ibidem legere est; coluere insuper Dianam: eamque, ut in Melpomene est, dixere *Orthesiam*: nempe ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦν*, quia parturientes, imò mortales universos, elevet, & adjutet. Sed & eandem, teste Hesychio, vocarunt Βένδιν. Attamen non hoc nomine Lunam duntaxat signarunt, sed etiam Terram; more prisco, quo Lunam, & Terram, eodem cultu complectebantur, ut sæpius diximus. Per Βένδιν autem intelligi Terram, ostendunt hæc verba Hesychii: Μεγάλη θεός· Ἀριστοφάνης ἔφη τὴν Βένδιν. Θρακία γὰρ θεός. *Dea Magna. Sic Aristophanes dixit Bendin. Thracum enim Dea est.* Eandem verò Lunam esse, testis est Palæphatus, ubi agit de filiabus Phorcynis: item Suidas, Phavorinus, & ante utrumque Hesychius: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις, Θρακιστὶ· παρὰ δὲ Ἀθηναίοις ἑορτὴ Βενδίδεια. *Bendis, Diana, linguâ Thracum: Athenienſibus verò festum Bendidum.* Habes & in Κυβήνῃ hanc Thracum Βένδιν. Sed memorabilis imprimis locus in Διλόγχον, hoc est, *binas gestans lanceas*: ubi eruditus ille Grammaticus sic scribit: Τὴν Βένδιν οὕτω Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις ἐκάλεσεν· ἤτοι, ὅτι δύο τιμὰς ἐκληρώσατο, οὐρανίαν τε, καὶ χθονίαν· ἢ ὅτι δύο λόγχας φέρει, κυνηγετικὴ οὖσα· οἱ δὲ, ὅτι δύο φῶτα ἔχει, τὸ ἴδιον, καὶ τὸ τοῦ ἡλίου. τὴν γὰρ σελήνην Βένδιν, καὶ Ἄρτεμιν, νομίζουσιν. *Sic Bendin vocavit Cratinus in Thrissis. Videlicet. quia geminum sortita sit honorē, cœlestē, & terrestrem: vel quia gerat duas lanceas, utpote venatrix. vel quoniā geminū habeat lumen.*

‡ Plestorum, indigenam Deum.

*erigere, ac dirigere.

lumen, proprium, & solare, quippe Lunam Bendin, & Dianam vocant. Ubi quod Bendis dicitur duplicem adepta honorem, cœlestem & terrestrem: id sic interpretor, in Diis habitam cœlestibus, quippe Luna quæ esset: & insimul in terrestribus, quia eadem foret Rhea sive Tellus. Porrò à Thracibus cultus hujus divæ Athenas translatus. Festum Βενδίδεια dixere. Meminerunt ejus Xenophon in secundo Ἑλληνικῶν, Plato in primo de Rep. & ex hoc Strabo in x. Proclus item commentario in Timæum. Sed & apud Livium lib. XLVIII *Bendidiorum templum*, non *Mendidiorum*, legi oportere, jamdiu observatum Lilio Gyraldo Syntagmate de Diis. XII.

CAPUT LVIII.

Cælus, & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides quibus iccirco ante nuptias sacrificabant. Unde dicta Δημήτηρ, *& cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. Rheæ* ἔτυμον. Tellumonis *ac* Telluris *discrimen. Unam Telluris ædem exstructam in area, quæ fuerat Spurij Cassii: alteram autem non abfuisse longe à Carinis. Ab Ope Romana distinguendam Græcorum* Ὦπιν *sive* Οὖπιν, *vel* Ὦπιν *: quomodo nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus diceebatur. Servius semel iterumque emendatus. Unde Tellus dicta sit Ops, & à quo primum exemplum statutum. Ædem eam parum Romane dici* Rheæ *pro* Opis; *utcunque poeta* Ideam Opem, *pro* Rhea *dixerit.* Opalia. Opiconsiva *unde nuncupata.*

HInc jam ad Græcos proficisci ordine pergamus, mox ad Romanos relaturi orationem. Utrisque Tellus culta est, partim eo nomine, quo vulgo hoc dicitur elementum, partim appellatione aliâ à sacerdotibus imposita. Græcis elementum hoc esse cultum nomine vulgari, ex eo elucet quod Atheniensibus Οὐρανὸς, & Γῆ*, Dii fuerint γαμήλιοι†. His enim, qui connubio jungerentur, sacra illa faciebant, quæ προτέλεια γάμων dicebantur. Unde Proclus in Timæum Platonis, comment. v. Καὶ ἔοικε διὰ ταῦτα & Οὐρανῷ τούτῳ & Γῇ προσήκειν ὁ γάμος, ὡς ἐκεῖνον οὐρανὸν, & γῆν ἐκείνην εἰκονίζομένοις. ὅθεν & οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδότες, προστάττουσιν, Οὐρανῷ & Γῇ προτελεῖν τοὺς γάμους. *Ac videntur iccirco & Cœlo illi, & Telluri, convenire nuptiæ, quia in his imaginem sit videre Cœli hujus, & Telluris. Cujus gnaræ Atheniensium leges statuerunt, ut ante nuptias Cælo, & Telluri, sacra fierent.*

* Cælum, & Terra.
† nuptiales.

Leviculâ etiam immutatione elementi nomen habes in Δημήτηρ; ut quæ sic dicatur, quasi Γῆ μήτηρ. Id Joannes Tzetzes, Hesiodi interpres, factum ait more Dorum, qui pro γ ponunt δ: ut δνοφερὸν pro γνοφερὸν, *caliginosum.* Ac favet etymo Orpheus, sive Onomacritus:

Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα·

Terra mater omnium, Ceres datrix divitiarum.

Saltem

Saltem hoc verisimilius illo, quod est apud Platonem in Cratylo*: Δημήτηρ μὲν φαίνεται, κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς, διδοῦσα ὡς μήτηρ, Δημήτηρ κεκλῆσθαι. *Ceres videtur ob alimenti donationem* DEMETER *vocari, quasi dans mater*, Sed ut de prima vocabuli parte fallatur; rectè interim docet, *matrem* vocari ab effecto, quia fœta bonis sit ad nos alendos. Hæc & caussa est, cur porca ei fœta sacrificaretur. Arnobius in VII. *Si quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari, & quod Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis*, &c.

At paullum elementi nomen est immutatum in *Rhea*. Nam Ῥέα κατὰ μετάθεσιν ἔρα: uti hoc ex Hebræo ארץ, *erets*, unde & Belgicum **eerde**; quorum singulis terra denotatur.

Uti verò apud Græcos Γῆ, sic apud Romanos, tum elementi, tum numinis appellatio erat *Tellus*: quæ & *Tellumo*. Nempe quia in Terra non solùm attenditur vis activa, sed etiam passiva, eo coluere illam, tum ut marem, quomodo *Tellumo* vocabatur, tum ut feminam, qua ratione dicebatur *Tellus*. Varro in XVI. rerum divinarum, apud Augustinum in VII. de Civit. Dei cap. XXIII. *Una eademque terra habet geminam vim, & masculinam quòd semina producat, & femininam, quòd recipiat, atque nutriat: unde à vi feminina dicta est Tellus, à vi masculina Tellumo.*

Telluris ædis, quæ Romæ prima memoretur, ea est, quam exstruxere in area Spurii Cassii, publicatâ anno CCLXVIII. Meminit Cicero pro domo sua, & Valerius maximus lib. VI. cap. III. Anno quoque CCCCLXXXV. P. Sempronius Sophus ædem Telluris vovit, cum, acie jam instructa adversus Picentes, terra contremuisset, eaque res ingentem incussisset horrorem Romanis, sic ut ad pugnandum vix possent compelli. Auctores Florus lib. I. cap. XIX. & Orosius lib. IV. Etiam Deæ hujus ædem memorat Plinius lib. XXXIV. cap. VI. Non multum abfuisse à Carinis, indicat Suetonius de illustribus Grammaticis, quo loco agit de Lenæo, Pompeji M. liberto. Item P. Victor, qui in quarta collocat Urbis regione, itidem non procul à Carinis.

Ab eadem caussa *Ops* nominatur: quæ vox vim sive potentiam auxiliatricem significat; unde *inops*, & *cops*, quasi *coops*, à quo *copiæ*. At alia ut plurimum est Græcorum Ὦπις, prout communi linguâ dicitur, quæ Jonicè Οὖπις, velut apud Callimachum, & Doricè Ὦπις, unde *Opim* priori porrectâ reperias apud Maronem in XI. Id nunc nomen est unius è virginibus Dianæ, ut loco Maronis memorato, nunc ipsius Dianæ, ut apud Callimachum‡. Ex cujus interprete antea *geminam adduximus rationem, cur Diana sic vocetur. Una erat, quia parturientes ὀπίζεται, hoc est, curat, Nam ὄπις, *cura*. Eamque nominis rationem adfert quoque Etymologus†.

‡ *hymno in Dianam.*
* *lib. 2. c. 29.*
† *in* Οὖπις *Vide &* Ὀπίζεσθαι *apud eundem*
* *p. 404. edit. H. Steph.*

Altera fuit, quia Diana hoc nomen assumpserit amore virginis Hyperboreæ, *Opis* nuncupatæ: quæ sacra Apollinis, & Dianæ, ἱεροῖς δράγμασιν, ut Callimachus vocat, hoc est, (ut apud Servium * est) *in sacris mergitum* occultata, pertulerit in Delum. De discrimine Opis Romanæ, ac Grajæ, verba sunt ista Servii in VI. Æn. *Cum terram dicimus, hæc Ops facit: si nympham dicamus, hæc Opis: si divitias, hæc opes, numero tantum plurali*, Et in XI. *Opim quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Opes verò numero plurali, census accipimus. Nam Ops uxor est Saturni quam Græci Rheam vocant.* De illo autem Dianæ cognomento *Opis* continuo adjungit: *Sanè hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander Ætolus poeta in libro, qui inscribitur Musæ, refert.* Idemque ex Alexandro hoc memorat Macrobius lib. I. Saturn. cap. XXII. ubi & versus ejus poetæ adfert. Postea hæc subdit: *Quidam dicunt, Opim, & Hecaërgon, primos ex Hyperboreis sacra in insulam Delon occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alij dicunt, Opim, & Hecaërgon, nutritores Apollinis, & Dianæ, fuisse. Hinc itaq; Opim Dianam ipsam cognominatam, Apollinem verò, Hecaërgon.* Apud Servium nunc legitur, priori quidem loco *Opimeticaergea*: & *Opimeticaergon*. Quæ disjunctim scribenda, & sic corrigenda, Ὦπιν, & Ἑκάεργον. Ut satis liquet ex Callimacho, & ejus scholiaste: cujus verba adduximus libri hujus cap. XXIX. Nec primò id nobis observatum, video ex iis, quæ ὁ πάνυ Salmasius annotavit ad Consecrationem templi in agro Herodis Attici triopio. Porrò, post allata, ibidem apud Servium inter caussas, unde Opis dicatur, etiam hæc adfertur, *quòd proxima luna, quæ Diana terris facile conspiciat quoniam inta.* Sic enim corruptissimè hæc leguntur. Vide, an non scripserit Servius: *quòd proxima Luna terris, quæ Diana, facilè conspiciat omnia elementa.* Nempe ut Ὦπις sit ab ὦπις, id est, *oculi*, sive inde derivato, ὠπίζεσθαι, vel ὠπάζεσθαι, quod Hesychius interpretatur, σκοπεῖν, ὁρᾶν, *conspicere videre*, Satis hæc ostendunt, utcunque Ὦπις eadem sit ac Ops, quatenus Ὦπις est Diana, Lunaque, & Tellus, uno eodemque cultu à multis colerentur: propriè tamen aliam esse Ὦπιν Græcam aliam Opem Latinam: illam esse solam Dianam, vel nympham, unde nomen hoc Diana acceperit, hanc solam esse Rheam, sive Tellurem: Dianam dictam videri *Opim*, vel ab ὀπίζεσθαι, quod est *curare* quia curam gerat parturientium, vel ab ὠπίζεσθαι, *conspicere*, quia videat omnia Lunæ subdita, præcipue Terras: Tellurem vocatam *Opem*, quia ope ac beneficio ejus vivamus Varro durius culè deduxit ab *opus*. Sic enim ille lib. IV. de L. L. *Terra Ops, quòd hic omne opus: & hac opus ad vivendum.* Veriùs idem ille, cur *mater* dicatur. *Ideo*, inquit, *dicitur Ops mater, quòd terra nutriat. Hæc enim terris gentes omnes dedit, & resumit denuo, quæ dat cibaria, ut ait Ennius.* De eadem sic antea.

* 6 Aen. Verba mox adducam.

antea dixerat: *Principes in Latio* (Dii) *Saturnus, & Ops.* Ac mox Saturnum quidem Cœlum, Opem autem interpretatur Terram.

Primus Opi statuisse ædem traditur Titus Tatius, qui cum Romulo regni Romani consors fuit. Auctor Varro in IV. de L. L. & Dionysius Halicarnass. lib. II. Antiqu. Roman. ubi id conditum ait τῇ Ῥέᾳ. Hoc uterque interpres, Lapus, & Portus, *Rhea*, reddiderunt. Mallem *Opi* dixissent, more Romano: unde Ausonius in Monosyllabis:

— Post hanc Rhea, quæ Latiis Ops.

Sed ut templum *Rheæ* pro *Opis* non legatur apud Romanos: Tibulli tamen est de Phrygia matre lib. I. eleg. IV.

Idææ currus ille sequatur Opis.

Et Macrobius lib. I. Saturn. cap. X. Philochoro proditum ait, à Cecrope primum in Attica aram fuisse constitutam Saturno, & Opi. Ubi Philochorus sine dubio *Rheæ*, non *Opi*, scripserat. Festum ejus *Opalia*, teste Festo. Ea incidebant die III. post Saturnalia, ut est apud Varronem in V. de L. L. hoc est, XIV. Kal. Jan. ut Macrobius auctor loco memorato.

Dea hæc etiam particulare cognomen habuit *Consivæ*, à *conserendo*. Festum ejus *Opiconsiva* incidebat in VIII. Kal. Sept. ut liquet ex veteri Kalendario. De eo sic Varro in V. de L. L. *Opeconsiva dies ab Dea Opeconsiva, cujus in regia sacrarium, quod ideo actum, ut eo præter Virgines Vestales, & sacerdotem publicum, introeat nemo. Is, cùm eat, suffibulum haut habeat.*

CAPUT LIX.

Vestam esse Tellurem, & cur Euripides eam dicat in aere considere: ut item à Platone comparetur foco domiciliorum, vel, si vulgatos Ciceronis codd. sequamur, domicilium Deorum *statuatur: & quomodo idem videri & numen possit, & locus Deorum. Vestæ etymon. Ut pariter Tellurem, & Ignem, coluerint templo Vestæ: & cur id fuerit rotundum. Per Junonem etiam terram quandoque signari: & quàm variè* Jupiter, & Juno, *φυσικῶς sumantur: & quomodo conciliari possit, quod tum mater Ops, tum filia Juno, terra esse dicantur. Imò & Cererem esse terram, sed frugiferam solum: & unde* Ceres *dicta, quæ & Τῆρυς. Duplicem esse Cererem, Cœlestem unam, hoc est, Lunam: Subcœlestem alteram, hoc est, Terram, cujus Cereris festum* Χθόνια *dictum. Cur Ceris dicta* Legifera, *& festum ejus* Thesmophoria: *fuisseque hæc Cereri, & Proserpinæ, communia. Cur in utriusque hujus Deæ festo Syracusis circumgestarint naturæ muliebris figuram. Unde sit, quòd per Venerem etiam intelligatur Terra, sive vis ejus generatrix. Ut Ἀδωνις, & Αἰδωνεὺς, reducantur ad Solem Antipodum. Cur Aliqui dixerint, idem esse*

numen Veneris, & Vestæ: etsi hoc nihil castius, illa nihil lascivius haberetur.

PORrò Tellus non modo Rhea vel Ops, dicitur, sed etiam Vesta, & Juno, & Ceres, & Venus. De Vesta testis Suidas in Γῆς ἄγαλμα; &, cujus potior auctoritas, Euripides his versibus.

> Καὶ Γαῖα μῆτερ, Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
> Βροτοὶ καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι·
> *Et terra mater, Vestaque sapientibus*
> *Vocaris, ipso considens in æthere.*

Ubi Vestam ait considere in Æthere sive aëre, quia undique aëre, ac æthere, ambitur. Per Vestam itidem Terram intellexit Plato, ut indicant illa in Phædro sive de Pulchro*: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεύς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη. *Magnus igitur dux sive auriga in cœlis Jupiter, volucrem agens currum, primus incedit, omnia administrans ac procurans. Hunc sequitur Deorum Dearumque exercitus sive cœtus undenas in partes distributus. Nam Vesta in domo Deorum manet sola.* Ubi per domum Deorum intelligitur totius mundi compages. In hac choragus, ac præsultor, statuitur Jupiter: undecim Deorũ chorus hunc sequi dicitur. At unica, inquit, Vesta pedem non movet, sed quasi inclusa domi semper sistit. Hæc sanè nulli meliùs conveniunt, quàm Telluri: unde hæc *habitatio Deorum* dicitur. Idem Plato in XII. de Legg. † Γῆ μὲν οὖν, ἑστία τε οἰκήσεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν. *Terra quidem, Vestaque, omnibus Diis sacrum est habitaculum.* Eò inclinat Justus Lipsius‡, distingui à Platone inter Terram, & Vestam. Magis mihi placet: copulam hic esse ἐξηγητικὴν, quasi dicat, *Tellus*, sive *Vesta*, vel *Vesta, sive Focus domicilii*, aut *domiciliorum*, Præit ad hanc sententiam M. Tullius in II. de Legg. *Platoni*, inquit, *prorsus assentior, qui, si interpretari potuero, his fere verbis utitur: Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est.* Ita enim est in MSSis, quibus usus Turnebus, item istis, quibus Janus Gruterus noster. In vulgatis est, *domicilium sacrum Deorum est.* Sed prius est convenientius verbis Platonis: etsi & vulgata quodammodo possit excusari. Dicat aliquis, non satis convenire, ut Dea sit Deorum domicilium. Verùm & Cœlus est inter Deos, licet Cœlum sit sedes Deorum. Nimirum Cœlum, & Tellus, bifariam considerantur, ut loca sunt, quibus contineantur corpora cætera: atque ut ipsa sunt corpora, & quidem generationis omnium principia. Priori modo sunt domicilia, ac sedes Deorum hominumque: tellus Deorum, & mortalium; cælum, Deorum primævorum, & indigetum: quo

* T. 3. pag. 246. & 247. edit. H. Steph.

† pag. 950. edit. H. St.

‡ lib. de Vesta cap. I.

quo pacto Dii non sunt. Posteriori ratione, si omnes Naturæ partes Dii sint, longè magis hæ duæ prænobiles nomen Deorum possident.

Præterea, Vestam esse Terram, ex vocabuli origine colligebat Phurnutus*: ut qui dicat, *ταύτην διὰ τὸ ἑςάναι διὰ πάντων προσηγόρευσαν οἱ παλαιοὶ ἢ διὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς, ὡσπερεὶ ἐπὶ θεμελίου, τὸ ὅλον ἑςάναι κόσμον.* *Hanc* ESTIAN *à Græco* ESTANAI, *quod est stare, sistere, quia stet per res universas, veteres dixere: vel quòd super illo, tanquam fundamento, insistat totus mundus.* Ac Latinum ajunt *Vestæ* etymon convenire. Unde Ovidius†:

Stat vi terra suâ, vi stando Vesta vocatur.

* cap. de Cerere & Vesta.

† 6. Fast.

Et Arnobius in tertio: *Terram nonnulli Vestam pronuntiant, quòd in mundo stet sola, cæteris ejus partibus in mobilitate perpetuâ constitutis.* Alii (ut ex Servio videre est 1. Æn.) sic dictam putant, *quod varus vestita sit rebus.* Hoc quoque Terræ optimè convenit. Sed de etymo, tam Græco quàm Latino, plane eos ratio fugit. Nam *Ἑςία* sive *Vesta*, propriè idem est ac *ἐχάρα* sive *focus*: nec Telluri ea attributa est appellatio, nisi prout est ignifera: hoc est, quatenus continet focum universi, ac calorem vitalem, quo plantæ generantur, & animantia: ut pleniùs exponam, ubi deventum erit ad Ignem qui & ipse per Vestam, ac propriè magis, intelligitur. Uno interim templo Romæ sub Vestæ nomine & Tellus, & Ignis, colebantur. Unde est, quòd Ovidius Vestam, nunc Terram, nunc Ignem, dicat: & de Igni arguit sempiternus ignis ab virginibus custoditus Vestalibus: de Terra autem, quod templum Deæ, ut in nummis etiam Neronis videas, erat rotundum, idque ut repræsentaret terræ pilam. Ovidius VI. Fast.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ:
Et paries lento vimine textus erat:
Forma tamen templi, quæ nunc manet; ante fuisse
Dicitur: & formæ caussa probanda subest.
Vesta eadem est, & Terra: subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa
Aëre subjecto tam grave pendet onus.
Par facies templi: nullus procurrit in illo
Angulus: à pluvio vindicat imbre tholus.

Festus Pompejus*: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, Rex Romanorum, consecrasse videtur, quod eandē esse terram, qua vita hominum sustentaretur crediderit, eamq; in pilæ formam esse, ut sui simili templo Dea coleretur.*

* in Rotundam.

Accedo ad Junonem, per quam itidem signatur Terra. Nam Juno est natura Jovi subdita: ac pro multiplici Jovis acceptione variat etiam Junonis significatio. Interdum *Jupiter* est æther, sive cœlum: atque ita *Juno*

sit aër. Interdum *Jupiter* est aër: & hoc pacto *Juno* est tellus. Servius in VIII. Æn.* *Hanc autem porcam Trojani in Campania invenerunt cùm fœtis circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Junoni, quia ipsa dicitur terra*: *ut est*†

Conjugis in gremium lætæ descendit. —

Interdum *Jupiter* est cœlum cum aere superiori: quo pacto *Juno* est aër inferior cum terra; ut Junonem interpretatur Macrobius lib III. Saturnal. cap. IV. At perperam Ludovicus Vives ad Augustinum de Civit. Dei lib. IV. cap. X. ait, Junonem esse terram, & aquam, ejusque rei testem laudat Servium. Nam pro *aqua aëra* dicere, si non voluit, saltem debuit. Ut *Juno* pro aëre ponatur universo, inferiùs dicetur. Pro terra verò ea, ut *Jupiter* pro aëre, sumitur à Marone versibus istis*:

Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit. —

Unde expressum hoc in Pervigilio Veneris:

In sinum maritus imber fluxit almæ conjugis.

Porrò non de poëticis figmentis, sed de philosophorum libris, à Virgilio hoc prolatum esse, meritò dicit B. Augustinus lib. IV. de Civit. Dei cap. X. Qui & ibidem, cùm Saturnum monuisset esse temporis longitudinem, ista subjungit: *Quid indignum dicitur, cum Jupiter, & Juno, nati dicuntur ex tempore, si cœlum est ille, & illa terra, cum facta sint utique cœlum & terra? Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes.* Sed, si Terra est Juno, & hæc soror ac conjux est Jovis, quomodo Terra quoque est Rhea, uxor Saturni, mater Jovis & Junonis? His occurritur diversa consideratione Telluris. Nam aliter ea attenditur, cum vocatur *Ops*, & dicitur uxor Saturni: aliter cum nominatur *Juno*: & statuitur soror, atque uxor Jovis. Priori modo consideratur, quatenus in ea præcipuè conspicimus vim universæ naturæ passivam: uti in æthere imprimis attenditur naturæ, totius vis activa Hinc Varro in IV. de L.L, *Principes Dei Cœlum & Terra. Hi Dei iidem, qui in Aegypto Serapis, & Isis, qui sunt Taautes, & Astarte, apud Phœnicas, ut iidem principes in Latio, Saturnus, & Ops.* Et postea subdit, Cœlum Terramque esse, ut marem, & feminam, ut animam & corpus; atque, ut legendum antea diximus, sicut humorem, & calorem. Ubi, ut apertum puto, Terra non consideratur nudè, prout pars est universi infima: sed κατὰ συνεκδοχὴν totius, quatenus in ea maxime relucet vis naturæ receptrix, & seminatrix. Hoc vel ex iis cognoscere fuit, quæ de Iside, & Astarte, diximus. Ostendimus enim, Lunam quoque per eas intelligi. Imò, universa fortasse sidera lumen suum recipiunt à Sole: quòd minimum de Venere, & Mercurio, statuendum, propter earum eclipses, nostro seculo, uti & in Jove, observatas, quemadmodum dixi cap. XXXI: At quanto Tellus sive sola, sive una cum imo aëre, Juno nominatur, ac Rheæ sive Opis filia, Jovis autem dicitur soror & uxor: spectatur hoc elementum, ut infima pars universi. Nam ut naturæ vis activa, & passiva, attenduntur, tanquam mas, & femina, ita partes ejus considerantur, ut liberi: ac tres dicuntur mares, Jupiter, sive æther, Neptunus, sive aqua, Pluto, sive terra inferior: tres item feminæ, Juno, ut aer imus, vel is una cum terra supera; Ceres, ut terra frugifera; Vesta, ut eadem ignifera. De Jove, Neptunoque, in aëris, & aquæ elemento, videbitur: de Vesta, in Igni. Nunc quia de Junone

* pag. 489. edit. prima.
† Georg. 2.
* 2. Georg.

none satis dictum est, de Cerere acturi sumus. Quam propter ea, quæ dicebamus diversam esse habitam, sacrorum diversitas ostendit. Nam ut Servius ait in IV. Æn. in illud, *Legifera Cereri, &c. Cum Eleusina Cereris sacrum fit, ædes Junonis clauditur. Item cum Junoni Eleusina fit, templum Cereris clauditur: nec sacerdoti Junonis licet gustare unde Cereri sit libatum.*

A nomine initium capiemus. *Ceres* multis sic videtur nuncupata quasi *Geres*, quia fruges gerat. Olim enim C pro G scripsere, ut vel ex rostrata Duilii columna constat. Hoc etymon, ut Varroni*, Tullioque ita & Arnobio placuit in tertio. Sed si *Geres* prius dixere, potius sit à גֶּרֶשׂ†, quod est frumentum contusum, sive contritum. Nam, priusquam molerent, fruges pistillo comminuebant. Atque etymon hoc placuit socero meo Fr. Junio‡. Fueritque ab eadem origine Γῆρυς. Hesychius: Ἀχερώ, καὶ Ὦπις, καὶ Ἑλλὴ, καὶ Γῆρυς, καὶ Γῆ, καὶ Δημήτηρ, ἡ αὐτή. *Achero, Opis, Helle, Gerys, Tellus, & Ceres, eadem.* Nec inepte tamen deduxeris Ceres à חָרַשׁ, *arare*: quia (ut poeta ait:)

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro:

Vel, ut Servio visum in I Georg, à creando, quia frugum creatrix. Nam *cereo* olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum* est *cerus manus*, quod idem exponit *creator bonus*.

Est verò, ut dictum cap. XIII. duplex Ceres: cœlestis ac terrestris. Cœlestis est Luna: terrestris autem est tellus frugifera, hoc est, terra pariter, ac fruges, unde & μετωνυμικῶς à poetis pro *frugibus* accipitur. In Cerere se ratio habet similiter, ac in Iside: quæ, quia omnia germinant beneficio Lunæ, ac Telluris, eo utrumque numen comprehendit. Hoc nos docet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: ubi tradit, qui Ægyptiis est Osiris, hunc esse Græcis Bacchum sive Liberum: quæque Ægyptiis Isis, hanc Græcis esse Cererem: ac Osiridem quidem esse Solem, & Humorem aqueum; Isidem autem Lunam, & siccitatem terrestrem. Hinc cognoscimus, cur ἡ χθονία θεὸς† si Ceres: & festum Cereris dicatur χθόνια‡, ut est apud Pausaniam in Corinthiacis, & Ælianum de Histor. Animal. lib. XI. cap. XII. Etiam eadem liquet, cur subterranea haberetur. Nam ut cœlestes Dii in cœlis, ita terrestres habitant in terris, sive sub terris. Hoc nugandi occasionem præbuit illi, qui cum Cerere se apud inferos collocutum diceret: ut legimus apud Origenem lib. II. adversus Celsum. Verba ejus sunt*: Ῥαμψίνιτον ἐν Αἰγύπτῳ συγκυβεύειν ἐν ᾅδου τῇ Δήμητρι, καὶ ἀνελεῖν δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα. *Rampsinitum Ægyptium aleâ lusisse apud inferos cum Cerere, & ab ea dono abstulisse aureum mantile, quod secum ferret.* Nempe ut certissimum & itionis suæ ad inferos, & reditus ab iisdem, argumentum.

* lib. 5. de L. L.

† Levit. 2. 14.

‡ in elogio linguæ Sanctæ, & lexico Hebræo hactenus inedito.

* in Matrem.

† Dea terrestris.

‡ Terrestria.

* pag. 66 edit. August. Vind.

Ceres

Ceres hæc dicta quoque θεσμοφόρος: ut Maroni iv. Æn. *Legifera*: ac sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια, quasi *divinæ legis latio*. Nam θεσμὸς, νόμος θεῖος*, ut Hesychius exponit. Urbibus quidem ab ea leges latas, etiam Callimachus hymno in Cererem ait. Rationem ex Servio appono ad iv. Æn. *Leges Ceres dicitur invenisse. Nam & sacra ipsius Thesmophoria, id est, legum latio, vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante frumentum inventum à Cerere, passim homines sine lege vagabantur, quæ feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt jura.* Uti autem per *Cererem* signatur terra frugifera, & cum his fruges: ita per filiam ejus, quam dixere Περσεφόνην, sive *Proserpinam*, denotantur semina, quæ terræ mandantur. Itaque θεσμοφόρια erant sacra non Cereri modo, sed & Proserpinæ: ac quamquã majori colerentur castimoniâ, quàm Eleusinia; Syracusis tamẽ in hoc festo utrique Deæ ferebant μυλλοὺς. Athenæus l. xiv. Ἡρακλείδης Συρακούσιος ἐν τῷ περὶ θεσμῶν φησὶ τοῖς παντελείοις τῶν θεσμοφορίων ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα. ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλοὺς, καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. *Heraclides Syracusius, libro de vetustis & sancitis moribus, scribit apud Syracusios in extremis Thesmophoriis ex sesamo & melle fingi pudenda muliebria, quæ* MULLOI *per totam dicebantur Siciliam, ac circumferebantur Deabus.* Flagitiosus mos, symbolicus tamen. Nam ut in Osiridis, & Bacchi sacris, phallus est circumgestatus ad signandam generandi vim activam, quæ est in Sole, & Humore: ita in Syracusanis Thesmophoriis circumferebatur μυλλὸς, ad significandum principium generationis passivum.

* Thesmos. *lex divina.*

Sed quomodo, si Rhea, sive Ops, mater Cereris, sit Tellus, etiam Ceres, ejus filia, Tellurem signet? Non est operosum hunc nodum exsolvere ex iis, quæ de Rhea, & Junone, diximus. Nam & Juno est Rheæ filia, ut & Vesta, Ignis præses: quæ nihilominus sunt filiæ, juxta illud Ausonii†:

† *Idyll. 4. sive grypho ternario.*

Juno, Ceres, & Vesta, secus muliebre sorores.

Quamobrem sic statuendum, non terram omnem dici Cererem, sed frugiferam duntaxat: Opem autem, sive Rheam, esse terram universam. Hæc igitur est mater, Ceres filia: quia terra est totum, frugiferum solum, pars ejus: terra item fert fruges, ut mater liberos.

Præterea ad Terram refertur Venus. Quippe ut alias, vel Luna est, vel Hesperus, ita subinde est vis Naturæ generatrix: quæ ut cœlis proficiscitur, ita ab aquis, ac præcipuè terra, recipitur, inque hac potissimnm elucet. Hinc Macrobius l. 1. Saturn. c. xxviii. *Physici superius hemisphærium terræ cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt: inferius vero hemisphærium terræ Proserpinam vocaverunt.* Quod autem diximns antea, per Adonin, amasium Veneris, intelligi Solem, hoc non modo locum habet, si per Venerem capiamus Lunæ, aut Luciferi sidus: sed etiam si Tellurem intelli-

intelligamus. Nam & Tellus Solem desiderat, ut femina marem. Sed imprimis deperit absentem, hoc est, cum ad Antipodas concessit. Quomodo Adonis quidem Sol erit, sed ille inferius illustrans hemisphærium. Unde apud Ausonium Epigramm. XXVIII.

Βάκχος ἐνὶ ζωοῖσιν, ἐνὶ φθιμένοισιν Ἀδωνεύς·
In vivis Bacchus, sed Adonis lumine cassis.

Sic sanè Græcum versum legit Mariangelus in Diatribis: ac similiter reperio in Veneta anni CIƆ CCCC XCIV. In aliis tamen codd. est:

—ἐνὶ φθιμένοις Αἰδωνεύς. Ut Latinè possis reddere:
Bacchus sum in vivis: in defunctis Aidoneus.

Αἰδωνεὺς autem est Ἀδης sive *Pluto*. Quæ sententia non repugnat priori, modò per Plutonem intelligas Jovem Stygium, hoc est, Solem inferiori illucentem telluri: quem cum cardine australi, secundùm poetam*,

Sub pedibus Styx atra videt, manesq; profundi.

* I. Georg.

Cùm autem Venus sit Terra, atque eadem, quatenus ignifera est; (ut antea orsi eramus dicere, & pleniùs postea explicabitur) etiam Ἑστίας sive Vestæ habeat nomen: non obscura est ratio, cur eandem aliqui Venerem, & Vestam, esse dixerint. Unde B. Augustinus lib. IV. de Civ. Dei cap. X *Quis ferat, quod cum tantum honoris, & quasi castitatis, Igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?* Nempe gentilium isti, quos signat, respexere Vestam matrem, quæ eadem ac Tellus, non Vestam filiam, quæ est Ignis, ac focus Urbis publicus.

CAPUT LX.

Per Proserpinam intelligi Tellurem. Græcis dici Περσεφόνην, *seu* Περσεφόνειαν, *& unde id nomen esse credatur. Eandem esse* Πολύβοιαν. *In Hesychio conjectura. Nullam esse pugnam in istis, ut Proserpina sit terra frugifera, & eadem nihilominus filia sit Cereris, quæ itidem frugiferum solum designat. Frequentiùs interim per Proserpinam intelligi tum semen, tum interiorem terram: unde, quia tellus ea furva, & ipsa Diva* furvæ *habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. Divitias, à quibus* Pluto *nomen accepit, triplices esse quasdam alimoniæ, quam terra producit: alias cadaverum, & aliorum, quæ tellus recipit, ubi corrupta sunt: alias præterea metallorum, quæ tellus intus gignit, & donec effodiantur, continet. Dubitatum, an Latinis sit nomen* Dis *ab iisdem divitiis, an ex eo, quia Jupiter Græcis dicatur* Δὶς, *& Pluto sit, ut Maro appellat, Jupiter Stygius.* Ἔτυμον *Orci,* Ἀδου, *Erebi, Acherontis, Erythræi maris, Attinis.*

POstremo ostendam loco, Tellurem etiam intelligi per Proserpinam, & maritum ejus Plutonem. De Proserpina sic Isacius Tzetzes in Lyco-

*pag. 203. edit Basil.

phronem*: Περσεφόνη δὲ Ἶσις, ἡ Γῆ, δὲ Ῥέα, καὶ Ἑστία, δὲ Πανδώρα, δὲ ἕτερα μυρία ὀνομάζεται. *Tellus Proserpina, & Isis: & Rhea, & Vesta, & Pandora. & innumeris aliis nominibus nuncupatur.* Idem clariùs elucet ex Φερσεφονείας etymo, de quo Hesychius: Φερσεφόνεια, ἡ τῆς Δήμητρος θυγάτηρ, ἡ φέρουσα τὸ ἄφενος, τουτέστι τὸν πλοῦτον, διὰ τὸν καρπὸν, ἀπὸ τοῦ φέρειν ὄνησιν· PERSEPHONIA, *Cereris filia, divitias adferens, propter fructus, ex Pherein, hoc est, ferre, & Onesin, id est, utilitatem ac fructum.* Imò terræ conveniat hoc nomen, si ab Hebræo fonte arcessas, ut sit ex פְּרִי peri, & ספן saphan, quorum prius *fructū* alterum *tegere* notat. Tegit enim semina ab agricola sibi commissa. Quod si Φλοιὰ sit *Proserpina*, hæc quoque Tellus erit. Favet Hesychius: Φλοιάν, τὴν κόρην, τὴν θεὸν οὕτω καλοῦσι Λάκωνες· *Phlœam, Liberam deam sic vocant Lacones* Nampe, ut Latinis *Liber*, Bacchus, *Libera*, Proserpina: sic Græcis *Liber* Φλοιός, *Proserpina* Φλοιά. De Libero indicant verba Plutarchi: Ἔνιοι δὲ θύουσι Διονύσῳ τῷ Φλοιῷ· *nonnulli sacrificant Libero Phlœo.*

Etiam vocata est Πολύβοια. Idem Hesychius: Πολύβοια, θεός τις· ὑπ' ἐνίων Ἄρτεμις. ὑπὸ δὲ ἄλλων κόρη· *Polybœa, Dea quæpiam, nonnullis Diana, aliis Libera, seu Proserpina.* Nempe à βόω, sive βόσκω, *pasco*, , ut idem sit ac Homeri πουλυβότειρα, *multos pascens*, aut παμβῶτις γῆ, *terra omnes pascens*, quod apud Sophoclem Philoctere. Ac fortasse similiter Heracleenses matrem ejus Cererem dixere Παμβότανον, quasi *omnium herbarum productricem*, Licet apud Hesychium nunc legatur: Πάμπανον, ἡ Δημήτηρ ἐν Ἡρακλείᾳ.

Sed ut superiùs de Rhea, & Cerere, ita hic de Cerere, & Proserpina, controversia est: quomodo eadem esse Tellus possit, eaque frugifera, cùm Ceres quidem mater, Proserpina autem sit filia. Verùm lib. II. cap. XVIII. Cererem, & Proserpinam, bifariam interpretabamur. Primùm, ut Ceres sit Luna, Proserpina autem vis Terræ frugifera. Sic Proserpinam esse Cereris filiam, satis liquet. Deinde ut Ceres est seges; Proserpina autem semen. Ac ea quoque ratione Proserpina est filia Cereris, hoc est, segetis; sed sic, ut quodammodo etiam mater dici possit, quia & seges è semine, & semen à segete, matre pariente filiam, filia reddente matrem. Alii malunt dicere, segetem esse à semine, semen à terra. Non hæc pugnant: quippe terra est materies segetis aliquo modo permanens quia elementorum formæ manent, sed fractæ: unde alia est mixti forma, quàm elementi: semen autem est materies periens, quia adveniente formâ plantæ, recedit forma seminis.

Sed utcunque Proserpina etiam sit terra frugifera, ac seges, usitatiùs tamen accipitur pro semine, ejusque receptrice terrâ inferâ. Unde & *furva*, hoc est, nigra dicebatur Horat. lib. II. od. XIII.

Quàm penè furvæ regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Ubi Acro: *Furva mystico nomine dicitur Proserpina.*

Itidem & quia infera loca luce destituuntur, eo furvas Diis inferis hostias mactabant. Imò, ut Porphyrius docuit in opere de philosophia ex Apollinis responsis, quo inferiores essent Dii, eo tristiores, longiusque à colore albo recedentes, sacrificatæ sunt hostiæ, idque in foveis, non atis, uti Diis fiebat superis, & terrestribus.

Quemagmodum autem interior tellus, ratione virtutis passivæ; *Proserprina* nuncupatur: ita quoque ratione masculæ virtutis est Πλούτων, & Πλουτεύς. Atque idem apud Phurnutum legere est. Lucianus de Luctu sic vocari ait, quia omnia in terram recidant, mortuisque ditescat. Ut Pluto sit terra, quatenus est cadaverum receptrix. Itaque Horatio* sepulchrum vocatur *exilis domus Plutonia.* Interim & altera ratio est, eaque potior: puta quòd, ut idem Lucianus in Timone refert, sit πλουτοδότης. & μεγαλόδωρος. *divitiarum donans, magnaque largiens.* Eamque caussam etiam adducit Plato in Cratylo‡: imò & Tullius, in secundo de Natura Deorum, utramque caussam his complectitur verbis: *Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est, qui dives, ut apud Græcos* Πλούτων, *quod recidant omnia in terras, & oriantur è terris.* Oriuntur autem è terris fruges, ac fructus cæteri. Sed & metalla illi debentur, quia effodiuntur terrâ. Quare, & per Plutonem capimus Tellurem, quatenus est metallifera.

* lib. 3. od. 18

‡ pag. 403. edit. Steph.

Sed quod Tullius ait, ut Græcis Πλούτωνα, sic Latinis *Ditem* nuncupari: id quamquam per est verisimile, in dubium t[illegible] vocari possit. Nam cur non putemus, Latinum *Dis* esse ex Græco Δὶς hoc est, *Jupiter?* Nam sic Maro‡ eum *Jovem Stygium* dixit. Sed prius malim: quando & Tibullo *Orcus*, qui idem ac *Pluto*, *dives* nuncupatur. Sic enim cecinit lib. III. el. III.

‡ 4. Æn.

Dives in ignava luridus Orcus aqua.

Eundem verò esse, ac Plutonem, etiam origo indicat. Nec enim id nominis vel ab *urgendo* est, uti Varro credidit in IV. de L. L. nec item, quod Verrius putabat, contractum ex οὐραγὸς, quo *caudam agens*, hoc est *extremi agminis ductor* significatur: sed neque ab ὅρκος, hoc est, *juramentum*, quia Dii per Stygiam jurarent paludem: verùm ab Hebræo אַרְקָא, *terra*, ut usurpat prophetes Jeremias x. 11.

Idem Ἄδης dicitur nominatus ἀπὸ τοῦ ἀειδοῦς, hoc est, *inconspicabile*, quia tenebricoso agat loco: qui & propterea dicitur ἔρεβος: nempe ab עֶרֶב, *ereb*: quod vesperam vel noctem signat. Ut in scripturis *Tenebrarum* nomine notatur Matth. XXII. 13. ubi eum, qui sine nuptiali advenerat veste, conjici Rex jubet εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον *in tenebras exteriores.* Ac similiter *Acheron*, dicitur ab אַחֲרוֹן, h. e. *ultimũ, extimũ*, sive, quòd longissimè abest.

Nec tamen hæc controversia carent: præsertim quod de Ἅδης etymo dicebamus: etsi, vulgo ita ferri, apud Platonem legimus in Cratylo*. Multis enim partibus verisimilius censeo, vocari Ἅδην ab אֲדָמָה, *Adama*, hoc est

* pag. 304. edit. H. St.

 terra.

terra. Quod ab אדם, *rubuit*, quia terra inculta rubet. Unde אָדָם *homo* quasi dicas, *terrenus*. Absque ה semper est appellativum, cum eo, proprium. Atque eadem origine אֱדוֹם, *Edom*, hoc est, *rufus*: qui est Esau: unde Ἰδυμαῖοι, *Idumæi*, q. d. Esavitæ, vel rufi, aut rubri; ut mare Ἐρυθραῖον, hoc est, Idumæum, dicitur rubrum, quemadmodum & alibi monui, ab Erythra sive Esavo, hoc est accolis, qui Edomi erant posteri.

Fortasse autem & ejusdem ac Ἄδης originis est Ἄττης, amasius Rheæ sive Cybeles. Quantillum enim abeunt Ἄδης, & Ἄττης. Quod si placet, Ἄττης bifariam spectatur, vel ut Sol est; vel ut vis activa Terræ insita. Utroque modo Rheæ, hoc est, Terræ, vel amasium, vel maritum dixeris. De etymo interim nihil certi spondeo, quando aliter Timotheus, ut ex Arnobio monebamus l. 1. c. xx.

CAPUT LXI.

Ad Tellurem varia referuntur nationum numina. Uti Maja, *cujus etiam nominis ratio adfertur:* Bona Dea; *cujus sacrum cur Damium diceretur, aliter exponitur, quam Festus putabat: adhæc non* Faunus *minus, quàm* Fauna, *quæ &* Fatua: *præterea* Flora, *ac* Pales: *sed &* Puta, Pomona, Sera, Segesta, *vel* Segetia, Tutulina, Nodinus, *vel* Nodina, Lactucina, *vel* Lactens, Patalena, Hostilina, Volutrina, Deverrona, Runcana, Spinensis, Robigus, Sterculius. *Sed Deam* Fornacem, *frumenti, quod torretur, præsidem, si frumentum quidem attendas, ad Cererem seu Tellurem frugiferam: sed quatenus id torretur, ad Vulcanum potiùs sive Ignem pertinere. Ejus festum* Fornacalia.

QUos Deos ad Terram proximè reduximus, tam cogniti fuere Romanis, quàm Græcis. Sed fuere præterea numina, vel saltem nomina, quæ fugerent Græcos. Cujusmodi seu numen, seu inane nomen, tum *Maja* fuit, tum *Bona Dea*. Sic enim de utraque proditum à Cornelio Labeone libro de Diis, & ex eo à Macrobio lib. 1. Saturnalium cap. xvi. De Maja quis dubitet, quin, ut Labeo ait, sit Magna Mater? Sed non æque liquet, num inde nomen impositum sit, quia *majus* veteri Romanorum lingua idem sit, ac *magnus*: unde Jupiter *Deus Majus*, & *majestas* pro magnitudine, & fortasse comparativus *major** : an potiùs acceperimus hoc à Græcis, quando & illis Μαῖα est mater Deûm: imò & vocabulum hoc Græcis, tum *nutricem*, tum etiam *matrem* sonat, ut antea dictum.

* *de quo dictũ nobis l. 2. de Analogia cap.* 24.

Utcunque de Maja sit, saltem Romanum est numen *Bona Dea*. Ejus festum, Pompejo teste, *Damium* apppellabatur. Δάμιον autem Doricum est, ac Tarentinum, pro Δήμιον, hoc est, δημόσιον, sive *publicum*. Sed caussam cur *publicum* diceretur, non satis perspexit idem Festus. Credebat ille, *publicum* dici, quasi *minimè publicum*: eò quòd viro nulli liceret ei interesse. Nos abunde omnem ἀντίφρασιν explosimus Oratoriarum Institutionum libro

bro quarto cap. XIII. §. X. Veraque nominis ratio est, quod pro populo fieret. ut ibidem pluribus ostendi. Quod autem diximus de Bona Dea, idem locum habet in Fauno, Fauna, & Fatua Dea. Nam *Faunus* est Tellumo; *Fauna* sive *Fatua* est Tellus, seu Bona Dea: ut observatum nobis libro primo hujus operis cap. XII. Atque ibidem etiam multis monstravimus, *Floram*, quæ præstare credita, ut arbores plantæque omnes melius florescant, numen esse non animale, sed naturale. Nempe & ea est Tellus plantifera, ac præcipuè florifera, ut Ceres frugifera.

Quod si *Ceres* ac *Flora* sint Tellus, etiam *Pales* terra erit. De hac ita Servius in Georg. III. *Pales Dea est pabuli: quam alij Vestam, alij matrem Deûm vocant. Hanc Virgilius genere feminino appellat. Alii, inter quos Varro, masculino genere, ut hic Pales. Huic sacra solvuntur* XI. *Kal. Majas, die, qua Palilia vocatur*:

Quodque de Cerere, ac Pale, & Flora, vidimus, idem censendū de cunctis numinibus, quæ plantarum curæ præfecerant Romani. Qualis *Puta*, cui nomen ab arboribus putandis: & *Pomona*, pomorum præses. Adhæc *Sera* à serendo sic dicta: item *Segesta*, nomen hoc fortita à segete, Plinio teste lib. XVIII. cap. II. Utriusque simulachrum in Circo. Nec alia à *Segesta* videtur *Segetia*, quam cernere est in nummo Saloninæ, uxoris Gallieni Cæsaris. Par ratio *Tutulinæ*, quæ tutatrix segetis; *Nodini*, vel *Nodoti*, sic vocati à nodis, & geniculis plantarum: *Lactucinæ*, vel *Lactentis* Dei, à lectenti frumento: *Patalenæ*, cùm segetes & folliculi patescunt: *Hostilinæ*, cùm in segete aristæ novæ aliæ alias hostiunt, hoc est, æquant: *Volutrinæ*, involucris segetis præfectæ, de qua ex Augustino etiam Papias: *Runcanæ* Deæ, cum runcanda frumenta; *Spinensis* Dei, ab evellendis spinis: *Deverronæ* à deverrendo, quo in coacervandis frugibus opus: *Robigi*, robiginem à segete arcentis, cujus festum *Robigalia*; ut est apud Varronem in v. de L. L. Verrium sive Festum in Robigalia, & Plinium lib. XVIII. cap. XIX. Si, voles, his numinibus accedat *Stercutius*: ut dixere Deum, cujus beneficio feliciter succederet agrorum stercoratio. In cujusmodi numinis cultu non stercori res fiebat divina, sed Telluri, fimo lætanti, vel Naturæ virtuti, qua plantæ, post fimum agro adspersum, feliciter provenirent.

At Dea *Fornax* fortasse potiùs ad Ignem referenda, quàm Terram. Nam præerat quidem Fornax frumento: sed cùm fornacibus torreretur. Atqui, ut frumentum Cereris nomine intelligatur, quæ est Tellus frugifera; quatenus tamen torrebatur, ad Ignem refertur. Maro I. Georg.

— *Frugesque receptas*
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

Quo & pertinet illud in Servio Fuldano*, ex Acci Troadibus:

* pag. 28. edit. paris.

Nocturno saxo fruges frendes torridas.

Ita enim legendus is locus. Perperam ibi *Nocturnam*, pro *Nocturna*. Sermo enim est ad Troadum aliquam. *Nocturna* pro *noctu*, ut Maro de lupo dixit III. Georg.* —*nocturnus obambulat.*

Pro *franges* autem, ut apud Servium est, repono *frendas*, Nonium‡ secutus. *Fendere* idem, ac *frangere*, unde *faba fressa*. *Torridas* valet, quod Maro ait *flammis tostas*.

* *vers.* 538.

‡ In Fremere, & Frendere.

Deæ hujus festum *Fornacalia*, de quibus Festus, Miratur vir eruditissimus*, in lexico veteri Fornacem statui Deam, Nempe non veniebat ei in mentem Ovidii illud in erudito de Fastis opere lib. VI.

* *in lexico philologico.*

Et Fornacali sunt sua sacra Deæ.

Item hoc ejusdem in secundo:

Facta Dea est Fornax: læti Fornace coloni
Orant, ut vires temperet illa suas.

CAPUT LXII.

Tellus etiam culta Gallis, sub nomine Ditis, *unde & genus se ducere jactitabant item Germanis, sub nomine* Herthæ: *&, an inde* Heroes *dici putarit Capella, adversus Lipsii opinionem, discussum: adhuc ut Scythis culta sit sub nomine* Apiæ, *item Kyrgessis in Tataria venerationi fuerit, & cujusmodi id symbolo testatum fecerint: insuper Peruanis, quibus dicta* Pachamama. *Divinus quoq; honos attributus terræ partibus: ut montibus apud Cappadoces, & Dacos. Particulatim illud de Carmelo assertum, & unde is cultus promanarit: item ut hic montium cultus etiam apud Peruanos sit repertus. In Urbibus quoque Roma erat pro numine.* Genios magnos *dici, qui Urbibus ac Regionibus praeessent.* Nemestinus, Collina, Vallina. *Paucula adversus Telluris cultum.*

NEc ex Europæis gentibus solùm cùm Thraces, tum Græci, & Romani, coluere Tellurem: sed etiam Galli, Germani, ac Scythæ. Gallis quippe DIS maximè in pretio fuit: imò ad Ditem originem sui generis referebant: ut est apud Cæsarem in VI. de bello Gallico. Credo, eo spectabant, quòd omnes è terra originem ducimus. Nam terrena omnis vis, atque natura, Diti patri dicata est, ut ait Cicero in II. de Natura Deorum.

De Germanis auctor nobis Tacitus in libro de Germania: ubi tradit, huic genti cultam esse *Hertham*, quam Terram interpretatur. Sane Terra Germanis *erde*, uti Angelis *earth*: que ejusdem originis ac Græcum ἔρα: nempe ut ante diximus, ab Hebræo ארץ, quod idem signat. Martianus Capella lib. II. ait, *Heroes* dici ab *Hera*, id est, terra. Suspicatur Lipsius, eò respe-

respexisse, quod G[illegible]manis *érde*, sive *érth*, sit terra. N[illegible] arbitr[illegible], id Atio illi constituisse: n[illegible], ut [illegible], inde deduxisset vocem Græcam. Potiùs censeo, in animo ei fuisse ἔρα, unde Ῥία deducebamus. Nam sic dixisse veteres, ostendunt ἔραζε, *humi*, sive *in terram*: ἐνέροι, οἱ κατὰ χθόνιοι, *inferi mortui*, quia sint ἐν τῇ ἔρᾳ hoc est, γῇ

Scythis dea Tellus vocabatur Ἀπία: ut testis est Herodotus in Melpomene. Verba ejus inferius adducimus.

Tartaris quoque, sive Tataris potius, Tellus pro numine erat: proque symbolo ejusce venerationis erat terræ cultus cum lacte, sanguine, & fimo, admixtis. Qua de re sic Alexander Gaguinus in Sarmatia Europæa, eâ parte, ubi Tatariam describit: *Kyrgessi Tartari catervatim in campis degunt, habentq; ritum gentilem hujusmodi. Sacrificus ipsorum, quo tempore rem divinam peragit, tunc sanguinem, lac, & fimum jumentorum, terramque sumit, commixtioneque insimul facta, in vas quodammodo infundit, & una cum hoc arborem adscendit, ad populumq; circumstantem concionatur. Concioneque peracta, in stultam plebeculam, prædictam commixtionem spargit populus verò in terram pronus provolvitur, adspersiunculamq; hanc* PRO DEO *colit, firmeque credit, nihil esse perinde salutare humano generi, ac terram, pecus, armentaque.* Ex postremis interim verbis liquet hoc, quod sic venerarentur, partē magnam symbolicum fuisse. Videlicet, quod terræ erat admixtum, id fuit signum totius elementi at lac, sanguis, fimus, pecoris, & armentorum erant figura. Ex symbolis igitur istis de elementi ipsius cultu colligimus.

Et cur non aliquid alterius orbis addam? ubi Peruanis Terram esse cultam, atque ab iis dici *Pachamama*, refert Joseph'us Acosta lib. v. cap. iv.

Quæ hactenus adduximus, ea totam respiciunt Tellurem, vel saltē interiora terræ universa, aut superioris regiones cunctas. Verùm exiguæ etiam Terræ portiones honore affectæ sunt divino. Quomodo montes pro Diis habuere Cappadoces, & Daci: ut in Oratoriis Institutionibus * ostendi ex Strabone, & Maximo Tyrio. De Carmelo monte sic Tacitus in secundo Historiarum: *Est Judæam inter, Syriamque, Carmelus, ita vocant montem, Deumque, nec simulachrum Deo, aut templum: sic tradidere majores: aram tantum, & reverentiam.* Suetonius in Vespas. c. v. *Apud Judæam Carmeli Dei oraculum consulentem.* Et longè his antiquior Scylax Caryandensis: Κάρμηλος ‡ ὄρος, ἱερὸν Διός· *Carmelus mons, Jovis delubrum* Significat montē, & Deum esse, & Dei sedem ac fanum. Nullum enim in eo templum, ut Tacitus indicat, sed ipse mons Carmelus quasi templum erat numinis: imò & corpus ejus. Nam Carmelus Deus constabat genio loci, & vasto montis corpore. Verisimile autem est, hanc opinionem paullatim irrepsisse ex eo, quòd Elias Thisbites hic habitarit, scholamque habuerit: ut quidem

* *l. 1. cap. 3. sect. 39.*

‡ *vox hæc in Scylace supplenda.*

pro-

prodidit Joannes Hierosolymitanus patriarcha *. Prope sanè eum sacerdotes Baal ab Elia occisos, legimus I seu III Reg. XVIII. Ac Eliæ discipulum Elisæum hic aliquamdiu sedem fixisse, cognoscimus ex IV. Reg. cap. II. & IV. Quia igitur prophetæ tanti hunc locum elegere ad incolendum, sacraque præstanda: eo diu ille pro sancto habitus est, gratioremque in eo fore numini cultum, judicatum. Nondum tamen mons ipse pro Numine habebatur: non magis sanè quàm lapis ille fastigiatim assurgens instar montis credebatur Deus ipse Elagabalus qui symbolum ejus solùm habebatur. Nam *Elagabalus* quidem *Deum montem*, vel *montis Deum* signat: sed eo nomine non mons, intelligabatur; verum Sol, cujus delubrum in monte Emesseno erat: quemadmodum diximus cap. V. Similiter igitur non montem primo, sed sancti montis numen coluere: ac credibile est, itidem id Solem putasse. Tandem tamen ipse Carmelus mons habitus pro Deo: idque occasione ea, quam ex Tacito dicebamus. Etiam apud Scylacem Caryandensem, in Syriæ & Phœniciæ descriptione, legas: Ὄρος Θεοῦ πρόσωπον· *Mons Dei facies.*

*de institutione primorum monachorum sub veteri lege, &c.

Quàm altè autem opinio hæc de montium cultu radices in animis egerit humanis, argumento illud erit, quod etiam montes pro Diis culti sint Peruanis: quemadmodum refert Josephus Acosta lib. V. cap. II.

A montibus ad urbes transeo: quomodo Romanis, & Græcis, Roma habebatur Dea. Unde Martialis lib. XI. ep. VIII.

Terrarum Dea gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum,

Et Frontinus de aquæductibus lib. II. *Regina & domina orbis, quæ terrarum Dea gentiumq; consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Quod non κατὰ μεταφορὰν solùm, sed propriè etiam accipere possumus: cum sit, ut Claudius Rutilius in primo Itinerarii sui ait,

Inter sidereos Roma recepta polos.

Itaque & templum Deæ Romæ erat: cujus meminere Livius, & alii multi: uti pluribus dictum mihi Oratoriarum Institutionum lib. IV. cap. VI. sectione V.

Cæteroquin Romani non tam loca habuere pro Diis, quàm locis quibusque suos præfecere genios. Qui & Urbium erant, ac Regionum. Atque hi vocabantur *Dii Magni*, ut inscriptione ea, quæ puteolis reperta: DEO MAGNO, GENIO PUTEOLANORUM, ET PATRIAE SUAE. Nempe διαχεδικῶς †. Nam genius quidem, in cujus tutela quisque erat ab nativitate sua, ἁπλῶς dicebatur *genius*: sed ille totius patriæ nuncupatus est *Deus magnus*. Ac possis non modo ad terræ partes, sed ad genios etiam referre, tum masculum numen, *Nemestinum*, nemorum Deum: tum femineum, *Collinam*, collium, *Vallinam*, vallium Deam. Ac par est similium ratio.

† *discriminis caussa.*

Atque

Atque hæc de cultu Telluris, & ejus partium: cujus in eo præcipuè ratio constitit, quod Terra nos producat, & nutriat, eoque merito vocetur *mater*: cui quin pietas debeatur, minimè in ambiguo est. Sed neque materna pietas est divina; neque terræ debemus idem, ac parentibus: quandoquidem, quod barbarè dici solet, figurativam non esse argumentativam id hic etiam locum habet, quia tralatitia est locutio: Terram vocare matrem. Quod Lucretius non malè admonet lib. II.

> *Heic siquis mare Neptunum, Ceremque vocare*
> *Constituet fruges, & Bacchi numine abuti*
> *Mavolt, quàm laticis proprium proferre vocamen:*
> *Concedamus, ut hic Terrarum dictitet orbem*
> *Esse Deûm matrem, dum re non sit tamen ipse.*

Mirum autem, potuisse pro Deo coli, quod vulgo omnes pro corpore haberent inanimo: eoque ligonibus fodicare, calcare pedibus, cibi etiam retrimentis, & humore obsceno conspurcare, non vererentur. Stultitiam hanc videbant prudentiores. Itaque dixere, Tellurem esse animal, vel partem magni animalis, quod Mundum dicimus. A qua sententia nostro seculo non abhorruisse summus videtur Mathematicus Keplerus. Nam non contentus dicere, Tellurem diurno cirumagi spatio, ait hunc motum ab sua anima habere: eandem siderum & cometarum esse intelligentem, eoque exhorrescere, cùm inde cognoscit, instare motus, vaporesque eo præ horrore summo exsudare. Audiamus eum loquentem libro de cometis anni post millesimum & sexcentesimum septimi atq; idem duodevigesimi: *Facultas mundi sublunaris cometam* PERSENTISCIT, ET OBSTUPESCIT, *unaque facultates cateræ omnium rerum sublunarium.* Ac postea: *Facultas telluris, insolenti Cometæ apparitione* CONSTERNATA, *uno terrestris superficiei loco multum exsudat vaporum, pro qualitate illius partis sui corporis, hinc diuturna pluvia, & eluviones.* Quæ referre est refellere. Quare diluendis illis in re tam aperta non insistam.

CAPUT LXIII.

A Terræ cultu ad illum Ignis acceditur. Origo proverbii, A Vesta ordiri. *Elementum nullum majorem habere vim agendi, quàm Ignem: atque in eo etiam convenire cum natura cœlesti, quod non putrescat, & ignium cœlestium instar lucem de se fundat: imò plus nos debere Igni, quàm Terræ, quia ab hac quidem sit brutum corpus, ab illo autem calor vitalis. Igni inesse vim purgandi: ob quam à gentibus Vulcano, & Luna, cremari soleant arma hostium devictorum. Quid signarint linguæ igneæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis. Cur Deus dicatur* ignis consumens. *Unde* Seraphim *vocentur. Particulatim actum de igne subterraneo: quem esse ex*

montibus ignivomis elucet: atq; inde etiam conjecturam capi de aliis, qui, occluso meatu, non erumpant: humanique id corporis similitudine illustratum. Unde fit, quod canes venatici feras odorentur longè etiam remotas. Cur fumet terra hieme effossa, ac nix ei incidens citiùs liquefiat: & unde major feracitas Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos. Præterea unde fit, quod in tantum aqua adscendant, ut in jugo etiam montium oriantur fontes. Alembici ἔτυμον. *Unde ex aquis, tum quæ de planitie soli, tum etiam è montibus emanant, aliqua exsistant calida, odoremq; ac saporem habeant sulfureum. Ab sulfure esse, quod faces quædam non exstinguantur aquis tinctæ, quin aqua aliqua flammam rapiant, oleum etiam frigida inditum sic ferveat, ut manu nequeat teneri. Cur aqua calce incalescat. Quàm celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. Unde aquæ fontanæ sæpius sint frigidæ, licet origo omnibus sit ab ignibus subterraneis, Cur utcunque etiam ignes perpetui sint, alii tamen fontes exarescant, alii non item. Ab ignibus jam memoratis caussam esse terræmotus, variisque hoc argumentis monstratum: & obiter dictum, quis docuerit primus, pulvere pyrio cuniculis immisso militaribus, evertere arces, cunctaque munimenta. Atque hisce conclusum, etiam ventos suam igni huic originem debere.*

A Tellure transeo ad Ignem: unde ex elementis primò ordiri animus erat: ut hic quoque locum haberet adagium vetus, ἀφ' Ἑστίας ἀρχόμενος, *à Vesta incipiens.* Cujus Dicti caussa est, quia primitias offerrent Vestæ: ut est apud Hesychium, Eustathium Odyss. H. & Zenobium Centur. I. Proverb. XL. Vestam autem esse ignem, postea patebit, cùm de Græcanico, & Romano ignis cultu, dicam.

Et profectò si præstantiam elementorum spectemus, ab Igni initium ducere oportuerat. Nam quo quid majorem habet vim agendi, eo est excellentius. Atqui, ut Simplicius ait in I. φυσικ. ἀκροάσ. comment. LI.* inest igni ὁ δραστικὸν, *agendi vis:* ac propterea μᾶλλον αὐτὸ εἴδει ἀναλογεῖν, ἀλλ' οὐχὶ τῇ ὕλῃ· *magis respondet formæ, at non materiæ.* Hinc τὸ πῦρ τεχνικὸν† dicebat Zeno*. Etiam ignis longè similior cœlo. Nec enim putredini est obnoxius, dum in natura sua permanet, contra quàm in cæteris fit elementis. Cumque tellus sit opaca, ignis est pellucidus, caussaque lucis ac splendoris. Nec eo principatus debetur terræ, quia nos nutriat. Quippe majus hoc, quòd vitalis calor sit ab igni. Nec tellus à se hoc habet, quòd alat hominem; sed à mixtione aliorum, tum etiam à vi cœlesti. Notum illud Catulli ‡ de flore in secretis nascente hortis.

*fol. 44. b. vers. 3.

† ignis artificiosus.

* apud Laertium.

‡ Carm. 63.

Quem mulcent auræ, mulcet Sol, educat imber.

Alia

Alia etiam, quæ hanc de caloris atque ignis principatu opinionem firment, haurire est ex iis, quæ fusè disserit Balbus apud M. Tullium in secundo de Natura eorum. Et potuerat inde etiam petere argumentum, quòd vim habeat purgandi. Unde & apud inferos, sicut ait Maro in VI. magni operis. *— Aliis sub gurgite vasto*
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Ideo ad expiandas cædes arma cremabant, tum Marti, & Vulcano, tum Minervæ, & Luæ. Nempe Marti, & Minervæ, ut Diis bellicis, Vulcano, ut armorum fabro, Luæ propriâ ratione, quia *Lua* idem ac *purgatrix*, quemadmodum inferius dicetur. Ac ne in solis gentium numinibus consistam, etiam verum numen, quod colimus, cùm festo Pentecostes mitteret Apostolis Spiritum Sanctum, symbolum ignearum elegit linguarum: linguarum nempe, & quidem dissectarum; propter prædicationem Evangelii in varios populos dispergendam: ignearum autem, quia Spiritus S. purgat ac renovat corda nostra. Quamquam & in aliis symboli ejus ratio consistit. Nam ut ignis illuminat aëra, ita Spiritus S. pellit tenebras intellectus nostri: & ut ignis ferrum, ita Spiritus S. mollit dura hominum corda: ut idem ignis ligna, ita Spiritus S. accendit in cordibus nostris fidem, spem, & charitatem. At aliam habet caussam, cur Deus à Mose*, & divino epistolæ ad Hebræos † scriptore, dicatur ignis consumens. Nam hoc pertinet ad significandum judicii divini zelum: quemadmodum & ab hac caussa potissimum est, quod angeli, per quos Deus iratus se vindicat, vocentur שרפים, *seraphim* quasi accensi ardore justitiæ divinæ. Hanc præcipuam esse nominis ejus rationem, satis parebit attentius consideranti Jesaiam cap. VI. quo loco in uno *Seraphim* memorantur, idque ut exsecutores eorum, quæ Deus præcipit, quando considet in solio justitiæ suæ, ac secundum eam genus judicat humanum.

* *Deut.* 4.
† *Heb.* 12.

Sed universas elementalis ignis vires commemorare si velim, tempore atque otio abutar, in re etiam vulgo; vel saltem iis, qui pedem paullum extra inscitiæ lutum ponere cœperint, neutiquam obscura. Propterea non hærebo in iis, quæ universè ignem attinent, clarè perspiciuntur ex igne focorum, & fornacium: qui profectò quantilla est portio ignis elementalis! Sed neque differam de igne aliquo, qui inter æthera, & aëra, proprium occupet locum: qualem non ratio magis evincit, quàm sensus comprobat, ut multis jam aliis solidè ostensum. Potius in hoc nunc operam insumam, ut perspiciamus vim ignis elementalis ex eo, qui terris permixtus, ac maximè, qui eo, quod terris sit abditus, ut oculorum aciem raro subit, ita propemodum ignoratur, atque adeo, si perpaucos exceperis, vel præteriri, vel perfunctoriè solùm attingi ab iis solet, qui elabora-

runt in assignando elementorum numero, & memorandâ multiplici eorum vi, ac potestate: ob quam divino hoc elementum honore coluit vetustas.

Esse autem ignes subterraneos, eosque plurimos, & maximos, satis cognoscitur ex Ætna, Vesuvio, Hecla, & aliis montibus ignes ingenti copiâ eructantibus. De quibus, præter alios, vide sis Aristotelem, sive alium, libro Mirabilium Ausculationum, & Vitruvium lib. II. cap. VI. In America itidem reperti ejus generis montes valde sublimes: ut legere est apud sæpius nobis memoratum Josephum Acostam lib. III. cap. XXIV. Amœnum autem est, quod de avaro quodam subjungit, eum opinatum esse aurum imo excoqui monte, eoque lebetem in caminum ferreâ dimisisse catenâ: sed eum operâ ridiculâ perdidisse lebetem: quippe momento penè temporis fuisse conflatum, absumptumque. Porrò per est verisimile ejusmodi ignes plurimis etiam terrarum locis non erumpere, sed solum per meatus diffundere calorem suum quaquaversum: uti in animantibus usu venit: ubi calor nativus à corde dispergitur per omnia viscera, ac corporis membra: ac quia halitibus, & fulginibus inde excitatis non sufficerent os, & nares, grandiora & apertiora spiracula, etiam undique pertusa est cutis, ut poris ejus fiat transpiratio: cujus odore, & dominos suos internoscunt canes, & quà se feræ receperint. Nam odor is non aëri modò. qui vehementi vento faciliùs difflatur, sed ipsis etiam vestigiis imprimitur.

Alterum hujus caloris ab ignibus subterraneis argumentum est, quòd fumare soleat terra, si hiberno effodias tempore: quodque citò liquefiat nix, quæ agro ceciderit recens inarato. Inque extimâ etiam terræ superficie calorem hunc leviter persentisceremus, nisi pori terræ ab aëre ambiunte stiparentur, sic ut vapores non inveniant exitum; ad modum fere, quo tempore hiberno in nostris fieri corporibus sentimus. Quare, etsi verissimè doceat Aristoteles, exhalationes à Sole, & sideribus, educi, è terris, & aquis: cum tamen nec calor Solis, nec aqua pluvia, de qua Seneca* testis, nec arborum altissimarum radices, ultra decem pedes, sive passus duos, subeant terram: omnino, præter Solem illum cœlestem, quendam agnoscere oportet quasi ἀντήλιον, sive Solem vel ignem adversum: unde cæcos per meatus calor se undique diffundat. Ac quanquam ad plantarum generationem cœlestis calor terras subiens plus pollet: magna tamen etiam vis est illius ex ignibus subterraneis: ut vel fidem fecerit fecunditas Campaniæ, in qua Vesuvius, item Siciliæ, quæ horreum erat populi Romani, ubi Ætna. In Anglia item magna est fertilitas agri Somersetensis, ubi aquæ calidæ Bathonienses.

* *lib. 3. Nat. Quæst. cap. 7.*

Tertium

Tertium nobis argumentum ignium istorum sunt: quòd fontes in summis oriantur montibus. Nam, utcunque caussæ plures concurrant, videtur tamen principem in iis locum obtinuere, quod, ob ignes iis suppositos, vapores per venas se varias diffundentes, inque unam decurrentes tandem, & intermedio spatio tum naturâ suâ, tum frigore locorum, per quæ commeant, in naturam aquæ converso, tandem unâ ebuliant venâ. Nempe comparatum hic, sicuti in destillationibus, ut fons se habeat velut caput vasis ejus, quod voce hybridâ, *Alembicum* vocant, nempe ab Græco ἄμβιξ, quod Hesychius χύτραν, κάδον *, exponit, & præfixo Arabum articulo *al*, quem in *Alchymia* etiam & *Almagestus*, & *Almanach*, & aliis, videmus. Hoc enim in vase planè idem usu venit. Quin similiter quoque in nobis vapores è stomacho adscendentes frigore cerebri condensantur, posteaque in os, & aures, & alio, depluunt.

* ollam, cadū.

Quartum pro ignibus hisce subterraneis, & eorum vi, argumentum præbent thermæ, è terræ planicie, quandoque etiam erumpentes è montium jugis. Imò lacus quoque, ac inter cæteros, calidis nonnullos aquis, in Peruanis montibus reperiri, memoriæ prodidit Josephus Acosta lib. III. cap. XVI. At unde quæso hoc, nisi ab ignibus, qui subsunt, provenire credamus? Præsertim quando calidæ hæ aquæ præcipuè iis sunt locis, ubi montes, aliave loca, ignem eructant; uti in Campania, & in Peruana. Adde quòd thermæ istæ & saporem, & odorem, habent bituminis, ac sulfuris: hæc verò constat pabulum esse ignis, sicut in ipsis flagrent aquis, quod non ignorabant Romanæ illæ, de quibus sic Livius lib XXXIX. *Matronas Baccharum habitu crinibus passis, cum ardentibus facibus, decurrisse ad Tiberim, demissasque in aquā faces, quia vivum sulphur cum calce inesset, integrâ flammâ extulisse* Ac Fallopius tradit, thermarum aquas in agro Parmensi continuò ad se rapere ignem, nec posse nisi vento, vel panno, exstingui: quod ob bitumen, ac naphtham ei admixtam, fieri, dubium non est. Etiam Anselmus, Boethius, Cæsareus, dum viveret, medicus, libro II. de Gemmis c. CCXCII. cum dixisset, calorem calcis vivæ inesse sali ejus, ac si aquam vel frigidissimam infuderis, ob subitam contrariorum pugnam, calorem latentem in actum deduci, subdit deinde, similiter, *oleum sulphuris verum, si aqua misceatur frigida, tam calidum in vitro reddi, ut id manu vix teneri possit.* Nec periculum, ne si ignes subterranei perpetuò flagrent, brevi bitumen & sulphur deficiant. Nam sunt ex eorum natura, quæ facilè regenerantur. Itaque in agro Mutinensi, si locum, post sulphur effosum terrâ repleveris, ea annum intra quartum, vel circiter, in sulphur convertitur, ut observatum Fallopio. Sic igitur colligimus, calorem aquæ fontanæ clarè testari, esse ignes subterraneos. Nec propterea existimandum, fontes

frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus istis originem debent. Sed tum calorem suum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem si vel venâ fluat angustiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiusque discurrat, nihil mirum si calorem deponat. Unde & caussam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare est verisimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ sint. Videlicet à vena angustiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc est discrimen. Porrò quòd fontes isti tum calidi, tum frigidi, sæpe nec pluribus exarescant seculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam si magni sint lacus subterranei, nihil mirum, si ob suppositos ignes perpetui sint vapores, atque hi, una cum aëre admixto, in aquam commutati, novoque aere foris prioris in locum ad implendum spatium per meatus alios semper transeunte, fontem gignant & æstate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejusmodi quoque interdum exarescunt, sive quia meatus terræ aliquâ concussione, sive alia de caussa, obturentur. Ubi vero non subsunt vasti lacus, sæpius id usu venit: quomodo videmus in grandi æstu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, accessu.

Quinctum pro ignibus istis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi sunt ab ignibus subterraneis, qui sæpe subsunt maris fundo, ac montium insularumque radicibus, profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat spiritus sulfureus, & igneus: unde & subinde, dehiscente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, solent sulfureum habere odorem, eo quod spiritus hujusmodi jam elevare se, & fundo putei miscere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II. Histor. Nat. cap. LXXIX. *Perhibetur & Pherecydis, Pythagoræ doctoris, alia conjectatio, sed & illa divina, haustu aquæ è puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quod ea maximè loca terræ motui sint obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia, etiam America, de qua testis Acosta. Itaque constat, priusquam Vesuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronensem absumpsit, præcessisse motum terræ. Hodieque minus Sicilia terræ motui obnoxia est, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & spiritus erumpant. Suntque hæc satis etiam consentanea Peripateticis: quia & Aristoteles, etsi rarius ignium subterraneorum faciat mentionem, in hoc tamen argumento pronuntiat*, terræ motum fieri, τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρὸς, θερμαινομένης, *terrâ à Sole, & igne, qui inest terra, calefacto.* Et sanè veterum aliquos hunc ignibus assignasse terræ

* *lib. 2. Meteorolog. cap. 8.*

tum

rum tremorem, tum pulsum, etiam apud Senecam legas in sexto Natur. quæst. cap. XI. Nec lucem modo, sed robur quoque, his addit, quod similiter disrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II. cap. LXXIX. *Non aliud est in terra tremor, quàm in nube tonitruum.* At tonitru est sonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluso spiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illustrantur, & firmantur, cuniculis militaribus, quibus immissus pulvis tormentarius, atque accensus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, sed à Francisco Georgio Senense edoctus, experimentum prope Neapolim in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obscurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senensi quidem Georgio Cardanus in secundo Subtilitatum *, at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib VI. † Historiarum sui temporis. Ac similiter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia sua Vannocius Birunguccius Senensis: ut de uno altero præterea taceam.

* pag. 63. edit. Lugdun. an. 1580

† pag. 539. edit. Basil. an. 1567. ex tralatione Cælii Sec. Curionis.

Quod si spiritus ille terram sic concitans sit ab ignibus occultis: consequi etiam videtur, non Solem modo, sed eosdem ignes quoque, caussam esse ventorum, qui aera nostrum perflant. Nempe ut tum halitus isti præcipuè oriantur, cum ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus, qui continuo, ut poeta * ait.

* I. Æn.

Qua data porta ruunt, & terras turbine perflant.

Denique ad fossilium etiam generationem concurrere hunc ignem subterraneum, verisimile est. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur, posteaque, si parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condensetur, eoque & postea calore igneo liquescat. Atque ex his facile est ea conciliare, quæ cùm Aristoteles, & Theophrastus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus scriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eo commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cœlestis, longè iis absimiles, qui vel eorum, & similium ignorantiâ, propemodum obbrutescunt, vel inani speculatione contenti, naturæ potiùs mystæ facti sunt ac sacerdotes, quam illius, qui hominum caussa sic condidit naturam.

CAPUT.

frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus iſtis originem debent. Sed tum calorem ſuum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem ſi vel venâ fluat anguſtiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiuſque diſcurrat, nihil mirum ſi calorem deponat. Unde & cauſſam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare eſt veriſimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ ſint. Videlicet à vena anguſtiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc eſt diſcrimen. Porrò quòd fontes iſti tum calidi, tum frigidi, ſæpe nec pluribus exareſcant ſeculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam ſi magni ſint lacus ſubterranei, nihil mirum, ſi ob ſuppoſitos ignes perpetui ſint vapores, atque hi, una cum aëre admixto, in aquam commutati, novoque aere foris prioris in locum ad implendum ſpatium per meatus alios ſemper tranſeunte, fontem gignant & æſtate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejuſmodi quoque interdum exareſcunt, ſive quia meatus terræ aliquâ concuſſione, ſive alia de cauſſâ, obturentur. Ubi vero non ſubſunt vaſti lacus, ſæpius id uſu venit: quomodo videmus in grandi æſtu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, acceſſu.

Quinctum pro ignibus iſtis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi ſunt ab ignibus ſubterraneis, qui ſæpe ſubſunt maris fundo, ac montium inſularumque radicibus, profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat ſpiritus ſulfureus, & igneus: unde & ſubinde, dehiſcente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, ſolent ſulfureum habere odorem, eo quod ſpiritus hujuſmodi jam elevare ſe, & fundo putei miſcere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II. Hiſtor. Nat. cap. LXXIX. *Perhibetur & Pherecydis, Pythagoræ doctoris, alia conjectatio, ſed & illa divina, hauſtu aquæ è puteo præſenſiſſe ac prædixiſſe ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quod ea maximâ loca terræ motui ſunt obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia, etiam America, de qua teſtis Acoſta. Itaque conſtat, priuſquam Veſuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronenſem abſumpſit, præceſſiſſe motum terræ. Hodieque minus Sicilia terræ motui obnoxia eſt, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & ſpiritus erumpant. Suntque hæc ſatis etiam conſentanea Peripateticis: quia & Ariſtoteles, etſi rarius ignium ſubterraneorum faciat mentionem, in hoc tamen argumento pronuntiat*, terræ motum fieri, τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρὸς, θερμαινομένης, *terrâ à Sole, & igne, qui inest terra, calefacto.* Et ſanè veterum aliquos hunc ignibus aſſignaſſe terræ tum

* *lib. 2. Meteorolog. cap. 8.*

rum tremorem, tum pulsum, etiam apud Senecam legas in sexto Natur. quæst. cap. XI. Nec lucem modo, sed robur quoque, his addit, quod similiter disrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II. cap. LXXIX. *Non aliud est in terra tremor, quàm in nube tonitruum.* At tonitru est sonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluso spiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illustrantur, & firmantur, cuniculis militaribus, quibus immissus pulvis tormentarius, atque accensus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, sed à Francisco Georgio Senense edoctus, experimentum prope Neapolim in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obscurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senensi quidem Georgio Cardanus in secundo Subtilitatum *, at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib VI. † Historiarum sui temporis. Ac similiter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia sua Vannocius Birunguccius Senensis: ut de uno altero præterea taceam.

* pag. 63. edit. Lugdun. an. 1580.

† pag. 539. edit. Basil. an. 1567. ex tralatione Cælii Sec. Curionis.

Quod si spiritus ille terram sic concitans sit ab ignibus occultis: consequi etiam videtur, non Solem modo, sed eosdem ignes quoque, caussam esse ventorum, qui aera nostrum perflant. Nempe ut tum halitus isti præcipuè oriantur, cum ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus, qui continuo, ut poeta * ait.

* I. Æn.

Qua data porta ruunt, & terras turbine perflant.

Denique ad fossilium etiam generationem concurrere hunc ignem subterraneum, verisimile est. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur, posteaque, si parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condensetur, eoque & postea calore igneo liquescat. Atque ex his facile est ea conciliare, quæ cùm Aristoteles, & Theophrastus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus scriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eo commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cœlestis, longè iis absimiles, qui vel eorum, & similium ignorantiâ, propemodum obbrutescunt, vel inani speculatione contenti, naturæ potiùs mystæ facti sunt ac sacerdotes, quam illius, qui hominum caussa sic condidit naturam.

CAPUT.

CAPUT LXIV.

A Nemrodo credi primo institutum Ignis cultum. Sitne Nemrod idem ac Ninus, uti putabat Chronici Alexandrini scriptor, Sacerdotes Ignis nomen dedisse civitati Camarinæ, sive Ur, vel Uroë, uti & regioni Orchoë. Fabella de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo combusto, Persas sacrificasse Igni. Quid maximo Tyrio sit ἄγαλμα ἐφήμερον. *Etiam Ignem à Medis cultum, & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus. Ignem sacrum Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatum, atque eundem, rege exstincto, exstingui solere. Cappadocum gens Persas in cultu ignis imitata: & de eorum Pyrathis, ac Pyratheis. Cultum quoque Phrygibus. Imò & ætate Benjamini Tudelensis in insulis Chenerag obtinuisse. Ægyptiis Vulcanus credebatur utrumque sexum habere, uti & Minerva: ac cur idem ab iis Solis pater diceretur.*

PRimus autem, ut ajunt, ignem colere Nemrod jussit, quem aliqui Ninum arbitrantur. Chronici Alexandrini scriptor*: Αὐτὸν Νῖνον τὸν Νεμβρὼδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν· Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἔνθεν δὲ πρῶτον αὐτὸν βασιλέα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίησαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετωνόμασαν Νῖνον. *Nemrodo autem cognomen Nini imposuerunt. Hic pro Deo ignem colere docuit. Unde primum eum, post diluvium, Assyrii regem fecere, Nini cognomine imposito.* Mihi tamen non paullo verisimilius videtur, Nemrodum esse eum, qui gentibus dicitur *Belus*, hoc est, *dominus:* ex eo autem prognatum esse illum, cui nomen ex re *Nini*, hoc est, *filii*, datum. Abunde de istis actum nobis lib, I. cap. XXIV.

* p. 64.

Credibile verò est, ab eò, quem diximus, cultu, *Ur* vocatam Babyloniæ urbem, quæ aliter *Urie*, & *Camarina*; ut ex Eupolemi opere de Judæis Assyriis traditum est Eusebio lib. IX. Præpar. Evang cap. XVII. Ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἥν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην, Χαλδαίων πόλιν. *Camarina, quæ Babyloniæ civitas est, ac quam nonnulli Urien dicunt, id autem significare Chaldæorum civitatem.* Nempè eo spectat, quod sacerdotes Chaldæorum κατ᾽ ἐξοχὴν Græcis dicerentur Χαλδαῖοι: Chaldæis autem כומרין *Cumerin:* ut Hebræis כְּמָרִים, *Cemarim*, Unde & quartus ex diis Samothraciis, qui Axiero, Axiocersæ, & Axiocerso, ministraret, nominatus est *Camillus*, sive *Casmillus*, ut ostendimus cap. LVI. Ab eadem igitur origine est *Camarina*, quia in ea degerent *Cumerin*, id est, sacerdotes, ac philosophi gentis, vulgo vocati Χαλδαῖοι, quomodo Abraham dictus reperisse τὴν Χαλδαϊκὴν, hoc est, Chaldæorum philosophiam, At eadem civitas *Ur*, & *Uroë*, nuncupata, quia, ut dixi; Ignis in ea coleretur, sive cultus is proprius fuerit, sive symbolicus. Sanè & regio tota ab eadem caussa Ὀρχόη

dict

dicta Ptolemæo. Et puto etiam, inde *Vr* nomen castello esse Persico. Nam Persis maxima in veneratione Ignis fuit, ut mox ostendam. At uti אור Or, *lux, lumen, Sol*; (unde Ægyptium Ὦρος, & *αὔριον*, *cras*, q. d. ubi Sol iterum illuxerit, item *aura* pro *splendore* apud Maronem*, sed & *aurum*, & *aurora*) sic אור ur, est *flamma, ignis, focus*, à quo Latinum *uro*, & Græcum *πῦρ*, ac Germanicum **vuer**, & **vier**. In civitate Ur natum Abraham, est verisimile, quando ex ea dicitur profectus†, & Haran fratrem ibi mortuum‡ constat. Imò & de eo fabellam hanc apud B. Hieronymum reperias, quæstionibus sive traditionibus in Genesin*: *Pro eo, quod legimus, In regione Chaldæorum* (ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων) *in Hebræo habetur*, אור כשדים VR CHASDIM, *id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione istiusmodi fabulam. Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit. Quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharan cum sobole sua de regione Chaldæorum: pro eo, quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: quod videlicet, ignem nolens adorare, igne consumptus sit.* Habes fabulam eam in Medras Haggada: ac referunt etiam Salomon Jarchi, & Moses Gerundensis.

*6. Æn. 204.
† Genes. cap. 11. 31.
‡ ibid vers. 28
* ibid.

Sed quicquid de Chaldæis sit, illud constat, Persis Ignem pro numine fuisse. Caussam refert Julius Firmicus lib. de err. prof. relig. *Persæ, & Magi omnes, qui Persiæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi.* Ab primò quidem Ignem coluere, ut Dei symbolum, sed sic, ut paullatim penè apud omnes, vulgum saltem, symbolicus ille in proprium transiret. Ad proprium hunc cultum retuleris, quòd Lucianus in Jove tragœdo ait, Persas Πυρὶ θύειν, *igni sacrificare*. At ut symbolicum interpretabatur Maximus Tyrius dissertatione XXXVIII. Τὸ βαρβαρικὸν ὁμοίως ἅπαντες μὲν ξυνετοὶ τοῦ Θεοῦ· καθεστήκασιν δὲ αὑτοῖς σημεῖα ἄλλοι ἄλλα· Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον· *Barbari omnes pariter Deum esse intelligunt, constituere interim sibi alia, atque alia signa. Ignem Persæ imaginem: quæ unam duret diem, vorax quid, & insatiabile.* Ita eum reddere locum malim, quàm ut ἄγαλμα ἐφήμερον sit *elementum quotidianum*, quod placuit viro summo. Nam id, puto, voluit Tyrius ille, cùm in Græcia, & aliis in terris, simulachra Deorum ad annos durent multos, quandoque etiam aliquot seculis: Persas, ut Mithræ sive Solis symbolum, colere ignem, simulachrum unius dieculæ. Ex scriptoribus Ecclesiasticis cultum hunc fuisse apud Persas, tradunt etiam B. Ambrosius, sive potius Hilarius, diaconus Romanus, in 1. ad Corinth cap. IX. & Isidorus Origin. lib. XIV. cap. III. E Græcis, Theodoretus lib. V. Histor. Ecclesiast. cap. XXXVIII. & Socrates Historiæ suæ lib. VII. cap. VIII. quo loco pulchrè narrat, quâ fraude Magi in specu, ubi ignem colerent, hominem occulta-

 rint

rint ad decipiendum regem Isdegirdim, atque ut dolum hunc detexerit Maruthas, Mesopotamiæ episcopus. Sed ante eos cultum illum prodidere etiam Clementes duo; unus, qui dicitur Romanus, in IV. Recognitionum libro*, alter autem Alexandrinus, in Admonitione ad Gentes: ubi non modo Persas Ignem veneratos testatur, sed etiam Medos, atque alias gentes, quæ Asiam incolerent, imo & Sauromatas, de quibus postea dicam, atque adeo Macedonas quoque, secundùm Diogenem in primo Persicorum. Qua ratione autem Persæ sacra fecerint Igni, exponit Strabo in XV, ubi eadem ostendit, diversum fuisse modum, quo Aquæ sacrificaretur. Ignis hic etiam præferebatur regibus Persarum, idque sacrariis quibusdam, quæ πυρεῖα, & πυραιθεῖα Græci vocant. Ammianus Marcellinus lib. XXIII. de Magis: *Feruntq; etiam, si justum est credi, ignem cœlitus lapsum, apud se sempiternis foculis custodiri: cujus portionem exiguam, ut faustam, præisse quondam Asiaticis regibus dicunt.* Exstinguere tamen hunc ignem solebant, si rex moreretur: ut est apud Diodorum Siculum lib. XVII.

*fol. 57 b. edit. Paris.

A Persis hunc ignem sacrum accepere Cappadoces: de quo sic Strabo lib. XV, Ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ πολὺ ἐστι τὸ τῶν μάγων φῦλον, οἱ καὶ Πύραιθοι καλοῦνται· πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά. *In Cappadocia est maxima magorum multitudo, qui Pyrathi vocantur, & multa Persicorum Deorũ templa.* Ab his Pyræthis (pro quo in vulgatis Πύρεθοι) dicta πυραιθεῖα: de quibus ibidẽ mox legas: Ἐστι δὲ καὶ πυραιθεῖα (vulg. πυραθεῖα) σηκοί τινες ἀξιόλογοι· ἐν δὲ τούτοις μέσος βωμὸς, ἐν ᾧ πολλή τε σποδὸς καὶ πῦρ ἄσβεστον φυλάττουσιν οἱ μάγοι. *Sunt & Pyrathea septa quædam ingentia, in quorum medio ara est: in ea magi & cinerem multum, & ignem perennem servant.* Narrat deinde, quomodo in Pyrætheis sacra faciant: sed hoc jam expositum nobis cap. IX. hujus libri, ubi de Omano tractamus.

Nec Cappadoces tantummodo in eo æmuli fuere Persarum, sed etiam Phryges: si, ut à scriptoribus accepimus Romanis, Phrygum, unde originem ducerent, exemplum secuti sint Lavinienses, hos autem propago eorum Albani, uti Albanos coloni illorum Romani, de quibus inferius demonstrabitur.

Hactenus de Asiaticis antiquis. Quantopere verò in Asia radices egerit insana hæc religio, documento erunt, quæ in itinerario suo prodidit Rabbi Benjaminus, qui ab Abrahamo Zacutho ‡ vixisse dicitur anno mundi quater millesimo nongentesimo nonagesimo tertio (is à Christi fuerit natali CIϽ C. LXXIV.) ac ab Aria quidem Montano, viro summo, Latinè redditus, sed beneficio nobilis, & amicissimi in Leidensium Academia nuper collegæ mei, Constantino L'Empereur, Hebraicè primum lucem vidit, ac nova tralatione, pereruditis illustratus notis fuit. Is Benjaminus * narrat, ut in Chenerag, insulis Asiaticis, ad quas se ex Haaulam, hoc est, Zeilam, navigasse scribit, incolas repererit ignis cultores, vocarique *Dugbijim*: ac sacerdotes ejus numinis sic præstigiis cæteros orbis exsuperare, ut æquiperari hac parte possit nemo. De modo etiam cultus complura adjungit, quæ apud illum legi malo. Imò hodicque in Persia, ut Solis, sic ignis cultus obtinet præcipuè in inclyta Persarum urbe Spahan. Eam interfluit fluentum Senderot: pars trans fluentum constituit oppidum Julfa, ubi Christiani degunt, qui Armenii dicuntur.

‡ in Iuchasin sive Chronico.

*pag. 108.

tur. Cis illud vocatur oppidum Gaurisebat, gentilium sedes, quibus corpus crassum, habitus à Persarum aliis diversus, candoris magis studium quam fuci; feminæ etiam pudicę, ac à scortatione alienæ. Atque hi sunt, qui veterem Persarum, ut dixi, cultum retinent. Quæ accepi ab amicissimo Andrea Colvio Dordrechtano, viro non divinis modò litteris, sed etiam philosophiæ, & politioris literaturæ, variarumque linguarum studiis, egregio. Is vero se hausisse ea profitebatur ex itinerario manu exarato familiaris sui, viri fide dignissimi, Joannis Mivasii, Mercatoris Leodicensis, qui annis duodeviginti in regno Persiæ vixerat.

Habemus de Asia: videamus nunc de vicina Ægypto. Vulcanus, per quem partim ignis, partim ejus artificium intelligebatur, in Diis erat Ægyptiorum: qui duos solum habuere Deos ἀρσενοθήλεις, *masculofeminas*, Vulcanum, & Minervam: quemadmodum prodit Orus Apollo lib. I. Cap. XIII. Nec hoc malè convenit cum eo, quòd poetæ Vulcanum fingunt marem, sed mulierosum, Minervam mulierem, sed viraginem.

Dicunt autem Ægyptii, Vulcanum esse patrem Solis, quia sidera sint ignea. Chronici Alexandrini scriptor†: Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἡλίου τοῦ βασιλέως, υἱοῦ Ἡφαίστου, ἐβασίλευσεν Αἰγυπτίων Σῶσις. *Post obitum Solis regis, filii Vulcani, imperavit Ægyptiis Sosis.* Ubi quidem non de corporibus inanimis. sed antiquis Ægyptiorum regibus, sermo est: sed reges vetustissimi, & Dii naturales, iisdem vocabantur nominibus, si credimus iis, quæ Manethos prodidit Ægyptius, atque ex iis, qui supersunt, Diodorus Siculus libro primo bibliothecæ, & exinde Eusebius in secundo Præparationis Evangelicæ cap. I.

† pag. 106.

CAPUT LXV.

Ignem esse à Græcis cultum philosophis, uti Hippaso, & Heraclito: item sacerdotibus tum Græcis, tum Romanis; idque sub nomine Vestæ, sed hic juniorem intelligi Vestam, non matrem idem nomen habentem. Servius emendatus. Vestam, & Ἑστίαν, *propriè esse focum publicum, idq; etymo utriusque vocabuli ostensum. Cur nomen ignis proprium sit communicatum telluri, triplex ex antiquis ratio adducta. Servius iterum correctus. Trifariam creditum corpora purgari; aëre, aquâ, terra, sed terræ hanc vim tribui, quatenus est ignifera: igniferam autem intelligi, partim ratione materiæ ustilis, quam continet, partim quatenus per terram diffunditur calor, tum naturalis, tum alienus. Refelluntur, qui alienum quidem calorem esse elementalem, sed nativum duntaxat cœlestem esse, arbitrantur. Datam esse operam, ut focus Vestæ foret sempiternus, ac quomodo, si exstingueretur per imprudentiam, Romani eum instaurarint, quomodo item Græci. Romanos Vestæ sacra accepisse ab Albanis. Cur parum sit verisimile, à Romulo hæc sacra esse instituta. Nec è Tullio ultra colligi quicquam, quàm ea esse, vel à Romulo, vel Numa, Albanos autem sacra ista didicisse à Laviniensibus, hos à Trojanis, vel si Prudentium audimus, fortasse ab Atheniensibus. Cur Romani*

custodiendo igni sacro præfecerint virgines: Græci autem viduas, & quidem jam natu grandes. Obtinuisse hæc sacra non Delphis modo, & Athenis: sed aliis etiam Græciæ locis: & unde πρυτανείοις, ubi sacer ille ignis asservaretur, fuerit nomen.

AB Asia, & Ægypto, iter ad Græcos capesso, & Romanos. Ubi quid mirum, si Ignis à vulgo haberetur Deus, quando & eum pro Deo coluere Hippasus Metapontinus, & Heraclitus Ephesius: ut apud Clementem legimus Admonitione ad Gentes. Sed de philosophis alius se offeret dicendi locus: præsertim ubi Stoicorum de Natura opinionem explicabimus. Nunc videamus de religione publica, tum Græcorum, tum Romanorum. Utrisque Ignis nunc erat Ἑστία, sive *Vesta*; nunc Ἥφαιστος sive *Vulcanus*. De priori sic Ovidius VI. Fast.

Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam.

Est hæc Vesta junior, soror Cereris, & Junonis, filia autem senioris illius Vestæ, quæ aliter *Rhea*, vel *Ops*, dicebatur. Hinc Servius in illud II. Æn. *— Manibus vittas, Vestamque potentem,*

Vestam, Deam ignis, quæ, in medio mundo librata, vi sua vastet, & ignem intra se habeat.* Ubi lego, *quia, in medio mundo librata, sua vi stet.* Idem mox in illud.

Æternumq; adytis effert penetralibus ignem: Ecce ipse exposuit, quid est Vesta. Nempe *æternus ignis*. Atque hæc significatio magis etymo convenit. Nam *Vesta* est ex Ἑστία, ut ab ἴς, *vis*; ab ἑσπέρα, *vespera*. Servius in illud I. Æn. *Cana Fides, & Vesta: Vestam Religionem dicit, quia nullum sacrificium sine igne est, ipsaque in omnibus invocatur. Vesta autem dicta ἀπὸ τῆς Ἑστίας, ut digammos sit adjecta: sicut* Ἦρ, *Ver*, Ἐνετὸς, *Venetus*. Ἑστία autem *focus*: sed cum pro Dea sumitur; intelligatur κοινὴ πόλεως· *focus urbis publicus*: ut vocat Dionysius*. Unde Cicero in II. de Legg. *Virgines Vestales in Urbe custodiunt ignem foci publici sempiternum*, Item III. de Legg. *Cumque Vesta quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata, complexa sit.* Et II. de Nat. Deor. *Vesta nomen sumptum est à Græcis, visque ejus ad aras, & focos pertinet.* Quod si propriè Ἑστία referatur ad aras, & focos publicos, valde est verisimile, cum pleraque omnia vocabula sacra sint ab Oriente, etiam *Vesta* sive Ἑστία esse ab אֵשׁ, id est, *ignis*, & יָהּ uno ex Dei nominibus: ut אשיה λέξιν sonet *ignis Deus*, vel potiùs *ignis Dei*, eoque propriè symbolum potiùs numinis, quàm numen ipsum, sonet.

* lib. 2. Antiq.

Sed hæc si sunt, jure quæratur, unde hoc Ἑστίας ac *Vestæ* nomen etiam Telluri ἁπλῶς, quàm Rheam, Opem, Deûm matrem, nuncupant, fuerit attributum. De istoc ne inter veteres quidem convenit. Triplicem autem rationem invenio. Prima est, quia cœlestes ignes, quæ sidera dicimus, alantur vaporibus, quos terra emittat. Hanc caussam adducit Dionysius

Halic.

Halic lib. II. Antiqu. Ἑστίᾳ δ' ἀνακεῖσθαι τὸ πῦρ νομίζουσιν, ὅτι γῆ τε οὖσα ἡ θεός, καὶ τὸν μέσον κατέχουσα τοῦ κόσμου τόπον, τὰς ἀνάψεις τοῦ μετεώρου ποιεῖται πυρὸς ἀφ' ἑαυτῆς. *Vestæ autem dicatum esse ignem putant, quod, cùm Dea hæc sit Tellus, mediumque teneat mundi locum, ignes illos in sublimi ex sese accendat.* De ea autem veterum opinione, quod tellus pabulum ignibus præbeat cœlestibus, varios cap. LXXVII. laudabimus scriptores: ac pertinet eò quoque, quod dixerunt veteres, *Vestam nutricem Jovis*, ut est apud Martianum Capellam*.

Altera opinio est, ut eo Tellus vocetur Ἑστία, hoc est, *Focus*, quia ignes continet subterraneos, quos arguunt apertè Ætna, Vesuvius, Hecla, alii montes; etiam in America reperti, de quibus Josephus Acosta Historiæ Indicæ lib. III. cap. XXIV. imo ignes hosce præcipuam esse caussam eorum, quæ ex terra & aquis exhalant, contendit doctissimus Georgius Agricola †: ac argumentis sat validis, & multis, hanc antea sententiam adstruximus. Eam de Vesta opinionem sequitur Servius in I. Æn. *Vesta dicitur esse Terra, quam Ignem habere, non dubium est, ut ex Ætna, Vulcanoque, datur intelligi.* Quomodo & hunc locum adducit I. Lipsius ‡. Sed pro *Vulcano* legere *Vesuvio* malim; imò planè sic restituendum, indicat MSus Fuldensis, quia in eo post *Vulcano* subjicitur, *& aliis locis ardentibus.*

Tertia, & quæ maximè arrideat, ratio est, quòd ignis elementum sit permixtum & aquis, & aëri, & imprimis terræ. Unde est, quòd terrâ etiam purificari corpora hominum putarent. Siquidem Servius in VI. Æn. ea trifariam dicit purgari, terrâ, aquâ, aëre: terrâ, quæ terrestri, aquâ, quæ marino, aëre, quæ aërio jungerentur corpori. Nec obstat, quòd terra potius sordes afferat, quàm purget: quippe, ut ait, quæ terrâ purgantur, ea purgationem debent igni, quem terra continet. Verba ejus, inter alia, sunt: *In terra* (animæ) *purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, dedita scilicet corporalibus blandimentis. id est, transeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia, nam cœlestis nihil perurit.* Ubi quod ignem ex terra esse ait, eo respicit, quòd ignis sit è lignis quæ terra producit. Ac magis hoc dixisset Servius, si cogitasset, Thesprotios cremasse carbones fossiles, teste Theopompo *, vel si constitisset illi de ustilibus terræ apud Batavos tessellis. Sed nec in ignis materie sistendum. Quippe non per ea solùm, quæ ustilia sunt, sed terram per omnem se ignis diffundit, ut argumento est proprius mixtorum calor: qui si mediocritatem servet, naturalis vocatur, ac rem conservat; sin mediocritatem excesserit, alienus nuncupatur, non quasi aliunde sit quàm naturalis (uterque enim est ab eodem ignis elemento) sed quia, quatenus modum non retinet, à natura mixti est alienus: quippe quam corrumpat, & absumat, ut fit in febricantibus. At valde eos ratio fugit, qui existimant, calorem nati-

* lib. I. de Philolog.

† lib. de caussis subterraneorũ.

‡ lib. de Vesta & Vestalibus cap. I.

* apud Antigonum Carystiũ Histor. Mirab. cap. 186.

vum esse cœlestem: alienùm solùm ab igni esse: atque id, quia, ut ajunt, ignis noster dissipet cuncta, ac perdat. Nam & nostrum ad rerum generationem conferre: argumento cùm alia sunt multa, tum quod in Ægypto hodieque obtinet, ut ab lento & moderato igni ex ovorum vel tribus millibus & amplius, furno suppositis, pulli excludantur: quod artificii genus in Galliis etiam à Neapolitano quodam esse patrum suorum, hoc est, avorum nostrorum ætate exercitum, Brodæus refert in tertio Miscellaneorum cap. xxv. Quare existimandum, cum calore illo interno, quem ab ignis elemento diximus provenire sic esse comparatum, uti cum calore illo ignis externo, ad quem carnes assamus. Nam mediocris eas temperat, ac coquit: immoderatus ac diuturnus exsiccat nimis, ac tandem adurit.

Sed talis est Vesta, prout per eam intelligitur ignis tribus elementis ad rerum generationem & conservationem infusus. Redeo ad appellationem Vestæ, quatenus particulatim significatur ignis ille in focis publicis. Is cœlestium erat ignium, Solis imprimis, symbolum. Unde Florus lib. II. cap. II. *Imprimis* (Numa) *focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulachrum cœlestium siderum custos imperij flamma vigilaret.* Itaque jugi erat, & assiduâ opus curâ, ut semper luceret. Ac si exstingueretur, non ab igni nostro accendere fas fuit, sed Romanis quidem (ut Festi† utar verbis) *mos erat tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo Virgo in ædem ferret.* Græcis autem in fomentis vasculo cavo impositis, & Solis radiis in ejus centro exceptis, flammam concipere consuetudo erat, Plutarcho * teste.

† *in* Ignis Vestæ.

* *in Numa.*

Romani hunc Vestæ cultum accepere ab Albanis: unde Livius lib. I. *Virgines Vestæ* (Numa) *legit, Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris* (Romuli) *haut alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque ceremoniis, venerabiles fecit.* Romulus quo minus id sacerdotium institueret (utcunque ei Plutarchus †, & Propertius ‡, tribuant) in caussa illud erat, quod nō videret, quomodo honeste satis perpetuam exigeret virginitatem, quando mater sua Ilia quæ & ipsa Vestalis erat virgo, cum Marte, hoc est, Martis sacerdote, vel Martiali quopiam, ac militari homine, rem habuisset, quo ex concubitu natus ipse foret. Rationem hanc etiam Dionysius adducit. Cicero quò abeat, non satis est apertum. Oratione de Haruspicum responsis ait: *Quod sacrificium tam vetustum, quàm hoc* (Vestalium) *quod à regibus æquale huic Urbi accepimus?* Videri possit à Romulo deducere, quia dicat, *æquale Urbi sacrificium.* Sed cum addat, à regibus acceptum, nihil impedit, quo minùs παχυτέρως * capiamus, ut æquale sit Urbi, quòd à duobus est regibus primis, quorum alter imperium condiderit disciplinâ, ac legibus; imprimis iis, quæ ad belli

† *in Romulo.*

‡ *l. 4. el. 4. quæ est de Tarpeja.*

* *pingui Minerva.*

artes

artes pertinerent, alter pietatem instillando, quò faciliùs pareretur. Nec enim pauciora Patres religione consecuti sunt à plebe, quàm legibus: imò extrema quasi anchora sæpe iis erat religio; quâ animis injectâ: subinde potuerunt, quod nulla extorsisset potentia humana. Albani autem, quos & sacrum hoc, postquam translatum Romam fuit, retinuisse constat, habuere illud à Laviniensibus: quorum urbs, Dionysio teste xxx. annis exstructa fuit, priusquam ab Ascanio Alba Longa conderetur. Lavinienses idem accepisse traduntur ab Ænea Phryge: de quo Maro in II. ut antea dictum:

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem.
Æternumq; adytis effert penetralibus ignem.

Hinc Ovidius Fast. VI.

Vidimus Iliaca transferri pignora Vestæ.

Nam *Iliacam* nuncupat, quia Ilienses eam, duce Ænea, intulerint Latio. At translatam refert, quia, cùm antea Vestæ sacra forent in regia Numæ, Augustus ea, ubi factus esset Pontifex, traduxerit in domus suæ partem, quam publicavit, ac donavit Vestæ: quemadmodum est apud Dionem lib. LIV. Atque hasce tres civitates, Albam, Lavinium, ac Ilium, in animo habuit B. Augustinus, quando ait lib. III. de Civit. Dei cap XVIII, *Sacra illa fatalia* (Vestæ) *quæ jam tres, in quibus fuerant, presserunt civitates.* Ambigit tamen Prudentius, an non ea Romani acceperint sacra ab Atheniensibus. Verba ejus sunt in II. adversus Symmachum:

—In his quoniam Vestalis origo favillæ
Urbibus, ut memorant, primo de fomite sumpta est:
Sacravitque focos, aut Phryx, aut Grajus, alumnos.

Nempe ut hauserint ea Romani à legatis suis anno Urbis trecentesimo in Græciam missis, quò de Draconis, ac Solonis, legibus cognoscerent.

Hunc Ignem custodiebant Romæ virgines, ex eo dictæ *Vestales.* Ex Plutarcho colligunt, virgines iccirco sacro esse igni præfectas, quia ut ignis absumit ligna, ex quibus is exstruitur, ut hæc materies, & quasi parentis instar videantur; ita virgo, si manserit intacta, quodammodo suos occidat parentes: quippe per quam stet, quo minùs post fata etiam in suis vivant hæredibus. Sed quanto simplicius est, veriusque, eo id factum, quia ut purus ignis, sic pura virgo: atque ut nihil generat ignis extra mixtionem, ita nec virgo. Unde ipse Plutarchus in Numa: Νυμᾶ δὲ τὴν τῶν ἑστιάδων παρθένων καθιέρωσιν, καὶ ὅλως τὴν περὶ τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον, ὃ φυλάττουσιν αὗται, θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ἀποδεδώκασιν, εἴτε ὡς καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν ἀκηράτοις καὶ ἀμιάντοις παραδιθεμένῳ* σώμασιν, εἴτε τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῇ παρθενίᾳ συνοικειοῦντος ‡. *Numa Vestalium virginum consecrationem, omnemq; æterni ignis, quem adservant hæ, cultum ac honorem adsignant: sive puram & incor-*

* sic reponendum pro παραδιθέντες, ut vidit Muretus.

‡ ubi perperam vulgo, etiam in Stephanica, & Parisina anni 1624. συνοικειοῦντι.

incorruptam Ignis naturam integris & inviolatis credidit corporibus, sive sterilem & infecundam virginitati quasi contubernio conjunxit. Ac similiter Ovidius VI. Fast. & ex eo Lactantius lib. I, cap. XII. Adde quòd virgines sint immunes à rei domesticæ curis: eoque faciliùs, & certiùs, advigilent ad sacri ignis custodiam: qui si exstingueretur, Ubi grave credebatur periculum portendi. Quam rationem etiam Tullius adducit in secundo de Legg. *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigilent faciliùs ad custodiã ignis:* Et eadem de caussâ viduæ in Græcia præfectæ, & quidem ætate provectæ: nempe quia nuptæ non possint satis advigilare ignis custodiæ, quia sint mariti, & rei domesticæ curâ, districtæ: uti neque nupturientes, quippe aliò applicantes animum. Hac de re sic Plutarchus in Numa: Τῆς Ἑλλάδος ὅπου πῦρ ἄσβεστόν ἐστιν, ὡς Πυθοῖ, καὶ Ἀθήνησιν, οὐ παρθένοι, γυναῖκες δὲ πεπαυμέναι γάμων, ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν· *In Græcia sicubi sit ignis æternus, ut Delphis, & Athenis, non virgines, sed viduæ, quarum ætas ad iterum nubendum præteriit, curæ ejus præfici solent*. Sed parum cautè sic loquitur Plutarchus, quasi Delphis, & Athenis solùm, Vesta à Græcis coleretur. Nam itidem Tenediis, Argivis, Naucratitis, sacrum fuisse hunc ignem, jam antea vidimus: atque idem de Rhodiis, Cyzicenis, Milesiis, Ephesiis, Naxiis, atque aliis, diximus in Oratoriis *, ostensumque id fusius Casaubono in XV. Athenæi.

* *instit. Orat lib. 4. cap. 6. sect. 4.*

Hujusmodi viduæ vocabantur πρυτανίτιδες, quia viverent ἐν πρυτανείοις. Πρυτανεῖα autem dixere loca Vestæ sacrata: nempe, ut apud Pindari scholiasten est, quasi πυρὸς ταμεῖα, quoniam in iis ignis, hoc est, lucerna ardens, custodiretur diu noctuque, ne defectu olei exstingueretur. Pindari Nem. od XI quæ est honori scripta Aristagoræ, Prytanis Tenedii:

Παῖ Ῥέας ἅ τε πρυτανεῖα λέλογχας Ἑστία,
Ζηνὸς ὑψίστου κασιγνήτα, καὶ ὁμοθρόνου Ἥρας.
Filia Rheæ, cui sortito obvenere Prytanea, Vesta,
Jovis altissimi soror, & eodem solio considentis Junonis.

Ubi sic scholiastes, Πρυτανεῖα φησὶ λαχεῖν τὴν Ἑστίαν, παρόσον αἱ πόλεων ἑστίαι ἐν τοῖς πρυτανείοις ἀφίδρυνται· καὶ τὸ ἱερὸν λεγόμενον πῦρ ἐπὶ τούτων ἀπόκειται. *Ajunt, Vestam obtigisse Prytaneis, quoniam foci publici constituti sunt in Prytaneis, inque iis reponitur Ignis, qui sacer nuncupatur*. Postea geminum adducit etymon *Prytanei*, ac repetit, quod dixerat, „ ἱδρυνται ἐν τοῖς Πρυτανείοις τὴν Ἑστίαν· *constituunt in Prytaneis Vestam*. Hoc prytaneum Æschylus Supplicibus vocat βωμὸν, καὶ ἑστίαν χθονὸς ‡: ipsumque regem nuncupat πρύτανιν ἄκριτον, hoc est, ἀνυπεύθυνον *. Sed verba chori ad regem integra apponamus †:

Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον
Πρύτανις ἄκριτος ὤν, κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονὸς
Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.

‡ *aram ac focum terræ.*
* *qui nulli rationem reddere habeat necesse.*
† *pag. 320. edit. H. St.*

Tu

Tu populus, tu omnis populi potestas.
Rector nullius judicio subditus, moderaris aram focumq; regionis Argivæ
Unius tui decreto, ac nutu.

Dionysius Halicarnass. in II. Antiq. Ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν· *In Græcorum prytaniis communis est focus omnibus curiis.* Etiam ex secundo Hermiæ de Apolline Gryneo refert Athenæus in quarto, solitos Naucratitas ἐν τῷ πρυτανείῳ δειπνεῖν γενεθλίοις Ἑστίας πρυτανίτιδος· *in prytaneo convivium celebrare die natali ejus, quæ Vestæ sacris præesset.*

Cætera, quæ ad Vestam, & Vestales pertinent, veterum nemo fusiùs ac diligentiùs est persecutus Dionysio Halicarn. Antiquit. Rom. lib. II. operæq; pretiũ iis jungere, quæ habet Agellius l. I. c. IIX. juniorum autem, ut aspernanda non est erudita opera Lilii Gyraldi, ita nullus ea meliùs illustravit Justo Lipsio, peculiari de Vesta & Vestalibus syntagmate.

CAPUT LXVI.

Vulcani nomine designari Ignem, non æthereum quidem, qui in sideribus relucet, ac JOVIS *potiùs nomine intelligitur, sed elementalem, & unde hic* Ἥφαιστος *nominetur: imò ab elementali etiam igne excipi illum foci publici, qui Vesta est sacratus: Vulcano autem attribui illum è nubibus, vel montibus, erumpentem: item istum in sacrificiis, vel laternis, ac præcipuè in opera fabrili; unde Deus is cum malleo, aut forcipe, effictus. Festum ejus* χαλκεῖα, *vel* Πάνδημον. *Primò hoc sacrum fuisse Minervæ, inde dicta* Ἐργάνη· *Utrum convenientiùs Vulcano, an Minervæ, Deo, an Deæ, ignis, & ars fabrilis, tribuantur. Quomodo Vulcanus sit Junonis filius, sive per Junonem aëra, sive terram, intelligas. Cur Vulcanus fingatur claudus, ratio adlata, tum juxta poetarum fabulam, tum secundum rerum naturam, quæ fabula adumbratur. Cur Venerem dicant poetæ uxorem Vulcani. Etiam Vulcanum esse cultum à Germanis, falli autem, qui Solem, aut Martem, per eum intellexisse arbitrantur. Sarmatis quoq; Ignem fuisse pro Deo, & inter alios Lituanos, quibus* Znicz *dicebatur.*

PRæterea ignis dicebatur Ἥφαιστος, Latinis *Vulcanus*, qui in Valeriani Imperatoris nummo VOLKANUS. Sanè per Ἥφαιστος nec Zeno aliud, quàm τὸ τεχνικὸν πῦρ*, intelligebat: quemadmodum ex Laertii lib. VII. antea dictum. Sed non omnis Ignis censetur Vulcanus. Quippe alius ignis cœlestis, alius sub cœlis. Prior ille, qui purior, ex Phurnuti sententia, est Jupiter, & creditur vulgo Ζεὺς vocatus ἀπὸ τοῦ ζέειν, quod est *fervere*. At eidem noster ille, qui impurior, nominatus est Ἥφαιστος παρὰ τὸ ἧφθαι, quod est *accensum esse*. Sed neque omnis iste sub cœlis Vulcanus est habendus. Nam, ut suprà vidimus, Vesta est ignis ille in focis, præsertim

* *ignem artificiosum.*

 publi-

publicus terebratione ligni felicis, vel de cœlo, & fortassis aliâ etiam ratione accensus, curaque humanâ perpetuus. Sed Vulcanius non terebrationi, aut cœlo debet originem, nec in publico asservatur foco, ut cœlestis ignis symbolum: sed partim in nubibus exardescit, unde Vulcanus Jovi dictus fulmina fabricare: partim est sub terris, unde & subinde erumpit quippe est hæc (ut Cornelius Severus in Ætna canit) *fallacia vatum*, sive opinio malis poetarum, si ex carmine de eorum sensu judicandum,

— tumidis è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cavernis
Festinantis opus.

Partim etiam in sacrificiis Deorum conspiciebatur: unde & Papinio Thebaidos primo*, *ignis*, qui sacrificaretur Nocti, vocatur *Vulcanius*. Partim privatis usibus illucebat, ut qui laternis circumgestatus: unde Plautus Amphitryone †;

* *vers.* 508.

† *Act.* 1. *sc.* 1.

Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris?

Partim denique in fabrorum fornacibus armis inserviebat cudendis, & aliis è metallo apparandis. Atque hic ignis potissimùm Vulcani nomine capiendus. Itaq; & Deus iste à gentibus cum malleo pingebatur: quod Arnobio quoque traditum in vi. Ac in L. Cæsii nummo cum forcipe spectatur. Et Athenis ei sacra Χάλκεια †: quæ etsi & ab opificum aliis, celebrarentur, unde hoc festum Πάνδημον* vocarunt: præcipuè tamen id à fabris fiebat. Primitus interim hæc Minervæ erant sacra: quia omne opificium sit Sapientiæ inventum. Atque hinc Minerva dicta est Ἐργάνη. Sed Phanodemus, ut auctor nobis Harpocration, Vulcani festum ait. Videlicet, cùm omnium haberetur opificum, Minervæ vocabatur: at, credo, quia in opificibus fabri ferrarii primas ferrent, ac præcipuè hoc sibi festum vindicarent, solius haberi cœpit Vulcani, cui iccirco etiam tribuit Pollux. Quæras, utrius potiùs numinis hoc artificium videatur, si ex philosophorum opinione judicium sit ferendum. Censeo Minervæ, si per eam intelligas sapientiam divinam. Rectè tamen etiam tribuas Vulcano, si hoc capiatur juxta historiam veterem, ut sit Tubalcainus, fabrilis artis inventor, velut ex Mose diximùs lib. I. cap. XVI. Sed si φυσικῶς malis considerare, sic quoque ratio se offert, cur numen masculum, quale Vulcanus, huic præficerent arti. Nam Vulcanus, ut ostendimus, est ignis fabrilis. At is instrumentum est artis: instrumenta autem non ad materiem pertinent, quæ à *matre* sic dicta est, sed ad efficientem caussam, qualis pater. Adde quòd duri artis fabrilis labores molli mulierum sexui minus conveniant. Atque ista, credo, spectarunt, cùm Deo potiùs, quàm Deæ, hoc inventum tribuerunt.

† *Æraria.*

* *totius populi.*

Deus.

Deus hic Junonis filius habebatur. De quo sic Apollodorus lib. I. Ἥρα δὲ χωρὶς εὐνῆς ἐγέννησεν Ἥφαιστον· ὡς δὲ Ὅμηρος λέγει, καὶ τοῦτον ἐκ Διὸς ἐγέννησε: *Juno citra cujusdam concubitum peperit Vulcanum. Sed, ut Homerus ait, & hunc ex Jove conceperit.* Hæc quoque rerum naturam adumbrant. Iuno enim subcœlestis vel aër est, vel terra, Si aëra capias, rectè Servius in VI. Æn. eam adducit rationem, quod ignis noster constet de ligno, & aëre. Nam quid aliud est flamma, quàm aër, vel fumus ardens? Nempe aër calore æthereo, quem per Jovem intellexere, accenditur, ut idem frigore concrescit in aqueum humorem. De qua elementorum conversione ita Lucretius in primo:

> *Et primùm faciunt ignem se vertere in auras*
> *Ætheris, hinc imbrem gigni, terramque creari:*
> *Ex imbri, rursusque à terra, cuncta reverti;*
> *Humorem primùm, mox aëra, deinde calorem.*

Sin, ut sæpe fit, per Junonem designatur terra, apposita magis ratio petetur ex illis, quæ Servius eodem tradit libro. *Ignis*, inquit, *ex terra est, quo peruruntur omnia. Nam cœlestis nihil perurit.* Hoc est, quod philosophi dicunt, ignem nostrum esse excessum caloris in elemento alieno.

Nec indignum consideratione de claudicatione Vulcani. Prius fabulam videbimus. Apollodorus, loco antè memorato, refert, ut cum Vulcanus Junoni, matri suæ, à marito de cœlo suspensæ, vellet opem ferre, à Jove de cœlo præceps datus sit in terras, ac à Themide quidem servatus sit, sed postea ex casu illo claudicarit. Unde apud Homerum †, eum mater ipsa, vocat κυλλοποδίωνα ‡. Hoc durè aspereq; videretur dictum non cogitanti, vitia corporis nulli esse probro vertenda: quam rationem etiam adducit Plutarchus. Et eo attendit quoque Alcamenes, levi cum aliqua Deum claudicatione effinges: ut testis est nobis Tullius, in primo de Deorum natura. Atque hæc ostendunt, qualis sit fabula, & ut, si ratione morum eam cogites, alioqui, ob claudicantem Deum, satis absurdam; planè, ut de talibus loquitur B. Hieronymus*, honesta videatur oratio.

† *Iliados* α.
‡ *pedibus claudum.*
* *in Chronico Eusebii.*

Nunc videamus, quomodo hæc ad rerum pertineant naturam. Vulcani claudicatio notat ignis nostri imperfectionem. Nec enim ætherei instar ignis, perpetim vivit, sed, nisi ligna ac materiem apposueris, perbrevi tempore exstinguitur. Quam rationem ejus fabulæ Heraclides quoque Ponticus adducit. Sed alteram etiam reperio, quia flamma, præsertim vento agitata, claudicantis instar, nunc in hanc, nunc in alteram se vertat partem. Neque hoc nostrum esse commentum, sed ex mente dici gentilium, indicio erunt verba illa B. Augustini contra Faustum lib. XX. cap. IX. *Ad naturam rerum interpretari conantur, Vulcanum claudum, quia ignis terreni motus ejusmodi est.*

Ibidem etiam addit, *Venerem credi Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas necessario nascitur.* Nec, quatenus calor ab igni, verisimilius occurrit.

His de Græcis, Romanisque, aliquid subdam de gentibus Europæ, quas barbaras dixere; nec universis tamen, sed contentus nunc ero Germanis, & Sarmatis. Vulcanum sive Ignem esse cultum Germanis, auctor est Cæsar in VI. de bello Gallico: imò, ut idem ait, præter Solem Lunamque, cultus est illis solus. Unde etiam elucet, distinxisse vulgo à Sole: utcunque eundem, ac Solem, existimet Philippus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ. Potiùs igitur Vulcanus Germanis fuerit Jupiter, sive aëris potestas, tonitrua ciens ac fulgura. Quomodo & Etrusci Vulcanum ajunt Jovis ignem è nubibus jaculari*. Neque caussæ satis video, cur idem vir eruditissimus Germanis eundem censeat Vulcanum, ac Martem. Romanos saltem distinxisse, argumento est, quòd Marti devota potuerint suspendi in templo: vota Vulcano, comburerentur. Unde Livius lib. xxx. *Magna vis armorum capta, ea omnia imperator, Vulcano sacrata, incendit.*

* *Servius in* I. *Æn, v.* 46.

A veteribus etiam Sauromatis ignem esse cultum, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: deque eo testem laudat Nymphodorum in libro de legibus barbaricis. Eoque magis fidem facit, quia à Lituanis, gente Sarmatica, priusquam Christum amplecterentur, quod contigit circa annum cIↃ CC. XIX. honore divino cultum esse Ignem, quem dixere *Zniez*, scribant, qui de Sarmatia Europæa egere: ut Alex. Gagninus cap. de prisca Lituanorum religione. De Afris etiam sic Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII. sect. I. *Scriptum est in historiis Africanis, ignem in Libya pro Deo habitum, quem Vestalium ritu perpetuum servarent.* Hausit verò hoc ex Joannis Leonis Africani lib. I. cap. de priscorum Afrorum fide ac religione, sive pag. 59. edit. Batavæ.

CAPUT LXVII.

Acceditur ad Aquam: cujus multiplex utilitas ostenditur. Quibus de caussis gratia Spiritus sancti Aquæ comparetur in Scripturis. Quanta sit latitudo aquæ, si cum terra comparetur: deque eo opinio apocryphi Esdræ rejecta, imò & illa Cæsaris Scaligeri. Quanta maris sit profunditas. Fusiùs paullò contra receptam opinionem ostensum, Deum non tertià die, sed secundà discrevisse aquas à terris: ac de eo verba Mosis in historia creationis aliter, ac fieri solet, declarata. Cur Deus aquas secreverit à terris: cur item montes opposuerit litoribus. Falsò credi, mare esse altius terrâ.

EGimus de Terra, & Igni: quorum illa ex elementis vim habet minimam, hic maximam, intermediæ autem potestatis sunt Aqua, & Aër. Ac Aër quidem cum Igni una convenit qualitate, nempe calore: alterá cum Aqua, puta humore: ut facilius Ignis convertatur in Aëra, quàm Aquam. Proclivius enim unius fit immutatio, quàm duorum. Et quid flamma aliud, quam aër ac fumus ardens? Antiquior interim cultus est

Aquæ,

Aquæ, quam Ignis. Quare hanc temporis magis, quàm illam naturæ ratione u, secutus, de Aëre posteriùs dicam: nunc autem quasi ab Igni descendam in Aquas. Quod si ullo in elemento, in hoc Aquæ profectò, magnopere divina se exseruit providentia. Nam sine illâ foret, nulla fieret simplicium concretio. Quippe & Aquæ frigore temperari opus calorem Ignis: & ejus humore necesse est molliri duritiem Terræ. Ac propterea sunt & aquæ in venis, ac meatibus subterraneis, quæ sese quovis, quandoque etiam in altum, diffundunt, cujus rei caussam antea adduximus. Sunt item aquæ cœlestes, quibus depluentibus, terra irrigatur. Absque iis esset, inidonea foret tellus ad cibos animantibus producendos. Nec terram solùm, sed hæc etiam terrestris animantium corpora, potu irrigari fuit necesse: unde & Græci Neptuno nomen dedere, ut inferiùs exponam. Plurimum item aquæ conferunt ad purgationem, & mundicias: unde huic Latini dederunt nomen, ut itidem postea referam. Jam quid dicam de aquarum usu ad navigandum quaquavorsus, ac brevi sæpe spatio perveniendi ad terras longissimè dissitas? Ut jure optimo principem Olympiorum odam Dircæus ille vates hoc pacto ordiatur, Ἄριστον μὲν ὕδωρ. *Optima quidem aqua.* Sed Plinium quoque audiamus facundo sic ore præstantiam aquæ prædicantem lib. XXXI. cap. I. *Hoc elementum cæteris omnibus imperat: terras devorant aquæ, flammas necant, scandunt in sublime, & cælum quoque sibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant. Quæ caussa fulmina elidit, ipso cum discordante mundo? Quid esse mirabilius potest aquis in cœlo stantibus? At illæ, ceu parum sit in tantam pervenire altitudinem, rapiunt eo secum piscium examina. Sæpe etiam lapides subvehunt, portantes aliena pondera. Eædem cadentes omnium terrâ nascentium caussa fiunt, prorsus mirabilis naturâ, si quis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesq; vivant, in cœlum migrare aquas, animamque etiam herbis inde vitalem deferre, justâ confessione, omnes terræ quoq; vires aquarum esse beneficij.* Et profectò ob tot bona Aquarum Deus ipse in Verbo suo gratiam Spiritus S. cum aquis maximè comparavit. Præcipuè tamen, quia ut aqua fluidâ suâ densitate sordes abluit exteriores, imò etiam viscidum illud venis adhærens deterget; sic & gratia divina abluat animam nostram à peccatis: & ut aqua refrigerat stomachi, ac viscerum ardorem, ita Spiritualis gratia exstinguat ardorem iræ, libidinis, & aliarum perturbationum: ut item aqua humectat ariditatem faucium, ac ventriculi, sic Spiritus S. expleat desideria animæ Deum sitientis: ac denique ut aqua vehiculum est cibi, & tum animantium tum plantarum etiam venas replet succo ad præstandos actus vitales, sic gratia Spiritus S. influat in animam, eique vires infundat ad actus veræ pietatis, qui soli habent promissionem vitæ æternæ. De hac spirituali

aqua sic Samaritanæ ait Christus apud Joannem*: *Qui biberit ex aqua, quã ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De eadem est apud Jesaiam LV. 1. & hinc illud Apoc. XXII. 17. *Qui sitit, veniat; & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Infideles autem, quia gratiâ spirituali carent, dicuntur propterea ab Apostolo Petro† *fontes sine aqua.* Votum igitur hoc addamus cum Samaritana‡: *Domine, da nobis hanc aquam, ut non sitiamus.*

*cap. 4. v. 14.

† 2. epist. c. 2.

‡ Ioann. 4. 15.

Atque hæc universe de bono aquarum dicta sint. Nunc, ut meliùs divina in elemento hoc bonitas ac providentia intelligatur: primùm videbimus de mirandis Oceani, & maris interni; postea considerabimus aquas pluvias, fontanas, fluviales, cæteras.

In mari tum externo, tum interno, imprimis animo se offerunt, quantitas, qualitas varia, & motus.

In quantitate attenditur tum longitudo, & latitudo, tum profunditas.

Longitudo, & latitudo ejus, par, aut suppar, est magnitudini telluris non obtectæ mari, si ex orbe cognito judicio faciendum. Adeò vastum esse Oceanum Alexander Piccolomineus est testis*, qui cum cura est dimensus. Ut valde fugerit ratio apocryphum illum scriptorem, cujus liber vulgo *quartus Esdræ* inscribitur. Nam tradit ille, sex telluris partes aquis esse obrutas, septimam verò aquis nudam. Alium, minorem tamen errorem errat Scaliger adversus Cardanum Exercit. XXXVIII. ubi ait, tertiam modo terræ partem esse extra aquas, cætera ejus mari premi.

† lib. de magnitudine terra, & aqua.

Profunditas maris, judicio eorum, qui ætatem navigationibus trivere maritimis, rarò dimidium ultra milliare Italicum pertingit, si gurgites aliquos exceperis, quibus ad milliare integrum se extendit, & pauca loca, ubi nullâ fundus bolide attingitur, ut plurimum fit circa insulas Flandricas: idemque experti sunt Hollandi circa aliquas Pacifici maris insulas.

Tantum mari alveum Deus die tertiâ excavavit, ex sententiâ communi, vel potiùs secundâ, ut verisimilius mihi videtur, Mosaica verba attentiùs consideranti. Sanè primus dies propriè creationis fuit, quia eo Deus è nihilo res fecit: proximus secretionis, quia facta distinxit: cæteri ornatus, quibus sic facta & distincta instruxit. Tertio enim die terram vestivit plantis, in his etiam paradiso. Quarto cœlum illustravit sideribus. Quincto aër aves, aqua pisces accepit. Sexto terris data animalia terrestria, tum ratione carentia, ut pecora, & jumenta: tum prædita hac, ut homo. Distinctio autem, quæ secundâ fiebat die, duplex fuit: una, ut dixi, aquarum superiorum ab inferioribus, altera aquarum inferiorum â terra. Utrumque est secretionis opus, eoque uni eidemque diei conveniens. Eruditissimi tamen homines malunt posteriorem tribuere diei tertiæ,

tertiæ: ut cum secretio terræ ab aquis, tum plantarum productio, eidem competant diei. Sed hos si sequamur, fateri cogimur, die tertio bis dici de bonitate operis, secundo autem nec semel ejus fieri mentionem. Nam in LXX. quidem, at non in Hebræo, Chaldæove codice, vel Latino etiam interprete, legas, *vidisse Deum, quod bonum erat ejus diei opus.* Jam olim eos, quibus non alia præter receptam cognita erat ejus loci interpretatio, valde hic scrupulus punxit: unde varia illi evellendo sunt commenti. B. Hieronymus dicebat, ideo secunda die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mysticè est malus. Quam rationem merito ridet Lyranus. Quomodo enim homo dicat, binarium esse malum: cùm Deus ipse dicat, non esse homini bonum, ut sit solus, eoque uxorem ei dederit adjutorium? Judæi igitur malunt dicere, eo Mosen non apposuisse de bonitate operum diei secundæ, quia Deus tum fecerit etiam gehennam: hæc autem homini mala sit, nec Deo per se grata. Nam si non delectetur morte hominis temporali: multo minus voluntate antecedenti velle mortem ejus æternam. Gehennam autem secundo esse die factam, comprobare conantur ex Jesaj. XXX. 33. ubi hesternâ die (id *secundam* interpretantur) תפתה *Tophthe*, dicitur creatum. Sed longè aliam ejus esse loci sententiam, liquet ex interpretum multis: eumque Moses dicat, creatum tunc cœlum, illi ajunt, creatam tum gehennam, quæ nimium quantum distant. Tertia eorum opinio est, qui eo omissum à Mose de bonitate cœli arbitrantur, quia cœlum adhuc esset imperfectum, quippe necdum sideribus ornatum. Sed si terra potuerit bona dici sine plantis, aqua sine piscibus, aër sine avibus, cur non & cœlum sine sideribus: Quarta nonnullorum est Rabbinorum sententia, quorundam etiam Christianorum: in his doctissimi Petri Picharelli*: qui credidere (& rectè meâ quidem sententiâ) Geneseos cap. I. versum nonum, & decimum, ad secundæ die opera referri: quomodo verba hæc versus decimi. *Et vidit Deus, quod esse bonum*, pertinebunt ad diem secundam: ac pro eo, quod nunc est versu IX, *Et dixit*, rescribi sit satius, *Et dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem hanc Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquam perfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa sequenti capite vers. septimo, octavo, nono: ubi videas, non perfecto, sed plusquam perfecto, transferri, *formaverat hominem, plantaverat hortum, & germinare fecerat.* Quare sic colligimus, geminam aquarum secretionem diei secundæ à Mose esse attributam, unam superiorum ab inferioribus, alteram inferiorum à tellure: ac proinde singulis diebus, &, quotus is foret, apponi, & bonitatem operis ab ipso commendari Deo. Hæc mihi maximè sententia probatur. Nolim tamen de eo serram reciprocare cum hominibus eruditissimis;

* *paraphrasi & annotationibus in Cosmopœiam.*

quorum

quorum promeritis lubens laudibus adsurgo. Sive autem tertiâ, sive, ut putamus, secundâ die hæc à Deo facta est excavatio alvei marini: in ea omnino sapientia ac bonitas elucet divina. Nam quis ignorat, terram naturâ graviorem esse aquis? quod particula terræ compactioris injecta aquis satis probat. Proinde naturâ aquæ circumfunderentur terris, ut primò die factum esse, Moses docet. At nunc illis quidem locis terra est depressior, ut aquæ innatent, in tantum quandoque, quemadmodum dixi, ut fundus non deprehendatur: aliis verò locis terra longissimè supra aquas eminet, altissimis in montibus imprimis. Nempe divina sic jussit ratio, ut pars terræ esset in sicco, propter homines, & animantia, quæ in aquis vivere non possunt, pars item terris incumberet, unde nobis piscium esset alimentum.

In eo quoque Dei conspicimus providentiam, quod montes marinis opposuerit fluctibus. Plerique id factum ajunt, quia mare altius sit terrâ. Sed hoc si foret, nautæ magnâ difficultate adversus gibbum aquæ velificarentur, nulloque æstu, aut vento, decurrerent in portus. Quare verius est, terram, & mare, unum constituere globum, communeque habere centrum. Ut potiùs Deus mari obduxerit montes ob periculum à tempestatibus.. Cujus ergo, illis in locis, ubi non constituit montes, maria voluit aggeribus arceri. Quod & aliquibus in locis Belgicæ, præcipuè Hollandiæ, fit, ubi revera terra est mari depressior. At ubi abunde exstat solum, istic nec Deus montes, nec humana industria aggeres opposuit. Ut de campis Venetis, Ferrariensibus, & Appulis, Julius Scaliger est testis Exercitatione XXXVIII. adversus Cardanum: ubi & videas illum non fuisse ignarum ejus, quod de Hollandia nostra dicebamus.

CAPUT LXVIII.

Acceditur ad maris salsedinem, & amarorem: ab illa salum *dici, ab hoc* mare, *sed origine Hebraâ, unde* amarus. *De variis salsedinis caussis. Perperam Scaligerum putare, mare in imo esse dulce. Præcipuam salsedinis caussam proficisci à bitumine ac sulfure, & ignibus subjectis. Cur mortuum mare,* & mortuum, & mare, *dicatur; item* mare salis; *& ut homines vincti, si huic injiciantur lacui, non mergantur, & quæ ejus sit rei caussa. Etiam fervorem maris provenire à bitumine, ac sulfure. Et cur naves onustæ, transmisso mari, quandoque mergantur in flumine.*

PRogrediamur hinc ad alia Numinis miranda, qualitates maris considerando, præcipuè duas illas, salsedinem, & amarorem, quas gustu experimur. Ac à salsedine quidem *salum* vocatur poetis, vel etiam *salutia*

ut in illo*, —*spumas salis ære ruebant.* * *Æn. 1.*

Ob amarorem autem dictum est *mare.* Nam & *mare,* & *amarus,* veniunt ab Hebræo מר, quod notat *amarum esse.* Salsedinem hanc Deus indidit mari, tum plurimorum piscium ergo, quibus nonnisi in sale vivere datum est: tum adversus putredinem aquarum stagnantium, quas recipit. Ad conservationem autem salsedinis, aliquid conferre putandum, quòd Sol continuò ex superficie ejus tenuiores dulcioresque educit vapores, relictis crassioribus; qui cùm per se salsi sint, salsiores redduntur, sole eos adurente. Unde æstate, ac sub zona torrida, mare est salsius. Quam Solis, & aquarum naturam cum attenderent Ægyptii, è Nilo ad diurnum potum noctu potissimum hauriebant aquam, priusquam Sol, quod tenuius dulciusque foret, extraxisset: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII. quæst. V. Sed quod propterea cum Aristotele credidit Cæsar Scaliger † in fundo maris aquas esse dulces, ac urinatores vitreis aquarum vasis è fundo dulcem attollere aquam: id merito ridetur à Batavis nostris Argonautis. Nam ne placido quidem mari, si vasculum fune in profundum demittas, cujus orificium postea aperias, utcunque celerrime vas attollas, eo minor fuerit salsedo, quàm aquæ illius in summo mari. Quin contra credibilius est, aquam in fundo magis esse salsam; quandoquidem sal gravius est aquâ; unde si in aquam, aut vinum, sal conjectes, confestim fundum petit. Quare, nisi mare continuo agitaretur; nulla, vel exigua, in summo foret salsedo: præsertim mari angusto, ubi dulces fluvii incurrunt. Nam quod ad Solis adustionem, id exiguum est: cùm nec minuti nec maximi etiam fluvii, eo reddantur salsi, quia perpetuo exponantur Soli. Sed hoc meritò in disquisitionem venit, an non illo primæva maris salsedo cum amarore maxime conservetur, quòd maris fundus abundet bitumine, & sulfure: unde ab ignibus suppositis, de quibus in elemento Ignis satis diximus*, exeant halitus salsi, & amari, perque mare sparsi simili illud imbuant sapore, vel potius eo jam à mundi incunabulis imbutum, adversus impluentium, & influentium aquarum dulcedinem conservent. Compluria hanc sententiam confirmant.

† *adversus Cardanum Exercitat. 51.*

* *cap. 63.*

Primum quod variis in locis bitumen innatet mari. Ut quibusdam temporibus fit in mari Thracio juxta montem sacrum: quemadmodum prodidit Eudoxus; & ex eo Callimachus Cyrenæus opere de Peloponnesi, & Italiæ admirandis: ex Callimacho autem Antigonus Carystius historiarum Mirabilium cap. CXLIV. Qui & cap. CLXIX. ex eodem Eudoxo tradit, picem è lacu efferri Zacynthio. Perpetuum verò hoc in mari est mortuo, sive lacu Asphaltite; de quo sic Justinus lib. XXXVI. *In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, mortuum mare dicitur.*

Nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur, neque navigationis patiens est, quoniam omnia vità carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi qua alumine illinatur. Mare hic lacus dicitur, tum ob magnitudinem, more Hebræo; tum etiam ob amaritiem. Nam longè esse amarissimum, traditur quoque in Itinerario Hierosolymitano. Etiam salsedinem arguit, quod Hebræis inde *mare salis*, sive, ut vulgatus reddit interpres, *salsissimũ* nuncupetur Num. XXXIV, 1. & Josuæ XII, 3. ac XV, 2. Idem *mortuũ* vocatur, quia reses sit, ac immobile; nempe quia flos innatat bituminis, quod sequaci ac lentâ naturâ picem vel resinam refert: unde maris hujus aqua, quemadmodum ait Galenus, tanto crassior est marinâ, quanto marina spissior est fluviali. Estque hujus crassitiei argumentum, quod etiam natare nescii, si vinctis à tergo manibus injiciantur fluitent, nec mergantur: uti Vespasianum etiam expertum refert Josephus lib. V. de bello Judaico cap. V. Porro bituminis, ac nitri florem, duntaxat innatare; indicio est, quod limosior pars innatare non possit; sed mergatur, uti in alumine ac nitro experimur. Porrò salsuginem quoque hinc esse, arguit, quòd Ægyptiis pro sale sit Nili aqua in nitrarias immissa, inque nitrum à Sole excocta; haut aliter ac aqua marina ahenis indita, ubi ignem iis supposueris, & partes evaporarint superiores, in salem excoquitur: ut si non, quemadmodum loquuntur, formaliter, saltem quod ad materiam, salem mari inesse, satis sit apertum.

A bitumine etiam esse existimandum, quòd mare circa Æoli insulas ad spatium duorum jugerum sic ferveat, ut ob æstum intrare hoc nemo valeat: quemadmodum ex Theophrasto narrat Carystius Histor. Mirabil. cap. CXL.

A bitumine itidem esse videtur, quod marina aqua sit pinguior, nec exstinguendis æquè flammis idonea: cujus rei exemplum habemus apud Dionem lib. L. ubi narrat, ut in pugna Actiaca milites Antonii marinâ aquâ nequierint exstinguere ignem à Cæsariano milite navibus injectum: imo incendium etiam auxerint, quia minutis aquam infunderent situlis, &, ut trepidantes solent, semiplenis.

Quia item bituminosa, ac salsa, eò & densior, graviorque. Ac densitatis argumentum est, quòd naves in mari non altè adeò immergantur, quàm in flumine: unde & quas naves sustinuit mare, quandoque merguntur in flumine. Ovid. IV. de Ponto:

Innatat unda freto dulcis, levior que marina est.

CAPUT

CAPUT LXIX.

De triplici maris externi motu, & ejus caussis: ac primum de illo assiduè hinc inde litora flagellante: quo pertinent fluctus decumani: sed rejecta opinio illa, qua putarunt, & ovum, & fluctum decimum, prioribus esse novenis majorem. Deinde de motu illo ab Septentrione in Austrum; deque eo doctissimi Vallesii opinio rejecta. Denique de tertio, qui est ab Ortu in Occasum: eum non esse à motu cœlesti, sed à venti Orientalis constantia. Triplex maris interni motus, & cujusque causa. Refellitur fabella de Isthmo ab Hercule perfosso, ubi nunc est fretum Gaditanum. Caussam motus diurni, Veniliam, *&* Salaciam, *comprehendentis, rectè jam olim à Posidonio expositam. Interim, cur obtineat etiam, cùm Luna adversum illustrat hemisphærium, difficulter percipi, nisi gurgites statuantur de hemisphærio uno in alterum pertingentes. Ab Luna quoque esse incrementa, & decrementa maris menstrua. Quid Saxones vocarint* Malinas, *&* Lidunas, *vel* Ledonas; *deque origine eorum nominum, & ut jam Theodosianis temporibus usurpata sint ab iis, qui Romanâ uterentur linguâ. Esse & incrementum maris annuum, quod Posidonius se à Gaditanis didicisse profiteatur. Hoc secundùm Plinium, & Tacitum, à sidere æquinoctii provenire.*

De qualitatibus maris quoniam, quod satis est, dixisse me puto, nunc convertam sermonem ad ejus motum. Qui ut à variis est caussis, ita varius ipse, ac multiplex. Nihil attinet dicere de illo ex lege, qui pro venti ratione se habet; unde nunc tempestatibus horret mare; nunc, ut Ovidius epistolâ Canaces ait,

—fit tremulum, tenui cum stringitur aurâ.

De cæteris videbimus: ac singulorum etiam apponam rationem: quo ex Naturæ admirandis non bonitas modò, vel potentia; sed sapientia etiam eluceat divina.

Ac primum est alterna ac assidua à litore ad litus adversum reciprocatio. Ad quam respexit, ut puto, Jesaias cap. LVII. 2. cum ait: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.* Nam significat, sic animos impiorum perpetuo jactari, uti sæpius intra horam, mari quoque placido, utrimque litoribus alliditur, mareque nunc in hoc, nunc in illud litus, loripedum instar, vacillat. Hanc quasi flagellationem litorum provenire putandum ab fluminibus undique in mare irruentibus, & propellentibus partes propinquas; à quibus mox protruduntur aliæ atque aliæ, donec ab alio flumine fluctus alius vim prioris planè infringat, aut imminuat.

Ad hunc motum pertinet opinio de decumo quoque fluctu majore. Nota Festi verba: *Decumana ova dicuntur, & decumani fluctus, quia sunt magni.*

Nam & ovum decimum majus nascitur, & fluctus decimus fieri maximus dicitur. Sed uti illa de ovis decumanis opinio est nugatoria: ita & altera de fluctibus decumanis: quos nihilo majores esse cæteris, non semel ad mare observari, cum per familiares, ac comites meos, majoribus animum intendere non liceret. Verius à decumis decumanos dixeris fluctus, quos decumis suis in Belgica, paulo ante me natum, Dux Albanus, occulto Dei judicio, concitavit. Quibus motibus factum, ut tot sontes, insontes, summæ, imæ, mediæ sortis homines, solum verterent, ac mihi quoque inter tot millenos, pro dulci Belgica, magnæ, nec unquam pudendæ Germaniæ natale obtingeret solum.

Alter motus est maris, quo perpetuo ac constanter, vel saltem ut plurimum, de uno cœli cardine versus alterum fertur. Talis est ille à Septentrione versus Austrum: cujus indicium est, quòd facilius à Septentrione versus Austrum navigatur, ut à Norvegia, vel Dania, in Hollandiam; quàm contrà. Id Vallesius in suo de sacra philosophia * opere fieri putabat, quia, ut Varro † loquitur,

Phrenetici Septentrionum filii.

frigore & crassitie sua facilius scindant, ac penetrent, tepidum & tenuem meridionalem aëra: quomodo & facilius ex Flandria in Hispaniam navigatur, quia Boreas frequentius adspirat. Sed magis hæc placeret sententia, nisi constaret, etiam vento secundo difficiliorem esse navigationem versus Septentrionem. Quare non paulo verisimilius est, hoc partim fieri, quia fundus maris Septentrionalis sit altior, sive natura loci, sive limo à fluminibus advecto: partim etiam contingere ob vim tot fluminum, quæ in frigida illa Zona ex nivibus majori impetu ruunt in mare Septentrionale. Posteriorem rationem non leviter fulcit, quod quandoque etiam mare vehementius fertur Septentrionem versus. Nempe ut fluminibus hinc è Scandinavia, inde ex Islandia & Groenlandia, in Oceanum Septentrionalem invectis, non potest non agi is austrum versus: ita & mari Balthico fluminibus aucto, hinc è Scandinavia, inde è Germania, Sarmatiaque delatis, & Oceano postea superfusis, necesse planè est eum agi versus Septentrionem. Prius cùm fit, nautæ Danici vocant Nordenwasser, q. d. aquam Septentrionalem: alterum si contingat, iidem nuncupant Sudenwasser, q. d. aquam australem: uti traditum, Dano doctissimo, Bartholino, Enchiridii lib. IV. cap. VIII.

* *cap. quinquagesimo.*
† *Marcipore, apud Nonium* in Syrus.

Præterea in Oceano considerandus est motus ab Oriente in Occidentem. Nam è Moluccis insulis facilis est navigatio ad promontorium Bonæ Spei: at difficilis ea, ac longi temporis est, quando à promontorio illo tenditur ad Moluccas. Similiter ab Hispania in Americam intra mensem

perve-

pervenitur: at vix ternis inde, aut quaternis, in Hispanias reditur. Causam plurimi collocant in motu cœli diurno, qui raptus vocatur, Censent enim à cœlo rapi mare in occasum. Sed id si esset, multò magis nubes semper raperentur ab ortu in occasum. Quod cum non fiat, parum est credibile, motum illum raptus pertingere usque ad mare, ac attrahere tantam aquarum vim. Veram autem rationem experientia sunt edocti nautæ nostri Hollandici. Observarunt enim, hunc motum provenire à constantia venti Orientalis iis maris locis, quæ diximus. Quod verò non eadem in terris eorum sit constantia, hoc præcipuè à montibus, ventos repellentibus, provenire, est existimandum

Et hæc de motu Oceani. Venio ad motum maris mediterranei, & aliorum, quæ in illud influunt; uti pontus Euxinus, & sinus Adriaticus. In mediterraneo etiam observatur motus ab ortu ad occasum Multò enim celerius, pari licet vento, ex Ægypto, aut Phœnicia, navigatur in Hispaniam; quàm reditur. Cujus causa est, quòd tanta aquarum vis ex Mæotide, Ponto Euxino, Propontide, in mare influat Ægæum, indeque in Mediterraneum: quæ adversus Africæ littoribus illisa, quia recta redire nequit, fertur oblique, partim versus mare Adriaticum, cujus unda litora Dalmatiæ, & Liburniæ, alluit; unde Venetias appulsa, litora præterfluit Italiæ, donec ab Apulia in Ortum tendat: partim verò fertur versus litora Italiæ. Galliæ, Hispaniæ, quod imprimis faciliorem, ut dixi, versus Hispaniam navigationem ab Oriente facit: partim denique delata in fretum Gaditanum, exundat in Oceanum: absque quo freto foret, periculum esset, ne terræ, quas diximus, copiâ aquarum, ex Septentrione affluentium, obruerentur: ut hic quoque magnum habeamus argumentum providentiæ divinæ. facileque eorum refellatur opinio, qui Isthmum olim fuisse inter Hispaniam, & Africam, eumque ab Hercule perfossum, arbitrantur. Sanè *Herculeum* quidem illud fretum dicitur; sed ab Hercule Phœnicio, qui, eo missus, in Gadium insula, & vicina Hispania, coloniam duxit: ut exposuimus libro primo hujus operis cap. xxx v. Nec Isthmi perfossi fabulam aliunde puto originem cepisse, quàm quod, cum primitus non constaret Phœnicibus de hoc freto, sed Hispania Africæ contigua crederetur: Hercules Tyrius Phœnicum primus extra illud navigarit, ibique insulam occuparit, quam Phœnicio nomine *Gades* dixit. Nempe natura quidem locus iste pervius semper fuit: quia alioqui mare internum terras obruisset ob assidua ex Mæotide in Pontum Euxinum, indeque in mare Ægeum, incrementa. Sed qui reipsa pervius erat, non erat pervius Phœnicum opinione: quam primus longius dissitarum gentium animis Hercules Tyrius exemit.

Ostendi causam motus pro locis, & cœli cardinibus variantis. Deinceps dicam de motus differentia ratione temporis: quo pacto motus maris alius est diurnus, alius menstruus, alius annuus. De singulis eorum ex Posidonio agit Strabo lib. III.

Diurnus, qui Græcis ἡμερήσιος, est reciprocum ac quotidianum maris incrementum ac decrementum: quorum hoc Romani *Salaciam* dixere, quia unda in salum redit: illud *Veniliam*, quia eadem venit ad litus. Ejus rei rationem jam olim Posidonius petiit à Lunæ circuitu. Nam ubi, inquiebat, Luna supra horizontem cœpit elevari, intumescit mare, usque

 dum

dum pervenit Luna ad cœli fastigium. At, eadem tendente hinc ad occasum, ubi mare antea tumuerat, ibidem detumescit. Postquam autem Luna infra horizontem concessit, attollitur mare, quod ab horizonte est usque ad punctum meridiei oppositum: subsidit ibidem, ubi Luna à medio illo cœli infra terram pertigerit usque ad ortum, unde ejus apud nos refluxus. Hæc Posidonii ratio, ob manifestam experientiam, ab omnibus comprobatur: solum ambigitur, utrum Luna mare attollat subjectum lumine suo, illud rarefaciendo; an potius facultate propria, qua sic attrahat aquas, uti magnes ferrum. Illud etiam parum est exploratum, quomodo cùm antipodas illustrat, ex altero hemisphærio nostrum quoque sustollat. Non absurdè fortassis hinc colligat aliquis, compluribus terram locis pertusam esse, ac perforatam; non quidem per diametrum, ac centrum; sed tamen de hemisphærio uno in adversum; perque gurgites ejusmodi, expertes fundi, agere Lunam in aquas utriusque hemisphærii. Ac probabilem utcunque hanc sententiam reddunt voragines non paucæ, ubi nullis funium spiris ad fundum hactenus potuerit pertingi. In Septentrionali quidem mari, ad cautes præcipuè, tales assignat Olaus Magnus in secundo rerum Septentrionalium cap. duodecimo.

Nunc videamus de motu maris menstruo: de quo sic Strabo ex Posidonio *: Τὴν δὲ μηνιαίαν (περίοδον λέγει) ὅτι μέγισται μὲν αἱ παλίρροιαι γίγνονται περὶ τὰς συνόδους· εἶτα μειοῦνται, μέχρι διχοτόμου· πάλιν δ' αὔξονται, μέχρι πανσελήνου· καὶ μειοῦνται πάλιν, ἕως διχοτόμου φθινάδος· εἶθ' ἕως τῶν συνόδων αἱ αὐξήσεις· πλεονάζειν δὲ καὶ χρόνῳ, καὶ τάχει, τὰς αὐξήσεις· *Menstruum porrò* (circuitum dicit Posidonius) *quod maximi refluxus fiant circa novilunia: posteaq; minuantur, usq; dũ luna sit dimidiata: iterũ hinc augeantur, usq; ad pleniluniũ: ac tum imminui rursum, donec decrescens dimidia parte luceat: postea ad coitum usq; augeri ea autem incrementa exsuperare & tempore, & celeritate.* Confirmat hæc experientia, quæ docet, maximè intumescere mare in plenilunio, aliquanto minus in interlunio, minimè omnium, cum luna est dimidiata. Hæc incrementa, & decrementa, vocabulis jam olim distinxere Saxones, & eorum exemplo Anglosaxones in Britannia. Nam maris recessum, hoc est, quando detumescit, *Lidunam* dixere: at accessum ejus, sive cũ intumescit, *Malinã* nuncuparunt. Ut quod in diurno motu sunt *Salacia*, & *Venilia*; hoc in menstruo sint *Liduna*, & *Málina*: quemadmodum liquet ex Bedæ de ratione temporum libro cap. XXVIII †, ubi sic scribit: *Imitatur Luna cursum mare, non solum communi ‡ accessu, & recessu: sed etiam quodam sui status profectu, defectuque; ita ut non tardior solum perenni; quam pridie, verùm etiã major, minorve quotidie redeat æstus: & crescentes quidem* MALINAS, *decrescentes autem placuit appellare* LEDONES (in aliis Bedæ cod. est LEDONAS) *qui, alternante*

* lib. 3.

† Ac similis apud Bedam locus libro de Natura rerum cap. 39.

‡ diurnum intellige.

ternante per septenos octonosve dies successu, mensem inter se quemq; quadriformi sua mutationis varietate dispertiunt: sæpe quidem aquâ uterq; sorte, septenis diebus ac dimidio cursum consummantes: sæpe vel ventis impellentibus, aut repellentibus, vel alia qualibet accedente, sive naturali vi cogente, tardius, citiusve venientes, aut minus ampliusve solito ferventes; ita ut aliquoties, ordine turbato, Malina plures sibi æstus hoc mense, pauciores vindicet in alio: unde uterq; motus, nunc vespertino nasci, nunc matutino consuevit in æstu. Et siquidem æstu vespertino, vel novilunio, vel plenilunio instante, Malinam nasci contigerit, idem æstus quotidie per VII. *Malinæ dies subsequentes fit major, & violentior, æstu matutino. Similiter matutino si fuerit Malina orta sub æstu; matutinus jam majori per dies contegit æquore terras. Porrò vespertinis finibus, quos matutinus æstus cœperat, contentus, ulterius cursum extendere negligit: quamvis quibusdam & mensibus uterq; æstus in dissimili per omnia incremento proficit. Quanto autem plus æstus major litora terrasque contexerit, & fluvios ac freta compleverit; tanto latius recedens, eadem litora maris exhaurire, atque enudare, consuevit,* Quẽ ad locum † annotavit Joannes Noviomagus, dici *Ledonã*, quasi *læsam undã*: satis ridiculè, cum vox sit Saxonica, ac Danica: veraq; sit sententia doctissimi Olai Worm. Dani, in Fastis* suæ gentis: ubi ait, *Magle* Danis esse magnũ, & inde maris incrementum vocari *Malina* pro *Maglina*: at *Liden* iisdem esse parvum, atque inde *Lidun*, & *Lidunas*, vocari maris imminutionem. Porrò *Malina*, & *Liduna*, voces trecentis & quinquaginta ante Bedam annis reperias apud Marcellum Empiricum: qui ostendet, homines superstitiosos ad medelam alias herbas legere solitos tempore Lidunæ; alios in Malina, quasdam absque eo discrimine collegisse.

† *uti & ad Bede de Natura rerum cap.39.*

* *lib.1.cap 11.*

Superest motus annuus: de quo sic ex Posidonio Strabo lib.III. Τὰς δ' ἐνιαυσίους παρὰ τῶν ἐν Γαδείροις πυθέσθαι φησί, λεγόντων ὡς κατὰ θερινὰς τροπὰς μάλιστα αὔξοιντο, καὶ αἱ ἀναχωρήσεις, καὶ αἱ ἐπιβάσεις. εἰκάζει δ' αὐτὸς, ἀπὸ τῶν τροπῶν μειοῦσθαι μὲν ἕως ἰσημερίας· αὔξεσθαι δὲ ἕως χειμερινῶν τροπῶν· εἶτα μειοῦσθαι μέχρι ἐαρινῆς ἰσημερίας· εἶτα αὔξεσθαι μέχρι θερινῶν τροπῶν. *Annuos verò maris* (circuitus) *se à Gaditanis* (Posidonius) *accepisse ait: quippe qui dicant, circa æstivum solstitiũ maximè augeri accessus, & recessus maris. Conjecturam autẽ capit, eosdẽ exinde imminui usq; ad æquinoctiũ; ac rursum accrescere usque ad brumã; ab hac decrescere usque ad æquinoctium vernum; ac postea augeri usque ad solstitium æstivum.* Sed Plinius aliter lib.II.cap.XXVII. *Æquinoctiis maximè tumentes, & auctumnali amplius, quàm verno: inanes verò brumâ, & magis solstitio.* Ex Plinii igitur mente, non solstitii tempore (quo nomine veteres solum intelligunt æstivum) sed tempore æquinoctii est incrementum maris; ac majus quidem auctumnali, quàm verno. Straboni sive Posidonio etiam fidem derogat Tacitus in primo Annalium: *Sidere*, inquit, *æquinoctii, quo maximè tumescit Oceanus.*

CAPUT

CAPUT LXX.

Transitur ad aquas, quæ bibuntur. Scientiæ naturalis finem ultimum non esse, ut sciatur; sed partim pietatem, ut Deus, ex operibus cognitus, ardentius colatur; partim præsidium hujus vitæ, ut diutius & commodius vivatur. Quinque aquarum, quæ bibantur, genera. Anapus & Crimisus, Siciliæ amnes, in summo frigidi, in imo calidi. De calidis aquis Mytistrati, paludis prope Mylas, lacuum Palicorum prope Leontinos. Mira tenuitas aquæ Cubali, Sidis, Borysthenis, Phasidis. Quantopere aquæ varient colore, & unde hæc diversitas. De fluviis saporis dulcis, salsi, amari, acidi. De aliis graveolentibus, & unico boni odoris in Mesopotamia.

AB aquis marinis, & salsis, venio ad potabiles; quarum bona, mirandaque, deinceps percurram. Nam ut naturæ universæ, ita horum etiam notitia, ad pietatem in hominibus accendendam, augendamque, plurimum confert. Neque ignoro, ita vulgo esse persuasum, scientiam naturalem esse θεωρητικὴν *, non πρακτικήν †. Verùm pulcre B. Bernardus ait super Cantica serm. XXXVII. *Scire velle eo fine tantum, ut scias, curiositas ‡ est. Sed scire velle, ut ædifices, charitas est. Scire velle, ut ædificeris, prudentia est.* Hoc igitur iis, qui rerum exquirunt naturam, propositum esse debet, non ut in curiosa ejus indagatione consistant, scire contenti: sed partim ut hinc Deum discant magis amare, ac ardentius colere, quod est pietatis cœlestis opus: partim ut melius, & commodius, tueri valeant valetudinem, & vitam; quod prudentiæ est humanæ: quomodo pertinet ad medicinam, agriculturam, architecturam, vestiariam & artes cæteras.

* *speculativam, ac scientia contentam*
† *activam, sive cujus scientia pro fine habeat actionem.*
‡ *imo* turpem curiositatem *vocare ibidem Bernardus non veretur.*

Aquarum, quæ bibantur, varia ex Rufo genera complexus est Aetius de re medica lib. III. cap. CLXXV *: Τῶν πινομένων ὑδάτων πέντε εἰσὶν αἱ καθόλου διαφοραί· ὄμβριόν τε γὰρ, καὶ πηγαῖον, καὶ φρεάτιον, καὶ ποτάμιον, καὶ λιμναῖον· *Aquarum, quæ bibuntur, quinque in universum sunt differentiæ; pluvia, fontana, putealis, fluvialis, & è stagnis.* Ad pluvias refert illas etiam è nive, & glacie; quia itidem sunt è vaporibus in cœlum elevatis. Sub stagnantibus autem comprehendit lacustres, & palustres.

* *fol 62. b. edit. Ald*

In tot aquarum generibus primum considerabo qualitates παθητικὰς, sive quæ sensum adficiant: deinde exponam δυνάμεις φυσικὰς, *potentias naturales:* denique de motu earum dicam.

Qualitatum, quæ sensum adficiunt, aliæ percipiuntur tactu, aliæ alio sensu. Tactiles vel primæ sunt, vel secundæ. Primæ, ut calor, & frigus. Utcunque enim aquæ naturâ suâ frigeant, quædam tamen calent: quod contra naturam evenire, exinde cognoscimus †, quod quas inde aquas hauseris, ad naturam redeundo, paulatim frigefiant. Quædam verò non calent

† *Vitruvius lib 8. extremo pene cap 2.*

modo,

modò, ſed etiam fervent; imò & ardent nonnullæ. Cum ſuperius * agemus de elemento Ignis; cauſam iſtorum eſſe oſtendimus bitumen, & ignes ſubterraneos. Nihil attinet hîc, ubi de Aquis agendum, eadem reponi. Suffecerit nunc, ſi indicta nobis paucula aquarum ejuſmodi exempla adferamus. Lycus Butheras Rheginus in hiſtoria Siciliæ, & ex ea Antigonus Caryſtius in hiſt. mirab. † prodidere, in Sicilia duos eſſe fluvios, Capæum, & Crimiſium, vel potius Anapum, & Crimiſum; qui in ſummo frigidi, in imo ſint calidi: nempe in ſummo eos deſtituit calor; ut qui ſit prope fundum, ob vicinum bitumen. Ab eodem Lyco, & Antigono ‡, traditum eſt, in Sicilia eſſe fontem Cyſtritatum, vel potius Mytiſtratum, (quomodo reſcribi oporteat, v.cl. Jo. Meurſius annotavit) qui à Pleiade uſque ad Arcturum de die ferveat, ac fumet; noctu autem etiam inflammetur. Item & Lycus, & Antigonus *, retulerunt, prope Mylas Siciliæ eſſe paludem, in cujus medio, ut frigidæ, ſic calidæ etiam ſcaturiant aquæ. Item ab duobus his traditum, in Sicilia apud Leontinos eſſe lacus ‡ duos tanti fervoris, ut elixorum nihil ſit calidius. Intellige Palicorum lacus; quos incolæ vocant κρατῆρας, & Δείλλυς: ut indicat Macrobius Saturn. lib. v. cap. xix: qui & teſtem laudat Calliam in vii. rerum Sicularum.

* cap. 63.

† cap. 148.

‡ cap. 154.

* cap. 170.

‡ Antigonus cap 175.

A qualitatibus primis venio ad ſecundas. Quales ex tactibus duæ imprimis attenduntur; levitas, & gravitas. Sunt autem quædam aquarum ita tenues ac leves, ut baculum, vel lapidem, in ſua repræſentent figura, citra refractionem ullam. Quod de aqua Cubali inter Patavium, & Vincentiam, proditum eſt Vitellioni lib. x. theorem. xlii. Quædam etiam aquæ, præ tenuitate nimia, non ſuſtinent navium onera. Qualis Sides, ſive, ſecundum codices alios, Sideris. De hoc Plinius † ſic: *Cteſias tradit, Siden vocari ſtagnum in Indis; in quo nihil innatet, omnia merguntur.* Eſt item in Sarmatia Europæa *Boryſthenes, omnium,* ut idem Plinius ‡ ait, *aquarum tenuiſſimus; ideoque innatans Hypani: in quo & tenuitatis argumentum aliud eſt, quod nullum halitum, non modò nebulam, emittat.* Arrianus tamen, in periplo Ponti Euxini, cenſet, Phaſin omnium, quos noſſet, fluviorum eſſe leviſſimum: atque hoc nôn modò colligit ex eo, quòd ſupernatet Ponto; ſed etiam ex pondere. Sed de levitate aquarum mox dicam pluribus; ubi de earum ſalubritate erit agendum.

† lib. 31 cap. 2.

‡ lib 31, cap. 5.

Confero me nunc ad qualitates eas, quæ alio, quàm tactus ſenſu, percipiuntur. Uti viſu diſcernimus earum colores. Diſcrimen iſtoc, & cauſam ejus plenius, & brevius prioribus, complexus eſt Philander *. *Colorem,* inquit, *nanciſcuntur à ſuccis, terris, ramentiſque ſaxorum, quibus inficiuntur. Inde albi ſive lactei coloris, Nar, Umbriæ fluvius; lutei, Ochra Saxoniæ; flavi, Tyberis;*

* ad Vitruvii lib. 8, cap. 3.

fulvi Acidula Suevia prope urbē Goppingā ad Vilsum fluviū; sanguinis fere colore Telephus fons, juxta Pateras; punicei, Rubicon; viridis, Neusola in Carpatho monte; glauci, Thermopylarum, juxta lavacrum, quod Chytros mulìebres vocant; carulei, Isara Norici fluvius; nigri, Galesus Calabria, nigerrimi, Allera Saxonia, qui in Visurgim influit; & si qua sunt alius coloris aqua. Nam qui ob alvei terram, arenam, calculos, saxa, stirpes etiam ripis inharentes, induuntur, proprii non sunt aquarum; sed eos videntur habere.

Nunc ponam de discrimine, quod gustu deprehenditur. Vitruvius lib. VIII. cap. III. *In Sicilia flumen est Himera, quod à fonte cùm est progressum, dividitur in duas partes: qua pars profluit contra Ætnam, quod per terra dulcem succum percurrit, est infinita dulcedine: altera pars, qua per eam terram currit, salsum habet saporem.* Atque idem traditum Antigono Mirandorum cap. CXLVIII. At deceptus est Solinus cap. XI. cum pro *salso* ait *amarum*. Nam experientia hodieque reclamat. Sequitur deinde apud Vitruvium: *Item Paratonio, & quo est iter ad Hammonem, & Cassio ad Ægyptum, lacus sunt palustres; qui ita sunt salsi, ut habeant insuper se salem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis, & fontes, & flumina, & lacus; qui, per salsifodinas percurrentes, necessario salsi perficiuntur.* De amaris fontibus, & fluminibus, postea subdit: *Sunt ex amaro succo terra fontes exeuntes, vehemēter amari; ut in Ponto est flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta sapore dulcissimo: deinde, cum pervenit ad locum, qui est ab ostio ad millia centum sexaginta, admiscetur ei fonticulus oppido quàm parvulus. Is cum in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram; ideo quod per id genus terra & venas, unde sandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara.* De amarore Hypanis, testis quoque Mela lib. II. cap. I. & Solinus cap. XXIV. De acidis aquis sic Vitruvius ibidem: *Sunt nonnulla acida vena fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena; Campana Teano, aliisq; locis plurimis.* Alia deinde addit de vi aquarum ejusmodi; quæ inferius adducam.

Nec colore modò, vel sapore; sed odore etiam distinguuntur. Unde sic ibidem Vitruvius*: *Sunt odore, & sapore non bono, frigidi fontes, qui, ab inferioribus penitus orti, per loca ardentia transeunt, & ab his, per longum spacium terra percurrentes, refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, colereque corrupto: uti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui sulfurati dicuntur, & reliquis locis similibus.* Hæc ad odorem malum pertinent. At, ut Plinius ait lib. XXXI. cap. III. *Unus in toto orbe traditur fons aqua jucunde olentis in Mesopotamia Cabura. Fabula rationem afferunt, quoniam eo Juno perfusa sit. De catero aquarum salubrium sapor odorve nullus esse debet.*

* lib. 8. cap. 3.

CAPUT

CAPUT LXXI.

De vi aquarum quarundam in res inanimas: uti injecta immutandi in lapidem; vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuris idonei. Varia istorum exempla adferuntur, & ratio eorum naturalis. Non mereri fidem, quod à Muciano ter consule proditum est, in Andro insula fontem Liberi septem diebus fluere vino. Ut quædam aquæ aliis supernatent; imo & innatantes inungant: & quæ hujus rei ratio sit. Aquæ variæ, colorem inde bibentium mutantes; præsertim in pecudum pilis; alicubi etiam in hominum cute.

STrictim dixi, quæ ad qualitates sensum afficientes attinent. Nunc breviter exponam, quæ attingunt φυσικὰς δυνάμεις *. Quarum aliæ tantummodo pertinent ad res inanimas: aliæ autem vel solum, vel æquè, tangunt animata.

* *vires naturales.*

Prioris generis est, quòd quædam eam habeant vim, ut injecta possint ἀπολιθοῦν, sive *in lapidem vertere*: ut Muabus in Pamphylia, teste Carystio Histor. Mirab. cap. CL. Simile profert exemplum Vitruvius lib. VIII. cap. III. *Est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam, & Tuanam, lacus amplus; in quem lacum pars sive arundinis, sive alii generis, si demissa fuerit, & postero die exempta; ea pars, quæ fuerit exempta, invenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate.* Item Plinius lib. XXXI. cap. II. *In Perperonis fons est, qui, quæcunque rigat, lapideam facit terram: item calidæ aquæ in Eubœa Delio. Nam quà alluit rivus, saxa in altitudinem crescunt. In Eurymenis dejecta corona in fontem, lapides fiunt. In Colossis flumen est, in quo lateres conjecti lapides extrahuntur. In Scyretico metallo arbores quæcunque flumine alluuntur, saxa fiunt cum ramis.* Addam illud, in Cepusio Daciæ, quas aquas hauseris, & urceis infuderis, ex parte unam intra noctem in lapidem immutari: uti testis nobis Georgius Agricola lib. IV. de ortu & causis Subterraneorum cap. XI.

Atque hæc de vi aquarum immutandi ea in lapides, quæ receperint. Sed præterea & ipsæ, ubi desinunt agitari, lapides fiunt. Antigonus quidem Carystius, Historiarum Mirabilium cap. CLXXVII. refert ex Eudoxo, apud Coos rivum esse omnes, per quos fluxerit, aquæductus in lapides commutantem. Etiam ex Eudoxo, & Callimacho, addit, theatrum esse apud hos exstructum è lapidibus sic in lapidem inde induratis. Vitruvius quoque lib. VIII. cap. III. tradit, aquam Hierapolitanam apud Phrygas in crustam lapideam sic indurari, ut inde faciant in agris septa. Causam addit, *quod in his locis, & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli natura similis.* De hac aquæ ejus natura etiam apud Strabonem est lib. XIII. Alia hujusce

generis adducit Plinius lib. xxxv. cap. 11. *At Nonacrin Arcadiæ putant nimio frigore esse noxiam: utpote cum profluens ipsa lapidescat*, Et paulò post: *Destillantes quoque guttæ in lapides durescunt in antris Corycijs.* Acosta quoque est testis, in Peruvia esse fontem calidum, qui sic in rivo induretur in rupem, ut inde lapides exscindantur ædificiorum structuris idonei.

Nec operosum adeo est rationem reddere, tam aquarum, quæ vicina, vel injecta, in lapides vertant; quàm quæ ipsæ in lapidem concrescant. Priores illæ habent succum lapidescentem, aquis permixtum; qui se per meatus inserit corporibus injectis, aut propinquis; & quia, iis contentus, non amplius agitatur, sed quiescit, eo frigore constringitur; corporaque, quibus se insinuavit, lapideæ reddit naturæ. Quod vero aquæ ipsæ in alveo suo lapidescant, ex eo est, quia & aquæ istæ succo admodum crasso, & lento, constent: &, alveis receptæ, desinant agitari; ideoque ab aëris ambeuntis frigore densentur; haut secus fere, ac coralium, è fundo maris exstractum in aëra, hujus mox frigore induratur.

Sed verumne, abire aquas etiam in vinum? Id de fonte in Andro insulæ retulit Plinius ex historiis Licinii Muciani ter consulis; qui Neronis, & Vespasiani vixit temporibus. Verba Plinii* sunt: *Mucianus Andri è fonte Liberi patris, statis* (ait) *diebus septenis ejus Dei vinum fluere; si auferatur è conspectu templi, sapore in aquam transeunte:* Omnino sacerdotum, vel figmentum, vel fraus, erat: nisi concurrisse malis dæmonum imposturam. Nolim diffiteri, aquarum aliquas vineum habere saporem, etiam mentem tentare, ac pervertere. Sed fidem non meretur, sic naturâ esse comparatum, ut hoc statis fiat diebus septenis, Libero sacris: ne quidem si inde effugium pares, non Liberi hoc virtute contigisse; sed gentiles propterea dies illos Libero sacrasse.

* lib. 31. cap. 2.

Ab virtute aquarum, quæ se in gignendis lapidibus, ac, si sic videatur, in vino etiam, utraque re inanimâ, exserit; venio ad ea, quæ vel æquè, vel tantummodo, res spectent animatas. Videor mihi ista ad duo posse genera revocare; quorum utrumque sit bipartitum. Nam vel externa tangunt, vel interna. Illa prioris generis, vel superinducunt aliquid superficiei, vel eam quoque inmutant. Posterioris quæ sunt generis, vel valetudinem corporis, vel animum attingunt.

Ex quatuor istis primi est generis, quod aquæ nonnullæ vim habeant quasi oleo inungendi. Sanè pingues esse fluviorum nonnullos, indicio erit Titaresius †, Thessaliæ amnis, secundum Strabonem in IX. & Vibium Sequestrum cap. de Fluminibus. Meminit & ejus Homerus in Bœotia ‡, & Lucanus in VI *. Aliter dictus *Europus*, ut est in Strabonis epitome †: vel *Eurotas*, ut est apud ipsum Strabonem lib. IX. Is fluvius, ut idem

† al. Titaresius:
‡ Iliad, β, vers. 752.
* vers. 376.
† lib. 7.

Strabo

Strabo ait *, non mergitur, aut immiscetur Peneo; sed, olei instar, supernatat. Quod ipsum etiam Plinio proditum lib. IV. cap. VIII. *Accipit amnem Euroton, nec recipit; sed olei modò supernatantem, (ut dictum est Homero) brevi spatio portatum abdicat; pœnales aquas, dirisque genitas, argenteis suis misceri recusans.* Pro *Euroton* tamen *Orcum* est apud Vibium his verbis: *Titaressus Thessaliæ, qui & Orcus, in Peneum decidit; nec ei miscetur, quia super eum funditur.* Imò apud Plinium quoque pro *Euroton*, *Orcum* legas in nonnullis MSSis, & veteri editione Parmensi ‡. Sed rem videamus. Nempe uti succi graves multũ obtinent terrestris: ita succi leves, (tales autem sunt pingues) multum habent aërei: unde supernatant aquis. Sed si non admodum sint pingues, innatant quidem, at non inungunt. Ad quod opus, ut admodum pinguibus erumpant venis. Qualibus & originem debent sulfur, bitumen, succinum, gagates. De hujusce modi aquis ita Vitruvius lib. VIII. cap. III. *Alii* (fontes, flumina, & lacus) *per pingues terræ venas profluentes, uncti oleo erumpunt: uti Solis (quod oppidum est Ciliciæ) flumen nomen Liparis, in quo natantes, aut lavantes, ab ipsa aqua unguntur.* Ubi per *oleum* intellige bitumen liquidum. Est enim hoc pingue: quippe multum habens aërei, & ignei; unde & facilè adeo accenditur. Etiam bitumen istoc capiendum in iis, quæ idem Plinius de Æthiopiæ lacu, & Indiæ, & fonte Carthaginis, subjungit. Posteaque apud eundem legas de fontibus Zazynthi, Dyrrachii, & Apolloniæ; qui (ut ait) *picis magnam multitudinem cum aqua vomunt.* Item de lacu Judææ; qui eo quod (verba iterum Plinii retineo) *habeat supernatans liquidum bitumen*, quod ἄσφαλτος dicitur, Ασφαλτὶς nuncupatur. Ibidem legas Joppen in Syria, & Arabiam Numidarum, *emittere bituminis maximas moles.* Atque hoc mirandum negat: quia *crebræ sunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cum ergo per bituminosam terram vis erumpit aquæ, secum extrahere bitumen.*

* lib. 9.

‡ anni 1476.

Alterum est aquarum genus, quæ & extrinsecus immutent; sive alium pilis inducendo colorem, sive etiam cuti. Quod à Varrone esse proditum, testis nobis Solinus cap. XXXIII. *Ultra Pelusiacum ostium Arabia est, ad Rubrum pertinens mare; quod Erythraum ab Erythra rege, Persei & Andromeda filio, nõ solũ à colore, appellatũ Varro dicit; qui affirmat in litore maris istius fontem esse; quem si oves biberint, mutent vellerũ qualitatẽ, & antea candida amittant; quod fuerint, usq; ad haustũ, ac furvo postmodum nigrescant colore.* Idem, sed præterito Varronis, ac Solini nomine, memorat Martianus Capella lib. VI. cap. de Ægypto. Pluraque ejus generis refert Seneca lib. III. Natur. Quæst. cap. XXV. ac imprimis Vitruvius lib. VIII. cap. III. *Sunt*, inquit, *Bœotiæ flumina Cephissus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Trojæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythræorum, & Laodicensium, fontes ac flumina, cũ*

pecora suis temporibus anni parantur ad conceptum partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum; ex eoque, quamvis sint alba, procreant, aliis locis leucophaea, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cum init in corpus, prosemìnat intinctam sui cujusq; generis qualitatem. Igitur quoniam in campis proximè flumen armenta rufa, & pecora leucophaea nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse dicuntur. Similia adfert Plinius lib. XXXI. cap. II. *Eudicus in Hestiaeotide fontes duos tradit esse; Ceronem, ex quo bibentes oves nigras fieri; Melan, ex quo albas: ex utroq; autem varias: Theophrastus in Thuriis, Crathin candorem facere.* Pro quo, *flavedinem conciliare* dicit Aristoteles de mirabilibus auditionibus: idemque ex Timaeo prodit Carystius Histor. Mir. cap. CXLIX. Hinc sequitur apud Plinium: *Sybarim* (facere) *nigritiam bobus, ac pecori. Quin & homines sentire nigritiam eam. Nam qui Sybarim bibant, nigriores esse, durioresque, & crispo capillo: qui ex Crathide, candidos molliores que, ac porrecta coma. Item in Macedonia, qui velint sibi candida nasci, ad Aliacmonem ducere; qui nigra, aut fusca, ad Axium.* Idem Plinius sic alibi ‡ de Clitumno, Umbriae fluvio: *Clitumni amnis aqua candidos boves facit.* Quod & Servius ex eo memorat in II. Georg. Sed de isto pluribus agam, cum particulatim dicetur de cultis à gente Romana fluminibus. Nec de candore magis, quàm nigritie, mirandum. Si enim senectus nos canos reddat, imò & anxia unius noctis sollicitudo tantum valuerit in nonnullis *: cur non aquae, longo tempore adsumtae, sic temperiem possint immutare, ut candorem, aliumve inducant colorem:

‡ lib. 2 cap. 103

* *Scaliger adversus Cardanum Exercit.* 312.

CAPUT LXXII.

Quae aquarum saluberrima. Hirtius, & Aetius, conciliati; quorum ille insalubrem, salubrem hic aquam dixerat Niloticam. Quercetani de aquis lutosis, ac pinguibus, opinio discussa. Quo discrimine, ratione salubritatis, distent aquae pluviae, & nivales, tum crudae, tum decoctae; item ex grandine, vel glacie liquefacta. Etsi aquae sint salubriores, quae leviores, & levitas ea ponderando cognoscatur: subinde tamen leve adeo discrimen esse, ut ad alia recurrere indicia satius sit: quale est, quae citius incalescant, aut frigefiant, & quarum accolae melius valeant. Quàm variis morbis medeantur aquae. Ecquae sint, quae juventutem instaurent. Vim etiam noxiam aquis inditam: ut inferendi sterilitatem, & varios morbos; imò & mortem: quod de Menaidos, sive Palicorum fonte traditum; aliter tamen, atq; aliter, hanc rem narrantibus antiquis.

EXpediam nunc de tertio aquarum genere; quod salutares, vel noxias habet vires corporibus humanis.

Valetudini autem corporum salubres sunt aquarum illae, quae, ut Plinius

nius ait *, *aeri simillimæ:* hoc est, quæ maximè tenues, & pellucidæ. Ut hac parte videatur commendandus in Sabinis *Blandusiæ fons lucidior vitro;* velut de eo Horatius † ait. Cujusmodi non sunt aquæ Nili. Nam, ut Hirtius, sive quisquis auctor de bello Alexandrino, ait, *quæ Nilo flumine fertur aqua, adeo est limosa, atq; turbida, ut multos variosq; morbos efficiat.* Quare commode capiendus est Aetius lib. III. de re medica cap. CLXXV. ubi aquas omnes fluviales, ac stagnantes, vituperat, una excepta Nilotica; quam pollere ait omni genere virtutis: ac virtutes eas deinde pluribus exponit. Conciliare autem ea cum Brodæo ‡ possis ex Galeno; qui & ipse lib. primo de simplicium medicamentorum facultatibus, ut & in VI. Epidemiorum, aquam prædicat Niloticam, velut salubrem; sed addit, iterum, atque iterum, fictilibus percolandam vasis, usque dum planè fuerit defecata, ac limpida. Hodieque is apud Ægyptios mos obtinet, ut toto in testis triduo adservetur, donec penitus subsederit limus. Quibus verò mora hæc morosior molestiorque videatur, injectis ei amygdalis amaris, & contusis eorum putaminibus, diem intra reddere solent puram, claramque. Hirtius igitur locutus est de aqua Nilotica, recentissimè hausta; ut fiebat à militibus Romanis, consuetudinis Ægyptiæ nesciis. At Aetio est sermo de aqua percolata; qualem etiam intelligunt juniores illi, qui sic eam laudant; ut Maurinus Sanutus *, Petrus Martyr ab Anglaria †, & alii magno numero. Propterea non per omnia assentio Josepho Quercetano, qui in Diætetico polyhistorico cap. VII. sic scribit: *Cum illud Nili flumen lutosius sit, quam arenosius, à quo tota Ægypti regio, cùm ab alveo suo excurrit, impinguatur: omnes fluviorum pingues aquas, pari modo, aliis ex torrente arenoso profluentibus esse præferendas.* Subjungit deinde: *Hinc fit, ut Sequanæ lutosa, & pinguis, Ligerinam aquam sabulosam bonitate superet. Non enim ex Ligeri exundante impinguantur arva; quæ potius adeo arenâ conteguntur, ut inde sterilescant. At cùm Sequana lutosam aquam, & pinguem, per opima arva transfluens meliorem iccirco exhibet aquam; tum quod onera ferat graviora, quàm alii Galliæ fluvii: tum quod equos impinguet, leguminaque citius & celerius coquat: quæ aquæ bonæ certissima sunt indicia.* Quibus sic occurrimus. Quemadmodum aqua Nilotica arvis conducit, quæ inundans pinguia facit; at hominibus est insalubris, nisi percoletur: ita Sequanam quidem agros reddere pingues, sed non eo optimam esse, nisi percolatam. Et sanè favet nobis ex parte Quercetanus ipse, quando superioribus subjicit: *Hinc concludimus, inter optimas recensendas esse Sequanæ aquas, præsertim si ab hypostasi sua repurgatæ fuerint, aut in cisternas depurandæ infundantur.*

Sed neque aëri similes, hoc est, leves, & pellucidæ, sunt aquarum illæ, quibus miscentur exhalationes terræ. Nam hujus opacitate magis fiunt turbidæ,

* *lib. 33. cap. 3.*
† *lib. 3. cap. 2.*
‡ *lib. 4. Miscell. cap. 29.*
* *lib. 2. part. 4. cap. 14.*
† *legat. Babylon. lib. 3.*

turbidæ, & densæ. Unde consequitur, minus salubres esse. Fuse de istis Plinius lib. XXXI, cap. III. Aëtius lib. III. cap. CLXXV. ac tot alii; ex junioribus etiam, inter cæteros, Joannes Bruyerinus Campegius de re cibaria lib. XVI. præcipuè cap. IX. ac X. sed & reliqua libri parte. Est tamen, in quibus inter se viri dissentiant eruditissimi: eoque, puto, non abs re fuerit, si & sententiam de eo nostram consignem. Mihi sic videtur, & duces habeo, quos sequar, homines seculi nostri pereruditos, & in natura rerum longo usu subactos, minus salubres esse pluvias. Sunt illæ quidem leves; imò, ut Celsus * ait, levissimæ; ac levitatem earum princeps prædicavit Hippocrates †. Verùm vapores, unde concrescunt, habent aliquid admixtum halitus terrestris; qui interdum è terris educitur pestilentibus. Decoqui igitur eas est opus. Ac minus his salubres sunt nivales, quia frigore includuntur halitus, quos dixi; unde Nero excogitavit artem (ut Plinius * ait) *decoquendi aquam, vitroq; demissam in nives, refrigerandi.* Nimirum, ut ibidem non obscure docet, quo halitu per cocturam expulso, frigore autem retento, voluptas esset innoxia. Magis etiam nivalibus insalubres illæ ex grandine resolutæ. Plus enim terrestris continent halitus. Meliores paulò glaciales, præsertim è summa glacie, quæ ex leviori aqua est. Nec tamen dixeris salubres prorsus, quia mistæ sunt imò aëri, qui ut gravior est, sic impurior. Atqui, quo aqua tenuior, leviorque, eo magis idoneum est cibi vehiculum.

* lib. 2. cap. 18.
† lib. de aere, aquis, & locis
* lib. 31. cap. 3

Inesse autem aquis hoc discrimen ponderis, certissimum est.

Namque nec errantes undis labentibus amnes,
Nec mersi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent; non denique vina,
Quæ campi, aut colles, nuperve, aut ante, tulere.

Ut cecinit scriptor libri de ponderibus & mensuris; sive illi Remo Favino, sive Remmio Fannio, nomen erat. Nam Prisciani non esse, utcunque in MSSis cum ejus opere grammatico jungi soleat, pro explorato habeo. De liquidorum autem discrimine in ponderando, vide Georgium Agricolam in tertio eorum, quæ de mensuris & ponderibus pererudite, ut omnia, scripsit. Adi & experimenta clarissimi quondam in Lugdunensi Academia collegæ mei, Willibrordi Snellii in Eratosthene Batavo lib. II. cap. VI. Hac levitate commendabilis fuit amnis Eulæus, Susianen ab Elymaide disterminans: cujus cotyle Attica drachmam minus pendebat, quàm illa Tigris, aut Euphratis. Itaque, ut Plinius tradit lib. VI. cap. XXVII. *reges Parthorum non ex alio bibunt, & ob id in longinqua portant.* Idemque de Choaspe tradit lib. XXXI. cap. III. Illud tamen ponderis argumentum difficile censet, & alia suggerit. Sic enim ibidem loquitur:

Quidam

Quidam statera judicant de salubritate, frustrante diligentia, quando perrarũ est, ut levior sit aliqua. Sed abunde occurrit Plinio Brodæus lib. IV. Miscellan. cap. XXVIII. Subjicit deinde Plinius: *Certior subtilitas, inter pares meliorem esse, quæ calefiat refrigereturq́; celerius.* Quod postremum indicium & Celsus refert lib. II. cap. XVIII. Nec obscura est ratio. Quanto enim rarior est materies, eo citius calor abit; quo densior, eo caloris est retinens magis: quod Hippocrati jam olim * observatum; Galeno item monitum in lib. V. Aphorismorum comment. XXVI. Sed minimè interim negligendum, quod Palladius etiam jubet attendere ad eos, qui fluvium accolunt. Qui si fiant longævi, nec nephritici sint, vel pulmonibus laborent, aut simili vitio; non leve hoc salubris fuerit aquæ argumentum. Vide fusius ista enarrantem Palladium lib. I. de R. R. Titul. IV. qui est de aqua probanda.

* *aphorism. 26. lib. I.*

Plurimæ verò aquæ etiam medendi vim habent, calidæ imprimis. Qua de re generatim sic Vitruvius lib. VIII. cap. III. *Omnis aqua calida ideo est medicamentosa, quòd in prævüs rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum. Namque sulfurosi fontes nervorum labores reficiunt, percalefaciendo exsugendoque caloribus è corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem, cum dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi, receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contraria caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interioris corporis vitia, potionibus purgando, solẽt mederi.* Eadẽ mente Plinius lib. XXXI. cap. II. *Sunt*, inquit, *tepidæ gelidæq́; auxilia morborũ conferentes, & è cunctis animaliũ, hominũ tantum causa erumpentes. Nusquam tamen largius, quam in Bajano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus, aliæ sulphuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ bituminis, aliæ nitri, nonnulla etiam acida salsave mistura. Vapore quoque ipso aliqua prosunt.* Et post pauca, *Iam generatim*, inquit, *nervis prosunt pedibusve, aut coxendicibus: aliæ luxatis, fractisve. Inaniunt alvos. Sanant ulcera. Capiti, auribusque, privatim medentur; oculis verò Ciceroniana.* Nempe aquæ post excessum Tullii in Academia, Ciceronis prope Puteolos villâ, enatæ, ac à liberto ejus Laurea Tullio celebratæ carmine, ut ibidem Plinius dicit, digno ubique, & non ibi tantum legi. Extremam solum partem apponam:

Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope:
Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur, aquæ.

Postea ibidem Plinius subjungit alia aliarum aquarum bona. *In eadem*, inquit, *Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem feminarum abolere produntur. In Ænaria insula calculosis mederi.* Et mox: *Iuxta Romam Albulæ aquæ vulneribus medẽtur, aptissimæ stomacho, nervis, universo corpori. Thespiarum*

runi fons conceptus mulieribus repræsentat: item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusq; fieri non patitur: Cydnus, Ciliciæ amnis, podagricis medetur: sicut apparet in epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. Tungri, civitas Galliæ, fontem habet insignem. Purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Leucogæi fontes inter Puteolos, & Neapolim, oculis & vulneribus medentur.

Ophiusa item in Alo impetiginem delet, secundum Eudoxum, & inde Antigonum Carystium*. Sunt & aquæ, quæ strumis medeantur. Vitruvius lib.VIII.cap.III. *Est aqua frigida genus nitrosum; uti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, aliisque locis similibus; quod potionibus depurgat, per alvumque transeundo, etiam strumarum minuit tumores.* Idem tradit Plinius lib.XXXI. cap.III. Imò & Strabo lib.V. sed is aquas eas esse dicit ἐν Κωλισκολίαις· Verùm certum est, Κυλιλίαις rescribi oportere. Nam & sic Sotion vocat de Mirandis aquarum, & Dion lib.LXVI. E Latinis item *Cutilias* nominant Varro lib.IV. de L. L. Seneca Nat. Quæst. lib.III. cap.XXV. Tranquillus in Vespasiano cap.XXIV. & Macrobius lib.I. Sat. cap.VII. Quamquam non contenderim, si Κοτυλία malis; ut est apud Dionysium Halic. lib.I. Antiq. uti & ibidem Κοτύλλω legas: imo *Corylen* quoque est apud Festum Pompejum. Quod verò de Tungrorum fonte tradit Plinius, cum calculo mederi; idem de aliis multis prodit Vitruvius ibidem. Sed & rem totam egregiè illustrat. Itaque de morbo, eruditis perfamiliari, non verebor totum adscribere locum: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena* †, *Campana Teano, aliisque locis pluribus; quæ hanc habent virtutem, uti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum potionibus discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quod acer, & acidus succus subest in ea terra, per quã egredientes venæ intinguntur acritudine: & ita, cum in corpus inierunt, dissipant, quæ in aquarũ subsidentia in corporibus, & concrescentia, offenderant. Quare autẽ discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animadvertere. Ovum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex ejus mollescet, & dissolvetur. Item plumbum, quod est lentissimũ, & gravissimũ si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum, & oblitum si erit; efficietur, uti plumbum dissolvatur, & fiat cerussa.* Mox etiam docet, ut æs, & margaritæ, aceto dissolvantur: atque hinc ita colligit: *Ergo cum has res ante oculos ita fieri videamus, ratiocinemur iisdem rationibus ex acidis propter acritudinem succi, etiam calculosos è natura rerum similiter posse curari.* Utrum autem acida, usque dum ad vesicam pertingant, vim istam retineant, vel quatenus reservent, alterius est loci. Particulatim verò *de balneis, quàm ea salubria sint, tũ ad valetudinem tuendam, tum ad morbos curandos,* dialogum adversus medicos recentiores doctè scripsit Joannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus, dica-

* cap. 153.

† de cujus situ Baptista Porta Magiæ naturalis lib. 8. cap. 6. sect. 7.

dicavitque Paulo III. Pontifici. Quemadmodum & ejusdem Brancaleonis de Vini natura duo exstant libri, erudite item, & cum cura exarati.

Sed nihil æque, modo fidem mereatur, aquarum commendat naturam, ac illud apud Petrum Martyrem ab Angleria Mediolanensem de rebus Oceani, & novo Orbe, decadis II. libro x *: *Inter terras ad latus Hispanolæ septentrionale repertas, ad leucas ab Hispaniola quinq; ac viginti supra ter centum, unam esse insulam fabulantur, qui eam explorarunt ad intima, nomine Bojuca, alias Agnaneo, fonte perenni adeo nobilem, ut ejus fontis aqua epota senes rejuvenescant. Nec arbitretur tua Beatitudo, hoc dictum jocose, aut leviter, ita serio rem hanc per curiam universam ausi sunt spargere, ut populus omnis, & ex iis, quos virtus, aut fortuna secernit à populo, non pauci rem esse veram arbitrentur.* Commemorat idem Gaudentius Merula lib. I. Memorabilium cap. I. Item Cardanus lib. II. Subtilitatum †: ubi constantem ait famam esse, fonte eo *senes restitui: non tamen canos mutare, nec tollere jam contractas rugas.* Subjungit hinc: *Oviedus constanter negat. Nos esse posse non dubitamus; esse haud fatemur.* Sed omnino pro fabula habendum. Ad quam non ætatem pertingerent novi orbis domini, si aqua esset ejuscemodi? Non repugno tamen; quo minus quædam vel naturales sint aquæ, vel arte fiant, quæ multum corrigant vitia senectutis, partim purgando, & abstergendo sordes ex alimonia venis adhærescentes, & vitalem imminuturas calorem: partim sua bonitate ex parte replentes & instaurantes humidum radicale, quod absumtum erat à calore nativo.

* pag. 202. edit. Colon. an. 1574.

† pag. 72. edit. Lugd. an. 1580.

Nec propter tot aquæ bona, quæ humanis præstant corporibus, eo putandum, non nocere corporibus. Justus Deus multis aquarum etiam, in pœnam nostri, vim indidit noxiam, & causas ob alias; quas adduximus, de bono venenorum differentes lib. primo hujus operis, cap. v. Itaque non fœcunditatem solum præstant aquæ, sed etiam adferunt sterilitatem: sive frigore nimio calorem exstinguendo; sive calore nimio humorem exsiccando. Unde Plinius, loco sæpius memorato ‡: *E diverso in Pyrrhæa flumen, quod Aphrodisium vocatur, steriles facit.* Quod & prodiderat Theophrastus lib. IX. Hist. Plant. cap. XX. & de causis Plant. lib. II. cap. VIII. Est verò *Pyrrhæa*, pars Thessaliæ, sic à Pyrrha, Deucalionis, ut ajunt, uxore, nuncupata; quod constat ex Stephani Ethnicis. Eo autem calori id tribuere malim, quia flumen hoc, sive palus exsiccata, ardeat: ut à Phania (credo, Eresio illo, Aristotelis discipulo) proditum fuit; teste Antigono Carystio cap. CLXI. Sed apud hunc Πυραίων, pro Πυρράιων, legi debet; ut jamdiu observatum clarissimo, & amicissimo, Joanni Meursio, magno non suæ modo Bataviæ, atque etiam Belgicæ universæ; sed jam Daniæ quoque, imò totius Reip. literariæ, ornamento.

‡ lib. 31. cap. 2.

Quam multos etiam corporibus afferunt morbos; de quo sic Vitruvius lib.VIII.cap.III. *Ubi aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquaq; res earum similes fodiuntur, fontes inveniuntur copiosi; sed hi maxime sunt vitiosi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ, quam sulfur, alumen, bitumen emittit: quia per potiones, cum in corpus ineunt, & per venas permanando nervos attingunt, & artus, eos durant inflando. Igitur nervi inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut neuricos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quod ex durissimis, & spissioribus, frigidissimisq; rebus, intinctas habent venarum cavitates.*

Imò & vis inest letalis aquarum nonnullis: qua de re sic Vitruvius ibidē: *Etiam inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficū succum terræ percurrentia, recipiunt in se vim venenatam: uti fuisse dicitur Terracinæ fons, qui vocatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur: quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur. Et apud Cychros in Thracia lacus; ex quo non solum, qui biberint, moriuntur, sed etiam, qui laverint.* Ubi pro, *& apud Cychros*, in editione Florentina*, quam Jucundus Veronensis exhibuit, omisso præverbio, legas, *& Cychros.* Inque aliis editionibus veteribus est, *& Chropsi:* quod Turnebus † probat propter illa Sotionis: Θεόπομπος ἱστορεῖ κρήνην ἐν Χρωψὶ τῆς Θρᾴκης, ἐξ ἧς τοὺς λουσαμένους παραχρῆμα μεταλλάσσειν· *Theopompus refert, fontem esse Thraciæ, in quo qui laverint, continuo vitā morte commutent.* Apud Plinium ‡ tamen, in veteri etiam editione Parmensi*, itidem legitur, *Cychros:* ac licet Turnebus Plinium primò, & exinde etiam Vitruvium, fuisse corruptum arbitretur: non aspernanda tamen ea, quæ pro vulgata Plinii lectione ad hunc Hermolaus Barbarus annotavit. Inter letales aquas etiam est illa Menaidis, sive Paliceni fontis, seu craterum, aut stagnorum Palicorum: quæ in Sicilia fuere juxta Leontinos, & Menas, ac Palicam civitatem. Docea sic Fazellus dec.I. lib.III. cap.II: *Aquas hujus stagni si mane ante Solis exortum bruta potaverint, repentino prope interitu occidunt. nam licet frigidæ sint, turbidæ tamen, & dirum exhalantes odorem; qui ex sulfuris bituminisque materia, qua stagni fundus plenus est, ut bullæ aliquando ex eo enatæ indicant generatur.* Sed hoc solum ad muta pertinet animantia. At homines ipsos tangit, quod Macrobius narrat lib.V. cap.XIX. ab hoc Palicorum fonte, qui fideliter jurasset, abiisse illæsum: qui falsa jurasset conscientia, mox vitam amisisse. Quamquam metuo, ne hoc inter ea, quæ vulgo sic, sed falso, ferrentur, possis numerare. Sane paulo aliter Aristoteles de admirandis auditionibus, & Stephanus in Ethnicis: quorum uterque ait, juramentum solere inscribi tabellæ: quæ, si innatasset, creditum verè jurasse; falso autem; si mergeretur, ac propterea hominem combustum. Diodorus verò Siculus lib.XI. contentus est dicere, pejerantes repente

* ann.1522.

† lib 6. Adversar.cap.13.

‡ lib.31. cap.2

* anni 1476.

repente

repente ſolitos à numine puniri, ac nonnullos templo exiſſe oculis captos. Eamque ſententiam amplexi quoque Solinus cap.x.& Rhemnius Fannius: ſed perperam uterque fontem eum in Sardinia ponunt: perperam etiam, quod uni veteres fonti, id pluribus hi adſignant. Solini ſunt iſta: *Oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quiſquis ſacramento raptum negat, lumina aquis attrectat: ubi perjurium non eſt, cernit clarius: ſi perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admiſſum tenebris fatetur.* Fannio autem ſcriptum:

> *Quod ſanant agros, pandunt damnantque nefando*
> *Perjuros furto, quos tacto flumine cæcant.*

Hæc verò de ſupplicio inconſtantia veterum facit, ut exiſtimem, eos, qui Palicorum fano præeſſent (id antiquitate, & religioſa veneratione commendabatur) ad terrorem mentibus incutiendum humanis, ſuperſtitioſa Siculos opinione impleſſe, quaſi ea eſſet aquæ divinitas, ut coargueret fures ac perjuros. Interim hoc boni conſequebantur, ut qui criminis ejus ſibi eſſent conſcii, jurare apud Menaida formidarent: quod etiam ex Vibio Sequeſtro cognoſcere eſt. Et fortaſſe juſtum Numen interdum, quod fidem conſervari vult in gentibus, nec eas prorſus deſtituit, per angelorum miniſterium aliorum quidem teſtabatur innocentiam, de aliis autem, qui furti crimen falſis accumularent juramentis, pœnas in omnium ſumebat conſpectu.

CAPUT LXXII.

Quantum aquæ etiam in animam posſint. In dubium vocatum, an fons Cyzicenus amorem auferat, vel aquæ Sinueſſanæ aboleant inſaniam. De Mnemes & Lethes fontibus in Bœotia. Utrùm Ciliciæ fons, Νοῦς, *an* Ἄνους, *fuerit appellatus: deque proverbio,* Habet, *vel,* Non habet Ceſcum. *Suidæ locus emendatus. Fons Chius dementiam concilians uſi & Phrygiæ fluvius Gallus, & fons ruber in Æthiopia: aquæ aliæ vini inſtar inebriantes, ut fons Paphlagoniæ, & aqua Lynceſti: contra Clitorio amne bibentes reddi abſtemios. Cur fluviales aquæ paluſtribus præſtent. Cur maximi orbis fluvii fere ab Septentrione fluant verſus auſtrum. De aquis, quæ vel Oceani æſtum æmulentur, vel motu ferantur contrario; & quæ cauſa ejus rei videatur.*

SEd de corporibus hactenus: nunc ad animam tranſeamus. Nam & in eas magna eſt vis aquarum; quædam noxia, alia ſalutaris. Quantum profecto eſt, quod *in Campania regione Sinueſſanæ aquæ inſaniã abolere produntur*: ut ait Plinius *. Quanti & illud, quod, ut idem † ait, *Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex quo potantes amorẽ deponere Mucianus credidit.* Quamquã dum Plinius ſic Mucianum addit crediſſe, videri poſſit ipſe non crediſſe.

* lib.31. cap.2.
† ibidem.

disse. Non tamen, vel C. Plinio, vel Licinio Muciano, pertinaciter adverser. Nam quid si aquæ, ut inducunt sterilitatem, sic & lubidinem frigore suo exstinguant? Et si aquæ Sinuessanæ, eodem teste*, abolent insaniam: cur non & aliquæ medeantur amoribus insanis? Mirum interea, si hujusmodi sint aquæ in Campania; regionem eam, & totam Italiam, ab omni prope ævo tot luxisse funestos amantium casus. Cur enim agnati, & gentiles, aquis hujuscemodi non consulunt insano illo amore correptis? Utcunque sit de isto; multum aquas posse in sensum ac rationem; his verbis idem Plinius † docet: *In Bœotia, ad Trophonium Deum juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes: quorum alter memoriam, alter oblivionem affert, inde* (Μνήμης & Λήθης*) *nominibus inventis. In Cilicia apud opidum Crescũ rivus fluit* ΝΟΥΣ†: *ex quo bibentium subtiles sensus fieri, M. Varro tradit. At in Coa insula fontẽ esse, quo hebetes fiant.* Puto, pro *Crescus*, legendum esse *Cescus:* à quo tamen paulum abit vetus editio Parmensis ‡; ubi pro *Cescus* est *Jusgus* Nec multum adeo recedit *Visgus:* quod in antiquo reperit chirographo Pintianus. Sed mirum, quod hic legas, Νῦν, hoc est, mentem, dici, quia sensus, reddat subtiles, cum Suidæ dicatur Ανυς, quasi reddat hebetes. Sic enim scribit: Κίσκος ἦν πόλις ἐν Κιλικίᾳ, & παρ' αὐτὴν ποταμὸς Ανυς ὄνομα. Διόπερ οἱ ποιηταὶ παίζοντες, τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας, κίσκον ἔχειν φασί· *Cescus erat urbs Cilicia, & juxta eam fluvius nomine* ANUS, (hoc est, EXMENS) *Quamobrem poeta homines amentes, ludere volentes, dicunt, habere Cescum.* Multũ metuo, ne sciol' aliquis locum corruperit: quia cum videret, dementes dici, Κίσκον ἔχειν*: plane sibi persuaserit, Cesco non fuisse nomen Νοῦς, sed Ανυς. At cogitare debuerat, Suidam dicere, sic poetas loqui παίζοντας †: hoc est, per ironiam. Vel hoc si displicet, legendum, Κίσκον οὐκ ἔχειν φασί· *Cescum non habere, ajunt.* Quam opinionem firmant ista Hesychii verba: Κίσκος, ποταμὸς Κιλικίας, ὅθεν καὶ παροιμία γέγονε, Πόλις Κίσκον οὐκ ἔχουσα. Εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων. *Cescus, fluvius Cilicia, unde proverbium ortum: Urbs non habens Cescum. Dictum verò de iis, qui dementes forent.* Nec alium fluvium, quam memoratum, capio, cùm idem ait Hesychius: Νοῦς, ψυχὴ, ποταμὸς, καὶ ἡ μονάς· ΝΟΥΣ, *anima, flumen, & unitas.* Etsi non ignorem, & Nilum ab Ægyptiis esse vocatum Νοῦν, atque hoc νέον significare: ut est apud Philippum, Ori Apollinis interpretem, lib. I. quo loco agit de Nili adscensu, & exundatione. Verum esto, ut Hesychius hic Nilum respexerit. Saltem fluvio isti Ciliciæ non fuisse nomen Ανυς, sed Νοῦς, etiam indicant illa Eustathii in Odyss. Α‡: Παυσανίας γοῦν φησὶν, ὅτι Κίσκος λιμήν πυ, ᾧ παράκειται ποταμὸς Νοῦς καλούμενος· *Pausanias ait, esse alicubi Cescum portum, cui vicinus sit fluvius, nomine* ΝΟΥΣ. Quæ tamen verba hodie frustra in Pausania quæras: ut videantur esse ex deperdito Asiaticorum opere.

* lib 31. cap. 2.
† ibid.
* Memoriæ, & Oblivionis.
† Mens.
‡ anni 1476.
* Cescum habere.
† ludentes.
‡ pag. 1392. edit. Rom.

Sed

Sed aliorum etiam fluminum vim in animos nostros prosequamur. Vitruvii sunt ista lib.VIII.c.III. *Est in insula Chio fons, è quo qui imprudenter biberint, fiunt insipientes: & ibi est epigramma insculptum, ea sententia: Iucundā esse potionem fontis ejus: sed qui biberit, saxeos habiturum sensus.* Ipsum deinde epigramma Græcum subjungit. Similem memorat fluvium his verbis Plinius *, loco sæpius memorato: *In Phrygia Gallo flumine potando necessarius modus, ne lymphatos agat: quod in Æthiopia accidere his, qui fonte rubro biberint, Ctesias scribit.* Judicium hoc Ctesiæ de fonte Æthiopiæ apud Photium etiam habes cod.LXXII. Idemque refert Sotion ‡, his verbis: Κτησίας δὲ ἐν Αἰθιοπίᾳ κρήνην ἱστορεῖ τῷ χρώματι κινναβάρει παραπλησίαν· τοὺς δὲ πίνοντας ἀπ' αὐτῆς παραλλάττειν τὴν διάνοιαν. ὥστε καὶ τὰ κρυφίως πεπραγμένα ὁμολογεῖν· *Ctesias narrat, in Æthiopia esse fontem colore rubro referentē cinnabari; indeq́ bibentibus sic mentem immutari, ut etiā confiteantur, quæ occultè commiserunt.* Quin & Philo, qui navigationem in Æthiopiam, Strabone * teste, conscripsit, in memorato Æthiopicorum opere idem prodidit: ut est apud Antigonum Carystium cap.CLX. Videlicet aqua istæc ex halitu metallico vim habebat inebriandi. Quod de aqua Lynci, Epiroticæ urbis, etiam proditum Theopompo, & exinde eidem Carystio cap.LXXX. Ait verò, εἶναι ὕδωρ ὀξύ· τοὺς δὲ ἐκ τούτου πίνοντας, ὥσπερ ἐπὶ τῶν οἴνων, ἀλλοιοῦσθαι· καὶ τοῦθ' ὑπὸ πλειόνων μαρτυρεῖσθαι· *aquam esse acidam: quique eam biberint, mente immutari, quasi vinum bibissent, ejusq́ rei complures esse testes.* Atque, ex eodem Theopompo, idem traditum Sotioni in Excerptis De alia item aqua Vitruvii est lib.VIII. cap.III. *Sunt etiam fontes, uti vino mixti: quemadmodum est unus Paphlagoniæ: ex quo, etiam sine vino, potantes fiunt temulenti.* At de Lynco ipso hoc Plinii est lib.II. cap.CIII. *Lyncestis aqua, quæ vocatur acidula, vini modo temulentos facit.* Quare historica, non poetica fide, cecinit Naso XV. Metam.

Hinc fluit effectu dispar Lyncestius amnis;
Quem quicunque parum moderato gurgite † traxit,
Non aliter titubat, quàm si mera vina bibisset.

Continuo ante contrarium de Clitorio, Arcadiæ amne, præmiserat:

Clitorio quicunque sitim de fonte levavit,
Vina fugit, gaudetque meris abstemius undis.

Quod & assertum Vitruvio lib.VIII.cap.III. *In Arcadia vero civitas est non ignota Clitori: in cujus agris est spelunca profluens aqua, quam qui biberint, fiant abstemii.* Ac Græcum de eo epigramma subjungit lapidi inscriptum: quod Latinè redditum reperias apud Philandrū Atq; hæc sufficiant de aquis, seu corpori humano, seu animo, vel salubribus, vel noxiis. Licet ejus generis multa sit alia reperire apud alios Nam non solum Aristoteles * ait, ὕδατος πολλὰ εἴδη ἐστὶ καὶ διάφορα †: verum etiam ut Plinius ‡ inquit, *in nulla parte naturæ majora sunt miracula.*

Superest, ut ante in mari fecimus; ita hoc loco de aquarum potabilium motu videamus. Hoc enim est tertium illorum, de quibus me dictu-

rum

* lib.31.cap.2

‡ Opere de fluminibus fontibus, ac lacubus.

* lib. 2.

† al. gutture.

* problematum sect. 1. quæst 3.

† multa sunt aquarum genera variaque.

‡ lib.31.cap.2.

rum receperam. Porro ex hoc motu quoque bonitas elucet divina. Nam quæ aquarum moventur, difficilius putrescunt. Palustres igitur, & his similes, minimè sunt salubres: contra fluviales, ob perpetuum fluxum, commendantur. Quomodo & citius senescere videmus plana cavaque inhabitantes loca, quam qui in montibus degunt.

Nec ratione carere existimandum, quod sic divina jussit providentia, ut motus in maximis orbis fluviis fere sit ab Septentrione versus Austrum. De istoc ita Vitruvius lib. VIII. cap. II. *Capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemque scripta, plurima maximaq; inveniuntur egressa ab septentrione. Primumque in India Ganges, & Indus, à Caucaso monte oriuntur: Syria, Tigris, & Euphrates: Asia, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais, Colchis, Phasis: Gallia, Rhodanus: Belgica, Rhenus: citra Alpes, Timavus, & Padus: Italia, Tybris: Maurusia, quam nostri Mauritaniam appellant, ex monte Atlante, Dyris*; (aliis* ipse Atlas est *Dyris*: sed, credo, monti cognominis erat fluvius) *qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentē ad lacum heptabolum, & mutato nomine dicitur Nigir.* Censeo autem, eo maxima flumina præcipuè ab septentrione profluere; quia si septentrionalem, & australem tractum, conferas, illum liquet frigidum esse, atque humidum; hunc, calidum, & aridum. Ut conveniens sit, capita quidem fluminum oriri in septentrione; at decurrere meridiem versus.

* Strabo lib. ult. Plinius lib. 5. cap. 1. Solinus cap. 37

Admirationi etiam fuit, quod ex aquis aliæ sequerentur æstum maris; aliæ contra augescente mari decrescerent, decrescente verò augerentur. Qua de re Polybii, Artemidori, Silani, & Posidonii sententiam, & suam simul, adducit Strabo lib. III. De eodem sic Plinius lib. II. cap. XCVII. *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, alias simul cum Oceano augetur, minuiturque; alias vero utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter Oceani motibus consentit. In ripa Bætis oppidum est, cujus putei crescente æstu minuuntur, augescunt decedente, mediis temporibus immobiles. Eadem natura in Hispali oppido uni puteo, cæteris vulgaris.* Nempe maris æmula est aqua, cum è mari propinquis ac rectis decurrit venis. At contrario afficitur modo, quoties longinquo à mari spatio fluit, vel varios per mæandros. Siquidem priusquam aqua in puteum devenerit, mare antea tumidum jam detumuit: posteaque, quod prius detumuerat, intumuit rursum.

CAPUT

CAPUT LXXIV.

Propius acceditur ad Aquæ venerationem. Cur qui Salomonis Sapientiam scripsit, non ἁπλῶς Aquam, & Aera, sed violentam Aquam, & celerem aera divino affectam honore dicat. Aquam in summa fuisse veneratione Ægyptiis. Per Osiridem his aquam Nili intellectam; marinam autem, per Typhonem. Vnde Nili nomen. Qua mente Deus dixerit Abrahamo, se daturum illi terram usque ad Nilum. Cur idem flumen in Scripturis dicatur Schichor. *Per* Schichor, *&* torrentem deserti, *vel* Ægypti, *notari in Scripturis fluentum prope Rhinocoruram: atque hoc nomen propterea pro eo esse repositum à* LXX. *Cur Nilus priscis Romanis dictus sit* Melo. *Cur Osiris effingeretur niger. Conjectatum, unde* Osiris *nomen acceperit. Nilus aliter* Siris, *quod κατ' ἀφαίρεσιν ex* Osiris. *Vnde sidus Canis vocetur* Sirius. *Vnde σειρὰρ sit. Eundem esse Ægyptium Osiridem, ac Græcorum Διόνυσον, sive Liberum: quod cum aliunde, tum phalli in utriusque sacris gestatione ostensum, & quid eo fuerit significatum. An rectè ejus etymon adduxerit Plutarchus. De Canopo, & sacris Ægyptiorum hydriis.*

QUæ hactenus, tum universe de aquarum utilitate, tum particulatim de miranda quarundam natura, diximus: ea, si pauca exceperis, quæ longa dies docuit, minimè effugerunt vel oculos, vel animos gentilium: imò multo maximam partem ea ab iis ipsi accepimus. Sed cum Deum propterea glorificare eos oporteret, honorem Numini debitum Aquis transscripserunt: quemadmodum etiam legas in libro Sapientiæ cap. XIII, 2. Ubi scriptor is appellat *βίαιον ὕδωρ violentam aquam:* sive quia magna vis cuivis aquæ insit: sive non omnem aquam, illam etiam residem, ac cisternis conclusam, respexerit, sed duntaxat vasti maris, aut præterea fluminum magnorum. Quo enim major in corpore aliquo se vis exsereret, eo judicabant illi plus inesse divini. Ac propterea ibidem quoque non ἁπλῶς dicitur, aëra fuisse cultum; sed *ταχινὸν ἀέρα, celerem aera.* Nempe quia, ob tenuitatem summam, facilè adeo & scinditur, & unitur, & ventis actus velocitate adeo provolat pernici.

Porrò cunctarum gentium præcipuè Aquam esse venerati videntur Ægyptii, & Persæ. De prioribus ita Plutarchus libro de Iside, & Osiride: Οὐδὲν οὕτω τιμὴ Αἰγυπτίοις, ὡς ὁ Νεῖλος· *Nihil in majore est Ægyptiis honore, quàm Nilus* Et è nostris Athanasius, qui Ægyptius ipse fuit, orat. contra Gentes*: Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· *Alii fluvios, & fontes, & omnium maximè Ægyptii, aquam præcipuè venerati, deosq; appellant.* Similiter Julius Firmicus de err. prof. relig. *Ægyptii incolæ aquarum beneficia percipientes, aquã colunt, aquis suppli-*

* pag. 20. edit. Commel.

supplicant, aquas superstitiosa continuatione venerantur. Vide & Vitruvium in præfat. lib. VIII.

Cujusmodi autem hæc fuerit veneratio, intelligitur ex istis, quæ antea diximus de corporum cœlestium apud Ægyptios cultu. Par enim utrobique ratio est. Liceat igitur paucis nunc reponere, quod pluribus antea demonstravi de duplici principio effectivo; uno boni, altero mali; atque ut illud boni *Osiridem*; mali istud, *Typhona* nuncuparint. Ostendimus autem, in cœlis Solem, quatenus Lunam suo implet lumine, esse *Osiridem*: sed *Typhona* eundem esse, quatenus torret, & exurit. Lunam quoque considerari, tum quatenus lumen recipit à Sole; quomodo *Isis* dicitur, & uxor est Osiridis: tum quomodo, gravidata à Sole, agit in res sublunares, & moderato calore, ac humore, res omnes producit: quo pacto, jam viri præstans munia, *Osiris* nominatur.

Ex istis lucem fœnerant, quæ hujus propria sunt loci. Similiter enim sub cœlis considerare oportet, tum principium boni activum; quod & hic *Osiris* vocatur: tum principium mali effectivum; quod & hic *Typho* nuncupatur. Ac ut in cœlis Sol, pro diverso effectu, tum *Osiris* est, tum *Typho*: sic in subcœlestibus Aqua, & *Osiris* est, & *Typho*: *Osiris* quidem, quatenus Nilus attenditur; *Typho* autem, si consideremus mare. Quod ergo Clemens Romanus in x. Recognitionum * aquam ait Osiridi dicatam: id propriè capiendum de aqua Nili; non marinâ, quæ Typhonis, & mali principii nomine intelligebatur. Cautius igitur Plutarchus libro sæpius memorato †, ac deinceps nominando, Οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνιόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est Terra.*

* fol. 110. edit. Paris. Sonn.

† de Iside, ac Osiride.

Sed ut melius percipiatur, cur Nilus sit principium boni activum, ac propterea *Osiris* vocetur; mare autem habeatur principium mali activum, ac dicatur *Typho*: distinctè primum agemus de Osiride, sive Nilo; deinde de Typhone, sive mari Ægyptum alluente. De priori prius exponam ea, quæ pertinent ad appellationes Nili præcipuas; eundemque esse Ægyptiorum Osirin, & Græcorum Liberum, ostendam. Hinc considerabo Nili naturam: ac sacrorum inde rituum causas diducam.

Qui vulgo Nilus, is in Scripturis gemino vocatur nomine: uno communi, altero magis proprio. Communis appellatio est נַחַל מִצְרַיִם, *nachal Mitzraim*: hoc est, *fluvius Ægypti*. Sane *nachal* τοῖς ἑβδομήκοντα ‡ crebro vertitur ποταμὸς *fluvius*; item χειμάῤῥους, *torrens*. Sed ut in Asia per *flumen* κατ' ἐξοχὴν *Perath*, sive *Phrath*, is, qui Græcis *Euphrates*, intelligitur: ita in Ægypto sic dicebatur *Nilus*. Quomodo & R. Salomon, & R. Kimchi, exponunt Genes. xv. ubi Deus dicit, se Abrahamo daturum terras à fluvio Ægypti,

‡ septuaginta interpretibus.

Ægypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Sed non hic per fluvium intelligendus est integer Nili alveus, (nunquam enim Hebræi omnem Ægypti terram cis Nilum possederunt) sed usque ad initium Nili, sive rivum ex brachio Pelusiaco Judæam versus procurrentem, indeque profluentem in mare Ægyptium, sive Phœnicium. Hoc enim fluentum terminus erat Palæstinæ. Meminit ejus Strabo in XVI, item Guilielmus Tyrius lib. XX. cap. XV. etiam Brocardus Monachus, & Leo Afer; ut alios mittam. Porro pro *Nahal*, sive *Naal*, Syri, & Ægyptii, dixere *Neel*; ut Phœnices, & alii, pro *Bahal*, sive *Baal*, *Beel*: atque ut ex *Beel Bel*, inde Βῆλος; sic ex *Neel*: *Nel*, vel *Neil*, unde Νεῖλος. Nec enim audiendi sunt Græculi, quando vocis Ægyptiæ originem arcessunt è Græcia. Et talis est communis appellatio; sed Ægypti fluvio, fluviorum regi, κατ' ἀντονομασίαν attributa. Ac similiter *Niger* fluvius, qui multum cum Nilo convenit, *Nuchul* nuncupatus: ut iisdem verbis legas apud Orosium lib. I. & Æthicum in Cosmographia. Mela etiam lib. III. cap. X. tradit, Nili fontem in Æthiopia ab incolis *Nuchul* vocari. Quid inde apertius, quam & *Nuchul* esse ab *Nachal*, unde Νεῖλος antea deduximus?

Alterum Nili nomen in Scripturis est שיחור, *schichor*; ut Jes. XXIII, 3. & Jer. II, 18. Id ad verbum notat *nigrum*. Nam *denigrari* Hebræis שחר, *scachar*; unde & prisca Latinorum vox *scurus*, & cum præpositione *obscurus*. Est verò Nilus turbidus, & subfuscus, ac nigricans: puta ob limum, quem advehit secum ex partibus ruens Austrinis. Altera quoque nominis ejus ratio est. Nam, terram humectans, eam reddit nigram: quomodo & in juvenibus nigricant capilli ob humorem; qui postea ejus defectu canescunt. Sed ut Genes. XV, 18. per *nachal Mizraim*; ita & Josuæ XIII, 3. per *Schichor*, non Nilus integer capiendus; verùm illud brachiolum Nili, quod aliter *torrens deserti* vocatur Amos VI, 14. Perperam enim Vatablus signari putat mare mediterraneum: etsi non diffitear, torrentem hunc, ut è Pelusiaco brachio in desertum, ita inde in mare procurrere Ægyptium. Similiter *nachal* capitur Jes. XXVII, 12. *Percussis adversariis vestris, ab alveo fluminis, usq; ad torrentem Ægypti.* Quod Hieronymus interpretatur, *usq; ad Nilum*: hoc est, brachiolum Nili memoratum. LXX. verò, ἕως Ῥινοκορούρων, *usque ad Rhinocuram.* Nempe, ut ibi annotat B. Hieronymus, LXX. *non tam verba Scripturarũ, quàm sensum verborũ, exprimunt.* Videlicet pro torrente Ægypti ponunt *Rhinocoruram*, sive *Rhinocolurã* (utroque enim modo exaratur) oppidum Cananitidis, sive Palæstinæ, torrenti illi proximum; uti & monti Casio, quem Herodotus propterea Ægypti, & Palæstinæ, terminum statuit. Quid mirum verò, si Scriptura *nachal Mizraim*, & *schichor*, non solum pro Nilo ipso, sed etiam pro rivo, etsi exiguo, & ea pro-

pter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor* sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eadem de causa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus est *Melo*, ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV. cap. XI. sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut mollius pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde terminatione addita Græcanica ac Romana, *Osiris*. Jam ante in vocabulis Ῥέας, καὶ Ἥρης, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris*. Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητής:

Σίρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται:——

Siris ab Æthiopibus vocatur:——

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin lib. V. cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cœlo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾷν, vel σιριᾷν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν*. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potius σειριᾷν, vel σιριᾷν, fit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

* splendere, coruscare.

Nunc ad illud venio, quod loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: qua de re sic Herodotus in Euterpe; Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται· *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt, hos similiter colunt universi.* Ubi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autē est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquanto ante sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρό-

μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ᾽ ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μόνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι: *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Jovem, & Liberum; eosq; magnopere venerantur.* Ubi *Jupiter* fuerit æther, sive aër cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur ætheręæ, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universe Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβέννυσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Jovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea verò non est Sol, sed quandã habet cum Sole cognationem. humor autẽ, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sane Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quod Anticlides Isidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris*, hoc est, *planta Osiridis*: quod denique gestatione phalli, & aliis tam multis, Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eo ὑὸν dici ἀπὸ τοῦ ὕειν *, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ †. Sed de etymo magis placet, ὑὸς esse ab הָיָה, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum*, & fortasse à *generando gnatum*, quasi *generatum*.

* *à pluendo.*
† *aquam.*

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, Deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Eccles. lib. II. cap. XXVI. item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appulei ultimo Milesiarum: *Urna, inquit, faberrimè cavata fundo quam rotundo, miris extrinsecus simulacris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiusculè levatum, in canalẽ porrectum longè rivulo prominebat. Et alia parte multum recedens, spatiosa dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo superſedebat aspis squameæ cervicis striclo tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri VIII. *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res è liquoris potestate consistere. Itaq; cum hydriam tegunt, quæ ad templum ademque, casta religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cœlum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAPUT LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cum hoc flumine, quia pluvia id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeo controversa fuit antiquis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac causa. Unde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquaductus, tum aditum, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Causæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ, cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item causa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paulatim altior evaserit: atq; hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluviæ nescia, tandem etiam careat Nilo. Ut Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolice notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam, ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis sic

ſic hians, ut equitationi non ſit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus neſcit, ſi Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio eſt ſolo pro Jove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca*, memoria lapſus, refert; ſed æqualis ejus Tibullus †, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua poſtulat imbres,
Arida nec pluvio ſupplicat herba Jovi.

* lib. 4. Nat. Quæſt. cap. 27
† lib. 1. eleg. 7.

Parmenonis etiam Byzantii eſt apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Aegyptie Jupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μόνον ἐκ ἀντίμιμος ὀρανῷ *tantumnon æmulus cœli.* Imò Heliodorus in IX. ab Ægyptiis ait diſertim, ἀντίμιμον τ̃ ὀρανῦ * vocari: & rationem addit, quia abſque pluvia irriget, & velut imbre humectet. Eſt hoc prius Nili beneficium. At parum eſſet, ſolum nitroſum, ac ſterile, irrigari. Divina igitur providentia & alterum accedit, quod *cum recedit,* non *mollitos* modò, ſed & *oblimatos relinquit agros*; ut eſt apud Cic. in II. de Nat. Deor. pleniuſque de eo Seneca lib. IV. Quæſt Nat. cap. II. *Nilus arenoſo & ſitienti ſolo, & aquam inducit, & terram. Nam cum turbulentus fluat, omnem in ſiccis, atq; hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue ſecum tulit, arentibus locis illinit; juvatq; agros duabus ex cauſis, & quod inundat, & quod oblimat.*

* imitatorem ac æmulum, cœli.

Quod ad Nili originem, quam prorſus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philoſtratus lib. I. Icon. Νείλε μὲν Αἰγύπτιοι ἔχουσι τὰς ἐκβολάς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς. *Ægyptii quidem habent exitus, oſtiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab aſperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Aegyptum. Quod rectè monitum Paulo Jovio lib. duodevigeſimo hiſtoriarum ſui temporis, & Hieronymo Oſorio lib. IX. de geſtis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pauſanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre eſt ex Nicolao Leonico lib. II. de Var. Hiſt. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome*: eſtque in ditione Regis Abyſſini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, ſcribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Teſtis Rex Æthiopiæ, David, literis ſuis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Luſitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiſo, immane quantum aberrarunt. Nec obſtat, quod Gichon Moſi dicatur alluere terram Chus; quæ eſt Æthiopia. Nam Moſes loquitur de Chus orientali, ſive Arabia; non occidentali, quæ eſt Æthiopia ſub Aegypto. Duplicem hanc Aethiopiam Homerus agnoſcit, & ex eo Strabo lib. I. & Plinius lib. V. cap. VIII. Quando Moſis uxor *Æthiopiſſa* vocatur, *Arabiſſa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Jethro, ſacerdotis, vel principis in

terra

terra Madian, quæ in Arabia. Aliiſque etiam locis non paucis comparet, terram Chus fuiſſe Palæſtinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus xv. Et ſi mæandros etiam, atque ambages, annumeres, pluſquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc ſpectemus, quando incipiat creſcere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Creſcere incipit mox à ſolſtitio circa xv. Kal. Quinctiles. Cujus cauſa ſunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi eſt hyems, quando æſtas eſt illis, qui ſub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem verſus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cœleſtis beneficium crederetur, eo Ægyptiis Leo erat exundationis ſymbolum: ac ſic tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Uti & ab iiſdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quod clauſtris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictuſque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Iſid. & Oſir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat, Titanis primum curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis obſervatum, vigilantiæ potius, ac cuſtodiæ ſymbolum videtur. Ut quod animal prope ſit inſomne, atque oculis dormiat ſemiapertis. Porrò ceſſantibus Æthiopiæ ejus, quæ ſub Ægypto eſt, imbribus hibernis, Nilus etiam decreſcit. Imo Sole in Virgine conſtituto, paulatim ſic imminuitur, ut priuſquam id ſignum exeat, jam ſe contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere ſit numeroſum. Itaque menſe Athyr, qui poſteriori parte noſtro reſpondet Octobri, periiſſe Oſiris dicitur; ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Eteſiæ deficiunt; Nilus decreſcit; terra nudatur, ſtirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctus eſſe cauſam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: ſequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelaſgis enim in ſumma veneratione erat Neptunus, eumque cultum accepere à Libybus, qui ſemper hoc numen veneratione ſunt proſecuti. Teſtis nobis Herodotus eſt in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum ſic fatebantur, ut nullis dignarentur ſacri-

ſacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Oſiridi putabant, vel Oro, Oſiridis ex Iſide filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cœlis Sol eſt Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita ſub cœlis Mare eſt Typho, quia, quòd ſalſum eſt, vim habet exſiccandi: unde & carnes ſalimus, ut ſal noxios depaſcat humores; atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim ſalis, Romani, Arnobio † teſte credebant, ſacras fieri menſes ſalinorum appoſitu. Contra ſacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, ſalem menſis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis eſſet ſpuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoſcebant quidem id numen, ſed nullo dignabantur cultu: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento eſt, quod propter mare, ut Plutarchus * auctor eſt, etiam averſarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in ſcriptura hieroglyphica ſignarent odium per figuram piſcis, tanquam incolæ elementi ſibi maximè inviſi. Imò ſacerdotibus, ut eidem Herodoto ‡ proditum eſt, ἰχθύων οὐκ ἔξεστι πάσασθαι, *de piſcibus guſtare eſt nefas.*

† *lib. 2.*

* *lib. de Iſide, & Oſiride.*

‡ *in Euterpe.*

Cauſam, cur Typho Oſiridem, & Orum, odiſſe diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita noſtra in calido, & humido, conſiſtat: ſal autem vim habeat exſiccandi: ſiccitas verò, & humor, contraria ſint. Nihil mirum igitur, ſi Mare non minus, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti ſuo depaſcens calore. At & Sol æſtu ſuo exſiccat, & idem aqua præſtat marina. Ob igneam iſtam Typhonis naturam, eum eſſe rufum & ſubpallidum, dictitabant: eumque eſſe colorem auctumni; qui, humorem ſubducendo, & plantis eſt inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus converſari ſolent; ut monuit Plutarchus *.

* *lib. de Iſide & Oſiride.*

Sed, præter hanc odii cauſam, altera quoque, eaque manifeſtior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius eſſe, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in ſe eſt, perdat. Siquidem Nilus ab Auſtrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, uſque dum, ſe in mare mediterraneum præcipitans, diſpergatur, ac pereat. Unde & Oſiridem, hoc eſt, Nilum, oriri ajunt à ſiniſtris; perire à dextris. Faciem quippe Oſiridos ſtatuere ab Oriente, quia idem eſt Sol, & Oſiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei ſit à dextris, Meridies à ſiniſtris.

Tertiam etiam odii cauſam erga Typhonem; amoris erga Oſiridem, & Orum, invenio. Antiquiſſimis enim temporibus, vel Ægyptus nec dum erat; ſed tota immerſa mari, vel magnam ſaltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam

& Homerus ait, Pharum diei unius cursu abesse ab Ægypto: at ea nunc pars est Ægyti, cùm terrâ, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ: quæ & Herodoti sententia est in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paulatim recedere. Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus austrinis, atque ita terra Ægyptia, (quæ si non tota, plurimis saltem locis, undis fuerat marinis contecta) sese progressu temporis supra undas quasi elevarit, Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam: eo signantes, partim antiquam illam victoriam, qua post diluvium terra jam olim mari emersit: partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggesto mare magis, & magis, terras fugit: adeo ut fortasse metus esse possit, ne plurimorum seculorum decursu in tantum se tellus tandem attollat Ægyptia, ut Nilo non amplius inundetur. Sed de isto nos securi curam omnem committimus sapientiæ eorum, qui terræ illi præsunt, imprimis Patris cœlestis, qui nutu suo temperat universum.

Uti verò Osiridi tribuere conjugem Isidem, prolem Orum: ita Typhoni assignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedere partem terræ pedibus nostris adversam: uti Isidi eam, quæ horizonte nostro continetur. Ipsum horizonta Anubidis esse dixerunt. Ac huic dicarunt canem: quia ut canis diu noctuque videt, & domi custodit: ita Anubis & nostrum, & oppositum videat hemisphærium, & quasi custos sit utriusque. Maro *: *Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis.* Ubi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur.* Sed cur sic fingeretur, non addit. Causa verò est, quam ex Plutarcho † diximus: Non igitur stultè adeo sapiebant sacerdotes Ægyptii, ut Deo suo putarent esse caput caninum: sed symbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibidem ait Servius: *Hunc volunt esse Mercurium, quia nihil est cane sagacius.* Potius censeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terrestris, (de quo vidimus cap. LVII.) esse munus crederetur, animas ad Orcum, hoc est, à terris superis ad inferum deducere hemisphærium, quod Nephthyi sacratum fuisse dicebamus.

* 8 Æn. 698

† lib. de Iside & Osir.

CAPUT

CAPUT LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτῶν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm Ἰχθύων. Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem: infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ωάννης Babylonius semipiscis: & Chaldaicus Ωδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ωης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hîc à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laertius in procemio operis sui; Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI. Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I. & Strabo in XV. referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI. Annalium. Idem Tyridates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX. cap. II.) *exspuere in maria, aliisq; mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos suscepta, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiose Regem cum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea * dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cœlis quidem Luna est: sub cœlis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minus per Atergatin signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra †. Idem ex ejus figura cogno-

* cap. 55. hujus libri.

† libri hujus cap. 19.

pter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor* sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eadem de causa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus est *Melo*, ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV. cap. XI. sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut mollius pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde terminatione addita Græcanica ac Romana, *Osiris*. Jam ante in vocabulis Ρέας, καὶ Ἥρας, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris*. Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητὴς:

Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται:——

Siris ab Æthiopibus vocatur.——

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. V. cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cœlo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σιριᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν*. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potius σειριᾶν, vel σιριᾶν, sit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

* *splendere, coruscare.*

Nunc ad illud venio, quod loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: qua de re sic Herodotus in Euterpe: Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται· *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt, hos similiter colunt universi.* Ubi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autē est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquanto ante sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὐτὴ ἡ πόλις εἶναι μητρό-

μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μόνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι: *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Jovem, & Liberum; eosq́, magnopere venerantur.* Ubi *Jupiter* fuerit æther, sive aër cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur ethereæ, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universe Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβεννῦσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Jovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea verò non est Sol, sed quandã habet cum Sole cognationem. humor autẽ, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sane Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quod Anticlides Isidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris,* hoc est, *planta Osiridis:* quod denique gestatione phalli, & aliis tam multis, Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eo ὑὸν dici ἀπὸ τοῦ ὕειν *, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ ‡. Sed de etymo magis placet, υἱὸς esse ab הָיָה, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum,* & fortasse à *generando gnatum,* quasi *generatum.*

* à pluendo.
‡ aquam.

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, Deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Eccles. lib. II. cap. XXVI. item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appulei ultimo Milesiarum: *Vrna,* inquit, *faberrimè cavata fundo quam rotundo, miris extrinsecus simulachris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiusculè levatum, in canalẽ porrectum longè rivulo prominebat. Et alia parte multum recedens, spatiosa dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo superſedebat aspis squameæ cervicis stricto tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri VIII. *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res è liquoris potestate consistere. Itaq́, cum hydriam tegunt, quæ ad templum ædemque, casta religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cœlum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAPUT LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cum hoc flumine, quia pluvia id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeo controversa fuit antiquis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac causa. Unde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquæductus, tum aduum, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Causa quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ, cur item piscis odii ius fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item causa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paulatim altior evaserit: atq; hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluviæ nescia, tandem etiam careat Nilo. Ut Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolice notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam, ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis

sic hians, ut equitationi non sit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus nescit, si Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio est solo pro Jove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca*, memoria lapsus, refert; sed æqualis ejus Tibullus†, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua postulat imbres,
Arida nec pluvio supplicat herba Jovi.

Parmenonis etiam Byzantii est apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Aegyptie Jupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μόνον οὐκ ἀντίμιμος οὐρανοῦ *tantumnon æmulus cœli.* Imò Heliodorus in IX. ab Ægyptiis ait disertim, ἀντίμιμον τοῦ οὐρανοῦ* vocari: & rationem addit, quia absque pluvia irriget, & velut imbre humectet. Est hoc prius Nili beneficium. At parum esset, solum nitrosum, ac sterile, irrigari. Divina igitur providentia & alterum accedit, quod *cum recedit*, non *mollitos* modò, sed *& oblimatos relinquit agros*; ut est apud Cic. in II. de Nat. Deor. pleniusque de eo Seneca lib. IV. Quæst Nat. cap. II. *Nilus arenoso & sitienti solo, & aquam inducit, & terram. Nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis, atq; hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue secum tulit, arentibus locis illinit; juvatq; agros duabus ex causis, & quod inundat, & quod oblimat.*

* lib. 4. Nat. Quæst. cap. 27
† lib. 1. eleg. 7.
* imitatorem ac æmulum, cœli.

Quod ad Nili originem, quam prorsus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philostratus lib. I. Icon. Νείλου μὲν Αἰγύπτιοι ἔχουσι τὰς ἐκβολὰς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς· *Ægyptii quidem habent exitus, ostiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab asperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Aegyptum. Quod rectè monitum Paulo Jovio lib. duodevigesimo historiarum sui temporis, & Hieronymo Osorio lib. IX. de gestis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pausanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre est ex Nicolao Leonico lib. II. de Var. Hist. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome*: estque in ditione Regis Abyssini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, scribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Testis Rex Æthiopiæ, David, literis suis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Lusitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiso, immane quantum aberrarunt. Nec obstat, quod Gichon Mosi dicatur alluere terram Chus; quæ est Æthiopia. Nam Moses loquitur de Chus orientali, sive Arabia; non occidentali, quæ est Æthiopia sub Aegypto. Duplicem hanc Aethiopiam Homerus agnoscit, & ex eo Strabo lib. I. & Plinius lib. V. cap. VIII. Quando Mosis uxor *Æthiopissa* vocatur, *Arabissa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Jethro, sacerdotis, vel principis in

terra

terra Madian, quæ in Arabia. Aliisque etiam locis non paucis comparet, terram Chus fuisse Palæstinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus XV. Et si mæandros etiam, atque ambages, annumeres, plusquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc spectemus, quando incipiat crescere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Crescere incipit mox à solstitio circa XV. Kal. Quinctiles. Cujus causa sunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi est hyems, quando æstas est illis, qui sub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem versus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cœlestis beneficium crederetur, eo Ægyptiis Leo erat exundationis symbolum: ac sic tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aqua è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Uti & ab iisdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quod claustris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictusque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Isid. & Osir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat, Titanis primum curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis observatum, vigilantiæ potius, ac custodiæ symbolum videtur. Ut quod animal prope sit insomne, atque oculis dormiat semiapertis. Porrò cessantibus Æthiopiæ ejus, quæ sub Ægypto est, imbribus hibernis, Nilus etiam decrescit. Imo Sole in Virgine constituto, paulatim sic imminuitur, ut priusquam id signum exeat, jam se contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere sit numerosum. Itaque mense Athyr, qui posteriori parte nostro respondet Octobri, periisse Osiris dicitur; ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Etesiæ deficiunt; Nilus decrescit; terra nudatur, stirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctus esse causam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: sequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelasgis enim in summa veneratione erat Neptunus, eumque cultum accepere à Libybus, qui semper hoc numen veneratione sunt prosecuti. Testis nobis Herodotus est in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum sic fatebantur, ut nullis dignarentur sacri-

ſacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Oſiridi putabant, vel Oro, Oſiridis ex Iſide filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cœlis Sol eſt Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita ſub cœlis Mare eſt Typho, quia, quod ſalſum eſt, vim habet exſiccandi: unde & carnes ſalimus, ut ſal noxios depaſcat humores; atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim ſalis, Romani, Arnobio † teſte credebant, ſacras fieri menſes ſalinorum appoſitu. Contra ſacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, ſalem menſis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis eſſet ſpuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoſcebant quidem id numen, ſed nullo dignabantur cultu: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento eſt, quod propter mare, ut Plutarchus * auctor eſt, etiam averſarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in ſcriptura hieroglyphica ſignarent odium per figuram piſcis, tanquam incolæ elementi ſibi maximè inviſi. Imò ſacerdotibus, ut eidem Herodoto ‡ proditum eſt, *ἰχθύων οὐ ἔξεςι πάσαθαι*, *de piſcibus guſtare eſt nefas.*

† lib. 2.

* lib. de Iſide, & Oſiride.

‡ in Euterpe.

Cauſam, cur Typho Oſiridem, & Orum, odiſſe diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita noſtra in calido, & humido, conſiſtat: ſal autem vim habeat exſiccandi: ſiccitas verò, & humor, contraria ſint. Nihil mirum igitur, ſi Mare non minus, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti ſuo depaſcens calore. At & Sol æſtu ſuo exſiccat, & idem aqua præſtat marina. Ob igneam iſtam Typhonis naturam, cum eſſe rufum & ſubpallidum, dictitabant: eumque eſſe colorem auctumni; qui, humorem ſubducendo, & plantis eſt inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus converſari ſolent; ut monuit Plutarchus *.

* lib. de Iſide & Oſiride.

Sed, præter hanc odii cauſam, altera quoque, eaque manifeſtior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius eſſe, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in ſe eſt, perdat. Siquidem Nilus ab Auſtrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, uſque dum, ſe in mare mediterraneum præcipitans, diſpergatur, ac pereat. Unde & Oſiridem, hoc eſt, Nilum, oriri ajunt à ſiniſtris; perire à dextris. Faciem quippe Oſiridos ſtatuere ab Oriente, quia idem eſt Sol, & Oſiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei ſit à dextris, Meridies à ſiniſtris.

Tertiam etiam odii cauſam erga Typhonem; amoris erga Oſiridem, & Orum, invenio. Antiquiſſimis enim temporibus, vel Ægyptus nec dum erat; ſed tota immerſa mari, vel magnam ſaltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam

& Homerus ait, Pharum diei unius cursu abesse ab Ægypto: at ea nunc pars est Ægyti, cùm terrâ, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ: quæ & Herodoti sententia est in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paulatim recedere. Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus austrinis, atque ita terra Ægyptia, (quæ si non tota, plurimis saltem locis, undis fuerat marinis contecta) sese progressu temporis supra undas quasi elevarit, Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam: eo signantes, partim antiquam illam victoriam, qua post diluvium terra jam olim mari emersit: partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggesto mare magis, & magis, terras fugit: adeo ut fortasse meus esse possit, ne plurimorum seculorum decursu in tantum se tellus tandem attollat Ægyptia, ut Nilo non amplius inundetur. Sed de isto nos securi curam omnem committimus sapientiæ eorum, qui terræ illi præsunt, imprimis Patris cœlestis, qui nutu suo temperat universum.

Uti verò Osiridi tribuere conjugem Isidem, prolem Orum: ita Typhoni assignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedere partem terræ pedibus nostris adversam: uti Isidi eam, quæ horizonte nostro continetur. Ipsum horizonta Anubidis esse dixerunt. Ac huic dicarunt canem: quia ut canis diu noctuque videt, & domi custodit: ita Anubis & nostrum, & oppositum videat hemisphærium, & quasi custos sit utriusque. Maro*: *Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis.* Ubi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur.* Sed cur sic fingeretur, non addit. Causa verò est, quam ex Plutarcho † diximus: Non igitur stultè adeo sapiebant sacerdotes Ægyptii, ut Deo suo putarent esse caput caninum: sed symbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibidem ait Servius: *Hunc volunt esse Mercurium, quia nihil est cane sagacius.* Potius censeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terrestris, (de quo vidimus cap. LVII.) esse munus crederetur, animas ad Orcum, hoc est, à terris superis ad inferum deducere hemisphærium, quod Nephthyi sacratum fuisse dicebamus.

* 8 Æn. 698

† lib. de Iside & Osir.

CAPUT

CAPUT LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persa. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebraos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτῶν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm Ἰχθύων. Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem: infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ωάννης Babylonius semipiscis: & Chaldaicus Ωδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ωης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hîc à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laertius in proœmio operis sui; Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI. Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I. & Strabo in XV. referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI. Annalium. Idem Tyridates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX. cap. II.) *exspuere in maria, aliisq; mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos suscepta, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiose Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea* dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cœlis quidem Luna est: sub cœlis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minus per Atergatin signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra †. Idem ex ejus figura cogno-

* cap. 55. hujus libri.
† libri hujus cap. 19.

pter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Schor* sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eadem de causa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus est *Melo*, ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV. cap. XI. sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut mollius pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde terminatione addita Græcanica ac Romana, *Osiris*. Jam ante in vocabulis Ρέας, καὶ Ἥρης, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris*. Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητής:

Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται.——

Siris ab Æthiopibus vocatur.——

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. V. cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cœlo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σιριᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν *. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potius σειριᾶν, vel σιριᾶν, sit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem:* ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

* *splendere, coruscare.*

Nunc ad illud venio, quod loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: qua de re sic Herodotus in Euterpe; Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται· *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt, hos similiter colunt universi.* Ubi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autē est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquanto ante sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρό-

μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μόνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι: *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Jovem, & Liberum; eosq́; magnopere venerantur.* Ubi *Jupiter* fuerit æther, sive aër cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur ætheree, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universe Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δ' ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβεννῦσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Jovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea verò non est Sol, sed quandã habet cum Sole cognationem. humor autẽ, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sane Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quod Anticlides Isidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris*, hoc est, *planta Osiridis*: quod denique gestatione phalli, & aliis tam multis, Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eo ὕην dici ἀπὸ τοῦ ὕειν *, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ ‡. Sed de etymo magis placet, υἱὸς esse ab הָיָה, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum*, & fortasse à *generando gnatum*, quasi *generatum*.

* à pluendo.

‡ aquam.

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem Deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Eccles. lib. II. cap. XXVI. item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appulei ultimo Milesiarum: *Vrna, inquit, faberrimè cavata fundo quam rotundo, miris extrinsecus simulachris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiusculè levatum, in canalẽ porrectum longè rivulo prominebat. Et alia parte multum recedens, spatiosa dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo supersedebat aspis squameæ cervicis stricto tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri VIII. *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res è liquoris potestate consistere. Itaq́; cum hydriam tegunt, quæ ad templum ædemque, casta religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cœlum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAPUT LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cum hoc flumine, quia pluvia id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeo controversa fuit antiquis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac causa. Unde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquæductus, tum adium, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Causæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ, cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item causa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paulatim altior evaserit: atq; hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluvia nescia, tandem etiam careat Nilo. Ut Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolice notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam, ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis sic

ſic hians, ut equitationi non ſit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus neſcit, ſi Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio eſt ſolo pro Jove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca*, memoria lapſus, refert; ſed æqualis ejus Tibullus†, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua poſtulat imbres,
Arida nec pluvio ſupplicat herba Jovi.

* lib. 4. Nat. Quaſt. cap. 27

† lib. 1. eleg. 7.

Parmenonis etiam Byzantii eſt apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Aegyptie Jupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μόνον οὐκ ἀντίμιμος οὐρανοῦ *tantumnon æmulus cœli.* Imò Heliodorus in IX. ab Ægyptiis ait diſertim, ἀντίμιμον τοῦ οὐρανοῦ* vocari: & rationem addit, quia abſque pluvia irriget, & velut imbre humectet. Eſt hoc prius Nili beneficium. At parum eſſet, ſolum nitroſum, ac ſterile, irrigari. Divina igitur providentia & alterum accedit, quod *cum recedit*, non *mollitos* modò, ſed *& oblimatos relinquit agros*; ut eſt apud Cic. in II. de Nat. Deor. pleniuſque de eo Seneca lib. IV. Quæſt Nat. cap. II. *Nilus arenoſo & ſitienti ſolo, & aquam inducit, & terram. Nam cum turbulentus fluat, omnem in ſiccis, atq; hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue ſecum tulit, arentibus locis illinit; juvatq; agros duabus ex cauſis, & quod inundat, & quod oblimat.*

* imitatorem ac æmulum, cœli.

Quod ad Nili originem, quam prorſus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philoſtratus lib. I. Icon. Νεῖλου μὲν Αἰγύπτιοι ἔχουσι τὰς ἐκβολάς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς· *Ægyptii quidem habent exitus, oſtiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab aſperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Aegyptum. Quod rectè monitum Paulo Jovio lib. duodevigeſimo hiſtoriarum ſui temporis, & Hieronymo Oſorio lib. IX. de geſtis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pauſanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre eſt ex Nicolao Leonico lib. II. de Var. Hiſt. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome*: eſtque in ditione Regis Abyſſini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, ſcribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Teſtis Rex Æthiopiæ, David, literis ſuis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Luſitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiſo, immane quantum aberrarunt. Nec obſtat, quod Gichon Moſi dicatur alluere terram Chus; quæ eſt Æthiopia. Nam Moſes loquitur de Chus orientali, ſive Arabia; non occidentali, quæ eſt Æthiopia ſub Aegypto. Duplicem hanc Aethiopiam Homerus agnoſcit, & ex eo Strabo lib. I. & Plinius lib. V. cap. VIII. Quando Moſis uxor *Æthiopiſſa* vocatur, *Arabiſſa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Jethro, ſacerdotis, vel principis in

terra

terra Madian, quæ in Arabia. Aliisque etiam locis non paucis comparet, terram Chus fuiſſe Palæſtinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus xv. Et ſi mæandros etiam, atque ambages, annumeres, pluſquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc ſpectemus, quando incipiat creſcere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Creſcere incipit mox à ſolſtitio circa xv. Kal. Quinctiles. Cujus cauſa ſunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi eſt hyems, quando æſtas eſt illis, qui ſub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem verſus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cœleſtis beneficium crederetur, eo Ægyptiis Leo erat exundationis ſymbolum: ac ſic tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Uti & ab iiſdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quod clauſtris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictuſque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Iſid. & Oſir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat, Titanis primum curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis obſervatum, vigilantiæ potius, ac cuſtodiæ ſymbolum videtur. Ut quod animal prope ſit inſomne, atque oculis dormiat ſemiapertis. Porrò ceſſantibus Æthiopiæ ejus, quæ ſub Ægypto eſt, imbribus hibernis, Nilus etiam decreſcit. Imo Sole in Virgine conſtituto, paulatim ſic imminuitur, ut priuſquam id ſignum exeat, jam ſe contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere ſit numeroſum. Itaque menſe Athyr, qui poſteriori parte noſtro reſpondet Octobri, periiſſe Oſiris dicitur; ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Eteſiæ deficiunt; Nilus decreſcit; terra nudatur, ſtirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctus eſſe cauſam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: ſequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelaſgis enim in ſumma veneratione erat Neptunus, eumque cultum accepere à Libybus, qui ſemper hoc numen veneratione ſunt proſecuti. Teſtis nobis Herodotus eſt in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum ſic fatebantur, ut nullis dignarentur ſacri-

ſacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Oſiridi putabant, vel Oro, Oſiridis ex Iſide filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cœlis Sol eſt Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita ſub cœlis Mare eſt Typho, quia, quod ſalſum eſt, vim habet exſiccandi: unde & carnes ſalimus, ut ſal noxios depaſcat humores; atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim ſalis, Romani, Arnobio † teſte credebant, ſacras fieri menſes ſalinorum appoſitu. Contra ſacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, ſalem menſis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis eſſet ſpuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoſcebant quidem id numen, ſed nullo dignabantur cultu: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento eſt, quod propter mare, ut Plutarchus * auctor eſt, etiam averſarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in ſcriptura hieroglyphica ſignarent odium per figuram piſcis, tanquam incolæ elementi ſibi maximè inviſi. Imò ſacerdotibus, ut eidem Herodoto ‡ proditum eſt, ἰχθύων ἀ ἔξεςι πάσαθαι, *de piſcibus guſtare eſt nefas.*

† lib. 2.

* lib. de Iſide, & Oſiride.

‡ in Euterpe.

Cauſam, cur Typho Oſiridem, & Orum, odiſſe diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita noſtra in calido, & humido, conſiſtat: ſal autem vim habeat exſiccandi: ſiccitas verò, & humor, contraria ſint. Nihil mirum igitur, ſi Mare non minus, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti ſuo depaſcens calore. At & Sol æſtu ſuo exſiccat, & idem aqua præſtat marina. Ob igneam iſtam Typhonis naturam, eum eſſe rufum & ſubpallidum, dictitabant: eumque eſſe colorem auctumni; qui, humorem ſubducendo, & plantis eſt inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus converſari ſolent; ut monuit Plutarchus *.

* lib. de Iſide & Oſiride.

Sed, præter hanc odii cauſam, altera quoque, eaque manifeſtior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius eſſe, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in ſe eſt, perdat. Siquidem Nilus ab Auſtrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, uſque dum, ſe in mare mediterraneum præcipitans, diſpergatur, ac pereat. Unde & Oſiridem, hoc eſt, Nilum, oriri ajunt à ſiniſtris; perire à dextris. Faciem quippe Oſiridos ſtatuere ab Oriente, quia idem eſt Sol, & Oſiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei ſit à dextris, Meridies à ſiniſtris.

Tertiam etiam odii cauſam erga Typhonem; amoris erga Oſiridem, & Orum, invenio. Antiquiſſimis enim temporibus, vel Ægyptus nec dum erat; ſed tota immerſa mari, vel magnam ſaltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam

CAPUT LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτὼν *reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm* Ἰχθυών. *Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem: infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem* Ωάννης *Babylonius semipiscis: & Chaldaicus* Ὠδάκων, *qui fortasse idem ac Dagon.* Ὤης *corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.*

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hìc à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laertius in procemio operis sui; Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI. Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I. & Strabo in XV. referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI. Annalium. Idem Tyridates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX. cap. II.) *exspuere in maria, aliisq; mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos suscepta, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiose Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea* dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cœlis quidem Luna est: sub cœlis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minus per Atergatin signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra †. Idem ex ejus figura cogno-

* cap. 55. hujus libri.

† libri hujus cap. 19.

cognoſcitur. Erat enim supernè mulier, inferius autem piſcis: imò nomen *Atergatis, magnum* vel *excellentem piſcem* ſonat: & honori ejus elixos & aſſos piſces comedebant ſacerdotes in Deæ conſpectu. Quæ omnia libro primo * comprobavimus. At ſatis eſt apertum, piſces convenientius eſſe ſymbolum poteſtatis marinæ, quàm terreſtris, vel aëriæ. Quare ſic ſtatuo, Atergatin φυσικῶς † eſſe poteſtatem à Sole in Lunam, à Luna in elementa tria, præcipueque in Aquas, diffuſam.

* *cap.* 23.

† *quatenus ad rerum pertinet naturam.*

Itidem ad hanc in maria vim refero Palæſtinorum Dagonem: ut complexu ſuo contineat, tum Lunam, ſive Lunum, ut principium activum; tum Mare, ut paſſivum. Ratione prioris erat maſculum numen Hebræis. Ac ſimiliter LXX. I. Sam. v, 4. Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. Quaſi dicas, *Dagon provolutus in faciem ſuam.* Et interpres Sanchoniathonis Philo, apud Euſebium in primo Præparat. Evang: Δαγὼν, ὅς ἐστι Σίτων, *Dagon, qui eſt Siton.* Ibidem unum ex quatuor Cœli filiis facit. Ac credit ei nomen eſſe à דגן dagan, hoc eſt, *frumentum:* eoque idem cenſet, ac Σίτων: quaſi dicas, *Frumentivus*; nempe quâ formâ à *furtum* eſt *furtivus.* Sed de iſto fallitur: quia planè eſt à דג dag, hoc eſt, *piſcis:* ut melius dicturus fuerit Ἰχθύων, q. d. *Piſcio*, vel *Piſcinus.* Utramque ſententiam etiam adduximus lib. I. cap. XXII. Pro poſteriori autem eſt figura ejus. Nam erat ſemihomo, ac ſemipiſcis: unde R. David Kimchi, cum in urbe Azoti ſimulachrum Dagonis ſic corruiſſet, ut caput, & manus, à reliquo corpore avulſa, in limine jacerent; *tantummodo piſcis in eo formam relictam* ait. Cæterùm erant ei & pedes humani, quaſi ad caudam adnati: unde LXX. loco è primo Samuelis adducto, verba iſta habent, quæ fruſtrà in Hebræo fonte quæras: ἀμφότερα τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἀφῃρημένα· *utraque pedum planta ei ablata.*

Etiam Babylonius Ὠάννης ſemipiſcis; ut plenius ex Beroſo Alexander Polyiſtor, ex Alexandro Euſebius, ex illo ὁ πολυμαθέστατος Seldenus enarrat ſyntagmatis de Diis Syris cap. III. Ac ex eodem Beroſo Apollodorus quatuor commemorat Oannes, quos Anendotos vocarunt. Hos ait è mari Erythræo enataſſe, figurâ partim hominis, partim piſcis. Sed præterea ei temporibus Aedorachi, regis Chaldaici, ejuſce figurâ fuiſſe dicitur Ὠδάκων; qui fortaſſe ὁ Δαγών. Nam ut figuræ, ita etiam magna eſt nominis ſimilitudo. Quin etiam Helladius in Chreſtomathia, apud Photium in Bibliotheca, * refert, ut Ὢης (fortaſſe vocabulum id ex Ὠάννης contractum) hominis ſic habuerit figuram, ut, quia pelle indueretur cetaceâ, etiam piſcem referret. Pluribus de hiſce, loco memorato, clariſſimus Seldenus. Planè autem cenſeo, & figmenta hæc pertinuiſſe ad repræſentandam vim, tum Lunarem, tum Marinam.

* *codice* 279.

CAPUT

CAPUT LXXVII.

Unde ὕδωρ, νῆστις, & cognata quædam vocabula. Quàm variè tres Empedoclis versus de elementis legantur apud antiquos; quàm item variè ab iis exponantur. Aquæ ἔτυμον, *item* Acheloi; *& ut* Acheloum *pro quavis aqua dixerint veteres. Cur Oceanus fingatur antiquior Neptuno.* Oceanus *unde dictus.* Ὤγυγος, *&* Ὠγυγίδαι. *Utrum Siracides voluerit fluvios ἀμέσως, sed per cæcos meatus, ortum ducere à mari; an potius ἐμμέσως, prout sensit Aristoteles: cujus judicio à mari sunt vapores, è vaporibus fontes, ac fluvii. Quid per* benedictiones abyssi *intelligat patriarcha Iacob, cum Iosepho benedicit. Veterum fuisse opinionem, sidera pasci vaporibus è terra marique eductis: atq; ut hanc opinionem secutus quoq; sit B. Ambrosius; imò Hippocrates etiam ratione subnixam putarit: ut item quorundam sententia sit, cælitum defectu vaporum fore tandem mundi exustionem. Cur Promethea amicum Oceani finxerint poetæ. Alexandrum Magnum sacrificasse Oceano. Unde* Ποσειδῶν, *&* Neptunus *vocetur. Cur dicatur* γαιήοχος, & ἐνοσίγαιος. *Quamobrem, si fuisset terræmotus, ferias quidem decrerint in honorem Dei sedincerti.* Nereus *unde appellatus. Quomodo idem nunc Neptuni, nunc* Ponti *filius, dicatur. Ponti nomen κατ᾽ ἐξοχὴν Euxino tribui; non primo, proprieque.* Nerei sunum pecus *de piscibus, vel delphinis solis. Quamobrem Nerea poetæ inducant vaticinantem: & quid per quinquaginta ejus filias signarint.*

Venio ad Græcos, & Romanos: quorum illis elementum hoc ὕδωρ: sed impropriè, cum sit ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est *pluere*; coque naturâ suâ *aquam* signet *pluviam*. Aptior vox νῆστις, qua pro *aqua* usus est Empedocles. Nam est id à νάειν, quod est *fluere*: ut apud Homerum Iliad. Φ *: atque inde item νήθειν, & Latinum *no*; uti ab supino hujus, *nato*. Sed & ejusdem originis sunt νᾶος, ναῦς, sive νηῦς, *Naides*, & *Nereus*, de quo postea. Versus Empedoclis, quos dixi, legas hoc pacto apud Plutarchum lib. 1. de Placitis philos. cap. III:

> Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
> Ζεὺς, αἰθὴρ, Ηρη τε φερέσβιος, ἠδ᾽ Ἀϊδωνεύς·
> Νῆστίς θ᾽ ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον·

Utcunque ita expresseris:

> *Rerum cunctarum primordia quatuor audi:*
> *Iupiter æthereus, Iuno vitalis, & Orcus,*
> *Humanosque rigans Nestis lachrymando meatus.*

* vers. 197.

Sic verò hæc ibidem exponit Plutarchus: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα· Ηρην τε φερέσβιον, τὸν ἀέρα· τὴν δὲ γῆν τὸν Ἀϊδωνέα· Νῆστιν δὲ, καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα, καὶ τὸ ὕδωρ· *Iovem enim dicit fervorem igneum, atque*

æthera:

aethera; Iunonem, vitalem aera; & Orcum, sive Plutonem terram: Nestin autem, & humanos canales seu scatebras, quasi semen, & aquam. Paulum tamen variant in Empedoclis versibus Laertius lib. VIII. & Athenagoras legatione pro Christianis. Nam pro Ζεὺς αἰθήρ, ponunt Ζεὺς ἀργής, *Iupiter candens.* Praeterea apud Laertium versus postremus habet:

Νῆστις θ' ἣ δακρύοις ἐπιτεγγεῖ ὄμμα βρότειον·

Et Nestis, lacrymis oculos quae replet amaris.

Mirum verò, cùm Plutarchus per *Iunonem* intelligat aëra, per *Plutonem* terram; Laertium contra, & Athenagoram, per *Iunonem* capere terram, per *Plutonem* aëra. Plutarchus omnino convenientius Stoicis. Interea & verum est, aliis tum Ἥραν esse terram; ut antea ostensum: tum Αἰδωνέα sive *Plutonem* esse aëra caliginosum; de quo postea agemus.

Romanis hoc elementum *Aqua* nominatur ab Dorico ἀικὸς, hoc est, *aequus*, sive *levis*: qua de re alibi* dictum nobis. Etsi nec absurdè Caesar Scaliger in primum Theophrasti de Plantis: ubi & Graecos sic appellasse antiquitus, colligit ex nomine Ἀχελῶος. Nam *Aqua* vox initio quodammodo auditur, & pars altera videtur Doricum λώειν, pro λύειν, *lavare, abluere, mundare.* Sanè triplex maximè aquarum est usus; in irrigando, in abluendo in navigando. Et firmat hanc opinionem, quòd, Eustathio teste †, qui tamen aliam adducit* originem, Ἀχελῶον dixere pro quavis aqua: quod imitatus Maro, primo Georg. ait:

Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis.

In numinibus Aquarum masculis principatus dabatur Oceano, & Neptuno: quorum ille notat Aquam, quatenus humor est principium rerum: hic eandem signat, prout est ex praecipuis mundi partibus. Non absurdè igitur Oceanum finxere Neptuno antiquiorem. Nam Oceanus, & Tethys, Coeli quidem, & Telluris, sunt liberi; parentes autem Saturni, & Opis; unde Jupiter, Neptunus, & Pluto, generati. Hoc nos docet Plato in Timaeo: Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ, παῖδες Ὠκεανός τε, καὶ Τηθὺς, ἐγενέσθην. Ἐκ τούτων δὲ Φόρκυς τε, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων. Ἐκ δὲ Κρόνου, καὶ Ῥέας, Ζεὺς, Ἥρα τε, καὶ πάντες, ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν. Quae sic M. Tullius vertit, libro de Universitate: *Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamq; Coeli satu, Terraeque conceptu, generatos editosq; memoremus. Ex iis Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Jovem, atq; Junonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq; usurpare, atq; appellare solemus. & eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam.* Suntque ista satis consentanea Graecorum principi Homero: cui Aqua non solùm pro numine fuit, sed etiam pro numine primo & antiquissimo; ut hoc versu ostenditur Iliad. Ξ ‡:

* Orat. Instit. lib. 4. cap. 6.

† Iliad. β, pag. 353. edit. Rom. & Iliad. δ, pag. 500.

* Iliad. ω, pag. 1367. ejusdem edit.

‡ vers. 201. & 302.

Ὠκεα-

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

Oceanumque Deum patrem, & Tethyn genitricem.

Ac fortasse origo nominis est ab antiquitate. Nam ὠγύγιον, παλαιὸν *: ut est apud Hesychium: pleniusque Suidas: Ὤγενος, ἀρχαῖος θεός, ὅθεν Ὠγενίδαι, καὶ Ὠγένιοι, ἀρχαῖοι· OGENUS *Deus antiquus, unde* OGENIDÆ, & OGENII, *antiqui*. Sed cum Oceanus propriè notet mare externum, orbem ambiens universum: verisimilius fit, ὠκεανὸς esse ex ὤγην: quomodo prius vocatum esse Oceanum, Hesychius docet: ὤγην autem esse ab חוג, quod valet *circulum*, sive *ambitum*. Ac videtur eodem spectasse Papias, cum ita vocatum ait, *quod in circuli modo ambiat orbem* Sed addit etymum alterum, *à celeritate, quod ocius currat*. Nempe ab ὠκέως, νάειν. Quod verò putarit Homerus, Oceanum Deorum esse vetustissimum, id fortasse est ab reliquiis traditionis antiquæ. Nam & Moses Aquam primò creatam die tradit. Nec tamen dubitandum, quin & respexerit poeta ad rationem occultam, quòd prolifica ac generatrix vis in humido consistat: unde & Thaleti Aqua rerum omnium principium credebatur. Atque hæc ostendunt, ut non ineptè Oceanum putarint avum Neptuni. Nempe, uti dicebamus, in Oceano attenderunt Humorem aqueum, velut principium ad rerum constitutionem necessarium: in Neptuno consideraruntque eundem, ut nobilem in natura constituta partem. Aliud etiam occurrit. Vulgo enim *Oceanus* sumi solet, pro mari externo, omnium aquarum receptaculo: *Neptunus* autem pro quavis Aquarum parte; ac sæpius maris interni; ut Græcis, Romanisque, notioris. Quare fortassis, cum Oceanum finxere antiquiorem Neptuno, simplicissimum fit dicere, eo spectasse, quod mare omne internum effluat ab externo.

* *Ogenium, antiquum.*

Etsi verò non dubium est, quin ad divinitatem Oceano tribuendam multum contulerit opinio hæc de ejus antiquitate: plus tamen momenti in eo posuisse crediderim, tum quod vastus adeò fit, tantæque potentiæ, præsertim si agatur tempestatibus: tum quòd ex eo, ut dixi, omnis sit aqua maris interni; imò & omnis, quam bibimus. Unde Homerus ait Il. Φ †:

† *vers. 197.*

Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν·
Unde liquor fluvio quovis, simul æquore toto,
Fontibus & cunctis manat, puteisque profundis.

Huic sententiæ favet Jesus Siracides parabolarum, sive Sapientiæ, aut πανάρετυ, vel, ut Latinis κατ' ἐξοχὴν dicit solet, Ecclesiastici cap. 1. *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum, unde exeunt flumina revertuntur, ut iterum fluant.* Hoc ipsum tamen menti Aristotelis sic accommodare nituntur. Ex mari ajunt attrahi vapores, ex his aquas fieri pluvias,

vias, ac nivales: eas terris receptas materiam esse fontium, unde torridâ æstate sæpe fontes exarescant: ex fontibus autem in alveos deductis flumina oriri; hæc tandem in mare relabi: atque ita esse rerum circuitum. Sed enim longè hæc petita: ac qui citra præjudicium allata attenderit verba, facilè videbit, potius eam esse illorum sententiam; ex mari, per venas subterraneas, oriri fontes fluminaque, quæ postea refluant in mare. Atque ejusmodi subterraneos meatus, per quos ex Oceano fontes, & flumina, nascuntur, innuere videtur patriarcha Jacob; cum Genes. XLIX, 25. ait, *benedictionibus, cœli desuper, & benedictionibus abyssi infernè.* Sententia est, habitaturum Josephum in terra fertili; ut quæ & supernè madefiat rore, ac pluvia; & ex abysso, sive profundis terræ, irrigetur aquâ fontana, ac inde proveniente fluviali. Atque eadem mens verborum Mosis Deut. XXXIII, 13. *Ad Ioseph verò dixit: Benedicta est à Domino terra ejus à delicatissimis, & dulcissimis fructibus cœli, à rore, & ab abysso infernè cubante.* Prout Leo Juda reddit; nec multum Vulgata, & aliæ, abiere.

Ac proinde Oceano debetur, quicquid de bono Aquæ superius diximus *. Quid quòd veteres usum ejus non solùm extendere ad terras, ægrosque mortales; sed redundare etiam putarunt ad cœlos ipsos? Quippe censent, Oceani aquis, sive vaporibus potius, pasci Solem, ac ignes illos cœlestes. Atque hoc nobis Homerus ipse (ut Macrobius † ait) *sub poetica nube figmentis sapientibus dedit intelligi quando Jovem, cum Diis cæteris, id est, cum Stellis profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit, significans hauriri de humore nutrimenta sideribus.* Homerum secuti poetæ Græci: ut Anacreon od. XIX. Imò placuit hæc sententia Stoicis: ut Cleanthi, & Chrysippo, apud Laertium. Ex Romanis scriptoribus idem tradunt Cicero II. de Nat. Deor. Lucanus lib. VII. ‡, & X *, Seneca lib. II. Nat. Quæst. cap. V. Plinius lib. II. cap. IX. & LXVIII. scriptor Panegyrici Constantino dicti, Macrob. lib. I. in Somn. Scip. Rutilius lib. I. Itiner. Imò sic ex nostris etiam B. Ambrosius lib. II. Hexaem. cap. III. *Frequenter Solem videmus madidum, & rorantem: in quo evidens dat indiciū, quod alimentum sibi aquarum ad temperiē sui sumserit.* Sed quod Ambrosius *evidens indicium* appellat, id solâ est fultum opinione vulgi. Ratione autem pugnabat Hippocrates: qui arbitrabatur, cœlestes illos ignes non magis sine spiritus pabulo durare posse, quàm nostrum. Verba ejus sunt libro de Flatibus; *Τῷ γὰρ πυρὶ τὸ πνεῦμα τροφή· τοῦ δὲ πνεύματος τὸ πῦρ στερηθὲν οὐκ ἂν δύναιτο ζώειν· Igni enim pabulum est spiritus. Spiritu autem privatus ignis non possit vivere.* Itaque nec desunt, qui, quòd stellas cœlo casuras dicitur Jesaiæ cap. XXXIV. Matth. XXIV. Apocalyps. V. item in apocrypho Esdræ lib. IV. cap. V. id fore putent deficiente istac stellarum alimoniâ: quam

* cap. 65. hujus libri.

‡ vers. 5.

* vers. 258.

quam tamen hæreticorum opinionem appellat Magius lib.III.de Exustione Mundi cap. VII.

Sed quantacunque sint Oceani commoda; magna etiam damna dat, tum terris, quas sæpe absorbet; tum navigantibus; præsertim si imperitus sit gubernator. Propterea Oceanum Prometheo amicum finxere: unde ipse sic Promethea affatur apud Æschylum *:

Οὐ γάρ ποτ' ἐρεῖς, ὡς Ὠκεανῦ
Φίλος ἐστὶ βεβαιότερός σοι·
Nunquam dices, Oceano mage
Quod tibi quisquam firmus amicus.

* in Prometheo, pag. 22. edit., H. Steph.

Videlicet causa est, quod mari navigantibus magnâ sit opus prudentia; cujus typus Prometheus, ut nomen ipsum sonat. Nam à μῆδος †, vel μήδεσθαι ‡, est τὸ προμηθὲς, sive ἡ προμήθεια: quæ idē ac *providentia*, ex quo *prudentia*.

† cura, consilium.

‡ curare, consulere.

Oceanum autem non modò à poetis, ut Deum, celebrari; sed pro tali habitum à prudentissimis quibusque; indicat illud de Alexandro apud Justinum lib.XII *: *Expugnata deinde urbe, reversus in naves, Oceano libamenta dedit prosperum in patriam reditum precatus.*

* cap. 10.

Nunc venio ad Neptunum: qui ut ab Oceano (utcunque confundi soleant) distinguatur, satis ex iis liquet, quæ antea diximus. Græcè est Ποσειδῶν: cujus vocabuli triplex ἔτυμον legere est apud Platonem in Cratylo †: sed verisimilius est, Ποσειδῶνα dici, παρὰ τὸ πόσιν διδόναι, *quia potum det.* Salsas quidem aquas non bibimus. Verum & fontana, & fluvialis, & puteana aqua, Neptuno, sive mari, originem debet: ut ex Homero, imò & Siracide, antea vidimus. Latinis vocatur *Neptunus*; non quasi *Nuptunus*, quia terras obnubit, sive contegit; quam nominis rationem adduxit Varrò in IV. de L.L. & ex eo Arnobius lib.IV. adversus Gentes: sed, ut non paulò acutius perspexit Julius Scaliger in primum de causis Plantarum, ἀπὸ τοῦ νίπτειν, quod est *lavare, abluere:* quippe uno ex tribus Aquæ usibus antea memoratis. Et convenit, quòd propterea Germani dicant **wassen**, hoc est, lavare, à **wasser**; quod iis alia dialecto **water**, hoc est, *aqua*; fortasse à veteri **waden**, hoc est, *fluere*. Quo pacto prius dixerint **water** quàm **wasser**.

† pag. 402. edit. H. St.

Cognomenta Neptuni varia sunt. Quale γαιήοχος, quia terram continet, & concitat. Item ἐννοσίγαιος, ob vim aquæ, quæ meatibus quibusdam quovis permeans, efficit terræ motus: ut Thaletis quidem, & Democriti Abderitæ, erat sententia. Atque hi eo nitebantur, quod in terræ motibus sæpe novi conspicerentur fontes, & abyssi. Sed verius alii causam putarunt ventorum vim in cavis terræ. Cujus sententiæ Aristotelem auctorem laudat Agathias lib. v. Utramque conjungit rationem Agellius lib. II. cap. XXVIII. *Ne inter physicas quidem philosophias satis constat, ventorumne*

rumne vi accidant. specus, hiatusq́; terræ subeuntium; an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus. ita uti videntur existimasse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum ἐνοσίγαιον, & σεισίχθονα, *appellaverunt.* Ideo, ut ibidem dicitur, Romani in terræ motu ferias imperabant: sed Dei nomen non exprimebant. Vide & Senecam Natur. Quæst. lib. VI. cap. VI.

Etiam inter mascula Maris nomina, & numina, Nereus fuit. Dictus Νηρεὺς * ἀ νηρὸς, quod & ναρὸς, id est ὑγρὸς †; ut ex Hesychio, & aliis, constat. Nempe à νάω, id est, *fluo*; unde νῆσιν, & alia, quæ antea adduximus. Filius Neptuni dicitur Apollodoro lib. I. Bibliothecæ: Κανάχη δὲ ἐποίησεν (planè ἐγέννησεν rescribendum) ἐκ Ποσειδῶνος Ὀπλέα, & Νηρέα, & Ἐποπέα, καὶ Ἀλωέα, & Τριόπα. *Canache sustulit ex Neptuno Opleum, Nereum, Aloeumq́; & Triopa.* Idem tamen antea Ponti; & Terræ filium, dixerat. Ac Hesiodo quoque in Theogonia Nereus Ponti est πρεσβύτατος παίδων *filiorum natu maximus.* Non difficulter hæc conciliantur, quia φυσικῶς ‡ idem est Pontus, ac Neptunus. Nec enim ἰδίως * Pontus Euxinus nomen habet *Ponti*; etsi id Suidas putarit: sed κατ' ἐξοχὴν, ut *poetam* dicimus pro Homero: propriè verò omne mare vocatur *pontus*: ut præter Eustathium tradit Strabo in primo. Vel si ab Oceano reliqua distinguere maria sit visum; saltem internum omne, ut *Neptunus* sic *Pontus* erit. Imo Nereus etsi unus sit è Neptuni sive Ponti filiis; tam latè tamen patet, quàm *Pontus*, aut *Neptunus.* Cujus causa est, quod gentium theologi in sua theogonia crebrò attendant, non ad partes, sed affectiones diversas. Sane *Nerea* tam latè extendi, ac diximus; arguit illud, quòd ubique marium Nereidas agnoscant: tum etiam, quod pisces universe dicantur Νηρῆια τέκνα †: atque iidem, ut Plauto ‡ vocitantur *Neptuni pecus*; sic à Livio Andronico * vocantur, *Nerei simum pecus.* Nisi hoc de delphinis particulatim capere malis; de quo partim in Oratoriis † Institutionibus, partim notis in Tragicorum fragmenta, satis diximus. Quia verò Nereus marinus est Deus, eo & præscius est tempestatum, ac periculorum marinorum. Unde apud Horatium ‡ quoque Paridi navigaturo vaticinatur mala omnia, quæ ei eventura. Quinquaginta illi filiæ ex Doride, ab eo dictæ *Nereides:* quarum complures recenset Homerus Iliad. Σ. Per eas certas interni maris partes, vel etiam affectiones, intelligere oportet.

* *Nereus.*
† *humidus.*
‡ *considerando, prout pertinet ad rerum naturam.*
* *proprie.*
† *Nerei soboles.*
‡ *Pseudolo,*
* *apud Nonium in Pecus, & Lustrare.*
† *lib 4. cap. 13 sect. 10.*
‡ *lib 1, od. 15.*

CAPUT

CAPUT LXXVIII.

Acceditur ad muliebria Maris numina. Unde dicantur Amphitrite, *&* Tethys. *Quomodo differant* φυσικῶς Oceanus, *&* Thety: *item* Tethys, *&* Thetis; *& cur hæc etiam pro universo capiatur mari. Origo duplex fabulæ de Thetide nubente Peleo. Proverbium*, ex Oenco facere Pelea. *Quæ poetis est Thetis, ea, secundum historiam, Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. Nereidum numerus.* Oreades, Dryades, Hamadryades, Limoniades, Napeæ. *Unde* νάπη, *&* νύμφη *dicantur.* Hydriades, *&* Ephydriades.

IN muliebribus Maris numinibus familiam ducunt Tethys, & Amphitrite: quarum hæc Neptuni uxor, & ita dicta, παρὰ τὸ ἀμφιτρίβειν τὴν γῆν, hoc est, quia circumquaque terram fluctibus suis atterat. Τηθὺς verò, uxor Oceani, est à τήθη, vel τηθὶς: quorum prius *aviam*, vel *nutricem*; posterius *amitam*, vel *materteram*, signat: ut cognoscere est ex Polluce, Ammonio, Suida, & Eustathio. Aptè autem hæ, ac præcipuè aviæ, vel nutricis, appellationes conveniunt Oceani uxori, omnium nympharum matri, ὅτι κυρία ἐστὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἧς πάντα τρέφεται *quia principatum tenet in natura humida*; ut ait Etymologus: qui tamen perperam derivat à τρέφω *, vel τιτθὴ, † etsi, si rem ipsam spectes, nihil interest. Latinis *Salacia* dicta est; ut Tullius indicat lib. de Universitate, & ex eo Servius in 1. Georg. Favet igitur Tullius iis, quibus *Tethys* mare. Aliquibus tamen connubium Oceani, ac Tethyos, est maris, ac terræ. Eustathius in Il. Ξ: Τὸν * Ὠκεανὸν τὴν ὑγρὰν δηλαδὴ φύσιν, καὶ τὴν Τηθὺν, ὅ ἐστι τὴν κοινὴν τροφὸν γῆν, εἰς μίαν ἀλλήλοις ἄγει συζυγίαν. δι' ὑγρότητος γὰρ ἡ γονιμότης ἐκκαλεῖται τῆς γῆς *Oceanum, humidam videlicet substantiam, & Tethyn, hoc est, communem nutricem terram, eodem connubio jungit. quippe per humorem fœcunditas terræ elicitur ac provocatur*. Accedit, quod Oceanus Terram, ut conjugem, complexu suo tenet. Unde Ovid. v. Fast.

* nutrio.
† nutrix.
* pag. 978. edit. Rom.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.

Sic quoque τηθὺς à τιθὴ erit: nisi malis ab Hebræo טיט, *lutum*. Sed omnino receptius est, ut Τηθὺς sit mare, quàm tellus. Opponit enim hæc Lucanus in x: *Luna suis vicibus Tethyn, terrenaque miscet.*

Atque apud eundem *Tethyos unda* legas in primo: & *æquora Tethyos* in tertio. Epitheta idem docent: ut cum eidem Diva hæc *vaga*, Silio *reciproca*, Ovidio dicitur *cana*. Denique ipsius est Maronis 1. Georg.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Nec si & Oceanus, & Tethys, mare designent, eo ineptè hæc Oceano nupsisse fingitur. Nam Oceanus sæpe consideratur quasi spiritus, vel

 anima

anima marina; unde δύναμις ἐνεργητική, sive vis tanta elementi. At Tethys est quasi corpus maris, & principium passivum, quod vim illam recipit. Et ut Tethys ab Oceano, ita etiam Amphitrite à Neptuno, distinguitur.

At aliud *Tethys*, quàm *Thetis*. Tethys enim ex Oceano Doridem sustulit; Doris ex Nereo Thetidem: ut Tethys fuerit Thetidis avia. Clarè sic distinguit Catullus carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene suam Tethys concessit ducere neptem?

Nec cum eo, quòd una erat Nereidum, pugnat illud, quod *Neptuninen* hîc Catullus vocat. Nam eos sequitur poeta, quibus Neptunus ex Canache genuisse dicitur Nerea: quomodo Neptuni fuerit neptis. Quare secundum hos quidem *Neptuninen*; secundum alios autem *Oceaninen* rectius nuncupes. Imò dicere etiam possis, *Neptunum* poni pro *Oceano*. Nihil enim hic insolens; quia itidem, cum poetæ ajunt, Neptuno maris imperium obtigisse; non internum duntaxat, sed externum etiam mare, intelligunt. Illud magis mirum, Thetin, quæ nympha solum marina erat, atque ex quinquagenis Nereidibus una: non minus tamen, quam Tethyn ipsam, Oceani uxorem, mari pro toto usurpari. Ut apud Maronem in Pollione:

Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida.

Quod vix aliter excusaris, quàm per συνεκδοχὴν partis. Quod autem Thetis nupsisse dicitur Peleo; id quoque ad connubium Maris, & Terræ, pertinet. Nam Πηλεὺς à πηλὸς, *lutum*. Quò etiam respexere olim, cum dicerent, Μὴ δεῖν τὸν Οἰνέα Πηλέα ποιεῖν· *Oenea non convertendum esse in Pelea*. Nimirum Οἰνεὺς, & Πηλεὺς, heroum nomina, ponuntur pro οἶνος, *vinum*, & πηλὸς, *lutum*. Ut sententia sit, cavendum esse pincernæ, ne vinum effundat in terram, atque ita lutum faciat. Quemadmodum ex Athenæo, Demetrio, & Eustathio, in Oratoriis Instit. * retulimus. Possis & illud de nuptiis Pelei, & Thetidos, referre ad communem mortalium generationem. Facit hoc Clemens Romanus in x. Recognitionum ‡: ubi Achillem ait Pelei eo, & Thetidos filium dici, quia homines cuncti componantur ex arido, & humido: ex quibus duobus fit lutum: unde & gigantes non solum dicuntur γηγενεῖς, hoc est, *terrigenæ*; sed etim πηλογόνοι, hoc est, *lutigenæ*. Et hoc pacto quidem Pelei, & Thetidos nuptiæ, ad rerum pertinent naturam. Sed reducere etiam ad veterem liceat historiam. Nam Aristoteles Thetidem ait filiam fuisse Chironis Centauri. Ac Daimachus filiam ait Actoris, nomine proprio Philomelam. Quæ unde *Thetidos* nomen acceperit, nesciremus, ut arbitror, absque veteri esset Apollonii interprete *. Narrat ille ex Staphyli tertio rerum Thessalicarum libro, ut Chiron,

* lib 4. cap. 6. sect. 4.

‡ fol. 113 b. edit. Senn.

* Editionis Stephanicæ pag. 305.

ron, cum Peleo gratificari, & decus ingens afferre vellet; prævidisset autem ex siderum scientia, quâ excellebat, eo tempore, quo Peleus ducturus esset uxorem Philomelam, Actoris Myrmidonis filiam, prius quidem cum ipsa, credo, collocutum Philomelâ, nempe nequid peccaret in fabula, quam moliretur; postea autem hunc sparsisse rumorem, Thetidem, Nereidum unam, Peleo dari uxorem, ac Deos ipsos, ejus consanguineos, affore nuptiis cum imbre, & ingenti tempestate: cumque Astrologi hujusce prædictioni respondisset eventus, facilè esse persuasum, quod dixerat: itaque exolescente Philomelæ nomine, si non apud cordatos, vulgo saltem obtinuisse, ut Thetis nupsisse Peleo crederetur.

Hæc de Thetide nympha, Nereidum una: præter quam XLIX. aliæ erant Nereides, itidem nymphæ marinæ. Quare nonnulla universe de Nymphis subjiciam.

Nympharum valde generalis est appellatio, cum & quædam terris præsint: ut *Oreades*, quæ præfectæ sunt τοῖς ὄρεσι, hoc est, *montibus*. Item *Dryades*, sylvarum præsides, sic nuncupatæ à δρυὸς nomine, quo *quercus*, imo omne arborum ac lignorum genus denotatur. Atque eædem, particulâ ἅμα, hoc est, *simul*, præfixâ, *Hamadryades* vocatæ: quia (ut verbis utar Plutarchi*) ἰσον δένδρῳ τέκμαρ αἰῶνος λαχοῦσαι *eundem cum arboribus ævi terminum sortitæ*: quippe cum iis nascentes, & morientes. Præterea Λειμωνιάδες, quæ præsunt λειμῶσι, hoc est *pratis*, ac *campis*; quarum meminere Sophocles in Philoctete, & Hesychius. Adhæc *Napeæ*: de quibus sic Servius in illud IV. Georg. ---*Faciles venerare Napeas:*

Napeæ, inquit, *vel Naides, fontium nymphæ*. Ubi pro *vel* omnino rescribe *vallium*, hoc pacto; *Napeæ vallium, Naides fontium nymphæ*. Nam *vallem* dixere νάπην, & νάπος: nempe quia humida, puta à נוף, nuph, hoc est, *stillare, effundere*. A qua voce Hebræa etiam generale est *Nympharum* nomen: ut proprie νύμφη sit *aqua*. Latini, N in L, ut alias sæpe, converso, dixere pro eo *lympha*, seu *limfa*. Festum vide. Proprie igitur convenit *Nympharum* vocabulum Deabus aquarum præsidibus: quæ ex eo dictæ *Hydriades*, vel *Ephydriades*. Meminit præter alios Alexander Ætolus apud Parthenium in Eroticis ‡:

Αὐτὸς δ' ἐς νύμφας ᾤχετ' Ἐφυδριάδας.
Ipse iter ad nymphas ivit Ephydriadas.

Sed utcunque hoc *Nympharum* vocabulum sit generale, non tamen censeo de Nereidibus usurpari.

* *in Erot.*

‡ *cap. 14. sive de Antheo.*

CAPUT LXXIX.

De numinibus fluminum, aliarumque aquarum, quæ bibuntur. Qualia Liber, & Osiris. Ut Liber tum Sol sit, tum liquor potabilis: & cur Lunæ filius dicatur. Idem cur Cabirorum alter iis fuerit, qui duos solum agnoscerent: cur item commune Cereri, & Libero, Thalysiorum festum. Maronis locus aliter, ac à viro docto, expositus. Sacrificatum amni Pamiso à Messeniis, Mæandro, & Marsyæ, à Phrygibus. Fontis Clitumni divinus apud Umbros cultus. Boves ad Clitumnum pascentes aquâ ejus albi fiebant: unde à triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Jovi Capitolino.

HAbemus de præcipuis numinibus marinis: sequitur de iis, per quæ humor potabilis signatur. Hujusmodi est Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam, ut antea dictum, idem Græcis Διόνυσος, qui Ægyptiis *Osiris*. Osiris autem, quatenus naturale, non animale est numen, partim est cœlestis, & idem est ac Sol; partim subcœlestis, & idem est ac Humor potabilis; qualis Aqua Nilotica. Nam mare iis non Osiris est, sed Typho, Osiridi adversus. Similiter igitur Græcis, postquam sacra recepere Ægyptia, nomine Osiridis in Διόνυσον, uti Isidis in Cererem, converso, Liber quidem Cœlestis fuit Sol; Subcœlestis verò, Aqua, sive Liquor potabilis; qualis pluvia, fluvialis, fontana, & putealis. Unde causam arcesso, cur à nonnullis Liber Lunæ filius diceretur. Ulpianus in Orat. Demosthenis contra Midiam: Ενιοι δὲ καὶ παῖδα Σελήνης Διόνυσον καλοῦσι *. Nempe eo attenderunt, quod Luna imperium habeat in Humorem sive Aquam: quod abunde ostensum antea. Hinc quoque rationem elicio ejus, quod scribit Apollonii scholiastes in primum Argonauticôn: Οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασὶ πρότερον· πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον· *Quidam verò duos primò fuisse ajunt Cabiros; seniorem quidem, Jovem; juniorem autem, Liberum.* Ubi *Jupiter* est calor cœlestis; *Liber* est humor subcœlestis: quæ duo ad generationem imprimis exiguntur. Nunquam enim Tellus fruges, aut flores, plantamve ullam, producat, nisi, ut cum Catullo loquar †,

—firmet Sol, educet imber.

* Aliqui & Liberum vocant filium Lunæ.

† Carmine nuptiali.

Etiam ex isto rationem peto, cur agricolis in summo fuerint pretio duo hi Dii; qui iccirco jungi solent; Ceres, & Liber: imò sacris etiam communibus colebantur, quæ dicta sunt Θαλύσια. Menander Rhetor cap. περὶ λαλιᾶς: Τῶν λόγων τὰς ἀπαρχὰς ἀνατιθεὶς τῇ πατρίδι, καὶ τοῖς πολίταις, ὥσπερ τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ, οἱ γεωργοὶ τὰ Θαλύσια· *Primitias orationum dedicans patriæ, & civibus, ut agricolæ Thalysia Cereri, & Libero.* Nempe per *Cererē* intelligitur Tellus fruges producere idonea: *Liber* autem est Aqua, quâ opus

Tellu-

Tellurem humectari, ad rerum generationem. Junxit hæc numina etiam Maro primo Georg.

Liber, & alma Ceres.

Sed quod sequitur, *---Vestro si munere Tellus,*

Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ:

id minime ad utrumque numen pertinet: licet vir doctissimus id collegerit ex eo, quod poeta, *vestro* dicat *munere*. Quippe communiter quidem ait, *vestro si munere:* sed de utroque numine mox alia partialiter subdit: ratione quidem Cereris Chaoniâ de aristâ, quia Dea hæc dicitur docuisse sationem, & usum frugum loco glandium; ratione autem Liberi, quod continuo subjicitur,

Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.

Liber enim est, qui monstrasse creditus plantationem vitium, & aquæ vinique mixturam. Unde eadem liquet, poetam hæc numina non tam φυσικῶς consideraſſe, Stoicorum more; quàm ἱστορικῶς, secundum Theologiam civilem.

Sed de aqua potabili hoc generatim dictum esto. At verò particulatim etiam pro numine culti sunt fluvii. Sic Sybotas, Dotadæ filius, instituit apud Messenios, ut Reges Pamiso amni sacra facerent: quemadmodum testis est Pausanias in Messeniacis. Itidem Phryges sacrificarunt Mæandro, & Marsyæ, fluminibus: quamquam hi ad barbaros potius pertineant, quàm Græcos; quando Phrygia κατ' ἐξοχὴν *Barbaria* est nominata: de quo abunde dictum nobis in Oratoriis Institutionibus lib. IV. cap. X. sect. V.

De fonte Clitumni, Umbriæ fluvii, sic inter alia Plinius Novocomensis lib. VIII. epist. VIII. ad Romanum: *Rigor aquæ certaverit nivibus; nec color cedit. Adjacet templum priscum, & religiosum, stat Clitumnus ipse, amictus ornatusq; prætextâ. præsens numen, atq; etiam fatidicum, indicant sortes. Sparsa sunt circa castella cōplura; totidemque Dei simulachra. sua cuique veneratio, suū nomen: quibusdā verò etiā fontes. nam, præter illū, quasi parentē cæterorū, sunt minores, capite discreti, sed flumini miscentur.* Et paulò post: *In summa nihil erit, ex quo non capias voluptatē. nam studebis quoque; & leges multa multorū omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus fons ille, deusque celebratur.* Quin Clitumno huic *Iovis* nomen dedere. Nam templum, quod juxta nemus, dixere *Iovis Clitumni*. Unde Vibius Sequester in catalogo fluminum: *Clitumnus Vmbriæ: ubi Iupiter eodem nomine est.* Dixeris hic de cultu fluminum agi, non Dei, qui præsideat fluvio. Sed Deus, qui flumini præesset, pars ejus censebatur; ut anima hominis. De quo & dictum antea, & pluribus infra agetur. Tanto autem honore cur Clitumnum dignarentur,

laudes

laudes ejus faciebant, à Plinio fuse memoratæ, ea, qua dixi epistola. Sed mirum in iis præteriri illam, quòd boves, juxta amnem hunc pascentes, albi redderentur; ac propterea hinc peterentur boves, qui cæderentur à triumphantibus. Virgil. III. Georg.

Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Et sic Junius Philargyrus: *Clitumnus & Deus, & lacus, in finibus Spoletinorum; ex quo bibentia pecora alba fiunt.* Ad ritũ autem triumphantium, quẽ dixi, respexit etiam Claudianus in Panegyrico de VI. Honorii consulatu:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

CAPUT LXXX.

Apud Samios puteus, nisi pluteus *legendum, Junoni erat sacer.* Naidum *nomen unde sit, & quibus propriè conveniat. Nymphæ* Κρηνίδες, *sive* Πηγαῖαι, Ποταμίδες, *sive* Ἐπιποταμίδες, Λιμναῖαι, *sive* Λιμνάδες, *ac denique* Φρεατιαῖαι. *Cur Pegasus ungula sua apperuisse Hippocrenen fingatur. Ut per* Pegasum *quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio sit, Etiam in poetarum fabulis* equum *dici pro nave; uti &* currum *pro eodem posuere. De Salmacide nympha, & Arethusa, quam Alpheus subire credebatur: fabulaq; ea refellitur. De delubro sacri Fontis, dicato Camenis, & aqua ejus usu in Vestalium sacris, ejusque custodia, & ut per* Camenas *etiam aqua intelligantur. Blandusiæ fonti sacrificatum hœdo: ut capro faciebant Libero, & Tempestatibus.* Ismenides, Pactolides, *& aliæ fluviales nymphæ. An & in his locus debeatur Anna Perenna: deque Iuturna nomine, ac templo.*

Atque hæc mascula sunt aquarum, quæ bibuntur, numina. Venio ad muliebria; quale est, quod apud Arnobium legas in sexto contra gentes: *Aethlius memorat, ante usum disciplinamq; fictorũ, puteũ Samios* (coluisse) *pro Junone.* Sed fortasse puteus is non pro Junone habitus, sed Junoni sacratus: de quo certiora afferremus, si exstaret Aëthliusille, Athenæo * etiam, & Clementi Alexandrino †, memoratus. Imò ne *puteus* quidem, sed *pluteus*, legendum videtur: quando, ut Theodoro Cantero * jam ante nos monitum, σανὶς pro eo est apud Clementem Alexandrinum. Quare, missa Junone, nunc de nymphis dicam antea indictis: hoc est, iis, quæ à marinis differant. Harum aliæ sic nomine vocantur generali, sed quod usus ad aquam potabilem restrinxerit: aliæ particulari, non tamen certi fluminis,

* *lib. 14 idque gemino loco.*
† *Admonitione ad Gentes.*
* *lib. 2. Var. Lect. cap. 22.*

minis, aut fontis proprio: aliæ denique certi sunt fluminis, aut fontis.

Primi generis sunt *Naides*, sive *Naiades*: quarum appellatio est à fluxu. Nam νάειν, *fluere*, unde *Naides*, quasi *Fluoniæ* diceres. Licet verò omnis aqua fluat; *Naidum* tamen nomen nusquam, puto, de Nereidibus sumitur; sed de fluminum, fontium, stagnorum, puteorum, Nymphis. Firmat ista tam de origine vocabuli, quam ejus particulari usu, Porphyrius, de antro Nympharum, apud Homerum: καὶ τῶν νύμφαις ἀνέθεσαν ἄντρα, καὶ τούτων μάλιστα ταῖς Ναΐσιν, αἳ ἐπὶ πηγῶν εἰσὶ, καὶ ἀπὸ τῶν ὑδάτων, ἀφ᾽ ὧν εἰσι ῥοαὶ, Ναΐδες ἐκαλοῦντο. *Etiam antra Nymphis consecraverunt, maximeq́; Naidibus, quæ fontibus præsunt, & ab aquarum fluxu Naides dicuntur*. Ac postea: Νυμφῶν οὐκ Ορεστιάδων, οὐδὲ Αγραίων, ἢ τινῶν τοιούτων, ἀλλὰ Ναΐδων, αἳ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτω κέκληνται· Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων παρεστώσας δυνάμεις ἰδίως· *Non Montanarũ nympharum, aut Agrestium, vel similium: sed Naidum, quæ à fluxibus sic dicantur. Nymphas verò Naidas dicimus peculiariter potestate, quæ aquis præsunt.* Et aliquanto post: Ανακείσθω δὲ τὸ προκείμενον ἄντρον ψυχαῖς, καὶ τῶν μερικωτέραις ἐν δυνάμεσι νύμφαις, αἳ ναμάτων, καὶ πηγῶν προεστῶσι· Πηγαῖαι τε, καὶ Ναΐδες, διὰ τοῦτο κέκληνται. *Pro confesso igitur habeatur, antrum hoc sacratum esse animis, & magis particularibus potestatibus: puta Nymphis. quæ fluxui, ac fontibus, sunt præfectæ; eoq́; Fontanæ, ac Naides,* (quasi Fluoniæ) *dicuntur.*

At particulares magis appellationes, ut jam dicere sum aggressus, vel fontium sunt, vel fluviorum, vel stagnorum, vel puteorum. Illæ fontium ex re dicuntur Κρηνίδες, sive Πηγαῖαι, prout vocantur Porphyrio, loco proximè memorato. Imò & Homeri † est:

† *Odyss.* I. 241.

> Νύμφαι Κρηναῖαι, κοῦραι Διός.—
>
> *Nymphæ Fontanæ, gnatæ Jovis.*—

Quæ fluviorum erant, dictæ Ποταμίδες, vel Επιποταμίδες. Meminit vetus Papinii interpres in III. Thebaidos.

Quæ stagnorum creditæ, nominabantur tum Λιμναῖαι, pro quo perperam Λημναῖαι est apud Apollonii interpretem, & Phavorinum; tum etiam Λιμνάδες; ut Theocrito, Idyll. V:

> Οὐ μὰν, οὔτ᾽ αὐτὰς τὰς Λιμνάδας, ὦ 'γαθὲ νύμφας·
>
> *Non per, non ipsas per Limnades, ô bone, nymphas.*

Atque hinc *Limniaces* nomen finxit Naso in V. Metam. Fab. I.

> *Edita Limniace vitreis peperisse sub undis*
>
> *Creditur.*

Denique & puteis suas esse Nymphas, docet Artemidorus lib. II. cap. XXII. ubi cœlibi, & ἄπαιδι *, uxorem ait, & liberos portendi, si in somnio viderit puteum domi: ac rationem hanc adducit: Νύμφαι γὰρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι· *Nymphæ enim sunt in puteo.* Atque hæc universe de nymphis fluvialibus

* *liberis carenti.*

libus ac cæteris; quarum appellatio magis communis est, quàm propria; quia pluribus eadem convenit ratione. Nunc vocabula adferam, quæ certi sunt fontis, aut fluminis, aut stagni; eoque propriè magis propria dicuntur.

Initium faciam à propriis fontium nominibus, sive quoniam inde fluviis origo, sive quia fontium aqua sit aliis purior, & aëri similior: unde etiam in altos adscendit montes, equi instar alati. Eaque res causam præbuit fabulæ de Pegaso, percussu ungulæ, dum cœlos petit in Helicone, monte Bœotiæ altissimo, aperiente fontem, nomine *Hippocrenen*, quasi *equi fontem* dicas. Atque hoc ipso etiam *Pegasi* nomine firmatur; ut quod sit à πηγὴ, quo *fons* significatur. Etsi fatendum, quandoque accipi pro nave: ut cum Bellerophon dicitur Pegaso vectus avolasse. Sed qui sic *Pegasi* voce utebantur, potius formarunt hoc vocabulum à πήγω, sive πηγνύω, vel πήγνυμι*: nempe quia è tabulis naves compingantur. Ac facilè hominibus assentio doctissimis, qui etiam per equos intelligunt naves, cum Neptunus dicitur Ἵππιος, sive *Equestris*: item in fabula de Hesione, Laomedontis filia, marino exposita ceto, & eam liberaturis Hercule, ac Telamone; sed præmii loco deposcentibus, tum ut Hesionen in Græciam abducere liceret; tum etiam equos regios super aquas, imò & aristas, ambulantes, hoc est, velocissimas navium è classe Laomedontis. Hanc equorum, & navigiorum, similitudinem etiam Artemidorus indicat Oneirocriticôn lib. I. cap. LVIII. Estque similis tralatio, cum Catullus † navem Argo vocat

—levi volutantem flamine currum.

De cujusmodi formis loquendi diximus Oratoriarum Institut. lib. IV. cap. VI. sect. II. Sed ad fontes redeamus.

*pango, sive compingo.

† Carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos.

Talis Salmacis Nympha sive Nais. Utroque enim modo semel iterumque dicitur Ovidio IV. Met. fab. XI. Est verò Salmacis Halicarnassi fons in Caria: cujus aqua vulgo effeminare credebatur. Vide de eo Strabonem in XIV. Vitruvium lib. II. cap. VIII. Festum in *Salmacis*, & quæ annotavimus ad Tragicorum fragmenta*. Talis quoque *Arethusa*: quam Ovidius in V. Metam. narrantem inducit, ut ab Alpheo (is Elidis fluvius) adamata, subter terras mariaque profugerit in Siciliam, atque hic eam, sed prosequente eo usque Alpheo, favente autem, quam coleret, Diana, exceperit Ortygia insula, quæ & Nassos, quasi νῆσσα. Claudit poeta fabulam his verbis: *—Cacis ego mersa cavernis*

Advehor Ortygiam; quæ me cognomine divæ
Grata mea superas eduxit prima sub auras.

* in ea quæ petita sunt ex Ennii tragœdia incerta.

Fabulæ inde origo, quia sic vulgo esset persuasum, Alpheum influere in Arethusam: quod eo nitebatur, quia quæ in Elidis Alpheum infunderentur,

tur, hæc in Arethusæ fonte postmodo comparerent. Creditum enim, quincto quoque anno, quo ludi celebrarentur Olympiaci, impuram esse aquam Arethusæ ex eo, quod in Elide tum equi, se abluendo, aquas sordidarent. Sed enim hanc sententiam, quam tot ex Græcis, & Romanis, in his Pindarus, ac Timæus *, amplexi fuere, solide eo refellit Strabo in sexto; quod Alpheum constet in mare incurrere Peloponnesiacum; ac proinde absurdè dicatur, per cccc amplius milliaria subterraneis meatibus ferri sub mare sic, ut non intermisceat illi undam suam. Alterum etiam adduxere argumentum, quod patera quædam prolapsa in Alpheum delata sit in Arethusam. Sed enim huic quoque occurrit Strabo: nec tamen, quid voluerit, satis est apertum, quia, injuria temporum, aliquot est verborum defectus. Cæterum aut dixit hoc, aut dicere potuit, stulte credi, subterraneos illos meatus per tam ingens intervallum, sic qua patera deferretur, fuisse ubique æquabiles, ut nuspiam illa adhæresceret.

* *etiam apud Antigonum Carystium Histor. Mir. cap. 155.*

Ab Arethusa Sicula me refero ad Romanum Camenarum fontem: qui & in Deos relatus, ac delubro honoratus fuit. Cicero III. de Divinat. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit.* Juvenalis sat. III.

> *Nunc sacri Fontis nemus, & delubra locantur*
> *Judæis.*

Fons iste erat extra portam Capenam in luco, quem medium irrigabat: fontemque eum Numa consecrarat Camenis, quibuscum sibi colloquia esse fingebat: ut est apud Plutarchum †. Addit verò: *Τὴν δὲ πηγὴν, ἣ καταρδεῖ τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι ταῖς ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον·* *Fontem, qui locum irrigat, Aquam sacrã attribuisse virginibus Vestalibus, ut quotidie inde haurirent ad purificandũ, & adspergendũ sacram ædem.* Sanè non quavis aqua licebat uti Vestalibus, sed jugi, qualis ista Vestæ sacrata. Resides refugisse, indicat & Festus in *Muries*; quomodo veteres pro *Muria* dixere, ut *materia*, & *materies*. Verba ‡ sunt Festi: *Muries est, quemadmodũ Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido in pila pinsato ‡, & in ollã fictilẽ * conjecto, ibiq; operto, gypsatoque, & in furno percocto, cui Virgines Vestales serrâ ferreâ secto, & in seriã conjecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriore, aquã jugẽ. vel quamlibet, præterquã quæ per fistulas venit, addunt, atq; ea demum in sacrificiis utuntur.* Unde aquam illam jugem hauserint, liquet ex Plutarchi loco antememorato. Nec dubito, quin aquę hujus custodiam spectarint Suidas, ac Cedrenus, cum virginibus ajunt Vestalibus commissam pariter fuisse ignis, & aquæ, custodiam. Quomodo &, ex Strabonis XV. Persas constat Ignem pariter, & Aquam coluisse. Ut ad Camenarum redeam fontem, per *Camenas* μυθικῶς ‡ intelligi aquas, etiam Tertullianus ait lib. I. adversus Marcionem cap. XIII. *Ipsa quoque vulga-*

† *in Numa.*

‡ *vel* pinsito *legendum. vel potius* pisato, *ut est in codice Farnesiano.*

Vi cubare, & cumbere; *sic* pisare, & pinsere.

* *Farnesianus codex,* fictilem: *quod verius.*

‡ *ex fabulari interpretatione.*

vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Jovem in substantiam fervidam, & Junonem ejus in aerem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III. od. XIII:

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hœdo.

Ubi hœdi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Unde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ, quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eadem de causa, ob quam caprum immolabant Libero; qui & ipse præses humoris erat potabilis; uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III. od. VIII:

Voveram dulces epulas, & album
Libero caprum.

Item Tempestati: quo pertinet hoc lib. Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus.

De fontanis nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus instituti. Sufficit, quod ex istis facile sit statuere de cœteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III. Metam. *Thuráq; dant, sanctasq; colunt Ismenides aras.*
Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides*, *Anigrides*, aliæ à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modo, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii II. Fast.

Ipsa loqui visa est: Placidi sum nympha Numici,
Amne perenne latens Anna Perenna vocor.

Sed libro primo cap. XII. ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum superviverent, eo rogasse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI. *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Anna Perenna*. Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium,

tium, quod tunc Annæ Perennæ fierent sacra. Neque enim vota hujusce-modi, nisi anno incunte, satis convenissent. Poetam ipsum audiamus in III. Fastorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc esse priores;
Anna quod hoc cœpta est mense Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Festum in *Perenne*, populum omnem solere Idibus Martiis transire amnem auspicato, quo Annæ Perennæ sacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudasset auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quod prætores, vel proprætores, ad bellum ituri, auspicato amnem transirent: cujus rei testis Tullius in secundo de Divin. Ubi perperam libri quidam, *per omnes transeant*; pro, *per amnis.* ut etiam habet editio vetustissima, atque adeo omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

--- Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne seclo.

Nec enim Anna studiis præerat, ut libris daret perennitatem: sed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patrona*: ut quin *patrona* rectum sit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi* actum nobis.

* *Grammaticarum institutionum lib. 2. cap. 23.*

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, subdam de nympha Juturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus sive stagni, fuit. Juno quidem apud Maronem in XII. appellat

---Deam, stagnis quæ, fluminibusque sonoris,
Præsidet: mox item sic compellat,
Diva, decus fluviorum,---

Ubi sic Servius: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, cui nomen à juvando est inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II. Fast.

Circa Juturnæ composuere lacus.

Item *stagnum* nominat VI. Fast.

Quà simul ac tetigit Iuturnæ stagna sororis.

Naidis verò ei competere nomen, ostendit, quod mox Naida Laram sic Junoni loquentem inducit:

Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.

Unde *Iuturnæ* nomen sit, docet Varro in IV. de L. L. *Nympha Iuturna, quæ juvaret. Itaq; multi, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII. Æn. Ac rationem his verbis subdit, quod, *cum naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.* Ubi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* legi, ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *satu*, hoc est, satione, dici *Saturnum*;

vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Jovem in substantiam fervidam, & Junonem ejus in aerem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III. od. XIII:

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hœdo.

Ubi hœdi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Unde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ, quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eadem de causa, ob quam caprum immolabant Libero; qui & ipse præses humoris erat potabilis; uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III. od. VIII:

Voveram dulces epulas, & album
Libero caprum.

Item Tempestati: quo pertinet hoc lib. Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus.

De fontanis nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus instituti. Sufficit, quod ex istis facile sit statuere de cœteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III. Metam. *Thuraq; dant, sanctasq; colunt Ismenides aras.*
Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides*, *Anigrides*, aliæ à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modo, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii II. Fast.

Ipsa loqui visa est: Placidi sum nympha Numici,
Amne perenne latens Anna Perenna vocor.

Sed libro primo cap. XII. ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum supervivèrent, eo rogasse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI. *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Anna Perenna.* Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium,

tium, quod tunc Annæ Perennæ fierent sacra. Neque enim vota hujusce-modi, nisi anno incunte, satis convenissent. Poetam ipsum audiamus in III. Fastorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc esse priores;
Anna quod hoc cœpta est mense Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Festum in *Perenne*, populum omnem solere Idibus Martiis transire amnem auspicato, quo Annæ Perennæ sacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudasset auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quod prætores, vel proprætores, ad bellum ituri, auspicato amnem transirent: cujus rei testis Tullius in secundo de Divin. Ubi perperam libri quidam, *per omnes transeant*; pro, *per amnis*. ut etiam habet editio vetustissima, atque adeo omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

--- Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne seclo.

Nec enim Anna studiis præerat, ut libris daret perennitatem: sed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patrona*: ut quin *patrona* rectum sit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi* actum nobis.

* *Grammaticarum institutionum lib. 2. cap. 23.*

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, subdam de nympha Juturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus sive stagni, fuit. Juno quidem apud Maronem in XII. appellat

---Deam, stagnis quæ, fluminibusque sonoris,
Præsidet: mox item sic compellat,
Diva, decus fluviorum,---

Ubi sic Servius: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, cui nomen à juvando est inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II. Fast.

Circa Juturnæ composuere lacus.

Item *stagnum* nominat VI. Fast.

Quæ simul ac tetigit Iuturnæ stagna sororis.

Naidis verò ei competere nomen, ostendit, quod mox Naida Laram sic Junoni loquentem inducit:

Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.

Unde *Iuturnæ* nomen sit, docet Varro in IV. de L. L. *Nympha Iuturna, quæ juvaret. Itaq; multi, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII. Æn. Ac rationem his verbis subdit, quod, *cum naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.* Ubi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* legi, ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *satu*, hoc est, satione, dici *Saturnum*;

ſic à *jutum*,hoc eſt.adjuvando, *Iuturnã* vocari, judicavit. Sed *Saturnus* aliunde eſt, ut alibi dicimus. Et ſi conjecturæ eſt locus, quid ſi, ut *Iupiter* eſt ex *Iovipater*, quod integrè *pater Iovis*; ubi *Jovis* eſt rectus: ſimiliter *Iuturna* ſit ex *Iovituturna*: ut verum quidem nomen fuerit *Turna*, quando frater ejus *Turnus* nominatus: ſed hæc *Iovituturna* ſit nominata, quia à Jove ſit adamata: ſive id ſecundum fabulam intelligas, de qua Ovidius II. Faſtor. ſive φυσικῶς propter ſalubritatem; quæ à Jove, hoc eſt, cœlitus obtingit. Templum Juturnæ in campo Martio, prope aquam Virgineam, fuit: ut non modò ex P. Victore conſtat, ſed etiam iſto Ovid. Faſt. VI.

Te quoque lux eadem, Turni ſoror, æde recepit;
Hic ubi virginea campus obitur aqua,

CAPUT LXXXI.

Deorum juramentum per Stygis majeſtatem, ac quæ pejerantium pœna. Stygis ἔτυμον triplex. Silentes pro Manibus. *Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram eſſe in Campania, ubi & alteri Cimmerii: quæque poetæ de Styge, atque aliis inferorum fluviis, fabulantur, quæ item de Cimmeriis Stygi vicinis prodidere, ea non tam petita eſſe ab Styge Arcadia, vel Cimmeriis circa Mæotidem, ac Boſporum Cimmerium: ſed Italica Styge, & Cimmeriis ejuſdem terræ. Vnde Bajarum calor. Cur Avernus ante Auguſti tempora gravem exhalarit odorem, poſteaque is tractus à ſalubritate fuerit commendatus.* Styx, & Acheron, *pro Averno Italiæ. Eſſe & cum alibi, tum in Epiro, Acheronta; uti & Cocytum. Cocyti nomen non competere primo inferorum fluvio; ſed eo eſſe translatum uti factum quoque in* gehenna.

AC de aquis quidem ſuperis, & uſui aptis humano, quod ſatis eſt, dixiſſe me puto: conſequi videtur, ut breviter exponam de aquarum illis, quæ apud ſuperos quidem ſunt, ſed infames; eoque à poetis ad inferos transferuntur. Hujuſmodi ſunt Styx, Acheron, Pyriphlegethon, & Cocytus: quæ quatuor inferorum flumina facit Homerus Iliad. X. His adde Avernum, quo ad inferos itur. Dicam de ſingulis.

Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc ſolam Deos jurare crederetur. Notum ex Homero*, Heſiodo †, Apollonio ‡. Item Marone *, Ovidio †, Seneca ‡. Eſt & Appuleji VI. Metam. *Diis etiam, ipſique Iovi formidabiles aquas iſtas Stygias vel fando comperiſti? quodque vos dejeratis per numina Deorum, Deos per Stygis majeſtatem ſolere?* Notam quoque illud Auſonii in Technopægnii parte ea, quæ eſt de Diis:

* *Iliad. O.*
† *Theogon*
‡ *lib. 2. Argon.*
* *9. & 12. Æn.*
† *Metam. I.*
‡ *Hercul. Fur.*

Quæque piat Divum perjuria nocticolor Styx.

Fabula eſt hujuſmodi. Jupiter cum in pugna adverſus gignantes propitiam

tiam sensisset Victoriam, Stygis filiam, hanc matri habuit gratiam, ut per eam Dii omnes jurarent: quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundum Hesiodum *, jacerent νηύτμοι, hoc est, ἀυτμῆς, sive spiritus atque animæ expertes. Orpheus tamen paulo aliter: ut indicat his verbis Servius ad VI. Æn. *Fertur namque ab Orpheo, quod Dii pejerantes per Stygiam paludem novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.*

* *Theogon. vers. 795.*

Quod si *Stygis* nomen primo competit paludi apud inferos, dici possit, Στύγα esse ex שְׁתִיקָה, *setika*, eliso scheva, ut fiat *stika*. Notat setika *silentium*, à שָׁתַק, *siluit*: Vox apta defunctorum animis. Maro in VI:

---Umbraque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon; loca nocte silentia latè.

Et de Minoë ibidem: *---Ille silentum*
Concilium vocat.

Sed non censeo, *Stygis* nomen primo attributum fluvio inferorum. Quare si à silentio sit appellatio: fuerit ex eo, quia locus ejus esset silens, quippe qui solitarius foret, nullis frequentantibus aquam tantopere exosam. Imò fortassis ex eo ipso nomen, quia exosa foret. Nempe ἀπὸ τοῦ στυγεῖν, hoc est, *odisse, aversari, reformidare.*

Sed sic quoque in quæstionem venit, ubi Stygis ille fluvius sit, unde ad fictum inferorum flumen nomen fuit accommodatum. De hoc duplex opinio est. Una vulgatior; de qua prius dicam. Nempe ut intelligatur Styx illa ad Nonacrin, Arcadiæ oppidum, profluens ex rupe prærupta, atque inde delabens ad fluvium Crathin. Est ea frigidissima, partim à venæ profunditate, partim etiam à mistura hydrargyri sive argenti vivi, vel etiam nitri. Hinc est, quod aqua ejus epota confestim enecet; nec vasa vel vitrea, vel lapidea, aut ossea, aut ferrea, aliusve metalli, vim ejus sustineant, sed sola equi, aut mulæ, vel asini Indici ungula possit contineri. Eoque veneno Alexander ab Antipatri filio Cassandro interemptus perhibetur. Vide, præter eos, qui Alexandri vitam reliquere, Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. CLXXIV. Vitruvium lib. VIII. cap. III. Strabonem lib. VIII. Plinium lib. II. cap. CIII. & lib. XXX. cap. XVI. Plutarchum de primo frigido. Ælianum lib. X. de Animalibus cap. XL. Pausaniam in Arcadicis, item apud Photium in Μυριοβίβλῳ, tum Isidorum in Damascii vita, tum Ptolemæum Hephæstionem initio tertii Historiarum: alios item, in his Grammaticos etiam, ut Eustathium in Iliad. Θ: ex junioribus autem, Paulum Leopardum Emendationum lib. IV. cap. VIII. & Andream Schottum in vita Demosthenis ad Olympiadis CXIV, an. I. sive Demosthenis LVIII.

Nec tamen existimandum, solum Arcadiæ Styga occasionem præbuisse com-

commento de inferna Styge. Imo contra videtur, Homerum, eorum, quæ de Styge, Acheronte, & aliis inferorum fluminibus, tradidit, vel præcipuè occasionem cepisse ex calidis illis fontibus Campaniæ prope Lucrinum, & Avernum lacum; ubi & Cimmerii ab eo collocantur, qui nec orientem vident Solem, nec occidentem. Hoc cognoscere est ex Odyss. decimo: ubi Circe, cui domicilium in Circeio, novi Latii monte, sic alloquitur Ulyssem à se proficiscentem ad Cimmerios: quod unius diei iter facit*:

* vers. 511. & seqq.

> Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὠκεανῷ βαθυδίνῃ·
> Αὐτὸς δ' εἰς Ἀΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
> Ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα. Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι,
> Κώκυτός θ' ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ·
> *Navem quidem illic siste in Oceano profundorum verticum*
> *Ipse autem in Plutonis eas domum obscuram:*
> *Ubi in Acherontem, Pyriphlegethon fluunt,*
> *Et Cocytus, qui Stygiæ aquæ est emanatio.*

Cimmerios verò hic statui à poeta, atque ad eos una à Circejo die pervenisse, indicant illa Ulyssis initio lib. XIII:

> Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία ποντοπορούσης,
> Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
> Ἡ δ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυῤῥόου ὠκεανοῖο·
> Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
> Ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδὲ ποτ' αὐτοὺς
> Ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν·
> *Tota autem die passis velis per mare navigavimus.*
> *Occidit & Sol, omnesque vici inumbrabantur;*
> *Illa* (navis nostra) *ad fines pervenit profundi Oceani.*
> *Hic erat Cimmeriorum hominum populus, & oppidum;*
> *Qui caligine, & nubibus* (sunt) *contecti; neq; unquam eos*
> *Sol lucidus intuetur radiis.*

Audiamus & Lycophronem in Cassandra:

> Βαιοῦ δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον,
> Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα, καὶ Ἀχερουσίαν
> Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
> Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος
> Τείνει πρὸς αἴθραν κρᾶτα πολυδέγμων λόφος·
> Ἐξ οὗ τὰ πάντα χύτλα, καὶ πᾶσαι μυχῶν
> Πηγαὶ κατ' Αὐσονῖτιν ἕλκονται χθόνα,
> Λίμνην τ' ἄορνον ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ
> Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρωθὲν σκότῳ

Στυγὸς

Στυγὸς κελαινῆς νασμὸν, ἔνθα Τέρμιος
Ὁρκωμότους ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας.
Baji porrò transiens nautæ sepulchrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ scaturiginem,
Et Pyriphlegethontem fluvium, ubi difficilis adscensu
Tollit in æthera caput capax collis,
Vnde omnia fluenta, & omnes specuum
Fontes per Ausoniam emanant terram;
Paludemque Avernam, circumductam laqueo,
Et fluentum Cocyti. absorptum tenebris,
Stygis nigræ fluvium, ubi Terminus
Jurisjurandi statuit Diis sedes.

Liquido in Ausonia, Italiæ parte, & Cimmerios, & Acherontem, & Pyriphlegethontem, & Stygis fluvium, reponit. Etiam hosce Homeri Cimmerios non juxta Bosphorum, sed magnæ Græciæ Avernum, constituunt Strabo lib. I, Plinius Hist. Nat. lib. III. cap. V. Maximus Tyrius dissertatione XXVI. & Festus his verbis: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt: quales fuerunt inter Bajas, & Cumas, in ea regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino, neque vespertino tempore, Sole contegitur.* Sic igitur colligimus: Homero, vel iis, quos secutus est Homerus, fingendi istos inferorum fluvios occasionem eo præbitam esse, quod illa Campaniæ pars, ubi Avernus, & Bajæ sunt, tot calidos habeat fontes, & priscis temporibus gravissimi odoris.

Causa autem istorum est à sulfure, & ignibus subterraneis: unde ea loca describens Dio lib. XLVIII. Τὰ ὄρη ταῦτα, πρὸς τῷ ἔνδον θαλάσσαις ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγεῖς ἔχει. *Montes illi, qui sunt ad interiorem maris sinum, fontes habent ignis multi cum aqua commixti.* Ac similiter Strabo in quincto: ubi cur Dicæarchia, quæ Averno est proxima, aliter vocetur *Puteoli*, causam hanc adducit, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖ θείου πλῆρές ἐστι, καὶ πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων· *quod omnis ille tractus sit plenus sulfuris, & ignis, & calidarum aquarum.* Itidem Varro in quarto de L. L. *A puteis oppidum Puteoli, quod sint circa eum locum aquæ frigidæ, & calidæ multæ, nisi à putore potius, quod putidus sit odoribus sæpe ex sulfure, & alumine.* Posteriorem rationem adducit & Festus. Clarè etiam de Averno sic Servius in III. Æn. *Hic Averni lacus ante sylvarũ densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret; unde & Avernus dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis sylvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Tria hinc cognoscimus. Unum spectat no-

 men

men Ἄορνυ, unde digamma inserto, & vocali quartâ abeunte in secundam, ut in aliis fit trecentis, *Avernum* fecere Latini. Ἄορνος autem, quia, quæ advolarint aves, fœtore loci emoriebantur; ut est apud Antigonum Carystium cap.CLXVI. Qui & addit, similem esse amnem in Sarmatia, secundum Heraclidem. Quamquam verò & idem de Averno traditum sit à Lucretio lib.VI. & ex Varrone à Plinio lib.XXXI.cap.II. pro fabula tamen habet Strabo lib.V. Alterum est, quod Servius causam graveolentiæ refert in aquas ejus sulfureas, & densitatem sylvæ. Adde altitudinem collium, quibus ambitur. Nam & Aristoteli in Admirandis traditum est, περιεχεῖσθαι λόφοις κύκλῳ· τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων· *circumdari collibus: quorum altitudo non minor sit, quàm trium stadiorum.* Denique addit Servius, ut Augustus exciderit sylvam superincumbentem. Quod ab Agrippa, sed jussu Augusti, factum esse, Strabo narrat in quincto. Inde igitur loci in posterum salubritas: quo respiciens Silius ait in XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Ubi videmus, Stygis etiam nomen, quam in Arcadia posuimus, Averni in Campania putasse. Itidem Acheronta hic collocat, & calorem ejus à sulfure esse, & ignibus, tradit Servius in illud VI. Æn.

—tenebrosa palus Acheronte refuso:

Paludem pro lacu posuit. Nam Avernum significat: quem vult nasci de Acherontis æstuariis. Et mox: *Acheron fluvius dicitur inferorum, quasi sine gaudio. Sed constat locum esse haut longè à Bajis undique montibus septum; adeo ut nec orientem, nec occidentem Solem possit adspicere; sed tantum medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hac ratio est: omnia vicina illic loca calidis, & sulfuratis locis scatent.*

Nec tamen in sola Campania Acheron est: sed & ejus nominis fluvius prope Heracleam Ponti, item alter Epirotarum, alius item Elidis in Peloponneso. Vide Apollonium in Argonaut.II *, Strabonem non uno loco, Trogum sive Justinum in XII. atque alios. Itidem præter Cocytum Campaniæ, *Parthenopen inter, magnaque Dicarchidos arva:* (ut de eo est apud Petronium Arbitrum) etiam Cocytus est in Epiro prope Cichyrum urbem; teste Pausania in Atticis. Sed ex iis, quæ diximus, obscurum non est, Homerum, quem alii secuti, potius à Campaniæ Cocyto, uti & ab ejusdem Acheronte, & Styge, & Pyriphlegethonte, has appellationes ad commenticios inferorum fluvios transtulisse. Neutiquam verò iis assentio, qui Cocytum primo putant inferorum amni competere, ac sic dici ἀπὸ τοῦ κωκύειν, quod est *lugere, flere, ejulare.* Nempe secundum illud Scripturæ ‡: *Istic erit fletus, & stridor dentium.* Nihilo magis placet, ut sit à קְרָקָא,

* vers 351. & seqq.

‡ Matth. cap. 8. vers.12. & c.22. v.13. item c.24. v.51. & Luc. 13,28.

cacata,

cacata, quod idem ac קאת, hoc est, *onocratalus*, aliave avis immunda: ut liquet ex Jes. XXXIX, 11. Cujusmodi avium nomina secundum Hebræos, etiam spiritibus tribuuntur agentibus in locis desertis. Omnino autem verisimilius est, poetas nomina hæc à superis ad inferos transtulisse. Quomodo etiam videmus ab Hebræis factum in *gehenna*. Quippe ea propriè vallis erat prope Hierosolymam: ubi cum Judæi antea soliti essent Molocho offerre liberos; rex Josias, quo locum hunc profanaret, cadavera immundaque omnia eo jussit inferri: unde postea factum, ut ad tormenta impiorum ea transferretur appellatio: quemadmodum pluribus enarrat B. Hieronymus in Matth. Evang. cap. x.

CAPUT LXXXII.

Aqua veteribus Scythis pro numine erat, ut quibus Thamimasades *idem fuerit, ac Romanorum* Neptunus. *Obiter de Artimpasa, ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Hesychium. Fontibus & lignis sacrificatum ab Hessis, & Bohemis. Peruanis divino honore affectum mare, nomine* Mammacocha: *item flumina, ac fontes.*

POst Græcos, & Romanos, venio ad Scythas, Celtas, ac novi etiam orbis incolas. Scythis, ut Sol, & Luna; aër & terra; sic aqua etiam colebatur. Sed nomina eis longè alia: ut ostendit Herodotus in Melpomene: Οὐνομάζονται δὲ Σκυθιστὶ Ἱστίη μὲν, Ταβιτί· Ζεὺς δὲ καλεόμενος Παπαῖος· Γῆ δὲ, Ἀπία· Ἀπόλλων δὲ Οἰτόσυρος. Οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Ἀρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδης. *Vesta Scythice vocatur Tabiti; Iupiter autem, Papeus; Tellus, Apia; Apollo, Oetosyrus; Cœlestis Venus, Artimpasa; Neptunus, Thamimasades.* Quem locum etiam Origenes adducit contra Celsum lib. VI. Sed apud eum perperam Ἀργίμπασα, pro Ἀρτίμπασα, legitur. Nam posterius hoc comprobatur veteri inscriptione *: ΔΙΙ. ΠΑΤΡΙΩΙ. ΑΡΤΙ: :ΠΑΣΑ. Unica solum litera μ exesa. Hesychius: Ἀρτημίπασαν, οὐρανίαν, Ἀφροδίτην παρὰ Σκυθῶν. Ubi η priori loco pro ι, posteriori pro π irrepsit. Unde verò & Veneris, & Neptuni, & cætera, quæ dixi, numina trahant nomina istæc Scythica, post tot secula difficile est dictu: cum ne illud quidem satis constet, utrum Herodotus ea fideliter expresserit. Fere enim ita usu venit, ut cum nomina in aliam transfunduntur linguam, multum de genuinis deperdant, sic ut illi, unde profecta, vix ea agnoscant pro suis. Sed si tamen de origine eorum commentari animus sit; non ea aliunde arcessam, quàm è veteri Germanorum lingua, cui proxima erat ista Scytharum: quando ex Asiatica Schythia Scythiam Europæam, vicinasque magnæ Germaniæ gentes, genus ducere, validis evincere argumentis admodum

* Inter Gruter. pag. 60. num. 6.

dum nobis ſit proclive. Sed non eſt id hujus inſtituti: & paucis defungi ſi velim, videar ſine ratione vel βικαρίζειν, vel, ſi malis, βικκοτελωνίζειν.

Ad propiora igitur me ſecula confero. Ac primum illud, quo Cattos ſive Heſſos convertit S. Winfrid, cognomento Bonifacius, primus epiſcopus Moguntinus; cujus vitam, ſed interpolatam, legas apud Surium a. d. v. Junii. Id quod dicam, apud eum reperias cap. XXII †. Sed ſcriptor ejus vitæ, præfatione ad fratres Fuldenſes, ait, ſe ea, quæ obſcurius ſcripſerat S. Willibaldus, primus epiſcopus Eiſtetenſis, aperto enarraſſe ſermone. Eum Willibaldi librum edidere Caniſius quarto Antiquarum Lectionum libro part. II *, & Serrarius una cum S. Bonifacii epiſtolis. Verba igitur hujus Willibaldi, miſſo exſcriptore, & interpolatore, excerpam ex cap. VIII. *Tum verò Heſſorum jam multi Catholicæ fidei ſubditi, ac ſeptiformis ſpiritus gratia confirmati, manus impoſitionem acceperunt. Et alii quidem, necdum animo confortati, intemeratæ fidei documenta, integrè recipere renuerunt: alii etiam lignis, & fontibus clanculo, alii autem apertè, ſacrificabant.*

† *ſive prioris editionis Colonienſis, quæ anni eſt* 1572. *& capita adſcripta non habet, p.* 477.
* *pag.* 343.

Itidem Bohemos fontibus ſacrificaſſe, lego apud Joannem Dubravium lib. I. Hiſtoriæ Bohemicæ †. Qui & huic rei firmandę de nympharum ab hac gente cultu, & id genus numinum, verba adducit è Procopii hiſtoria Gothica ‡. Idem Dubravius in nono hiſtoriæ ſuæ * ſic ſcribit: *Cætera in Bojemia tranquilla erant, niſi quod ad vomitũ ſuperſtitioſi rurſus revertebantur, Lares, & Lemures, colentes, victimasq́; tũ ad fontes, tũ ad lucos, & compita mactantes.*

Abſolvam, ubi aliquid de novo orbe adjecero. Mare pro Deo coluere Peruani, ac numen hoc dixere *Mammacocha* item flumina ac fontes ab iis habebantur pro Diis. Teſtis de his locuples Joſ. à Coſta lib. V. cap. II. & IV.

† *pag.* 5 *editionis Wechelianæ.*
‡ *Procopii locus eſt lib* 3. *pag.* 277. *editionis Auguſtanæ ab Heſchœlio Græcè procuratæ. Sed de ſylvarum cultu, de quo addit Dubravius, nihil apud Procopium legas. Decepit Dubravium interpres Chriſtophorus Perſona: qui ubi Græcè eſt* ποταμοὺς *oſcitantius* ſylvas *vertit, cum* fluvios *deberet.*
* *pag* 68. *edit. Wechel.*

CAPUT LXXXIII.

Acceditur ad aera qui & ipſe cœli nomine continetur, ac quandoq́; διαεδιῶς hoc cœlum, *nominatur. Aeris profunditas quanta ſit ex Brahei ſententia. Quæ ſuprema aeris regio dici ſolet, in duas diſpeſcitur; unam expertem, alteram participem fumoſæ exhalationis. Non eſſe proprium elementaris ignis locum inter aera ſupremum, & orbem Lunarem: imò nec Ariſtotelem id putaſſe. Perperam* crepuſculi *nomine etiam* diluculum *intelligi. Quouſque eleventur halitus terreſtres Altitudo quanta Caucaſi, Tenariffæ, Pariacacæ. Verticem Atlantis, ac Pelii montis infra nubes eſſe. Quantum nubes abſint à nobis. Cur Deus aera fecerit pellucidum, fluidum, item exhalationum, & caloris ac frigoris capacem. Cur reſpiratione nobis ſit opus. Lactantius emendatus.* Anima, *&* aer, *unde dicta.*

AB aquis venio ad corpus, quod inter cœlum ſidereum, & aquæ terræque globum, eſt interjectum: puta cœlum aereum; quod nunc *cœlũ* nomine

nomine totius, nunc particulatim *aer* vocatur. Nam, ut Varro ait apud B. Augustinum*, *Mundus dividitur in duas partes, Cœlum, & Terram; & Cœlum bifariam, in Æthera, & Aera.* Ac similiter idem Varro in v. de L.L. *Cœlum dupliciter dicitur, & supremum illud, ubi stellæ; & hoc totum, quod complexu continet terram.* Lucretius lib. IV ‡:

* lib. 7. de Civit. Dei cap. 6.

‡ 132.

Constituuntur in hoc cœlo, qui dicitur aer.

Sunt viri eruditi, qui existiment, aëra non dici *cœlum*, sed, ut hîc loquitur Lucretius, *hoc cœlum*; ac similiter Græcis, non οὐρανὸν vocari, sed τὸν οὐρανόν; Hebræis non רקיע, *rakia*, sed cum ה demonstrativo, הרקיע, *harakia*. Sed id in nulla linguarum, quas adduximus, perpetuum est.

Quemadmodum autem *cœlum*, ita & *Iupiter*, non pro sidereo tantum cœlo, sed pro aëre etiam, usurpatur. Sed hoc inferius comprobabitur.

Quam vastum sit hoc aeris corpus, argumento est, quod (ut Tycho Brahe se observasse scribit) ab terra usque ad Lunam sint semidiametri terræ quinquaginta duæ. Quomodo is, ut colligit Christophorus Rhotmannus*, major erit centies millies globo aquæ terræque.

* lib. 1. Tychonis Brahe epist. Astrolog. p. 122.

Dividitur autem non à Peripateticis modò, sed Stoicis quoque, in regionem summam, mediam, imam. Ita Seneca lib. II. Nat. Quæst. cap. x. & Plin. lib. II. cap. XXIII. Possis tamen, ut arbitror, commode eam distribuere in regiones quatuor. Suprema enim illa est duplex: una purior, liquidiorque; altera fumosas habens exhalationes. Prior ista, quæ plurimum immunis est à meteoris, extendit se, ex sententia Peripateticorum, usque ad elementum ignis; ut malunt alii, usque ad concavumætherei orbis, in quo Luna infimum obtinet locum. De puro igne, Lunæ proximè subdito, inane est suspicari, ac ne Aristoteles quidem illud putavit. Solum inter æthereos orbes, & purum aera, interesse tradit, ἀναθυμίασιν ξηρὰν καὶ θερμὴν, *exhalationem siccam, & calidam*; ut videre est Meteorologicorum lib. I. cap. VII. Illud autem ὑπέκκαυμα, (quasi *incensionis fomitem* dixeris) ut non sit aer purus, ita nec est ignis purus, sed fuerit aer fervens ex calidarum exhalationum mixtura. Tantum vero abest, ut existimemus, inter aera, & æthera, puri esse ignis elementum, ut aera credamus, si non toto esse æthere, saltem usque ad cœlum stellarum fixarum: ac raritate quidem ab æthere, non tamen specie, totaque differre naturâ: quemadmodum satis ex iis est cognoscere, quæ de materie cœli diximus libri hujus cap. XXXVIII. Sed de ætheris substantia nunc mittamus: ac videamus solum de aere inter planetarum infimum, & aquæ terræque globum, intermedio. Et quia diximus de parte illa Lunæ proxima, à meteoris magis immuni; nunc accedamus ad alteram, propiorem nubibus, intra quam se fere fumosæ continent exhalationes utriusque crepusculi, vel, ut more

 potius

potius loquar Romano, quam barbaro, tum diluculi, tum crepusculi: hoc est, illi halitus, qui longe supra altissimos montes elevantur, primique mane Solis admittunt radios, & vesperi eos retinent postremi. Exhalationes istæ elevantur à terra milliaribus Italicis LII. sive Belgicis XVII. sive Germanicis XII. Quam sententiam ab Alhazeno, & Vitellone olim assertam, variis certisque argumentis Tycho Braheus comprobavit. Ac in tantum quidem attollitur inferior supremæ regionis pars; intra quam exhalationes fumosæ fere consistunt. Pauci verò montes in hanc usque partem elevantur. Talis Caucasus in Asia; qui, Aristotele teste *, tertia noctis parte retinet crepusculi radios: item Tenariffa in Canariis; qui cum in mari conspiciatur ex quatuor graduum intervallo, perpendiculum habet milliarium IX. ac dimidii: ut in Eratosthene suo collegit vetus collega & amicus, ὁ μακαρίτης Wilibrordus Snellius: adhæc in Americæ parte ea, quæ Peruviæ nomen habet, montes varii, quibuscum Alpes comparatæ videantur casæ præ palatiis: unus autem eorum Pariacaca in jugo aëra habet adeo tenuem, & subtilem, ut magna cum difficultate, & molestia, ac vix sine nausea & vomitu, possis respirare. De quo Josephum Acostam vide lib. III. Hist. Ind. cap. IX. Plurimum verò excelsos etiam montes, vel infra, vel saltem intra mediam consistere regionem, argumento erunt, non modo Alpes nivosæ, sed etiam Atlas, quem non Maro † tantum nubibus in vertice cingi, ventoque & imbribus cecinit pulsari: sed Dio ‡ etiam, etsi altissimum crederet montium, perpetua tamen ait nive conspersum. Pelii quoque montis verticem esse intra nubes, observavit Ptolemæus Philadelphus, cum sciendi curiosus eum adscendisset; ut est apud Plutarchum in Paullo. Ac licet sic vulgo de Hæmo ferretur, ex eo prospectari, hinc mare Adriaticum, & Alpes, inde autem Pontum Euxinum: Philippus tamen, Macedonum rex penultimus, cum eum adscendisset, comperit, (Livii * verba sunt) *ubi jugu appropinquabant, adeo omnia contecta nebula, ut haut secus, quam nocturno itinere, impedirentur.*

* lib. I. Meteor. cap. 3.

† 4. Æn.

‡ lib. 75.

* lib. 40.

Ex hisce, quæ de montium altitudine diximus, statuere etiam licet de altitudine mediæ, vel si supremam nobiscum in duas dispescas, tertiæ aeris regionis. In quo tamen non per omnia convenit hominibus eruditissimis. Sed vel verissima est, vel proximè à vero abit, opinio eorum, quibus videtur, concavum nubium abire à nobis passibus quingentis, sive spatio milliaris Italici dimidii. Tantum enim absunt nubes, cum gravissimæ sunt, & in pluviam se jam resolvunt. Convexum autem nubium abest plus minus Italicis milliaribus quatuor: à quo non multum abiit Posidonius, qui, Plinio † teste, ajebat, *non minus XL. stadiorum à terra altitudinem esse, in qua nubila, ac venti, nubesq; proveniunt.* Id quinque fuerit Italicorum milliarium.

† lib. 2. cap. 23.

Nam

Nam octona stadia millenis constant passibus. Cardanus, in XVII. Subtilitatum, ut de proximis assentit nubibus, (nam ait, vix quingentis abesse passibus) ita de remotissimis modum videtur nimis coarctasse: ut qui summas etiam arbitretur vix ad bis mille passus elevari: id vero iis refellitur, quæ de perpendiculari diximus altitudine montium, qui nivibus obteguntur.

Sive verò tripartitum malis, seu quadripartitum statuere hunc aëra; sive item regiones eas universe, prout aëris sunt; sive particulatim, ut hujus sunt, vel illius regionis, consideres: undecunque divina se exerit providentia.

Ac primum in eo, quod corpus sit, non opacum, quale terminat visum; sed perspicuum, quod lucem ac colores transmittit. Quare nisi perspicuus aer foret, quid magis oculi prodessent, quàm cæcis? Et eo major est admiratio, quod simul tot colorum species eundem transeant aëra sine mixtura, ac confusione. Ut liquet, sidera, prata, hortos, ædificia, animantia, contemplanti.

Alterum est, quod aër non solidum sit corpus, sed tenue ac fluidum. Tenuitas ac subtilitas magna est in aranearum filis. Cernuntur tamen. Aër fugit conspectum omnium. Fila aranearum, ut facile rumpas, sic difficulter jungas. Aër non facilè modo scinditur, sed scissus etiam facilè unitur. Absque hac tenuitate & fluxu aëris foret, non naturali, non spontaneo secaretur animalium motu. Quam difficulter terram animalia penetrant subterranea! Quî progrediamur, si paries obstet? Quam difficilis ingressus per aquas ipsas! Per aëra autem quam velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum. Etiam tenuis illa ac fluida natura requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam & opus erat aëra sonum loquentium recipere: qui autem loquitur, necesse habet linguæ plectro variè aëra ferire, ac figurare. Opus etiam fuit, aëra, quem sonum recepit, transvehere ad aures. Quare absque aëre esset, foremus quasi surdi, & muti. Atque admirationem hîc auget, quod eopse tempore, per aëra eundem, diversæ sonorum species pervadant ad aures nostras. Ut si hinc audias susurrum fluminis, inde arboris; ponè cantillent aviculæ, à fronte canant pueri symphoniaci.

Præterea utilitatem aëris commendat, quod tum caloris ac frigoris est capax, tum vaporis etiam, ac fumosæ exhalationis. Vapore in nubes, ac pluviam, concrescente, terra humectatur: unde plantæ & animantia nutriuntur, ac augentur. Fumosæ exhalationis utilitas ex iis cognoscetur, quæ de fulmine dicentur, & aliis meteoris igneis. Sed imprimis calor, & frigus, requiritur, quia absque iis non fit rerum generatio, vel conservatio. Sed

omnia exsuperat, quod cum homo, ad paucos dies, supervivere possit sine cibo, & potu, non tamen id possit, nisi spiritum ducendo. Nam opus est illi tum ἀναπνεῖν, sive inspiratione per os, nares, arterias; tum διαπνεῖν, sive transpiratione per cutis meatus. Exiguntur autem hæc propter tria; ἔμψυξιν, sive *refrigerationem*, ῥίπισιν, sive *ventilationem*, & γένεσιν πνεύματος ψυχικοῦ, *generationem spiritus animalis*. Necesse enim est, attrahendo pulmonibus aëra frigidum, temperari continuo caloris nativi æstum. Unde & aëre, quem attraximus, calefacto, eundem pulmonibus exspirari opus est. Propterea Galenus, libro an sanguis in arteriis contineatur, ait, aëra attrahi, non quia ejus requiratur substantia, sed quia egeamus ejus frigore. Ventilatio præterea tributa nobis ad ignem caloris nativi excitandum; qui alioqui tepesceret, ut ignes nostri cineribus obducti. Denique nutriri necesse spiritum animalem; qui pulmonibus adductus, & corde receptus, in eo elaboratur, ac cerebro perficitur; hinc per corpus diffunditur, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Unde Vitruvius, præfatione lib. VIII. *Corpora sine spiritu redundanti non possunt habere vitam, nisi aer influens cum incremento fecerit auctus, & remissiones continenter.* Imo ex multiplici ejus usu, quem diximus, collegere aliqui, animam esse aëra. Ut Varro, apud Lactantium lib. de Opificio Dei c. VII. *Anima est aer conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus.* Prout & optimæ habent editiones: sed, natura rei sic postulante, legendum censeo, *tepefactus in pulmone, fervefactus in corde.* Interea rectè subjicit Lactantius, *Hoc apertissimè est falsum.* Attamen non Varro animam ipsam dixisset aëra, nisi spiritus animalis aere gigneretur, & nutriretur. Nempe anima propriè est ventus; ut in illo Horatii*. *Impellunt animæ lintea Thraciæ*: item halitus oris; ut cum dicimus, *animam fœtere*, vel *efflari*. Accommodata deinde vox animæ sensitivæ, quia se exserit τῷ ἄειν, *spirando*. Tandem & vox ea rationali aptata animæ. Proprietatem vocabuli cognoscimus ex eo, quòd ἄνεμος sit ab ἄημι, hoc est, *spiro*. Imo & ἀὴρ sic nominatus putatur, quia per eum spiramus, & vivimus. Malim tamen, sic dici, quia est spirabilis naturæ: ut idem propriè sit, ac *ventus*. Nam satis constat, *spiritum* sæpe, & *ventum*, sumi pro aere; à Stoicis imprimis, ut apud Senecam III. Nat. Quæst. cap. XIV. Atque idem epist. CXVII. ait: *Hæc sunt elementa, quibus hic mundus administratur; Aqua, Terra, Spiritus.* Saltem verisimilius hoc etymon utroque eorum, quæ Plato adducit in Cratylo. Nec ab Græca origine verisimilius deduxeris. Sed fortasse possis ab Hebræo fonte. Nimirum ut *Aer* prius fuerit *Aor*, ab אור, hoc est, *lux, lumen, splendor*. Ratio nominis erit, quia aer & recipiat lucem, & transmittat. Ac similiter Saxonibus, & Belgis, *aer* dicitur **licht**, & **locht**, à **licht**, quod non solum *leve* notat, sed etiam *lumen*.

Nempe

* lib. 4. od. 12.

Nempe à Græco λύχνς, vel Latino *lucis* vocabulo. Solent enim Belgæ apponere *t* in fine: de quo nos alibi.

CAPUT LXXXIV.

Aer pro numine habitus Anaximeni Milesio, & Diogeni Apolloniatæ: similiter sapuisse Assyrios, & Arabas: quibus per Venerem Cœlestem tum Luna, tum aer subjectus, intelligebatur: item Ægyptios, qui aera dixere Minervam: adhæc Græcos, & Romanos; quibus aer est mas, quatenus spiritus est vegetans ac movens, diciturque Jupiter: *femina autem, quatenus recipit exhalationes, & quæ inde generantur, &* Juno *nuncupatur. Quid* pedem *dixerint in re nautica.* Dijovis, Diespiter, Lucetius. *Cur Juno tum soror statuatur Iovis, tum uxor, ac cur à marito dicatur suspensa de cœlo appensis ei incudibus duabus. Cur ab albis ulnis laudetur Homero. Quamobrem* Sospitæ *ei datum cognomentum; item* Argivæ: *& quod nomen fuerit primæ ejus apud Argivos sacerdoti.*

Atque horum consideratio cũ sustollere mentes deberet humanas ad cultum ejus, qui aera creasset: contra evenit, ut mira iis cæcitate deprimerentur ad venerationem creaturæ: nec vulgares solum animæ, sed etiam maximi nominis philosophi: inter alios Anaximenes Milesius, & Diogenes Apolloniates. De priori sic Tullius in primo de Nat. Deorum: *Anaximenes aera Deum statuit, eumq; gigni, esseq; immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma Deus esse possit, cum præsertim Deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie, esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.* Quibus non modo Anaximenis sententiam clare proponit; sed solidè etiam refellit. Atque ex hoc Tullii loco eandem Anaximeni opinionem tribuit B. Augustinus epist. LVI. quæ est ad Dioscorum. Ac scitè idem lib. X. Confessionum cap. VI. quo tractat, Deus quid sit, & quomodo cognoscatur: *Interrogavi,* ait, *auras flabiles, & inquit universus aer cum incolis suis: Fallitur Anaximenes: non sum Deus.* De Diogene sic post superiora Tullius: *Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Item Augustinus lib. VIII. de Civ. Dei cap. II. *Diogenes, Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit esse materiem, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset.* Sed, missis philosophis, de totis potius gentibus videamus.

De Assyriis, & Arabibus, testis est Herodotus lib. I. qui & auctor est, vocatam iis Ἀφροδίτην Οὐρανίαν *. Interim ex iis, quæ antea diximus, liquet, Orientales per Venerem Vraniam, sive Cœlestem, intellexisse, tum Lunam, tum Aëra; ut eadem iis Diva fuerint Venus, & Juno. Quod obscurum non

* *Venerem Cœlestem.*

non est ex Plutarcho in Crasso: quo loco de Dea agit Hierapolitana: ubi aliis eam ait Junonem, aliis Venerem credi. Οὐρανίην vocat Herodotus in primo. Ab Assyriis, & Arabibus, ejus esse cultum, ait Pausanias in Atticis. Aperteque imprimis Julius Firmicus lib. profanarum religionum: *Assyrii & pars Afrorum aerem ducatum habere elementorum volunt, & hunc imaginata veneratione venerantur. Nam hunc eundem nomine Junonis, vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit aliquando virginitas, consecrarunt.* Virginem Venerem Orientales dixere, ut Romani, & Græci, Virginem Dianam. Nempe hic signatur non terrestris Venus, sed cœlestis: quæ partim est Luna, partim aër pro Lunæ ratione mutationibus obnoxius.

Ægyptii autem intellexere aëra per Minervam; teste Eusebio lib. III. Præparat. Evang. cap. II. ubi cum dixisset, Osiridem iis esse Solem, Isidem Lunam, Jovem Spiritum cuncta pervadentem, Vulcanum Ignem, Oceanum humorem, ac Nilum; subdit ista, Τὸν δὲ Ἀέρα φασὶν αὐτοὺς προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν· *Aera vero ajunt ab iis Minervam vocari.*

Expediam de Græcis, ac Romanis: quibus aër, partim consideratur, ratione potentiæ activæ, ac *Iupiter* dicitur: partim passivæ, & vocatur *Iuno.* Seneca lib. III. Quæst. Nat. cap. XIV. *Aera marem judicant, qua ventus est; feminam, qua nebulosus, & iners.* Nempe ut Athenagoras Legatione pro Christianis refert, ἀέρα διφυῆ ἀρσενόθηλυν τὸν Δία λέγουσιν· *aera duplici naturâ præditum masculofeminam Iovem vocant.* Jovem pro aëre sumi, ait Servius in VI. Æn. & pro exemplo adducit hoc Horat. lib. I. od. I.

--- Manet sub Iove frigido Venator.---

Estque ejusdem od. XXII. hujus libri:

Quod latus mundi nebulæ malusque Iupiter urget.

Similiter Maro I. Georg. *— Iupiter humidus Austris*

Densat, erant quæ rara modo, & quæ densa relaxat.

Item in secundo:

Et jam maturis metuendus Iupiter uvis.

Est & Ennii apud Varronem in IV. de L. L.

Istic est is Iupiter, quem dico, quem Græci vocant
Aerem, qui ventus est, & nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo.

Unde & liquet, cur *Iovem* pro *vento* dixerit Catullus Carm. VI.

—Sive utrumque Iupiter
Simul secundus incidisset in pedem.

Sententia est, sive ventus vela impleverit. Nam *pedem* dixere Romani pro fune, quo velum tenditur, imaque veli parte, & κατὰ συνεκδοχὴν pro sinu veli, qui vento impletur. Qua de re & alibi * dixi. Ratio tralationis est ex

* *Instit. Orator. lib. 4. cap. 12 sect. 3.*

eo

eo, quia ut pes ima corporis pars, ita & id, quod dicimus in velo. Nempe quomodo *pedem mensæ* dicunt Ovidius *, & Plinius †, *pedem vinaceorum* Columella ‡. *betaceos pedes* Varro *. Etsi Martinus de Roa Cordubensis † censeat, *pedem* Catullo propriè esse sinum sive medium veli, quia ejus beneficio, ubi vento impletum, ambulent maria, quasi pedibus, qui sunt ambulationis instrumentum.

* 12. *Metam.*
† *lib.* 12. *cap.* 1.
‡ *lib.* 12. *c.* 43.
* *lib.* 1 *de* R R. *cap* 2.
† *Singularium lib.* 6. *cap.* 10.

Ad Jovem, quatenus aer est, pertinet quoque *Dijovis*, & *Diespiter*. Varro in IV. de L.L. *Dialis à Iove, qui Dijovis est.* Et aliquanto ante: *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius, ut Græci* Διόσκουρον, *Castorem*. Et ibidem: *Olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est, aer, & dies pater.* Et post pauca: *Idem hic Diespiter dicitur, infimus aer, qui est conjunctus terræ: ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Agellius quoque lib. V. Attic. Noct. cap. XII. cum dixisset, *Iupiter* integrè esse *Iovispater*: subdit, *Item Iovis Diespater appellatus est: id est, diei, & lucis pater: iccircoque simili nomine Dijovis dictus est, & Lucetius: quod nos die, & luce, quasi vita ipsa, afficeret, & juvaret.* Ac plura inibi in hanc mentem.

Habemus de Jove: nunc subjiciam de Junone. Quo nomine Romanis quidem, ac Græcis, Luna etiam intelligitur, ac Terra; ut antea ostensum: sed plurimum Ἥρα, sive Juno, est aer. Imò, ut non semel dixi, Ἥρα solum trajectis literis, ex ἀὴρ factum: quod & monitum Athenagoræ in apologia sua. Sic quoque Stoici interpretabantur. Cicero in II. de Nat. Deorum: *Aer, ut Stoici disputant, interjectus inter mare, & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & conjux Iovis, quod ei similitudo est Ætheris, & cum eo summa conjunctio.* Nempe subtilitate est similis, & germana; hoc est, soror: loco autem socia, & conjugata; hoc est, uxor. Et ad hanc conjunctionem pertinet, quod dicat Homerus, à Jove catenâ fuisse de cœlo suspensam, dependentibus de ea incudibus duabus. Nam aër cœlo subjacet, quasi de eo dependens: & subduntur pendenti quasi incudes duæ, terra, & aqua. Eadem ob aëris perspicuitatem dicta est λευκώλενος, hoc est, *niveis prædita ulnis*, seu *brachiis*.

Sed cur & Juno nuncupata est *Sospita*? Credo, quia in aëre, quem attrahimus valetudo multum sita est. Nam, ut est apud Hippocratem, libro de Natura hominis: Αἱ νοῦσοι γίνονται, αἱ μὲν ἀπὸ διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὃ εἰσαγόμενοι ζῶμεν. *E morbis alii quidem fiunt à victus ratione: alii verò à spiritu sive aere, cujus attractione vivimus.* Nempe à prava quidem victus ratione proveniunt morbi cujusque proprii, qui σποράδες, hoc est, *dispersi* appellantur; at populares, omnibusque communes, ac pestilentes, ab aëre solent proficisci. Imò idem Hippocrates, libro de Flatibus, (si is auctor ejus libri sit genuinus) etiam priorum morborum aëra causam facit: neque

neque id reprehendi potest, dummodo non causam intelligamus solitariam, sed adjuvantem. Nam & ambientis aëris calor putredinem sæpe, ac febrim, conciliat. Quandoque & eandem accendit, dum frigore suo meatus intercludit, ac transspirationem impedit. Ac similiter nunc humidus nimis febres longas, alvi profluvia, comitialem morbum, parit: nunc siccitate nimiâ gignit acrem ac biliosum humorem: Quæ satis discere est, partim ex tertia sectione Aphorismorum Hippocratis; partim ex libro ejus de aëre, locis, & aquis.

At Ἀργεία sive *Argiva* dicebatur Juno, quia Argis Dea esset tutelaris: ut cui Inachus terram hanc dicasset. Et verisimile est, hinc cultum Junonis promanasse ad Græcorum alios: atque inde opinionem ortam, Junonem Argis natam. Et quia Juno numen muliebre, eo & femina præerat Junonis Argivæ sacris. Primaque sacerdotio functa dicitur filia Pirantis: sive ejus nomen fuerit Callirrhoë, ut vulgo quidem legitur apud Hyginum fabulâ CXLV. sive, quod multo verisimilius, Καλλιθόη, ut Phoronidos scriptori dicitur apud Clementem Alexandrinum ‡: vel Καλλίθυια, ut ex Plutarcho vocatur Eusebio in III. Præparat. Evangelicæ *: aut Καλλιθία, quemadmodum est apud Theonem in Aratum.

‡ lib. 1. Strom.
* cap. 8.

FINIS LIBRI SECUNDI.

CE-

INDEX LIBRI PRIMI DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSU;

QVI EST

De cultu creaturæ spiritualis.

Prior numerus, qui est Romanus, libri caput; alter, qui est barbaricus, paginam designat.

A Agli-

B.

C.

 go

lis

Δενδρο-

Ευα-

He-

K.

L.

An-

N.

Nasa-

Plato-

T.

V.

Venus

F I N I S.

INDEX LIBRI SECUNDI DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATURÆ;

QUI EST

De natura, cultuque corporum cœlestium, ac quatuor elementorum.

Prior numerus, puta Romanus, indicat libri caput: barbaricus, qui sequitur; paginam ostendit.

B.

Barde-

Barde-

Car-

Deree-

Elemen-

F.

Hero-

rum,

M.

cur

Mnth

Polaris

Q.

R.

S.

Stellæ

G *Tethys*

W.

F I N I S.